

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

BAŞKURT DESTANLARININ TİPOLOJİSİ

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan

Ülkü KARA DÜZGÜN

Danışman

Prof. Dr. İsa ÖZKAN

Ankara - 2007

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Ülkü KARA DÜZGÜN'e ait "Başkurt Destanlarının Tipolojisi" adlı çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı – Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı'nda DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Üye (Başkan):

Üye (Danışman):

Üye:

Üye:

Üye:

SÖZ BAŞI

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasıyla bu coğrafyada yer alan Türk boylarının oldukça zengin bir sözlü edebiyat repertuarına sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Sözlü edebiyat verimleri ile ilgili yapılan araştırma ve çalışmalar idari, siyasi, sosyal, dinî ve coğrafi birçok ayrılığa rağmen Türk dünyasının yüzyıllar ötesinden bugüne ortak bir şuur ile varlıklarını devam ettirdiklerini göstermiştir.

Sözlü edebiyat verimlerinden özellikle destan türü ile ilgili yapılan bir çok çalışmadan elde edinilen sonuçlara göre, Türk dünyasının ortak bir destancılık geleneğine sahip olduğu anlaşılmıştır. Türk destanları, Türk milletin varoluşundan bu yana oluşan ortak değerlerin yaşatılıp saklandığı, her biri bir cevher niteliği arz eden sözlü edebiyat verimleridir. Destanlarımızdan yola çıkarak milletimize ait tarihi, fikri, felsefi, dinî ve daha bir çok konuda bilgi edinmek mümkündür. Dolayısıyla, destan türü bir milletin maddi ve manevi hayatının bütün ayrıntılarına geçmişten bugüne ışık tutan edebî anlatım türlerinden biridir.

Destan türü incelenirken kullanılabilecek en uygun metotlardan biri olan tipolojinin, Türk destanlarında yer alan çeşitli unsurlar üzerine tatbik edilmesiyle, zengin Türk destan geleneğinin sırları ve Türk milletini aynı eksen etrafında toplayan kolektif kültürel kökenlerin de belirlenmesi sağlanacaktır. “Başkurt Destanlarının Tipolojisi” adlı çalışmamızda Başkurt destanlarında yer alan tiplerin incelenmesi ile ortaya çıkan değerler, Türk dünyası destan geleneğinde ortak niteliklerini belirlediğimiz tiplerin, tipik özellikleri ile mukayese edilerek değerlendirilmiştir. Böylece, Başkurt destanlarında yer alan tipler ile Türk destan sanatının diğer sahalarda tespit edilen kahraman tipleri arasında belirgin ölçüde bir benzerlik olduğu sonucuna varılmıştır.

Başkurt destanlarında yer alan tipler ile ilgili özelliklerin belirlenmesinden önce, tezin birinci bölümünde edebî eserde tip kavramı ve konu ile ilgili yapılan yerli ve yabancı çalışmalar değerlendirilmiş, bahsi edilen çalışmalarda izlenen yöntemler analiz edilmiştir. Bundan sonra Sözlü Türk Edebiyatı'nda yer alan edebî türlerin tip statüsünde izlenen kahramanları ve tipleşme süreçleri üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde destan ve özellikle merkezî kahraman tiplerinin oluşum ve gelişim aşamaları incelenmiştir. Başkurt destanlarında yer alan merkezî kahraman tiplerini belirli bir ölçeğe göre değerlendirme ihtiyacı, Türk destanlarında rastlanan merkezî kahraman tipine has niteliklerin bir kalıp halinde ortaya konulmasını zaruri kılmıştır. İkinci bölümde, Türk destan kahramanına has belli başlı özellikler yirmi dört madde halinde tasnif edilmiş ve her bir madde ile ilgili Türk dünyası destan metinlerinden örnekler verilerek gerekli açıklamalar yapılmıştır.

Tezin üçüncü bölümünde Başkurt destanlarından Ural Batır, Akbozat, Zayatülek ile Hıvhlıv, Kuzıykürpes ile Mayanhılv ve Küsek Bey destanlarının merkezî kahraman tipleri, ikinci bölümde oluşturulan Türk destan kahramanı kalıbı ile mukayese edilerek değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlar bir tablo halinde verilerek, Başkurt destanlarındaki merkezî kahraman tipi ile Türk destanlarında yer alan merkezî kahraman tipi arasındaki benzerlik ve farklılıklar belirlenmiştir.

Dördüncü ve son bölümde ise Başkurt destanlarında merkezî kahraman tipi dışında, alt tipler olarak nitelendirdiğimiz kadın, at ve düşman tipleri ile ilgili hususlar incelenerek gerekli değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Çalışmamızda destan metnlerinin orijinal nüshalarından faydalanılmıştır. Destan metnlerinin tezde kullanılan bölümleri orijinal alfabelerine yer verilerek, Türkiye Türkçesi'ne aktarılmıştır. Bunun dışında tezin yazımında TDK İmla Kılavuzu'na sadık kalınmıştır.

Saha alışması safhasında, orijinal destan metinlerine ulaşmak üzere sahaya ıkımda yardımlarına nail olduğum TİKA Başkanlığına, Başkurdistan Dil, Tarih ve Edebiyat Enstitüsü Arşivi'nden geniş ölçüde istifade etmeme imkan sağlayan Prof. Dr. Sayın Firdevs Hisameddinova'ya teşekkür eder, tezimin başlangıcından sonuna dek geniş bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim tez danışmanım Prof. Dr. Sayın İsa Özkan Hocam'a sonsuz sevgi ve saygılarımı arz ederim.

İÇİNDEKİLER

SÖZ BAŞI.....	i
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR.....	vi

GİRİŞ

A. BAŞKURT TÜRKLERİNİN TARİHİ.....	1
B. BAŞKURT TÜRKLERİNİN DESTANCILIK GELENEĞİ.....	8

BİRİNCİ BÖLÜM

A. EDEBÎ ESERDE TİP KAVRAMI VE TİPİN ÖZELLİKLERİ.....	15
1. Yurt Dışında Tipoloji ile İlgili Yapılan Çalışmalar.....	32
2. Türk Edebiyatında Tipoloji İle İlgili Yapılan Çalışmalar.....	64
B. SÖZLÜ TÜRK EDEBİYATINDA TİP KAVRAMI VE TİPLERİN ÖZELLİKLERİ.....	76

İKİNCİ BÖLÜM

A. SÖZLÜ EDEBİYAT VERİMLERİNDEN DESTAN VE DESTAN TIPLERİNİN ÖZELLİKLERİ	
1. Destanın Oluşum ve Gelişim Özellikleri	92
2. Destan Tiplerinin Gelişimi ve Özellikleri.....	102
3. Türk Destan Kahramanı Tipinin Özellikleri ve Ortaya Çıkışı.....	117
B. TÜRK DESTAN KAHRAMANI KALIBI.....	134

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

A. BAŞKURT DESTANLARINDAKİ MERKEZÎ KAHRAMAN TİPİNİN TÜRK DESTAN KAHRAMANI KALIBINA GÖRE İNCELENMESİ	

1. Ural Batır Destanı'nın Merkezî Kahraman Tipinin İncelenmesi	251
2. Akbozat Destanı'nın Merkezî Kahraman Tipinin İncelenmesi.....	386
3. Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı'nın Merkezî Kahraman Tipinin İncelenmesi.....	478
4. Kuzıykürpes ile Mayanhılv Destanı'nın Merkezî Kahraman Tipinin İncelenmesi	526
5. Küsek Bey Destanı'nın Merkezî Kahraman Tipinin İncelenmesi.....	606

B. BAŞKURT DESTANLARINDA MERKEZİ KAHRAMAN TİPİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	641

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BAŞKURT DESTANLARINDA YER ALAN ALT TİPLER

A. BAŞKURT DESTANLARINDA RASTLANAN KADIN TİPİNİN ÖZELLİKLERİ.....	652
B. BAŞKURT DESTANLARINDA RASTLANAN AT TİPİNİN ÖZELLİKLERİ	712
C. BAŞKURT DESTANLARINDA RASTLANAN DÜŞMAN TİPİNİN ÖZELLİKLERİ	750
SONUÇ	797
KAYNAKÇA	810
EK	
SÖZLÜK.....	829
ÖZET.....	837
ABSTRACT	839

KISALTMALAR

Akt.	Aktaran
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tebliğ
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
ev.	Çeviren
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
K.B.	Kültür Bakanlığı
M.B.V.	Muhammatşa Burangulov Varyantı
M.Ö.	Milattan önce
M.S.	Milattan sonra
S.	Sayı
s.	Sayfa
TDAV	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TDK	Türk Dil Kurumu
TFA	Türk Folkloru Araştırmaları
TTK	Türk Tarih Kurumu
V.	Varyant
Vol.	Cilt

GİRİŞ

A. BAŞKURT TÜRKLERİNİN TARİHİ

Başkurt Türkleri Ural dağlarının kuzey ve doğu bölgelerinde, İdil ırmağının kuzeye bakan havzalarında yaşayan bir Türk uruğudur. Yaşadıkları sahanın adı Başkurdistan'dır.

Araştırmacılar, arkeolojik kazılarda elde ettikleri verilerden yola çıkarak Başkurt Türklerinin bölgedeki tarihini neolitik çağın başlarına kadar götürmüşlerdir. Ural dağlarının güney eteklerinde efsane ve destan metinlerinde sözü edilen mağaralara benzer mekânlar vardır. Bu mağaraların en eski çağlarda yurt/ev olarak kullanıldığına dair verilere rastlanması ve Başkurt Türklerinin bu mağaraları hâlâ Taşöy-Taş Yurt olarak anıyor olmaları, Başkurt Türklerinin şu an yaşadıkları coğrafyadaki geçmişlerinin tarih öncesi devirlere dayandığını düşündürmektedir.¹ Ancak, arkeolojik belgeler dışında Başkurt Türklerinin tarihi kökenini neolitik çağa kadar götüren yazılı belgelere ulaşılamamıştır.

Başkurt Türkleri ile ilgili verilen ilk tarihi bilgiler Batlamyus'a aittir. Buna göre Başkurtlar II. ve hatta I. yüzyıllardan itibaren şimdiki ülkelerinde ve bu ülkenin batı ve güney taraflarında varlık sürdürmüş bir kavimdir. Z. V. Togan, Başkurtların en eski tarihi ile ilgili şu bilgileri kaydetmiştir:

“Ayrıca, İran destanlarında ve batı kaynaklarında bilinen Vaşgirt, Tirmiz yakınındaki başkurt dağı ve Pamir'in Çıtral tarafındaki Başkurt gibi coğrafi isimler, eski Bulgarlar gibi, Başkurtların da en eski çağlarda, Türkistan'ın güneybatı bölgesinde yaşamış olduklarına delâlet edebilir. Türk rivayetlerinin en eskisi olan Oğuz Destanı'nda Başkurtlar, İdil havzasına yakın ve

¹ Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Başkurt Edebiyatı I, XXIX, Ankara, 2004, s. 13.

Bulgarlarla sınırdaş dağlık bir ülkede yaşayan; kuvvetli, cesur ve güzide bir halk olmaları hasebiyle hiçbir güce boyun eğmeyen bir kavim sıfatıyla zikredilmiştir.”²

Başkurt Türklerinden söz eden yazılı belgelerin çoğu X. yüzyıldan sonraya aittir. M.S. VII. yüzyılın sonları ve VIII. yüzyılda Bulgar Türkleri Hazar Denizi'nin kuzey doğusundaki bozkırlarda yaşamıştır. Hazarların baskısı nedeniyle İdil boylarına hareket ettikleri düşünülen Bulgarlar, Sarmat ve Alan kabilelerini de içlerine alarak, Bulgar devletinin temelini atmıştır. Bulgar halkı M.S. X. yüzyılda İslam dinini tercih etmiş ve böylece yazıya kavuşmuştur. İşte Başkurt Türkleri ile ilgili ilk tarihi kayıtların bu döneme ait olduğu sanılmaktadır.³ X. yüzyılda, misyonerlik amacıyla Ural bölgesi halklarını ziyaret etmiş olan İbn Fadlan, Kancal nehrini geçerken: *“Türk halkının el-Başgird denilen ülkesine geldik.”* demiştir. M.S. X. yüzyılda Başkurdistan'ı ziyaret eden bir başka Arap gezgini Ebu Zaid el-Balhi “Ülkelerin Görünüşleri” adlı kitabında aşağıdaki sözlere yer vermiştir:

“Başcarlar iki kabileye bölünürler. Biri Guziy'in (Kıpçak ülkesi) sınırında Bulgarların yakınında yaşar. Diğer Başcarlar Peçenekler ile komşu olarak yaşarlar. Onlar ve Peçenekler Türktürler.”⁴

Peçeneklerle komşu olarak yaşadıkları ifade edilen Başkurt Türklerinin X. yüzyılda Karadeniz'in kırsal alanlarına yerleştikleri düşünülmektedir. Bir başka görüşe göre de, Başkurtlar bugünkü Macarların atalarıdır.⁵ Başkurtların Macarlarla akraba olduğunu savunan teze göre, kimi araştırmacılar Başkurtları Fin - Ugor uluslarına bağlar. Uzun bir süredir tartışılan bu konu Başkurtların Türk kökenli olduğunu, ancak tarihi süreç

² Zeki Velidi TOGAN, **Başkurtların Tarihi**, Ankara, 2003, s. 3.

³ A.g.e., s. 3-8.

⁴ Sergey İvanoviç RUDENKO: **Başkurtlar**, Çev. Roza-İklil KURBAN, Konya, 2001, s. 24-25.

⁵ Peter B. GOLDEN: **Türk Halkları Tarihine Giriş**, Çev. Osman KARATAY, Ankara, 2002, s. 216.

içinde Fin-Ugor unsurlarının bu oluşuma bir ölçüde katıldığı şeklinde değişmiştir. R. G. Kuzeyev konuyla ilgili görüşünü şu şekilde izah eder:

“Başkurt etnogenezinin karmaşıklığı vurgulanmakla birlikte, ana kütlenin Türk (Nogay-Kıpçak) olduğu etnograf ve antropologlardan P. S. Nazarov, S. Weissenberg, S. Sommye ve A. N. Abramov tarafından da belirtilmiştir.”⁶

Z. V. Togan, Başkurtların tarihi ile ilgili kaleme aldığı eserinde, Macarlar yani Fin - Ugor ulusları ile Başkurtlar arasında iddia edildiği gibi bir yakınlık ya da etkileşimin olmadığını altını çizer:

“Büyük Moğol Devleti kurulduktan sonra Avrupa’dan Mogolistan’a, kağanlara elçi olarak giden zevattan papanın elçisi olan Plano Carpini (1243) Ural’ın güneyinden geçtiğinde, Başkurtlardan ‘Bascart’ ismiyle; Fransa kralının elçisi olan Rubruk (1253) ‘Bascatur’ ismiyle bahsetmişler ve her iki seyyah da bu Başkurt ülkesini kendilerinden önce İdil havzasını ziyaret ettikleri rivayet olunan Macart Dominikan rahiplerinin gördükleri ‘Büyük Hungarya’ ile birleştirmişlerdir. Bu keyfiyet Ural Başkurtlarının menşei hakkında yanlış mütalâların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Rahip Julian, ‘Büyük Bulgarya’nın yakınında Macarların eski zamanlardaki göçlerinden sonra doğuda kalan Ungarların ülkesini ziyaret ettiğini ve bunların Macarca konuştuğunu anlatır. Bu ülkeyi ‘Büyük Ungarya’ olarak tesmiye eder. Rahibin bu ifadesine bakarak Ural’daki Başkurtların daha XIII. yüzyılda Macarcayı unutmayan Macarlar olduğunu ancak XIII. yüzyıldan sonra Türkleşmiş oldukları iddia edilmiştir. fakat Macar alimlerinden Gyula Mészáros bu seyahatnamenin sahte olduğunu gerçek olsa bile bu rahiplerin İdil Bulgarlarından Ural dağlarına değin bu Bulgarlara daha yakın olan Macarların eski vatanlarından biri sayılan Oka Macar ülkesine gitmiş olabileceklerinin daha muhtemel olduğunu ileri sürmüştür.”⁷

⁶ R. G. KUZEYEV: *İtil-Ural Türkleri*, Çev. Arif ACALOĞLU, İstanbul, 2005, s. 19.

⁷ Zeki Velidi TOGAN: a.g.e., s. 9.

Z. V. Togan'a göre, Başkurtların Macarlarla akraba olduklarına dair ortaya atılan iddialar gerçek dışıdır. Çünkü, bilinen Türk şecerelerinde yer alan bilgilere göre Başkurtlar, VII. yüzyılda T'ieh-le, Tölös grubuna bağlı Türkçe konuşan bir Türk kavmi olarak tanımlanmaktadır. Kaşgarlı Mahmut, 1075'te yazdığı eserinde Başkurt Türkçesini, Türkçenin Kıpçak şivesine dahil eder.⁸

Başkurt kelimesi üzerine yapılan etimolojik çalışmalardan birine göre, "Başkurt" kelimesinin kökeni İran efsanelerinde geçen Hazar Denizi'nin güneyinde yer alan Gurkser (Kurtbaş) adlı bir kavme dayanmaktadır. Z. Velidi Togan ise, Başkurtların köklerinin Kence adlı bir boya dayandığını bildirmektedir.⁹ Başkurt kelimesi XVIII. yüzyıl resmî Rus kaynaklarında Başkurt beylerinin verdiği bilgiye göre, Glavnıy Volk (Başbuğ Kurd) olarak kaydedilmiştir. Bir diğer rivayete göre, eski zamanlarda bu kavim sancaklarında Kurt başı taşıdıkları için bu adla anılmışlardır. Peygamber sahabelerinden üç zat, bu kavmi bugün yaşadıkları coğrafyaya götürürken, onlara bir Bozkurt'un rehberlik etmiştir. Bu nedenle bu kavme Başkurtlar denilmiştir.¹⁰ Bu bilgilerin dışında birkaç rivayet daha söz konusu olmakla birlikte, bunlarda da "kurt" motifi işlenmiştir. Ahund Kurbanali Hacı Halid oğlunun "Tevarih-i Hamse-i Şarki" adlı eserinde, Başkurt kelimesindeki "kırt", "kürk" kelimesini ile bağdaştırılmıştır.

Başkurtların etnik kökeni ile ilgili Başkurt şecerelerinde, tarih öncesi dönemlerde Kıpçak gurubuna bağlı üç boyun adı geçmektedir. Bunlardan biri Kara Kıpçak boyudur. Kara Kıpçakların türeyişi Başkurt şecerelerinde Reşüdidin ve Ebu'l Gazi'nin bildirdiği gibi anlatılmıştır. Ancak farklı rivayetler de söz konusudur. R. G. Kuzeyev eserinde bunlardan birini dile getirmiştir:

⁸ A.g.e., s. 9-10.

⁹ Mehmet SARAY: **Türkistan Türkleri – Rus ve Çin İdaresinde Yaşayan Türklerin Milli Mücadele Tarihleri**, İstanbul, 1984, s. 49.

¹⁰ Abdülkadir İNAN: "Türk Rivayetlerinde Bozkurt", **Makaleler ve İncelemeler - I**, Ankara, 1998, s. 73-74.

“Kıpçak Han Oğuz’un manevi oğludur ve Oğuz tarafından İtil nehri vadisini fethetmekle görevlendirilmiştir. Kıpçak, kendi topraklarında üç yüz yıl hükümdarlık eder. Bütün Kıpçak kabileleri onun torunları olarak kabul edilir. Başkurt Kıpçakları, Kıpçak Han’ın oğlu Laç Biy’den türemiştir. Laç Biy’in oğlu Kulsarı Biy, Üç Kariy Kıpçak kabilesinin babasıdır, diğer Kıpçak kabileleri ise Laç Biy’in diğer oğullarından türemiştir.”¹¹

Başkurt Türkleri yerleşim bölgelerine göre Güneydoğu Başkurtları, Kuzeydoğu Başkurtları, Güneybatı Başkurtları, Kuzeybatı Başkurtları olarak dört guruba ayrılmıştır. Güneydoğu Başkurtları: Yurmatı, Bürzen, Üsergen, Tangaur, Tamyar ve Kıpçak kabilelerinden, kuzeydoğu Başkurtları da Ay, Katay ve Tabın kabilelerinden teşekkül etmiştir.¹²

Başkurdistan’da yapılan arkeolojik kazılardan edinilen verilere göre, Başkurt Türklerinin M.Ö. I. yüzyıldan beri yerleşik hayvancılık ve çiftçilik ile uğraştıkları anlaşılmaktadır. Hunlar devrinde Ural boyunun bozkır bölgelerinde ortaya çıkan ve sonradan Başkurtlara katılan göçebe kabileler, sadece hayvancılık ve avcılık ile uğraşmıştır. Başkurt Türklerinin yaşadıkları coğrafi bölgenin özelliklerine göre hüküm vermek gerekirse, Başkurt Türklerinin esas uğraşı göçebeliğe dayanan hayvancılık değildir. Ruslar tarafından istila edilmeden evvel Başkurt Türklerinin özellikle Bulgarlara ödediği haracın kürk ve baldan ibaret olması dikkat çekicidir. “Kniga Bolşomu Çértéju” adlı kitapta; *“Başkurtlar bal, hayvan ve balık ile beslenirler”* gibi cümleler yer almaktadır.¹³ denilmektedir. Bu bilgilerden hareketle, Başkurt Türklerinin geçim ve uğraş alanlarının avcılık, hayvancılık ve arıcılığa dayandığını söylemek mümkündür.

X-XI. yüzyıllarda Başkurt Türklerinin ülkesini ziyaret etmiş olan Arap tüccar ve misyonerlerin aracılığı ile Başkurt Türkleri arasında yayılan İslam

¹¹ R. G. KUZHEYEV: a.g.e., s. 31-36.

¹² A.g.e., s. 87-349.

¹³ Sergey İvanoviç RUDENKO: a.g.e., 73-74.

dinine kadar, Başkurt Türklerinin evrensel niteliklerden azade, mezhep ve rahip tabakası olmayan bir inanış ve dünya görüşüne sahip oldukları düşünülmektedir. Başkurt Türklerinin en iptidai dünya görüşü incelendiğinde, tabiat unsurlarına büyük saygı gösterildiği, gök cisimlerinin kişileştirildiği ve anizimizden başlayarak şamanist inanış kalıplarına kadar geniş bir yelpazenin varlığı ortaya çıkmaktadır.¹⁴

X. yüzyılda Oğuzların batıya kaymaları ile bölgedeki nüfusun azalmasından yararlanan Başkurt Türkleri, Hive'ye kadar inmiştir. Burada bir süre Karakalpakistan'ın idaresi altında kalan Başkurt Türkleri, Moğol istilasından sonra Altın Ordu Devleti'ne bağlı olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Daha sonra Başkurt Türkleri, Kazan Türkleri ile birlikte hareket ederek Ruslara karşı mücadele etmeye başlamıştır. 1552'de Kazan'ı, 1556'da Astarhan'ı işgal eden Ruslar, bundan sonra Başkurt Türklerinin üzerine yürümüştür. Başkurt Türkleri, Rus istilasına karşı canla başla mücadele etmelerine rağmen, ülkelerinin ele geçirilmesine engel olamamıştır.¹⁵ Başkurt Türklerinin bundan sonraki tarihleri isyanlarla doludur. Rusların egemenliğine boyun eğmek zorunda kalan Başkurt Türkleri, gördükleri zulme daha fazla tahammül edememiştir. 1661 ve 1765 yıllarında gelişen isyanlarda Başkurt tarihi en kanlı dönemlerini yaşamıştır. Bolşevik İhtilali'ni değerlendirmek isteyen Başkurt Türkleri, A. Zeki Velidi Togan liderliğinde bağımsızlık için birleşmiş, önce bağımsız İdil-Ural Tatar Devleti'ni kurmak üzere Kazan Türkleri ile anlaşmaya çalışan Başkurt Türkleri, anlaşma sağlanamayınca Kazak Türkleri ile birleşmeye çalışmıştır. Bu teşebbüs de başarısızlıkla sonuçlanınca, Başkurt Türkleri A. Zeki Velidi Togan önderliğinde 1919'da Başkurt Otonom Cumhuriyetini kurmuştur. Ancak bir süre sonra Kızıl Ordu, Başkurt Türklerinin bu hareketini kanlı bir şekilde bastırmıştır.¹⁶ Başkurt tarihi Ruslara karşı verilen bağımsızlık mücadeleleri ile doludur. Bolşevik İhtilali'nden sonra Sovyet Rusya'ya bağlı olarak yaşayan Başkurt Türkleri, 11

¹⁴ A.g.e., s. 398.

¹⁵ Zeki Velidi TOGAN: a.g.e., s. 140-146.

¹⁶ Selim KARAHASANOĞLU: "Baskurtların Tarihi", **Toplumsal Tarih**, Eylül 2004, s. 106-108.

Ekim 1991 tarihinde Rusya Federasyonu'na bağılı özerk bir cumhuriyet olma statüsü kazanmıştır. Hâlen de bu statüsünü muhafaza etmektedir.

Başkurdistân'da Başkurt Türklerinden başka Tatar Türkleri, Ruslar ve Ukraynalılar yaşamaktadır. Başkurt Türklerinin ana dili Başkurt Türkçesi'dir. Başkurdistân'ın bugünkü yüzölçümü 143 bin 600 kilometrekaredir. Ülkenin sınırları Güney Ural'dan batıya doğru İşimbay ve Kama nehirlerine kadar uzanır. Ülkenin batı kısmının yarısı vadilerle bölünmüş yaylalardan oluşur. Doğuda Ural dağlarına doğru olan kısım ise ormanlık alandır.

B. BAŞKURT TÜRKLERİNİN DESTANCILIK GELENEĞİ

Başkurt Sözlü Edebiyatı zengin bir destan repertuarına sahiptir. Destan sanatı bir milletin hayatında yer alan tarihi, siyasi, sosyal, estetik, dinî olgu ve vakaları kendine özgü kurallar içinde, sanat kaygısı taşıyarak dile getiren tahkiyeli edebî türlerden biridir. Başkurt destanları Başkurtların eski tarihi geçmişlerinin işlenmesiyle teşekkül etmeye başlamış ve gelişimini günümüze kadar devam ettirmiştir. Başkurt destanlarında en ilkel döneme ait sosyal, dinî, idari vb. birçok mesele Başkurt tarihine bağlı olarak anlatılmıştır. Destanlarda en eski döneme ait motiflerin tespit edilmesi, bu destanların yüzyıllar boyunca tabakalaşarak günümüze ulaştığının göstergesidir.

Başkurt destanları Başkurtların sosyal yapısı ve etnik kökenlerine dair gelişim sürecini edebî imgeler kullanarak anlatır. Destanlar, Başkurt destan anlatıcıları yıravlar ve sesenlerin hayal gücüyle oluşturulmuş ,olağan dışı unsurlar ayrıştırıldığında, Başkurtların efsanevi - şifahi tarihi ile ilgili başvurulabilecek önemli materyallerdir. Meselâ, Küsek Bey Destanı'nda Güneydoğu Başkurtlarının bütünleşme mücadelesi anlatılır. Hatta, mitolojik yapı arz eden Akbozat, Kunır Boğa, Sınrav Torna gibi destanlarda Başkurt boylarının Ural - Orta Asya ilişkileri, Ural'a gelişleri ve kabile tamgaları hakkında bir çok bilgiye ulaşılır.¹⁷

Başkurt destan repertuarında, Alpamış, Kuzıykürpes ile Mayanhılıv, Bozyiğit gibi diğer Türk boyları ile ortak destan metinlerinin yanı sıra, muhtevaları bakımından sadece Başkurt Türklerine ait Ural Batır, Akbozat, Akhak Kola, Küsek Bey, Zayatülek ile Hıvhılıv gibi bir çok destan yer alır.

Başkurt destanları konuları bakımından bir çok tasnife tabi tutulabilir. Destanlarda yer alan konular girift bir yapı arz etmektedir. Sagitov, Başkurt destanlarını sosyal gelişimine göre aşağıdaki gibi tasnif etmiştir:

¹⁷ R. G. KUZHEYEV, a.g.e., s. 36-39.

“1. Uruk cemiyetinin dağılışını yansıtan destanlar:

- a. Mitolojiye dayanan kahramanlık destanları ya da kobayırlar; Ural Batır, Akbozat*
- b. Hayvancılığa bağlı sosyal temalı ve aile kuruluşu hakkındaki kobayırlar ve hikâyeler; Akhak Kola, Kunır Boğa, Kara Yurga, Zayatülek ile Hıvhlıv*

2. Feodalizmin başlangıç dönemini yansıtan destanlar:

- a. Uruk-kabile huzuru ve beraberliği idealini öne çıkaran, bu bağlamda sosyal ve aile münasebetlerini anlatan hikâyeler; Alpamışa, Kuzıykürpes ile Mayanhılv, Zöhre ile Adlar.*
- b. Uruklar arası mücadeleleri yansıtan destanlar; Küsek Bey.*

3. Feodalizmin gelişme dönemlerini yansıtan destanlar; İzevkey ile Morazım, Mergen ile Mayanhılv, Targın ile Kujak, Yek Mergen, Bozyiğit.

4. Feodalizmin son dönemini yansıtan destanlar ve hikâyeler; Karas ile Akşa, Teyiş Mergen, Salavat Batır, Bayık-Ayzar Sesen.”¹⁸

Başkurt destanları, konularının bir kısmını Başkurt Türklerinin sosyal hayatından almaktadır. Daha çok tarım, hayvancılık ve avcılıkla ilgili olan bu destanlara Başkurt Türkleri “irtek” adını vermişlerdir.¹⁹

Başkurt Türklerinin kahramanlık destanları, yabancı istilacılara karşı verilen mücadeleleri konu edinir. Başkurt Türklerinin kendi aralarındaki uruk mücadelelerini de bu gruba dahil etmek mümkündür.

Başkurt destanlarındaki mitik unsurların yoğunluğu, destan coğrafyasının genişliği, alet ve eşya sayısının çokluğu ile yapılan tasvirlerin

¹⁸ Muhtar SAGİTOV, *Başkurt Halık İcadı / Epos - III*, Ufa, 1998, s. 15.

¹⁹ Nur ZARİPOV, *Başkurt Halık İcadı / Tarihi Kobayırlar – V*, Ufa, 2000, s. 5-7.

mahiyeti, Başkurt Türklerinin folklorunun yüksek seviyesini, kavmin düşünce ve duygu atmosferinin yüceliğini göstermektedir.²⁰

Başkurt destanları nazım-nesir karışık bir yapıya sahiptir. Ural Batır, Akbozat, Küsek Bey destanlarının neredeyse tamamına yakın bir bölümü nazımdır. Kuzıykürpes ile Mayanhılıv, Zöhre ile Adlar gibi tamamıyla nesir halinde olan destanlar da vardır. Destan anlatıcıları sesenler, nesir kısımları tahkiye ile nazım kısımlarını da ezgili bir şekilde terennüm etmektedir.

Başkurt destanlarının bir kısmı tamamıyla mitolojik motiflerle örülmüştür. Özellikle Başkurt destanlarının en seçkin örneklerinden biri olan Ural Batır Destanı'nın tamamına yakınında mitolojik motifler kullanılmıştır. Orta dönemde teşekkül eden destanlarda ise daha gerçekçi bir yaklaşım söz konusudur.

Başkurt destanlarının hemen hepsinde rastlanan dağ ve göl unsurları, kadim dönemlerde Başkurtların dağ ve su / göl kültlerine duydukları saygının yansımasıdır. Başkurt destanlarında yer alan en dikkat çekici motiflerden biri de avcılıktır. Türk dünyası destan geleneği içinde ortak motiflerden biri olan avcılık motifinin, Başkurt destanlarında yoğun olarak kullanıldığı görülür. Bir diğer öne çıkan motif ise kahramanın atının işlevleri ile ilgilidir. Özellikle arkaik destanlarda at motifinin taşıdığı olağanüstü nitelikler, at'ın motif olmaktan ziyade tip olarak incelenmesini zorunlu kılar. Kahramanın silahları ve eşi de idealize edilen diğer unsurlardır. Metamorfoz, düşman ve kahramanın eşi tiplerine bağlı olarak sık kullanılan motiflerden biridir.

Başkurt destanlarında yer alan motifler, Başkurt Türklerinin tarih sahnesine çıktıkları dönemden itibaren dünyaya bakış tarzını, millet olarak bir araya gelmelerine neden teşkil eden fikrî ve manevi şuuru ortaya

²⁰ Muhtar SAGİTOV, "Poetry Of National Spirit", <http://suraman7.narod.ru/ural.html> (Erişim Tarihi: 23.06.2005.)

koymaktadır. Bütün destanlarda sosyal hayata dair önemli mesajlar yer almaktadır. Destanlardaki motiflerin zenginliği ve üzerinde yoğun olarak durulan sosyal ve idari teşkilatlanma şekillerine dair epizotlar, Başkurt Türklerinin tarihi boyunca din, vatan, yaratılış, devlet, dünya, adalet, aile ve daha bir çok husustaki üstün tefekkür tarzını yansıtmaktadır.

XVIII. yüzyılda İ. İ. Lepehin'in Güney Ural'da gezerken derlediği malzemeler, Başkurt destanları ile ilgili ilk kayıtlardır. Lepehin'den kalan el yazmalarında destan parçaları ve yıravlar ile sesenler hakkında da bilgi verilmiştir. Mesela Lepehin, Tora - Dağ hakkındaki efsaneden bahsettikten sonra, bu efsanenin Ismak isimli bir Başkurt söz ustasından derlendiğini ifade eder.²¹ Lepehin'den sonra ilk kez bir Başkurt destanını derleyip yazıya geçiren âlim Timofey Belyaev'dir. Belyaev, Kuzıykürpes ile Mayanhılıv destanını derleyerek Rusça'ya çevirmiş ve 1812'de Kazan Üniversitesi'nde bastırmıştır.²²

Başkurt destanlarının yaratıcısı ve yaşatıcıları "sesen" adı verilen millî anlatıcılardır. Sesenler sayesinde, Başkurt Türklerinin varoluşlarından bu yana şekillenen bütün maddi - manevi kültürel mirası, destan sanatı vasıtasıyla günümüze taşınarak varlığını korumaya devam etmiştir. Sesenlerden başka; Başkurt Türkleri arasında yırcı, kumızcı, akınlar ve kuraycı sıfatıyla anılan kişilerin de, destan ve diğer sözlü edebiyat verimlerinin saklanması ve yaşatılmasında önemli işlevleri söz konusudur.²³

İ. Özkan, "sesen" kelimesinin etimolojisi üzerine kaleme aldığı makalesinde; Başkurt Türklerinin millî destan anlatıcıları olan sesenlerin toplumda edindiği yer ve işlevleri hakkında bilgi verir:

²¹ Kiray MERGEN, **Başkurt Halkının Epik Komartıkları**, Ufa, 1961, s. 7-8.

²² Timofey BELYAEV, "**Kuzıykürpes**", Başkurdistan Dil, Tarih ve Edebiyat Enstitüsü Arşivi Yer Numarası Fond: 3, Opus 2, Ed. 803, s. 89-187.

²³ Nur ZARİPOV, a.g.e., s. 33-37.

“Başkurt Türkçesinde sesen, bir musiki aleti eşliğinde irticalî olarak destan anlatan kimselere verilen addır. Başkurt sesenleri, çeşitli meseleleri, toplumsal konuları türlü toplantılarda dile getiren kimselerdir. Ünlü sesenlerden Ak Murza ve Kubaris: ‘Sesenleri; kötülükleri yeren, adaleti savunan halkın sevinç ve kederlerini dillerinde ve tellerinde seslendiren kimseler’ olarak ifade etmektedir...Sesenler, Başkurt Türklerinin sözlü edebiyatında esasen XVI. Ve XVII. yüzyılda Nogay birliğinin dağılmaya başlamasından sonra cıravların takipçisi olarak ortaya çıkmışlardır. Tıpkı Azerbaycan ve Anadolu sahası Oğuz Türklerindeki ozanların âşık; Kıpçak Türklerindeki cıravların akın adını alması gibi aynı yüzyıllarda Başkurt yıravları için de sesen adı işletilmeye başlanmıştır. Başkurt sesenleri, yıravlar gibi kahramanlık destanlarının yanı sıra irticalî şiir söyleme geleneklerini de devam ettirmişlerdir. Ancak eserleri mitolojik destanî dönemden ziyade içe dönük ferdî yaratmalarla, gelenek edebiyatını sürdürmek şeklinde tezahür etmiştir.”²⁴

En eski tarihi dönemlerden itibaren Başkurt sözlü edebiyat mahsullerinin teşekkül etmesinde olduğu kadar, dilden dile, asırdan asra aktarılması ve bu hazinenin korunmasında yırav ve sesenler rol oynamıştır. Halkın sosyal hayatında da onların önemi büyüktür. X. yüzyılda İslamiyet’in yayılışı ile birlikte Başkurt Türkleri Arap alfabesi ile tanışmışlardır. Yazılı edebiyatın geç tarihlerde teşekkül etmesi en eski Başkurt sesenlerinin adların unutulmasına yol açmıştır. Ancak, bu en eski sesenlerin terennüm ettiği efsaneler ve sözler saklanarak, yüzyıllarca sözlü edebiyattaki dolaşımını sürdürmüştür.²⁵

Başkurt Türklerinin destanlarını ilk terennüm eden şairlere yırav adı verilir.²⁶ Yıravlar, XVI. yüzyıla kadar Başkurt kahramanlık destanlarını teşekkül ettirip terennüm etmişlerdir. XVI. yüzyıldan sonra yıravların yerini

²⁴ İsa ÖZKAN, “Türk Boylarının Edebiyatındaki ‘Çeçen/Şeşen/Sesen’ Kelimesinin Etimolojisi”, **Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri**, Ankara, 2002, s. 611-612.

²⁵ Kiray MERGEN, a.g.e., s. 68-70.

²⁶ Muhammatşa BURANGULOV, **Sesen Amanatı**, Ufa, 1995, s. 38.

sesenler almıştır. Yıravlar; tıpkı Hakas haycıları, Oğuz ozanları, Kazak cıravları gibi Başkurt Türklerinin tarihini, bahadırların zaferlerini yır ve destanlar vasıtasıyla dile getirmişlerdir. İslam öncesi ozan, İslam sonrası âşık adı verilen şairlerin Başkurt Türkleri arasındaki adı yıravdır. Yıravların tek görevi destan anlatmak değildir. Onlar halkın ve hanların danışmanı, toplumun bilge kişisidir. Yıravlardan sonra gelen sesenler, nitelikleri bakımından onlar kadar geniş bir sorumluluk, işlev ve yeteneğe sahip değildir. Yıravlar, destan çağının temsilcileri iken; sesenler daha çok edebiyat çağının temsilcileridir. Nogay döneminde destan geleneğini yaşatan bir çok yıravın eseri maalesef bugüne kadar ulaşmamıştır. Halk arasında bahsi edilen yıravlar hakkında bir çok rivayet dolaşmaktadır. Aşağıda adları verilen Başkurt yıravları Nogay döneminde varlık sürdürmeleriyle nedeniyle Kazak, Kırgız, Tatar, Karakalpak ve Nogay Türkleri arasında ortak şairler olarak bilinmektedir. Bunlardan özellikle Habıra Yırav, Kazak, Kırım, Karakalpak ve Nogay Türkleri arasında Sıpira, Sıpra, Supura veya Yıprav adları ile bilinen en ünlü ortak şairlerden biridir.²⁷

Habıra Yırav, Asan Kayğı, Yirence Yırav, Kaztuğan, Şalgız, Karas Sesen, Kobağış Sesen yukarıda değinildiği üzere Kıpçak grubu Türkleri arasında meşhur olan yırav ve sesenlerdir. Başkurtlar arasında Habıra Yırav, geleceği bilen, halk içinde kendisine büyük saygı duyulan ve büyük at seçicisi olarak bilinir.²⁸ Habıra Yırav'ın bu özelliklerinden yıravların halk şairi olmalarının yanı sıra ayrıca kam, şaman benzeri bir misyona sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu işlev, yıravlardan sonra gelen sesenlerde azalarak günümüzde neredeyse yok olmuştur.

²⁷ **Başkort Azabiyate Tarihi I**, Ufa, 1990, s. 152-178. (Metin ERGUN, Gaynislam İBRAHİMOV, **Başkort Halk Destanları**, Ankara, 2000 künyeli eserde alıntı yapılan kaynağın konuyla ilgili bölümüne daha geniş yer verilmiş ve bahsi edilen sesen ile yıravların hayat hikâyeleri üzerinde de durulmuştur.)

²⁸ A.g.e., s. 152-155.

Başkurtlar yırav ve sesenlerin atası olarak Korkut Ata ve Oluğ Yırsı'yı göstermektedirler.²⁹ Türkler arasında ozan sıfatı taşıyan kişilerin şamanlık müessesesi ile ilişkisi üzerine verilebilecek en iyi örneklerden biri Dede Korkut'tur. O, hem Oğuz destanlarını yaratan bir sanatkâr ve ayrıca Oğuzların bilicisidir. Başkurt destan anlatıcılarından yıravlar nitelikleri itibarı ile daha çok ozan - şaman olarak değerlendirebileceğimiz kişilerdir. Onlar, Dede Korkut gibi destanları yaratan ve kollar halinde anlatan sanatçılardır. Yıravlardan sonra gelen sesenler ise bahsi edilen yıravlar tarafından yaratılan eserlerin söyleyicisi ve yaşatıcısıdır.

Başkurt sözlü edebiyat sahasına ait verimler sistematik olarak ilk defa 1930'lu yıllarda derlenmeye başlamıştır. Bu yıllarda gönüllü araştırmacıların yardımı ile toplanan eserler Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün arşivinde koruma altına alınmıştır. Daha sonra 1950'li yıllarda derleme çalışmaları daha sistemli ve resmi olarak devam ettirilmiştir. On yıl süren bu saha araştırmaları Başkurt folkloruna ait bir çok malzemenin gün ışığına çıkmasını sağlamanın yanı sıra adı bilinmeyen bir çok sesenin de varlığından haberdar olunmasına vesile olmuştur.³⁰ Günümüzde, Başkurdistan'da sesenlik geleneği canlı bir şekilde sürdürülmektedir. Ancak, eskisi kadar yetkin sesenlere rastlamak kolay değildir. Bugün, sesenlik daha çok yüzyıllardır Rus boyunduruğu altında varlık gösterme mücadelesi sergileyen ve bu anlamda defalarca isyan eden Başkurt halkının millî değerlerinin aktarılması, saklanması ve yaşatılmasında yararlanılan bir kurum olarak önem arz etmektedir.

²⁹ A.g.e. , s. 69-71.

³⁰ Muhtar SAGİTOV: a.g.e., s. 9-10.

BİRİNCİ BÖLÜM

A. EDEBÎ ESERDE TİP KAVRAMI VE TİPİN ÖZELLİKLERİ

Edebî eser teşekkül ettiği toplumun ve dönemin sosyal, fikrî ve felsefi anlayışını yansıtır. Bu eserlerden kişi üzerine inşa edilenler, eserdeki kahramanlar vesilesi ile dönemin ideal insan tipini ortaya koyar. Böylece, tip haline dönüşen eser kahramanları sadece içinde bulunduğu eser ile değil, toplumun yaşadığı dönem ve geleceğine tekabül eden sınırlar içinde sosyal bir olgu haline dönüşür.

Ü. Eliuz, Dede Korkut Destanı'nda yer alan tipleri incelediği tebliğinde edebî eserde yer alan tip olgusunun orijinal bir tanımına yer vermiştir:

“Bütün edebî eserlerde, eserin merkezî unsuru insandır. Edebî eser, kişiler üzerine bina edilmiş estetik, mitik ve evrensel bir izdüşümdür. Metnin arka planındaki derin sistemleri çözümleyebilmek için insanı ve insanlık tarihinin örtüşen niteliklerini tahlil etmek gerekir. Edebî eserde toplumsal bir değerın kişileşmesi ve bir değer yoğunluğunun insanlaşması anlamına gelen tip sözcüğü anlatım esasına bağılı edebî eserlerin en asli unsurlarından biridir. Yoğunluk kazanan değer, nitelik, ölçü tipin genel karakterlerini belirleyen anlam yüklü özellikler bütünüdür.”¹

Edebî eserler yaratıldıkları iklimin etkilerini az ya da çok yansıtır. Edebî eserde tespit edilen bu nevi etkiler “tip” veya “tipik” nitelikler olarak kabul edilir. Edebî eserin teşekkülünde toplumun sahip olduğu değerlerin etkisini dile getiren A. C. Yu, meseleyi Hint edebiyatının kutsal kabul edilen “Vedalar”ından yola çıkarak izah eder:

¹ Ülkü ELİUZ: “Dede Korkut Hikâyelerinde Tipler”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni*, Ankara, 2000, s. 139.

*“Edebî verimler bir kültüre ait maddi - manevi birçok olgunun korunmasına hizmet eder. Belirli bir kültürde -Hindu edebiyatının Hint düşünce ve dinî yapısını aksettirmesi gibi- edebiyat o kültürün manevi geleneklerinin başlıca kaydı olarak işlev görebilir.”*² Mesela, Gılgamış Destanı’ndaki olaylar ve tipler, Gılgamış Destanı’nın ortaya çıktığı Sümer - Babil ve Mezopotamya medeniyetlerinin kutsal kavramları ve kültürel düşünce yapısının anlaşılmasına yardım eder. Edebî eserin yaratılması esnasında bilinçli, ya da bilinç dışı esere yansıyan kültürel öğelerin yorumlanması, medeniyetler arası etkileşim ve yansımaların değerlendirilmesinde önem kazanır. Edebiyat verimlerinin bu etkileşim göz ardı edilerek incelenmesi, dünya edebiyatının önemli bir kısmını yok saymak olur. Bu nedenle, tipoloji metodu çalışılan konu ile ilgili olarak gelmiş geçmiş medeniyet dairelerinin ya da konunun sınırlarına göre, bir medeniyet dahilinde yaşanan bütün tarih öncesi ve tarihi dönemlerin bakış açılarına vakıf olmayı gerektirir. Edebiyat sahasında kullanılan tipoloji metodu, evrensel bir takım değerlerin farklı kültürlerde tipleşme süreçlerini ve nedenlerini araştırmakla yükümlüdür.

Edebî eserde tiplerin tahlili yapılırken içinden çıkılması en zor mevzulardan biri, “tip” olan unsurları belirlemektir. Öncelikle, tip olarak düşünülen unsurun benzeri eserler içinde örneklerinin olduğu tespit edilmelidir. Ayrıca, tip kabul edilen unsurun halk nezdinde tarihi bir geçmişinin olması ve bu geçmişin içinden çıktığı toplum tarafından zenginleştirilerek yaşatılıyor olması gerekir.

“Tip” kavramı sadece edebiyat ilmi için geçerli bir kavram değildir. “Tip” kavramı ile anlatılmak istenen, herhangi bir unsurun kendisine rastlanılan her sahada benzeri özellikleri göstermesi beklenir. Edebî manada ise, eserdeki kahramanlar bir türe ait verimler içinde müşabih hadiseler sıralamasından geçiyor ve müşabih fiziki - manevi nitelikler taşıyorlar ise, tip statüsüne dahil edilebilir. Mesela, gölge oyunundaki Karagöz’ün bir tip olarak kabul

² Anthony C. YU: “Literature and Religion”, **The Encyclopedia of Religion**, Ed. Mircea ELİADE, Vol. 8, New York, 1987, 558-569

edilmesindeki ölçüt, her oyunda aynı özellikleri gösteriyor olmasından kaynaklanır. Ya da destan tipi olarak kabul ettiğimiz, birbirlerinden farklı kişileri tip olarak değerlendirmemizdeki neden, bu kahramanların pek çok destanda büyük oranda aynı özellikleri taşımalarından kaynaklanmaktadır.

Edebî eserde tip kavramı ilk olarak bir eleştiri terimi olarak kullanılmaya başlamıştır. Bu dönemde “tip” ile kastedilen unsurlar, “Don Kişot, Faust”³ - bizde Oğuz Kağan- gibi millî kahraman ya da millî model olan kişilerdir.⁴ Daha sonra bu tiplerin oluşumunda psikanalitik, sosyolojik, mitik vb. etkiler incelenerek, *arketip* kavramına ulaşılmıştır. Edebiyatta, evrensel bir kavram ve durum sayılabilecek ölçüde devamlılık arz eden ilk imge arketip olarak kabul edilmiştir.⁵

Her toplumun kendine özgü, yerel bir mitolojisi vardır. Ancak, bir topluma ait mitolojik tema, konu veya unsurların farklı mitolojiler içinde de yer aldığına sıklıkla rastlanır. Birbirinden farklı zaman ve mekân dilimleri içinde varlıklarını sürdüren halkların mitolojilerindeki bu benzer imajlar, çoğu zaman genel bir anlam ifade eder. Farklı sahalarda benzeri kültürel işlev ve psikolojik etkiler arz eden tema ve imajlar, arketip olarak adlandırılmaktadır. Kısaca; arketipler evrensel semboller olup insanlığın büyük bir kısmı için benzeri anlamlar taşırlar.⁶ Mesela, “su” imajının bütün kültürlerde yaradılış ile ilişkilendirilmiş olması onu arketip olarak kabul etmemizi gerektirir. Yaradılış, ölümsüzlük veya kahramanlık olgusu bütün kültürlerde yer alan ortak arketiplerdir.

³ Jale PARLA, “Edebiyatta Karakter ve Tip”, http://www.ykykultur.com.tr/kitaplik/83/jale_parla.html (Erişim Tarihi: 03. 02. 2006)

⁴ http://w3.balikesir.edu.tr/~mozsari/Literarytheories.htm#_Toc121737506 (Erişim Tarihi: 14. 02. 2007)

⁵ Northrop FRYE: **Anatomy Of Criticism**, Atheneum-New York, 1966, s. 131-141.

⁶ M. MELENDEZ: “Mythological and Archetypal Approaches”, **A Handbook of Critical Approaches To Literature**. <http://people.sinclair.edu/mildredmelendez/docs/267/approaches.pdf> (Erişim Tarihi: 23. 05. 2006)

Arketip kavramından yola çıkarak edebî araştırmaların kuramlaşması XX. yüzyılda başlar. Bir çok bilim kolunu birlikte kullanan arketip eleştiri esere dönük bir yol takip eder. Biçimciler metne dönük olarak onun anlamını açıklamaya çalışırken, arkaik eleştiri kuramında amaç, estetik kaygıdan ziyade çok eski çağlardan beri insanları etkileyen bir takım ölümsüz arketipleri ortaya çıkarmaktır.⁷

Destan türünün mitoloji ile olan ilişkisi destan incelemelerinde arketip eleştiri kuramını kullanmayı zorunlu kılar. Destanda yer alan kişi, olay, mekân ve zaman gibi unsurların analizinde arketip imaj veya motifleri tespit etmek neden - sonuç ilişkisine dayalı bir çalışma yapılması için zaruridir. Özellikle, edebî türlerle ilgili tipolojik çalışmalarda arketipleri belirlemek, çalışılan sahaya ait yerel / hususi ayrıntıların ortaya çıkarılması bakımından önemlidir.

Arketip imajlardan herhangi birinin herhangi bir sahada ortaya çıkan ilk örneğine ise, prototip denir. Mesela, kahraman arketipinin hemen hemen bütün özelliklerini aksettiren Oğuz Kağan, Türk destan kahramanlarının prototipidir denebilir.⁸

Tip kavramı ile ilgili bir diğer alt kavram ise “stereotip”tir. Aslında sosyal psikolojiye ait bir terim olan “stereotip”i ilk kez Lippmann kullanmıştır.⁹ Lippmannın stereotip terimini aşağıdaki gibi tanımlar:

“Dünyanın gerçekte olduğundan daha anlaşılabilir ve yaşanabilir olduğunu görme ihtiyacını karşılayan dünyanın basitleştirilmiş bir resmi olarak tanımlar. Lippmann’a göre stereotipler kültürel olarak belirlenip kafamızda

⁷ Berna MORAN: **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, İstanbul, 1999, s. 159.

⁸ Mehmet KAPLAN: **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar III - Tip Tahlilleri**, İstanbul, 1985, s. 11-26.

⁹ Turan PAKER, “ ‘Ben ve Öteki’ Bağlamında İngiliz Dili ve Türk Dili Eğitimi Öğrencilerinin Türk ve İngilizlere Bakışı”, <http://tpaker.pamukkale.edu.tr/articles/imgebilim.doc> (Erişim Tarihi: 08. 01. 2007)

oluşturduğumuz ‘resimler’, yani kültürümüzün hâlihazırda bize betimlediği resimlerdir.”¹⁰

Türklerle ilgili streotipler üzerine çalışan M. Tezcan terimi şu şekilde tanımlamıştır:

“Stereotip, kalıp yargı manasında kullanılmaktadır. Belirli özelliklerin muayyen kişilerde mevcut olduğunu ifade eden bir kavramdır. Bu özellikler her zaman gerçeğe dayanmak veya olumlu olmak durumunda değildir.”¹¹

Edebî eserlerde tip olarak kabul edilen birçok unsur, aslında stereotipler aracılığı ile tipleşmiştir. Stereotip kavramı ile tipin oluşmasında rol oynayan kalıp değerler ve bu değerlerin devamlılığı anlatılır. Tip olarak tespit edilen birçok unsura ait nitelikler zaman içinde dönüşüme uğrar. Her dönemin kendine has maddi - manevi nitelikleri ve bu niteliklerin ortaya çıkardığı tipler vardır. Kurulan her medeniyetle birlikte, o medeniyete özgü tipler yaratılır. Ancak yeni oluşan bu tipler, prototip dediğimiz tiplere mahsus bir çok özelliği bünyelerinde taşımaya devam eder. Aslında bu durum tip kavramının oluşmasına imkan tanıyan temel kriterdir. Aşağıda ayrıntılı olarak izah edileceği gibi tipin oluşmasındaki süreç ve şartlar bu devamlılık ilkesi ile doğrudan bağlantılıdır. Devamlılık ayrı ayrı şahıslar üzerinde belirli davranış ve tutumlar şeklinde ortaya çıkabileceği gibi, tek bir şahsa kendisinden sonra atfedilen unsurlar yoluyla da ortaya çıkabilir. Mesela, farklı dönemlere ait Türk destanlarındaki alp tipinin hemen hemen bütün destanlarda benzerlik arz etmesi stereotip dediğimiz kavramı izah eder. Başka bir deyişle, alp tipinin Türk toplumu için belirli bir kalıbı vardır.

Edebî eserde “tip” kavramı, karakter ve şahsiyet kavramlarından tamamen ayrılır. Tip, sosyal bakımdan manalıdır. Onlar, edebî eser içinde,

¹⁰ A.g.m.

¹¹ Mahmut TEZCAN, *Türklerle İlgili Stereotipler ve Türk Değerleri Üzerine Bir Deneme*, Ankara, 1974, s. 9.

muayyen bir devirde toplumun inandığı temel kıymetleri temsil eder.¹² Toplumun inandığı temel kıymetlerden kastedilen sadece idealler değildir. Toplum ideal olmayanları da tipolojik bir tasnife tabi tutar. Edebî eserler dikkatle tetkik edildiğinde görülecektir ki, “tip”in birden çok sıfatı vardır. Hatta, bu tiplere özgü sıfatlar bir süre sonra insanların kişiliklerinin tasvirinde birer benzetme unsuru olarak kullanılmaya başlamıştır. Yani, tiplerin sahip olduğu özellikler, bir milletin -müspet veya menfi- ortak değerleridir.

D. Yıldırım, *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları* adlı çalışmasında “fıkra tipini” incelerken “tip” kavramı ile ilgili şu kıstasları ortaya koymuştur:

“Eserde kahraman ana - tip’tir, ancak eserde bunun dışında tipler de yer alır ve bu gruptakiler “alt tipler” olarak nitelendirilebilir. Tip, mensubu bulunduğu yörenin, bölgenin, zümrenin ya da azınlığın kültürel yapısını, ortak hususiyetlerini belli bir şahsiyet halinde ortaya koymuş olmalıdır. Aslında tip’in öz kişiliği unutulmuştur. Tip, doğduğu ve yaşadığı cemiyetin ortak yönlerini temsil ettiği ölçüde yayılma, tanınma ve kabul edilme imkanına kavuşur. Tipe ait özellikler ona halk tarafından atfedilmiş, böylece kalıcılık ve ebedilik kazanmıştır. Halk, onu görmek istediği kalıplar içinde kabul etmiştir. Bu nedenle de halkın gözü, kulağı, hissiyatı, akli, yargı gücü, zekâsı ve sesi olma görevini yürütmüştür. Hiçbir tip, ferdî bir şahsiyet olarak ifade edilemez. Tipin şahsiyeti cemiyetin ve bu cemiyette yaşayan insanların ortak eğilimlerine göre şekillenir. Toplumdaki gelişim ve değişime paralel olarak tipe yeni unsurlar eklense de, bu durum hiçbir zaman tipin belirgin vasıflarını değiştirmez. Tipin yaratılması ve tip olarak kabul edilmesinde en önemli etken, halkın yarattığı tipe sahip çıkması ve onu zamanın şartlarına göre yenileyebilmesidir. Nadiren de olsa, anlatma esasına dayalı eserlerde, güçlü tipler, mahallî tiplerin özelliklerini de kendi şahıslarında toplayabilirler.”¹³

¹² Mehmet KAPLAN, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar III - Tip Tahlilleri*, İstanbul, 1985, s. 5.

¹³ Dursun YILDIRIM, *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*, Ankara, 1999, s. 17-18.

Mesela, fıkra tipi Nasreddin Hoca'ya mal edilerek anlatılan fıkraların birçoğu zayıflamış veya eskimiş tiplere ait olabilir.¹⁴ Ya da sevilen tarihi bir şahıs sözlü verimlerde hakiki özelliklerinden farklı olarak tasvir edilebilir.

Tip, tarihi bir şahıs olabileceği gibi hayalî biri de olabilir. Fakat eser içindeki macerasına devam ettiği sürece tarihi ya da hayalî olsun artık kendine ait söz hakkı kalmamıştır. D. Yıldırım'ın izahında tipin devamlılığı ile ilgili (stereotip) açıklama, yukarıda stereotip tanımında değindiğimiz gibi, kahraman yaşatıldığı ve yenilendiği oranda tipleşir bilgisiyle örtüşür mahiyettedir. Yani kahramanla ilgili olan her şey belirli bir zamandan sonra kalıplaşmaya başlar. Eserdeki kahramanlardan herhangi biri ile ilgili olarak kalıp yargı oluştuğunda, tip haline gelmiş demektir.

Tip, toplumun homojen bir yapıya sahip olduğu dönemlerde yaratılan edebî eserlerde daha fazla yer alır. Bugün modern edebiyat dediğimiz alanda tipten çok şahsiyetin yer alması, toplumun bireyleşme yani heterojen yapıya tekamülü ile ilgilidir. Sözlü edebiyat ve bu çerçevede edebiyatın başlangıç noktası olarak kabul edilen mitik anlatımlar ve destanlar, bireyleşme öncesinde yaratılan eserler olmaları itibarıyla, tamamen tiplerden kurulu bir kadroya sahiptir.

XIX. yüzyıla kadar bu anlayışın edebî eserlerde hâkim olduğu görülür. XIX. yüzyıldan sonra gelişen psikoloji - psikiyatri gibi bilim dallarının ortaya çıkardığı sonuçlar, edebî eserde tipin ikinci planda kalmasına neden olmuştur.¹⁵ XIX. yüzyıla kadar ortak bir dünya bilgisi ve görüşünü paylaşan insanlık, bu yüzyıldan sonra ortaya çıkan hızlı gelişmelerin sonucunda gittikçe ayrıışmış ve her alanda göreceli bir düşünce tarzına ulaşmıştır.

¹⁴ Hasan KÖKSAL, "Nasreddin Hoca Fıkralarının Mahalli Fıkralardan Ayırdedici Nitelikleri Üzerine", **Uluslararası Nasreddin Hoca Bilgi Şöleni Bildirileri**, Ankara, 1997, s. 123-125.

¹⁵ Jale PARLA, a.g.m.

Edebî eserlerde tip araştırılırken karşımıza çıkan en önemli meselelerden biri, eserdeki kahramanın tip mi, karakter mi yoksa şahsiyet mi olduğuna karar vermektir. Edebî eserde tip daha çok sözlü edebiyat verimlerinde, masal, destan, mitik anlatımlar vb. verimlerde karşımıza çıkar. Roman ve modern hikâye türünde, kahramanlar daha çok karakter ve şahsiyet olarak tanımlanabilir. Ancak bu ifadeden romanda tipe rastlanmaz sonucu çıkarılmamalıdır. Romanda da tip vardır ancak sayısı asgari düzeyde olup, dolgu malzemesi olarak kullanılırlar. Günümüzde tipten ziyade karakter ve şahsiyetin ön plana çıktığı romanlar daha başarılı kabul edilmektedir.

M. Kaplan, kurgusal eserlerdeki karakter kavramı için; “*Ferdî yönleri ağır basan tipleri ‘karakter’ olarak tavsif edebiliriz.*”¹⁶ demektedir. E. M. Foster; romandaki kişilerin, gerçek hayattaki kişilerden daha iyi tanındığını söyler. Çünkü yazar orada, şahsın bütün iç dünyasını gözler önüne sermektedir. Roman kahramanlarının tip değil de, karakter olarak incelenmesindeki en önemli neden bu açıklamadır.¹⁷ Zira, hiçbir edebî eserde tip konumundaki kişinin iç dünyasına yer verilmez. O, toplum şuurunu yansıtmaktan öte bir benliğe sahip değildir.¹⁸

Edebî anlamda karakter kavramı ilk kez eserde tipin bazı özellik ya da davranışları ile beklenenin dışında hareket ettiği durumlar için kullanılmıştır. Başka bir deyişle, “karakter” ilk kez tip olan unsurun eser içinde sergilediği sapmaları işaret etmek için kullanılmış bir terimdir. Bugünkü manada “karakter”, XX. yüzyıldan sonra başlayan psikanalitik görüşlerin ve teorilerin ortaya çıkması ile gelişmiştir.¹⁹

Edebî anlamda şahsiyet (kişilik) tipten ziyade karaktere yakındır. Ancak, karakterden daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Eserde şahsiyet olarak nitelendirilen kahramanlar belli başlı özellikleri ile öne çıkmayıp sürekli olarak

¹⁶ Mehmet KAPLAN, a.g.e., s. 7.

¹⁷ Philip STEVICK, **Roman Sanatı**, Çev. Sevim KANTARCIOĞLU, Ankara, 1988, s. 170-177.

¹⁸ Mehmet KAPLAN, a.g.e., s. 5.

¹⁹ Jale PARLA, a.g.m.

bir arayış içindedir. Şahsiyet fonksiyonu gösteren kahraman genellikle içe dönük bir yapıya sahip olmasına rağmen, zaman zaman bazı noktalarda etrafındaki dünya ile uyuşma içinde de olabilir. Şahsiyette, bireysel keyfiyet karaktere göre daha ön plandadır. Tipten beklenen basmakalıp hareket ve düşünüş tarzı şahsiyetten beklenemez. Şahsiyet toplumun beklentilerine cevap vermek, ona göre davranmak zorunluluğundan azadedir.²⁰

Folklor araştırmalarında yararlanılabilecek en elverişli metotlardan biri tipolojidir. Folklorlarda tipoloji kavramı, bir ya da bir çok halkın aynı veya benzer olan mirasının karşılaştırılıp araştırılmasıdır. Bir halkın benzeri verimleri arasında tipoloji kuramı kullanılarak araştırma yapmak mümkündür. Araştırmalarda yapılacak karşılaştırmaların tümü tipoloji kapsamına girmeyeceği gibi, her unsuru tek tek tipoloji yönünden ele alıp incelemek de mümkün değildir. Karşılaştırılanları kendi aralarında sınıflayıp yorumlamadan, millî kültürdeki yerini belirlemeden, eserdeki yerini tespit etmeden, üst üste yığmak tipolojiden uzaktır. Edebî tipoloji, eserde seçilen herhangi bir unsurun tipik özelliklerini araştırır.²¹

Folklor bilimi araştırmalarında en çok kullanılan metot kıyaslamadır.²² Bu anlamda tipoloji, folklorik verimlerin araştırılmasında kullanılabilecek en uygun metotlardan biridir. B. N. Putilov tipoloji metodunun folklor verimlerinin araştırılması hususunda taşıdığı öneme dikkat çekmiştir:

*“Tipoloji belli tabiat kurallarına uygunluktur. Buna şöyle de diyebiliriz; folklorun geneli veya ayrılmış parçaları içinde kendine ait tabiat kanunlarına uygunluğu ve doğuş sebepleri, tarihi tipoloji vasıtasıyla vasıflandırılır. Meselâ; tiplerin, konuların, motiflerin, sanat araçlarının tipolojisi, tür ve alt türlerin tipolojisi gibi.”*²³

²⁰ Mehmet KAPLAN, a.g.e., s. 7.

²¹ Şakir İBRAYEV, **Destan Sanatı**, Ankara, 1998, s. 45-47.

²² Alexander H. KRAPPE, “Folklore and Mtyhology”, Çev. Umay GÜNAY, **Millî Folklor**, (Kış, 1992), s. 3.

²³ Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 45-46.

Folklor verimlerinde tipoloji çalışması yaparken bir çok kavram göz önünde bulundurulmalıdır. Bir sözlü edebiyat veriminde, tipolojisini yaptığımız unsur benzerlik, bağlantı, birlik, akrabalık, ilgi, uygunluk, eşbiçimlilik, yakınlık vb. gibi bir çok açıdan incelenmektedir. Diğer araştırma tekniklerine göre tipolojinin folklorla daha uygun olmasının nedeni, folklorun dinamik yapısından kaynaklanır. Folklor asırlar boyu her devrin sanat ihtiyacına cevap vermiş ve uzun bir evrim sürecinden geçmiştir. Bir benzerliğin nedenlerine cevap arayacak olursak hemen geçmişe gider, bu benzerliğin öncesine bakarız. Tipolojinin başlıca özelliklerinden biri tarihi olmasıdır. Tarihi tipoloji bizim için devamlılığı olan bir hareketlilik sürecidir. O, folkloru asırlar aynasının üzerine yayıp, onu eş zamanlılık açısından araştırır.²⁴ Mainogasheva, özellikle destan metinlerinin tarihi tipoloji kuramı ile incelenmesi gerekliliğini; *“Tipoloji metodu ile Huu - İney ve Dede Korkut gibi karakterlerde gerçek bir tarih kaynağını aramalıyız.”* şeklinde ifade eder. Herodot ve ortaçağın büyük tarihçisi Reşid ed-Din eserlerini vücuda getirirken sadece yazılı değil, sözlü kaynaklardan da bol bol istifade etmişlerdir. Bugünkü manada tarih bilimi araştırmalarının gelişiminde, bilge tipi kahramanların özellikle, destanlar vasıtasıyla bıraktıkları bilgi mirası önemli rol oynamıştır.²⁵

Tipoloji kuramı kendi içinde alt başlıklara ayrılır. Edebiyat araştırmalarında en çok kullanılan tipoloji kuramı tarihi ve arketip tipolojidir. Tipoloji bir eser içinde tip özelliği gösteren herhangi bir unsurun özelliklerini detaylarıyla ortaya çıkararak, bu unsur hakkında genel geçer bir tanıma ulaşılmasını sağlar.²⁶

Sözlü edebiyat verimlerinde, tiplerin tipolojisi üzerine yapılacak bir çalışmada öncelikle “tip” ile “motif” arasındaki benzerlik ve farklılıkların tespit edilmesi gerekir. Bu konu folklor araştırmacılarını uzun süre meşgul etmiş ve

²⁴ Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 46.

²⁵ V. YE. MAINOGASHEVA, “Güney Sibiry Türk Halkları Kahramanlık Eposunun Tarihi Problemleri”, **Uluslararası Üçüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri - II**, Ankara, 1999, s. 421.

²⁶ Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 47.

farklı görüşler ortaya sürülmüştür. Stith Thompson bu konuda bir motifin tam olarak ne olduğu sorusuna gerçekten cevap veremeyeceğini itiraf ederek, motiflerin tam olarak ne olduğunu anlamının da bir farklılık yaratmayacağını dile getirmiştir.²⁷

A. Dundes, tip ile motif arasındaki problemi üç başlıkta değerlendirmiştir. Bunlardan en önemlisi “Çakışıklık” ilkesidir. Thompson’un indeksinden yola çıkarak, *“tiplerin yarısından fazlası tek bir masal motifinden oluşmuştur”*²⁸ diyerek, tip ve motiflerin büyük bir kısmının çakışık olduğunu ifade etmiştir. Mesela, Türk destanlarında vazgeçilmez bir yere sahip olan “at” unsuru karşımıza hem motif hem de bir tip olarak çıkmaktadır.

Tipi motiften ayırmak için temel alınabilecek en yalın ölçüt Honti tarafından geliştirilmiştir. Honti, tip kavramının sadece ideal bir yapı olduğunu belirterek tip kavramının taşıdığı sosyal öneme vurgu yapmıştır.²⁹

Motif daha geniş bir perspektife sahiptir. Mesela, kahramanın olağanüstü doğumu motifi birçok sahanın sözlü edebiyat verimlerinde karşımıza çıkmakla birlikte, her anlatıda farklı farklı tefekkür anlayışlarının tezahürlerine rastlanır. Dolayısıyla, tip tipolojisi yapılırken kullanılacak kıyaslama metodu bizi, farklılıkların tespitinden sonra köken birliğine ulaştırır. Motiflerin tespiti veya mukayesesi yapılırken, neden - sonuç ilişkilerinin belirlenmesinde her hangi bir köken tespitinin veya birliğin ortaya konulması zaruri değildir. Çünkü motifler genellikle evrensel bir yapı arz eder. Ancak, tipler için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Tip kavramı temsil gücü gösterme zorunluluğu nedeniyle, evrensel olmanın aksine, özerk bir kültürel yapıyı da sergilemelidir. Tiplerin tipolojisi üzerine yapılan çalışmalarda eserde yer alan motifler, tipin oluşum süreci ve kaynağının belirlenebilmesinde ipucu sağlayan veriler olarak önem arz eder.

²⁷ Alan DUNDES, “Texture, Text and Context”, Çev. Metin EKİCİ, **Millî Folklor**, Yaz, 1998, s. 107.

²⁸ Alan DUNDES, “Motif İndeks ve Masal Tip İndeksi: Bir Değerlendirme”, Çev. Tolga ÇETİNKAYA, **Millî Folklor**, Güz, 1998, s. 130-131.

²⁹ A.g.m., s. 130-131.

Farklı medeniyetlerin sözlü verimlerinde karşılaştığımız motif ve tip benzerliklerini bu alanda otorite sayılan bir kısım araştırmacılar –G. Dumezil veya J. Campbell gibi- köken birliğine dayandırırken, diğer bir kısım araştırmacılar ise folklorun yayılma özelliği ile açıklamıştır. Özellikle, soy bakımından ayniyet arz eden halkların sözlü verimlerindeki benzerlikler bu iki görüşü de ihtiva eden örnekler taşır.³⁰ Mesela, Altay sözlü verimlerinin herhangi birinde yer alan kahraman tipine Başkurt ya da Kırgız sözlü verimleri içinde rastlamak folklorun hem yayılım hem de köken birliği teorilerini desteklemektedir. Yayılım ilkesi, genellikle coğrafi ve iktisadi ilişkilerin yakınlığına bağlı olarak gerçekleşmekte iken, köken birliği teorisi daha çok C. G. Jung'un kolektif şuur altı tezini çağrıştırmaktadır.³¹ Ancak her hâlükârda yayılım ya da köken birliği teorilerine göre, araştırmacılar folklor malzemesinin tarihi gelişim sürecini inceleyerek, tipin ilk ortaya çıktığı kaynağı tespit edebilirler. Motif ise her bir verimde gösterdiği değişken unsurların mukayese edilmesi ile incelenebilir. Tarihi bir köken birliğinin motifte aranmasına lüzum yoktur.

N. Aslan'ın şekil değiştirme motifi ile ilgili çalışmasında verdiği örnek, meseleyi daha iyi kavramamıza vesile olabilir:

“Motif ve tipler birer semboldür. Simge olmaları itibariyle evrensel olmakla beraber aslında her kültürde aynı şeyi simgelemezler. Yani bu simgelerin evrensel olmaktan öte, bir de kültürel boyutları vardır. Mesela, kuş donuna girme motifini ele alırsak; kuşlar gibi hür olmak, kuş olmayı dilemek, uçuş yeteneğine sahip olmayı arzulamak gibi tevâtürler her düzeyden kültürde görülebilecek fevkalâdeliklerdir. Ancak, uçmak arzusuyla da olsa, hangi kuşun şekline girildiği ve niçin o şeklin seçildiği kültürün tercihidir.”³²

³⁰ С. Ю. НЕКЛУДОВ, Фольклор Типологический и Коммуникативный Аспекты, <http://www.ruthenia.ru/folklore/nekludov15.htm> (Erişim Tarihi: 23. 06. 2005)

³¹ Carl Gustav JUNG, **Dört Arketip**, Çev. Zehra Aksu Yılmaz, İstanbul, 2005.

³² Namık ASLAN, “Şekil Değiştirme Motifinin Anlatılarımızdaki Bazı Yansımaları Üzerine”, **Millî Folklor**, Kış, 2004, s. 38.

Mesela, Yunan mitolojisinde görülen akbaba donuna girme motifine,³³ eğer bir istisna yok ise, Türk mitolojisinde rastlanmaz. Türk sözlü edebiyat verimleri içinde daha çok kartal, şahin, güvercin, kuğu, serçe gibi kuşların şekline dönüştüğü görülür. ³⁴Her bir milletin folklorunda karşımıza çıkan motif veya tipler, o milletin medeniyet tarzına göre şekillenmiştir. Farklı kültürlerde ortak olduğu tespit edilen tip ve motiflerin büyük bir kısmı değişik medeniyetlerde farklı kültürel olgu ve kökene dayandırılmıştır. Özellikle, tip söz konusu olduğunda tamamıyla kendine has kültür yapısı ile şekillenmiş, benzeri olmayan unsurlara rastlanmaktadır. Motif için ise bu önermeyi yapmak mümkün değildir.

Geleneksel kahraman kalıbı üzerine çalışılmış en önemli kaynaklardan biri olan “*The Hero*” (*Kahraman*) adlı eserde L. Raglan, tipoloji metodunu kullanırken sözlü verimlerden özellikle epik değerde olanların bu yöntemle çalışılmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Çünkü L. Raglan’a göre, eserin ve Batı epik eserlerinde sıklıkla karşılaşılan kahramana ait sözlerin değerlendirilmesiyle oluşturulan kanaatler tamamıyla romantik yaklaşımlardır. Halbuki epikte kahramanın hitabetinden başka üzerinde durulması gereken daha bir çok unsur vardır. L. Raglan, diğer bir romantik yaklaşım olarak telakki ettiği S. Freud’un psikanalitik kuramlarından Oidipus Kompleksi’nin adını tek bir örnekten yola çıkarak ifade etmesini de eleştirir. Çünkü mitik verimler içinde daha başka ensest yaklaşımlarla da karşılaşılmaktadır. S. Freud sadece tek bir noktaya odaklanarak diğer unsurları göz ardı etmiştir. L. Raglan’a göre, S. Freud gibi araştırmacılar klasik bakış açısına sahiptirler. Bunlar destandaki olayları abartılmış da olsa gerçek olarak kabul edip halkın inanışına eşlik etmişlerdir. L. Raglan’a göre epik verimler şairlerin yaratmasıdır ve hiçbir şairden, eserini yaratırken tarihi veya psikolojik

³³ Daedalion: Sabah yıldızı Foshoros’un oğlu kızının ölümünden sonra çok acı çeker ve tanrı Apollon onun bu acısına dayanamayarak onu bir akbabaya dönüştürür.

<http://www.arkeo.org/glossary/d.html?page=1> (Erişim Tarihi: 21. 04. 2006)

³⁴ L. Sami AKALIN, **Türk Folklorunda Kuşlar**, Ankara, 1993.

unsurlarla ilgili titizlik göstermesi beklenmemelidir.³⁵ Epik anlatıcılar gerçeklikleri folklorun kendine özgü yasaları dahilinde sunarlar. Folklorun kendine özgü bu yasaları kavranmadan, epik eserde anlatılanları olduğu gibi gerçek kabul etmek yanılgıdan başka bir şey değildir. Dolayısıyla kahramanları tarihle veya insan psikolojisine ait verilerle ilişkilendirmeye çabalamak kati sonuca ulaşılmasını engeller. Onları karakterize etmeye çalışmaktansa tip statüsünde mukayeseli çalışma ile yapı ve kökenlerini ortaya koymak daha gerçekçi ve aynı zamanda akademik bir çalışma olacaktır.

Mesela, Oedipus'un durumunu Propp başka bir şekilde değerlendirir. Ona göre Oedipus'ta, anne ile evlilik motifinin dayandığı nokta, saltanatın aktarımı ile ilgilidir³⁶

Folklor, halkların kültürel ve içtimai hayatlarında gelişen olayları konu eder. Folklordaki herhangi bir fenomeni kişiselleştirme çabaları yanlış veya standart kabul edilemeyecek sonuçlara yol açar. Folklor verimlerindeki bir takım motif veya muhtevalar farklı medeniyetlerin yaratmalarında benzerlik gösterebilir. Bu benzerlikler daha çok insanın ilk dönem kabile hayatına ait unsurlardır. Bundan sonraki dönemlerde teşekkül eden folklor verimleri, yaşanan coğrafya ya da paylaşılan maziye göre farklılıklar göstermeye başlar³⁷ ki, bu farklılıklar, toplumların sosyolojik başkalaşımalarıdır. Herhangi bir halkın veya medeniyetin folklor verimlerinde kaydedilen bir unsuru, genel folklor kanunu kabul etmeden önce mukayeseli ve ciddi bir araştırma yapmak gerekir. Fakat folklorun yenilenerek gelişen yapısı çoğu kez bu kıyaslamayı engellemektedir. İncelenen unsurlar araştırmanın yapıldığı saha ile değerlendirilmelidir. Mesela, Batı mitik verimlerinde sıklıkla karşımıza çıkan ensest ilişkiler yumağına, Türk mitik verimlerinde neredeyse hiç

³⁵ Fits Roy Richard Somerset L. RAGLAN, *The Hero. A Study in Tradition, Myth, and Drama*, London, 1949, s. 136-138.

³⁶ Vladimir PROPP, *Folklor-Teori ve Tarih*, Çev. Necdet HASGÜL-Tolga TANYEL, İstanbul, 1998, s. 23.

³⁷ A.g.e., s. 22-29.

rastlanmamaktadır. Hatta içinde yer alan unsurların niteliğine bakıldığında, ilk ortaya çıkışının kabile dönemi kültürüne dek uzandığı anlaşılan epik - mitik verimlerde dahi bu tür ilişkilere yer verilmemiştir. O halde folklorun bütün toplumlar için aynı ihtiyaç ve amaçlar doğrultusunda ortaya çıktığı, fakat zamanla her toplumun kendine has folklor yapısına sahip olma süreci takip ettiğini söylenebilir.

K. Abdullah, folklorda köken birliği ve millî - kültürel başkalaşıma ait bilgilerin epik verimlerden yola çıkılarak tespit edilmesinin en uygun yöntem olacağını ifade eder. Abdullah, folklor bilimi araştırmalarında çeşitli sahalarda ortaya çıkan benzerlikleri köken birliğine dayandırdıktan sonra, başkalaşımları kökten zaman içinde ayrılan kabile ve aşiretlerin farklılaşması ile izah eder.³⁸ Birçok farklılığa rağmen çeşitli sahalardaki folklor verimlerinin kökene ait bir takım benzerlikleri taşıdığını ifade ederek, nispeten G. Dumezil'in mit ve epik verimleri, kökenler tarihi malzemesi olarak³⁹ nitelendirdiği varsayımına katılır.

Folklor verimlerinde tipoloji çalışması yapılırken yukarıdaki kıstasları hatırdta tutmak gerekir. İncelemenin yapıldığı sahanın özelliklerine ait veriler öncelikle kendi bütünlüğü içinde tespit edilip, ortaya çıkan sonuçların genel şablon üzerinde kıyaslanması daha verimli olacaktır.

*“Herhangi bir halk verimi kişi dokusu, metin ve metnin içinde oluştuğu çevre ve şartları itibariyle tahlil edilmelidir”.*⁴⁰ Çünkü sözlü edebiyat verimleri sadece geçmiş zamanların yaratmaları değil, aynı zamanda günümüzde de gelişimlerini sürdüren yaratmalardır. Dolayısıyla, sözlü edebiyat verimlerinin yaratıldıkları zaman dilimi ve bugün ulaştıkları durum, sosyal çevre ve şartlara göre değerlendirilmelidir. Destanlar, bir milletin tarihi boyunca, o millete ait tarihi, sosyal ve kültürel birçok veriyi bünyesinde taşıyan verimler olduğundan, çalışmamızda değerlendirilen tipler sosyolojik ve tarihi tipoloji metotları

³⁸ Kemal ABDULLAH, **Gizli Dede Korkut**, İstanbul, 1997, s. 15-16.

³⁹ Georges DUMEZİL, **Archaic Roman Religion I**, London, 1996, s. 74-115.

⁴⁰ Metin EKİCİ, “Halk Bilimi çalışmalarında Metin (Text), Doku (Texture), Sosyal Çevre ve Şartlar (Konteks) İlişkisinin Önemi”, **Millî Folklor**, Güz, 1998, s. 26-27.

kullanılarak ele alınacaktır. Destan kahramanları, destanların ortaya çıktığı tarihi dönem itibarıyla şekillenirler. Bir destanın daha sonraki dönemlerde oluşan varyantlarında kahramanın özelliklerinin belirli oranlarda değiştiği gözlenir. Bu değişimler, varyantların oluşturulduğu dönemde halkın içinde bulunduğu sosyal ve siyasi bakış açısının destan kahramanına devamlı olarak yansıtılmasından kaynaklanmaktadır. Bu ayrıntıların analizinin yapılabilmesi için tarihi ve sosyolojik tipoloji metotlarını kullanmak gerekir.

Malzememiz destan olduğundan, arkaik tipoloji metodunu kullanmak kaçınılmazdır. Arkaik tipoloji çalışması ile Başkurt destanlarında tespit ettiğimiz kahraman tiplerinin mitolojide yer alan arketiplerle olan ilişkileri incelenecektir. Destan ile mit arasındaki bağlantı, alanda çalışanların malumudur. Bu bağlantının varlığı, arkaik tipoloji metodunun kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Mitoloji ile ilgili olarak ortaya konulan Euhemerist ile alegorik teori incelendiğinde, her iki teorinin de mitik unsurları kişiselleştirdiğine şahit oluruz. Euhemerist teori, ölen soylu kişilerle tanrıları ve mitlerle de değişime ya da bozulmaya uğramış tarihi olayları açıklarken; alegorik teori, ilahî ya da ilahî olmayan kavramları tanrılar vasıtasıyla kişiselleştirme yolunu seçmiştir.⁴¹ İki teorinin ortak noktası, mitik element ya da olguların daima kişiselleştirilmeye çalışılmasıdır. Bu çabalar daha sonra ortaya çıkan sözlü verimlerdeki unsurların tip kavramı ile değerlendirilmesinde temel neden olmuştur.

Tip araştırması, sadece destanlardaki benzerlikleri karşılaştırarak araştırmayı amaçlamaz. O, tarihi destan süreci neticesinde meydana gelen benzerlik ve değişimlerin doğuşunu, ilerlemesini, tekrarlanmasındaki sebepleri de ortaya çıkarmaya çalışır. Bir halkın destan metinlerinin kendine has özelliklerini belirlemek için kullanılan tipolojik araştırmanın, eserin çeşitli safhalarında yürütülebilmesi için, o halkın veya halkların destan mirasına ihtiyaç duyması kaçınılmazdır. Destanları tipoloji metodu ile incelemek,

⁴¹ Alexander H. KRAPPE, a.g.m., s. 9.

destanlar üzerinde daha ilmi sonuçlara varabilmemiz için gereklidir. Tipolojik çalışma ile destanlardaki güçlü bağların sebeplerini, bunların gelişim süreçlerinde ortaya çıkan farklılıkları ve sebeplerini daha doğru analiz edebiliriz.⁴²

⁴² Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 45-48.

1. Yurt Dışında Tipoloji ile İlgili Yapılan Çalışmalar

T. Carlyle, *“Kahramanlar”*⁴³ adlı eserinde, fikirleri ile din, felsefe ve sanat alanlarında tarihe yön vermiş kişilerin özelliklerinden yola çıkarak bir kahramanlar tipolojisi ortaya koymuştur. Yazar, eserini altı bölüme ayırmıştır. Aşağıda sırasıyla bu bölümlerden kısaca bahsedilecektir. Bahsi geçen bölümlerden “Tanrı Olarak Kahraman” adlı bölümde epik kahraman üzerinde durulmuştur. Bu bölümde yazar, mit, efsane ve destanlardaki kahramanı meydana çıkaran etkenler ve sosyal bakış açısını irdeler. T. Carlyle’e göre, halkın ya da toplumun kahramana duyduğu hisler bir çeşit tapınmayı andırmaktadır. Yazar, ilerleyen bölümlerdeki kahraman tiplerinin teşekkülünde de bu yaklaşımın etkisi olduğunu ifade eder. Dolayısıyla insanlık tarihinde daima kahramana tapınma adını verdiği sistemin varlığını koruyacağını savunur.⁴⁴

T. Carlyle, ilk bölümde, İskandinav mitolojisi, İskandinav mit kahramanları ve bunlar içinden de özellikle Tanrı Odin üzerinde durur. Mitik dönemdeki insanlar için, henüz algılamaya başladıkları tabiat ve ona bağlı her şey bir kutsiyet arz etmektedir. İnsanın doğası gereği, hissettiği her şeyi somutlaştırma eğilimine sahip olduğunu ifade eden yazar, mitik dönemdeki tanrıların da bu somutlaştırma eğilimi ile ortaya çıktığını savunur. Tarih öncesi çağlarda tabiatta güç sahibi her unsur, tanrı olarak algılanmış ve bunlara tapınılmıştır. İnsanoğlu, kendinden güçlü olduğunu düşündüğü ve sırrına akıl ile ulaşamadığı her varlığa kutsal mahiyette bir saygı duymuştur. (Ateş, su vb. unsurlara duyulan saygı gibi.) Tabiat ve varoluşun sırlarını anlama çabası ile insanlara yol gösteren kişiler de tanrıların yansınamaları olarak kabul edilmiştir. Bu kişiler kahramanlardır. Yazara göre, bütün medeniyetler kahramanlara tapınma adını verdiği bu anlayış üzerine kurulmuştur. Kahraman kendi çağının vazgeçilmez kurtarıcısıdır. Yaşadığı dönemde bir takım özellikleri ile lider kabul edilen kahraman, öldükten sonra daha da

⁴³ Thomas CARLYLE, *Kahramanlar*, Çev. Behzat TANÇ, İstanbul, 2004.

⁴⁴ A.g.e., s. 13-63.

yüceltilerek tanrılaştırılır. Kısacası, yazar insanın tabiatı tanımaya çalıştığı dönemlerin özelliklerini ve hikâyelerini anlatan mit, destan ve efsanelerde yer alan insanların içinde en akıllı, en cesur ve en iyi düşünebilenlerin diğerleri tarafından kahraman olarak kabul edildiğini söyler. T. Carlyle'nin bu bölüm ve incelediği diğer bölümlerdeki kahramanların özellikleri ile ilgili tespit ettiği en önemli ve ortak kahramanlık ölçütü, "kahraman" sıfatı taşıyanların hepsinde ilahî bir yön bulunmasıdır. Onların ilahî varlık kavramını algılayabildikleri için kahraman olduğunu savunur. Nitekim, "Peygamber Olarak Kahraman" adlı bölümde, Hz. Muhammed'in hayat hikâyesini yorumlayan T. Carlyle, Hz. Muhammed'in ilahî varlığı idrak etme kudretine nail olabilmiş nadir insanlardan biri olduğu sonucuna varmıştır. Radikal bir hristiyan - kalvenist olan yazar, Hz. Muhammed'in gerçek bir peygamber olarak Tanrı tarafından gönderildiğine inanmaz. Hatta, Kur'an-ı Kerim'i batılı bilim adamı Sale'nin tercümesinden okuyan yazar, bu ilahî eserin ancak ilahî kudreti bütün samimiyeti ile hisseden biri tarafından yazılabileceğini belirtmiştir. T. Carlyle'ye göre, O, Hz. Muhammed'ten başkası değildir.⁴⁵

"Şair Olarak Kahraman" adlı bölümde ise, Dante ve Shakespeare incelenmiştir. Yazara göre bu kahramanların diğer ikisinden tek farkı, daha gerçekçi olmalarıdır. Tanrı ve peygamber tipi kahramanlar, eski çağa ait unsurlar olup, o dönemin safiyet ve ilkelliği nedeniyle kahraman olarak nitelendirilmişlerdir. Günümüzde ise, artık onların Tanrı'nın yerine konuşan kimseler olduğuna inanmak mümkün değildir. Şair kahraman tipinin, en ayırt edici özelliği onun her dönemde ortaya çıkabilmesidir. İncelenen diğer kahraman tipleri ile benzer yanı ise, onların da ilahî ilhamı hissedebilmeleridir. Şairlerde sadece kahramanlara özgü olan, eşyanın tabiatına nüfuz edebilme yetisi vardır.⁴⁶

Dördüncü bölümde "Din Adamı Olarak Kahraman" başlığı altında Luther ve Noks'u inceleyen T. Carlyle, bu kahraman tipinin peygamber

⁴⁵ A.g.e., s. 63-109.

⁴⁶ A.g.e., s. 109-155.

kahraman tipi sınıfına dahil edilebileceğini ifade eder. Luther'in peygamber tipi kahramana daha çok benzediğini, Noks'un ise ona göre daha realist ve baskıcı bir tutuma sahip olduğu vurgulandıktan sonra, ikisinin metotlarındaki farklılıklara rağmen, fikirlerinde tamamıyla samimi oldukları dile getirilir. Unutmamalıdır ki, her kahraman içinde bulunduğu çağın kurtarıcısı ve saadet sağlayıcısıdır.⁴⁷ “Edebiyatçı Olarak Kahraman” adlı bölümde ise Johnson, Ruso ve Burns'ün biyografi ve eserlerinden yararlanılır. Buradaki en dikkat çekici tespit, yazarın edebiyatçı kahraman tipinin, son yüzyılın ürünü olduğu (eser 1840'da kaleme alınmıştır) ve o zamana dek kahraman tiplerinden hiç birinin varlıklarında hissettikleri kudreti bu şekilde ortaya çıkarma başarısı gösteremedikleridir. T. Carlyle'e göre, bu üç edebiyatçıya tam manasıyla birer kahraman denemez, ancak kahramana ulaşmak istenen yolda birer meşale görevi ifa ederler. İçlerinde kahramanlara ait ilahî hassasiyete en yakın olanı S. Johnson'dır. Fakat, hissettiklerini diğer insanlara aktarabilme hususunda, J. J. Rousseau hepsinden daha başarılı olmuştur.⁴⁸

Altıncı ve son bölümün başlığı “Kral Olarak Kahraman” adını taşımaktadır. Eserde, kral; bir ülkenin yönetimini üstlenen ehil insan olarak tanımlanır. Ehil insanın adalet, akıl, tarafsızlık, cesaret, dürüstlük vb. bir çok özelliğe sahip olması gerektiği, ancak böyle bir insan hükümetin başına getirildiğinde, o ülkenin ideal bir yer haline gelebileceği ifade edilmiştir. Kralın, ülkesi adına düşünmekten başka şahsi bir işi olmamalıdır. Bu da, her bölümde yinelendiği gibi ancak ulvi niteliklerle yaratılmış birinin üstesinden gelebileceği bir iştir.⁴⁹

Sonuç olarak T. Carlyle, kahraman tipleri ile ilgili aşağıda listelenen kriterlerin her bir kahraman tipi için geçerli olduğunu savunmuştur:

⁴⁷ A.g.e., s. 155-200.

⁴⁸ A.g.e., s. 201-249.

⁴⁹ A.g.e., s. 249-306.

1. Kahraman, ortaya çıktığı dönem ve toplumda bir kurtarıcı olarak algılanır.
2. Kahraman kabul edilen kişilerde, Tanrı'nın yansıması söz konusudur. Tanrı'nın işaretini taşımayanlar kahraman olamaz.
3. Kahramanların hepsi ilahî yaradılışın özünü kavramış, eşyaya nüfuz edebilmiş kimselerdir.
4. Kahramanların hepsine layık oldukları değer, onların hayat sahnesinden ayrılmalarından çok sonra verilmiştir. Özellikle ilmin ve yazının olmadığı zamanlarda, mitik dönemde ortaya çıkan kahramanlar hakkında delil içeren belgelerin olmayışı, onların zamanla daha da yüceltilerek tanrılaşmasına neden olmuştur.
5. Kahramanların hepsi idrak ettikleri kutlu gücün doktrinlerine uyum sağlayabilecekleri oranda insanları refaha erdirmeyeceklerine inanmış ve her biri bu doktrinlere uyum göstererek yaşamışlardır. Onların yaşamları diğer insanlar için model oluşturmuştur. Yani, kahraman aynı zamanda bir öğreticidir.
6. Kahramanların her biri yaradılıştan itibaren farklı ve seçilmiştir.
7. İncelenen bütün kahraman tiplerinin üzerinde dikkatle durulduğunda her birinin hayatının ilk döneminde çile doldurmaya benzer zorluklar yaşadığı ve nefislerini kontrol altına almayı öğrendikleri izlenmektedir. Bu ruhi terbiye onları bireysellikten uzaklaştırarak sosyalleştirmiştir.
8. Kahramanların hepsi inandıkları idealler için savaşır.
9. Kahramanlar arasında ilahî ortak bir bağ vardır.
10. Dünya tarihini yaratan milletler değil, kahramanlardır.
11. Kahraman tipi, kahramana tapma olgusunu yaratmıştır. Aslında tapınılan kahraman, insan değil; Tanrı'nın yansıması ya da bir parçası olduğuna inanılan kişidir.
12. İnsanlar tarafından kahraman olarak kabul edilen kişilerin en önemli özelliği, onların herkes adına düşünebilmeleridir. Böylece sıradan insanlar için hayatın anlaşılamayan ve çözülemeyen kaosları ortadan kalkmış olacaktır.

Sözlü edebiyat alanında kahraman tipi ile ilgili yapılan en önemli çalışmalardan biri L. Raglan'a aittir. L. Raglan'ın "*The Hero*"⁵⁰ (*Kahraman*) adlı eseri, mitoloji ve sözlü verimlerde rastlanan genel kahraman tipinin özelliklerini ve tip olma sürecindeki aşamaları belirleyen bir sınıflama ortaya koyar. L. Raglan bu sınıflamayı yaparken mit ve ritüel arasındaki ilişki üzerinde durarak, J. G. Frazer ve S. H. Hooke'un yaklaşımını devam ettirmiştir.⁵¹ L. Raglan'ın tasnifi birçok kahramanın ortak özellikleri belirlenerek oluşturulmuştur. L. Raglan daha sonra farklı medeniyetlere mensup kahramanları inceleyerek kahramanların belirlenen ölçütlerden ne kadarına sahip olduğunu listelemiştir. Bu yolla L. Raglan'ın tam manasıyla bir tipoloji çalışması yapmış olduğunu kabul etmek gerekir. Eser, benzeri alanlarda çalışanlar için en önemli kaynaklardan biri olarak kabul edilmektedir. Bu sınıflama temel alınarak, birçok medeniyete ve millete ait mit ve destan kahraman kalıpları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. L. Raglan, epik kahraman tipi kalıbını ortaya koyarken esas aldığı ölçütleri yirmi iki madde olarak tespit ederek, bu maddelerin her an çoğaltılabileceğinin altını çizmiştir.

1. Kahramanın annesi kraliyet ailesinden bir bakiredir.
2. Babası bir kral, bir hükümdardır.
3. Babasıyla annesi arasında akrabalık bağı vardır.
4. Kahraman, ana rahmine olağan dışı şartlarda düşer.
5. Kahraman, tanrının oğlu olarak ün yapmıştır.
6. Doğumunda en yakınlarından biri, genellikle babası ya da büyük babası, tarafından öldürülmeye çalışılır.
7. Öldürülmeye çalışılan kahraman gizlice kaçırılıp saklanır.
8. Uzak bir ülkede üvey ana - baba tarafından büyütülür.
9. Çocukluğu ile ilgili bilgiye yer verilmez.
10. Yetişkin olduktan sonra hükümdarı olacağı ülkeye döner.

⁵⁰ Fitts Roy Richard Somerset L. RAGLAN, a.g.e.

⁵¹ Özkul ÇOBANOĞLU, "Lord L. Raglan'ın Batı Halk Kahramanı Kalıbı Açısından Oğuz Kağan ve Er Töşük Destan Kahramanlarına Bakış", *Umay Günay Armağanı*, Ankara, 1996, s. 204.

11. Bir kral, bir dev, bir ejderha ya da vahşi bir hayvanı yenerek zafer kazanır.
12. Bu zaferden sonra hükümdar ailesinden bir kızla, genellikle yerini alacağı önemli kişinin kızıyla, evlenir.
13. Hükümdar olur.
14. Bir süre olaysız hüküm sürer.
15. Yasalar çıkarır.
16. Kahraman kanunlar koyduktan sonra tanrıların veya halkın gözünden düşer.
17. Gözden düşen kahraman tahtından indirilir ve kentten sürülür.
18. Nihayet kahraman ölümle karşılaşır.
19. Ölümü genellikle bir dağın tepesinde gerçekleşir.
20. Kahramanın çocukları onun yerini alamaz.
21. Cesedi gömülmez.
22. Ama onun için bir ya da daha çok kutsal gömüt, kabir, yatır yapılır.

L. Raglan, yukarıdaki yirmi iki maddeyi ortaya çıkaran süreçleri tek tek incelemiştir. Buna göre kahramanlar tarihi veya hayalî şahıslar olsalar da, ritüelistik esaslar çerçevesinde yaratılmışlardır. Kahramanların yaşadığı her olayın ritüelle ilgisi vardır. Epik anlatmaların birçoğunda kahramanın çocukluğu ile ilgili bilgilere yer verilmediğini ifade eden L. Raglan, bunu ilkel dönemde uygulanan ayinlere çocukların katılabilecek olgunluğa erişmemelerine bağlar. Dolayısıyla, buluş çağını aşp, toplum içinde yetişkin olarak yer aldıktan sonra tekrar sahneye çıkarlar. L. Raglan, bu açıklama ile kahramanların yaşadığı olayların ritüellerden kaynaklandığına dair tezini destekler.⁵²

L. Raglan, kahramanların yaşadığı olayları üç ana başlığa ayırır. Bu bölümler insanlığın primitif dönemden bu yana yaşadığı belli başlı ayinlerin yansımalarıdır. L. Raglan'ın kahramanın hayatı ile ilgili kronolojisinin üç ana

⁵² Fitts Roy Richard Somerset RAGLAN, a.g.e, s. 192-193.

başlığı; doğum ile ilgili ayinler, tahta çıkma veya macera esnasındaki olaylar ve ölüm ile ilgili ayinler şeklinde düzenlenmiştir. L. Raglan kahramanın hayatı ile ritüelleri bağdaştırdığı bu üç bölüme, “rites de passage”⁵³ yani “üç temel esas” demiştir. Ona göre, epik kahramanlar gerçek kişiler değildir. Onlarla ilgili hikâyeler gerçeklerin değil, ritüellerin yani mitin aktarımıdır. L. Raglan, bir çok geleneksel kahramanı incelemiş ve bu kahramanların hayatlarının şaşırtıcı şekilde birbirine benzediğini tespit etmiştir. Bu benzerliğin nedeni muhtemelen aşağıdaki üç nedenden biridir.

1. Kahramanların hepsi ya da bir kısmı gerçek kişiler olup hayatları ritüel hikâyelere göre kurgulanarak anlatılmıştır.
2. Ritüel, kahramanların tamamının ya da bir kısmının hayatında predominant rol oynamıştır.
3. Kahramanlar tamamen mitiktir.⁵⁴

L. Raglan, kahraman tipi kalıbının ölçütlerine tamamen uyan kahramana rastlamamıştır. Tarihi - savaşçı kahraman tipler, bu özelliklerin ancak üçte birine sahip olabilmiştir. Ancak Oidipus ve Tevrat kahramanlarından Musa'nın yirmi bir özelliği taşıdığı tespit edilmiştir. Dionisos on dokuz, Roma kahramanlarından Romulus on sekiz, İngiliz edebiyatı kahramanlarından Arthur on dokuz ve Robin Hood on üç vb. özellik gösterir. L. Raglan'ın tasnifindeki birçok madde Türk destan kahramanlarında da tespit edilebilir. Özellikle mitik döneme ait unsurların yoğun olduğu verimlerin kahraman tiplerinin birçoğu bu tasniften yararlanılarak incelenebilir. Zaten mitler, bilim adamlarının büyük bir kısmının da kabul ettiği gibi, ilk hayat formunun olduğu zaman dilimine ait anlatımları içerdiğinden bütün medeniyetlerde benzer özellikler gösterir.

L. Raglan, kahramanlık olgusunu C. G. Jung ya da O. Rank gibi psikanalitik yaklaşımlara dayanarak çözümleyenlere şiddetle karşı çıkar. C.

⁵³ A.g.e., s. 190-192.

⁵⁴ A.g.e., s. 190-191.

G. Jung'a göre kahramanlık, kişinin kendini gerçekleştirme sürecidir. Bu süreçte kişiye kolektif bilinçaltının arketip imajları eşlik eder.⁵⁵ O. Rank'a göre ise, bütün insanların bilinçaltında ana rahmine geri dönme arzusu vardır. Mit ya da epik verimlerde kahramanın macerası boyunca yaşadığı her olay bu temel içgüdüyü yansıtmaktadır.⁵⁶ L. Raglan, kahraman olgusunu çok daha realist ve yalın bir yaklaşımla ele alır. Ona göre, kahraman olgusunda psikiyatrik ya da benzeri yaklaşımlar aramak nafile bir uğraştır. Kahramanın asıl mücadelesi fiziki dünya ile ilgilidir. O, insanoğluna fiziki dünya içinde bir yer edindirme yani tabiatı çözümleyerek, onunla uyum içinde yaşamayı öğrenme ve öğretme mücadelesi vermektedir. Ritüellerin tamamına yakınının amacı da budur. Mesela L. Raglan; S. Freud ve O. Rank'ın uzun uzadıya üzerinde durarak psikiyatrik teorilerinin çıkış kaynağı yaptıkları baba ile oğul mücadelesini, J. G. J. G. Frazer'dan da etkilenecek kolaylıkla ritüele bağlar. Bu motifin kökeni, primitif dönem yetişkinliğe geçiş ritüellerine dayanır. Çatışma, babanın erkek çocuğu anneden alarak erkekliğini ispatlayacağı sınavları geçmesi için teşvik etmesinden kaynaklanmaktadır. Gerçekten de J. G. Frazer, yakın tarihte ilkel yaşamlarını sürdürmeye devam eden kabilelerde yetişkinliğe geçiş ritüellerinde babanın çocuğu anneden alıp, çeşitli tehlikeler içeren sınavlara girmesi için teşvik ettiğine şahit olduğunu belirtir.⁵⁷ Özetle, L. Raglan'ın teorisi kahramanı tamamıyla mite ve ritüele bağlar ve teorisine destek olarak yukarıdakilere benzer sayısız kanıtlar öne sürer. Denebilir ki, kahraman ile ilgili teoriler ve yaklaşımlar geliştiren araştırmacılar içinde nazariyesini en iyi ispatlayabilen isimlerden biri L. Raglan'dır.

C. M. Bowra, *Heroic Poetry*⁵⁸ adlı eserinde, destandaki merkezî kahraman tipinin kökenini şaman tipine bağlar. C. M. Bowra'ya göre, kahraman tipinin prototipi ritüellerin icracısı şaman veya rahiplerdir. Bu prototipler, fiziksel güçle değil, büyü yolu ile olağanüstü güçlere ulaşmışlardır.

⁵⁵ Carl Gustav JUNG, a.g.e., s. 7-15.

⁵⁶ Otto RANK, *Doğum Travması ve Psikanalizdeki Anlamı*, Çev. Sabir YÜCESOY, İstanbul, 2000, s. 102

⁵⁷ James G. FRAZER, *Altın Dal-Dinin ve Folklorun Kökleri - II*, Çev. Mehmet H. DOĞAN, İstanbul, 1992, s. 308-322.

⁵⁸ Cecil Maurice BOWRA, *Heroic Poetry*, (London-Macmillan, 1952), s. 91-131.

Destanlardaki kahramanlar ise bu şamanların uzantılarıdır. Şaman kahramanlar bir çok bakımdan daha sonra ortaya çıkan olağanüstü güce sahip insan kahramanlardan üstündür. Çünkü onlar bütün dünyayı kontrol edebilecek sihrî bilgiye sahiptir. Fakat insan kahramanların hayatı onlarınkinden daha renkli ve sürükleyici eylemlerle doludur.⁵⁹

İlk kahramanlık şiirlerinde belirgin olan sihrî güçler zamanla fonksiyonunu kaybetmiştir. Destanda insan kahramanların rolü arttıkça ona olan ilgi çoğalmıştır. İlk kahramanlık şiirlerindeki kahraman olağanüstü sihrî bilgilere sahip bir büyücüdür. Bu kahraman savaşarak ya da cesareti ile zafer kazanmaz. Sihrî güçlerini kullanarak başarı sağlar. Bu tip kahramanlar, rahip - büyücülerin önemli insanlar olarak kabul edildiği toplumları temsil eder. Fakat onların eylemlerindeki şiirsel cazibe sınırlıdır. Şaman özellikli kahramanlar, kahramanlık şiirindeki fiziksel güce gösterilen takdire erişemez. Çünkü insan olarak olağanüstü başarılar kazanmak daha ilgi çekicidir.

Saha kahramanlık şiirlerindeki kahraman tipi genellikle şamanlardır. Onların sihre ihtiyacı vardır çünkü düşmanları genellikle şeytanlar veya büyücülerdir. Fakat son sınava gelindiğinde fiziksel güç rol oynar. Er Sogotoh Destanı'nda Er Sogotoh'un Bura - Doxsun ile giriştiği mücadelede bu duruma örnek verilebilir. Bir başka Saha olonhosunda baş kahramanlar, Volumar ve Aigyr adlı iki şaman kadındır. Onlarda Guthrun'un yeteneği veya erkeklerin kullandıkları silahı kullanma gücü yoktur. Ama şeytani ruhlarla savaşırken cesurdurlar. Onların bu cesurluğu daha sonra büyük işler başaracak oğlan çocuklarının doğması ile ödüllendirilir. Saha şiirlerinin konusu şamanların hâlâ önemli sayıldıkları bir dünyanın ürünleridir.⁶⁰

Şaman kahramanlar döneminden saf kahramanlık dönemine geçilirken ortaya çıkan destan kahramanları her iki dönemin özelliklerini de yansıtır. Rus epik şiirindeki Volga adlı kahraman bu dönemin örneği olarak verilebilir.

⁵⁹ A.g.e., s. 91.

⁶⁰ A.g.e., s. 94-99.

Volga vatani için mücadele ederken sürekli metamorfoza uğrar. Fakat aslında ortaçağda yaşamış bir prens olduğuna dair varsayımlar vardır. Volga'da eski büyücü tipi gerçek kahramana dönüşmüş ise de hâlâ eski bir takım özellikler Volga tipinde saklanmaktadır.⁶¹

C. M. Bowra'ya göre, şaman kahraman tipinden sonra ortaya çıkan destan kahramanı tipinin en belirgin özelliği onun fiziki bakımdan diğer insanlara göre olağanüstü bir güce sahip olmasıdır. Kahraman başlangıçtan itibaren belirlidir. Onun farklılığını olağanüstü doğumundan ve döllenme şeklinden anlamak mümkündür. En büyük kahramanlar tam anlamıyla insan değildirler, onlarda bazı kutsal özellikler olmalıdır. Mesela, Gılgamış üçte iki ilahî, üçte bir insani yaratılışlıdır. Onun yardımcısı Endiku kutsal bir soydandır ve O, tanrıça Aruru ve onun ikizi savaş tanrısı Ninurta tarafından kilden yaratılmıştır.⁶² Yine Yunan mitolojisinin en ünlü kahramanlarından biri olan Akhiles bir insan olmasına rağmen anne tarafından ilahî bir soya mensuptur.⁶³

Kahramanın doğumu normal yollarla gerçekleşse bile, doğumdan itibaren olağan dışı gelişmeler yaşanır. Doğumdan hemen sonra kahramanın geleceği ile ilgili kehanetlerde bulunulur. Bu kehanetler onun ileride sahip olacağı başarıları haber verir. Oğuz Kağan ve Manas örneklerinde görüldüğü gibi, kahraman daha beşikte iken konuşur. Herakles, beşikteyken Hera'nın kendisini öldürmesi için gönderdiği iki yılanı öldürür. Benzeri örnekler doğan çocuğun kahraman olduğunun habercileridir. O, yaşitlarına göre çok çabuk büyür ve çocukluk çağında olgun bir erkeğin görünümüne sahip olur.⁶⁴

Kahramanın sahip olduğu fiziki ve olağanüstü yetenekleri ona eylemlerinde başarı kazandırır ve takdir edilmesini sağlar. O; güçlü, süratli,

⁶¹ A.g.e., s. 92.

⁶² Jean BOTTÉRO: *Gılgamış Destanı (Ölmek İstemeyen Adam)*, Çev. Orhan Suda, İstanbul, 2005, s. 64-69.

⁶³ Cecil Maurice BOWRA: a.g.e., s. 97.

⁶⁴ A.g.e., s. 95-96.

dayanıklı, becerikli olmasının yanı sıra hitabet yeteneğine de sahiptir. Her kahraman bu özelliklerin hepsine birden sahip olmaz. Fakat hepsi için ortak olan özellik sıradan insanlara zor gelen şeylerin onlar için çok basit olmasıdır. Bir kahraman herhangi birinden özel gücü ve enerjisi ile ayrılır. Yunanlılar kahramanı; gücünü eylemlerle gösteren, sıradan ölümlülerin yapamayacağı işleri becerebilen kişi olarak tarif eder. Bu özellikler daha çok savaşlarda sergilenir. Çünkü savaşlar sadece dayanıklılık ve cesaretin değil, aynı zamanda beceriklilik ve kararlılığın da test edilmesine imkan sağlar. En büyük kahramanlar savaşlarda ortaya çıkar. Savaşta, kahramanın sahip olduğu güç ona büyük riskler aldırır. Başarıyla zorlukların üstesinden gelen kahraman sonunda şan ve onur sahibi olmaya hak kazanır. Kahramanların özellikle savaşlarda yansıttığı kendilerine özgü hareket tarzı ve enerjileri onların neden sürekli vahşi hayvanlarla kıyaslandığını izah eder.⁶⁵

Savaş ya da mücadele başladığında, kahramanlar yok edici bir kuvvetle vururlar ve bundan çılgınca bir haz duyarlar. Asla ölümle ilgili bir şüphe taşımazlar, savaşa aslan gibi atılırlar. Kahramanların yaşam gücü savaşlarda daha da artar, öfkeli ve çılgın bir güç ile hareket ederler. Destanlarda kahramanın hareketsiz kaldığı nadir anlarda kahramanın gücü hissedilmez.

Destan kahramanlarının bir kısmı güzellikleri ile de tanınır. Ancak, güzel (yakışıklı) olmak kahraman için elzem değildir. Akhiles ve Alpamış bu sınıfa giren kahramanlardır. Fakat, Roland ya da Manas'ta bu unsur belirtilmemiştir. Kahramanın ilahî kökenli olması onun farklılığının ortaya konulması bakımından gerekliyse de, kahraman olmanın belirleyici unsuru değildir. Kahramanların gözlerinin parlamasından, hareketlerindeki fevkaladelikten ya da dehşet verici sesinden kahraman olduğu anlaşılır. Akhiles'in korkunç sesi onun kahraman olduğunun işaretlerinden biridir.⁶⁶

⁶⁵ A.g.e., s. 97.

⁶⁶ A.g.e., s. 99.

Kahramanların en önemli özelliği tanrı vergisi fiziksel güçleridir, ancak onlar hayvan değildir. İnsani duygulardan yoksun yaratılmadıkları gibi, insani özellikler bakımından diğer insanları geride bırakırlar. Onurlu sonlarına zarar getirebilecek herhangi bir davranışta bulunmaları mümkün değildir. Hedeflerine ulaşırken kullanabilecekleri bütün güçlerini kullanırlar ama kurnazlık ya da hileye başvurmazlar. Kahraman hileyi ancak yapabilecek başka hiçbir şeyi kalmadığında ve tehlikeyi başka türlü savuşturamadığı hâllerde kullanır.⁶⁷ Mesela, Tepegöz örneğinde Basat'ın yaptığı gibi. Kahramanın en çok istediği şey, kendi gücünü kullanarak nam almak ve onur kazanmaktır. Böylelikle doğruluğunu kanıtlar. Akhiles örneğinde olduğu gibi, kahraman onurlu bir isim bırakabilmek için hayatını feda etmeye hazırdır.

Kahraman, diğer insanların lideridir ve onlara karşı kendini sorumlu hisseder. İçinde yaşadıkları topluma karşı sorumluluk duydukları için güçlerini bireysel maksatla kullanmazlar. Vatani ve milleti korudukları gibi, dine de önem verirler. Fakat din ile ilgili inanış şekilleri pek pratiğe yansımaz.⁶⁸

Zikredilen eser içinde, epik kahramanla ilgili C. M. Bowra'nın daha bir çok görüşüne yer verilmiştir. Yukarıdaki kısa bilgi, eserin "The Hero" başlıklı bölümünden kısaltılarak aktarılmıştır. Bu bölümde epik kahramanın ayrıntılı bir portresi ortaya konulmuştur. C. M. Bowra'nın epik kahramanla ilgili görüşleri bu konuda çalışan bir çok araştırmacı ile paraleldir. Onun özellikle üzerinde durduğu nokta, epik kahramanın kökeni ile ilgilidir. C. M. Bowra; Yunan, Fin, Ermeni, Rus, İngiliz ve Özbek, Kırgız, Saha Türklerinin Manas, Alpamış, Er Sogotoh destanlarından örnekler vererek destan kahramanının kökenini şamanlara dayandırmıştır. Şamanların mitik dönemde sahip oldukları gücün daha sonraki dönemlerde karşımıza çıkan insan kahramanlara fiziki olarak yansıdığını ifade etmiştir.

⁶⁷ A.g.e., s. 100-101.

⁶⁸ A.g.e., s. 107-108.

N. Frye "*Anatomy of Criticism*"⁶⁹ (*Eleştirinin Anotomisi*) adlı eserinde kurmaca eserlerdeki kahraman tipini beş gruba ayırır:

1. İlk gruptaki kahramanlar ilahî yaradılışlıdır. Onlar çevrelerindeki diğer insanlardan her bakımdan üstündür. Bu tip kahramanlarla ilgili anlatılanlar mittir. Başka bir deyişle mitler tanrılarla ilgilidir. Mitik anlatmalardaki tanrısal kahramanların güçleri sınırsızdır.
2. İkinci gruptaki kahramanların gücü ilk gruptakilere göre daha ölçülüdür. Frye, bu kahramanları romans⁷⁰ kahramanları olarak nitelendirir. Romans kahramanları dünyanın doğal kanunlarına hükmedebilecek güçtedir. Normal insanlara göre olağanüstü bir cesaret ve dayanıklılığa sahiptirler. Tılsımlı silahları vardır. Hayvanlarla konuşabilir, canavar ve cadıları korkutabilirler. Bu kahramanlarla ilgili anlatmalar mittin ayrılmıştır. Bu anlatmalar daha çok efsane, masal, halk hikâyesi vb. sınıflara dahildir.
3. Eğer kahramanın gücü sadece kendi benzerlerinden üstünse, o bir liderdir. Otorite, ihtiras ve herkesten fazla ifade özgürlüğüne sahiptir. Fakat diğer iki grubun kahramanlarından farklı olarak yaptığı davranışlarının tümü, sosyal eleştiri ve tabiat nizamına uygun olarak gerçekleşir. O, tabiat kanunlarına hükmedecek kadar güçlü değildir. Bu kahraman, epik ve trajedideki modelin yüksek bir taklididir.
4. Eğer kişi diğer insanlardan ve çevresindeki unsurlardan üstün değilse, o bizlerden biridir. Ozan, bu kahramanları sıradan özellikler ile anlatır. Bu tip, kahraman modelinin aşağı bir taklididir. Dolayısıyla, olağanüstü herhangi bir yeteneği yoktur.

⁶⁹ Northrop FRYE, *Anatomy of Criticism*, Atheneum-New York, 1966.

⁷⁰ Batı edebiyatına has şiir biçimlerinden biri olan romanslar, epik şiire göre daha fantastik bir yapıya sahiptir. Yedi çeşit romans vardır. Yukarıda klasik romans türünden bahsedilmiştir. Batı Edebiyatının Troya Savaşı ve Kral Arthur gibi eserleri klasik romans türüne ait verimlerdir.
http://tr.wikipedia.org/wiki/Frans%C4%B1z_edebiyat%C4%B1 (Erişim Tarihi: 02. 05. 2007)

5. Kahraman, güç ve zekâ bakımından bizden de yetersizse, bu kahraman ironik bir tiptir. Bu özellik, kahramana sonsuz bir hareket özgürlüğü sağlar.⁷¹

E. M. Meletinskiy “О древнейшем типе героя в эпосе тюрко-монгольских народов Сибири”⁷² (*Sibirya ve Türk Halklarının Eposlarındaki En Eski Kahraman Tipi Hakkında*) başlıklı makalesinde en eski Türk destan kahramanı tipinin ortaya çıkış şartlarını anlatır. Yakutlar ve bütün Sibirya Türk - Moğol halklarının arkaik dönem epik yaratılarının çıkış noktasını, eserlerdeki tasvir özelliklerinden yola çıkarak aynı kaynağa götürür. Adı geçen bu halkların yaradılış eposlarında zaman ve mekân unsurları neredeyse birbiriyle aynı şekilde tasvir edilmektedir. E. M. Meletinskiy’e göre, bu benzerlikler, Sibirya Türk - Moğol halklarının destanlarının kültürel ve tarihi birliğini tasdik etmektedir. Ayrıca bu destanlardaki formüllerin evrensel olmaları, onların en eski döneme ait olduğunu ispatlamaktadır.⁷³

Arkaik destanlardaki kahramanın özelliklerine daha sonraki destanlarda da rastlamak mümkündür. E. M. Meletinskiy, incelediği Sibirya Türk - Moğol halklarının destanlarında rastlanan kahraman tipinin Türklerin en eski kahraman tipi olduğunu ifade eder. Bu kahraman tipi karşımıza genellikle yalnız biri olarak çıkar. Ne annesini, ne babasını tanır. Bazen de kahramanın sadece bir kız kardeşi olduğu görülür. Hatta kimseleri olmadığı için bu iki kardeşin birbirlerine ad verdikleri olur. E. M. Meletinskiy, bu kahraman tipini kültürel/medeni kahraman tipi olarak belirler. Bütün mitolojilerde, insanlara tabiatla baş etmeyi öğreten bir kültürel kahramanın varlığı söz konusudur. Bu tip aslında ilk ata fonksiyonunu üstlenmektedir. Kültürel kahraman tipi özellikleri gösteren bu kahraman, destanda çeşitli zıtlıklar sergiler. Şöyle ki, ilk ata fonksiyonu gösteren bu tip destanlarda karşımıza sıklıkla hayvan sürüsü ve muhteşem sarayların sahibi olarak çıkabilmektedir. İnsanlara ateşi ve

⁷¹ Northrop FRYE, a.g.e., s. 33-34.

⁷² E. M. MELETİNSKİY: “О древнейшем типе героя в эпосе тюрко-монгольских народов Сибири” <http://www.ruthenia.ru/folklore/meletinsky13.htm> (Erişim Tarihi: 23.06.2005)

⁷³ A.g.m.

yiyecekleri pişirerek yemeyi öğreten bu kahraman tipinin medeniyetin olmadığı arkaik dönemde sürü veyahut barınak sahibi olması, yaşadığı zamanın özelliklerine aykırı bir durum teşkil eder. Bazı destanlarda bu çelişki, kahramanın sahip olduğu malların Tanrı tarafından gökten gönderildiğinin açıklanması ile giderilmeye çalışılır. Ancak, aslında bu unsurların destana sonradan eklendiğine şüphe yoktur.⁷⁴

Medeni/kültürel (demiurgos/demiurg) kahraman tipi, destanda kolaylıkla ilk han konumuna getirilir. Han olduktan sonra medeni kahraman tipine ait özellikler, kolaylıkla destandan çıkarılabilir. Bundan sonra, medeni kahramanın yeri gökteki Tanrı katıdır.

E. M. Meletinskiy Türk destan kahramanının ortaya çıkış ve gelişimindeki faktörleri şu şekilde belirler:

1. Arkaik Yakut ve Sibiry Türk - Moğol destanlarında karşımıza çıkan merkezî kahraman tipi kültürel/medeni kahraman tipidir.
2. Bu tipe, diğer kültürlerin mitolojilerinde de rastlanmaktadır.
3. İlk döneme ait epik eserlerde karşımıza çıkan kahraman tipi dünyada yalnızdır. Hatta ilk insan olduğu düşünülmektedir.
4. Zaman zaman kahramanın Tanrı ile olan akrabalığından da söz edilir. Mesela, Yakutların destan kahramanı Er - Sogotoh'un Yuryun Aar - Toyon'un (Büyük Tanrı - Yaradan) oğlu ya da torunu olduğuna inanılması gibi.
5. Bu kahraman tipi aynı zamanda ilk ata fonksiyonu üstlenmektedir.
6. Destanlarda kahramanın yalnız olduğu, anne ve babasını tanımadığını ifade etmesinden anlaşılmaktadır. Orta dönem kahramanlık destanlarında da bu yalnızlık motifinin korunduğu görülür. Bu dönemde yalnızlık motifi, kahramanı düşmanla karşı karşıya getirmek için

⁷⁴ A.g.m.

kullanılmıştır. Düşman tarafından soyu yok edilen kahraman yalnız kalır. İntikam almak üzere tek başına harekete geçer.

7. Bazen de kahramanın anne ve babası olmamasına rağmen kız kardeşinin olduğu tespit edilir.
8. Kültürel kahraman tipinin fonksiyonu destanın varyantlaşması ve aktarımına bağlı olarak değişebilmektedir. Bu durumda ilk ata ya da medeni kahraman tipi, kabilenin kurucusu ve koruyucusu olarak karşımıza çıkar. Görevini tamamlayan ve artık ihtiyaç duyulmayan kültürel kahraman tipi ise tanrıların katına gönderilerek pasifleştirilir.
9. Arkaik destanlardaki kahraman tipinin en önemli görevi, üreyerek veya başka yollarla bir halk meydana getirmek ve onlara yaşayabilecekleri bir alan yaratmaktır.

E. M. Meletinskiy'in Türk destanlarında yer alan merkezî kahramanın prototipi olarak izah ettiği kültürel/medeni (demiurgos/demiurg) tipi, Yunan mitolojisindeki Promete ile özdeşleştirilebilir.

E. M. Meletinskiy, mit ve destan kahramanı tipinin prototipi olarak kabul ettiği kültürel kahraman tipinin ortaya çıkış özelliklerini anlattığı yukarıdaki makaleden başka, kültürel kahraman tipinin dünya mit ve destanlarındaki yerini ve belli başlı özelliklerini *“Предки Прометея - Культурный герой в мифе и эпосе”*⁷⁵ (*Promete'nin Ataları - Mitte ve Destanda Kültürel Kahraman*) adlı makalesinde inceler. Makalede kültürel kahramanla ilgili şu noktalar üzerinde durulmuştur:

2. Kültürel kahraman (Promete tipi) folklorun en eski tipidir.
3. Kültürel kahraman insanlara sadece medeniyet getirmez, aynı zamanda kainatın kurucusudur.

⁷⁵ E. M. MELETİNSKİY: “Предки Прометея- Культурный герой в мифе и эпосе”
<http://www.ruthenia.ru/folklore/meletinsky13.htm> (Erişim Tarihi:23.06.2005)

4. Bir çok mitte insanı yaratan bizzat kültürel kahramandır. (Promete gibi.)
5. Kültürel kahraman, tanrılara rağmen insanlara yardım eder.
6. Kültürel kahraman tipi kurnaz bir tiptir. Bir çok kere meselelerin altından kurnazlığı ile kalkar.
7. Kültürel kahramanın en önemli buluşu ateştir.
8. Kültürel kahramanın -özellikle mitten destan devrine geçildiğinde- bazen tanrılığa tekâmül ettiğine şahit olunur. Ancak, çoğunlukla kültürel kahramanı kutsallaştırma söz konusu değildir ve kültürel kahraman millî epik bir tip, ilk edebî folklorik kahraman haline gelir.
9. Kültürel kahramanın epik kahramana (bahadıra) dönüşmesinde onun faaliyetlerinin idealize edilmesi rol oynar.
10. Kültürel kahraman, bir çok mitte ilk ata olarak görünür. İlk ataların bir kısmı yarı hayvan yarı insan olarak totemik bir yapı sergiler.
11. Dünyanın şimdiki hali bile onların faaliyetlerinin neticesi olarak düşünülür. Onlar gitmeden önce bütün kuralları koymuşlardır. Tilkinin eti yenmez, kürkü kullanılır ya da intihar etmek kötüdür, akraba evliliği yapmak uygun değildir vb.
12. Kültürel kahraman, tabiatın insana itaat etmesi için uğraşır.
13. İnsana görgü kurallarını, dinî ayinleri, tarım yapmayı, iş aletlerini vb. gibi kavramları öğreten odur.
14. Kültürel kahramanlarla ilgili mitlerde, insanın sanatsal faaliyetleri idealize edilir.
15. Kültürel kahramanın ahlâki bir sorumluluğu yoktur. Mitik kültürel kahraman tanrı değildir ve dolayısıyla dinî görevleri de yoktur.
16. Kültürel kahramanla ilgili mit ve destanların bir kısmı eğlendiricidir. Kültürel kahraman bu tarz verimlerde tanrılar panteonundaki yaramaz bir çocuk özelliği gösterir.
17. Kültürel kahraman birçok kez karşımıza kardeşi ile beraber çıkar. Bu şekilde kardeşlerden birinin tipi kahramanlığa, diğerinki komikliğe meyleder. Beceriksiz kardeş çoğunlukla yukarıda bahsi geçen komik olayların yaratıcısıdır. Beceriksiz kardeşin düşman

olması da söz konusudur. Düşmanca tavırlarının hepsi komik bir sonuca neden olur.

18. Kültürel kahraman dünya düzeni ve herkes için uyulması zorunlu olan kural ve âdetlerin (toplumlaşma - sosyalleşme) tespitinden önceki mitik devre aittir.

Sonuç olarak, E. M. Meletinskiy'e göre, kültürel kahraman tanrıya evrimleştirilmiş, destan sanatında da kahramana dönüştürülmüştür. Kültürel kahramanı kahramanlaştırma, Promete tipinde en yüksek seviyeye ulaşmış, Promete'nin kahramanlığı insani bir nitelik kazanmıştır. Kültürel kahraman tipi, sadece kahramanlık değil, komik destanın da gelişmesinde büyük bir önem teşkil eder. Kabile düzeninin dağılması döneminde bazı milletlerin folklorunda mitolojik düzenbaz - yaramaz tipi ortaya çıkmıştır. Mitte olduğu gibi, destanlarda da çift tipler söz konusudur. Böyle durumlarda, kardeşlerin birinin tipi kahramanlığa, diğerininki ise komikliğe doğru gelişir.

A. Dundes'in ders notlarından oluşan "*Structural Typology In North American Indian Folktale*"⁷⁶ (Kuzey Amerikan Kızılderili Halk Hikâyelerinde Yapısal Tipoloji) adlı makalede A. Dundes; V. Propp'un morfoloji ve tipoloji metoduna dayanarak Kuzey Amerika Kızılderili halk hikâyelerini incelemiştir. A. Dundes'in milletlerin ilk folklor verimleri üzerinde uyguladığı yapısal tipoloji metodunun formülü üç tipten oluşmuştur ve her biri farklı fonksiyonlar içerir. Bunları aşağıdaki gibi açıklayabiliriz:

1. Tip'te "yoksulluk" ve "varlık" olmak üzere iki fonksiyonun ardışıklığı söz konusudur. A. Dundes'e göre, ilk millî halk hikâyelerinin çoğu dengesizlikten dengeye doğru bir anlatım hareketi içerir. Dengesizlik, yokluk ve yokluğu giderme halidir. Varlık ise yokluğun giderilmiş halidir.

⁷⁶ Alan DUNDES, "Structural Typology In North American Indian Folktale", <http://people.uleth.ca/~beaulieu/Example%20of%20structural%20typology%20in%20discourse%20nits.htm> (Erişim Tarihi: 27.06.2005)

2. Tip'te “yasaklama”, ihlal etme”, “netice” ve “kaçmaya teşebbüs” olmak üzere dört fonksiyon söz konusudur:

Yasaklama: Herhangi bir kesin eyleme karşı sosyal bir yasaklama vardır. Yasaklama kesin olarak belirtilmeyebilir, ancak anlaşılması beklenir.

İhlâl Etme: Yasağın ihlal edilmesidir.

Netice: Yasakları ihlal etmenin sonucunda ortaya acı çıkar.

Kaçmaya Teşebbüs: İnsanlar yasağın ihlal edilmesiyle meydana gelen sonuçlardan kaçmaya teşebbüs ederler. Bu fonksiyonun hikâyede olması zorunlu değildir.

Tip 3'te “yasak”, “yokluğun giderilmesi”, “yasaklama”, “ihlal”, “sonuç”, “kaçmaya teşebbüs” olmak üzere altı fonksiyon söz konusudur.

A. Dundes, bu yapısal metotla halk hikâyelerindeki bütün unsurların tipolojisinin çıkarılabileceğini ve farklı milletlerin sözlü verimleri arasında mukayese yapılabileceğini söyler. Aslında A. Dundes'in çalışması V. Propp'un masallar üzerinde geliştirdiği metot ile aynıdır. Sadece bazı terimler değiştirilmiş ve V. Propp'un tek tek ele aldığı epizotlar daha geniş başlıklar altında birleştirilmiştir.

J. Campbell, “*Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*”⁷⁷ adlı eserinde bütün kültürlerde ortak kabul ettiği kahraman kavramının kalıbını çıkarmaya çalışmıştır. Eserde, kahraman kavramı bütün dünya mitlerinden örnekler verilerek açıklanmış ve böylece bütün kültürlerin mitlerinde ortak bir kahraman tipi olduğu sonucuna varılmıştır. Yazar, bu ortak kahraman tipinin varlığını mitlerdeki kahramanların yaşadığı maceraların özünde aynı şuuraltının bulunması ile izah eder. Camphell'in psikoloji ilminden de yararlanarak ortaya koyduğu kurama göre, bütün mit ve destanlar içtimai,

⁷⁷ Joseph CAMPBELL, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, Çev. Sabri Gürses, İstanbul, 2000.

kozmozolojik ve ruhî dünyayı açıklamaya yönelik evrensel insan çabasının kültürel dışı vurumlarıdır.⁷⁸

J. Campbell'e göre kahraman kalıbına uygunluk için aşılması gereken kriterler vardır. Eserde, bu kriterler, kahramanın yaşadığı serüvenden yola çıkılarak, üç ana bölüm ve alt başlıklar şeklinde, hemen hemen bütün mit ve epik verimlerde müşterek olduğuna inanılan hareket tarzının sınıflandırılması ile oluşturulmuştur. Sınıflandırma sırasıyla; Yola Çıkış, Erginlenme ve Dönüş bölümlerinden oluşmaktadır. “Yola Çıkış” adlı bölümde kahramanın, kahraman olma yoluna ilk adım atışı incelenmiştir. J. Campbell, kahramanın yola çıkması için mit veya destanlarda mutlaka açık ya da kapalı bir davetin yapıldığından söz eder. Bu davet bazen bir merakı gidermek isteği, bazen de herhangi bir sihirli varlığın tesadüfen ele geçirilmesi vb. şekillerde ortaya çıkabilir. Daha sonraki aşamalarda kahraman isteyerek ya da istemeyerek, doğaüstü güçlerin de yardımı ile davete icabet eder. Maceraya atıldıktan sonra ilk eşiğin yani ilk zor mücadelenin aşılmasının ardından kahramanın yeni bir boyuta intikali söz konusudur. Yani kahraman olağan dünyadan olağanüstü dünyaya geçerek manevi olgunluğa erişir. J. Campbell'in bu açıklamasını şaman/kam adaylarının şamanlığa kabul merasimlerinde yaşadıkları deneyime benzetmek mümkündür.⁷⁹

J. Campbell, “Erginlenme” adlı bölümde kahramanın aktif olarak olayların merkezî durumuna geldiğini ifade eder. Kahramanın bu bölümde üstesinden geleceği dört ana hadise vardır. Bunlardan ilki kahramanın özellikle fiziksel gücü ile başarabileceği olaylar silsilesidir. Yazarın gözlemlerine göre, bu bölümün başarı ile atlatılmasında yardımcı ruhlar veya diğer sihirli unsurların kahramana yardım ettiğine şahit olunmaktadır. Bütün olağanüstü engeller geçildikten sonra kahraman mistik tanrıça ile karşılaşır ve onunla evlenir. J. Campbell, özellikle batı kaynaklı mitlerden örnekler vererek baba - kahraman çatışmasının da bu bölümde çözümlendiğini belirtir. Bütün

⁷⁸ A.g.e., s. 41-59.

⁷⁹ Mircea ELIADE, *Şamanizm*, Ankara, 1999, s. 139-175.

bunlardan sonra kahraman tanrılaşma sürecine girerek, en büyük ödülün sahibi olur. Kahraman için en büyük ödül hayat ve ölüme dair varoluş sırlarının anlamlarına nail olmaktır.⁸⁰ Ural Batır Destanı'nın kahramanı Ural Batır'ın da destan sonunda bu bilgiğe ulaştığı görülür.

“Dönüş” ana başlığı altındaki son bölümde, kahramanın erginlik döneminde ulaştığı cennetten vazgeçmesinin zor olduğunun altı çizilir. Kahraman maceranın sonunda elde ettiği gücü içinden çıktığı topluma, millete ya da dünyaya geri götürmelidir. Olağan dünyadan, olağanüstü dünyanın hazinelerine yelken açıp yükselebileceği en son makama ulaşan kahramana, yolculuğa çıkarken gerçekleştirmeyi düşündüğü amacını tamamlamak üzere geri dönmek zor gelir. Kahraman tanrıların yardımı ile veya onların arzusu hilafına elde ettiği bilgiyi (iksir, sihirli obje vb.) geldiği yere geri götürmeyi başarır. J. Campbell, kendi dünyasına dönmeyi başaran kahramanı iki dünyanın ustası olarak nitelemektedir.⁸¹

J. Campbell, kahramanın macera boyunca değişen amaçlarına göre tipolojik bir sınıflama geliştirir. Daha açık bir ifade ile ilk bölümde kahraman tipinin yaşaması gereken süreç üzerinde durulduktan sonra, ikinci kısımda kahramanın geçirdiği evrelerdeki tutum ve amaçlar değerlendirilmiştir. Buna göre, sürekli bir dönüşüm içinde olan kahraman her seferinde karşımıza yenilenerek çıkar. Epik eserde kahraman doğumundan itibaren “kahraman” olma ayrıcalığını sergiler. Yani kahraman, daima kahramandır. Dolayısıyla, J. Campbell doğum ve çocukluk aşamalarını da kahramanlığın dönüşüm safhalarından biri olarak nitelendirerek bu aşamayı, “İlk Kahraman ve İnsan”, “İnsan Kahramanın Çocukluğu” olarak ikiye ayırır. Ergin kahraman ise karşımıza savaşçı, âşık, imparator, dünyanın kurtarıcısı veya aziz kahraman olarak çıkar. Bir macera içinde kahraman bütün bu hallerden her birine sırasıyla geçebileceği gibi, macera boyunca tek pozisyonda da kalabilir.⁸²

⁸⁰ Joseph CAMPBELL, a.g.e., s. 115-201.

⁸¹ A.g.e., s. 225-279.

⁸² Joseph CAMPBELL, a.g.e., s. 353-374.

Sonuç olarak, J. Campbell “*Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*” adlı eserinde bütün dünya mit, efsane ve destanlarından örnekler vererek, mit ve destanın merkezî kahraman tipine dair genel anlamda bir çalışma yapmıştır.

J. Campbell’in kahraman tipi hakkındaki fikirleri aşağıdaki gibi sıralanabilir.

1. Kahraman, hayatının bütün safhalarında kahramandır. Dolayısıyla doğumundan itibaren taşıdığı kahraman olma ayrıcalığını hissettirir.
2. Kahraman isteyerek ya da istemeyerek kahramanlığını kanıtlayacağı bir macera yaşar.
3. Yaşanacak macera, kahramanın karşısına açık ya da üstü kapalı bir davet olarak çıkar.
4. Bütün dünya mit ve destanlarında merkezî kahraman tipinin başından geçen maceranın içeriği farklılıklar arz etse de, nihai hedef hepsi için müşterektir. (İnsanlığın, halkın, uruğunun vb. unsurların mutluluğunu sağlamak)
5. Kahraman, daima ilahî güçlerin koruması altındadır.
6. Kahramanın macerasındaki en önemli bölüm maddi dünyadan manevi dünyaya geçtiği bölümdür. (Yeryüzünden yeraltına iniş gibi) Böylece kahraman rüşdünü ispatlamış olur.
7. Kahraman, daima olayların merkezî konumundadır.
8. Kahraman, fiziksel açıdan mükemmel olmalıdır.
9. Kahraman, yeterli olgunluğa ulaştıktan sonra tanrı ve tanrıça gibi kutsal varlıklarla doğrudan iletişim kurabilir.
10. Kahramanın ulaştığı son nokta genellikle varoluş, ölüm ya da kendi varlık nedeni ile ilgili sırrı çözdüğü andır.
11. İlahî mertebeye ulaşan kahraman iki dünyanın efendisi konumuna yükselir. (Buda gibi.)

12. Son olarak kahramanın nihai hedefi geçtiği bütün zorlu aşamalardan sonra bulduğu mutluluk formülünü halkı, milleti veya insanlık ile paylaşmaktır.

B. A. Schlack, “*Heroism and Creativity in Literature: Some Ethical and Aesthetic Aspects*”⁸³ (*Kahramanlık ve Edebiyatta Yaratıcılık: Bazı Etik ve Estetik Bakışlar*) adlı tebliğinde mitik kahraman tipi ile ilgili nitelikleri aşağıdaki gibi sıralar:

1. Mitik kahraman ilahî kökenlidir veya tanrıdır.
2. Kahraman sadece kendi çevresindekilerden güçlü ise yarı tanrı’dır.
3. Epik eserin kahramanı bir lider figürü olarak yaratılmıştır.
4. Epik eserin kahramanı ne kadar güçlü olursa olsun tabiatın kurallarına uyar. Çünkü o, ölümsüzlüğe ulaşamadığı için insanla tanrı arasında bir yerdedir.⁸⁴

D. A. Miller’in “*The Epic Hero*” (*Epik Kahraman*)⁸⁵ adlı eserinde kahraman tipini birçok açıdan incelenmiştir. Başlığı “Yüksekteki Kahraman” ya da “Ulvi Kahraman” olarak tercüme edilebilecek ilk bölümde önce “kahraman” kelimesinin üzerinde durularak kelime ile ilgili bütün açıklamalara yer verilmiş daha sonra trajik ve epik kahraman tanımlanmıştır. Tarihi kahramanların zaferlerinin anlatıldığı bölümden sonra kahramanlık imajı hakkında çeşitli eserlere ve özellikle Rus bilim adamı Mikhail Lermontov’un “*Geroe Nashego Vremeni*” (*Zamanımızın Bir Kahramanı*) adlı eserine atıflarda bulunularak açıklamalar yapılmıştır. Bu bölümde kahraman olgusunun bugünkü içeriğinde dahi mitik dönemden taşınan yansımaların bulunduğu vurgulanır. Kahraman

⁸³ Beverly Ann SCHLACK, “Heroism and Creativity in Literature: Some Ethical and Aesthetic Aspects”, *Analecta Husserliana XII*, Ed. Anna-Teresa TYMIENECKA, D. Reidel Publishing Company 1982, s. 329-351.

⁸⁴ A.g.m.

⁸⁵ Dean A. MILLER, *The Epic Hero*, USA, 2000.

<http://site.ebrary.com/lib/gazi/Top?channelName=gazi&cpage=1&docID=10021543&f00=text&frm=smp.x&hitsPerPage=10&layout=document&p00=The+Epic+Hero&sortBy=score&sortOrder=desc>
(Erişim Tarihi: 12.04. 2006)

kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için mitik ve epik dönem kahramanlarının incelenmesi gerektiğini düşünen yazar, destan ve mit anlatmalarının özellikleri üzerinde durmayı da ihmal etmemiştir. Yazar, mitik kahramanla epik kahramanın ayrımını yaparak, ölçütünü şu anlayışa göre belirler; mitik kahraman hikâyede tanrılarla beraberdir ve onlara bağlıdır. Ancak epik kahramanın hikâyede yaptıklarından tamamıyla kendisi sorumludur. Ancak hem mitik, hem epik karakter gösteren verimlerin olduğu da muhakkaktır. Bunlar bir nevi epiğe geçiş süreci verimleridir.

“The Heroic Biography” (Kahramana Özgü Biyografi) başlıklı ikinci bölümde ise tıpkı L. Raglan ve J. Campbell’de olduğu gibi kahramanın hayatından yola çıkılarak bir kahraman tipolojisi ortaya konulmaktadır. Bu bölümde de bir çok alt başlık yer alır. Kahramanın ilahî soyu (anne - baba), oluşumu ve doğumu üzerinde durulur. Kahraman asil bir soydan gelir. Onun oluşumu noktasında bir takım hayvanî unsurlar rol oynayabilir. Yılan bunlardan biridir. Büyük İskender’in efsanevi hayat hikâyesinde, onun tuhaf annesi Olimpia’nın, Zeus’un ruhunu taşıyan bir yilandan gebe kalarak İskender’i doğurduğuna dair söylentiler vardır. At da bu hayvanlardan biridir. “At - adam” figürü mitolojide yaygın olarak yer alır. (Türk destan kahramanlarından bazıları, atları ile aynı gün doğdukları için kardeş sayılırlar.) Yunan mitolojisinde Zeus’un, oğlu Perithous’a arkadaş olsun diye verdiği at aslında onun ikiz kardeşi kahraman Theseus’tur. Kahramanların oluşumunda rol oynayan hayvanlardan biri de “köpek”tir.⁸⁶

Mesela Avusturya Aborjinleri köpekleri, kendi akrabaları olarak kabul ederler. Hayvandan türeyişle ilgili olarak akla gelen son iki hayvandan biri “kurt”, diğeri ise “ayı”dır. Bu iki hayvanla ilgili örnekler kendi mitik anlatmalarımızda da yer aldığından eserdeki örneklere değinmeye gerek duyulmamıştır.⁸⁷

⁸⁶ Dean A. MILLER, a.g.e.

⁸⁷ Jean-Paul ROUX, **Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar**, Çev. Aykut KAZANCIGİL-Lale ARSLAN, İstanbul, 2005, s. 126-129.

Kahramanın doğumu ile ilgili olarak enstest ilişkiler üzerinde de durulmuştur. İkinci bölümün ikinci alt başlığı “The Youth of The Hero” (Kahramanın Gençliği)dir. Kahramanın gelişimi sıradan insanlarınkinden oldukça farklıdır. O hızla bebeklik ve çocukluk dönemini atlayarak fiziksel ve seksüel açıdan mükemmelliğe ulaşır. Gençlik döneminde olayların merkezi durumundaki kahraman, sona yaklaşıldığında normal insan hayatına geri döner. D. A. Miller’in eserinden yola çıkarak kahramanın doğum ve doğum sonrası özelliklerini aşağıdaki gibi listelemek mümkündür:

Kahramanın doğumu ile ilgili ölçütler:

1. Kahraman asil bir soya mensup olmalıdır.
2. Kahramanın ana rahmine düşmesinde ve doğumunda olağanüstü etkenler rol oynar.
3. Kahramanın atası yılan, köpek, at, ayı ve kurt gibi hayvanlar olabilir.
4. Kahraman, özellikle Grek ve Mısır mitolojilerinde sıklıkla karşılaşıldığı gibi, iki soylunun enstest ilişkisi ile ortaya çıkabilir.
5. Kahramanın, Yunan mitolojisinde sıklıkla karşılaşıldığı üzere, atası tanrı, annesi insan olabilir. Bu durumda kahraman genellikle insan olan babasının ölümünden sonra veya annesi insan ise doğumda annesini kaybederek doğar. Bu durum bir nevi tanrısal yetenekle doğmanın diyeti olarak kabul edilir.

Kahramanın gençlik dönemi ile ilgili ölçütler:

1. Kahraman genellikle olağanüstü bir doğumdan sonra, hızla bebeklik ve çocukluk dönemini aşar.
2. Kahramanın kaderi önceden yazılmıştır.
3. Kahramanın çocukluk dönemi ile ilgili pek fazla bilgiye rastlanmaz.
4. Kahraman gençlik döneminde mükemmel bir fiziki olgunluğa kavuşur.

5. Eğer kahramanın yaradılışında rol oynayan bir hayvan kültü söz konusu ise, kahramanın gençlik dönemindeki fiziki özellikleri bu hayvanın özellikleri ile tasvir edilir.
6. Kahramanın çocukluk dönemindeki hâl ve durumundan (aşırı iştah, erken yürüme ve konuşma) onun gelecekte kahraman olacağı anlaşılır.
7. Kahraman, fiziki gücü ile ön plandadır. Sosyal bakımdan zayıftır.
8. Kahraman, kendini ispatlamak için yaşına göre olağan dışı bir iş başarmalıdır. Bu genellikle, kimsenin başaramadığı vahşi bir hayvanı ya da savaşçıyı öldürmek suretiyle gerçekleştirilir.
9. Kahraman, babası ile anlaşmazlık içinde olabilir. Bu anlaşmazlık iki şekilde yorumlanabilir:
 - a. Baba kavramı ile kastedilen otoritedir. Hiçbir kahraman bir otorite altına girmez.
 - b. Otorite olan baba, oğlunun kendi otoritesini sarsacak güce sahip olduğunu anladığında onu uzaklaştırır. Kahraman, otorite bölgesinden uzakta yetiştikten sonra intikam almak için geri döner.
10. Kahramanla babası arasındaki anlaşmazlık ikiz kardeşler söz konusu olduğunda daha farklı bir görünüş arz eder. Baba, bu durumda kardeşlerden birini tercih ederek, diğerini reddetme eğilimi gösterebilir.
11. Babası ile anlaşmazlığa düşen kahramanın müttefiki genellikle dayısı ya da annesinin babasıdır. Nadiren kahramanın amcasının da kahramana müttefik olduğuna rastlanır.
12. Kahraman doğduktan sonra onun yetiştirilme işi baba ve anne haricinde birine verilir. Bu kişi babanın rolünü üstlenen kişidir. Anne yerine geçen kadında ise özellikle mitik anlatmalarda, sihrî güçlerin varlığı söz konusudur. (Kadın şaman)
13. Kahramanın genellikle tek olması, kardeşinin olmaması arzu edilir. Kahramanın olağanüstü üreme yoluyla ortaya çıkmasının nedeninde bu tercih rol oynamaktadır diyebiliriz.
14. Kahramanın kardeşi ya da ikizi olduğunda, bu ikisi genellikle birbiriyle mücadele eder.

15. Kahramanın her alanda nevi şahsına münhasır özellikleri olup, bu şekilde sıradan insanlardan ayrılmaktadır. Kahramanın kardeşinin olmamasının tercih edilmesinde bu ayrıcalık yatar. Ancak, kahramanın kardeşi ya da kardeşleri olduğunda da ona ayrıcalık kazandıran başka özellikler ortaya çıkar. Kahraman, kardeşler içinde ya en büyük ya da en küçük olmalıdır. Genellikle kahramanın en küçük kardeş olması temayülü vardır. En küçük olmasına rağmen, herkesten kudretli tasvir edilerek kahramanlık niteliği vurgulanmış olur.
16. Maceraya atılan kahraman genellikle yalnızdır. Yanında arkadaşı yoktur. Bu kahramanın arkadaşı olmadığı anlamına gelmez. Kahraman mücadele ederken yalnız olmayı özellikle tercih eder. Çünkü o tek başına mücadeleyi kazanacak güce sahip olduğunu ispatlamak arzusundadır.
17. Kahramanın evliliği, sıradan evlilik müessesesinden çok farklıdır. Evlilik gerçekleşse bile kahramanın evlilik sorumluluklarını yerine getirmesi beklenmez. Özellikle Yunan mitolojisi kahramanlarının evlilik dışı bir çok çocuğu vardır ve evli olmak başkalarından çocuk edinmeyi engellemektedir. Çoğu zaman kahramanın çocuklarından bahsedilirken, eşinden söz edilmediği görülür.
18. Kahramanın evleneceği kızla arasında mücadele yaşanması sık rastlanan bir motiftir.
19. Kahraman için en iyi ölüm savaş meydanında gerçekleşendir. En kötüsü ise yatakta ölümü tatmaktır.
20. Kahramanın bir başkası tarafından öldürülmesi ancak ilahî güçlerin izni ile ya da hile ve sihir ile gerçekleştirilebilir.
21. Kahraman için ölümsüzlük, şanlı bir savaş sonrasında kazanılan ündür.

D. A. Miller, eserine özellikle İndo - Avrupa epik anlatımlarına ait örnekleri almıştır. Eserin diğer bölümlerinde kahramanın yaşadığı macera, maceranın yaşandığı mekân, kahramanın kullandığı aletler ve silahlar hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

K. Noble, “*The Sound of a Silver Horn: Reclaiming the Heroism in Contemporary Women’s Lives*”⁸⁸ (*Bir Gümüş Borunun ‘Boynuz Şeklinde’ Sesi: Günümüzde Kadınların Hayatında Kahramanlığın Yükselişi*) adlı eserinde, J. Campbell’den bu yana yapılan bütün çalışmalarda, kahraman olarak erkeğin incelenmesini eleştirerek, mitik verimlerde kadın kahramanın yerini irdelemiştir. Kadın kahramanın, erkek kahramana göre daha az önem arz etmesinin sebeplerini açıklarken, mitolojik verimlerdeki kadın kahramanın niteliklerini ortaya koyar.⁸⁹

K. Noble’a göre, olayın bu şekilde gelişmesinin başlıca nedeni Batı medeniyetinin üzerine kurulduğu ve fazlasıyla etkilendiği Yunan mitolojisidir. Akhiles, Promete, Heracles gibi erkek kahramanların yer aldığı Yunan mitolojisinde, bu erkek kahramanlara eş değerde bir kadın kahraman tipi yoktur. Çünkü, Yunan felsefesi, kültür taşıyıcısı olarak erkeği yeğlemiştir. Kadın, daima erkek otoritesine itaat etmek durumunda kalmıştır. Yunan mitolojisinde Medusa, Kirke ve Furiler gibi bazı kayda değer dişiler yok değildir. Ancak, onlar sadece ölümlü erkekleri yok edebilecek güce sahip canavarlardır. Yunan Edebiyatındaki bütün dişi kahramanlar başarılarını itaatkâr olmalarına borçludur. Mesela; İphigeneia, babasının kararına boyun eğerek tanrılara kurban edilmeyi kabul etmiş ve “*Bir erkeğin gün ışığını görmesi, on bin kadının görmesinden daha iyidir*”⁹⁰ demiştir. Noble’dan yola çıkarak mitik verimlerdeki kadın kahramanların özelliklerini aşağıdaki gibi sınıflayabiliriz:

1. Erkek kahramanlar daima kadın kahramanlardan güçlü olarak tasvir edilmiştir.

⁸⁸ Kathleen NOBLE, *The Sound of a Silver Horn: Reclaiming the Heroism in Contemporary Women’s Lives*, Maryland-U.S.A., 1994.

<http://depts.washington.edu/cscy/old/resources/silverhorn.pdf> (Erişim Tarihi: 12. 04. 2006)

⁸⁹ A.g.e.

⁹⁰ A.g.e.

2. Tanrıça mevkiindeki kahramanlar bile ancak ölümlü erkekleri yenebilecek güçtedir.
3. Kadın kahramanlar erkek kahramanlara itaat ettikleri oranda yüceltilir, aksi halde kınanırlar.
4. Mitolojik anlatmalarda hiçbir kadın kahraman, kendi kahramanlık potansiyelini geliştirmesi için teşvik edilmez.
5. Mitik anlatmaların birçoğunda Hava ve Lilith kadın kahramanın prototipi olarak sunulur. Lilith erkek kahramanlara itaat etmeyen kötü karakterli kadın kahramanların –Medusa, Kirke gibi-, Hava ise itaatkar kadın kahramanların prototipidir.
6. Kültürel kökenini Yunan medeniyetinden alan XII. ve XV. asır Avrupa edebiyat verimlerinde kadın kahraman tipinin özellikleri daha da sofistikeleşmiştir. Beawulf, Tristan ve İsolde, Kral Arthur gibi eserlerde kadınlar güzel, bakımlı, dindar ve iffetli oldukları oranda takdir edilmiştir. Bu dönemde kadın bir aşk unsuru olarak telakki edilmiştir. Ancak, bir başka görüşe göre ise (Tarihçi Bonnie Anderson ve Judith Zinsser), bu dönem epik eserlerinde göze çarpan kadın ile erkek arasındaki aşk unsuru sadece erkeğin kahramanlığını ispat edebilmesi için kurgulanmıştır. Kral Arthur'da kadına duyulan aşkın erkek kahramanlar üzerindeki etkisi buna örnek olarak gösterilebilir.

J. Haubold, *"Epic Poetry and Social Formation"*⁹¹ adlı eserinde Homeros'un epik verimlerindeki kahramanların özelliklerini çeşitli araştırmacıların çalışmalarından yola çıkarak izah eder. J. Haubold; J. Latacz⁹², Welskopf, Whitman, Finley vb. birçok araştırmacının Homeros verimlerindeki kahramanlık kavramı anlayışı üzerinde durduktan sonra, kahramanları sosyal statülerine göre sınıflandırır. Eser sosyolojik manada tipolojik bir çalışma örneği olması hasebiyle ilgi çekicidir.

⁹¹ Johannes HAUBOLD, *Epic Poetry and Social Formation*, Cambridge, 2000.

⁹² Joachim LATACZ, *Homeros Batı'nın İlk Ozanı*, Çev. Devrim ÇALIŞ SAZCI, İstanbul, 2001.

Homer verimlerindeki kahramanlık idealinden yola çıkarak J. Haubold, kahraman ile lider arasındaki farkı irdemiştir. Daha önceki çalışmalarda İlyada ve Odesa'daki savaşçıların tamamının kahraman olarak nitelendirilmesinin yanlış olduğunun altını çizerek, savaş kahramanlarının görevini liderlik olarak tayin eder. Epik kahraman ise paradigmatik boyutlarda değerlendirilmelidir. O; liderlikten çok, örnek olması bakımından önemlidir. Hatta, epik kahramanla aynı zaman diliminde (senkronik) yer alan tarihi bir şahsiyet arasında anlamlı bir benzerliğin söz konusu olamayacağını belirtir. Çünkü epikte kahraman olağanüstü dünyadan bağımsız olarak izah edilemez. Örnek vermek gerekirse; Yunan epik verimlerindeki Agamemnon bir liderdir. Üstün bir savaşçı olması onu kahraman yapmaz. Ancak Herakles bir kahramandır. İkisi arasındaki temel fark Agamemnon'un bir toplumun yöneticisi konumunda olup, o toplumun faydası için hareket etmesidir. Fakat Herakles, doğuştan gelen üstün niteliklerini doğrudan toplum adına kullanmak endişesi taşımaz. Herakles'in toplumun fertleri yararına yaptıklarında toplumsal gelişmişlik düzeyini artırmak ya da iyileştirmek gibi bir misyonu olmadığı halde, icraatlarındaki olumlu, evrensel ve insani tutum idealleşmesine neden olmuştur. Agamemnon'da bir liderin sahip olması gereken hususiyetler, Herakles'de ise epik kahramanın özellikleri izlenir.⁹³

Epik kahraman toplumun zenginliğini ve refahını sağlamaktan çok, topluma örnek teşkil eder. Bu yönüyle epik kahraman iyileştirmeye yönelik bir diyet modeli sunar.⁹⁴

Homer'deki kahramanlarla ilgili bu görüşün dışında fikirler de vardır. Mesela Redfield'e göre, Homer'deki kralların tamamı kahramandır. Yunan kahramanları için kullanılan deyimlerden biri "insanların çobanı"dır. Bu deyim ile kahramanın belirli bir hiyerarşi içinde liderlik vasıflarına sahip olduğu vurgulanmak istenir. Ancak, J. Haubold, kahraman ile toplumun durumunu değerlendiren araştırmacıların çoğunun iyi analiz yapamadığını öne sürer.

⁹³ Johannes HAUBOLD, a.g.e., s. 167.

⁹⁴ A.g.e., s. 16.

Bunun nedeni epik kahraman incelenirken dönemin sosyal yapısının göz ardı edilip, sadece olayların sonucundan yani metinlerden yola çıkılarak hareket edilmesidir. Homer verimlerindeki kahramanların nutuklarından hareketle ifade edilen fikirler halkın kahramanı ya da kahramanın kendisini nasıl algıladığını açıklamada yetersizdir. Kahramanlık halkın isnadı ile kazanılan bir niteliktir. Bu sebeple, ihmal edilen bu nokta aslında mutlaka üzerinde durulması gereken bir husustur.

Mesela, Akiles'in bütün eylemleri kendi kişisel kararları ve beklentilerinin neticesinde vuku bulur. Ancak Akiles'in beklentileri toplumun yararı ile birleştğinde ortaya kahraman çıkar. Agamemnon'un İlyada'daki ünü tamamen insanları yönetmesindeki başarısına bağlıdır. Agamemnon toplum adına başarı kazanmak idealinden daha öncelikli olarak kişisel hedefini başarmak azmindedir. O iyi bir yönetici ve siyasetçidir. Gerçekleştirdiği siyaset toplumun faydası ile neticelendiğinde halkın nazarında kahramanlaşır. Hektor, başarısızlığa uğradığında halk onu ölümle yüzleştirir. Neticede epik verimlerdeki kahramanlık statüsü kişilerin tercihinin ya da tercihi hilafına değil, halkın kişiler üzerindeki takdirine göre şekillenmektedir. Sözlü edebiyat verimlerinde yer alan kişilerin tip olarak kabul edilmesi, bu bakış açısından kaynaklanmaktadır.

J. Haubold, kahraman tipinin sosyolojik olarak şekillenen bir yapıya sahip olduğunu ispatlarken bilhassa Hesiod'un tarihi anlayışı üzerinde durur. Hesiod, yazdığı dünya tarihine dair düşüncelerini Yunan edebiyatından yola çıkarak ifade eder. Hesiod'a göre, kahramanların dünyası belirsizdir. Bu dünya anlamsal olarak bir derinliğe sahiptir. Tarihi veya sosyal bir niteliği yoktur. Hesiod'a göre Homer'in kahramanlarından hiçbiri halkın lideri konumunda değildir. Bu kahramanlar, halkın ideallerinin kişiler üzerindeki somutlaşmış görüntüleridir.

Sonuç olarak, J. Haubold epik verimler içindeki kahramanı, toplumun sosyal eğilimine göre şekillenen bir olgu olarak değerlendirmek gerektiğine

dikkat çeker. Kahraman tipini ortaya çıkaran kahramanın kendisi değil, toplumdur. Toplumun kahraman olarak nitelendirdiği kişiler hareketlerini kahramanlık gibi bir amaçları olmaksızın gerçekleştirir. Epikte kahraman adı verilen olgu, toplumun iyileşme ve gelişmesinde rol oynayan ölçütlerin kişi üzerindeki somutlaşmış halidir.

2. Türk Edebiyatında Tipoloji ile İlgili Yapılan Çalışmalar

Türk Edebiyatı araştırmaları içinde tipoloji ile ilgili eserlerin başında kuşkusuz Mehmet Kaplan'ın *“Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar III, Tip Tahlilleri”* adlı eseri gelmektedir.⁹⁵ M. Kaplan eserinde, Türk Edebiyatı içinde yer almış belli başlı tiplerin özelliklerini ve tip olma süreçlerini incelemiştir.

İlk bölümde Oğuz Han Destanı'nın İslami ve Uygur rivayetleri mukayese edilerek, destanın merkezî kahramanı başlı başına bir tip olarak değerlendirilmiştir. Türk destanlarında yer alan merkezî kahraman tipinin teşekkül etmesinde Oğuz Kağan tipinin önemine vurgu yapılmıştır. Gerçekten de Oğuz Kağan tipi, özellikle kahramanlık konulu Türk destanlarında karşılaşılan merkezî kahraman tipinin prototipi olarak kabul edilebilir.⁹⁶

İkinci bölümde Yenisey mezar taşlarında tespit edilen şahısları inceleyen M. Kaplan, bu tiplerde, Oğuz Kağan'da görülen kahramanlık idealinin varlığına işaret eder. Ancak, Yenisey mezar taşlarında karşılaşılan tipler, Oğuz'a nazaran daha küçük çevrelerde hâkimiyet kurmuşlardır. Bunun nedeni, o dönemde varlık sürdüren toplumların dağınık, göçebe veya yarı göçebe yaşamları ile ilgilidir.⁹⁷

Üçüncü bölümde Göktürk Yazıtları'nda karşılaşılan şahıslar üzerinde durulmuştur. Göktürk Yazıtları'nda yer alan Bilge Kağan, Kül Tigin ve Tonyukuk gibi tarihi Türk büyüklerinin hatıralarının dile getirildiği yazıtlarda Türkleri bir araya getirip onları bir bayrak altında toplamanın zorlukları dile getirilirken, bir devlet adamında olması gereken nitelikler sıralanır. Türk kahraman ve devlet adamı tipinde aranan en önemli haslet onun, Tanrı

⁹⁵ Mehmet KAPLAN, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar III - Tip Tahlilleri*, İstanbul, 1985.

⁹⁶ A.g.e., s. 11-26.

⁹⁷ A.g.e., s. 29-36.

tarafından kutsanmış olmasıdır. Aksi halde, kahraman ya da devlet adamı tipinin başarılı olması mümkün değildir.⁹⁸

Dördüncü bölümde Dede Korkut Kitabı'ndan hareketle Türklerin İslâmiyet'i kabul etmelerinden hemen sonra bir han etrafında birleşen ve her birinin iç işlerinde özerk, dış ilişkilerinde merkezî bir sisteme bağlı olarak varlıklarını sürdüren Oğuz boylarının benimsediği maddi - manevi değerler sisteminin yarattığı insan tipleri incelenmiştir. M. Kaplan, Dede Korkut Kitabı'nda yer alan tiplerin, göçebe Türk kültürü ile İslam anlayışının terkibinden oluştuğunun altını çizer. Eserde yer alan tiplerde, İslâm öncesi Türk insan tipi ile İslâm sonrası Türk insan tipi arasındaki geçiş aşamalarının izleri takip edilir.

Dede Korkut Kitabı'ndan sonra M. Kaplan, Türk edebiyatının bir başka müstesna eseri Manas Destanı'ndaki tipleri ve bu tipleri yaratan sosyal, siyasi ve tarihi bakış açılarını değerlendirir. Manas Destanı'nda karşılaşılan kahraman tipini yaratan zihniyetin Oğuz Kağan tipinin yaratılmasında rol oynayan tefekkür tarzından pek farkı yoktur. Tek fark, iki destan kahramanının hedeflerinin hududu ile ilgilidir. Oğuz, dünya hâkimiyetini tesis etmek üzere, Manas ise yaşadığı saha içinde Kırgız hâkimiyetini inşa etmeye çabalamaktadır. Ancak, her iki kahramanın da feyiz aldığı kaynak, varoluşundan bu yana Türk milletinin ortak bilinçaltında yaşattığı değerler bütünlüğüdür.⁹⁹

M. Kaplan'ın incelemeye tabi tuttuğu bir diğer destan kahraman tipi Köroğlu'dur. Edebî eserde yer alan tiplerin toplumun sosyal yapısına göre şekillendiğinin altını çizen M. Kaplan, Köroğlu tipinin yaratılmasına zemin sağlayan unsurları da toplumun yaşadığı hadiselerle bağlar. Özellikle, Anadolu sahasında tespit edilen Köroğlu tipi hakkında bilinenlerin Türk kahraman tipi ile örtüşmediğine dikkat çekerek, bu hususta Türk halkının bir

⁹⁸ A.g.e., s. 37-46.

⁹⁹ A.g.e., s. 66-100.

dönem feodal sistem içinde yaşadığı sıkıntıdan ötürü, genel Türk kahraman tipine ait vasıfların Köroğlu'na atfedilerek, özlenen eski kahraman tipinin eksikliğini giderilmeye çalışılmış olduğunu belirtir.¹⁰⁰

Altıncı bölümde “Gazi Tipi” değerlendirilmektedir. Gazi tipi, İslamiyet öncesi alp tipinin İslamiyet sonrasındaki uzantısıdır. İslamiyet öncesinde Gök Tanrı'dan aldığı inayetle yeryüzünde Türk egemenliğini sağlamak ve korumak amacıyla hareket eden alp tipi, İslam sonrasında İslam dinini yaymak ve yaşatmak için mücadelesine devam ederek gazi tipine dönüşmüştür.¹⁰¹

Türk kültüründe önemli yere sahip başlıca tiplerden biri de “veli tipi”dir. M. Kaplan, veli tipinin başlıca özelliklerini sıralar ve en önemli işlevlerinin halk arasında dini yaymak olduğunu belirtir. Veli tipinin nihai hedefi, bulundukları toplum içinde insanlara dinin temel öğretilerini anlatmak ve böylece onları ebedî yaşamlarına hazırlamaktır. Veli tipi, herhangi bir menfaat beklemeden daima insanlara yardım eder ve bütün varlıklarını Allah'a adamaları sebebiyle onların bir takım insanüstü özellikleri olduğuna inanılır.¹⁰²

Veli tipinden sonraki başlık olan Ahi tipi bahsinde M. Kaplan, ahiler hakkında belli başlı bilgilere yer vermiştir. Ahilik sistemine bağlı olanların uyması gereken belli başlı prensipler vardır. Bunlara gönülden uyarak riayet eden kimseler ahi tipini vücuda getirir.¹⁰³

Bundan sonraki bölümlerde sırasıyla Leyla ile Mecnun ve Kerem ile Aslı mesnevilerinde yer alan âşık tipi incelenmektedir. Son iki bölümde Tanzimat ile ortaya çıkan “yeni aydın tipi” Reşid Paşa ve Şinasi'den yola çıkılarak irdelenmiş, son olarak Namık Kemal'in eserlerinde karşılaştığımız “vatanperver tip” üzerinde durulmuştur.¹⁰⁴

¹⁰⁰ A.g.e., s. 101-111.

¹⁰¹ A.g.e., s. 112-119.

¹⁰² A.g.e., s. 120-131.

¹⁰³ A.g.e., s. 132-143.

¹⁰⁴ A.g.e., s. 144-194.

N. Yıldız, Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni'nde sunduğu “*Oğuz Destanı’na, Manas Destanı’na ve Dede Korkud Hikâyelerine Yansıyan Kahraman Kültür Tipindeki Ortaklıklar*”¹⁰⁵ adlı tebliğinde birbirinden bağımsız destanlar arasındaki benzerliklerin Alman bilim adamı Walter Schubart’ın tarih felsefesine göre tasnif ettiği kültür tipleri ile izah edilebileceğini savunur. Dört kültür ve kişilik prototipi ise şunlardır; 1. Uyumlu kültür - zihniyeti ve uyumlu insan, 2. Kahraman kültür - zihniyeti ve insan, 3. Zahit kültür - zihniyeti ve insan, 4. Mesihçi kültür - zihniyeti ve insan.¹⁰⁶

N. Yıldız, Dede Korkut ve Manas’taki kahraman tiplerini dünyaya egemen olan kahraman kültür tipi sınıfına yerleştirmiştir. Bahsi geçen sınıfa ait oldukları öne sürülen kahramanların, Türk medeniyeti içinde şekillenerek Türk destanlarında adetâ birbirinin tamamlayıcısı, devamı olarak karşımıza çıktığı belirtilir.

C. Orazbakova ise, Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni'nde sunduğu “*Manas Destanı’ndaki Atların Tipleri*”¹⁰⁷ adlı tebliğinde destan kahramanlarından at tipleri üzerinde durur. Orazbakova’ya göre, destanda yer alan olağanüstü kahraman ve at tiplerinin özellikleri o dönemde yaşayan insanların totemistik düşünceleri ile yaratılan mitolojik özellikleri yansıtmaktadır.¹⁰⁸

C. Orazbakova, bu çalışmasında Türk dünyası destanlarındaki tiplerin birbirleriyle olan benzerliğini Türk dünyasını oluşturan Türkiye Türkleri ile Kazak, Kırgız, Özbek, Karakalpak, Saka, Tuva, Altay ve Moğol halklarının köklerinin aynı olması ile açıklamaktadır.

¹⁰⁵ Naciye YILDIZ, “Oğuz Destanı’na, Manas Destanı’na ve Dede Korkud Hikâyelerine Yansıyan kahraman Kültür Tipindeki Ortaklıklar”, **Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni**, Ankara, 1995, s. 283-295.

¹⁰⁶ A.g.t., s. 285-287.

¹⁰⁷ CULDIZ ORAZBAKOVA, “Manas Destanı’ndaki Atların Tipleri”, **Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni**, Ankara, 1995, s. 183-193.

¹⁰⁸ A.g.t., s. 184-191.

M. Sodzawiczny, “*Türkiye Masallarında Şamanizm Öğeleri*”¹⁰⁹ adlı yüksek lisans tezinde, masal kahramanı tiplerini şaman tipinin özellikleri ile mukayese ederek anlatmıştır. Buna göre masaldaki merkezî kahraman tipinin özellikleri ile ilgili olarak aşağıdaki kriterler belirlenmiştir.

1. Masal kahramanı maceraya atılmadan önce sıradan bir insandır.
2. Masal kahramanı maceraya rüya ya da başka bir yolla aldığı davet ile başlar.
3. Kahraman, başladığı yolda bir çok zorlukla karşılaşır.
4. Kahraman, zorluklar karşısında yapması gerekenleri sanki her zaman kendisinde var olan ancak daha önce fark etmediği, aniden ortaya çıkan bir güçle başarır.
5. Masaldaki diğer kahramanlar bu olağandışı yetenekten mahrumdurlar.
6. Genellikle kahramana masal boyunca yardım eden bir takım güçler vardır.

M. Sodzawiczny, kahramana yardım eden ve destan türünde de daima karşımıza çıkan kahramanın akıl hocası konumundaki yardımcı tipin kaynağının şaman olduğunu belirtmiştir. Bu tip mistik güçlere sahip olup özellikleri aşağıdaki gibidir:

1. Yardımcı tip, mistik güçlere sahiptir.
2. Genellikle masal kahramanını maceraya sürükleyen çağrışı yapan kişidir.
3. Bu tip aslında şaman tipinin metamorfoza uğramış hâlidir.
4. Yolculuğu boyunca kahramanı gelecekte olabilecek tehlikelere karşı uyarır ve ona yol gösterir.

¹⁰⁹ Magdalena SODZAWICZNY, “*Türkiye Masallarında Şamanizm Öğeleri*”, Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003.

5. Masal türünde de, destan türünde de karşılaştığımız bu tipin en önemli görevi çocuğu olmayan çiftlere yardımcı olmasıdır. Dünyaya bu yolla gelen çocuk genellikle karşımıza eserin merkezî kahramanı olarak çıkar. Dünyaya gelmesine vesile olduğu çocuğa adını Hızır, Ak Sakal veya derviş dediğimiz bu yardımcı tipler koyar.

M. Aça'nın, *"Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme Ve Alp Kavramı Üzerine Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri"*¹¹⁰ adlı makalesi Türk destan kahramanı tipi ile ilgili dikkate değer bir çalışmadır. M. Aça, bu zamana kadar yapılan alp tipi tariflerinin üzerinde durarak, Türk destanlarının Kuzey (Kıpçak) - Sibirya Türk destanları ve Batı Türklerinin (Oğuzlar) destanları olarak iki farklı statüde incelenmesinin daha doğru olacağını belirtmiştir. Bu bakış açısıyla incelenen destan kahramanlarının birbirinden zaman zaman ayrılan özellikleri olduğunun altını çizer. Kuzey ve Sibirya Türklerinin destanlarında, halkın yaşadığı tarihi sürecin etkileri destan kahramanıyla örtüşmektedir. Batı Türklerinin destanlarında daha çok dünyaya nizam verme amacıyla hareket eden kahraman tipi, Kuzey ve Sibirya Türklerinin destanlarında ise genellikle halkını dış tehditlerden veya zalim hanlardan kurtarmaya çalışır. O halde alp adını verdiğimiz destan kahramanlarını, Oğuz Kağan gibi, tek bir örnek üzerinden değil de diğer örnekleri de değerlendirerek ele almak gerekir. M. Aça'nın alp tipi ile ilgili olarak üzerinde durduğu kriterler şunlardır:

1. Destan kahramanı her şeyden önce Tanrı'nın yeryüzündeki elçisi, gölgesi veya görevlendirdiği kişidir.
2. Kahramanın görevi toplum, millet, halk veya kabile içindeki kaosu kozmosa çevirmektir.
3. Kahramanın ortaya çıktığı zaman genellikle bir kaos dönemidir. Tanrı, kahramanı kaosu kozmosa dönüştürmesi için gönderir.

¹¹⁰ Mehmet AÇA, "Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve Alp Kavramı Üzerine Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri", *Millî Folklor*, Kış, 2000, s. 5-17.

4. Türk destanlarında kahramanlar üç farklı amaçla hareket eder. Oğuz gibi, Tanrı'nın töresini bütün dünyaya yerleştirmek için; Manas gibi, halkını esaretten kurtarıp cihanı fethetmek için veya Kuzey ve Sibiry Türk destanlarında sıklıkla karşılaşıldığı gibi, halkı komşu halkların tehdidinden ve kendilerine zulmeden han ve beylerden kurtarmak için ya da yer altının kaos yaratan şer varlıklarını yok etmek için.
5. Kahraman yeryüzünde Tanrı'nın kendisine verdiği görevi başarabilmek için mücadele eder.
6. Kahramanın doğumu olağanüstü şartlarda gerçekleşir. Doğumdan sonraki süreç çabuk geçer. Kahraman süratle bir yetişkin haline gelir. Bu motifin özünde, kahramanın Tanrı tarafından genellikle kaos döneminde durumu düzenlemek üzere görevlendirilmesi yatar. Kahramanın halkı kaostan kurtarabilmesi için bir an önce olgunlaşması gerekir.
7. Kahramanın eşi olacak kadın da en az kahraman kadar özeldir. O, kadim dönem destanlarında tıpkı kahraman gibi Tanrı katından gelen biri olabilir ya da asil bir soya mensuptur.
8. Kahraman, görevini tamamladıktan sonra cennete gider. Bu ölümden ziyade kahramanın misyonunu gerçekleştirdikten sonra geldiği yere dönmesi olarak düşünülür.
9. Kahraman, Tanrı'nın kutunu taşıdığı için ona karşı olmak demek Tanrı'ya karşı olmak demektir. Dolayısıyla kağana, hana veya kahramana karşı gelenler Tanrı'nın gazabına uğrarlar.
10. Kahramanın kullandığı mücadele ve savunma araçları kutsaldır.
11. Kuzey ve Güney Sibiry bölgelerindeki Türk topluluklarının kahramanlık destanlarındaki bahadırların, batıdaki Türk gruplarının destanlarındaki bahadırlara nazaran daha fazla olağanüstülüklerle kuşatılmış olduğu görülür.
12. Büyük devlet kurma ideali ile hareket edilen kahramanlık destanlarında, kahramanın yanında daima ona akıl veren bilge bir kişi vardır. Kuzey ve Güney Sibiry Türk topluluklarının büyük

devlet kurma idealine sahip olmayan ve daha dar bir çerçevede mücadele eden kahramanlarının yanında ise çoklukla, konuşabilen, son derece zeki atlar yer alır.

İ. Çetin “*Türk Destan Kahramanları ve Köroğlu*”¹¹¹ adlı tebliğinde Lord L. Raglan’ın kahraman kalıbından yola çıkarak bir çok Türk destan kahramanının özelliklerini tespit ettikten sonra, Lord L. Raglan’ın tasnifinin Türk destan kahraman kalıbıyla pek örtüşmediğini belirtir ve kendi tasnifini ortaya koyar.

İ. Çetin’e göre Türk destan kahramanındaki ortak kriterler sekiz maddeden oluşmaktadır:

1. Destan kahramanları aristokrat bir aileye mensupturlar. Genellikle baba tarafı bey, hükümdar gibi asalet unvanları taşır.
2. Destan kahramanları ailenin zor durumda olduğu bir dönemde doğarlar.
3. Kahramanın ailesi, ya çocukları olmadığı için sıkıntıdadırlar ya mücadele edecekleri düşman karşısında yardıma ihtiyaçları vardır ya da bir kötülükten korunmak mecburiyetindedirler.
4. Destan kahramanları çoğu kez olağanüstü şekillerde doğarlar. Ya bir azizin türbesinin ziyareti ile ya aç doyurup çıplak giydirilerek sevap kazanma yoluyla ya da bir evliyanın himmeti ile dünyaya gelirler.
5. Destan kahramanları doğumlarından sonra süratle büyürler.
6. Destan kahramanları özel bir şekilde şahsiyet kazanırlar. Kahramanlardan bazıları rüya, bazıları bir emanetin ulaştırılması, bazıları da olağanüstü bir çaba ile olgunluğa ulaşırlar.
7. Destan kahramanları doğuştan itibaren kahraman yaratılışıdır.
8. Kahramanlar özel bir şekilde isim alırlar ve isimleri kutsanmıştır.

¹¹¹ İsmet ÇETİN, “Türk Destan Kahramanları ve Köroğlu”, *Millî Folklor*, Güz, 1998, s. 46-52

Ö. Çobanoğlu, “*Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*”¹¹² adlı eserinde Ş. İbrayev’in “*Epos Âlemi: Kazaktın Batırlık Jırlarının Poetikası*”¹¹³ adlı eserindeki kahraman kalıbına dayanarak aşağıdaki tasnife yer verir. Bu tasnifi daha sonra çeşitli Türk destanlarından yola çıkarak örneklendiren Çobanoğlu, bu yolla Türk destan geleneğinin müştereklerinin ortaya koyulabileceğini ifade eder.

“A.) Birinci Daire: Kahramanın Doğumu, Çocukluk ve Yetişme Dönemi.

- A1. Kahramanın ailesi, yurdu ve halkı hakkında tanıtıcı bilgiler verilip tasvir edilir.
- A2. Destan kahramanının olağanüstü kişiliği ve doğumu.
- A3. Destan kahramanının olağanüstü çocukluk dönemi.
- A4. Kahramanın ilk kahramanlığı.
- A5. Kahramanın müstakbel sevgilisi hakkında haber alması.
- A6. Kahramanın sevgilisi ile güreşmesi veya aynı kıza talip olan diğer adaylarla savaşması.
- A7. Kahramanın sevdiğini alarak yurduna dönmesi.

B.)İkinci Daire: Kahramanın Kahramanlıkları.

- B.1. Kahraman düşmanın saldırısı hakkında haber alır.
- B.2. Kahraman hazırlanır ve sefere çıkar.
- B.3. Kahramanın dövüşmesi.
- B.3.1.1. Kahramanın teke tek dövüşü ve zaferi.
- B.3.2.1. Kahramanın başarısızlığa uğraması ve düşmana esir düşmesi.
- B.4. Kahramanın yurduna zaferle dönmesi.

C.) Üçüncü Daire: Kahramanın Sevdiklerini Kurtarması

¹¹² Özkul ÇOBANOĞLU, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Ankara, 2003, s. 343-421.

¹¹³ Şakir İBRAYEV, *Epos Âlemi: Kazaktın Batırlık Jırlarının Poetikası*, Almatı, 1993, s. 247-248.

C.1. Kahramanın, sevgilisi veya akrabalarının düşman eline düştüğüne dair haber alması.

C.1.1.1. Kahraman rüya görür veya benzeri bir işaretle haber alır.

C.1.2.1. Kahraman aşağılanır ve bu durum kendisine biri tarafından bildirilir.

C.2. Kahramanın sevgilisine bir düşmanın, rakibin veya hizmetkârının talip olması.

C.3. Kahraman sevdiğinin düğününe kılık değiştirerek gizlice gelir ve sevgilisi ile görüşür.

C.4. Kahraman sevdiğinin düğününde yapılan güreş ve diğer yarışlar esnasında tanınır.

C.5. Kahraman yurduna döner, düşmanlarını ve hainleri cezalandırır.

C.6. Kahramanın düğünü ve yapılan şenlikler.

D.) Dördüncü Daire: Kahramanın Ölümü

D.1. Kahraman ölümsüzdür.

D.2. Kahraman savaş anında yaralanır ve ölür.

D.3. Kahraman öldükten sonra tekrar dirilir.

D.4. Kahraman intihar eder.

D.5. Kahraman yakalanır ve idam edilir.”¹¹⁴

Ö. Çobanoğlu'nun eserinde yer verdiği tasnif kahramanın destan içindeki eylemlerinden yola çıkılarak düzenlenmiştir. Destan kahramanı tipini bu yolla ortaya koymak, destanın genel yapısına uygun bir yaklaşımdır. Zira, destan nesneden çok eylemin anlatıldığı bir türdür ve bütün destanlar kahramanın eylemleri üzerine inşa edilmiştir. Batı ve diğer medeniyet sahalarının epik verimlerinin kahraman kalıpları ile ilgili maddeler çoğunlukla kahramanın yaptığı macera göz önünde tutularak tasnif edilmiştir. Yurt dışında sahayla ilgili yapılan çalışmalardan örnek verdiğimiz bir önceki bölümde bahsettiğimiz bu yöntemlere değinilmiştir. Türk dünyası destan kahramanı kalıbı ile diğer medeniyetlerin kahraman kalıplarını

¹¹⁴ Özkul ÇOBANOĞLU, a.g.e., s. 343-344.

karşılaştırdığımızda her bir sahanın kendi içinde farklılıklara sahip olduğu izlenmiştir. Ortak kriterlerde dahi belirgin millî ayrıntılar dikkat çekicidir.¹¹⁵

Ş. İbrayev'in "*Destanın Yapısı*"¹¹⁶ adlı eseri Kazak destanları üzerine yapılan teorik bir çalışmadır. Eserde destan türü birçok açıdan incelenmiştir. Ş. İbrayev, destan araştırmalarında kullanılması uygun metotlardan bahsederken tipolojik çalışma yöntemi üzerinde durur. Tipolojinin sözlü edebiyat verimlerinin araştırılmasında kullanılabilecek en uygun metotlardan biri olduğunu dile getirir. Çünkü folklor dinamik bir yapı arz eder. Sürekli değişim halindedir. Dolayısıyla herhangi bir benzerlik, farklılık ya da oluşumun nedenlerini tespit etmek için geriye dönüp mukayese yapmak istediğimizde yararlanılması gereken en uygun metot, tarihi tipolojidir. Ş. İbrayev'e göre, tipolojik araştırma sadece folklordaki benzerlikleri karşılaştırarak yapılmaz, tarihi destan süreci neticesinde meydana gelen benzerlik ve değişimlerin doğuşu, ilerlemesi ve tekrarlanmasındaki sebepleri de ortaya çıkarmaya çalışır.¹¹⁷

Ş. İbrayev, özellikle destan türü için tipolojik çalışmanın önemli olduğunu vurgular. Ayrıca, destanın her bir özelliğinin tipolojik olarak incelenmesiyle destandaki güçlü bağların sebeplerinin ve bunların gelişimindeki farklılıkların doğru bir şekilde belirlenebileceğini ifade eder. Böylece destanın diğer folklorik verimlerle benzeyen ve benzemeyen yönleri de kolaylıkla ortaya çıkacaktır.

Ş. İbrayev, tipolojik çalışma yapmak için öncelikle çalışılacak olan sahayla ilgili malzemenin tamamına sahip olunması gerektiğini ifade eder. Böylece, eserde yer alan tip ve motif gibi unsurların tarihi süreç içindeki değişimlerinin yanı sıra bu değişimlere yol açan sosyal ve tarihi nedenlerin anlaşılması kolaylaşacaktır.

¹¹⁵ A.g.e., s. 343-344.

¹¹⁶ Şakir İBRAYEV, a.g.e.

¹¹⁷ A.g.e., s. 46.

Destan, tipik olayları gerekli kılar. Kahramanın doğumu, yaşlı ana - baba, at seçmesi, sevgili seçmesi vb. birçok olay tipiktir. Destanda süregelen olaylar da tipler aracılığı ile gerçekleşir. Başka bir deyişle destanda, konu tiplerin hareketleri eşliğinde sunulur.

B. SÖZLÜ TÜRK EDEBİYATI'NDA TİP KAVRAMI VE TİPLERİN ÖZELLİKLERİ

Sözlü edebiyat verimlerinin tamamında “tip” unsurunun kullanılması kaçınılmazdır. Çünkü, sözlü edebiyat verimleri toplumun kolektif değerlerinin bir arada sunulduğu verimlerdir. Bahsi edilen değerler, sözlü edebiyat verimlerinde kahraman konumundaki kişiler üzerinden yansıtılır. Ortak değerlerin bütün halinde bir unsur üzerinde toplanması “tip”in ortaya çıkmasını sağlar. Masal, halk hikâyesi, destan ve diğer sözlü edebiyat verimlerinde yer alan kahramanların hepsi “tip”tir.

Sözlü edebiyat verimlerinden masal türünün kahramanları tam anlamıyla tiptir. V. Propp, Masalın Biçim Bilimi (Morfologiya Skazkii / Morphology of Folktale)¹¹⁸ adlı eserinde kahramanın adı, fiziki özellikleri, edinimleri ve benzeri birçok unsurun masaldan masala değişebileceğini, bu değişimlerin söz konusu masala sevimlilik kazandıracağını, ancak kahramandan beklenenlerin asla değişmeyeceğini vurgular. Masallardaki kişilerin işlevlerini araştıran V. Propp, masaldaki olayları otuz bir fonksiyona ayırır. Yani bir masalda olması muhtemel otuz bir tane olay vardır. Fakat her masalda otuz bir olayın tamamının gerçekleşmesi beklenmez. Ancak, masal kahramanının masalda geçen bütün uygulamaları işlev bakımından sabittir. Hatta kahramanın yapacağı hareketlerin sıralaması bile aynıdır. Masal kahramanının masalda kendine ait özellikleri farklı olsa da yaptığı eylemler temel yapı ve işlevleri ile aynıdır.¹¹⁹ İşlevlerin belirli ve sabit oluşu ise ortaya tipin çıkmasına neden olmuştur. Edebî eserde tip daima kendisinden bekleneni yapan, kendi başına hareket etme yeteneğinden uzak olan şahıstır. Tipin hareketleri onu oluşturan halkın genel tefekkür ve bakış açısına göre şekillenir. Dolayısıyla V. Propp’un metodu ile ortaya çıkan; masaldaki kahramanların hepsinin tip olduğudur. V. Propp’a göre kahramanlar ne olursa

¹¹⁸ Vladimir PROPP, **Masalın Biçim Bilimi**, İstanbul, 2001, s. 115. V. Propp, eseri **Olağanüstü Masalların Morfolojisi** adı altında hazırlamıştır. Yayıncı kuruluş eseri daha dikkat çekici kılmak üzere Halk Hikâyesinin Morfolojisi adı altında yayımlanmıştır.

¹¹⁹ A.g.e., s. 37.

olsun kendisinin belirlediği otuz bir işlevin dışında bir eylemde bulunamaz. Bu işlevler halkın yüzyıllar süren birikiminin, kültürünün, hayat ve düşünce tarzının mahsulüdür. Sözlü edebiyat verimi olan masal türü, halk tarafından değişmez tip ve kaidelerle kurulmuş bir yapı arz eder. V. Propp'un metoduyla masalda merkezî kahraman dışındaki kahramanların da tip olduğunu anlamak mümkündür. Tıpkı merkezî kahraman gibi diğer tiplerin hareketleri de belirli bir sıralama ve amaç içerir.

Mesela, masalda düşman tipinin kahramana karşı yapacağı eylemler belli başlıdır. Düşman kaçırabilir, saldırabilir, kandırabilir, yiyebilir veya büyü yapabilir. Bunların dışında bir eyleme rastlanmaz. Eylemlerin bu denli netlik arz etmesi kahramanların tip olarak kabul edilmeleri sonucunu doğurur.¹²⁰

Masallar çok eski dönemlerde meydana getirilmiş verimlerdir. Masalın kaynağını insanların toplum olarak yaşamaya başladığı dönemlere kadar götürebiliriz. (Antropoloji Okulu) Daha ötesi hakkında ise bugün masal olarak kabul ettiğimiz bir kısım verimlerin, eski mit kalıntıları olabileceği görüşü (Mitoloji Okulu) rağbet kazanmıştır.¹²¹ Masalın ortaya çıkışı ile ilgili olarak folklor kuramcılarının birbirinden farklı nazariyeleri vardır. Ancak konumuz dışında olduğundan, burada masal tipleri ile ilgili bağlantının kurulmasına yetecek kadar değinilmesi uygun bulunmuştur. Toplamlar en kadim dönemlerde, henüz millî bilincin, zevkin ya da kültürün oluşmadığı zamanlarda, yaşadıkları benzeri olaylara benzer tepkiler vermişlerdir. Bu ortak bakış açısı sebebiyle, kadim dönemlerden bu yana var olageldiği düşünülen masalın işlev ve tipleri de bütün uygarlıklarda hemen hemen benzeri özellikleri taşır. Özetle, masal türü ortaya çıktığı her kültürde, kahramanları tip olan ürünlerdir. Çünkü kahramanın tip olabilmesi için gereken şartlar masal türünde müdahale edilmeksizin kendiliğinden gelişmiştir. Mitik verimlerde ve destanda da aynı süreç söz konusudur. Bu

¹²⁰ A.g.e., s. 12-25.

¹²¹ Özkul ÇOBANOĞLU, *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Ankara, 1999, s. 83-84.

türler tarih öncesi ve tarih boyunca devinerek gelişimlerini devam ettirmişlerdir. Dolayısıyla, bu uzun süreç boyunca kahramanlar tip olarak en olgun seviyeye erişmişlerdir.

Masal ile destan türü arasındaki fark; masal motif ve tipleri mit kökenli olsa da mitin sosyal anlamından, toplumdaki fonksiyonundan masalda vazgeçilmiştir. Masaldaki kahraman, insanlık için değil, ferdî maksadına göre (evlenmek, ilginç eşyaları elde etmek, zenginlik ve hanlığa özenmek) hareket eder. Destan kahramanı ise mitte olduğu gibi, toplum faydasını ilk sıraya koyar.¹²²

Masal kahramanları, daha çok masalda geçen konu ile ilgili toplumun bilinçaltı ve bilinç üstü düşüncelerini, onların yerine temsil etmektedir. Bu nedenle de aslında bir grubun, zümrenin, toplumun ya da halkın ortak değer ve yargısını yansıtmaktadırlar. Ancak yukarıda da değinildiği gibi, masalın merkezî kahraman tipi, destanda olduğu gibi bütün halkın hayatı ve mutluluğu için değil, kendisi için çaba gösterir.¹²³

Masaldaki kahramanların tip statüsünde olması, masal tasniflerinde tiplerden yararlanılmasına sebep olmuştur. Bilindiği gibi herhangi bir tür ile ilgili tasnif yapılırken, yapılan tasnif; türün değişmez unsurlarından biri üzerine kurulduğu oranda başarılı olur. Tiplerin, bulundukları verim içinde değişmez işlevlere sahip olması tipler üzerinde tasnif yapılmasını kolaylaştırır.¹²⁴

M. Luthi, masallardaki tiplerden yola çıkılarak yapılan masal tasnifleri hakkında bilgi verdikten sonra masal tiplerini değerlendirir. Ona göre, masallardaki kahramanlar birer şahıs değildir. Avrupa masallarının kahramanlarının adlarının daima Hans, İvan, Jean olması onların tip olmasından kaynaklanmaktadır. Hans ismi nerdeyse bütün Alman

¹²² Şakir İBRAYEV, *Destanın Yapısı*, a.g.e., s. 258.

¹²³ A.g.e., s. 233.

¹²⁴ Vladimir PROPP, a.g.e., V. Propp, tipler ve motifler üzerine kurulan bu tasnife karşı çıkarak, yukarıda incelediğimiz metodu geliştirmiştir.

masallarının kahramanının adıdır, İvan da Rus masal kahramanlarının ismidir. Dolayısıyla, M. Luthi bu isimler bir bireyi değil, bir tipi temsil etmektedir, der. Yukarıda adları anılan kahraman tipleri ile masalarda karşılaştığımız bahçıvan, küçük kız kardeş gibi diğer tiplerin arasında fark olmadığını ifade eder.¹²⁵

Sözlü edebiyat verimlerinden halk hikâyeleri destanlardan sonra ortaya çıkmış verimlerdir. Destanda hayalî olan yer, şahıs ve olay gibi unsurlar halk hikâyelerinde gerçekçi olarak ele alınır. Fakat halk hikâyelerindeki olaylar, destanlarda olduğu gibi tarihi bir önemi haiz değildir.¹²⁶ Çünkü destanlar milletlerin ortak millî şuurunu kahraman tipi vasıtasıyla ortaya koyarken, halk hikâyeleri iki âşık arasında yaşanan hadiseler ve hisler ile sınırlıdır. Sözlü edebiyat verimlerinin hemen hepsinde olduğu gibi, halk hikâyelerinin kahramanları da birer tiptir. Konu, şekil ve kahraman kadrosunun benzer özellikler gösteriyor olması halk hikâyelerindeki kahramanların tip statüsünde değerlendirilmesini gerektirir.

Halk hikâyelerinin destanlardan sonra teşekkül etmiş bir tür olduğu konusunda araştırmacıların birçoğu hemfikirdir.¹²⁷ Türk halk hikâyeleri konuları itibariyle, kahramanın evliliği üzerine kurulu kadim dönem Türk destanlarını andırmaktadır. Fakat, destanlarda olağanüstü güce malik olan ve sevdiği kızı almak için çıktığı yolda iç ve dış düşmana karşı bir çok savaşa girip zafer kazanan alp tipi, halk hikâyelerine gelindiğinde karşımıza pasif bir tip olarak çıkar.

Halk hikâyelerindeki kahraman tipi eski destanlardaki alp tipinden uzaklaşarak âşık tipi haline gelmiştir. P. N. Boratav, bu tipi destan geleneğine ait kahraman tipinden ayırmak gerektiğini, çünkü halk hikâyesindeki âşık

¹²⁵ Max Luthi, “Avrupa Masal Tipleri ve Kişileri”, Çev. Sevgül SÖNMEZ, **Millî Folklor**, Kış, 1997, s. 73.

¹²⁶ Fuad KÖPRÜLÜ, “Meddahlar”, **Edebiyat Araştırmaları**, Ankara, 1999, s. 361-362

¹²⁷ A.g.e., s. 61-362.

tipinin bambaşka bir medeniyet dairesinin ürünü olduğunu söyler.¹²⁸ Türk halk hikâyeleri ile evlilik konulu eski Türk destanlarındaki olaylar her ne kadar benzerlik arz etse de, kahraman tiplerinin birbirlerinden oldukça farklı kültürel tabakalara ait olması halk hikâyelerini başlı başına bir tür olarak kabul etmemizi gerektirir.¹²⁹

Yukarıda da değinildiği üzere halk hikâyelerindeki olaylar belirli ve bilinen bir zaman dilimi içinde gerçekleşir. Dolayısıyla, kahramanlar realist karakterdedir. Destan ile roman arasında geçiş basamağı olarak nitelendirilen halk hikâyelerindeki merkezî kahraman tipi, bir kıza âşık olup bütün mücadelesini ona kavuşmak uğruna verir. Fakat, bu âşık tipinin mücadelesinde savaşmak, zafer kazanmak gibi eylemler söz konusu değildir. O, bütün hikâye boyunca sevdiğini kovalar. Sevdiğine ulaşmak için karşısına çıkan engelleri çeşitli yollarla aşar. Halk hikâyelerindeki kahraman güç kullanmak zorunda değildir.

Destandaki merkezî kahraman tipine göre halk hikâyelerindeki merkezî kahramanın içe dönük bir tip hâline dönüşmesinin sebebi; halk hikâyelerinin yerleşik medeniyete ait verimler olmasıyla ilgilidir. F. Türkmen, İslamiyet’le birlikte yerleşik medeniyet temellerini güçlendiren Türklerin, özellikle komşuları Farslarla sosyal ve edebî birçok etkileşim içine girdiğini belirtmiştir. Yerleşik medeniyet ve komşu kültürlerin etkisiyle, destan geleneğinin temsil ve icrâ usulleri korunurken, destandaki kahramanlık konusu aşka dönüşmüştür.¹³⁰ Özetle; Ön Asya kültür ve edebiyatının, yerleşik medeniyet şartlarının ve İslâm dini doktrinlerinin tesiri, eski alp tipinin halk hikâyelerinde âşık tipine dönüşmesinde önemli rol oynamıştır.

¹²⁸ Pertev Naili BORATAV, **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği**, İstanbul, 1988, s. 63.

¹²⁹ Mehmet AÇA, “Köne Epos (Arkaik Destan) Kavramı ve Türk Halk Hikâyelerindeki ‘Âşıklara Mahsus Evlilik’ Konusunun Kaynaklarından Alplara Mahsus Evlilik”, **Millî Folklor**, Güz, 2000, s. 15.

¹³⁰ Fikret TÜRKMEN, **Âşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma**, Ankara, 1974, s. XIII.

Halk hikâyelerinde âşık tipinin sevdiği kız tipi, alp tipinde olduğu gibi, eski destanlarda izlenen sevgili tipine göre daha durgun bir yapı sergiler. Ancak, bu farklılık belirgin düzeyde değildir. Türlerin meydana çıktığı dönemin şartları ve inanç yapısı gereği bu durum olağan kabul edilmelidir; zira eski destanda olağanüstü meziyetlerle donatılmış ve zaman zaman tanrıça ya da ilahe olarak karşımıza çıkan kadın tipler, halk hikâyelerinin olduğu realist zamanın ölçütlerine uygun değildir. Halk hikâyeleri ile destanlar eş zamanlı verimler olmadığı için destan kahraman tipleri ile halk hikâyelerinin tiplerini meydana geldikleri tarihi dönem kapsamında değerlendirmek gerekir.

Sözlü edebiyat verimlerinden bir diğeri de fıkradır. Fıkra kelimesi ile ilgili birçok tanım verilmiştir. Bu tanımlardan bir kısmı fıkra türündeki kahramanların özelliklerinden yola çıkılarak yapılmıştır. Çünkü fıkra türü yapısı itibariyle tipler üzerine kurulmuştur. Hatta bu tiplerden bazıları, Nasreddin Hoca, İncili Çavuş vb. gibi, doğdukları sahayı aşan bir üne sahiptir.

Türk sözlü edebiyatında fıkra denince akla ilk gelen olgu Nasreddin Hoca tipidir. Nasreddin Hoca tarihi bir şahıs olmasına rağmen adıyla anılan fıkralar nedeniyle, artık bir fıkra tipidir. Nasreddin Hoca tipi; sadece Nasreddin Hoca'dan sonraki çevre ve durumları değil, Nasreddin Hoca'dan önceki durumları da ihtiva etmiştir. Bu şekilde bir insanın çevresinde vuku bulan ya da olması mümkün; uydurulmuş veya gerçeğe karışık gülünç olaylardan birçok halklarda ortaklık arz eden sevimli bir kahraman ortaya çıkmıştır.¹³¹ Nasreddin Hoca tipinin en karakteristik özelliklerden biri onun komik bir kahraman oluşudur. Nasreddin Hoca tipini mizahsız düşünmek mümkün değildir. Mizah yoksa böyle bir tip de yoktur.¹³²

Fıkra türü ile ilgili en güzel tanımlardan birini D. Yıldırım yapmıştır:

¹³¹ Nasreddin Hoca tipi etrafında teşekkül eden fıkra tipleri için bkz. İsa ÖZKAN, “Nasreddin Hoca ve Komşu Tipler”, **Nasreddin Hoca Sempozyumu**, Ankara, 1997.

¹³² Şakir İBRAYEV, “Türk Dünyasında Nasreddin Hoca Gibi Dilli Tiplerin Çıkış Tarihleri”, **Uluslararası Nasreddin Hoca Bilgi Şöleni Bildirileri**, Ankara, 1997, s. 53-55.

“Fıkra, gerçek hayat ile bağı olan vakaları, tam bir fikri, sosyal ve beşerî kusurları günlük yaşantımızda karşılaştığımız çarpıklıkları, gülünç durumları, tezatları, eski/yeni çatışmalarını ince bir mizah, hikemî söyleyiş, keskin bir istihza ve güçlü bir tenkit anlayışına sahip bir üslup içinde, dramatik öğeleri ağır basan bir hikâye çatısı etrafında toplayarak, genellikle bir tip’e bağlı olarak anlatan, nesir diliyle yaratılmış küçük hacimli sözlü edebiyat kompozisyonlarından her birine verilen addır.”¹³³

D. Yıldırım, *“Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları”¹³⁴* adlı çalışmasında fıkra konularının ortak toplumsal olay, değer ve şuur etrafında teşekkül ettiğini ifade eder. Toplum hayatında ortaya çıkan çarpıklıklar fıkralar vasıtasıyla dile getirilir. Mesela, herhangi bir devirde idarecilerle halk arasında ortaya çıkmış problemleri yansıtan birçok fıkra çeşidi vardır. Fıkra bu yönüyle bir hiciv aracı olarak kullanılmıştır. Tıpkı, divan ya da halk şiirindeki hicviye ve taşlama türlerinde şairin sembolik yollarla yaptığı eleştiri gibi, fıkralarda da belirli tip ve olaylar üzerinden sembolik ve gülünç anlatım tekniği kullanılarak yapılan bir eleştiri söz konusudur. Eleştirin hem münekkidine hem de muhatabına zarar vermeden hedefine ulaşabilmesi için de halkın içinden çıkan suni ya da tarihi tipler kullanılmıştır. Sözelimi, adaletsizlik veya baskıdan şikâyet eden halk, doğrudan olaylara müdahil olmaktansa daha akılcı bir yöntemle fıkra kahramanını şikâyetlerinin sözcüsü olarak idarenin karşısına çıkarır. Böylece, konu ile ilgili olanları alay ve tenkit yoluyla uyarır. Fıkra konuları çeşit çeşittir ve bu çeşitlilik tiplerin de çeşitliliğine neden olmuştur. Fıkra tipleri halkın ortak zekası ve estetiğinin mükemmel örnekleridir. Fıkralarda, halkın her türlü duygu ve düşüncesini aktarabilen çeşitlilik ve zenginlikte tiplere rastlanır. Herhangi bir milletin edebî türlerinde rastlanan tip sayısının fazlalığı, o milletin zengin tarihi, kültürel ve felsefi mirasının kanıtıdır.¹³⁵

¹³³ Dursun YILDIRIM, “Fıkra”, *Türk Dünyası El Kitabı - III*, Ankara, 1992, s. 333.

¹³⁴ Dursun YILDIRIM: *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*, a.g.e., s. 1-4.

¹³⁵ A.g.e., s. 1-5.

Fıkralardaki tipler tarihi gerçek şahıslar olabileceği gibi, hayali şahıslar da olabilirler. Halk, diğer sözlü edebiyat verimlerinin bir kısmında olduğu gibi, fıkra tiplerinin eylemlerinin tamamına inanmasa da, bir dönem yaşadıklarına emindirler. Çünkü fıkralardaki olaylar gerçek veya gerçeğe yakın karakterdedir. Fıkralar, bir tip üzerine kurulabilir. Fakat, fıkralarda daha çok karşıt iki düşüncenin yer alması, birbirine zıt en az iki tipin gerekliliğini zorunlu kılar. Fıkra tipi tarihi bir şahıs olsa bile, fıkra zamanını tayin etmek zordur. Çünkü, fıkra tipleri de diğer tipler gibi devamlılık arz ederler. Yani stereotip özellik gösterirler. Yaşadıkları dönemden sonra da halk tarafından kendilerine isnat edilen hikâyeler sebebiyle varlıklarına her devirde rastlamak mümkündür. Tipleşme süreci tamamlandığında tip etrafındaki verimlerin çoğaldığı tespit edilir. Tip belirlidir. Sözlü edebiyat türlerinde tip belirli olunca, aynı özellikler farklı isme sahip kahramanlar nezdinde ya da aynı isimle, birbirinden tarihi ya da coğrafi olarak ayrılan sahalarda benzeri anlatmalarda yer alabilir.

Yukarıdaki açıklamaya Nasreddin Hoca tipi örnek verilebilir. Nasreddin Hoca tipi farklı konularda ortak kişiliği temsil eden bir yapı arz eder. O, günümüze ulaşan kaynaklara göre XIII. asırda yaşamış bir insan olmasına rağmen onun hakkındaki hikâyeler genişleyerek dizi halinde eserlere dönüşmüştür. Çok yönlü ve çeşitli olan bu hikâyeler, günümüzde herkes tarafından tanınan Nasreddin Hoca tipinin oluşmasında etkili olmuştur.¹³⁶

Destan, masal, halk hikâyesi vb. sözlü edebî türlerde olduğu gibi fıkra da bir ana tip vardır. Diğer tipler ana tipin etrafında varlık gösterir. Ana tipler; halkın genel temayülünün odaklanması ile ortaya çıkabileceği gibi, halk içinde değişik zümrelerin içinden sadece o gruba ait düşünce sistemini yansıtan tipler olarak da karşımıza çıkabilir.¹³⁷ Mesela, Nasreddin Hoca Türk dünyasının ortak şuurunun terkididir ve bütün dünyaya yayılan bir mizah ve

¹³⁶ Karlıgaş KADEŞEVA, “Kazak Folklorunda Hoca Nasreddin Gibi Başka Dilli Tipler”, **Uluslararası Nasreddin Hoca Bilgi Şöleni Bildirileri**, Ankara, 1997, s. 103.

¹³⁷ D. YILDIRIM, **Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları**, a.g.e., s. 4.

nükte anlayışına sahiptir. Karadenizli veya Kayserili tipleri ise belirli bir bölgenin fıkra tipleridir.

Fıkra türü ile ilgili birçok tasnif yapılmıştır. Tasniflerde daha çok tiplerden yararlanılmasının nedeni, türün tip unsuru üzerine kurulmuş olmasıdır. Halk özellikle menfi duygu ve düşüncelerini, memnuniyetsizliklerini ifade etmede fıkrayı aracı, fıkra tiplerini ise sözcü olarak kullanmıştır. Meselenin takdire değer yanı ise, halkın adına sözcülük yapacak tiplerin yaratılmasındaki maharettir. Öyle ki, bu tipler herkesin günlük hayatta rastladığı olumlu ya da olumsuz karakterlerin her bir özelliğini bünyelerinde barındırırlar. Yani milletin hadiseler karşısındaki ortak karakteristik bakış açısını yansıtır. Bu hususiyet fıkra kahramanlarını, tip kategorisine dahil eden faktördür.¹³⁸

Geleneksel Türk Tiyatrosu'nun meddah, Karagöz - Hacivat Oyunu ve Ortaoyunu da tipler üzerine kurulmuştur. Bu üç temsilî verimin kahramanları ve kahramanlarının işlevleri daima sabittir. İşlenen konular, temsil edildikleri yöreye, döneme, siyasi duruma ve ideolojiye göre değişiklik gösterebilir de, kahramanların tutum ve davranışları değişmez. Bu kahramanların, temsilî konusuna göre nasıl hareket edebilecekleri seyirci tarafından aşağı yukarı tahmin edilebilir. Çünkü diğer tipler üzerine kurulu sözlü edebiyat verimlerinde olduğu gibi burada da kahramanlar, bizzat kendilerini seyreden halkın sözcülüğünü, onların zaman zaman dillendirmekten çekindikleri, Abdülaziz ve Abdülhamit dönemlerindeki gibi,¹³⁹ duygularının tercümanlığını yapmaktadırlar.

Bir çok halkiyatçı, mitik verim, destan ve masalda olduğu gibi temsilî halk tiyatrosunun çıkış noktasını kadim dönem ritüellerine dayandırır. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, mit öncesi zaman diliminde çeşitli ritüellerle tabiat karşısında kendisine dayanak arayan insanlığın bu faaliyetleri bir süre

¹³⁸ Dursun YILDIRIM, "Fıkra", *Türk Dünyası El Kitabı - III*, Ankara, 1992, s. 331.

¹³⁹ Metin AND, *Geleneksel Türk Tiyatrosu*, Ankara, 1985, s. 289-311.

sonra bu işle ilgili görevliler hiyerarşisinin doğmasına vesile olmuştur. Kutsal kabul edilen kültler için yapılan bu ritüellerden sorumlu olanlar toplum içinde medeniyetten medeniyete değişen isimlerle anılmışlardır. Rahipler, keşişler, şamanlar gibi.¹⁴⁰ Mesela, Türk kültüründe bu işlevin yerine getirilmesinde görevli olanlar farklı bölgelerde kam, baksı, sınçı veya sesen gibi adlarla anılmıştır. Tıpkı medeniyetlerin değişmesi ile, yeni medeniyetin zevklerine hitap eden edebî verimlerin ortaya çıkması ve diğerlerinin bu yeni eserlere kaynak teşkil etmesi gibi, bahsi geçen rahipler ve şamanlar da çağa göre işlev değiştirmişlerdir. Ritüellerden sonra mitik verimler ve nihayet destan türü oluştuğunda kutsalın takdis ve takdiri ile ilgili bu şamanlar, rahipler zümresi, kaynağını kutsal anlatmalardan alan destanların icracıları olarak fonksiyon değiştirmişlerdir. Kısaca, değişen şartlara göre yeni bir yapılanma ile devamlılıklarını bugüne dek sürdürmüşlerdir.

Bu rahipler sınıfının ilk dönemde tatbik ettikleri ritüeller bugünkü temsilî halk verimlerinin kaynağıdır. İlk insanların tabiat ve daha sırrını algılayamadıkları birçok olguyu lehlerine çevirmek maksadıyla gerçekleştirdiği ritüeller, bu olguların ve tabiatın sırlarına vakıf olunmasıyla birlikte kimi zaman eğlence kimi zaman da eğlendirirken eğitime amaçlı gösterilere dönüşmüştür. Günümüzde kimi tiyatro kuramcıları tüm tiyatroların kökeninin şamanlık olduğunu, kimileri ise eski zamanlardaki bolluk törenleri olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹⁴¹ Aslına bakılırsa, ikinci görüşte bile şamanların etkisi açıktır. Şamanlar bu bolluk törenlerinde de görev almaktadır. Şamanların ayin esnasında sergiledikleri danslar, çıkardıkları sesler, esrik haldeyken yaptıkları hareketler ve kullandıkları enstrümanlar gösteri sanatlarının kökenini oluşturmuştur. G. Jacob, tiyatronun şamanların ritüellerinden kaynaklandığını belirttikten sonra, şaman ayinlerini tiyatro kompozisyonuna göre ayırır. Buna göre şamanın gösterisinde de tıpkı tiyatrodaki gibi, Giriş (prolog), sürüm

¹⁴⁰ Erkan ERGIN, “Tiyatronun Kökeni, Ritüel ve Mitoslar”, <http://www.msxslabs.org/forum/tiyatro/26074-tiyatronun-kokeni-rituel-ve-mitoslar.html> (Erişim Tarihi: 16. 04. 2006)

¹⁴¹ Metin AND, a.g.e., s. 12-13.

(Ekspzition), düğüm, ara kamlama, doruk (Kulmination), bitiş (Epilog) bölümleri vardır.¹⁴²

Aristo ve Eflatun sanat eseri ve verimlerinin ortaya çıkmasını yansıma veya yansıtma kuramı ile izah etmiştir. Bu kuramdaki temel kavramlar Eflatun'a göre "taklit", Aristo'ya göre "mimesis"tir. İki kavram da aynı anlamdadır. Eflatun'a göre tabiat, bizdeki Tasavvuf Geleneği'ndeki gibi, Yaradan'ın aksidir, gerçeği değildir. Sanatçının yaptığı ise gerçeğin taklidinin taklididir. Dolayısıyla bütün varlıklar asıllarının taklidinden teşekkül etmiştir. Gerçek sanatkâr Tanrı'dır. İnsan sanat yaparken Tanrı'ya öykünmektedir. Bu taklit ögesinin insanlar tarafından kullanılması ile sanat türleri oluşmuştur. Tiyatro da bunlardan biridir. Tiyatro aslında bütün var oluş hakikatinin özet halinde taklit edilmesidir. Sahne ise bu taklidin sergilendiği dünya olarak düşünülmüştür.¹⁴³

A. Ziss, yansıma kuramı açısından imgeyi, gerçekliğin kopyası, bir çeşit ruh klişesi olarak tarif ederek Aristo'nun mimesis olgusu üzerinde durur.¹⁴⁴ Demek ki, imge herhangi somut bir varlığın sanat içinde soyut ifade kazanmış şeklidir. Soyut ifadenin kazanılmasında gözlem en yararlı yoldur. Taklit gözlem sonucu ortaya çıkar. Taklit yoluyla temsil yeteneğine ulaşılır.

Aristo, Eflatun'dan farklı olarak tabiatın yanı sıra insan doğasının da sanatın yaratılmasındaki fonksiyonuna işaret eder. O, sanat hakkındaki görüşlerini şöyle dile getirir:

¹⁴² Ahmet PİRVERDİOĞLU, "Türk Halk Tiyatrolarının Gelişme Evreleri", **Millî Folklor**, Kış, 2003, s. 62-63.

¹⁴³ Tamer KAVURAN, Sanat ve Bilimde Gerçek Kavramı", http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_15/14_kavuran.pdf (Erişim Tarihi: 03. 05. 2006)

¹⁴⁴ Avner ZİSS, "Estetiğin Temel Kategorisi: İmge", **Yazko Çeviri**, Mart-Nisan 1982, s. 48

*"Eşya maddesel gücünü kaybetmesi derecesinde hafiflik, kalbe yakınlık ve mükemmellik kazanır. Her insanda, yaratılıştan bilmek ve öğrenmek isteği vardır. Duyuların içinde en yararlı olan, her şeyi ayırt eden gözdür."*¹⁴⁵

Platon sanatın taklidin taklidi olduğunu, Aristo ise içlerindeki taşıdıkları ruh itibariyle her eşyanın somut olduğunu işaret ederek, sanatın yalnızca somut olanı taklit ettiğini ifade eder. Her iki filozof da sanatın Tanrı ile olan bağı ve mistik yönü üzerinde durmuştur. Dolayısıyla, yukarıdan beri sanat verimlerinin insanın ilk mitik inanışlarının şekillenmesi ile başladığına dair söylediklerimiz geçerliliklerini korumaktadırlar.

Temsilî sanatların gelişimi dünyanın bütün bölgelerinde eşzamanlı olmasa da benzeri gelişmelerle bugünkü halini almıştır. Türk milleti, Anadolu'da Türk medeniyetinden önce varlık göstermiş medeniyetlerin ritüelleri ile Orta Asya kaynaklı ritüelleri kaynaştırarak ve daha sonra tanıdıkları medeniyetlerin kültürel varlıklarından da yararlanarak bugün hala yaşamakta olan meddah, Ortaoyunu ve Karagöz - Hacıvat temsillerinden oluşan halk tiyatrosu geleneğini kurmuştur.

Türk Geleneksel Tiyatrosu'nda yer alan meddah oyunu; tek kişilik bir gösteridir. Oyun adını oyuncusundan alır. Meddah, tek kişilik oyununda seyircisine çeşitli halk hikâyeleri, destanlar veyahut efsaneler anlatır.¹⁴⁶ F. Köprülü, Geleneksel Türk Tiyatrosu başlığı altında yer verdiğimiz meddah oyunu ile ilgili izahat verirken, oyunun Türk kültüründe yer edinmesinde Fars ve Arap etkisinin önemine değinmiştir. Bundan önce meddahların görevini ozan ve âşıkların gördüğünü ancak İslam medeniyetinin Türkler arasında şekillenmeye başlaması ile Fars ve Arap kökenli meddah oyununun bizde de rağbet kazandığını vurgular. O zamana değin âşıkların anlattığı halk hikâyeleri, efsane ve destanlar; meddah adı verilen kişilerce taklit unsuru eklenerek anlatılmaya başlanmıştır. Âşıkların süslü anlatım teknikleri yerini

¹⁴⁵ ARİSTOTELES, *Poetika*, İstanbul, 1995.

¹⁴⁶ Fuad KÖPRÜLÜ, "Meddah", *Türkiyat Mecmuası*, 1, 1925, s. 15.

meddahların taklit yeteneklerine bırakmış ve böylece temsilî bir sanat dalı olan meddah ortaya çıkmıştır.¹⁴⁷

Meddah, anlatı türü olması bakımından Karagöz ve Ortaoyunu gibi dramatik türlerden ayrılıyor gibi görünse de, anlatının arasına sıkıştırılan taklitler ve kişileştirmeler nedeniyle dramatik bir yapıya da sahiptir. Meddahın bu iki tür ile arasındaki en derin fark konuları itibariyledir. Karagöz ve Ortaoyunu sadece güldürmece üzerine inşa edilmişken, meddah oyununun konuları destan (daha çok Dede Korkut ve Köroğlu), efsane, İslâm tesirindeki hikâyeler, İran geleneğinden gelen destanlar ve Şehnâme'ye kadar uzanan geniş bir yelpazeye sahiptir. Karagöz ve Ortaoyunu salt göstermecî tiyatro örnekleri olmalarına karşın meddah oyunu, konuları gereği gerçekçi, yanılsamacı veya benzetmecî tiyatroya daha yakındır.¹⁴⁸ Meddahlar daha sonraki dönemlerde hiciv ve eğlence konularına ağırlık vermişlerdir. Bu dönemde canlandırılan tipler özellikleri itibariyle Ortaoyunu tiplerine benzemeye başlamışlardır.

Meddah, anlatıma dayalı bir gösteri türüdür. Ancak meddah, gösteri esnasında seyircinin heyecan duyabileceği sahneleri özellikle canlandırarak anlatıma renk katar.¹⁴⁹ Meddahın gösterisi bir nevi tipleri bizzat halk tarafından yaratılmış edebî eserlerin canlandırılmasıdır. Bu yüzden halk canlandırılan tipleri yakından tanımaktadır. Dolayısıyla meddah halk üzerinde tesir bırakabilmek için bu tiplerin bütün özelliklerini çok iyi kavramalı, canlandırmada herhangi bir zaafa mahal vermemelidir. Çünkü halk en az meddah kadar bu tiplerin özelliklerine vakıftır. Yüzyıllardır süren gelenek icabı, tipler halkın bilincinde teferruatlarıyla yer etmiş vaziyettedir. İşte meddah gösterisinde halkın bu derin duygularını harekete geçirebildiği ölçüde başarılıdır. Yukarıda da değinildiği gibi, meddahın bu tipleri ustalıklı canlandırması gerçekçi tiyatroya basamak olarak gösterilmesindeki nedendir.

¹⁴⁷ Fuad KÖPRÜLÜ, "Meddahlar", **Edebiyat Araştırmaları**, Ankara, 1999, s. 361-371.

¹⁴⁸ Metin AND, a.g.e., s. 218-219.

¹⁴⁹ Özdemir NUTKU, **Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri**, Ankara, 1997.

Ortaoyunu çeşitli konular üzerine belli başlı tipler tarafından oynanır. Tiplerin hususiyetleri, oyunların konuları itibariyle Karagöz ve Hacivat oyununa çok benzer. Nerdeyse, aradaki tek fark birinin gölge tiyatrosu diğerinin ise canlı oyuncularla oynanan bir oyun olmasıdır. Ortaoyunu'ndaki Kavuklu, Karagöz tipinin; Pişekar da, Hacivat tipinin karşılığıdır.

Ortaoyunu'nun kahramanlarının tip olarak kabul edilmesindeki kriter her oyunda aynı karakteri sergilemelerinden kaynaklanır. Her bir oyunda değinilen konular farklılık arz ederken kahramanların yaklaşımları ve olaylar karşısındaki tutumları her zaman aynıdır. Her bir tipin ortaya çıkışı ile ilgili bir çok tarihi söylenti vardır.¹⁵⁰ Ancak konumuz dışında kaldığından burada kısaca tiplerin özelliklerine değinilecektir.

Fıkra türünde olduğu gibi, Ortaoyunu da birbirine zıt tipler üzerine kurulmuştur. Bu iki zıt tip fıkralardaki gibi değişken bir yapı göstermez. Tipler her temsilde aynıdır; Kavuklu ve Pişekar. Bunlar oyunun ana tipleridir.

Bunların dışında; Zenne, Arnavut, Çelebi, Yahudi Rumelili, Cüce veya Kambur, Kayserili, Anadolu, Hirbo, Denyo, Acem, Kürt, Sarhoş, Rum, Arap, Külhanbeyi ve Ermeni gibi tipler ara ya da alt diyebileceğimiz tiplerdir.¹⁵¹

Geleneksel Türk Tiyatrosu'ndaki en önemli verimlerden biri kuşkusuz Karagöz ve Hacivat Oyunu'dur. Karagöz ve Hacivat'ı diğerlerinden ayıran özellik bir gölge oyunu olmasıdır. Oyunun Türk kültüründe ortaya çıkışı ile ilgili bir çok görüş vardır. M. And, bütün bu görüşlerin ispat edilemediği için yakıştırmaca olmaktan ileri gidemeyeceğini ifade eder. Ona göre gölge oyununun kaynağı Endonezya'daki Cava bölgesi, Türklerin oyunu getirdikleri yer ise Mısır'dır. Bunun dışında, oyunun İran'dan, Yahudiler vasıtasıyla İspanya veya Portekiz'den ya da oyunun ortaya çıktığı XVI. yüzyılda

¹⁵⁰ Cevdet KUDRET, **Ortaoyunu I**, İstanbul, 1975, s. 7-21.

¹⁵¹ Abdülkadir EMEKSİZ, **Ortaoyunu Kitabı**, İstanbul, 2001.

çingenelerin Osmanlı'ya göçleri esnasında, beraberlerinde getirmiş olabilecekleri gibi kanaatler yeterli delile sahip değildir.¹⁵²

Gölge oyunu Karagöz'ün Türk tiyatrosundaki gelişimi XVII. yüzyılda başlar ve XVIII. yüzyılda olgunluğa kavuşur. Karagöz halkın en sevdiği oyun haline gelir.¹⁵³ Çünkü tipleri, halkın içinde her gün bizzat rastlanılan kimselerdir. Diğer halk tiyatrosu türlerinde olduğu gibi Karagöz'deki tipler de içinde yaşadıkları toplumun temsilciliği görevini üstlenmişlerdir. Sevilmelerindeki en önemli etken, halkın düşünüp de söyleyemediklerini, isteyip de talep edemediklerini bu tiplerin dile getirmesidir. Karagöz Oyunu'nda da tip olan unsurlar incelediğimiz diğer türlerdeki tipler gibi, aynı işlevi gerçekleştirirler. Bütün bu tipler yer aldıkları verimlerde halkın düşünce ve istekleri doğrultusunda hareket etmeleri için yaratılmış unsurlardır. Onlar halkın yüzyıllar aşarak oluşturduğu temel kültür, felsefe, duygu ve tarih bilinci gereği arzu ettikleri yaşama şeklinin ifade edilmesine yardımcı olan unsurlardır. Yalın bir ifade ile, edebî eserlerde yaratılmış bütün tipler halkın ulaştığı nokta ile ulaşmaya çalıştığı nokta arasında köprü vazifesi görürler. Dolayısıyla her devirde beklentilerin farklılığına göre tiplere de devamlılıklarını sürdürebilecekleri yeni unsurlar kazandırılır.

Daha önce edebî verimlerdeki tiplerin halkın yaratmaları olduğunu defalarca zikrettik. Bu tiplerin her birinin millet hayatında en eski dönemden bu yana gelen asli tiplerinin medeniyet değişmelerine paralel olarak farklılaşmış örnekleri olduğunu da belirttik. Yukarıda incelenen meddah oyununun kahramanı meddahın şaman, kam ya da baksı tipleri ile bağlantısı; üzerinde durulmasına gerek olmayacak kadar açıktır. Türk halk tiyatrosunda rastladığımız tipler tarih öncesi inanışların kalıplaşmış değerlerinin bugüne yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk halk tiyatro türlerinin kaynağını tamamıyla Hint, Çin, İtalyan, İspanyol vb. kültürlerle dayandıran çeşitli araştırmacılar Türk kültürü içinde göz ardı edilmemesi gereken 'kamlık'

¹⁵² Metin AND, a.g.e., s. 271-275.

¹⁵³ A.g.e., s. 271-275.

geleneğini yok saymaktadır. Ortaoyunu, Karagöz ve köy seyirlik oyunları gibi daha bir çok temsilî oyunun kaynağının, Türk mitik dönem gelenek ve ritüellerine dayalı olarak geliştiği konuyla ilgili ciddi araştırmalar sonucu ortaya konmuştur.

İnsan sosyal bir varlık olması sebebiyle topluluklar / toplumlar ve daha sonra oluşturdıkları kültür unsurlarıyla millet şuuruna ulaşmışlardır. Millet olma merhalesine erişmeleri her bir dönemde ulaştıkları bilgiyi bir sonrakine aktarmaları neticesinde elde edilmiştir. Bu aktarım içgüdüsel bir dinamikle gerçekleşmiştir. Taşınan bu mirasın ilk prototipleri şuursuz bir şekilde bugün milletlerin hafızasında hala yaşamaktadır. İnsanlar ilk dönemden bu yana hep daha idealin peşinden giderek günümüz medeniyetlerini yaratabilmişlerdir. Bu ideal fikri insanlık tarihinde sürekli ideal olanın tasvir edilmesini gerektirmiştir. Dolayısıyla ideal olanın tasviri, her şey zıddı ile bakidir düşüncesi ile ideal olmayanın tasvirini de yaratmıştır. Mesela, destanlarda rastladığımız ideal merkezî kahraman tipinin karşısında daima ideal olmayan bir kahraman vardır. Merkezî kahraman tipi ile özlenen insan modeli ve yaşam ölçütü, düşman tipi ile arzu edilmeyen model ortaya konmuştur. Böylelikle halk, içinde yaşattığı bütün duygularının tercümanlığını bu tiplere yaptırmıştır.

Halk, her devirde olduğu gibi Ortaoyunu ve Karagöz Oyunu gibi temsilî sanatlar yoluyla kendisi için ideal olanla olmayanı ifade etme gereğini gidermiştir. Bu verimler üzerinde bugün yapılan değerlendirmelerle o günün insan anlayışı ve zihniyeti ile ilgili tespitlerde bulunabilmemiz, bu fikri doğrulamaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

A. SÖZLÜ EDEBİYAT VERİMLERİNDEN DESTAN VE DESTAN TİPLERİNİN ÖZELLİKLERİ

1. Destanın Oluşum ve Gelişim Özellikleri

Destan, bir milletin tarihi bilinçaltını, -C. G. Jung'un deyişiyle arketiplerini¹- millî ruh, ideoloji ve yüzyılları aşan hedeflerini nesilden nesile aktaran bir köprü vazifesi görür. Teşekkül ettiği dönemin ve öncesinin sosyal, iktisadi, coğrafi ve tarihi bilgilerini içeren destan, aynı zamanda milletin duygu, yaradılış ve mitik tefekkür tarzının da yansıtıldığı çok yönlü bir ayna gibidir.

Destanın oluşumu ve gelişimi ile ilgili birçok hipotez öne sürülmüştür. Bu hipotezlerin çoğunda mitolojinin etkisi üzerinde durulmuş ve destan sanatının kaynağı, kutsallığına inanılan mitik verimlere dayandırılmıştır. Sanatın kaynağını dinî tören (ritüel) ve olgulara (mite) dayandıran görüş sahiplerine göre, ilk edebî tür şiirdir. Destan bu türe ait bir şekil olarak kabul edilmiştir. V. M. Jirmunskiy'e göre halk şiirinin ortaya çıkışına, ilkel toplumlarda savaşta veya hayatın diğer alanlarında başarı kazanmak için yapılan büyü törenlerinde kullanılan sihirli kelimeler yardım etmiştir. Halk destanlarının büyüleyici gücüne inanış buradan kaynaklanmıştır. Zamanla ozan-büyücü-şaman mesleklerinin birbirinden ayrılması, şiirin ayin geleneğinden kopmasına neden olmuştur.² Mesela; Hint klasik edebiyatının yapı taşı olan vedalar, aslında Hinduizm felsefesinin doktrinlerini içerir. Kutsal bilgilerin yer aldığı, edebî konuşma tarzının kullanıldığı vedalarda yer alan dinî unsurlar zamanla önemini kaybetmiş, ancak eser edebî anlamda kıymetini korumayı sürdürmüştür. Vedalarda bulunan kelimelere ve kullanılan

¹ Carl Gustav JUNG, **Dört Arketip**, Çev. Zehra AKSU YILMAZER, İstanbul, 2005, s. 56-60.

² V. M. JIRMUNSKİY, "Epik Gelenek", Çev. Oktay Selim KARACA, **Millî Folklor**, Bahar, 1998, s. 174.

dile uzun süre saygı duyulmuş, söze duyulan bu hassasiyet, etimolojik araştırmaların da doğmasına neden teşkil etmiştir.³

A. H. Krappe mitleri, yarı - medeni ve eski çağın dogmatik olmayan ve açıklanmayan dinlerindeki folklor malzemesi olarak tarif eder. Mitler, bu nedenle kutsallık kazanmıştır.⁴ E. M. Meletinskiy, “*Journal of American Folklore*”un 1955 yılı özel sayısında mit, ritüel ve destan sanatı üzerine kaleme alınan bir çok makalede, miti ve dolayısıyla destanı, dinî ayinlerle doğrudan doğruya ilişkili gösterme çabasının üstünlük sağladığını belirterek, destan incelemelerinde en eski döneme ait dinî inanış ve hayat şekillerinin göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade etmiştir.⁵

R. Finnegan, destanların kutlu anlatmalar olduğuna dair inanışı ozanlar cephesinden inceler. Ona göre, destan anlatıcısı ilahî ilham kaynağına nail olan kişidir. Ozan, ruhlarla ilişki kurarak kutlu bilgiyi açığa çıkarır. Başka bir deyişle, ozan yaratısını ruhlarla iletişim kurduğu esnada aldığı vahiy yoluyla meydana getirir. Şair ulu ve kendinden geçmiş bir halde konuşur, dolayısıyla kendine vahiy iletilen bir aracı konumundadır.⁶ Şairin; epik verimi yaratma şekli, bu metinlerin Tanrı tarafından gönderildiğine inanılmasını sağlar.

Mitoloji terimini incelediğimizde, “myhtos” kelimesinin söz, “logos”un ise düşünce anlamına geldiği görülür. Logos, herhangi bir konu ile ilgili düşüncelerin ve araştırmaların hepsini kapsar. Öyleyse, “mitoloji” için söze dair düşünce, sözle ilgili bilim demek doğru olacaktır. İlk çağlarda Yunan filozoflarının bir çoğu “myhtos” kavramını inandırıcı olmayan masallar olarak telakki ederken, “logos” kavramının “myhtos”a eklenmesi ile “mitoloji” bir bilim

³ Anthony C. YU, “Literature and Religion”, **The Encyclopedia of Religion**, Ed. Mircea ELIÁDE, Macmillan Publishing Company, Vol. 8, New York, 1987, s. 558-569.

⁴ Umay GÜNAY, “Folklor ve Mitoloji”, **Millî Folklor**, Kış, 1992, s. 5.

⁵ E. M. MELETİNSKİY, “Предки Прометея- Культурный герой в мифе и эпосе”, <http://www.ruthenia.ru/folklore/meletinsky13.htm> (Erişim Tarihi: 23.06.2005)

⁶ Ruth FINNEGAN, “Gaipen Haber Veren Kişi/ Kahin Olarak Şair”, Çev. Mustafa SEVER, **Millî Folklor**, Kış, 2004, s. 156.

dalı haline gelmiş⁷ ve Batı uzun çağlar boyunca bir çok sorunun cevabını mitolojide aramıştır.

Mit, toplumların tarih öncesi ortak muhayyile anlayışını yansıtır. İlim ve felsefenin teşekkülüne rağmen, o, halk arasında gelişimine devam etmiştir. Bugün yüksek medeniyet seviyesine ulaşan milletlerin köklerine inildiğinde, özellikle ananeci muhitin içinde, mitolojinin yaşamaya devam ettiği görülür. XIX. asırda romantizm cereyanı tabiat ve tarih muhabbetini uyandırarak, mitolojiyi sanatın konusu haline getirmiştir. Fakat sanayi devrimi ile romantizm cereyanı kudretini kaybetmiş, böylece mitolojinin sanattaki faal durumu sönükleşmiştir. Bugün mitolojinin rolü millî karakterlerin köklerini aramak için bir memba olması ve sanatkâra semboller hazırlanmasından ibarettir.⁸

Mitoloji; sembollerle örülü, henüz tamamen açılmamış bir yumak gibidir. Mitik anlatmalarda yer alan sembollerin birçoğu destan sanatında kullanılmaya devam eder. *“Aslında folklordaki her ürün farklı tarzlarda olsa da, semboller temelinde yaratılmıştır.”*⁹ Mesela Alpamış, Dede Korkut, Manas gibi en önemli Türk destanlarında yer alan hapsedilme, olağanüstü doğum ve benzeri motiflerin her biri, yaradılış temalı anlatmalardan bu yana varlıkları tespit edilen, kadim dönem inanış kalıplarının sembolik ifadeleridir.

P. N. Boratav, destanın mitoloji ile bağlantısını izah ederken, *“Mitolojiden farklı olarak destanlarda gökle ilgili hadiseler azalmış, insani unsurlar kendini göstermeye başlamıştır.”* demektedir.¹⁰ Van Gennep’in fikirlerinden yararlanarak, mitolojinin destan ve diğer sözlü verimlerle bağlantısı üzerine görüş beyan edenlerden biri de, Hans Naumann’dır. Ona göre, bütün sözlü verimlerin kaynağı mitik motiflerdir. Fakat bu verimler anlatıma dayalı olarak yer, zaman, insanların tarihi ve dinî anlayışlarına göre

⁷ Azra ERHAT, **Mitoloji Sözlüğü**, İstanbul, 1989, s. 5-7.

⁸ Hilmi Ziya ÜLKEN, **Türk Tefekkürü Tarihi**, İstanbul, 1999, s. 34.

⁹ Cabbar İŞANKUL, “Alpamış Destanı ve Dede Korkut Kitabı’ndaki Mitolojik Motifler”, Aktaran: Selami FEDAKAR, **Millî Folklor**, Kış, 2001, s. 61.

¹⁰ Pertev Naili BORATAV, “Türk Destanları Tetkikinin Bugünkü Vaziyeti ve Vardığı Neticeler”, **Folklor ve Edebiyat - 1982 - I**, İstanbul, 1991, s. 73.

farklılaşır.¹¹ V. Propp'a göre, folklor sadece dinsel kavramlar ve düşüncelerin değil; aynı zamanda dinî - büyüsel pratiklerin yani ritüellerin bir parçasıdır.¹² V. Propp daha radikal bir söylemle, folkloru mitten kaynaklanan müstakil bir bilim sahası olarak değil, mit sistemi içinde gelişen bir tür olarak tarif etmiştir.

Destan ile mit bağlantısı üzerinde duranlardan biri de L. Raglan'dır. O'na göre, destan mitlere dayanan romanlardır. Mitler ise, ritüellere dayanmaktadır. Yani, mitler ritüellerin anlatımı sonucu ortaya çıkan verimlerdir.¹³ V. Propp, "*Folklor, başlangıçta ritüelin ayrılmaz bir parçasıdır.*"¹⁴ diyerek L. Raglan'ın yukarıda yer verilen fikrine iştirak eder. Mit ve destan arasındaki münasebeti kronolojik olarak izah etmek gerekirse, insanoğlu önce içine doğduğu dünyayı tanımlama ihtiyacı hissetmiştir. İnsanoğlunun varlığını sürdürebilmesi için çevresindeki varlıkları tanıması gerekmiştir. İkinci olarak; tanımlanan bu varlıklarla ilgili, bazen korku bazen toplumsal tatmin amaçlı ritüeller geliştirilmiştir. Ritüelin yok olmaya başlamasıyla birlikte, folklor ritüelden koparak farklı bir gelişime yelken açmıştır. Kuşaktan kuşağa bu ritüellerin anlatımı mitleri ortaya çıkarmıştır. Çağdaş neomitoloji uzmanları, miti semavi hadiselerin sonucu olarak izah etmek yerine, sosyolojik yaklaşımları benimsemiştir. Buna göre mit, dinî ayinlerin anlatımı ile teşekkül eden hikâyelerdir. Mesela Ş. Ortan, İlyada ve Mahabharata'nın muhtevasını aslında dinî ayinlerin oluşturduğunu ifade eder.¹⁵

C. İşankul, destan ile ritüel ve kahraman ile şaman arasındaki ilişkiye dikkat çeker:

¹¹ Bilge SEYİDOĞLU, *Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar*, Ankara, 1975, s. XXIII.

¹² Vladimir PROPP, *Folklor- Teori ve Tarih*, Çev. Necdet HASGÜL, Tolga TANYEL, İstanbul, 1998, s. 21.

¹³ Frits Roy Richard Somerset RAGLAN, "Myth and Ritual", *Journal of American Folklore*, (Vol. 68, 270) s. 454-461.

¹⁴ Vladimir PROPP, a.g.e., s. 16.

¹⁵ E. M. MELETİNSKIY, "Предки Прометея- Культурный герой в мифе и эпосе", a.g.m.

“Şamanın şeceresi, onun seçilmesi, hami ruhlarla münasebette bulunması, diğer âleme yolculuk, kötü ruhlarla savaşmak ve başka bir takım özelliklere sahip olabilmek gibi hususların tamamı şamanlığın merasime ait özellikleridir. Mesela, Alpamış destanında şecereye ayrı bir önem verilmesi, Hakimbey’in doğuşu ve her zaman pirlerin yardımını alması, kahramanlık göstermesi, yolculuğa çıkması, kötülüğe ve kötü ruhlara karşı çıkması, sembolik bir şekilde öldükten sonra yeniden canlanması yapısal bakımdan şamanlık merasimi ile aynıdır.”¹⁶

Mit ve ritüel, insan ruhunu atıl bırakan belirli fantezilerin tersine, insanoğlunu ileri götürmeye yarayan simgeleri sağlar.¹⁷ Mitin oluşması, insanın tabiatıdan ayrılma süreci ile birlikte başlar. İnsanoğlu mitik anlatımlara vesile olan tefekkür hâlini yaşarken, henüz ortada mit kavramı yoktur. Tabiatın sırlarının keşfedilmesinden sonra mit ortaya çıkmıştır. Geçmişin hatıraları miti doğuran ana etkidir.

Mitoloji, yaratma üzerine inşa edilmiş olup ilk insandan bu yana her nesnenin var oluşu üzerine ortaya atılan hipotezler toplamıdır. J. Campbell de mit ile ilgili benzer görüşlere sahiptir:

“Mit, yeryüzünde yerleşilmiş her yerde, bütün çağlarda, her şartta yeşermiş ve insan vücudu ve aklının eylemleriyle ortaya çıkan ne varsa hepsinin canlı esini olmuştur. Mit, kozmosun sonu gelmez enerjilerini insanın kültürel yaratımına akıtan gizli bir yarık gibidir. Dinler, felsefeler, sanatlar, ilkel ve tarihi insanın sosyal biçimleri, bilim ve teknolojiye başlıca buluşlar, uykuları kaçırır düşler, mitin büyüğü halkasında pişer.”¹⁸

¹⁶ Cabbar İŞANKULOV, “Destan ve Merasim”, Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL Armağanı, Ankara, 2004, s. 388.

¹⁷ Joseph CAMPBELL: *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, Çev.: Sabri GÜRSES, İstanbul, 2000, s. 21-22.

¹⁸ A.g.e., s. 13.

Mit verimlerinden sonra ortaya çıktığı düşünölen destanlar -mitik hikâyelerin etkisiyle- meydana geldikleri tarihi devirlerin kurguya dayanan gerçekliklerini yansıtır. Bu nedenle destan hem tarihi hem mitik kanıtlar içerir. Mitik anlatmalarla destan arasındaki en önemli fark, mitin soyut, destanın daha somut nitelikler arz etmesidir. Mitik anlatmalardaki soyut anlayış dinî - fantastik bir çerçeve içerirken, destandaki inanış kalıpları dinselliğin yanı sıra millî, mahallî, toplumsal veya bireysel değerlerle bütünleşir. Mitik anlatmalar insanlığın şuuraltındaki gerçekleridir. Destanlarda ise, şuuraltındaki düşüncenin mite oranla realistleştiğine şahit olunur. Mit unsurlarının bütün insanlık üzerinde etkili olduğuna inanılırken (evrensel), destanların etkisi ait oldukları saha ile sınırlıdır. Milletleşme sürecinin tamamlandığı dönemlerde ortaya çıkan ve belgelerle kanıtlanabilen ya da bir takım tahminlerin geliştirilmesine bağılı olarak, bir olay veya şahsiyet eğer toplumda olağandışı bir etkiye sebebiyet vermişse, ozanlar tarafından destan şeklinde anlatılmıştır. Herhangi bir ozanın anlatısı daha sonra yayılmasına bağılı olarak işlenmiş ve varyantlaşmıştır. Nihayet destanda anlatılan olay ya da kişi yaşatıldığı gelenek içinde idealize edilerek günümüze ulaşmış ve tip olma özelliğini kazanmıştır.

J. Campbell'e göre destan veya masal gibi türlerin kahramanları kendi bölgeleri ile sınırlı mikro kozmik zaferlerin, mitin kahramanı ise dünya tarihine ait makro kozmik zaferlerin sahibidir. Yerel kahramanlar olarak betimleyebileceğimiz destan ya da masal gibi türlerin kahramanları sınırlı zorbalıklara karşı mücadele verirken, mitin kahramanı macerasından toplumun yenilenme araçları ile birlikte döner.¹⁹

İlmi çalışmalar geniş destan dünyasının sırlarını henüz tam anlamıyla açamamıştır. Her toplumun mitik dönemde benzer tefekkür sistemlerine sahip olduğuna dair faraziyelerin doğrultusunda ortaya atılan, destanın tek bir

¹⁹ A.g.e, s. 51.

kökten geldiğini, yani *tabii birlik*²⁰ arz ettiğini ispatlamak çok zordur. Adolf Bastian bu yaklaşımın öncüsüdür ve teorisine “*Idea of The People*” (*Halkın İdeali*) adını vermiştir. Destan ve mit gibi verimlerin birbirinden farklı sahalarda ortak özellikler göstermesinin sebebi A. Bastian’a göre, ilkel dönem şartları içinde her insan topluluğunun zihnî gelişiminin benzer yollar izlemesinden kaynaklanmaktadır. Rus bilim adamı S. Y. Neklyudov, bu durumu kültürel difüzyon/intişar ile izah eder. Ona göre, kahramanlık destanlarında karşılaşılan baba - oğul mücadelesi veya erkeğin kendini eşinin düğününde bulması gibi, dünya edebiyatında ortaklık arz eden motifler, destanın tipolojik yapısı ve söz konusu yayılmaya bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu görüşten hareketle S. Y. Neklyudov, halk destanlarının yapısal bakımdan tek düzenli olduğunu savunur.²¹

S. Y. Neklyudov, destanın yapısal tipolojik özelliklerinden yola çıkarak, -G. Dumezil²² gibi- bütün destanları aynı kökene dayandırmıştır. Farklı sahalara ait destan verimlerinde karşılaşılan benzer motifler, S. Y. Neklyudov’un bu fikrini teyit etmiştir. Buna mukabil, bir çok araştırmacı destanın oluşmasında, ortaya çıktığı ve yayıldığı sahanın maddi ve manevi değerlerinin önemli rol oynadığını savunmaktadır. Ş. İbrayev köken birliği ve yayılma teorilerine karşı çıkanlardan biridir. O, S. Y. Neklyudov ve benzeri görüşlere sahip araştırmacıların görüşlerini eleştirir:

*“Araştırmacılardan bir kısmı, araştırmalarına kaynak olarak kadim dönem mitlerini göstermiştir. Bunlar folklorun birçok türünün mitten çıktığını açıklamış ve kendi dönemlerindeki folkloru tamamıyla kadim dönem mitlerinin parçalanmış kalıntıları olarak nitelendirmişlerdir. Halbuki, folklor mitik dönemden tarihi döneme ve şu ana gelene kadar sürekli yenilenmiştir.”*²³

²⁰ Şakir İBRAYEV: **Destanın Yapısı**, Ankara, 1998, s. 4.

²¹ С. Ю. НЕКЛЮДОВ, “Фольклор Типологическийи Коммуникативный Аспекты”, <http://www.ruthenia.ru/folklore/neckludov15.htm> (Erişim Tarihi: 23.06.2005)

²² Georges DUMEZIL, **Archaic Roman Religion - I**, The Johns Hopkins University Press, London, 1996, s. 60-79.

²³ Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 12.

Destandan hareketle bir milletin tarih sahnesine çıkışı, gelişimi ve zihniyet yapısı ile ilgili birçok veriye ulaşılabilir. Bir eser içinde bir millete ait bütün bu unsurları ele alıp işlemeye müsait, başka bir verim daha yoktur. V. YE. Mainogasheva, bir taraftan S. Y. Neklyudov'un köken birliği nazariyesine kısmen katılmış, diğer taraftan destanın halk içindeki dolaşımına bağlı olarak olgunlaşan bir verim olduğunu ifade ederek zaman içinde kazandığı millî yapılanmaya dikkat çekmiştir:

“Destan ilk ortaya çıktığında belli bir toplumun veya eseri vücuda getirenin bakışını taşısa da, üzerinde durulması gereken asırlar boyunca onun taşıyıcısı olan halkın esere kattığı unsurlardır”²⁴

İnsanoğlu animizm, manizm, fetişizm ve politeizm gibi dönemlerden geçtikten sonra nihayet monoteizme ulaşmıştır. Bu geçişler her bir insan topluluğu için eş zamanlı gelişmemiştir. Tarihin karanlık çağlarında bir takım toplumlar mit öncesi dönemi yaşamakta iken, bir diğer toplumun mitik devri yaşıyor olması kuvvetle muhtemeldir. Zira, günümüz toplumları da sosyolojik, kültürel, tarihi, iktisadi ve benzeri bir takım farklılıklar nedeniyle aynı zaman diliminde, farklı medeniyet ölçütleri içinde yaşamaktadır. Her insan topluluğu veya millet geçirdiği tarihi tekamüller sonucunda benzer olanlar kadar, farklı tefekkür anlayışları da edinmiştir. Bu yüzden özellikle sosyal bilim araştırmalarında kültürel anlayışı farklı medeniyetlerin halk kültürü unsurları incelenirken, aşamalı tarihi tipoloji metodunun dikkate alınması gerekir. Bu yöntem uygulanmadan, benzeri motif ya da tipik özelliklerden yola çıkarak köken arayışına girişmek, tartışılabilir neticeler doğurabilir.

Bütün milletlerin destan geleneğini belirli bir kaynağa dayandırmak, destan araştırmalarında üzerinde durulması gereken birçok merhaleyi görmezden gelmek demektir. Çeşitli milletlerin destan geleneklerindeki yapı

²⁴ V. YE. MAINOGASHEVA, “Güney Sibirya Türk Halkları Kahramanlık Eposunun Tarihi Problemleri”, **Uluslararası Üçüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Ankara, 1999, s. 419.

veya motif benzerliklerinden yola çıkarak epiği tek noktaya bağlamak, milletleri millet yapan farklı hususiyetleri yok saymak anlamına gelecektir. Mesela, MÖ'ye ait oldukları tespit edilen Yunan epik verimleri veya Sümerlerin Gılgamış Destanı, bilinen en eski epik metinlerdir. Bütün milletlerin destan geleneğinin bu iki kültürden yayıldığını kabul etmek, medeniyetin bu iki sahadan çıktığını onaylamak anlamına gelecektir. Halbuki, herhangi bir milletin bilinmeyen tarihi dönemine ait bir kaydın, gelecekte ortaya çıkmayacağından nasıl emin olunabilir?

Destan geçmişle, bugün ve gelecek arasında yer alan bir verimdir. Destanlardan yola çıkarak destanı yaratan cemiyetin geçmiş ve geleceği ile ilgili fikir yürütülebilir. Destan her halkın toplumsal gelişim aşamalarına göre oluşup, belli bir devrin ürünüdür. Ancak tarihi olayların derlenmesi değil, tam tersine tarihe tesir edebilmiş halkların gelecekte beklediği idealin yansımasıdır.²⁵ Destan tarihi anlatmaz ancak tarihe dayanan ideali dile getirir.²⁶ V. Propp'a göre, destanın yöntemi başlı başına tarih değil, halkın asırlar boyu arzuladığı, yaşamasa da öyle olmak istediği tarihî anlayışıdır. Destanın tarihî olayları, kendi sanatsal maksadına göre, kısaca türün tabiatına uygun bir şekilde düzenleyerek günümüze kadar getirdiği inkâr edilemez bir gerçektir. Bu şekillenmeler tesadüfi olarak değil, belli yasalar uyarınca gerçekleşir ve modası geçen, yeni ideoloji ve zevklere aykırı olan unsurlar dönemin özelliklerine göre destandan tasfiye edilir. Bu bakış açısı; sadece atılacak olanı değil, yeniden işlenecek ve eklenecek olanları da değerlendirir. Çünkü folkloru ait bütün unsurlar sürekli akış ve değişim halindedir. Yenilenme folklorun özgül karakteristiklerinden biridir.²⁷

Dinamik bir yapıya sahip olduğunu belirttiğimiz destanda birçok tabakalaşma mevcuttur. A. İnân bu tabakalaşmayı şu şekilde tasvir etmiştir:

²⁵ Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 166.

²⁶ F. Kadri TİMURTAŞ, **Tarih İçinde Türk Edebiyatı**, İstanbul, 1981, s. 1-3.

²⁷ Vladimir PROPP, a.g.e., s. 17-18.

“Eski bir şehir harabesi üzerinde vücuda getirilen yeni bir şehre benzerler. Bu şehrin binalarını tetkik ederken muhtelif devirlerde yaşayıp harap olmuş şehir enkazından yapılmış birçok binalar veyahut yeni binaların duvarlarına konulmuş eski kitabeler ve tezyinat parçalarını gördüğümüz gibi, destanlarda da en yeni unsurların yanı başında en eski devirlerin hatıralarını buluruz. Destanlarda, şehir harabeleri gibi muntazam bir devre takip ederek sıralanmış tabakalar yoktur. Bunlarda tabakalar alt üst olmuştur. En üst tabaka ile en alt tabaka birbiriyle karışmış bir halde bulunur.”²⁸

A. İnan’a ait yukarıdaki açıklama destanın herhangi bir unsurunun tasnif ve tarif edilmesinin zorluk derecesini göstermesi bakımından önemlidir. Çeşitli halkların destan malzemeleri araştırılırken bu halkların gelişim aşamaları hakkında karşılaştırmalı bir yöntem kullanılmalıdır. Bu yöneme *“aşamalı çalışma yöntemi”* denebilir. Bu yöntemle, sözlü edebiyat verimlerinden yola çıkarak bir halkın kültürel ve maddi - manevi içtimai gelişmişlik düzeyini anlamak mümkün olur. Her aşamanın kendine özgü toplumsal yapısı, ideolojisi ve sanatı vardır. Halk kendi gelişim süreci içinde çeşitli aşamalardan geçer ve bunlar folkloru yansıtır. Manevi kültürün diğer alanlarında olduğu gibi, folklor da değişiklikleri çabucak hazmedemeyip eski biçimleri, yeni şartlar altında uzun süre korur. Çünkü folklor daima birçok aşamayı birleştirir. Bu, folklorun ayırt edici özelliklerinden biridir.²⁹ İ. Özkan’ın destanlardaki tabakalaşma ile ilgili benzetmesi oldukça orijinaldir. Ona göre; destanlar âdeta birer kartopu gibidir, milletlerin efsanevi tarihidir. Destanın oluşumundan itibaren diğer tarihi olaylar da destanın içerisine karışır. Destan anlatıcıları, bu olayları devrin şartlarına göre düzenleyerek günümüze kadar getirmişlerdir.³⁰ Bu yolla destanlarda birçok tarihi katların oluştuğu görülür. Yukarıda izah edildiği üzere, destanda yer alan tipleri, coğrafyayı, tarihi unsurları, felsefeyi vb. incelemek bir milletin var oluşundan bu yana sahip

²⁸ Abdülkadir İNAN, “Manas Destanında Görülen Muhtelif Tabakalar”, **Makaleler ve İncelemeler - I**, (Ankara, 1998), s. 161

²⁹ Vladimir PROPP, a.g.e., s. 25.

³⁰ <http://egitim.selcuk.edu.tr/akademik/turkdili/avasya/01.htm> (Erişim Tarihi: 19.09. 2005)

olduğu bütün birikimlere vakıf olmayı gerektirir. Çünkü, epik eserde yer alan herhangi bir ayrıntı daha geniş bir bütün içindeki anlamına göre kullanılmış olabilir.³¹ Folklor her ne kadar kendini yenileyen bir yapıya sahip olsa da, bünyesinde en eskiye ait unsurları taşıyabilir ve eğer kendisini yaratan halkla ilgili gerekli bilgi edinilmemişse bu unsurlar gözden kaçabilir.

Neticede destan tipleri, içinden çıktıkları toplum ya da milletin en eski dönemlerinden bu yana şuur ve şuuraltında yaşatarak oluşturdukları felsefi bakışın tezahürleridir. Bütün medeniyetlerde benzer yapıda kahraman tiplerine rastlanılmasının sebebi, insanlık âleminin değişen zaman dilimlerinde benzer merhalelerden geçmeleri ile açıklanabilir. Fakat, kuşaktan kuşağa anlatıma dayalı olarak gelişen destan gibi verimlerin dinamik yapısı, onlara millî hususiyetler kazandırmıştır. Nesilden nesile sözlü anlatım yoluyla aktarılan destanlar, her anlatıldıkları devrin kendine has unsurlarını da içine alarak, yaşatıldığı coğrafya ve kültüre göre şekillenerek millileşmiştir. Böylece, destanlardan hareketle bir milletin en eski (mitik) döneminden başlayarak, tarih öncesi ve sonrasına dair bir çok kültürel aşama ve dokusu hakkında tespitte bulunmak mümkün olabilmektedir.

2. Destan Tiplerinin Gelişimi ve Özellikleri

R. Dorson'a göre, bir halk kahramanının ortaya çıkış şartları şu şekilde gelişir:

*“Sürekli bir biçimde ve bir arada yaşayan bir insan topluluğu, mahallî ve mesleki bir karakter hakkında çeşitli anlatılar, türküler ve şiirler söyledikleri zaman gerçek bir halk kahramanı yaratılmış olur.”*³²

³¹ Thomas GREENE, “The Norms of Epic”, Çev. Gülay Mirzaoglu, **Millî Folklor**, Yaz, 1998, s. 130.

³² Özkul ÇOBANOĞLU, “Kıbrıs Türk Halk Kültüründe Halk Kahramanı Kalıbı ve Sosyo-Psikolojik İşlevleri”, **Millî Folklor**, Bahar, 1999, s. 29.

Folklor, kabileyi etkileyen önemli olayları, toplumda meydana gelen gelişmeleri, toplumun birbiriyle olan ilişkilerini hatırasında saklamıştır. Bu hatıralar zamanla abidevi folklor ürünlerine dönüşmüş ve bu abidelerdeki şahısların efsane ve hatıralarından zamanla edebî seviyede eserler meydana gelmiştir.³³ Kahraman gerçek bir şahıs olabileceği gibi, millet şuurunda yaratılıp yaşatılan hayalî bir kişi de olabilmektedir. Ancak, destan türünün gerçekçi yanı göz önünde bulundurularak denebilir ki, herhangi bir destanda hayalî olarak yaratılan kahraman, daha önce halkın sevgi ve saygısına mazhar olmuş, gerçek kahramanlara duyulan özlemle yaratılmış olabilir. Ya da yaptıkları ile mensubu bulunduğu toplum içinde takdir kazanmış gerçek şahsiyetler halk muhayyilesinde giderek artan bir öneme sahip olmuşlardır. Bu önem onları, milletin yarattığı destanlarda erişilmez yerlere taşımış, milletin istikbâl adına arzuladığı her şey bu kahramanların omuzlarına yüklenmiştir. Milletin yüklediği her sorumluluk destan kahramanının daha da yüceltilmesiyle sonuçlanmıştır. Aristo, *“İnsanların destandan aldığı lezzetin nedeni; destanda yer alan olay ve kişilerin insanın kendine olan inanç ve değer yargılarını yükseltmesidir.”*, demiştir.³⁴

Destan kahraman tiplerinin ele alındığı yerli ve yabancı araştırmalarda tiplerin hususiyetleri değerlendirilirken bir çok ölçüt kullanılmıştır. Bu ölçütlerin bir çoğu destan kahraman tipinin ortaya çıktığı milletlerin sahip olduğu din ve kutsal değerlerden yola çıkılarak geliştirilmiştir. A. C. Yu, *“Literature and Religion”*³⁵ (*Edebiyat ve Din*) adlı makalesinde, edebî eser üzerinde yaratıldığı dönemin ve kültürel dokunun önemini vurgular:

“Greek mitolojisi ve düşüncesini, İbrânî efsanesi ve hikmetini, Hristiyan sembolizm ve dindarlığını kavramadan iki bin beş yüzyıllık ‘Avrupa Drama Edebiyatını’ anlamak güç olur.”

³³ V. Y. E. MAINOGASHEVA, a.g.t., s. 423-424.

³⁴ J. B. HAINSWORTH, *The Idea of Epic*, University of California Press, U.S.A., 1991, s. 1.

³⁵ Anthony C. YU: a.g.m., s. 558-569.

P. N. Boratav, destan kahramanı ile toplum arasında fikren ve hissen kesinlikle tam bir birliktelik olduğunu, tezada yer olmadığını ifade eder.³⁶ Kahraman toplum değerlerinin hepsini üzerinde toplayan millî bir unsurdur.

L. Raglan, geleneksel kahraman teorisini izah ederken, destan ile ritüel ve mit arasındaki bağlantı üzerinde ısrarla durmuştur. Ona göre, destan kahramanları ritüel ve mitlerin yarattığı unsurlardır. Kahramanların hepsi şablon bir hayat hikâyesinin içine sokularak yaratılmıştır. Bu şablon hayatın kaynağı mitik tiptir.³⁷ Bahsedilen şablonu yaratan halkın bilinçaltında yaşattığı ortak şuurlatıdır. Mitolojik açıdan yaklaşıldığında, mit; doğaüstü varlıkların sayesinde kozmosun veya onun bir parçasının -ada, insan, bitki gibi- nasıl yaratılıp var olduğunu anlatır. Bu nedenle de, mitolojik yaratmalarda karşılaşılan ve insan türünün ilk örneği kabul edilen kişiler daima hatırlanılmıştır. Mitler onların yaratıcılık ve kutsallıklarını anlatan hikâyelerdir. İnsan bugünkü durumunu -ölümlü, cinsiyetli ve kültür sahibi bir varlık olma özelliğini- bu olağanüstü tiplerin müdahalelerine borçludur.³⁸

Folklor verimlerini psikanaliz metoduna dayalı olarak inceleyen bilim adamlarından J. Campbell, kahramanı C. G. Jung'a bağlı olarak inceler. Ona göre, sıradan insana özgü özellikleri, yerel veya kişisel çeşitli çatışmalar yoluyla aşabilen kadın ya da erkek kahramandır.³⁹ Bu görüş, "kahraman sıradanlıktan uzak olduğu sürece tipleşir ya da kahramanlaşır" önermesi ile paralellik arz eder. Ancak, J. Campbell'in söz ettiği kahramanlık, daha ziyade ruhsal tekâmülle kazanılabilecek bir niteliktir. Ruhlarını olgunlaştırabilmeyi başaranlar kahraman olur. Kahramanların işlevi toplumun yeniden taptaze doğmasına esin kaynağı olmak ve kahraman olma yolunda edindikleri bilgiyi paylaşmaktır. Kahraman sıradan kimliğini öldürerek ebedî ve evrensel insan olarak yeniden doğmuştur.

³⁶ Pertev Naili BORATAV, "Destan, Roman ve Cemiyet", **Folklor ve Edebiyat - II**, 1991, s. 70.

³⁷ Lord RAGLAN, "The Traditional Hero" (Geleneksel Kahraman), Çev. Metin EKİCİ, **Millî Folklor**, Bahar, 1998, s. 135.

³⁸ Mircea ELİADE, **Mitlerin Özellikleri**, Çev. Sema Rifat, İstanbul, 1993, s. 13.

³⁹ Joseph CAMPBELL, a.g.e., s. 30.

Destan, mit ile yazılı medeniyet arasında köprü vazifesi gören zengin bir geçittir. Mit öncesi döneme ait ritüellerin gerçekleştirilme amacı, destanlarda kahraman ve ona bağlı olaylarla devam ettirilmiştir. Hatta, arkaik destanlarda rastladığımız kültürel kahraman tipi, mitolojik dönem tanrılarının hafifletilmiş halidir diyebiliriz. Bu dönüşüm, halkın unutup bilinçaltına gönderdiği mitik dönem inanışlarının destana yansıtılmasıyla ortaya çıkmaktadır.

Ş. İbrayev, E. M. Meletinskiy'in konuyla ilgili görüşlerine büyük ölçüde katılarak, kahraman tipinin kaynağını mitlerde yer alan ilk ata veya kültürel kahraman tiplerine bağlar.⁴⁰ Buna göre, destan tipinin kaynağı mitolojiye, oradan da ritüele kadar uzanır. Mitik anlatmalarda yer alan olağanüstü varlıklara duyulan inancın zayıflamaya başlamasıyla, insanların tanrılaştırdığı varlıklardan ritüel yoluyla talep ettiği unsurlar, epik eserlerde epik kahramanın sorumluluğu haline gelir.

Mit ve destan farklı devirlerde farklı görüş açıları ile ortaya çıkmış verimlerdir. İki türe ait kahraman tiplerinin benzerliği mitik şuurun bölünmesi ve mitik kahramanın transformasyonuna dayanmaktadır.⁴¹ Arkaik destanlarda yer alan kahraman tipi mitolojideki tanrılarla insanlar arasında bir statüye sahiptir. Ayrıca her iki unsur arasında aracılık görevi yapar. Mit kahramanı ise insanüstü bir varlıktır.

J. G. Frazer, mit kahramanını ortaya çıkaran ve onu şekillendiren unsurların ilkel toplumların tabiatı algılayış şekliyle ilgili olduğunu ileri sürerek eski çağlarda birçok toplumda lider veyahut kral statüsüne sahip olan kişilerin aynı zamanda rahip kabul edildiğini belirtir. Toplumda bu kişilerin tanrı ile

⁴⁰ E. M. Meletinskiy'in kültürel kahraman ve kültürel kahramanın mitoloji ile olan ilişkisi Yurt Dışında Tipoloji ile İlgili Yapılan Çalışmalar bölümünde; "О древнейшем типе героя в эпосе тюрко-монгольских народов Сибири" (Sibirya ve Türk Halklarının Eposlarındaki En Eski Kahraman Tipi Hakkında) ve "Прометей- Культурный герой в мифе и эпосе" adlı makalelerden yola çıkılarak izah edilmiştir.

⁴¹ Şakir İBRAYEV, a.g.e.,s. 261.

insan arasında aracı olmaktan da öte güçlere sahip olduğuna inanılır. Bugün itibariyle anlaşılması güç olan bu inanış tarzı, tabiatın sırlarının henüz keşfedilmediği dönemlere hastır. Tabiat unsurlarının tanrılaştırılıp olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılan bir devirde, bir takım insanların olağanüstü güçlerle donatıldığına inanmak zor olmamıştır. J. G. Frazer'ın "insan-tanrı" adını verdiği bu kişilerin kutsal bir ruh taşıdığına, ayrıca bedenlen ve ruhen dünya ile tam bir uyum gösterdiğine inanılmıştır. Kutsal kabul edilen yönetici veya liderler tanrılarla benzer işlevlere sahiptir. Ürünü olgunlaştırmak, yağmur yağdırmak veya düşmanı yok etmek vb. İnsan - tanrı fonksiyonu gösteren bahsi geçen kişiler, sıradan insanların ulaşamayacağı ve olağanüstü varlıklar olduğuna inanılan güçlerle, dua veya kurban sunma yoluyla bağlantı kurabilen kişilerdir. İnsan - tanrılar, ritüeller yoluyla edindiği güç ve iyiliği toplum yararına kullanan bireylerdir.⁴² Destan kahraman tipinin kaynağını "şaman"a dayandıran folkloristlerden farklı olarak J. G. Frazer, "rahip" ve "rahip - kral" gibi kavramlar kullanmıştır. C. M. Bowra ve J. Fontenrose gibi araştırmacılar ise, kahraman tipinin kaynağını doğrudan "şaman"a bağlar.⁴³ Kullanılan terimler farklılık arz etse de, yukarıda ismi geçen folkloristler ve onlardan esinlenen bir çok araştırmacı destan kahramanı tipinin çıkış noktasının ilkel dönem din adamlarına dayandığı konusunda hemfikirdir. Bu görüş, destan ve ondan önce ortaya çıktığı düşünülen mitik anlatımların aslında kutsal metinler olduğuna dair görüşle de, paralellik arz eder.

İlkel dönemde düzenlenen ritüeller genellikle iki amaca yönelik yapıldı. Birincisi; toplumun esas gıdasını oluşturan hayvanı kutsallaştırmak ve böylece onun çoğalıp üremesini sağlamak, ikincisi; tanrı, kültürel kahraman ve ecdatlardan ritüel yoluyla hayatın sürdürülmesinde önem arz eden kaynakların bollaşması için yardım talep etmek.⁴⁴ Bu anlamda yapılan ritüellerde kendisinden medet umulan karakterler, ritüellerin işlevlerini

⁴² James FRAZER, **Altın Dal-Dinin ve Folklorun Kökleri - I**, Çev. Mehmet H. DOĞAN, İstanbul, 1991, s. 9-15.

⁴³ Cecil Maurice BOWRA, **Heroic Poetry**, London-Macmillan, 1952, s. 91-131.

⁴⁴ Ahmet PİRVERDİOĞLU, "Türk Halk Tiyatrolarının Gelişme Evreleri", **Millî Folklor**, Bahar, 2004, s. 58.

tamamlamalarından sonra, epik verimler içinde nispeten pasifleşerek varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Mitolojik tanrıların fonksiyonunu tamamlamaya başladığı devirlerde ortaya çıkan destan türünde, halk tanrıların olağanüstü özelliklerini hafifleterek destan kahraman tipini yaratmıştır. Bütün amaçlarını gerçekleştirip içinde bulunduğu halkın iltifatına nail olan kahramanı, bedeni dünyadan ayrılrsa dahi, Tanrı katında, dünya ile iletişimini koparmadığı sonsuz bir hayatın beklediğine inanılmıştır. Aslında bu inanış, birçok medeniyetin epik verimlerinde bir nevi insanı yarı tanrılaştırma olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁵ Türk destanlarında benzeri temayüllere rastlansa da, yarı tanrılaştırma kadar radikal bir tutum izlenmez.

Destanlarda bütün kültürel ve dinamik faaliyetler destanın merkezî kahramanı tarafından ortaya konulmaktadır. Merkezî kahramanı olmayan bir destan düşünülemez. Aslında destanların tamamı kahramanların hayat hikâyesi şeklinde bir anlatım içermektedir.⁴⁶ Kahramanların hayat hikâyelerinden oluşan destan türünde, diğer türlerden ayrılan nokta kahramanın biyografisinin kurgusunda gizlidir. Destandaki kurgu tamamıyla içinden çıktığı milletin değer ve yargılarına göre kurulup, kahramanın hayatı üzerinden aktarılmıştır. Buna göre milletin ortak şuuru, edebî bir eserin kahramanı ve onun mücadele ettiği düşmanlar vasıtasıyla vücut bulmuştur. Destanlar arasında kahramanının tarihi bir şahıs olduğu tespit edilenlerde bile kahramana atfedilen özellikler gerçekte kısmen örtüşmekte, kahramanın özellikleri millî idealizasyon ile tasvir olunmaktadır. Destan kahramanı halk kendisinden ne bekliyorsa, onu yerine getirmekle yükümlüdür. Milletin istikbali ile ilgili bütün endişelerin giderilmesi kahramanın sorumluluğudur. Ş. İbrayev, kahramanın görevinin zorluğunu ifade etmek için *“Halk kendi derdinde,*

⁴⁵ Batı ve Mezopotamya(özellikle Mısır) epik ve mitolojilerinde yarı tanrı konumunda bir çok tip vardır. Asurluların Gılgamış Destanı kahramanları Endiku ve Gılgamış, Batı’da ise Homeros’un bütün verimlerinde yarı tanrı ve tanrı özellikli bir çok tip yer alır. Bkz. Jean BOTTÉRO, **Gılgamış Destanı**, Çev. Orhan SUDA, İstanbul, 2005 ve HOMEROS, **İlyada**, Çev. Azra ERHAT-A. KADİR, İstanbul, 1984.

⁴⁶ Dursun YILDIRIM, “Türk Kahramanlık Destanları”, Türk Bitiği, Ankara, 1998, s. 150.

*kahraman herkesin derdindedir.*⁴⁷ demiştir. Fakat durum o kadar da kötü değildir, çünkü bu zor görevin altından kalkabilmesi için halk kahramana sonsuz bir güç bahşetmiştir.

A. İnan, Manas tipi ışığında destan kahraman tipinin belli başlı özellikleri üzerinde durur:

*“Destan kahramanı içinden çıktığı halkı doyurur, besler donatır. Dişsiz ihtiyarlara yağ yedirir, gençleri evlendirir, gelinlere ipekli giydirir... ‘Milletim rahat etsin’ diye buzlar üzerinde uyuyarak, dağlardan uçurumlardan geçerek servet kazanır. Kahramanın kendisi için rahat yoktur. O daima mücadelecidir. Taşdığı silahlar da adî muhriplerin silahlarına benzemez. Kahramanlar ilâhlar gibi kuvvetlidir. ‘yukarıdaki tanrı gibi’ diye tasvir edilirler. Her birinin yanında yardımcı ve hami ruhları bulunur. Kahraman çok müthiş bir adamdır. Ondan babası bile korkar. Bununla beraber zalim değildir. Zayıfları himaye eder. Zalimlere ceza verir.”*⁴⁸

Destan tipleri basit bir yapıya sahiptirler. Destanlardaki bütün tipler hemen her destanda aynı amaçla hareket eder. Yer, zaman ve kişiler farklılık arz etmekle beraber merkezî kahramanın ya da düşman tipinin destanın her epizotunda gerçekleştireceği eylem değişmez. Eylemden başka, bu tiplerin fiziki özellikleri de hemen hemen birbirinin aynıdır. Merkezî kahraman tipi daima içinde yaşadığı topluma göre fiziki bakımından iri ve kuvvetlidir. Onun hiçbir şekilde güç ile yenilmesi söz konusu değildir. Destan kahramanı ideal insandır, bir modeldir. Kahramanın en idealize edilen yanı dağı taşı yerinden oynatan gücüdür. Destan bu durumu överek mevcut zaman ölçütlerini kahramanın devrine göre ayarlar. Kahraman ancak hile ile ya da uyku esnasında ele geçirilebilir. Düşman tipi her zaman acımasız ve çirkin tasvir edilir. Ayrıca hileci ve kaypaktır. Kahraman ise ona benzemez, onun amacı da, yaptığı işler de bellidir, aydınlıktır. O gizli kaçak iş yapmayı bilmez. Yense

⁴⁷ Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 3.

⁴⁸ Abdülkadir İNAN, “Manas’ta İdeoloji ve Kahramanlar”, a.g.e., s. 119.

de yenilse de onun mevcut meşguliyeti, halk nazarında açık seçik bilinir. Halk için kahramanın görevi; dışarıda düşman tehdidini ortadan kaldırmak, içeride zenginle fakiri, azla çoğu, hanla halkı birbirine eşitlemektir.⁴⁹ Kahramanın etrafında yardımcı tipler vardır. Fakat hiçbir zaman kahramandan daha aktif bir pozisyonda görünmezler.

Destan kahramanları ideal tip veya örnek tip olarak tasvir edilirler. Çünkü kahramanlar toplumun sahip olduğu sosyo - kültürel değerlerin müspet vasıflarını bir bütün halinde temsil eder. Destanın nesilden nesile aktarımı ile bu değer yargıları bir süre sonra kültür kalıbı⁵⁰ haline gelerek destan kahramanlarının tipleşmesinin başlıca nedeni olmuştur. Bir insan topluluğunun millet olabilmesi için onları millet yapan elementlerin yine o millet tarafından üretilmiş olması gerekir.⁵¹ Destan türü millî bir verim olması itibariyle içinden çıktığı milletin bütün kültürel değerlerini bünyesinde taşır. Bir milletin kültürel değerlerini destan türü kadar mükemmel yansıtabilme niteliğine sahip başka bir sanat dalı yoktur.

Destan kahramanının ferdî talepleri yoktur. O bir amaç etrafında sadece onu başarmak üzere hareket eder. Halk muhayyilesi destan kahramanının kendine özgü bir tek davranışına müsaade etmez. Kahraman her yönü ile idealize edilmiştir. Dolayısıyla, sıradan insanlarınkine benzer herhangi bir davranış halkın kahraman idealizasyonuna gölge düşürür. O, sıradan olmadığı ölçüde kahramandır. Kahramanın bu idealizasyonu destanın başından sonuna kadar devam eder. Kahraman olağanüstü şartlarda doğar, olağanüstü büyür, olağanüstü güçlerin koruması altındadır v.s. Kimi arkaik özellikli destanlarda, Yunan mitolojisindeki Herakles gibi, kahraman insanlık adına tanrılarla mücadele edebilecek güce sahip tek varlıktır.

⁴⁹ Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 131.

⁵⁰ Metin EKİCİ, "The Birth of Hero In Turkic Epics", *Millî Folklor*, Bahar, 2001, s. 16.

⁵¹ Cihan YAMAKOĞLU, "Kültür Unsurları", *Uluslararası Üçüncü Türk Kültürü Kongresi - I*, Ankara, 1993.

Daha sonraki devirlerde kahraman tek başına ülkesini tehdit eden düşmanlarla veya halkın içinden çıkıp otorite olduğu halde, halkı ezen iktidara karşı mücadele eder. Destanda kahramanın yürekli ve cesur olması yeterli değildir, onun cesurluğu halkın güvenliğini ve esenliğini sağlamaya yönelmelidir. Kısacası kahramanın kahramanlığı halkın kaderine bağlılığı ile ölçülür. İşini sosyal maksatla birleştirebilen kahraman, destanın direği ve kahramanlık devrinin evlâdı olur.⁵²

Destan türünde yer alan diğer bütün tipler merkezî kahraman tipinin etrafında sahne alabilirler. Çünkü destan tamamıyla merkezî kahraman tipinin hareketlerine bağlı olarak devam eder. Merkezî kahramanın destan içindeki eylemlerine geri dönmek şartıyla bir süreliğine dahi ara verilmez. Bu duruma ancak, kahraman tutsaklık veya uyku sebebiyle atıl bir haldeyse, nadiren rastlanabilir.

Destan kahramanı idealize edildikçe, destanın geçtiği devir de kahramana paralel olarak yüceltilmiş olur. Çünkü, kahraman halk içinde istikrarı ve refahı sağlayan unsurdur. Kahraman, kendine atfedilen görevlerde kaydettiği başarıya göre yaşadığı devri idealleştirir. Destan, teşekkül ettiği devir içinde sosyal eşitsizliğin olduğunu, bazen halkın tamamıyla fakirliğe düştüğünü gizlemez. Kahramanların yaşadığı zamanda ortaya çıkan zorlukların hepsi geçicidir. Kahraman önünde sonunda düşmanı yener ve halkını zengin eder.⁵³ Kahramanın gerçekleştirdiği eylemler yalnızca diğer insanlar için değil, kendisi için de tehlike arz etmelidir. Bu tehlikeli durum destanlarda kahramanın sınıandığı bir sınav şeklindedir. Kahraman bu sınav sonucunda kendisi ve toplum adına bir takım müspet değişiklikler yaratabiliyorsa başarılı kabul edilir.⁵⁴

⁵² Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 245.

⁵³ A.g.e., s. 225.

⁵⁴ Thomas GREENE: a.g.m., s. 132.

Kahraman toplum için manevi duyuşun somutlaştırılmış versiyonudur. Bu yüzden destan anlatıcıları kahramanların dış görünüşleri üzerinde pek durmaz. Tasvir sanatı epik türlerde pek az yer bulur. Epik türler daha çok eylemler üzerine kurulmuştur. Epik eserde herhangi bir işlevi bulunan kadın, ihtiyar ya da çobanın neye benzediğini anlatmak anlatıcıya pek fazla şey ifade etmez.⁵⁵ Fakat bahsi geçen tiplerin her biri, dinleyiciler ve anlatıcılar tarafından en ince ayrıntılarına kadar hafızada canlandırılır. Dış görünüşe ait tasvirler bir bireyden çok, bir tip olarak kahramana ilişkin özelliklerdir. Her bir destan kahramanının benzeri özellikleri tasvir edilir.

Mitik anlatmalardan sonra teşekkül ettiği düşünülen arkaik destanların merkezî kahramanları genellikle tek başına anlatılır. Birçok eski destanda kahramanın dünyaya nasıl geldiği ile ilgili bilgiye yer verilmez. Daha sonra bu kahraman kendi halkının bütünleştirici unsuru konumuna yükselir. E. M. Meletinskiy arkaik destan kahraman tipini üçe ayırır; ilk ata, türetici ata (demiurg) ve medenî kahraman. Bu üç tipi destan kahraman tipinin prototipleri olarak değerlendirir.⁵⁶ Destan kahraman tipi üç prototipten en çok medenî kahramandan etkilenmiştir. İlk prototipin “ilk ata” olduğu açıktır. Destan sanatının yaygınlaşması ve mitik dönem bakiyelerinden uzaklaşılmasıyla birlikte birbirinin devamı olan bu üç tipi prototip olarak kabullenmek gerekmiştir. Bu durumu Yunan epik anlatmalarındaki tanrıların prototipi Zeus ile benzetebiliriz. Aslında Zeus ilk tanrı değildir, fakat tarihi dönemler içinde edindiği yer gereği prototipleşmiştir. Çünkü Yunan epik anlatmaları daha çok onun dahil olduğu olaylar etrafında gelişim sürdürmüştür. Ondan önceki Titanlar dönemi ile ilgili hadiseler unutulmuştur. Böylece geriye dönüp bakıldığında, akla gelen ilk isim olması itibarıyla Zeus prototipleşmiştir. E. M. Meletinskiy’den farklı olarak Ş. İbrayev, prototipi demiurg ve medeni kahraman olarak ikiye ayırır. Ona göre ilk ata ile demiurgun işlevi aynıdır.⁵⁷ E. M. Meletinskiy, kültürel kahramanın genellikle yalnız olduğunu, anne ve

⁵⁵ Vladimir PROOPP, a.g.e., s. 37.

⁵⁶ E. M. MELETİNSKİY, “О древнейшем типе героя в эпосе тюрко-монгольских народов Сибири”, <http://www.ruthenia.ru/folklore/meletinsky13.htm> (Erişim Tarihi: 23.06.2005)

⁵⁷ Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 253.

babasını hiç tanımadığı, bazen de sadece bir kız kardeşe sahip olarak ortaya çıktığını ifade eder. Bu kahramanın en önemli görevi, daha medenî bir hayat tarzı kurmak için halka yardım etmek ya da halkı bizzat yaratarak daha sonra onların uygun şartlarda yaşamalarını sağlayacak düzeni inşa etmektir. Kültürel kahraman özellikleri itibari ile yarı tanrıdır ve kabileleşme sürecindeki insanların ilk atası pozisyonundadır.⁵⁸

Ş. İbrayev, demiurg ile kültürel kahramanı birbirinden ayırır. Demiurg tabiat olayları ve kozmik dünyayı oluşturan ya da onları dağ, su, ırmak, yıldız gibi unsurlara dönüştüren kahramandır. Demiurg belirli bir şeyden (toprak, çamur, taş, kemik, ağaç) ikinci bir şeyin oluşumunun ilk hazırlayıcısı ve tüteticisidir. Medenî (kültürel) kahraman ise insanoğluna gerekli ihtiyaçların (ateş, bitki, âletler vb.) ilk bulucusudur. Bu tasnife göre demiurg tipi, Ş. İbrayev'e göre; ilk ata konumundadır.

İlk ata, demiurg veya medenî kahraman eski yaradılış mitlerindeki yaratıcı, öğretici ve yapıcı kahramanlardır. İlk yaradan, hazırlayan ve bulan kahramanlar o cismin, eşyanın, hadisenin ve hatta kavmin sahipleri olarak kabul edilmiştir. Bu ilk atalar yarı tanrı özellikleri gösterir. Bu pozisyondaki kültürel kahramanların bir kısmının zooantropomorf yapıya sahip olduğu görülür. Zooantropomorf yapı daha çok totemistik dönemin bakiyesidir.⁵⁹ Bugün bu inanın yansıması birçok milletin hayvan sembollerinde takip edilir. Rusların ayı sembolü, Türklerin kurt sembolü, İngilizlerin ve Farısların aslan, Çinliler ve Japonların ejderha sembolleri totemizm dönemindeki yarı tanrı olduğuna inanılan kültürel atalarla ilgili inanışların bugünkü yansımalarıdır. Destan verimlerinin ortaya çıktığı zaman diliminde, kültürel ata tipinin yarı hayvan görüntüsü yerini insan formuna terk etmiştir. Totemistik inanışların terk edilmesi ile bu kültürel kahramanların tanrı özellikleri pasifize olmuştur. Ancak, genellikle annesiz - babasız ve yalnız olarak tasvir edilmeleri ve

⁵⁸ E. M. MELETİNSKİY, "О древнейшем типе героя в эпосе тюрко-монгольских народов Сибири", a.g.m.

⁵⁹ Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 253.

kabilenin kurucusu olmaları, onların totem döneminden gelen geçmişleri ile ilgilidir.

Arkaik destanlardan itibaren kahramanın özellikleri, destanın yaratıldığı dönemin yapısına göre şekillenmiştir. Defalarca üzerinde durulduğu gibi, kahramanın öz benliğine dair vasıflar değişmez. Ancak, kahraman kalıbı zamanın şartlarına göre düzenlenir. Destanların teşekkül ettiği devirler hakkında fikir yürütebilmemizi kalıba eklenen bu yeni unsurlar sağlar. Mesela, kabile hayatı sürdürülen dönemde yaratılan destanın kahramanı ile kabile hayatından bireyleşme sürecine geçilen dönemdeki destan kahramanının hal ve hareketlerinde farklılıklar tespit edilir. Bu farklılıkları keşfetmek için destanın teşekkül ettiği tarihi dönemin özellikleri hakkında bilgi sahibi olmak gerekir. Destan kahramanının en öne çıkan vasfı öncelikle halkını temsil etmektir. Ancak bazen kahramanın yaşadığı toplumdan uzaklaştığına şahit olunur. Bu tavır, kahraman daima halkla beraber veya onlar için hareket eder önermesine aykırı gibi görünür. İnsan yığınları millet olma şuuru kazanana kadar birçok merhaleden geçmiştir. Bu merhalelerin yaşanması varlığın sürdürülebilmesi için elzemdir. Başka bir deyişle, insanoğlu varlığını devam ettirebilmek için her geçen gün gelişme kaydetmek durumundadır. Aksi halde insan dışında gerçekleşen gelişmeler, insanların kendi kendilerini ya da başka faktörler tarafından yok edilmesi sonucunu ortaya çıkarır. Hayat mücadele edildiği oranda devamlılık kazanabilir. Bu kural temel tabiat kanunudur. İnsanlık tarihi boyunca her bir toplum, bu süreçleri aşarak bugüne erişmiştir. Sürece ayak uyduramayan toplumlar yok olmuştur. Farklı dönemlerden miras kalan destan verimleri bu süreçlerin her birinin yaşayan şahitleridir. Kahraman, eski destanda halkın organik bir parçası iken, başka bir devirde destan kahramanı ile halk arasındaki organik yapının incelmesi toplumun bireyleşmeye başladığını gösterir. Dikkatle incelendiğinde kahraman hâlâ toplumun sözcülüğünü yapmaya devam etmektedir. Fakat bu epizotlar geçiş sürecine bağlı olarak karşılıklı zıtlıklar içermesi bakımından, zaman zaman kahraman kalıbıyla uygunsuz olarak telakki edilmiş, incelemelerde destanın içinden çıktığı toplumsal yapıya ait gelişmeler göz ardı edilmiştir. Bu ihmal

bireyleşme sürecinde ortaya çıkan destan kahraman tipinin dejenere olduğu zannını uyandırmış ya da dejenere kahraman tipi dahilinde değerlendirilmelerine sebebiyet vermiştir. Halbuki, dejenerasyona uğramış kahraman tipi bambaşka bir gelişimdir.

K. Mergen, standadaki kahramanların devre göre değişim ölçütlerini Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı'nın Başkurt varyantından yola çıkarak izah eder. Halk ile kahraman arasındaki anlaşmazlık çoğunlukla tarihi esaslara dayanır. İlk yaşam toplumunun kuruluş şartlarının gelişimi, kendi kendine hizmetin bölünüp daha fazla miktarda artmasına sebep olmuştur. Bu durum her bir şahsın bireyleşme çabalarının büyüüp genişlemesine neden olmuştur. Bireyler yeteneklerini topluma yararına kullanmaktan vazgeçmiştir. O devir için yeni olan bu görünüş, ilk yaşam toplumunun kuruluşunda o zamana kadar yaşamakta olan ve değişmez görünen sosyal münasebetler ile benzeşmez. Demek ki, bu çatışma sosyal gelişimin tarihi ve kaçınılmaz bir periyodudur.⁶⁰

Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı'nda bahsi geçen çatışma sonucu, halk için ideal imaj olan kahraman kabile dönemi ortak yaşam şartlarını bırakıp gider. Elbette, ilk bakışta onun bu cesur yönelişindeki maksat belli olmaz. Lakin halk icadı ustaları onun sonraki kaderini, aile için mücadele temasına getirip bağlar.⁶¹ İfade edildiği gibi, kahraman geçiş süreçlerinde halka zıt bir tutum izliyormuş gibi görünse de, aslında o başlayacak yeni dönemin ilk örneği pozisyonundadır ve halka bu manada yol göstermektedir.

Destan kahramanları arasında rastladığımız dejenere/deforme tipler, daha önce izah etmeye çalıştığımız genel destan kahramanı kalıbından bir çok özelliği ile ayrılır. Deforme tipler asıllarından çeşitli nedenlerle uzaklaşarak genel destan kahraman tipinin dışına çıkmışlardır. Batıdaki Robin Hood, bizdeki Köroğlu deforme tipler arasında sayılabilir. Destanların bir

⁶⁰ Kiray MERGEN, *Başkurt Halkının Epik Komartıkları*, Ufa, 1961, s. 22.

⁶¹ A.g.e., s. 22.

kısımında toplumun lideri durumundaki kişilerin görevlerine, Tanrı'nın nizamından saptıkları kaos döneminde ortaya çıkan millî kahramanlar tarafından son verildiği görülür. Özellikle Türk destanlarında bu durum destan kahramanı ile işlevlerini gerektiği gibi yerine getiremeyen hakan/han arasındaki şahsi bir problem olarak görülür. Destan kahramanının hakana karşı olduğu için halkı örgütlemesi veya devlete karşı bir başkaldırının öncülüğünü yapması söz konusu değildir. Türk destan kahramanları kendi iradeleri veya ego tatminleri için değil, galebe çalmanın kendilerine Tanrı tarafından verilen görev ve yaradılış sebepleri olduğunu düşünerek hareket eder. Oğuz Kağan'ın ölürken oğullarına söylediği *“Ben Gök Tanrı'ya borcumu ödedim. Şimdi yurdumu size veriyorum.”* şeklindeki sözler bu inanışın tezahürüdür.⁶²

M. Kaplan deforme tipe Köroğlu'nu örnek verir:

*“Türk destanları arasında deforme tipler arasında akla ilk gelen isim kuşkusuz Köroğlu'dur. Köroğlu Destanı'nın Anadolu varyantında, Köroğlu Bolu Beyi'ne sırf şahsi problemleri nedeniyle savaş açar. Çamlıbel'de kurduğu topluluk çeteden başka bir şey değildir. Halktan zorla aldığı haraçla geçinir. Halbuki, Türk destan kahramanı tipi kendini halkına adanmıştır ve kendinden zayıf olana kılıç kaldırmayacağı gibi, kendine denk olan bir düşman karşısında da ilk hamleyi rakibine bırakarak cesaretini sergiler. Fakat Köroğlu mücadelelerinde hile kullanmaktan çekinmez.”*⁶³

Köroğlu tipi halk tarafından aslından koparılarak destan kahramanı tipinin özellikleriyle donatılmıştır. Bunun sebebi kuşkusuz, yerleşik hayata tam anlamıyla intibak edemeyen halk zümrelerinin eskiye olan özlemleridir. Halk, o günün şartlarında uygun bir çıkış yolu bulamayınca tıpkı bin yıllar önce yaptığı gibi problemlerin çözümünü bir kahraman yaratarak gidermeye

⁶² Umay GÜNAY, “Dede Korkut Hikâyelerindeki Karakterlerin Tahlili”, *Millî Folklor*, Bahar, 1997, s. 4.

⁶³ Mehmet KAPLAN, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar III, Tip Tahlilleri*, “İstanbul, 1985, s. 101-111.

çalışmıştır. Dolayısıyla, zaman içinde Köroğlu adlı tarihi kimliğe sahip kişi, tiplerin devamlılığı ilkesi ile bağlantılı olarak Anadolu varyantlarında, halkın muhayyile gücünü kullanması neticesinde hak etmediği bir yere getirilmiştir. Sözlü verimler, belirli formüller taşırlar. Bunlar yüzyıllardır değişmeyen kaidelerdir. Aksi halde bir manasçının on bine yaklaşan mısraı hatırd tutabilmesi mümkün olamazdı. Anlatım teknikleri gibi destan kahramanı da belirli kural ve kaidelerle yaratılır. Halkın zihnindeki genel kahraman kalıbı unsurlarının Köroğlu'na uyarlanması, eski destan kahramanı tipinin devamlılığını sağlamıştır.⁶⁴

Köroğlu'nun deforme bir tip olması tarihi bir karışıklıktan mütevellittir. Boratav, *“Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği”* adlı eserinde İ. H. Uzunçarşılı ve M. Akdağ'ın Başvekalet Arşivi'ndeki 42, 43, 46 ve 76 numaralı Mühime defterlerinde tespit ettikleri bilgiye istinaden, daha önceki fikirlerinin aksine XVI. yüzyılda Bolu ve çevresinde faaliyet gösteren Köroğlu adlı şahsiyetin Anadolu'da anlatıla gelen Köroğlu Destanı'nın kahramanı olamayacağını belirtir. Çünkü arşiv bilgilerinde söz konusu edilen Köroğlu adlı şahsiyet *“evler basıp, bir emred oğlan çekip, iki nefer kimseyi mecruh eden”* biri olarak tasvir edilmektedir.⁶⁵ Tarihi ya da hayalî şahsiyetlerin destan geleneği içinde çeşitli şekillerde yaşatılması, herhangi bir destan kahramanına farklı destanlarda farklı görevler isnat edilmesi olağan karşılanması gereken bir durumdur. Köroğlu Destanı'nın diğer Türk halklarında anlatılan varyantları incelendiğinde destanın XVI. yüzyıldan daha önce oluştuğu⁶⁶ anlaşılmaktadır. Folklorun dinamik yapısı içinde Anadolu sahasında eşkıyalık yapan tarihi bir şahsiyetle, daha evvelden hafızalara nakşedilmiş bu ortak destan kahramanının birbirinin yerine kullanılmış olması muhtemeldir. Destan kahramanının farklı destanlarda farklı özelliklerle karşımıza çıkması Türk destan geleneği içinde sık rastlanan bir durumdur. Mesela, Dede Korkut Destanları

⁶⁴ A.g.e., s. 101-111.

⁶⁵ İsa ÖZKAN, “Köroğlu Destanı'nda Kahraman ve Atının Doğuşu ile İlgili Motiflerin Tahlili”, **Türk Dili**, 549, 1997, s. 229-230.

⁶⁶ A.g.m., s. 229-230.

kahramanlarından Salur Kazan'ın adına Kobılandı Batır ve Ak Kübek⁶⁷ destanlarında da rastlanmaktadır.

Dejenere tipin bir başka örneğine “Harın Huu İney” destanının Altay varyantında rastlanır. Burada Huu İney, çocukları çalan ak benizli bir kadın olarak tasvir edilmiştir. Hakasların Huu İney Destanı'nda da benzer davranışlar söz konusudur. Bu durum arkaik (ilk) tipin değişmesi ile ortaya çıkmış bir durumdur. Yani, kahraman ilk önce iyi iken daha sonra kötü bir tipe dönüşmüştür.⁶⁸ Aslında Huu İney, ilk anlatmalarda toplum adına hareket eden bir bilgedir. Ortaya çıktığı toplum ve zaman dilimi içinde Huu İney, büyük bir ihtimalle şaman olarak telakki edilirken, daha sonraki devirlerde şamanların toplum içindeki statülerinin zayıflaması ile ilk kimliğine ilişkin dejenerasyonlara maruz kalmıştır.⁶⁹

3. Türk Destan Kahramanı Tipinin Özellikleri ve Ortaya Çıkışı

Destan kahramanları, milletlerin ideal insan tipi niteliklerini, ülkülerini, hayat felsefelerini, inançlarını ve faziletlerini üzerlerinde taşıyan üstün vasıflarla donatılmış örnek kişilerdir.⁷⁰ Türk destan sanatı ve tiplerini ortaya çıkaran tefekkür tarzını Türk dini, mitoloji, felsefe ve tabiat anlayışından yola çıkarak izah etmek gerekir.

H. Köroğlu, her milletin epik eserlerinin konu, tip ve yapı itibarıyla bir bütünlük arz ettiğini belirttikten sonra, Türk destan sanatının da bir bütün olarak düşünülmesi gerektiğinin altını çizer. Zira H. Köroğlu, araştırmalarından çıkan sonuca göre, Dede Korkut ve Oğuz Kağan destanlarının henüz ele geçirilememiş olan daha büyük bir epik eserin

⁶⁷ Ali DUYMAZ, *Bir Destan Kahramanı Salur Kazan*, İstanbul, 1997, s. 30-32.

⁶⁸ V. Y. E. MAINOGASHEVA, a.g.t., s. 421.

⁶⁹ Fatma ÖZKAN, *Altın Arığ Destanı*, Ankara, 1997, s. 158.

⁷⁰ Hamiye DURAN, “Burla Hatun’dan Terken Hatun’a”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Merkezi Dergisi*, Kış, 2004, s. 79.

parçaları olduğunu ifade eder.⁷¹ Fakat tarihin bilinmeyen bir zamanında bütünden ayrılan bu parçalar, farklı gelişim istikametleri çizmiştir. Yine de, bu eserler dikkatle incelendiğinde, Türk destan sanatı verimleri arasında organik bir bağın olduğu ortaya çıkar. Bu organik bağ, Türk destan geleneğini konu, tip, motif ve kısmen şekil olarak bir bütün olarak anlamamızı ve Türk destan geleneği araştırmalarını bu tespit çerçevesinde değerlendirmemizi zorunlu kılar. Bu zorunluluk her milletin epik sanat araştırmalarında olması gerektiği gibi, Türk destan geleneğine ait unsurların incelenmesinde, Türk milletinin varoluşundan bu yana geçirmiş olduğu dinî, iktisadi, sosyal, askeri ve benzeri birçok merhaleleri bilmemizi gerektirir. Aksi halde, katlardan oluşan destan sanatının sakladığı sırları açıklamaktan aciz, yüzeysel bilgilere ulaşılmış olur.

Türkler birçok medeniyet sahasından geçerek, zengin bir estetik anlayışa ulaşmışlardır. Sürdürdükleri hayat tarzını bedii bir üslupla ifade eden edebî eserler vücuda getirmişlerdir. Atçılık, akıncılık, avcılık kültürü ile iç içe bir hayat sürdüren Türklerin, yaşadıkları coğrafya ile hayatlarını sürdürebilmek için seçtikleri hayat biçimi onların güçlü, cesur ve savaşçı olmalarını gerektirmiştir. Sürüleri koruyabilmek ve çoğaltabilmek için sürekli yeni yerler aramış ve akınlar yapmışlardır. Bu akınlar zamanla Türklerin cihan hâkimi olma arzularını perçinlemiştir.⁷² Bu arzu ile hareket eden Türkler, zamanla destanlarında yarattıkları kahraman tipine kendi ülkelerini gerçekleştirecek fonksiyonlar atfetmişlerdir. Türkün yarattığı kahraman tipi onun yaşadığı hayat ve coğrafya ile birebir örtüşür niteliktedir. Aksi halde bir tipin varlığından söz etmek mümkün olmaz.

D. Yıldırım, E.D. Tursinov'un yaklaşımına değinerek, Türklerde destan sanatının ortaya çıkışını atalar kültü ve bu kültü bağli olarak gelişen ata ruhlarına tapınma (manizm) inanışının sürdürüldüğü dönemlere dayandırır. Buna göre, Türk destanlarının ve destan anlatıcılarının bugünkü şekil ve

⁷¹ Haluk Köroğlu, **Oguz Gehremanlık Eposu**, Baku, 1999, s. 26-28.

⁷² Mehmet KAPLAN, a.g.e., s. 5-6.

tipleri M.Ö. VII. asır ile M.S. VI - VII. asırlar arasında ortaya çıkmıştır.⁷³ D. Yıldırım'ın Türk destanlarının kaynağı ile ilgili olarak öne sürdüğü fikirler, destanın ata kültüne bağlı olarak sürdürülen ritüelistik inanışlar döneminde ortaya çıktığını, dolayısıyla kutsal bir ritüelin devamı olduğunu gösterir. Destan sanatının, ortaya çıktığı zaman dilimi içinde edebî, tarihi, ilmi ya da sosyal niteliklerden ziyade, ulvi denebilecek işlevlere sahip olduğuna inanılmıştır. Destandaki sözlerin kutsal ve sihirli, destanı anlatan kişinin de olağandışı özellikleri olduğu düşünülmüştür. Destancı, ulu ruhlar ile insanlar arasındaki aracı pozisyonunda olduğundan onun ağzından dökülen sözler birer vahiy olarak algılanmıştır. Eskiden, Kırgızların sağlık problemi yaşanan durumlarda Manas okuması için manasçıları çağırması, destan türünün toplum için taşıdığı kutsal mahiyeti ifade etmesi bakımından güzel bir örnektir.

Folklor kuramlarından Tarihi - Coğrafi Fin ekolünün kurucuları kuramlarını Fin destanı Kalevala'ya dayandırmışlardır. Millet olma şuuruna Kalevala ile ulaşmışlardır. Kalevala'nın varlığı Fin uluslarının tarih öncesinden bu yana bir medeniyete sahip olduğunu ispatlamıştır. Bu destanda Fin uluslarının tarih öncesi kutsal değerleri, dinî telakki ve ritüelleri, dünyaya bakış tarzları ile ilgili birçok bilgiler, Kalevala'nın merkezî kahramanı Vainamoinen nezdinde aktarılmaktadır. Dolayısıyla, bir destan tipi olan Vainamoinen millî bir simge haline gelmiştir.⁷⁴ Türk destanları ve destan kahramanları da, Türk milleti için benzer fonksiyonlar içerir. Daha birçok olgunun yanı sıra destanlarımız, millî bilincin uyanması ve işlenip saklanması en önemli kaynaklardır. E. G. Naskali, destanın millet şuurunun yaşatılmasındaki işlevini Manas Destanı'ndan bir epizotla ortaya koyar.

Almambet'in Kırgız yurduna geleceğini Cakıp Han'a önceden haber veren ve hazırlık yapmasını söyleyen habercilere Cakıp Han sorar:

⁷³ Dursun YILDIRIM, "Türk Kahramanlık Destanları", a.g.m., s. 149.

⁷⁴ Özkul ÇOBANOĞLU, **Halk Bilimi ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Ankara, 1999, s. 97.

*“Babanın doğduğu yer neresi yavrum?
 Ananın doğduğu yer neresi, yavrum?
 Göbeğinin kesildiği yer neresi, yavrum?
 İlk yıkandığın yer neresi, oğlum?”
 Bu sorusuna cevap alamayan Cakıp Han şöyle der;
 “Göbeğinin kesildiği yer yavrum,
 Kirinin yıkandığı yer, yavrum,
 Kebes Dağı’nın beri yanı, yavrum,
 Hep genişleyen geniş İrtiş nehrinin başı, yavrum,
 Almambet’in donduran bakışlarına dayanamayıp, yavrum,
 O yerlerden göçüp gitmiştin sen, yavrum.”⁷⁵*

Yukarıda Cakıp Han, millî kimliğin; geçmişte yaşanan tecrübelerin ve bu tecrübelerin yaşandığı ana vatan topraklarının unutulmaması gerektiğini, aksi halde dejenerasyona uğranıp asimile olunabileceğini ifade eder. Cakıp Han, bu öğütle Türk milletine bütün zamanlar boyunca varlığını sürdürebilmesi için gereken yolu göstermiştir.

Türk destan geleneğinde karşımıza çıkan tiplerin şekillenmesinde, en önemli etken Türk inanış sisteminin doktrinleridir. Türk milleti kendi yaradılış ve yaşayış şartları gereği bir töre oluşturmuş ve bu töre etrafında varlık sürdürmüştür. Türk kahraman tipi de, bahsi geçen töre çerçevesinde şekillenmiştir. Bu nedenle Türk destan kahramanı tipi ile toplum arasında sıkı bir bağ mevcuttur. Hemen her destanda kahramanın, halkın desteğini aldığı ve Türk töresini yaşattığı oranda başarılı olduğu görülür.

Türk töresi, Türklere atalarından kalan kaidelerin bütünü demektir.⁷⁶ Bu kaideler Türklerin varlıklarını sürdürmeleri için vazgeçilmez umdelerdir. Hatta, kimi etimolojistler “Türk” kelimesinin “töre” kelimesinden gelmiş olabileceği

⁷⁵ Emine GÜRSOY NASKALİ, “Manas Destanı’nda Soy-Dil-Din Üçgeni”, **Bozkırdan Bağımsızlığa Manas**, Ankara, 1995, s. 290.

⁷⁶ Ziya GÖKALP, **Türk Töresi**, İstanbul, 1972, s. 11.

yolunda fikirler ileri sürmüştür. Buna göre “Türk” töreli demektir. Türklerin hayatının her safhasında muazzam bir nizam vardır. Toplumda herkesin ve her şeyin yeri, görevi ve mahiyeti belirlenmiştir. Bu nizamın herhangi bir şekilde ihlali, toplumun dağılmasına sebebiyet verir. Nitekim, Göç Destanı’nda Türklerin topraklarından ayrılmalarının nedeni, töreye göre kutsal kabul edilen Kutdağı’nın (Yada) Çinlilere verilmesidir. Burada Kutdağı, millî mefkure ve dayanışmayı; göç hareketi ise, millî uzaklaşmayı sembolize etmektedir. Töreye göre, Türkün yaşadığı vatan sahasının her bir karışı kutludur ve kutlu satıhtan ayrılan bir kaya parçası dahi olsa nizamın bozulmasına yetmiştir. Nizamın kurucusu Tanrı’dır. Tanrı, Türk milletini önemseydiği için bu nizamı onlara, kendi katından seçtiği şahsiyetler vasıtasıyla göndermiştir. Bu şahsiyetler milletin kağanı, hakanı veya hanıdır. Onlara “Tanrı Kut” ya da “Ebedî Kut”⁷⁷ denmektedir. Dolayısıyla, saygı gösterilmesi gereken kutlu varlıklardır. Kutlu vatana ya da hakana karşı yapılan bir itaatsizlik ya da suistimal, Tanrı’nın hoşnutsuzluğuna yol açar. Kutludağ örneği gibi, Ötüken ormanı da Türkler için kutsaldır. Orhun Abideleri’nde bu açıkça belirtilir. Çünkü, Tanrı tarafından Türklere bahşedilmiştir. Eğer Türk milleti bu kutlu alandan çıkarsa yok olacaktır. Ötüken, Türk töresinin kök saldıgı yerdir. Kastedilen, Ötüken’den uzaklaşmanın töreyi unutturacağı ve yok olmaya neden olacağıdır. Törenin başlıca fonksiyonu millî birliği korumaktır. Bütün Türk destanlarında bu millî birlik özlemi dile getirilmiştir. Çünkü birliğin sağlandığı her devirde Türkler refaha ulaşmışlardır.

Törenin çıkış noktası olarak Oğuz Kağan Destanı üzerinde durulur. Oğuzname’ye göre, Oğuz’a fikir verip onu cihan hâkimi durumuna getiren ve bu başarıyı kazanmasını sağlayan nizamın yaratıcısı Abuş Hoca isminde bir Türk atası yani hâkimidir. Oğlu Kara Sülük vasıtasıyla Oğuz Han’a düşüncelerini telkin etmiştir. Oğuz’dan sonra tahta geçen oğlu Gök Han zamanında da Kara Sülük ve Erkil Ata tarafından töre korunmuştur. Böylece, Türkler teşkilatlanarak, boylar, anarlar ve oğuşlara ayrılıp belirli kurallar

⁷⁷ A.g.e., s. 10.

oluşturmuştur. Törenin devamının sağlanmasında o devrin yaşlı, tecrübeli, akıllı bilgeleri rol oynamıştır. Bu sistem Türklerin büyük devletler kurduğu yakın çağa kadar devam ede gelmiştir. Töreye dair ayrıntılar Oğuz Kağan Destanı ve Dede Korkut Hikâyeleri'nde açık seçik yer almaktadır. Bu iki abidevi eserde, Türk Töresi'nin aileden topluma; halktan, devlete, tarımdan ticarete ve daha birçok sahaya ait ilkelerine yer verilmiştir.

Dede Korkut'ta toplum düzeninin sağlam ve kesin kurallarla belirtilmiş, tesadüfe ve kararsızlıklara yer bırakmayan yapısı gözler önüne serilmiştir. Bu sistemin merkezinde Hanlar Hanı bulunur. Bu han; otoritenin, siyasal ve askeri birliğin aynı zamanda sosyal organizasyonun odak noktasıdır. Onun katında bütün diğer şahıslar sosyal konumlarına, ilişkilerine ve özellikle gösterdikleri kahramanlıklara göre belirli bir yere sahiptirler.⁷⁸ Dede Korkut Hikâyeleri'nde Eğrek bir gün Han'ın çadırında töreye göre belirlenen yerinden daha mevkili bir yere oturur. Bunun üzerine Ters Uzamış ona *"Mere Uşun Koca oğlu bu oturan bigler her biri oturduğu yiri kılıcı-y-le etmegi-y-ile alupdur, mere sen baş mı kesdün, kan mı tökdün, aç mı toyurdun, yalınçak mı tonatdun?"*⁷⁹ der. Bu sözler Türk töresinin toplum ve yönetimdeki mahiyetini ortaya koymanın yanı sıra toplum içinde yüksek bir mertebeye sahip olabilmenin şartlarını belirlemektedir. Buna göre mevki sahibi olabilmek için halkı koruyup kollamak ve bu uğurda can pahasına mücadele etmek gerekir. Türk destanlarında bütün merkezî kahraman tiplerinin en belirgin özelliği öncelikle töreye ait bu vasıfları taşımalarıdır. Töre, milletin ve o millete ait fertlerin ideal örneklerini belirler. Bu örneklerden en önemlisi şüphesiz millî kahramanlardır.

Türk'ün töresi Gök Tanrı'nın töresidir. Millete ait bütün maddi ve manevi olgular törede yer almış ve gerekli izahı yapılmıştır. Türkler, Gök Tanrı'ya taparlar ve bu inanışa göre hayatları boyunca iyi işler yaparlarsa göğe onun yanına, kötü işler yaparlarsa yerin altına ineceklerine inanırlar.

⁷⁸ İlhan BAŞGÖZ, "Dede Korkut Destanında Epitetler", **Millî Folklor**, Bahar, 1998, s. 27.

⁷⁹ Muharrem ERGİN, **Dede Korkut Kitabı – I**, Ankara, 1994, s. 225.

Göğe yükselmek için en önemli basamak vatan ve millet için çalışmaktır. Buna göre, eski Türk töresinde cennet ve cehennem kavramlarının olduğu sonucuna varılmaktadır. Hatta, eski Türklerin başlarının üstünde bir tutam saç bırakmaları cennet ve cehennem kavramlarına olan inanca dayanır. Herhangi birinin cehenneme gittikten sonra, cezası tamamlandığında melekler tarafından başındaki bu saçtan tutularak yukarı âleme çekileceğine inanılır.⁸⁰ Bu inanış Türklerin vatan sevgisini ve cihangirliğini anlamayı kolaylaştırır. Türk, dünyadaki hayattan çok ahiret hayatına özgü yaşar. Destan kahramanlarının vatanı ve milleti korurken gösterdiği sonsuz cesaretin kaynağı bu inanıştan kaynaklanır. Kahraman dünyada fani olmaksızın, vatan için savaşılar bir an önce Tanrı katına, sonsuz hayata ulaşmayı tercih eder. Manas Destanı'nda Alman Bet'in Müslüman oluşu ile ilgili kısımda Alman Bet'in Kökçö'ye söylediği sözler kahramanın bu maksadını ortaya koyar.

“ ...

*Biçik salon dediğim,
Törön var mı dediğimdir;
Bu dünyadan göçende,
Öbür dünyaya yetende,
Bize yol var mıdır?”⁸¹*

Mengü Kağan'ın İslâm elçisine söylediği sözler, Türklerin dinî inançlarını ortaya koyması bakımından önemlidir:

“Biz tek bir Tanrı'ya inanır ve taparız. O'nun emri ile yaşar ve ölürüz. Dünya ve âhrette mücâzat ve mükâfat da O'na aittir. Tanrı, görünen ve görünmeyen her şeyin yaratıcısıdır. Allah sizlere kitaplar gönderdi, ama siz onların yazdıklarını tutmazsınız. Bize de geleceği bildiren kamlar verdi; onların

⁸⁰ Jean – Paul ROUX, *Altay Türklerinde Ölüm*, İstanbul, 1999, s. 146-188.

⁸¹ Naciye YILDIZ, *Manas Destanı ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, Ankara, 1995, s. 544.

*dediklerini yapar ve huzur içinde yaşarız.”*⁸² Türklerin sahip olduğu muntazam törenin normlarını inandıkları tek tanrılı dinin doktrinleri oluşturur.

Türkler âlemi birbirinin zıttı olan, fakat birbirini tamamlayan iki prensip ile izah ederler. Bunlar “Gök Tanrı” ve “Asra Yer”dir. Bu sistem Üniversalist Dikotomi ⁸³ olarak adlandırılmaktadır. Her şey bir kaos halindeyken sonradan şekil kazandıkça gök yerden, aydınlık karanlıktan, erkek cevher dişi cevherden ayrılmış ve birbirine tamamıyla zıt olan bu kuvvetlerin tekrar birleşmesinden kişi, yani ilk insan vücut bulmuştur. Bu görüş semavi dinlere mahsus özellikler taşımaktadır. Bu görüşte, ilkel kavimlere has totemizm ve animalizm bakiyelerine rastlanmaz. Tamamen zihnî esaslar üzerine kurulmuştur. Hatta vahdete ulaşmış bir yapı gösterir. Gökle yer arasındaki ayrılık ancak vaziyet ve hâl itibariyledir. Gök hakani, yer hatunu temsil eder.⁸⁴ Temeli Türk töresine dayanan Türk felsefe sistemi Batı ve Doğu felsefelerinden başlı başına ayrılır. Türk düşünce sistemi ne Batı felsefesi gibi kaderci ne de Doğu felsefesi gibi tamamıyla hümanist ve hayalcidir. Türkler, evreni realist bir anlayışla kavrarlar.⁸⁵ Bu nedenle de daima arzu ettiklerini başarma yolunda mücadele halindedirler. Her mücadele bir birikim sağlar. Bu birikimin bilgiye dönüşmesiyle, Türkler tabiatla uyum içinde yaşamayı ve kendilerine karşı oluşabilecek tehlikeleri bertaraf etmeyi başaramışlardır. Rasyonalizmin temellerini bütün medeniyetlerden önce Türkler atmıştır. Kutsal Tanrı nizamını olduğu gibi kabullenmektense, sebep - sonuç ilişkileri içinde kavramanın gerekliliğini anlamışlardır. Semavi dinlerde vurgulandığı gibi, Tanrı'nın insana akıl vermesinin nedeni bu nizamın algılanmasını sağlamaktır. Türkler bu telakkiye erken devirlerde ulaşmışlardır. Bütün varlık âleminin bir ahenginin olduğunu anlayarak, bu nizamın ahengine göre bir sistem tesis etmişlerdir. Tanrı'nın yarattığı muntazam, doğal nizamı örnek alarak kusursuz bir devlet nizamı ortaya koymuşlardır.

⁸² Nevzat KÖSOĞLU, *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*, İstanbul, 1997, s. 35.

⁸³ Hayati YAVUZER, “Şamanizm’de Evren ve Dünya Tasvirleri”, *Millî Folklor*, Güz, 1997, s. 51.

⁸⁴ Hilmi Ziya ÜLKEN, a.g.e., s. 25-32.

⁸⁵ A.g.e., s. 25-32.

Tanrı kavramı gibi devlet kavramı da birlik içerir. Türkler tarih sahnesine ilk çıktıklarında avcılıkla geçimlerini sağlarken, daha sonraları hayvancılık ve tarımı öğrenmişlerdir.⁸⁶ Göçebe bir millet oldukları doğrudur. Ama bu göçebelik hayvancılığa bağlı olarak gelişen yaylak ve kışlaklar arasındaki gidiş geliş ile ilgilidir. Yoksa, ilk devirlerden itibaren şehir hayatının izlerine rastlanmaktadır. Bu şehirlere il denilir. Ötüken, Beş Balık gibi merkezî şehirler hakanların ikamet ettikleri illerdir. Türk budunları merkez etrafında dağınık yaşamışlardır. Fakat yukarıda belirttiğimiz gibi bu dağılım savaş veya herhangi bir tehdit karşısında derhal merkezde hakan etrafında birleşmektedir. Otorite tektir. Çünkü, otorite törenin uygulayıcısı ve koruyucusudur. Savaşta kazanılan topraklar hakana aittir. Fakat hakan bu toprakların millet adına sahibidir. Toprağın değerlendirilmesi hususunda görev dağılımını yapan birimdir. Aksi halde, bu dağılım esnasında anlaşmazlıkların çıkması millî birliğin zedelenmesine yol açacaktır. Hakan bu anlamda adaletin ve hakkın koruyucusudur. Kimse onun olan mal üzerinde bir hak iddia etmez, çünkü hakanın sahip olduğu her şey milletindir. Destanlarda karşımıza çıkan han malının yağmalanması motifi tamamıyla bu anlayışa dayanmaktadır. Destan kahramanlarının ferdî bütün duygulardan arınarak millî duygularla hareket etmelerinin nedenini de bu anlayış çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Onlar, Tanrı tarafından bu amaçla görevlendirilmişlerdir. Han durumundaki idarecinin Tanrı yolundan saptığı kaos zamanlarında ortaya çıkan destan kahramanı hüviyetindeki tipler nizamın tekrar kurulması amacıyla gönderilmişlerdir.

Türklerdeki, hanlık ya da kahramanlık mertebeleri hiçbir zaman iltimasa dayanmamıştır. Yüzyıllar boyu daima bir devlet sistemine bağlı olarak ayakta kalabilmesinin sırrı buradadır. Hatta Osmanlı dönemi bile bir istisna olarak kabul edilmemelidir. Osmanlı padişahları bu görevi yerine getirebilmek için çocukluktan başlayan bir eğitim sürecini tamamlar. Buna rağmen başarısızlık

⁸⁶ Nevzat KÖSOĞLU, a.g.e., s. 25-38.

gösteren yönetim derhal müdahaleye maruz kalır. Türklerde ilahî olan görevlendirme ve görevdir, hakan iyi ya da kötü yöneten bir kimse olabilir. Hakan olmak o kişi için bir kader ve nasiptir. Eğer iyi ve bilge ise Tanrı'nın yardımı onunla beraber olur, değilse Tanrı yardımını ondan esirger ve han yok olur. Tanrı tarafından verilen görev cihan hâkimiyetini gerçekleştirerek, cihan devletini kurmaktır. Hakan bütün âlemi yönetmekle yükümlüdür. Çünkü Türk devleti yeryüzü ile gökyüzü arasındaki sonsuzluk olarak düşünülür.⁸⁷ Mesela, Moğolların devlet sistemi tamamıyla soyluluk prensibine dayanır. Moğollarda bütün büyük memuriyetler hükümdarın akrabalarına tahsis edilir. Halbuki, Türklerde soyluluk halkın içinden çıkmış ve görülen toplumsal vazifenin önemine göre kazanılmış bir vasıftır. Büyük memuriyetler kifayetli insanlara ve bilhassa boy beylerine verilmiştir. Kısaca han veya hakanlar halkla beraber millî refahın sağlanması için mücadele ederler. Orhun Kitabeleri'nde, hakan halkın yardımından ve etrafındakilerin başarılarından duyduğu memnuniyeti dile getirerek kahramanlık müessesesini kutsar. Herkese ve her şeye hakkını teslim eder.⁸⁸

Destanlarda karşımıza çıkan merkezî kahraman tipi, yukarıdan beri izah ettiğimiz; millî birlik anlamına gelen törenin koruyucularıdır. Destan kahramanları halkın onlara en ihtiyaç duyduğu dönemlerde ortaya çıkar. Bu dönemler çoğunlukla törenin bozulmaya başladığı, dolayısıyla millî birliğin tehlikeye düştüğü zamanlardır. Bu zamanlarda millî birliğin yeniden kurulmasının en ideal yolu halkı etrafına toplayabilecek kadar güçlü ve donanımlı bir liderin varlığıdır. Destan kahramanlarının her bakımdan olağanüstü özelliklerle tasvir edilmeleri, halkın bu kahramanlar etrafında birleşmesini izah etmenin en edebî yoludur. Kahramanın töre ve millî birliğin koruyucuları olduğu yolunda söylenenler, Türk destanlarının çoğunda kahramanın macerası esnasında bir şekilde halkına karşı tehdit unsuru olan düşmanlar ile savaşmasından da anlaşılmaktadır.

⁸⁷ A.g.e.,s. 37.

⁸⁸ Hilmi Ziya ÜLKEN, a.g.e., s. 51.

Alpamiş Destanı'nın Fazıl Yoldaşoğlu'ndan derlenen metninde, kahraman Alpamiş'in iki bölüme ayırabileceğimiz macerasının ilk kısmı sevgiliye ulaşma, ikinci kısmı ise düşman yurdundaki soydaşlarını kurtarma amacı taşır. Alpamiş Destanı'nın ilk bölümü epico - romanesk⁸⁹ bir yapı arz ediyorsa da, bu bölüm esas konuya hazırlık aşaması olarak değerlendirilmelidir. Nitekim, destanın sonunda göze çarpan en önemli sonuç Alpamiş'in dağılan Kongırat boyunu kendi etrafında birleştirmesidir. Bu sonuç destanın gerçek idealidir.⁹⁰

Türk töresinin şekillendirdiği Türk destan kahraman tipinin öncelikle kutsal bir tarafı olmalıdır. Kahraman kutsal güçlerle beraber ya da onlar adına halkı için savaşmalıdır. Böylelikle, Türk milleti daima varlığını ve kudretini idrak ettiği Yaradan kavramı ile kendi yarattığı kahraman tipi vasıtasıyla bağlantı kurma yolunu geliştirmiştir. Tanrı'nın kutuna nail olan kahramanın artık milleti adına başaramayacağı iş yoktur. Destan kahramanı bu yönüyle hakan tipinin benzer versiyonudur. Destanlarda karşılaştığımız kahramanın olağanüstü doğumu, büyümesi gibi epizotlar kahramanın kutsal hüviyetinin anlaşılabilmesi açısından özellikle üstünde durulan noktalardır. Kahraman içinde doğup büyüdüğü halkla daima iyi ilişkiler içindedir. Halk kahraman tipini bir çok kıstasa göre belirler. Tip belirlendikten sonra hemen her destanda ya da edebî eserde belirlenen tip üzerinden olaylar aktarılır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Türk destan kahramanlarının birbirleriyle tam anlamıyla örtüşüyor olması Türk milletin hafızasında “kahraman tipi”nin belirlenmiş ve değişmez donanımından kaynaklanmaktadır. Millet kendi ideal ve ilkeleri doğrultusunda yarattığı kahraman tipini, ulaşabileceği en yüksek karakter ve kudret ağıyla donatmıştır. Bu tip karşımıza Oğuz Han, Manas, Ural Batır, Çora Batır vb. olarak çıkabilir. Hepsi destanlarda aynı zihniyetle hareket etmektedir. Düşünüş, duyuluş, mücadele, yaşayış, güç – kudret ve cesaret gibi mefhumlar bütün Türk destan kahramanlarında hemen hemen aynı çizgidedir.

⁸⁹ Selami FEDAKAR, “Alpamiş ve Bey Böyrek Hikâyesi Arasında Bir Karşılaştırma”, **Millî Folklor**, Güz, 2001, s. 60

⁹⁰ A.g.m., s. 59-61.

Orhun anıtlarından alınan aşağıdaki sözler Bilge Kağan'a aittir:

“Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim, denize ulaşmama az kaldı. Güneyde Dokuz Ersine kadar ordu sevk ettim. Tibet’e ulaşmama az kaldı. Batıda İnci nehrini geçerek Demir Kapı’ya kadar ordu sevk ettim. Kuzeyde Yir Bayırku yerine kadar ordu sevk ettim. Bunca yere kadar yürüttüm. Ötüken ormanından daha iyisi hiç yokmuş. İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş.”⁹¹

Bir kahramanın yapmış olduğu savaşlarla geniş bir mekân ve insan kitlesine hâkim olduğunu anlatan bu satırlar, bize Oğuz Kağan’ı hatırlatır, yalnız burada bahis konusu olan kahraman, efsanevî bir tip değil, tarihi bir şahsiyet; hâkim olduğu yerler de müphem destan mekânı değil, belli ve muayyen yerlerdir. Şahsın ve mekânın belirli oluşu, bu satırları destanî olmaktan çıkararak tarihi kılmaktadır. Fakat kudret iradesi ve geniş bir mekâna hâkim olma fikri bakımından, Oğuz Kağan ile Bilge Kağan arasında hiçbir fark yoktur.⁹² Oğuz Han da, Bilge Kağan da iki önemli kahramandır. Tarihi tipoloji kuramı ile değerlendirdiğimizde birinin tarihi bir şahsiyet, diğerinin destan kahramanı olmasına rağmen, aralarında duygu ve hareket olarak bir fark görülmemektedir. Türk halkının liderde görmeyi arzu ettiği vasıflar her ikisinde de benzer şekilde tespit edilebilmektedir. Türk milleti Bilge Kağan gibi Tanrı’nın Kut’u ile kağanlık etmiş yüce hakanları destanlarına taşıyarak Oğuz ve Manas gibi destan kahramanı tiplerini yaratmıştır.

Türk destan kahramanlarının birbiriyle olan bu benzer yapısını “tip” kavramının devamlılığı ile açıklayabiliriz. Manas ve Oğuz Destanı’nda yer alan lider durumundaki kahramanlar, dünyaya egemen olan kahraman kültür tipinin Türk medeniyeti içinde şekillenmesiyle, Türk destanlarında adetâ

⁹¹ Muharrem ERGİN, **Orhun Abideleri**, İstanbul, 1970, s. 31-32.

⁹² Mehmet KAPLAN, a.g.e., s. 29-36.

birbirinin tamamlayıcısı ve devamı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹³ Kahraman tipinin devamlılığını sadece destanlarda değil birçok folklorik eserde takip edebiliriz. A. B. Ercilasun, sözlü edebiyat türlerindeki tiplerin devamlılığını, olay ve motiflerin süregelen zaman içinde farklı farklı şahıslara aktarılması yoluyla açıklamaktadır:

*“Destanlarda bir olay, birbirinden farklı şahıslara mal edilebilir, aslında bir şahsa ait olan bir olay, bambaşka bir şahsa mal edilerek yeni bir kahraman, yeni bir hikâye yaratabilir.”*⁹⁴

Destan kahramanları birçok özellikleri bakımından diğer insanlardan farklıdır. Dede Korkut Destanı’nda kahraman olacak yiğidin tipik özellikleri şu şekilde özetlenmiştir:

*“Er malına kıymayınça adı çıkmaz. Oğul atadan görmeyince sofrı çekmez. Ata adın yorıdanda devletlü oğul yig. Erüñ ağırın yiynisin at bilür. Er cömerdin er nâkesin ozan bilir.”*⁹⁵

Kahraman ihtiyaç duyulduğunda malını halkı ile bölüşebilmeli ve iyi bir aile terbiyesi almalıdır. Bunun için kahramanın babası oğluna iyi örnek olmalıdır. Yiğidin, kahramanın atasının adını yürütmesi, soyunu yüceltmesi şarttır. Aksi takdirde yiğit olamaz. Yiğit olacak er, ata binmeyi çok iyi bilmelidir. Daha önce de belirtildiği üzere yiğidin dünya malında gözü olmamalı, o daha yüce, vatan - millet gibi idealler için yaşayıp ölmelidir.

Türk destanlarında mutlaka merkezî bir kahraman tipi mevcuttur. Millet destanlar vasıtasıyla, kendi ideallerini ve düşüncelerini aktarırken kendine bu

⁹³ Naciye YILDIZ, “Oğuz Destanı’na, Manas Destanı’na ve Dede Korkud Hikâyelerine Yansıyan Kahraman Kültür Tipindeki Ortaklıklar”, **Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni**, Ankara, 1995, s. 283-295.

⁹⁴ Ahmet Bican ERCİLASUN: “Deli Dumrul ile Kazakların Korkut Atası Arasında Bir Mukayese”, **Millî Folklor**, Bahar, 1998, s. 14.

⁹⁵ Muharrem ERGİN, **Dede Korkut Kitabı I**, Ankara, 1994, s. 74-75.

merkezî kahraman tipini sözcü yapmıştır. Bu yaratılan portre artık millete ait bütün destanlarda devam ede gelen bir yapı sergiler. Olaylar, coğrafyalar, tarihler değişiklik gösterirken, milleti millet yapan ortak ülkü bütün destanlarda aynıdır. Bu nedenle her destanın kahramanı bir önceki destanın kahramanı ile düşünüş ve duyuş bakımından birçok ortak paydada buluşmaktadır. Öyle ki, her bir destanda bir diğer destanın kahramanını hatırlamamak ve aralarında kıyaslama yapmamak imkansız hâle gelmektedir. Destan türünde anlatılmak istenilen her duygu, durum, öğüt, övgü veya serzeniş destan kahramanı üzerinden aktarılır. Bu durumda denilebilir ki, destan kahramanının vazifesi, sadece içinde bulunduğu destan ile sınırlı olmayıp milletin geçmişi ve geleceğine tekabül eden sınırlar içinde değerlendirilmelidir. Kahramanın destanda yaptığı her davranış veya verdiği her karar toplumun gelecek nesilleri için esin kaynağı olabilmekte, örnek oluşturabilmektedir. Özellikle epope karakteri gösteren destanlarda kahramanın şahsında idealize edilen ülkülerin, destanın diğer bölümlerinde kahramanın yerini alan şahıs tarafından da nerdeyse hiç değişmeksizin devam ettirildiği görülür.

Manas Destanı epopelerimizden biridir. Bu destanda merkezî kahramana ait ülkülerin kendinden sonra yerine geçen merkezî kahramanlar tarafından hiç değişmeden sürdürüldüğü takip edilir. Destanda Manas doğar, ad alır, alp olma vasfı kazanır, evlenir ve düşmanla mücadele eder. Bu arada ölüp dirilir ve ideallerini gerçekleştirmek için hayatının sonuna dek çabalar. Onun şahsi idealleri yoktur. Tek amacı halkını yüceltmektir. Bu nedenle bütün Türk halklarını Kırgız bayrağı altında toplamak için mücadele etmektedir. Manas'ın ömrü vefa etmeyince onun ülkülerini yerine getirmek üzere oğlu Semetey, babasının destandaki rolünü üstlenir. Semetey'den sonra Seytek, daha da sonra Alınsarık aynı ülküler etrafında mücadeleye devam eder. Burada en önemli tespit, epope seviyesine erişmiş olan Manas Destanı'nın her dairesinde kahramanların aynı duyuş ve düşünüş özelliklerine sahip olmasıdır. Daire ve kol halinde olmayan müstakil destanlarımızın birçoğunda da, merkezî kahramanın birbirleriyle aynı idealleri taşıdıklarını görmekteyiz. Hayal ve ülkülerin hacmi büyüyüp küçülse de, kahramanın zihnîyeti

değişmemektedir. V. M. Jirmunskiy, Manasçı Karalayev'in Manas Destanı'na eklediği Yiğit Kenen ve onun oğulları Alınsarık ile Kulansarık bölümleri ile halkın kahramanlara olan ilgisini canlı tutmak isteğiyle hareket ederken, jenealojik silsile prensibini bilinçsizce kullanmış olduğunu ifade eder.⁹⁶ Kahraman tipinin halk ile olan organik bağlantısı Karalayev'in yaratıcılığının olağan bir şekilde kabullenilmesini sağlamıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, destanlardaki kahraman aslında milletin duygu ve fikirlerinin tercümanı, bir nevi milleti adına hareket eden, gücünü milletinden alan bir tetikçi vazifesi görmektedir. Onu azmettiren milletinden, halkından aldığı sevgi, saygı, fikir, duygu ve azimdir. Kahramanlar yaptıkları her olumlu işten sonra halk tarafından kucaklanmakta ve övülmektedir. Bu, kahramanı daha fazlasını başarmaya, halkının daha fazla takdirini kazanmaya sevk etmektedir. Çünkü, halkın takdiri ve duasını alan kahramanı cennette sonsuz bir mutluluk ve hayat beklemektedir.

Türk kültür sistemi ve dünyası bir bütündür. Türk dünyası edebiyatının ortak mahsulleri olan destanlar; tip, karakter ve konu bakımından, henüz farklılıkların yaşanmadığı dönemlere ait eserlerdir.⁹⁷ Bugün dahi Kazak, Türkmen, Azeri, Başkurt, Kırgız, Nogay, Karaçay ve diğer Türk boyları arasında anlatılan birçok destanın, coğrafyaların ayrılığına rağmen ortak olması, boylara özgü destan kahraman tiplerinin de ortak özellikler göstermesi Türk kültür ve fikir birliğinin devam etmekte olan bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Birbirlerinden bağımsız olarak oluşan destanlarımızın kahramanları arasındaki benzerliğin temeli bu bütünlükte aranmalıdır.

Kahraman tipi, toplumdan bağımsız açıklanamaz. Aslında, edebî bir türe ait hiçbir tip içinde olduğu toplum göz ardı edilerek değerlendirilemez. Çevresinde aynı hayat görüşüne sahip bir toplum olmadan, hiçbir kahraman, ne kadar üstün bir kabiliyet ile doğarsa doğsun, bir kitleyi peşinden

⁹⁶ V. M. JIRMUNSKIY, "Epik Gelenek", a.g.m., s. 173.

⁹⁷ Ali FUAT, "Türk Dünyasının Ortak Edebî Varlığı", **Yağmur Dergisi**, (Temmuz- Ağustos-Eylül), 2002, s. 16.

sürükleyemez. Eski Türk tarihini -Oğuz çapında da olsa- sadece büyük ve müstesna insanların aksiyonları ile izah edemeyiz. Tarihi vesikalara göre Oğuz'da mübalağalı olarak kendisini gösteren vasıflar, o toplumun bütün fertleri arasında yaygındır. Birbirine bağlı olan, hayvancı ve akıncı toplum, yiğitlik iradesi ve aktif insan tipini biz, yalnız Oğuz Kağan Destanı'nda değil, destan mahiyetinde olmayan eserlerde de buluruz.⁹⁸ J. Campbell, kahraman ile toplum arasındaki bağlantıyı izah eşu sözlerle izah eder:

“Kahramanın eylemi toplumun hazır olduğu şey ile uyum gösterdiği sürece, kahraman ve ona isnat edilen her türlü değer tarihin büyük ritmi üzerinde ilerlemeye devam eder.”⁹⁹

Daha önce sözünü ettiğimiz gibi, destan kahraman tipi ya da başka bir edebî türe ait bir tip yaratılırken aslolan, toplum tarafından benimsenmiş ve ortaya konmuş bir tipin yaratılmasıdır. Aksi takdirde eserdeki kahramanı “tip” olarak değerlendirmek yanlış olacaktır. Destanlar yapı itibariyle halka ait, halkın fikir ve hayal gücüyle oluşan eserler olmaları itibariyle sosyal içerik taşırlar. Sosyal içerikli bu eserlerde yer alan kahramanları da tabii olarak “tip” kavramı çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Buraya kadar verilen örneklerin çoğu destanda yer alan merkezî kahramanlar üzerinden verilmiştir. Ancak unutulmamalıdır ki, destanlarda ikinci ya da üçüncü dereceden rol alan diğer kahramanların birçoğu da ayrıca “tip” kavramı kapsamında değerlendirilmelidir. Merkezî kahraman tipinde işaret ettiğimiz bütün devam edegelen amaç, fikir, hareket vb. hususlar diğer tipler için de geçerlidir. Başka bir deyişle, destanda yer alan kadın, düşman, at vb. unsurlar tıpkı merkezî kahraman tipinde altını çizdiğimiz gibi türün diğer örneklerinde de aynı karakteristik özellikleri gösterirler. Meselâ, Oğuz Destanı'nda rastladığımız Irkıl Hoca, Dede Korkut Hikâyeleri'nde karşımıza Dedem Korkut şeklinde çıkarak belli başlı bir tip oluşturur. Irkıl Hoca ve Dedem Korkut farklı destanlarda aynı görevi yürütmektedirler. V. M. Jirmunskiy destandaki tipleri

⁹⁸ Mehmet KAPLAN, a.g.e., s. 11-28.

⁹⁹ Joseph CAMPBELL, a.g.e., s. 89.

bu nedenle satranç oyununun taşlarına benzetir. Satrançta olduğu gibi destandaki tiplerin de değişmez kalıplaşmış özellikleri vardır.¹⁰⁰

Buraya kadar yapılan değerlendirmelerle, Türk destan kahraman kalıbının oluşma süreci hakkında genel bir kanıya ulaşılmaya çalışılmıştır. Bir sonraki bölümde, Türk destanlarındaki merkezî kahraman tipinin taşıdığı ortak ölçütler belirlenmiştir. Her bir ölçüt, Türk destanlarından yola çıkılarak ve ayrı ayrı izah edilmiştir. Bu tasnif diğer bölümde Başkurt destanlarında yer alan merkezî kahramanların tipik özelliklerinin tespiti için kullanılacaktır.

¹⁰⁰ Özkul ÇOBANOĞLU, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Ankara, 2003, s. 98.

B. TÜRK DESTAN KAHRAMANI KALIBI

Türk destan geleneği bütüncül bir yaklaşıma sahiptir. Altay destanlarından birinde tespit edilen bir özellik ya da motif, Türkmen destanlarından birinde karşımıza çıkabilmektedir. Sözlü edebiyat verimlerinin sürekli yenilenen ancak eskiye ait unsurları da saklamaya devam eden yapısı, ortaya koyduğumuz kahraman kalıbını, arkaik ya da orta dönem kahramanlık destanları kahraman kalıbı şeklinde tasnif etmemize mani olmuştur. Ayrıca bu tarz bir tasnif daha kapsamlı ve müstakil bir çalışmayı gerektirmektedir.

Aşağıda Türk destan kahraman kalıbına dair özelliklerin tespiti yapılırken “Yurt İçinde ve Türk Edebiyatı’nda Tipoloji ile İlgili Yapılan Çalışmalar” adlı bölümlerde bir kısmının muhtevaları ile ilgili bilgi verilen Dean A. Miller’in *“The Epic Hero”*¹⁰¹, E. M. Meletinskiy ve S. Y. Nekluyudov’un çeşitli makaleleri, C. M. Bowra’nın *“Heroic Poetry”*¹⁰² ve Northrop Frye’in *“Anatomy of Criticism”*¹⁰³ adlı eserleri ile, özellikle Joseph Campbell’in “Kahramanın Sonsuz Yolculuğu”, James G. Frazer’in *“Altın Dal”*¹⁰⁴, Fits Roy Richard Somerset RAGLAN’ın *“The Hero. A Study in Tradition, Myth, and Drama”*¹⁰⁵ ve Robert A. SEGAL’in editörlüğünde “kahraman” kavramı ile ilgili, Otto Rank, L. L. Raglan ve Alan Dundes’in görüşlerine yer verilen *“In Quest of The Hero”*¹⁰⁶ adlı çalışmalardan yararlanılmıştır.

Söz konusu kalıp, Türk destanlarında karşılaşılan merkezî kahraman tiplerini genel bir bakışla değerlendirmeye yönelik hazırlandığından, her bir Türk destanında yer alan kahraman tipinin aşağıda sıralanan ölçütlerin tamamına uyum göstermesi beklenmemelidir. Destanların teşekkül ettiği

¹⁰¹ Dean A. MILLER, *The Epic Hero*, The Johns Hopkins University Press, 2000.

<http://site.ebrary.com/lib/gazi/Doc?id=10021543&ppg=8> (Erişim Tarihi: 05.10.2006)

¹⁰² Cecil Maurice BOWRA, *Heroic Poetry*, London-Macmillan, 1952, s. 91-131.

¹⁰³ Northrop FRYE, *Anatomy of Criticism*, Atheneum-New York, 1966.

¹⁰⁴ James G. FRAZER, *Altın Dal-Dinin ve Folklorun Kökleri - II*, Çev. Mehmet H. DOĞAN, İstanbul, 1992.

¹⁰⁵ Fits Roy Richard Somerset RAGLAN, *The Hero. A Study in Tradition, Myth, and Drama*, London, 1949.

¹⁰⁶ Robert A. SEGAL, *In Quest Of Hero*, Princeton University Press, New Jersey, 1990.

tarihi, siyasi, ekonomik vb. şartlara ve konularına göre, kahraman tiplerinin aşağıda yer verilen kalıptaki niteliklere uyumunun değişkenlik arz etmesi tabii kabul edilmelidir.

Ayrıca, edebiyatın da içinde yer aldığı sosyal bilimler sahasında yapılan çalışmalarda, pozitif ilimlerde olduğu gibi kati sonuçlara ulaşmak mümkün değildir. Yapılan her bir araştırma saha ile ilgili problemlerin ve inceleme yöntemlerinin geliştirilmesine katkı sağlamakla yükümlüdür. Dolayısıyla, aşağıda yer alan Türk destan kahramanı kalıbına dair maddeler daha sonraki çalışmalarda genişleyebilir ya da daraltılabilir. Yukarıda da ifade edildiği üzere, destanları teşekkül ettikleri zaman dilimi, coğrafi bölge, tespit tarihleri vb. birçok ölçüte göre sınıflandırarak yapılacak muhtemel çalışmalarda bu maddelerden bir kısmının tamamen çıkarılması ve yerine tespit edilen yeni özelliklerin eklenmesi muhtemel ve hatta gereklidir. Türk destanlarında yer alan merkezî kahraman tiplerinin incelenmesinde aşağıdaki kalıbın model olma niteliğine sahip olması umulmaktadır.

Türk destan kahramanı kalıbı çerçevesinde ortaya konan özelliklerin her biri hakkında açıklamalarda bulunulmuş ve konuyla ilgili çeşitli Türk destanlarından örnekler verilmiştir. Bu yolla, kalıbın güvenilirliği üzerine yürütülmesi muhtemel tartışmalara açıklık getirilmesi düşünülmüştür. Söz konusu kalıba, tezin esas konusu olan Başkurt destanlarında yer alan merkezî kahraman tiplerini bir bütün olarak incelemek maksadıyla ihtiyaç duyulmuştur. Böylece ortaya çıkacak sonuçlar arasında birlik veya zıtlık unsurları değerlendirilirken yapılan yorumlara akademik anlamda dayanak oluşturulması planlanmıştır.

Türk Destanlarında Merkezî Kahraman Tipinin Özellikleri:

1. Kahramanın doğumu önceden müjdelenir. (Çocuksuzluk motifi)
2. Kahraman olağanüstü şartlarda doğar. (Bu doğum ilahî bir oluşum sonucunda vuku bulur.)
3. Kahraman, Tanrı katından gönderilmiştir ve genellikle soylu bir aileye mensuptur.
4. Kahraman genellikle tek çocuktur. (Bazen en büyük ya da en küçük çocuk olarak da ortaya çıkabilmektedir.)
5. Kahramanın çocukluğu olağan dışıdır ve kısa sürede büyür. (Destanda kahramanın çocukluğu üzerinde uzun uzadıya durulmaz.)
6. Kahraman çocukluk döneminden çıktığını olağanüstü bir kahramanlık göstererek ispat eder.
7. Kahraman, kahramanlığını ispat ettikten sonra ad alır. Kahramana verilen ad kutsallık arz eder ve kutlu biri tarafından verilir.
8. Kahramanın fiziki gücü yaradılıştan itibaren olağanüstüdür ve zaman zaman yırtıcı hayvanlarla mukayese edilerek tasvir edilir.
9. Kahraman karşımıza yarı tanrı, ilk ata veya ilk insan olarak çıkabilir.
10. Türk destanlarında avcılık önemli bir meziyettir.

11. Kahraman daima ilahî güçler tarafından korunur. (Yardımcı eren tipi / aksakal tipi)
12. Kahramanın en önemli yardımcısı olağanüstü özellikleri olan atıdır.
13. Kahraman bir ülküyü gerçekleştirmek, yiğitliğini ispatlamak veya intikam almak için maceraya atılır.
14. Maceraya atılan kahraman yurdundan uzaklaşır.
15. Kahraman mücadelesinin büyük bir bölümünde veya en tehlikeli durumlarda genellikle yalnızdır.
16. Kahraman cesurdur. Kendisi ile denk güç ve yaradılıştaki olmayanlarla savaşmaz.
17. Kahraman kendisine düşman olan varlıklarla hatta gerektiğinde babası ile de mücadele eder.
18. Macerada bir çok zorlukla karşılaşılır.
 - a. Olağanüstü Varlıklar (Devler, canavarlar, cadılar vb...)
 - b. Kötü akrabalar ve yakınlar (Kardeş,eş, arkadaş vb...)
 - c. Ülkeyi yöneten kötü liderler.
 - ç. Sihir, entrika, hile. (Kahraman uykuya dalınca entrika ile karşılaşır.)
19. Kahraman mücadelesi esnasında yeraltı ve üstüne seyahatler yapar ve nadir de olsa bazı destanlarda ölüp dirilir.
20. Kahramana yardım eden olağan kişiler vardır.

21. Kahraman macerası esnasında evleneceği kız ile tanışır.
22. Kahraman maceradan döner.
23. Kahraman ölür.
24. Kahramanın ölümünden sonra ülküleri, soyundan gelenler tarafından devam ettirilir.

1. Kahramanın doğumu önceden müjdelir.

Türk kültüründe aile, topluma fert kazandıran önemli bir sosyal yapıdır. Toplum varlığını yeni nesillerin oluşması ile devam ettirir. Çocuk; ailenin, soyun ve toplumun devamlılığının teminatı olarak kabul edilir. Ayrıca, kabile hayatının egemen olduğu dönemlerde çocuk sahibi olmak, düşmana karşı çok olmak anlamına gelir. Özellikle savaşçı-akıncı özelliklere sahip toplumlarda çocuk beklentisi toplumsal bir temayüldür. Zor şartlar altında varlıklarını sürdüren bu toplumlar devamlılık sağlamak için genç nesillerin enerjisine ihtiyaç duyarlar.

Toplumda özellikle yiğit veya lider konumunda olan kişilerin çocuğunun olmaması daha da eleştirilen ve göze batan bir durum arz eder. Tanrı tarafından kut aldığına inanılan ve sorgusuz iradelerine boyun eğilen bu kişilerin çocuk sahibi olamamaları, halkın hoşnutsuzluğuna neden olur. Tanrı tarafından gönderildiğine inanılan kahraman veyahut hanların çocuğunun olması saadet döneminin devam edeceği anlamına gelmektedir. Halk, doğacak veya doğmuş olan çocuktan atasının gösterdiği performansı bekler. Çünkü bu çocuk, kutlu soyun devamı olarak telâkki edilir. Ancak destanın ilerleyen bölümlerinde çocuğun soyuna has özelliklerini eylemleriyle ya da taşıdığı bir takım olağanüstü yetenekler vasıtasıyla sergilemesi gerekir.

Bahsedilen sıra dışı özellikler, olağanüstü doğum motifi ile daha destanın başında karşımıza çıkabileceği gibi, kahramanın ergenlikten erliğe adım atmasını sağlayan herhangi bir kahramanlığı şeklinde de tezahür edebilmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi Türk devlet geleneğinde kahraman ya da han, hak ettiğini ispat edebilirse bu makam ve sıfatlara vasıl olabilir. Aksi takdirde, kutlu soyun devamı da olsa, halk nazarında başarı göstererek itibar sahibi olamamış bir kahraman ya da handan söz edilmez. Dede Korkut Destanı'nda "Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy"da, han-hakan olmanın sadece gelinen soya bağlı olmadığı, hak edilmesi gereken bir mertebe olduğu, Kazan Bey'in şu sözlerinden açıkça anlaşılmaktadır:

“...

Karşum ala bakduğumda seni gördüm

On altı yaş yaşladun

Bir gün ola düşem ölem sen kalasın

Yay çekmedün oh atmadun baş kesmedün kan dökmedün

Kanlı Oğuz içinde çulldı almadun

*Yarınki gün zaman dönüp ben ölüp sen kalıçak tacum tahtum sana
virmeyeler diyü sonumı andum ağladum oğul didi...¹⁰⁷*

Türkler akıncılık ve hayvancılığa bağlı göçebe hayat sürdürdükleri dönemlerde toplumun düşmanlardan korunabilmesi ve ihtiyaçlarının giderilmesini sağlamak amacıyla, genç nesillerin yetiştirilmesi hususuna önem vermiştir. Toplumun yiyecek-giyecek ve korunma ihtiyaçlarının yaşlı kuşaklar tarafından giderilmesi söz konusu olmadığından, neslin devamının sağlanmaması, toplumun yok olması anlamına gelmektedir. Bu nedenle çocuk sahibi olamayanlar toplumda hakir görülmüş ve onların Tanrı tarafından cezalandırıldıklarına inanılmıştır. Alpamış Destanı'nın F. Yoldaşoğlu'ndan derlenen Özbek varyantında, toplumun çocuk sahibi

¹⁰⁷ Muharrem ERGİN, *Dede Korkut Kitabı I*, a.g.e., s. 155-156.

olamayan bey veya hanlara karşı tutundukları tavrın oldukça sert olduğu görülür:

“...İşte şimdi on altı soylu Kongırat elinde büyük bir sünnet düğünü oldu. Bütün halkı, toplumu düğüne davet ettiler. Bu düğüne bütün topluluklar geldi, bu düğüne bütün halk katıldı. Beyler de düğüne geldi. Düğüne katılan büyüklere eskiden olduğu gibi hürmet gösterilip, eskisi gibi koşup getirip atının dizginini tutulmadı. Beyler: ‘Herhalde bu insanların bizim geldiğimizden haberi yok’ diye atını kendi bağlayıp, topluluğa gelip, oturdu. Beyler hoş karşılanmadı; atını dizginini tutmadı, altlarına kimse minder koymadı, yemek olarak, yemeğin arta kalanı koyuldu. Yapılan bu hizmeti gören beyler, önceleri hürmet gösteren adamlara şöyle söyledi: Bizler on altı soy Kongırat’ın zengini ve şahı olsak, bizler gelince atımızı tutardınız, gönlümüzü hoş tutardınız, altımıza minder koyardınız, bu defa bizden ne kötülük gördünüz ki, bizi böyle hürmetsiz karşıladınız?

Bu sözü duyup, on altı soy elinden küstah bir zengin söyledi:

— Ey Bayböri ile Baysarı! Bu düğün oğullunun oğlundan, kızlının kızından döner, senin neyinden döner. Kendin ölsen, malına bir sürü mirasyedi çıkar, ağzına adam girer. Senin sonra daha büyük yiyeceğin yemeğin kalıntısı olur. Biz senin devletinden bölüp alacak mıyız?”¹⁰⁸

Türk destanlarında doğacağı müjdelenen çocuklar genellikle asil bir soya mensuptur. Ataları bir kahraman ya da hakandır. Doğumun müjdelenmesi, kahramanın ileride karşılaşacağımız olağanüstü özelliklerinin ve sıradan insanlarla arasındaki farkın anlaşılabilmesi için özellikle üzerinde durulan bir motiftir. Bu motif kahramanın kutlu bir yaratılışa sahip olduğunu gösterir.

¹⁰⁸ Aysu ŞİMŞEK - Aynur ÖZ CANPOLAT, *Alpamış Destanı-Fazıl Yoldaşoğlu Varyantı*, Ankara, 2000, s. 25.

Kahraman tipi olağanüstü özellikleri ile sıradan insanlardan ayrılır. Destanın, kahraman tipi etrafında gelişen ve devam eden bir tür olması, doğumundan itibaren ilginin kahraman üzerinde olmasını gerektirir. Çocuksuzluk motifi ile destanın hemen başında bu ilgi sağlanmış olur. Destanda, olayların kahramandan uzakta gerçekleşmesi mümkün değildir. Destanlar bu yönüyle kimi zaman kahramanların “biyografileri”¹⁰⁹ olarak tanımlanmıştır. Çocuksuzluk ya da doğumun müjdelenmesi motifi kahramanın, hayatının geri kalan bölümünde göstereceği fevkaladelikler için bir ipucu niteliği taşımasının yanı sıra, bu fevkaladeliklerin başarılması esnasında kahramanın gösterdiği performansla ilgili inandırıcılığın sağlanmasına yardımcı olur.

Manas Destanı çocuksuzluk motifi ile başlar:

“ ...

Bir zamanlar Aydar Han'ın kızı Çırçı'yı,

Almıştı Cakıp Han.

‘Şu Çırçı'yı alalı,

Ben koklayıp bala öpmedim,

Bu Çırçı, dağılan saçını taramıyor,

Huda'ya tövbe edip hiç bana bakmıyor,

Belini sağlam bağlamadı,

Bu Çırçı erkek bala doğurmadı.

Bu Çırçı'yı alalı,

Yazı kışı on dört yıl oldu

Bu, mezarlı yeri ziyaret etmiyor,

Bu, elmalı yerde yuvarlanmıyor,

Bu, şifalı sularda gecelemiyor.

Ey Huda Taala yar olsa!

Çırçı'nın karnında

¹⁰⁹ Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 10.

Erkek bala var olsa!

...¹¹⁰

Çocuksuzluğa bağlı olarak kahramanın doğacağına müjdenmesi motifi Dede Korkut Destanı'nda da yer alır. Bayındır Han'ın düzenlediği toyda çocuğu olmadığı için, kara çadıra oturtulan, altına kara keçe serilen ve önüne yemek olarak kara koyun yahnisi konulan Dirse Han, bu duruma çok üzüлüp öfkelenir. Dirse Han'ın, Bayındır Han tarafından bu tarz bir muameleye tabi tutulması dahi doğacak olan kahramanın habercisidir. Daha sonra Dirse Han ve hatunu Allah'ın onlara bir çocuk vermesi için çeşitli pratikler uygular ve dileklerine nail olurlar:

“Attan aygır deveden buğra koyundan koç kırdurdu. Ulu toy eyledi, hacet diledi. Aç görse toyurdu. Yalıñ görse tonatdı. Borçluyu borcundan kurtardı. Depe gibi et yığdı göl gibi kırmızı sağdurdı. El götürdiler hâcet dilediler. Bir ağzı dualının alkışıyla Allah Ta’âla bir ayal virdi: Hatunı hamile oldı, bir niçe müddetten sonra bir oğlan toğurdı.”¹¹¹

Yine, Kam Püre'nin oğlu Bamsı Beyrek'in doğumu da, Bayındır Han'ın düzenlediği bir toyda Pay Püre'nin bir oğul için dilek dilemesi ve orada bulunan beylerin bu dileğe iştirak etmesi ile gerçekleşir:

“Kalın Oğuz bigleri yüz göge tutdılar, el kaldurup du’â eylediler, Allah Ta’ala sana bir oğul virsün didiler. Ol zamanda biglerün alkışı alkış karkışı karkış idi, du’aları müstecab olur idi.”¹¹²

Türk destanlarında doğumun müjdenmesi ve olağanüstü doğum motifleri dikkatle incelendiğinde fark edilecektir ki, kahraman genellikle yurt ya da kabile içinde kaosun başladığı dönemlerde dünyaya gelir. Manas, Oğuz

¹¹⁰ Naciye YILDIZ, a.g.e., s. 537.

¹¹¹ Muharrem ERGİN, *Dede Korkut Kitabı I*, a.g.e., s. 81.

¹¹² A.g.e., s. 117.

Kağan, Alpamiş ve daha birçok destan kahramanı yurdun tehdit altında olduğu ya da dağılmaya başladığı dönemlerde birleştirici unsur olarak ortaya çıkar.¹¹³

2. Kahraman olağanüstü şartlarda doğar. (Bu doğum ilahî bir oluşum sonucunda vuku bulur.)

Doğumun müjdelenmesi motifinden hemen sonra, destan kahramanı olağanüstü biçimde dünyaya gelir. Kahramanın olağan dışı doğumu onun gelecekte göstereceği başarıların habercisidir. Olağanüstü doğum motifi, kahramanın doğumunun müjdelenmesi motifinin yer aldığı her destanda tespit edilmeyebilir. Doğumun müjdelenmesi motifine rağmen, olağanüstü doğum motifinin yer almadığı destanlar da vardır. Bu destanlardan bir kısmında bu durum, kahraman için bir eksiklik olarak ortaya çıkar. Kimi destanlarda kahramanın macera esnasında karşısına çıkan bir takım güçlükler karşısında çözüm yolu üretememesi, doğumunun olağanüstü şartlarda gerçekleşmemesine dayandırılır. Bu yolla olağanüstü doğum motifinin, bir diğer motif ya da tipi öne çıkarmak amacıyla pasifize edildiği fark edilir. Öne çıkarılmak istenen unsur, at tipi ya da başka bir takım ilahî yardımcı tiplerdir. Mesela, Tıva Destanı Alday-Buuçu'da kahraman Han-Buuday'a karşılaştığı bir zorluk karşısında, atı; akıl verirken;

“ ...

Yiğit mi yiğitsin,

Er aklın ermez daha,

Anneni yırtıp çıkmadın sen,

Benim ağzımı yırtiver

...¹¹⁴ *der.*

¹¹³ Mehmet AÇA, “Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve Alp Kavramı Üzerine Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri”, *Millî Folklor*, Kış - 2000, s. 5-17.

¹¹⁴ Metin ERGUN – Mehmet AÇA: *Tıva Kahramanlık Destanları – I*, Ankara, 2004, s. 221.

Han-Buuday'ın atı Han-Şilgi'nin söylediği sözler, yardımcı at motifinin işlevini ortaya koyması bakımından manidar olmakla birlikte, yiğidin annesinin karnını yırtmadan olağan şekilde doğması nedeniyle, kahramanlık mertebesi ile ilgili yeterli tecrübeye sahip olmadığını vurgular. Bu açıdan bakıldığında, olağanüstü doğum motifinin destan kahramanı için taşıdığı önem ortaya çıkmış olur. Olağanüstü doğum motifi ile kahraman doğar doğmaz yiğitlik ile ilgili tecrübe kazanmaktadır.

Olağanüstü doğum motifi karşımıza farklı şekillerde çıkar. Oğuz Destanı'nın Uygur varyantında Oğuz Han'ın doğumu aşağıdaki gibi anlatılır:

“ ...

Bundan sonra sevindiler.

Yine bir gün Ay Kağanın gözü parladı. Doğum ağrıları başladı ve bir erkek çocuk doğurdu. Bu çocuğun yüzü gök; ağzı ateş (gibi) kızıl; gözleri elâ; saçları ve kaşları kara idi. Perilerden daha güzeldi.

Bu çocuk anasının göğsünden ilk sütü emdi ve bir daha emmedi. Çiğ et, çorba ve şarap istedi. Dile gelmeye başladı; kırk gün sonra büyüdü, yürüdü ve oynadı...”¹¹⁵

Oğuz herhangi bir insan gibi doğmamıştır. Destanın daha başında nakledilen bu olağan dışı doğum hadisesi, Oğuz Han'ın daha sonra göstereceği kahramanlıkların işaretidir. Birçok destanda kahraman olmak için olağanüstü doğum motifi neredeyse ön şart gibi gelişmektedir. Oğuz Destanı'nın Reşideddin nüshasında Oğuz'un doğumu, Uygur nüshasındaki kadar abartılı olmasa da, olağanüstü hâller içerir:

“... Kara Han veliaht olduğundan babasının yerine geçip padişah oldu. Onun çok talihli ve padişahlığa lâyık bir oğlu dünyaya geldi. Üç gün ve üç gece

¹¹⁵ W. BANG , Reşit Rahmeti ARAT, Oğuz Kağan Destanı, İstanbul, 1970, s. 1.

anasının sütünü emmedi. Anası artık onun hayatından ümidini kesmiş, kederli ve endişeli idi. Bir gece rüyasında oğlunun kendisine bir şeyler söylediğini gördü: ‘Eğer sütünü emmemi istiyorsan biricik Tanrı’yı ikrar ve itiraf et; üzerine olan hakkını olduğu gibi farz bil.’ Kadın üç gece bu hali rüyasında gördü. Bu kavim kâfir dininde olduğu için kadın meseleyi onlara anlatamadı. Kocasından gizli olarak Tanrı’ya imân etti. Elini göğse kaldırıp dua etti ve dedi ki; ‘Ey Tanrım, bâri ben bîçârenin sütünü bu çocukcağızın zevkine uydurup tatlı kıl.’ Oğuz o anda anasının göğsüne yapışıp emmeye başladı. Bir yıl geçince babası onda olgunluk ve asâlet belirtileri gördü. Onun temizlik ve güzelliğinden hayrette kaldı ve dedi ki: ‘Bizim kavim ve uruğumuzda bundan daha güzel bir çocuk dünyaya gelmemiştir.’ Çocuğun bir yıl sonra dili açılıp konuşmaya başladı ve ‘ben bir otağda doğduğum için adımlı Oğuz koymak gerekir’ dedi.¹¹⁶

Reşideddin, -destanın aslını İslami unsurlara göre değişikliklere uğratarak- Oğuz’un doğumundaki fevkâladeliği, İslami bakış açısıyla yansıtmaya çalışmıştır.

Manas Destanı’nda, Manas’ın babası Cakıp Han, ilk evliliğinin üzerinden on dört yıl geçmesine rağmen, henüz bir çocuk sahibi olamamıştır. Manas, anne ve babasının evliliklerinden on dört yıl sonra dünyaya gelmiştir. Onun dünyaya gelmesi için annesi evliya mezarlarını ziyaret etmiş, elmalıkta oynamış, pars yüreği yemiş, belini sıkıca bağlamıştır. Manas doğduğunda eti pamuk, kemikleri ise bakır gibidir. Tıpkı Oğuz Kağan gibi, o da beşikteyken konuşmaya başlamıştır.¹¹⁷ Manas Destanı’nda da destan kahramanının yaradılıştan itibaren diğer insanlardan farklı hususiyetler gösterdiğine şahit olunur. Manas’ın doğuşu destanda şu şekilde anlatılır:

“Cakıp Han, Çıırçı gibi kadından

¹¹⁶ A. Zeki Velidî TOĞAN, **Oğuz Destanı**, İstanbul, 1982, s. 17-18.

¹¹⁷ İsa ÖZKAN, “Manas ve Altın Arığ Destanı’ndaki Motifler”, **Manas 1000 Bişkek Bildirileri**, Ankara, 1997, s. 149-151.

*Hem de erkek bala doğurttu.
 Şimdi erkek balaya baksa,
 Apak eti pamuk gibi,
 Kemiği bakır gibi,
¹¹⁸*

Destan kahramanının olağanüstü doğumuna ilişkin olarak, elinde kan izi ile dünyaya gelmesi ilginç motiflerden biridir. Bu motif doğan çocuğun ileride kahraman olacağının işaretidir.

Moğol hükümdarı Cengiz Han doğduğunda elinde kan vardır:

“Cengiz Han’ın babası Yesugai - Ba’atur Tatarlardan Temucin - uge’yi, Hori - buha’yı ve başkalarını esir alarak getirirken, Ho’elun - ucin (karısı) hamile idi. Onan nehri yanındaki Deli’un-boldah’ta ikâmet ederlerken, tam orada Çinggis-Hahan dünyaya geldi. O doğarken sağ elinde saka (kemiği) büyüklüğünde pıhtılaşmış kan tutuyordu. Tatarlardan Temucin-uge’nin getirildiği zamanda doğduğu için, ona bu suretle Temucin ismi verildi.”¹¹⁹

Tatar Türklerinden derlenen “Ak Kübek Destanı” da doğrudan olağanüstü doğum motifi ile başlar;

“Bir şehirde Al Bitik adında bir bey varmış. Bu beyin bir oğlu olmuş. Onun adını Ak Kübek koydular. Annesinin karnında o çocuk konuştu:

*“Ben doğarım, doğarım,
 Doğunca belimi bağlarım,
 Nilüferli derin suda,*

¹¹⁸ Naciye YILDIZ, a.g.e., s.538-539.

¹¹⁹ Manghol-un Niuça TOBÇA’AN, **Moğolların Gizli Tarihi**, Çev: Ahmet Temir, Ankara, 1995, s. 19.

*Güçlü vücudumu yıkarım...*¹²⁰

*“Altın Arığ Destanı’nda, kahramanın doğuşu tam anlamıyla tabiatüstü bir durum arz eder. Altın Arığ, kutlu ak kayanın içinde Picen Arığ’ın babası Altın Sayzan’ca, hareketsiz cisminden başı koparıldıktan sonra cansız bir suret şeklinde dururken, Huu İney tarafından bengi suyun kendisine ve atı Ak Sabdar’a sürülmesiyle birlikte canlanır ve dünyaya iner.”*¹²¹

Olağanüstü doğum motifinin gerçekleşme şekillerinden bir diğeri, insan dışı varlıklardan türeme şeklinde vuku bulur. Özellikle kurttan türeyiş Türk destan ve efsanelerinde önemli bir motiftir. Bu verimlerde kurt tarafından büyütölmek, kurdun kılavuzluk etmesi gibi birçok motife rastlanmaktadır. Kurt, Türkler arasında kutsal bir hayvan olarak kabul edilmiştir.

Göktürk efsaneleri arasında Kao-çıların türeyiş efsanesi bu açıdan ilginçtir. Türk destanlarında olağanüstü yollarla doğan şahıslar halkın geleceğinde önemli bir konumun sahibi olurlar. Kao-çıların kurttan türeyiş efsanelerinde de, babası kurt olan kahraman Kao-çı daha sonra halkının atası konumuna yükselir:

*“Efsaneye göre, bir kağanın çok akıllı ve güzel iki kızı varmış. Babası onları insanoğlu ile evlendirmeye kıyamamış, ‘kızlarım ancak tanrı ile evlenebilir’ demiş. Küçük kız bir tepede tanrıyı beklerken bir kurt peyda olmuş. Kız tanrı olduğuna inandığı kurtla evlenmiş. Kaoçı halkı bu kızla kurttan türemiş.”*¹²²

Kahramanın olağanüstü doğumu motifinin en sık karşılaşılan motiflerden biri olması sebebiyle, konuyla ilgili örnekler çoğaltılabilir. Destanların teşekköl ettiği dönemlerdeki inanış ve yaşam tarzına bağlı olarak,

¹²⁰ Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Tatar Edebiyatı, C. XVIII.

http://www.kultur.gov.tr/TR/Tempdosyalar/109900__akkubek.pdf (Erişim Tarihi: 18. 01.2006)

¹²¹ İsa ÖZKAN: “Manas ve Altın Arığ Destanı’ndaki Motifler”, a.g.t., s. 148-149. (Gen.bil. için bkz.

Fatma ÖZKAN: *Altın Arığ Destanı*, Ankara, 1997, s. 91-93

¹²² Bahaeddin ÖGEL, a.g.e., s. 500.

bu motif farklı şekillerde karşımıza çıkabilmektedir. İlk toplum hayatının sürdürüldüğü dönemlerin bakiyeleri olan anlatmalarda, olağanüstü doğum motifi yukarıdaki örnekte izlendiği gibi, “totemistik, antropomorfik”¹²³ inanışların izlerini taşıyabilmektedir. Bu veya benzeri şekilde ortaya çıkan kahramanlar daha önce de üzerinde durulduğu gibi, ilk ata kabul edilmiş hatta yarı tanrılaştırılmıştır. Epik eserlerde kahramanın kutsallığına duyulan bir ihtiyaç, eserlerin ortaya çıktığı zaman ve şartlara göre çeşitli yollarla -ki bunlardan biri olağanüstü doğum motifidir- giderilmiştir. Arkaik destan olarak nitelendirilen destanlarda kahramanın doğumu fantastik bir yapı arz ederken, kahramanlık destanlarında bu motif kısmen realistleştirilmiştir.

3. Kahraman, Tanrı katından gönderilmiştir ve genellikle soylu bir aileye mensuptur.

Kahraman yoluyla kutsal güçleri algılama ve onlarla temasta olabilme isteği, destan kahraman tipinde soyluluğun hemen hemen değişmez ölçüt olarak tezahür etmesine neden olur.

İnsanoğlu sıradan olduğunu düşündüğü oranda ideallerini gerçekleştirebilecek donanıma sahip hayalî kimlikler yaratarak destan, efsane, mit gibi eserlerin tiplerini oluşturmuştur. Kimsenin olmadığı kadar kuvvetli ve başarılı tahayyül edilen bu tiplerin asil bir soydan geldiğine inanılması gayet doğal bir temayüldür. Keza kahraman sıradanlıktan uzaklaştığı oranda tipleşmektedir.

Dünya literatür tarihinde destan ve destan benzeri verimlerde kahramanın soyluluğu ortak bir motif olarak karşımıza çıkar. L. Raglan'ın Batı epik kahraman tipi üzerine yaptığı tasnifin ilk üç maddesi kahramanın soyluluğu ile ilgilidir.¹²⁴ L. Raglan, bütün medeniyetlerde destan türüne olan millî bağlılığın sebbini izah ederken, destanın kişiyi krallığa yani iktidara

¹²³ Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 71.

¹²⁴ Fits Roy Richard Somerset RAGLAN, a.g.e.,s. 190-193.

bağlayan unsur olduğunu ifade eder. Ona göre tanrılar sadece krallıkta bulunurlar, avamda yani halk arasında yer almazlar.¹²⁵ Destan kahramanlarının soylular arasından seçilmesinin nedeni, soylu-tanrı ilişkisi ile ilintilidir. Halkın destan ve merkezî kahramana duyduğu derin saygı ve bağlılığın sebebi bu paralelliğe dayanır.

L. Raglan dışında J. G. Frazer, J. Campbell ve D. A. Miller gibi birçok bilim adamının da, incelemelerinde aynı görüşü paylaştığı görülür. Epik eserlerin kaynağını ritüele dayandıran L. Raglan, toplumun ya da milletin hamisi veya lideri konumunda kahraman olarak telakki edilen kişilerin mutlaka soylu olmaları ile ilgili prensibi, tarih öncesi döneme ait (özellikle Mısır mitolojisinde sıklıkla karşılaşıldığı gibi) kralların kız kardeşleri ile evlenme geleneklerine bağlar.¹²⁶ Buna göre, epik eserlerde merkezî kahraman tipinin daima soylu bir aileden gelişi kadim dönem geleneklerinden biri olan, asil kanın korunması töresi gereğince uygulanan akraba evliliği ritüelinin şekil değiştirmiş hâlidir. Ritüel ortadan kalksa da, ritüelin gerçekleştirilme amacı bilinçaltına yerleştiğinden, epik eserlerde kahramanın soyluluğu prensibi şeklinde korunmaya devam etmiştir. Kral veya benzer konumdaki insanların tanrı soyundan geldiğine dair inanış birçok medeniyetin epik anlatımlarında mevcuttur. Dolayısıyla tanrı kanının katışıksız olarak devam ede gelmesi için, akraba evlilikleri tarihi dönemlerde de tercih edilmiştir.

L. Raglan'a göre destanda yer alan birçok motifin kaynağı ritüeldir. Kahramanın tanrı gibi mucizevi doğumu da ritüel kaynaklıdır. *“En eski mitlerde kadının kocasını tanrı olarak tasavvur ederek birleşmesiyle dünyaya getirdiği çocuk, olağan dışı ve tanrıdan gelen olarak kabul edilmiştir.”*¹²⁷ Kısaca L. Raglan, kahramanın tanrı katından ya da bizzat onun soyunun devamı olarak dünyaya gelişini, eski dönem ritüellerinin destandaki izleri olarak nitelendirir. *“Bir adamın boğa ya da kuğu şeklini alması nispeten*

¹²⁵ Robert A. SEGAL, a.g.e., s. 149.

¹²⁶ Fits Roy Richard Somerset RAGLAN, a.g.e., s. 196-197.

¹²⁷ A.g.e., s. 191.

kolaydır, fakat gök gürültüsü ve altın yağmuru tarihi bir orijinden öte kesinlikle ritüele işaret etmektedir.” diyerek konuyla ilgili fikrini özetlemiştir.¹²⁸

Ünlü şair ve filozof Hesiod’un M.Ö. yaklâşık 700’lerde yazdığı “*Theogony*” adlı eseri, o zamana kadarki tarihi dönemleri mitik bakış açısı ile değerlendirir:

*“Homer’in İlyada ve Odesa’sı ve hatta Dante’nin İlahi Komedyası, Hesiod’un bu eserinden alınan ilham ile vücuda getirilmiştir. Hesiod’un bu görüşleri Homer’in de etkisiyle Helenik kültürde geniş bir yayılım gösterir”*¹²⁹.

Batı epik anlayışı içinde sık rastlanan bu tanrılar arası ilişkiler yumağı, daha sonraki dönemlerde epikte karşılaşılan insan kahramanlar üzerinde de etkisini korumuş ve onlara tanrıya benzer özellikler kazandırmıştır. Homer’in verimlerinde Hesiod’daki tanrılar panteonunun bütün gücü Zeus üzerinde toplanmıştır. Homer’in verimlerinde kişileştirilmiş tanrıların insanlarla birebir ilişkileri söz konusudur. Bu ilişkilerin bir kısmı Zeus’un beşeri kadınlarla olan cinsi münasebetlerinden oluşmaktadır. Bu münasebetler sonucu doğanlar, taşıdıkları tanrı kanı sebebiyle yarı tanrı olma özelliği kazanmıştır. Sıradan insanlara göre olağanüstü güce sahip olan bu kişiler yarı ölümlüdür. Yarı ölümlü kahramanların birçoğu, Herakles ve Promete gibi, insanlık adına gösterdikleri erdem ile şöhret kazanmıştır:

“Greek mitolojisi üzerine inşa edilen Batı epik verimlerinde, kahramanların soyu kan yoluyla Zeus panteonuna dayandırılmıştır. Daha sonra teşekkül eden orta dönem kahramanlık destanlarında, Zeus’un yerini kraliyet ailesi almıştır. Aslında Homer verimlerinde görülen tanrının kanını taşıma motifi, o dönemin dinî ve kültürel yapısının sonucudur. Bu anlayış ünlü filozof Ksenofanes’in Homer’i eleştirip metafiziksel olarak Tanrı’nın birliği görüşünü - ki bu görüş daha sonra Eflatun ve Aristo’daki Tanrı kavramının hazırlayıcısı

¹²⁸ A.g.e., s. 191.

¹²⁹ http://www.historicalsense.com/Archive/Fener60_2.htm (Erişim Tarihi: 21. 06.2006)

olmuştur- ortaya koyana dek uzun süre Batı uygarlığının beşiği antik Ege'nin kabulüne mazhar olmuştur.”¹³⁰

Orta dönem Batı kahramanlık destanlarında ise, Roland veya Beawolf gibi, hristiyan toplumun bakış açısı yansıtılmıştır. Batı epik kahramanlarının soyluluğu ile ilgili olarak barizleşen Tanrı kanı taşıma gerekliliğinin bugün hristiyan Batı dünyasında teslis(üçleme) anlayışı ile devam ettiği görülür. Tartışılan hristiyan efsanelerinden “Kutsal Kâse” hikâyesinin kilise tarafından reddedilmesi gerçeğinin altında, bu efsanede Hz. İsa'nın kanını taşıyan ölümlü bir evlâdının varlığından söz edilmesidir. Kutsal Kâse'nin aslında İsa'nın soylu neslinin taşıyıcısı olan Mecdelli Meryem olduğu sırrı, katolik kilisesinin ilan ettiği ilâhın, yani İsa'nın, aslında ölümlü nesiller dünyaya getirdiğinin fiziksel ispatıdır. Bu da Hz. İsa'nın aslında kilisenin iddia ettiği gibi Kutsal Teslis'in üçüncü şahsı olan Oğul Tanrı değil, bir beşer olduğunu kanıtlamaktadır. Kilise, Hz. İsa'yı tanrılaştırma yolunu seçmiş ve böylece hristiyan camia üzerinde ortaçağ boyunca otorite kurmuştur. Bu manada semavi bir din olan hristiyanlık ile mitik dönem ritüel ve inanışları arasında devam ede gelen bağlantı dikkat çekicidir.

Batılı kahramanların bir kısmı ilahî nitelikli cinsî birleşim vasıtasıyla bizzat tanrının çocukları olarak dünyaya gelmiştir. Mesela, Yunan mitik verimlerinin ünlü kahramanı Herakles; Zeus ile Miken Kralı'nın kızı olan Alkmene'nin çocuğudur. Herakles'in babasının tanrı olması onu doğuştan tanrıya özgü yeteneklere sahip kılmıştır. Herakles'in dahil olduğu mitolojik dönem epik verimlerinden, hristiyanlık sonrası kahramanlık destanlarına (şövalye destanları) ulaşıldığında da, bu anlayışın sürdürüldüğüne şahit olunur. Fransızların ünlü destanı Roland¹³¹ ve İngilizlerin Beowulf adlı destanlarında da eylemler merkezî kahraman etrafında olmak üzere aristokrat bir zeminde geçer. İngiliz destan kahramanı Beowulf, kendisi gibi kahraman olan İskandinavyalı Scyld'nin oğludur. Destanda Beowulf, acı çeken insanlara

¹³⁰ http://www.historicalsense.com/Archive/Fener60_2.htm (Erişim Tarihi: 21. 06.2006)

¹³¹ **Roland Destanı**, Çev.: Bilge UMAR, İstanbul, 2005, s. 5-8.

yardım etmesi için Tanrı tarafından gönderilmiştir ve destanda “King of Glory” ve “Lord of Life” sıfatlarıyla nitelendirilmiştir.¹³² Roland Destanı’nın kahramanı Roland’ın annesi, Büyük Şarl olarak anılan Fransız Kralı’nın kız kardeşidir. Destanda Roland, Kont ve Beylerbeyi unvanlarıyla anılır.

Türk destanlarını incelediğimizde de, destan kahramanlarının birçoğunun soylu bir menşee sahip olduğu tespit edilir. N. K. Chadwick, Türk destanlarındaki kahraman tiplerini değerlendirirken öncelikle onların sosyal durumları üzerinde durur. Kırgız sahası destanlarından yola çıkarak, Türk destan kahramanlarının genellikle aristokrat bir çevreye dahil olduğunu belirtir. Bütün merkezî kahramanlar, N. K. Chadwick’in ifadesiyle, prens ya da benzeri konumdadır. Destanlarda yer alan kadın kahramanlar da bu prenslerin kız kardeşleri veya halkın asil sınıfındandır. Bu önerme, bazı rivayetler dikkate alındığında sadece Türkmen destan kahramanı Köroğlu için geçerli değildir. Köroğlu, bir istisna olarak orta sınıfa mensuptur. N. K. Chadwick, destanlardaki kahraman kadrosunun asil sınıftan oluştuğuna dair öne sürdüğü hipotezini Manas Destanı’ndan yola çıkarak kanıtlamaya çalışmıştır. Ona göre, Türk destanlarında orta ya da aşağı tabaka denen sınıfının sosyal hayatına çok az yer verilmiştir. N. K. Chadwick bu gözleminden yola çıkarak, Türk destanlarında merkezî kahraman başta olmak üzere, olaylar örgüsü daha çok asil soya mensup kişilerin etrafında gelişmektedir, demektedir.¹³³

N. K. Chadwick’in yukarıdaki fikirleri büyük ölçüde geçerli kabul edilebilir. Türk destanlarında yer alan olumlu ve hatta olumsuz kahramanların neredeyse tamamı asil bir soya mensuptur. Özellikle merkezî kahraman tipi başlı başına kut sahibi biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaradılıştan itibaren taşıdığı kut onun kahraman olması için lütfedilmiştir. O, Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisidir. Dolayısıyla, kahramanın ailesi soylu olmasa da o,

¹³² Clarence Griffin GHILD, *Beowulf*, Ontario, 2000, s. 12.

¹³³ Nora K. CHADWICK - Victor ZHIRMUNSKY, *Oral Epics Of Central Asia*, Cambridge University Press, 1969, s. 79.

Tanrı kutunu taşıyan kimsedir. Ancak kahraman çoğu zaman, soyunun getirdiği asalet ile birlikte, ayrıca Tanrı kutunun sahibidir. Kahramanın, kahraman olarak telakki edilebilmesi için zaruri olan sıfat Tanrı'nın temsilcisi olmasıdır. Türk destanlarında merkezî kahraman tipinin taşıdığı kut "Doğuşlu"¹³⁴ ibaresi ile dile getirilir. Doğuşlu; Tanrı kutu ile dünyaya gelen kişiler için kullanılmaktadır. Bir kimse asil bir soydan olabilir ancak doğuşlu değilse, yani Tanrı'nın kutunu taşımıyorsa kahraman olamaz. Orhun Anıtları'nda bu durum şu sözlerle anlatılır:

*"Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş tabii. Buyruku bilgili imiş tabii, cesur imiş tabii. Beyleri de milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabii. İli tutup töreyi düzenlemiş. Kendisi öylece vefat etmiş. Yasçı, ağlayıcı, doğuda, gün doğusundan Bökli Çöllü halk, Çin, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı, bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuş. Öyle ünlü kağan imiş. Ondan sonra küçük kardeşi kağan olmuş tabii, oğulları kağan olmuş tabii. Ondan sonra küçük kardeşi, büyük kardeşi kılınmamış olacak, oğlu babası gibi kılınmamış olacak. Bilgisiz kağan oturmuştur, kötü kağan oturmuştur. Buyruku da bilgisizmiş tabii, kötü imiş tabii."*¹³⁵

Bumin Kağan ve İstemi Kağan'dan sonra gelen kağanlar Tanrı tarafından kutlu kılınmadığı için Göktürk Devleti zor duruma düşmüştür. Bumin ve İstemi Kağan ise yarlık sahibidir. Tanrı'nın inayeti ile kağanlık ettikleri için başarılı olmuşlardır.

Destanda soyluluk prensibi kahramanın gücünün, değerinin ve taşıdığı kutun anlaşılmasını kolaylaştırmak için kullanılan bir motif olmasının yanı sıra; destanın teşekkül ettiği toplumu da yüceltmektedir. Zira, Tanrı kahramanı yücelmeye lâyık olan ırklara göndermektedir. Sözlü edebiyat verimlerinin her biri temerrüz ettiği milletin ya da toplumun millî değerleri çerçevesinde meydana gelir. Bu anlamda milliyetçilik hassasiyetini en çok aksettiren sözlü

¹³⁴ Bahaeddin ÖGEL, **Türk Mitolojisi - II**, Ankara, 2002, s. 2.

¹³⁵ Muharrem ERGİN, **Orhun Abideleri**, a.g.e., s. 18.

edebiyat verimlerinin başında destan yer alır. Millî değerler, destanda kahraman tipi üzerinden aktarılır. Destanlar bir millete ait maddi-manevi bütün değerleri içinde toplayan bir prizma gibidir. Destan kahraman tipi ile Tanrı arasında kurulan yakınlık vasıtasıyla millî değerlerin seviyesi yükseltilmektedir.

Türk destan kahramanları ortaya çıktıkları dönem ve sahalarda yukarıda bahsettiğimiz gibi, Tanrı'nın yansımaları olarak düşünülmüşlerdir. Türk destanlarında kahraman ile Tanrı arasında, Batı epik verimlerinde olduğu gibi bir kan bağından söz edilmez. Hakasların mitolojik motiflere fazlaca rastlanan Altın Arığ Destanı'nda merkezî kahraman Altın Arığ'ın, kutlu kayanın içinde cansız bir halde dururken Huu İney tarafından hayat suyunun kendisine ve atına sürülmesiyle canlanıp dünyaya indiğinden yukarıda söz edilmişti. Dolayısıyla, Türk destan kahramanları arasında Altın Arığ, beşerden dünyaya gelmeyen bir kahraman tipi olarak karşımıza çıkar.¹³⁶ Bu olağanüstü vücuda gelme motifine rağmen, destanda Altın Arığ ile Tanrı arasında herhangi bir akrabalıktan söz edilmemiştir. Altın Arığ, Tanrı'nın yeryüzünde görevlendirdiği biri olarak olağan dışı yollarla yeryüzüne inmiş ve düşmanlarını yenmeye muktedir olmuştur. Altın Arığ'ın diriltilmesi hadisesinde dahi bizzat Tanrı değil, onun buyruğu ile bir takım ilahî yardımcı tipler rol oynamıştır. Nitekim Altın Arığ, Tanrı'nın kendisine bahsettiği bütün ayrıcalıklara rağmen destanın sonunda ölür.¹³⁷ Türk destan kahramanları daha çok Tanrı'nın yeryüzünde görevlendirdiği insanlar olarak düşünülmelidir. Bu tespit daha önce bahsedilen Türk zihniyet yapısının rasyonalite üzerine kurulduğu tezini ispat eden misallerden biridir. Türk mitik anlayışı dahi bu rasyonalizm sınırları içinde şekillenmiştir.

¹³⁶ İsa ÖZKAN, "Manas ve Altın Arığ Destanı'ndaki Motifler", a.g.t., s. 149.

¹³⁷ Fatma ÖZKAN, *Altın Arığ Destanı*, Ankara, 1997, s. 275.

E. M. Meletinskiy, Altın Arığ gibi kahraman tiplerini değerlendirirken şu tespiti yapar:

*“Mitik kültürel kahramanlar tanrı değildir ve kaide olarak, dinî âyinlerin görevlisi de değillerdır. Kültürel kahramanın tanrıya dönüştürülmesi, ancak bu folklor kahramanının gelişme yollarından sadece biridir. Aynı zamanda ilkel mitin dinî mite dönüştürülmesi ile gerçekleşir.”*¹³⁸

Mitik dönem yani tarih öncesi dönemden izler taşıyarak günümüze ulaşan destan kahramanlarının, hadiselerin yaşandığı dönem zarfında değil de, folklorun gelişimi sürecinde tanrıya yakınlaştığına dikkat çeken E. M. Meletinskiy, bu durumun mitin zaman içinde kazandığı dinî hüviyetle ilgili olduğunun altını çizer.

Kl Tigin Anıtı’nın Doğu yüzünde yer alan müteakip alıntı, hakan konumundaki kişiler ile Tanrı arasındaki bağlantının anlaşılabilmesi bakımından tarihi-ilmi belgelerdir:

*“stte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insan oğlu kılınmış. İnsan oğlunun üzerine ecdadım Bumın Kağan, İstemi Kagan oturmuş. Oturarak Türk milletin ilini töresini tutu vermiş...Yukarıda Türk tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İtiriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmış olacak. Babam kağan on yedi erle dışarı çıkmış...Tanrı kuvvet verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş. Doğuya, batıya asker sevk edip toplamış, yığmış. Hepsi yedi yüz er olmuş...Türk milletin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o Tanrı kağan oturttu tabi.”*¹³⁹

¹³⁸ E. M. MELETİNSKİY, “Предки Прометея- Культурный герой в мифе и эпосе”, a.g.m.

¹³⁹ Muharrem ERĖİN, **Orhun Abideleri**, a.g.e., s. 17-18.

Anlaşılabacağı üzere hakan veya kahraman olan kişiler, Tanrı'dan kut olarak Türk milletini yükseltmek ve yüceltmek için yeryüzüne gönderilmişlerdir. Onların tanrı ya da tanrı ile akraba olma gibi bir hususiyetleri söz konusu değildir. Yine, Kül Tigin Anıtı'nda yer alan *“Zamanı Tanrı bozup dağıttığından dolayı kişiöğlü hep ölümlü yaratılmış...”*¹⁴⁰ şeklindeki sözler Türk milletinin Tanrı ile insan arasındaki farkı ayırt edebilecek raddede yüksek zihni haslete sahip olduğunu gösterir.¹⁴¹

D. Yıldırım, Tanrı ile kahraman bağlantısını Orhun Anıtları'ndan yararlanarak yorumlar. D. Yıldırım'ın yorumu destanda kahraman tipinin soyluluğuna dair ilkeyi açıklar mahiyettedir:

*“Türklerin tek Tanrısı vardır. Orhun Anıtları'nda Tanrı daima tek başına ifade edilmektedir. Gök Tanrı olarak yapılan yorum da Tanrı'yı değil, sadece gökyüzünü ifade etmektedir. Kağanlık sadece Tanrı'nın iradesine göre verilen bir görevdir. Türklerin inandığı bu Tanrı, Türk ulusu yok olmasın diye kağan gönderir. Tanrı ile kağan arasındaki uyumu; kağan, ulusu ile kendi arasında tesis etmekle yükümlüdür. Yükümlülüğünü yerine getirebilmesi için Tanrı kağana 'yarlık' verir. Kağan kendisine verilen yarlık ile milleti yönetir ve millet de yarlık sahibi kağanın buyruklarına uyduğu sürece sürekliliğini korur. Kağanlık tesadüf bir seçim sonucunda elde edilen bir makam değildir. Kağanlığa aday olan kişi yarlık almayı hak ettiğini ispatladıktan sonra bu makama gelmeye hak kazanır. Böylelikle Tanrı tarafından seçilmiş biri olarak yükseltilmiş olur”.*¹⁴²

Türk destanlarında kahramanların soyluluğuna duyulan ihtiyaç Türk töresi ve inancına dayanır. Destanları bir yana bırakıp tarihi belgeleri incelediğimizde dahi bu inanışın kökeninde Türk tefekkür ve devlet anlayışını tespit edilir. Gyöffy, Türklerdeki yöneticilik anlayışı ile ilgili olarak Eski

¹⁴⁰ Dursun YILDIRIM, “Köktürk Çağında Tanrı mı Tanrılar mı Vardı?”, *Türk Bitiği*, a.g.e., s. 121.

¹⁴¹ A.g.e., s. 121-122.

¹⁴² A.g.e., s. 114-116.

Türklerde “Kutsal Krallık”¹⁴³ müessesesinin var olduğunu belirterek, bu kutsallığın kaynağını Türk töresinin şekillendirdiği gelenek ve tabuların oluşturduğunu ifade eder. Bu görüşü onaylamamak mümkün değildir. Tarihi, coğrafi, folklorik ve kültürel Türk mirası üzerine yapılan tarafsız akademik araştırmalar göstermektedir ki, Türk milleti tarih sahnesine çıktığı ilk dönemlerden bu yana belirli bir inanış sistemine bağlı olarak varlık sürdürmüşlerdir. Bu inanış sistemi “Türk Tanrısı” ve onun buyruklarına dayanır. Türklerin inandığı Tanrı ve onun buyruklarının tamamı “Türk Töresi” olarak kabul edilir. Türk Töresi’ne uyan han ve kağanlar, Tanrı tarafından himaye edilip başarılı olurlar.

Hakan anlayışında olduğu gibi, Türk milletinin bilinmeyen tarihi süreci içinde yaşanmış ve dönüm noktası mahiyeti arz eden bir takım olayların sözlü gelenekte zaman içinde değişime uğrayarak anlatılmasıyla teşekkül eden destanların kahramanları da, ideal tip konumunda olmaları nedeniyle hakan ile benzer özelliklere sahiptir. Bu merteye destan kahramanına halk tarafından isnat edilmiştir. Halk töreyi yaşatan destan kahramanını, hakan anlayışında olduğu gibi, nesilden nesile yücelterek aktarmıştır. Böylece, destan kahramanlarının nezdinde töreyi oluşturan zihniyet, bütün zamanlar boyunca unutulmadan günümüze kadar ulaşmıştır.

Destan kahramanlarına atfedilen kutluluk sıfatının mitik dönem bakiyeleri ile olan ilgisi, üzerinde durulması gereken başka bir ayrıntıdır. G. Dumezil, asil soya mensubiyet motifini destan kahramanlarını mite bağlayan unsur olarak telakki eder. Böylece, destanlar ile arkaik mitoloji arasında bağlantı kurarak, destanları “kökenler tarihi” biliminin malzemesi olarak değerlendirir:

“Böylelikle destan kahramanları atalarının (tanrıların) işlevlerini yeryüzünde devam ettirirler. Destanda asil soy motifi kullanılarak destan kahramanları,

¹⁴³ Aldo GALLOTTA, “Eski Türkler Arasında ‘Çift Krallık’ Meselesi” **Uluslararası Üçüncü Türk Kültürü Kongresi – I**, Ankara, 1993.

sıradan insanlardan üstün olmaları için desteklenmektedir. Destan kahramanlarının düşman ile karşılıklı mücadeleleri mitolojideki tanrıların birbirleriyle olan düellolarının taklidi gibidir.”¹⁴⁴

Destan kahraman tipinin teşekkülünde, çok tanrılı dinlerin müşahhaslaştırılmış tanrılarının etkisi büyüktür. İnsanoğlunun tabiata hâkim olmaya başlamasıyla, bu tanrıların özellikleri toplumda diğerlerine göre üstün yetenekleri olan kişilere aktarılmıştır. Böylece tanrılarla ilgili anlatmalar mit hikâyelerini, olağanüstü özellikleri olan insanlarla ilgili anlatmalar destanları meydana getirmiştir. İki tür arasındaki farklılıklardan en önemlisi mitte tanrılar ölümsüzken, destanda ne kadar yüceltilirse yüceltilsin insanoğlu ölümlüdür. Türk destanlarının birçoğunda rastladığımız “kahramanın ölüp dirilmesi motifi”ne rağmen, nihai sonun daima ölüm olduğu görülür. Yine de mitik anlatmalardaki tanrılarla, destan kahraman tipi arasında birçok benzerlik söz konusudur. Destan tiplerinin olağanüstü özellikleri, destan türünü mite bağlayan en önemli unsurlardan biridir.¹⁴⁵

Türk destanlarındaki kahraman tipinin sergilediği olağanüstü özellikleri doğrudan tanrılara bağlamak mümkün değildir. Çünkü, Türk tarihi ile ilgili ele geçen en eski yazılı belgeler bize, Türklerin müşahhaslaştırılmamış tek Tanrısı olduğunu bildirir. Türk kültür tarihinde, Batı’nın MÖ’ye ait yazılı belgelerinde olduğu gibi bir tanrılar panteonundan bahsedilmez. Batı ile eş zamanlı metinlerin tetkiki yapıldığında da, bilinmeyen tarihi devirlerde teşekkül ettiği anlaşılan tanrılar panteonu ve bu panteona dahil tanrılar vasıtasıyla vuku bulan olayların Batı epik sanatı içerisinde yaşatılmaya devam ettiğine şahit olunur. Batı mitik anlatmaları, bahsi edilen tanrılar panteonu ile insanlar arasında yüzyıllarca sürdüğü anlaşılan birçok sosyal, siyasi ve kişisel vakalar üzerine inşa edilmiştir. Öyle ki, tanrılarla insanlar arasında akrabalığa

¹⁴⁴ Georges DUMEZIL, **Archaic Roman Religion I**, London, 1996, s. 60-79.

¹⁴⁵ Dean A.MILLER, **The Epic Hero**, USA, 2000.

<http://site.ebrary.com/lib/gazi/Top?channelName=gazi&cpage=1&docID=10021543&f00=text&frm=smp.x&hitsPerPage=10&layout=document&p00=The+Epic+Hero&sortBy=score&sortOrder=desc>
(Erişim Tarihi: 12.04. 2006)

dayanan ilişkiler gayet sıradan motifler olarak ortaya çıkmaktadır. Türk mitik anlatımları ve destanlarında ise, kahraman ile Tanrı arasında herhangi bir akrabalık ya da genetik yakınlıktan söz edilmez. Kahraman Tanrı'nın buyruklarının uygulayıcısı olması hasebiyle bir takım güçlere malik yaratılmıştır. Bugün büyük şair ya da ressamların “Tanrı vergisi” olarak nitelendirilen yetenekleri onları Tanrı ile akraba yapmadığı gibi, Türk destan kahramanının sıradan insanlara göre sahip olduğu olağanüstü meziyetler de, kahramanı tanrı ya da tanrı kanının taşıyıcısı yapmaz. Ancak Tanrı'nın, koruyucu ve yol gösterici olarak sevdiği ya da hak ettiğini düşündüğü kişilere, yardım ettiği düşünülebilir.

Destan kahraman tipinin Tanrı tarafından seçilmiş olduğuna dair Oğuz Kağan ideal bir örnektir. İslam öncesi ve sonrası varyantlarda Oğuz Kağan'ın doğumunun olağanüstü tasvir edilmesi, Türk milletinin; kahramanın Tanrı katından görevlendirildiğine dair inancı, İslam sonrasında da korumaya devam ettiğini gösterir. Destanın Uygur metninde kahraman-Tanrı bağlantısı ile ilgili en dikkat çekici kısım, şüphesiz kahramanın evliliklerinin anlatıldığı bölümdür. Olağanüstü şekilde Tanrı'nın inayeti ile gönderilen Oğuz gibi bir kahramanın, evleneceği hanımlar da ilahî kökenlidir. Tanrı sadece Oğuz Kağan'ı değil onun eşlerini de bizzat seçerek yeryüzüne indirmiştir.

Manas Destanı'nın kahramanı Manas'ın doğumu da Tanrı ihsanıdır. Manas'ın seçkinliği daha doğumundan itibaren anlaşılır. Manas'a, ad koymaya gelen dört peygamber onun Tanrı tarafından gönderildiğini teyit eder:

*“Dört peygamber kucakladı,
Peygamber balayı sınıadı,
Cerken'den gelen yedi elçi,
Centeğini usulünce yiyip gitti,*

*Manas cin gibi çıkacak deyip gitti...*¹⁴⁶

Manas'ın, ana rahmine Cakıp Han'ın gerçekleştirdiği bir takım ritüeller sonucu düşmesi, onun ilahî yaradılışının sinyalleri olarak destanın başında yer alır. Nitekim Manas, beşikteyken dile gelip;

*“Ak sakallı ateke Cakıp Han,
Müslüman yolunu açacağım,
Kafirin malını saçacağım,
Kafiri sürüp çıkarıp*

*Müslümana necat salacağım.*¹⁴⁷ diyerek, kendisinin Tanrı tarafından ilahî bir amaç için gönderildiğini beyan eder. Destanın ilerleyen bölümlerinde Manas'ın yaklaşık üç kez ölüp dirilmesi, görevini tamamlamamasından kaynaklanmaktadır. Tanrı'nın himayesi ile belirli bir görevi yerine getirmek için gönderilen Manas, amacını gerçekleştirene dek ilahî güçler tarafından korunmuş, hatta bir fani olarak ölümü dahi üç kez alt etmiştir. Destandaki bu epizotlar Manas'ın tanrısal oluşumunu gözler önüne serer.

4. Kahraman genellikle tek çocuktur. Bazen en büyük ya da en küçük çocuk olarak da ortaya çıkabilmektedir.

Türk destanlarının çoğunda kahraman tipi karşımıza tek çocuk olarak çıkar. Destanlarda tek çocuk olarak tespit edilen merkezî kahraman tiplerinin dünyaya gelişleri oldukça zor şartlarda gerçekleşmiştir. Tek çocuk olan kahraman genellikle, ağzı dualı birinin yol göstermesi veyahut duaları ile dünyaya gelir. Dede Korkut Destanı'nda, Bayındır Han'ın çocuğu olmadığı için kötü muamele ettiği Dirse Han ile hatunu aç doyurup, çıplak donatıp, borçluyu borcundan kurtararak el açıp dilek dilemişler ve bu sayede bir çocukları olmuştur. “Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy”da, Salur Kazan'ın oğlu Uruz tek çocuktur. “Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey'in Esir Olduğu

¹⁴⁶ Naciye YILDIZ, a.g.e., s. 538.

¹⁴⁷ A.g.e., s. 538.

Boy”da Uruz Bey, bir kız kardeşin varlığından söz etse de, bu kardeş Uruz’dan sonra dünyaya gelmiş ve erkek olmadığı için üzerinde pek durulmamıştır.¹⁴⁸ “Kam Püre’nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu”nda Kam Püre’nin oğlu Bamsı Beyrek Oğuz beylerinin duaları sonucunda dünyaya gelmiştir.¹⁴⁹ Dede Korkut Destanı’nın dışında Oğuz Kağan babasının tek oğludur. Mete de annesinin tek evladıdır. Diğer kardeşler üveydir. Manas Destanı’nda “*Yalnız doğmuş Er-Manas...*” ibaresi yer alır.¹⁵⁰ Merkezî kahramanın kardeşe sahip olduğu birçok destanda, kahraman ile kardeşleri arasında anne tarafından üveylik söz konusudur. Dolayısıyla merkezî kahraman genellikle bir anneden dünyaya gelen tek çocuk olarak ortaya çıkar. Manas, Mete, Segrek gibi kahramanlar bu duruma örnek teşkil eder.

Merkezî kahraman tipinin bilhassa vurgulanan özelliği onun sıra dışı, kimseye benzemeyen, olağanüstü yapısıdır. Kahramanın genellikle soylu bir aileden Tanrı kutu alarak dünyaya geldiği düşünülünce, aynı soydan gelen diğer bir kardeşin de yaklaşık hususiyetlere sahip olması gerekir. Eğer bu kardeş düşman tipler arasında yer almıyorsa; merkezî kahramanın olağan dışı, benzersiz kurgusunu gölgeleyeceğinden, tek çocuk motifi daha yaygın olarak kullanılmıştır. Birçok destanda dünyaya gelmesi için Tanrı’ya yalvarılan, yıllarca beklenen kahramandan sonra gayet kolaylıkla, benzeri özelliklere sahip bir kardeşin dünyaya gelmesi “kahramanın doğumunun müjdelenmesi, olağanüstü doğumu vb.” motiflerle tezat oluşturur. Dikkat edildiğinde fark edilir ki, merkezî kahramanın bir kardeşe sahip olduğu destanlarda, genellikle olağanüstü doğum ve doğumun müjdelenmesi gibi motiflere yer verilmemektedir.

¹⁴⁸ Uruz’un kendisini kurtarmaya gelen babasına ettiği sözler arasında yer alan aşağıdaki satır Uruz’un bir kız kardeşi olduğunu teyit eder. “Kara gözlü kız kardaşımı ağlatmagıl” Kazan Bey’in verdiği cevapta yer alan müteakip satır da Uruz’un bir kız kardeşe sahip olduğunun ispatıdır; “...Kaza benzer kızum gelinüm ağ çıkardı kara geydi...” Muharrem ERGİN, **Dede Korkut Kitabı I**, a.g.e., s. 169. Oğuz devlet geleneğinde kız çocuk, erkek çocuk kadar ihtimamla yetiştirilse de, Oğuz toplumunun akıncı-savaşçı yapısı gereği erkek çocuk düşmana karşı kuvvet kazanmak için tercih nedenidir.

¹⁴⁹ Muharrem ERGİN, **Dede Korkut Kitabı I**, a.g.e., s. 8.

¹⁵⁰ Bahaeddin ÖGEL, **Türk Mitolojisi - II**, a.g.e., s. 13.

Dede Korkut Destanı'nda Dirse Han Oğlu Boğaç Han ve Kam Büre Oğlu Bamsı Beyrek boylarında Boğaç ve Bamsı Beyrek dualar ve adaklar sonucu doğmuşlardır. Olağan dışı kabul edebileceğimiz bu doğumlar, boyların girişlerinde önemli yer tutan epizotlardır. Fakat, Basat'ın Depegöz'ü Öldürdüğü adlı boyda olağanüstü doğum motifi yer almamıştır. Çünkü, merkezî kahramanın kendisinden büyük bir kardeşi vardır. Bir ağabeyi olması, Basat'ın olağanüstü doğum motifi ile dünyaya gelmesine engel teşkil etmiştir. Bu eksiklik Basat'ın bir düşman yağmasından kaçarken düşürülüp, daha sonra arslanlar tarafından büyütülmesi motifi ile giderilmeye çalışılmıştır.¹⁵¹ Olağanüstü doğum motifinin yer olmadığı destanlarda kahraman ile sıradan insanlar arasındaki fark, değişik motifler kullanılarak ortaya konulmakta ya da bir kısım destanlarda buna her zaman gerek de duyulmamaktadır. Basat örneğinin bir benzerine Okyanusya ülkelerinden Polonezya halklarının bir destanında da rastlanır:

*“Polonezyalıların epik kahramanı Maui küçükken terk edilip denize atılan bir çocuktur. Daha sonra ailesini bulur ve kazandığı başarılar onu epik bir kahraman haline getirir.”*¹⁵²

Kahramanın kendisinden önce doğan kardeşinin veyahut kardeşlerinin olumsuz veya kahramanlık için yetersiz olduğu hallerde, kahraman olağanüstü doğum motifi ile dünyaya gelebilir. Dede Korkut Destanı'nda, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda, Egrek ve Segrek adlı iki kardeşten küçük olanı Segrek merkezî kahraman tipini temsil eder.¹⁵³ Küçük olmasına rağmen yiğitlik bakımından ağabeyinden üstündür ve sonunda ağabeyi Egrek'i tutsaklıktan kurtarmıştır. Yine yukarıda izah edildiği gibi, Basat küçük kardeş olmasına rağmen ağabeyinin mücadele edip öldüremediği Tepegöz'ü öldürerek ağabeyinin intikamını almıştır.

¹⁵¹ Muharrem ERGİN, **Dede Korkut Kitabı - I**, a.g.e., s. 15-17.

¹⁵² E. M. MELETİNSKİY: “Предки Прометея- Культурный герой в мифе и эпосе” a.g.m.

¹⁵³ Muharrem ERGİN, **Dede Korkut Kitabı - I**, a.g.e., s. 18-20.

O. Rank, “Doğum Travması” adlı eserinde mit kahramanının en küçük kardeş olması ile ilgili ölçütü şu şekilde değerlendirir:

“...bütün insanların bilinçaltındaki temel içgüdü kendilerini en güvende hissettikleri yer olan ana rahmine geri dönmektir. Mit kahramanlarının maceralarındaki her bir unsur bu temel içgüdüyü yansıtır. Mesela, kahramanın yeraltı âlemine inışı, O. Rank tarafından tamamen anneye dönüş dürtüsü ile izah edilir. Küçük kardeş, anneden en son ayrılan varlıktır. Sonradan onun annedeki yerini almış başka kimse yoktur. Dolayısıyla, anne bedenine geri dönme ve orada kalma sadece onun için mümkündür. Bir bakıma küçük kardeş doğumuyla kendinden büyük kardeşlerini dışarı atmıştır. Onun üstünlüğü son gelen olmasından kaynaklanmaktadır.”¹⁵⁴

Destanlarda merkezî kahraman hâkim pozisyonundadır. Merkezî kahramanın kardeşinin olduğu durumlarda, kardeş düşman tipi statüsünde değil ise, merkezî kahraman tipinden bir vesile ile uzaklaştırılır. Böylece, merkezî kahramanın hâkimiyeti mutlak hâle getirilir. Kardeşler ya esirdir ya düşman tarafından bir şekilde öldürülmüştür. Hatta bu durumun, merkezî kahraman tipinin maceraya atılma sebebi olduğuna sık rastlanır. Ağabeyinin düşmanlar tarafından esir edildiğini veya öldürüldüğünü öğrenen kahraman intikam almak üzere yola çıkar ve böylece destan teşekkül eder.

Küçük kardeşin merkezî kahraman olduğu durumlarda büyük kardeş genellikle uyumlu değildir. Mesela, Başkurt destanlarından Ural Batır’da merkezî kahraman Ural küçük kardeşdir ve destan boyunca ağabeyi Şülgen’in düşmanlığına maruz kalmıştır. Destanlarda küçük kardeş ile büyük kardeş arasında süregelen mücadelelerden daima merkezî kahraman konumundaki küçük kardeş galip çıkar ve büyük kardeş komik duruma düşer. E. M. Meletinskiy, arkaik destanlarda büyük kardeşin düştüğü komik durumun,

¹⁵⁴ Otto RANK, *Doğum Travması ve Psikanalizdeki Anlamı*, Çev. Sabir YÜCESOY, İstanbul, 2000, s. 102.

“hiciv ve fıkra türünün kökeni bakımından değerlendirilebileceğinden” bahseder.¹⁵⁵

Merkezî kahramanı erkek olan destanların aksine, kadın olan destanlarda büyük kardeş, merkezî kahraman olma temayülü gösterir. Başkurtların Ural Batır Destanı'nda merkezî kadın tipi Humay'dır. Kız kardeşi Ayhılıv, güzellik, zekâ ve yiğitlik bakımından Humay'dan geridedir. Kazak destanlarından Ayman-Şolpan Destanı'nın merkezî kahraman tipi kadındır. İki kız kardeş olan Ayman ile Şolpan'dan, büyüğü Ayman merkezî kahraman durumundadır.

Merkezî kahraman tipinin kardeşinin kız olması durumunda temayül bambaşkadır. Kız kardeş genellikle merkezî erkek kahraman tipinin yardımcısı, akıl hocası ve hatta kimi zaman silah arkadaşıdır:

*“Destanda kız kardeş ya da anne konumundaki kadınların Kuzey ve Uzak Doğu halklarının destanlarında kahramanı yiğitçe yetiştiren, ok-yay atmayı öğreten kişiler olduğuna rastlanır. Bazen kadın kahramanların kardeşinin ya da eşinin yerine savaşıp intikam aldıkları da görülür.”*¹⁵⁶

Sibiry Türklerinin destanlarında karşılaştığımız merkezî kahraman tipi genellikle karşımıza ilk ata olarak çıkar. Çoğu kez onun bir anne veya babası yoktur. Şor destan kahramanlarından Kahraman Kan Kes nezdinde bu durum şu şekilde ifade edilir: *“Kendini doyuran öz babasını bilmezdi. Kendini doğuran ve bakan öz annesini o bilmezdi. Tamamen yapayalnız yaşardı.”* Kahraman Kan Kes yeraltı âlemine seyahatinde siyah bir çocukla tanışarak onunla kardeş olur. Bu nevi kardeş olma motifi kısmen orta dönem kahramanlık destanlarında da izlenmiştir. Manas ile Almanbet örneğinde olduğu gibi... Yine Şor kahramanı Kan Pergen *“Benim anam da, babam da yok, kırk kat göğün tepesinden indim ben”* diyerek anasız ve babasız

¹⁵⁵ E. M. MELETİNSKİY, “Предки Прометей- Культурный герой в мифе и эпосе”, a.g.m.

¹⁵⁶ Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 72.

olduğunu belirtir. Ancak, anne ve babanın yoksunluğuna rağmen destanın ilerleyen bölümlerinde Kan Perген'in, bir kız kardeşe sahip olduğu görülür. Destanlardaki kız kardeş ya da ablanın en önemli fonksiyonu erkek kardeşine evleneceği eşi bulmak ve böylece soyun türemesine ilişkin ilk adımı atmaktır.¹⁵⁷

Mitik dönem bakiyelerinin yoğun olduğu ve kahramanın ilk ata konumunda izlendiği destanlarda anne ve babanın varlığından söz edilmezken, kardeş mefhumuna rastlanması kardeşe verilen değeri gösterir. Kardeşe sahip olmak bin bir mücadele içinde olan kahraman için kuvvet demektir. Özellikle müspet kardeş tipinin yer aldığı destanlarda bu fikri açık seçik tespit etmek mümkündür. Aksi hâllerde dahi kahraman tipi, menfi özellikler gösteren kardeşini destanın sonuna kadar kazanmaya çalışır.

5. Kahramanın çocukluğu olağan dışıdır ve kısa sürede büyür.

Türk destanlarında kahramanın çocukluk dönemi ile ilgili anlatılan olağan dışı hadiseler, kahramanın gelecekte göstereceği başarılarının habercisidir. Bu yolla kahraman; çocukluk çağından itibaren millî, siyasi ve sosyal beklentinin odak noktası durumuna getirilir.

Destan kahramanının dünyaya gelişi çoğunlukla halkın iç ya da dış etkenlerden ötürü sıkıntı çektiği ve kurtulmak için çare beklediği zamana tekabül eder. Dolayısıyla, kahramandan hızla olgunlaşarak sözü edilen kaos ortamını düzenlenmesi beklenir.

L. Raglan'ın Orta Doğu ve Batı mitik kahramanlarından yola çıkarak hazırladığı kahraman kalıbının dokuzuncu maddesi: *"Kahramanın çocukluğu hakkında hiçbir bilgi verilmez."*¹⁵⁸ şeklindedir. Türk destan kahramanları incelendiğinde bu şekilde bir kalıp yargıya ulaşmak mümkün değildir. Türk

¹⁵⁷ E. M. MELETİNSKİY, "Предки Прометея- Культурный герой в мифе и эпосе", a.g.m.

¹⁵⁸ Fitts Roy Richard Somerset RAGLAN, a.g.e., s. 191.

destanlarının çoğunda kahramanın çocukluğuna dair önemli bilgiler yer alır. Fakat çocukluk dönemi ile ilgili olayların üzerinde uzun uzadıya durulmaz. Kahramanın rüşdünü ispatladıktan sonra giriştiği mücadelelerin tasvirine benzer detaylı anlatım, çocukluk dönemi için söz konusu değildir.

Destanda kahramanın çocukluk dönemine ait bilgiler genellikle onun olağanüstü fiziki özellikleri ile sınırlıdır. Sıradan insanlara göre kahraman bir yaşına geldiğinde üç ya da beş, beş yaşına geldiğinde on ile on beş yaş arasında bir yetişkinin gücüne sahiptir. Destanda kahramanın çocukluğunu kapsayan dönem hızla geçilerek, kendine arz edilen görevi başaracak düzeye eriştiğini ispatlayacağı zaman dilimine ulaşılır. Buraya gelene kadar verilen çocukluk bilgileri kahramanın kendini ispatladığı olağanüstü durumla paralel bir seyir izler.

Destan geleneğinin kendine has iç dinamikleri vardır. Her bir motif bir sonrakinin hazırlayıcısı durumundadır. Türk destanlarında kahramanın olağanüstü çocukluk motifine yer verilerek, bir sonraki motif olan kahramanın ad alma yani yetişkinliğe geçiş dönemine zemin hazırlanır.

Orta dönem Türk kahramanlık destanlarından Manas Destanı'nda Manas'ın daha çocukken çok güçlü bir kahraman olacağı bellidir. Doğduğu andan itibaren alplik özelliği, bütün yakınları ve halkın bilirkişileri tarafından anlaşılan Manas, daha çocukluk çağında halkı için savaşma ve düşmanlarını yenme arzusu içindedir. Manas bu duygularını babasına şu sözlerle ifade eder:

*“Benim Manas kulunum,
Atlanayım, düşman ardına koşayım diyor,
Uzak sefere varayım diyor,
Medine’yi ziyaret edip
Çong Bukar’ı dolaşıp
İt-keçüü.i. İt-keçüü’den geçeyim diyor,*

*Beş-terek'ten geçeyim diyor,
Becin'deki Kongur Bay'a,
Varıp vuruşayım diyor,
Gümüş sikkeli hazineyi açayım diyor
Kalmak'ın malını saçayım diyor”¹⁵⁹*

Destanda Manas'ın çocukluğu bölümünde, Manas tarafından dile getirilen bu arzular onun belirli bir amaç için dünyaya geldiğini gösterir. Daha bir çocuk iken taşıdığı idealler, gelecekte ulaşacağı yiğitlik mertebesinin işaretidir. Manas, doğumundan itibaren çocukluk dönemi de dahil olmak üzere sıradan insanlardan farklıdır. Manas örneğinde takip edildiği üzere, sıradan insanların uzun bir zaman dilimi içinde sahip olabileceği niteliklere destan kahramanı fikren ve fiziksel olarak hızla ulaşır.

Özellikle, mitolojik öğeler içeren Kuzey Türk halklarının destanlarında kahramanın macerasına başladığı dönem neredeyse çocukluk çağına tekabül etmekte, kahraman olma yaşı yediye kadar düşebilmektedir. Bu nevi destanlarda kahramanın çocukluğu orta dönem kahramanlık destanlarında anlatıldığından da çabuk geçmektedir.¹⁶⁰

“...Sayın Batur, bir yaşına gelende, bilekli bir bey oldu. İki yaşına gelende, bütün il ile denk oldu. Üç yaşına gelende erkenden atına bindi. Akşama kadar atından inmedi. Çağırılmadıkça aşını yemedi. Dört yaşına gelende, kara çamdan mızrağını attı.”¹⁶¹

Kelt kahramanlarından biri olan Digenes, kahramanın küçük yaşta gösterdiği fevkaladeliklerle ilgili olarak: *“Büyümeyi beklemenin iyi olan tarafı nedir? Büyüdükten sonra herkes yapabilir.”¹⁶²* demektedir. Digenes'e göre küçük yaşta olağan dışı özellikler sergilemek kahramana özgü gayet normal

¹⁵⁹ Naciye YILDIZ, a.g.e., s. 539.

¹⁶⁰ Bahaeddin ÖGEL, *Türk Mitolojisi - II*, a.g.e., s. 12.

¹⁶¹ A.g.e., s. 12.

¹⁶² Dean A. MILLER, a.g.e., s. 87

bir durumdur. Aksi hâlde kahramanın sıradan insandan farkı kalmaz. Destan türü içinde kahramanın, kahramanlıklarını sergilediği yaş ne kadar küçülürse, kahraman o kadar yüceltilir.

Orta dönem Türk destanlarında kahramanın çocukluk döneminden çıktığı yaş, genellikle on beş olarak tespit edilir. On beş yaşına gelen kahraman namzetinden olağanüstü bir kahramanlık göstererek macerasına atılması beklenir.¹⁶³

Kahramanın olağan dışı çocukluk dönemi mitik dönemden itibaren birçok toplumda rastlanan ergenliğe geçiş ritüelinden önceki hazırlık aşamasıdır. Destanların bir kısmında çocukluk dönemi ergenliğe geçişten önceki eğitim sürecidir. Doğumundan itibaren olağanüstü özellikleri tespit edilen kahraman, bulunduğu toplum tarafından kahramanlığını ispatlayana kadar geçen süre içinde çeşitli vesilelerle gelecekteki pozisyonuna hazırlanır.

Manas Destanı'nda, doğumundan hemen sonra kahinlerin kehanetleri ve kendisinin gösterdiği fevkaladelikler sonucu kahraman olacağı anlaşılan Manas, babası Cakıp Han tarafından eğitilmek üzere Bakay'a teslim edilir.

“ ...

Bu Manas balama,

Kazan asıp, ateş yakıp,

Yanına yoldaş olsana, Bakay!

Görmediğini gösterip, Bakay!

Ardından beraber yürüsene, Bakay!

Bilmediğini öğretip, Bakay!

Beraber düşman ardına koşup sürsene, Bakay!

...

Bu Manas balamın, Bakay!

¹⁶³ Ali DUYMAZ, “Dede Korkut Kitabı’nda Alpların Eğitim ve Geçiş Törenleri”, **Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni**, Ankara, 2000, s. 111-112.

Büyüyüp adam olduğunda, Bakay!
At yelesini çekip bindiğinde, Bakay!
Göze görünür adam olduğunda, Bakay!
Çenesinde sakal çıktığında, Bakay!
Binmesi için at bulsana, Bakay!
Giymesi için don bulsana, Bakay!
At başı gibi kitabı, Bakay!
Koyun başı kitabı, Bakay!
Kıyamet yoluna duruşup, Bakay!
Yılkı içinde boz olsana, Bakay!
Manas ile kıyametlik dost olsana, Bakay!”¹⁶⁴

Çocukluk dönemi, kahraman olacağı doğumundan önce müjdelenen ve olağanüstü doğum motifi ile sabitlenen kahramanın eğitim sürecidir. Hemen hemen bütün destanlarda kahraman, çocukluk dönemini akranları gibi oyun oynayarak değil, avlanarak, güreşerek veya at koşturarak geçirir.¹⁶⁵

Kazak Destanı Kobılandı Batır Destanı'nda destan kahramanı daha çocukluk çağında yiğitlik ve mertebe peşindedir:

“...
Ne kadar söylese de Ertemis,
Çocuk gitmek istedi.
Dedi: “Vurup düşüreceğim,
Olursa kâmil pirlar yardımcım.”
Ertemis yine söyledi:
“Bırak, yavrum çok gençsin sen,
Sertleşmedi henüz kaburgaların,
Olgunlaşmadı henüz omurgaların,
Yollamaya seni korkuyorum,

¹⁶⁴ Naciye YILDIZ, a.g.e., s. 541.

¹⁶⁵ Ali DUYMAZ, a.g.t., s. 111-112.

Dinleyeceksen beni izin vermiyorum.

...

*Durdurmak istedi Ertemis,
Göndermek istemeyip çocuğu.
“Hayır duanı ver amca” diye,
Çocuk etrafında döndü durdu.*

*Gitmek isteyen yiğit,
Durmadı rahat yerinde.*

*Ertemis yiğidiniz,
Tükenince çaresi,
Dua etti ellerini açıp,
Yâd ederek Allah'ı.
Üstüne zırh giydirdi.*

*Yanına bağlayıp kılıcı,
Beline yayı geçirdi.
“Emanet ettim Allah'a” deyip,
Vedalaşıp uğurladı,
Çocuk hiç korkmadı,
Yiğit olduğunu tanıttı.”¹⁶⁶*

Kahramanın çocukluk dönemi ile ilgili yukarıdan beri izah edilen olağan dışı hususlar, Kobılandı Batır Destanı'nda gayet açık işlenmiştir. Kahraman daha çocuk iken yiğitliğini ispatlama gayesi ile sonsuz bir heyecan içindedir. Kahramanın bu dönemde arzularını gerçekleştirebilecek seviyeye ulaşana dek çeşitli yollarla eğitildiğine yukarıda değinilmiştir. Kobılandı Batır da Ertemis Yiğit tarafından korunup kollanılır, ondan aldığı dua ve akılla mücadeleye hazırlanır.

¹⁶⁶ Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Kazak Edebiyatı, C. XXVII-XXVIII.
<http://www.kultur.gov.tr/TR/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFF0BAEEC8E5E222447D8EF526A64E6047> (Erişim Tarihi: 03. 02. 2006)

6. Kahraman, çocukluk döneminden çıktığını olağanüstü bir kahramanlık göstererek ispat eder.

J. G. Frazer, yiğitliğin ispat edilmesi motifini en eski dönemlerden bu yana birbirinden farklı birçok kültürde görülen ergenlikten yetişkinliğe geçiş merasimleri ile ilişkilendirmiştir.¹⁶⁷ Araştırmacı, ergenliğe geçiş törenlerinin hemen hepsinde adayların çeşitli suni yöntemlerle fiziksel ve ruhsal olgunluklarının sınıandığının altını çizer. Kabile hayatının yaşandığı dönemlerde gençler, toplum içinde sözü geçen bireyler olabilmek için cesaret veya fiziki kuvvetlerini kanıtladıkları bir dizi sınavdan geçmektedirler. Bu ananeye bağlı olarak daha sonraları ergenliğe geçiş ritüelleri bir takım kültürlerde sembolik bir şekilde gerçekleştirilmeye devam etmiştir.

C. G. Jung'a göre epik verimlerde karşımıza çıkan kahramanın kendini ispat etmesi motifi, kendini tanıması yani içsel çatışmalarından kurtularak sahip olduğu yeteneğin ve kudretin farkına varması amacına yönelik olarak gerçekleşir. Psikanalitik yaklaşımla motifi değerlendiren C. G. Jung'a göre, yiğitliğin ispatlanması motifinin işlevi aslında, kahramanın kendine olan güvenini kazanmasıdır. Bunu başaran kahraman ferdî ihtiras, bilinç dışı kara düşünceler ve zayıflıklarından kurtulur. Daha başka bir deyişle onları kontrol altında tutmayı öğrenerek, gerçek macerasına başlayacak duruma gelir.¹⁶⁸

Türk destanlarında merkezî kahraman tipinin toplum içinde birey olarak yer edinme yaşı on dört-on beştir. Mitik özellikleri ağır basan destanlarda yaşı daha da küçüldüğüne şahit olunmaktadır. Merkezî kahraman tipinin birey olarak kendisini kabul ettirmesi demek, onun kahramanlığını ispatlaması demektir.

¹⁶⁷ James G. FRAZER, a.g.e., s. 308-322.

¹⁶⁸ Tarık ÖZCAN, "Oğuz Kağan Destanı'nın Kahramanlık Mitosu Bakımından Çözümlemesi", **Millî Folklor**, (Bahar, 2003), s. 76. (Gen .Bil. Bknz.: Carl Gustav JUNG, **Dört Arketip**, Çev. Zehra AKSU YILMAZER, (İstanbul, 2005), s. 46-54.

7. Kahraman, kahramanlığını ispat ettikten sonra ad alır. Kahramana verilen ad kutsallık arz eder ve kutlu biri tarafından verilir.

Yiğitliğini ispatlayan kahramana ad verilir. Kahramanın ad kazanması artık macerasına başlayabileceğinin işaretidir. Nitekim birçok destanda, kahramanın ad alır almaz evinden uzaklaşıp macerasına başladığına şahit olunur. Kahramanın aldığı ad önemlidir. Bir kahraman olarak o, aldığı adın hakkını vermelidir. Çünkü, kahraman sıradan biri gibi ad almaz. Bu motifin işlevi, yiğit olduğu doğumundan itibaren belli olan kahramanın tescillenmesidir. Ancak, her destanın merkezî kahramanı ad almak üzere bir yiğitlik gösterisinde bulunmak zorunda değildir. Bazı destanlarda kahramanın münferit bir eylem gerçekleştirmeden de ad aldığı görülür. Bu gibi destanlarda doğum ile ilgili bir takım kehanet veya olağanüstülükler kahramanın ad alması için yeterli olur.

Bir kanaat olarak belirtilmelidir ki, çoğu kez destanın merkezî kahraman tipi doğumundaki olağanüstü haller sebebiyle beklenen kişi olduğunu kanıtlamakta ise, ad almak için herhangi bir kahramanlık göstermesi zorunlu değildir. Doğumu normal şartlarda gerçekleşen veya doğumu ile ilgili olağan dışı hadiselerle rastlanılmayan merkezî kahraman tipinin ad sahibi olması içinse, genellikle bir kahramanlık göstermesi beklenir.

Kahramanlık gösterme motifi aslında ad almaktan çok, kahramanın kendisini bekleyen mücadeleye hazır olup olmadığını sınamak bakımından önemlidir. Bazı durumlarda kahramanın gücünü sınamak üzere girdiği mücadeleler gerçek macerasına başlaması için sebep teşkil eder.

Oğuz Kağan Destanı'nın Uygur varyantında, kahramanın "Oğuz" adını alışı ile ilgili bir kayda rastlanmamakla beraber; Reşideddin nüshasında Oğuz

Kağan doğar doğmaz dile gelerek adının “Oğuz” olması gerektiğini söyler.¹⁶⁹ Uygur varyantında Oğuz, yurdun başına musallat olan vahşi bir gergedanı öldürerek kahramanlığını ispatlar. Destanın bundan sonraki bölümünde ise, Tanrı katından gönderilen ilahî menşeli gök ve yer kızları ile evlenir. J. G. Frazer’in yukarıda değindiğimiz yorumuna göre, yetişkinliğe geçiş ritüellerinin bir diğer önemli işlevi gencin bu ritüelden önce evlenememesidir.¹⁷⁰ J. G. Frazer’e paralel olarak Oğuz Kağan’ın Tanrı tarafından gönderilen kutlu kadınlarla evliliği, kahramanlığını ispatlamasından sonraya tekabül eder. Oğuz bundan sonra cihan hâkimiyetini tesis için fetihlere başlar.

Türk destanlarında kahramanlık gösterdikten sonra veya göstermeden doğumun hemen akabinde kahramanlara, genellikle bir pir ya da eren vasıtasıyla ad konulur. Halk nazarında Tanrı ile bağlantılı oldukları düşünülen bu kişilerin verdikleri adların kutlu olduğuna inanılır. Başından itibaren ilahî yaradılışlı olduğuna inanılan destan kahramanının adının kutsal kişilerce konulması tabii bir durum arz eder.

Dede Korkut Destanı’nda Dirse Han Oğlu Boğaç Han ve Kam Pürenin Oğlu Bamsı Beyrek boylarında Boğaç ve Beyrek’e adları Dede Korkut tarafından, gösterdikleri kahramanlıklara istinaden verilmiştir. Dede Korkut Destanı’nın teşekkül ettiği dönemde toplumda birey olarak yer almanın en önemli kıstası töre adı verilen belirli ülküler etrafında mücadele etmeyi gerektirmektedir. Bu manada başarı kazanan kişilere adları Dede Korkut tarafından verilmektedir. Sosyal ve siyasi yapı gereği on beş yaşına gelen ve soylu bir aileye mensup olan her erkek toplum adına faydalı bir icraat göstermesi için motive edilir. Birey olarak toplumun meselelerini üstlenmesi beklenen gençlerden iyi birer savaşçı ve lider olacaklarını kanıtlamaları istenir. Kazan Bey Oğlu Uruz Beyin Tutsak Olduğu boyda Kazan Bey’in

¹⁶⁹ A. Zeki Velidî TOĞAN, *Oğuz Destanı-Reşideddin Oğuznâmesi*, a.g.e., s. 18.

¹⁷⁰ James G. FRAZER, a.g.e., s. 308-322.

Uruz'a söylediği aşağıdaki sözler toplumun bireyden beklentilerini ortaya koyması bakımından oldukça çarpıcıdır:

*“Berü gelgil kulunum oğul,
Sağum ala bakduğumda kartaşum Kara Göneyi gördüm
Baş kesüpdür kan döküpdür çuldi alupdur ad kazanupdur
Solum ala bakduğumda tayım Aruzı gördüm
Baş kesüpdür kan döküpdür çuldi alupdur ad kazanupdur
Karşum ala bakduğumda seni gördüm
On altı yaş yaşladun
Bir gün ola düşem ölem sen kalasın
Yay çekmedün oh atmadun baş kesmedün kan dökmedün
Kanlu Oğuz içinde çuldi almadun*

*Yarınki gün zaman dönüp ben ölüp sen kalıçak tacum tahtum sana
virmeyeler diyü sonumı andum ağladum oğul didi.”¹⁷¹*

Lider soyundan gelmek, lider kabul edilmek için yeterli değildir. Lider olması muhtemel kişinin lider soyundan gelmenin yanı sıra liderlik vasıflarına sahip olduğunu ispatlaması gerekir. Kazan Bey, yukarıdaki sözlerle lider adayının, liderlik vasıflarını ispatlaması ve böylece halkın güvenini kazanması gerektiğinin altını çizer. Destanlarda kahramanın kendisini ispatlaması için mutlaka fiziki gücünü kullanacağı bir başarı kazanması icap etmektedir.

Kişiye verilecek adın onun kaderi ile ilgisi olduğuna inanılır. Eski Türk inançlarına göre adlar insanın ruhu ile özdeşleşir.¹⁷² Özellikle kahramanlığını ispatlayan merkezî kahraman tipine ad vermek çok daha dikkat edilmesi gereken bir husustur.

¹⁷¹ Muharrem ERGİN, **Dede Korkut Kitabı - I**, a.g.e., s. 155-156.

¹⁷² Naciye YILDIZ, a.g.e., s. 251; Orhan Şaik GÖKYAY, **Dedem Korkudun Kitabı**, (İstanbul, 1973), s. CCCLXXXVI.

Türk destanlarında merkezî kahramana verilecek adın genellikle kutlu sayılan biri tarafından verilmesinin nedeni, bu yolla alınan adın şans getireceğine inanılmasıdır.

Merkezî kahramana kahramanlığını ispatladıktan sonra veya doğumundan hemen sonra ad verilmesi için, çoğu kez bir ad verme töreni düzenlenir. Bu törene icabet edenlerden en uygun adı bulmaları beklenir. Fakat, ad genellikle bir tesadüf vesilesiyle orada bulunan kutlu biri tarafından verilir. Manas Destanı'nda Karahan, Manas'ın oğlu Semetey'e ad konulması için bir toy düzenler ve oradakilerden en uygun adı bulmalarını ister. Ancak toplananlar arasında ak sakallılar dahil olmak üzere kimse uygun bir ad bulamaz. O esnada ansızın peyda olan bir aksakallı Manas'ın oğluna Semetey adını verir.

*“Yurdun dört bir yanını yığdırıp
İle bir toy çekti,
Kanıkey'in balasına
Adını koyuversin diye,
Orada toplanan aksakalı,
Kara sakalı gözledi.
Kara sakallı yiğide baktı,
Yiğit balaya baktı,
Bala yeri deşip baktı,
Ad koyvermedi,
Onlar söz söylemeden durduğunda,
Ak boz atlı var olmuş.
Asa dayak elinde,
Aksakallı bir kişi,
Kara Han'ın önüne,
Yakınlaşıp gelip durdu,
Aksakallı dedi ki;
Bu balanın adını*

*Toplanan yurdu bilmezse,
Ben adını koyuvereyim!..”¹⁷³*

Kahramanlar gelecekte gösterecekleri başarı ve mücadeleler göz önünde tutularak ad alır. Türk destanlarının büyük bir kısmında ad verme merasimi esnasında genellikle kahramanın geleceği ile ilgili kehanette de bulunulur. Ad verme görevini üstlenen aksakallı, kahramanın geleceği ile ilgili kehanetlerde bulunduktan sonra iyi temennilerle birlikte, kehanetine uygun bir ad verir. Ergenlik çağındaki kahraman için daha çok kahramanın gösterdiği başarıya paralel bir ad koyma temayülü söz konusudur. Mesela, Dede Korkut Destanı’nda Boğaç, Basat veya Aruz’a adları Dede Korkut tarafından gösterdikleri başarılarla istinaden verilmiştir.

Türk dünyasında birçok varyantı bulunan Alpamış Destanı’nda ad alma motifi farklı bir şekilde işlenmiştir. Kahramana doğumundan hemen sonra verilen ad, yetişkinliğe geçiş döneminde gösterdiği kahramanlıktan sonra değiştirilmiştir. Bu destanda ad alma motifinin her iki şekli birlikte kullanılmıştır.

Özbek Türklerinden derlenen Alpamış Destanı’nda¹⁷⁴ destanın merkezî kahramanının doğumuna vesile olan Şah-ı merdan Pir, kahraman doğar doğmaz gelerek ad koyar ve kahramanın sağ omzuna da bir işaret bırakır. Bu epizot, doğumu olağanüstü yollarla gerçekleşen kahramana doğumdan hemen sonra düzenlenen toyla, eren veya evliya tarafından ad verilmesi motifinin olağan bir örneğidir. Bu motifin kullanıldığı destanların birçoğunda ad verme ile ilgili başka bir yiğitlik gösterisine çoğu kez yer verilmez. Ancak, Alpamış Destanı’nda pir tarafından Hekimbek adı verilen kahraman yedi yaşına geldiğinde, dedesinden kalan, kimsenin kaldırıp çekemediği on dört batman tunçtan yayı kaldırarak, okunu Askar Dağı’nın ötesine atar. Bu yayı kullanmak yeryüzünde ancak doksan alpe nasip

¹⁷³ Naciye YILDIZ, a.g.e., s. 832-833.

¹⁷⁴ Aysu ŞİMŞEK - Aynur ÖZ CANPOLAT, a.g.e., s. 27-28.

olmuştur. Halk, Hekimbek'e bu başarısından dolayı "alp" ünvanı verir ve adı Alpamış olarak değiştirilir. Merkezî kahramanın adının Alpamış olarak değiştirilmesi, yiğitlik göstererek ad alma motifine örnektir.

J. Campbell; "*Kahramanın Yolculuğu*" adlı eserinde kahraman her ne olursa olsun belirli bir zamanda ve şekilde maceraya çağırılır, der.¹⁷⁵ Kahramanın yiğitlik göstererek ad alması onun maceraya atılması için gereken bütün şartların yerine geldiğinin işaretidir ki, genellikle ad alma epizotundan hemen sonra kahraman kendini, beklenen maceranın içinde bulur.

Destanın merkezî kahramanı ad almak için bir takım maceraların içine atılabileceği gibi, farkında olmadan gösterdiği bir yiğitlik sonucunda da ad alabilir. Mesela, Dede Korkut Destanı'nda Boğaç Han tamamen spontane gelişen bir tehlikeyi büyük bir cesaretle bertaraf ederek ad alırken, Uruz yiğitliğini göstermek için babasından bir av merasimi düzenlemesini ister.

Türk kahramanlık destanlarının hemen hepsinde merkezî kahramanın öne çıkan en önemli özellikleri yiğitlik, cesaret ve güçtür. Destanın başından sonuna kadar merkezî kahraman etrafında devam eden bütün eylemlerde kahramanlığın sergilenmesi beklenir. Dolayısıyla motiflerin birçoğu bu eksen etrafında teşekkül etmiştir. Ad alma motifi de doğal olarak yiğitlik kavramına odaklanmıştır. Akıllı ya da kurnaz olması sebebiyle ad alan bir destan kahramanına rastlanmaz. Bu gibi meziyetlerin kahramanda olması arzu edilirse de beklenen ve halkın kahraman namzetini benimsemesinde esas olan hususiyet onun cesaret ve olağanüstü kuvvetidir.

Türk destanlarında Tanrı katından gönderildiğine inanılan merkezî kahramanın dünyada gerçekleştirdiği bütün eylemlerde öncelikli gayesi Tanrı'nın arzularını yerine getirmek ve nam sahibi olmaktır. Bu açıdan

¹⁷⁵ Joseph CAMPBELL, a.g.e., s. 63-66.

bakıldığında, namı adıyla beraber yürüyecek olan kahramana verilecek adın ve bu adın verilmesi ile ilgili ritüellerin Türk destanlarında kazandığı önem daha iyi anlaşılır.

8. Kahramanın fiziki gücü yaradılışından itibaren olağanüstüdür ve zaman zaman yırtıcı hayvanlarla mukayese edilerek tasvir edilir.

Destanların bir kısmında merkezî kahraman lider pozisyonunda izlense de, o bir siyasetçi veya devlet adamı olmaktan çok, mükemmel bir savaşçıdır. Ş. İbrayev'in kahramanın toplum içindeki yerini şu şekilde izah etmiştir:

*“Kahraman destanda ideal insandır, bir örnektir. Kahramanın en idealize edilen yanı dağı taşı yerinden oynatan gücüdür. Destan bu durumu överek mevcut zaman ölçütlerini kahramanın devrine göre ayarlar.”*¹⁷⁶

Dünya edebiyatında bilinen birçok destanın merkezî kahramanı olağanüstü fiziki özelliklerle tasvir edilmiştir. Sümerlerden günümüze ulaşan Gılgamış Destanı'nın yarı tanrı kahramanı Gılgamış'ın fiziki özellikleri aşağıdaki gibi anlatılmıştır:

“...
Uruk'un bir boğa kadar güçlü,
Ünlü, yiğit, gözde evladı
Eşsiz hükümdar
Düşer adamlarının önüne
...
Kahraman savaşçı,
Birliklerinin koruyucusu
Taş duvarları bile yerle bir eden

¹⁷⁶ Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 129.

Taşkın su kütlesi:

Lugalbanda'nın oğlu

...

Görkemli, göz kamaştırıcı Gılgamış!

O açtı dağlarda geçitleri

Oydu açan tepelerde kuyuları

...

Dünyaya geldiğinden beri

Saygın biriydi

*Bu Gılgamış!*¹⁷⁷

Kahramanın yüceltilmesi, destanın geçtiği devrin de idealize edilmesi anlamına gelir.¹⁷⁸ Destan türünde başarı da başarısızlık da tamamen kahramana isnat edilmiştir. Millet kaderini ellerine teslim ettiği kahramanın fiziki özelliklerini onu yenilmez hâle getirene dek yüceltir, çünkü kahramanın başarısı milletin refahı ile doğru orantılıdır.

J. Campbell, kahramanın ulaştığı nihai zaferi bir insanın varabileceği en yüce nokta olarak nitelendirir.¹⁷⁹ Bahsi geçen noktaya varabilmek için sonsuz bir irade ve kudrete ihtiyaç vardır. Ancak bu vasıflara sahip olanlar ya da ortaya çıkarabilenler kahraman olurlar. Kahraman macerasına başladığında değil macerasından zaferle döndüğünde gerçek güce ulaşır.

Dünya edebiyatı içinde geçmişten günümüze ulaşan en önemli destan metinlerinde kahramanın sahip olduğu fiziki gücün daima manevi yönden desteklendiğine şahit olunur. O, mutlak adaleti tesis etme yolunda doğumundan itibaren olağan dışı varlıkların himayesi altındadır. Yaradılıştan sahip olduğu fiziki üstünlük kahramanı himayesi altına alan, yukarıda bahsi geçen olağan dışı varlıkların ona lütfettiklerinden sadece biridir. Öyle ki, Türk

¹⁷⁷ Jean BOTTÉRO, *Gılgamış Destanı*, Çev. Orhan SUDA, İstanbul, 2005, s. 65-66.

¹⁷⁸ Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 129.

¹⁷⁹ Joseph CAMPBELL, a.g.e., s. 41-42.

destanlarının bir çoğunda kahramanın bu varlıklar sayesinde ölümü dahi yenebildiklerine şahit olunur.

Tanrı tarafından milleti korumak, yüceltmek ve karışıklıkları düzenlemek, yani Tanrı'nın nizamını yeryüzünde kurmak amacıyla gönderilen kahramanların sıradan insanlar olması söz konusu değildir. Birçok Türk destanında kahramanın görevini tamamlayarak Tanrı katına döndüğüne dair dolaylı veya doğrudan ifadeler rastlanmasa onları harikulâdeliklerini ifade eder. Destanlarda sıradan insanlardan farklı oldukları çeşitli yollarla belirtilen merkezî kahramanların olağan dışı yetenekleri bu manada değerlendirildiğinde çok daha iyi anlaşılacaktır.

Destanların merkezî kahramanları erlik ve yiğitlik vasıflarının en ideal örnekleri olarak karşımıza çıkar. M. Kaplan, Türk tipi insanı değerlendirirken Türk destanlarında yer alan merkezî kahramanların en öne çıkan vasıflarının neden güç ve kuvvet olduğunu izah eder:

“Türk tipi, hayvanı örnek alan, kurdu rehber edinen, kuvvete en büyük değeri veren alp tipi ile özdeşdir. O, bin bir kurnazlık düşünen, âlet ve vasıtalar icat eden zekâsına göre değil, kendisini ölüme atan kuvvet ve kudret ihtirasına göre hareket ediyordu. Ekinciliğin terbiyesini almadığı için sabırlı ve uzak görüşlü, zanaatkâr olmadığı için de ince zekâlı ve hesaplı değildi. Binmiş olduğu at, avladığı hayvan, kullandığı ok ve yay onda sadece bir kabiliyeti ve ihtisası geliştirmişti: Avcılık, savaşçılık ve hâkimiyet ihtirası...”¹⁸⁰

İnsanlığın kabile hayatı yaşadığı dönemlerde, hayvanlar insanlarla tabiat arasında aracı rolü üstlenmiştir.¹⁸¹ Bu aracılık ilişkisi zamanla çeşitli statülere dönüşmüştür. Bazı hayvanlar kutsal kabul edilmiş, kimilerine tapınılmış, bazılarının da kabilenin ilk atası olduğuna inanılmıştır. Bütün bu

¹⁸⁰ Mehmet KAPLAN, a.g.e., s. 43.

¹⁸¹ Selçuk KIRBAÇ, “Dede Korkut Kitabı’nda Kağan Aslan”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, (Ağustos , 2002), s. 163.

telakkiler zamanla bazı hayvanlara çeşitli anlamlar yüklenmesine vesile olmuştur. Mesela, kartal kudretin, güvercin barışın, aslan hâkimiyet ve kuvvetin, köpek sadakatın sembolü durumuna gelmiştir. Merkezî kahramanın olağan dışı kuvveti de destanların birçoğunda yaşanan kültüre bağlı olarak çeşitli hayvanların özellikleri ile tasvir edilmiştir. Bu tarz tasvirlerin totemizm ve animizm dönemlerinden kalan bakiyelerle ilgili olduğu iddia edilebilir. Ş. İbrayev bu iddiayı “*Destanda hayal dünyasına nazaran, gerçek hayatta temeli olan, mitolojik totemik görüşler daha baskındır.*”¹⁸² diyerek nispeten onaylamaktayken, Türk kavimleri üzerine yaptığı araştırmalarla ünlü Van Gennep ve ilkel dinler üzerine yaptığı çalışmalarla ünlü J. G. Frazer, Türk kavimlerinde totem anlayışını ispatlayan bir bulguya rastlanmadığını ifade etmişlerdir.¹⁸³ Totemcilik bir nesneye genellikle bir hayvan veya bitkiye tapınma veya bir hayvanın belirli bir kavmin atası olarak kabul edilmesi şeklinde izah edilir. Ancak, son zamanlarda yapılan araştırmaların bir kısmında totemizmin temelinde hayvanı tanrılaştırmanın değil bir takım hayvanlara saygı duyulmasının söz konusu olduğu iddia edilmektedir. Yine de, Durkheim, S. Freud, Schmidt gibi alimler, totemist inanışlara sahip olan kavimlerin hayvan totem ile aralarında akrabalık veya soy birliği bulunduğuna inandıklarına kanidir. Hatta, Durkheim totem hayvan ile insan arasındaki akrabalık ilişkisine dair inancın varlığını inkâr edenlerin dahi, bu ikisi arasında çok sıkı bağlar ve mahrem ilişkiler olduğunu kabul ettiklerini ifade eder.¹⁸⁴

Destanlarda kahramanların gücünün bir hayvanın vasıflarından yararlanılarak anlatılmasının nedenini sadece totemist yaklaşımla izah etmek mümkün değildir. Başka bir deyişle farklı destanlarda fiziki yetenekleri bakımından farklı hayvanlara benzetilen kahramanların her biri benzetme unsuru olan hayvan ile totem ilişkisi içindedir gibi bir önerme asla kabul edilemez.

¹⁸² Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 72.

¹⁸³ Jean-Paul ROUX, *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Çev. Aykut KAZANCIGİL-Lale ARSLAN, İstanbul, 2005, s. 391.

¹⁸⁴ Jean-Paul ROUX, *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, a.g.e., s. 395.

Her medeniyetin belirli safhalarında görülebilecek olan totemizm, şamanizm veya animizm gibi inanış sistemlerine ait telakkiler ve unsurlar destanlar içinde zaman zaman dolaylı veya dolaysız olarak ortaya çıkabilir. Türk destanlarında kahramanın benzetildiği hayvanlarla arasında totem manasında bir ilişki kurabilmek çoğu zaman oldukça zordur. Uygur Kağanı Böğü Kağan'ın kurttan hamile kalan kızı, kolu bacağı kesilerek ölüme terk edilen Göktürk şehzadesi ile beraber olup on çocuk doğuran dişi kurt gibi örnekler, "kurt"un Türkler için totem hayvan olabileceğini düşündürse de, kesin bir sonuca varabilmek için kapsamlı bir çalışma yapmak gerekir. Türk destanlarında adları geçen ve benzetme unsuru olarak yararlanılan hayvanlar genellikle aslan, kaplan, boğa, ayı vb. hayvanlardır. Yukarıda değinildiği üzere, kahramanların özelliklerinin bu hayvanlardan yararlanılarak tasvir edilmesinin nedeni Türk milletinin sahip olduğu sosyal, dinî, coğrafi ve iktisadi hayat tarzı ile ilgilidir. Çünkü, herhangi bir sanatçının vücuda getirdiği sanat eserinde, tanıyıp bilmediği unsurlar ile teşbih yapması mümkün değildir.

Türk kültürü içinde en önemli erdemlerden biri olan kahramanlık ideali gereği destan kahramanları yaşanan hayat şartlarının da etkisiyle gücünden ötürü kendilerinden hem korkulan hem de saygı duyulan hayvanlara benzetilmiştir. Oğuz Destanı'nın Uygur varyantında Oğuz'un olağan dışı vasıfları daha doğar doğmaz güçlü hayvanların niteliklerinden yararlanılarak tasvir edilir:

*"Ayakları öküz ayağı gibi; beli kurt beli gibi; omuzları samur omuzu gibi; göğsü ayı göğsü gibi idi. Vücudu baştan ayağa tüylü idi..."*¹⁸⁵

Atlı-akıncı medeniyet içinde doğup yetişen, tabiat ve hayvan unsurları ile kuşatılmış bir dünyası olan Oğuz gibi güçlü bir destan kahramanının, ortaya çıktığı zaman ve mekân kıstasları açısından değerlendirildiğinde başka türlü tarif edilmesi mümkün değildir. Oğuz Kağan Destanı'nın Uygur

¹⁸⁵ W. BANG, Reşit Rahmeti ARAT, Oğuz Kağan Destanı, İstanbul, 1970, 1.

varyantında yer alan ve tabiattan seçilen benzetme unsurları, Reşideddin nüshasında yaşanan dinî ve sosyal başkalaşımların tesiri ile yerini İslami motif ve unsurlara bırakmıştır.¹⁸⁶ Mesela, Üç Buddhist Kral adlı Hint mitinin kahramanı Aşoka Maurya çok güçlü bir kumandanken, Budizm'in etkisi ile savaşmaktan vazgeçerek kendini ibadete verir ve mit onun Budizm için yaptıklarını anlatır. Aşoka Maurya mit boyunca tam bir Buda rahibi olarak tasvir edilir.¹⁸⁷ Destan, evrensel bir edebî sanat türü olmasının yanı sıra bulunduğu ve yaşatıldığı kültür içinde millileşen bir yapıya sahiptir. Oğuz Destanı'nın kahramanı Oğuz Kağan İslam öncesi ve sonrası Türk millî kültürünün, Aşoka Maurya ise Budizm'in etkisiyle şekillenmiştir.

Türkler avcı ve akıncı bir millettir. Bu nedenle Türk destanlarında merkezî kahramanların fiziki özellikleri yaşadıkları tabiat içinde karşılına çıkan en güçlü hayvanlardan yararlanılarak anlatılmıştır. Mesela, Dede Korkut Destanı kahramanlarından Kazan, 'Amit suyunun aslanı, Karaçuğun kaplanı', 'Tülü kuşun yavrusu' sıfatları ile tasvir olunur. Kahramanlar için kullanılan benzetme unsurları için hayvanların özelliklerinden yararlanılmıştır.¹⁸⁸ Hatta bu güçlü hayvanların isimleri destan kahramanlarına ad olarak verilmiştir.

S. Orozbekov'dan derlenen Manas Destanı'nda, Manas'ın doğduğu andan itibaren farkına varılan olağanüstü özellikleri de, Oğuz Kağan'da olduğu gibi vahşi hayvanlardan yararlanılarak dile getirilir. Ancak, Oğuz Kağan Destanı Manas Destanı'na göre teşekkül ettiği dönem itibari ile daha eskidir. Dolayısıyla benzetme unsuru olan vahşi hayvanlar doğrudan değil kuvvetleri bakımından Manas ile mukayese edilerek kullanılmıştır:

“... ”

Ormanda büyüyen, aylarla boğuşan

Birden yolunu kesen, çöl parsıyla baş çıkan,

¹⁸⁶ Mehmet KAPLAN, a.g.e, s. 11-28.

¹⁸⁷ http://tr.wikipedia.org/wiki/Antik_%C3%A7a%C4%9Flarda_sava%C5%9F (Erişim Tarihi: 13.07.2006)

¹⁸⁸ Mehmet KAPLAN, a.g.e., s. 48.

Akreb gözlü Er-Manas, çok iri vücutluydu

...” 189

Destan ve mit gibi ilk edebî türlerde hayvanlar oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu verimlerde anlatılanlar insanlığın ilk devir yaşayış ve düşünüş şekillerini, tarihi gelişim süreci boyunca saklayarak günümüze taşımaktadır. Kadim dönemlerden günümüze kadar ulaşan bu eserlerde insanoğlunun ilkel dönemde hayvanlarla olan yoğun ve çok yönlü ilişkisi önemini korumaya devam etmiştir.¹⁹⁰ Eski dönemlerde totem olarak kabul edilen bir hayvan, destanın tarihi gelişim süreci içinde kendisine saygı duyulan bir hayvana dönüşmüş ve kahramanlar bu hayvanların özellikleri ile tasvir edilmiştir. Ya da gücünden ötürü kendisinden korkulan hayvanları öldürecek cesareti sergileyebilenler toplum içinde cesaretlerinden ötürü şahsiyet edinmiştir. Tarihi ya da tarih öncesi devirlerden günümüze yansıyan destan metinlerinde güçlü ve vahşi hayvan motifleri genellikle kahramanın gücünün yansıtılması ile paralel kullanılmıştır.

9. Kahraman karşımıza yarı tanrı, ilk ata veya ilk insan olarak çıkabilir.

Destan türü kadar kahramanını idealize eden başka bir edebî tür yoktur. Kahraman bütün yönleriyle olağanüstüdür. Özellikle arkaik destanlarda kahraman, mitik anlatılmalarda yer alan tanrılara yakın işlevler üstlenmiştir. L. Raglan, epik verimlerin kahramanlarını tanrılarla eşit konumda değerlendirir. Yirmi iki maddeye bağlı olarak incelediği epik kahramanlar özellikleri bakımından sıradan insanlara hiç benzemez. Kahramanların hayatı doğaüstü, tanrılarinkine eş olaylarla doludur. Ayrıca, bir çok kahramanın hayatında tesadüfi olamayacak kadar çok benzerliğin olması, onların tarihi şahıslar olmaktan ziyade mitik tanrılarının destan türü içinde devam ede gelen yansımaları oldukları fikrini doğurur. Destan kahramanının asıl işlevi tanrıları

¹⁸⁹ Mustafa CANPOLAT, “Manas’ın Eğitimi”, *Manas 1000 Biskek Bildirileri*. (Ankara, 1995), s.68.

¹⁹⁰ Jean – Paul ROUX, *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, a.g.e., s. 35.

temsil etmek değildir, onlar zaten kendisine inananlarca tanrı olarak kabul edilmektedirler. Çünkü, destan kahramanları tarihi şahsiyetler olsa bile, onlara atfedilen özellikler gerçek dışıdır.¹⁹¹

Yine kahraman kimliği üzerine araştırmalar yapan J. Fontenrose, *“Kahraman; olağandışı bir oluşum çeşididir yani demigod, demon ya da ruhtur.”* demiş ve kahramanı antik çağa ait bir kavram olarak izah etmiştir. J. Fontenrose’ye göre tanrı ya da yarı tanrı olarak nitelendirilmeyen kahramanlar dahi, insan ile tanrı arasında arabulucu (medyum) statüsünde bir yere sahiptir. Kahramanın yer altı-yer üstü seyahatleri kahramanın bu statüsünü açıkça ortaya koyan delillerdir.¹⁹² C. M. Bowra; J. Fontenrose’nin görüşüne kısmen katılarak, destan kahramanını eski şamanistik şiirin kahramanı olan şamanın devamı olarak betimler. C. M. Bowra’ya göre, şamanın yerine geçen destani şiir kahramanı daha zayıf bir karakterdir. Çünkü, şaman kadar dehşet verici kabiliyetlere sahip değildir.¹⁹³

Gertrude R. Levy, insan kahramanın özelliklerinin, tanrıdan yarı-tanrıya veya tanrıdan istisnai insana geçen ve yüzyıllara intikal etmiş bir örnek olarak kutsal kahramanlara atfedilen bir model takip ettiğini savunur. N. Frye, destan ve benzeri bütün türleri mitin devamı olarak nitelendirir. N. Frye’a göre, mitin kahramanı tanrıdır. Destan kahramanı ise, diğer insanlara göre daha üstün olmakla beraber doğal çevresine hâkim olacak kadar üstün değildir.¹⁹⁴

Batı epik verimleri incelendiğinde, Yunan destan geleneğine ait İlyada ve Odysseia destanlarında merkezî kahramanlar, tanrılar ile iç içe kompoze edilmiştir. Batı epik sanatına ait verimlerin merkezî kahramanları tanrıya benzer özellikler ve aksiyonlarla karşımıza çıksalar da metin içinde üstlendikleri misyon asla tanrı olmak ya da tanrıyı temsil etmek değildir. Hatta, batı klasik edebiyatında yer alan bazı destan kahramanları tanrılar panteonu

¹⁹¹ Robert A. SEGAL, a.g.e., s. XVII-XVIII.

¹⁹² Dean A. MILLER, a.g.e., s. 1-10.

¹⁹³ Thomas GREENE, a.g.m., s. 130-131.

¹⁹⁴ A.g. m., s. 130-131.

ile tezata düştüğü oranda tanrılaştırılmışlardır. Yunan epik geleneğinin en büyük şairi olarak bilinen Homer'in kahramanları tanrılarla akrabadır. Hatta bir kısmı bizzat Zeus'un kanındandır yani durumları karma bir yapı arz eder.¹⁹⁵ Yunan epik geleneğinin en büyük kahramanları kabul edilen Herakles bizzat Zeus'un kanını taşır ve Akhiles İlyada Destanı boyunca kendisinden bahsedildiği her satırda "Tanrıya benzer, tanrısal Akhiles" sıfatları ile anılır, ki zaten annesi vasıtasıyla insan dışı bir yaratılışa sahiptir.¹⁹⁶ Yunan epik verimlerindeki örneklere benzer şekilde, Türk destan geleneği içinde Yakut destanı Er-Sogotoh'da tanrılarla insanlar vasıtasız bir şekilde iletişim halindedir.

*"...Bundan sonra kutsal ağaç gıcır gıcır gıcırdayarak küçük bir kütük olmuş, gövdesinden kar gibi saçlı, keklik gibi beyaz etli, iki kırmızı fıçısı kadar memeli yaratıcı ihtiyar kadın beline kadar çıkararak: 'Ben senin neden üzüldüğünü, ne istediğini ve her şeyi bilerek yaşıyorum. Dinle! Senin baban Aar Toyon, annen Kübey-Xotun'dur. Onlar yaratıcı tanrı emriyle seni üçüncü gök katında doğurup bu topraklarda soy-sop sahibi ve nesillerinin atası ol diye yeryüzüne indirdiler..."*¹⁹⁷

Mitolojinin gelişim seyri izlendiğinde görülür ki, belirli bir süreçten sonra "tarihi şuurun oluşması ile mitoloji eposa ihtiyaç duymuş ve onu yaratmıştır".¹⁹⁸ Kahramanın karşımıza yarı tanrı, ilk ata veya ilk insan olarak çıktığı destanlar oluşumları itibariyle en eski döneme aittir. Yani epos ile mitolojinin beraberliklerinin ilk dönemlerine tekabül eden destan metinlerinde yarı tanrı, ilk ata veya ilk insan kahraman tipi daha çok yer alır. E. M. Meletinskiy, yaratılış temalı destanlarda yer alan yalnız kahramanı, kabilenin temel taşı oluşturarak kahramana has, farklılığı izah etmek için kullanılan bir motif olarak açıklamıştır. "Yalnız kahraman" kavramı, ona göre ilk tanrı ve

¹⁹⁵ Dean A. MILLER, a.g.e., s. 70.

¹⁹⁶ HOMEROS, *İlyada*, Çev.: Azra ERHAT-A. KADİR, İstanbul, 2005.

¹⁹⁷ Yuriy VASİLYEV, M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU, Gülsüm KİLLİ, *Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri*, Ankara, 1996, s. 17.

¹⁹⁸ Sonya İLİEVA, "Mythology As An Alternative For Motion Of Created World", http://thracology.dir.bg/english/myth_en.html (Erişim Tarihi: 25. 06. 2005)

şaman inançlarından da eskidir.¹⁹⁹ N. Frye, *“Bir dine inanmaktan vazgeçtiğimizde, Romalıların Jüpiter’e ve Venüs’e inançlarını yitirdiklerinde olduğu gibi, o dinin Tanrıları edebî karakterlere dönüşürler ve hayal dünyasının malzemesi olurlar.”* demiştir.²⁰⁰ N. Frye’in bu cümlesi mit ve destanda karşımıza çıkan yarı tanrı statüsündeki merkezî kahramanların oluşumunu oldukça çarpıcı bir şekilde ifade eder. Kısaca, herhangi bir inanışa bağlı olarak bir zamanlar kendisine tapınılan unsurlar dinî önemlerini yitirdiklerinde, onlara duyulan ilahî yakınlık, mit ve destanlarda yarı tanrı özellikleri gösteren kahraman tiplerine aktarılmıştır.

Barındırdıkları mitik motiflerin yoğunluğu nedeniyle kimi folkloristlerce arkaik, mitolojik destan; kimilerince de eski destan adı verilen ve mitik anlatmalar döneminden hemen sonra teşekkül ettikleri düşünülen destan metinlerinde kahramanlar sonsuz bir iktidara sahiptir. Sahip oldukları olağanüstü vasıflar nedeniyle bu destanların kahramanları yarı tanrı veya tanrı benzeri varlıklar şeklinde tasavvur edilmiştir. Mitolojik dönemin hemen akabinde teşekkül eden arkaik destanlarda kahramanın yarı tanrı şeklinde tasavvur edilmesi mitik dönemin tanrılar panteonundan sonra çok zor olmamıştır. Kahramanın yarı tanrı veya ilk insan olduğuna inanılan destan metinleri incelendiğinde görülür ki, mitolojik dönemin tanrı ve tanrıçaları bu verimler içinde bütün canlılıkları ile varlıklarını sürdürmektedir. Yunan epik geleneğine ait verimler bu nevi yarı tanrı kahramanlarla doludur. Sümerlerden günümüze ulaşan Gılgamış Destanı’nda²⁰¹, Gılgamış yarı tanrıdır. Yakut Türklerinin Er-Sogotoh Destanı²⁰²,nda da tanrı ve tanrıçalar oldukça aktif olarak yer alır.

Türk destan metinleri incelendiğinde arkaik özellikleri en öne çıkan destanlarda dahi merkezî kahramanın yarı tanrı olduğuna rastlanılmaz. Türk

¹⁹⁹ Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 72.

²⁰⁰ Tarık ÖZCAN, “Oğuz Kağan Destanı’nın Kahramanlık Mitosu Bakımından Çözümlemesi”, a.g.m., s. 76.

²⁰¹ Jean BOTTÉRO, *Gılgamış Destanı*, Çev. Orhan SUDA, İstanbul, 2005.

²⁰² Yuriy VASİLYEV, M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU, Gülsüm KİLLİ, *Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri*, Ankara, 1996, s. 13-21.

mitik anlayışında, Tanrı, Zeus gibi antropomorf tipe dönüşmemiş, yani insan şekline girmemiştir. Onun göze görünür şekli yoktur. Bu bakımdan değerlendirildiğinde Türk “Tanrı” anlayışı tipolojik gelişme sürecinde Zeus’tan daha eski görünmektedir.²⁰³

Merkezî kahraman arkaik Türk destanlarında daha çok ilk ata veya ilk insan olarak ortaya çıkar. Primitif dönemden diğer Türk halklarına göre daha geç ayrılan Sibiry Türk halklarının destanlarında yer alan kahramanların büyük bir bölümü ilk insan veya ilk ata özelliklerine sahiptir. Motifleri ve barındırdıkları mitik elementler itibariyle Sibiry Türk halklarının destanları Türk destan geleneği içinde en arkaik destanlar olarak bilinir. Bu destanların çoğu benzer formüller içerir. Bu formüllerin evrenselliği onların çok eski olduğuna işaret eder. Onların eski yani arkaik olduğu, muhtevalarından da anlaşılmaktadır. E. M. Meletinskiy bahsi edilen destanların çok eski olduğunu zaman ve mekân tahlili ile ortaya koymaya çalışmıştır:

“Olaylar, kainatın yaratıldığı, her tarafta iye(iez)lerin kendilerini göstermeye başladığı, Yer’in deprenerek otla örtülmeye ve canlı varlıkların meydana çıkıp ayağa kalkarak nefes almaya başladığı zamanda geçer.”²⁰⁴

E. M. Meletinskiy’e göre, bu destanların kahramanı da ilk insandır. Mesela, Yakut destanlarından birinde Ulkumnü Uolan adlı merkezî kahraman tipi dünyanın yaratılışından sonra ortaya çıkan ilk insandır:

“Yer’in tursun dibi kadar, Gök’ün ise geyik kulağı kadar olduğu bir zamanda dünyada Ulkumnü Uolan adlı güçlü, kuvvetli, şanlı şöhretli bir kahraman yaşamış.”²⁰⁵

²⁰³ Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 253.

²⁰⁴ E. M. MELETİNSKİY, “О Древнейшем Типе Героя в Эпосе Тюрко-Монгольских Народов Сибири” a.g.m.

²⁰⁵ A.g.m.

Yukarıda değinilen Er-Sogotoh Destanı'nda kahramanın ebeveynlerinin tanrı olduğu ibaresi geçmektedir. Ancak destanda Er-Sogotoh'un dünyaya gelişi ile ilgili cinsî bir münasebetten söz edilmemiştir. Yakutların inancına göre, destanda adı geçen ve Er Sogotoh'un babası olduğu ifade edilen Aar-Toyon yaradan Tanrı'dır ve Er-Sogotoh'u yeryüzüne göndermiştir. Herhangi bir cinsî münasebet sonucu doğup doğmadığı müphem olan Er-Sogotoh'u sırf destanda anne ve babası tanrı olarak kaydedildiği için yarı tanrı kabul etmek yanlış olacaktır. Zira, semavi dinlere göre değerlendirildiğinde de Hz. Adem yeryüzüne Tanrı tarafından herhangi bir cinsî bileşim söz konusu olmadan yaratılarak gönderilmiştir.

Bu tip destanların bir kısmında başlangıçta ilk insan olarak tasvir edilen kahramanın ilerleyen bölümlerde anne ve babasından söz edilerek zıtlıkların ortaya çıktığına şahit olunur. Ancak bahsi geçen anne ve babanın kahraman tarafından tanınmadığının altı çizilerek nispeten kahramanın başlangıçta değinilen ilk insan-ilk ata görüntüsü korunmaya çalışılır. Ş. İbrayev, E. M. Meletinskiy'e dayanarak destanda kabilenin ilk atası konumunda olan kahraman tipi ile ilgili değinilen bu tezatlıkları mitolojik anlatıların zaman içinde kazandığı tarihi özelliklere bağlar. Tarihi özelliklerin mitolojik anlatılarda yer edinmeye başlaması ile ilk ata olan kahramanlar kendilerini çevreleyen dünyadan habersiz olmakla birlikte, anne ve babaları olan kişiler olarak ortaya çıkar.²⁰⁶

Özellikle Sayan Altay ve Yakut-Buryat Türk halklarının destanlarında zaman ilk yaradılış dönemine tekabül eder. Kahraman da tabii olarak ilk insan veya ata kabul edilir:

“Eyvah çocuk! Tecrübenle gördün ki herkes çifttir, vahşi hayvanlar çift olarak yaşar; böcekler de çift olarak yaşarlar. Tanrı sadece beni mi tek

²⁰⁶ Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 78.

yaratmış?Hayır! bana benzeyen bir kişi herhangi bir yerde muhakkak yaşıyordur.”²⁰⁷

Türk destan geleneği içinde Manas veya Oğuz gibi tarihi şahsiyetleri hakkında bilgi bulunmayan ancak şöhretlerinin yayıldığı geniş saha göz önünde bulundurulduğunda gerçekten yaşadıklarına inanma temayülünün söz konusu olduğu destan kahramanları, kazandıkları başarılarından ötürü ilk olmasa da millî ata olarak telakki edilmişlerdir. Çünkü, Oğuz veya Manas gibi destan kahramanları içinde doğup yaşadıkları halkları milletleştirme ve millet olarak bağımsızlaştırma yolunda büyük zaferler kazanmışlardır. Oğuz'un cihan hâkimiyeti yolunda kazandığı zaferler, Manas'ın Kırgız halkını bir bayrak altında devletleştirme yolunda verdiği başarılı mücadeleler onları ait oldukları sahanın halkları tarafından millî ata konumuna yükseltmiştir.

10. Türk destanlarında avcılık önemli bir meziyettir.

Destanlar, toplumlarda iktisadi gelişmenin pek çeşitlenmediği, milletleşme ve devletleşme sürecinin tam anlamıyla müesseseseleşmesini tamamlamadığı dönemlere ait verimlerdir. Dolayısıyla destanların teşekkül döneminde hayvancılık, akıncılık ve avcılık gibi uğraşların temel geçim kaynağı olduğu görülür. Adları sayılan bu uğraşlar Türklerin hayatının temelini teşkil eder. Bunlardan avcılık destanlarda önemle üzerinde durulan meziyetlerden biridir. Çünkü destan kahramanı için avcılık, yiğitliğini ve cesaretini sergileyebileceği önemli bir faaliyet alanıdır.

Avcılık, Türk milletinin hayatında önemli bir olgudur. Sadece yiyecek tedarik edilmesi bakımından değil, kabileyi tehdit eden yabani hayvanların ve savaş esnasında düşmanların ortadan kaldırılması için de öğrenilmesi gereken bir maharettir. İyi bir avcı aynı zamanda iyi bir binici ve nişancıdır. Bu

²⁰⁷ Yuriy VASİLYEV , M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU, Gülsüm KİLLİ, **Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri**, Ankara, 1996, s. 17

hususiyetler savaşlarda zafer kazanmak için elzemdir. Dolayısıyla destan kahramanı herkesten iyi bir avcı olmak zorundadır.

Destan kahramanlarının birçoğu yiğitliğini avcılık ya da avcılığa bağlı olarak ispat eder. Çünkü avcılık bir destan kahramanında olması gereken iki özelliği aynı anda ortaya çıkarır; güç ve cesaret. Özellikle arkaik destanlarda yer alan kahramanların ilk mesleklerinin avcılık olduğu görülür. Mitik anlatımlar döneminden hemen sonra teşekkül etmiş olduğunu düşündüğümüz arkaik destanlarda henüz geçim için başvurabilecek başka bir saha yoktur. Ş. İbrayev bu durumu şöyle izah eder:

“Eski destanda, baş kahraman hayvan besleyip ekin eken yerleşik toplumun içinden çıkan bir kişi değildir. Yalnız yaşamaktadır. Bazen yaşlı bir kadın ile yaşlı bir erkekten doğmuş, kardeşleri olmayan kahraman, ıssız bir bozkırda yaşar. Esas uğraşları avcılıktır. Tarım ve hayvancılığı bilmez. Orta âlemde, etrafı dağlarla çevrili yazlık yerlerde yaşarlar.”²⁰⁸

Arkaik destanın ilk ata veya ilk insan konumundaki merkezî kahramanı iyi bir avcıdır. Bulunduğu dünya içinde yaşamak için başka seçeneği yoktur. Bu kahraman tipi aynı zamanda kültürel kahraman tipi olarak da değerlendirilmelidir. Kültürel kahraman bir millete ilk kültür unsurlarını tanıtan ve öğreten kişidir. Yani avcı olan ilk ata kendinden sonra gelecek nesillere avcılık ve diğer hayati ihtiyaçların edinilme yollarının öğreticisidir.

Hem orta dönem kahramanlık destanlarında hem arkaik destanlarda avcılık önemli bir faaliyettir. Kahramandan evinde oturarak yiğitlik göstermesi beklenemez. Hareketsizlik kahramanın canını sıkarak hareket daima hareket halindedir. Hiçbir neden yoksa ava çıkarak hareket arzusunu tatmin eder. O, mücadele ve aksiyon için yaratılmıştır.

²⁰⁸ Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 75.

Kırgız Türklerinin Kococaş Destanı'nın kahramanı Kococaş mükemmel bir avcıdır. Destanda onun avcılığı ile ilgili aşağıdaki satırlara yer verilmiştir:

“Kırgız soyu içinde Kıtay denen bir boy vardır. Onların yerleştikleri yer Talas'ın önü Karakol, uçsuz bucaksız bir bozkırdır. Kococaş isimli çok ünlü bir avcıları vardır. Kococaş'ın babası Karıpbay hiç obasında durmaz, dağlarda yatar, geyik derisinden giysiler giyerek öldürdüğü hayvanların etleri ile beslenirdi.”²⁰⁹

Destanın başında Kococaş'ın iyi bir avcı olarak tasvir edilmesi aslında onun ileride gireceği mücadelelerde göstereceği başarıyı izah için kullanılmıştır. Avcılığı yetersiz olan birinin kahraman olması mümkün değildir. Ayrıca, Kococaş'ın babası Karıpbay'ın oğlunun avcılığından duyduğu gurur, avcılık olgusunun toplum içindeki sosyal önem ve manasını ortaya koymaktadır.

Orta dönem Türk kahramanlık destanlarından Dede Korkut Destanı'nda avcılık, yiğitlik erdeminin sergilenmesi bakımından önemli bir işleve sahiptir. Destanda beylerin av merasimleri düzenleyerek bir araya geldiği tespit edilir. Bu yolla birbirlerinin dert ve mutluluklarını paylaşırlar. Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı boyda, aşağıdaki satırlar, av faaliyetinin sosyal ve birleştirici özelliğini ortaya koyar:

“Ünüm anlan bigler sözüm dinlen bigler, yata yata yanumuz ağrıdı, tura tura bilümüz kurıdı, yorıyalum a bigler, av avlayalum kuş kuşlayalum, sığın geyik yıkalum, kayıdalum atağumuza düşelüm, yiyelüm içelüm hoş kiçelüm.”²¹⁰

Oğuz toplumu içinde yeni yetişen kuşakların kahramanlıklarını ispat etmeleri için bahsi geçen av merasimleri büyük önem teşkil eder. Av partileri kahraman adayının yiğitliğini ispatlayabileceği önemli bir sahadır. Dirse Han

²⁰⁹ Özkul ÇOBANOĞLU, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, a.g.e., s. 189.

²¹⁰ Muharrem ERGİN, *Dede Korkut Kitabı - I*, a.g.e., s. 95.

Oğlu Boğaç Han adlı boyda, Boğaç, babası ile çıktığı avda “*Babam at segirdişüme baksun kıvansun, oh atışuma baksun güvensün, kılıç çalışuma baksun sevinsün.*”²¹¹ diye düşünerek hünerlerini sergiler. Avda gösterilen hüner yetişkin erkeğin yiğitlik sıfatına nail olmasında rol oynar. Kam Püre’nin Oğlu Bamsı Beyrek adlı boyda, Beyrek gönül verip almak istediği Banı Çiçek’e yiğitliğini ispatlarken şu sözleri eder:

“*Boz aygırın biline binmedüm mi,
Senün ivün üzerine sığın geyik yıkmadum mı...*”²¹²

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey’in Bir gün Tutsak Olduğu adlı boyda avın bir diğer fonksiyonu ortaya çıkar. Uruz’un henüz bir yiğitlik göstermediğinden yakınan Kazan Bey’e Uruz, bu konuda kendisini yetiştirmediğini söyler. Bunun üzerine Kazan Bey, Uruz’u alarak ava çıkmaya karar verir. Böylece, Uruz’a ok atıp yay çekmenin yanı sıra çevreyi ve düşmanın olası saldırı yöntemlerini de öğretmeyi planlamaktadır.²¹³ Diğer bir çok fonksiyonunun yanı sıra av, akıncı toplum içinde gelecek nesillerin iyi birer savaşçı olmaları için kullanılan bir eğitim sahası ve yöntemi olarak kullanılmaktadır.

Cüveyni, Moğolların avcılığın kumandanlara yaraşır bir uğraş olduğuna inandığını ifade etmiştir. Çünkü avcılık uğraşı bir askere savaş ile ilgili her şeyi öğretebilecek en uygun idman sahasıdır. Destan kahramanlarının çoğu ilk ününe bir av avlayarak kavuşur.²¹⁴ Böylece kahraman savaşa hazır olduğunu deneyimlemiş olur. Avlanmak kişinin kahramanlığını ispatından önce kendini yetiştirdiği ve kahramanlığa hazırladığı basamaklardan biridir.

²¹¹ A.g.e., s. 85.

²¹² A.g.e., s. 149.

²¹³ A.g.e., s. 156.

²¹⁴ Jean-Paul ROUX, *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, a.g.e., s. 97.

11. Kahraman daima ilahî güçler tarafından korunur. (Yardımcı eren tipi / aksakal tipi)

Kahramanın doğumu ile ilgili motiflerde ayrıntılarıyla incelendiği üzere, destanlarda merkezî kahraman doğumdan itibaren ilahî güçler tarafından korunur. Olağanüstü doğum motifinin yer almadığı destanlarda da, kahramanın macerasına başladığı andan itibaren sanki ilahî bir kalkan tarafından korunduğu hissedilir veyahut açıkça belirtilir.

Ş. İbrayev kahramanın sahip olduğu ilahî korumayla ilgili olarak şunları ifade etmiştir:

“Arkaik destanlarda kahramanın yardımına sihirli güçler ya da olağanüstü özelliklere sahip hayal ürünü tipler koşar. Tarih öncesi çağlara ait Türk destanlarında totem benzeri varlıklar, kahramanlık destanlarında ise Baba Tükti Şaştı Aziz, Hızır, Gayip Eren, Kırık Şilten, Yedi Kâmil Pirler, Arıtanbaba vb. tipler kahramana yardım eder. Onlar genellikle ak giyimli, ak sarıklı, aksakallı kimseler halinde kahramanların düşlerine girerek kahramanı ümitsiz durumlardan kurtarırlar. Gerçek şu ki, kutsal varlıklar arkaik devirlerden beri var olan en eski tiplerdendir. Fakat bunlar kahramanlık destanlarında İslam dininin etkisiyle görevlerini müslüman evliyalara devretmişlerdir.”²¹⁵

Türk destanlarının bir çoğunda destan kahramanı, anne ve babasının bir ermiş ya da bilge kişiye yalvarıp yakarması veyahut tesadüfen rastlanılan ağzı dualı bir gönül ehlinin yardımı ile dünyaya gelir ve genellikle adı da bu kişi tarafından verilir. Bu tip, merkezî kahramana doğumdan hemen sonra kutsal bir araç ya da silah vererek yardımcı olabileceği gibi destan boyunca gerekli olan hâllerde çeşitli suretlerle ortaya çıkarak da müdahalelerde bulunabilir.

²¹⁵ Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 82.

Çoğu destanda kahramanın en önemli yardımcısı atıdır. Kahraman gibi atı da sıradan değildir ve genellikle Tanrı tarafından kutsanarak gönderilmiştir. Kimi destanlarda atın; cesareti, gücü ve akıyla kahramanın önüne geçtiğine rastlanır ki, böyle durumlar genellikle kahramanın yardıma ihtiyaç duyduğu zamanlardır.

Kahramanların annesinin bir peri kızı olduğu ya da ebeveynlerden birinin insan dışı özelliklere sahip olduğu durumlarda yaradılışı gereği koruma altında olduğu görülür. Bu şekilde korunan kahramana ok batmaz, kılıç kesmez veya yanmaz. Kahraman ancak zehirlenmek suretiyle ya da vücudunun sadece bir noktasından aldığı darbe ile öldürülebilir. Mesela, Yunan mitolojisinin en büyük kahramanlarından biri olarak kabul edilen Akiles'in babası bir hükümdardır, annesi ise bir su perisidir. Bir su perisi olan Akhiles'in annesi Tethys, Akhiles'i yara almaz kılmak için, topuğundan tutarak Styks ırmağına daldırır. Bu nedenle kahramanın, suya batmamış olan topuğundan başka, hiçbir yerine ok işlemez ve kılıç kesmez.²¹⁶ Türk destanlarında bu motifin zaman zaman düşman tipinde gözlemlendiğine de şahit olunur.

Dede Korkut Destanı'nda Dirse Han Oğlu Boğaç Han adlı bölümde, babası tarafından oklanarak ölüme terk edilen Boğaç, anne ve babasının yıllarca süren yalvarıp yakarmaları neticesinde Hızır'ın inayeti ile dünyaya gelmiştir. Boğaç ölüme terk edildikten sonra Hızır tarafından kurtarılır. Kutlu kişilerin inayeti ile dünyaya gelen Boğaç hayatının geri kalan kısmında da onlar tarafından korunmaya devam eder:

²¹⁶ <http://64.233.183.104/search?q=cache:8V-8bmtm8h4J:nedir.yunanmitolojisi.net/achilles-2/nedir-anlami-nedemek/+Achilles%E2%80%99in+annesi+Tethys&hl=tr&ct=clnk&cd=7&gl=tr> (Erişim Tarihi: 12. 01. 2006)

“..Oğlan anda yıkıldukda boz atlu Hızır oğlana hazır oldu, üç katla yarasın eliyle sığadı, sana bu yaradan korhma oğlan ölüm yokdur tağ çiçeği anan südiyle senün yarana melhemdür, didi.”²¹⁷

Manas’ın doğumu da dualar ve adaklarla gerçekleşmiştir. Manas, destan boyunca üç kez ölümle karşılaşır ve hatta ölür. Doğumundan itibaren kutsanan Manas, ilk iki ölüm hâinden kutsal güçlerin yardımı ile kurtulur.

“...
 Şimdi bele sadak bağlattı,
 Cakıp Han, Çıırçı gibi kadından
 Hem de erkek bala doğurttu.
 ...
 Cakıp Han doğan balasının
 Dört peygamber hocaya,
 Adını Manas koydurdu,
 Dört peygamber kucakladı,
 Peygamber balayı sınadı,
 ...²¹⁸
 ...

Kahramana ilahî yardım evliyalar dışındaki vasıtalarla da ulaştırılabilir. Mesela, kahramanın silahı, giysileri veya atı ilahî niteliklidir. Dede Korkut Destanı’nda kahramanların kullandığı kılıçtan “kara polat öz kılıcın” ibaresi ile bahsedilir. Anlaşılmaktadır ki, kahramanların kullandığı silahlar sıradan silahlardan farklıdır ve kullanmak hüner işidir.

Alpamış Destanı’nın Özbek varyantında destan kahramanı Alpamış adını dedesinden yadigâr kalan yay ile ok atarak alır. Bahsi geçen yay, attığı okla bir dağın tepesini parçalayacak kadar güçlü bir silah olarak tasvir edilmiştir.

²¹⁷ Muharrem ERGİN, **Dede Korkut Kitabı - I**, a.g.e., s. 88.

²¹⁸ Naciye YILDIZ, a.g.e., s. 538.

“... Yayın oku yıldırım gitti. Askar dağın büyük tepesini yolup geçti, sesi her yerde duyuldu...”²¹⁹

Yukarıda örneklerine yer verilen silahlar, kahramanın giriştiği mücadelelerden zaferle çıkmasını sağlayan unsurlardır. Dağ tepesi uçuran ok, kırılmayan kılıç ve olağanüstü özelliklere sahip kamçı, zırh, kalkan gibi diğer savaş teçhizatları kahraman için özel olarak yaratılmıştır.

Bunların dışında kahramana bir şekilde ulaşan bir kuş, üflemeli bir çalgı, gümüşten bir giysi²²⁰ veya atının kılı gibi nesneler kahramana zor zamanlarında yardımcı olan kutsal araçlardır. Macerası esnasında kahramanın bu nevi araçlara bizzat mücadele ederek sahip olduğuna da rastlanır. Dede Korkut’un ölümü ile ilgili Kazak Türklerinin menkıbelerinden birinde Korkut’un kopuzunun onu koruduğuna inanılır. Ölümden kaçan Korkut, kopuzunu çalmayı bıraktığı anda bir yılan tarafından sokularak ölür.²²¹ Bu tip yardımcı nesnelerin daha çok masal türünde karşımıza çıktığı hakikattir. Ancak, arkaik destanların bir çoğunda da bu nevi nesnelerin yer aldığı görülür.

Türk destanlarında kahramanın eylemleri fethetmek ve galebe çalmak üzerine yoğunlaşmıştır. Bu galebe çalma arzusu kişisel ego tatmininden ziyade kendine Tanrı tarafından verilen görevi ifa etmek, böylece yaradılış amacını gerçekleştirmek isteğinin tezahürüdür. Oğuz’un vefat ederken sarf ettiği “*Ben Gök Tanrı’ya borcumu ödedim.*”²²² cümlesi bahsi geçen yaklaşımın net ifadesidir. Dolayısıyla, kahraman kendine Tanrı tarafından verilen emirleri yerine getirirken karşılaştığı zorlukları yine Tanrı’nın çeşitli yollarla gönderdiği yardımlar vasıtasıyla aşar.

²¹⁹ Aysu ŞİMŞEK CANPOLAT-Aynur ÖZ, a.g.e., s. 28.

²²⁰ Max LUTHİ, “Avrupa Masal Tipleri ve Kişileri”, **Millî Folklor**, (Kış, 1997), s. 73.

²²¹ Ahmet Bican ERCİLASUN, “Deli Dumrul ile Kazakların Korkut Atası Arasında Bir Mukayese”, a.g.m., s. 13.

²²² Umay GÜNAY, “Dede Korkut Hikâyeleri’ndeki Karakterlerin Tahlili”, a.g.m., s. 3-4.

12. Kahramanın en önemli yardımcısı olağanüstü özellikleri olan atıdır.

At tipi ile ilgili, “Başkurt Destanlarında Rastlanan At Tipi ve Özellikleri” adlı başlık altında ayrıntılı bilgi verildiğinden, burada daha fazla açıklama yapılmasına gerek duyulmamıştır.

13. Kahraman bir ülküyü gerçekleştirmek, yiğitliğini ispatlamak veya intikam almak için maceraya atılır.

Altay destanları üzerine çalışan İ. V. Puhov destan kahramanının mücadele amaçlarını beşe ayırır: **1.** Kahramanın canavarla mücadelesi, **2.** Kahramanın yeraltı dünyasının efendisi Erlik’le mücadelesi, **3.** Kahramanın dönürlüğü ve düşünü, **4.** Kahramanın yabancı hanların işgallerine karşı yürüttüğü mücadele, **5.** Kahramanın sömürücü-zulmedici kötü hanlarla mücadelesi.²²³ Yukarıdaki tasnif genişletilebilir ancak Altay destanlarından yola çıkılarak yapılan bu tasnif aslında Türk destan geleneği içinde yer alan kahramanların hepsi için geçerli kabul edilebilir. Kahramanın faaliyeti belirli şartlar altında gelişir ve amaç genellikle yukarıdaki beş nedenden biri ile ilgilidir. Bir destan içinde bu amaçlardan birkaçının aynı anda ortaya çıktığına da rastlanabilir.

Kahraman maceraya toplumu yenileyecek olan tılsımı bulabilmek için çıkar. J. Campbell, kahramanın sahip olduğu fiziksel üstünlükleri ait olduğu toplumu yenileyecek güce ve bilgiye ulaşmak için kullanılan bir araç olarak nitelendirir.²²⁴ Toplumu yenileyecek güce ulaşmak demek, mit ve ritüelin işlevlerinin destanda kahraman tarafından devam ettirilmesi demektir.

²²³ Mehmet AÇA, “Türk Kahramanlık Destanlarında İç Mücadele ve Yakın Akrabaları Tarafından İhanete Uğrayan Kahraman”, **Millî Folklor**, (Kış, 1999), s. 23.

²²⁴ Joseph CAMPBELL, a.g.e., s. 232.

Destan türünün diğer edebî verimlerde olduğu gibi kendi kuralları vardır. Bunlara epik kurallar demek mümkündür. Destanda yer alan her bir epizodun belirli bir mahiyeti vardır. Olaylar bir plan dahilinde gelişir ve merkezî kahraman bütün olayların merkezindedir. Zaten kahramanın olmadığı yerde destan tamamen durmuştur, olay yoktur. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda anlaşılan odur ki, destanın tıpkı V. Propp'un peri masalları üzerine geliştirdiği teorisi gibi bir hareket planı vardır. Bu planın uygulayıcısı merkezî kahramandır. Kahraman, destan boyunca belirlenen bu plana göre hareket eder. Dolayısıyla, kahraman farkında olsun ya da olmasın sonu başından belli bir hedefe doğru ilerlemektedir. Destanların çoğunda kahramandan, etki ettiği saha içinde herhangi bir eksikliği ya da tehlikeyi bertaraf etmesi beklenir. Kahramanın her türlü başarısı toplumda dönüşüm ve yenilenmeye vesile olur. Kahraman, özellikle aşk konulu ve arkaik destanlarda giriştiği mücadelenin sonunda kazanılacak toplumsal faydanın şuurunda değil görünür. Fakat, destan sanatı kahramanın mücadeleye başlama amacı ne olursa olsun toplumsal bir çıkarım sağlamayı başarır. Edebî sanatlar içinde destan kadar sosyolojik önemi haiz başka bir tür yoktur. Dolayısıyla, destan sanatının toplumsal manada mesajlar içermesi türün tabiatının gereği kabul edilmelidir.

Destan edebî bir verim ve her edebî verim gibi kurmaca olduğundan kahramanın maceraya atılışının belirli epik kurallar çerçevesinde gerçekleşmesi gayet tabiidir. Kahraman yiğitliğini ispat eder etmez bir vesile ile maceraya davet edilir. Maceraya davet çoğu zaman tesadüfmüş gibi görünse de aslında daha evvel yazılmış bir kaderin parçasıdır. J. Campbell, kahramanların davete icabet edenler arasından çıktığını söyler. Ona göre kahramanlık, kişinin bilinçaltında kendini gerçekleştirme ve varoluş nedenini algılama yoludur. Yaşanan macera kişinin olgunlaşmasını sağlar. Maceraya davet ise bu anlamda “benliğin uyanması” demektir.²²⁵ Türk destanlarında kahramanların belirli bir çağa geldiğinde ‘*yaşım geldi, giderim*’, ‘*toprağımızı*

²²⁵ Joseph CAMPBELL, a.g.e., s. 65.

genişletirim, ‘ata öcünü alırım’²²⁶ diyerek maceraya atıldığı görülür. Bu sözler kahramanın maceraya atılma nedenlerini özetlemektedir. Kahramanın asıl amacı kendi gücünü sınamak ve başarısını herkese göstererek şan kazanmaktır. Diğer bir macera sebebi halkın refahını sağlamaya yönelik olarak verimli yerleşim sahaları elde etmektir. Bu amaçla yola çıkan kahraman için halkın mutluluğu her şeyden önemlidir.

Destanlarda maceranın başlamasına vesile olan en önemli nedenlerden biri de ,sıklıkla karşılaştığımız, “intikam” duygusudur. Kahraman yiğitlik çağına ulaşır ulaşmaz bir şekilde intikam almasını gerektiren sırrı öğrenerek harekete geçer. Bir çok destanda kahramanın annesi, babası veya kardeşi düşman tarafından tutsak edilmiş ya da öldürülmüştür. Bu durum kahramandan yiğitlik çağına gelene dek saklanır. Maceraya atılma çağı gelen kahramana destan içinde intikamı ile ilgili sır bir tesadüfe dayandırılarak haber verilir. Bu haberle kahraman derhal intikam almak üzere yola çıkar ve genellikle intikamını alarak geri döner.

Türk destanlarında ili, ulusu yağmalanan kahramanların çoğunun babası han ya da beydir. Türk tefekkür anlayışına göre han ve beyler Tanrı’nın kut verip yeryüzüne düzen kurmak için gönderdiği kişilerdir. Onları öldürenler de tabii olarak Erlik’in yani kötülüğün temsilcileridir. Kahraman ailesini katleden Erlik’in temsilcilerinden intikam alırken aslında Tanrı’nın kendisini yeryüzüne gönderme amacını yerine getirmiş olur. İntikamını alan kahraman tanrının düzenini tehdit eden Erlik’in güçlerini yok ederken, adaletsizliği ve zulmü de ortadan kaldırarak, ulusu için huzur ve güven ortamı yaratmış olur.²²⁷

Evlilik, kahramanın aşması gereken önemli çıtalardan biridir. İlkel dönemlerde kendini ispat etmek evlenebilmenin ön şartı olarak ortaya çıkar. Bir çok destanda evlilik amacıyla yola çıkan kahraman hemen evleneceği kıza

²²⁶ Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 237.

²²⁷ Mehmet AÇA, “Türk Kahramanlık Destanları”, **Millî Folklor**, Yaz, 2000, s. 67-69.

kavuşamaz. Seçtiği kızla evlenmesi için türlü aşamalardan geçmesi ve çeşitli badireler atlatması gerekir. Evlenme isteği kahramanın artık yeterince olgunlaştığının işaretidir.²²⁸ Bu amaçla aştığı her engel onun kahramanlık deneyimine katkıda bulunur. Evlilik amacı ile yola çıkan kahraman, kendini bir süre sonra gerçekleştirmesi gereken millî ya da evrensel bir takım ideallerin peşinden koşarken bulur. Konusu evlilik olarak belirlenen her destan yurt kurulması, yurt içinde var olan kötü otoritenin düzenlenmesi ya da yurt içindeki dağılmanın birleşmesi ile nihayet bulur.

Kahraman ganimet kazanmayı ya da ganimeti kendi adına kullanmayı düşünerek savaşmaz. Edindiği her türlü ganimeti toplum ve halk adına kullanır. Fakat, bütün bunların sonucunda kahramanın tek arzusu namının duyulmasıdır. Hiçbir destanda kahramanın paradan puldan söz ettiğine rastlanmaz. Kahraman destan boyunca sürdürdüğü mücadelesinde cesaret, kudret, adalet ve mertlik timsalidir. Onun için erdem sahibi olmak her şeyden önemlidir. Destan kahramanları destan süresince gösterdikleri fiziki başarıdan ziyade bu başarıları elde ederken gösterdikleri erdem ile değer kazanır.

Kahramanın maceraya başlaması daima onun isteği doğrultusunda gerçekleşmez. Çoğu kez kahraman öne sürülen nedenlerden ötürü maceraya atılmak zorunda kalır. Mesela, her şey yolunda giderken birden obaya, genellikle canavar olarak tabir edilen, yırtıcı bir hayvan musallat olur. Kahramandan bu tehlikeyi bertaraf etmesi beklenir. Kahraman kendini ispatlamak ve statüsünü korumak için maceraya atılmak zorunda kalır. Bu maceraya yapılan davetin kabul edilmesidir. Aksi halde ortada kendisinden bahsedilecek bir kahraman olmaz. Maceranın kabulü ile kahraman sonu belirsiz bir yola çıkar. Kahraman için dahi bu yol oldukça karanlık ve ürkütücüdür. Ancak, ilk adımın atılması ile kahraman başlangıçtaki karanlığın ardından gelen ışıltılı dünyayı keşfeder. Maceranın kabulü kahramanın ilk başarısıdır. Çıktığı yolda kazandığı her başarı ve tecrübe onun gücüne güç

²²⁸ James G. FRAZER, a.g.e., s. 308-322.

katar ve sıradan insanların asla vasıl olamayacağı varoluş sırrının kaynağına yaklaşır. Macerasını başarı ile tamamlayıp geri dönen kahraman, manevi ve maddi anlamda bir insanın ulaşabileceği en yüksek noktaya erişmiş olur. Bir başka ifade ile, Tanrı ile halk arasında bir mevkîye yani aracı konumuna yükselir.²²⁹

Arkaik kabul edilen destanlarda ilk insan veya ilk ata konumundaki merkezî kahramanlar evrensel bir amaçla hareket eder. O, bütün insanlık veya kabilesi için maceraya atılarak evrensel bir düzenin kuruculuğuna soyunmuştur. Kabilesine veya dünyaya iyi bir düzen getirmek üzere kariyer yapar. Bu kahramanların bir çoğu ölüme çare arar, insanlığı tehdit eden ve arkaik destanlarda çoğu kez somutlaştırılmış yani kişileştirilmiş kötülük unsurları ile savaşarak insanlığa yaşanacak bir dünya yaratmaya çalışır. E. M. Meletinskiy: *“Var olan dünya düzenine, ilk ataların ve kültürel kahramanların faaliyetlerinin neticeleri olarak bakmak gerekir.”*²³⁰ der. O halde arkaik destanlardaki ilk ata, ilk insan konumundaki merkezî kahramanların amacı, bu anlamda Tanrı'nın buyruğuna uygun bir düzenin kurulmasını sağlamaktır.

Arkaik destanlardan, tarihi boyutu göz ardı edilmemesi gereken orta dönem kahramanlık destanlarına gelindiğinde, kahraman evrensellikten ziyade millileşen amaçlar peşinde mücadele etmeye başlar. Bu döneme gelindiğinde davetin niteliğinin değiştiği görülür. Kahraman millî fayda esasına bağlı nedenlerle maceraya atılır. Maceraya başlanmasında halkın esaretine nihayet verme, halkı birleştirip devlet kurma gibi amaçlar söz konusu olur. Kahramanlık destanlarında etrafı saran dünyanın sırları çözülmüş, aile veya kavmin yaşama standartlarına uygun şartlar sağlamak üzere olağanüstü varlıklarla yapılan mücadelelerin önemi kalmamıştır. Kurulmuş yurdu, toprağı düşmanlardan korumak fikri ön plana geçmiştir. Kahramanların düşmanları artık arkaik destandaki gibi hayal ürünü olağanüstü kötü güçler değil; gerçek,

²²⁹ Joseph CAMPBELL, a.g.e., s. 395-397.

²³⁰ E. M. MELETİNSKİY, “Предки Прометея (Культурный Герой в Мифе и Эпосе)”, a.g.m.

tarihi kişiliklerdir.²³¹ Mesela, Dede Korkut Destanı'nı incelediğimizde kahraman kadrosunun çoğu maceraya kabilesine düşman tarafından yapılan saldırı sebebiyle ya da düşman tarafından esir edilen yakınlarını kurtarmak amacıyla başladığı tespit edilir.

Zaman, mekân ve içinde yer alan motifler değerlendirildiğinde doğal olarak hem arkaik hem de tarihi dönemleri aşağı yukarı aynı ölçüde aksettiren ve konuları itibarıyla daha çok sosyalleşme yani bireyleşmeyi esas alan destanlarda kahramanın genellikle kendine bir eş bulmak maksadıyla macerasına başladığı görülür. Fakat, maceraya başlama amacı destanın ilerleyen bölümlerinde kahramanın şahit olduğu kötülüklerle mücadelesine dönüşür.

J. Campbell'e göre, yerel kahraman kendi bölgesine ait mikro-kozmetik, evrensel kahraman ise dünya tarihine ait makro-kozmetik zaferler elde eder. Yerel kahraman kişisel zorbalıklara karşı üstünlük elde ederken, evrensel kahraman macerasından geriye bir bütün olarak toplumu yenileyecek bilgiyle döner.²³² E. M. Meletinskiy, J. Campbell'in bu tespitine katılarak şöyle der:

“Dikkatlice analiz edilirse arkaik destanlardaki kahramanlar bizim karşımıza kültürel kahraman sıfatıyla çıkar. Dünya folklorunun bu ilk kahramanlarının en eski destanlara nüfuz edilmesi tamamen doğaldır. Kültürel kahramanın epik kahramana (bahadıra) dönüşmesinde onun sanatsal faaliyetlerinin idealize edilmesi rol oynamıştır..”²³³

Anlaşılabacağı üzere, kahramanın arkaik destanlardan orta dönem kahramanlık destanlarına kadar nihai hedefi, ortaya çıktığı sahanın ve zamanın sınırları dahilinde yeryüzüne düzen getirmektir. Arkaik destan

¹³² Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 81.

²³² Joseph CAMPBELL, a.g.e., s. 49.

²³³ E. M. MELETİNSKİY, “Предки Прометея (Культурный Герой в Мифе и Зпосе)”, a.g.m.

kahramanının ilahî amacı, orta dönem kahramanlık destanlarında zamanın şartlarına göre uyarlanarak millî ölküye dönüşmüştür.

Bütün kahramanların üstesinden gelmesi gereken bir ideali vardır. Kendilerini başarmaları gereken bu ideal için sorumlu tutarlar. Kahramanın fonksiyonu yardım eden olup korkuyu, kaosu ve düşmanlığı yok etmektir. Çıktığı serüvenin sonunda çevresinde güven yaratması gerekir. Maceradan çıkan en önemli sonuçlardan biri de, kahramanın doğuştan itibaren sahip olduğu kutsal, olağanüstü kudreti taşıdığını göstermesidir. Bu bağlamda kahraman, aradığı ve tehlikeli bir şekilde elde ettiği kutsal güçlere en başından beri sahip olduğunu kanıtlar. Böylece kahramanın ait olduğu saha, kahraman hayatta olduğu sürece altın devrini yaşar. Çünkü, kahramanın eylemleri sadece kendisini ya da kısıtlı bir zümreyi değil bütün bir toplumu ve halkı mesut etmeye yöneliktir.

Kahraman tipi ortaya çıktığı sahanın ve toplumun kültürel, tarihi ve coğrafi şartlarına göre şekillenmiştir. Önceden de belirtildiği üzere, Türk destan kahraman tipi Türk milletinin ortak şuurunun yansımasıdır. Kahraman tipinin ideali aslında bir milletin ortak arzusudur. Arkaik özellikli Türk destanlarından kahramanlık destanlarına kadar kahramanın peşinden gittiği ideal, milletin tarihi dönemler boyunca yaşadığı ortak ölkü, duygu ve inanın tezahüründen başka bir şey değildir. Arkaik Türk destanlarının bir çoğunda rastlanan ilk ata tipine has özellikler, Türk milletinin tarih öncesi çağlara ait tefekkür ve inanış tarzı ile ilgilidir. Onun faaliyetleri, Türk mitik düşünce yapısına göre şekillenmiştir. Tarihi çağlara ait destan örneklerinde yer alan kahraman tipi mitik döneme ait birikimleri bünyesinde koruyarak, tarihi dönem şartlarına uygun ve gittikçe yenilenen bir donanımla millileşen hedefler belirler.

Yukarıda özetle amaçları üzerinde durulan Türk destan kahramanlarının maceraya atılma şekilleri standan destana çeşitlilik arz eder. Maceraya başlama şekli nasıl gelişirse gelişsin kahraman maceradan sonra etki ettiği alanda mutluluk ve refah sağlar.

Alpamiş Destanı'nın Özbek varyantında Alpamiş'in macerası nişanlısı Barçın'dan gelen bir mektup ile başlar. Kalmuk yurdunda yaşayan Surheyil adlı kocakarı Barçın'ı küçük oğluna almak istemektedir. Alpamiş'a âşık olan Barçın kendisini kurtarması için Alpamiş'a bir mektup gönderir. Alpamiş hemen yola çıkar ve türlü mücadelelerden geçer. Nihayet, amcası olan Barçın'ın babası Bayböri'yi tutsaklıktan, Barçın'ı da Ultan'dan kurtarır. Alpamiş, macerasına sevdiği kızı kurtarıp onunla evlenmek için başlamıştır. Ancak, destanda Alpamiş'in mücadelesi dağılan Kongırat boyunun tekrar bir araya gelmesini sağlar.²³⁴ Alpamiş Destanı'nda asıl amaç dağılan birliği tekrar tesis etmektir. Alpamiş ile Barçın'ın âşkı esas maksada ulaşmak için kullanılan bir dolgu malzemesi görevi görmüştür.

Altay destanlarından Maaday Kara Destanı'nın kahramanı Kögütey-Mergen macerasına annesi ve babasını kurtarmak üzere başlar. Fakat, sadece anne ve babasını kurtarmakla kalmaz. Yeraltı âleminin hanı Kara-Kula Han'ı yenerek eziyet ettiği insanları kurtarır. Evlenmek üzere çıktığı ikinci macerasında yeraltına inerek Erlik'i ve kızını öldürür. Erlik'in yeraltında esir ettiği iyi insanları kurtarır ve nihayet kötülük yayan şeytan kağanı yok ederek halkına artık huzur içinde yaşamalarını öğütler. Bundan sonra Kögütey Mergen eşi Altın Küskü ile yıldız olup göğe çıkar.²³⁵ Maaday-Kara Destanı'nda da tespit edileceği üzere, kahramanın maceraya başlama nedeni ne olursa olsun destanın sınırları içinde kahramanın amacı genişlemekte ve çoğu zaman bütün bir halkı kapsamaktadır.

Dede Korkut Destanı'nda Uşun Koca oğlu Segrek boyunda²³⁶, Segrek, iki çocuktan ağabeyinin Alınca kalesinde Kara Tekür'ün tutsağı olduğunu öğrenir. Bunun üzerine Alınca kalesine gidip savaşarak ağabeyini kurtarır. Düşman askerlerini tarumar eder. Aslında kahraman her hâlükârda düşmanla

²³⁴ Aysu ŞİMŞEK - Aynur ÖZ CANPOLAT, a.g.e.

²³⁵ Emine GÜRSOY-NASKALİ, *Altay Destanı Maaday-Kara*, İstanbul, 2003.

²³⁶ Muharrem ERGİN, *Dede Korkut Kitabı - I*, a.g.e., s. 225-233.

savaşacaktır. Ancak, epik gelenek kahramanın mücadelesini bir nedene bağlamak için ağabeyin tutsaklığını öne sürer. Segrek'ten önce Egrek de Alınca kalesine Ters Uzamış adlı beyin ağır sözleri üzerine, kendisini ispatlamak ve ganimet getirmek için gitmiştir.²³⁷ Dede Korkut Destanı'ndan anlaşıldığı kadarıyla Oğuz toplumunun geçim kaynaklarından biri savaşta ve baskında ele geçen ganimetlerdir. Kahramanların düşmana yaptığı baskınlar daima bir sebebe bağlanarak anlatılmıştır. Böylece kahramanın mücadelesi meşru gösterilerek, "erdemlilik" sıfatına gölge düşürülmemiş olur.

14. Maceraya atılan kahraman yurdundan uzaklaşır.

Destanın merkezî kahraman tipi görevi yani yerine getirmesi gereken ülkü her ne olursa olsun epik kural gereği evinden uzaklaşır. Onun kahramanlığı çıktığı yolda karşısına çıkan engelleri ortadan kaldırmasına bağlıdır. L. Raglan, destan kahramanın zaferlerinin çoğunu yolculuğu esnasında ya da varacağı yere ulaşır ulaşmaz gerçekleştirdiğini ifade eder.²³⁸ Ş. İbrayev de L. Raglan'a katılarak: *"Kahramanın ilk yiğitliği ve sonraki zaferleri de çoğunlukla yolla ilgilidir."*²³⁹ der. Kahramanın ömrü, yerine getirmekle yükümlü olduğu görevi başarana kadar sürer. Kahraman kendisine lütfedilen ömür boyunca sürekli hareket halindedir. Bu süre zarfında kahraman yaşlanmaz, hastalanmaz veyahut güçten düşmez. Bu durumlar ortaya çıksa da geçicidir. Kahramanın ilerleyişi kaosu kozmosa çevirene dek sürer.

Nihai hedefe ulaşınca kadar kahramanın karşısına bir çok engel çıkar. Bu engeller cadılar, devler, düşman ülkenin bahadırları ve yeraltı âleminin yaratıkları vb. olabilir. Aşılan her engel kahramanın gelişimine katkı sağlar. Ş. İbrayev, bir çok destanda son düşman menziline varmadan önce

²³⁷ A.g.e., s. 225.

²³⁸ Fits Roy Richard Somerset RAGLAN, a.g.e., s. 194.

²³⁹ Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 233.

genellikle bir “dağ aşma” motifine rastlandığını belirtir.²⁴⁰ Bu motif nihai karşılaşmadan önce kahramanın yeterli olgunluğa ulaştığını göstermek için kullanılır.

Kahramanın evinde rahat rahat yatıp uyurken olgunlaşması beklenemez. Bu nedenle her destanda macera, kahramanın evinden uzaklaşması ile başlar. Bu uzaklaşma kahramanın gittikçe gelişmesini sağlayan sınavlarla doludur. Ş. İbrayev konu ile ilgili tespitleri meseleyi açıklıkla izah eder:

*“Çağı gelen kahramanın ‘silahım olduğuna göre düşman gelmez’ diyerek düşmanı evinde beklemesi destan türünün tabiatına aykırıdır. Kahraman, yiğitliğini gerçek düşmanla savaşarak göstermelidir. Kahraman, şöhrete ancak bu şekilde ulaşabilir.”*²⁴¹

J. Campbell, kahramanın macerasını bir seyahate benzetir. Bu seyahat boyunca kahraman çeşitli evrelerden geçer ve tekrar evine döner. Uzaklaşma kahramanın kendini ve varoluşunu algılaması için geçirmesi gereken bir sınavın ilk adımıdır.²⁴² O. Rank da kahramanın doğumu ile evi olan ana rahminden uzaklaştığını ve böylece macerasının başladığını ifade eder. O. Rank’a göre kahramanın bütün mücadelesi huzura erişmek içindir. Bu amaçla kahraman çeşitli merhalelerden geçer. Ancak, kahramanın aradığı huzur aslında anne rahminde iken hissettiği güven ortamından başka bir şey değildir. O. Rank, mitik kahramanın serüvenini insanın bilinçaltında yaşadığı bu geri dönüş arzusu ile izah eder.²⁴³ Kısaca O. Rank’a göre, mit kahramanının yaşadığı her şey semboliktir ve her insanın bilinçaltında yaşadıklarının sembolik ifadesidir.

²⁴⁰ A.g.e., s. 152.

²⁴¹ A.g.e., s. 238.

²⁴² Joseph CAMPBELL, a.g.e., s. 63-73.

²⁴³ Otto RANK, a.g.e., s. 98-106.

Kahraman bir çok destanda dileğini yerine getirmek, rüyasında gördüğü kızı aramak, diğer bazı destanlarda komşu olan akraba kavimleri kurtarmak, bazı destanlarda düşman yurdunda ölen baba veya akrabalarının öcünü almak, bazen de düşman hanın açtığı savaşa gitmek gibi nedenlerle yola çıkar. Uzaklaşma macerasının ve gelecek zaferin habercisidir. Daha evvel de belirtildiği üzere, kahraman macerasından döndüğünde tam anlamıyla bilgeliğe ulaşmış, varoluşun nedenini kavramıştır. Bu yüce bilgiye varmak için, kahramanın bir çok badireyi atlatarak bilgeliği yani kahramanlığı hak ettiğini ispatlaması gerekir. Sınavları başarı ile geçen kahraman kutlu bilgi ile geri döner.

Kırgızların destan kahramanı Manas daha doğar doğmaz kahraman olmak arzusunu dile getirir. Babası Cakıp Han Manas'ın bu sözlerini Bakay'a aktarır:

“ ...

Benim Manas kulunum,

Atlanayım, düşman ardına koşayım diyor,

Uzak sefere varayım diyor,

...²⁴⁴

Manas'ın bu sözleri kahramanın kendisine verilen görevi yerine getirmek için evinden uzaklaşması gerektiğine işaret eder. Kahraman sadece evini, yurdunu, halkını koruyan kişi değildir. Aynı zamanda halkına gelecek inşa eden kişidir. Kahramanın kazandığı zaferin etki ettiği sahanın genişliği halkın refahı ile orantılıdır.

Kahraman yola çıkmadan evvel bir hazırlık safhası yaşar. Bu safhada yapılan hazırlıkların niteliği kahramanın yolda karşılaşacağı zorlukların derecesinin kısmen anlaşılmasına yardımcı olur. Bazen, kahramanın yola

²⁴⁴ Naciye YILDIZ, a.g.e., s. 539.

çıkmadan önce boyun ya da kavmin bilge kabul edilen kişinin evine uğradığına ve bu zattan yolda karşısına çıkacak zorluklarla ilgili bilgi aldığına şahit olunur.

Kahramanın evden uzaklaşması motifine bağlı olarak dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da kahramanın dönüşüdür. Kahraman evinden ayrılıp nereye giderse gitsin önünde sonunda eve dönmek niyetiyle yola çıkmaktadır. Kahramanın eve dönüşünün söz konusu olmadığı destanlarda, kahramanın ulaştığı son nokta genellikle halkı için yeni vatan kabul edilmiştir. Ya da kahraman ölmüştür.

15. Kahraman mücadelesinin büyük bir bölümünde veya en tehlikeli durumlarda genellikle yalnızdır.

Kahramanın işi liderlik veya komutanlık değildir. Çoğu destanda kahramanın eylemlerinin esas gayesi şan ve şöhret kazanmaya yöneliktir. O, mücadelesinde yalnız olduğu oranda artan bir şöhretin sahibi olur. Zaman zaman ilahî ya da fânî bir takım yardımcı güçlerle beraber hareket etse de, destanın en can alıcı savaş ve mücadele sahnelerinde kahraman yalnızdır. Kahramanın destanın başından itibaren en dikkat çekici özelliği olağan dışı gücü-kuvvetidir. Fiziki bakımdan bu denli yüceltilen kahramanın savaş sırasında başkalarının yardımına ihtiyaç duyması, kahramanlık imajına gölge düşürür. Bilakis, bu durumlarda kahramanın etrafındakiler bir şekilde sahnedan çıkarılarak, kahramanın gücü belirginleştirilir.

Kahraman kimi zaman olağan dışı varlıklarla mücadele eder. Sıradan bir insanın karşılaşmayı göze alamayacağı kadar tehlikeli olan bu yaratıkları kahraman tek başına mağlup eder. Kahramanlık, en büyük ve olağan dışı düşmanı tek başına yenmeyi gerektirir. Top yekun yapılan bir mücadelede kahraman kimliği ortaya çıkmaz.

Kahraman büyük güç sahibidir. Fakat, bazen onun da darda kaldığı zamanlar olur. Bu durumlarda kahramana yukarıda değinilen ilahî güçler yardım eder. Yardımlar kahramana mücadelesinden önce ya da sonra ulaştırılır. Savaş esnasında kahramana doğrudan fiziki nitelikte yardım unsurları bahşedilmez. Kahramanın savaşı adil olmalıdır. Düşman hileye başvursa da, kahraman canı pahasına onuru ve haysiyetine gölge düşürmez. Savaşını tek başına yapar. Hileye başvuran düşmanı yenilgiye uğratmak kahramanı daha da yüceltir.

Bir çok destanda kahramanın yola çıkış nedeni bizzat kendisini ilgilendirir. Fakat, yol boyunca kahramanın karşısına çıkan ve kahraman tarafından bertaraf edilen engellerle bütün bir halk refah bulur. Yolda kahramanın yanında kendine yoldaşlık edecek birilerinin olmaması gayet doğaldır. O, henüz vereceği mücadelelerle bütün bir toplumun aydınlanma aracı olduğunun farkında değildir. Üstelik farkına varsa da savaş esnasında birilerinden yardım beklemek kahramanın aczini düşündürecektir. Kahramanın en önemli amaçlarından biri kendini kanıtlamaktır. Karşısına çıkan düşmanı tek başına yenen kahraman daha büyük bir zaferin mümessili olarak ortaya çıkar ve yok edilen düşman ne kadar kuvvetli olursa, kahramanın ünü de o kadar artar.

Orta dönem kahramanlık destanlarının çoğunda yer alan kırk yiğit motifi yukarıda söylenenlerle tezat oluşturmaz. Kırk yiğit daima kahramanın yanındadır ve onun için canlarını feda etmeye hazırdırlar. Buna rağmen destan geleneği, en güç mücadelelerde yani kahramana esas ününü kazandıracak zorlu savaşlarda, bir şekilde yardımcı unsurları uzaklaştırarak kahramanı düşmanla baş başa bırakır.

Ünlü halk bilimci A. Olrik'in ortaya koyduğu epik kurallardan özellikle "Bir Sahnede İki Kuralı", "Zıtlık Kuralı" ve "Dikkati Baş Kahraman Üzerinde Toplama" kuralları kahramanın niçin mücadelesi esnasında ya da mücadelesinin en can alıcı sahnelerinde yalnız olduğunu anlamamızı

kolaylaştırır. A. Olrik'e göre halk anlatılarının temel kurallarından biri olan sahnede ancak iki kişinin bulunması ve bir diğer temel kanun olan zıtlık yasası gereğince iki kişiden birinin diğerinin zıttı olması kaçınılmazdır. Buna göre kahramanın düşmanla tek başına karşılaşması kaçınılmaz hale gelir. Destan sanatı merkezî kahraman üzerine kurulmuştur. Yani dikkat daima kahraman üzerindedir. Merkezî kahramanın yer almadığı sahne hemen hemen yok gibidir. Düşmanın olduğu sahne içinde karşısına çıkacak olan diğer kişi de doğal olarak merkezî kahramandır. Epik eser içinde düşmanın karşısına merkezî kahramandan başka birinin çıkması kaide dışıdır. Çünkü kahramanın olmadığı yerde anlatı durur ya da biter.²⁴⁵

16. Kahraman cesurdur. Kendisiyle denk güç ve yaradılıştaki olmayanlarla savaşmaz.

Edebî türler içinde destan, millî idealizmin sergilendiği en ideal sahadır. Destanın merkezî kahramanı ise millî idealizmin bütün niteliklerini üzerinde toplayıp geri yansıtan bir mercek görevi görür. Bu nedenle millî ya da evrensel, iyi kabul edilen bütün hasletler destan kahramanında bir bütün olarak sergilenir.

Kahramanın en göze çarpan özelliği onun dağı taşı oynatan gücüdür. Fakat sadece bu güce sahip olmak kahraman olmak için yeterli değildir. Kahramanı kahraman yapan unsurlar ayrıntılarda saklıdır. Kahraman mertlik, dürüstlük, cesaret, cömertlik vb. bir çok moral değere sahiptir. Destanda yer alan akıcı olaylar silsilesi içinde çoğu zaman ayrıntı gibi görünen bu değerler, kişiyi kahraman yapan en önemli niteliklerdir. Bu niteliklere sahip olmadan kazanılan zafer ya da başarılar kahramanlığın dışında değerlendirilmesi gereken durumlardır. Hile ile kazanılan bir zaferin sahibini kahraman olarak nitelendirmek mümkün değildir. Kahramanın kazandığı her başarı ve yaptığı her hareket meşrudur. Kahraman Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesidir. Tanrı'nın

²⁴⁵ Axel OLRİK, "Halk Anlatılarının Epik Kuralları", **Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar**, Ankara, 2003, s. 182-183.

temsilciliğini yapan kahramanın gayri ahlaki bir tutum sergilemesi söz konusu olamaz. O sadece kendisine verilen görevi yerine getirmekle mükellef değildir, aynı zamanda gelecek nesiller için de bir örnek teşkil etmektedir. Destanda kahraman tipinin bu geniş mahiyeti daima göz önünde bulundurularak, kahraman geçmiş gelecek bütün zamanlar kapsamında ideal insan olarak teşbih edilir.

Destan kahramanı bütün mücadelelerden zaferle ayrılan kişidir. Ancak, zafer kazanmaktan daha önemli olan, zaferi onur ve şerefle kazanmaktır. Her zafer beraberinde kahramanlık sıfatını getirmez. İyi bir komutan çeşitli yollarla bir çok zafer elde edebilir. Fakat bu onu kahraman değil, iyi bir asker yapar. Kahraman olmak zaferin yanı sıra erdem de gerektirir. Ş. İbrayev kahramanın sahip olduğu etik değerleri şu şekilde özetlemiştir:

“Kahraman gece yol kesen haydut değildir, onun amacı da, yaptığı işler de bellidir, aydınlıktır. O gizli kaçak iş yapmayı bilmez. Yense de yenilse de onun mevcut meşguliyeti halkının nazarında açık seçik bilinir. O tek başına olduğu zaman dahi kılıcı ilk çeken değildir. Düşmandan güçlü ya da genç olmasından değil, erdem sahibi olmasından böyledir.”²⁴⁶

Kahraman asla dengi olmayan biriyle savaşmaz. Kendisinden güçsüz olanı yenmek kahramana hiçbir şey kazandırmaz. Kahraman için rakibi ne kadar güçlü olursa o kadar makbuldür. Sıradan birinin dahi başarı kazanma ihtimali olan bir mücadele, kahraman için vakit ve itibar kaybı olacaktır. Kahraman için halk nazarında kazanacağı prestij en büyük başarıdır. Bunun tek yolu da kendisine denk olan bir düşmanla savaşmaktan geçer. Yaradılışı ile Tanrı'nın kutuna nail olan ve sonsuz kudret sahibi kahramanın bahşedilen bu kudreti sıradan insanlar üzerinde kullanması kahramanlık onuruna sürülen bir leke olacaktır. O, sıradan insanın baş edemediği unsurlarla tek başına

²⁴⁶ Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 131.

savaşıır. Verdiği mücadele; boyunu, milletini veya dünyayı korumaya yöneliktir.

Destan kahramanının neden olmaksızın birine ya da bir yere saldırdığı vaki değildir. Kahraman haksızlık ya da tehdit durumunda savaşıır. Zaman zaman kahramanın ailesine ya da boyuna haince saldıran düşman karşısında dahi kahraman, savaşıa başlamadan önce bu densizliğin nedenini soracak kadar sağduyulu ve sabırlıdır. Böylece kahraman savaşımadan önce erdemini bütün hatlarıyla ortaya koyar. Kahraman tarafından gösterilen tevazu düşman tarafından daima yanlış anlaşılır ve kahramanın daha çok hiddetlenmesine yol açar. Bu epizotlar aslında kahramanın göstereceği dehşet dolu intikamı anlaşılır hale getirir.

Kahraman davasında daima haklıdır. Buna rağmen ilk kılıç çekme hakkını düşmanına bırakır. Bu hareketle kendine olan güveninin yanı sıra mertliğini ve cesaretini de sergilemiş olur. Üstelik verilen mücadele tamamen meşruluk kazanır. Kahramanın en önemli amacı yiğitliğini ispat etmektir. Fakat, yiğitliğin ispatlanma şekli çok önemlidir. Kahraman ancak herkes için tehdit arz eden unsurlarla savaşıarak yiğitlik gösterebilir.

Özetle, destanda yer alan merkezî kahraman tipi kendisine bahşedilen olağanüstü meziyetleri gerektiğinde ve kendisi ile eşit konumda olan kötü kişiler ya da varlıklara karşı kullandığı takdirde saygı görür. Aksi bir durum zalimliğe yol açacaktır ki, kahraman ile zalim arasında bir paralellikten söz edilmesi asla söz konusu değildir. Bu iki olgu birbirine taban tabana zıttır. Düşman bile olsa, kendisine denk olmayanla savaşımak kahraman için acizlik kabul edilir. Kahraman “aman” dileyene her kim olursa olsun dokunmaz. Yaradılışından kaynaklanan hümanist yaklaşım onu haksızlığa uğrayanların dertleri ile hemdert olmaya iter. Aslında o, savaşıtan çok barış ve anlaşma yanlısıdır. Barış ve huzur ortamını bozup masum insanlara haksızlık edenleri göz ardı etmesi yapısına uygun değildir. Benzer şekilde düşman dahi olsa gücü yetmeye kılıç kaldırmayacak kadar yüksek ahlâk sahibidir.

17. Kahraman kendisine düşman olan hatta gerektiğinde babası ile dahi mücadele eder.

A. İnan kahramanı tarif ederken, *“Kahraman çok müthiş bir adamdır. Ondan babası bile korkar.”*²⁴⁷ der. Gerçekten de destanların bir kısmında baba ile oğul arasında bir çatışma söz konusudur.

Baba-oğul çatışması bir çok açıdan değerlendirilmiştir. Özellikle, psikanalistler konunun üzerine giderek, bazı destanlarda yer alan bu motifin her insanın bilinçaltında saklı bulunduğunu iddia etmişlerdir. S. Freud ve onun talebesi O. Rank'ın ihtisas alanı neredeyse tamamıyla bu konuyla ilgilidir. Psikiyatrik araştırmalarda, mit ve destanda yer alan bir çok motifin aslında insanın bilinçaltına dair verilerin sembolize edilmiş hali olduğu görüşü kabul edilmiştir. S. Freud, epik eserde yer alan bu motifi hastalarının rüyalarından yola çıkarak inceler. Elde ettiği klinik bulgulara da dayanarak doğumundan itibaren erkek çocuğun anneye, kız çocuğun ise babaya düşkün olduğunun altını çizer. Erkek ve kız çocukta ortaya çıkan bu zaaflar erkek çocuğu anneyi paylaştığı babaya karşı, kız çocuğu da babayı paylaştığı anneye karşı agresif olmaya iter. S. Freud ortaya attığı bu teze, erkek çocuğun anne ile olan ilişkisinin en bariz şekilde ortaya çıktığı Kral Oidipus adlı eserin kahramanının adını kullanarak Ödip Kompleksi demiştir. Kız çocuğun benzeri tutumuna ise yine mitoloji kahramanlarından babası Agamemnon'un intikamını almak için annesini öldürten Elektra'nın adı verilmiştir.

O. Rank, S. Freud'un bu tezini farklı açılardan değerlendirir. O. Rank'a göre, kahramanın taşıdığı cesaret maskesinin altında hep anne rahmine dönme isteği yatar. Hatta O. Rank'a göre, daha evvel üzerinde durulan, doğuştan gelme bir zırh, nasırlaşmış deri ya da miğfer gibi epik kahramanı öldürülmekten koruyan ilahî kalkanlar bir tür kalıcı rahim tasavvurundan

²⁴⁷ Abdülkadir İNAN, “Manas'ta İdeoloji ve Kahramanlar”, **Makaleler ve İncelemeler - I**, a.g.e., s. 119.

başka bir şey değildir. Anne rahmi çocuğu babadan saklayan sığınaktır. Çocuğun dışarı çıkması ile bu güvenli alan babaya iade edilir. Baba bu anlamda erkek çocuk için geri dönmeyi engelleyen bir rakip olarak ortaya çıkmaktadır.²⁴⁸ Bütün bu yaklaşımlar O. Rank'ın insan bilinçaltı tasvirleridir. Realist manada izah etmek gerekirse, kahramanın doğumu babanın kuşağına ait müesseselerin yenileşeceğinin habercisidir. Dolayısıyla, baba ile oğul arasındaki çatışma kaçınılmaz hale gelir. Mit ve destandaki baba-oğul arasındaki sıcak çatışma aslında bu sosyal değişimin sembolik anlatımıdır.

J. G. Frazer, baba-oğul çatışmasını bambaşka şekilde izah eder. Daha evvel de değinildiği üzere, J. G. Frazer'e göre destan ve mitik anlatmalarda rastlanılan bu motifin kaynağı, diğer motiflerde de olduğu gibi, ritüellerle ilgilidir. İlkel toplumlarda görülen ergenliğe geçiş ritüellerinde, ergenliğe erişen erkek çocuk ritüelin gerektirdiği sınavları aşması için baba tarafından anneden alınır. Bu ayrılık anne ve çocuğa oldukça zor gelir. Baba ise gayet metin ve soğukkanlıdır. Onun bu tavrı çocuğuna başarması gereken ergenliğe geçiş sürecinde cesaret vermek içindir. Bu tarz ergenliğe geçiş ritüellerinde kadınlara yer yoktur. Dolayısıyla, erkek çocuğun yanında onu annesinden koparan baba vardır. Özetle, destan ve mitik anlatmalarda karşılaşılan baba-oğul çatışması bu ilkel dönem ergenliğe geçiş ritüellerinin bakiyeleridir.²⁴⁹

Baba-oğul mücadelesine psikanalitik bakış dışında getirilen yaklaşımlar da mevcuttur. O. Rank, ayrıntılı olmasa da kısaca bu durumu kahramanın doğum miti başlığı altında irdeler.²⁵⁰ Kahramanın ailesi yani babası asil bir soya mensup olsa da daima Tanrı kutu taşıyan kişi değildir. Destanın genel yapısı gereği kahraman tipi çoğu zaman soylular arasından seçilir. Fakat, kahraman bu sıfatı hak ettiğini gösteren bir çok pratiği yerine getirir. Kahramanın ailesinin soylu olması her zaman ebeveynlerinin onunla aynı ülküleri taşıdığı anlamına gelmez. Baba-oğul mücadelesinin yer aldığı

²⁴⁸ Otto RANK, a.g.e., s. 98-99.

²⁴⁹ James G. FRAZER, *Altın Dal-Dinin ve Folklorun Kökleri - II*, a.g.e., s. 308-322.

²⁵⁰ Otto RANK, a.g.e., s. 98-105.

destanlarda kahramanın babası soylu bir sınıftan olsa da, oğlu ile aynı müştereklerde birleşmez. En büyük Türk destanlarından Oğuz Kağan, Manas ve Dede Korkut Destanı'nda baba ile oğul arasında sözü edilen çatışma oldukça dikkat çekici şekilde gelişir.

D. A. Miller, baba-oğul anlaşmazlığını iki şekilde yorumlar. Baba kavramı ile kastedilen otoritedir. Hiçbir kahraman ne suretle olursa olsun otorite altına giremez. Dolayısıyla babası ile çatışmaya girer. Diğer bir bakış açısıyla değerlendirilirse, baba yine otoriteyi temsil eder. Baba, oğlunun kendi otoritesini sarsabilecek güce sahip olduğunu anladığında onu uzaklaştırmak ister. Kahraman, babasının otorite bölgesinden uzakta yetiştikten sonra intikamını almak üzere geri döner.²⁵¹ Türk destanları arasında benzeri bir hadiseye Manas Destanı'nın Semetey bölümünde rastlanır.

Kahraman genellikle devam ede gelen düzenin bozulduğu dönemlerde Tanrı tarafından bozuk düzeni ıslah etmek veya yeniden inşa etmek üzere gönderilir. Kahramanın asil soya mensup olduğu destanların bir kısmında bozuk düzenin idarecisi kahramanın babası olarak ortaya çıkar. Kahraman babasına rağmen görevini yerine getirmekle mükelleftir. İşte bu noktada kahraman ile babası arasında başlayan fikir anlaşmazlığının destanın ilerleyen sahnelerinde sıcak çatışmaya kadar vardığına rastlanır. Bu konuyla ilgili olarak tarihi vakalar dahi söz konusudur.

Türk tarihinde Hun İmparatorluğu'nun hakanı Mete Han'ın babası Tuman ile giriştiği mücadele bu durumun en iyi örneğidir.²⁵² Öyle ki A. B. Ercilasun, Dede Korkut Destanı'nda Dirse Han ile oğlu Boğaç Han, Oğuz ile Kara Han ve Manas ile Cakıp Han arasında yaşanan baba-oğul mücadelelerini MÖ. 210'larda yaşadığı düşünülen Mao-dun yani Mete ile babası Tuman Han arasındaki çekişmeye dayandırır. Bu anlamda bahsi geçen eserlerin kahramanlarının isimleri üzerinde etimolojik bir yaklaşım

²⁵¹ Dean A. MILLER, a.g.e., s. 107.

²⁵² Bahaeddin ÖGEL, **Türk Mitolojisi - I**, a.g.e., s. 1-10.

geliştiren Ercilasun; Boğaç, Oğuz ve Mao-dun (Bagatur / Bogatur) kelimelerinin boğa veya öküz kelimeleri ile ilgili olduğunu yani üç ismin aynı anlama geldiğini, dolayısıyla sözü geçen eserlerdeki baba-oğul mücadelesinin çıkış kaynağının Mete Han'ın babası ile yaşadığı mücadele olduğunu belirtir. Başka bir deyişle, tarihi dönemlerde Türk hakanı Mete etrafında cereyan eden tarihi bir vaka halk hafızasında saklanarak daha sonra Oğuz ve Dede Korkut gibi destanlara aktarılmıştır.²⁵³

Kahraman Tanrı'nın kendisine yüklediği görevi yerine getirmekle sorumludur. Bu görev Tanrı'nın emrettiği ve adına töre denen düzeni Türk vatanında tesis etmektir. Türk milleti kutlu bir millet olduğundan Tanrı onlar için töreyi kurup yaşatacak kahramanlar göndermiştir. Bu nedenle kahraman için halkın bekası ve huzurunu sağlamak her şeyden önemlidir. O, iktidar ihtirası ile hareket eden bir siyasetçi ya da devlet başkan adayı değildir. O, Tanrı'nın verdiği emirlerin yeryüzündeki uygulayıcısıdır. Töreden uzaklaşarak yurdun karışıklığına neden olan kahramanın iktidar sahibi babası ise, iktidarını korumak için elinden geleni ardına koymaz. Tuman Han, oğlu Mete Çin İmparatorluğu'nda esir iken Çin'e savaş açarak oğlunun hayatını tehlikeye atmaktan çekinmemiştir. Benzer şekilde Kara Han ata dinini kabul etmeyen oğlu Oğuz'u öldürmek ister. Her iki örnekten anlaşıldığı kadarıyla, babayı oğluna karşı olmaya iten neden iktidar hırsıdır. Kahramanın babası oğlunun gösterdiği fevkalade kudret karşısında irtifa kaybetmektedir. Kahraman yeni bir oluşumun, yeni bir düzenin habercisidir. Dolayısıyla eskiye ait olan kahramanla birlikte ortadan kalkmaktadır. Bu bağlamda eskiyi temsil eden ve otoritesinin devamını sağlamaya çalışan baba, oğlu ile karşı karşıya gelmekten çekinmez. Kutsal bir görevi yerine getirmek üzere yeryüzüne gelen kahraman da babası ile çatışmayı göze alır.

²⁵³ A. Bican ERCİLASUN, "Türk Destanlarında Baba-Oğul Mücadelesi", **Makaleler (Dil-Destan-Tarih-Edebiyat)**, Haz. Ekrem ARIKOĞLU, Ankara, 2007, s. 486-487.

Reşideddin nüshasında Oğuz, müslüman olup ata dinine karşı çıktığı için babası ve akrabaları tarafından düşman kabul edilir. Oğlunun başka bir dine inandığını öğrenen Kara Han kengeş kurarak oğlunun ölüm kararını alır:

“Kara Han öfkeleni ve kinle oldu. Hemen o zaman kardeşlerini ve akrabalarını toplayıp onlara dedi ki: ‘Oğlum Oğuz çocukluğunda mes’ud, talihli ve padişahlığa istidatlı idi. Şimdi işitiyorum ki, kendi dininden dönmüş ve başka bir tanrı seçmiş. Bir çocuğun bize ve mabudumuza ihanet edip onu küçümsemesi rezaletine nasıl katlanabiliriz?’ Kengeş ederek Oğuz’u öldürmeye karar verdiler. Onu ezecek asker ve kuvvet topladılar...Oğuz avdan dönüp evin yakınlarına gelince babası ve amcalarını kendi yakınları ile birlikte savaşa hazır halde buldu. Kendi nökerlerinin başında onlarla çarpıştı. Bu savaş sırasında babası Kara Han, amcaları Kür-Han ve Küz-Han öldürüldüler.”²⁵⁴

Mete Han’ın babası ile mücadelesi aşağıdaki gibi gelişmiştir:

“Tuman’ın veliaht olan bir oğlu vardı. Adı da Mao-tun (Mete) idi. Tuman’ın ayrıca çok sevdiği bir Hatunu vardı. Bu Hatun da yeni bir çocuk doğurmuştu. Tuman büyük oğlunu yok ederek, küçük oğlunu (veliaht yapıp) onun yerine geçirmek istiyordu...Mete günün birinde babası Tuman ile beraber ava çıktı. Mete, vızlayan okunu babası Tuman’a atınca, askerler de aynı anda onu takip etti. (Tuman’ı delik deşik edip) öldürdüler. Mete bundan sonra üvey annesi ve üvey kardeşini ortadan kaldırdı. (Babasının ve üvey annesinin) tarafını tutan vezirlerle büyük memurların da hepsini öldürdü ve kendisini İmparator (Şan-Yü) ilan etti.”²⁵⁵

Oğuz Han ve Mete Han’ın babalarını öldürme gerekçeleri ortaktır. Her ikisi de töreyi korumak, birliği sağlamak ve Tanrı’nın buyruğunu yerine getirmek için hareket eder. Oğuz Han Tanrı’nın emrettiği düzeni yeryüzünde

²⁵⁴ Z. Velidi TOĞAN, *Oğuz Destanı*, a.g.e., s. 19.

²⁵⁵ Bahaeddin ÖGEL, *Türk Mitolojisi - I*, a.g.e., s. 6-7.

kurabilmek için, Mete Han ise Türk töresinin icaplarını yerine getirmeyip devlet yönetiminde duyguları ile hareket eden babasını milleti kaosa sürüklediği için öldürür. Her iki örnekte de kahraman için öncelikli hedef milletin geleceği ve selametidir. Bu hedefe ulaşmak için kahraman babasını dahi yok etmekten çekinmemektedir. Çünkü, devletin ve milletin bekasını sağlamak her şeyden üstün bir görevdir. Millet söz konusu iken kahraman için şahsi duygulara yer yoktur.

Oğuz Han'ın babası ile arasındaki mücadeleye benzer bir hadiseye Manas Destanı'nın kahramanlarından Almanbet ile babası arasında da tesadüf olunur. İslam dinini seçip ata dininden dönen Almanbet'in babası oğlunun ölüm emrini verir:

*“Ana karnında tek idi,
Han Alman Bet bir tanem,
Nasıl böyle söz söyledi?
Sık orman gibi kalabalık yurdum,
Bu Alman Bet oğlumu,
Bir daha gözüme göstermeden,
Çabucak yakalayıp öldür.”²⁵⁶*

Babası ile anlaşmazlığa düşen Almanbet babasının yurdundan ayrılarak Manas'a tabi olur. Babasının emriyle kendisini öldürmek üzere toplanan Kalmuk ordusunu dağıtıp geçer. Ancak, Almanbet Oğuz Kağan ya da Mete Han gibi babasının otoritesine son verip yurdu kendi iradesine boyun eğdirecek kadar hünerli değildir. Çünkü Almanbet, destanın merkezî kahramanı değil, merkezî kahramanın en yakın arkadaşıdır. Onun destandaki işlevi belirli kıstaslarla sınırlıdır.

²⁵⁶ Naciye YILDIZ, a.g.e., s. 548-549.

Almanbet'ten başka Manas Destanı'nda atası ile anlaşmazlık yaşayan diğer kahraman Manas'ın oğlu Semetey'dir. Semetey, dedesi Cakıp Han tarafından öldürölmek istenir:

*“Cakıp Bay söyledi oğluna;
Ak kurçundaki avuları
Onu beri alınız,
Çını çöçök dibine,
Ona sıvayıp koyunuz,
Bu Manas'ın balası
Semetey'i öldürüp
Yanan ateşini söndürün.”²⁵⁷*

Semetey ile dedesi Cakıp Han arasında geçen husumetin nedeni yukarıda üzerinde durulan otoriteye sahip olma arzusundan kaynaklanmaktadır. Manas'ın oğlu olması hasebiyle Semetey'in müstesna bir kahraman olacağını sezen Cakıp Han, torununun otoriteyi ele geçirmesinden kaygılanarak onu zehirleyip öldürmek ister. Burada yine eski düzen ile getirilmek istenen yeni düzen arasındaki çatışma söz konusudur.

Aynı nedenle babası ile çatışma yaşayan bir diğer destan kahramanı Boğaç Han'dır. Dirse Han ile oğlu Boğaç arasında vuku bulan anlaşmazlık hainlerin attığı bir iftira ve hileye dayanır. Ancak, dikkatle tetkik edildiğinde fark edilecektir ki, Dirse Han da sanki oğlundan kurtulmak için böyle bir bahane beklemektedir. Zira, söylenenlere hemen inanır ve kırk yiğidinin hazırladığı av hilesine kanar. Oğlunu çağırıp meseleyi sorup soruşturmak aklının ucundan geçmez. Dirse Han, Boğaç'ın doğmasını çok dilemiştir. Fakat, bunun sebebi toplum içindeki statüsünü korumak içindir. Diğer açıdan bakıldığında, Dirse Han ile Boğaç Han arasındaki anlaşmazlık bir kuşak farkı olarak ortaya çıkar. Boğaç kahramanlığını ispatlayıp ad ve beylik alır. Bey

²⁵⁷ A.g.e., s. 839.

olunca Dirse Han'ın kırk yiğidinin yerini Boğaç'ın yiğitleri doldurur. Dirse Han'ın kırk yiğidi eski statülerini ancak Boğaç'ın ortadan kaldırılması ile kazanabileceklerini düşünerek baba ile oğluna haince bir tuzak kurar:

“Oğlan tahta çıktı, babasının kırk yigidin anmaz oldu. Ol kırk yigid hased eylediler, birbirlerine söylediler: Gelün oğlanı babasına kovlayalum, ola kim öldüre, gine bizüm izzetümüz hörmetümüz anun babası yanında hoş ola artuk ola didiler.”²⁵⁸

Bu bahiste, Boğaç'ın annesi tarafından kurtarılması, Boğaç'a atılan iftirada annesinin adının geçmesi gibi mevzular irdelendiğinde S. Freud'un konuyla ilgili görüşleri akla gelir.

L. Raglan'ın destan kalıbının altıncı, yedinci ve sekizinci maddeleri kahramanın babası tarafından ölümle tehdit edilmesi ile başlayan bir dizi olayla ilgilidir. Buna göre babası tarafından öldürüleceğinden korkulan çocuk genellikle kaçırılarak uzak bir yere bırakılır. Burada tesadüfen birileri ya da bir takım hayvanlar tarafından bulunarak büyütülür. L. Raglan da bu üç maddeyi baba ile oğul arasındaki kuşak ve iktidar çekişmesi ile izah eder. Doğan çocuğun babasını veya onun kanun ve nizamını ortadan kaldırmasından korkularak, kahraman uzaklaştırılır. Uzaklaştırılma motifi, babanın oğlunu öldürerek ondan kurtulmak istemesinden biraz daha farklı değerlendirilebilir. Uzaklaştırılan kahramanın çoğu zaman başka bir ülkenin asil sınıfı içinde eğitildiği görülür. Ya da vahşi hayvanlar tarafından büyütülen çocuk her ne kadar yabani özellikler gösterse de fiziki anlamda çok iyi bir savaşçı haline gelir. Bu nedenle kahramanın çocukken uzaklaştırılma motifi ile kahramanın eğitim alması için bir yere gönderilmesi akla gelmektedir. Kahramanın uzak bir bölgede eğitim almasındaki amaç onun aile hoşgörüsünden uzak olduğu oranda irade sahibi olacağının düşünülmesi olabilir. Ayrıca, uzaklaştırılma ile

²⁵⁸ Muharrem ERGİN, *Dede Korkut Kitabı - I*, a.g.e., s. 83.

kendisinden çok şey beklenen kahramanın olgunlaşana kadar düşmanlarından saklanması sağlanır.²⁵⁹

Baba-oğul çatışması ikiz kardeşler ya da iki kardeş söz konusu olduğunda daha farklı bir seyir izler. Bu durumda baba kardeşlerden birini tercih ederek diğerini reddetme eğilimi gösterir. Manas'ın ölümünden sonra Cakıp Han'ın torunu Semetey'in değil de, Semetey'in üvey amcalarının yanında yer alışı nispeten bu duruma örnek sayılabilir. Semetey örneğinde izlendiği üzere, (annesi Semetey'i dedesi ve üvey amcalarından korumak üzere uzaklaştırır) babası ya da babasından korunması için genellikle annesi tarafından uzaklaştırılan kahraman, yabancı birileri tarafından alınıp yetiştirilmemişse, daha çok annesinin akrabalarından (annenin babası, dayı) birisi tarafından korunup yetiştirilir. Türk destanlarında bu motif daha çok babası ölen kahramanın annesi tarafından düşmanlarından özellikle amcalarından korunması şeklinde ortaya çıkar.

18. Macerada bir çok zorlukla karşılaşılır:

- a. Olağanüstü varlıklar (Devler, canavarlar, cadılar vb...)**
- b. Kötü niyetli akrabalar ve yakınlar (Kardeş, eş, arkadaş vb...)**
- c. Ülkeyi yöneten kötü liderler.**
- ç. Sihir, entrika, hile. (Kahraman uykuya dalınca entrika ile karşılaşır.)**

Kahramanın macerası türlü zorluklarla doludur. Karşılaşılan her zorluk kahramanın olgunlaşmasında bir basamak görevi görür. Kahramanın macera esnasında karşısına çıkan engeller başlıca dört gruba ayrılır. Bunların dışında

²⁵⁹ Robert A. SEGAL, a.g.e., s. 149-150.

gelişen tehlikeler de söz konusudur. Fakat yukarıda listelenenler en sık karşılaşılanlarıdır.

a. Olağanüstü varlıklar (Devler, canavarlar, cadılar vb...)

Dev, canavar gibi olağanüstü yaratıklar daha çok arkaik destanlarda karşımıza çıkmaktadır. Arkaik destan, mitik anlatmalar döneminden hemen sonra oluşan verimler olduğundan hadiseler daha fantastiktir. Mitik verimler insanoğlunun iptidai hayat sürdürdüğü ve tabiat unsurlarının henüz kendisi için sır olduğu dönemlere ait inanış ve yaşayış şeklinin yansıtıldığı anlatmalardır. Mitik dönemde her türlü tabii oluşum daima somut bir nedene bağlanmak istenmiştir. Mesela, dağların oluşumu kahraman tarafından öldürülen devlerin vücutları, gök gürültüsü iki tanrının kavgası, kıtlık zaman zaman yeryüzüne inen cadıların ve ölüm yeraltında yaşayan ruhların istilası ile izah edilmiştir. Dolayısıyla, mitik dönem inanış kalıplarının yoğunluk arz ettiği arkaik destanlarda kahramanın savaştığı unsurlar da, gayet tabii olarak devler, cadılar veya olağanüstü mitik yaratıklardır. Düşmanlar yeraltı veya yer üstü âleminden şeytan, sihirbaz kadın şamanlar vb. varlıklar olabilir. Mücadeleler genellikle teke tek yapılır.

Düşmanların olağanüstü yaratıklar şeklinde karşımıza çıktığı destanlarda, konu genellikle evlenme veya aileyi koruma üzerine kurulmuştur. Yukarıda da değinildiği gibi, henüz milletleşme sürecinin tamamlanmadığı veya başlamadığı zamanlara ait bu destanların konularının evlenme veya aileyi koruma üzerine gelişmesi gayet tabiidir. Nitekim milletleşme sürecinde teşekkül eden destanlarda konu dış düşmanlardan yurdu ve halkı korumaya yönelmiştir. Bu destanlarda düşman tipi karşımıza olağanüstü yaratıklar şeklinde değil de, insan olarak çıkar.

b. Kötü niyetli akrabalar ve yakınlar (Kardeş, eş, arkadaş vb...)

Kahramanın düşmanı her zaman dışarıda değildir. Kahraman içeride de düşman sahibi olabilir. İçerideki düşmanlar genellikle karşımıza kahramanın akrabaları ya da yakınları olarak çıkar. Kahraman, bazı destanlarda bütün bir ulusu bir bayrak veya din altında toplamak için akrabalarıyla ya da akraba boylarla savaşır. Bu tür iç hesaplaşmalarda kahraman şahsı adına değil toplumun inandığı kutsal değerler adına savaşır.

Ulus bütünlüğünün kurulup bireyleşme sürecinin vuku bulduğu destanlarda iç mücadeleler daha çok yakın akrabaların ihaneti nedeniyle ortaya çıkar. Bireyleşme ile beraber toplumda bencillik ve kişisel çıkar egosu gittikçe artan bir seyir izler. Bir süre sonra bu durum toplumsal çözülmeye yol açar. Destanda kahraman, her yaptığı ile başarı kazanan bir konumda tasvir edilir. Dolayısıyla, bireyleşme dönemine ait destan metinlerinde kahramanın başarısı etrafındaki kişilerde kıskançlık ve hazımsızlığa neden olur. Kahramanın başarılarından en fazla, en yakını olan kişiler rahatsızlık duyar ve çeşitli hilelerle kahramandan kurtulmaya çalışırlar. Kahramanın yakınları tarafından gördüğü ihanetin nedeni iktidar ya da mal-mülk kaygısıdır.

Yusuf Bey-Ahmet Bey (Bozoğlan) Destanı'nın Türkmen varyantının iki kahramanı Yusuf Bey ve Ahmet Bey, düşmanları Gözel Şah'ın hilesi ile esir edilir. Gözel Şah'ın adamlarından Mürzemmet, Gözel Şah'ın zulmünden kaçtığını söyleyerek beylerden himaye ister. Beylerin güvenini sağladıktan sonra Mürzemmet, çocuklarını görmek ve kalan hazinesini geri almak bahanesiyle Güzel Şah'a ait olan illerden Müsür'e gitmek üzere izin ister. Bundan sonra Mürzemmet, Şah'ın emrine verdiği kırk bin kişilik ordu ile Yusuf ve Ahmet Bey'i gafil avlayarak esir eder. Beyler, uzun bir süre esaret altında kaldıktan sonra, kurtulur kurtulmaz Mürzemmet'i öldürerek intikam alır.²⁶⁰

²⁶⁰ İsa ÖZKAN, *Yusuf Bey-Ahmet Bey (Bozoğlan) Destanı*, Ankara, 1989, s. 129-130.

Yusuf ve Ahmet bey birbirinden güçlü iki yiğittir. Düşmanları olan Güzel Şah'ın onları meşru bir savaş ile yenmesi mümkün değildir. Bu nedenle Şah, beyleri hile ile ele geçirir. Şah'ın beylerin yanına gönderdiği Mürzemmet, bir süre sonra Ahmet ve Yusuf Bey'in en güvendiği adamları hâline gelir. Öyle ki, bir çok uyarıya rağmen Mürzemmet'ten şüphelenmek her iki beyin de aklının ucundan geçmez. Mürzemmet, beylerin tam anlamıyla kendine itimat ettiğini anladığı anda korkunç planını uygular. Böylece, beyler en güvendikleri adamları tarafından tuzağa düşürülmüş olur.

Oğuznâmelerden birinde anlatılan Oğuz-Kara Han soyundan Kuzu Tekin'in oğlu Arslan Han'ın başından geçen hikâye lider, han veya kahraman durumundaki kişilere yakınları tarafından yapılan ihanete çarpıcı bir örnek teşkil eder. Arslan Han kendine tabi kıldığı bir ilden Suvar adlı bir çocuğu yanına alır ve büyütür. Suvar akıllı, cesur ve mahir bir yiğit olur. Arslan Han'ın mahiyetindeki diğer kişiler hanın Suvar'a olan ilgisini kıskanır. Suvar'a iftira atarak onu hanın gözünde küçük düşürmeye çalışırlar. Han, doğruyu yanlıştan ayırmak için bir düzen tertip eder. Beylerini ava gönderir. Daha sonra beylerine ve Suvar'a kendisinin ölüm haberini bildirir. Avdan geri dönen beyler hanın ölümü üzerine derhal mallarını taksim ederler. Hanın cenazesine dahi gitmeyerek, bu gibi işleri "En yakını sendin, sen hallet." diyerek Suvar'a bırakırlar. Arslan Han'ın ölümü Suvar'ı sonsuz bir acıya gark eder. Bu durumu izleyen Arslan Han, yaptığı oyun ile beylerinin ihanetine gözleri ile şahit olur. Suvar'ın bağlılığı ve sadakati ise teyit edilmiş olur.²⁶¹

Destanlarda, kahramana ihanet edip tuzak kuranlar eşi, kız kardeşi, amcası, en yakın arkadaşı, kuzenleri ve benzerleri olabilir. Mesela, Kam Püre oğlu Bamsı Beyrek²⁶² adlı boyda Beyrek, en yakın arkadaşlarından Yalancı oğlu Yaltacuk'un ihanetine uğrar. Manas Destanı'nda Manas, amcasının oğlu Kös Kaman tarafından içkisine zehir konulmak suretiyle öldürülmeye çalışılır. Yine, Kanıkey'in Manas'ın ölümünden sonra dünyaya getirdiği Manas'ın oğlu

²⁶¹ İsa ÖZKAN, *Türk Dünyası Araştırmaları-Bengü İzler*, Ankara, 2007, s. 61-62.

²⁶² Muharrem ERGİN, *Dede Korkut Destanı - I*, a.g.e., s. 116-153.

Semetey amcaları Abeke ve Köböş tarafından öldürölmek istenir. Daha evvel de Abeke ve Köböş, Manas öldükten sonra Kanıkey'i arzusu hilafına eş olarak almak istemiştir.²⁶³ Örneklerden de anlaşılaacağı gibi, çoğu destanda kahramanın yakın çevresi tarafından uğradığı ihanetler şahsi çıkarlara dayanır.

c. Ülkeyi yöneten kötü liderler.

Türk töresi gereğı halkın lideri olan kimse her şeyden önce yurdunun ve halkın güvenliğınden sorumludur. Devleti idare edenlerin öncelikli sorumlulukları vatan ve milletin istikbalidir. Destanların bir kısmında yönetici sınıfına ait bazı şahsiyetlerin bu sorumluluklarını unutup şahsi menfaat temini çabasıyla halka zulüm ettiğıine rastlanır. Destanlarda görevlerini gereğı gibi yapmayan yönetici statüsündeki hanların çoğunun aslında bu görev için Tanrı tarafından seçilen kimseler olmayıp, iktidarı hile ile ele geçirdikleri ortaya çıkar. Bu gibi durumlarda görev, kahramanın müdahalesi ile liyakât sahibi kimselere devredilir.

Destan, kahraman vasıtasıyla yanlış yapan han ve benzeri idarecilere adalet ve doğruluk önünde baş eğdirir. Doğruluk ve adalet halk birliğıinin daim olması için korunması gereken temel değerlerdir.²⁶⁴ Kahraman, devletin bütün yetkilerine vakıf olup, bu yetkileri kötü maksatla kullanan hanların saltanatına son vermek üzere savaşıır. Nihai amaç, halkın ıstırabına son vermektir. Halk için kahramanın görevi; dışarıda düşman tehdidini ortadan kaldırmak, içeride zenginle fakiri, azla çoğı, hanla halkı birbirine eşitlemektir.²⁶⁵ Her zaman olduğı gibi kahraman bu mücadeleyi de tek başına verir. Halktan bu anlamda yardım istemez veya halkı isyana teşvik etmez. Onun mücadele ettiğı unsur devlet değil, devletin yetkilerini şahsi amaçları için kullanan kişilerdir. Bu ayrıntı çok mühimdir. Türk destan geleneğı içinde hiçbir destan kahramanı ile

²⁶³ Naciye YILDIZ, a.g.e., s. 812-824.

²⁶⁴ Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 192.

²⁶⁵ A.g.e., s. 131.

han arasında iktidar ya da denge savaşı söz konusu olmamıştır. Hanın kifayetsizliği ya da adaletsizliği halkı mağdur ettiğinde kahraman duruma müdahale eder. Kahramanın iktidar, saltanat ya da başka bir dünyevi çıkar için savaştığına rastlanmaz.

Destanda kahramanın mücadele ettiği hanlar halkı sömüren ve hanlık makamını hak etmedikleri halde hile ile ele geçiren kişilerdir. Halbuki hanlık Tanrı tarafından seçilen kimselerin sorumluluğundadır. Aksi halde han olan kimseler bir vesile ile iktidardan uzaklaştırılır. Buna sebep olarak destanlarda çoğu zaman sözde hanın halka çektirdiği acılar gösterilir. Özde ise, Türk inaniş ve töresi kutlu kabul edilen hanlık makamının Tanrı'dan kut almamış biri tarafından işgal edilmesini hazmedemez ve ortaya çıkan kaos kahraman tarafından nizama sokulur.

ç. Sihir, entrika ve hile. (Kahraman uykuya dalınca entrika ile karşılaşır.)

Destan kahramanının güç-kuvvetle alt edilebilmesi destan türünün tabiatına aykırıdır. Kahramanı ele geçirmek için düşmanın kullanabileceği tek silah, sihir, entrika veya hiledir. Destanlarda kahramanın tekrar dirilmek üzere ölmesi veya tutsak edildiği durumlar daima bir entrika ya da hile sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kahraman yaradılış özellikleri ve amacı itibarıyla asla zafiyet gösteremez. Onun her hareketi erdemlidir. Kahraman insanlığın ideal kabul ettiği bütün değerlerin temsilcisidir. Dolayısıyla, onun herhangi bir şekilde moral değerlerin dışına çıkması söz konusu değildir. Fakat, düşman için aynı şeyler söylenemez. Düşman, kahramanın zıddıdır. Bu zıtlık büyüdüğü oranda kahraman daha da yücelir. Kahraman olgusuna isnat edilen olağanüstü özellikler düşünüldüğünde düşmanın bu güç karşısında hile, sihir ya da entrikadan başka yapacağı bir şey kalmaz. Düşmanın meşru kavgası, kahramanın da işine gelmez. Çünkü, kahraman kazandığı zaferlerin zorlukları oranında şöhret kazanır. Düşman, kahramanı adil bir mücadele sonucu

mağlup ederse, ne destandan ne de destan kahramanından bahsetmek mümkün olur.

Destan tarih değilse de, teşekkür ettiği döneme ve millete ait gerçeklikleri barındırır. Bu itibarla destan kahramanı her destanın sonunda zafer elde etse de, zafere ulaşana dek geçen süre zarfında zaman zaman düşman tarafından zarara da uğratılır. Elini kolunu sallayarak, hiç çaba göstermeden kahramanın zafer kazanması söz konusu değildir. Destanda kahramanın özellikleri, düşmanın kudreti oranında idealize edilir. Her hâlükârda kahramanın düşmana göre bir hasleti daha üstün tutularak düşman yenilgiye uğratılır.

Kahraman daima kurulan bir tuzakla ele geçer. Mücadele ile onu yenmek, düşman için mümkün değildir. Kahramana en sık kurulan tuzaklardan biri onu yediği ya da içtiği bir şeyle zehirlemektir. Manas içkisine konulan zehirle ortadan kaldırılmak istenir.²⁶⁶ Kahraman bu tuzaklardan kimi zaman aldığı bir uyarı sayesinde kurtulurken çoğu zaman da tuzağa düşer. Yenilip içilen bir nesne sonucu düşülen tuzak kahramanın bir süre ölü gibi olup, daha sonra çeşitli pratiklerle diriltilmesiyle sonuçlanır. Bu motifin yer aldığı destanlarda kahramanın ikinci doğuşunda daha güçlendiği görülür.

Bir diğer tuzak şekli ise kahramanın gelip geçeceği yolun önceden düşmana bildirilmesidir. Özellikle arkaik destanlarda kahramanın güzergâhı kuzgun gibi menfi karakterli kuşlar tarafından düşmana bildirilir. Kahramanın geleceğini öğrenen düşman muazzam bir ordu ile onu bekler. Fakat kahraman genellikle çarpışma sonucu değil de, nereden geldiği belli olmayan sinsi bir ok ile etkisiz hâle getirilir. Dede Korkut Destanı'nda Kazan Bey'in oğlu Uruz Bey'in Tutsak olduğu boyda, Kazan Bey oğlu Uruz'u alarak ava çıkar. Bu haber düşmana bildirilir ve Kazan Bey ile mahiyetindekiler gafil avlanır. Uruz tutsak alınır. Dede Korkut Destanı'nda bu durum şöyle anlatılmıştır:

²⁶⁶ Naciye YILDIZ, a.g.e., s. 646- 812.

“Meger başı açuk Tatyın Kal’asından Ak Saka Kal’asından kafirün casusu var idi. Bunları görüp teküre geldi, aydur: ‘hay ne oturursın, itüni avlatmayan, çetügünü mavlatmayan alplar başı Kazan oğlançuğı ile serhoş olup yaturlar didi’...Kafirler Uruzun üzerine çoh idi. Uruzun kırk yigidi atdan indi, ala kalkan bağını kısa dügdiler, kılıç sıyırdılar, Uruzun üzerine çok savaştılar. Kalabalık korhudur, derin olsa baturur. Yayanın umudu olmaz. Sağın solun Uruzun çevürdiler. Kırk yigidin şehid itdiler. Oğlaun üzerine düşdiler, tutdılar. Karusından ağ ellerin bağladılar. Kıl urgan ağ boynına takdılar...Uruz tutsal oldı.”²⁶⁷

Yukarıdaki metinden de anlaşılacağı gibi, Oğuz beyleri savaşa değil ava çıkmıştır. Bu nedenle sayıları çok değildir. Bir casus tarafından düşmana yerleri bildirilir. Düşman büyük bir ordu ile gelerek Oğuz beylerini tuzağa düşürüp Uruz’u tutsak alırlar.

Uşun Koca Oğlu Segrek adlı boyda da kahramanın kardeşi Egrek’in konakladığı yer casus tarafından düşmana bildirilir:

“Meger Kara Tekürün casusu var idi, bunları gördi. Gelüp aydur: ‘Mere Oğuzdan bir bölük atlu geldi, korunun kapusın uvatdılar, atlarınun eyerin alup geyimlerin çıkardılar, mere ne turursız’ didi. Altı yüz kara tonlu kafir bunların üzerine koyıldılar. Yigitleri kırdılar. Egregi tutdılar, Alınca Kal’asına zindana bırakdılar.”²⁶⁸

Egrek’in tutsak edilişi Uruz’unki ile hemen hemen aynıdır. Tek farklılık Egrek’in tamamen atıl halde oluşudur. O, konaklamak üzere durduğu yerde atının eyerini indirmiş ve kıyafetlerini de çıkarmıştır.

²⁶⁷ Muharrem ERGİN, **Dede Korkut Kitabı - I**, a.g.e., s. 161-162.

²⁶⁸ A.g.e., s. 225-226.

Bir çok destanda kahraman atıl halde iken tuzağa düşer. Hareket hâlindeki kahramanı ele geçirmek zordur. Kahraman genellikle uykudayken veya sarhoşken yakalanır. Türk destanlarında uyuduğunda en az yedi gün uyuyan kahramanın uykusu “küçük ölüm”²⁶⁹ olarak nitelendirilir. Kahramanın bu kadar ağır uyuması onun için en büyük tehlikelerden biridir. Dede Korkut Destanı’nda “*Ol zamanda Oğuz yigitlerine ne kaza gelse uyhudan gelür idi.*” denilerek kahraman için uyku halinin tehlikesine işaret edilmiştir.²⁷⁰

Alpamış Destanı’nın Altay varyantında Alpamış’ın uyuduğu zaman dokuz ay uyanmadığından bahsedilir. Nitekim, düşman tarafından uykuya daldığı bir zamanda yakalanarak bir kuyuya atılır. Ancak dokuz ay geçtikten sonra uyanan Alpamış bir kuyuya atıldığını fark eder.²⁷¹

Kahramanın olağanüstü gücü karşısında, düşmanın kullandığı silahlardan biri de sihirdir. Bu motife daha çok arkaik destanlarda rastlanır. Fakat destan kahramanı düşmanın kullandığı sihre karşı koruma altındadır. İlahî güçler daima kahramanla birliktedir. Bu nedenle kahramanı sihir ile yenmek mümkün değildir.

19. Kahraman mücadelesi esnasında yeraltı ve üstüne seyahatler yapar ve nadir de olsa bazı destanlarda ölüp dirilir.

Türk mitolojisinde yer alan bir çok unsur, zıtlıkların ahengi prensibine göre şekillenmiştir. Mekân kavramı da Türklerde kutsal ve kutsal olmayan olarak ikiye ayrılmıştır. Kutsal mekân gök ile ilgili olup, kutsal olmayan mekân ise yeraltı ile ilgilidir. Bu iki zıt unsur diğer bütün zıt unsurlar gibi belirli bir denge içinde hareket eder. Dengenin bozulması halinde toplum içinde çeşitli nedenlerle huzursuzluk baş gösterir. Herhangi bir kaos ortamının oluşmaması

²⁶⁹ Muharrem ERGİN, *Dede Korkut Kitabı – I*, a.g.e., s. 234.

²⁷⁰ A.g.e., s. 193.

²⁷¹ Metin ERGUN, *Altay Türkleri’nin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş*, a.g.e., s. 62.

için “gök” ve “yer” daima dengede tutulmalı, bu iki mekâna ait olduğu düşünülen varlıklar memnun edilmelidir. Şamanın göğe çıkarak ve yeraltına inerek, her iki tarafa da kurban sunmasının altında bahsi edilen dengeyi koruma amacı vardır.

Destan kahramanının yeraltı ve yer üstü seyahatleri ister istemez şamanların astral yolculuklarını hatırlatır. Kahraman hakkında J. Fontenrose ve C. M. Bowra'nın daha evvel değinilen görüşleri de kahraman-şaman ilişkisine dikkat çeker. Türkler şaman yerine “kam” kelimesini tercih etmişlerdir. Konu dışı olmasına rağmen belirtilmelidir ki, iki terim arasında mahiyet itibari ile de bir takım farklılıklar söz konusudur.

J. Campbell, “*Kahramanın macerasının en önemli bölümü maddi dünyadan manevi dünyaya geçtiği bölümdür.*”²⁷² derken yeryüzünden yeraltı veya yer üstüne yapılan seyahati kastetmektedir. Destan kahramanının yeraltı ve yer üstüne yaptığı seyahatler kamlık dönemi ritüellerinin destana yansımalarıyla ilgilidir. Kam, göğe yükselme törenlerini ‘kutsal’la yani Tanrı ile iletişim kurabilmek için uygular. Bu törenler esnasında Tanrı ile kam arasında kurulan bağlantı sadece kamlığın şahsını ilgilendirmez. Kamlığın edindiği bilgiler veya Tanrı’dan getirdiği mesajlar bütün bir toplumu ilgilendirir. Kam Tanrı’ya; sunulan kurbanları beğenip beğenmediğini, havanın nasıl olacağını veya yeni hasadın durumu ile ilgili sorular sormak üzere göğe çıkar.²⁷³ Tanrı ile iletişim kurabilecek kadar güçlü olan kam sırf toplumun iyiliği için bu tehlikeli yolculuğu göze alır. Zira, kam Tanrı’ya ulaşırken yolu üstünde birbirinden farklı ruhlarla karşılaşır ve dokuz kat çıkar. Nihayet merak edilenler veya müşküller hakkında ilahi bilgiye ulaşmış olarak geri döner.²⁷⁴ Kamlık inancının yaşandığı toplumlarda yeraltı, kötü ruhların mesken tuttuğu mekân olarak telakki edilmiştir. Destanlarda yeraltına inen kahramanların bin bir türlü kötü güç ve özellikle Erlik ile mücadele etmeleri bu inancın tezahürüdür. Ölen

²⁷² Joseph CAMPBELL, a.g.e., s. 31.

²⁷³ Mircea ELIADE, *Şamanizm*, a.g.e., s. 229.

²⁷⁴ Şükrü USLU, *Dini Pratikler Açısından Türkler’de Kam ve Kamlık*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, (Malatya, 1997), s. 119-125.

insanların toprağa gömülmeleri, yeraltı âleminin ölümlere veya ölüme neden olan unsurlara ait olduğunu düşündürmüştür. Nitekim kamin yeraltına yaptığı seyahatlerden birinin amacı ölüyü yerleştirmektir. Bunun dışında kamlar, hastaların yeraltının kötü varlıkları tarafından çalınan ruhlarını bulup geri getirmek veya kurban sunmak için de yeraltına yolculuk yapabilirler.

Kamlar, yeraltına açılan bir delik veya kapıdan geçiş yaparlar. Bir çok destanda yer alan mağara motifi de aslında yeraltı dünyalarına açılan kapılar olarak tasavvur edilmiştir.²⁷⁵ Destanlarda da kahramanlardan bazılarının benzer şekilde bir kuyuya atılarak veya aniden açılan bir delik vasıtasıyla yeraltına indiğine şahit olunur. Er Töştük Destanı'nda kahraman yeraltına açılan bir delik vasıtasıyla iner:

*“...Cadı feryat eder, Çal Kuyruk onu ayaklarının altında çiğner, cadı evdeki kara taşı tepikleyip yerin altına giriverir. Er Töştük de arkasından yerin altına dalar.”*²⁷⁶

Yeraltı diyarına inmek, yer üstüne çıkmaktan daha zordur. Her şaman yeraltı âlemine inmeyi göze alamaz. Çünkü orası yer üstü âlemine göre çok daha tehlikeli bir mekândır. Destanlarda yer üstüne çıkan kahramanlardan çok yeraltı âlemine inen kahramanlara rastlanılmasının nedeni maceranın zorluğunda saklıdır. Kahraman kötü ile mücadele etmekle mükellef olduğundan olağanüstü bir seyahat yapacaksa yeraltı âlemini seçmelidir. *“Türk destanlarında merkezî şahsiyetin yeraltında doğması veya yeraltı dünyasına gitmesi onun batırlığına işaret eder.”*²⁷⁷ Ancak, hem yeraltını hem de yer üstünü ziyaret eden kahramanlar da vardır. Tıpkı hem Ak hem de Kara kamlık yeteneklerine sahip olan kamlarda olduğu gibi.

²⁷⁵ İsa ÖZKAN, “Köroğlu Destanı’nda Kahraman ve Atının Doğuşu ile İlgili Motiflerin Tahlili”, a.g.m., s. 228.

²⁷⁶ Özkul ÇOBANOĞLU, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, a.g.e., s. 143.

²⁷⁷ İsa ÖZKAN, “Köroğlu Destanı’nda Kahraman ve Atının Doğuşu ile İlgili Motiflerin Kaynağı”, a.g.m., s. 228.

Kahramanın yeraltı ve yer üstüne seyahati tamamıyla şamanın / kamın ritüel içerikli seyahatlerinin destana yansımasıdır. Kam, yeraltı ve yer üstüne seyahati esnasında esrik halde olmalı, maddi dünya ile ilişkisini kesmelidir. Kamların esrimesi için yoğun olarak kullandığı şey içkidir. İçki kamın transa geçmesini kolaylaştırır. Transa geçmeden yani sarhoş olmadan kam öte dünya yolculuklarını gerçekleştiremez. Destanlarda da kahramanların sarhoş veya uyku halindeyken yakalanıp esir edildikleri görülür. Kamın yeraltı ve üstü seyahati ile ilişkilendirildiğinde kahraman da kendinde değilken yakalanıp tutsak edildiğinde, macerasının en zor dönemini yaşar. Yani, kahramanın sarhoş ya da uykuda iken ele geçmesi motifi aslında yeraltı âlemine yapılan seyahatin sembolik anlatımıdır.²⁷⁸ Dede Korkut Destanı'nda Salur Kazan'ın esir düşmesinin konu edildiği bölümde bu durum açıkça tespit edilmektedir:

“Hele Kazan’ı getürdiler, Tomanın Kal’asında bir kuyuya bıraktılar. Kuyunun ağzına bir degirmen taşı koydılar. Yimegini suyunı degirmen taşı delüğinden virürler idi. Bir gün Tekürün avradı aydur: Varayın, Kazanı göreyin ne hallu kişidür bunça adamlara zar burur-imiş didi. Hatun gelüp zindançıya kapuyı açdurdı. Çağırdı, aydur: Kazan Big nedür halun, dirligun yir altında mı hoşdur yohsa yir yüzinde mi hoşdur, hem şimdi ne yirsin ve neye binersin didi. Kazan aydur: Ölülerine aş virdigün vakıt ellerinden aluram, hem ölülerünüzün yorgasına binerem kahillerin yederem didi. Tekür avratı aydur: Dinün içün Kazan Big, yidi yaşında bir kızçuğazum ölmüşdür, kerem eyle ana binme didi. Kazan aydur: Ölülerünüzde andan yorga yokdur, hep ana binerem didi. Avrat aydur: Vay senün elünden ne yir yüzinde dirimüz ve ne yir altında ölümüz kurtılur imiş didi.”²⁷⁹ Verilen örnekten de anlaşıldığı gibi, kahramanın sarhoş olup zindana düşmesi motifi, şamanın yeraltına iniş merasimine benzer.

Özellikle arkaik destanların hemen hepsinde kahraman olağan dünyadan bir vesile ile ayrılarak macerasının tamamını ya da bir bölümünü

²⁷⁸ Cabbar İŞANKUL, “Alpamış Destanı ve Dede Korkut Kitabı’ndaki Mitolojik Motifler”, a.g.m., s. 63-64.

²⁷⁹ Muharrem ERGİN, **Dede Korkut Kitabı - I**, a.g.e., s. 235.

mutlak suretle aşağı veya yukarı âlemde tamamlar. Yukarı âlem yeraltı âlemi kadar tehlikeli varlıklarla dolu olmasa da, burada da kahramanın mücadele edeceği bir çok rakibi vardır. Eski Türk dinine göre “yukarısı” Tanrı’nın katıdır. Bu nedenle kamların oraya çıkarken ya da orda iken yapacağı herhangi bir hatalı davranış Tanrı’nın hoşnutsuzluğuna sebebiyet verebilir. Tanrı’nın hoşnutsuzluğu toplumun yaşayacağı kaostan habercisidir. Bu nedenle tıpkı kamlar gibi destan kahramanı da üst âleme çıkarken dikkatli olmalı ve nihai hedefe ulaşana dek bir çok rakibini yenmelidir. Yeraltı dünyası ise, bütün kötülüklerin barınağıdır. Dolayısıyla, kahramanların çoğu mücadelelerini yeraltında yapar. Kahramanın görevi savaşmak ve kötülüğü yok etmektir. Bunun için yeraltı âleminden daha uygun bir yer yoktur.

Arkaik destan kahramanı yeraltı veya yer üstü âlemlerine yaptığı seyahatten karmaşayı düzene dönüştürecek bilgelikle geri döner. Olağandışı âleme yapılan seyahat kahramanın olgunlaşmasını sağlar. Kahramanın yeraltı ve üstüne yaptığı yolculuklar esnasında yaşadığı her tehlike onun gelişimine katkı sağlar. Bu durum en eski dinî anlayışlardan bu yana devam eden gelen çile doldurma sürecine benzer. Çilesini dolduran yani mücadelesini tamamlayan kahramana her iki dünyanın sırları âyan olur. Kahraman bundan sonra olağan dünyanın tek hâkimi ve düzenleyicisi hâline gelir. Çünkü, o sıradan birinin adımını atmaya cesaret edemeyeceği bir dünyadan zaferle dönmüştür. Kazanılan zaferden sağlanan en değerli ganimet bilgelik ve sonsuz güçtür. Yani kahraman artık maddi ve manevi anlamda erişilmesi imkansız bir kudretin sahibidir.

Ölüp dirilme, masal, destan, efsane ve benzeri verimlerde kullanılan gelen ve kökeni şamanist geçiş ritüellerine dayanan bir motiftir. Bu tür geçiş ritüellerinin ortak adı inisiyasyon olarak bilinmektedir. İnisiyasyon, sembolik bir ölümle gelen kişisel bir değişim ve bu değişimin sonucunda yeni hâliyle kişinin

toplumsal manada kabul görmesi anlamına gelir.²⁸⁰ Destanlarda karşılaştığımız ölüp dirilme motiflerini incelediğimizde M. Eliade'nin de ifade ettiği gibi, bu motifin yetişkin insanın hamlık ve bilgisizlikten, olgunluk ve akıl çağına geçiş sürecini yansıtmakta olduğunu anlarız.²⁸¹

Ölüp-dirilme motifine sadece destan türünde değil, daha bir çok anlatı türünde rastlanır. Bunların başında kuşkusuz masallar ve dinî menkıbeler gelmektedir. Motif, İslam öncesi ve İslam sonrası anlatı türlerinde yer alır. İslam öncesi anlatı türlerinde yer alan ölüp-dirilme motifini kamlık-şamanizm dönemi pratiklerine, hatta "Budizm'deki yoga"²⁸² öğretilerine dayandırmak mümkündür. İslam sonrası anlatı türlerinde de ölüp dirilme motifi sıklıkla yer alır. Saltuknâme ve Battalnâme²⁸³ gibi İslami dönem eserlerinde motifi kaydetmek mümkündür. Ancak, İslami dönem verimlerinde tespit edilen ölüp dirilme motiflerinin çoğu kahramanların gösterdikleri mucizeler şeklinde tasavvur edilir.²⁸⁴

Kamlık müessesesine ait pratiklerden biri, destanlarda kahramanın ölüp-dirilmesi motifi şeklinde ortaya çıkar. Bu ritüelin kamlık müessesesindeki işlevi, kam olacak kişiye yetkinlik kazandırmaktır. Böylece kam olacak kişi sıradan hayatından ayrılmakta ve mistik bir âlemin kapılarını aralamaktadır. Bir geçiş olarak düşünebileceğimiz ölüp-dirilme ritüeli, kamın yetkinliğini ve gücünü artırmaktadır. Destanda karşımıza çıkan ölüp-dirilme hadisesinden sonra da kahramanın amacına daha da kilitlendiği, önceye nispetle birçok açıdan olgunlaşıp, yapması gerekenlere tam manasıyla konsantre olduğu tespit edilir.

²⁸⁰ Günil Özlem AYAYDIN, "Masalla Ölümey Meydan Okuyan İnsan: Alkestis, Dumrul, İnanna ve Savitri Anlatılarının Karşılaştırmalı İncelemesi", **Millî Folklor**, Sonbahar, 2003, s. 16.

²⁸¹ A.g.m., s. 15.

²⁸² Ahmet YAŞAR OCAK, **Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri**, İstanbul, 1983, s. 107.

²⁸³ Destan hakkında geniş bilgi için bkz.: Hasan KÖKSAL, **Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı**, Ankara, 1984.

²⁸⁴ Hasan KÖKSAL, "Manas ve Diğer Anlatı Türündeki Eserlerde 'Ölüp-Dirilme' Motifi", **Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni**, Ankara, 1995, s. 147-156.

Ölüp-dirilme olayından sonra kahramanın geçmiş hayatı ile olan bağlantısının azaldığı ve ideallerini gerçekleştirmeye yönelik bir ivme kazandığı görülür. Kahramanda daha önce nispeten varlığı sezilen kişisel yaklaşımlar, kahramanlık destanlarında yerini tamamen millî ve vatani amaçlara bırakmaktayken, arkaik destan kahramanlarında bu motiften sonra genellikle sert bir mücadele ile düşman yok edilir. Böylelikle destan son bulur.

M. Eliade, ölüp dirilme motifinin “sırta erme” anlamına geldiğini ifade eder. Ölüp dirilme motifinin şamanist ritüeller içindeki uygulamalarını altı maddede tasnif eder:

“1. Kırdan veya ormanda (sembolik olarak öte dünyada) insanlardan kopuk ve ölümler gibi “larva halinde” yaşama dönemi: ölümlerden sayılmaları dolayısıyla adaylara uygulanan çeşitli yasaklar (bazı yemekleri yiyemez, parmaklarını kullanamaz vb.)

2. Hayaletlere özgü soğuk beyaz benzi ve teni elde etmek için yüzün ve vücudun külle veya bazı alkali maddelerle boyanması; cenaze maskeleri.

3. Tapınakta veya fetiş evinde sembolik olarak gömülme.

4. Sembolik olarak yeraltı dünyasına iniş.

5. Hipnotik uyku; adaya bilincini yitirten içecekler.

6. Güç sınavları: sopayla dövülme, kızartılmak üzere ayakların ateşe tutulması, havada asılı bırakılma ve benzeri acı verici işlemler.”²⁸⁵

Türk destanlarında bu altı maddeden özellikle 3., 4., ve 5. maddelerle ilgili uygulamalara rastlanır. Sembolik olarak gömülmenin rastlandığı en tanınmış destan Köroğlu Destanı'nın Türkmen varyantıdır. Türkmen

²⁸⁵ Mircea ELİADE, *Şamanizm*, Ankara, 1999, s. 89-90.

varyantında Köroğlu (gor / gur)mezarda dünyaya gelir. Bu nedenle ona mezar oğlu anlamına gelen Guroğlu / Göroğlu adı verilir.²⁸⁶

Dördüncü madde olan sembolik olarak yeraltı âlemine iniş, sayısız destanda yer alır. Ölüp dirilmeyi bir çok destan kahramanı beşinci maddede söz edilen yolla tecrübe eder. Kahramanların çoğu içeceklerine katılan bir zehir sonucu ölür ve sonra dirilir.

M. Eliade'ye göre, ölüp dirilme ritüeli ile şaman adayına geçmiş yaşamı unutturulur. Şaman bu aşamadan sonra belleğini kaybetmiş gibi davranır. Ölüp dirilme ritüelinin en çarpıcı ve etkili olanı şamanın vücudunun parça parça edilip öldürülmesinden sonra yeniden doğuşudur. Şamanın vücudu ruhlar tarafından paramparça edildikten ve şaman bu esnada dayanılmaz acılar çektikten sonra tekrar dirilitir. Bu ayin şamana sonsuz yetenekler kazandırır. Mesleği ile ilgili bütün sırlara vakıf olur. Destanın merkezî kahramanı da sonsuz güce yeraltı âlemi yolculuğunda karşılaştığı düşmanlarını alt ettikten sonra ulaşır. Şamanın parçalanması ile kahramanın yeraltı âleminde üstesinden geldiği bütün mücadeleler, olgunlaşmanın basamaklarıdır.²⁸⁷

Türk destanları içinde arkaik destanlardan kabul ettiğimiz Kırgızların Er Töştük Destanı'nda, Er Töştük düşmanı Çoin Kulak tarafından öldürülür. Çoin Kulak onun atını ve karısını alarak, Er Töştük'ün daha önce fethettiği Urum tahtına oturur. Er Töştük'ün atı Çal-Kuyruk bu duruma dayanamayarak sahibinin yanına geri döner ve diz kapağından bir parça alıp yutar ve tekrar çıkarır. Er Töştük böylece dirilir ve Çoin Kulak'ı öldürerek intikamını alır.²⁸⁸ Er Töştük'ün yeniden dirilme şekli şamanların parçalandıktan sonra birleştirilmesi ritüelinden izler taşır.

²⁸⁶ İsa ÖZKAN, "Köroğlu Destanı'nda Kahraman ve Atının Doğuşu ile İlgili Motiflerin Tahlili", a.g.m., s. 227.

²⁸⁷ Mircea ELIADE, *Şamanizm*, a.g.e., s. 89-91.

²⁸⁸ Özkul ÇOBANOĞLU, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, a.g.e., s. 138-142.

Diğer bir arkaik destan olan Hakasların Altın Arığ Destanı'nda destan kahramanı Altın Arığ'ın yanı sıra daha birçok kahramanın ölüp dirilme sahnelerine tanık olunmaktadır.²⁸⁹

Manas Destanı orta dönem kahramanlık destanlarından biri olmasına rağmen ölüp dirilme motifinin bariz olarak tespit edildiği bir destandır. Manas destanda üç kez ölmekte, ilk iki ölümünden sonra dirilmektedir. İlk ölümünden sonra dirildiğinde tıpkı kamlarda olduğu gibi önceki hayatına ait bir çok şeyi hatırlamamaktadır. İkinci kez ölen Manas tekrar dirilmektedir. Her iki olayda da Manas'ın yeniden hayata döndürülmesinde kutsal güçler rol oynamaktadır. Ayrıca tekrar dirilişin gerçekleştiği her iki ölümde de, Manas hile ile öldürülmektedir. Manas her ölüp dirildiğinde daha da güçlenmektedir.

Ölüp dirilme hadisesi genellikle kahramanın tek başına başardığı bir iş değildir. Bir çok destanda kahramanın eşi, kız kardeşi, atı, yakın arkadaşı hatta kuşu, köpeği sayesinde dirildiğine şahit olunur. Kahramanın gerçek amacı manevi tatmindir. O, bu dünyada öldükten sonra Tanrı katına ulaşabilmek için mücadele eder. Dolayısıyla kahraman öldükten sonra vardığı cennetten geri dönmek istemeyebilir. Bazen de kahraman dönmek istese de gittiği âlemin sakinleri tarafından orada tutulabilir. Bu durumda kahramanın dünyaya dönebilmesi için mutlaka yeryüzünden birilerinin yardımına ihtiyacı vardır.

Ölüp dirilme motifini daha yalın şekilde izah etmek gerekirse, kahramandan beklenenleri kahramanın başarıp başaramayacağını anlamak için yapılan bir sınama olarak tarif edebiliriz. Ölümü dahi atlatabilen kahramana olan inanç artmakta ve bu inancın sağladığı moralle kahraman kendisine yüklenen görevi gerçekleştirmektedir. Başka bir deyişle kahraman varoluş sebebini idrak ederek, bundan sonraki hayatına ona göre yön vermektedir.

²⁸⁹ Fatma ÖZKAN, *Altın Arığ Destanı*, a.g.e., s. 91-94.

20. Kahramana yardım eden olağan kişiler vardır.

Destanlarda, kahramanın Tanrı'nın kutuyla hareket ettiğini ve ilahî kökenli varlıklar tarafından destan süresince korunduğundan müteakip kereler bahsedilmişti. Bu varlıklar kimi zaman yardımcı tipler dediğimiz bir aksakal, pir, şaman vb. kişiler olabileceği gibi, kahramanın atı, kuşu ya da eşi (eşlerden bir kısmı peridir ve olağan dışı yeteneklere sahiptir) şeklinde de karşımıza çıkabilmektedir. Koruyucu varlıkların ortak işlevi Tanrı ile kahraman arasında irtibat sağlamaktır.

Kahramanın ilahî kökenli olağanüstü yardımcılarının yanı sıra, sıradan olağan yardımcıları da vardır. Orta dönem kahramanlık destanlarında daima kahramanın yanında yer alan kırk yiğit, eşi, yolda rastladığı iyi niyetli ve çoğu zaman yaşlı bir kadın ya da erkek bunlar arasında sayılabilir.

Kahramanın evlendiği kadın sıradan bir kadın değildir. Onlar, kendi cinsleri arasında müstesna tiplerdir. Tıpkı kahraman gibi onlar da seçilmiştir. Güzellikleri, zekâları, sağduyuları standartların üstündedir. Eşleri kahramanlara çeşitli yollarla yardım ederler. Kahramanı çıkacağı macerada yaşayacağı tehlikelere karşı önceden uyarmak, bunların başında gelir. Herhangi bir hastalık ya da yaralanma durumunda kahramana sadece eşinin yaptığı ilaç deva olur. Ayrıca, kahraman tehlikede ya da tutsak olduğunda, ondan haber alınamadığında; durumu eşine âyan olur.

Orta dönem kahramanlık destanlarında kahramana yardım eden olağan yardımcı unsurların başında kırk yoldaşı gelir. Kırk yiğit kahraman tarafından özenle seçilmiştir. Destanlarda kırk yiğidin seçilme ölçütleri ile ilgili ayrıntılı malumat olmasa da gösterdikleri faaliyetlerden çıkan sonuca göre, kırk yiğit her şeyden önce iyi birer savaşçıdır ve kahramana sadakatle bağlıdır. Daima kahramanla beraber hareket ederler. Kahramanı canları pahasına korumaya çalışırlar. Savaşta ve barışta bu beraberlik sürer.

Kahraman da kırk yiğidine en az onların kendisine bağlı olduğu kadar bağlıdır. Öyle ki, kırk yiğidi katledilen Manas, kendine geldiğinde kırk yiğidi olmadan yaşamanın kendisi için bir şey ifade etmeyeceğini söyleyerek evliyalardan kırk yiğidinin diriltilmesini diler.²⁹⁰

Bunun dışında kahramanın macerası esnasında geçtiği güzergah boyunca rastlayıp yardım aldığı bir çok olağan kişi vardır. Aşılan diyarlar boyunca kahraman özellikle coğrafi bir engeli aşmak, gideceği yolu seçmek veya yolda karşılaşılabileceği tehlikelerle ilgili çeşitli kişilerden bilgi edinir. Bu kimseler genellikle gün görmüş yaşlı bir kadın ya da erkektir. Dede ve nine olarak nitelendirilen bu tipler kahramana, geçeceği yol tehlikeli ise, öncelikle evine geri dönmesi için öğüt verirler. Kahramanın kararlı tutumu karşısında ona karşılaşılabileceği zorlukları nasıl bertaraf edebileceği hakkında açıklamalarda bulunurlar.

21. Kahraman macerası esnasında evleneceği kız ile tanışır.

Kahramanın evliliği kabile döneminden sonra teşekkül eden destanların neredeyse tamamının ana konusudur. Uluslaşma dönemine gelindiğinde konu vatan ve milletin istikbalini koruma ve hatta cihan hâkimiyetini elde etmeye dönüşür. Fakat, bu destanlarda da kahramanın evliliği önemli bir mevzu olmaya devam etmiştir.

Evlilik, Türkler için oldukça önemli bir olgudur. Destanların çoğunda ana konu etrafında evlilik mevzuu önemli yer işgal eder. Bir çok destanda kahraman kendine eş aramak üzere macerasına başlar. Evlenmek üzere yola çıkan kahramanın faaliyetleri ilerleyen safhalarda insanlığın veya toplumun içinde bulunduğu müşküllerle mücadelesine dönüşse de, maceraya öncelikle eş bulmak için çıkılması destan döneminde evlilik müessesesine verilen önemi gösterir. Primitif dönemden bu yana günümüzde dahi bir erkeğin

²⁹⁰ Naciye YILDIZ, a.g.e., s. 646- 813.

evlenebilmesi için kendini ispat etmesi gerekir. Kahramanın evlilik arzusunu dile getirmesiyle kahramanın evlenebilecek olgunluğu kazandığını ispatlaması gerekir. Evlilik olgusu bu anlamda konusu evlilik olan destanlarda kahramanın yola çıkması ve amacını yerine getirmesi için bir sebep olarak ortaya çıkar. Kahramanın kazandığı zaferlerin hepsi salt evlenebilmek amacını içermez. Fakat, bu başarıların kazanılması dolaylı olarak evlenme çağının geldiğini gösterir ve kahramanın toplum ya da insanlık adına kazandığı başarılar destanın sonunda kahramanın sevdiği kızla evlenmesi ile taçlandırılır.

Ana konunun evlilik üzerine kurulmadığı destanlarda dahi evlilik oldukça hassasiyetle işlenen bir olgudur. Daha evvel de değinildiği üzere aile kurmak Türk destan geleneği içinde oldukça dikkatle işlenen bir mevzudur. Dolayısıyla ailenin kuruluşu esnasında atılan her adım üzerinde dikkatle durulur. Kahramanın evleneceği kızda olması gereken özellikler ayrıntılı olarak belirtilir. Çünkü, aile bütünlüğünün ömrün sonuna kadar devam edebilmesi ve gelecek neslin iyi yetişebilmesi öncelikle kadının sorumluluğudur. Evlenilecek kızıdan sadece iyi bir ev hanımı veya anne olması beklenmez. Bunların yanı sıra asil olması ve asaletine uygun davranışlar sergilemesi beklenir. Kahramanın eş olarak seçtiği kız çok güzel olmalıdır. Ama güzellik akıl ve yiğitlik ile beraber değer kazanır. Dede Korkut Destanı'nın mukaddime bölümünde Dede Korkut tarafından evlenilecek kadında olması ve olmaması gereken özellikler ayrıntıları ile bildirilir:

“...Karılar dört dürlüdür. Birisi solduran sopdur. Birisi tolduran topdur. Birisi ivün tayağıdır. Birisi niçe söyler-isen bayağıdır. Ozan ivün tayağı oldur ki yazıdan yabandan ive bir konak gelse, er adan ivde olmasa, ol anı yidürür içürür ağırlar azizler gönderür...”²⁹¹

Dede Korkut, kadınları dörde ayırır ve eş olarak seçilmesi gerekenin özelliklerini yukarıdaki cümlelerle anlatır. Diğer üç kadın tipinden biri

²⁹¹ Muharrem ERGİN, **Dede Korkut Kitabı - I**, a.g.e., s. 76.

nankördür ve sadık değildir. Biri çok gezip çok dedikodu yapar. Öyle ki, gezip dedikodu yapmaktan evinin işini yapamaz. Bir diğer menfi tip de kocasının itibarını düşünmeyen ağız bozuk bir kadındır. Dede Korkut bu üç menfi kadın tipinin evlenmek için münasip olmadığına altını çizerek bunlardan çocuk yapılmaması gerektiğini belirtir. Anlaşılan odur ki, eş seçilirken düşünülmesi gereken en önemli kıstaslardan biri seçilecek kızın bahadır doğurabilecek ve yetiştirebilecek kapasitede olmasıdır.

Kahramanın yiğitliğini ispatlaması motifini değerlendirirken J. G. Frazer'in bu motifle ilgili görüşlerine değinilmiştir. J. G. Frazer, yiğitliği ispatlama motifini ilkel kabilelerde erkeğin evlenebilecek çağa geldiğinin göstergesi olarak izah etmiştir.²⁹² Türk destanlarının bir kısmında da kahramanın evlilik için seçtiği kızı almadan önce bir çok zorlu sınavdan geçtiği görülür. Mesela, Alpamış Destanı'nın Özbek varyantında kahraman beşik kertmesi olduğu halde Barçın'ı alabilmek için onun diğer talipleri ile yarışmak zorunda kalır. Yarışların dördünden de başarılı çıkarak Barçın'ı almaya hak kazanır.²⁹³ Anlaşıldığı üzere, kahraman ne kadar yüce olursa olsun onun için dahi kız almak o kadar kolay bir iş değildir. Evlilik motifinin destanlarda bu denli zor gerçekleşiyor olması, evlilik ve aile kurmanın her iki taraf için de özenle ve üzerinde iyice düşünülerek yapılması gereken bir iş olduğunu göstermektedir.

Belirtmek gerekir ki, kimi destanlarda kahramanın özellikle han soyundan gelen kızları almak için ortaya konan şartları yerine getirmeleri yeterli olmaz. Çoğu zaman kızların han babaları sözlerinden döner. Bu durumlarda kahraman, kızın han babası ve akrabalarını öldürmek zorunda kalır. V. Propp; Oidipus'u incelerken kahramanın fethettiği ülkenin kraliçesi ya da soylu bayanlarından biri ile yaptığı evliliği saltanatın aktarılması geleneğiyle açıklamaktadır.²⁹⁴ Dolayısıyla, müstakbel eşin ailesinin kahraman

²⁹² James G. FRAZER, a.g.e., s. 308-322.

²⁹³ Metin ERGUN, *Altay Türkleri'nin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş*, a.g.e., s. 65.

²⁹⁴ Vladimir PROPP, *Folklor-Teori ve Tarih*, a.g.e., s. 23.

tarafından öldürülmesi sonucu iktidar eş konumuna gelmesi hasebiyle kahramana geçer.

Kahraman evleneceği kızı ne kadar zor elde ederse kuracağı yuva ve alınan eş, o kadar muteber olur. Çeşitli mücadeleler sonucu alınan kız, gelin getirildiği toplum içinde de saygın bir yer edinir. Kızı almak için yapılan mücadelelerin muhatabının bizzat gelin adayının kendisi olduğu durumlarda geline duyulan saygı daha da perçinlenir. Çünkü, bu gibi durumlarda sadece kahraman değil kahramanın kendine eş seçtiği kız da yiğitliğini ispatlamış olur. Bu motif özellikle orta dönem kahramanlık destanlarında karşımıza çıkar. Kahraman sürekli hareket ve savaş halindedir. Evlendikten sonra dahi sürekli dışarıdadır. Kahramanın eşi, erkeğinin yanında olmadığı zamanlarda hem kendini hem yurdunu koruyup kollayabilecek yeteneklere sahip olmalıdır. Taşındığı olağanüstü özellikler ve kazandığı zaferler nedeniyle halk tarafından el üstünde tutulan kahramanın düşmanı da çoktur. Özellikle kahramanın yokluğu esnasında iç ve dış düşmanların kahramana zarar vermek için tercih ettikleri ilk yol ailesine saldırmaktır. Düşman için kahramanın eşini elde etmek çoğu zaman öncelikli hedeftir. Mesela, Manas'ın eşi Kanıkey ile Manas'ın ölümünden sonra üvey kardeşleri evlenmek ister. Fakat, Kanıkey akıllı ve cesareti ile bu durumu bertaraf etmeyi başarır. Hatta Manas'tan olan oğlu Semetey'i babasının adına lâıyk bir yiğit olarak yetiştirip, Manas'ın intikamını aldirmayı başaracak kadar zeki bir kadındır. Destanda Kanıkey'in cesareti ve yiğitliği daha Manas'la evlenmeden önce meydana çıkar. Kanıkey, evlenmeden önce çadırına giren Manas'ı aralarında çıkan bir arbede sonucu bıçakla yaralar. Daha o vakit; Kanıkey'in ailesini, namusunu koruyup kollayacak ve bir kahraman eşi olmaya yaraşacak özelliklere sahip olduğu anlaşılır.²⁹⁵ Özetle, kahramanın eş seçerken arayacağı özelliklerin en başında yiğitlik ve akıl gelir.

Arkaik destanlarda kahramanın evlendiği kızın en önemli özelliği

²⁹⁵ Naciye YILDIZ, a.g.e.

güzelliğidir. Bu tip destanlarda kahramanların evlendiği kızlar çoğu zaman peri kızlarıdır. Orta dönem kahramanlık destanlarına gelindiğinde bütün tipler gibi kahramanların evlendikleri kızlar da olağanüstü yaratıklar değildir. Ancak kimi zaman bu destanlarda da cadı tayfasından bir takım dişi yaratıklarla kahramanların ilişkileri söz konusudur. Muhtemelen bu motif arkaik destanlardan orta dönem kahramanlık destanlarına aktarılan sayısız unsurdan biridir. Orta dönem kahramanlık destanlarında ise aranan niteliklerin başında akıl ve yiğitlik gelir. Eşin soylu bir aileden gelmesi, sadık olması ve ana olabilme özelliği taşıması her eşte olması gereken ortak niteliklerdir.

Türk destanlarının çoğunda kahramanların dış evlilik yaptığı izlenir. Dış evlilik, kahramanın kendi boy, akraba ya da uruğundan biri ile değil de başka boy ya da ülkelerden bir kızla evlenmesi demektir. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Daha evvel değinildiği üzere, başka ülkelerin iktidarını ele geçirmek nedenlerden biri olabilir. Ya da farklı boylar, ülkeler arasında işbirliği sağlamak, düşmanlığı dostluğa çevirmek dış evliliğin tercih edilme nedenlerinden biri olabilir.

Destan kahramanlarının evlilikleri ile ilgili değinilmesi gereken bir başka husus, kahramanların yaptıkları evliliklerin sayısıdır. Türk destan sanatı içinde kahramanların çoğunun tek evlilikten yana bir tutum izlediğini söylemek gerekir. Bazı destanlarda kahramanların birden fazla eşi olduğuna rastlamak da mümkündür. Ayrıca, tek eşleri olsa da kahramanların bir kısmının cariyelere sahip olduğu görülür. Kahramanlar birden fazla eşe sahip olsa da bu eşlerden biri sahip olduğu nitelikler gereği diğerlerinden daima üstündür. Bu üstünlük eşin yaşına ya da evlenilen eşlerin alınış sırasına göre değerlendirilmez. Çoğu zaman üstün olan eş kahramanın alırken uğruna en çok mücadele ettiği eşidir. Özellikle olan eşin kahraman üzerinde herkesten çok nüfuzu vardır ve kahramanın diğer eşleri de onun tesiri altındadır.²⁹⁶

²⁹⁶ Abdülkadir İNAN, “Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın”, **Makaleler ve İncelemeler I**, Ankara, 1998, s. 276-277.

Türk destanlarında yer alan motiflerden en çok üzerinde durulanların başında evlilikle ilgili motifler gelir. Aile birliği ve bütünlüğü bir toplumun ya da milletin varoluşu ve varlık standartlarını dejenerasyona uğramadan geliştirip sürdürebilmesi için oldukça önemli bir işleve sahiptir. Dolayısıyla, Türk destanlarında Türk millî kültür ve değerlerinin saklanıp nesilden nesle aktarılmasında büyük önem arz eden aile kurma ile ilgili mevzuların üzerinde oldukça ayrıntılı durulmuştur.

22. Kahraman maceradan döner.

Kahraman çıktığı maceradan daima dönme temayülü içindedir. Gittiği yer dünyanın diğer ucu, yeraltı veya yer üstü âlemi de olsa kahraman daima maceradan zaferle döner. Daha evvel de defalarca değinildiği gibi kahramanın maceraya atılmasındaki içgüdüsel amaç kendini ispat etmek, psikolojideki kullanımıyla kendini gerçekleştirme. Kahraman sadece bunu göstermek için bile geri dönmek zorundadır. Geri dönüp maceradan edindiği tecrübeyi toplumla paylaşmadığı sürece hiçbir şey başarmış durumda değildir. Kahramanın kahraman olabilmesi, kimsenin cesaret edemediği ve gücünün yetmediği bir zorluğu aşmasına bağlıdır. Bunu başaran kahraman kazanımını sosyal faydaya dönüştürmek üzere geri döner. Aksi halde, kahramanın kahramanlığını kim bilebilir ki?

Kahraman askeri, siyasi veya benzeri bir resmi otoritenin sahibi değildir. Ancak, toplum üzerinde bu otoriteye sahip olan güçlerden çok daha etkili bir vizyona sahiptir. Ona bu vizyonu sağlayan kazandığı zaferlerdir. Kahraman belirli bir idari sistem kurmak peşinde olmadığı hâlde, kazandığı zaferlerin yarattığı olumlu etki ile toplumun tamamını düşünceleri doğrultusunda hareket ettirebilir.

Kahraman, macera sırasında ve sonrasında gösterdiği bütün davranışlarla toplum için ideal haline gelir. Dolayısıyla, toplum imalı ya da imasız onun işaret ettiği yolda yürümeyi istikballerinin teminatı olarak kabul

eder. Çünkü, o düzenin kurucusu ya da en azından düzelticisidir. Onun gösterdiği yoldan ayrılmak beraberinde karmaşa getirecektir. Toplum kendini kanıtlamadan hiç kimseyi kahraman statüsünde değerlendirip güvenmez. Dolayısıyla, topluma yenilik getirecek olan kahraman zaferler kazanarak yetkinliğini ispatlamalı ve sonra dönüp toplumun ihtiyacı olan ıslahatı gerçekleştirmelidir.

Destan kahramanının asli özelliği yani onu tip yapan özellik gayet tabii toplumla olan ilişkisidir. O, toplum tarafından arzu ve ideallerin gerçekleştirilmesi için yaratılan bir aktördür. Haliyle, kahramanın destan boyunca yaptığı işlerden ve yaşadıklarından toplum adına bir sonuca ulaşılmaması mümkün değildir. Bu nedenle de destan sanatı kahramanın maceradan sonra geri dönmesini zorunlu kılar.

L. Raglan, epik destan kahramanının nihai zaferini kazandıktan sonra tahta çıkarak kanunlar koyduğunu ifade eder. Bu kanunlar çıkarıldığında kahraman toplumdaki idari hiyerarşinin en üst basamağındadır. Türk destanlarında, destan kahramanlarının birçoğu bulundukları sahada siyasi lider konumundadır ya da gelecekteki pozisyonları bunu işaret eder. Ancak, Türk destan kahramanlarının kanun koymak gibi bir işlevleri yoktur. O, yaptıkları ve hâlihazırdaki durumu ile topluma örnek teşkil eder. Örnek olma yolu ile düzen sağlamak toplumun uzun vadede dejenerasyona uğramasını engeller. Bu yolla, kahramanın çizdiği standart yaşam ve inanış tablosu bir süre sonra toplumun genetik yapı taşlarından biri haline gelir. Evvel de değinildiği gibi, kahramanın ortaya koyduğu standart, onu kahraman yapan gelenek, töre ve diğer birçok millî hasletin terkibi olduğundan toplumun kahramanın izinden gitmesi doğal bir durum arz eder.

Her destanda kahramanı harekete geçirecek bir sebep olmalıdır. Sebepler çeşitlilik arz etse de temeldeki mesele daima aynıdır. Kahraman toplum düzeninin tehdit altında olduğu bir dönemde tehdidi ortadan kaldırmak için dünyaya gelir. Kısaca, düzenin eskiyip bozulduğu zamanlarda kahraman

ortaya çıkar ve düzeni ıslah edecek bilgiyi elde ederek toplumun yenilenmesini sağlar. Başka bir deyişle kahramanın elde ettiği bilgeliğin toplumun yeniden doğuşuna vesile olur. Kahraman vardığı bu bilgeliği toplumla paylaşmak üzere geri döner.

Türk destanlarında kahramanın gittiği yerden dönmemesi, zafer kazandığı düşman memleketine yerleşmesi kahramanlık olgusu ile bağdaşmaz. Kahraman kazandığı zaferlerin getirdiği şaşaa ile tevazusundan ve sosyal fayda prensibinden uzaklaşmadığı oranda büyür. Ş. İbrayev, kahramanın geri dönüşü ile ilgili mevzuda, kahramanın dünyevi tatlardan uzak bir amacı gerçekleştirmekle yükümlü olduğuna dikkat çeker:

“Kahraman, düşmanın güzel şehirleri, yüksek burçlu kaleleri, bahçeli saraylarını alsa da orada yaşayamaz, sonunda alıştığı göçebe yaşamına geri döner. Destan mantığına göre güzel kız için değil de, yönetici olmak için şehir ortamında kalan kahramanı anlamak zordur. Düşmanı yenerek orada kalmak hainlik sayılmaktadır. Onun göçebe yaşamına dönmesi gerekir.”²⁹⁷

Bu yükümlülük en başta halkı için duyduğu sorumluluk ve sevgidir. *“Kahramanın halkın önderi olması, bütün kahramanlık destanlarında bulunan ortak anlayıştır.”²⁹⁸* Kahraman bu nedenle geri dönmeli ve maceradan sonra edindiği güçle halkın inkişafı için çalışmalıdır.

Epik kahramanla şaman arasında kurulan bağlantılara yukarıda yeri geldikçe değinilmiştir. Kahramanın dönüşü ile ilgili olarak da bir paralellik kurmak gerekirse, şaman çoğu kez Tanrı'yı memnun ederek bereket sağlamak ya da hastaları iyileştirecek bilgiye ulaşmak için seyahat eder. Şamanın çıktığı seyahatten dönememesi onun yeterli yetkinliğe ulaşamadığı gösterir. Kahraman da benzer şekilde çıktığı maceradan geri döner ve edindiği tecrübeyi halkı ile paylaşır.

²⁹⁷ Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 216.

²⁹⁸ A.g.e., s. 225.

J. Campbell, daha önce de bahsedildiği üzere kahramanın, seyahatinin sonunda varoluş sırrına erdiğini ifade etmiştir. Kahraman, yaşamını değiştiren bu geziden sonra, toplumun, ulusun, gezegenin ya da on bin dünyanın yenilenmesini sağlayacak bilgelik tılsımlarını insanların dünyasına geri getirmelidir. Fakat, J. Campbell bazı kahramanların vardıkları sırlar dünyasından geri dönmek istemediklerine dikkat çeker. Geri dönmek istemeyenlerin çoğu epik kahraman statüsünde değil de, daha çok ruhani lider konumunda değerlendirilebilecek kişilerdir.²⁹⁹

Bazı destanlarda kahramanın kılık değiştirerek eve döndüğüne rastlanır. Kahramanın esaretten veya zindandan kurtulduktan sonra başka bir kıyafetle yurduna dönmesini C. İşankul, mitolojik dönem ritüelleri ile izah eder. Ona göre, kılık değiştirme kahramanların diğer dünyaya sefer ettiklerini ve yenilenerek daha yüksek bir merteye ile geri döndüklerine işaret etmektedir. Benzer şekilde şaman da merteye atladığında kılık değiştirir.

23. Kahraman ölür.

Epikte en önemli sahneler kahraman ve onun ölümlüğü arasında geçer.³⁰⁰ M. Eliade, mitin ortaya çıktığı toplum içinde kutsal ve gerçek olduğunu belirtir.³⁰¹ Mitik anlatımlar ve daha sonra gelen arkaik destanların antik dünyada trajediden daha yüksek düzeyde, daha derin bir gerçeğe, daha sağlıklı bir yapıya ve hatta tam bir vahye ait oldukları kabul edilir.³⁰² İnsanoğlu destanların yaratıldığı dönemlerde destan kahramanları gibi şahısların gerçekten var olduklarına ve onların sayesinde ölümü yenerek sonsuz bir iktidar gücüne kavuşacaklarına inanmışlardır. Türk destanlarında sık sık karşılaştığımız ölüp dirilme motifi bu temenninin destandaki yansımasıdır. Aslında sıradan insan, kahraman tipini kurgularken ulaşmak istediği durumu

²⁹⁹ Joseph CAMPBELL, a.g.e., s. 225.

³⁰⁰ Thomas GREENE, a.g.m., s. 132.

³⁰¹ Mircea ELIADE, *Mitlerin Özellikleri*, a.g.e., s. 13.

³⁰² Joseph CAMPBELL, a.g.e., s. 39.

ifade etmiştir. Mitolojide tanrılar panteonunun kahramanları ölümsüzdür. Destanda ise merkezî kahraman tipi ne kadar güçlü olursa olsun destan sonunda dünyadan ayrılmak zorundadır. Ancak toplum, destan öncesi dönemde tanrılardan beklediği fonksiyonları destan döneminde kahramana yüklediği için kahraman tipinin ölümünü kabullenmek istemez. Destan sanatı, kahramanı taşıdığı işlevler gereği daima yaşatmayı seçmiş, ölüm gerçeğini kahramandan uzaklaştırmıştır. Kültürel birçok unsuru bir bütün olarak bünyesinde taşıyan kahraman, destan içinde bir fani olmaktan öte, millî bir sembol konumundadır. Öyle ki, destan anlatım geleneği içinde kahramanların ruhuna büyük hürmet gösterilir, destanlar kutsal birer metin olarak telakki edilir. Kahramanın bedeninin dünyadan ayrıldığı kabullenilirken, ruhunun daima milletle iç içe yaşadığına inanılır. Hatta Kırgızların inanışına göre, Manas Destanı'nı icrâ eden ve Manasçı adı verilen destancılar, eğer destan iyi icrâ edilmezse Manas ve kırk arkadaşı tarafından cezalandırılacaklarına, iyi icrâ edilirse de ödüllendirileceklerine inanırlar. Kahraman tipinin ölümsüzleştirilmesi, insanın ölüme meydan okumasıdır. Başka bir deyişle, insan ölümlü olabilir ancak başarıları bütün insanlığı ya da milleti ilgilendirecek düzeyde ise ölümsüzleşir. Yaratılan tiplerin hepsi yaratıldıkları camianın hislerinin yansımalarıdır. Destandaki tipler de destanı yaratan milletin özlem ve beklentilerinin tercümanıdır. Her bir birey için tarih öncesi ve tarih sonrası her dönemde ölümsüzlük, özgürlük, bolluk, güç ve iktidar ortak özlemlerdir. Bu ortak arzuların terkihi destan kahramanını ortaya çıkarmıştır.

Destanda sıradan insanla merkezî kahraman tipindeki kişinin ölümleri arasında fark vardır. Destanlarda şansız bir ölüm yok oluşturmaz, ancak şanlı bir ölüm, kahramanın başka bir boyutta hayata devam etmesi demektir. Ölümünden sonra yaşamının yolu dünyada iyi işler yapmaktan geçer. Bu nedenle destan kahramanları ölmekten çok, ölmeden önce amaçlarını gerçekleştirememekten korkar. Aksi halde, destan kahramanlarının gözlerini kırpmadan düşmanla savaşmasını, bin bir türlü tehlikeye atılmalarını anlamak güç olurdu.

Dede Korkut Destanı kahramanlarından Deli Dumrul ile Kazakistan'da anlatılan ve 19. yüzyılda derlenen Dede Korkut'un ölümden kaçması ile ilgili efsaneler, Türk destanlarındaki ölüm kavramını algılamak bakımından istisnai örneklerdir.³⁰³ Her iki anlatma da mitik dönemin aksine ölüm olgusunun rasyonelleştiği devirlere ait olmasına rağmen, konuyla ilgili motifler mitik elementlerle süslenerek kadim döneme ait telakkileri yansıtır. Bu düşünce tarzı Türk milletinin karşılaştığı her yeniliği kendi tefekkür anlayışı ile mukayese ederek kabullenmesinden kaynaklanmaktadır. Sözlü edebiyat verimlerinde bir çok unsur evrensel bir yapıya sahip olsa da, bu unsurlar üstün medeniyet anlayışına sahip toplumlarda görüldüğünde toplumun kendi değerler sistemine göre millîleşir.

24. Kahramanın ölümünden sonra ülküleri, soyundan gelenler tarafından devam ettirilir.

Kahramanın ölümünü kabullenmek yukarıda da değinildiği gibi kolay değildir. Ancak, ölüm en büyük gerçektir. Bu nedenle, bazı destanlarda kahramanın ülküleri ölümünden sonra çocukları tarafından gerçekleştirilmeye devam eder. Böylece, kahramanın döneminde tesis edilen saadetin süreceğine inanılır. Bu tarz destanlara epope denilmektedir. Manas, en büyük Türk epopelerinden biridir. Ayrıca, Oğuz Kağan ve Dede Korkut Destanı'nın tarihin bilinmeyen dönemlerinde birbirinden kopan büyük bir epopenin parçaları olduğu düşünülmektedir.

³⁰³ Konuyla ilgili ayrıntılar için bkz.: Ahmet Bican ERCİLASUN, "Deli Dumrul ile Kazakların Korkut Atası Arasında Bir Mukayese", a.g.m., s. 13-16.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

A. BAŞKURT DESTANLARINDAKİ MERKEZİ KAHRAMAN TİPİNİN TÜRK DESTAN KAHRAMANI KALIBINA GÖRE İNCELENMESİ

1. URAL BATIR DESTANI¹'NİN MERKEZİ KAHRAMAN TİPİNİN İNCELENMESİ

Ural Batır Destanı'nın Epizotlarına Göre Özeti:

1. Çok eski zamanlarda, Yenbirzi adlı yaşlı bir adam ile Yenbike adlı yaşlı bir kadın, iki oğulları Ural ve Şülgen ile beraber insanoğlunun daha evvel ayak basmadığı bir yerde avcılık yaparak hayatlarını sürdürmektedirler.
2. Yenbirzi ile Yenbike, henüz küçük oldukları için oğullarına; aslana binmeyi, av hayvanlarının baş ve yüreklerini yemeyi, yırtıcı hayvanlardan sağılan kandan içmeyi yasaklar.
3. Bir gün Ural ve Şülgen ebeveynleri avda iken evde yalnız kalır. Şülgen küpteki kandan içmek için Ural'ı kandırmak ister. Fakat, Ural kandan içmez.
4. Ural, Şülgen'i kandan içmemesi için ikna etmeye çalışır ancak başarılı olamaz. Babasına söylememesi için Ural'dan söz alarak, Şülgen kandan içer.
5. Anne-baba eve dönünce Ural babasına, bir gün kendilerinin hayvanları öldürdüğü gibi, bir varlığın da onları öldürebileceğini söyler.
6. Yenbirzi, ölümün yaşadıkları yere gelemeyeceğini, ölümün dev şeklinde daha evvel yaşadıkları yurda gelip birçok insanı öldürdüğünü ancak annesi ile kendisinin kaçarak kurtulduklarını, onları kaçarken gören kimsenin olmadığını söyler. Fakat, ölümün bazen görünmeden ortaya çıkabileceğinden bahseder.
7. Ural, babasına ölümü yok etmenin çaresini sorar.
8. Yenbirzi, dev padişahının ülkesindeki hayat pınarından akan suyun ölüme tek çare olduğunu söyler.

¹ Muhammatşa BURANGULOV, *Ural Batır* (Əpos), Ufa, 1941. *Başkurdistan Dil, Tarih ve Edebiyat Enstitüsü Arşivi Yer Numarası Fond. 25, Opus. 1, Ed. 9.* İncelemede Ural Batır Destanı'nın Mohammatşa Burangulov varyantı kullanılmıştır. Destanın tezde kullanılan bölümleri (M. B. V.) kısaltması ile verilecektir.

9. Bu arada, Yenbirzi küpteki kanın azaldığını fark ederek Ural ve Şülgen'i dövmeye başlar. Ural, yediği dayağa rağmen Şülgen'i ele vermez.
10. Şülgen, dayağa dayanamayıp kandan kendisinin içtiğini itiraf eder. Yenbirzi bu defa daha da öfkelenerek Şülgen'i dövmeye başlar.
11. Ural, ağabeyini bu şekilde dövmeye devam ederse, "ölüm" adlı kötüyü evine bizzat kendisinin çağıracağını Yenbirzi'ye hatırlatır. Yenbirzi, Ural'ın bu sözlerinden sonra kendine gelerek Şülgen'i dövmekten vazgeçer.
12. Bu hadiseden sonra Yenbirzi'nin içine bir kuşku düşer. Ölümün yakınlığını hissederek, bütün hayvanları toplar ve onlara "ölüm"ün nasıl bir varlık olduğunu sorar. Ölümün yok edilmesi gerektiğini söyler.
13. Bazı hayvanlar ve Şülgen ölümün yok edilmesine karşı çıkar.
14. Diğer bazı hayvanlar konuyla ilgili farklı fikirler beyan eder.
15. Yenbirzi, ölümün yakınlarda olabileceğinden kuşkulanarak ava çıkarken oğullarını evde yalnız bırakmaya çekinir. Bir gün hepsi avdayken bir kuğu kuşu kurdukları tuzağa yakalanır.
16. Bu kuş, Kuşlar Padişahı Samrav'ın kızı olduğunu, annesinin Güneş olduğunu anlatarak kendisini bırakmaları halinde ölümsüzlük suyunu bulmaları için onlara yardım edebileceğini söyler.
17. Şülgen, kuşun dediklerine aldırış etmez ve onu yemeyi teklif eder. Ural buna izin vermez. Bu arada üç kuşun yardımı ile kuğu kuşu, yani Humay kurtulup kaçar.
18. Yenbirzi, Ural ve Şülgen'e kuşu takip ederek ölümsüzlük suyunu bulmalarını emreder.
19. Ural ve Şülgen uzun süre beraber yürüdükten sonra yaşlı bir adama rastlar. Yaşlı adam onlara yolun ileride ikiye ayrılacağını söyler. Sol tarafta bütün canlıların mutluluk içinde yaşadığı Samrav Padişah'ın ülkesinin olduğunu, sağ tarafta ise zulüm ve kötülüğün hüküm sürdüğü Katil Padişah'ın ülkesi olduğunu anlatır.
20. Yol ayırımına gelindiğinde iki kardeş aralarında kura çeker. Sol taraf Ural'a, sağ taraf Şülgen'e çıkar. Şülgen, kura sonucuna itiraz ederek sol tarafa, Ural da sağ tarafa gider.

- 21.** Ural, sağ taraftaki yoldan ilerlemeye başlar. Bir süre sonra, yaşlı bir kadınla kızına rastlar. Yaşlı kadın ona Katil Padişah'ın ülkesindeki insanların uğradığı zulmü anlatır ve kendilerinin bu zulümden kaçarak ormanda saklandıklarını söyler. Ural'ı da geri dönmesi için uyarır.
- 22.** Ural, yaşlı kadına ölümü bulup yok etmek için yola çıktığını, korkup geri dönerse Ural adını taşıyamayacağını söyleyerek, Katil Padişah'ın ülkesine varmak üzere yoluna devam eder.
- 23.** Ural, bir süre sonra Katil Padişah'ın ülkesine ulaşır. Meydanda büyük bir kalabalık vardır ve insanların hepsi çırılçıplaktır.
- 24.** Meydandaki yaşlılardan biri Ural'a, Katil Padişah'ın her yıl doğduğu gün, anne ve babasının hatırı ve doğduğu gün yıkandığı kuyuyu takdis etmek için kanlı kurban verdiğini, padişahın kızının da kendine eş seçtiğini anlatır.
- 25.** Bir süre sonra, insanların taşıdığı altın bir taht üzerinde Katil Padişah'ın kızı gelir. Meydandaki bütün yiğitleri inceler ve Ural'a bir elma vererek onu seçtiğini ifade eder.
- 26.** Ural, kendisini kızın yanına saraya götürmek isteyen askerlere karşı çıkarak töreyi bilmediğini, kendisi razı olursa saraya gidebileceğini söyler. Askerler, durumu kıza bildirir.
- 27.** Kızından sonra Katil Padişah meydana gelir. İğrenç bir görüntüsü vardır. Padişah insanların arasında gezerek saraya gitmek ve kurban olmak üzere genç kızlar ve erkekler seçer.
- 28.** Katil Padişah'ın kızı Ural'ın saraya gitmemesi üzerine gelip ona sitem eder ve kendisini hor ettiğini bildirir.
- 29.** Katil Padişah, seçtiği er tarafından kızının reddedildiğini duyunca çok sinirlenir ve Ural'a töresini bozmaya nasıl cesaret edebileceğini sorar.
- 30.** Ural, ölümü yok etmek için yola çıktığını, onların töresini bilmediğini, görüp inceledikten sonra fikrini beyan edeceğini söyler.
- 31.** Katil Padişah, kızına bu kişiyi seçmemesini söyler ve kurbanlık seçilen kızların kuyuya, erkeklerin ateşe atılmasını emreder.
- 32.** Buraya kadar olup biteni izleyen Ural, insanların öldürölmesine tahammöl edemez ve Katil Padişah'a karşı çıkar. Padişah, Ural'ı öldürmek üzere sarayını bekleyen Katil Öküz'ü meydana çağırır.

33. Ural ile öküz vuruşur. Ural, öküzü yener ancak öldürmez. Öküzün üst dişi düşer, boynuzu eğilir ve toynağı birbirinden ayrılır. Öküz nesli bugünkü hâlini Katil Öküz'ün Ural Batır ile yaptığı bu kavgadan sonra alır ve insan ırkına köle olur.

34. Bunun üzerine Katil Padişah birbirinden güçlü dört batırını meydana çağırır. Ural, kendilerinden çok emin olan dört batırın dördünü de dört ayrı köşeye fırlatıp öldürür.

35. Ural böylece Katil Padişah'ın iktidarına son verir. Kurtulan halk Ural'ı padişahın kızıyla evlendirmek ister. Halkın arzusunu kıramayan Ural, padişahın kızıyla evlenir ve bir süre orada kaldıktan sonra yoluna devam eder.

36. Ural, yolu üzerinde bir geyiği yutmaya çalışan büyük bir yılanla karşılaşır. Yılandan derhal geyiği serbest bırakmasını ister ve aksi halde kendisini öldüreceğini söyler.

37. Yılan, Ural'a geyiğin boynuzlarının boğazına takıldığını kendisini kurtarmasını söyler.

38. Ural, sırrını söylemesi karşılığında onu kurtaracağını bildirir. Bunun üzerine yılan, adının Zerkum ve babasının Yılanlar Padişahı Kehkehe olduğunu, Samrav Padişah'ın kızı Humay'ı almak için yakışıklı bir delikanlıya dönüşmek istediğini, bunun tek yolunun da on iki boynuzlu bir geyiği yemek olduğu için geyiği avladığını söyler.

39. Zerkum, kendisini kurtarması halinde Ural'a babasının suda batmayan, ateşte yanmayan, istenildiğinde kişiyi görünmez kılan asasını nasıl alabileceğini anlatacağını söyler.

40. Ural, geyiğin boynuzlarını kırar ve Zerkum bir yiğide dönüşür.

41. Zerkum, Ural'ı babasının sarayına götürmek üzere ikna eder. Zerkum'un amacı Ural'ı oraya götürüp öldürtmektir.

42. Ural, bindiği aslanı ile vedalaşıp, Yılanlar Padişahı Kehkehe'nin sarayına gelir.

43. Saraya geldiklerinde kapıyı altı başlı bir yılan açar. Zerkum, Ural'a beklemesini, babasına konukları olduğunu haber vereceğini söyler. Bu arada Ural'ın beklediği yere birçok yılan doluşur ve kendi aralarında konuşmaya

başlarlar. Ural, konuşulanlardan yılanların insan yiyerek baş büyüttüklerini anlar.

44. Bu arada, padişahın sırrını başında tutan dokuz başlı bir yılan, kız donuna girerek Ural'ı öldürmeye çalışır. Ural, yılanın dokuz başını da gövdesinden ayırır. Bu başların sekizinden sekiz batır, birinden de bir anahtar çıkar.

45. Yılanın yüreğinden sırlar sarayının anahtarını alan Ural, Kehkehe'nin sihirli asasını ele geçirir.

46. Kehkehe'yi köşeye kısıran Ural, ondan saraydaki bütün yılanları toplamasını ister. Ural, toplanan yılanların başlarını keserek insanları özgürlüklerine kavuşturur.

47. Bu ülkenin halkı da Ural'a minnettar kalır ve bir batır kızı olan Gölöstan ile Ural'ı evlendirmek ister.

48. Ural, Ezreke'yi öldürüp evlenmenin daha doğru olacağını söylese de, halk arasından çıkan bir bilgenin öğüdüne kulak vererek Gölöstan ile evlenir. Bir süre de bu ilde kalan Ural, tekrar yoluna devam eder.

49. Sol taraftaki yola giden Şülgen yaşlı bir adamla karşılaşır. Yaşlı adam ona ülkedeki bütün kuralları anlatır ve orada herkesin barış içinde yaşadığını söyler.

50. Şülgen, Samrav Padişah'ı bulmak üzere ilerlerken yolda Zerkum ile karşılaşır. Zerkum, devler padişahı Ezreke'nin oğlu olduğunu söyleyerek Şülgen'i kandırır ve onu Ezreke'nin sarayına gitmeye ikna eder.

51. Ural'ın kendisini yenilgiye uğratmasından sonra Kehkehe de kaçarak Ezreke'ye sığınmıştır.

52. Bu arada Ezreke, Ural'ı yenmek için Akbozat ve polat kılıca sahip olmak gerektiğini söyler. Ezreke, daha evvel bunu defalarca denemiş ancak başarılı olamamıştır.

53. Zerkum'un, Ural'ın ağabeyini getirdiğini duyunca Ezreke çok sevinir. Humay'dan, Akbozat ve polat kılıcı almanın tek yolunun onu bir yiğide âşık etmek olduğunu düşünerek, Şülgen'i bu amaçla kullanmaya karar verir.

54. Şülgen'e, Ezreke'nin sarayında büyük rağbet ve hürmet gösterilir. Şülgen'e gösterilen birbirinden güzel kızlar arasından o, Humay'ın kız kardeşi, Samrav Padişah'ın kızı Ayhıliv'ı kendine eş olarak almak ister.

- 55.** Ayhılıv, sarayda esir olarak tutulmaktadır. Ezreke, esir olduğunu Şülgen'e söylemesi halinde hem onu hem de ailesini mahvedeceğini söyleyerek Ayhılıv'ı tehdit eder.
- 56.** Ezreke; Humay, Akbozat ve polat kılıcı ele geçirmek üzere Zerkum ile Şülgen'i, Samrav Padişah'ın ülkesine yollar.
- 57.** Şülgen'in, Ural'ın ağabeyi olduğunu bilmiyormuş gibi Zerkum, yolda Ural'ın Yılanlar Padişahı Kehkehe'nin ülkesinden sihirli asayı çaldığını anlatır.
- 58.** Şülgen, Ural'ın sağlık haberini aldığına sevinse de, diğer taraftan yiğitliğini kıskanır. Zerkum ise Humay, Akbozat ve polat kılıcı ele geçirdikten sonra Şülgen'den kurtulmayı planlamaktadır.
- 59.** Şülgen ile Zerkum nihayet kuşlarla dolu bir saraya varırlar. Kuşlar, onları görünce kız donuna girerler. Şülgen ile Zerkum, kızlardan Humay'ı sorarlar. Kızlar onları Humay gelene kadar saraya konuk olarak alırlar.
- 60.** Bir zaman sonra sarayın içini duman basar ve bir uğultu kopar. Bastıkları yer yarılarak Şülgen ile Zerkum derin bir kuyuya düşer. Zerkum, don değiştirme yeteneğini kullanarak su sıçanı ve yılan şekillerine girerek kaçmak için bir delik arar, ancak çıkış yolu bulamaz.
- 61.** Humay, daha sonra Şülgen ile konuşmak üzere yanına iner ve Şülgen'e ilk karşılaşmalarını hatırlatarak, can kaygısının ne demek olduğunu şimdi anlayıp anlamadığını sorar. Yılanlarla dost olduğu sürece de buradan çıkamayacağını bildirir.
- 62.** Bu arada, Humay'ın sarayına Ural gelir. Humay, Ural'ı görür görmez tanır ancak kendi kimliğini ondan saklar. Hâlini ve niyetini soran Humay'a, Ural başından geçen her şeyi eksiksiz anlattıktan sonra amacının ölümü yok etmek olduğunu söyler. Ural, daha önce Samrav'ın kızı olduğunu söyleyen bir kuşun kendisine yardım etmeye söz verdiğini ifade eder.
- 63.** Humay, eğer istediği kuşu getirebilirse ona bu konuda yardım edeceğine söz verir. Ural, Humay'ın istediğini yerine getirme karşılığında kendisinin sahip olacağı şeyi öğrenmek ister.
- 64.** Humay, kuşu getirdiğinde Akbozat ve polat kılıcı Ural'a vermeyi taahhüt eder.

- 65.** Ural, Humay ile görüştüğü esnada Şülgen'in sarayda olduğundan habersizdir. Bu arada Ural, asasını kullanarak Humay'ın tarif ettiği kuşu aramaya çıkar. Birçok yerden geçtikten sonra güzel bir gölde, rengarenk bir kuşa rastlar. Kuşun görüntüsü Humay'ın tarif ettiği kuşa benzemektedir.
- 66.** Ural usulca yaklaşır ve kuşu yakalar. Bu arada kuş konuşmaya başlayınca Ural şaşırır. Ural'ın iyi niyetli olduğunu anlayınca kuş, kız donuna girer.
- 67.** Adının Ayhılıv olduğunu, Ezreke'nin kendisini kaçırıp sarayında tutsak ettiğini, Ezreke tarafından bir yiğitle evlendirildiğini, kocasının kendisini bırakıp gitmesinden sonra kaçarak buraya saklandığını, Ezreke'nin savaş açmasından korktuğu için babasının sarayına gitmeye cesaret edemediğini anlatır.
- 68.** Ural kuşa kendisini getirmek üzere birine söz verdiğini, götürmeye mecbur olduğunu ancak onu götürdüğü yerde herhangi bir şekilde zarar görmesi hâlinde kendisini kurtarmaya söz vererek, kuşla beraber Samrav Padişah'ın sarayına varmak üzere yola çıkar.
- 69.** Yolda, Ayhılıv ona babasının sarayına gitmeyi, kendisini denk görürse Ural ile evlenmek istediğini ve Harısay adlı atını hediye edeceğini söyler.
- 70.** Ural bu teklifi reddeder ve verdiği sözü tutmak zorunda olduğunu anlatır. Ayhılıv, Ural'ın kendisini götürdüğü saraya yaklaşınca burasının babasının sarayı olduğunu anlar.
- 71.** Humay, Ayhılıv'ın bir gölde yüzerken yakalandığını duyunca önce Ural'dan şüphelenir. Ancak, Ayhılıv'dan işin aslını öğrenince, o da bütün sırrını Ural'a açar.
- 72.** Humay, Ayhılıv'ın döndüğünü babasına iletir. Bir süre hasret giderdikten sonra Ayhılıv'ı dinlenmek üzere gökyüzündeki annesi Ay'ın yanına gönderirler.
- 73.** Ural, Humay'dan kendisine vaat ettiği Akbozat ile polat kılıcı ister. Bu arada Humay'ın gönlü Ural'a düşmüştür. Humay, meseleyi babasına açar. Samrav, Humay'a Ural ile evlenmesini, Akbozat ile polat kılıcı ona vermesini ve Şülgen'i kuyudan çıkarmasını tembih eder.

74. Humay, Şülgen'i çıkarır. İki kardeş birbirine kavuşup çok sevinir. Ural başından geçen her şeyi ağabeyi Şülgen'e anlatır. Ural'ın başarılarından Şülgen rahatsızlık duyar ve onu kıskanır. Kendisi ile ilgili olup bitenleri Ural'dan saklar.

75. Şülgen, Ural'ı öldürüp Humay, Akbozat ve polat kılıca sahip olmayı planlar. Bu arada kara planlarını gerçekleştirmek için fırsat kollayan Şülgen'in hâli Humay'ı şüphelendirir. Onun Ural'ı öldürebileceğinden endişelenerek kızlardan bir kaçını Ural'ın başına nöbetçi koyar.

76. Şülgen, Ural'ı öldürmek için fırsat bulamaz. Bunun üzerine Ural'a giderek Ezreke'yi yok etmek için sihirli asasını ister. Ural, Ezreke'ye beraber gitmelerini teklif ederek bu isteği geri çevirir.

77. O zaman Şülgen Humay'a aşkını itiraf ederek evlenmek arzusunu dile getirir. Humay, Ural'ı sevdiğini Şülgen'den saklar. Kendisinin bir padişah kızı olduğunu ancak yiğitliğini ispatlayan biriyle evlenebileceğini bildirir. Akbozat adlı atını tutup binebilen, eyerinden polat kılıcı çıkarabilen kişi ile evleneceğini söyler. Şülgen, Humay'ın şartlarını kabul eder.

78. Humay bir meydan kurdurur ve bütün halk meydana toplandıktan sonra Akbozat'ı çağırır. Akbozat, gökten inerken fırtınalar koparır ve uçarak yere iner, Humay'a baş eğip bekler.

79. Humay, Akbozat'a bugüne dek seçtiği yiğitleri beğenmediğini şimdi meydana bulunan iki yiğitten birini kendisine eş seçmesini söyler.

80. Akbozat, kendisine sahip olabilecek kişinin Humay'a eş olabileceğini bildirdikten sonra, bu yiğidin yetmiş batman ağırlığındaki kayayı kaldırıp havaya atıp yere düşmeden üç parmağı ile tutabilmesi gerektiğini söyler.

81. Önce Şülgen, yetmiş batman ağırlığındaki kayayı yerinden kaldırmaya çalışır. Fakat çok uğraşmasına rağmen başarılı olamaz. Bunun üzerine Humay, Ural'dan taşı kaldırmasını ister.

82. Ağabeyinin taşı kaldıramayışına üzülen Ural, bir hışımla taşı tuttuğu gibi göğe fırlatır. Ancak, havaya atılan taş bir türlü yere düşmez. Taş, akşama doğru düşmeye başlayınca, halk Ural'a taşı düşmeden yakalaması için yalvarır. Taşı düşmeden parmağının ucuyla yakalayan Ural, Ezreke'nin iline fırlatır.

- 83.** Ural'ın bu olağanüstü gücünü gördükten sonra, Akbozat gelip Ural'a baş eğer. Samrav, onu damadı olarak kabul eder. Bu durum karşısında Şülgen'in düşmanlığı gittikçe artar.
- 84.** Ağabeyi Şülgen'in üzüldüğünü gören Ural, Ayhılıv'ı da onunla evlendirmeye karar verir.
- 85.** Ayhılıv, saraya çağrılır. Ayhılıv, gökyüzünden bir ateş kütlesi halinde iner ve Ural'ın attığı taşın Ezreke'nin ülkesini ateşe verdiğini, göğe kadar çıkan alevlerin kendisini bürüdüğünü bildirir. Herkes, Ezreke'nin gördüğü zarara sevinir.
- 86.** Şülgen, Ezreke'nin kendisini kandırdığı anlar ve herkese Ezreke'nin kendisini yakalayıp tutsak ettiğini söyler. Ayhılıv da buna inanır.
- 87.** Bu arada Humay, Şülgen'e inanmakta tereddüt etmektedir. İşin aslını öğrenmek üzere kuyuya Zerkum'un yanına iner. Şülgen, Humay'ın gerçeği öğrenmesinden endişe ederek, Ural'dan Ezreke ile savaşacağını söyleyerek sihirli asasını ister. Ural, bu kez ağabeyini kıramayarak asayı verir.
- 88.** Şülgen asayı alır almaz, kıra çıkarak asa ile yere vurur. Her yer suyla kaplanır, Zerkum bundan yararlanarak büyük bir balığa dönüşüp Humay'ı yutar. Humay yutulunca, annesi Güneş yüzünü kapatır. Humay'ın esir olduğunu anlayan Akbozat, Zerkum'un yolunu keserek Humay'ı kurtarır. Fakat, Zerkum kaçmayı başarır.
- 89.** Ural, bu olup bitenlerden sonra ağabeyi Şülgen'in bir hain olduğunu anlayarak çok üzülür.
- 90.** Şülgen ile Zerkum, Ezreke'nin yanına varırlar. Ezreke, bütün gökyüzünü ateş, yeryüzünü de suyla kaplar. İnanlara yaşayacak yer kalmaz.
- 91.** Bütün insanlar ve hayvanlar Ural'a gelerek yardım etmesini isterler. Ural, Akbozat'ı ve polat kılıcı alarak Ezreke'nin devleri ile savaşmaya başlar. Ural'ın öldürdüğü her dev bir dağa dönüşür.
- 92.** Uzun yıllar savaşan Ural, nihayet Ezreke'yi öldürmeyi başarır. Ezreke'nin cesedinden büyük bir dağ meydana gelir.
- 93.** Ural ve Akbozat'ın geçtiği yerlerden bir yol oluşur ve insanlar bu yolu takip ederek Ural'ın öldürdüğü devlerin cesetlerinden meydana gelen dağlara yerleşmeye başlar.

- 94.** Ural'ın geride bıraktığı üç eşinden üç oğlu olmuştur. Ayhılıv da bir oğlan çocuğu dünyaya getirmiştir. Ural'ın savaştığı uzun yıllar boyunca çocuklar büyür ve babalarına yardım etmek üzere yola çıkarlar.
- 95.** Babası Ural'a ilk ulaşan oğlu Katil Padişah'ın kızından doğan Yayık'tır. Yayık; babasının öldürdüğü, yaptıklarından pişmanlık duyan dedesinin dört batırını annesinin yardımı ile diriltir ve yanına alıp babasına yardıma gelir.
- 96.** Ural'a ulaşan ikinci oğlu, Gölöstan'dan doğan Nögöş'tür. Nögöş, Ezreke her yeri su ile kapladığında henüz altı yaşında olmasına rağmen devlerle savaşmış ve Zerkum'u öldürmüştür.
- 97.** Humay'ın oğlu İdil babasına üçüncü ulaşan oğludur. İdil, annesine saldıran bir devi tek başına öldürerek yiğitliğini ispatlamıştır. Bundan sonra annesi tarafından babasına yardım etmek üzere gönderilmiştir.
- 98.** Ayhılıv'ın oğlu Hakmar da amcasına yardım etmek üzere gelir. Babası Şülgen'in hainlik yaptığı günden beri annesi Ayhılıv'ın perişan olduğunu, yüzünü açmadığını, Güneş'ten aldığı ışıkla yaşadığını anlatır. Ayhılıv, atı Harısay'ı oğlu Hakmar'a vererek Ural'a yardım etmek üzere göndermiştir.
- 99.** Oğullarının batır olup kendisine yardım etmek üzere geldiğini gören Ural çok sevinir. Oğulları ile birlikte devleri öldürmeye devam eder.
- 100.** Ural ve oğulları Kehkehe'yi öldürür. Kehkehe'nin cesedi Şülgen denizini ikiye böler.
- 101.** Nihayet, Ural Şülgen'i yakalar. Hakmar, babası Şülgen'i öldürmek ister. Ural buna engel olur. Şülgen'e çocukluğundan itibaren kötü olduğunu, yasak kandan içtiği andan itibaren içinin kötülükle dolduğunu söyleyerek, babaları geldiğinde suçunu söylemezse kendisini öldüreceğini söyler.
- 102.** Şülgen, Ural'dan af diler. Aksi halde Ural'ın kendisini yaşatmayacağını bilmektedir.
- 103.** Ural ona af dilemekle kanlı kalbinin temizlenmeyeceğini söyler ve annesi ile babasının hatırı için onu affeder.
- 104.** Ural, insanları toplar ve artık hayat suyunun aktığı pınara gidip ölümsüzlüğe ulaşabileceklerini söyler.
- 105.** Bu sırada ortaya çıkan bir yaşlı, Ural'dan kendisini dinlemesini ister. Uzun yıllar evvel ölümsüzlük suyundan içtiğini, bir gün bir yiğidin çıkıp

insanları zulümden kurtaracağı günü beklediğini, Ural sayesinde bu günü gördüğü hâlde ölemediğini anlatır.

106. Yaşlı adam elden ayaktan kesildiği ve ölümü aradığı halde bir türlü ölemediğini, ölümsüzlüğün bir süre sonra insana en büyük eziyet olduğunu anlatır. Yaşlı adam dünyada sonsuza kadar yaşaması gereken tek şeyin iyilik olduğunu söyler.

107. Ural, yaşlı adamın söylediklerinden sonra ölümün, ilahî düzenin bir parçası olduğunu anlar ve hayat pınarının suyunu ağzına doldurduktan sonra devlerin cesetlerinden oluşmuş dağlara saçır. Dağlar yeşillenerek, ağaçlar ve çiçeklerle bezenir.

108. “Ölüm”ün yok edilmediğini öğrenen Şülgen, artık insanları yok etmek için bir dostum var diyerek suya dalar ve kalan devlere insanlara su vermemelerini tembihleyerek onların padişahı olur.

109. İnsanlar akın akın Ural’ın hayat suyunu saçarak yarattığı bereketli hayat sahasına gelip yerleşirler. Her şey yolunda giderken bir gün devler yeniden insanları öldürmeye başlar. Ural ve oğulları devlerle savaşmak üzere Şülgen Gölü’ne gelirler. Ancak, devler gölün içine saklanır. Ural, gölün suyunu içerek bütün devleri öldürmeye karar verir.

110. Şülgen devlere, gölün suyunu içerken Ural’ın içine doluşmalarını emreder. Ural’ın içine dolan devler onun yüreğini ve ciğerlerini yerler.

111. Ural güçten düşer ve yere yıkılır. Öleceğini anlayan Ural, oğullarına ve halkına kötülüğün daima olacağını ancak mücadele etmeleri gerektiğini nasihat eder. Böylece Ural ölür.

112. Humay, gökte kayan yıldızdan Ural’ın öldüğünü anlar ve kuş donuna girerek Ural’ın yanına gelir.

113. Humay, Ural’ı ölmeden önce son kez göremediği için üzülür ve artık yeryüzüne onun gibi bir yiğidin gelmeyeceğini, kendisinin de onun gibi bir yiğitten sonra başkasına varmasının mümkün olmadığını, artık hep kuş donunda kalacağını söyleyerek ağlar. Onu, kendi oluşturduğu dağa gömerek gider. Ural’ın gömüldüğü dağın adı “Ural” olarak kalır.

114. Daha sonra Humay bu dağa gelerek yavrular. Halk Humay’ın yavruları olan bu akkuşları kutsal sayıp avlayıp yemez.

- 115.** Katil Padişah'ın ülkesinde Ural'ın savaştığı öküz, kendi soyuna liderlik ederek diğer öküz ve inekleri Ural'a getirir.
- 116.** Akbozat da bütün atları toplayarak Ural dağına getirir.
- 117.** Bir süre sonra Ural'da insan ve hayvan nüfusu artar. Yer ve su bulmakta güçlükler yaşanmaya başlar. Halk, Ural'ın oğullarına müracaat eder.
- 118.** İdil, Akbozat'a binerek dağın birine polat kılıç ile vurur. Dağ ikiye ayrılır. Dağın ikiye ayrılan yerinden gümüş renginde bir pınar akmaya başlar. İdil, pınarın önündeki dağı da parçalayınca bir nehir ortaya çıkar. İdil'in üzerine çıktığı dağa 'İremel', Ezreke'nin cesedinden oluşan dağı yararak nehrin akmaya başladığı yere 'Kırıktı', nehre de İdil adı verilir.
- 119.** Daha sonra insanlar İdil nehrinin etrafında yerleşmeye başlar.
- 120.** Bir zaman geçtikten sonra İdil nehrinin etrafı da kalabalıklaşır. Bu defa da Yayık, Nöğöş ve Hakmar sırayla polat kılıçla vurarak yeni nehirler açarlar.
- 121.** Halk, bu dört batır arasında bölünür. Her bir batırın ardından giden insanlar batırların adıyla anılan uruklar haline gelir.

Ural Batır Destanı kuşkusuz Sözlü Başkurt Edebiyatı'nın en önemli sözlü edebiyat mahsullerinden biridir. Bu destan Başkurt halkının en eski devirlere ait zihniyet, inanış ve hayat tarzına ait birçok veriyi gözler önüne serer. Başkurt halkının toplumsal hayata geçiş aşamasındaki zihniyet yapısının dile getirildiği büyük bir eserdir.

Destanlar, bir milletin yaşadığı önemli hadiselerin asırlar boyunca kuşaktan kuşağa anlatılmasının akabinde, bir ozan tarafından derlenmesiyle teşekkül eden verimlerdir. Ural Batır Destanı da Başkurtların halk olarak ortaya çıkışı ile ilgili mücadelelerin ve olayların anlatıldığı önemli bir eserdir.

Başkurt halkının en eski dönemlerine ait hatıraların anlatıldığı Ural Batır Destanı gayet tabii, arkaik bir destandır. Hüseyinova, destanın arkaikliği ile ilgili şu hususlara dikkat çeker:

“Eserin arkaikliğini gösteren en önemli süjetlerden biri destanda tasvir edilen Başkurt ailesinin iptidaî oluşumudur. Eserden de malûm olduğu üzere ilk Başkurt ailesinin temsilcileri olan Yenbirze ata ile Yenbike ana ve evlatları Ural ile Şülgen’dir. Bu ailenin sürdürdüğü iptidaî yaşam eserin kadimliğini ispatlamaktadır. Öyle ki, onlar sadece avcılıkla meşgul olmakta, avladıkları avları çiy yemekte ve kazan asmayıp hamur yoğurmamaktadır. Ateş kullanımı henüz söz konusu değildir. Ayrıca, içki olarak su değil hayvanlardan elde edilen kan içilmektedir.”²

Tabiat unsurlarının insanoğlunun hayatı üzerinde nüfuzunu yoğun olarak hissettirdiği bir dönemde Ural Batır, insanoğlu ile tabiat arasındaki dengeyi sağlamak üzere macerasına başlar ve doğanın menfî yanlarını insanoğlunun lehine çevirmek ister. Çünkü, ona göre insan doğadaki en değerli varlıktır.

Ural Batır Destanı’nda insanoğlunun en eski dönemlerine ait inanış ve ritüelleri yansıtan motifler tespit edilmektedir. Bu motifler destanın teşekkül tarihinin bilinmeyen tarihi dönemlere dayandığını göstermektedir.

“Hər jyl batşa tıvqan kən,
Ata-əsəhe xaq̃ əsən,
Batşa tıvqas hıv alıp,
Jıvqan qojoho əsən,
Hər ırvıdan jyl həjın
Qorvan birer jola var.
Batşanıñ tıv vıdəge,
Qara quğqan qoşo var,
Şul qoştardı jyl həjın,
Hıjlaj torqan kənə var.

“Her yıl padişahın doğduğu gün,
Baba-annesinin hakkı için,
Padişah doğunca su alınıp,
Yıkandığı kuyu için,
Her uruktan her yıl
Kurban verme adeti var.
Padişahın tuğ bezeği,
Kara kuzgun kuşu var,
O kuşlara her yıl
İkramda bulunduğu günü var.

² Nezaket HÜSEYİNOVA, “Ural Batır, Kitabı-Dede Qorqud ve Maaday Qara Eposlarında Qedim Türk Meşet Tesvirleri”, **Millî Folklor**, Güz, 1999, s. 34.

Ana, jeget, kyrəm heñ,
 Ul qoştardı beləm heñ,
 Kilep tavqa qunqandar,
 Jem buların belgəndər;
 Qojoqa qıddar halqan huñ,
 Qıddar anda ylgən huñ,
 Barın alıp qojonan,
 Qodqondarqa taşlajdar,
 Alar şunda aşajdar.
 Мънав wəjle jegettər,
 Hər ыrvdan kilgəndər,
 Batşa qıdъ jы hajın,
 Təvđə hajlaj verəvheñ;
 Anan qala batşa yde,
 Qoldъ hajlaj harajqa,
 Anan torop qalqanъ,
 Xoğaj əsən qorwanqa'.
 ...” (M.B.V., s. 25-27.)

İşte, yiğit görüyor musun sen,
 O kuşları biliyor musun sen,
 Gelip dağa konmuşlar,
 Yem olacağını bilmişler,
 Kuyuya kızları attıktan sonra,
 Kızlar orada öldükten sonra,
 Kuyudan hepsini alıp,
 Kuzgunlara atarlar,
 Onlar bunları yerler
 Burada bağlı yiğitler,
 Her uruktan gelmişler,
 Padişah kızı her yıl,
 Önce birini seçer,
 Ondan sonra padişah kendine,
 Kul seçer saraya,
 Ondan arta kalanı,
 Tanrı için kurban yaparlar.’
 ...”

Sagitov, bu destanın Başkurtlar için taşıdığı öneme dikkat çekmiştir:

“Ural Batır Destanı, kahramanlık legendeleri arasında Başkurt hayatının en eski mitolojik temellerini sembolize eden bir eser olma hususiyetine sahiptir. O, manevi kültürün en abidevi ve parlak numunesidir. Popülaritesi, büyüklüğü, barındırdığı şiirsel kalite ile o, Başkurt Sözlü Edebiyatı’nın en önemli verimidir. Ural Batır’ın konusunu, hayat ve tabiatın ölümsüzlüğü, iyiliğin kutlanıp kötülüğün yerilmesi, adalet ve barış gibi hümanist yaklaşımlar oluşturmaktadır.”³

³ Muhtar SAGİTOV, “Poetry Of National Spirit”, <http://suraman7.narod.ru/ural.html> (Erişim Tarihi: 23.06.2005.)

Ural Batır Destanı'nda yer alan unsurlar oldukça kompleks bir yapı arz eder. Destanda tabiatüstü kötü ve iyi güçler ile mitik unsurlar ve yeryüzünün sıradan canlıları bir arada yer alır. Ural Batır tarafından kötü güçlere karşı başlatılan mücadele daha sonra çocukları tarafından devam ettirilir. Bu yönüyle Ural Batır epopeleşme temayülü gösterir. Ancak, Başkurt folkloru araştırmacılarından K. Mergen, Ural Batır Destanı'nda bir daireleşmenin söz konusu olmadığını, destandaki birçok motif ve olayın konu gelişimi bakımından düzensiz olduğunu, bu düzensiz görüntünün daireleşme izlenimine yol açtığını iddia eder.⁴

Başkurt halkının dünya, doğa ve mitolojik görüşlerinin yansıtıldığı Ural Batır Destanı'nda, Ural Batır organik bir unsurdur.⁵ Merkezî kahraman Ural Batır tarafsızlığı, dürüstlüğü, adalet ve olağanüstü fizikî özellikleri ile destan boyunca insanlık için mücadele eder. Ural Batır, bütün insanlığa ölümsüzlük getirmek için giriştiği mücadeleden destanın sonunda feragat eder. İnsanın ölümsüzlüğe ulaşmasının yolunun sonsuz ömürden değil, dünyada yaptığı iyi işlerden geçtiğini anlayan Ural, ölümsüzlük suyunu tabiata serper. Böylece Ural, halkı için verimli ve güzel bir ülke yaratmış olur. K. Mergen, Ural Batır'ın hayat suyunu yeryüzüne kendi hayatını feda ederek serptiğine dikkat çekerek kahramanı, kahraman yapan şeyin bu davranışta saklı olduğunu belirtir.⁶

Ural Batır Destanı'nda, Başkurt halkının mitolojik dönemden bu yana geçirdiği bütün aşamalar gözlemlenir. Destan üç nesile yayılan olayları ve bakış açısını kapsar. İlk bölümde Yenbirze ve Yenbike nezdinde, insanın dünyaya geldiği ilk zaman ve o dönemin maddi ve manevi nitelikleri yansıtılmıştır. İkinci bölümde insanlığın toplumlaşma ve sosyalleşme yolunda attığı ilk adımlar ve mücadelelere yer verilmiştir. Üçüncü bölümde artık sosyal toplum manzarasının tamamlandığı görülür.

⁴ Kiray MERGEN, **Başkurt Halkının Epik Abideleri**, Ufa, 1961, s. 98.

⁵ Muhtar SAGİTOV, "Poetry Of National Spirit", a.g.m.

⁶ Kiray Mergen, a.g.e., s. 99.

Destanda, Başkurt halkının antik çağlardan bu yana oluşturduğu estetik düşünce ve manevi kültür birikimi Ural Batır tipinde harmanlanarak yansıtılmıştır. Destanın kahramanı Ural Batır, Başkurt halkına has hususi nitelikleri aksettirmesinin yanı sıra Türk destan kahramanı kalıbının karakteristik ölçütlerine de uyum gösterir.

1. Kahramanın doğumu önceden müjdelendir. (Çocuksuzluk Motifi)

Türk destanlarının bir çoğu çocuksuzluk motifi ile başlar. Bu motif, doğacak kahramanın habercisidir. Fakat, Ural Batır Destanı'nda, kahraman karşımıza çocuk yaşta çıkmaktadır. Dolayısıyla, doğumun müjdelenmesi ile ilgili epizotlara rastlanmamaktadır.

“Boron-boron vorondan,
Keşe- mağar vulmaqan,
Kilep ajaq vatmaqan,
U tirələ qoro jer
Barıqın his kem belməgən),
Dyrı jaqın dingeğ uratqan
Bulqan, ti, ver urın
Anda vuqan, ti, boron,...
Jan birde tigən qart man
Janvike tigən ver qarşq;
Qajda varha ularqa
U urında jul aşq.
Bı qart man bı qarşq
Qajdan mında kileven,
Ata, əsə, jer-hıvın,
Qajda torop qalqanın

“Öncelerin öncesinde,
Henüz insan olmamışken
Gelip ayak basmamışken
O taraflarda kuru yer
Varlığını hiç kimse bilmemişken,
Dört tarafı denizle sarılmış
Varmış, da, bir yer
Orada varmış, de, eskiden
Yenbirzi denen yaşlı adamla
Yenbike denen yaşlı kadın;
Nereye varsalar onlara,
O yerde yol açık.
Bu yaşlı adamla bu kadın
Buraya nerden geldiklerini
Ata-ana, yer-suyun (öz vatanlarının)
Nerde durup kaldığını

Yǝǝǝre lə onotqan,
 İkəvǝn ikəv şu jerǝ
 Baştap qəmə rərgəndər,
 Tora-bara u ikə
 İke ullı la buqandar.
 Şylgən buqan oloho,
 Ural buqan kesehe,
 Bytən keşe kyməjse
 Tik jəşəgən dyrtavhe:
 ...” (M.B.V, s. 1-2)

Kendileri de unutmuş,
 İki başlarına bu yerde
 Başlamışlar ömür sürmeye
 Dura-gide (zamanla) bu ikisinin
 İki oğulları da olmuş.
 Şülgen’miş büyüğü,
 Ural’mış küçüğü,
 Başka kişi görmeyince,
 Tek (yalnız) yaşamışlar dördü:
 ...”

Ural Batır Destanı yukarıdaki parça ile başlamaktadır. Ural’ın doğumu ile ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Daha evvel de değinildiği üzere, Ural Batır, Başkurt Türklerinin en kadim destanı olup sözlü gelenek içinde dolaşımını bugüne kadar sürdürmüştür. Kahramanın doğumunun müjdelenmesi veya olağanüstü doğum motifinin destanda yer almayışını, bu dolaşım esnasında uğranılan deformasyonla izah etmek mümkün olabilir.

Destanda Ural’ın ailesinin yaşadığı saha, kimsenin daha evvel ayak basmadığı yerler olarak tasvir edilmektedir. Destanın ilerleyen bölümlerinde Yenbirzi’nin açıklamalarından, oraya daha önceki yurtlarının işgali sonucu kaçıp yerleştikleri anlaşılmaktadır. Ural’ın anne ve babasının ilk yurtlarının istila edilmesi ve onların bahsi geçen istiladan kaçıp kurtulmalarını anlatan epizotlar bir kaos durumuna işaret eder. Destanda kaos, kahramanın ortaya çıkacağına habercisidir. Bu açıdan bakıldığında Ural Batır Destanı’nda bir kahramanın ortaya çıkacağı müjdelenme de dolaylı olarak ifade edilir.

“Boron veǝ tıvqan jerǝ,
 Atajǝdar ytkən jerǝ,
 Ylem vula torqajń,
 Bik kybehe jəştən yk,
 Jatıp ylə torqajń;

“Eskiden bizim doğduğumuz yerde
 Ataların büyüdüğü (yetiştigi) yerde
 Ölüm orada dururdu
 Pek çoğu gençken
 Yatıp ölüvermişti

Anda dejev kilgən hun,
 Kyp keşene yterep,
 Dejev aşap kitkən hun,
 Jerdən ötən һыv qaplap,
 Qoro jere bətkən hun,
 Qasqan butqan keşelər,
 U tirənən kitkən hun,
 Ylemgə iş qalmanь,
 İşlərgə iş bulmanь,
 Qasqan keşe varđыр tip,
 Kyrəhen ujlap tormanь,
 Əsən, menən veğ kacьp,
 Kitkənde u kырməne
 Мында keşe vumaqan,
 Kilep ajaq batmaqan
 Şuna ylem вь jerđə
 Kilep eđləp tapmaqan
 Beğ kilgəndə мында əle,
 Jənləktərdə ağ ine
 Jere lə jynle kypməgən,
 Vaq-vaq kылlek, hağ ine.
 ...” (M.B.V. , s. 9)

Oraya dev geldikten sonra
 Çok kişiyi öldürüp
 Dev yiyip gittikten sonra
 Yerin üstünü su kaplayıp,
 Kuru yer bittikten sonra,
 Kaçıp saklanan kişiler
 O taraflardan gittikten sonra,
 Ölüme iş kalmadı
 Yapmaya iş bulamadı,
 Kaçan kişi vardır deyip,
 Görüyorsun, düşünmedi,
 Annen ile biz kaçıp,
 Gittiğimizi o görmedi.
 Burada insan olmamış,
 Gelip ayak basmamış,
 Bu yüzden bu yeri
 Gelip arayıp bulamamış.
 Biz geldiğimizde bu yerde
 Avlanacak hayvanlar az idi,
 Yer iyice kurumamıştı,
 Küçük küçük gölcük ve bataktık idi.
 ...”

Yenbirzi ve Yenbike'nin daha önceki vatanları hakkında çok fazla bilgi verilmemiştir. Yenbirzi ata ile Yenbike ananın ilk yurtları ile ilgili verilen bilgilerin kopukluğu, destanın başlangıcında yer alan bir takım hadiselerin çıkarılmış ya da unutulmuş olabileceği kanaatini uyandırmaktadır. Büyük ihtimalle yaşanan doğal bir afet yani tufan sonucunda sağ kalan yegâne iki insandan biri Yenbirzi, diğeri Yenbike'dir. Elimizde tam metinleri olan Türk destanlarının neredeyse tamamına yakınında kahramanın doğumu, üzerinde hassasiyetle durulan bir motif olduğundan Ural Batır Destanı'nda doğum ile ilgili motifin yer almaması bize deformasyonu düşündürür. Destanda daha

sonraki bölümlerde Ural'ın olağanüstü doğumu ile ilgili verilen bilgiler bu fikrimizi güçlendirmektedir.

2. Kahraman olağanüstü şartlarda doğar. (Bu doğum ilahî bir oluşum sonucunda vuku bulur.)

Ural Batır'ın doğumu ile ilgili ayrıntılı bir açıklama söz konusu değildir. Fakat, ilahî bir yaradılışa sahip olduğu açıktır. Ural Batır'ın doğumundan hemen sonra düşman ilinde yaşanan bir takım hadiseler onun yaradılışının olağanüstü şartlarda gerçekleştiğini düşündürür. Düşman illerin padişahları Ezreke ve Kehkehe'nin falcıları Ural'ın olağanüstü doğumunu aşağıdaki gibi anlatır:

“Нънсъ дејевдѣр килеп,
 Бер қарт дејевдѣн велеп,
 ‘Анав сақта ај, батшам,
 Бер жѣш бала тѣвқанда,
 Аньн тавъşı килгѣндѣ,
 Кыктѣ осқан дејевдѣр,
 Варъ қолар тѣшкѣјне,
 Ань urlар алырқа,
 Үтереп жуқ қылырқа,
 Барқан дејев, јендѣрдѣн
 Бала теклѣр қарақас,
 Тотарқа тiп уқталқас,
 Барқаб вере қурқывдѣн
 Јѣрѣге қусър ылгѣјне.
 Шу валанын сыққань,
 Илгѣ јақын килгѣнен,
 Алам тигѣн ујьньн
 Јѣн шішмѣгѣ тѣшкѣнен,

“Falcı (sınçı) devler gelip,
 Bir yaşlı dev bilip,
 ‘O zamanda ay padişahım!,
 Bir genç bala doğanda,
 Onun sesi gelende,
 Gökте uçan devler,
 Hepsi yere düşmüştü.
 Onu çalıp almaya,
 Öldürüp yok etmeye,
 Varan dev, cinler,
 Çocuğa dikkatlice bakınca,
 Yakalamak için saldırınca,
 Varan biri korkudan,
 Yüreği kopup ölmüş.
 O çocuğun çıktığını,
 İle yakıl geldiğini,
 ‘Alayım’ diye düşüncesinin,
 Hayat suyu çesmesine düştüğünü,

Şişmə qurqır qajnaqan,
 Jartъ hъvъ kәmegән.
 Tier хәвәр alqajнъñ.
 Ёurqajqъqa qalqajнъñ.
 Şahъm sara eđlәjek,
 Былај буş qul tormajъq,
 ...” (M.B.V. , s. 60-61.)

Çeşmenin kaynamasından
 Yarı suyu çekilmesinden,
 Haber almıştık,
 Büyük kaygıda kalmıştık.
 Şahım çare arayalım,
 Böyle ellerimiz boş durmayalım,
 ...”

Ural’ın doğumu ile ilgili hadiseler düşmanları tarafından dile getirilmiştir. Onun dünyaya gelmesi ile dev ve cinler büyük kaygı yaşamıştır. Çünkü o, dünyaya gelmesi beklenen kahramandır. Tanrı’nın inayeti ile yeryüzüne inen Ural’dan çocukken kurtulmaya çalışan düşmanları başarılı olamamıştır. Taşdığı kut, düşmanlarının ona zarar vermesine müsaade etmemiştir.

3. Kahraman, Tanrı katından gönderilmiştir ve genellikle soylu bir aileye mensuptur.

Ural Batır, Tanrı katından gönderilmiş bir kahramandır. Yukarıdaki maddede örnek verilen dizeler Ural’ın ilahî niteliklerini açıkça ifade etmektedir.

Ural’ın ailesi avcılıkla geçinmektedir. Bulundukları saha içinde siyasi ya da idari bir sistemin varlığından bahsedilmez. Bu nedenle tasdik edilmiş, siyasi veya idari bir asalet payesinden söz etmek mümkün değildir. Ural’ın herhangi bir otoritenin varlığından haberi olmadığı aşağıdaki dizelerden anlaşılmaktadır.

“Batşa tigән nәмәne,
 Keşe hujar jolanъ,
 İšetep tә, kyrep tә,
 Nisә jыldar jөрөp tә,
 His ver jerdә kыrmәnem,
 Barıqъn da belmәnem.

“Padişah denen şeyi,
 Kişi kesen âdeti,
 İşitip de, görüp de,
 Nice yıllar yürüdüm de,
 Hiçbir yerde görmedim.
 Varlığını da bilmem.

Min his jola belmėjmen,
..." (M.B.V., s. 31-32.)

Ben hiçbir âdeti bilmem.
..."

Destanda doğrudan bir asalet payesinden söz edilmese de, Ural'ın babasından kut aldığına dair ifadelerle rastlanması ve onun uzun zamandır beklenen kahraman olduğunun belirtilmesi, asil bir soyun mensubu olduğunun kanıtıdır.

Yenbirzi, öz vatanlarından devlerin istilası sonucu kaçmak zorunda kaldıklarını ve tek sağ kalanların kendileri olduğunu ifade etmiştir. Sadece Yenbirzi ve Yenbike'nin sağ kalmaları tesadüf değildir. Taşındıkları ilahî kut onların bu istiladan kurtulmalarını sağlamıştır. Ural'ın dünyaya gelip karmaşayı düzenleyebilmesi için Yenbirzi ve Yenbike gibi iki soylu kişinin hayatta kalması gerekmektedir. Ural'ın anne ve babasının soylu olduğuna dair destan içinde yer alan diğer bir ipucu da aşağıdaki dizelerden anlaşılmaktadır:

"Il ватырь ватырдан,
Батыр ирдән тывыр у,
Атanan кыреп уқ јуныр,
Атanan кыреп јав асыр,
Il esendә утәр у,
Батырдан ватыр тывқанда,
Атаһында вуқанда,
Ber вьвьн тир һанаған,
Илдә қәмәр утәр у.
Undaj ватыр ағ вулыр,
Буһа ла јағқығһ һин вулыр.
..." (M.B.V., s. 55.)

"İl batırı batırdan,
Batır erden doğar o,
Babadan görüp ok yontup,
Babadan görüp savaş açıp,
İl içinde yetişir o.
Batırdan batır doğanda,
Babası kadar olunca,
Bir nesil diye sayılmış,
İlde ömür geçirir o,
Onun gibi batır az olur,
Olsa da yalnız sen olursun.
..."

Kehkehe'yi yendikten sonra halkın içinden görmüş geçirmiş bir ihtiyar yukarıdaki sözleri söyleyerek Ural'a, kahramanın ancak kahraman bir soydan

gelebileceğini hatırlatır. Sadece baba değil, anne de bir yiğide ana olabilecek kapasitede olmalıdır. Destanda sürekli olarak yinelenen

“Ataň hiňə qot birgən,	“Baban sana kut vermiş,
Əsəň hiňə hət birgən,	Annen sana süt vermiş,
...” (M.B.V, s. 126-127.)	...” dizelerine dikkat edildiğinde

sadece baba değil, anne de kahramanlık erdemine nail olunmasında önemli işleve sahiptir. Her kadın anne olabilirse de, kahraman annesi olmak soyluluk gerektirmektedir. Kut, ancak asalet sahibi kişilerin sahip olabileceği bir kıymettir. Babası kut sahibi olduğuna göre Ural Batır, soylu bir aileden gelmektedir. Ural’ın annesinden içtiği sütün üzerinde bu kadar durulmasının nedeni de annenin soyluluğunu vurgulamak içindir. Onun sütü herhangi bir annenin sütünden farklıdır. Keza, Ayhılıv’ın oğlu Hakmar, babası Şülgen düşman tarafında yer almasına rağmen Ural ile birlikte babası Şülgen’e karşı savaşı. Annesi Ayhılıv’ın taşıdığı kut, Hakmar’ın yiğit olmasını sağlamıştır. Kişinin kahramanlık erdemi taşıması için ebeveynlerden en az birinin soylu olması gerekir.

“Ułal da man aq qəđđan	“Kötü adam ile ak kızdan,
Haqmar batır tıvqanɨn,	Hakmar batırın doğduğunu,
...” (M.B.V., s. 123-125.)	...”

Ural Batır Destanı’nda Başkurt halkının mitik dönemden uruklaşma dönemine ulaşıncaya kadar geçirdiği tekâmül aşamaları kronolojik bir esas güdülmeden anlatılmıştır. Dolayısıyla, destanın başında yer alması gereken herhangi bir motif ortalarında ya da sonunda yer alabilmektedir. Kahramanın soyluluğu Türk destanlarında genellikle destanın başında vurgulanan bir motif olmasına rağmen, Ural Batır Destanı’nda motifin kullanımına dair belirli bir kıstasa uyulmamıştır.

Destanda Ural Batır’ın üç oğlu, Ural’ın evlendiği üç soylu kadın ve kendi taşıdığı kut gereği soylu batırlar olarak karşımıza çıkar. Ural’ın Katil

Padişah'ın kızından olan oğlu Yayık, halk tarafından kutlu soyun devamı kabul edilir. Çünkü babası Ural ve annesi kutlu kişilerdir..

Hin atañdan qot jeygən,	Sen babandan kut almış,
Hin əsəñdən hət imgən,	Sen annenden süt emmiş,
Alarqa urtaq bala hin,	Onlara ortak çocuksun,
Beđgə dana bala hin.	Bize nam çocuksun.
...” (M.B.V., s. 106-111.)	...”

Ural'ın kanını taşıdığı için Gülistan'dan doğan oğlu Nögöş de kahramanlık erdemine sahiptir.

“Atañ Ural batırм,	“Baban Ural batırım,
Anan tıvqan Nəgəşem,	Ondan doğan Nögöş'üm,
Batır vulıp tıvqan һыñ,	Batır olup doğansın,
Ataña quldaş vuqan һыñ!	Babana koldaş olansın!
...” (M.B.V., s. 111-112.)	...”

Ural'ın üçüncü oğlu İdil'dir. Annesi Humay'ın Güneş'in kızı olması hasebiyle asaleti üzerinde konuşmaya gerek bile yoktur.

Ural'ın bütün çocukları hem anne hem babalarından ötürü asil bir soya mensuptur. Ural'ın eşlerinin tamamının, iyi ya da kötü, asil bir aileden gelmeleri tesadüf değildir. Ural'ın taşıdığı Tanrı kutu onun asil evlilikler yapmasını gerekli kılmıştır. Kehkehe'nin sarayını başına yıktıktan sonra, halk yiğitliği ile tanınan Alkır adlı batırın kızını Ural Batır'a vermek ister. Ural'a eş olması için bir batır kızını seçmelerinin nedenini orada bulunan bilge bir kişi şu şekilde izah eder:

“Јыланға кыр јав асқан,	“Yılana büyük savaş açmış,
Кыр јылу јуһу ҳуқысқан,	Çok yıllar boyu saldırmış,
Араһында вьлардыñ,	Arasında bunların,

Alqır tigən ir vuqan,
 Şuñı vaşlıq qılqan ti,
 Аньñ iptəşe vuqan,
 Аньñ qыдь Gələstan,
 Qəhqehələ qol vuqan,
 Haraǵdaqь tap vuqan,
 Qыдь varь dimleşər,
 Uralqa birmək vuqan:

...

Batırǵan batır tьvqanda,
 Atahьnda vuqanda,
 Ber вьвьñ tip hanaqan,
 İldə qəmər ytər u.
 Undaj batır ağ bulьr,
 Buha la jañqыđ hin bulьr.
 Bь qыđ batırǵan qot jəjgən,
 Batır qыđǵan hət imgən,
 Hiñə tiñdəş bulьr u,
 Batırqa əsə bulьr u',
 Tigəs Ural tьñlaqan,
 Gələstandь alqan, ti,
 Ber đur tuj qılqan, ti.
 ...” (M.B.V., s. 53-55)

Alkır denen er varmış,
 Onu baş kılmış, (de),
 Onun yoldaşı olmuş,
 Onun kızı Gülistan,
 Kahkaha'ya kul olmuş,
 Sarayda rastlanmış,
 Kızı hepsi anlaşıp,
 Ural'a vermek istemiş,

...

Batırdan batır doğanda,
 Babası kadar olunca,
 Bir nesil diye sayılmış,
 İldə ömür geçirir o,
 Onun gibi batır az olur,
 Olsa da yalnız sen olursun.
 Bu kız batırdan kut almış (yaymış)
 Batır kızdən süt emmiş,
 Sana denk olur o,
 Batırlara ana olur o',
 Deyince Ural dinlemiş,
 Gülistan'ı almış, (de)
 Bir büyük toy yapmış, (de),
 ...”

Konuyla ilgili verilen örnek metin parçasından da anlaşılacağı gibi, batır soyundan gelinmesi ve batırın soylu bir kızla evlenmesi destanda önemle üzerinde durulan motiflerdir. Buradan hareketle Ural'ın sıradan bir soydan geldiğini söylemek mümkün görünmemektedir.

4. Kahraman genellikle tek çocuktur. (Bazen en büyük ya da en küçük çocuk olarak da ortaya çıkabilmektedir.)

Ural Batır tek çocuk değildir. Şülgen adında bir ağabeyi vardır.

“Tora-bara u ikə
İke ullı la buqandar.
Şylgən buqan oloho,
Ural buqan kesehe,
Bytən keşe kyməjse
Tik jəşəgən dyrtavhe:
...” (M.B.V., s. 1)

“Dura-gide (zamanla) bu ikisinin
İki oğulları da olmuş.
Şülgen’miş büyüğü,
Ural’mış küçüğü,
Başka kişi görmeyince,
Tek (yalnız) yaşamışlar dördü:
...”

Türk destanlarında genellikle kahraman tek çocuktur ve uzun uğraşlar sonucu anne ve babanın yalvarıp yakarmaları sonucunda, Tanrı tarafından kutsanarak gönderilir. Kahramanın bir kardeşe sahip olduğu destanlarda çoğu zaman kardeşlerden biri iyi diğeri kötü karakterdedir. Destan sanatı her iki kardeşin iyi huylu olduğu durumlarda dikkatleri baş kahraman üzerinde toplamak maksadıyla kardeşleri birbirinden bir vesile ile uzaklaştırır. Ural Batır Destanı’nda olağanüstü doğum motifi ile ilgili kayda rastlanmadığı yukarıda belirtilmiştir. Kahramanın kardeşe sahip olduğu destanlarda genellikle olağanüstü doğum motifi üzerinde durulmaz. Olağanüstü şartlarda doğan kahramanın kendisinden önce ya da sonra kolaylıkla bir kardeşinin dünyaya gelmesi mantıksız bulunur. Kahraman ancak kendisinden önce doğan kardeşleri yetersiz ise atasının yalvarışları sonucu olağanüstü şartlarda dünyaya gelebilir. Ural Batır Destanı’nda kardeşlerden büyüğü kötü, küçüğü ise iyi karakterdedir.

İki ya da daha fazla kardeşin söz konusu olduğu destanlarda temayül küçük kardeşin kahraman olmasından yanadır. Ural Batır Destanı’nda da küçük kardeş olan Ural, kahramandır. Ağabey Şülgen bütün yönleriyle Ural’ın

Ньвһақанда қан есев
 Тақъ тәмле вумaha,
 Атамдар жоғо қалдығыр,
 Ажақ-қулың талдығыр,
 Нәр кән икән қанқығыр,
 Беде өјдә қалдығыр,
 Јөрәмәт ine һунар, tip.
 Ural, әјдә вумaha
 Қарысақты асајық,
 Нәр веренен аđ-аđлар,
 Berer tamsъ esejek,
 Qandъn tәmen belәjek.
 ...” (M.B.V., s. 4-5)

Susayınca kan içmek
 Dahi tatlı olmasa
 Atamlar uykudan kalkıp
 Ayak-kolunu yorup
 Her gün ikisi içip
 Bizi evde bırakıp,
 Gitmez idi av deyip.
 Ural haydi olmazsa,
 Küpü açalım,
 Her birinden az-azıcık
 Birer damla içelim
 Kanın tadını bilelim.
 ...”

Ural Batır, destanın sonuna kadar ağabeyi Şülgen’i koruyup kollamaya çalışır. Ancak, Şülgen’in ihanetleri bitmek bilmez. Ağabey Şülgen’in menfileştiği oranda küçük kardeş Ural müspetleşir.

5. Kahramanın çocukluğu olağan dışıdır ve kısa sürede büyür.
(Destanda kahramanın çocukluğu üzerinde uzun uzadıya
durulmaz.)

“Aj yтәһen, кән yтep,
 Balalarъ it velep,
 Şylgәnenә un ike,
 Uralъna un tulъp,
 Berhe arъtlan menәm tip,
 Berhe Şonqar sәјәm tip,
 Mađahъna teјgәn hun,
 İkehen dә saqъғыp,
 Bыlaj tiep әјtkән ti;

“Ay geçer, gün geçer
 Balaların (aklı yetmeye başlar)
 Şülgen’in on ikisi
 Ural’ın onu dolup
 Biri aslan bineyim diye,
 Birisi doğan uçurayım diye,
 Uğraşıp dururken,
 İkisini de çağırıp,
 Şöyle deyip söylemiş (de)

İkegeğ đə valamhьđ,
Kyđemdəge qaramhьđ,
Teşər saqьđ uğmaqan
Bьvьhьqьđ qatmaqan,

Qulqa suqmar totarqa,
Qoşqa Şonqar səjərgə,
Ələ arьtlan menərgə,
Miğgelegeğ jetməgən.
Min ni birhəm aşaqьđ,
Min quşqandь eşləgeđ,
Kynegərgə hьvajna,
Ana volan menəgeđ,
Sьjьrsьqtьn tьvьna
Jaqьlvajđь səjəgeđ;
Hьvhahaqьđ uьnda
Ana aq hьv esəgeđ,
Qapьrsaqqə tutьrqan
Qandan avьđ tartьqьđ,
...” (M.B.V., s. 3)

İkiniz de balalarımsınız
Gözümdeki karamsınız
Diş çıkarma çağınız geçmedi
Eklemleriniz (kemikleriniz) katmerleşmedi
(sağlamlaşmadı)
Elinizde sopa tutmaya
Kolunuzda doğan uçurmaya (atmaya)
Daha aslana binmeye
Zamanınız yetmedi.
Ben ne verirsem aşayın
Benim söylediğimi (emrettiğimi) yapınız
Binmeye alışmak için
İşte, geyik bininiz
Sığırcığın yuvasına
Yağılbayzı (kuş türü) uçurun (atın)
Susarsanız oyunda
İşte, ak su içiniz,
Küpe doldurulmuş
Kandan ağzınızı çekiniz,
...”

Yukarıdaki dizelerden anlaşıldığı kadarıyla, biri on diğeri on iki yaşında olan Şülgen ile Ural henüz ava çıkıp yiğitlik gösterecek çağa gelmemiştir. Fakat Ural'ın daha çocuk yaştayken kendinden beklenilmeyen bir olgunluk sergilediği gözlenir. Küçük kardeş olmasına rağmen ağabeyi Şülgen'e göre çok daha akıllı ve sağduyuludur. Onun bu hâl ve tavırları gelecekte göstereceği başarıların ipuçlarıdır. Kahramanlık statüsüne sahip olmanın bir takım şartların yerine getirilmesine bağlı olduğunu Ural, erken yaşta idrak etmiş durumdadır.

“Ural:
Atam hyđen totamьn

Ural:
Atamın sözünü tutacağım

Min qan esmej yǵemen,
 Jeget vulǵp yǵmǵjse,
 Tǵp jolanǵ belmǵjse,
 Ber il gizep jǵrǵmǵjse,
 Ёsǵnlap ta donjala,
 Ylem juǵǵn kyrmǵjse,
 Suǵmar alǵp qulǵma,
 His ber jǵnde huǵmatǵn,
 Hǵlǵk hurǵan qandǵ min
 Qarǵrsǵqtan esmǵmen.
 ...” (M.B. V., s. 5)

Ben kendim kan iǵmeyeceǵım
 Yiǵit olup yetiǵmeyince
 Tǵm tǵreyi bilmeyince,
 Bir il gezip yǵrǵmeyince,
 Gerǵekten de dǵnyada,
 Ŗlǵmǵn yokluǵunu gǵrmeyince,
 Sopa alıp koluma,
 Hiǵbir canı avlamayacaǵım.
 Sǵlǵǵǵn somurduǵu kanı ben
 Kǵpten iǵmem.
 ...”

Ural, Şǵlǵen’den yaǵǵa kǵǵǵk olmasına raǵmen ondan daha tutarlıdır. Yenbirzi’nin yasakladığı kanı iǵmek istemez. Ǵǵnkǵ, kanı iǵebilmek iǵin yiǵitliǵın ispat edilmesi gerektiǵini bilmektedir. Ural, yukarıdaki dizelerde yiǵit olmanın ǵartlarını dile getirmiştir. Bu ǵartlar saǵlanmadan kahraman olmak mǵmkǵn deǵildir. Şǵlǵen ise, bu deǵerlerin ǵneminin farkında deǵildir. Ural’ın yukarıdaki tutumu gelecekte yiǵit olacaǵının gǵstergesidir.

Destanda, Ural’ın kısa sǵrede fiziki olgunluǵa eriǵtiǵine dair bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Ancak Ural, yaǵının ŗstǵnde bir manevi olgunluǵa sahiptir.

“...Janbirǵe qart hujǵl-tajaq alǵp, balalarǵn almasǵ-tilmǵǵ hǵrtǵrqa totonqan. Ural ǵunda la aqahǵn qǵǵqanǵp ǵjtmǵj serǵǵhǵ la, Şylǵen tyǵmǵǵn, yǵ qǵjven hǵjlǵp virǵǵ Janbirǵe qart taǵ la ǵttǵp huǵǵraja baǵlaǵas, Ural atahǵnǵn qulǵnan tǵǵp totqanda, vǵlaj tigǵn ti:

“... Yenbirzi yaǵlı, sopa-dayak alıp, balalarını deǵiǵtire deǵiǵtire (sırayla) sıkıǵtırmaya tutmuǵ. Ural o zaman da aǵabeyine acıyıp sǵylememek iǵin uǵraǵsa da (inat etse de), Şǵlǵen dayanamamıǵ, kendi kabahatini

söyleyince Yenbirzi yaşlı daha da sert dövmeye başlayınca, Ural atasının kolundan tutup böyle demiş (de):

“Mañlaj tireñ һәрһәр,
 Күр ыл гөмөр иҗдһәр,
 Јер өттөндә таптақан,
 Төтөн кыреп белмәгән,
 Јөрөгөң һис татмақан,
 Үлем тигән јавьздъ,
 Тақы һуқһаң валаңды
 Үд торлақын есөндә,
 Баларың өттөндә,
 Кешөддәргә кәслөнән,
 Балаларға атанан
 Килгәнәне кырергә
 Өдәләндең тыгелме?
 Бөгән ақам ытерһән
 Иртән мине ытерһән
 Балаларың ылгән һун,
 Јаңыд тороп қалқан һун
 ...”

“Alın terini silip,
 Çok yıl ömür sürüp
 Yer üstünde bulmadığın,
 Rengini görüp bilmediğin,
 Yüreğinin hiç tatmadığı,
 Ölüm denen kötüyü,
 Daha döversen oğlunu,
 Öz yuvanın içine,
 Balalarının üstüne,
 Güçsüzlere güclünün
 Balalara babanın
 Geldiğini görmeye
 Hazırlandın değil mi?
 Bugün ağamı öldürsen
 Yarın beni öldürsen
 Balaların öldükten sonra
 Yalnız durup kaldıktan sonra
 ...”

Tigən hyđen işetkәs, Јаңыдә қарт Şylgәnde tuqmavdān tuqtaqan da, ylemdeñ kydgә kyrenmәj kileve lә var şu, ylem kilgәndәr, mine şu qotortalыr, u ylemde verәjhe kыrmәj vumat, јәнlek, qоş-qortты јыдһәр һoraşыrga kәrәk tip, ujlaqan da, varың da saqыrqan ti.” (M.B.V., s. 10-12)

Diyeñ sözünü işitince, Yenbirzi yaşlı, Şülgen’i dövmekten vazgeçmiş. ‘ölümün göze görünmeden gelişi de var, o ölüm gelmiştir, beni o kışkırtıp böyle ölümü birisi görmeyince, hayvanları, kuşu-kurdu toplayıp soruşturmak gerek diye, düşünmüş de, hepsini çağırmış (de).”

Ural, ağabeyi ile babası arasında geçen husumeti büyük bir erdem göstererek halletmiştir. Söylediklerinden yaşının çok üstünde bir fevkaladeliğe sahip olduğu açıkça ortadadır. O, küpten kan içenin Şülgen olduğunu babasından yediği dayağa rağmen söylemez. Böylece, kahramanlık olgusunun en önemli ölçütlerinden biri olan mertlik vasfını göstermiş olur.

Ural Batır, olağan dışı bir çocuktur. Ancak, onun çocukluğu ile ilgili bilgiler destanda oldukça yüzeysel anlatılmıştır. Ural'a yardım etmek üzere gelen oğullarının ise, küçük yaştan itibaren kahramanlık erdemi taşıdıkları anlaşılmaktadır. Onların çocuklukları sıradan insanlara göre olağan dışı hususiyetlere sahiptir.

Ural'ın ilk eşinden doğan oğlu Yayık, sekiz yaşında at binerek sıradan bir çocuk olmadığını gösterir.

“Qatil batşa qabıñqñ
Hinən tıvqan ulıñdım;
Higeğ jəştə at mendem,
İl aralap kyp jərđem,
...” (M.B.V., s. 106-111)

“Katil padişahın kızından,
Senden doğmuş oğlunum,
Sekiz yaşında at bindim,
İl gezip çok yürüdüm,
...”

Ural'ın ikinci eşinden doğan oğlu Nögöş daha altı yaşındayken genç bir delikanlı gibi görünmektedir. Altı yaşındayken Zerkum'la savaşarak halkın kurtarıcısı olmuştur. (M.B.V., s. 111-112.)

Ural'ın Humay'dan doğan oğlu İdil de çocuk yaşta diğer iki kardeşi kadar olağan dışı bir güce sahip olduğunu, annesini devlerin saldırısından koruyarak ispatlar.

“Yđem bala timənem,
His-ni ujlap tormañm,

“Kendim çocuğum demedim.
Hiçbir şey düşünüp durmadım,

Dejevgə min taşlandım;
...” (M.B.V., s. 112-115)

Deve ben atıldım,
...”

Destanda, Ural'ın üç oğlunun olağan dışı bir çocukluk dönemi geçirdikleri ve kısa sürede büyüdüğü gözlenir.

6. Kahraman çocukluk döneminden çıktığını olağanüstü bir kahramanlık göstererek ispat eder.

Yenbirzi, biri on diğeri on iki yaşında olan Ural ve Şülgen'e henüz çocuk olduklarını bu nedenle onun getirip üleştirdiği av eti ile beslenmeleri gerektiğini söyler. O dönemde bir erkeğin yiğitliğini ispatlayabilmesi için avlanabilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Ural ve Şülgen on-on iki yaşlarında iken kuş uçurup aslan binmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla, on ile on beş yaş arasındaki erkek çocuğundan artık hünerini göstermesinin beklendiği anlaşılmaktadır. Kuş uçurmanın yani avlanmanın ve aslana binmenin yiğitliğin ilk nişaneleri olduğu tespit edilir.

“Aj ytəhen, kən ytep,
Balalarъ it velep,
Şylgənenə un ike,
Uralъna un tulъp,
Berhe arъtlan menəm tip,
Berhe Şonqar səjəm tip,
Mađahъna tejgən hun,
...” (M.B.V., s. 3)

“Ay geçer, gün geçer
Balaların (aklı yetmeye başlar)
Şülgen'in on ikisi
Ural'ın onu dolup
Biri aslan bineyim diye,
Birisi doğan uçurayım diye,
Uğraşıp dururken,
...”

Avlanmak ve aslan binmek kahramanın birden edindiği yetenekler değildir. Bu nitelikler belirli bir olgunluğa ulaştıktan ve ebeveynlerin icazetini aldıktan sonra kazanılmaktadır. Nitekim, Ural ile Şülgen batırlık yolunda ilk

adımlarını babalarının himayesinde atarlar. İlk avlarına baba ve anneleri ile beraber çıkarlar.

“Qart ынан һуһ һиткәнгән,
Janqыџ avqa сыqарqa,
Qart, qarsыqta şiklängән.
Berџә-ber kән dyrtәvlәp,
Былар avqa kitkән ti,
Kyp jerџәrdә ytkән, ti,
Kyp jән alыр, şatlanыр,
Avџan ылар qajtqan ti,
...” (M.B.V., s. 16-18)

“İhtiyar bundan sonra irkilmiş,
Yalnız ava çıkmaya,
İhtiyar-ihtiyar kadın şüphelenmiş.
Günlerden bir gün dördü beraber
Bunlar ava gitmişler, (de),
Çok yerleri geçmiş, (de)
Çok can alıp sevinip,
Avdan bunlar dönmüş (de).
...”

Ural Batır Destanı'nda macera, birçok Türk destanında olduğu gibi olağanüstü güç bir görevin üstesinden gelinerek kahramanlığın ispat edilmesi motifi ile başlamaz. Kahramanlığın ortaya çıkması için belirli bir yaş sınırı söz konusudur. Bu yaşa gelindiğinde kişi ava çıkabilecek olgunluğa erişir. Ava çıkıp başarılı olan kişi ad değil ama batırlık unvanı kazanmaktadır. Ural, babasının koyduğu yasağa uyarak batırlık erdemine nail olurken, Şülgen yasağı vaktinden önce çiğnediği için batırlık unvanı almaya hak kazanamamıştır.

Türk destanlarında kahramanlığın ispatı motifi, toplum önünde kahraman adayının kendini kanıtlaması için kullanılmaktadır. Bundan sonra da kahraman çeşitli merasimler ve ritüeller eşliğinde ad alır. Fakat, Ural Batır Destanı'nda kahramanın karşısında gücünü kanıtlayacağı herhangi bir birim yoktur. Bulunulan mekânda Ural ve onun çekirdek ailesinden başka varlıklarına şahit olunan herhangi bir insan zümresinden söz edilmez. Bu nedenle kahramanın maceraya atılmak için gücünü kuvvetini sergilemesini gerektiren durum kendiliğinden ortadan kalkmaktadır. Ural, destanda yaşadıkları etrafı su ile çevrili adada kendilerinden başka kimsenin yaşamadığını aşağıdaki dizelerle ifade eder:

“Oşo ajmaqta beğ dyrtəv
 Булавъđ hun tygelme?
 ...” (M.B.V., s. 6-10)

“Bu aymakta (yurtta) biz dördümüz
 Bulunuyoruz değil mi?
 ...”

Destanda Ural'ın kahramanlığını ispat ederek yola çıkması gibi bir motife yer verilmezken, oğulları çeşitli vesilelerle yiğitliklerini kanıtladıktan sonra, babalarına yardım etmek üzere savaşa iştirak ederler. Ural'ın oğullarının dünyaya gelip büyüdüğü çevre, Ural ve ailesinin varlık sürdürdükleri ortamdan farklıdır. Sosyal bir çevrenin içinde yetişen çocukların kahramanlıklarını ispatladıktan sonra maceraya atıldıkları görülür.

Ural'ın oğullarından İdil ve Nöğöş ise maceraya başlamak için yiğitliklerini sergilemek durumunda kalırlar. Çocuklar yiğitliklerini ispatlayarak hem annelerinin hem de babalarının macera için onayına vasil olurlar. Yayık dışında Nöğöş ve İdil kahramanlıklarını ispatladıktan sonra babaları ile beraber mücadele etmeye hak kazanırlar. Nöğöş, ilini düşman saldırısından altı yaşında kurtarmıştır:

“İldə yılan jav astъ;
 Bətə jerde hъv battъ,
 Balahъna qartъna,
 Qajъq jahap varъna,
 Varъn tejəp qajъqqa,
 Jañqъđ yđen jav astъm,
 Javda ildə birmeges,
 Hъvda verəv batmagas,
 Yđem jəş ver balalaj,
 Kyđđərenə saqylqas,
 Zərqum kilep tuqtaldъ,
 Qыls alъp uqtaldъ.

“İlde yılan savaş açtı,
 Bütün yeri su bastı,
 Çocuğuna, yaşlısına,
 Kayık yapıp hepsine,
 Hepsini koyup kayığa,
 Yalnız kendim savaş açtım,
 Savaşta ili vermeyince,
 Suda kimse batmayınca,
 Özüm genç bir çocuk gibi,
 Gözlerine çalınca,
 Zerkum gelip saldırdı,
 Kılıç alıp saldırdı.

Min də qarap tormanьm,
 Balahьnьp qalmanьm,
 Qыьs aьp ajqaştьm,
 Aña his kəs birmənem,
 U huqqan da jьqьlmaj,
 Batьrdardaj sajqaştьm.
 Zərquм tatav aqas,
 Ань jaqlap dejevder
 Таqь la ɵttɵlep uqtalqan,
 Aña la kəs birmənem,
 Dejeven də, Zərquмdь
 Bьvьn-bьvьn turanьm.
 Xɵlhedlɵngɵn kɵj torop,
 Əsɵm kilep qul haldь,
 Jɵşlɵnderep kyđđɵren
 Bьlaj tiep hɵjlɵnde:
 “Ataň Ural vatьrьm,
 Anan tьvqan Nɵgɵşem,
 Batьr bulьp tьvqan hьň,
 Ataña quldaş vuqan hьň!
 Men tolparqa hin, balam,
 Ataña juldaş bul, balam.’
 Tigəs əsəm həjdə lə,
 Tolpar totop birde lə,
 Miňə juldь ɵjrɵtte,
 Mine javqa ođattь.
 ...” (M.B.V., s. 111-112)

Ben de bakıp durmadım,
 Çocuğum diye kalmadım,
 Kılıç alıp vuruştum,
 Ona hiç güç vermedim,
 O saldırdığında yığılmayıp,
 Batır gibi savaştım.
 Zerkum uzatıp durunca
 Onu koruyup devler,
 Daha da üçleşip saldırınca,
 Ona da güç vermedim,
 Devini de, Zerkum’u da,
 Parça-parça doğradım.
 Halsiz kalıp durup,
 Annem gelip el verdi,
 Yaşlanıp gözleri,
 Böyle deyip söyledi:
 ‘Baban Ural batırım,
 Ondan doğan Nöğöş’üm,
 Batır olup doğansın,
 Babana koldaş olansın!
 Bin tulpara sen, balam,
 Babana yoldaş ol sen, balam’
 Deyince annem sevdi de,
 Tulpar tutup verdi de,
 Bana yolu öğretti,
 Beni savaşa gönderdi.
 ...”

Zerkum’u alt ederek ili kurtaran Nöğöş, çocukluktan çıktığını ve yiğit olduğunu ispat ettikten sonra annesinden, babası Ural’ı bulup onunla omuz omuza savaşmak için icazet alıp yola çıkar.

Benzer şekilde Ural'ın tek başına mücadele etmesinden ötürü kaygılanıp duran Humay, İdil'in devlere karşı verdiği mücadeleye tanık olduktan sonra, yiğitliğini ispat ettiğini düşünerek İdil'i babasına destek olmak üzere savaşa gönderir:

“Əjgə ver dejev kerde,
Əsəmə qulın huğdı,
‘İlgə qıran halqandıñ,
İlde tar-mar qılıqandıñ,
Taş attırıp qaj tavqa
Dejevgə ut halqandıñ,
Jən həjgəne Homajmь?
Uralqa vuğ at birep,
Tav jarđırqan Homajmь?
Bulat qıls tottorop
Bar dejevde qırđırp,
Bajman tarqan Homajmь?
Xəder vaşyñ kütəmen,
Kitep qanbñ esəmen,
Kəvdeñ utqa atamın,
Başyñ taşlap Uralqa,
Ань halьp qajqьqа
Jartь kəsən alamьn’,
Tip əsəmə uqtaldь,
Mine kyrgəs tuqtaldь,
‘Ural qotonan tьvqan
Batır bala tygelme’,
Tiep yde həjlənde,
Əsəm ver hyđ əjtəlməj,
Şomqa qalьpujlandь,
Jəşlənderep kyđdəren,

“Eve bir dev girdi,
Anneme elini uzattı,
‘İle kıran salmıştın,
İli tarumar etmiştin,
Taş attırıp kayayı dağı,
Deve ateş salmıştın
Canın sevdiği Humay mı?
Ural'a Boz at verip,
Dağ yardırmiş Humay mı?
Polat kılıç tutturup
Bütün devleri kırdırtıp,
Huzur bulmuş Humay mı?
Şimdi başını keseceğim,
Kesip kanın içeceğim,
Gövdeni ateşe atacağım,
Başını götürüp Ural'a
Onu salıp kaygıya,
Yarı gücünü alacağım’.
Deyip anneme saldırdı,
Beni görünce durdu,
‘Ural kutuyla doğan,
Batır bala değil mi?’
Deyip özü söyləndi,
Annem bir söz demədi,
Korkuya kapılıp düşündü,
Yaşlanıp gözleri,

Ananqatъ şıklənde.
 “Yǵem vala timənem,
 His-ni ujlap tormanъm,
 Dejevgə min taşlandъm;
 Ber vaşъnan ut səste,
 Ber vaşъnan ыv səste,
 Ul ver aldъ, min aldъm,
 Əttənə menep atlandъm,
 Qulъmda huqqъ juq ine
 Tas jalanqas qul ine,
 Şulaj ǵa kəs birmənem,
 Dejevgə jul qujmanъm,
 Tıvarlata vaşlanъm.
 Qыtpar aldъm mujъnan,
 Qan vərkettem avъǵъnan,
 Taqъ əttəp ver huqtъm,
 Alvırdanъ, qaqqşanъ,
 Batır xəle qalmanъ.
 Taqъ ыmtыlp ver huqtъm,
 Tav qolatqandaj ittem.
 Dejev jatıp jən birǵe,
 Haraj ese qan tulǵъ,
 Əsəm bildən qan kisep,
 Hыvhanъñ tip hыv birǵe,
 ‘batırdan batır tıvqanъñ,
 Atañdaj batır vuqanъñ,
 Kəvǵəñ vala buha la,
 Jərəǵeñ jəş-hыv buha la,
 Inde yter jetkənheñ;
 Atañ jañqıǵı tilmerə,
 Avыr kəndər kiserə,

Bundan çox katı şüpheləndi.
 Kendim çocuğum demədim.
 Hiç ne düşünüb durmadım,
 Deve ben atıldım,
 Bir başından atəş saçtı,
 Bir başından zəhir saçtı,
 O bir aldı, ben bir aldım,
 Üstünə binip atlandım,
 Elimde vuracaq (bir şey) yok idi,
 Yalnızca çıplak el idi,
 Böyle de güç vermedim,
 Deve yol koymadım,
 Dövməyə başladım,
 Kısıtıp aldım boynundan,
 Kan püskürttüm ağzından,
 Daha da üç kere vurdum,
 Yıpranıp sallanıp,
 Ayakta duracaq hali kalmadı,
 Yine atılıp bir vurdum,
 Dağ devirmiş gibi ettim,
 Dev yatıp can verdi,
 Saray içi kan doldu,
 Annemin belini kan geçip,
 Susadın diye su verdi,
 ‘Batırdan batır doğansın,
 Baban gibi batır olansın,
 Gövden çocuk olsa da,
 Yüreğın genç-su (gibi taze, nazik) olsa da
 Artık büyüyüp yetişmişsin,
 Baban yalnız çile çekiyor,
 Ağır günler geçiriyor,

Ataň jaňqyđ vumahыn,
 Doşman javъ jeňmөhen.
 Bar ataňa juldaş bul,
 Javqa savыr quldaş bul',
 Tiep әsem dimlөgән,
 Atahыnъ eđlөgән,
 İđel tigән ulыň min,
 Hiňә төвәр kildem min.
 ...” (M.B.V., s. 112-115)

Baban yalnız olmasın,
 Düşman savaşı kazanmasın,
 Var babana yoldaş ol,
 Savaşa git yoldaş ol',
 Deyip annem buyurdu,
 Babanı arayan,
 İdil denen oğlunum ben,
 Sana doğru (senin olduğun yere) geldim ben.
 ...”

**7. Kahraman, kahramanlığını ispatladıktan sonra ad alır.
 Kahramana verilen ad kutsallık arz eder ve kutlu biri tarafından
 verilir.**

Ural Batır Destanı'nda kahramanın ad alması ile ilgili bir epizota rastlanmamaktadır. Ancak, kahramanlığını ispat eden kişinin “batır” sıfatı ile anıldığı görülür.

**8. Kahramanın fizikî gücü yaradılıştan itibaren olağanüstüdür ve
 zaman zaman yırtıcı hayvanlarla mukayese edilerek tasvir
 edilir.**

Ural Batır fiziksel bakımdan olağan dışı bir kuvvete sahiptir. Ural'ın çıktığı yolda vardığı ilk durak olan Katil Padişah'ın ülkesinde karşısına çıkan ilk büyük engel, büyüklüğü “dağ” ile tasvir olunan bir öküzdür.

“Jerде тьнаp, ykerep,
 Şылаqajдағын аqыдыp,
 Tavдаj ygәđ kilgән ti,
 Ural aldына kilep,
 Qarap baтыp torqan ti,
 ...” (M.B.V., s. 35-36)

Yeri tırnaklayıp, kükreyip,
 Salyalarını akıtarak,
 Dağ gibi öküz gelmiş, (de),
 Ural'ın önüne gelip,
 Bakıp basıp durmuştu (de),

...

Ural Batır, “Katil Öküz” denen bu canavarı perişan ederek karşı konulmaz kuvvetini gözler önüne serer.

“Ural batır vuqan, ti,
Mөгөдөнөн алqan, ti,
Тығысқан, ti, ygeğ đə,
Ысқыналмај Uraldan,
Тувьынан batqan, ti,
Көсөргөнөп тығысқас,
Авьдынан ygeđdeñ,
Qar-qara qan aqqan, ti,
Өtkө теşe төşkән, ti;
Ygeđ xəlhedlängән, ti,
Səsəp əlherəgән, ti,
Мьнь кыреп batşa la,
Aqhaqaldar, varь la,
Арттыраşqa qalqan, ti.
...” (M.B.V., s. 35-36)

“Ural batır o zaman (de)
Boynuzunu tutmuş, (de),
Vuruşmuş (de), öküz de,
Ural’dan kurtulmayı,
Dizine kadar batmış, (de).
Bütün gücüyle vuruşunca,
Ağzından öküzün,
Kap-kara kan akmış, (de),
Üst dişi düşmüş, (de);
Öküz halsizleşmiş, (de),
Sallanıp kuvvetten düşmüş, (de),
Bunu gören padişah da,
Aksakalların hepsi de,
Şaşıp kalmış, (de).
...”

Ural Batır’ın “Katil Öküz” karşısında gösterdiği performans herkesi şaşırtmıştır. Çünkü, o zamana dek bu canavarla boy ölçüşebilecek bir insan ortaya çıkmamıştır. Ural Batır ise öküzü çok kısa sürede alt ederek olağanüstü bir güce sahip olduğunu orada bulunan bütün insanlara kanıtlar. Daha sonra Katil Padişah, Ural’ın karşısına birbirinden güçlü dört bahadır çıkarır.

“Qatıl seren birməgən,
Ber tabandan uqtal, tip,
Dyrt batırqa ыттылqan.

“Katil sırrını vermemiş,
Bir arada saldırın, diye,
Dört batıra emretmiş.

Batırđar ǵa kilǵen, ti.
 ‘Jeneñ sьqha qulьmda
 Teneñ qajǵa taşlajьm,
 Sarqoqotqansь ylməhəñ,
 Qajьh ilgə səjəjem,
 Tip ver batır Uralqa,
 Alap hyǵen əjtkən, ti.
 Ural mьnan qurьqmaqan,
 Dyrт batırqa qarşь,
 Alqa тава atlaqan.

...

Dyrte verǵen uqtalьp,
 Jəveşkən ti Uralqa,
 Alьşqan ti ьlar ǵa,
 Ural totop verene,
 Olaqtьrqaн batşaqa,
 Qalqan əsən ver julь,
 Aqhaqaldar aldьna.
 Jer helkengəndəj bulqan,
 Aqhaqaldar, batşa la,
 Olaqtьrqaн batır ǵa,
 On-talqanqa qalqan, ti.
 Kyǵǵəñ qəjer bulqan ti.
 ...” (M.B.V., s. 37-38)

Batırlar da gelmiş, (de),
 ‘Canın çıksa kolumda,
 Cesedini nereye atayım,
 Sarsınca ölmezsen,
 Hangi ile savurayım,
 Diye bir batır Ural’a,
 Alp sözünü söylemiş, (de),
 Ural bundan korkmamış,
 Dört batıra karşı,
 Öne doğru atılmış.

...

Dördü birden saldırıp,
 Yapışmışlar da Ural’a,
 Yakalamış (de) bunları da,
 Ural tutup birini,
 Fırlatmış padişaha,
 Kalan üçünü birden,
 Askerlerin önüne,
 Yer sarsılır gibi olmuş,
 Aksakallar ve padişah da
 Fırlatılan batır da,
 Un haline gelmiş, de.
 Gözden kaybolmuş, (de),
 ...”

Ural, birbirinden güçlü dört bahadırı kolaylıkla yener. Onun bu olağanüstü gücü karşısında bütün halk hem çok şaşırır hem de kendilerini padişahın sözü geçen zalim dört adamından kurtardığı için, Ural’a minnettar kalır.

Destanın ilerleyen bölümlerinde Ural Batır’ın gösterdiği performans onun tartışılmaz gücünü daha net ortaya koyar. Özellikle, Humay’ın kendine

denk eş seçmek üzere düzenlediği sınavda, Ural Batır olağanüstü bir kuvvetle dağı taşı yerinden oynatır.

Humay'ın atı gök menşeli Akbozat ancak yiğit olduğunu kanıtlayan kişiye baş eğmektedir. Akbozat'ın yiğitte aradığı özellikler tamamen fiziki güce yöneliktir.

“Jetmeş batman avırlıq
Kytərep kykkə səjməgən,
Əs varmaq osonda
Təşərməjse totmaqan,
Keşe batır ir vumat,
Ань heltəp savalmat;
Şundaj batır bulmaha,
Miñə juldaş bulalmat;
Min sapqanda ul batır
Mində utıgıp tydə almat;
Batır vulam tigən ir,
Mine alam tigən ir,
Kəsən şulaj hanahın,
Anan mine menərgə
Bağnat itep ujlahın’.
...” (M.B.V., s. 96-97)

Yetmiş batman ağırlığı,
Kaldırıp göğə savurmamış,
Üç parmağı ucunda
Düşürmeyip tutmamış,
Kişi batır er olmaz,
Onu sallayıp kesemez,
Böyle batır olmayınca,
Bana yoldaş olamaz,
Ben çaptığımda o yiğit,
Bende oturup dayanamaz,
Batır olayım diyen er,
Beni alayım diyen er,
Gücünü böyle sınısın,
Ondan sonra beni binmeye,
Cesaret edip düşünsün,
...”

Akbozat'ın öne sürdüğü şartlara göre düzenlenen batırlık sınavını kolaylıkla geçen Ural Batır, yiğitliğini ispatlamış olur. Böylece, Humay ile evlenmeye hak kazanır. “Türk Destan Kahramanı Kalıbı” başlığı altında da incelendiği üzere kahramanın kendini ispatlaması motifi, iptidai toplumlarda kişinin evlilik çağına geldiğini kanıtlaması için yapılan ritüellerden birinin destandaki yansıması olarak düşünülmüştür.

“Барь eşте аһлаqas,

“Hepsi işi anlamış,

Tav bitenə varqandar,
 Jetmeş batman avırlıq,
 Ber dur taş tapqandar.
 Bətə qoştar kilgəndər,
 Qıptarırqı buqandar,
 Aj tartqandan, ti, ылар,
 Ыл tartqandar, ti, ылар.
 Taş urıdan qurmaqan.
 Барь aptırap taşlaqan.

...

Homaj Uralqa qarap,
 Kytərep qara tigən ti.
 Ural taşqa varqan, ti,
 Aqahь xırqa qalqanqa,
 Ural asьvlanqan, ti.
 Joğoroqlap huqqan , ti,
 Taş təgərəp kitkən, ti.

...

Ural alqan qulьna,
 Taştь atqan havaqa,
 Taş kitkən ti atьlp,
 Kyrer kyđđən juqalьp,
 Барь kykkə vaqqan, ti,
 Taş təşəren kətkən ti.
 İrtə ine, təş buqan,
 Təştə avьp kis buqan,
 Kyktə tavьş şavlaqan,
 Taş kilgəndə kyrgəngə,
 Təşhə, vajrañ buqanqa,
 Bətə qoş qort ilaqan.
 ‘Zinhar jergə təşməhen,

Dağ dibine varmışlar,
 Yetmiş batman ağırlığındaki
 Bir büyük taş bulmuşlar.
 Bütün kuşlar gelmişler,
 Kopartmaya(kaldırmaya) çalışmışlar,
 Ay çekmişler, (de), bunlar,
 Yıl çekmişler, (de), bunlar,
 Taş yerinden kopmamış,
 Hepsi şaşırıp bırakmış.

...

Humay Ural'a bakıp,
 Kaldırıp bak demiş (de),
 Ural taşa varmış, (de),
 Ağabeyinin zorda kalmasına,
 Ural sinirlenmiş, (de),
 Yumruklayıp saldırmış, (de),
 Taş devrilip gitmiş, (de).

...

Ural almış eline,
 Taşı atmış havaya,
 Taş gitmiş, (de), fırlayıp,
 Görür gözden yok olup,
 Hepsi göğə bakmış, (de),
 Taşın düşmesini beklemiş, (de),
 Sabah imiş, öğle olmuş,
 Öğle geçip gece olmuş,
 Gökte ses gürlemiş,
 Taşın geldiğini gördüğünde,
 Düşse viran edeceğinden,
 Bütün kuş kurt ağlamış.
 ‘Sakın taş düşmesin,

İldə xarap itməhen',
 Tip варъһь Uraldan
 Jalvarъşьp horaqan.
 Њһnar qulьn huğqan, ti,
 Ural taştь totqan, ti;
 'Qajhь jaqta Əzrəgə',
 Tip horaşьp alqan, ti;
 Əzrəqəneñ ilenə
 Ural taştь atqan, ti.
 Bətəhe lə qaraşqan,
 Artьraşьp ujlaşqan,
 Qajda varьp təşər, tip,
 Yđ arahь həjləşkən.
 ...” (M.B.V., s. 97-99)

İli harap etmesin',
 Diye hepsi Ural'a,
 Yalvarışıp sormuş.
 Tek elini uzatmış, (de),
 Ural taşı tutmuş, (de),
 'Hangi tarafta Ezreke,
 Diye sorup öğrenmiş, (de),
 Ezreke'nin iline,
 Ural taşı atmış, (de),
 Hepsi de bakışıp,
 Şaşırıp düşünmüş,
 Nereye varıp düşer, diye,
 Kendi aralarında söyleşmişler.
 ...”

Ural Batır'ın Ezreke'nin iline attığı yetmiş batmanlık taş uzun bir süre sonra yere düşer. O esnada annesi Ay'ın yanından babası Samrav'ın iline dönen Ayhılıv, taşın Ezreke'nin iline yaptıklarını görür.

“Havaqa taş atqanьn
 Qarap torđom kyktə min,
 Taştь vujqa atqanьn
 Taqь kyrđem kyktə min.
 U taş dengenđ aşıaqa
 Sorqap kitte jaraqqa,
 Əzrəqəneñ ilenə
 Varьp təştə ver saqta.
 Jerde jarđь urtaqa,
 Jalqьn sьqtь havaqa;
 Jalqьn mine jalmanь,
 His təqətem qalmanь,

“Havaya taş attığını,
 Bakıp durdum gökte ben,
 Taşı yukarıya attığını,
 Dahi gördüm gökte ben.
 O taş deniz ötesine,
 Uçup gitti uzağa,
 Ezreke'nin iline,
 Varıp düştü bir ara.
 Yeri yardı ortadan,
 Yangın çıktı havada,
 Yangın beni içine aldı,
 Hiç takâtim kalmadı,

Huşum kiter jıqıldım;
...” (M.B.V., s. 99)

Huşum gidip yığıldım;
...”

Ural Batır'ın Ezreke'nin iline gönderdiği taş çok büyüktür. Taşın Ezreke'nin iline vardığında yeri ikiye bölmekten ve bu sarsıntı ile çıkan yangının aya kadar çıkmasından taşın çok ağır olduğu anlaşılmaktadır. Ural kimsenin yerinden oynatamadığı bu taşı olağanüstü bir kuvvetle havaya atmıştır. Ural Batır'ın olağanüstü kuvvetine dair verilecek örnekler daha da arttırılabilir. O, cesareti ve gücüyle sayısız devî öldürerek onların cesetlerinden Başkurtların yaşadığı Ural Dağları'nı oluşturacak kadar güçlüdür.

9. Kahraman karşımıza yarı tanrı, ilk ata veya ilk insan olarak çıkabilir.

Daha evvel bahsedildiği üzere, N. Frye, destan ve benzeri diğer bütün türleri mitin devamı olarak nitelendirir. N. Frye'a göre, mitin kahramanı tanrıdır. Destan kahramanı ise, diğer insanlara göre daha üstün olmakla beraber doğal çevresine hâkim olacak kadar üstün değildir.⁷ Ural Batır Destanı taşıdığı motifler ve konusu itibarıyla arkaik bir destandır. Arkaik destanlar birçok mitolojik unsur barındırır. Destanda Ural Batır'ın sıradan insanlara göre farklı olduğu açık bir şekilde gözler önüne serilmiştir. Onun olağan dışı bir gücü ve cesareti vardır. Fakat bu destan kahramanı için çok da ayırt edici bir nitelik değildir. Ural Batır'ın en ayırt edici özelliği hümanistliğidir. Ural Batır, tanrı değildir. Fakat tanrısal bir yaratılışa sahiptir. O, Başkurtlara yaşama sahası kazandıran ve onları bir araya getiren kişi olarak ilk ata kabul edilebilir.

“İlk ata” daha çok yaratılış destanlarında rastlanan bir motiftir. Ural Batır Destanı için tam anlamıyla bir yaratılış destanı denemezse de,

⁷ Thomas GREENE, “Epik Normlar”, Çev. F. Gülay MİRZAOĞLU, **Millî Folklor**, Yaz, 1998, s. 130-131.

destanda bir uruğun ortaya çıkışı ve yaşayacakları coğrafyanın sınırlarının çizildiğine şahit olunmaktadır. Ayrıca, Ural Batır ve ailesinin bulundukları sahada yaşayan başka insanların olmaması, dev, yılanlar ülkesi gibi yeraltı âlemine dair motiflerin destanda sürekli yinelenmesi, her yer su ile kaplı iken Ural Batır'ın öldürdüğü devlerin cesetlerinden yeryüzü parçalarının meydana gelmesi gibi unsurlar, destanın yaradılış destanlarından hemen sonra teşekkül etmiş bir destan olabileceğini düşündürmektedir. Asırlarca devam eden gelen dolaşım ile destan sürekli olarak değişime uğramış ve yaradılış dönemi ile daha sonraki dönemlere ait unsurlar bir araya getirilmiştir. Yaradılış destanları ile Ural Batır Destanı'ndaki ortak noktalardan en önemlisi her yanın sularla kaplı olarak tasvir edilışıdır. Fakat, Ural Batır'ın ailesi her yeri suyla kaplı bu bölgeye öz vatanlarından kaçarak gelmiştir. Bu bilginin varlığı, bilinmeyen tarihi dönemde bir sel ya da tufan hadisesinin yaşanmış olabileceği ihtimalini düşündürmektedir. Her iki durumda da, Ural Batır ve ailesi kendi halklarından geriye kalan yegâne insanlar olmaları hasebiyle Başkurt halkının ilk ataları olarak değerlendirilebilir.

M. Aça'nın tufan anlatmaları ile ilgili aşağıdaki açıklaması kısmen Ural Batır Destanı'nda da izlenir:

“Tanrı'nın dünyayı kötülüklerden arındırma ve kötülerini cezalandırma amacıyla yeryüzünü suyla kaplamasını ve elçisi ya da kutsal biri tarafından insan, hayvan ve bitki nesillerini kurtararak yeniden türeyişini sağlamasını konu eden tufanla ilgili metinlere yeryüzündeki bütün topluluklarda ve bazı kutsal kitaplarda rastlamak mümkündür.”⁸

Ural Batır Destanı'nda benzeri bir durum iki defa ortaya çıkar. Yenbirzi ve Yenbike'nin eski vatanları ile ilgili verdikleri malumat burada bir tufan hadisesi yaşandığını ve bu tufandan sadece ikisinin kaçıp kurtulduğunu düşündürür. Daha sonra Ezreke'nin yarattığı tufan sonucu yeryüzü bir kez

⁸ Mehmet AÇA, “Tufan'ın Kuşları ve Kozi Körpeş-Bayan Sulu destanındaki Bazı Kuşlar”, **Millî Folklor**, Yaz, 1999, s. 54.

daha sular altında kalır ve bütün canlılar Ural sayesinde varlıklarını sürdürebilme şansına kavuşur. Ural Batır'ın öldürdüğü devlerden dağlar meydana gelmesi ve Ural Batır'ın hayat suyunu bu dağlar üzerine serperek oluşturduğu hayat, bilinen tufan hikâyeleri ile benzerlik arz etmektedir.

Sözlü edebiyat mahsullerinin ilk örneklerinde karşımıza çıkan kahraman tipini E. M. Meletinskiy kültürel kahraman olarak nitelendirir. “Demiurgos” denilen bu kahramanlar insanlığa kültür unsurlarını getirmekle yükümlüdür.⁹ Ural Batır'ın destanda ortaya koyduğu bazı fikir ve icraatlar onun aynı zamanda kültürel kahraman özelliklerine sahip olduğunu düşündürmektedir. Katil Padişah'ın ülkesinde vuruşmak zorunda kaldığı Katil Öküz'e Ural Batır'ın söyledikleri, gelecekte hayvancılığa bağlı sürdürülecek iktisadi hayat tarzının sinyallerini vermektedir.

“Min də ərəm itergə,
Ygeğ, hine тьръшмам,
Jafalanьp kəs tyger,
Hineñ men sajqaşmam.
Donjala hin keşenən
Kəsle juqьn tanьrhьñ,
Yđen tygel, toqomoñ,
Keşegə qol vulьrhьñ',
...” (M.B.V., s. 35-36)

“Ben de yok etmeyi,
Öküz seni istemem,
Acı çekip güç döküp,
Seninle kapışmak (istemem).
Dünyada sen kişiden,
Güçlü olmadığını bilirsin,
Kendin değil neslin de,
İnsana kul olursun'
...”

Birçok açıdan değerlendirildiğinde Ural Batır için ilk ata demek mümkündür. Başkurtlar onun evlendiği kadınların neslinden türemiştir. Ural Batır'ın çocuklarına verilen adların her biri bugün Başkurt boylarından birinin adı olarak kullanılmaktadır. Başkurtlara ilk yerleşim sahasını bulan ve sosyal anlamda yaşama kurallarını öğreten odur. Ural'ın ilk ata olarak kabul

⁹ E. M. MELETİNSKİY, “Предки Прометея- Культурный герой в мифе и эпосе”
<http://www.ruthenia.ru/folklore/meletinsky13.htm> (Erişim Tarihi:23.06.2005).

edilmesine muhalefet olabilecek iki mesele söz konusudur. Birincisi Ural'ın bir anne ve babaya sahip olması, ikincisi de ağabeyi Şülgen'in varlığıdır. Bu konuyla ilgili olarak Ş. İbrayev'in teorem bölümünde de yer verdiğimiz şu fikrini tekrarlamak gerekir. Destanda kabilenin ilk atası konumunda olan kahraman tipi ile ilgili ortaya çıkan tezatlıkları mitolojik anlatıların zaman içinde kazandığı tarihi özelliklere bağlamak mümkündür. Tarihi özelliklerin mitolojik anlatılarda yer edinmeye başlaması ile ilk ata olan kahramanların, kendilerini çevreleyen dünyadan habersiz olmakla birlikte, bir süre sonra anne ve babaları olan kişiler olarak ortaya çıktığına rastlanır.¹⁰ Ş. İbrayev'in bu ifadesi Ural'ın durumu ile birebir örtüşmektedir. Ural büyük bir ihtimalle ilk atadır. Fakat destana sonradan sirayet eden tarihi hususlar neticesinde Ural Batır'ın anne ve babasından söz edilmiştir. Şülgen'e gelince, destanda ilk insan ya da ata konumunda olan kahramanların çoğunun anne ya da babasından habersiz olsa da, bir kardeşe sahip olduğu görülür. "Türk Destan Kahramanı Kalıbı" başlığı altında konuyla ilgili bölümde meseleye dair birçok örnek kaydedilmiştir.

"Il ыргын табырқа
Атаң һиһә qot ыргән,
Әсәһ һиһә һәт ыргән,
..." (M.B.V., s. 128)

"İl mutluluğunu bulmaya,
Baban sana kut vermiş,
Annen sana süt vermiş,
..."

Yukarıdaki dizelerden anlaşılacağı üzere, Ural Batır dünyaya ili kurmak için gönderilmiştir. Bu amacını gerçekleştirmesi için babasından kut almıştır. Dizelerde dikkat çeken husus şudur, Türk destanlarında kahraman Tanrı tarafından kutsanarak yeryüzüne bir amacı gerçekleştirmek üzere gönderilir. Kahramanın genellikle kaos döneminde dünyaya gelmesinin nedeni budur. Türk ilinde kaos çıkar ve Tanrı kahramanı kaosu düzenlemek üzere yeryüzüne gönderir.

¹⁰ Şakir İBRAYEV, *Destanın Yapısı*, Ankara, 1998, s. 78.

Hayat suyunu bulduktan sonra, Ural Batır'ın yanına yaklaşan bir ihtiyar, ölümsüzlüğün insanlık için hiç de o kadar iyi neticeler doğurmayacağını anlatır. Bunu anlatırken Ural'ı öven sözler sarf eder. Bu sözlerden açıkça anlaşıldığı gibi, Ural Batır insanların asırlardır beklediği kahramandır. O, verdiği mücadele ile beklenen kişi olduğunu kanıtlamıştır. Kötülükle yaptığı mücadele sonunda nesilden nesile övgüyle anılan Ural Batır, gerçekten de Başkurt halkı tarafından unutulmamış, dağa taş adı verilerek daima yaşatılmıştır. Bu çerçeveden bakıldığında Ural Batır'ın Başkurt halkı için ilk ata olarak kabul edildiğini söylemek gerekir.

Dünya epik geleneği içinde merkezî kahramanların çok tanrılı inanışlardaki tanrılara benzer hususiyetlerle donatıldığına şahit olunur. Fakat, Türk destanlarında, daha evvel de belirtildiği üzere, kahramanın tanrı ya da yarı tanrı olarak nitelendirilmesi söz konusu değildir. Merkezî kahramana ancak başarılarından ötürü Tanrı'ya duyulana yaklaşık bir saygı gösterilir. Nitekim, Ural Batır Destanı'nda Ural Batır, hiçbir zaman Tanrı statüsünde değerlendirilmemiştir. Katil Padişah'ın kızıdan doğan oğlu Yayık, halka babası ile ilgili sırrı sorduğunda aşağıdaki cevabı alır:

“Il aralap kyp jərđəm,
Kyp keşelərđe kyrđəm,
Jəşen, qartın osorattım,
Qan turında həjləştem;
Berhe asьq əjtməne,
Былај tieр həjləne,
‘Ataň веđgə allalaj,
Jarđam itte, balaqaj,
Ataň хаqын haqlajьbđ,
Əsəň xəteren haqlajьbđ,
Hin ataňdan qot jeјgən,
Hin əsəňdən hət imgən,

“İl gezip çok yürüdüm,
Çok insanlar gördüm,
Gencine, yaşlısına rastladım,
Kan hakkında konuştum,
Birisi açıkça demedi,
Şöyle deyip söyledi:
‘Baban bizim için Tanrı gibi,
Yardım etti, evlât,
Atanın hakkını koruyoruz,
Annenin hakkını koruyoruz,
Sen babandan kut almış,
Sen annenden süt emmiş,

Alarqa urtaq bala hin,
 Beđgə dana bala hin.
 Əsəñ dən ytep balaqa,
 Urtaq seren əjtməbeđ,
 Atañ qəđere xaqəna,
 Əsəñə ant itkən beđ,
 ...” (M.B.V., s. 106-111)

Onlara ortak çocuksun,
 Bize nam çocuksun.
 Annenden geçip oğla,
 Ortak sırrı demeyiz,
 Babanın hürmetli hakkı için,
 Annene ant ettik biz,
 ...”

Yukarıdaki dizeler Ural'ın kendilerine yardım ettiği halklar tarafından çok sayılıp sevildiğini göstermektedir. Bu saygı Tanrı'ya duyulan saygıya benzer niteliktedir. Ancak, asla Tanrı ile Ural'ın statüsü eşit değildir. “Tanrı gibi” ibaresi kahramanın tanrısal bir yaratılışa sahip olduğunu fakat tanrı olmadığını gayet net ifade etmektedir.

Ural'ın Kehkehe'den kurtardığı halkın kahramanı överken söylediği sözler dikkat çekicidir. Ural Tanrı değildir. Ancak, neredeyse Tanrı kadar güçlüdür. Bu sözlerden anlaşılan odur ki, o çağda henüz Tanrı olgusu netlik kazanmamıştır. Ural Batır Destanı'nın teşekkül ettiği çağda, ilkel dönemde insani özelliklerle tasvir edilen ve kendisine inanılan tanrılar döneminin kapanmış olduğu görülür. Ancak, her iki dönem arasında gelgitler yaşanmaya devam etmektedir.

“İnde, jeget, nişləjek,
 Nindəj bylək birəjek,
 Alla tihək keşeheñ,
 Ni tip əjtep đurlajəq!
 ...” (M.B.V., s. 53-54)

“Şimdi yiğit ne edelim,
 Nasıl bir hediye verelim,
 Allah desek insansın,
 Ne söyleyip yüceltelim!
 ...”

Ural Batır'ın Başkurt halkının gözünde ve gönlünde edindiği yeri Humay, aşağıdaki sözlerle ifade eder. Bu sözlerden Başkurtların, Ural Batır'ı boylarının atası olarak kabul ettiği anlaşılır. Özellikle “Boyuna il kurdun sen” dizesi ile Ural Batır'ın boyun atası olduğunun altı çizilir.

“Yđeñ sapqan đur julьñ,
 Bilen his hьv qьrqalmať.
 Hinən qalqan đur tavyñ
 Yđ qujьna aлы u,
 Hineñ də mən verlektə
 Məñge ildə qalyr u.
 Əttən astьn diñgedđeñ,
 Əttəndə vатыr vulдыñ hin,
 Buьña il qorđoñ hin.
 Đur tavyñдыñ qujьnda,
 Ilgə zatлы vulьrđaj,
 Keşegə tatлы vulьrđaj,
 Jəndəj hanap jərərđəj,
 Taqь la zatлы vulьrhьñ,
 Juqalmať altьn vulьrhьñ,
 Keşegə danлы hanalyр,
 Donjaqa vатыr vulьrhьñ’.
 Tigən hyđen əjtkən də,
 Uralды tavqa kьmgən, ti,
 Yđe osop kitkən, ti,
 Ildən qəjər vuqan, ti.
 Ural julь vejek tav,
 Ural qurь danлы tav,
 ‘Ural’ vulьp qalqan, ti.
 ...” (M.B.V., s. 136-139)

“Kendi koştuğun büyük yolunun,
 Belini hiç su kesemez,
 Senden kalan büyük dağın,
 Kendi koynuna alır o,
 Seninle birlikte,
 Ebedî ilde kalır o.
 Üstünü açtın denizin,
 Üstünde batır oldun sen,
 Boyuna il kurdun sen.
 Büyük dağının koynunda,
 İlin asili gibi,
 İnsana tatlı olup,
 Canlı gibi sayılıp yürürsün,
 Daha da asil olursun,
 Yok olmaz altın olursun,
 İnsana şanlı olup,
 Dünyaya batır olursun’,
 Denen sözü söylemiş de,
 Ural’ı dağa gömmüş, (de),
 Kendi uçup gitmiş, (de),
 İlden kaybolmuş, (de),
 Ural yolu büyük dağ,
 Ural kabri şanlı dağ,
 ‘Ural’ olup kalmış, (de),
 ...”

10. Türk destanlarında avcılık önemli bir meziyettir.

Türk destanlarında avcılık kültürünün belli başlı dört işlevi olduğu görülür. Avcılık, arkaik destanlarda öncelikle besin sağlamak için yapılan bir iş olarak karşımıza çıkmaktadır. Arkaik veya orta dönem kahramanlık

destanlarının bir kısmında avcılığın diğer işlevi besin sağlamanın yanı sıra toplumu yırtıcı, tehdit unsuru hayvanlardan korumaktır. Destanlarda yer alan av sahnelerinin diğer bir önemli fonksiyonu kahramana kendini ispatlaması için zemin hazırlamasıdır. Son olarak, kahramanın kendisi gibi batırlıkları tescilli arkadaşları ile bir araya gelip eğlence amaçlı düzenledikleri av partilerinden söz etmek gerekir ki, bu av partileri kahramanın oğlunun veya herhangi bir kahraman namzetinin eğitilmesi, yiğitliğinin ölçülmesi gibi maksatlarla düzenlenmektedir. Ayrıca, bu tür av partileri destanda sıklıkla belli başlı bir takım olayların hazırlayıcısı olarak kullanılır.

Ural Batır Destanı'nda avcılık üzerinde hassasiyetle durulan bir kavramdır. Özellikle, destanın giriş bölümünde yer alan primitif hayat şartlarının betimlendiği zaman diliminde avcılık tek geçim kaynağı olarak karşımıza çıkar. Ural ve ailesi, anne Yenbike ve baba Yenbirzi'nin avladığı hayvanlar sayesinde karınlarını doyurmakta ve hayatlarını idame ettirmektedirler. Ural'ın ebeveynlerinin avlanma şartları yaşanan zamanın iptidailiğini gözler önüne serer. Bu dönemde ok, yay veya olta gibi avlanma araçları henüz yoktur. Avlanan hayvanlar diğer yarı ehlileştirilen hayvanların yardımı ile yakalanmaktadır.

“Hunarǵa at menmǵan,
Qulqa haǵak totmaqan,
Menǵarenǵa arǵılandǵ,
Balǵ qǵna surtandǵ,
Qoşqa sǵǵan sonqarǵǵ
Ete totqan jǵnlekte,
Qan huǵıraqa hǵlekte,
Yǵı iştere jahaqan.
...” (M.B.V., s. 2)

“Avlanırken at binmemiş,
Kolda sadak tutmamış,
Binek olarak aslanı,
Balık için turna balığını
Kuşa sürmüş (atmış) doğanı
İte tutturmuş vahşi hayvanı
Kan emmeye sülüşü
Öz dostu yapmış.
...”

Ural Batır Destanı'nda avcılık belirli kurallar çerçevesinde yapılmaktadır. Bu kurallar Yenbirzi tarafından mı konulmuştur, öteden beri mi

vardır, destanda belirtilmemiştir. Bu kuralların varlığı avcılığın bir takım ritüellere bağlı olarak yapıldığını düşündürmektedir. Avlanmanın yanı sıra avlanan hayvanın etinin paylaşımı da belirli kaidelere uyularak gerçekleştirilir.

“Bik borondan vuqanmъ,
Janbirde yde qylqanmъ,
Bara-tora şu jerde
Jola bulp kitkənme?
Jırtqъs jənlek toto ihə,
Jənlek irkək buldъ ihə,
İrle-bisə ikevhe,
Başın səjnəp aşaaqan,
Şylgən man Uralqa,
Ete man arıtlanqa,
Şonqar man Surtanqa
Qalqan jaqъn taşlaqan.
Jırtqъs jənlekte totha,
Jənlek orqasъ buha,
İrle-bisə ikəvhə
Jərəgenə hajlaqan.
Ylən jemşər jən tohta,
Qara hələk qağaaqan,
Hələgenən hurđььp,
Qandъ hьvhьn jahaqan.
...” (M.B.V., s. 2-3)

“Çok önceden mi olmuş,
Yenbirzi kendi mi kılmış
Vara-gide (bir zaman sonra) o yerde
Kural olup gitmiş mi?
Yırtıcı hayvan tutsa
Yırtıcı erkek olsa
Er ile hanımı ikisi
Başını çiğneyip yemiş,
Şülgen ile Ural’a
İti ile aslana
Doğan ile turnabalığına
Kalan yanını bırakmış
Yırtıcı hayvan yakaladıysa
Hayvan dişi olsa,
Karı-koca ikisi
Yüreğini seçmişler.
Otçul hayvan yakaladıysa,
Kara sülük batırıp,
Sülükle sordurup
Kanı içecek yapmış.
...”

Ural Batır Destanı’nda avlanmaya eğlence için değil, ihtiyaç için çıkılır. Nedeni olmaksızın bir canlının hayatına son verilmesi tasvip edilmez. Av hayvanları insanoğluna bahşedilen nimetlerdir. Dolayısıyla, Tanrı’nın insanoğlu yararına yarattığı bu nimetler uygun şartlarda kullanılmalıdır. Avın belli başlı kurallar dahilinde yapılıyor olması bunu açıkça göstermektedir. Bu ince düşünüş tarzının kaynağı kadim dönemlerden itibaren takip edilen

gelişmiş Türk tefekkür yapısından kaynaklanmaktadır. Türkler tabiattaki bütün varlıkların Tanrı tarafından organize edilmiş bir denge ile yaratıldığına inanır. Hayvanlar âlemi ile insan âlemi bu dengenin birçok unsurundan ikisidir. Dengenin korunması için avcılık, her iki tarafın da uyacağı bir antlaşmayı gerekli kılar.¹¹ Destanda yer alan avcılık kültürü ile ilgili kaideler bu iki taraflı antlaşmanın maddeleridir.

İlkel dönemlerde bazı toplumlarda ilk ata olarak kabul edilen hayvanların avlandıkları görülür. Avdan sonra hayvanın ruhu kutsal ayinler eşliğinde takdis edilir ve ona duyulan saygı dile getirilir. Hatta, ölen hayvanın ruhundan daha sonraki avlar için yardım dilenir. Ural Batır Destanı'nda yer alan av ile ilgili uygulamaların bahsi geçen ilkel dönem inanışlarının tezahürleri olduğu düşünülebilir. Kutsal olduğu düşünülen hayvanları bir ayin düzenleyerek öldüren ilkel toplumlarda da tıpkı Yenbirzi tarafından konulduğu düşünülen kurallara benzer uygulamalar vardır:

“Mesela, Japon ve Kuril adalarının güneyinde yaşayan Ainolular, ayıyı kutsamalarına rağmen avlarlar. Fakat, hayvanın vücudunun kesilip parçalanması esnasında çok ince ve ayrıntılı bir işlem uygulanır. Parçalama işlemi neredeyse yaranmaya varan bir saygı çerçevesinde gerçekleşir.”¹²

Ural Batır Destanı'nda gerçekleştirilen av hayvanının taksimatında hayvan-ata veya benzeri bir inanışın etkisi söz konusu olmamakla beraber, hayvanın etinin paylaşılması esnasında uyulması gereken yasaklar ve kurallar akla hayvan-ata ile ilgili yapılan ritüelleri getirmektedir. Ural'ın babası ve annesinin avladıkları hayvanları aile içinde belirli kurallara bağlı olarak taksim ettikleri gözlenir. Mesela, avlanan hayvan yırtıcı ve erkekse, baba ve anne başını yemekte kalan kısım çocuklara bırakılmaktadır. Hayvan dişi ise anne ve baba yüreğini yemekte, diğer kısım Ural ile Şülgen'e kalmaktadır.

¹¹ Jean-Paul ROUX, **Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar**, Çev. Aykut KAZANCIGİL-Lale ARSLAN, İstanbul, 2005, s. 96-97.

¹² James G. FRAZER, **Altın Dal-Dinin ve Folklorun Kökleri - II**, Çev.: Mehmet H. DOĞAN, İstanbul, 1992, s. 100-101.

İlkel toplumların çoğunda özellikle yırtıcı hayvanların belirli bölgelerinin yenilmesinin kişiye güç, cesaret veya ölümsüzlük kazandıracağına inanılmıştır. Mesela:

“Orta Afrika’da Darfu halkı ruhun karaciğerde olduğuna inanır. Ne zaman bir hayvan avlansa karaciğeri çıkarılarak çiğ olarak yenir. Böylece ruh genişletilmeye çalışılır. Fakat karaciğer çiğ olarak yenmeli ve asla el ile temas ettirilmemelidir. Kuzey Amerika Kızılderili kavimlerinden bazılarında beslenme alışkanlıkları değişmez kurallara bağlıdır. Bedensel hareketleri ağır bir hayvanın etini pek yemezler. Yedikleri takdirde bu hayvanların onları ağırlaştıracaklarına ve hareketsiz bırakacaklarına inanırlar. Kore’de kaplan ve leopar eti yemenin kişiye cesaret kazandıracağına inanılır.”¹³

Ural Batır Destanı’nda da avlanan hayvanların kanı içilir. Fakat, kanı içilen hayvanlar otçullar arasından seçilmektedir. Yırtıcı hayvanların etlerinden yense de kanları içilmemektedir. Destanda bunun nedeni izah edilmemişse de, av ritüelleri ile ilgili bir olguyu sembolize ettiği muhakkaktır.

“Berðə-ber kən buqanda
Qart man qarsəq ikəvləp
Av-avlarqa kitkəndə
...” (M.B.V., s. 4)

“Günlerden bir gün olunca,
Yaşlı adamla yaşlı kadın beraber
Avlanmaya gittiğinde
...”

Ural Batır Destanı’nda av ile ilgili ilgi çekici diğer bir husus kadın ve erkeğin beraber avlanmaya gitmesidir. Avlanmak genellikle erkeklerin hüner gösterdiği bir meşgâledir. Ural Batır Destanı’nda ise Yenbirzi ve Yenbike beraber ava gider. Destanda Ural ve ailesinin yaşadığı zaman diliminde henüz kabile hayatının temelleri dahi atılmamıştır. Aile kendilerinin yeryüzünde yaşayan yegâne insanlar olduklarını düşünmektedir. Dolayısıyla,

¹³ A.g.e., s. 86-89.

kadını eve bağlayan aş pişirme, temizlik ve benzeri birçok meşgâleye gereksinim duyulmamaktadır. Destanda bu durum şu şekilde ifade edilir:

“Donja-mağan jyjmaqan,
Qaşbq-ajaq totmaqan,
Qağan atıp, ut jaqıp,
Alar donja kətməgən.

...” (M.B.V., s. 2.)

“Dünya malını yıgmamış
Kaşık-bıçak tutmamış,
Kazan asıp, ateş yakıp
Onlar dünya gütmemiş. (Dünya malına
itibar etmemişler)

...”

Bahsi geçen zamanda henüz ateş yoktur. Av hayvanlarından elde edilen et çiğ yenmektedir. Medeniyete dair maddi araç ve gereçlerin hiçbiri henüz icat olunmamıştır. Hayatın tek gaailesi karın doyurmaktır. Dolayısıyla, başka bir görevi olmayan kadın, Türk destanlarının çoğunda olduğu üzere erkeğinin yanında onunla beraber hareket etmektedir. Daha sonraki çağlarda teşekkül eden Türk destanlarının çoğunda da, kadının bu özelliği korunmaya devam eder. Kahramanların bir kısmı evleneceği kızların iyi at binip, iyi birer savaşçı olmalarını arzu eder.

Yenbirzi ve Yenbike'nin avlanmak için kullanacağı silahları yoktur. Avda onların tek yardımcıları ehilleştirmeyi başardıkları avcı hayvanlardır. Yukarıda adları geçen bu hayvanlara avdan hisselerine düşen miktar aile fertlerinden birileriymiş gibi taksim edilir.

Destanda avcılıkla ilgili en önemli husus şudur ki, destanın kahramanı Ural, avlanan hayvanların ölümü üzerinde düşünürken “ölüm” gerçeğini fark eder. En batır kişilerin dahi boynuna bıçak salındığında ölüp gideceğini söyleyerek, ölümün varlığı söz konusu olduğu sürece, insanın da daima avlanabilecek bir av pozisyonunda olduğunu dehşetle algılar.

Ural Batır dışında kimse ölüm gerçeğinin farkında dahi değildir. O zamana kadar hayatının anlamını av üzerine kuran Yenbirzi'ye göre,

kendisinden güçlü bir canlı ortaya çıkmadığı sürece ölüm onlara uzak bir kavramdır.

“Janbirde:

Kənə vətər hər jənge
 Beğ yleme vulaвьđ,
 Qajđaqьna qasha la,
 Beğ alarđь tavavьđ,
 Beğ vьsaqть halavьđ,
 Keşene totop aşarьq,
 Ana vьsaq halьrьq,
 Mьnda ver jən tьvmaqan,
 Beğde totop hujarьq
 Ylem mьnda bulmaqan
 Boron beğ tьvqan jerđə,
 Atajđar ytkən jerđə,
 Ylem vula torqajьnь,
 Bik kybehe jəştən yk,
 Jatьp ylə torqajьnь;
 Anda dejev kilgən hun,
 Kyp keşene yterep,
 Dejev aşap kitkən hun,
 Jerden ətən hьv qaplap,
 Qoro jere bətkən hun,
 Qasqan buťqan keşelər,
 U tirənən kitkən hun,
 Ylemgə iş qalmanь,
 İşlergə iş bulmanь,
 Qasqan keşe varđьr tip,
 Kyrəhen ujlap tormanь,
 Əsən, menən beğ kacьp,

“Yenbirzi:

Günü biten her canlıya
 Biz, ölümü oluruz
 Nereye kaçarsa kaçsın
 Biz onları buluruz
 Boğazına bıçak çalarız
 İnsanı tutup yiyecek,
 Ona bıçak çalacak,
 Burada bir canlı doğmadı
 Bizi tutup soyacak,
 Ölüm burada olmadı (buraya gelmedi)
 Eskiden bizim doğduğumuz yerde
 Ataların büyüdüğü (yetiştigi) yerde
 Ölüm orada dururdu
 Pek çoğu gençken
 Yatıp ölüvermişti
 Oraya dev geldikten sonra
 Çok kişiyi öldürüp
 Dev yiyip gittikten sonra
 Yerin üstünü su kaplayıp,
 Kuru yer bittikten sonra,
 Kaçıp saklanan kişiler
 O taraflardan gittikten sonra,
 Ölümə iş kalmadı
 Yapmaya iş bulamadı,
 Kaçan kişi vardır deyip,
 Görüyorsun, düşünmedi,
 Annen ile biz kaçıp,

Kitkənde u kырməne
 Мында кеşe вумақан,
 Килеп аҗақ ватмақан
 Шұна ылем вь jerđə
 Килеп едлəп тапмақан
 ...” (M.B.V. , s. 9.)

Gittiğimizi o görmedi.
 Burada insan olmamış,
 Gelip ayak basmamış,
 Bu yüzden bu yeri
 Gelip arayıp bulamamış.
 ...”

Ural, ölümün varlığı söz konusu olduğu sürece insanoğlunun bir şekilde daima onun pençesine düşeceğini küçük yaşta idrak etmiştir. Kısaca özetlemek gerekirse, kahramanın maceraya başlamasına vesile olan soru işareti “av” ve “avlanma” olgusu etrafında şekillenmiştir. Destanda birçok hadisenin avcılık sanatına dayalı olarak şekillenmesinde, avcılığın ilk hayat döngüsünün sürdüğü zaman diliminde hayatı devam ettirebilmenin neredeyse tek yolu olması rol oynar.

Avcılık sanatı her toplumun en kadim dönemlerinden bu yana varlığını korumuş bir kavramdır. Ancak, her toplumun av ve avcılık ile ilgili unsurlara yaklaşımı farklı seyirler takip etmiştir. Her kültürel şekillenmede olduğu üzere, avcılıkla ilgili birçok ölçüt de toplumların zihniyet, yaşayış, inanış ve benzeri kalıplarına göre gelişim sergilemiştir. Mesela, hemen her toplumun kutsal kabul ettiği bir hayvan vardır. Bazı toplumlarda bu hayvanın avlanıp kurban edildiğine şahit olunur. Bazılarında ise kutsal hayvanın öldürülmesi kesinlikle yasaklanmıştır. Ural Batır Destanı’nda da avlanması yasak bir hayvan söz konusudur.

Kuşlar Padişahı Samrav’ın Güneş’ten doğan kızı Humay, eşi Ural Batır’ın ölümünden sonra büyük kedere gark olur. Öyle ki, onun ölümünden sonra tekrar insan donuna girmeyeceğine dair ant içerek “Akkuş” yani “kuğu”ya dönüşür.

“Homaj.

“Humay:

'Aj Uralым, Uralым,
 Jәneñә kilep jetmәnem,
 Ađaq hyđeñ işeter,
 Kyñelemde watmanым.
 Hiñә jәřtә osorap,
 şatlyqymdan qыđ vulьp,
 Qoş tunьmды halqajным.
 Javьzdarqa jav asьp,
 Jaqşыlьqqa jul asьp,
 Aqvuğ atqa mengәngә,
 Bulat qыls totqanqa,
 Iñ vәxetle ver vulьp,
 Min ođatьp qalqajным.
 Jәneñә kilep jetmәnem,
 Avьđьñdan ypmәnem,
 Ni әjtereñ belmәnem,
 Inde xәđer niřlәjem,
 Ni әjtergә belmәjem,
 Qыđ vulьp kemgә qarajым,
 Homaj imsem qalha la,
 Keřelәr qoş tihә lә,
 Qoş tunьmды halmajым,
 Sittәr kyđen alьrlьq
 Qavat hьlv vumajым.
 Hindәj vatьp tava almam,
 Batьrqa әsә vula almam,
 Aqvuğ atьp, vulatqa
 Batьp hajlap virә almam,
 Qoş keјәmә qalьrmьp,
 Tьv jomorqa halьrmьp,
 Balam vuha qoş vulьp,

'Ay Ural'ım, Ural'ım,
 Hayattayken gelip yetişemedim,
 Son sözünü işitip,
 Gönlüme basamadım.
 Sana gençlikte rastlayıp,
 Sevincimden kız olup,
 Kuş donumu çıkardım.
 Kötülere savaş açıp,
 İyiliğe yol açıp,
 Ak boz ata binmene,
 Polat kılıç tutmana,
 En bahtlı biri olup,
 Ben gönderip bırakmıştım.
 Hayattayken gelip yetişemedim,
 Ağzından öpemedim,
 Ne söyleyeceğini bilemedim,
 Artık şimdi ne yapayım,
 Ne diyeceğimi bilemiyorum,
 Kız olup kime bakayım,
 Humay ismim kalasa da,
 İnsanlar kuş dese de,
 Kuş donumu çıkarmayacağım,
 Başkalarının gözünü alacak,
 Tekrar güzel olmayacağım.
 Senin gibi batır bulamam,
 Batıra ana olamam,
 Akboz atını, polatı,
 Batır seçip veremem,
 Kuş donunda kalırım,
 Kısır yumurta yaparım,
 Yavrum olursa, kuş olur,

Hineñ kerheğ ujıñdaj,
Tətə buha, aq bulır.
...” (M.B.V., s. 136-139)

Senin kirsiz düşüncen gibi,
Rengi olsa, ak olur,
...”

Humay, Ural'a sonsuz bir aşkla bağlanmıştı. Onun ölümünden sonra dünyevi bütün hazzardan uzaklaşmıştı. Bu nedenle bundan sonra asla insan suretine girmeyeceğine dair ant içer. Böylece, Humay kuğuya dönüşür. Başkurtlar, Ural Batır'a olan saygılarından dolayı Humay'ın soyundan geldiklerine inanılan “akkuş” yani “kuğu”lara dokunmazlar. Akkuşların, Humay soyundan gelen kutsal kuşlar olduğu düşünülür. Bu nedenle etinin yenmesi haramdır ve avlanması yasaktır.

“Bajtaq jıldar uğqan huñ,
Homaj Uralın haqınqan;
Аһһһ julı bujınan
Osop jərəp talrıqan,
Uralqa kilep qajala,
Uraldı ujlap moe səskən,
Aqqoş bulıp tyl jəjep,
Aqqoş tıvın yrsetkən.
Мһһһ varı belgən, ti,
Ural toqomo qoştar, tip,
Ber tuqandaj kyreşep,
Av avlavdan tıjışır,
Aqqoş totop jejmətkə,
Tip hər kemgə əjteşep,
Aqqoş yrsep kitkən, ti,
Aqqoş ite keşegə
Şuqa xaram buqan, ti.
...” (M.B.V., s. 136-139)

“Uzun yıllar geçtikten sonra,
Humay, Ural'ını özlemiş,
Onun yolu boyunca,
Uçup yürüyüp kanat çırpmış,
Ural'a gelip kayaya,
Ural'ı düşünüp kederli ötmüş,
Akkuş olup döl yayıp,
Akkuş neslini üretmiş.
Bunu hepsi bilmiş, (de),
Ural tohumu kuşlar, diye,
Bir kardeş gibi görüp,
Avlamayı yasaklayıp,
Akkuş tutup yemeyiniz,
Diye herkese söyleyip,
Akkuş üreyip gitmiş, (de),
Akkuş eti insana,
Bu nedenle haram olmuş, (de).
...”

İlkel çağlarda bazı hayvanların kabilenin ilk atası veya başka bir statüye bağlı olarak bazı kabileler tarafından kutsal kabul edildiğine yukarıda işaret edilmişti. Humay'ı yani "akkuş"ları bu açıdan değerlendirdiğimizde, ilk atadan ziyade ilk ataya ait olmasından ötürü kutsandığı -ki "Ural'ın tohumları" ibaresi ile kutsallığın Ural'dan kaynaklandığı izah edilmiştir- anlaşılmaktadır. Bu nedenle, Başkurt avcılık gelenekleri içinde kuğuların öldürülmesi kati suretle söz konusu değildir.

11. Kahraman daima ilahî güçler tarafından korunur. (Yardımcı eren tipi / aksakal tipi)

Ural Batır tanrıya benzer bir yaradılışa sahiptir. Onun doğumunu haber alan düşmanları, daha çocukken ondan kurtulmak istemiştir. Ural Batır doğduğu an gökte uçan devler yere düşer. Doğumu ile düşmanları için oluşturacağı tehdidin belirtileri yeraltı dünyasının sakinlerini endişelendirir. Ancak bütün uğraşlarına rağmen düşmanlarının çocukken Ural'ı öldürmesi mümkün olmaz. Ural Batır, ilahî bir kalkanla korunmaktadır.

“Нънсъ дејевдѣр килеп,
 Бер қарт дејевдѣнъ велеп,
 ‘Анав сақта ај, батшам,
 Бер јѣш бала тѣвқанда,
 Аньнъ тавъшъ кілгѣндѣ,
 Кѣктѣ оsqан дејевдѣр,
 Баръ қолар тѣшкѣјне,
 Ань urlар алърқа,
 Үтереп јуq қыльрқа,
 Барқан дејев, јендѣрдѣнъ
 Бала теклѣр қарақас,
 Тотарқа тѣп уqталқас,
 Барқаб вере қурқывдѣн

“Falcı (sınçı) devler gelip,
 Bir yaşlı dev bilip,
 ‘O zamanda ay padişahım!,
 Bir genç bala doğanda,
 Onun sesi gelende,
 Gökte uçan devler,
 Hepsi yere düşmüştü.
 Onu çalıp almaya,
 Öldürüp yok etmeye,
 Varan dev, cinler,
 Çocuğa dikkatlice bakınca,
 Yakalamak için saldırınca,
 Varan biri korkudan,

Jərəgə qusьp ylgəjne.
 ...” (M.B.V., s. 60-61)

Yüreği kopup ölmüş.
 ...”

Ural Batır'ın ilahî bir el tarafından doğumundan itibaren korunduğu gayet açıktır. Onu öldürmeye gelen devler sadece ona baktıklarında bile korkudan ölecek duruma gelmiştir. Sıradan bir çocuğun bunu başarması mümkün değildir. Ural Batır, Tanrı tarafından bir görevi yerine getirmek üzere kutsanarak gönderilmiştir. Destan kahramanlarının hepsi için aynı şeyi söylemek mümkündür. Görev başarılana dek ölüm bir tarafa, çoğu kez kahramanın herhangi bir fiziksel düşkünlüğüne dahi rastlanmaz.

Ural Batır'ın en gözde eşi olan Humay, onun en iyi yardımcılarından biridir. Humay, ilahî kökenli bir kadındır. Annesi Güneş'tir. Babası Samrav, kuşlar padişahıdır. Humay'a insan demek mümkün değildir. Onu peri kızı veya tanrıça olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Humay, oldukça zeki bir kadındır. Tehlikeleri önceden sezerek Ural Batır'ı çeşitli hilelerden korur. Şülgen'in Ural Batır'a bir zarar vermeyi düşündüğünü sezen Humay buna fırsat tanımaz:

“U Uraldь yterep,
 Yđe danь ir vuləp,
 Homajdь la yđe aьp,
 Aqьud atqa atlanьp,
 Bulat qььs qullanьp,
 Dan aьvdь ujləqan.
 ...” (M.B.V., s. 88-89)

“O Ural'ı öldürüp,
 Kendi namlı er olup,
 Humay'ı da kendi alıp,
 Akbozat'a binip,
 Polat kılıç ile kuşanıp,
 Nam almayı düşünmüş.
 ...”

“Şylgən qomhьv jərəgəngə,
 Həman şige vuqanqa,
 Ural, Şylgən həjləşep,

“Şülgen'in durgun gezmesini,
 Hâlâ şüpheli oluşuna,
 Ural, Şülgen söyleşip,

İkəv-ara serləşep,
 Utırqanda Şylgəndəñ,
 Нытық жеңен кыргəнгə,
 Homaj anan şıkləngən.
 Ural jatha joqlarqa,
 Biş kən totoş joqlaqas,
 Şylgəndən qıǵ şıkləngəs,
 Qıǵdar qujqan haqlarqa,
 Şylgən jatqan ber jaqta,
 Aıǵımlanqan torlaqta.
 Şylgən uıǵ sıǵmagas,
 Homaj his jul qujmagas,
 ...” (M.B.V. , s. 90-91)

İkisi arasında sırlaşıp,
 Oturduğunda Şülgen'in,
 Soğuk yüzünü gördüğünde,
 Humay ondan şüphelenmiş,
 Ural yatsa uykuya,
 Beş gün kalkmadan uyuyunca,
 Şülgen'den kız şüphelenince,
 Kızlar korumaya almış,
 Şülgen yatmış bir tarafta,
 Ayrılmış bir bölümde,
 Şülgen'in planı olmamış,
 Humay hiç fırsat vermemiş,
 ...”

Batırlığını ispatladıktan sonra polat kılıç ve Akbozat gibi olağanüstü özellikleri olan iki yardımcı unsuru Ural Batır'a veren de Humay'dır. Bu iki silah Ural'ın verdiği mücadeleyi kazanmasında büyük rol oynamıştır.

Humay'dan sonra kahramana yardım eden ilahî nitelikli varlıklardan en önemlisi kuşkusuz Humay'ın hediyesi gök menşeli at, Akbozat'tır. Akbozat tek başına bir orduya denktir. Humay'a annesi Güneş'in hediyesidir. Akbozat yeryüzüne ait bir varlık değildir. O, gökte doğmuş ve büyümüştür. Akbozat ilahî yaradılışlı bir attır. At bahsinde özellikleri üzerinde daha ayrıntılı durulacağından, sadece ilahî yardımcı tiplerden biri olduğunun belirtilmesi bu bahis için yeterli olacaktır.

Humay'ın diğer hediyesi “polat kılıç”tır. Polat kılıç değerli ve kutsal bir silahtır. O da gök menşelidir. Polat kılıca sahip olan kişinin önünde duracak hiçbir engel yoktur. Destanda Humay kılıcın özelliklerini şu şekilde dile getirir:

“His jeñen tut almattaj,

“Yüzünü hiç pas almayacak,

His berəv kər qılmattaj,
 Utqa qarşy ut bulır,
 Hıvqa qarşy hıv bulır,
 Jen, dejevdeñ varıhın,
 Ylemendəj qırqıtır,
 Quj harıqtaj ərketər
 Bulat qıls birəjem;
 ...” (M.B.V, s. 75-76)

Hiç kimsenin güç yetiremeyeceği,
 Ateşe karşı ateş olur,
 Suyu karşı su olur,
 Cin, devlerin hepsini,
 Ölümü gibi korkutur,
 Koyun-koç gibi ürkütür,
 Polat kılıç vereyim;
 ...”

“Türk Destan Kahramanı Kalıbı” başlığı altında destanda kahramanın daima ilahî güçler tarafından gözetildiğine ve ilahî yardımın kahramana çeşitli vasıtalarla ulaştırıldığına dikkat çekilmiştir. Ural Batır Destanı’nda da kahramanın takviyeye ihtiyacı olduğunda ilahî güçler derhal devreye girer. Destanların bir çoğunda Tanrı’nın inayetinin doğrudan değil de bir vesile ile kahramana ulaştırılması yolu benimsenmiştir. Ural Batır’a da ilahî yardım Humay yoluyla ulaştırılmaktadır. Akbozat ve polat kılıç sıradan varlıklar değildir. Tanrı tarafından gönderilen varlıklar olmaları hasebiyle olağanüstü etkiye sahiptirler. Her ikisine aynı anda sahip olan kişinin yeryüzünde aşamayacağı engel yoktur. Ural Batır’ın düşmanları sadece Akbozat ve polat kılıçtan korkmaktadır. Bu iki silahı ele geçiremedikleri sürece daima yenilmeye mahkûm olduklarının farkındadırlar. Ezreke, bu yenilgiden kurtulmanın yolunun Humay’ı kandırmak olduğunu söyler. Çünkü, Humay’ın rızası olmadan Akbozat ve polat kılıca sahip olmanın yolu yoktur.

“Хедер ваџгә шу кәрәк,
 Кеҗе вулқан ир кәрәк,
 Қоҗаһ қыџь Номайџь,
 Арҗај алыр ир вуһын,
 Қыџь јаратыр јеgette,
 Ақвуџ ман вулатты,
 Былөк итерџәј вуһын;

“Şimdi bize şu gerek,
 İnsan olan er gerek,
 Güneşin kızı Humay’ın,
 Saygı duyacağı (etkileneceği) er olsun,
 Kız beğenip yiğidi,
 Akboz ile Polat kılıcı,
 Hediye eder olsun;

Buğ at menep ir taphaq,
 Qъđ teləhə qъđ virep,
 Mal teləhə mal virep,
 Bej bulam tip ьmһьһа,
 Berəj ilgə vej qыьр,
 U jegette arvahaq,
 Beğ Uraldь jenəvbeđ,
 Jer əttəndə keşenən
 His ver tarьq kыrməvbeđ,
 Tigənevbeđ itəvbeđ,
 Barьn qulda totartьđ'.
 Tigən hyđđe işetkəs
 ...” (M.B.V., s. 61-62)

Boz ata binecek er bulsak,
 Kız dilerse kız verip,
 Mal dilerse mal verip,
 Bey olayım diye buyurursa,
 İllerden birine bey kılıp,
 O yiğidi etkilesek,
 Biz Ural'ı yeneriz,
 Yer üstünde insandan,
 Hiçbir darlık görmeyiz,
 Dilediğimizi ederiz,
 Hepsini elimizde tutarız'.
 Denen sözü işitince,
 ...”

Destanda Ural Batır'ın en çok yardım ve destek gördüğü yer Samrav Padişahı'nın yurduudur. Bu yerde hiçbir kötülük yaşanmamaktadır. Ural Batır'ın mücadele ettiği kötü güçlerin tamamı aynı zamanda Samrav'ın da düşmanıdır. Samrav'ın kuşlar padişahı olması, iki kızından Ayhılıv'ın annesinin Ay, Humay'ın annesinin Güneş olması gibi gökle ilgili ayrıntılar bu diyarın Tanrı tarafından takdis edildiği hatta Tanrı'ya mahsus bir mekân olduğu çağrışımı uyandırır. Samrav ve ailesinin oluşum şekli onların insan dışı kozmolojik tipler olduğunu göstermektedir. Ural Batır'ın düşmanları, Samrav ve kızlarının da ortak düşmanıdır. Ezreke ve Kehkehe, Ural Batır daha dünyaya gelmeden evvel Samrav ile süregelen bir mücadelenin taraflarıdır. Sırasıyla Şülgen ve Ural'ın Humay için dile getirdiği aşağıdaki sözler, Humay ve Samrav'ın ilahî niteliklerini betimlemektedir:

“Tirə jaqь var qъđ đa,
 Haraj aldь var jer đə,
 Şu һыьvđan jəm alqan,
 Barь şunan jənləngən

“Sağı solundaki bütün kızlar da,
 Saray önündeki bütün yerler de,
 Bu güzelden can almış,
 Hepsi onunla canlanmış,

Нымақ төтлө тојолқан,
 Кыџ алдында бар доңја
 Гыјә аһа ежелгән
 Номай тигән ошолор,
 Тип естән ујлақан.
 ...” (M.B.V., s. 67-70.)

Âdeta böyle hissedilmiş.
 Göz önündeki bütün dünya,
 Sanki ona eğilmiş,
 Humay denen işte budur,
 Diye içinden düşünmüş.
 ...”

“Ural:
 Былар his тә кешегә
 Бер јавъзлық itмәгән,
 Үтереп, қан қојмақан,
 Кешегә дошман вумақан.
 ...” (M.B.V., s. 92-93.)

“Ural:
 Bunlar hiç de insana
 Bir kötülük etmemiş,
 Öldürüp kan dökmemiş,
 İnsana düşman olmamış.
 ...”

Ural Batır'ın sahip olduğu diğer bir yardımcı araç olağan dışı hususiyetleri olan sihirli bir değnektir. Bu sihirli değnek Kehkehe'ye aittir. Destanda değneğin özellikleri Kehkehe'nin oğlu Zerkum tarafından aşağıdaki gibi tasvir edilir:

“U тајақтыñ дань şu,
 Нывқа төшһөñ батmathыñ,
 Утқа inhәñ janmathыñ,
 Kyrenmәtkә telәhәñ,
 His бер јән дә kyrәlmәт,
 Дошман hine едләһә,
 His сақында тавалмаҗ'.
 ...” (M.B.V., s. 44-45)

“O değneğin namı şu,
 Suya düşsen batmazsın,
 Ateşe insen yanmazsın,
 Görünmezlik dilersen,
 Hiçbir canlı da göremez,
 Düşman seni izlese,
 Hiçbir zaman bulamaz.'
 ...”

Kehkehe'yi yenen Ural Batır değneği ondan alır. Bu değnek taşıdığı özellikler itibarıyla olağanüstüdür. Ancak, ilahî bir yardım aracı olmaktan ziyade sihirli bir araçtır. Ural Batır Destanı'nın konusu yüzeysel olarak değerlendirildiğinde, destan kötülükle iyiliğin mücadelesi üzerine kurulmuştur

diyebiliriz. Her iki taraf da çeşitli güçlerin hâkimidir. İyiliğin temsilcileri Tanrı'nın, kötülüğün temsilcileri şeytani güçlerin emrinde hareket etmektedir. Akbozat ve polat kılıç, Tanrı katından gelen kutlu unsurlardır. Değnek de muhtemelen kötülük dünyasının özü ile yoğrulmuştur. Ural Batır, değneği sadece bir kez Ayhılıv'ı bulup getirmek için kullanır. Daha sonra değnek tekrar kötülüğün temsilcilerinden Şülgen'in eline geçer. Yani, sihirli ve olağan dışı güçleri de olsa kötülük dünyasına ait bir varlığın, iyilerin dünyasında yeri yoktur. Polat kılıç ve Akbozat'ı elde ettikten sonra Ural'ın bu değneğe ihtiyacı kalmamıştır.

12. Kahramanın en önemli yardımcısı olağanüstü özellikleri olan atıdır.

At tipi başlığı altında konuyla ilgili gerekli açıklamalar yapılmıştır.

13. Kahraman bir ülküyü gerçekleştirmek, yiğitliğini ispatlamak veya intikam almak için maceraya atılır.

Ural Batır Destanı'nın kahramanı makro-kozmik¹⁴ manada bir zafer için yola çıkar. Onun ilk hedefi bütün insanlığa ölmezlik sağlamak ve yaşayabilecekleri bir yurt kurmaktır. Ural ve ailesinin hayat şartları ilk insanların hayat tarzı ile benzerlik taşır. Destanın başında Ural, yaşadığı sahada başka insanların varlığından habersizdir. Avcılık yaparak geçimlerini sürdüren ailenin karınlarını doyurup sağ kalmaktan başka kaygıları yoktur. Bu hayat oldukça basittir. Soyut kavramlara ilişkin düşünce yeteneği henüz gelişmemiştir. Ailenin en büyük düşmanı ölüm, somut bir varlık olarak tasvir edilmektedir. Yaşanılan çevrede daha güçlü bir canlının yaşamaması, onları ölümün kendilerinden çok uzakta olduğuna inandırmıştır. Hatta, yaşadıkları sahadaki en güçlü canlılar olmaları hasebiyle kendilerini diğer canlılar için "ölüm" olarak betimlemektedirler.

¹⁴ Joseph CAMPBELL, **Kahramanın Sonsuz Yolculuğu**, Çev.: Sabri GÜRSES, İstanbul, 2000, s. 51.

“Ауығын-һыңлау кырмаған,
 Үлем вағын белмәгән,
 Бар нәмәгә ылемде
 Үдем мин тйп һанаған.
 ...” (М.Б.В., с. 2)

“Ағы-сызı görmemiş,
 Ölümün varlığını bilmemiş,
 Var olan bütün canlara ölüm
 Benim özüm, sanmış.
 ...”

Şülgen'in aşağıdaki sözleri, ailenin ölümle ilgili anlayışını dile getirir:

“Şylgән:
 Кеҗе јенәр ылемден
 Мында килеп сықтағын
 Беҗде килеп таптағын
 Атам һөјләр бирде бит;
 Вағы јөнгә веҗ ылем
 Тйп тағы ла әјте бит!
 Инде ниҗән өркәһен,
 Qan esevдән qurqahын?
 ...” (М.Б.В., с. 6-10)

Şülgen:
 “Kişiyi yenen ölümün
 Buraya gelip çıkamayacağını
 Bizi gelip bulamayacağını
 Babam bize söylemişti ya
 Bütün canlara ölüm biziz
 Deyip daha da söyledi ya!
 Şimdi neden ürküyorsun,
 Kan içmekten korkuyorsun?
 ...”

Yukarıdaki dizelerden de anlaşılacağı üzere, Ural Batır ölüm konusunda ailesi ile aynı görüşte değildir. Analitik düşüncenin henüz gelişmediği bir çağda, Ural Batır'ın ailenin diğer fertlerine göre daha olgunlaşmış bir zihniyete sahip olduğu görülür. Ural Batır, etraflarını saran dünya ve hayatları üzerinde küçük yaşlardan itibaren akıl yürütür. Diğerleri ise her şeyi olduğu gibi kabullenmeyi ve kendilerine söylenene inanmayı tercih eder. Ural, babası Yenbirzi'nin ölümle ilgili söylediklerini olduğu gibi kabul etmek yerine irdeleyerek sorularına cevap bulmaya çalışır.

Şülgen'in yukarıda ölüm ile ilgili söylediklerine Ural'ın verdiği cevap konuyla ilgili şüphelerini ortaya koyar:

“Ural:

Tilberlek tə, tiǰlek tə,
Kəsləlek tə, ǰurlıq ta,
Tyǰemlek tə, haqlıq ta,
Hiǰgerlek tə, kəndəǰ ǰə,
Tənlə joqlap jatqanda,
Arǰtlan, volan qarplanǰ,
Ajǰv, taqǰ vytəne
Alar vədǰən kəmmə ni?

...

Kəshəǰənə kəsləhə
Ylem vula tygelme?
Ylemdən qurqǰp jaldǰmqǰ
Sumǰp jatqan valǰqǰa,
Qajala sǰr-sǰv kileşer,
Ərkəp osqan qoş-qortqǰ
Totop vaşǰn səjnəgən,
Jəreǰən jarǰp aşaqan,
Kəshəǰ hanap varǰhǰn
Avlap qomarǰn asqan
Jamandarǰǰn jamanǰ
Şu julanǰ tavǰvsǰ,
Jerǰə ylem səsevse
Oşo ajmaqta vəd dyrtəv
Bulavǰǰ hun tygelme?
In ylemdən javǰzǰ,
Varǰ jənde qǰjǰvsǰ,
Tǰp varǰhǰ ujlaşǰp,
Beǰe ylem hanaşǰp,
Varǰ vədǰə qarşǰ,
Suqmar itep tǰrnaqǰn,

“Ural:

Çeviklikte, tezlikte,
Güçlülükte, zorlukta,
Sabırlılıkta, gözü açıklıkta
Sezgide, gündüzde
Gece uyuyup yatanda
Aslan, geyik, kaplanı
Ayı dahi diğerlerinin
Onların bizden neyi eksik?

...

Güçsüzünə güçlüsü
Ölüm olur deǰil mi?
Ölüməndən korkup girdapta
Sinip yatan balıǰa
Kayalarda ötüşüp geçinen
Ürküp uçan kuş-kurda
Tutup başını çiǰnemiş
Yüreǰini yarıp yemiş
Güçsüz sanıp (sayıp) hepsini
Avlayıp iştahını açmış,
Yamanların yamanı
Şu yolu (âdeti) bulanı
Yere ölüm saçanı
Bu aymakta (yurtta) biz dördümüz
Bulunuyoruz deǰil mi?
Ölümün en yavuzu
Bütün canlara kıyıcı
Diye hepsi düşünüp
Bizi ölüm sayıp
Hepsi bize karşı
Sopa yapıp tırnaǰını

Şonqar itep jərəgen,
 Баръ vergə tuplanьp,
 Bergə kilep uqtalьp,
 Beğden ətke taşlanha,
 Atajьm beđgə həjləgən,
 Beğ əle his kyməgən,
 Ylem şunda beğden də
 Kyđ aldьnda vatmatьm?
 ...” (M.B.V., s. 6-10)

Doğan edip yüreğini
 Hepsi bir araya gelip
 Beraber gelip atılıp
 Bizim üstümüze saldırırsa
 Atamın bize söylemiş olduğu
 Bizim de hiç görmemiş olduğumuz
 Ölüm o an bizim de
 Gözümüz önünde durmaz mı?
 ...”

Ural Batır'ın sergilediği septik yaklaşım, ilk çağın yarar prensibine dayalı hayat şartlarına göre rasyonel ve idealist bir bakış açısıdır. Destan kahramanının amacı kaosu kozmosa çevirmektedir. Ural Batır önce kaosu yaratan etkenleri tespit eder. Daha sonra bu etkenleri etkisiz hâle getirmek üzere yola çıkar. Macera kozmosu yeniden inşa etmeye yarayacak kutlu bilginin elde edilmesi ile son bulur.

Ural Batır insanlığın yaşadığı kaosu sorumlusunun “ölüm” olduğunu düşünerek, ölümün yok edilmesi halinde dünyada hiçbir kötülüğün kalmayacağına inanmaktadır. İnsanlığın mutlu olabilmesinin, acı ve ıstırapın dinmesinin tek yolu ölümün yok edilmesidir. Ural Batır bu amaçla yola çıkar ve ölümü ararken karşılaştığı her türlü kötülükle mücadele eder. Vardığı her ülkede ölüme yol açan etkenleri yok ederek halka özgürlüklerini bağışlar.

Kahraman amacını destanın muhtelif bölümlerinde ısrarla dile getirir. Ural Batır'ın ilk vardığı ülke Katil Padişah'ın ülkesidir. Burada Katil Padişah'ın halkı düşürdüğü sefaletle tanık olan Ural Batır'ı yaşlı bir kadın geri dönmesi için uyarmak ister:

“Beđđəj əsələ bala,
 Qasqan ir-at kyp mьnda,

“Bizim gibi analı bala,
 Kaçan er-at çok burada,

Барһы ла қан илап,
 Јөрөј қасыр урманда.
 Јеget, ізge ikәнheñ,
 Јақсы ujда kilgәнheñ,
 Агь варма, gajt kire,
 Qanlı jergә kilgәнheñ,
 Јавьз ilgә kilgәнheñ.
 ...” (M.B.V., s. 23-24)

Hepsi de kan ağlayıp,
 Yaşıyor kaçıp ormanda.
 Yiğit, kutlu imişsin,
 Güzel fikirle gelmişsin,
 İleriye gitme, dön geri,
 Kanlı yere gelmişsin,
 Kötü ile gelmişsin.
 ...”

Ural Batır'ın yaşlı kadına verdiği cevap Ural Batır'ın amacını açıkça ifade etmektedir.

“Ural:
 ‘Ньвдар кисеп, тав ашыр,
 Кур жыл вујь kilgән men,
 Кур јулдарды uđqanmьn,
 Kyđ jәşergән ylemde,
 Eđlәр mьnda tapmaham,
 Başьn savьp өđmәhәм,
 Kyđgә kyrengән ylemge,
 Keşe qanьn qojarqa,
 Alarqa јul qujmatьn;
 Əjtkәnemә jetmәhәм,
 Barьn jerdән јujmaham,
 Ural vulьp jөрәmәmen’
 Tigән hydән əjtkән də,
 Hav vulьqьd tigән də,
 ...” (M.B.V., s. 24-25)

“Ural:
 Sular geçip, dağ aşyp,
 Çok yıllar boyu gelmişim ben,
 Çok yolları aşmışım,
 Göz yaşartan ölümü,
 İzleyip burada bulamazsam,
 Başını kesip koparmazsam,
 Göze görünmeyen ölümü,
 İnsan kanını dökmeye,
 Almaya yol vermem,
 Söylediklerime yetemezsem (yapamazsam)
 Hepsini yeryüzünden yok etmezsem
 Ural olup yaşayamam (yürüyemem)
 Denen sözleri söylemiş de,
 Sağ kalın demiş de,
 ...”

Ural Batır'ın çıktığı maceradan şahsi bir beklentisi yoktur. Nitekim, Katil Padişah'ın ülkesine vardığında padişahın kızı meydanda toplanan yiğitler arasından Ural Batır'ı kendine eş olarak seçer.

“Batşa qıdъ aralap,
 Bar jegette hajlaqan,
 Arahъnan aq şardaj,
 Ber jeget tә tapmaqan.
 Ağaq siktә jaqъnlap,
 Uralqa kilep jetkән ti,
 Tuqtap torop şu jerđә
 Uralqa hyđ quşqan ti,
 Qulъna alъp ver alma,
 Uralqa qıdъ virgән ti.

...

Ber aqhaqal şu saqta,
 Jul başlarqa bulqan ti,
 Kejәv buldъñ veđgә tip,
 Arqahъnan hәjgән ti.
 ...” (M.B.V., s. 28-29)

“Padişah kızı dolaşıp,
 Bütün yiğitlere bakmış,
 Aralarından beğendiği,
 Bir yiğit de bulamamış.
 Son tarafa yaklaşıp,
 Ural’a gelip yetişmiş (de),
 Durup beklemiş orada,
 Ural’a emir vermiş (de),
 Eline alıp bir elma,
 Kız Ural’a vermiş (de),

...

Bir asker o sırada,
 Yol göstermeye başlamış (da),
 Damat oldun bize diye,
 Arkasından sıvazlamış (de),
 ...”

Bu seçim sıradan birinin başına gelebilecek en güzel şeydir. Fakat, Ural Batır maddi menfaat sağlamak, taht sahibi olmak gibi dünyevi hırslar peşinde değildir. Padişahın damadı olmak onun için hiçbir anlam ifade etmemektedir. Padişahın kızının kendisini seçmesinden hemen sonra, meydana gelen Katil Padişah’ın insanları köle ve kurbanlık olarak ayırdığını gören Ural Batır bu duruma tahammül edemez. Padişahın kızını reddeder ve töresine karşı çıkar. Bir destan kahramanı olarak Ural Batır’ın mazluma yapılan haksızlığa kayıtsız kalması mümkün değildir.

“Batşa tigән nәmәne,
 Keşe hujar jolanъ,
 İşetep tә, kyrep tә,
 Nisә jıldar jәrep tә,

“Padişah denen şeyi,
 Kişi kesen adeti,
 İşitip de, görüp de,
 Nice yıllar yürüdüm de,

His ver jerdə kymənem,
 Barlıqın da belmənem.
 Min his jola belməjmen,
 Ylem tigən javızdъ,
 Yterergə eđləjmen;
 Jolanan da qurqmajmъn,
 Ylemdən də ərəkməjmen;
 Keşe tygel, qoşto la,
 Nindəj ylem kilhə lə,
 Kilep qulъn halha la,
 Ань вірег ylemgə,
 Qul qavşъrъp tormajmъn!
 ...” (M.B.V., s. 31-32)

Hiçbir yerde görmedim.
 Varlığını da bilmem.
 Ben hiçbir âdeti bilmem.
 Ölüm denen kötüyü,
 Öldürmek için arıyorum,
 Âdetinden de korkmuyorum,
 Ölümden de ürkmüyorum;
 İnsan değil, kuşa da
 Ölüm gelse de,
 Gelip el salsa da,
 Onu verip ölüme,
 Kol kavuşturup (ovuşturup) duramam
 ...”

Kahraman, “*Ölümden de ürkmüyorum*” dizesi ile taşıdığı kutsal amaç adına her türlü mücadeleyi göze aldığını ifade etmektedir. Destan kahraman tipi bütün destan boyunca yola çıkma amacına sadık kalır. Ölümü ararken ölüme neden olan varlıkları ortadan kaldırır. Daha evvel de dediğimiz gibi destan kahramanının halkın uğradığı işkence ve haksızlığı görmezden gelmesi düşünülemez. Onun dünyaya gelme amacı millete veya insanoğluna esenlik sağlayacak düzeni sağlamaktır. Kahramanın bu konuda taşıdığı hassasiyet aşağıdaki dizelerde dile getirilmiştir.

““Qorvandarđъ totmaqъđ,
 Qъđъn hъvqa taşlaqъđ,
 Iren utqa atъqъđ,
 Въ jegette въqavlap,
 Ađaq miñə itegeğ’,
 Tip dyrt vatъrqa quşqan ti.
 Yđe təxetkə utъrъp,
 Başqarъvđъ kətkən ti.

““Kurbanları tutmayın,
 Kızı suya atınız,
 Eri ateşe atınız,
 Bu yiğidi bağlayıp,
 Sonra bana getiriniz’,
 Diye batırlara emir koşmuş (de)
 Kendi tahta oturup,
 Başlamasını beklemiş (de),

Aqhaqaldar qıdđardı,
 Qulı vəjle irdərdə,
 İren utqa taşlarqa,
 Qıdqalışa başlaqas,
 Xalıq sır-sın ilaşqas,
 Ural ırqır sıqqan ti,
 Oşo hydən əjtkən ti:
 ‘Min kyrenmət ylemde,
 Juq itərgə sıqqan mın,
 Qan esevse batşanan,
 Keşe aşar dəj evdən
 Bar keşene qotqarın,
 Jən şişmənen hın alır,
 Ylgəndərdə tereltev,
 Əsən tıvqan vatırmın!
 Xalıq ilaşır torqanın
 Kyđ aldında kyrgəndə,
 Xalıqtın qanlı yleme,
 Xalıqqa qulın halqanda,
 Ylem mən jav asır
 Batır qarap torormı?
 Javızdarqa jul qujır,
 Batır qırqır qalırmı?
 Kit, aqhaqal artavan,
 Təş dur batşa arvanan,
 Qoldar qulın siseged,
 Qıdđar qulın siseged!’
 Tigən hydde işetkəs,
 Batşa qıdgarınqan ti,
 ...” (M.B.V., s. 32-33)

Aksakallar kızları,
 Kolu bağlı erleri,
 Erleri ateşe atmaya,
 Hareket başlamış,
 Halk hüngür hüngür ağlamış,
 Ural fırlayıp çıkmış,
 Şu sözü etmiş (de):
 ‘Ben görünmez ölümü,
 Yok etmeye çıkmışım,
 Kan içici padişahın,
 İnsan yiyen devden,
 Herkesi kurtarıp,
 Hayat çeşmesinden su alıp,
 Ölenleri diriltmek,
 İçin doğmuş batırım!
 Halkın ağlaşıp durduğunu,
 Göz önünde görünce,
 Halkın kanlı ölümünü,
 Halkın kolunu bağlayan,
 Ölüm ile savaş açan,
 Batır bakıp durur mu?
 Kötüye yol verip,
 Batır korkup kalır mı?
 Gidin, aksakallar uzaklaşın,
 İn büyük padişah arabandan (tahtından)
 Kulların kolunu çözünüz,
 Kızların kolunu çözünüz’
 Denen sözü işitince,
 Padişah kızarmış (de),
 ...”

Halkın derdi her şeyden önce kahramanın derdidir. Kahramanın dünyaya geliş amacı, halkı içinde bulunduğu karmaşadan kurtarıp ferah içinde yaşayacakları bir düzen tesis etmektir. O, canı pahasına halkı için savaşıır.

Kahramanın kazandığı zaferlerden umduğu tek şey halkın sevgisi ve saygısını kazanmaktır. Her kazanılan başarı kahramanın adının yüceltilmesi ile sonuçlanmaktadır. Kahraman için dünyevi hiçbir kıymetin ya da mevkiin önemi yoktur. Fakat, insanların onu kahraman kabul etmesi ve o şekilde hatırlaması çok önemlidir. Kahraman daima tevazu sahibidir. Tevazu gösterdiği oranda halkın gözünde büyür.

Zerkum'un, Ural Batır'a hayatını kurtarması karşılığında vaat ettiği hazineye karşılık o, hiçbir şey istemez. Onun sahip olmak istediği tek şey amacına nail olabilmektir.

“Miñə vylək kərəkməj,
Miñə haraj kərəkməj,
Min sьqqanmьn ilemdən,
Qotqarьrqa keşene,
Jaqlaşьrqa varьнь,
Javьz, doşman ylemdən.
...” (M.B.V., s. 42)

“Bana hediye gerekmez,
Bana saray gerekmez,
Ben çıkmışım ilimden,
Kurtarmak için insanoğlunu,
Kabirdekileri hepsini,
Kötü düşman ölümünden.
...”

Ural Batır, halkı Katil Padişah'ın elinden kurtardıktan sonra, aralarından bir lider seçip yoluna devam etmek ister. Minnettarlık duyan halk ise onun padişahın kızı ile evlenerek aralarında yaşamasını ister. Halkın yoğun arzusunu geri çeviremeyen kahraman, padişahın kızı ile evlenerek bir süre orada kaldıktan sonra yoluna devam eder. Aile kurmak ve yaşlanarak ölmek kahramana göre bir hayat şekli değildir. Onun gerçekleştirmek zorunda olduğu görev, bu tarz lüxlere müsaade etmez.

“Qan ilaqan əsələr,
 Ньqtap torqan atalar,
 Qulь wəjle balalar,
 Варъһь la kyrgən, ti,
 Јавъгыльр Uralďьñ,
 Qulьn kilep ypkən, ti.
 Ural harajqa varqan, ti
 агъ хальqтъ јьjqan ti,
 Qasqan-voťqan varьna,
 Yď jortona qajtyrqa
 Ural farman birgən, ti;
 Aranan waş hajlatьp,
 Ural kitmek vuqan, ti;
 Хальqtar јьjьn qorqan,
 Ural da vergə vuqan,
 Хальq esendə iñ qartь
 Быlaj tiep ytkən, ti:
 ‘Jeget tə, jeget ikənheñ,
 Jeget watьr ikənheñ,
 Јөрəgeñə tajanьp,
 Beləgeñde һьďqanьp,
 Beďďəjdərde qьďqanьp,
 Kilgən jeget ikənheñ!
 Batşa asьvьn quptarqan,
 Hiñə qarşь əskərgən,
 Şu ajqanly beďďərde
 Şatly azat ittergən,
 Batşa qьďь bulďь bit,
 U sewəpse bulďь bit!
 Hine həjəp şavlaştь,
 Atahь man davlaştь,

“Kan ağlayan anneler,
 Hıçkırıp duran atalar,
 Kolu bağlı balalar,
 Hepsi de görmüş, (de),
 Toplanıp Ural’ın,
 Elini gelip öpmüş, (de),
 Ural saraya varmış,
 Bütün halkı yığmış (de),
 Kaçan-saklanan hepsini,
 Öz yurduna döndürməye,
 Ural ferman vermişti, (de);
 Aralarından baş seçip,
 Ural gitmek istemiş, (de),
 Halk topluluk kurmuş,
 Ural da beraber bulunmuş,
 Halk içinden en yaşlısı,
 Şöyle deyip söylemiş, (de),
 Yiğit de, yiğitmişsin,
 Yiğit batırmışsın,
 Yüreğine dayanıp,
 Bileğine güvenip,
 Bizim gibilere acıyıp,
 Gelmiş yiğitmişsin!
 Padişahın öfkesinden kurtarıp,
 Sana karşı kışkırtan,
 Bu hususta bizleri
 Sevinçli azat ettiren,
 Padişah kızı oldu,
 O suçlu oldu ya,
 Seni sevdiğini bağırarak,
 Babası ile davalاشت,

Batşa qıdın al, jeget,
 Bergə qəmər it, jeget!
 Tigən hyddə işetkəs,
 Баръъ la dimləşkəs,
 Ural almaq vuqan, ti,
 Qıddı alıp tuj jahar,
 Ber-ağ qalmaq vuqan,ti.
 ...” (M.B.V., s. 38-40)

Padişah kızını al yiğit,
 Beraber ömür geçir, yiğit!
 Denen sözü işitince,
 Hepsi de ikna edince,
 Ural almış, (de),
 Kızı alıp düğün yapıp,
 Biraz kalacak olmuş, (de).
 ...”

Ural Batır'ın Kehkehe'yi yendikten sonra söylediği sözler, destan kahramanı tipinin amaçlarını özetlemektedir.

“Keşe jujar ylemde,
 Eğlöp sıqqan vatırmın,
 Ylem jaqlı verəndə,
 Jerdə imen qujmanım,
 Атым Ural vuqanda,
 Затım keşenən vılp,
 Въ donjaqa tıvqanda,
 Keşegə jardıam itermen,
 İlem vajman itermen,
 Keşegə doşman vuqandıñ,
 Барън tar-mar itermen!
 Batşa vuhañ bir forman
 Bətə jylan jıjlyhın,
 Keşe aşıqan vaştarъ,
 Баръ jergə ejelhen,
 Барън turap vətərmen,
 Kire keşe itermen,
 Јавъз ylem juldaşъ,
 Keşegə doşman quldaşъ,

“İnsan yok eden ölümü,
 Arayıp çıkmış batırım,
 Ölüm taraflı birini,
 Yerde sağlam bırakmam,
 Adım Ural olanda,
 Zatım insan olup,
 Bu dünyada doğduğumda,
 İnsana yardım ederim,
 İlimi zengin ederim,
 İnsana düşman olanın,
 Hepsini tarumar ederim!
 Padişahsan ver ferman,
 Bütün yılanlar toplansın,
 Kişi yiyen başları,
 Hepsi yere eğilsin,
 Hepsini parçalayıp bitiririm,
 Tekrar insan yaparım,
 Kötü ölümün yoldaşı,
 İnsana düşman kulları,

Betə jylan javъzdb
 Barъn tar-mar itermen'
 ...” (M.B.V., s. 52)

Bütün yılanı kötüyü,
 Hepsini tarumar ederim'
 ...”

Kahramanın amacı, insanlığın veya ilinin çıkarlarını gözetmek ve korumaktır. Bu amaç uğruna karşısına çıkan her türlü engeli ortadan kaldırıra kadar savaşmakla yükümlüdür. Destan geleneği içinde kahraman tipinin farklı düşmanlarla savaştığı görülür. Düşman tipi; bir canavar, yeraltı dünyasının efendisi Erlik, yabancı bir kavim veya zulmeden idarecilerdir. Düşman kim olursa olsun, hatta kahramanın evliliğini konu alan destanlar da dahil olmak üzere, kahramanın gerçek amacının halkın mutluluğu olduğu açıktır. Ural Batır bu amaç uğruna canavarlarla, zulmedici hanla ve yeraltı dünyasının güçleriyle aynı anda savaşır.

Ural Batır'ın, ağabeyi Şülgen'e verdiği nasihatten kahramanı kahraman yapan en temel kriterin, kendinden önce halkını düşünmesi olduğu anlaşılır. Bu görüşe sahip olmayan birinin ne kadar güçlü veya cesur olursa olsun kahraman olabilmesi mümkün değildir. Ural Batır, Şülgen'e batırın ilk amacının ilini mutlu etmek ve bu uğurda cesaretle hareket etmek olduğunu ifade eder.

“Batır vuqan ir batır,
 Jeñmæt nәмә bulъrmъ?
 Utqa qarşъ hъv bulъr,
 Javqa qarşъ tav bulъr,
 Yđenә tygel, varъna,
 Avъrlыqta jul bulъr,
 Batırđan il tarъqmat
 Batır his ver zarъqmat,
 Jaqşыlыqtan jalъqmat,
 Javđan da his talъqmat.

“Batır olmuş er batır,
 Yenemeyeceği şey olur mu?
 Ateşe karşı su olur,
 Savaşa karşı dağ olur,
 Kendine değil, herkese,
 Zorlukta yol olur.
 Batırdan il darlanmaz,
 Batır hiçbir zaman zorlanmaz,
 İyilikten bıkmaz (şikâyet etmez),
 Savaştan da hiç yorulmaz,

Kykkə mener batqıshıǵı,
 Jerde asır asqıshıǵı,
 Jaqşınan eskəne hıv bulır,
 Jamandan eskəne qan bulır.
 Tiep Ural jıvatqan.
 ...” (M.B.V., s. 89-90)

Göge çıkar merdivensiz,
 Yeri açar anahtarsız,
 İyiden içtiği su olur,
 Kötüden içtiği kan olur.
 Deyip Ural teselli etmiş.
 ...”

Hayatını halkının mutluluğuna adayan kahraman, Başkurtlarca ilk ata kabul edilmiş ve destanda onun öldürdüğü devlerin cesetlerinden oluştuğuna inanılan dağlara Ural denilerek adı ölümsüzleştirilmiştir. Bir destan kahramanı için halkın gösterdiği bu teveccühten daha büyük bir hediye olamaz. Kahramana cesaret ve güç veren halkının nazarında kazandığı itibardır.

14. Maceraya atılan kahraman yurdundan uzaklaşır.

Merkezî kahraman tipinin evinde oturarak zafer kazanması mümkün değildir. Kahramanın başarısı onun yol boyunca rastladığı engelleri aşmasına bağlıdır. Ural Batır da macerasına evinden uzaklaşarak başlar. Anne, baba ve ağabeyi ile yaşadığı bölgede mücadele gerektirecek bir durum ya da savuşturulacak bir tehdit söz konusu değildir. Aslında, Ural Batır'ın evinden ayrılıp maceraya çıkmasını gerektirecek, intikam, evlilik, dış ya da iç tehdit gibi somut bir neden de yoktur. Fakat, destanın teşekkül edebilmesi için kahramanın bir vesile ile maceraya atılması gerekir.

Destanın hemen başında bir yasak motifi söz konusudur. Ural ve Şülgen'in ebeveynleri avladıkları otçul hayvanların kanını bir küpte saklamaktadır. Yenbirzi, bu kandan içilmesini iki oğluna da yasaklamıştır. Anlaşıldığı kadarıyla, bu kandan içebilmek için bir takım ritüellerin yerine getirilmesi gereklidir. Bunlar yerine getirilmeden kandan içilmesi olumsuz sonuçlara yol açacaktır. Şülgen, anne ve babası evde yokken gizlice küpteki kandan içer. Ural ise Şülgen'in ısrarlarına rağmen küpe yaklaşmaz.

V. Propp, masalda maceranın başlamasına vesile olan ilk işlevin uzaklaşma, ikinci işlevin ise yasak olduğunu söyler. Olayların başlaması için mutlaka yasağın çiğnenmesi gerekir. Yasak çiğnendikten sonra aşılması gereken problem ortaya çıkar ve onunla baş edebilmek için gerekli bilgi toplanır.¹⁵ Ural Batır Destanı'nda maceranın başlayışı V. Propp'un çizelgesindeki sıralamaya çok uygundur. Anne ve baba avlanmak üzere evden uzaklaşır. Şülgen yasaklanmış kandan içer. Baba eve dönünce kandan içildiğini anlar ve Şülgen'i cezalandırır. Böylece kahramanın macerasına başlaması için gerekli neden ortaya çıkar. Yenbirzi, Şülgen'i o kadar döver ki, neredeyse öldürecektir. Daha önce "ölüm" kavramının kendilerinden uzakta olduğuna inanan aile, ölümün varlığını bu kadar yakından hissedince dehşete kapılır. Ölümü bütün insanlığın ortak düşmanı olarak telakki eden Ural, onu yok edecek çareyi bulmak üzere yola çıkar ve evinden uzaklaşır.

“Bala ytep jetkənsə,
Yde jənlek totqansə,
Baş-jərəkəte aşavdan,
Һьvhьhьnqa qan esevdən
Balaların tьjqandar,
His jaramaj tigəndər.
...” (M.B.V., s. 3)

“Oğlan büyüyüp yetinceye dek,
Özü av tutana dek
Baş-yürek yemekten
Susayınca kan içmekten
Oğullarını men etmişler.
Hiç olmaz demişler.
...”

Destanda yasak motifinin üzerinde ısrarla durulur. Yenbirzi kandan içilmesini ikinci bir kez daha yasaklar:

“Һьvhahaqəđ uььnda
Ana aq һьv esegəđ,
Qapьrsaqqa tutьrqan
Qandan avьđ tartьqəđ,

“Susarsanız oyunda
İşte, ak su içiniz,
Küpe doldurulmuş
Kandan ağzınızı çekiniz,

¹⁵ Vladimir PROPP, *Masahın Biçimbilimi-Olağanüstü Masalların Yapısı*, Çev. Mehmet RİFAT-Sema RİFAT, İstanbul, 2001, s. 45-48.

Tip ыларға тақы ла
 Jola өjrөтөp qujqan ti.
 Qan esevden balların
 Тақы ла бер qat тыjqan ti.
 ...” (M.B.V., s. 3)

Diye bunlara bir daha
 Kural öğretip koşmuş, (de)
 Kan içmeyi balalarına
 Bir kez daha yasaklamış.
 ...”

Buna rağmen şülgen yasağı çığner:

“şylgen haman yđ hyden
 Ana qarap qujmaqan,
 Qarырsaqtan ağ-ağlap,
 Qandь semerep eskən, ti.
 ...” (M.B.V, s. 8-10)

“şülgen bunun üzerine kendi sözünü
 Ona bakıp (dinleyip) bırakmamış
 Küpten az-azıcık,
 Kanı somurup içmiş, (de)
 ...”

Yasağın çığnenmesi ile tehdit ortaya çıkar:

“...Janbirde qart hujyl-tajaq alыр, balalarыń almař-tilmeř hьrtьrqa totonqan. Ural řunda la aqahыn qьđqanьp әjtmәj serәřhә lә, řylgen tyđmәgән, yđ qәjven hәjlәp birgә Janbirde qart taқы la өttәp huqьraja bařlaqas, Ural atahыnыń qulьnan țarьp totqanda, ылаj tigән ti:

(...Yenbirzi yaşlı, sopa-dayak alıp, balalarını değiştire değiştire (sırayla) sıkıştırmaya tutmuş. Ural o zaman da ağabeyine acыıp söylememek için uğraşsa da (inat etse de), şülgen dayanamamış, kendi kabahatini söyleyince Yenbirzi yaşlı daha da sert dövmeje başlayınca, Ural atasının kolundan tutup böyle demiş (de):)

Mańlaj tireń hьрььp,
 Kьp jьl gөmөr uđđььp,
 Jer өttendә tapmaqan,
 Tөtөн kyrep belmәgән,

Alın terini silip,
 Çok yıl ömür sürüp
 Yer üstünde bulmadığın,
 Rengini görüp bilmediğin,

Jərəgeñ his tatmaqan,	Yüreğinin hiç tatmadığı,
Ylem tigən javzdz,	Ölüm denen kötüyü,
Taqь huqhañ balandь	Daha döversen oğlunu,
Yđ torlaqьn esendə,	Öz yuvanın içine,
Balarьñ öttəndə,	Balalarının üstüne,
Kəshəddərgə kəslənən,	Gücsüzlere güclünün
Balalarqa atanan	Balalara babanın
Kilgənene kyrergə	Geldiğini görmeye
Əđərləndəñ tygelme?	Hazırladın değıl mi?
Bəgən aqam yterhən	Bugün ağamı öldürsen
Irtən mine yterhən	Yarın beni öldürsen
Balalarьn ylgən hun,	Balaların öldükten sonra
Janqьđ torop qalqan hun	Yalnız durup kaldıktan sonra
...	...

Tigən hyđen işetkəs, Janbirde qart Şylgənde tuqmavđan tuqtaqan da, ylemdeñ kyđgə kyrenməj kileve lə var şu, ylem kilgəndər, mine şu qotortalьr, u ylemde berəjhe kyməj bumat, jənlek, qoş-qortь jьjđььp horaşьrga kərək tip, ujlaqan da, varьn da saqьrqan ti.” (M.B.V., s. 10-12)

(Diyen sözünü işitince, Yenbirzi yaşlı, Şülgen'i dövmekten vazgeçmiş. 'ölümün göze görünmeden gelişi de var, o ölüm gelmiştir, beni o kışkırtıp böyle ölümü birisi görmeyince, hayvanları, kuşu-kurdu toplayıp soruşturmak gerek diye, düşünmüş de, hepsini çağırmış (de).”)

Böylece mücadele edilecek düşman belirlenmiş olur. Bundan sonra Ural Batır, babasından ölüm ile ilgili bilgi edinir. Daha sonra da onu bulmak üzere ağabeyi ile beraber evinden ayrılarak yola çıkar.

Kahramanın serüvenindeki aşamaları inceleyen J. Campbell de, V. Propp gibi kahramanın, kahraman olabilmesi için mutlaka evinden ayrılması

gerektiğini ifade eder.¹⁶ Kahramanın yolculuğunu, kişinin kendini gerçekleştirmesi olarak izah eden J. Campbell, uzaklaşmayı kahramanın olgunlaşma yolunda attığı ilk adım olarak nitelendirir. J. Campbell, kahraman adayının bir vesile ile maceraya davet edildiğini ve kahramanların daveti kabul edenler arasından çıktığını ifade eder. Ural Batır Destanı'nı J. Campbell'in teorisine göre incelediğimizde, Humay'ın Ural ve ailesi tarafından yakalanması sözü edilen davet olarak nitelendirilebilir. Kuş donunda uçarken yakalanan Humay, kendisini öldürmemeleri için Ural ve ailesine yalvarır ve azat edilmesi halinde onlara ölüme çare olacak hayat suyunu nerede bulabileceklerini söylemeye söz verir.

“Jevəregeđ heğ mine,

İleme min qajtajm,

Jən şışmeneñ hıv julın

Heđgə əjtep kitəjem'

...” (M.B.V., s. 16-18)

“Gönderiniz siz beni,

İlime ben döneyim,

Can çeşmesinin su yolunu,

Size söyleyip gideyim.'

...”

Huma kuşunun yakalanması kahramanın yola çıkması için yapılan bir davettir. Yenbirzi'nin bir rivayet olarak hatırladığı hayat suyu hikâyesi kuş donunda yakalanan Humay tarafından onaylanınca Ural, hayat suyunu bulup ölümü yok etmek üzere evinden ayrılır.

Epiğin kendine has kuralları kahramanın evinden uzaklaşmasını mecburi kılmıştır. Evden uzaklaşma motifi kahraman olmanın vazgeçilmez şartlarından biridir.

¹⁶ Joseph CAMPBELL, a.g.e., s. 63-73.

“Ural:

Yđem min jəş buham da,
 Biş il varın veldem min,
 Berhendə yđem tıvđm min,
 Ikehen jərəp kyrdem min,
 Qalqan taqı ikəvhen,
 Kyrergə tip sьqtım min.
 ...” (M.B.V., s. 72-73)

“Miñə vylək kərəkməj,
 Miñə haraj kərəkməj,
 Min sьqqanmın ilemdən,
 Qotqarırqa keşene,
 ...” (M.B.V., s. 42)
 ‘Hıvđar kisep, tav aşır,
 Kır yıl vırı kilgən men,
 Kır julđarđı uğqanmın,
 ...” (M.B.V., s. 24-25)

“Ural:

Kendim ben genç olsam da,
 Beş il hepsini bildim ben,
 Birinde kendim doğdum ben,
 İkincisini yürüyüp gördüm ben,
 Kalan ikisini dahi,
 Göreyim diye çıktım ben,
 ...”

“Bana hediye gerekmez,
 Bana saray gerekmez,
 Ben çıkmışım ilimden,
 Kurtarmak için insanoğlunu,
 ...”
 “Sular geçip, dağ aşır,
 Çok yıllar boyu gelmişim ben,
 Çok yolları aşmışım,
 ...”

Destanın merkezî kahraman tipi mutlaka yola çıkar ve nihai zaferi kazanana dek geri dönmez.

Kahraman olmak tecrübe gerektiren bir iştir. Tecrübe kahramanın birden çok düşmanla savaşır birçok zafer kazanması ile elde edilir. Düşman ne kadar çok ve güçlü olursa kahraman o kadar yücelir. Kahramanın gittiği yol uzadıkça şöhretine şöhret eklenir. Ural Batır, oğullarına kahramanlık tecrübesinin yol yürümekle kazanılacağını söyler.

“Uldarım, tıñlañ heđgə əjtəm,
 Bigerək ilem heđgə əjtəm.
 Batır, batır vuhañ da,
 Batır beləkle tıvhañ da,

“Oğullarım, dinleyin size diyorum,
 Büyük ilim size diyorum.
 Batır, batır olsa da,
 Batır bilekli doğsan da,

Ilgə jərəp il kirməj,
 Тувырҗыңдан қан кisməj,
 Jərəgeñ batır vula almat.
 ...” (M.B.V., s. 134-136)

İle yürüyüp il görmeyince,
 Dizinden kan akmayınca,
 Yüreğin batır olamaz.
 ...”

15. Kahraman mücadelesinin büyük bir bölümünde veya en tehlikeli durumlarda genellikle yalnızdır.

Ural Batır Destanı'nın kahramanı Ural Batır yola ağabeyi Şülgen ile beraber çıkar. Bir süre beraber yürüdükten sonra ilk yol ayrımında biri sola biri sağa giderek ayrılırlar. Bundan sonra oğulları büyüyüp yardıma gelene dek Ural Batır bütün bir kötülük dünyası ile tek başına savaşı. Olağanüstü gücü ile öne çıkan kahramanın başkalarının yardımına ihtiyaç duyması kahramanlık sıfatına gölge düşürür. Kahramanın tek yardımcısı ilahî güçlerdir. Destanda Ural sadece atı Akbozat ve polat kılıçtan yardım alır. Daha evvel de bahsi geçtiği üzere bu iki unsur ilahî kökenli varlıklardır.

Ural'ın gittiği ilk yer Katil Padişah'ın ülkesidir. Kahraman, ülkeye vardığında bütün halkın meydana toplanmış korku içinde akıbetini beklediğini görür. Ural Batır bu duruma katlanamaz ve Katil Padişah'ın üzerine saldı. Katil Öküz ve birbirinden güçlü dört batırı ile tek başına savaşı. Halk olanları izlemekle yetinir. Kimse Ural Batır'a yardıma yeltenmez. Zaten, yardıma ihtiyacı da yoktur. Katil Öküz'ü yendikten sonra aynı anda üzerine saldıran dört batırı da tek başına öldürür:

“Ural:
 Dyrtegeğ ðə kilegeğ,
 Ylem eđləp jərəgən,
 Batır kesəñ belegeğ!
 Qulьqьđ ða jən birhəm,
 Арытланьма viреgeđ;
 Kesəgeđ jethə taşlarқа

“Ural:
 Dördünüz de geliniz,
 Ölümü arayarak yürümüş,
 Batır gücünü biliniz!
 Kolunuzda can versem,
 Aslanıma veriniz;
 Gücünüz yetse atmaya,

Jән şişməgə səjəgəđ.
 Inde heğ đə əjtegeđ;
 Mineñ qulqa təşhəgeđ,
 Кувələктəj oshaqьđ,
 Qajđa qaraj səjəjem!
 Dejevđərđe qьjratьp,
 Jән şişmənen hьv alьp,
 Kire heđgə kilgən də,
 Heđđe eđləp jəregəndə,
 Ontalqandaj itegeğ,
 Кувələктəj jənegeđ,
 Qajhь jerđən tavajьm!’
 Tigəs ылар кəlgən, ti,
 ‘Kəsəñ jethə atьrqa,
 Hьrrть jergə halьrqa,
 Batşa, aqhaqaldarđьñ,
 Aldьna qaraj taşlarhьñ’,
 Tip mьtqьllap qujqan, ti.
 Dyrte verđən uqtalьp,
 Jəveşkən ti Uralqa,
 Alьşqan ti ылар đa,
 Ural totop verene,
 Olaqtьrqan batşaqa,
 Qalqan əsən ver julь,
 Aqhaqaldar aldьna.
 Jer helkengəndəj bulqan,
 Aghaqaldar, batşa la,
 Olaqtьrqan batьr đa,
 On-talqanqa qalqan, ti.
 Kyđđən qəjer bulqan ti.
 ...” (M.B.V., s. 37-38)

Can çeşmesine atınız,
 Şimdi siz de söyleyiniz,
 Benim koluma düşseniz,
 Kelebek gibi uçsanız,
 Nereye doğru fırlatayım?
 Devleri yenip,
 Can çeşmesinden su alıp,
 Geri size geldiğimde,
 Sizi arayıp yürüdüğümde,
 Un gibi etinizi,
 Kelebek gibi canınızı
 Hangi yerden bulurum!
 Deyince, bunlar gülmüş, (de)
 ‘Gücün yeterse atmaya,
 Sırtı yere salmaya,
 Padişah, aksakalların
 Önüne doğru atarsın,
 Diye alay etmişler,
 Dördü birden saldırıp,
 Yapışmışlar da Ural’a,
 Yakalamış (de) bunları da,
 Ural tutup birini,
 Fırlatmış padişaha,
 Kalan üçünü bir,
 Aksakalların önüne.
 Yer sallanır gibi olmuş,
 Aksakallar da padişah da
 Fırlatılan batır da,
 Un gibi kalmış.
 Gözden kaybolmuş, (de),
 ...”

Tigən hyđen işetkəs,
 Ылан килер Uralqa
 Jotajm tip uqtalqas,
 Ural totop alqan, ti,
 Aq ыланды ыqqan, ti,
 Öttönə menep utırp,
 Oşo hyđde əjtkən ti:

...

Tigən hyđen işetkəs,
 Batırлыqын һынаqas,
 Ылан да вуј биргән ti,
 ‘Tajaqm kitkəs qulımdan,
 Kəsəm hində tigən, ti;
 Batşa forman birgən, ti,
 Bar ыланды ыjqan, ti,
 Keşe aşar ytkəndeñ
 Barы ваşын kitkən, ti,
 Bar harajdı astırqan,
 Bikle qıdđar, keşeneñ,
 Barыһn da qotqarqan.
 ...” (M.B.V., s. 48-53)

Denen sözü işitince,
 Ылан gelip Ural’a,
 Yutayım diye saldırınca,
 Ural tutup almış, (de),
 Ak yılanı yıkmış, (de),
 Üstüne binip oturup,
 Şu sözleri söylemiş:

...

Denen sözü işitince,
 Batırılığını sınayınca,
 Ылан da boy vermiş (baş eğmiş) (de),
 ‘Değneğim elimden gitmişken,
 Gücüm sende demiş, (de),
 Padişah ferman vermiş, (de),
 Ыılanların hepsi toplanmış, (de),
 İnsan yiyerek yetişmiş,
 Bütün başları kesmiş, (de),
 Bütün sarayı açtırmış,
 Kilitli kızları, insanları,
 Hepsini de kurtarmış.

...”

Oğulları büyüyünceye dek tek başına mücadelesine devam eden Ural Batır’ın yalnızlığından duyduğu üzüntüyü Humay, aşağıdaki dizelerde dile getirmiştir:

“Mineñ əsəm Homajdı,
 Kən də kykkə menə lə,
 Ni nəmələr tıñlajdı.
 ‘Aj Uralym nişləjheñ,
 Min janamın belməjheñ,
 Dejev, jendər tuplandy,

“Benim annem Humay’dır,
 Her gün göğə çıkar da,
 Bir şeyler dinler,
 ‘Ay Ural’ım ne yapıyorsun,
 Ben yanıyorum bilmiyorsun,
 Dev, cinler toplandı,

Баръ бергә joplandъ,
 Il qaplaqan deñgedde
 Nisek jəðep съqarһьñ,
 Qan javlaqan dejevde,
 Nisek jeñep съqarһьñ,
 Tip ah orop jalvardъ,
 Yđ aldьna zarlandъ,

Miñə teklep torđo la,
 Ber kərhənəp aldъ la;
 ‘Balam, irte тьvhañсь,
 At menəlek buhañсь,
 Kyp jьl javđa jonsoqan
 Ataña terək buhañсь’,
 Tip mine pəpləjder,
 Yde һьqtaр ilajды;
 ...” (M.B.V., s. 112-115)

Hepsi bir kümelendi,
 İl kaplayan denizi,
 Nasıl yüzüp çıkarsın,
 Kan isteyen devi,
 Nasıl yenip çıkarsın?
 Diye ah vurup (edip) yalvardı,
 Kendi önünde (kendi kendine)
 sızlandı,
 Bana bakıp durdu da,
 Bir iç çekip aldı da,
 ‘Balam, erken doğsaydın,
 At binecek kadar olsaydın,
 Çok yıllar savaşta yorulmuş,
 Babana dayanak olsaydın’,
 Diye beni avuttu,
 Kendi hıçkırıp ağladı,
 ...”

Oğulları büyüdükten sonra kahraman, oğulları ile beraber savaşa devam eder. Ancak, birlikte girilen savaşlarda da mücadele sahneleri teke tek bir kompozisyon içerir.

“Şylgən, Ural ikəvhe
 Ber-berenə tap bulqan.
 Ikəv ara jatqьşьp,
 Tərlə jaqlap alьşьp,
 ...” (M.B.V., s.116-118)

“Şülgen Ural ikisi,
 Birbirini bulmuş.
 İkisi birbiriyle tutuşup,
 Türlü şekillerde dövüşüp,
 ...”

Ural Batır'ın Ezreke ile yaptığı mücadele teke tektir.

“Əzrəqəgə tap bulьp,
 Ikəvhe qarşь torop,

“Ezreke'ye rastlamış,
 İkisi karşılıklı durup,

Qылысқа қылыс килер,
 Нуқысқандар, ті, ылар,
 Алысқандар, ті, ылар.

 Өзрәқә савыр қарақан,
 Ut та вөркөр қарақан,
 Uралды u саpқанда
 Kyк kyкерәp торқан, ті,
 Uралқа ut вөрөккөндә,
 Нывдәр қайнаp торқан, ті,
 Uрал унан ylmәгән,
 Нушынан да таjмақан;
 Булатънь алқанда,
 Өзрәқәне саpқанда,
 Qылыс деңгедегә сумқан,
 Jer helкөнгөндөj буқан,
 Өзрәқә нушындъ jықылқан,
 Imәнәс, дұр көвдәһе
 Нывдъ урталай булгән,
 Халыққа менеп торорқа,
 Jайыраp хәл jыjarқа
 Дұр вер jаман тав буқан.
 ...” (M.B.V, s. 105-106)

Kılıca kılıç gelip,
 Vuruşmuşlar, (de), bunlar,
 Göğüs göğse vuruşmuşlar, (de),
 bunlar,
 Ezreke çapıp bakmış,
 Ateş de püskürtüp bakmış,
 Ural'ı o çaptığında,
 Gök gürleyip durmuş, (de),
 Ural'a ateş püskürttüğünde,
 Sular kaynayıp durmuş, (de),
 Ural bundan ölmemiş,
 Takatten de düşmemiş,
 Polatını almış da,
 Ezreke çaptığında,
 Kılıç denize düşmüş (batmış),
 Yer sarsılıp durmuş,
 Ezreke takatsiz yığılmış,
 Korkunç, büyük gövdesi,
 Suyu ortalayıp bölmüş,
 Halkın binip duracağı,
 Rahatlayıp dinlenmesi için,
 Büyük bir yaman dağ olmuş.
 ...”

Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, Ural Batır bütün güçlü düşmanlarla tek başına savaşıyor. Destanın sonunda, Şülgen devleri yeniden kışkırtarak halka huzursuzluk vermeye başlar. Bunun üzerine Ural Batır, Şülgen Gölü'ndeki bütün suyu emerek devleri öldürmek ister. Gölün suyunu emerken bütün devler Ural Batır'ın içine girerek onu takatten düşürür. Ural Batır, ölmek üzereyken tek başına hareket ettiği için hatalı davrandığını ifade ederek, oğullarına bir karar vermeden önce keneş etmelerini tavsiye eder.

“Talaj ilem var ine;
 Quldaş bulır ilemdə,
 Batır irđər var ine,
 Şular qəđeren belmənem,
 Batırlyqqa mahajır,
 Kəñəş qorop tormanym,
 Jañqyđ vaşym ujlanym,
 Uñmať juldy hajlanym.
 ...” (M.B.V., s. 134-136)

“Büyük ilim var idi,
 Koldaş olacak ilimde,
 Batır erler var idi,
 Onların kadrini bilmedim,
 Batırlığa güvenip,
 Keneş kurup durmadım,
 Yalnız başıma karar verdim,
 Olmayacak yolu seçtim.
 ...”

Ural Batır'ın macerasına başladığı dönemde henüz Başkurt ili kurulmamış, insanlar halk halinde yaşamaya başlamamıştır. Kahraman, devleri ve yılanları öldürerek insanları bir araya getirmiş, onlara il kurmuştur. Kısaca, dağınık insan topluluklarını birleştirerek düzeni sağlamıştır. Dolayısıyla, artık karar vermeden önce bir araya gelinip tartışılmalıdır. Ural Batır, oğullarına kendi şartları ile içinde bulunulan zamanın farklı olduğunu izah etmeye çalışmıştır.

16. Kahraman cesurdur. Kendisi ile denk güç ve yaradılıştan olmayanlarla savaşmaz.

Kahraman tipi bütün destanlarda merttir. Onun gizli kapaklı bir işi yoktur. Dostuna karşı da, düşmanına karşı da dürüştür. Nereden geldiği, nereye gittiği, amacı ortadadır. Verdiği mücadelenin her aşamasında mert davranır. Öyle ki, dengi olmayanla savaşmayı kendine yakıştıramayacak kadar asil ruhludur.

Ural Batır, sözünün eridir. Daha çocukken söz verdiği için küpten gizlice kan içen ağabeyi Şülgen'i ele vermeyerek babasının ikisini birden cezalandırmasına tahammül etmiştir.

“...Janbirde qart hujyl-tajaq alıp, balalarǵıń almaş-tilməş hırtıqqa totonqan. Ural şunda la aqahın qıdqańıp ejtməj serəşhə lə, Şylgən tydməgən, yd qəjven həjləp virgə Janbirde qart taqı la ətəp huqıraja başlaqas, Ural atahıńǵı qulınan tərıp totqanda, ылаj tigən ti:” (M.B.V., s. 10-12)

“Diyen sözünü işitince, Yenbirzi yaşlı, Şülgen’i dövmekten vazgeçmiş. ‘ölümün göze görünmeden gelişi de var, o ölüm gelmiştir, beni o kışkırtıp böyle ölümü birisi görmeyince, hayvanları, kuşu-kurdu toplayıp soruşturmak gerek diye, düşünmüş de, hepsini çağırmış (de).”

Ural Batır destan boyunca birçok düşmanla savaşmış, birçok tehlikeye atılmıştır. Onun amacı kutsaldır ve o bu uğurda ölmeyi göze alarak yola çıkmıştır. Bu nedenle hiç tereddüt etmemiş ve hileye başvurmamıştır.

“Əjtkənəmə jetməhəm,

Вагын јердән јujmaham,

Ural булып јөрәмәmen’

...” (M.B.V., s. 24-25)

“Söylediklerime yetemezsem

(yapamazsam)

Hepsini yeryüzünden yok etmezsem

Ural olup yaşayamam (yürüyemem)

...”

Yukarıdaki dizeler Ural’ın mertliğini ortaya koyar. O, inandığı değerler uğruna yaşamaktadır. Sahip olduğu moral değerler Ural Batır’ı destandaki en idealist kişi yapar. İnsanlık ve halkı için ölümü göze alan bir insanın mertliğin timsali olması kadar doğal bir durum yoktur.

Kahraman, bütün düşmanlarının yüzüne amacını mertçe haykırır. Katil Padişah’ın korkutucu, heybetli hâli onu bir an korkutmamış ve hatta savurduğu bütün tehditlere karşı Ural meydan okumuştur.

“Batşa tigən nəmənə,

Keşe hujar јolanь,

“Padişah denen şeyi,

Kişi kesen adeti,

İşetep tə, kyrep tə,
 Nisə yıldar jərəp tə,
 His ver jerdə kymənem,
 Barlıqın da belmənem.
 Min his jola belməjmen,
 Ylem tigən javızdǵı,
 Yterergə eǵlajmen;
 Jolanan da qurqmajmǵn,
 Ylemdən də ərəkməjmen;
 Keşe tygel, qoşto la,
 Nindəj ylem kilhə lə,
 Kilep qulǵn halha la,
 Анъ бирер ylemgə,
 Qul qavşǵǵp tormajmǵn!
 Мына qarap torajm,
 Bar jolañdǵı kyrəjem,
 Aǵaǵ siktə yǵ uǵm,
 Hiñə ejterp kitəjem',
 ...” (M.B.V., s. 31-32)

İşitip de, görüp de,
 Nice yıllar yürüdüm de,
 Hiçbir yerde görmedim.
 Varlığını da bilmem.
 Ben hiçbir âdeti bilmem.
 Ölüm denen kötüyü,
 Öldürmek için arıyorum,
 Âdetinden de korkmuyorum,
 Ölümden de ürkmüyorum;
 İnsan değil, kuşa da
 Ölüm gelse de,
 Gelip el salsa da,
 Onu verip ölüme,
 Kol kavuşturup (ovuşturup) duramam
 İşte bakıp durayım,
 Âdetinin hepsini göreyim,
 Sonunda kendi fikrimi,
 Sana söyleyip gideyim,
 ...”

Humay, hayat suyunun yerini öğrenmek isteyen Ural Batır'a, kardeşi Ayhılıv'ı kurtarması karşılığında yardım edebileceğini söyler. Yola çıkan Ural Batır, Ayhılıv'ı bulur. Ural'ın kendisini kurtarmak üzere geldiğini öğrenen Ayhılıv, ondan çok etkilenir ve kendisi ile evlenmek istediğini bildirir. Ural Batır ise onu bulmak ve geri götürmek için söz verdiğini, sözünü yerine getirmek zorunda olduğunu bildirir. Ancak, götürdüğü yerde kötü muameleye uğrarsa onu kurtaracağına söz verir. Ayhılıv'ın kendisine vaat ettiklerine aldırmayan Ural Batır, Humay'a verdiği sözü yerine getirmekle sorumlu olduğunu belirtir:

“Højənemə birerǵej
 Haǵsaj tigən atǵm var.
 Hǵv teləhəñ hǵv tavǵr,

“Sevdiğime verecek
 Harısay denen atım var.
 Su dilesen su bulur,

Javda juldaşyň bulg.
..." (M.B.V., s. 82)

Savaşta yoldaşın olur.
..."

“Ural:
Aj hыlv qыd, hыlv qыd,
Bylөgeñde almajym,
Ileñde min qalmajym;
Bsynlap ta qoş buhan,
Qыdqa jyri әjlәnhәñ,
Hine alыр qajtajym,
Ydem belgәn harajqa
Hine itep birәjem.
Anda varqas hөjlәrheñ,
Yd telөgeñ әjtәrheñ,
Telәheñ qoş bulghyñ,
Telәheñ qыd bulghyñ,
Hine alar xurlaha,
Telөgeñde birmәhә,
U saq hine haqlarmyn,
Yd ileñә itәrmen.
Tigәs qыd dа kyngәn ti,
..." (M.B.V., s. 82-83)

Ural:
'Ay güzel kız, güzel kız,
Hediyeni almayayım,
İlinde ben kalmayayım,
Gerçekten de kuş olsan,
Kıza kasten dönüşsen,
Seni alıp döneyim,
Kendi bildiğim saraya,
Seni alıp vereyim.
Oraya varınca dersin,
Kendi dileğini söylersin,
Dilersen kuş olursun,
Dilersen kız olursun,
Seni onlar horlarsa,
Dileğini vermezlerse,
O zaman seni korurum,
Kendi iline götürürüm.'
Deyince kız da güvenmiş, (de),
..."

Ural Batır, kendinden zayıf olana karşı merhametlidir. Katil Padişah'ın ülkesinde üzerine saldıran Katil Öküz'ü önce uyarır. Katil Öküz uyarıyı dinlemeyip kahramana saldırdığında onu hezimete uğratar. Fakat öldürmez.

“Min dә әrәm itergә,
Ygeğ, hine tьrьşmam,
Jafalanьp kәs tyger,
Hineñ men sajqaşmam.

“Ben de yok etmeyi,
Öküz seni istemem,
Acı çekip güç döküp
Seninle kapışmak (istemem).

Donjala hin keşenən
 Kəsle juqın tanırhıñ,
 Yđen tygel, toqomoñ,
 Keşegə qol vulırhıñ',
 ..." (M.B.V., s. 35-36.)

Dünyada sen kişiden,
 Güclü olmadığını bilirsin,
 Kendin değil neslin de,
 İnsana kul olursun'
 ..."

"Ural ərəm itməgən,
 Batqan jerdən ygəđde,
 Kytərep alıp qujqan, ti,
 ..." (M.B.V., s. 36-37)

"Ural yok etmemiş,
 Öküzü battığı yerden,
 Çıkarıp alıp koymuş,
 ..."

17. Kahraman kendisine düşman olan varlıklarla hatta gerektiğinde babası ile de mücadele eder.

Ural Batır Destanı'nda baba ile mücadele söz konusu değildir. Bilakis, baba ve anneye sonsuz bir saygı ve sevgi beslenmektedir. Ural Batır, Şülgen'i kendisine defalarca kez ihanet etmesine rağmen anne ve babasının hatırı için affeder.

"Atamdyñ haqь өсөн,
 Өсәмдеñ хәтәре өсөн,
 Таqь ıь вер һыпajьm,
 Teləgeñde birəjem'.
 ..." (M.B.V., s. 125)

"Babamın hakkı için,
 Annemin hatırı için,
 Bir daha sınavayım
 Dileğini yapayım'.
 ..."

Kahraman, destanın sonunda düşmanlarının tamamını yenmiş ve bahadırılığını herkese ispat etmiştir. Artık herkesin hayranlıktan da öte sevgi ve saygı duyduğu bir kahramandır. Tek bir sözü kanun niteliğindedir. Buna rağmen anne ve babasına duyduğu bağlılığın hiç değişmediği anlaşılmaktadır. Şülgen'e olan öfkesini Ural şu sözlerle dile getirir:

"Atam kilgən saqьnda
 Qəjeplemen timəhəñ,

"Babam geldiği zaman
 Kabahatini demezsen,

Başyň sardaj sorqotop,
On-talqandaj itermen,
...” (M.B.V., s. 120)

Başını zar gibi uçurup,
Un gibi ederim,
...”

Türk destanlarının bazılarında açıkça bazılarında ise sembolik olarak yer alan baba-oğul mücadelesinin aslında bir iktidar savaşı olduğu “Türk Destan Kahramanı Kalıbı” başlığı altında ayrıntılı olarak incelenmiştir. Ural Batır Destanı’nda kahraman ile babası arasında herhangi bir iktidar savaşı söz konusu değildir. Buna benzer bir mücadele destan boyunca Ural Batır ile ağabeyi Şülgen arasında geçer.

18. Macerada birçok zorlukla karşılaşılır.

a. Olağanüstü varlıklar (Devler, canavarlar, cadılar vb...)

Ural Batır Destanı’nda olağan dışı birçok varlık yer almaktadır ve çoğu düşman tipinin temsilcileridir. Destanda olağan dışı yaratılışa sahip belli başlı düşman tipler Kehkehe, Zerkum, Ezreke ve bu tiplerin emri altındaki yaratıklardır.

Kehkehe, yılanlar ülkesinin padişahıdır. Aslında bir yılan olan Kehkehe istediği zaman istediği varlığın şekline girebilme yeteneğine sahiptir. Kehkehe’nin oğlu Zerkum da benzeri özelliklere sahiptir. Diğer düşman tipler gibi bu iki olağan dışı düşman da hilekâr ve kaypaktır. Kehkehe bulundukları çevrede insan soyunu esaret altına almıştır. Kehkehe’nin sarayı birçok yılanla doludur. Yılanların birden çok başı vardır. En çok başa sahip olan yılan en kıdemli yılan olarak tasvir edilmektedir. Yılanların sahip olduğu her bir baş bir insanın yenmesi suretiyle oluşturulmuştur.

Ural Batır, Zerkum’u ölümden kurtardıktan sonra onunla beraber Kehkehe’nin sarayına gitmek üzere yola çıkar. Zerkum, Ural’ı kendisini kurtarması karşılığında babasının sihirli değneğini ona hediye edeceğini

söyleyerek kandırır. Zerkum Ural'a babasının sahip olduğu niteliklerden ve zenginliklerden bahseder:

“Atamdan vajlq horama,
Donja la hыlv qыđ birer,
Анһна la aldanma,
Нарай tulь mal birer,
Анһна la aldanma;
Enje, mərjendeñ varьn
Atam tygər aldыña,
Анһна la aldanma!
Адақ siktə atajьm,
‘Enje, mərjen həjməgən,
Bajlqqa vaş ejməgən,
‘Aj hыlv qыđ!’ timəgən,
Вь donjala jərəp tə,
İşetep tə, kyrep tə,
His birevде тарманьm;
Birer nəməm qalмань,
İnde yдеñə tuqtаньm.
Jegetem, əjtse teləgeñ,
Əur eşenə vyləgeñ?’
Tejer hiñə atajьm,
Aldan əjter qujajьm.
Azdaha tunьñ hal tirheñ,
Qoş tunьñды kej tirheñ,
Qoş teleñde сықарьp,
Аньдыма bir tirheñ.
“Atam hine qurqьtьr,
Taşqa təkərəp kyrhəter,
Taşть һьvдаj qajnatьr,

“Babamdan zenginlik sorma,
Dünyadaki en güzel kızı verir,
Ona da aldanma,
Saray dolu mal verir,
Ona da aldanma,
İnci-mercanın hepsini
Babam döker önüne,
Ona da aldanma!
En son babam,
‘İnci-mercan sevmeyen
Zenginliğe baş eğmeyen,
‘Ay güzel kız!’ demeyen,
Bu dünyada yürüyüp de,
İşitip de, görüp de,
Hiç birisini bulmadım,
Verecek bir şeyim kalmadı,
Şimdi özüne döndüm.
Yiğidim, söyle dileğini,
Zor işini yükleneyim?’
Der sana babam,
Önceden söyleyip koyayım,
Ejderha donunu çıkart dersin,
Kuş donunu giy dersin,
Kuş dilini çıkarıp,
Ağzıma ver dersin.
“Babam seni korkutur,
Taşa tükürüp gösterir,
Taşı su gibi kaynatır,

Əgər tavqa təkərhe,
 Tavǎ erer hǎv bulǎ,
 Aqǎr varǎ şu saqta
 Ber yǎngǎ jǎyǎ,
 Oso-sige kyrenmǎt,
 Jalǎraqan kyl bulǎ.
 Anhǎnan da qurǎqma hin,
 ...” (M.B.V., s. 44-45)

Eğer dağa tükürse,
 Dağı eritir su yapar,
 Akıp hepsi o anda,
 Bir mecraya yığılır (dökülür)
 Ucu-bucağı görünmez,
 Parıldayan göl olur.
 Ondan da korkma sen,
 ...”

Yukarıdaki dizelerden Kehkehe'nin olağan dışı yaratılışa sahip, olağanüstü güçleri olan bir düşman olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Kehkehe sınırsız bir servetin de sahibidir.

Kehkehe'nin oğlu Zerkum da yılan soyundandır. Onun da kılıktan kılığa girme hüneri vardır. Zerkum yılan donunu giymiş hâlde bir geyiği yemeye çalışırken, geyiğin boynuzları Zerkum'un boğazına takılır. Zerkum nerdeyse ölmek üzeredir. Oradan geçmekte olan Ural Batır'a can havliyle yalvarır.

“Jǎlan vaşǎn sǎkǎjter,
 Bılaǎ tiep jalvarǎn:
 ‘Aj jegetem jarǎam it,
 Qahqahanǎñ ulyǎmǎn,
 Zǎrqum tigǎn jegetmen.
 ...”

“Aj jegetem, ǎjtǎjem,
 Bar seremde hejlǎjem;
 Beǎgǎ, jaqǎn ber jerǎǎ,
 Qoştar torǎan đur ilde,
 Samrav tigǎn vaşǎa var;
 U vaşǎanǎñ qojaştan
 Tǎvǎr tǎskǎn qǎǎǎ var;
 Min horanǎm virmǎne,

“Yılan başını kaldırıp,
 Böyle deyip yalvarmış:
 ‘Ay yiğidim yardım et,
 Kahkaha'nın oğlu,
 Zerkum denen yiğidim.
 ...”

Ay yiğidim, söyleyeyim,
 Olan sırrımı söyleyeyim,
 Bize yakın bir yerde,
 Kuşların yaşadığı büyük ilde,
 Samrav denen padişah var;
 O padişahın güneşten,
 Doğup düşen kızı var;
 Ben istedim vermedi,

Hin yılan tip qıdı la,
Minə tartıp kilməne,
...” (M.B.V., s. 42-43)

Sen yilansın diye kızı da,
Beni uygun görüp gelmedi,
...”

Zerkum da tıpkı babası gibi olağan dışı nitelikleri olan bir düşmandır. Çeşitli kılıklara girebilme yeteneğine sahiptir. Humay kendisini su dolu bir çukura attığında, insan donundan yılan donuna sonra da su faresine dönüşmüştür.

“Zərqum ujlap tornaqañ,
Ber yılanqa əjlənep,
Jarıq-mağar juqma tip,
Sıqarqa jul eđləgən.
Homaj belgən vı serde,
Saqrıp alqan ver qıdı,
Jamdı hıvđan vattırqan,
Halqın hıvdı taştırqan,
Anı hıvda jəđdəröp
Artıravqa qaldırqan.
Zərqum kəşəl buqañ ti,
Hıvda jəđöp jərgən ti.
...” (M.B.V., s. 67-70)

“Zerkum düşünüp durmamış,
Bir yılanı dönüşüp,
Yarık-delik yok mu diye,
Çıkmaya yol aramış.
Humay bu sırrı anlamış,
Çağırıp almış bir kızı,
Çukuru su ile doldurtmuş,
Soğuk suyu taşıyıp,
Onu suda yüzdürüp,
Şaşırtıp bırakmış.
Zerkum su faresi olmuş (de),
Suda yüzüp gitmiş, de.
...”

Ural Batır, Kehkehe'nin sarayına girdiğinde birçok yılanla karşılaşır. Bu yılanlar da şekil değiştirebilmektedir ve her birinin birden çok başı vardır. Özellikle Kehkehe'nin sarayını koruyan yılan bir dağ büyüklüğündedir.

“Kyp tav ytkən ti vılar;
Kykkə olqaşqan đur tavđaj,
Qara kyrgən aldında,
Nəzqəjdəj jaltırqan
Ut ujnaj ti janıñda

“Çok dağlar geçmiş de bunlar,
Göge ulaşan büyük bir dağ gibi,
Kara görmüş önünde,
Ayna gibi parıldayan,
Ateş oynar gibi de yanında,

Kyk tomandar qaplaqan,
 Ut h  r  m   b  rk  lg  n,
 N  m   kyrg  s j  l  nda,
 Ural ni tip horaqan,
 Haraj  dar  b haqlaqan,
 Tav tygel u j  lan tip,
 Zerqum a  na a  latqan.
 ...” (M.B.V., s. 46-47)

G  g   dumanlar kaplamış,
 Ateş kurumu sıçramış,
 Bir şey görünce;
 Ural ne diye sormuş,
 Sarayları koruyan (saklayan),
 Dağ değil, yılan o diye,
 Zerkum ona anlatmış.
 ...”

Destanda olağan dışı özelliklere sahip ikinci büyük düşman Ezreke’dir. Ezreke, devler padişahıdır. Emri altında birçok dev vardır. Bu devler çok büyüktür.   yle ki, Ural onları öldürdüğünde her birinden bir dağ meydana gelmiştir. Ezreke ve devlerinin olağan dışı yetenekleri vardır. Bu devler çok güçlüdür ve uçabilmektedir:

“Kyk   osqan dejev    r,
 Bar   qolap t    k  jne,
 ...” (M.B.V., s. 60-61)

“Gökte uçan devler,
 Hepsi yere düşmüştü.
 ...”

Ezreke yıkıcı bir güce sahiptir. Onun emri ile yeryüzü alt üst olup insanların ya  ayamayacağ ı bir yer haline gelir.

“  zreq   bik qajq  rqan;
 B  t   dejev     j  j  rqan,
 Harajqa haqs   quj    rqan
 Q  hq  h   m  n   ylg  nde,
 Z  rqum dyrt-bi   dejev    
 Q  sk  ren   va   qılqan.
 Kykt   qoştar osmat  b  q,
 Jer   ke  e j  rm    lek,
 Jer  e hıv man qaplarqa,
 Kykt   ut man qaplarqa,

“Ezreke çok kaygılanmış,
 Bütün devleri toplamış,
 Saraya koruma koydurmuş.
 Kahkaha ile     lgen’i
 Zerkum’u dört-beş deve,
 Askerine ba   yapmış.
 Gökte kuşların uçmaması için,
 Yerde insanın yürümemesi i  in,
 Yeri su ile kaplamaya,
 G  g   ateş ile kaplamaya,

Bar dejevge eş quşqan.
...” (M.B.V., s. 104)

Bütün devlere iş buyurmuş.
...”

Destanda olağan dışı niteliklere sahip düşmanların tabiat olaylarına hükmetme gücü olduğu izlenir. Ezreke'nin emri ile yeryüzü, gökte kuşların uçamayacağı, yerde insanın yaşamayacağı bir yer hâline gelmiştir.

İnsanlığın ilkel dönemlerinde tabiat olaylarının ardındaki nedenler henüz sır halindedir. İnsanlar tabii olaylarla baş edebilmek için bütün bunların arkasında bir takım güçler olduğuna inanmayı tercih etmiş ve bu güçleri kendilerine göre tanımlamışlardır. Tanımlama insanın çeşitli olaylar ve varlıklar karşısında nasıl hareket etmeleri gerektiğini belirlemesi için gereklidir. Destan öncesi çağda her şeyin kontrolünün bu insanüstü güçlerde olduğuna inanılmıştır. Destan çağına gelindiğinde, özellikle arkaik destanlarda bu güçlerle insanlık arasındaki mücadele konuları işlenmiştir. Yani, yavaş yavaş tabii olayların sırrı keşfedilmeye başlamıştır. Kadim dönemlerde tabiat ve bilinmeyene duyulan teslimiyet duygusu destan döneminde yerini var olma ve mücadeleye bırakmıştır.

b. Kötü akrabalar ve yakınlar (Kardeş, eş, arkadaş vb...)

Bütün destanlarda olduğu gibi Ural Batır Destanı'nda da merkezî kahraman tipinin görevi iyiliği ortaya çıkarıp kötülüğü yok etmektir. Destanın merkezî kahramanı daima iyiliğin temsilcisi, düşman tipi de kötülüğün temsilcisidir. Ural Batır Destanı'nda iki kardeşten küçüğü Ural iyiliği, büyüğü Şülgen kötülüğü sembolize eder. İyilik ile kötülük arasındaki zıtlığı yansıtmak üzere iki kardeşin kullanılması ilgi çekicidir. Böylece iyiliğin olduğu yerde kötülüğün, kötülüğün olduğu yerde de daima iyiliğin olacağı ifade edilir. Yaradılıştan itibaren bir insanda iyi olmak kadar kötü olmak eğilimi de vardır. Kişi nefesine hâkim olduğu oranda iyi, olamadığı oranda da kötülüğe meyleder.

Destanda Ural manevi doyumun, Şülgen maddi doyumun peşindedir. Şülgen, daha destanın başında, nefesine yenilerek içilmesi yasak kandan içmiştir. Destanın geri kalan bölümünde de Şülgen daima nefsi arzularının peşinden gider. Kötülükle beraber olmayı tercih eden Şülgen'in kalbi, destanın sonunda tamamen kararır. Ural Batır'ın bütün iyi niyetlerine, Şülgen ihanet ederek karşılık verir.

Ural Batır, Kehkehe'yi ve Ezreke'yi yok ettikten sonra Şülgen ile kavgaya tutuşur. Şülgen, Ural Batır'ı öldürmek istese de, Ural Batır ona kıyamaz. Af dileyen Şülgen'i bütün halkın önünde azarlar:

Ural var халықты јыјыр,
Şylgənde urtaqa quјыр;
'Jəştən јавьđ ytteñ hin,
Urlap qan һыv esteñ hin,

Atam hyđen totmanьñ,
Javьzlyqqa ыqlanьñ,
Jaқşыlyqta taşlanьñ.
Qanqa jəđđəñ јавьñ man,
Il qaplanьñ һыvьñ man,
Il yrtəneñ utьñ man;
Dejevđərdə duť itteñ,
Keşelərđe xur itteñ,
Javьzlyqьñ at itteñ,
Jəregeñde taş itteñ,
Atam jəđen jat itteñ,
Əsəm hətən ыv itteñ,
Berge јuldaş vulдыm min,
Javđa quldaş tinem min,
Qьđ hajlanьñ вуј quјдыm,

“Ural bütün halkı toplayıp,
Şülgen'i ortaya koyup
'Küçüklükten kötü büyüdün sen,
Çalıp kan su içtin sen (su yerine kan
içtin sen)
Babamın sözünü tutmadın,
Kötülüğe yöneldin,
İyiliği bıraktın.
Kanda yüzdün savaşın ile,
İl kapladın suyun ile,
İl yaktın ateşin ile,
Devleri dost ettin,
İnsanları hor ettin,
Kötülüğü ad ettin,
Yüreğini taş ettin,
Babamın yüzünü yâd (yabancı) ettin,
Annemin sütünü zehir ettin,
Beraber yoldaş oldum ben,
Savaşta koldaş dedim ben,
Kız seçtin kabul ettim,

Jənlekkə tējək tav bulır,
 Qəhqəhəneñ javđarь
 Ajaqһьđ qalqan jav bulır.
 Jer yвep ant itməhəñ,
 Халық алдында ваş ejер,
 Ақ һыдөһде бирмөһөñ,
 Бөтө халықтыñ kyđ jəşen
 Yđ өттөһө almahañ,
 Atam kilgən saqьnda
 Qəjeplemen timəhəñ,
 Başьñ sarđaj sorqotor,
 On-talqandaj itərmen,
 Күвələktəj jənəһde
 Təngə toman qылытмын,
 ...” (M.B.V., s. 118-123)

Canlılara yuva dağ olur,
 Kahkaha'nın savaşçıları,
 Ayaksız kalan asker olur,
 Yeri öpüp ant içmezsen,
 Halk önünde baş eğip,
 Ak sözünü vermezsen,
 Bütün halkın gözyaşını,
 Kendi üstüne almazsan,
 Babamın geldiği zamanda,
 Suçluyum demezsen,
 Başını zar gibi uçurup,
 Un gibi ederim,
 Kelebek gibi canını,
 Geceye duman yaparım,
 ...”

Bu kadar kötülük yaptıktan sonra Ural Batır, Şülgen'e son bir şans daha vermek ister. Fakat Şülgen yine kötülüğü seçer. Onun kötülüğünü kamçılayan en güçlü duygulardan biri, Ural'a karşı duyduğu kıskançlıktır. Şülgen'in kardeşine duyduğu kıskançlık o kadar güçlüdür ki, zaman zaman Ural Batır'ı öldürmeyi dahi düşünmüş ancak başarılı olamamıştır. Fakat, destanın sonunda dolaylı yoldan da olsa, Şülgen hile ile Ural Batır'ı öldürmeyi başarır.

c. Ülkeyi yöneten kötü liderler.

Ural Batır Destanı'nda kötü lider statüsünde tespit edilen tek kişi Katil Padişah'tır. Ural Batır yolu üzerinde rastladığı, hâli pek fena görünen yaşlı bir kadından Katil Padişah ve ülkesi ile ilgili bilgiler alır. Söylenenlerden emin olmak ve halkın ahvalini yakından görmek üzere Katil Padişah'ın ülkesine varır. Şahit olduğu manzara insanlık dışıdır.

“Кур тә вақыт удмақан,
 Халықта җав-җың бетмәгән,
 Аһақалдар јул ваҗлар,
 Дурт ватыгын ејәтер,
 Qoldan тәхет кytәтер,
 Buralанқан дөјәләј,
 Qan һырақан ајындај,
 Куҗенә қан һавдыгыр,
 Куҗ қавақын тојдорор,
 Uzar сәсеп мат қурыр,
 Qavan susqa јелкәле,
 Fildәј јыван ватыглы,
 Qымыҗ tulqan һавалaj,
 Imәnes јыван qorhaqlы,
 Uzaғынан вaг халықтың,
 Baғын јergә ejдәтер,
 Qatil ватша килгән ti,
 Baғыһын da аралар,
 Ir qol һajлар ytkән ti.
 ‘Вьньһ һарajқа вaгы,
 Вьньһ qorванқа вuлы’,
 Tip qol һajлавын вөtkән ti.
 Qыҗ һajлавқа килгән ti,
 Qыҗдар һajлар јөгөгәндә,
 Ber һыльва јеткәндә,
 Aһақалды сақыгыр,
 ‘Teşen qara’ tigән ti.
 Alһын јөдөн қарлақан,
 Qulын qыҗдыһ алқан ti,
 Kykrәktәren қаршықан,
 Bilen totop қарақан,

“Çok da vakit geçmeden,
 Halkta patırtı gürültü bitmemiş,
 Aһақallar yol gösterip,
 Dört batırın yönlendirip,
 Kullara taht taşıtip,
 Kızmış deve gibi,
 Kanı akan ayı gibi,
 Gözünü kan бүрюүп,
 Göz kapağını doyurup,
 Naralar saçıp, küfürler edip,
 Yaban domuzu enseli,
 Fil gibi kalın baldırlı,
 Kımız dolu kap gibi,
 Korkunç büyük kursaklı,
 Öfkesinden bütün halkın,
 Başını yere eğdirip,
 Katil padişah gelmiş (de),
 Hepsini de dolaşıp,
 Er kul seçip geçmiş (de)
 ‘Bu saraya varır,
 Bu kurban olur’,
 Diye kul seçmeyi bitirmiş (de),
 Kız seçmeye geçmiş,
 Kızları seçip yürürken,
 Bir güzele yetmiş de,
 Aksakalı çağırıp,
 ‘Dişine bak’ demiş (de),
 Alhıv (pembelik) yüzünü kaplamış,
 Kızını koluna almış (de),
 Göğüslerini yoklamış,
 Belini tutup bakmış,

Qыддыñ bitenән уер,
 Harajqa въ jarar tip,
 Bytəndəren qaraqыd ydeged,
 Arыndaғыn hajlaqыd,
 Kəreğensə alyqыd,'
 Tier batşa ejtkən ti,
 Aqhaqalqa quşqan ti;
 Qalqadaғы əsəmdəñ,
 Mine jыvqan qojomdoñ
 Qorwanьna qalyr tip,
 Ağaq hyden ejtkən ti.
 ...” (M.B.V., s. 29-30)

Kızın yüzünü öpüp,
 Saraya bu yarar deyip,
 Diğer kendiniz bakınız,
 İyilerini seçiniz,
 Gerektiğince alınız,
 Deyip padişah söylemiş (de),
 Aksakala emir vermiş (de)
 Kalanları annemin,
 Beni yıkadığı kuyunun,
 Kurbanlığına kalır diye,
 Son sözünü söylemiş (de).
 ...”

Katil Padişah halkı zulüm altında inletmektedir. Genç kızları ve delikanlıları kurban etmektedir. Kendisine ihsan edilen padişahlık görevini halkın esenliği ve mutluluğu için kullanması gerektiğini unutmuş, sahip olduğu imkanları şahsi arzularının tatmini için sarf etmektedir. Halkın çektiği eziyete tanık olan Ural Batır, Katil Padişah'ı ve adamlarını ortadan kaldırarak halkı özgürlüğüne kavuşturur.

ç. Sihir, entrika, hile. (Kahraman uykuya dalınca entrika ile karşılaşır.)

Destanın merkezî kahraman tipi olağanüstü güçlere sahiptir. Onun herhangi bir düşman tarafından doğal yollarla öldürülmesi veya yenilgiye uğratılması söz konusu değildir. Düşmanın kullanabileceği tek silah hiledir. Ural Batır Destanı'nın kahramanı Ural Batır, düşmanları tarafından müteakip kereler hile ile kandırılmaya çalışılır. Ancak, hileler ve tuzaklar Ural Batır'ın olağanüstü gücü karşısında kifayetsiz kalır.

Ural Batır'ı yenmeye güçlerinin yetmeyeceğini anlayan Zerkum, onu hile ile yok etmenin yollarını arar. Ağabeyi Şülgen'i kandırarak Ural'a karşı

kullanmayı planlar. Şülgen vasıtasıyla Humay'ı etkileyip Akbozat'ı ve polat kılıcını ele geçirmek için Ezreke ile Kahkaha plan yapar.

“Хедер ваџгә шу кәрәк,
Кеҗе вулқан ир кәрәк,
Қоҗаҗ қыџь Номайџь,
Арҗај алыр ир вуһьн,

Қыџь җаратыр јеҗетте,
Ақвуџ ман вулатты,
Быләк итерџәј вуһьн;
Вуџ ат менер ир тәһақ,
Қыџь теләһә қыџь вәреп,
Мал теләһә мал вәреп,
Бей вулам тир ыһьһһһ,
Берәј илгә вей қылыр,
У јеҗетте арҗаһақ,
Беџ Уралды җенәрвеџь,
...” (М.Б.В., s. 61-62)

“Şimdi bize şu gerek,
İnsan olan er gerek,
Güneşin kızı Humay'ın,
Saygı duyacağı (etkileneceği) er
olsun,
Kız beğenip yiğidi,
Akboz ile Polat kılıcı,
Hediye eder olsun;
Boz ata binecek er bulsak,
Kız dilerse kız verip,
Mal dilerse mal verip,
Bey olayım diye buyurursa,
İllerden birine bey kılıp,
O yiğidi etkilesek,
Biz Ural'ı yeneriz,
...”

Ural Batır'ı oyuna getirmeye çalışanların başında Şülgen gelir. Ural'ın kazandığı başarıları hazmedemeyen Şülgen, onu yok ederek yerine geçmek ister. Böylece, Akbozat'a, polat kılıca ve Humay'a sahip olup büyük bir güce kavuşacaktır.

“Нисек вуһа јул тавыр,
Урал тәҗақьн алыр,
Вагьн һьвџан ваттыгыр,
Қыран-җаран итәргә,
Ақ вуџ атқа менәргә,
Номайџь ла алырқа,
Өзрәқәгә китәргә,

“Nasıl bir yol bulup,
Ural'ın değneğini alıp,
Hepsini suya batırıp,
Kırıp-bölmeye,
Akbozat'a binmeye,
Humay'ı da almaya,
Ezreke'ye gitmeye,

Tiep Şylgən ujlaqan.
 Şul urında Uralqa,
 Былај tiep həjləgən:
 'Min də ver dan tavaјым,
 Əzrəqəgə varajым,
 llen вaтьp alajым',
 Tip tajaqын horaqan.
 'İkən vergə varajыq,
 Bergə varыр qarajыq',
 Tiep Ural qaraqan,
 Şylgən мына кynмəгəн,
 Ural tajaqть virgən.

...

Şylgən qыrqa сыqqan da,
 Tajaqть ver huqqan da,
 Barын һындан вaтьpқан,
 Bətəhen də şu saqta,
 Artыравqa qaldыrqan.
 Zərqum мынь kyrgəs tə,
 Əur ver вaльq vuqanda,
 Јапына varqan Homajды,
 Şu urında qarырқан.

...

Zərqum yde totolmaj,
 Qasa halыр əlgərgən.
 Homaj kire qajtqan huñ,
 Bətə serde ytkən huñ,
 Ural eşte aňlaqan,
 Doşman vulды aqam tip,
 Yd esenən ujlaqan.

..." (M.B.V., s. 102-104)

Diye Şülgen düşünmüş.
 O yerde Ural'a
 Şöyle deyip söylemiş:
 'Ben de bir nam alayım,
 Ezreke'ye varayım,
 İlini basıp alayım',
 Diye değneğini istemiş.
 'İkimiz beraber varalım,
 Beraber varıp bakalım',
 Deyip Ural bakmış,
 Şülgen buna razı olmamış,
 Ural değneği vermiş.

...

Şülgen kıra çıkmış da,
 Değneği bir kere vurmuş da,
 Hepsini suya batırmış,
 Hepsi de o anda,
 Şaşırıp kalmış.
 Zerkum bunu görünce,
 Büyük bir balık olup,
 Humay'ın yanına varmış da,
 O yerde yakalamış.

...

Zerkum kendisi yakalanmadan,
 Kaçmayı başarmış.
 Humay geri döndükten sonra,
 Bütün sırrı açıkladıktan sonra,
 Ural işi anlamış,
 Düşman oldu ağabeyim deyip,
 Kendi içinden düşünmüş.

..."

19. Kahraman mücadelesi esnasında yeraltı ve üstüne seyahatler yapar ve nadir de olsa bazı destanlarda ölüp dirilir.

Ural Batır Destanı'nda yer üstü, yeryüzü ve yeraltı olmak üzere üç âlem anlayışı söz konusudur. Yer üstü âleminin sakinleri Humay, Ayhılıv, Samrav ve Akbozat'tır. Yer üstünde yaşayan bu varlıkların ölümsüz olduğu ifade edilir. Yeryüzünde ise sıradan insanlar yaşamaktadır. Su altı dünyası Başkurt inanışlarında yeraltı âlemi olarak telakki edilmiştir. Suyun altı düşman ruh ve canavarlarla doludur. Yeryüzünde yaşayan insanların dünyası yer üstü ve yeraltı âleminde yaşayan varlıklar tarafından ilgiyle izlenmektedir. Yer üstünde yaşayan ölümsüz, ilahî varlıklar insanlara çeşitli nimetler sunarak yeraltı âleminin canlıları ile mücadele etmelerine yardımcı olurlar. Bazen de kendileri insanların yardımına ihtiyaç duyar. Yeraltı âlemine ait varlıklar hem yer üstünde yaşayan varlıkların hem de insanların düşmanıdır. Yer üstünde yaşayan ilahî tiplerin yaşayış şekli büyük oranda insanlarınkine benzer. Hatta, Ayhılıv ve Humay gibi ilahe tipler insanlarla evlenebilmektedir. Ancak, yeraltı âleminin canlıları ile evlenmek ya da ilişki kurmak hem insanlar hem de yer üstü varlıkları için uygun değildir.¹⁷

“Zerqum:

Aj jegetem, әjtәjem,
Bar seremde һәjlәjem;
Beđgә, jaqьn ver jerđә,
Qoştar torqan đur ildә,
Samrav tigән batşa var;
U batşaññ qojaştan
Тьньр төскән қьдь var;
Min horañm virmәne,

“Zerkum:

Ay yiğidim, diyeyim,
Olan sırrımı söyleyeyim,
Bize yakın bir yerde,
Kuşların yaşadığı büyük ilde,
Samrav denen padişah var;
O padişahın güneştен,
Doğup düşen kızı var;
Ben istedim vermedi,

¹⁷ Muhtar SAGİTOV, “Poetry Of National Spirit”, a.g.m.

Hin jylan tip qad̄ la,
Minə tart̄p kilməne,
...” (M.BV., s. 42-43)

Sen yilansın diye kızı da,
Beni uygun görüp gelmedi,
...”

Destanda kahraman üç âlemde de bulunur. Fakat, mücadele sahneleri daha çok yeryüzü ve yeraltı âleminde geçer. Yer üstü âlemi Ural Batır'ın yeraltı âlemindeki varlıkları yok etmek için kullanacağı ilahî yardımı elde etmek için ziyaret ettiği bir mekândır. Yer üstünün tasvirinden orasının cennet gibi bir yer olduğu anlaşılmaktadır. Bu cennetin padişahı da Samrav'dır.

“Samrav qoşqa baş ejep,
Qanda esməj, it jejməj,
His ylemgə jul qujmağ,
Jəşəp kilgən ber il var.
Jağşylıqqa jağşylıq,
Qyla torqan jula var.
...” (M.BV., s. 19-20)

“Samrav kuşa boyun eğip,
Kan içmeyip, et yemeyip,
Hiç ölüme yol vermeyip
Yaşanıp durulan bir il var.
Güzelliğe güzellik (iyiliğe iyilik)
Kılınan âdeti var.
...”

Ural Batır'ın yeryüzünde savaştığı tek düşman Katil Padişah'tır. Diğer mücadeleler yeraltı âleminin varlıklarına karşı verilir. Yeraltı âleminde yaşayan Kehkehe ve Ezreke, Ural Batır Destanı'ndaki iki büyük düşman tiptir.

Kehkehe'nin yılan olması, yaşadığı yerin karanlık ve kuytu tasvir edilmesi yeraltında yaşadığına işaret eder. Başkurt halk inanışlarında kötü varlıkların su altında yaşadığı düşünüldüğünde Kehkehe'nin bir su yılanı olduğu akla gelir. Keza oğlu Zerkum, Humay tarafından su dolu bir çukura atıldığında yılan suretine girerek rahatlıkla su altında hareket edebilmiş ve nihayet balık suretine girerek atıldığı çukurdan kaçmayı başarmıştır.

“Zərqum başlap barqan ti,
Tuqad̄ başly jylanqa
Asqys kitler tigən ti,

“Zerkum baştan varmış da,
Dokuz başlı yilana,
Anahtarları getir demiş (de),

Ылан җызлар һыҗырған,
 Тав-таш авқандай булған,
 Бер сақ тавыш қудқалған,
 Тав ишелә икән тир,
 ...” (M.BV., s. 48-50)

Yılan tıslayarak ısıklık çalmış,
 Dağ-taş parçalanır gibi olmuş,
 Bir an eğri ayaklarını kımıldatmış,
 Dağ yıkılacakmış (gibi olmuş) diye
 ...”

Kehkehe’nin sarayına bir dağın içindeki mağaradan girildiğı anlaşılmaktadır. *“Eski Türk inanışlarında mağaralar, yer altı dünyalarına aılan kapılar olarak tasavvur edilir.”*¹⁸ Bahsi geçen saraya anahtarla girmek, sarayın girişinde bir bekçinin bulunması gibi motifler Kehkehe’nin yaşadığı mekânın herkesin giremeyeceğı bir yer olduğunu gösterir. Yeraltı âlemi de herkesin giremeyeceğı, girebilmek için bir takım şartların yerine getirilmesinin beklendiğı bir mekân olması itibariyle Kehkehe’nin sarayına benzer.

Ural Batır, Kahkaha’nın sarayına girdikten sonra orada tutsak edilen bütün insanları kurtarır. Ural Batır, yılanların başlarını kopardığında her bir baştan bir yiğit çıkar.

“Higed waştan taqı la,
 Higeğ watır var buqan.
 ‘Barıvığda keşe inek,
 İlveğde ir inek,
 Ылан веđde aşanı,
 Yđenə waş jahanı,
 ...” (M.BV., s. 48-51)

“Sekiz baştan dahi
 Sekiz batır var olmuş,
 ‘Hepimiz insan idik,
 İlimizde er idik,
 Yılan bizi yedi,
 Kendine baş yaptı,
 ...”

Kehkehe’nin yılanları tarafından yutulan insanları kurtaran Ural Batır, bu sahnede bir şaman gibi hareket etmektedir. şamanın görevlerinden biri hastalıkları iyileştirmektir. Hasta olan kişinin ruhunun yeraltı âleminin varlıkları tarafından ele geirildiğıne inanılır. şaman, hastayı iyileştirmek üzere yeraltı

¹⁸ İsa ÖZKAN, “Köroğlı Destanı’nda Kahraman ve Atının Doğuşu ile İlgili Motiflerin Tahlili”, *Türk Dili*, Eylül, 1997, s. 228.

âlemine iner ve orada verdiği mücadelelerle hastanın ruhunu kurtarıp geri döner. Ural Batır da tıpkı şaman gibi, yeraltına iner ve insanları kurtarır. Kurtarılan insanlar, yılanların vücutlarının bir organı şeklinde tasvir edilmektedir. Bu durum, eski inanışlarda rastlanan kişinin ruhunun çalınması motifi ile paralellik arz eder. Şamanın ruhu dahi sırra erme yolunda yeraltı âleminde bir süre eziyet çekmek zorundadır.

Ezreke de yeraltı âleminde yaşamaktadır. Ural Batır ve Akbozat'ın gücünden korkan Ezreke, yeri suya, göğü ateşe gark eder.

“Əzrəqə bik qajqırqan;
...
Kyktə qoştar osmatlıq,
Jerdə keşe jərmətlek,
Jerde hыv man qaplarqa,
Kyktə ut man qaplarqa,
Bar dejevge eş quşqan.
...” (M.BV., s. 104)

“Ezreke çok kaygılanmış,
...
Gökte kuşların uçmaması için,
Yerde insanın yürümemesi için,
Yeri su ile kaplamaya,
Göğü ateş ile kaplamaya,
Bütün devlere iş buyurmuş.
...”

Ezreke, yeri-göğü ateş ve su ile yaşanmaz bir hâle getirir. Böylece, yer üstü ve yeryüzü canlılarının hayat kaynaklarını yok etmek ister. Ancak, Ezreke yarattığı bu kaostan etkilenmemektedir. Çünkü Ezreke, Başkurt inanışlarında yeraltı dünyası olarak telakki olunan su altında yaşamaktadır.

“Dejev jədgən deŋgeđdeñ
Jergə əjlənep qalqanьñ
Əzrəqə tigən vatşañдыñ
Qajalь tav vuqanьñ;
...” (M.BV., s. 123-125)

“Dev yüzmüş denizin,
Yere (toprağa) dönüşüp kaldığını,
Ezreke denen padişahın,
Kayalı dağ oluşunu,
...”

Ural'ın düşman tarafına geçen ağabeyi Şülgen'e söylediklerinden Kehkehe ve Ezreke'nin tamamen yeraltı âlemine ait varlıklar olduğu anlaşılmaktadır.

“Dejevdərde ətəttəñ,
Jer ətəndə erketteñ,
Tigeğ jatqan jer jədən
Oñqar-şoñqar itterdeñ,
...” (M.BV., s. 118-121)

“Devleri kışkırttın,
Yer üstüne topladın,
Sakin yatan yeryüzünü,
Alt-üst ettirdin,
...”

Destanın merkezî kahramanının yer üstü ve yeraltı dünyasına gidip gelmesi, kahramanlığını ispatlamak için kullandığı motiflerden biridir. Ural Batır, bu gerekliliği aşağıdaki sözlerle dile getirir:

“Kykkə mener batqışhığ,
Jerde asır asqışhığ,
...” (M.BV., s.89-90)

“Göge çıkar merdivensiz,
Yeri açar anahtarsız,
...”

Ural Batır, Kehkehe ve Ezreke'yi yok ettikten sonra kötülüğün temsilciliğini Şülgen yürütmeye başlar. Dev ve yılanların başı olur. Ezreke ve Kehkehe'nin ölümünden sonra, yeryüzünde onların cesetlerinden oluşan kara parçaları çoğalır ve eskiden bir deniz büyüklüğünde tasvir olunan yeraltı dünyasının boyutları küçülür. Ural Batır kurulan bu yeni dünyada insanların mutlulukla yaşayacağı bir düzen kurar. Fakat, bir göle hapsedilen Şülgen bir süre sonra insanları tekrar rahatsız etmeye başlar. Bunun üzerine Ural Batır kalan devleri de yok etmeye karar verir. Devler korkup yeryüzüne çıkamaz.

“Dejevdər мнь велгəs tə,
Jer jədənə sьqmaqan.
...” (M.BV., s. 132-134)

“Devler bunu bilmiş de,
Yeryüzüne çıkmamış,
...”

“Şylgən kylənə varqan.
 ‘Kyləñ urtlap vətərəm,
 Ньв qaldыrmaj qorotam,
 Keşegə тынлыq birməgən
 Qalqan-butqan dejevďən,
 Jav bulьvsь Şylgəndən
 Барь халыqть qotoltam’,
 Tejep kylde urtlaqan,
 Kyldər qajnaj başlaqan,
 Dejevďər qurqьp şavlaqan,
 ...” (M.BV., s. 132-134)

Şülgen gölüne varmış.
 ‘Gölünü soğurup bitireceğim,
 Su kalmayıncaya kadar kurutayım,
 İnsana mutluluk vermemiş,
 Kalan-kurtulan devinden,
 Savaş çıkarıcı Şülgen’den
 Bütün halkı kurtaracağım’
 Deyip gölü soğurmuş,
 Göller kaynamaya başlamış,
 Devler korkup bağırmış,
 ...”

Devler, yeryüzüne çıkmayınca Ural Batır, yeraltı âleminin hayat kaynağı olan suyu içerek devleri yok etmeyi düşünür. Yukarıdaki dizeler kötülük dünyasının yeraltında yaşadığını açıkça ortaya koyar.

Ural Batır Destanı’nda, insanlığın ilk çağlarına ait birçok inanış kalıbı yer alır. Destanda, Güneş ve Ay gibi kozmolojik unsurlara yer verilmesi, su altının kötülükler diyarı oluşu gibi bilgiler, Başkurtların eski inanışlarını yansıtmaktadır. Fakat, Ural Batır’ın ortaya çıkması ile insanlık sosyo-ekonomik bir sıçrama sağlar. Bu dönemde, tabiat kutsanarak insanlığın yararına sunulur. Eskiden tanrı veya tanrıça konumunda olduklarına inanılan bir takım unsurların faaliyet alanları ve güçleri neredeyse insanlarla eşitlenir. Daha evvel, bilinmediği için gücüyle baş edilemeyeceğine inanılan su altı âlemi ve onun yol açtığı bir takım doğal yoksunluklar doğal kabul edilmeye başlar.

Ural Batır Destanı’nda kahramanın ölüp dirilmesi motifi yer almamaktadır.

20. Kahramana yardım eden olağan kişiler vardır.

Ural'ın karşısına macerası boyunca sürekli ihtiyar kadın ve erkekler çıkar. Bu tipleri tam anlamıyla yardımcı tip kategorisine dahil etmek güç olsa da, kahraman devam edeceği yol veya varacağı ülke hakkında bu kişilerden bilgi edinir. Verilen bu bilgilerin Ural'ın karşılaştığı zorlukları aşmasında pek bir rolü yoktur. Fakat, öğrendikleri ile ne yapması gerektiğine, hangi yolu tercih edeceğine karar vermesi kolaylaşır.

Ural Batır, bu tiplerden ilkinde Katil Padişah'ın ülkesine varmadan önce rastlar. İhtiyar, Ural ve ağabeyi Şülgen'e ileride yolun ikiye ayrılacağını söyledikten sonra her bir yolun varacağı yer hakkında malûmat verir. Yol veya varılacak yer hakkında verilen bilgiler kahramana mücadelesinde bir yarar sağlamamakla birlikte, kahramanın hedefine ulaşması için doğru seçimi yapmasını sağlar. Kahraman kötü ile mücadele etmekle yükümlüdür. Ural, bu nedenle, karşısına çıkan kılavuzların uyarılarına rağmen kötülüğün üstüne gitmekte kararlı davranır.

“Bara torqas въ ikəv,
Ber jylqanbñ sitendə,
Ber đur aqas təvəndə,
Ber đur tajaq qulında,
Baqır handbq janında
Appaq haqal ver qartqa,
Bılar varbır jetkən, ti,
Varbır sələm birgən, ti,
Qart ta qarşb alqan, ti,
Jul vaşbñb bılarđbñ

Qart horaşbır belgən ti,
Yđ uđdarbñ bılar đa,

“Vara gide bu ikisi
Bir ırmağın yanında,
Bir büyük ağaç dibinde,
Bir büyük değnek (asa) elinde,
Bakır sandık yanında,
Apak sakallı bir ihtiyara,
Bunlar varıp yetişmiş, (de)
Varıp selam vermiş, (de)
İhtiyar selamlarını karşılamış, (de),
Bunların yol başını (yola çıkış
nedenlerini),
İhtiyar sorup öğrenmiş, (de)
Öz düşüncelerini de bunlar,

Qartqa həjləp virgən, ti.
 Qart ujlap torqan da
 Ылар ујън велгән дә,
 Haqalъnъ hъpъrъ,
 Ыларqa kyđ jəgərətər,
 İke julđ kyrhətər,
 Ылаj tiep əjtkən ti:
 ‘Ына heđgə ike jul,
 Hulqa kithən jul vujъ,
 Uјъn-kəlke tən vujъ,
 Qajqъ, etlek kyməjse,
 Barlъqъn da belməjse,
 Rəxət jəşər vajmanda,
 Byre, harъq jalanda,
 Təlke, tavъq urmanda,
 Bergə jəşər duğ bulъp,
 Samrav qoşqa vaş ejər,
 Qanda esməj, it jejməj,
 His ylemgə jul qujmaј,
 Jəşər kilgən ber il var.
 Jaqşыlъqqa jaqşыlъq,
 Qыla torqan jula var.
 Uñqa kithəñ jul vujъ,
 Ilav-hьqtav tən vujъ,
 Javъzlъqta dan alqan,
 Aq haqaldan, batşanan
 Qajqъ, etlek kyrevse,
 Qanlъ jəşen tygevse
 Qatil batşa ile var,
 Tav-tav keşe həjəge,
 Qanqa batqan jere var’

İhtiyara söyleyip vermişti, (de).
 İhtiyar düşünüp durmuş da,
 Bunların düşüncelerini bilmiş de,
 Sakalını sıvazlayıp,
 Bunlara göz gezdirip,
 İki yol gösterip,
 Şu şekilde söylemiş, (de):
 İşte size iki yol,
 Sola gitsen yol boyu,
 Oyun-eğlence gece boyu,
 Kaygı-kötülük görmeden,
 Varlığını da bilmeden,
 Rahat yaşayıp zenginlikte (bollukta),
 Kurt, koyun kırdı,
 Tilki, tavuk ormanda,
 Beraber yaşar dost olup,
 Samrav kuşa boyun eğip,
 Kan içmeyip, et yemeyip,
 Hiç ölüme yol vermeyip,
 Yaşanıp durulan bir il var.
 Güzelliğe güzellik (iyiliğe iyilik)
 Kılınan âdeti var.
 Sağa gitsen yol boyu,
 Ağlama-sızlama gece boyu,
 Kötülükte nam almış,
 Ak sakallısından, padişahından,
 Kaygı-kötülük gösteren,
 Kanlı gözyaşı döktüren,
 Katil padişahın ili var;
 Dağ-taş insan kemiği,
 Kana batmış yeri (toprağı) var,

Qarttan ылар ішеткәс,
Juldar serene belgәs
..." (M.B.V., s. 19-21)

İhtiyardan bunu işitince,
Yolların sırrını bilince,
..."

Ural'a ağabeyi Şülgen ile çektiği kura sonucunda sol taraftaki yol çıkar. Fakat, Şülgen kuranın sonucuna itiraz eder. Ural Batır için sağ ya da sol tarafa gitmek fark etmemektedir. Nitekim sağ taraftaki yola gitmeyi kabul eder. Yolda karşılaştığı yaşlı bir kadının fena hâli onu müteessir eder ve nedenini sorar. Kadın, halkın Katil Padişah'tan çektiklerini anlattıktan sonra Ural'a acıyarak onu uyarır:

"Jeget, izge ikәнheñ,
Jaqşь ujda kilgәнheñ,
Ағь varma, gajt kire,
Qanly jergә kilgәнheñ,
Javьz ilgә kilgәнheñ.
..." (M.B.V., s. 23-24)

"Yiğit, kutlu imişsin,
Güzel fikirle gelmişsin,
İleriye gitme, dön geri,
Kanlı yere gelmişsin,
Kötü ile gelmişsin.
..."

Ural Batır, Kehkehe'yi yendikten sonra halkın arasından bilge bir ihtiyarın nasihatine uyarak Alkır adlı batırın kızı ile evlenir.

“Арахында бер қартъ,
 Іñ oloho, ðlkəne,
 Донжанъ кыр кыргəне,
 ‘Батыр буқан ірđəрđе,
 Нəр јыл қəмəр бер ватыр,
 Іле əсəн јаратыр,
 Бывьн-бывьн утəр у,
 Килəsək бывьн јетəр у,
 Нинəñ даньñ қалһа ла,
 Қулда қəјрəт вəтəр у.
 Ір вəтһə лə ил вəтмəт,
 Іл ватырь ватырđан,
 Батыр ірđəн тывьр у,
 Атанан кыреп уқ јуньр,
 Атанан кыреп јав асьр,
 Іл есəндə утəр у,
 Батырđан ватыр тывқанда,
 Атахында буқанда,
 Бер бывьн тир һанақан,
 Ілдə қəмəр утəр у.
 Undaj ватыр аđ вульр,
 Буһа ла јағқыđ һин вульр.
 Въ қьđ ватырđан қот јəјгəн,
 Батыр қьđđан һəт имгəн,
 Нинə тиндəш вульр у,
 Батырқа əсə вульр у’,
 ...” (M.B.V., s. 55)

“Aralarından bir yaşlı,
 En ulusu, en sayılanı,
 Dünyayı çok görmüş olanı,
 ‘Batır olmuş erleri,
 Her yıl ömür bir batır,
 İli için yaratır,
 Nesilden nesile geçer o,
 Gelecek nesile yeter o,
 Senin şanın kalsa da,
 Kolda gayret biter,
 Er bitse de il bitmez,
 İl batırı batırdan,
 Batır erden doğar o,
 Babadan görüp ok yontup,
 Babadan görüp savaş açıp,
 İl içinde yetişir o.
 Batırdan batır doğanda,
 Babası kadar olunca,
 Bir nesil diye sayılmış,
 İde ömür geçirir o,
 Onun gibi batır az olur,
 Olsa da yalnız sen olursun.
 Bu kız batırdan kut almış (yaymış)
 Batır kızıdan süt emmiş,
 Sana denk olur o,
 Batırlara ana olur o’,
 ...”

Bilge ihtiyarın öğüdünü dinlemek Ural Batır’a yıllar sonra yarar sağlayacaktır. Ural Batır yıllarca düşmanları ile tek başına savaşıyor. Geçen süre zarfında evlendiği kadınlardan olan oğulları büyüyor ve babalarına yardıma gelir. Ural Batır, oğullarını yanında görünce tekrar büyük bir şevkle

savaşmaya devam ederek düşmanlarını ortadan kaldırır. Ayrıca, Ural Batır'ın kurduğu töre, ölümünden sonra oğulları tarafından devam ettirilir.

21. Kahraman macerası esnasında evleneceği kız ile tanışır.

Ural Batır Destanı'nın kahramanı Ural üç kez evlenir. Ural Batır'ın evlendiği kızların üçü de asil bir soydan gelmektedir. Bu kızlardan Katil Padişah'ın kızı ile Humay'ın olağanüstü özelliklere sahip olduğu görülür. Özellikle, Humay yaradılışı gereği olağanüstü vasıflarla donatılmıştır. Babası Kuşlar Padişahı Samrav, annesi Güneş'tir. Bu bilgilerden Humay'ın kozmolojik bir varlık olduğu anlaşılır. Humay'ın olağanüstü özelliklerinden biri şekil değiştirebilmesidir. Diğer bir özelliği ise sonsuza kadar yaşayacak olmasıdır. Ural Batır'ın ilk eşi olan Katil Padişah'ın kızı, Humay kadar olağanüstü özellikler sergilemese de, bir takım sihrî güçlere maliktir. Bu güçleri vasıtasıyla, Ural'ın öldürdüğü Katil Padişah'ın pişmanlık duyan dört batırını dirilterek oğlu Yayık ile Ural Batır'a yardım etmek üzere gönderir. Destanda, Ural Batır'ın ikinci eşi Gülistan'ın olağan dışı hususiyetleri olduğuna dair bir bilgiye yer verilmemiştir. Kahramanın evlendiği kızların özellikleri "Başkurt Destanlarında Yer Alan Kadın Tiplerin Özellikleri" başlığı altında ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Kahramanın evleneceği kızı almak için mücadele etmesi, kahramanın yiğitliğinin sınanması için kullanılan bir motiftir. Ural Batır Destanı'nda merkezî kahramanın özellikle evlenmek için yiğitliğini ispatlayacağı bir mücadeleye giriştiğine rastlanmaz.

Ural Batır'ın yola çıkma nedeni insanlığın ortak düşmanı "ölüm"ü yok etmektir. Bu amaçla yol boyunca karşısına çıkan illerdeki kötülüklerle savaşarak insanları özgürlüğe kavuşturur. Halk, cesaret ve gücüne hayran kaldığı Ural ile ilden soylu bir kızı evlendirerek akrabalık tesis etmek ister. Oluşan iktidar boşluğu bu yolla giderilmeye çalışılır. İktidarın kahramana

devredilmek istenmesinin altında, kahramanın veya kahramanın taşıdığı kutu aktaracağına inanılan oğlunun himayesini temin etme amacı yatar.

Sonuç olarak, gelişme şekli nasıl olursa olsun kahramanın yiğitlik gösterdikten sonra evlendiğine şahit olunur. Ural Batır ilk evliliğini Katil Padişah'ın saltanatına son verdiği büyük bir mücadeleden sonra yapar:

“Халық esendә иһ qартъ
 Былај tieр yткән, ti:
 ‘Jeget тә, jeget ikәнheñ,
 Jeget ватыр ikәнheñ,
 Јөрәgeñә тajanьр,
 Belәgeñde һыдqаньр,
 Беdдәјdәрde qыдqаньр,
 Kilgән jeget ikәнheñ!
 Batşa аsьvьн quptarqan,
 Hiñә qarşь өskөrgән,
 Şu ајqanь beдdәrde
 Şatь азat ittergән,
 Batşa qыдь bulдь bit,
 U sevәpse bulдь bit!
 Hine һөјөp şavlaştь,
 Atahь man davlaştь,
 Batşa qыдьн al, jeget,
 Bergә qөmөr it, jeget!
 Tigән һyдde işetkәs,
 Baғьһ la dimləşkәs,
 Ural almaq vuqan, ti,
 Qыддь аьр тuj jahар,
 Ber-aд qalmaq vuqan,ti.
 ...” (M.B.V., s. 38-40)

“Halk içinden en yaşlısı,
 Şöyle deyip söylemiş, (de),
 Yiğit de, yiğitmişsin,
 Yiğit batırmışsın,
 Yüreğine dayanıp,
 Bileğine güvenip,
 Bizim gibilere acıyıp,
 Gelmiş yiğitmişsin!
 Padişahın öfkesinden kurtarıp,
 Sana karşı kışkırtan,
 Bu hususta bizleri
 Sevinçli azat ettiren,
 Padişah kızı oldu,
 O suçlu oldu ya,
 Seni sevdiğini bağırarak,
 Babası ile davalاشت,
 Padişah kızını al yiğit,
 Beraber ömür geçir, yiğit!
 Denen sözü işitince,
 Hepsi de ikna edince,
 Ural almış, (de),
 Kızı alıp düğün yapıp,
 Biraz kalacak olmuş, (de).
 ...”

Ural'ın ikinci evliliği de Kehkehe'yi yenerek yiğitliğini kanıtlamasından sonra gerçekleşir. Halk kendilerini Kehkehe'den kurtaran Ural'a bir hediye vermek istediklerini beyan ederek, Gülistan adlı kızı onunla evlendirmek ister. Daha evvel de belirtildiği üzere bu yolla, kahraman ile bir akrabalık tesis etmek istenmektedir:

“Qыдды барь dimleşəp,
Uralqa birmək buqan:
...” (M.B.V., s. 53-55)

“Kızı hepsi anlaşıp,
Ural'a vermek istemiş,
...”

Ural üçüncü evliliğini Humay ile yapar. Ural Batır, Humay ile evlenmeden önce yiğitlik sınavına girer. Fakat bu sınav onun yiğitliğini sınamaktan ziyade, Humay ile evlenmek isteyen Şülgen'i akılcı bir yolla aradan çıkarmak için Humay tarafından kurgulanan bir oyundur. Şülgen'i doğrudan reddedip Ural Batır'ı seçmenin kin ve kavgaya yol açacağını düşünen Humay, Şülgen'in yiğitliğini sınamak istediğini söyler. Meydanda hazır bulunacak olan Akbozat'ın eğer yiğitse bunu anlayacağını ifade ederek, Akbozat'ın yiğitliğini onayladığı kişiyle evlenmeyi kabul eder. Şülgen'in başaramadığı sınavı Ural Batır kolaylıkla aşarak batırlığını Akbozat ve halka kanıtlar. Ancak, Ural Batır'ın sınava katılmasının nedeni Humay ile evlenmek için ağabeyi Şülgen ile yarışmak değildir. Şülgen'in başarısız olmasına öfkelenen Ural Batır, duyduğu öfke ile Şülgen'in kaldıramadığı kayayı kolaylıkla kaldırıp fırlatır. Böylece hem Humay ile evlenmeye hem Akbozat'a sahip olmaya hak kazanır.

“Homaj Uralqa qarap,
Kytərep qara tigən ti.
Ural taşqa barqan, ti,
Aqahь xurqa qalqanqa,
Ural asьvlanqan, ti.
Joğoroqlap huqqan , ti,
Taş təgərəp kitkən, ti.

“Humay Ural'a bakıp,
Kaldırıp bak demiş (de),
Ural taşə varmış, (de),
Ağabeyinin zorda kalmasına,
Ural sinirlenmiş, (de),
Yumruklayıp saldırmış, (de),
Taş devrilip gitmiş, (de).

...

Buđ at kilep şunan huñ
 Uralqa waş ejgən, ti,
 ‘min hineke watır’, tip,
 Buğ at wujın birgən, ti.
 Samrav watşa şu saqta
 Yđe kilep sьqqan, ti,
 Uralqa qul birgən, ti,
 Kejəvem bul tigən, ti.
 Bətə ilen jьjqandar
 Ылар đur tuj qorqandar,
 Il watырь bul hin, tip,
 Uralqa dan birgəndər.
 ...” (M.B.V., s. 98-99)

...

Bozat gelip ondan sonra,
 Ural’a baş eğmiş, (de),
 ‘Ben seninim batır’, diye,
 Boz at boyun vermiş, (de).
 Samrav padişah o sırada,
 Kendi gelip çıkmış, (de),
 Ural’a el vermiş (de),
 Damadım ol demiş, (de).
 Bütün ili yığmışlar,
 Bunlar büyük düğün kurmuşlar,
 İl batırı ol sen, diye,
 Ural’a nam vermişler.
 ...”

Ural Batır Destanı, kahramanın evlenmek amacı ile yola çıktığı bir destan değildir. Evlilik amacı ile yola çıkılan destanlarda, kahraman evleneceği kıza ulaşmak için kat ettiği yol boyunca birçok kötülükle savaşıır. Kızın olduğu ülkeye geldiğinde çoğu kez batırlığının sınıandığı aşamalı bir sınavdan geçer. Nihayet kızı almaya hak kazanarak memleketine döner. Yani, macera evlilik ile sona erer. Fakat Ural Batır Destanı’nda evlilik hiçbir zaman kahramanın ilk hedefi olmamıştır. Yine de epik kurallar gereği Ural Batır’ın evlilikleri, vardığı yerlerde atıldığı maceraları zaferle sonuçlandırmasından sonra gerçekleşir.

Kahraman için ortadan kaldırılması gereken bir problem varken evlenmek uygun değildir. Çünkü, evlilik kahramanın şahsi meselesidir. Halkın problemini halletmeden şahsi meselesi ile ilgilenmek kahramanı rahatsız eder. Kahramanın, maceranın tamamlanmasına yakın evlenmesinin nedeninin altında bu anlayış yatmaktadır. Nitekim Ural Batır, Kehkehe’yi yendikten sonra, halk onunla Gülistan’ı evlendirmek ister. Kehkehe’den

kurtulmak halk için yeterince büyük bir zaferdir. Fakat Ural Batır, Ezreke'yi yok etmeden evlenmek istemez.

“Qыдды барь dimleşər, Uralqa birmək vuqan: Bь халықтаñ ujdarьn, Qыдды алыг тujdarьn, Ber аđ huñlatmaq vuqan; Əzrəqəne jengənsə, Tujdy tuqtatmaq vuqan, ...” (M.BV., s. 53-55)	“Kızı hepsi anlaşıp, Ural'a vermek istemiş, Bu halkın düşüncesini, Kızı alacağı düğünü, Biraz ertelemek istemiş; Ezreke'yi yenene dek, Düğünü durdurmak istemiş. ...”

22. Kahraman maceradan döner.

Maceranın tamamlandığı nokta, destanın başından itibaren gerçekleştirilmesi arzu edilen ideale ulaşıldığı andır. Bütün destanlarda kahramanın peşinden koştuğu amaç, halkın ortak idealidir. Halk, kahramandan ortak ülkülerini gerçekleştirmesini ister.

Kahraman mutlak suretle mücadeleden galip döner. Kahramanın mutlak zafere vasil olduğu an, varoluş sırrına eriştiği andır. Kahramanın, o ana kadar cevabını aradığı her şey açıklık kazanır. Fakat kahraman sahip olduğu bu kutsal bilgiyi toplumun yararına sunmak zorundadır. Onun mücadelesi bireysel değildir. O, toplumsal yarar için mücadeleye atılmıştır. Dolayısıyla, destan kahramanı kişisel gelişimini tamamlamak için, eriştiği sırrın meyvelerini halkıyla paylaşmalıdır.

Ural Batır Destanı'nın kahramanı Ural Batır, sonsuz hayat kaynağını bulmak ve insanlığı ölümden kurtarabilmek üzere yola çıkar. Ölüm olgusu onun için sırrına erişemediği bir olgudur. Destanın sonuna gelindiğinde ise, insanlığın varoluş sırrına tamamen nail olur ve bu sırrı halkın yararına kullanır.

Ural, hayat suyunu canlı cansız bütün insanlıkla paylaşmak düşüncesindedir. Bu durum, varoluş dengesinin alt üst olması manasına gelmektedir. Ural Batır'ın hayat suyuna eriştiği anda bir ihtiyar peyda olur. İhtiyar, varoluşun ayrılmaz parçası ölümün sırrını verir:

“Ah-vah itep zarlanьp,
Ylem saqььp jalvarьp,
Bar həjəge qaqşaqan,
Təndə ite qalmaqan,
Ata, əsə, verəndə
Kəm vuqanьn belməgən,
Ber qart kilep jetkən ti,
Oşo hyđen əjtkən ti:
...
Ylemgə jən birmətkə,
Tujdan torop qalmaqta,
Jən şişmənen hьv etsem.
Ylem kyp saq osoranь,
Ətkə qandar səsrəne,
Yñəsemdən kyp aldь,
Boqadqa вьsaq kyp haldь,
Qandarьmdь harqьttь,
Həjəgemde qьjrattь,
Şunda la vuj birmənem;
Jənemde al timənem,
Jənem birməj serəştəm,
Ylem mən kərəştəm.
...” (M.BV., s. 125-131)

“Ah vah edip sızlanıp,
Ölüm çağırıp yalvarıp,
Bütün kemikleri kaymış,
Tende eti kalmamış,
Baba, anne birinin
Kim olduğunu bilmediği,
Bir yaşlı gelip yetmiş (de),
Şu sözünü etmişti (de):ü
...
Ölüme can vermezlik için,
Düğünden durup kalmazlık için,
Hayat pınarından su içtim ben.
Ölüm çok defa rastladı,
Üstüme kanlar sıçradı,
Boğazımı çok yakaladı,
Boğazıma bıçak çok saldı,
Kanlarımı akıttı,
Kemiklerimi incitti,
O zaman da izin vermedim,
Canımı al demedim,
Canımı vermemek için uğraştım,
Ölüm ile güreştim.
...”

Ortaya çıkan ihtiyar ölümsüzlük suyundan içmiştir. Uzun yıllar yaşamış ve ölümsüzlüğü tecrübe etmiştir. İhtiyarın ölümsüzlük hakkındaki tecrübeleri hiç de Ural Batır'ın umduğu gibi değildir:

“Hineñ aldýña kildem.
 Кувәләктәј јәнем вaр,
 Bеr јотомдај қaнъm вaр,
 Əlberəgən tənem вaр,
 Həjək-hamaq qыralqan
 Tik tarqalmať hъnъm вaр.
 Xəđer uјъm tarqaldъ,
 Jəşər xəlem qalmanъ,
 Ylem saqъr qaranъm,
 Buj birergə uјlanъm,
 Jən şişmənən hъv esteñ,
 Miñə qarşъ kəs itteñ,
 Mənge jəneñ alalmam,
 Hine ylek itəlmam,
 Kəsəñ vətər qalъrhъñ,
 Ylə almaj dularhъñ,
 Təneñ serep qort aşar,
 Şunda la hin ylmətheñ,
 His donјanan kitmətheñ,
 Alјp, qañqъp vətərheñ’.
 Tip јәnemde almanъ,
 Ylem вađnat qылmanъ.
 Jeget hiñə kildem min,
 Kilep xəlem əјttem min,
 Qolaq halhañ hyđemə,
 Əјtə torqan hyđem вaр.
 Ilgə jola vulъrđaj

“Senin önüne geldim.
 Kelebek gibi canım var,
 Bir yudumluk kanım var,
 İhtiyarlamış tenim var,
 Kemik-memik kırılmış,
 Sadece dağılmayan gövdem var.
 Şimdi düşüncem dağıldı,
 Yaşayacak halim kalmadı,
 Ölümü çağırıp bakındım,
 İzin vermeyi düşündüm,
 ‘Hayat pınarından su içtin,
 Bana karşı güç kazandın,
 Ebedi canını alamam,
 Seni ölü edemem,
 Gücün biter kalırsın,
 Ölü olmaz dolarsın,
 Tenin çürür kurt yer,
 O zaman da sen ölmezsin,
 Hiç dünyadan gitmezsin,
 Yorgun-argın bitersin’.
 Deyip canımı almadı,
 Ölüm cesaret edemedi.
 Yiğit sana geldim ben,
 Gelip halimi dedim ben,
 Kulak salsan sözüme,
 Söyleyip duracak sözüm var.
 İle töre olacak,

Ыһнар белгән ешәм бар.
 Донjala мәһге қалам тир,
 Донjalaj қәмәр һәрәм тир,
 Үлемгә буҗ бирмәткә,
 Аһ jоla итмәткә,
 ‘Jән’ шışмәһен есмәгед,
 Миндәҗ хурһық кырмагед.
 ...” (M.BV., s. 125-131)

Sınayıp bildiğim işim var.
 Dünyada ebedi kalayım diye,
 Dünya gibi ömür süreyim diye,
 Ölüme izin vermemek için,
 Onu kural etmemek için,
 Hayat pınarından içmeyiniz,
 Benim gibi horluk görmeyiniz.
 ...”

Ölümsüzlüğü deneyimlemiş biri olarak ihtiyarın sözleri Ural Batır'ı çok etkiler. Ölümün varlık sebebini idrak ederek, ölümsüzlüğün insanlığa iyilik değil kötülük getireceğini anlar.

“Donjala мәһге қалыр еш
 Донjаһь matur төдөгән,
 Baqtь мәһге видөгән,
 U la буһа jaqшыһық.
 Kykkә lә osor jaqшыһық,
 Ыһvқа la batmaт jaqшыһық,
 Utqa la janmaт jaqшыһық,
 Teldән дә төшмәт jaqшыһық.
 Barь ешкә ваш буһы,
 Үдәһә lә, keşegә,
 Mәһге jәşәр аш буһы’.
 Tigән һyдән işetkәs,
 Betә serдә аһһаqas.
 ...” (M.BV., s.131)

“Dünyada ebedî kalacak iş,
 Dünyayı güzelleştiren,
 Bağı ebedî bezeyen,
 O da olsa iyiliktir.
 Gökte de uçar iyilik,
 Suyu da batmaz iyilik,
 Ateşte de yanmaz iyilik,
 Dilden de düşmez iyilik.
 Bütün işlere baş olur,
 Kendine de, insana da,
 Ebedî yaşayacak aş olur’.
 Denen sözünü işitince,
 Bütün sırrı anlamış.
 ...”

Ural Batır'ın destanın sonunda elde ettiği en önemli bilgi, kişinin ancak dünyada yaptığı iyilikler neticesinde ölümsüzleşebileceğidir. İnsan her iki dünyada da yaptığı iyiliklerle baki kalabilir. Bu bilgelğe erişen Ural Batır

ağzına aldığı hayat suyunu çevresine püskürterek, halkın ve gelecek nesillerin, üzerinde refah ve bereket içinde yaşayabileceği bir yurt yaratır.

“Bar халықты ејәртеп,
 Ural јulқа сьqqan ti,
 Јән шішмәгә варқан ti,
 Ньын hotop alqan ti,
 Yǵe sarqan јulьna,
 Deјevǵen ejgән tavьna,
 Ньvǵь alьp hipkән ti.
 ‘Tav vujǵarь jәşәrhen,
 Mәñge ylmәt tәt alьn,
 Qoşo hajrap maqtaqan,
 Xalьq јьrlap xuplaqan,
 Jerǵen qasqan doşmandar
 Barь kyrep hoqlanqan,
 Il həjergә il vulьp,
 Jer həjergә vaq vulьp,
 Doşman kyǵen qьǵǵьp,
 Balqьp torqan jer vulьn’.
 Tigән hyǵen әtkән ti,
 Ньv kьp hipkән јerenән,
 Qaraqaj, şьrşь ytkән ti,
 Ньvьqqa tәt qojmatьq,
 Etege lә kipmәtlek,
 Qort, mьr-maǵar tәşmәtlek,
 Јарьraqь tәrәlep,
 Beǵenәktәј vuqan ti,
 Mәñge jәşel qalqan ti.
 ...” (M.BV., s.131)

“Bütün halkı izletip,
 Ural yola çıkmış (de),
 Hayat pınarına varmış (de),
 Suyunu yutup almış (de),
 Kendi çaptığı yoluna,
 Devden oluşturduğu dağına,
 Suyu alıp püskürtmüş (de).
 ‘Dağ boyları yeşermiş,
 Ebedî ölmez renk alsın,
 Kuşu şakıyıp övsün,
 Halk yırlayıp takdir etsin,
 Yerden kaçan düşmanlar,
 Hepsi görüp hayran olsun,
 İl sevilecek il olup,
 Yer sevilecek bağ olup,
 Düşman gözünü kızdırıp,
 Parlayıp duran yer olsun!’.
 Denen sözünü söylemiş (de),
 Suyu çok püskürttüğü yerden,
 Çam, gürgen yetişmiş (de),
 Soğukta renk vermez
 Sıcakta da kurumaz,
 Kurt, börtü-böcek düşmez,
 Yaprığı dürülüp,
 Süs gibi olmuş (de),
 Ebedî yeşil kalmış (de),
 ...”

Ural Batır, ölümsüzlüğü reddederek sahip olduğu kutlu bilgiyi insanlık ve tabiat adına kullanmıştır. Ural'ın hayat suyunu tabiat için kullanması insanlık için yeni bir dönemin başladığının sinyallerini verir. Böylece, Başkurt halkının tarım ve hayvancılıkla uğraşacağı yeni bir medeniyetin ilk adımları atılmıştır. Ural Batır'ın kullanmaya hak kazandığı kutlu bilgiyi kendi adına değil de, halkı adına kullanması ona bütün devirleri aşan bir nam sağlamıştır. Yaptığı iyilikle Başkurtların kalbinde asırlarca yaşamaya devam etmiştir. Humay'ın aşağıdaki sözleri halkın Ural Batır'a asırlar boyu duyacağı minneti ve sevgiyi dile getirir. Bu sözler verdiği mücadele ile Ural'ın arzu ettiği emele ulaştığının göstergesidir. Kahramanın halkın teveccühüne mazhar olup unutulmayan bir isim bırakmaktan başka beklentisi yoktur.

“Hinən qalqan dır tavyñ
Yđ qujnına alır u,
Hineñ də mən verlektə
Məñge ildə qalır u.
Əttən astın diñgeđdeñ,
Əttəndə vатыr bulдыñ hin,
Bujıña il qorđoñ hin.
Đur tavyñдыñ qujnında,
İlgə zatлы bulырđaj,
Keşegə tatлы bulырđaj,
Jəndəj hanap jərərđəj,
Taқы la zatлы bulырһыñ,
Juqalmat altын bulырһыñ,
Keşegə danлы hanалыр,
Donjaqa vатыр bulырһыñ’.
...” (M.BV., s.136-139)

“Senden kalan büyük dağın,
Kendi koynuna alır o,
Seninle birlikte,
Ebedî ilde kalır o.
Üstünü açtın denizin,
Üstünde batır oldun sen,
Boyuna il kurdun sen.
Büyük dağının koynunda,
İlin asili gibi,
İnsana tatlı olup,
Canlı gibi sayılıp yürürsün,
Daha da asil olursun,
Yok olmaz altın olursun,
İnsana şanlı olup,
Dünyaya batır olursun’,
...”

Yaradılıştan bu yana iyi ile kötü daima çarpışmıştır. İyi ile kötünün mücadelesi daima bir denge arz etmiştir. Kahraman, dengenin aksadığı zamanlarda ortaya çıkar ve dengeyi yeniden sağlar. Ural Batır Destanı'nda

iyiliğin peşinden gidilmesi tavsiye edilir. Fakat, kötülük tamamıyla reddedilmez. Kötülük, iyiliğin anlaşılması ve tercih edilmesi için bir araçtır. Başka bir deyişle, destanda edinilen tecrübeler sonucunda insanın özgür iradesini kullanarak iyiliği tercih etmesinin önemi vurgulanmıştır. Bunu başarabilen herkes ölümün nihai son olmadığını fark eder. Ölüm, dünyada iyiliğin kıymetini algılayabilen insanlar için yeni bir başlangıcın, ölümsüzlüğün ilk basamağıdır.

23. Kahraman ölür.

Türk destanlarının bir çoğunda kahramanın ölümünden pek söz edilmez. Kahraman mücadeleden sonra evine geri döner ve destan biter. Destanda yer alan bu bitiş epizotundan sonra dinleyici daha sonra her şeyin gayet müspet devam ettiğine inanır.

Destanda kahraman, Tanrı ile insan arasında ve hatta sahip olduğu olağanüstü yetenekleri ile insandan çok Tanrı'ya yakın teşbih edilmiştir. Destan boyunca kazandığı başarılarla bir halkın istikbaline yön veren kahramanın ölümünden söz edilmesinin benimsenmemesi gayet doğal bir yaklaşımdır.

Ural Batır Destanı'nda kahramanın ölümüne yer verilmiştir. Kahramanın doğal yollarla, uyurken ya da hastalanarak ölmesi destan türünün tabiatına uygun değildir. Kahraman ömrünün sonuna kadar ayakta ve mücadele halindedir. Kahramanı güç kullanarak öldürmek mümkün değildir. Dolayısıyla, kahraman hile ile öldürülür. Ural Batır da bir mücadele esnasında hile sonucu öldürülür.

“Qalqan-butqan dejevďæn,
Jav bulıvsı Şylgəndə
Barı xalıbı qotoltam’,

“Kalan-kurtulan devinden,
Savaş çıkarıcı Şülgen'den
Bütün halkı kurtaracağım’

Tejep kylde urtlaqan,
 Kyldər qajnaj başlaqan,
 Dejevďər qurqыр şavlaqan,
 Şylgən varьn tuplaqan,
 Ural kylde hura, ti,
 Dejevďər eskə tula, ti,
 Berəm-verəm Uraldьñ
 Jərək vavьrьn telə, ti.
 Dejev vik kyp tulqan huñ,
 Jərəgene telgən huñ,
 Ural kylde vərəkkən, ti,
 Qьrqa sьqqan dejevďe,
 Batьrdarь totqan, ti,
 Ural xəldən tajqan huñ,
 Bar əmətə vətкən huñ,
 Ajaqьna batəlmaj,
 Qavat javьn asalmaj,
 Ural şunda jьqьlqan,
 ...” (M.BV., s. 132-134)

Deyip gölü soğurmuş,
 Göller kaynamaya başlamış,
 Devler korkup bağırmış,
 Şülgen hepsini toplamış,
 Ural güçlü soğursun, (de),
 Devler içine dolsun, (de),
 Teker teker Ural'ın
 Yürek, bağrını dilsin, (de).
 Dev çok fazla dolduktan sonra,
 Yüreğini dildikten sonra,
 Ural gölü püskürtmüş, (de),
 Kıra çıkan devi,
 Batırları tutmuş, (de),
 Ural halden düştükten sonra,
 Var gücü bittikten sonra,
 Ayağının üzerine basamayıp,
 Tekrar savaş açamayıp,
 Ural oraya yıkılmış,
 ...”

Ural Batır, devlerin saklandığı gölün suyunu soğurarak devleri ortaya çıkarmak ister. Fakat, devler su ile birlikte Ural'ın içine girer ve onu öldürürler. Ural Batır'ı öldüren devlerin lideri Şülgen'dir. Şülgen, Ural Batır'ın ağabeyidir. Ural'ın içine giren düşmanlar tarafından öldürülmesi ile ağabeyinin düşmanlığı arasında gizli bir mesaj vardır. Ural Batır'ı dışardan bir düşmanın yenmesi söz konusu değildir. Ural, aynı kandan geldiği Şülgen tarafından yani ailesinden biri tarafından yok edilmiştir. Destanın bu epizotunda verilen mesaj çok açıktır. Kahraman veya millet dışardan gelecek ya da gelmesi muhtemel bütün tehditlerle mücadele edebilir ancak içerideki ihaneti fark etmek çok zordur.

Ural Batır, ölmeden önce yaptığı veda konuşması ile hayatı boyunca edindiği tecrübeyi oğulları ve halkı ile paylaşmıştır. Ural Batır'ın ağzından aktarılan bu dizeler bir halkın varlığını koruyabilmesi için sahip olması gereken değerlerin listesi niteliğindedir. Ural Batır'ın en çok üzerinde durduğu mesele liderlik vasfıdır. Ural, bir milletin liyakat sahibi liderler sayesinde bir bütün olabileceğini ifade etmiştir. Aksi halde, milleti bir arada aynı yönde ileriye götürmek mümkün değildir. Liderin ülküsü ile halkın ülküsü ortak olmalıdır. Başka bir deyişle, lider konumundaki kişinin, halkın istikbalini düşünmekten başka amacı olmamalıdır.

“Uldarǵm, tǵlaǵ heǵǵe ǵjtǵm,
Bigerǵk ilem heǵǵe ǵjtǵm.
Batır, batır vuhaǵ da,
Batır belǵkle tǵvhaǵ da,
Ilǵe jǵrǵp il kǵrmǵj,
Тувьǵǵıdan qan kismǵj,
Jǵrǵgeǵ batır vula almat.
Javǵzqa juldaǵ vumaǵǵǵ,
Kǵǵǵǵheǵ eǵ qılmaǵǵǵ,
Ulandaǵm, heǵǵe ǵjtǵm,
Min ǵrsegǵn jeremdǵ
Keǵegǵ vajman tavьǵǵǵ,
Javǵda vuha vaǵ bulǵp,
Keǵegǵ il qoroqoǵ,
Danь batır bulьǵǵǵ,
Olono olo tejegeǵ,
Kǵnǵǵ alǵp jǵrǵgeǵ,
Kesene kese tejegeǵ,
Kǵnǵǵ virep jǵrǵgeǵ.
Kyǵdenǵ syp tǵǵǵrǵǵj
Kyǵǵheǵ torop qalǵrǵǵaj,

“Oǵullarım, dinleyin size diyorum,
Büyük ilim size diyorum.
Batır, batır olsa da,
Batır bilekli doǵsan da,
İle yürüyüp il görmeyince,
Dizinden kan akmayınca,
Yüreǵin batır olamaz.
Kötüye yoldaǵ olmayınız,
Keneǵsız iş yapmayınız,
Oǵullarım size diyorum,
Benim temizlediǵim yerlerde,
İnsanlara huzur saǵlayınız,
Savaǵta olsa baǵ olup,
İnsana il kurunuz,
Namlı batır olunuz,
Büyüǵe büyük deyiniz,
Keneǵ alıp yürüyünüz,
Küçüǵe küçük deyiniz,
Keneǵ verip yürüyünüz.
Gözünüze çöp düşmüş gibi,
Gözsüz kalmış gibi,

Jetərđərđeñ aldında,
 Kyđenə kerpek vulьqьđ.
 Aqvud atьm, vulatьm,
 İldə torop qalьr u,
 Əttənə menep savьrđaj,
 Javđa qьls heltərđəj,
 Batьrqa menər at vulьr,
 Batьr vumat irdərgə,
 Menər atьm jat vulьr.
 ...” (M.BV., s. 134-136)

İhtiyacı olanların önünde,
 Gözüne kirpik olunuz.
 Ak Boz atım, polatım,
 İlde durup kalır o,
 Üstüne binip çapacak,
 Savaşta kılış çalmaya,
 Batıra binecek at olur,
 Batır olmayan erlere,
 Binilecek atım yâd olur.
 ...”

Destan kahramanının tek işlevi savaşmak değildir. O, taşıdığı ve gerçekleştirdiği ideallerle gelecek nesiller için bir örnek teşkil eder. Ural Batır'ın olağanüstü mücadelesi ve direnme gücü Başkurt halkı için bütün tarihleri boyunca ilham kaynağı olmuştur. Öyle ki, Başkurt halkı bütün tarihleri boyunca bulundukları coğrafya içinde özgürlükleri adına en fazla ayaklanan halktır.

Kahramanın tek ferdî arzusu halk tarafından asırlar boyunca hatırlanacak bir şöhretin sahibi olmaktır. Ural Batır kazandığı zaferlerle unutulmayacak bir kahraman olmaya hak kazanmıştır. Onun adı, destanda öldürdüğü devlerden oluştuğuna inanılan sıra dağlara verilerek ilelebet yaşatılması sağlanmıştır. Böylece, Başkurt halkı ona olan minnet duygularını ifade etmeye çalışmıştır.

Destanda halkın Ural Batır'ın ölümünden duyduğu üzüntü aşağıdaki dizelerle dile getirilir:

“Ural vatьr ylgən, ti.
 Хальq utььp varьhь
 Başьn tyvən ejgən, ti.
 ...

“Ural Batır ölmüş, (de),
 Halk oturup hepsi,
 Başını düşürüp eğmiş, (de),
 ...

Ural ватыр ylgən huñ,
 Gurьnda jerhep wətkən huñ,
 Gurь valqьp torqan, ti,
 Barьhь la kyrgən, ti,
 Ыьыьşьp varqan, ti,
 Ber us turьraq alqan, ti,
 Barь danlap totqan, ti,
 Bara-tora u jerđə
 Altьn bulьp kitkən, ti.
 ...” (M.BV., s. 140-141)

Ural Batır öldükten sonra,
 Kabrinde ölüp eridikten sonra,
 Mezarı balkıyıp durmuş, (de),
 Hepsi de görmüş, (de),
 Toplanıp varmış, (de),
 Bir avuç toprak atmış, (de),
 Hepsi övüp durmuş, (de),
 Bir süre sonra o yerde,
 Altın olup gitmiş, (de).
 ...”

24. Kahramanın ölümünden sonra ülküleri, soyundan gelenler tarafından devam ettirilir.

Ural Batır'ın evlendiği üç hanımından üç oğlu ve Şülgen'in evlendiği Ayhılıv'dan bir yeğeni vardır. Bu dört yiğit savaşabilecek kadar büyüdüklerini anlar anlamaz babalarına yardıma koşar. Ural'ın, Ezreke ve Kehkehe'yi ortadan kaldırdığı sırada yiğitler düşman ordusunun askerleri ile savaşır. Böylece kahraman olduklarını ispatlamış olurlar. Ural'ın mücadelesi esnasında bu dört yiğidin ortaya çıkması ve faaliyet göstermesi daha sonra babalarının açtığı yoldan devam edeceklerinin işaretidir.

Kahramanın ölümünün sarıh bir şekilde ifade edildiği destanlar genellikle epopeleşmiş ya da epopeleşme eğilimi arz eden destanlardır. Epopeleşen destanlarda kahramanın ülküleri çocukları tarafından devam ettirir. Kahramandan sonra yerini dolduracak kişilerin olması kahramanın ölümünün kabullenilmesini kolaylaştıran bir motif olarak ortaya çıkar. Ayrıca, epopeleşmenin ortaya çıkması kahramanın ölümüne bağlıdır. Yani, Ural'ın oğullarının mücadeleye devam edebilmeleri, Ural Batır'ın ölümüne bağlıdır.

Ural Batır'ın son sözleri halkı ve yerine geçecek oğulları için bir nasihat niteliğindedir. Bu sözler, Ural Batır'ın payına düşen görevi tamamladığını ancak yapılması gereken işlerin henüz bitmediğini ifade eder. Ural Batır, insanlar için bir yurt kurmuştur. Sıra insanların bir arada ortak bir sorumluluk etrafında yaşamayı öğrenmelerine gelmiştir. Bunu başarmaya ömrü yetmeyen Ural Batır, oğullarına verdiği nasihatle bir arada yaşamanın icaplarını anlatır.

“Dejevdərgə vuj virep,
Qul qavşırıp tormağdı.
Dejevdərgə jav asır,
Diñgeđde dejevdən ərsəp,
Jerdə torlaq tavıştı,tm,
Keşelərde javızdan
Qotqarırqa tırıştı,tm.
Menhəm atım var ine,
Qulda bulat var ine,
Jav tuplarlıq jeremdə,
Talaj ilem var ine;
Quldaş bulır ilemdə,
Batır irdər var ine,
Şular qəđeren belmənəm,
Batırılıqqa mahajır,
Kəñəş qorop tormanım,
Jañqıdı vaşım uylanım,
Uñmaş juldı hajlanım.
...” (M.BV., s. 134-136)

“Devlere yol verip,
Kol kavuşturup durmayınız.
Devlere savaş açıp,
Denizi devden ayırıp,
Yerde yuva buluşturdum,
İnsanları kötüden,
Kurtarmaya çabaladım.
Binsem Boz atım var idi,
Elimde Polat var idi,
Asker toplayacak yerimde,
Büyük ilim var idi,
Koldaş olacak ilimde,
Batır erler var idi,
Onların kadrini bilmedim,
Batırlığa güvenip,
Keneş kurup durmadım,
Yalnız başıma karar verdim,
Olmayacak yolu seçtim.
...”

Ural Batır'ın ölümünden sonra birçok insan ve canlı Ural Batır'ın kurduğu yurda gelip yerleşir. Bir süre sonra kalabalıklaşan halka su yetmez olur. Bunun üzerine halk Ural'ın oğullarına müracaat eder:

“Qoş-qort, jənlek kyvəjgəs,

“Kuş-kurt, canlı çoğalınca,

Şişmə һынъ jetmägäs,
 Kyldən qurqыр esmägäs,
 Халыққа һынъ jetmägäs,
 İdel ватыр, јайыққа,
 Nөгөş ватыр, Haqmarqa,
 Халық јылыр kilgən, ti,
 Nişlējvedī tir varьһь
 Артыраşын әйткән, ti.
 İdel ujqa qalqan, ti,
 ...” (M.BV., s. 140-141)

Pınar suyu yetmeyince,
 Gölden korkup içmeyince,
 Halka su yetmeyince,
 İdil Batır, Yayık’a,
 Nөгөş batır, Hakmar’a
 Halk toplanıp gelmiş, (de),
 Ne yapalım biz deyip hepsi,
 Şaşıırıp söylemişler, (de).
 İdil düşünceye dalmış, (de),
 ...”

Epopeleşme Ural Batır’ın oğullarının halka su getirmesi ile ortaya çıkar. Fakat, bu bölüm oldukça kısadır. Bu nedenle, epopeleşmeden ziyade epopeleşme eğiliminden söz etmek daha yerinde olacaktır.

“Aj, јыл һанар tyllägäs,
 İldə keşe kyvəјgən,
 İdel вујъ тарajqan,
 Dyrt ватыр ul јылыр,
 Bergə utyрр ujlaqan,
 Јайык, Nөгөş, Hakmarđar,
 Таqь urьн edlögən,
 İdel һыmaq ылар đa
 Almaşlaşьр, ver-verе
 Bulat man sapqandar,
 Alardан da өs јыlqa
 Şыltьraşьр aqqandar.
 Ылар халыqtь јыјqandar,
 Dyrt ватырqa ыlgəndər;
 Dyrt јыlqань вујlatьр
 Torlaq qorop tarqalьр,
 Ajьm torlaq qorqandar.

“Ay, yıl sayıp döllenince,
 İlde insan çoğalmış,
 İdil boyu daralmış,
 Dört batır o zaman toplanıp,
 Birlikte oturup düşünmüş,
 Yayık, Nөгөş, Hakmar,
 Yine yer aramışlar,
 İdil gibi bunlar da,
 Sırayla, teker teker,
 Polat ile vurmuşlar,
 Onlardan da üç ırmak,
 Şırıldayıp akmış.
 Bunlar halkı toplamış,
 Dört batıra bölmüşler,
 Dört ırmağı boylatıp,
 Yuva kurup daralmamak için,
 Ayı yuva kurmuşlar.

Dyrt watyrdyň iseme
 Dyrt jylqaqa at wulyp,
 Onotolmat zat wulyp,
 Wyyň-wyyň qalqandar.
 ...” (M.BV., s. 143)

Dört batırın isimleri,
 Dört ırmağa ad olup,
 Unutulmaz kişiler olup,
 Nesilden nesile kalmışlar.
 ...”

2. AKBOZAT DESTANI¹⁹'NİN MERKEZİ KAHRAMAN TİPİNİN İNCELENMESİ

Akbozat Destanı'nın Epizotları:

1. Destanın merkezî kahramanı Hevben, babasının ölümünden sonra, annesinin kaybolması ile beş-altı yaşlarında yetim kalır.
2. Bir gün kırdan başıboş gezerken bir kuray sesi işitir ve sesi takip ederek o yörenin ağasına çobanlık yapan Taravıl Dede ile karşılaşır. Taravıl Dede ile tanışıp sohbet eder ve beraber ava çıkarlar.
3. Hevben, yetim olduğunu ve zor şartlar altında hayat mücadelesi verdiğini anlatır. Taravıl Dede'nin elindeki yayı dikkatle inceleyerek böyle bir yaya sahip olsa, avcılık yapıp hiç aç kalmayacağını söyler. Taravıl Dede, onun Sura Batır'ın oğlu olduğunu anlar. Hevben'in hâline üzülüp babası Sura Batır'a ait olan yayı ona verir. Fakat, babası ile ilgili gerçeği anlatmaz.
4. Hevben yayı alıp Taravıl Dede'den ayrılır. On sekiz yaşına gelen Hevben çok iyi bir avcı olur.
5. Bir gün Hevben göl kıyısında gezerken, gölde yüzen altın bir ördek görür ve nişan alıp vurur. Ördeği sudan çıkarmak üzere eline alınca ördek konuşmaya başlar. Hevben'in vurduğu ördek aslında Su Padişahı Şanlı Şülgen'in kızıdır.
6. Şülgen Padişah'ın kızı Nerkes kendisini bırakması için Hevben'e çok yalvarır ve karşılığında ona olağanüstü özellikleri olan Akbozat'ı ve daha birçok at, sığır, koyun vereceğini taahhüt eder.
7. Nerkes göle dalınca bütün bunlar kıyıya çıkacak ve Hevben'in olacaktır. Ancak, sürüler ve Akbozat kıyıya çıkana dek Hevben'in ardına bakmaması gerekmektedir.

¹⁹ Muhammatşa BURANGULOV, Aqbuğ At(Əpos), (Ufa, 1940) **Başkurdistan Dil, Tarih ve Edebiyat Enstitüsü Arşivi Yer Numarası Fond: 25, Opus 1, Ed. 10.** İncelemede Akbozat Destanı'nın Muhammatşa Burangulov varyantı kullanılmıştır. Destanın tezde kullanılan bölümleri (M. B. V.) kısaltması ile verilecektir.

8. Hevben, ördeğe inanır ve onun göle dalmasına izin verir. Kendisi de arkasına bakmadan yürümeye başlar. Bir süre sonra koyunların, ineklerin ve atların sesleri duyulur. Büyük bir fırtına kopar. Hevben merakına yenilip arkasına bakar. Hevben'in arkasına bakmasıyla Akbozat ve bütün diğer hayvanlar göle geri döner.

9. Hevben pişman olmuş vaziyette yaylaya döner. Burada Taravıl Dede ile yeniden karşılaşır. Taravıl Dede fırtınada kaybolan sürüsünü aramaktadır. Hevben bir şeyden haberi yokmuş gibi ona fırtınanın sebebini sorar.

10. Taravıl Dede, Hevben'e Şülgen Padişah ile Ural Batır arasındaki savaştan ve Ural Batır'ın olağanüstü atı Akbozat'ın Ural'ın ölümünden sonra Şülgen tarafından çalındığından söz eder. Hevben, Nerkes'in dediklerinin doğruluğuna inanır ancak kimseye bir şey anlatmaz.

11. Hevben kendisini Taravıl'a tanıtır. Taravıl, Hevben'i hatırlar. Hevben'e babasını tanıdığını ve onun da babası gibi Ural Batır'ın soyundan geldiğini söyler. Ayrıca, küçükken Hevben'e verdiği yayın kerametli olduğunu, Şülgen'in sadece bu yaydan korkacağını söyler.

12. Hevben, uzun bir zaman Nerkes'i bekler ancak onunla tekrar karşılaşamaz. Bir gün Hevben, Taravıl Dede'ye Şülgen hakkında sorular sorar. Taravıl Dede, Şülgen'i gören kimse olmadığını ancak gölde yüzen bir altın ördekten bahsedildiğini ve altın ördeğin her ayın on dördünde güvercin donunda ortaya çıktığını anlatır.

13. Hevben ayın on dördünde göle gider ve Nerkes'i saçlarından yakalar. Nerkes, kendisini bırakması için Hevben'e çok yalvarır. Hevben ikna olmaz. Nerkes, bu defa Hevben'i babası Şülgen'in gazabı ile korkutmak ister ama Hevben babasından korkmadığını söyleyerek Nerkes'e birlikte yaşamak isteğini söyler. Bunun üzerine Nerkes, Hevben'i alıp Sular ülkesine, sarayına götürür.

14. Hevben, Nerkes'in sarayında bir süre konuk olur ancak mutlu değildir. Bunu gören Nerkes babasına giderek her şeyi anlatır ve Akbozat'ı yiğide verip onu göndermeyi teklif eder.

15. Şülgen, kızına sezdirmese de Hevben'den kurtulmak gerektiğine karar verir. Bu konuda veziri Kehkehe ile kengeş eder. Kehkehe, Hevben'e Ayhılıv'ı

verirsek Akbozat'ı unuttur, der. Yiğit, Ayhılıv'ı alarak döner. Akbozat'ı verirsek sahip olduğumuz bütün gücümüz elimizden gider diyerek fikrini beyan eder.

16. Şülgen'e Kehkehe'nin bu fikri hoş gelir ve Hevben'i Nerkes ile beraber Ural'dan kaçırılmış kızların sarayına gönderir. Böylece, Nerkes, Hevben'e sarayları gezdirmeye başlar.

17. Nerkes, Hevben'i önce Akbozat'ın olduğu yere götürür. Akbozat'a sahip olabilmesi için yapması gereken şeyleri anlatır. Akbozat, Nerkes'in dediklerini yapan Hevben'e boyun eğer.

18. Daha sonra Nerkes, Hevben'i kızların yaşadığı saraya götürür. Hevben'e burada yaşayan kızlar hakkında bilgi verir ve saraydan çıkarken göreceği kocakarıya elini ve ayağını vermemesini tembihler.

19. Bu arada Hevben, Nerkes'e aşkını ilan eder. Nerkes, bir sevdiği olduğunu ve asla onu bırakmayacağını söyler.

20. Kızlar sarayına girince bütün kızlar Hevben'in etrafını sarar ve oraya nasıl geldiğine şaşırırlar. Bu arada Ayhılıv ile konuşan Hevben, kanlı gözyaşı döken kızları kurtarmayan erin, batır olamayacağını söyler. Saraydan çıkarken Nerkes'in bahsettiği yaşlı kadına rastlar. Kadın onun elini ayağını öpmek ister ama Hevben kadına elini ayağını vermez. Kocakarıdan sırrını öğrenmek ister fakat kadın "Güvenmeyen yiğide sır verilmez." der.

21. Sonra Nerkes, Hevben'i babasının huzuruna götürmek üzere yola devam eder. Hevben'e babasının karşısına çıkınca neler yapması gerektiğini tek tek anlatır.

22. Hevben, Nerkes'e babasının bütün sırrını kendisine neden verdiğini sorunca sır bozulur. Ayhılıv ve kocakarıdan sonra Şülgen ile tanışmayı beklerken birden kendini Akbozat ve Ayhılıv da yanında olmak üzere gölün kıyısında bulur.

23. Hevben, Akbozat'a bu durumun nedenini sorar. Akbozat ona Nerkes'e sırların sebebini sormasaydın Şülgen'i alt ederdin, kocakarıya elini verseydin öz ananı bulurdun der.

24. Hevben, Ayhılıv'ı da alarak Akbozat'a biner ve Mesim Han'ın sarayına doğru yola çıkar. Ayhılıv, babasının sarayına yaklaşıncı saraya yalnız dönmeye karar verir.

25. Hevben, kılık değiştirerek Mesim Han'ın yaylasına gider ve kendini yolcu gibi tanıtarak yaşlı bir kadının evinde misafir olur. Buradaki insanların konuşmalarından babasını Mesim Han'ın öldürdüğünü ve annesini de göle attırdığını öğrenir.

26. Hevben, bu konuyu etraflıca araştırarak Mesim Han'ın babasının katili olduğundan emin olur.

27. Bu arada Mesim Han bir şölen düzenler. Şölende Mesim Han Şülgen'den intikam alacak yiğide kızını vereceğini söyler.

28. Şölen alanına gelen Ayhılıv başından geçenleri tek tek anlatır. Şülgen Gölü'nde rastladığı kocakarı ve onun anlattıklarından, kendisini kurtaran yiğitten bahseder. Mesim Han bu kocakarının göle attırdığı Sura Batır'ın karısı olduğunu anlar ve Ayhılıv'a bir elma vererek göldeki kocakarıyı getirmeyi vadeden yiğidin bu elmayı almasını söyler. Kimse buna cesaret edemez.

29. Hevben, Akbozat'ı çağırır ve kocakarıyı kurtarmak üzere Şülgen Gölü'ne giderler. Akbozat gölü baştan başa geçince, göl parçalanır ve Nerkes ortaya çıkar. Hevben, Nerkes'ten göldeki kocakarıyı çıkarmasını ister. Bir süre sonra kocakarı gölden çıkar ve Hevben onu şölenin düzenlendiği meydana getirir.

30. Ertesi gün kocakarı meydana çıkarak kurtulduğunu söyler. Mesim Han cellatlarına kadının öldürülmesi talimatını verir. Hevben, cellatları durdurur ve kadının konuşmasını ister.

31. Hevben, meydandan uzaklaşarak savaş kıyafetlerini giyer ve geri döner. Ayhılıv ve kocakarı Hevben'i tanıyarak "Bizi kurtaran yiğit buydu." derler.

32. Hevben, Mesim Han'a Sura Batır'ı niçin öldürdüğünü, Şülgen ile olan davasını ve ilin yedi batırını niye sürgüne yolladığını tek tek sorar. Mesim Han'ın bu sorulara vereceği mantıklı hiçbir cevabı yoktur. Bunun üzerine Hevben, Mesim Han'ın kafasını bedeninden ayırarak onu öldürür.

33. Halk, Hevben'den Mesim Han'ın deniz ötesindeki padişaha sattığı ilin yedi batırını kurtarmasını ister.

34. Hevben, batırları kurtarmak üzere yola çıkar. Yolda Humay'a rastlar. Humay, Mesim Han'ın adamları tarafından yaralanmıştır. Hevben onun yaralarını iyileştirir. Humay, Hevben'e Ural Batır zamanından başlayarak her şeyi anlatır. Kehkehe'nin İdil'in torunlarından biri olduğunu, Akbozat'ı geri

almak üzere gittiği Şülgen Gölü'nde, Şülgen'in kızına âşık olduğunu ve bir gün onunla evlenebilme ümidiyle orada kalıp Şülgen'e vezir olduğunu, Mesim Han'ın da Kehkehe soyundan geldiğini söyler. Hevben'e deniz ötesindeki ülkeye onu kendisinin götürebileceğini ve yedi batırı savaşız kurtarabileceklerini söyler. Ancak, o zaman Hevben ve batırların yiğitlikleri kalmayacaktır. Hevben bu teklifi kabul etmez ve esenlikler dileyerek yoluna devam eder.

35. Kahraman, deniz ötesindeki ülkeye vardığında buradaki halka padişah tarafından eziyet edildiğini görür. Savaşa girer. Akbozat, ülkenin ordusunu bozguna uğratarken, Hevben de padişah ve muhafızlar başta olmak üzere, sarayın önde gelenlerini öldürerek ilin yedi batırını kurtarır. Kendilerini zalim padişah'tan kurtaran Hevben'e halk minnetlerini sunar.

36. Hevben yedi batır ile birlikte yurda döner. Halk bu durumu şölenlerle kutlar. Hevben yedi batırı yedi uruğun başına getirir ve Humay'ın neslinden gelen akkuşların vurulmasını yasaklar.

37. Bundan sonra, Hevben Akbozat'a atlayarak Şülgen Gölü'ne döner. Nerkes'i çağırarak onunla evlenmek istediğini söyler.

38. Nerkes, ilk gördüğü andan itibaren Hevben'i sevdiğini itiraf eder ve babası Şülgen'in bütün malıyla birlikte yeryüzüne çıkar. Hevben ile Nerkes bu malları halkın fakirlerine dağıtır.

39. Nihayet, Hevben Nerkes'i alarak kendi köyüne gitmek üzere yola çıkar.

Akbozat Destanı, arkaik Başkurt destanlarından biridir. Arkaik özellikler taşıması zaman içinde yıraydan yırava, sesenden sesene aktarımının uzun bir zaman dilimini kapsayarak günümüze ulaştığını göstermektedir. Bu zaman zarfında destanın motif ve şekil yapısında, ayrıca muhtevasında değişikliklerin olması muhtemeldir. Şifahi edebiyat materyalleri olan destanların zaman içinde, mitolojik dönemden bu yana ağızdan ağza seyrüseferi esnasında orijinal motiflerini yenileriyle değiştirmesi doğal bir kaide olarak kabul edilmelidir. Bu değişiklikler zaman içinde kabul gören kültürel esaslar dahilinde ortaya çıktığından destanın temel nitelikleri diyebileceğimiz yapısal unsurlarını ortadan kaldırmaz.

Ş. İbrayev destanın gelişimi hakkında şöyle der:

“Destan, mitolojide gerçek diye kabullenilmiş kavramları masal gibi gözden çıkarıp, fakat onun modelinden faydalanılarak gelişen bir tür değildir. O, mitolojinin gerçeği inandırma geleneğini kabul etmiştir, fakat inanç esaslarını yok etmeye başlayan anlamları yavaş yavaş yeni devrin gerçekleri ile değiştirmiştir. İnanılmazla inanılır, mitolojik devirle kahramanlık devri yer değiştirmiştir.”²⁰

Akbozat Destanı'nın merkezî kahramanı Hevben, Ural Batır soyundan gelmektedir. Ural Batır'a ait Akbozat, Humay ve polat kılıç gibi unsurlar bu destanda da yer almaktadır. Bu benzerlikler Akbozat Destanı'nın Ural Batır Destanı'ndan kopan bir parça olduğu izlenimini yaratsa da konuyla ilgili olarak kesin bir iddiada bulunmak mümkün değildir. Akbozat Destanı içinde yer yer Ural Batır Destanı'ndan bahsedilmekte ve ilin kuruluşu anlatılmaktadır. Ural Batır Destanı'nda yeraltı âleminin dünyaya hükmeden kötü güçleri, Akbozat Destanı'nda eskisi kadar etkin değildir. Yeraltı âleminin sakinlerinin etki alanı Şülgen Gölü ile sınırlandırılmıştır. Şülgen, kendisine ilişilmediği takdirde yeryüzündeki hayata doğrudan müdahale etmemekte, insanların kalbine kötülük tohumları ekerek onları birbirlerine düşman yapmaktadır. Akbozat Destanı'nda kötülüğün kaynağı Mesim Han'ın soyu, İdil'in oğullarından Nerkes ile evlenebilmek için Şülgen'in buyruklarına boyun eğen Kehkehe'ye dayanmaktadır.

Destanda yerleşik düzene geçildiği görülür. Yerleşik düzenle beraber feodalite ortaya çıkmıştır. Mesim Han feodal yapının en üst basamağını temsil eder. Bu temsil gücünü şahsi menfaatlerini tatmin etmek için kullanan Mesim Han, öncelikle kendisine karşı tehdit oluşturabilecek il batırlarını ortadan kaldırır. Böylece, Mesim Han savunmasız kalan halkın emeğini kolaylıkla

²⁰ Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 70.

kendi yararına kullanabilmektedir. Halk yokluk içinde hayat savaşı vermektedir.

Tema incelendiğinde destanda birden çok tabakanın varlığı ortaya çıkar. Destanın başında Hevben'in mal-mülk sahibi olma arzusu ile hareket ettiğine şahit olunur. Böylece, destanın konusunun kahramanın eş bulmak için yola çıkması ve aile kurma gibi ferdî amaçlar doğrultusunda devam edeceği düşünülür. Fakat daha sonra Hevben'in, Ural ilinin yiğidi olduğundan bahsedilerek konu özgürlük ve vatan sevgisine getirilir. Böylece, eserin konusu katmerli ve kendi aralarında bağlantılı birçok problemi içine alır. Destanda ortaya çıkan problemlerden biri feodalitenin doğurduğu sorunlardır. Destanda geçmiş, bugün ve gelecek olmak üzere üç dönemin yansımalarına şahit olunur.

Mergen, Akbozat Destanı'nda yer alan bu tabakalaşmayı halk hayatında yer alan sosyal gelişme ile izah eder. Kabile toplumunun dağılmasıyla bir takım problemler ortaya çıkar. Bu problemler feodalitenin kuruluşu ile giderilmeye çalışılsa da bir süre sonra hususi mülk sahibi olmak kişiler arasında sınıf eşitsizliklerinin doğmasına ve ezen-ezilen olarak birbirine zıt iki tarafın oluşmasına zemin hazırlar.²¹ Feodalitenin neden olduğu bu problem Akbozat Destanı'nın genel konusunu oluşturur. Bundan sonra kahraman halkın ve insanlığın ortak mutluluğu için mücadele etmeye başlar.

Destanın başında kahraman bireysel menfaatleri peşinde iken, ilerleyen safhalarda Hevben ile halkın amacı birleşir. Ortak paydaya varılmasında kahramanın soyunun Ural'a dayanması, yani kutlu ve kahraman bir soydan gelinmesi etkili olmuştur.

Destanın sonuna gelindiğinde iç içe geçmiş bütün problemler hallolarak halkın mutluluğu temin edilir. Halkın huzura kavuşmasıyla kahraman destanın

²¹ Kiray MERGEN, a.g.e., s. 131-133.

başındaki şahsî meselesine geri döner. Bu geri dönüş motifi ile bireyleşme sürecinin ilk sinyalleri verilir.

1. Kahramanın doğumu önceden müjdelendir. (Çocuksuzluk motifi)

Akbozat Destanı'nda kahramanın doğumunun müjdelenmesi ile ilgili bir bilgiye rastlanmaz. Ancak daha evvel de belirtildiği üzere, ilin içinde bulunduğu karmaşa hali kahramanın doğacağına işaretidir. Fakat, destanda ilin yaşadığı sıkıntı çok sonra dile getirilir. Bu nedenle destandan yola çıkarak bu motifin varlığını ispatlamak mümkün değildir.

2. Kahraman olağanüstü şartlarda doğar. (Bu doğum ilahî bir oluşum sonucunda vuku bulur.)

Destanda merkezî kahraman Hevben'in doğumu ile ilgili herhangi bir epizot yer almamaktadır. Hevben, ilk olarak beş-altı yaşlarında yetim kalmış bir çocuk olarak karşımıza çıkar.

“Boron-boron zamanda, atahь ylges, əsəhe juqalqas, 5-6 jəşendə Həvbən tigən ver bala jetem torop qalqan, ti...” (M. B. V. s. 1)

“Çok geçmiş zamanda, babası ölen annesi yok olan (kaybolan) 5-6 yaşında Hevben denilen bir çocuk yetim olarak kalmıştı, (derler.)...”

3. Kahraman, Tanrı katından gönderilmiştir ve genellikle soylu bir aileye mensuptur.

Hevben soylu bir aileden gelmektedir. Onun soyu Ural Batır'a dayanmaktadır. Ural Batır soyundan gelmek en ulvi soyluluk göstergesidir. Hevben'in babası Sura Batır, Ural Batır'ın torunlarından. Sura Batır'ın kullandığı yay, Ural Batır'ın oğullarından kalan bir aile yadigârıdır.

“Qustъm, вънъ virgəndə hin vala inen, min вънъn seren əjtmənem. въ нѣма атајъндын нѣмаһъ. Въ нѣма Ural ватыр valalarъnan qalqan qomartqъ...” (M. B. V. s. 12)

“Kardeşim, bunu (yayı) verdiğimde sen küçük bir oğlandın, ben bunun sırrını söylemedim. Bu yay atanın yayıdır. Bu yay Ural Batır'ın oğullarından kalan hatıradır...”

Hevben, çocuk yaşta ailesini kaybettiğinden soyu hakkında hiç bir malumata sahip değildir. Asil bir kandan geldiğini Taravıl Dede'den öğrenir. Babasının batırlığını ve soyunun dayandığı kökeni öğrendiğinde sıradan yaşantısı kahraman olma yolunda değişmeye başlar. Hevben'in ailesi hakkındaki bilgilere geç vakıf olması, onun yeterli olgunluğa erişene kadar düşmanlarından korunmasına yardımcı olur. Kahramanın kaderi Tanrı tarafından çizilmiştir. Dolayısıyla, Ural'ın soyundan geldiğini öğrenmesi ile Hevben, kaderine yazılan yazgıyı gerçekleştirmek üzere harekete geçer.

“Sura ватырдан qot јъјър,
Батыр тывқан затъм вар;
...” (M. B. V. s. 17-19)

“Sura Batır'dan kut alıp,
Batır doğmuş (zatım var) kişiyim.
...”

Hevben'in dünyaya bakışı batır bir soyun devamı olduğunu öğrenir öğrenmez değişir. Kendine olan güveni artar. Artık o eski yetim delikanlı değildir. Daha evvel Şülgen'in kızı Nerkes'i yakaladığında sadece mal-mülk karşılığında onu salıvermeyi kabul eden Hevben, herhangi bir sosyal fayda peşinde değildir. Taşıdığı kutu farkına varır varmaz amaç ve beklentilerinin düzeyi millileşir. Nerkes ile ikinci karşılaşmalarında Hevben'in korkusuzca Şülgen'e kafa tuttuğu görülür.

Hevben, Akbozat'ı da Ural Batır'ın soyundan geldiğini söyleyerek kendisi ile gelmeye ikna eder.

“Atav totop ejrətkən

Ural ватырь Həvbən, min

...” (M. B. V. s. 25)

“Asi atları tutup eğiten

Ural’ın batırı Hevben’im ben,

...”

Hevben’in babası Sura Batır, Ural’ın oğullarından biri olan Yayık’ın neslinden gelmektedir. Babasının kut sahibi namı bir kahraman olduğunu Hevben yaşlı bir adamdan öğrenir.

“Qart: Мырда ildə dan totqan, il namытын haqtaqan Sura ватыр верəv ine. Min Ural japraqында la, Ural armыttarында la, vыtən telge alыp həjdərlək vыtən Sura tigən keşene işetkənem juq...”

“Yaşlı: Beyim, ilde nam tutan, il namusunu koruyan Sura Batır tek idi. Ben Ural dağlarında da, Ural boylarında da başka dilde alınıp söylenen başka Sura denen kişi işittiğim yok...”

Destanın başında karnını zor doyuran bir zavallı şeklinde tasvir olunan Hevben, babasının yayını elde ettikten sonra avlanarak karnını doyurmakta ve hayatını gayet sıradan bir şekilde devam ettirmektedir. Büyük idealleri yoktur. Babasının Sura adlı soylu bir batır olduğunu öğrenmesi Hevben’in kahramanlık yolunda attığı ilk adımdır.

4. Kahraman genellikle tek çocuktur. Bazen en büyük ya da en küçük çocuk olarak da ortaya çıkabilmektedir.

Hevben tek çocuktur. Hevben’in tek çocuk olduğundan destanın birkaç yerinde bahsedilmektedir. Mesim Han, Hevben’in babasını öldürdükten sonra annesini de Şülgen Gölü’ne atmaya karar verir. Hevben’in annesi bir çocuğu olduğunu söyleyerek kendisine acıması için Mesim Han’a yalvarır. Fakat, bu yakarış fayda etmez. Halktan bu olaya şahit olan bir yaşlı Hevben’in annesinin sözlerini aktararak durumun aslını anlatır:

“Bəqərem, valam qaldı!.. tip jalvarqanьn işetep tordom, juq, xan qujmanь kылdə ыrqыttь. Xan qatьndьn hyđenən valahь vardьr tip eđlərgə ujdaqajнь, ularđьn jəjdəve beđđen tirənən kysep kitev arqahьnda tava almanь. Qalqan valahь ulmь, qьđmь, unьhьn belmənem, tigən, Həvən taqь aptьraqan, ti...” (M. B. V. s. 37)

“Böğrüm (ciğərim) balam kaldı!.. Diye yalvarmasını işittim durdum, yok han koymadı (bırakmadı) göle sarkıttı (attı). Han kadının sözüyle balası vardır diye aramayı düşündü, onların yaylası bizim taraftan göçüp gittiği için arkasına dönüp bulamadı. Kalan bala oğlan mı, kız mı onu bilmiyorum, deyince, Hevben daha da şaşırmıştı...”

Hevben'in annesi tek bir çocuğu olduğunu ifade etmiştir. Fakat, bu çocuğun kız mı erkek mi olduğu belirsizdir. Hevben, gizlenen gerçekleri çözer ve Sura Batır'dan kalan tek çocuğun kendisi olduğunu anlar.

“Sura vatьr ver məldə
 Сыqqan ikən hunarqa,
 Qajtalmaqan əjdənep,
 Yđ jortona qunarqa.
 Uqa tap kigən, ti xan,
 Batьr joqtaqan vuqan.
 Unь şunda uq tege xan,
 Joqtaqanda ytergən.
 Oğaq ytməj vatьrđьn
 Bisəhə lə juqalqan.
 Unan qalqan ver bala
 Həvən tigən attь ikən.
 ...” (M. B. V. s. 55-57)

“Sura Batır bir vakit
 Ava çıkmış imiş
 Geri dönememiş
 Öz yurduna konmaya
 Onu izleyip gelen han
 Batırını uyurken bulmuş.
 O anda işte o han
 Uyurken öldürmüş.
 Çok geçmeden batırın
 Karısı da yok olmuş
 Onun bir balası kalmış
 Adı Hevben imiş.
 ...”

**5. Kahramanın çocukluğu olağandışıdır ve kısa sürede büyür.
(Destanda kahramanın çocukluğu üzerinde uzun uzadıya
durulmaz.)**

Hevben, ümitsizliğe kapıldığı bir anda rastladığı babasının eski dostu Taravıl Dede'den babasından kalma yayı alarak avcılıkla karnını doyurmaya başlar. Hevben'in yayı elde edişi ve avlanmaya başlaması onun gelecekte batır olacağının sembolik işaretleridir. Hevben, Taravıl Dede ile karşılaştığında çocuk yaştadır. Bu karşılaşmadan sonra, Hevben karşımıza genç bir yiğit ve iyi bir avcı olarak çıkar. Çocukluk ile delikanlılık arasındaki zaman dilimi atlanır.

“Hөvбөн јыл, ај, көн һанар җткөн, һыдма ман һунарға јөрөј бастаған.
Hөвбөн арһв җһна һунарһв буһр 17-18 јөштөргө јеткөн, тi...” (M. B. V. s. 3)

“Hevben yıl, ay, gün sayıp büyüyüp, yay ile avlanmaya başlar. Hevben iyi bir avcı olup 17-18 yaşına yetişir...”

Destan türünde çocukluk dönemi hızla aşılaraq, kahramanın kendisine verilen esas görevi başarabilecek olgunluğa ulaştığı yaşa gelinir ve kahramanın mücadeleye başlaması ile zamanın akışı yavaşlar.

Kahramanı maceraya sürükleyen olaylar dizisi Hevben'in avcılığına bağlı olarak gelişir. Kahramanın maceradan uzak yaşadığı dönem destanda “ay, yıl, gün sayıp büyümüş” şeklinde ifade edilir.

Hevben kısa sürede karşımıza bir delikanlı olarak çıkar. Ancak, iyi bir avcı olma yeteneğini kazandığı yaş, çok da küçük değildir. İyi bir avcı olduğunda Hevben, on yedi-on sekiz yaşındadır. Halbuki, Türk destanlarının bir çoğunda kahramandan çocuk yaşta bir başarı kazanması beklenir. On yedi-on sekiz yaşında bir erkeğin iyi bir avcı olmasında olağan dışı bir durum

söz konusu değildir. Hevben'in avcılığı ile ilgili olağan dışı durum, avlanılması neredeyse mümkün olmayan Nerkes'i vurabilmesidir.

6. Kahraman çocukluk döneminden çıktığını olağanüstü bir kahramanlık göstererek ispat eder.

Hevben, iyi bir avcı olduğunda çocukluk çağını geride bırakır. Anlaşıldığı kadarıyla Akbozat Destanı'ndaki olayların yaşandığı dönemde kişinin tek başına avlanmaya başlaması ve iyi bir nişancı olması artık çocukluk çağının geride bırakıldığının göstergesidir. Ş. İbrayev, *"Kahraman kızı almak için nişancılık gerektiren büyük bir kahramanlık yapar. Eski destanlarda nişancılık batırlığın nişanesidir."* demektedir.²² Hevben, ördek donuna girmiş Şülgen Gölü padişahının kızı Nerkes'i avlayarak yetişkinliğini ispatlar.

Nerkes'in yeryüzünde yaşayan biri tarafından avlanması mümkün değildir. Hevben, onu bir değil iki kez yakalar. Hevben, Nerkes'i avlayarak hiç kimsenin yapamayacağı bir işi başarmıştır. Nerkes, durumu babasına şu sözlerle anlatır:

"Un higeđgə jetkəne
Kyp hunarsь osorattьm.
Kypтər totqap atha la,
Barьnan da jađьqtьm.
Altьn ejrək tun kehəm,
Jer ьlasьnь hiđməne.
Kisten ььlqьr jele lə
Səsem hьjrap həjərgə
Qara vaştь qamьştan
Yter ьulьn tapmanь

"On sekizime varınca
Çok avcıyla karşılaştım.
Bir çoğu nişan alıp atsa da
Hepsinden de kurtuldum
Altın ördek donunu giysem
Yer laçini sezmedi
Gecenin yılgır yeli de
Saçımı okşayıp sevmeye
Kara başlı kamıştan
Geçer yol bulamadı

²² Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 262.

Qamıştaq qama la
 Hьv ingənem hiđməne.
 Ağaq tapqьr verehendə
 Əjrək vulьp atьldьm.
 Aj nurьna mansьlьp,
 Hьv ingəndə totoldom.
 ...” (M. B. V. s. 20)

Kamışlardaki samur da
 Suya indiğimi sezmedi
 Son kez birinde
 Ördek olup vuruldum
 Ay ışığına aldanıp,
 Suya indiğimde tutuldum.
 ...”

Nerkes, kendisinin ve koruyucularının Hevben'in varlığını sezememiş olmasına hayret eder.

“Mine qajđan tap itten
 Tən urtahь saqьnda?
 Nisə qaravsьm var bit,
 Qarap tora jaqьmda!
 ...” (M. B. V. s. 14)

“Beni nasıl buldun
 Gecenin orta vaktinde
 Nice koruyucum var
 Bakıp duruyorlar yanımda!
 ...”

**7. Kahraman, kahramanlığını ispat ettikten sonra ad alır.
 Kahramana verilen ad kutsallık arz eder ve kutlu biri tarafından verilir.**

Hevben'in çocukluktan çıktıktan hemen sonra gösterdiği ilk başarı Nerkes'i avlamasıdır. Hevben'in bu başarıdan sonra ad alması gibi bir durum söz konusu değildir. Ancak, bu hadiseden sonra Taravıl Dede'ye yeniden rastlayan Hevben, kendi ailesi ile ilgili saklanan gerçekleri öğrenir. Hevben böylece kutlu bir soyun devamı olduğunu anlar.

Türk destanlarında ad alan kahraman hemen maceraya atılır. Hatta, maceranın başlaması ile ad almaya vesile olan yiğitliğin aynı anda ortaya çıktığı görülür. Akbozat Destanı'nın kahramanı Hevben de ataları ile ilgili bilgiyi rüşdünü ispatladıktan sonra edinir. Taravıl Dede bu bilgiyi onunla

küçükken paylaşmamış, olgunlaşmasını beklemiştir. Destanda yer alan bu motif kahramanlıktan sonra ad alma motifi ile kısmen benzeşmektedir.

8. Kahramanın fiziki gücü yaradılışından itibaren olağanüstüdür ve zaman zaman yırtıcı hayvanlarla mukayese edilerek tasvir edilir.

Akbozat Destanı'nda, merkezî kahraman Hevben'in fiziki gücünü gösterdiği olağanüstü bir mücadele sahnesine yer verilmemiştir. Hevben destanın birçok yerinde düşmanlarına tehditler savurur. Düşmanlarını tehdit ederken oldukça cesur bir görüntü sergiler. Ancak, Hevben'in tek başına olağanüstü bir mücadeleye giriştiğine rastlanmaz.

Hevben, kahraman bir soydan geldiğini öğrendikten sonra cesaret kazanır. Nerkes'i ilk vurduğunda kahramanlık şuuru henüz tam anlamıyla teşekkül etmemiştir. Ural Batır'ın soyundan geldiğini ve atalarının yadigârı Akbozat'ın Şülgen tarafından ele geçirildiğini öğrendikten sonra ikinci kez Nerkes'i yakalayan Hevben, artık daha büyük amaçlar peşindedir. Fakat, Hevben'in amaçlarını gerçekleştirirken çok büyük mücadeleler yaşadığını söylemek zordur. Karşılaşılan birçok engel Akbozat ve Nerkes tarafından Hevben'in mücadelesine lüzum kalmaksızın halledilir. Denebilir ki, Hevben destan boyunca Akbozat'ın gölgesinde kalmıştır. Akbozat sadece savaş sahnelerinde değil, kahramanın yönlendirilmesinde de önemli rol oynamaktadır.

Nerkes'i yakalayan Hevben, onu bırakmak istemeyince Nerkes onu babasının kudreti ile tehdit eder.

“Jeget, hyđen oğajtma,
Atam kihə, jav halır;
İlen tuğandaj qылып,

“Yiğit sözünü uzatma,
Babam gelse savaş açar
İlini toz gibi kılıp

Toqomondo juq qыҕы.

...

Jeget ватырмын тир,
Тав жарыҕдај һөјдөјһен;
Атам илен һақтақан
Дејевдөрдө вельмөјһен.

...

Дејев-рәрејде јыјқан,
Һы јәненен ватыһын
Үд қулында туптақан
Шылған кыле ватшақа
Кем вулаһын, уқталқан?
..." (М. В. В. s. 15-17)

Tohumunu (neslini) yok eder.

...

Yiğit batırım diye,
Dağ yarar gibi konuşuyorsun
Atamın ilini koruyan
Devleri bilmiyorsun
...
Devleri perileri yığan
Su canlısının hepsini
Elinde toplayan
Şülgen Gölü padişahına
Kim oluyorsun da saldırıyorsun?
..."

Hevben, bu tehditlerden korkmaz ve Nerkes'e kafa tutar:

"Атан Шылғөндө хан вуһа
Дејев-рәрејдән ватын,
Тирәһенә туптаһа
Ақбуғ толпарқа менер,
Јел-давыһын қуптарһа,
Утақ жарығақындај да,
Үерәгәм қурқыр һекенмәт:
Ul ike васты дејевен
İlemә уғын һалһа ла,
Uralьта дау асыр,
Sergelektән қан қојор,
İlemә јав һалһа ла,
His қурықматмын атандан
Үерәгемә уқ аһа ла.
Sura ватырдаң қот јыјыр,
Батыр тывқан затым вар;

"Атан Шүлген Хан olsa da,
Dev ve perilerin hepsini
Etrafına toplasa da,
Akboz tulpara binip
Rüzgâr-fırtına koparsa da
Titrek kavak yaprağı gibi,
Yüreğim korkup silkinmez
O iki başlı devi ile
İlime uran salsa da
Ural'ıma dava açıp
At boyu kan döküp
İlime savaş açsa da,
Hiç korkmuyorum atandan
Yüreğime ok atsa da.
Sura Batır'dan kut alıp,
Batır doğmuş (zatım var) kişiyim.

Jətem-yeter kyǝ jəşen
 Ўыҕыратмаҕа аһым бар
 Ўыһыҕаһым, маһаһма,
 Шылҕен кыле төрөн тир,
 Атам илдэ дүр батша
 Деҕевдөрдө јыҕан тир.
 Уралда илаһан јетемден,
 Kyǝ jəşe aһa, kyǝ буһр.
 Qəveren aһыҕыһр ватыҕыһн,
 Јушһын тыһа, syl буһр.
 Ўыһда јөдһөн qыҕ бала,
 Qaһда һыһдаһ тавыһ u?
 Шылҕен һаһыһа јушһыһдан,
 Ые васты деҕевдөн
 Qaһда јалһым тавыһ u?
 Ы зарыһа моһаһан
 Ыһлөр јатһан уралым
 Јыһыһ аqһан иҕеһемө
 Тоноq аqһан јаһыһым
 Nəһər јыһр јəşərgə

Ataһa torlaq birməһ u.”

...” (M. B. V. s. 17-19)

Yetimin esirin göz yaşını
 Döktürmemeye andım var
 Güzelim, övünme (gururlanma)
 Şülgen Gölü derin deyip
 Atam ilde büyük padişah,
 Devlerini yıǝmış deyip
 Ural'da aǝlayan yetimden
 Gözyaşı aksa göl olur
 Batırın kabrini kazıp
 (Mezarının) topraǝını dökse çöl olur
 Suda yüzen kız бала,
 Nerede sulu yer bulur o
 Şülgen Gölü'nün topraǝı sığlaşsa
 Ыki başı devler
 Gölün en derin yerini nerde bulur o?
 Ыlin üzüntüsüne sıkılıp
 Ыnleyip yatan Ural'ım
 Yılgır (coşkun) akan Ыdil'im
 Donuk akan Yayık'ım
 Nöbetçi asker (han buyruǝundaki er)
 yıǝıp saklıyor
 Atana yaşamak için fırsat vermez o
 (Atana dirlik vermez o)
 ...”

Yukarıdaki dizelerden de anlaşıldığı üzere, Hevben düşmanı ile karşılaşmaya hazırdır. Düşmanın sahip olduğu olağan dışı kudret onu yıldırnamaktadır. Fakat, düşman karşısında atalarının geçmişteki başarılarından dem vurması, Ural ilinin düşmana geçit vermeyeceğini söylemesi, Ыdil ve Yayık ırmaklarının Şülgen'e dirlik vermeyeceğinden bahsetmesi alışlagelmiş kahraman söylevlerinden farklıdır. Kahramanın

mücadeleye gözünü kırpmadan atılması ve kimsenin desteğine ihtiyaç duymadan düşmanla karşılaşması beklenir.

Hevben, Akbozat'ı ve Ayhıliv'ı Şülgen Gölü'nden çıkarırken Nerkes'ten yardım görür. Yine annesini kurtarıken Akbozat ve Nerkes'in çabalarıyla başarıya ulaşır. Bütün bunları gerçekleştirirken Hevben'in bizzat bir düşmanla karşı karşıya geldiğine rastlanmaz. Nerkes, Hevben'e âşık olmuştur. Onun zarar görmemesi için babası Şülgen'i ikna etmeye çalışır ve yeraltında başına gelebilecek tehlikelere karşı Hevben'i uyarır. Nerkes'in bu yardımları sayesinde Hevben, kan dökülmeden, kimseyle davalasmadan kolayca yanında Akbozat ve Ayhıliv olduğu halde yeryüzüne çıkar.

Şülgen, Hevben'in Nerkes'i avlayabilecek kadar iyi bir avcı olmasından şüphelenerek onu ortadan kaldırmak ister. Bu kadar keskin bir nişancının başka yetenekleri olmasından ve gelecekte problem çıkarmasından korkar.

“Qыџым, аџаqqы hunarып
Xəjerle hunar vumaqan,
Əjrək tunqa atır ir,
Man ildə his tıvmaqan.
Altın-qolan səsende
Jыltыр kyџlə kyrerџej
Qыџым, uqa jul taphaq,
Boton-votsa votarlap,
Qыџым, unan qotolhaq,
Qavat Şylgən vuıynda
Hine atır ir vulmat,
Hine totop mağalar
Tirə jaqta jən vulmat.
...” (M. B. V. s. 21)

“Kızım, son avın,
Hayırlı av olmamış
Ördek donuna atan er,
Bu ilde hiç doğmamış,
Altın kolan saçını
Yalın gözle görene,
Kızım ona yol bulsak
Bacağını buduna sokup
Kızım ondan kurtulsak,
Daha başka Şülgen boyunda
Seni vuracak er olmaz,
Seni tutup üzecek
Etrafta başka canlı kalmaz.
...”

Nerkes, babasının Hevben'i öldürmesine karşı çıkar.

“Ataqajym, u jeget,
 Hyđem tındap kilde u.
 Mine atqan saqında,
 Əjrək tier velde u
 Ataqajym, taqь la
 Mine qosto qulьna,
 Унын qulь jyьhь
 Ələ jərəj tənemdə.
 Унын qanь qojolha,
 Man təndə qalır u.
 Унын jomoşaq teldəre
 Jərəktə man (maj) bulır u.
 Ataj, uqa qanьqma,
 Унын qanьn aqьđma,
 Унын əsən var Ural
 Eđđer hinen qarьmta.
 Унын teləge đur tygel,
 Hinən təxet horamaj,
 Maьn horap taqь la
 Bajđaqьndь mujьrmaj
 Ataj, mine vala ithən,
 Jegettən qanьn aqьđma,
 Baqavьnьđ jegettən
 Jənen alьp dan alma.
 Jegetkə bir vuğ attь
 Hьnap qara qəjrəten,
 Totop alalha, jeget,
 Uralda jəjhen qanatьn.
 ...” (M. B. V. s. 22)

“Babacığım, o yiğit
 Sözümlü dinleyip geldi o.
 Beni vurduğu anda
 Ördek diye bildi o.
 Babacığım dahası da
 Beni doladı koluna
 Onun kolunun sıcaklığı (ılıklığı)
 Öyle yürüyor tenimde
 Onun kanı dökülse
 Benim tenimde kalır o
 Onun yumuşak dilleri
 Yürekte yağ olur o
 Babacığım ona kızma
 Onun kanını akıtma
 Onun için bütün Ural
 İzler senden öç almaya
 Onun dileği büyük değil
 Senden taht sormuyor
 Malını sorup dahası da
 Zenginliğini de elinden kapmak istemiyor.
 Ata, beni evlât kabul edersen
 Yiğidin kanını akıtma
 Korunmasız yiğidin
 Canını alıp şan alma
 Yiğide ver bozadı
 Sınayıp kara gayretini (gücünü)
 Tutup alabilirse yiğit
 Ural'da yaysın kanadını.
 ...”

Şülgen, kızı Nerkes'in hatırı için Hevben'e doğrudan saldırmaz. Fakat, hile ile ondan kurtulmak ister. Akbozat'ı, Hevben'e vermeyi asla

düşünmemektedir. Çünkü, Akbozat elindeyken Şülgen'in yenilmesi söz konusu değildir. Şülgen'i yenebilmenin tek yolu Akbozat'ı ele geçirmektir. Hevben, Nerkes'in kendisine verdiği nasihatleri yerine getirerek hiçbir zorluk yaşamadan Akbozat ve Ayhılıv ile birlikte Şülgen Gölü'nden çıkar.

“Въ harajda min ətkən
Dandə toplar buğ at var
Tanav tartыр ьзqыгь
Kyđenə tekəp qarap tor
Jaqын kilep sapsыha
Aldына varыр watыр tor
Tivəm tip art birhə
Jan vaşыnan həjəp tor
Qolaq şьmajтыр ьmtыha,
'Jer watыр min' tip, kəl
Şunan kiler janьqa
Hытыnan hыjrap həjərhen
Jalьnan alыр ike qы
Beləgegə vəjlərhen,
Qojroqonan ike qы
Ajaqьqa vəjlərhen, tigən də
...” (M. B. V. s. 24)

“Bu sarayda sana söylediğim
Namlı tulpar Bozat var
Burun çekip kızar (rahatsızlanır)
Gözünü dikip bakıp dur
Yakına gelip tepinse
Önüne varıp basıp dur
Tepeyim deyip ardını dönse
Kalça kemiğini (uyluğunu) sevip dur
Kulak kısıp saldırırsa
“Yer batırıyım ben” deyip, gül.
Ondan sonra gelir yanına
Sırtını sıvazlar seversin
Yelesinden alıp iki kıl
Bileğine bağlarsın
Kuyruğundan iki kılı
Ayağına bağlarsın, demiş de
...”

Hevben'in annesini Şülgen Gölü'nden kurtardığı sahnede, Akbozat kahramandan daha etkilidir. Hevben, Akbozat'ın verdiği öğüde uyarak annesini Nerkes'in yardımı ile herhangi bir vuruşmaya girmeden gölden çıkarır.

”Халық таралqas, Həvəən jəjdəvnden qыrqaraq сыqqan da, qыl kəjdərəp Aqvud atьn saqьrqan ikən, Aqvud at şunda uq kyđ asьp kyđ jomqansь kilep jətkən, ti. Həvəən Aqvud atqa kyldəge qarsьqты irtəgə majdanqa ap kilergə quşqan, ti. Aqvud at: Şylgəngə jav asmajьnsa unan ver nəmə lə ap vumat.

Min xədər u urınqa jal itergə lə qajtmajm, tigəs, Hənvən Aqvud attı menep Şylgən kylgə kitkən, ti. Şylgəngə jaqındav man, aqvud attın tojaq tavyşın işetkəs, kyldə 'göz' itkən tavyş işetelgən, ti.

Aqvud at: 'Ana xandın qıdı haqsylar man kyl ətənə sьqqan ikən, hinen kigəndə işetkəs, qastı. Min kyldə aşanan aşə savыр sьqarmın, hin almas qıls man jarыр heltəp, hıvdı jarыр uğarhın. Beğden ytkən ver jerđən kyldə vylgeləgən ytkəvel varıyqqa kiler. Batşanın kyle vaqlanыр, şunan tyđmej batşanın qıdı sьqar. Unan nemə teləjhen, u var teləgəndə birer. Tik, qara nıq utyр', tigən ti. Hənvən Aqvud at əjtkənsə eştəgən, kyl vaqlanыр vylgeləngəs, Nərkəs tyđməgən kyldən sьqqan..."

"Halk dağılınca, yayladan tırmanarak çıkmış da, kıl yakıp Akbozat'ı çağırmış idi. Akbozat o anda göz açıp göz yumana kadar gelip yetmişti (de). Hevben Akbozat'a göldeki yaşlı kadını ertesi gün meydana aparıp getirmesini emretmişti, (de). Akbozat: Şülgen'e savaş açmayınca ondan bir tek şey aparmak mümkün olmaz. Ben şimdi yerime dinlenmeye döneyim, deyince, Hevben Akbozat'a binip Şülgen Gölüne yola çıkmış, (de). Şülgen'e yaklaşımlarıyla, Akbozat'ın toynak sesini işiten gölde gürültü, patırtı sesi işitilmiş (olmuş.)

Akbozat: işte hanın kızı koruyucuları ile göl üstüne çıkmış, senin geldiğini işitince kaçtı. Ben gölden baştan başa çapıp çıkarım, sen elmas kılıç ile yarıp (kılıç)sallayıp suyu yarıp geçersin. Bizim geçtiğimiz bir yerden göl bölünüp geçit ortaya çıkar. Padişahın gölü parçalanır, buna dayanamayıp padişahın kızı çıkar. Ondan ne dilersen o her dileğini verir. Sadece gözle (bak) ve sağlam (kendinden emin) otur, demiş, (de). Hevben Akbozat'ın söylediği gibi yapmış, göl parçalanıp bölünmüş, Nerkes dayanamayıp gölden çıkmış."

Hevben, Nerkes'ten yaşlı kadını yeryüzüne geri göndermesini ister. Nerkes, babasına giderek yaşlı kadının saliverilmesini sağlar. Hevben kadını alarak Mesim Han'ın olduğu yere gelir.

Destanda Hevben'in yeraltı dünyası ile ilgili mücadeleleri, Nerkes ve Akbozat'ın yardımıyla başardığına şahit olunur. Yeryüzündeki mücadelelerde ise Hevben nispeten daha aktiftir.

Həvvən:

“Eđđəp tapqan doşmanым,
Ata torqan hunarым.
Aldымda torqan Məsəm Хан
Вьна şularđьn verehe
Qarымtahьđ, Surаньн,
Qаньн qojqan ајьв и.
Şylgəngə ьв halьp,
Jaqьn tirə maldarьн,
Qьгьp malhьđ qaldьrған
Jьlqьr kyđle vyre u!
İğel vatьrь Qьpsaqть,
İrəməl vatьrь Qatajьđ,
Jaqьq vatьrь Təklətte,
Tara vatьrь tamjandь,
Jalan vatьrь İrendekte,
Nəgəş vatьrь Jurmatть,
Yđəп vatьrь Tavьndь,
Qьmtьp totqan dejev ul,
Aqvud atqa mendem min
Şu vatьrđar qono əsən
Qarымtaqa kildem min.
İlden iren qol itkən,

Hevben:

“Arayıp bulmuş olduğum düşmanım,
Atadan kalan avım
Önümde duran Mesim Han
İşte bunlardan birisi.
Günahsız Sura'nın
Kanını döken ayı o.
Şülgen'e zehir saçıp,
Yakınındaki malları
Kırıp malsız bırakan,
Parlak gözlü kurt o!
İdil batırı Kıpçak'ı,
İremel batırı Katay'ı
Yayık batırı Tökleç'i,
Tora batırı Tamyan'ı,
Yalan batırı İrendek'i,
Nögöş batırı Yurmat'ı
Üzen batırı Tabın'ı,
Kıstırıp tutan dev o.
Akboz ata bindim ben,
O batırların öcü için
İntikam almaya geldim ben.
İl erini kul eden,

Bisələrən tol itkən,
Şular xaqən juldap min,
Barımtaqa kildem min, tigən də
andın vaşın savır ədgən.

Unda qol buqan vətə xalqı azat itkən,
ti..." (M. B. V. s. 59-60)

Hanımlarını dul eden,
Onların hakkını arayır ben,
Öç almaya geldim ben, demiş de,
hanın başını biçir üzmüş (yerinden
ayırmış).
Ona kul olmuş bütün halkı azat etmiş.
..."

Hevben, Mesim Han'ı yardım görmeksizin öldürür. Mesim Han tarafından yurtlarından sürülen yedi batırı kurtarmak için deniz arkasındaki ülkeye gider. Yolda rastladığı Humay'ın yardım teklifini reddeder. Çünkü, Humay'ın yardımını kabul ederse Hevben'in batırlığı ortadan kalkacaktır. Yedi batırı kurtarırkən Akbozat'tan yardım görse de en güçlü düşmanlarla Hevben bizzat savaşır.

"Haqsızlar mən huqş baştaqan. Ularđ qırıp harajqa jaqındaşqas, batşa qasır, ildən qəskər jıjır, huqşır qaraha la, vultıra almaqan. Batşa qəskərđəre Aqvud attın jelenən jıqılgandar. Həvbən yde batşan, vıdərđə totop ytərgən..." (M. B. V. s. 65)

"Muhafızlar ile savaş başlamış. Onları kırıp saraya yaklaşıncə, padişah kaçır, ilin askerini yığıp savaşıma çalışmışsa da, olmamış. Padişah askerləri Akbozat'ın rüzgârından yıkılmışlar. Hevben'in kendisi de, padişahı, beyleri tutup öldürmüş..."

Akbozat Destanı'nda ayrıntılı çarpışma sahnelerine pek yer verilmemiştir. Destanın merkezî kahraman tipi Hevben'in olağanüstü yardımcıları Akbozat ve Nerkes destanın muhtelif bölümlerinde öne çıxarak kahramanın zaman zaman ikinci planda kalmasına neden olmuştur. Buna rağmen, bütün bunlar Hevben'in bir destan kahramanı olarak yetersiz olduğu anlamına gelmemektedir. Destanda hakkında dile getirilenlerden Hevben'in

sıradan bir insandan çok daha güçlü ve özel yeteneklere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

“Өjrək tunqa atır ir,
Man ildə his tıvmaqan.
...” (M. B. V. s. 21)

“Ördek donuna atan er,
Bu ilde hiç doğmamış,
...”

“Ural tigən ilemdə
Javdan haqtar vатырмын...”
(M. B. V. s. 25)

“Ural denen ilimi,
Düşmandan saklayan (koruyan) batırım...”

“Atan Şylgəndə xan buha
Dejev-pərejdən varын,
Tirəhenə tuptaha
Aqvud tolparqa menep,
Jel-davын quptarha,
Utaq jaryraqындaj da,
Yerəgəm qurqыр hekenmət:
Ul ike vaştъ dejeven
İlemə urын halha la,
Uralьma dav asыр,
Sergelektən qan qojor,
İlemə jav halha la,
His qurьqmatмын atandan
Yerəgemə uq atha la.
Sura vатырдан qot jыjыр,
Bатыр tıvqan zatым var;
Jətem-yeter kyđ jəşen
Hыrьqratmatqа antым var.
...” (M. B. V. s. 17-19)

“Atan Şülgen Han olsa da,
Dev ve perilerin hepsini
Etrafına toplasa da,
Akboz tulpara binip
Rüzgâr-fırtına koparsa da
Titrek kavak yaprağı gibi,
Yüreğim korkup silkinmez
O iki başlı devi ile
İlime uran salsa da
Ural’ıma dava açıp
At boyu kan döküp
İlime savaş açsa da,
Hiç korkmuyorum atandan
Yüreğime ok atsa da.
Sura Batır’dan kut alıp,
Batır doğmuş (zatım var) kişiyim.
Yetimin esirin göz yaşını
Döktürmemeye andım var.
...”

“Hənvən һыдма алqas ta,

“Hevben yayı alınca

Kereşkən, ti hunarqa.
 Mərgənlektə dan totqan,
 Batırлыqь taqь la,
 Jajьq, Sura batır'dan,
 Təkləs man Almastan
 Barьnan da şəp ikən.
 Ular jenmət Şylgənde,
 Ber uqtaьp qaqsatqan,
 Şylgənden Aqvuğ tolparьn,
 Urđar alqan qьđđarьn,
 Beren qujmaj qotqarqan.
 Qarsьqtь qotqarьvsь la,
 Xьđьr tygel, şu ikən.
 Bəgən təndə jav asqan,
 Şylgən kyle ханьna.
 Kylde at kyđđəj itep,
 Vaq-vaq itep vylgən, ti.
 Şylgəndən jьraq tygel,
 Qaja biten tiştərep,
 Yđ atьna tororqa,
 Dejevđən haraj haldьrqa,
 Batşahьn taş vaqa,
 Dejevđəren jarqanat,
 Il talavsь vejđəren
 Barьn hələk qьlqan, ti.
 Bəgən taqь at menep,
 Ata-əsəhen eđərləp,
 Atahь qonon alьrqa
 Qarьmtaqa qan juldar,
 Yterevse ber ханqa
 Jav asьrqa vara, ti.
 ...” (M. B. V. s. 55-57)

Girişmiş, (de) avlanmaya
 Nişancılıkta nam tutmuş,
 Batırlıkta dahi
 Yayık, Sura Batır'dan
 Tökles ile Almas'tan
 Hepsinden de hızlı imiş.
 Ural'ın yenemediği Şülgen'i
 Bir vuruşta sallamış (sersemletmiş)
 Şülgen'den Akbozat tulparı
 Çalıp aldığı kızları
 Birini bırakmadan kurtarmış
 Yaşlı kadını da kurtaran
 Hızır değil, bu imiş.
 Bu gece savaş açmış
 Şülgen gölü hanına
 Gölü at gözü gibi edip
 Parça parça edip bölmüş, (de)
 Şülgen'den uzak değil
 Kaya yüzünü deştirip
 Durması (yaşaması) için öz atına
 Devden saray saldırmış (yaptırmış)
 Padişahını kaplumbağa
 Devlerini yarsa
 İl basan beylerini
 Hepsini helak kılmış, (de).
 Bugün de at binip
 Ata-annesini arayıp
 Babasının öcünü almaya
 İntikamına kan isteyip
 Katil bir hana
 Savaş açmaya geliyor, (de).

...

Yukarıda verilen dizeler Hevben'in korkusuz ve yetkin bir kahraman olduğunu gösterir. Kahramanın bu denli korkusuz olması fiziki yönden de olağan dışı vasıflara malik olduğunu kanıtlar. Ancak, destanda kahramanın bu niteliklerini sergilediği vuruşma sahneleri ayrıntılı tasvir edilmemiştir.

Akbozat Destanı'nda, kahramanın yeraltı âleminde yaşadıklarından yola çıkarak, yeraltı âleminin kötülükleri ile fiziki güç kullanarak baş etmenin mümkün olmadığı görülür. Yeraltı sırlarla doludur. Yeraltı âleminin kapılarını açabilmek için bu sırlara vakıf olmak gerekmektedir. Bu ise ancak tecrübe ile elde edilecek bir meziyettir. Hevben, yeryüzünde yaptığı iyiliklerle destanın sonunda Şülgen Gölü'nün bütün zenginliklerine ve Nerkes'e sahip olur.

9. Kahraman karşımıza yarı tanrı, ilk ata veya ilk insan olarak çıkabilir.

Akbozat Destanı'nın kahramanı Hevben'in yarı tanrı, ilk ata veya ilk insan olma gibi bir özelliği yoktur. Fakat o, Başkurtlar tarafından ilk ata kabul edilen Ural Batır'ın soyundan gelmektedir.

10. Türk destanlarında avcılık önemli bir meziyettir.

Akbozat Destanı'nın kahramanı Hevben'in destanda ortaya çıkan en belirgin meziyeti avcılıkta gösterdiği olağanüstü yetenektir. Hevben, avcılığı sayesinde Nerkes ile karşılaşır ve macerasına başlar. Hevben'in mükemmel bir avcı olduğunu, Nerkes'in bu konuda söylediklerinden anlamak mümkündür.

“Un higeđgə jetkəse
Kyp hunarsь osorattьm.
Kypтər totqap atha la,

“On sekizime varınca
Çok avcıyla karşılaştım.
Bir çoğu nişan alıp atsa da

Барһнан да јаџықтым.
 Алтын өјрәк тун кһәм,
 Јер ыласънь һидмәне.
 Кистен јылқыр је ле
 Сәсем һыјрап һөјәргә
 Qара ваҗты қамыҗтан
 Yтер јульн тармань
 Qамыҗтақы қамә ла
 Ньв ингәнем һидмәне.
 Аҗақ тарқыр вәреһәдә
 Өјрәк вульр атылдым.
 Ај нуғына мансылыр,
 Ньв ингәндә тотолдом.
 ...” (M. B. V. s. 20)

Hepsinden de kurtuldum
 Altın ördek donunu giysem
 Yer laçini sezmedi
 Gecenin yılgır yeli de
 Saçımı okşayıp sevmeye
 Kara başlı kamıştan
 Geçer yol bulamadı
 Kamışlardaki samur da
 Suya indiğimi sezmedi
 Son kez birinde
 Ördek olup vuruldum
 Ay ışığına aldanıp,
 Suya indiğimde tutuldum.
 ...”

Hevben avcılığa geçimini sağlamak üzere çocuk yaşta başlar. On yedi-on sekiz yaşına geldiğinde ise mükemmel bir avcı haline gelir.

“Hәвһән јыл, ај, кәһ һанар үткән, һыҗма ман һуһарқа јәрәј вастақан. Hәвһән ағын қына һуһарсы вульр 17-18 јәштәргә јеткән, ти...” (M. B. V. s. 3)

“Hevben yıl, ay, gün sayıp büyüyüp, yay ile avlanmaya başlar. Hevben iyi bir avcı olup 17-18 yaşına yetişir...”

Avcılık, Ural Batır Destanı’nda olduğu gibi Akbozat Destanı’nda da kahramanın yeterli olgunluğa ulaştığının göstergesidir. Destanda avcılık motifi, Hevben’in kendisine yüklenen sorumluluğu fark etmesi ve olayların başlamasını sağlamak için kullanılmıştır.

İyi avcı olmanın şartı, iyi bir nişancı olmaktır. Nişancılık, Başkurt destanlarında bir kahramanda olması gereken en önemli niteliktir. Avcılık

kahramanlığın nişanesidir. Hevben, çok iyi bir avcıdır. Aşağıda yer alan dizeler, Hevben'in bu konudaki ustalığını dile getirir:

“Həvben һыдма алқас та,
Kereşkən, ti hunarqa.
Mərgənlektə dan totqan,
Батырлық тағы ла,
Jajьq, Sura batırдан,
Təkləs man Almastan
Barьnan da şəp ikən.
Ular jenmət Şylgənde,
Ber uqtalьp qaқşatqan,
...” (M. B. V. s. 56)

“Hevben yayı alınca
Girişmiş, (de) avlanmaya
Nişancılıkta nam tutmuş,
Batırlıkta dahi
Yayık, Sura Batır'dan
Tökles ile Almas'tan
Hepsinden de hızlı imiş.
Ural'ın yenemediği Şülgen'i
Bir vuruşta sallamış (sersemletmiş)
...”

11. Kahraman daima ilahî güçler tarafından korunur. (Yardımcı eren tipi / aksakal tipi)

Akbozat Destanı'nda kahramanın ilahî yaradılışa sahip olduğuna dair bariz bilgilere yer verilmemiştir. Fakat Hevben'in, Kehkehe'nin soyundan gelen Mesim Han'ın iktidarı ele geçirip halka eziyet ettiği bir dönemde doğması ve Ural Batır'ın torunu olması, kutsal bir maksada hizmet için görevlendirildiğinin işaretleridir.

Hevben, destan boyunca ilahî güçler tarafından desteklenmekte ve korunmaktadır. Bu ilahî araçlardan biri Hevben'e babası Sura Batır'dan kalan yaydır.

“Qustьm, вьнь virgəndə hin vala inen, min вьньн seren əjtmənem. вь һыдма atajьндын һыдмахь. Вь һыдма Ural ватыр valalarьnan qalqan qomartqь. Ньн vatşahь oşo һыдmanan қьна қurqa. Ньқ haqta, verəvgə lə əjtmə, tip yđ uјdarьn həjdər vətkən də ti, јulьna kitkən, ti...” (M. B. V. s. 12)

“Kardeşim, bunu (silahı) verdiğimde sen küçük bir oğlandın, ben bunun sırrını söylemedim. Bu yay atanın yayıdır. Bu yay Ural Batır’ın oğullarından kalan hatıradır. Su padişahı sadece şu yaydan korkar. İyi sakla, hiç kimseye de söyleme, diye kendi düşüncelerinin söyleyip bitirdiğinde (de), yoluna gitmiş (de)...”

Su padişahının çekindiği bir silah olması, Hevben’in yayının sıradan bir silah olmadığını gösterir.

Hevben’in ilahî kökenli yardımcılarında bir diğeri Akbozat’tır. Akbozat, olağanüstü vasıfları olan bir attır. Tek başına bir ordu gibidir. Hevben’e atalarından kalan en önemli mirastır. Ona sahip olan kişinin önünde durabilecek hiçbir engel yoktur. Akbozat’ın taşıdığı önem Kehkehe tarafından dile getirilir:

“Qəhqəhə:

Buğ at birhən, jegetkə,
Kəsən kiter qulından,
Buğ at kithə, qulından,
Ajrıbrhən julından.
Ber vaştı azdahan
Uqa kyrener munsəqtaj,
İke vaştı azdahan
Uqa kyrener jansəqtaj,
Əs vaştı azdahan
Uqa kyrener turnəqtaj,
İlen totqan Qəhqəhən
Ul da qalır vurhəqtaj.
...” (M. B. V. s. 25)

“Kehkehe:

Bozatı verirsən yiğide,
Gücün gider elinden.
Boz at giderse elinden
Ayrılırsın yolundan
Bir başlı ejderhan
Ona boncuk gibi görünür,
İki başlı ejderhan
Ona torba gibi görünür,
Üç başlı ejderhan
Ona tohum gibi görünür,
İlini tutmuş Kehkehe’n,
O da kalır porsuk gibi.
...”

Akbozat Ural Batır'dan kalan gök menşeli, kutsal bir attır. Ural Batır ve kutlu soyuna hizmet etmesi için Tanrı tarafından gönderilmiştir.

Destanda olağan dışı özelliklere sahip yardımcı varlıklardan biri de Nerkes'tir. Nerkes, Tanrı tarafından gönderilmemiştir. Hatta, yeraltına ait varlıklardan biridir. İnsanoğlunun en büyük düşmanı olarak bilinen Şülgen'in kızıdır. Nerkes, Hevben'e âşık olur. Âşkı uğruna babasına karşı gelerek olağanüstü güçlerini Hevben'e yardım etmek için kullanır.

Ancak, Nerkes'in ördek ve güvercin gibi kuşların donuna girmesi akla Ural Batır Destanı'nda cennet sakinlerinden biri olarak karşımıza çıkan Humay'ı getirir. Humay, ilahî kökenli bir varlıktır. Nerkes ise Humay ile benzeri özellikleri taşımasına rağmen, destanda yeraltı âleminin sakinlerinden biri olarak tasvir edilmiştir. Humay'ın babası Samrav yeraltı dünyasının en büyük düşmanlarından biri iken, Nerkes'in babası Şülgen'dir. Bütün bu zıtlıklara rağmen Humay ve Nerkes her iki destanda benzer işlevler yürütür. Akbozat'ı Ural'a veren Humay'dır, Akbozat Destanı'nda bu görev Nerkes tarafından yerine getirilir.

“Min əsənən qəđ vulyr,
İrdəj batır tıvđym min.
Ural вујъ јерендә
Кур батырđар кырđем min.
Hinen ваван Јајьqтъ,
Kəs һыnavđa јendem min,
Kemdər kərəş teləhə
Uqa јөđөmdə asham,
Күде қамқшыр nur man,
Minən јьqылып хур вулыр.
Higə kərəş asmanым
Higə təvlə kyrgəs tə,

“Ben anadan kız olsam da,
Er gibi batır doğdum ben.
Ural boyu yerinde,
Çok batırlar gördüm ben.
Senin baban Yayık'ı
Güç sınavda yendim ben
Kimler güreş dilese,
Ona yüzümü açsam
Gözü kamaşır nur ile
Benden düşüp (yığılıp) hor olur
Sana güreş açmadım
Seni ilk gördüğümde

Kynelemdən həjdəm min.
...” (M. B. V. s. 66-67)

Gönlümdən sevdim ben.
...”

Nerkes, Hevben'e kafa tutabilecek ve hatta onu güreşte yenebilecek kadar güçlü bir kızdır. Bu özelliği onun insanüstü bir varlık olmasından kaynaklanmaktadır. Yukarıdaki dizeler onun sıra dışı özelliklerini ifade eder. O, bu üstün güçlerini Hevben'in yararına kullanır. Babası ile Hevben arasında çıkacak bir savaşta büyük acılar yaşanacağını, Ural halkının bu savaşta büyük kayıplar vereceğini düşünerek olaylara akılcı bir çözüm bulmaya çalışır. Nerkes, Hevben'in korkmadan ettiği sözlerden sonra savaş çıkmaması için ona barışçı yollar teklif eder:

“Nərkəs:
Jeget hyđen hyđ vulhьn,
Higə antьm birəjem,
Yđende alьp ilemə,
Atam torqan jeremə,
Qan-jav asmaj arala,
Hoqtanqanьn birəjem.
...” (M. B. V. s. 19)

“Nerkes:
Yiğit sözün söz olsun,
Sana ant vereyim,
Özünü alıp ilime,
Babamın durduğu yerime,
Kan,savaş açmadan arada,
İstediyini vereyim.
...”

Nerkes, destanda Hevben'in en önemli yardımcılarından biridir. Akbozat'ı elde etmesinde, annesini Şülgen Gölü'nden çıkarmasında ve halkını Mesim Han'dan kurtarıp intikamını almasında kimi zaman doğrudan, kimi zaman dolaylı olarak Hevben'e destan boyunca yardım etmiştir.

“Nərkəs:
Вь harajda min əjtkən
Dandь toplar vuğ at var
Tanav tartьp ьzqьrьr

“Nerkes:
Bu sarayda sana söylediğim
Namlı tulpar Bozat var
Burun çekip kızar (rahatsızlanır)

Kyðenə tekəp qarap tor
 Jaqyn kilep sapsynha
 Aldyna varyp watyp tor
 Tivəm tip art birhə
 Jan vaşynan həjəp tor
 Qolaq şymajtyp ыmтыlha,
 ‘Jer watyp min’ tip, kəl
 Şunan kiler janьqa
 Ньртнан һьрар həjərhen
 Jalьnan alyp ike qyl
 Beləgegə vəjlərhen,
 Qojroqonan ike qyl
 Ajaqьqa vəjlərhen, tigən də
 ...” (M. B. V. s. 22-23)

Gözünü dikip bakıp dur
 Yakına gelip tepinse
 Önüne varıp basıp dur
 Tepeyim deyip ardını dönse
 Kalça kemiğini (uyluğunu) sevip dur
 Kulak kısıp saldırırsa
 ‘Yer batırıyım ben’ deyip, gül.
 Ondan sonra gelir yanına
 Sırtını sıvazlar seversin
 Yelesinden alıp iki kıl
 Bileğine bağlarsın
 Kuyruğundan iki kılı
 Ayağına bağlarsın, demiş de
 ...”

Nerkes, babası Şülgen’in hilelerine karşı Hevben’i önceden uyarır.

“Nerkes:

...

Atam ығын virgəndə,
 Un jaqьnan alьrһьн,
 Atam һьvһьн virgəndə,
 Hulьн man alьrһьн;
 Atam aşьн virgəndə,
 Ike quldap alьrһьн;
 Atam въсаq virgəndə,
 Unьн mən alьrһьн.
 Atam qarap kəlgəndə,
 Un kyðende qьtarһьн,
 Atam ajaq huğqanda,
 Qul qavşьrьp tororhon;
 Atam torop kitkəndə,

“Nerkes:

...

Babam yer verdiğinde,
 Sağ tarafında kalırsın.
 Babam içki verdiğinde,
 Solunla alırsın.
 Babam yemek verdiğinde,
 İki elinle alırsın.
 Babam bıçak verdiğinde,
 Sağ ile alırsın.
 Babam bakıp güldüğünde,
 Sağ gözünü kısarsın.
 Babam ayak uzattığında,
 Kolunu kavuşturup durursun.
 Babam durup gittiğinde,

Qығын jatıp qalırhын;	Yan yatıp kalırsın.
Atam qылыс totqanda	Babam kılıç tuttuğunda,
Teş һығьqlap tororhon	Dişini temizleyip durursun.
Atam huğha, quldarын	Babam ellerini uzatsa,
Kire artqa kitərhen;	Geriye doğru gidersin.
Şunan haraj helkener,	Bundan saray silkelenir
Unan qurьqmaj kələrhen;	Bundan korkmaz gülersin.
Oşonon varын eştəhən,	Bunların hepsini yapsan,
Ajhыlv men ikende	Ayhılıv ile ikinizi,
Yđ jerendə kyrerhen,	Kendi ilinde (yerinde) görürsün.
...” (M. B. V. s. 34)	...”

Kahramanın rastladığı olağanüstü varlıklardan biri de Humay’dır. Ancak Humay Hevben’e değil, Hevben Humay’a yardım eder. Humay yardım teklif etse de, Hevben kabul etmez. Humay, Hevben’in içinde yer aldığı bu mücadelenin Ural Batır’dan bu yana sürdüğünü anlatarak Hevben’i aydınlatır. Böylece Hevben’in zihninde Mesim Han ve Şülgen’in düşmanlıklarının nedeni ile ilgili herhangi bir soru işareti kalmaz.

“Həvбən:

‘Əsəj, hin niştəp qoş vulьp qaldыn?’ tip horaqas. Homaj ‘beğ alьt juldan kigəndə, varьvьđ da qoş vulьp osavьđ. Kiləndərem də şulaj kildelər. Kiləhe jerđə jetkəs, irđəre qatьndarын yphə, ular yđ xəldərenə qajtalar, qatьn bulalar. Min kiləp jetkənsə irem ylgəjne. Şuqa min yđ xəlemə qajta алманьm. Ular bala-saqalь vulьp qartajьp yldelər...” (M. B. V. s. 63)

“Hevben:

‘Ana, sen nasıl kuş olup kaldın? Diye sormuş. Humay ‘Biz uzak yoldan gelirken, hepimiz de kuş olup uçarız. Gelinlerim de öyle geldiler. Geleceğimiz yere yetişince, erleri kadınlarını öpse, onlar öz hallerine dönerler, kadın

olurlar. Ben gelip yettiğimde erim ölmüştü. Bu yüzden öz halime dönemedim. Onlar çocuk-çoluk olup ihtiyarlayıp öldüler...”

“Qoş:

Бына въ hin mengән Ақбуғ at irem Урал ватырдың аты ine. Үде ylgәs тә, унъ Şylgән urдаqajнъ. Ыдelden uldarннан verehe Ақбуғ attы juldap, Şylgән batşahна javqa kitte. Şylgән batşalyqна varqas. Batşa qдыңна qaşıq buqan. Batşa въ хәлde velep qalыp, Ыдelden ульна уғ harajында vezir булып qalyндъ horaqan. Jeget kilәcәktә batşa qдыңна әjdәnev uяъ man batşa vәzire булып qalqan. Tik адаq siktә batşa qдыңн virmәgән, kirehәnsә uqa Qәhqәhә tip мытqы at quşqan. Uqa Урал ватыр toqomon qorotov ешән jәkmәtkән. Şunan адаq Qәhkәhә Урал буjындаqъ vәtә danы qдыңdarды man balalarымды urdap torqan. Qәhqәhә ni saqtы тырша la, Урал ватырдың toqomon vәtәә almaqan...” (M. B. V. s. 63-64)

“Kuş:

İşte bu senin bindiğın Akbozat erim Ural Batır'ın atı idi. Kendi ölünce de, onu Şülgen çaldıydı. İdil'in oğullarından birisi Akbozat'ı bulmak için, Şülgen padişahına savaşa gitti. Şülgen padişahına vardığında, padişah kızına âşık olmuş. Padişah bu durumu anlamış, İdil'in oğluna kendi sarayında vezir olup kalıp kalmayacağını sormuş. Yiğit gelecekte padişah kızıyla evlilik düşüncesiyle padişahın veziri olup kalmış. Ancak sonunda padişah kızını vermemiş, ona Kehkehe deyip maskara ismi koymuş. Ona Ural Batır'ın tohumunu (neslini) kurutma işini hükmetmiş. Bundan sonra Kehkehe Ural boyundaki bütün namlı kızlar ile oğlanları çalıp durmuş. Kehkehe ne kadar uğraşsa da, Ural Batır'ın neslini bitirememiş...”

12. Kahramanın en önemli yardımcısı olağanüstü özellikleri olan atıdır.

“Başkurt Destanlarında Rastlanan At Tipi ve Özellikleri” başlığı altında Akbozat'ın özellikleri üzerinde ayrıntılı olarak durulmuştur.

13. Kahraman bir ülküyü gerçekleştirmek, yiğitliğini ispatlamak veya intikam almak için maceraya atılır.

Destanın başında kahramanın herhangi bir amacının ve bu amaç doğrultusunda savaşmak gibi bir tavrının olmadığı görülür. Nerkes'i ördek sanarak avlayan Hevben'in o andan itibaren kaderi değişir. Nerkes, kendisini bırakması karşılığında Hevben'e sayısız hayvan sürüsü ve Akbozat'ı vermeyi vadeder.

“Aj jegetem, kyđ qaram
Mine kyldən sьqarma
Kyvələktəj jənemdən
Jəştegemde ajьma..
Ni horahan birəjem,
Julьnda qorvan bulajьm,
Əjər-əjər mal tihən,
Bağьn hine birəjem.
...” (M. B. V. s. 4)

“Ay yiğidim! Göz karam
Beni gölden çıkarma
Kelebek gibi canımdan
Gençliğimden ayırma
Ne sorarsan vereyim
Yolunda kurban olayım
Sürü-sürü mal dersen
Varını (hepsini) sana vereyim,
...”

Hevben'in hayatı yoksulluktan kaynaklanan zorluklarla geçmiştir. Nerkes'in vadettikleri, Hevben yaşadığı bütün sıkıntıların sonu anlamına gelmektedir.

“Həvbən:
Atam, əsəm qəmərge,
Jardьb ytkən tarđьqta,
Kən itkəndər qoldoqta,
Min ytkənmen astьqta.
İkehe lə jug əđər,
Jətem qaldьm jəştektə

“Hevben:
Babamın annemin hayatı (ömürleri)
Fakirlikte geçmiş darlıkta
Gün geçirmişler kullukta
Ben büyüdüm açlıkta
Şimdi ikisi de yok
Yetim kaldım gençlikte

Moron terər jer vumaj
 Buj yttərđem xurđbqta.
 Bəgən təvge hunarđa
 Julbqtym min monarga
 Şulaj da min jevərməm,
 Teləhən də sumarqa.
 ...” (M. B. V. s. 4-5)

Burun dayamaya yer bulamayıp
 Boy uzattım zorlukta
 Bugün ilk avda
 Rastladım ben dumana
 Öyle de olsa bırakmam
 Dilesen de suya dalmayı
 ...”

Yukarıdaki dizelerde Hevben, ergen olana dek yaşadığı çetin hayat şartlarını dile getirmektedir. Bu şartlar altında, Nerkes'in teklifi Hevben'e oldukça cazip gelir. Kısaca, henüz sahip olduğu vasıfların farkında olmayan kahraman için destanın başında maddi tatmin sağlamak öncelik taşır. Aslında, Hevben'in bu yaklaşımı değişen sosyal düzenin yani bireyleşmenin ipuçları niteliğindedir. Ancak, insanlığın toplumsal fayda prensibi ile hareket etme anlayışından kurtulmaları bu kadar kolay gerçekleşmemiştir. Akbozat Destanı'nda Hevben'in yaşadığı tezatlar bunun göstergesidir. Nitekim, tam mala mülke kavuşurken ortaya çıkan yasağın çiğnenmesi motifi ile arzu ettiği maddi doyuma ulaşamayan Hevben, taşıdığı irsî kahramanlık hasletlerinden haberdar edilerek tekrar toplum öncelikli idealler dünyasına döner. İkinci defa Nerkes'i yakalayan Hevben'in sözlerinden bunu anlamak mümkündür.

“Həvbən:
 Hine eđđəp kyp jərənəm,
 Aj tuqandarın kətər.
 Inde, һыһv jevərməm,
 İlahan da, ut jotop.
 Jegettek tigən ber dəver,
 His nəmənən qurьqmat u.
 Batır jeget jərəge
 Qoro qapaqtan ərəkmət u.

“Hevben:
 Seni izleyip çok gezdim,
 Ayın doğuşlarını bekleyip.
 Şimdi, güzel bırakmam
 Ağlasan da ateş yutup.
 Yiğitlik denen bir devir
 (Yiğit, yiğit olduğu zaman)
 Hiçbir şeyden korkmaz o,
 Batır yiğit yüreği,
 Kuru laftan (tehditten) ürkməz o,

Jav asha la, atajın,
Tajşanmattaj ıjım var.
Jalqıdlatmat ydemde
Ural tigən ilem var.
...” (M. B. V. s. 15-16)

Savaş açsa da baban,
Dönülmez fikrim var.
Yalnız bırakmaz özümü,
Ural denen ilim var.
...”

Hevben, artık sahip olduğu kahramanlık niteliklerinin farkındadır. Nerkes'i ilk yakaladığında olduğu gibi, mal-mülk heveslisi değildir. Ancak, Nerkes'i kız kılığında görünce güzelliğine hayran kalır ve onunla gün geçirmek ister. Bunun üzerine beraberce Nerkes'in iline gitmeye karar verirler. Bu ardı ardına gelen epizotlarda, aile kurma temasının işlendiği görülür. Kahraman, beğendiği kızın iline gidip bir süre orada kalır. Bu motif, klan-ataerkil dönemini yaşayan halkların hayatında gözlemlenmiş olan bir geleneğin yansımasıdır.²³ Bu tür toplumlarda evlenen erkek bir süre kız evinde kalır ve kızın akrabalarını memnun edecek işlerle meşgul olur. Bahsi edilen bu gelenek daha çok arkaik kökenli destanlarda karşımıza çıkar. Ural Batır Destanı ve Akbozat Destanı gibi arkaik özellikli iki destanda da bu motife yer verilmiştir. Ancak, aile kurumunun henüz yeni yeni teşekkül ettiği bu dönemde toplum adına hareket etme eğilimi tam anlamıyla ortadan kalkmamıştır. Bireyleşmeden bir önceki dönem yaşanmakta ve dolayısıyla destan kahramanı her iki tema arasında gidip gelmektedir. Hevben de Nerkes ile bir süre beraber zaman geçirdikten sonra vatanını özleyerek geri döner. Yani, kahraman beğendiği kız ile onun ülkesine giderek aile kurma, bireyleşme amacına yönelik işaretler verir. Fakat kahramanın daha sonra vatanını özlemesi ve geri dönmesi insanlığın bireyleşirken yaşadığı sancılı süreci, gelgitleri sembolize eder. Hevben'in Nerkes ile yeraltı dünyasında geçirdiği süre, toplum adına yaşama ile birey olma arasında yaşanan çelişkiyi sembolize eder. Aşağıdaki satırlar bu çelişkiyi yansıtmaktadır.

²³ Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 75-76.

“Həvən ver nisə kən qunaq vulqan. Haraj qıdǵar jırdar- jırdar qunaq itkəndər, tik Həvən ver də kynel birep aşamaqan, esməgən, ti. Nərkəs Həvəndən vojoqqanǵn, tolqa tapmaqanǵn hiǵgən də atahǵna varqan, ti...” (M. B. V. s. 20)

“Hevben, bir nice gün konuk olmuş. Saray kızları yırdayıp yırdayıp konuk etmişler, de. Hevben, bir kere dahi gönüllü yiyip, içmemiş, de. Nerkes, Hevben’in sıkıldığını, huzur bulamadığını sezmiş de, babasına varmış, de...”

Nerkes’in dünyasında, kahraman istediği önünde istemediği ardında bir hayat sürmektedir. Ancak yine de huzurlu değildir. Halkına ve ailesine karşı duyduğu sorumluluk hayatını arzu ettiği gibi yaşamasına engel olmaktadır. Yeraltı dünyasında karşılaştığı Ayhılıv’ın sözleri Hevben’in tercihini yapmasına yardımcı olur.

“Əllə Uralda at mengən
İlen jənendəj həjgən
Batırdar la vətər
Варь вальг вульрмъ?
Əllə Uralda tygelgən
Batırdardǵn qanǵnan;
Qan ilaqan əsənən
Һыргыраp birgən hətənən
İdəlendə qojonop
Dejevden də qurǵmattaj
Şylgəndə lə vatmattaj
Һыv batşanan ərəkməttəj
Һықтаған кудǵ jəştəren,
Aqqan qara qandarǵn,
Jəşkə mansylqan Uralǵn
Kələs iter beləkte,

“Yoksa Ural’da at binen
İlini canı gibi seven
Batırlar(ı) bitip
Hepsi balık mı oldu?
Yoksa Ural’da dökülen
Batırların kanından
Kan ağlayan annelerin
Damla damla verdiği sütte (oluşan)
İdilde yıkanıp
Devlerinde de korkmayan
Şülgen’de de batmayan
Su padişahından ürkmeyen
Akan (damlayan) göz yaşlarının
Akan kara kanların
Yaşına (suyuna) batan Ural
Şefkat eder bilek(ğinde)te

Əsə iter jərəktə
 Jəş batırđar ytepme.
 ...” (M. B. V. s. 29-30)

Ana eder yürek(ğinde)te
 Genç batırlar büyür mü?
 ...”

Yeraltı âleminde Hevben ile karşılaşan Ayhılıv, yukarıdaki sözlerle Ural’dan bu yana yaşanan değişimi gözler önüne serer.

“Əllə Uralda at mengən
 İlen jənendəj həjgən
 Batırđаръ la vətəp
 Варъ valьq vulьpmь?
 Əllə Uralda tygelgən
 Batırđарđьп qanьnan;
 Qan ilaqan əsənən
 Ньгьrap birgən hətənən
 İdəlendə qojonop
 Dejevđən də qurьqmattaj
 Şylgəndə lə batmattaj
 Ньv batşanan ərəkməttəj
 Ньqtagan kyđ jəştəren,
 Aqqan qara qandarьп,
 Jəşkə mansılqan Uralьп
 Kələs iter beləkte,
 Əsə iter jərəktə
 Jəş batırđар ytepme.
 ...” (M. B. V. s. 29-30)

“Yoksa Ural’da at binen
 İlini canı gibi seven
 Batırlar(ı) bitip
 Hepsi balık mı oldu?
 Yoksa Ural’da dökülen
 Batırların kanından
 Kan ağlayan annelerin
 Damla damla verdiği sütten (oluşan)
 İdilde yıkanıp
 Devlerinde de korkmayan
 Şülgen’de de batmayan
 Su padişahından ürkmeyen
 Akan (damlayan) göz yaşlarının
 Akan kara kanların
 Yaşına (suyuna) batan Ural
 Şefkat eder bilek(ğinde)te
 Ana eder yürek(ğinde)te
 Genç batırlar büyür mü?
 ...”

Ayhılıv, Hevben’i görünce Ural’ın soyundan gelen yiğitlerin tükenmediğini düşünerek sevinir. Ayhılıv’ın sözleri Hevben’in kahramanlık içgüdülerini ortaya çıkarır.

“Ərmənde jədgən kyldərđə
 Batqan vatyр vulyrmъ?
 Утыđ teşenə aş eđləp,
 Kisen joqo tujđyрqan
 Kin Uralдын vuyьnda,
 Yđe lə kələs qьđđarđь
 Monon səsep kəldərgən;
 Qono vumat əjrəkte
 Атыр iten jejđərgən
 Balaqa la vuj virgən,
 Jыly totop at mengən;
 Kiregə vavьn tən kitep,
 Qьđđar urđar, jər həjgən;
 Avqan-tyndьq urmanda
 Şanqьp jьrьn jьrđaşьp,
 İlaqan vatyр vulyrmъ?
 Uralдын hыьv qьđđarь
 Hыv төөndə harajđa
 Qan ilaha, voqavđa
 Şu voqavđь sisməhə,
 Uralqa ul vulyrmъ?
 İlenə vatyр vulyrmъ?
 ...” (M. B. V. s. 30-31)

“Kurbağa yüzen göllerde
 Batan batır olur mu?
 Otuz dişi için yemek arayıp,
 Geceleyin uyku doyuran,
 Geniş Ural boyunda
 Özleri de güleç kızları,
 Neşelendirip güldüren
 Öcü olmayan ördeği,
 Avlayıp etini yediren;
 Balalara boy veren,
 Yılkı tutup at binen
 Çadır bağıını gece kesip,
 Kızlar çalıp, yar seven;
 Ayak basılmamış sessiz ormanda
 Şanlanıp şarkı söyleşen
 Ağlayan batır olur mu?
 Ural’ın güzel kızları
 Su dibindeki sarayda
 Kan ağlasa zincirde, prangada
 Şu zinciri çözmese
 Ural’a oğul olur mu?
 İline batır olur mu?
 ...”

Yukarıdaki sözler kahramana içtimai sorumluluğunu hatırlatır. Ural ilinin kızları tutsakken, yiğidim diyen kişinin bu duruma seyirci kalmasının söz konusu olamayacağını bildirir. Hevben, Nerkes’ten vazgeçerek, Ayhılıv ve Akbozat’ı alıp yeryüzüne döner. Ailesinin intikamını alma ve idareciliği hak etmeden ele geçiren Mesim Han’ın iktidarına son verme arzusu, aile kurma isteğinden baskın çıkar. Hevben, ailesinin intikamını almadan ve halkını rahata kavuşturmadan kendine bir hayat kuramaz. Kahraman ancak halkın beklentisini karşıladıktan sonra kendi yolunu çizebilir.

Destanın bundan sonraki bölümünde Hevben'in amacı belirginleşir. Babasının Mesim Han tarafından hile ile öldürüldüğünü ve annesinin de Şülgen Gölü'ne atıldığını öğrenir. Bunun üzerine, Mesim Han'dan intikam almak üzere harekete geçer. Hevben'in intikam arzusu şahsi değildir. Destan türünün yapısı gereği kahraman ile halkın maksadı daima birleştirilir. Hevben'in babası Sura Batır, Ural Batır soyundan gelmiş ve ölene kadar halkın refahı için mücadele etmiştir.

“Aj, qustym Sura Batyr aratlan ine, ul varða въ hыv, jen vatşahы jer өттөнө сықыр ajaq bata almaj ine...” (M. B. V. s. 12)

“Ah, kardeşim Sura Batır aslan idi, onun olduğu zamanda bu su, cin padişahı yeryüzüne çıkıp ayak basamıyordu...”

Taravıl Dede'nin verdiği malumattan anlaşılacağı üzere, Sura Batır halkı için yaşayan, halka mal olmuş bir şahsiyettir. Öyle ki Mesim Han, Sura Batır'ın kendisi tarafından öldürüldüğünün duyulmasından korkarak, karısını tehdit edip halka hastalanarak öldüğü haberini yayar.

“Məsəm xan man Aqbulat, joqtap jatqan Suranы yterep ‘Xuğaj kыktən көtkөндө, jerдөн бирде бит өлө’ tip şattanыр joqtar jatqan jerendө yterep toralar. Şunan hun niştərgө, hыvqa halhaq, Sura vatyrдың ylemen terelegen халыq belmөт. Sura vatyrqa arqalanыр, haman халыq веđгө qarşы vulыr. Tuqta, халыq ylgənen belhən, bisəhən saqыыр alajыр ta, халыqqa аvыыр ylde, tip хəvər taratырqa ant itterep kымđerəjek tip həjləştələr. ..” (M. B. V. s. 39-40)

“Mesim Han ile Akbulat, uyumuş yatan Sura'yı öldürüp ‘Tanrı göğe giderken, yerde verdi, ne ala’ diye sevinip yerinde uyumuş yatan (Sura'yı) öldürmüşler. Bundan sonra ne yapacaklarını bilememişler, suya salsak Sura Batır'ın ölülüğünü diriliğini halk bilmez. Sura Batır'a arka çıkıp (arkalanıp) bütün halk bize karşı olur. O zaman halk öldüğünü bilsin, karısını çağırıp

alalım da , halka hastalanıp öldü, diye haber yayması için ant ettirip gömdürelim diye sözleşirler...”

Akbozat Destanı'nın kahramanı yetimdir. Yetimlik, kahramanın bir yakınının esir edilmesi veya öldürülmesi destanda kahramanın mücadeleye başlaması için kullanılan motiflerdir. Akbozat Destanı'nda bu üç motif bir arada yer alır ve kahramanın intikam almasını gerektirir. Alınan intikam kahramandan ziyade halkın mutluluğuna hizmet eder. Hevben'in intikam aldığı Mesim Han, Ural ilinin ezeli düşmanı Kehkehe'nin soyundan gelmektedir. Dolayısıyla, yaradılış itibarı ile kötü ve halkın düşmanıdır. Bu yolla destanda kahraman ile halkın kaderi ortak bir maksatta birleştirilir.

“İdelden uldarыnan verehe Aqvud attы juldap, Şylgән batşahына javqa kitte. Şylgән batşalyqына varqas. Batşa qыdына qaşıq vuqan. Batşa въ хәлде belep qalıp, İdelden ulына yd harajыnda vezir bulыp qalıvdы horaqan. Jeget kilәcәktә batşa qыdына әjdәnev uјы man batşa vәzire bulыp qalqan. Tik adaq siktә batşa qыdыn birmәgән, kirehәnsә uqa Qәhqәhә tip mыtqыl at quşqan. Uqa Ural batыр toqomon qorotov eşen jәkmәtkән. Şunan adaq Qәhkәhә Ural vujыndaqы vәtә danly qыdıdarды man balalarымды urdap torqan. Qәhqәhә ni saqtы tыrыsha la, Ural batырдыn toqomon vәtәrә almaqan. İdelden vytән ulдары toqomonan jete batыр vuqan. Qәhqәhә toqomonan Mәsәм qalqan. Mәsәм il talap xan tuqan. Jete batыр Mәsәmdән il talap xандыq алыvына riza vumaj, uqa qarşы jav asqandar. Ber saq Mәsәм xan jete batырды, kileşәjek, tip ydәne qunaqqa saqrqan. Bәtәhән dә itertep, qul ajaqtарыn vәjlәp, dinged arjaqыndaqы batşaqa hatqan. Hin хәdәr şularды алырqa kiterp varahыn ikән...”
(M. B. V. s. 63-64)

“İdil'in oğullarından birisi Akbozat'ı bulmak için, Şülgen padişahına savaşa gitti. Şülgen padişahına vardığında, padişah kızına âşık olmuş. Padişah bu durumu anlamış, İdil'in oğluna kendi sarayında vezir olup kalıp kalmayacağını sormuş. Yiğit gelecekte padişah kızıyla evlilik düşüncesiyle padişahın veziri olup kalmış. Ancak sonunda padişah kızını vermemiş, ona

Kehkehe deyip maskara ismi koymuş. Ona Ural Batır'ın tohumunu (neslini) kurutma işini hükmetmiş. Bundan sonra Kehkehe Ural boyundaki bütün namılı kızlar ile oğlanları çalıp durmuş. Kehkehe ne kadar uğraşsa da, Ural Batır'ın neslini bitirememiş. İdil'den biten (çoğalan) oğlanların neslinden yedi batır olmuş. Kehkehe neslinden Mesim kalmış. Mesim il talan edip han oldu. Yedi batır Mesim'in ili talan edip hanlığı almasına rıza göstermedi, ona karşı savaş açtılar. Bir zaman Mesim Han yedi batırı, anlaşalım deyip kendine konukluğa çağırılmış. Hepsine içirtip, kol ayaklarını bağlayıp, denizin arkasındaki padişaha satmış. Sen şimdi onları almaya varıyorsun..."

Hevben, Mesim Han'dan sadece ailesinin intikamını almak değil, aynı zamanda ona boyun eğmek zorunda kalan halkı da kurtarmak ister. Halkın memnuniyeti kahraman için çok önemlidir. Bu nedenle Mesim Han'ı öldürmeden evvel bütün halk önünde yaptığı kötülükleri itiraf ettirir.

"Həvbən:

Higə төвәр, Мәсәм хан

Horaj torqan hyđem var:

Sura tigən batırda

Juldar qonon varmь ine?

Qьđьn urđarđьq Şylgəndən

Varьmtahь varmь ni?

Oşoqa tejeş javaptь

Tanmaj həjdəp birgəstən,

Min də kətər uյьmdьn

Varьn həjdəp birermen.

Mәsәм:

Suranan qonom julđarđьq

His qarьmtam juqsь man

Hevben:

Sana söylüyorum Mesim Han,

Soracağım sözüm var:

Sura denen batırda

Alacak kanın var mıydı?

Kızını kaçıran Şülgen'de

İntikamın var mıydı?

Bunlara degecek (haklılığını gösterecek)
cevabı

Saklamadan söyleyip verdikten sonra

Ben de düşündüğüm fikrin

Hepsini söyleyip veririm.

Mesim:

Sura'dan alacak kanım

Hiç intikamım yoktu

Малым talap aldъ tip,
 Барытанда жуqсъ man.
 Şylgәnden асьнь şu migә:
 Ыv halqajnym kylene
 Qamъşьna ut halьp,
 Mağa haldьm ilenә.
 ...” (M. B. V. s. 58-59)

Talan edip malımı aldı, diye
 İntikamım da yoktu
 Şülgen’in öfkesi şu bana:
 Ağı saldım gölüne,
 Kamışına ateş salıp,
 Acı saldım iline
 ...”

Kahraman, Mesim Han’ı yaptığı bütün kötülükleri itiraf ettikten sonra öldürür. Öldürmeden önce dile getirdiği aşağıdaki dizelerden Hevben için öncelikle halkın mutluluğunun önemli olduğu anlaşılmaktadır. Mesim Han’ın ortadan kaldırılması için bir değil, birçok neden vardır. Hepsi de Mesim Han’ın hak etmeden elde ettiği hanlık makamını kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak halka verdiği zararlarla ilgilidir.

“Hәvbәn:
 Ural вујьп вујданьт,
 İl doşmanьп еддәnem,
 Qarьmtahьд qan qojqan,
 İl batьpьп yterep,
 Bisәlәren tol qьlqan,
 Balalarьп qьдdқanmaj,
 Ykheд jetem qaldьrқan,
 Kerheд qatьп-qьдdқardьп,
 Qulьп вәјdәp hьvqa atqan;
 İlden yде esendә
 Bergә jәşәp qan qojqan.
 İlden namьtьп tapap,
 Nәtelen maqtap bi vuqan;
 İlden malьнь jeјgәn,
 İlden telene kitkәn;

“Hevben:
 Ural boyunca boylayıp (gezip),
 İl düşmanını aradım.
 İntikamsız (davasız) kan döken
 İl batırını öldürüp
 Hanımlarını (eşlerini) dul bırakan
 Balalarını üzülmeyen
 Öksüz yetim bırakan
 Kirsiz (günahı olamayan) kadın-kızların
 Kolunu bağlayıp, suya atan;
 İlin kendi içinde
 Beraber yaşayıp kan döken
 İlin namusunu çiğneyip
 Neslini övüp bey olan,
 İlin malını yiyip,
 İlin dilini kesen;

İke ajaqtъ jomoro vaş
 Totqar hağaq atьrđaj,
 Qaнъm doşman kyredъej
 Eđđep tarqan doşmanъm,
 Ata torqan hunarъm.
 Aldъmda torqan Məsəm Xan
 Въna şularđьn verehe
 Qarъmtahъđ, Suranъn,
 Qaнъn qojqan aјьv u.
 Şylgəngə ьv halъp,
 Jaqъn tirə maldarъn,
 Qьrъp malhъđ qaldыrqan
 Јьlqъr kyđle vyre u!
 İğel vatъrъ Qьpsaqтъ,
 İremel vatъrъ Qataјđъ,
 Jaqъq vatъrъ Təklətte,
 Tara vatъrъ tamjandъ,
 Јalan vatъrъ İrendekte,
 Nəgəş vatъrъ Јurmattъ,
 Yđən vatъrъ Tavъndъ,
 Qьmtъp totqan dejev ul,
 Aqvudъ atqa mendem min
 Şu vatъrđar qono əsən
 Qarъmtaqa kildem min.
 İlden iren qol itkən,
 Bisələrən tol itkən,
 Şular хаqъn јuldap min,
 Barımtaqa kildem min,
 tigən də хандьn vaşьn savъp eđgən.
 Unda qol vuqan vətə хальqtъ azat itkən,
 ti..." (M. B. V. s. 59-60)

İki ayaklı, yumru başlı
 Nişan alıp ok atacak,
 Kan düşmanım gibi görürüm,
 Arayıp bulmuş olduğum düşmanım,
 Atadan kalan avım
 Önümde duran Mesim Han
 İşte bunlardan birisi.
 Günahsız Sura'nın
 Kanını döken ayı o.
 Şülgen'e zehir saçıp,
 Yakınındaki malları
 Kırıp malsız bırakan,
 Parlak gözlü kurt o!
 İdil batırı Kıpçak'ı,
 İremel batırı Katay'ı
 Yayık batırı Tökleç'i,
 Tora batırı Tamyan'ı,
 Yalan batırı İrendek'i,
 Nögöş batırı Yurmat'ı
 Üzen batırı Tabın'ı,
 Kıstırıp tutan dev o.
 Akboz ata bindim ben
 O batırların öcü için
 İntikam almaya geldim ben.
 İl erini kul eden,
 Hanımlarını dul eden,
 Onların hakkını arayıp ben,
 Öç almaya geldim ben,
 demiş de, hanın başını biçip üzmüş
 Ona kul olmuş bütün halkı azat etmiş
 ..."

Halk, Mesim Han'ı öldürdükten sonra Hevben'e minnetlerini sunar ve onu ilin kahramanı, koruyucusu seçerek ondan Mesim Han'ın ilden hile ile kovduğu yiğitleri getirmesini ister. Hevben, bir destan kahramanından beklendiği üzere bahsi geçen yiğitleri kurtarmak üzere yola çıkar ve vuruşarak ilin batırlarını kurtarır.

Халық:

Aj ilden arıtlanь

Nisə ыldar qol itkən,

Yđenə kəstəp tilegən,

Javьđ xandьn qulьnan

İlde azat itten bit!

Higə juldaş bulьrđьq,

Arqadaşqa torordьoq.

Irđərevedь var ine;

Varьn javьđ Məsəm xan,

İldən ajьrьp sittətep,

Qatьndarьn tol itte.

Şularđь hin qajtarhan,

Qan ilaqan jetemden

Atahьndaј bulьrhьn!

..." (M. B. V. s. 61)

"Halk:

Ey ilin aslanı

Nice yıllar kul etmiş,

Kendine zorla çekmiş

(zorla kendine bağlamış)

Zalim hanın elinden

İli azat ettin ya!

Sana yoldaş olacak,

Arkadaşlık yapacak

Erlerimiz var idi;

Hepsini zalim Mesim Han,

İlden ayırıp sınır dışı edip

Kadınları dul etti.

Onları sen döndürürsün,

Kan ağlayan yetimin

Atası gibi olursun!

..."

"Haqsylar man huqьş vaştaqan. Ularđь qьrьp harajqa jaqьndaşqas, batşa qasьp, ildən qəskər ыьrьp, huqьşьp qaraha la, bulьbra almaqan. Batşa qəskərđəre Aqvudь attьn jelenən ыьqьlqandar. Həvən yđe batşanь, viđərđə totop ytərgən... Həvən varьn da şattandьrьp, jete vatьrьn ap qajtьp kitkən..." (M. B. V. s. 65)

“Muhafızlar ile savaş başlamış. Onları kırıp saraya yaxlaşınca, padişah kaçır, ilin askerini yığır savaşıma çalışmışsa da, olmamış. Padişah askerleri Akbozat'ın rüzgârından yıkılmışlar. Hevben'in kendisi de, padişahı, beyleri tutup öldürmüş... Hevben hepsini sevindirip, yedi batırı aparır gitmiş...”

Hevben sadece kendi halkının mutluluğu için savaşan bir batır değildir. O, zarda zorda kalan bütün insanlar adına mücadele eder. Ural ilinden kovulan yiğitləri kurtarmak üzere gittiği deniz aşırı ülkenin insanların çəktiyi zulme qarşı da kayıtsız kalmaz.

“Həvбən dиngəđ arjaqыndaqы batşı ilenə varыp jetkən. Ber avыlda tuqtaqan. Ber əjgə inhə, vite-kyđđəre, ajaq-qulđarы şeşengən əvi mən vavajđы kyrgən. Həvбən ыларđып хəlen horaşa vaşıtaqan.

Qart: ‘Beđđe xandar, vider at urnыna jegep qoldajđar. Xəđmət хаqы itep şişmə һынь man toğ virələr ine. Xəđer veğ qartajđыq, eştej almajыьđ. Şuqa veğ һып đa, toğ đa ala almajыьđ, şuqa oşo xəlgə qaldыq’ tigən.

Həvбən ыь hyđđe işetkəs, batşı harajыna tura ымылqan. “Haqsыlar man huqыş vaşıtaqan. Ularđы qыrp harajqa jaqыndaşqas, batşı qasыp, ildən qəskər jыьp, huqыşыp qaraha la, bulдыra almaqan. Batşı qəskərđəre Aqvud attып jelenən jыqылqandar. Həvбən yđe batşань, viđərđə totop ytərgən. Bətə халыq Həvбənden vатырлыqып, Aqvuz attып şundaj davyл quptarыньп kyrep артыравqaqалqan. Вары la, qoralдарып taşıtaqan. Həvбən халыqты jыьqan. Şeşmə һындарып, tođđo vuş алырqa quşqan. Qoldары азат itkən. Bətə tirə-jaqtaqы халыq ыь хəvərđe işetkəs, һыпqa toğqa kilep javырылqan. Bətə халыq kilep Həvбənden ajaqыпq jыьлqan. Həvбən varып da şattандыrp, jete vатырып ар qajтыp kitkən...” (M. B. V. s. 65)

“Hevben denizin diğər yanındaki padişahın iline yetmiş. Bir köyde durmuş. Bir eve inse, yüzü-gözleri, ayak-elleri şişmiş bir nine ile dede görmüş. Hevben bunların halini sormaya başlamış.

Yaşlı: ‘Bizi hanlar, beyler at yerine çalıştırmaktaydılar. Hizmet hakkı etmək üzere çeşme suyu ile tuz verir idiler. Şimdi biz ihtiyarladık, iş yapamıyoruz. Bu yüzden biz su da, tuz da alamıyoruz, bu yüzden bu halde kaldık’ demiş.

Hevben bu sözü işitince, padişah sarayına doğru harekete geçmiş. “Muhafızlar ile savaş başlamış. Onları kırıp saraya yaklaşınca, padişah kaçıp, ilin askerini yığıp savaşıma çalışmışsa da, olmamış. Padişah askerleri Akbozat’ın rüzgârından yıkılmışlar. Hevben’in kendisi de, padişahı, beyleri tutup öldürmüş... Bütün halk Hevben’in batırlığını, Akbozat’ın öyle fırtına koparışını görüp şaşırılmışlar. Hepsi de silahlarını bırakmış. Hevben halkı yığmış (toplamış). Çeşme sularını, tuzu bedava almayı emretmiş. Kulları (esirleri) azat etmiş. Bütün yandaki yöredeki halk bu haberi işitip, suya tuza gelip koşmuşlar. Bütün halk gelip Hevben’in ayağına yığılmış. Hevben hepsini sevindirip, yedi batırı aparıp gitmiş...”

Yukarıdaki satırlar Hevben’in hümanist yaklaşımını ortaya koyar. Onun amacı bütün insanların barış ve adalet içinde yaşayacağı bir düzenin kurulmasıdır. O, macerası boyunca edindiği tecrübelerden sonra dünyada kişinin sahip olabileceği en değerli şeyin insanlığın sevgisini kazanmak olduğunu anlamıştır. Destanın başında maddi anlamda kaygılar yaşadığına şahit olunan Hevben, üstüne düşen görevi tamamladıktan sonra Şülgen Gölü’ne dönerek Nerkes ile bir araya gelir. Hevben’e âşkını itiraf eden Nerkes, Şülgen Gölü’nün bütün zenginliği ile beraber yeryüzüne çıkar. Hevben, Nerkes’in yanında getirdiği mal varlığını fakir halka dağıtır.

“Nərkəs vətə atahьнын mal тьварьна kyldən sьqarqə quşqan. Şu saqtə jer qaptaqan qola jьlqь sьqqan. Bətəhen də Həvbən at-tunhьd qalqan xalьqqə

taratıp birgən. Ydđere Nərkəs man Aqvud attı alıp Həvəndən avыьна qajtıp kitkəndər, ti.” (M. B. V. s. 67)

“Nerkes atasının bütün mal davarına gölden çıkmalarını emretmiş. O an yer kaplayan kulan yıldı çıkmış. Hepsini Hevben atsız donsuz kalan halka dağıtıp vermiş. Kendileri Nerkes ile Hevben, Akbozat’ı alıp Hevben’in köyüne dönüp gitmişler.”

Hevben’in dünya malında gözü olmadığı gibi iktidar ya da siyasi otorite kaygısı da yoktur. O, bütün halkın kurtarıcısı olmasına rağmen ilin idaresini kurtardığı batırlara bırakarak sade yaşantısına geri döner.

“Qajtqas, vətə Ural xalqın jыьqan, tuj jahaqan, il batırđarın kərəştergən. Jete batır tujđaqь vətə batırđardan aldın сыqqas, jetehen jete ыьvqa baş itep bildələgən. Homaj qoşonon balalarь buqan aqqoştarđь atmatqa. Batırđь hajđaqan. Barь batırđarđь ilgə hər qajnyььн ver ыьvqa baş itep jevərgən...” (M. B. V. s. 65-66)

“Dönünce, bütün Ural halkı toplanmış, toy kurmuş, il batırlarını güreştirmiş. Yedi batır toydaki bütün batırların önünde çıkmış, yedisini yedi boya (kabileye) baş edip bildirmiş. Huma kuşunun balaları olan akkuşları vurmayı yasaklamış. Batırları görevlendirmiş. İlde batırların hepsini her birisini bir kabileye (boydan daha küçük) baş edip göndermiş...”

14. Maceraya atılan kahraman yurdundan uzaklaşır.

Akbozat Destanı’nın kahramanı Hevben, macerasına doğrudan yeraltı âlemine inerek başlar. Destanda kahramanın yeraltı âlemine gidip gelmesi onun batırlığının tescillenmesi manasına gelir. Bu âlemde edindiği tecrübe ile kahramanın dünyaya geliş amacına daha çok kilitlendiği gözlenir. Maceraya atılan kahramanın bu aşamadan sonra daha da güçlendiğine şahit olunur.

“Həvben Nərkəsten hyđendə torovna ыşanv esən taqь la ver tapqь ant ittergən də, unan ikəvləp hьv batşahьna kitərgə vuqandar. Nərkəs kyđ jomorqa quşqan. Həvben kyđen jomqan. Kyđen asьrqa quşqan. Həvben kyđen asha, yđen qьđđьn altьn harajьnda kyrgən ti...” (M. B. V. s. 19)

“Hevben, Nerkes’in sözündə duracağına inanmaq için bir kere daha yemin ettirmiş de, onunla ikisi su padişahına gidecek olmuşlar. Nerkes, gözünü yummasını söylemiş. Hevben gözünü yummuş. Gözünü açmasını söylemiş. Hevben gözünü açtığında, kendini kızın altın sarayında görmüş (bulmuş) de...”

Destan, kahramanın çıktığı seferde karşısına çıkan engelleri aşarken yaşanan hadiseler dizisinin toplamıdır. Bu durumda kahramanın evinde oturup bekleyerek destanın teşekkül etmesini beklemek mümkün değildir. Hevben de yeraltı dünyasında kazandığı tecrübe ve bilinçle önce Mesim Han’ın olduğu yere gelerek düzeni tesis eder. Sonra da halkın talebiyle deniz aşırı bir ülkeye ilin batırlarını kurtarmaya gider.

Hevben’in gölden çıktıktan sonra Ayhılıv ile beraber Mesim Han’ın sarayına varıncaya kadar aşdığı yol çok uzundur ve kahramanın yurdundan çok uzaktır.

“Ajhьlv jalqьđ atahь Məsem xandьn harajьna qajtmaq vulqan. Unь Həvben jaman qajalar, urmandar, jaman hьv-kyldər aşa oğatqan...” (M. B. V. s. 38)

“Ayhılıv babası Mesim Han’ın sarayına yalnız dönecek olmuş. Hevben, onu yaman kayalar, ormanlar, yaman su ve göllerden geçirmiş...”

Hevben, son macerasında da uzun bir yol aşmak zorunda kalır. İlin yiğitlerinin tutsak edildiği ülke deniz aşırı bir yerdedir. Hevben, yolu üzerinde

Humay'a rastlar. Humay, Hevben'e onu atından daha çabuk götürebileceğini söyler. Akbozat, olağanüstü bir attır ve tartışılmaz bir sürate sahiptir. Humay'ın teklifinden Hevben'in yedi batırı kurtarmak üzere çıktığı yolun çok uzun olduğu anlaşılmaktadır.

“Jəte batır Məsemədən il talap xandəq alvəna riza vumaj. Uqa qarşə jav asqandar. Ber saq Məsem xan jəte batırđb, kileşəjek, tip yđenə qunaqqa saqırqan. Bətəhen də itertep, qul ajaqtarəv vəjdər, dinged arjaqəndaq batşaqə hatqan. Hin xəđər şularđb alırqa kitep varahəv ikən...Min unda hine atəndan da tiğ alıp varasaqmən...” (M. B. V. s. 64)

“Yedi batır Mesim'in ili talan edip hanlığı alışına rıza göstermedi. Ona karşı savaş açtılar. Bir ara Mesim Han yedi batırı anlaşılmı diye kendine konukluğa çağırırdı. Hepsini de içirip, ellerini ayaklarını bağlayıp, deniz ardındaki padişaha sattı. Sen şimdi onları almaya gidiyorsun... Ben seni atından da tez alıp yetiştiririm...”

15. Kahraman mücadelesinin büyük bir bölümünde veya en tehlikeli durumlarda genellikle yalnızdır.

Akbozat Destanı'nın kahramanı bütün destan boyunca yalnızdır. Öyle ki, çocukluğunu dahi tek başına geçirir. Tek başına yiğitlik kazanır. Tek başına yeraltı dünyasına iner. Tek başına ilin zalim hanına karşı gelir. Yalnızlığından duyduğu ıstırapı Hevben aşağıdaki dizelerde dile getirir:

“Həvbən:

Atam, əsəm qəmərgə,
Jardəb ytkən tarđbqta,
Kən itkəndər qoldoqta,
Min ytkənmen astəqta.
İkehe lə jug əđər,

“Hevben:

Babamın annemin hayatı (ömürleri)
Fakirlikte geçmiş darlıkta
Gün geçirmişler kullukta
Ben büyüdüm açlıkta
Şimdi ikisi de yok

Jətem qaldım jəştektə
 Moron terər jer bumaj
 Buj yttərđem xurđbqta.
 ...” (M. B. N. s. 4-5)

Yetim kaldım gençlikte
 Burun dayamaya yer bulamayıp
 Boy uzattım zorlukta.
 ...”

Destan boyunca Hevben'in yanında başka bir insana rastlanmaz. Ancak, yeraltı dünyasına inip döndükten sonra Akbozat daima Hevben ile beraberdir. Akbozat, sıradan bir at değildir. Konuşabilmekte ve fikir yürütebilmektedir. Hatta, Hevben'in çözemediği sırları ona izah etmekte ve akıl vermektedir. Bunun yanı sıra, savaşta da Hevben ile birlikte çarpışır. Bu savaş sahnelerinde Akbozat'ın cengâverliği çoğu zaman Hevben'i gölgede bırakır.

”Qыl көјдөгөр сақырманым да tip, артырап торқанда Ақбуғ at жапына
 барыр ылај tigән, ti:

“Kıl yakıp çağırmadım da deyip, şaşırıp dururken Akbozat yanına varıp
 şöyle demiş, (de):

Nərkəskə horav birməhən
 Şah harajın asqajın,
 Yđen təxettən təşərər,
 Ньвқа ватша вуқажын
 Nərkəs һыльв maturđын
 Bergə tujын қықажын
 Qarsьqqa qulын birhən
 Yđ əsənde tapqajын;
 Unan ajaq ypterhən,
 Atan qonon tapqajын,
 Ajһыльв tigən maturđan
 Ајьғыльр қалқажын,

Nerkes'e soru vermeseydin,
 Şah sarayını açmıştın,
 Kendisini tahttan düşürüp
 Suya padişah olmuşsun
 Nerkes güzelin yakışıklının
 Birlikte toyunu kılmıştın (yapmıştın)
 Kocakarıya kolunu verseydin
 Öz ananı bulmuşsun
 Ona ayak öptürsen
 Babanın öcünü bulmuşsun
 Ayhılıv denen güzelden
 Ayrı kalmıştın,

tigəs Həvben aptıraqan, serdə deyince Hevben şaşırmış, sırrı anlamayarak, andamaqas, səvəben horaqan, ti. sebebini sormuş, (de).

Aqбуз at:	Akbozat:
Minə menər ir buhan	Bana biner at olsan
Qujньqа jel tulmahьn	Koynuna yel dolmasın
Qajда varhan jalqьđ bul,	Nereye varsan, yalnız ol
Авьđьn асьq vumahьn:	Ağzın açık olmasın
Bəgən həjgən jərenden	Bugün sevdiğin yârının
Kynele ver tip ujdama:	Gönlü bir deyip düşünme
Kynele kithə jat bulьr	Gönlü gitse yâd olur
Tirə jaqьn ut bulьr,	Yanın yören ateş olur,
..."(M. B. V. s. 30-31)	..."

Yukarıdaki dizelerden birinde Akbozat, kahramanın kimseye ihtiyaç duymadan yalnız hareket etmesi gerektiğinin altını çizer. Hevben'e kahramanda olması gereken erdemlerden söz ederken Akbozat, "Nereye varsan, yalnız ol", demektedir. Dolayısıyla, destan kahramanının yalnız mücadele etmesi türün tabiatının gereğidir denebilir.

Hevben, Mesim Han'ın sürgüne gönderdiği yiğitleri kurtarmaya giderken Humay ile karşılaşır. Humay ona birlikte yolculuk etmeyi teklif eder. Bu sayede Hevben, yiğitleri hiç vuruşma olmadan, kan dökülmeden çabucak alıp gelecektir. Ancak, Hevben batırlık niteliklerini kaybedecektir. Kahraman bu teklifi reddederek yalnız gitmeyi tercih eder. Anlaşılabacağı üzere, kahraman mücadelesini yardım almaksızın başardığı sürece kahramanlık sıfatına nail olabilir. Aksi halde kahramanlık vasfına leke düşürmüş olur.

"Hın xəđər şularđь аььqа kitep varahьn ikən. Bajaqь kilep həjənsə аььvsь qьđđarьm əjttelər. Min unda hine аььndan da tiğ аььp varasaqmьn. Əgər man mən varhan, ularđь javhьđ urđap alahьn. Tik şu, man đur kəmselegem var. Tamaqtanьp varььqа yđ item jetməj, hinən də, ularđьn da

вот ittəren aşatırqa kərək vula. Bında qajırp jetkəs, u jaralarđь atьndьn kybege mən təđətergə tura kiler. Yđegeđ havьqhaqьđ đa vatьrlьqtaьqьđ qalmajasaq. Inde atьn man varhan, jav man alahьn. Jav đur vulьr. Ber doşmanqa əs qonahьnđ keşə qьrьlьr. Şulaj đa jenev haman da hinen jaqta vulьr, hin vatьrđaьndь qotqarьp alasaqьn...

Hənvən: Ber doşmanqa əs keşə qьrьlha la, min jav man varajьm. Doşman vətəş, qalqandarь rəxət jəşər..." (M. B. V. s. 64-65)

"Sen şimdi onları almaya gidiyorsun. Biraz önce gelen müjde alıcı kızlarım söylediler. Ben oraya seni atından da çabuk götürürüm. Eğer benimle gidersen onları savaşız kaçırıp alırsın. Ancak, benim büyük bir eksikliğim var. Varmak için kendi etim bana yetmez, senin de onların da but etlerini yemem gerekir. Buraya dönünce o yaraları atının köpüğüyle düzeltebilirsiniz. Kendiniz iyileşseniz de batırlığınız kalmayacak. Şimdi atın ile gidersen savaş ile alırsın. Savaş büyük olur. bir düşmana üç günahsız kişi kırılır. Öyle de olsa kazanan taraf sen olursun, batırlarını kurtarıp alırsın...

Həvben: Bir düşmana üç kişi kırılrsa da, ben savaş ile alayım (varayım). Düşman bitince kalanları rahat yaşar..."

16. Kahraman cesurdur. Kendisi ile denk güç ve yaradılıştan olmayanlarla savaşmaz.

Destan kahramanı sadece mükemmel bir savaşçı değildir. O, bulunduğu sosyal ortam içinde ideal kabul edilen bütün değerlerin odaklandığı bir prizma gibidir. Destan kahramanında izlenen bu değerler bir milleti millet yapan ortak zihniyet yapısının yansımasıdır. Hangi kültürde olursa olsun mertlik büyük bir erdemdir. Kahramanlık ise sıradan bir insanın asla bir arada bulunduramayacağı birçok erdemin bir kişide ortaya çıkması ile teşekkür eden bir statüdür. Bunların başında da mertlik gelir.

Hevben mert bir kahramandır. Kendinden güçsüz olana kılıç kaldırmaz. Zaten kendinden güçsüzü yenmekle kahraman olunmaz. Kahramanlık kimsenin karşısına çıkmaya cesaret edemeyeceği kadar büyük bir düşmanın yenilgiye uğratılmasını gerektirir.

Hevben, yaptığı bütün kötülükleri öğrenmesine rağmen Mesim Han'a onu öldürmeden önce son kez söz hakkı verir. Yaptıklarının herhangi bir haklı gerekçesi olup olmadığını sorar.

“Həvбən:

Higə төвәр, Мәсәм хан

Horaj torqan hyđem var:

Sura tigən watırda

Juldar qonon varmь ine?

Qьđьп urđardьq Şylgəndən

Varьmtahь varmь ni?

Oşoqa tejeş javartь

Tanmaj həjdəp birgəstən,

Min də kətər uյьmdьп

Varьп həjdəp birermen.

...” (M. B. V. s. 58-59)

“Hevben:

Sana söylüyorum (yöneliyorum), Mesim Han,

Soracağım sözüm var:

Sura denen batırda

Alacak kanın var mıydı?

Kızını kaçıran Şülgen'de

İntikamın var mıydı?

Bunlara degecek (haklılığını gösterecek) cevabı

Saklamadan söyleyip verdikten sonra

Ben de güttüğüm fikrimin

Hepsini söyleyip veririm.

...”

Mesim Han'ın verdiği cevap tatmin edici olmadığı gibi, üstelik gayet küstahçadır.

“Məsem:

Suranan qonom julđardьq

His qarьmtam juqsь man

Malьп talap aldь tip,

Varьmtamda juqsь man.

Şylgəndən asьвь şu migə:

Bv halqajьпм kylene

“Mesim:

Sura'dan alacak kanım

Hiç intikamım yoktu

Talan edip malımı aldı, diye

İntikamım da yoktu

Şülgen'in öfkesi şu bana:

Ağı saldım gölüne,

Qamъъна ut halъp,
Mağa haldъm ilenә.
..." (M. B. V. s. 58-59)

Kamışına ateş salıp,
Acı saldım iline.
..."

Hevben, Mesim Han'ı bütün suçlarını itiraf ettikten sonra öldürür.

Ayhılıv'ın aşağıdaki sözleri Hevben'in ahlâki üstünlüğünün bir başka delilidir.

"Ana mine şu jeget,	"İşte o yiğit beni
Azat itte harajdan	Azat etti saraydan
Alam hine tejmәne	Seni alacağım demedi (öyle bir şey ima etmedi)
Намътъма tejmәne,	Namusuma dokunmadı
Julъma tәşәrәp jevәrdә,	Yolumu düşürüp gönderdi
Saqъrham da harajqa,	Çağırsam da saraya
Man ydenen kilmәne,	Benim ile gelmedi,
..." (M. B. N. s. 48)	..."

Ayhılıv'ın güzelliği dillere destandır. Öyle ki Kehkehe, Şülgen'e, Ayhılıv'dan söz ederken "Senin kızından da güzel." demektedir. Ayhılıv'ı gören bütün erkeklerin şaşkınlıktan ağzı açık kalmaktadır.

"Арды-бирде халық жылыр вәткәс одақ та ytmәgән, kymәk haraj qыддаръ man vergә Ajhыlv majdanqa kilgән. Унын matur jәdән kyrgәд, вәтә jәş-jelkensәk tavъş-тынһыд uqa tava kyд tegер qarap qalqandar..." (M. B. V. s. 41)

"Eninde sonunda halkın toplanması bitince, çok da geçmeden, birçok saray kızları ile beraber Ayhılıv meydana gelmiş. Onun güzel yüzünü görünce, bütün gençler-delikanlılar sessiz sedasız ona doğru gözlerini dikip bakıp kalmışlar..."

Hevben, güzelliği ile bütün genç erkeklerin aklını başından alan Ayhılıv'ı herhangi bir imada dahi bulunmadan evine getirir. Destanda kahramanın en ufak bir ahlâki zaafına yer yoktur.

17. Kahraman kendisine düşman olan varlıklarla hatta gerektiğinde babası ile de mücadele eder.

Akbozat Destanı'nda kahramanın babası ile mücadele etmesi gibi bir motife yer verilmemiştir. Bu motif daha çok siyasi otoriteyi ele geçirmek için yapılan mücadelelerde söz konusudur. Akbozat Destanı'nda kahramanın en büyük düşmanları siyasi otorite sahipleridir. Ancak, bu kimselerle kahraman arasındaki akrabalık bağları baba-oğul bağı kadar yakın değildir.

18. Macerada birçok zorlukla karşılaşılır.

a. Olağanüstü Varlıklar (Devler, canavarlar, cadılar vb...)

Akbozat Destanı'nda karşılaşılan olağanüstü düşman tipler karşımıza yeraltı dünyasının sakinleri olarak çıkar. Destanda olağandışı özelliklere sahip iki varlık vardır. Bunlardan biri Şülgen, diğeri Kehkehe'dir. Hevben, bu ikisinden hiç biri ile karşı karşıya gelmemiştir. Nerkes'in aşkı Şülgen ile Kehkehe'nin, Hevben ile karşı karşıya gelmelerini engellemiştir.

Şülgen destanda fiziki özelliklerinden ziyade sahip olduğu kudret ile teşbih edilmiştir.

“İrəmældəj harajqa
Altın taştar tutırqan
Tərle tətə jılqlar
Əjər-əjər kəttərgən,
Ber ыттылр ergəndə

İremel (İrem Eli) gibi saraya,
Altın taşları dolduran,
Türlü renkte yıkları,
Sürü sürü güttüren
Bir nefes alıp verdiğinde,

Tav-taş jerdә ontaqan,
 Qыls kitmәt mujәndь
 Batırdardь tuptaqan,
 Bәtә vajdıqqa torordıoq,
 ...” (M. B. V. s. 5)

Dağ-taş yerinde ufalanır, parçalanır
 Kılıç kesmez boyunlu
 Batırları toplayan,
 Bütün zenginlerin zengini
 ...”

“Atan Şylgәndә xan buha
 Dejev-pәrejдәn varьn,
 Tirәhenә tuptaha
 Aqvud tolparqa menep,
 Jel-davyьn quptarha,
 Utaq jaryьraqыndaj da,
 Yәrәgәm qurqьp hekenmәt:
 Ul ike vaştь dejeven
 İlemә urьn halha la,
 Uralьma dav asьp,
 Sergelektәn qan qojop,
 İlemә jav halha la,
 His qurьqmatamьn atandan
 ...

Ньlvqajьm, mahajma,
 Şylgәn kyle tәrәn tip,
 Atam ildә dır vatşa
 Dejevderde jьjqan tip.
 ...

Şylgәn hajьqha juşqыndan,
 İke vaştь dejevдәn
 Qajda jaldьm tavьr u?
 ...” (M. B. V. s. 17-19)

Atan Şülgen Han olsa da,
 Dev ve perilerin hepsini
 Etrafına toplasa da,
 Akboz tulpara binip
 Rüzgâr-fırtına koparsa da
 Titrek kavak yaprağı gibi,
 Yüreğim korkup silkinmez
 O iki başlı devini
 İlime uran salsa da
 Ural’ıma dava açıp
 At boyu kan döküp
 İlime savaş açsa da,
 Hiç korkmuyorum atandan
 ...

Güzelim, övünme (gururlanma)
 Şülgen Gölü derin deyip
 Atam ilde büyük padişah,
 Devlerini yığmış deyip
 ...

Şülgen Gölü’nün toprağı sığlaşsa
 İki başlı devler
 (Gölün en derin yeri) nerede bulunur o?
 ...”

Nerkes ve Hevben’in sözlerinden, Şülgen’in sihirli ve kötülüklerle dolu bir dünyanın hâkimi olduğu anlaşılmaktadır. Bu dünya yeraltı dünyasıdır. Türk

destanlarının hepsinde olduğu gibi, Akbozat Destanı'nda da yeraltı dünyası kötülüğün merkezidir.

Kehkehe, Ural'ın oğullarından İdil'in neslinden gelmektedir. Şülgen'in çaldığı Akbozat'ı geri almak için Şülgen Gölü'ne gelen Kehkehe, Nerkes'e âşık olur. Bir gün Şülgen'in Nerkes'i kendisine vereceğini umut ederek gölde kalıp Şülgen'in baş veziri olmayı kabul eder. Şülgen'in yardımcısı olup kötülüğü seçen Kehkehe'nin fiziki özellikleri de kalbi gibi değişip çirkinleşmiş, bir canavara dönüşmüştür. Ayhılıv, Kehkehe'nin fiziki görüntüsünü aşağıdaki sözlerle dile getirir:

“Ber ni kyrđem janьmda;
Ajbьv tihən, -qьras jən,
Byre tihən, -irəve,
...” (M. B. V. s. 42)

“Bir de ne görsem yanımda,
Ayı desen-çok tüylü,
Kurt desen-daha irice,
...”

Arkaik Başkurt destanlarının bir çoğunda yeraltı dünyasının sakinleri düşmandır. Bu tiplerin en önemli özelliklerinden biri şekil değiştirme yeteneğine sahip olmalarıdır. Kısaca, metamorfoz olağanüstü düşman tipinde sıklıkla tespit edilen bir motiftir. Kehkehe de metamorfoz yeteneğine sahip düşman tiplerden biridir. Kehkehe, Şülgen Gölü'nde yaşamaya başlamadan önce insandır. Gölde yaşamaya başlayıp, Şülgen'in emri altında insanlara kötülük yapmaya başladıktan sonra bir canavara dönüşmüştür. Destanda onun geçirdiği değişim Humay'ın ağzından anlatılır:

“Вьна вь hin mengən Aqvud at irem Ural vatьrđьn atь ine. Yđe ylgəs tə, unь Şylgən urđaqajьn. İğelden uldarьnan verehe Aqvud attь juldap Şylgən batşahьna javqa kitte. Şylgən batşalyqьna varqas, batşa qьđьna qaşıq vuqan. Batşa вь хəlde veler qalьp, İğelden ulьna yđ harajьnda vəzir bulьp qalьvđь horaqan. Jeget kiləsəktə batşa qьđьna əjdənev uьь man batşa vəzire bulьp qalqan. Tik ağaq siktə batşa qьđьn virməgən, kirehensə uqa Qəhqəhə tip mьtqьl at quşqan. Uqa Ural vatьr toqomon qorotov eşən jəkmətkən. Şunan

ağaq Qəhqəhə Ural vujndaqь vətə danıь qəđđardь man balalarьmdь urđar torqan. Qəhqəhə ni saqtь tьrьsha la, Ural vatьrdьn toqomon vətərə almaqan. İdelden vyten uldarь toqomonan jete vatьr vuqan. Qəhqəhə toqomonan Məsem qalqan...” (M. B. V. s. 64)

“İşte bu bindiğin Akbozat erim Ural Batır'ın atı idi. Kendi ölünce de, onu Şülgen kaçırdı. İdil'in oğullarından birisi Akboz atı bulmak için Şülgen padişaha savaşmaya gitti. Şülgen'in padişahlığına varınca, padişah kızına âşık oldu. Padişah bu hali anlayınca İdil'in oğluna kendi sarayında vezir olup kalıp kalmayacağını sormuş. Yiğit gelecekte padişah kızı ile evlenmek düşüncesi ile padişaha vezir olup kalmış. Ancak, çok zaman geçmesine rağmen padişah kızına vermemiş, daha sonra ona Kehkehe diye lakâp (ad) takmış. Ona Ural Batır neslini kurutma işini yüklemiş. Bundan sonra Kehkehe diye Ural boyundaki bütün meşhur kızlar ile benim balalarımı kaçırıp durmuş. Kehkehe ne kadar uğraşsa da, Ural Batır'ın neslini bitirememiş. İdil'in diğer oğullarının neslinden yedi batır olmuş. Kehkehe neslinden Mesim kalmış...”

Bütün kötü niteliklerine rağmen Kehkehe ahd-i vefayı gözetən bir düşmandır. Sura Batır'ın eşini yani Hevben'in annesini yakalayan Kehkehe onu yemez. Çünkü, vaktiyle Kehkehe'yi yakalayan Sura Batır, kendi soyundan geldiğini öğrenince onu öldürmeyip salmıştır. Kehkehe, Sura Batır'ın bu iyiliğini unutmaz ve eşini yemeden gölün dibine getirip bırakır. Hevben'in annesi Kehkehe'nin ağzından duyduklarını anlatır:

“Şular hьvqa haldьlar.
Şunda uq jotto ver janvar,
Hьv jotarqa birməne,
Avьđь şundaj đur taqь,
His ver teşe tejməne
Ənənə kigəs uqşьnь
_Əjđə tiđərək sьq, tine,

“Onlar suya attılar
O anda bir canavar yuttu
Su yutmaya bırakmadı
Ağzı o kadar büyüktü ki,
Hiçbir dişi değmedi
Evine gelince kustu
Haydi çabucak çık, dedi

Horar əsən xələmdə,
 Jaqы́нbraq kil, tine.
 ‘İren atqajы́
 İten vuqan saqы́nda
 Tirem alam tip hujыр,
 Bыsaq hуrыр alqajы́.
 Şunda min telgə kilep,
 Azat it tip həjdənep,
 Qan ilaqaş, qы́dқandы;
 ‘Jəştən qolda jəşənən,
 Ata-əsəhen taştаqan
 Tel jolahы́n onotqan,
 Metken ikən hin,’ tine,
 Min də şu kəndən baştap,
 Şylgəndə vatыр buham da,
 Qəhqəhə atы́n alham da,
 Batşa quşы́vı́n totham da,
 Uralqa сы́qыр jərəhəm də
 Kemde genə jotham da,
 Zarды́ migə aş vumaт
 Jərəgem astы́q kithə lə,
 ...” (M. B. V. s. 43-44)

Sormak için halimi
 Yakınıma gel, dedi
 ‘Erin vurmuştu
 Sağ olduğu zaman
 Derimi alayım diye soyup
 Bıçak vurup alacaktı.
 O an ben dile gelip
 Azat et diye söyledim.
 Kan ağlayınca, acıdı
 Gençken kullukta yaşayan
 Ata-anasını atan
 Dil kurallarını (âdetlerini) unutan
 Miskinsin sen’ dedi.
 Ben de o günden başlayıp
 Şülgen de batır olsam da
 Kehkehe adını alsam da
 Padişah buyruğunu tutsam da
 Ural’a çıkıp yürüsem de
 Kim olursa yutsam da
 Zarlı (üzüntülü) olan bana aş olmaz
 Yüreğim açlık çekse de,
 ...”

Destanda karşımıza çıkan olağanüstü düşman tipler, Şülgen ve Kehkehe’dir. Ancak, Akbozat Destanı’nda Şülgen atıl bir pozisyonudadır. Onun emri ile kötülükleri yapan ve hatta bu anlamda Şülgen’e akıl veren Kehkehe’dir. Kehkehe yalnız değildir. Onun da emrinde kötülük yapmak için çalışan birçok yaratık ve canavar vardır.

“Qəhqəhəgə əjt xəđər
 Kyldə jatыр ut jotop,
 Qandы́ kyđ jəşte kəтəp,

“Kehkehe’ye söyle şimdi,
 Gölde yatıp ateş yutup
 Kanlı göz yaşı bekleyip

Kылдә жоҗо һимертеп,
 Ҡыҫ-җыҗыһындь ирҫаҫыр,
 Бетә илде өркөтөп,
 Дань ман ил җырҗытыр
 Аҗварҫаньр җатмаһын
 Еҗертеп сыҗһын деҗевҫен,
 Јерҫән җасҗан варьһын.
 Ҡаҗа таҫтан ҫур торҫаҗ,
 Аҗвуҫ атҗа җаҫһын!
 Үҫе торҗан һаҫ кылен,
 Јер атһынан јулаһын
 Еҫен вөткәс, Ҡәһҗәһә
 Үҫе җоҫтај җанатһы
 Сысҗан төтлә аҗаҗһы,
 Ҡоҗаҫтан җырҗар јөрөкте,
 Кеҫе һөјмәт җоҫ вуһын.
 Ҡан есевсе деҗевҫәр,
 Аҗаҗ кыҫһеҫ җалыҫтар,
 Ҡамыҫ вулыр торҫаҗһы
 Бармаҗ вујһы ҫурҫыҗһы
 Јыландај вулыр јөҫгөндә
 Борҗаланһын вујҫарһы.
 ...” (M. B. V. s. 50-51)

Gölde uyku ile semirip
 Kızı-kızanı çalıp
 Bütün ili ürkütüp
 Namı ile ili korkutup
 Cesaretlenip yatmasını
 Bağlayıp çıksın devini
 Yerden kaçanların hepsini
 Kayadan-taştan büyük barınak
 Akbozat için kazıyın
 Kendisinin durduğu sazlık gölü
 Yeraltına yollasın
 İşin bitince Kehkehe
 Kendi kuş gibi kanatlı
 Sıçan şeklinde ayaklı
 Kuştan korkar yürekte
 İnsanın sevmediği kuş olsun
 Kan içici devler
 Ayaksız gözsüz kalırlar
 Kamıştan olur barınağı
 Parmak boyunda olur büyüklüğü
 Yılan gibi yüzdüğünde
 Kıvrılsın boyları.
 ...”

b. Kötü akrabalar ve yakınlar (Kardeş, eş, arkadaş vb...)

Destanda Hevben'in kendisinden özellikle bahsedilen olumlu niteliklere sahip bir akrabası yoktur. Yaşayan tek akrabası annesi de Şülgen Gölü'nde tutsaktır. Hevben dışında Sura Batır soyundan gelen herkes, Mesim Han tarafından öldürülmüştür. Hevben, Ayhılıv'ı kurtardıktan sonra gelip misafir olduğu obadaki insanlardan Mesim Han'ın kendi soyunu kurutmaya ant içtiğini öğrenir:

“Jaraj, min ələ Sura vatrıdın jarsıq qalıp, atahın qono əsən qarımtaqa aldı mikən, tip ujdıaqajnm. Bılaı qan-javhıd qotolop qajtqas, şəkər itergə kərək. Juq ihə, Məsem xan Sura vatrıdın jete jatna saqtı yterep vətərəgə ant itkəjne bit.

Xuza qatın ətəp: ‘Sura vatrıdın taq kəmen edləj? Sura vatr urmanda adıq edləp jərəgən vısehen də qotqarmaj Şylgən kylene vavdarp halqan bit, uqa taq ni kərək?..’ (M. B. V. s. 37)

“Neyse, ben de Sura Batır’ın nesli kalkıp babasının öcü için intikam mı aldı diye düşünmüştüm. Böyle kansız-savaşız kurtulup dönmesine, şükretmek gerek. Yoksa Mesim Han Sura Batır’ın yedi nesline kadar öldürüp bitirmeye yemin etmişti.

Ev sahibesi kadın üstüne devam eder: ‘Sura Batır’ın daha kimini arıyor? Sura Batır’ın ormanda azık arayıp gezen karısını da bırakmadan Şülgen Gölü’ne bağlayıp atmıştı, ona daha ne gerek?’...”

Destanda Hevben’in düşmanlarının hepsi akrabasıdır. Hevben, Ural Batır’ın soyundan gelmektedir. Şülgen, Ural Batır Destanı’ndan da hatırlanacağı üzere Ural Batır’ın ağabeyidir. Kehkehe, Ural Batır’ın oğlu İdil’in oğludur. Mesim Han’ın babası da Kehkehe’dir. Ancak, bu düşmanlar ile Hevben arasındaki akrabalık ilişkisi tamamen kan bağına dayanmaktadır. Kan bağıının dışında kişiler arasında akrabalığa özgü herhangi bir iletişimden bahsedilmemektedir. Öyle ki, Hevben düşmanlarının akrabaları olduğunu Humay’dan öğrenir.

“Qoş:

Бына въ hin mengən Aqvıd at irem Ural vatrıdın atı ine. Yde ylgəs tə, unı Şylgən urdıaqajnm. İdelden uldarınan verehe Aqvıd attı juldap, Şylgən vatşahına javqa kitte. Şylgən vatşalıqına varqas. Batşa qıdına qaşıq

vuqan. Batşa вь хелде велеp qalıp, İdelden ulьna yđ harajьnda vezir bulьp qalıvđь horaqan. Jeget kiləcəktə batşa qьđьna əjdənev uьь man batşa vəzire bulьp qalqan. Tik ağaq siktə batşa qьđьn birməgən, kirehənsə uqa Qəhqəhə tip mьtqьl at quşqan. Uqa Ural vatьr toqomon qorotov eşen jəkmətkən. Şunan ağaq Qəhkəhə Ural vuььndaqь vətə danьь qьđđarđь man balalarьmđь urđar torqan. Qəhqəhə ni saqtь tьrьşha la, Ural vatьrđьn toqomon vətərə almaqan. İdelden vyten uldarь toqomonan jete vatьr vuqan. Qəhqəhə toqomonan Məsem qalqan...” (M. B. V. s. 64)

“Kuş:

İşte bu bindiğın Akbozat erim Ural Batır'ın atı idi. Kendi ölünce de, onu Şülgen kaçırdı. İdil'in oğullarından birisi Akboz atı bulmak için Şülgen padişaha savaşmaya gitti. Şülgen'in padişahlığına varınca, padişah kızına âşık oldu. Padişah bu hali anlayınca İdil'in oğluna kendi sarayında vezir olup kalıp kalmayacağını sormuş. Yiğit gelecekte padişah kızı ile evlenmek düşüncesi ile padişaha vezir olup kalmış. Ancak, çok zaman geçmesine rağmen padişah kızına vermemiş, daha sonra ona Kehkehe diye lakâp (ad) takmış. Ona Ural Batır neslini kurutma işini yüklemiş. Bundan sonra Kehkehe diye Ural boyundaki bütün meşhur kızlar ile benim balalarımı kaçırıp durmuş. Kehkehe ne kadar uğraşsa da, Ural Batır'ın neslini bitirememiş. İdil'in diğer oğullarının neslinden yedi batır olmuş. Kehkehe neslinden Mesim kalmış...”

“Ural vuьь jerendə
Кур ватьрđar kyrđem min.
Hinen vavan Jajьqtь,
Kəs һьnavđa jendem min,
...” (M. B. V. s.66)

“Ural boyu yerinde,
Çok batırlar gördüm ben.
Senin baban Yayık'ı
Güç sınavda yendim ben,
...”

c. Ülkeyi yöneten kötü liderler.

Akbozat Destanı'nda kahramanın en büyük düşmanı Mesim Han, Ural ilinin hanıdır ve Kehkehe soyundan gelmektedir. Han olabilmek için ili basan

Mesim, elde ettiği otoriteyi şahsi menfaatlerini temin için kullanmaktadır. Bu anlamda kendine engel olan bütün unsurları hile ile ortadan kaldırmıştır. Halkın refahı ya da mutluluğu onu ilgilendirmemektedir. Mesim Han'ın yaptığı kötülükler Hevben tarafından aşağıdaki dizelerde dile getirilir.

“Ural вујън вујџањъм,
İl doşmanън еџџенем,
Qаръmtahъџ qan qojqan,
İl ватъгън утереп,
Bisələren tol qylqan,
Balalarън qъџqanmaj,
Ykheџ jetem qaldыrqan,
Kerheџ qatън-qъџџardън,
Qulън вәјџәр һыvqa atqan;
İlden yџe esendə
Bergə jəşər qan qojqan.
İlden namътън тарар,
Nətelen maqtar вi vuqan;
İlden малънь jeјgəп,
İlden telene kiтkəп;
İke ajaqtъ jomoro ваş
Toтqар һaџaq atъrџaj,
Qaњъm doşman kyrerџəј
Eџџər tapqan doşmanъm,
Ata torqan hunarъm.
Aldъmda torqan Məsəm Хан
Въна şularџън verehe.
Qаръmtahъџ, Suranън,
Qaњън qojqan aјъv и.
Şylgəngə ыv һaљp,
Jaqън tirə maldarън,

“Ural boyunca boylayıp (gezip),
İl düşmanını aradım.
İntikamsız (davasız) kan döken
İl batırını öldürüp
Hanımlarını (eşlerini) dul eden
Balalarını üzülmədən
Öksüz yetim bırakan
Kirsiz (günahı olamayan) kadın-kızların
Kolunu bağlayıp, suya atan;
İlin kendi içinde
Beraber yaşayıp kan döken
İlin namusunu çiğneyip
Neslini övüp bey olan,
İlin malını yiyip,
İlin dilini kesən;
İki ayaklı, yumru başlı
Nişan alıp ok atacak,
Kan düşmanım gibi görürüm,
Arayıp bulmuş olduğum düşmanım,
Atadan kalan avım
Önümde duran Mesim Han
İşte bunlardan birisi.
Günahsız Sura'nın
Kanını döken ayı o.
Şülgen'e zehir saçıp,
Yakınındaki malları

Qығыр malһығ qaldыrqan
 Jылығ kыǵle vyre u!
 İdel ватығ Qыpsaqть,
 İremel ватығ Qatajǵь,
 Jaqьq ватығ Tөklөtte,
 Tara ватығ tamjandь,
 Jalan ватығ İrendekte,
 Nөгөш ватығ Jurmatть,
 Yǵән ватығ Tavьndь,
 Qыmtыр totqan dejev ul,
 Aqбуǵ atqa mendem min
 Şu ватығdar qono өsen
 Qarьmtaqa kildem min.
 İlden iren qol itkән,
 Bisələrән tol itkән,
 Şular хаqьn juldap min,
 Barımtaqa kildem min
 ...” (M. B. V. s. 59-60)

Kırıp malsız bırakan,
 Parlak gözlü kurt o!
 İdil batırı Kıpçak'ı,
 İremel batırı Katay'ı
 Yayık batırı Tөkleç'i,
 Tora batırı Tamyan'ı,
 Yalan batırı İrendek'i,
 Nөгөш batırı Yurmat'ı
 Üzen batırı Tabın'ı,
 Kıstırıp tutan dev o.
 Akbozat'a bindim ben
 O batırların öcü için
 İntikam almaya geldim ben.
 İl erini kul eden,
 Hanımlarını dul eden,
 Onların hakkını arayıp ben,
 Öç almaya geldim ben
 ...”

Mesim Han, halkın onayı ile han olmamıştır. İktidarını halkı sindirip, korkutarak devam ettirmektedir. Mazlumu, yetimi ağlatmaktan çekinmemektedir. Bu nitelikleri ile Mesim Han bilinen Türk devlet idareciliği geleneği ile uyum göstermemektedir. Hanlık kişinin bütün egolarından sıyrılıp, hayatı boyunca halkı için yaşamasını gerektiren bir sorumluluktur. Han, adaletin sağlayıcısı ve uygulayıcısıdır. Mesim Han bu özelliklerin hiç birine sahip değildir. Hevben bu durumu Mesim Han'ın ilin içinde yaşayıp, ilin malını yediği halde, halka eziyet ettiğini söyleyerek dile getirir. Destanın merkezî kahramanının en önemli işlevi halkın refahını sağlamak, onları iç ve dış tehditlerden korumaktır. Mesim Han iç tehditlerden biridir. Halkına karşı nankörce bir tutum içindedir. Hevben sadece kendi halkına eziyet eden Mesim Han'ın değil, benzeri menfi özelliklere sahip herkesin karşısındadır.

Nitekim, ilin yiğitlerini kurtarmak üzere gittiği deniz ötesindeki ülkenin kötü hanına karşı da mücadele ederek zulüm altındaki halkın kurtarıcısı olur.

“Hənvən dingəđ arjaqьndaqь vatşa ilenə varьp jetkən. Ber avьlda tuqtaqan. Ber əjgə inhə, vite-kyđđəre, ajaq-qulđarь şeşengən əvi mən vavajđь kyrgən. Hənvən ыларđьn хəlen horaşa vaştaqan.

Qart: ‘Beđđe xandar, vider at urnьna jegep qoldajđar. Xəđmət хаqь itep şişmə hьvь man toğ virələr ine. Xəđer veğ qartajđьq, eştej almajььđ. Şuqa veğ hьvь đa, toğ đa ala almajььđ, şuqa oşo xəlgə qaldьq’ tigən.

Hənvən вь hyđđe işetkəs, vatşa harajьna tura ьmьlqan. “Haqsьlar man huqьş vaştaqan. Ularđь qьrьp harajqa jaqьndaşqas, vatşa qasьp, ildən qəskər jьjьp, huqьşьp qaraha la, buldьra almaqan. Batşa qəskərđəre Aqvud attьn jelenən jьqьlqandar. Hənvən yđe vatşanь, viđərđə totop ytergən...” (M. B. V. s. 65)

“Hevben denizin diğər yanındaki padişahın iline yetmiş. Bir köyde durmuş. Bir eve inse, yüzü-gözleri, ayak-elleri şişmiş bir nine ile dede görmüş. Hevben bunların halini sormaya başlamış.

Yaşlı: ‘Bizi hanlar, beyler at yerine çalıştırmaktaydılar. Hizmet hakkı etmek üzere çeşme suyu ile tuz verir idiler. Şimdi biz ihtiyarladık, iş yapamıyoruz. Bu yüzden biz su da, tuz da alamıyoruz, bu yüzden bu halde kaldık’ demiş.

Hevben bu sözü işitince, padişah sarayına doğru harekete geçmiş. Muhafızlar ile savaş başlamış. Onları kırıp saraya yaklaşınca, padişah kaçıp, ilin askerini yığıp savaşıma çalışmışsa da, olmamış. Padişah askerleri Akbozat’ın rüzgârından yıkılmışlar. Hevben’in kendisi de, padişahı, beyleri tutup öldürmüş...”

Hevben'in ilin yiğitlerini kurtarmak üzere gittiği ülkenin hanı, halkını kuru ekmeğe muhtaç bırakmıştır. Kahramanın bu duruma tahammül etmesi, görmezden gelmesi mümkün değildir. Hevben, sadece kendi ilinin yiğitlerini kurtarıp iline dönseydi, bu eserin destan sınıfı içinde incelenmesi söz konusu olamazdı. Ya da Hevben'in kahramanlığı şüpheli bir hâl alırdı. Kahramanın halka eziyet eden otorite sahipleri ile vuruşması için şahsi bir nedene ihtiyacı yoktur. Halkın şikayeti veya içinde olduğu olumsuz şartlar kahramanın harekete geçmesi için yeterlidir.

“Həvбən халықты јыјықан. Şeşmə һындарын, тоддо буş алырқа қушқан. Qoldarь азат itkən. Bətə tirə-jaqtaqь халық вь хəвərdə iştəkəş, һыңқа тодқа kiler јавьылқан. Bətə халық kiler Həvбəndən ајақынq јыјылқан. Həvбən вaғын da şattandyр, jete ватырн ар қajtыp kitkən...” (M. B. V. s. 65)

“Hevben halkı yığmış (toplamış). Çeşme sularını, tuzu bedava almayı emretmiş. Kulları (esirleri) azat etmiş. Bütün yandaki yöredeki halk bu haberi işitip, suya tuza gelip koşmuşlar. Bütün halk gelip Hevben'in ayağına yığılmış. Hevben hepsini sevindirip, yedi batırı aparıp gitmiş...”

Kahramanın halkı adına kazandığı zaferden herhangi bir beklentisi yoktur. Nitekim, Hevben deniz ötesindeki ülkenin halkını kurtardıktan sonra iline varmak üzere yola çıkar. Yedi batırla iline dönen Hevben, ilin yönetimini halkın sevdiği bu yiğitlere bırakır.

“Jete ватыр тujдаqь вəтə ватырдəрдəн алдын сыqqas, jeteһen jete ығыңқа ваş itep bildələгəн. Homaj qoşonon балаларь буқан аqqoştardь atmatqa. Bатырдь һajдақан. Вагь ватырдəрдь ilgə һəг qajныһын вeг ығыңқа ваş itep јевəргəн...” (M. B. V. s. 65-66)

“Yedi batır toydaki bütün batırların önünde çıkmış, yedisini yedi boya (kabileye) baş edip bildirmiş. Huma kuşunun balaları olan akkuşları vurmayı

yasaklamış. Batırları görevlendirmiş. İlde batırların hepsini her birisini bir kabileye (boydan daha küçük) baş edip göndermiş...”

ç. Sihir, entrika, hile. (Kahraman uykuya dalınca entrika ile karşılaşır.)

Türk destanlarında kahramanın bir vuruşma ya da mücadele esnasında yenildiğine veya öldürüldüğüne rastlanmaz. Kahraman destandaki en güçlü varlıktır. O, karşısına çıkacak bütün engellerle baş edebilecek donanımına sahiptir. Bu nedenle kahramandan kurtulmak için düşmanlarına tek bir yol kalır. Düşman, kahramanı ancak hileye başvurarak alt edebilir. Teke tek yapılan mücadelelerde düşmanın hiç şansı yoktur.

Akbozat Destanı’nda Hevben’i ortadan kaldırmak için doğrudan düzenlenen bir hile yoktur. Ancak, Hevben’i saf dışı bırakmaya yönelik tertipler söz konusudur. Nerkes’in, Akbozat’ı Hevben’e vermek istemesi Şülgen’i zor durumda bırakır. Atı vermese tek evladı Nerkes’i, atı verdiği takdirde bütün güçlerini kaybedecektir. Şülgen’i bu ikilemden kurtarmak üzere Kehkehe hileli bir yol teklif eder.

“Qəhqəhə:

Buğ at birhən, jegetkə,

Kəsən kiter qulından,

Buğ at kithə, qulından,

Ajrıbrhın julından.

...

Batşam, higə vər aqıl,

Harajın tulı jer qıdı,

Hinen qıdđan da hılv

Məsem xandın var qıdı.

Unı kyrhə, jegeten

“Kehkehe:

Bozatı verirsən yiğide,

Gücün gider elinden.

Boz at giderse elinden

Ayrılırsın yolundan

...

Padişahım sana bir akıl,

Sarayın dolu yer kızı,

Senin kızından da güzel

Mesim Han’ın kızı var,

Onu görse yiğit,

Aqbuğ atın onotor,
 Ber avđhđđ, alam, tip
 Jeget şuqa uq ыmтылр.
 ...” (M. B. V. s. 25)

Akbozat’ı unuttur,
 Düşünmeden alayım, diye
 Yiğit ona uğraşır
 ...”

Hevben, Kehkehe’nin planladığı bu oyuna gelmemiştir. Destanda Hevben dışında hile yoluyla kandırılan iki kişiden biri Sura Batır, diğeri Kehkehe’dir. Sura Batır, Hevben’in babasıdır. Mesim Han’a karşı olan Sura Batır halkın yanında yer almıştır. Sura Batır, Mesim Han’ın kurtulmak istediği kişilerin başında gelmektedir. Ancak, onu yok edecek bir fırsat eline geçmemiştir. Ta ki Sura Batır avlanmak üzere gittiği ormanda uyuya kalana dek. Tesadüfen aynı gün ava çıkan Mesim Han ve yardımcısı Akbulat, Sura Batır’ı uykudayken savunmasız halde yakalar ve öldürür. Batır uykusu daha evvel de bahsedildiği üzere ağır olmaktadır. Bu nedenle, kahramanın genellikle uyku esnasında esir edildiği veya öldürüldüğüne şahit olunur.

“Sura batır hunarđan jөрөp kilgәs, vik arьqan da hьđmahьn yđe man saq hunarqa jөрөj torqan juldaşь Taravьl qartqa birep, unь hunarqa jевөргөн, u jөрөp qajtqansь yđe jal itergә buqan. Şu көнө Mөsөm хan Aqbulat aqhaqal da hunarqa сыqqan buqan ikән, Taravьl qart kitep varqanda migә osoranь. Min şunan Suranьn хәlen belөjәм tip uqa tava attaham. “Mөsөm хan man Aqbulat, joqtap jatqan Suranь yterep ‘Xuğaj kyktән көtkendә, jerđән бирде бит әлә’ tip şattanьp joqtar jatqan jerendә yterep toralar...” (M. B. V. s. 39-40)

“Sura Batır avdan yürüyüp gelince, çok yorulup yayını kendisi ile her zaman ava yürüyüp duran yoldaşı Taravıl Yaşlı’ya verip, onu ava göndermiş, o yürüyüp dönenene kadar kendisi dinlenmek istemiş. O gün Mesim Han ile Akbulat aksakal da ava çıkmışlarmış ki, Taravıl Yaşlı gidip varırken bana rastladı. Ben şöyle Sura’nın halini bileyim (öğreneyim) diye ona doğru adımladım. “Mesim Han ile Akbulat, uyumuş yatan Sura’yı öldürüp ‘Tanrı göğe giderken, yerde verdi, ne ala’ diye sevinip yerinde uyumuş yatan (Sura’yı) öldürmüşler....”

Kehkehe ise, Şülgen'in oyununa getirilmiştir. Ata yadigârı Akbozat'ı Şülgen'den geri almak üzere Şülgen Gölü'ne giden Kehkehe, Nerkes'e âşık olur. Kehkehe'nin zaafını fark eden Şülgen onu kandırır ve veziri yapar. Kehkehe, bir gün Nerkes ile evlenebilmek umuduyla Şülgen'in tarafında yer almayı kabul eder. Ancak, Şülgen kızını vermediği gibi ona bir de maskara anlamına gelen "Kehkehe" adını koyar.

19. Kahraman mücadelesi esnasında yeraltı ve üstüne seyahatler yapar ve nadir de olsa bazı destanlarda ölüp dirilir.

Yeraltı veya yer üstü dünyasına seyahat destanda kahramanın yiğitliğini perçinlemek ve kahramanı varoluş gayesine kilitlemek üzere kullanılan bir motiftir. Kahraman bu etaptan sonra gücüne güç katmış bir halde macerasına devam eder. Kahraman yeraltı ve üstüne yaptığı seyahatler ile ilahî varlıkların onayı ve yardımına nail olur. Bu seyahat, kahramanın Tanrı tarafından seçildiğinin işaretlerinden biridir. Çünkü, sıradan bir insanın bu macerayı gerçekleştirmesi mümkün değildir.

Hevben, Nerkes'i ilk vurduğunda henüz varoluş nedenine vakıf değildir. Nerkes'in kendisine sağlamayı taahhüt ettiği zenginliği kabul edip yoluna herhangi biri gibi devam etmek düşüncesindedir. J. Campbell, Hevben'in bu tutumunu "maceraya davetin reddedilmesi"²⁴ olarak değerlendirir. Kahraman ise daveti kabul edenler arasından çıkar.

"Jeget atqan hunarın
Əjrək tygel, belhən hin.
Kyldə jəđər, ujnaqan,
Dandə Şylgən watşanyn
Jəndəj kyrgən qəđ min

"Yiğit vurduğun avın,
Ördek değil, bil sen
Gölde yüzüp, oynayan
Şanlı Şülgen padişahın
Canı gibi gördüğü kızyım ben

²⁴ Joseph CAMPBELL, a.g.e., s. 73.

Aj jegetem, kyđ qaram

Mine kылдән сыqарма

Кувәләктәј јөнөмдән

Jәştөгөmdә ајырма..

Ni horahan бирәјем,

Јулында қорған булајым,

Өјөр-өјөр mal тihән,

Варын hine бирәјем.

...” (M. B. V. s. 4)

Ay yiğidim! Göz karam

Beni gölden çıkarma

Kelebek gibi canımdan

Gençliğimden ayırma

Ne sorarsan vereyim

Yolunda kurban olayım

Sürü-sürü mal dersən

Varını (hepsini) sana vereyim

...”

“Өјрәктән въ һуđđerде ішеткәс, Hөvөн ыһанқан да, өјрәкте јевәргән. Yđә артына қарамай өјрәк өјрәткәсә алқа attaj биргән, ti. Ber аđ қына kitкәс тә, јылқы сығқырақан, қуј-һарық мөгөрөгән, һыјығ вақырқан тавыһтар іһетеle başлақан...” (M. B. V. s. 10)

“Ördekten bu sözleri işitince, Hevben inanmış da, ördeği bırakmış. Kendi arkasına bakmadan ördeğin öğrettiği gibi ileriye adımlamış, de. Biraz gidince de, yıldı kişnemesi, koyun-kuzu böğürmesi, sığır bağırması seslerini duymaya başlamış...”

Hevben, Nerkes’in tembih ettiği gibi sürüler ve Akbozat çıkana dek bekleyemez ve geriye dönüp bakar. Yasağı çiğner çiğnemez Akbozat ve sürüler gerisin geri göle döner. Yasak motifinin çiğnenmesi maceraya çağrının bir diğer şeklidir. V. Propp, yasak motifinin, yasağın çiğnenmesini doğurduğuna dikkat çekerek, böylece maceranın başladığını ifade eder.²⁵ Akbozat Destanı’nda Hevben macerayı reddetse de hemen akabinde yasağı çiğneyerek macerasına başlar.

“Hөvөн алқа attaj đa almaj vaһtaқан. Артырақан, niһлөгө lө belmөгән, jeget tyđmөгән, артына әјлөнөp qарақан... Hөvөnden артына qарақанһың kyrgөs тә, Aqvud at kылgө kire sumқан, ti. Aqvud attһың kылgө kire

²⁵ Vladimir PROPP, a.g.e., s. 45-47.

sumqanьn kyrgəş, vьna tege maldar, verehen verehe taparđaj vulьp, ərkeşəp Aqvud at artьnan vere qalmaj şumьşьp vətкən də qujqandar, ti...” (M. B. V. s. 10)

“Hevben ileriye doğru gidememeye başlamış. Şaşırmış, ne yapacağını bilememiş, yiğit dayanamamış, arkasına dönüp bakmış...Hevben'in arkasına baktığını görünce de, Akbozat göle geri dalmış, de. Akbozat'ın göle geri daldığını görünce, işte o diğer mallar birbiri üstüne biner gibi, ürküşüp Akbozat'ın ardından biri bile kalmadan yok olup bitmiş, de...”

Hevben yasağı çiğnemeseydi, hayatına mal-mülk sahibi sıradan biri olarak devam edecekti ve ortada üzerinde konuşulacak bir destan da olmayacaktı. Hevben, yasağın çiğnenmesi ile kahramanlık yolundaki ilk adımını atmış olur.

Hevben uzun süren uğraşlardan sonra Nerkes'i ikinci kez yakalar ve onunla yeraltı âlemine gitmeye karar verir. Başkurt destanlarında yeraltı âlemi ile su altı dünyası kastedilmektedir. Şülgen Gölü'ne dalan Hevben, burada bir süre kalarak Akbozat ile beraber geri döner. Kahramanın yeraltı âlemine inmesi kendisine yüklenen sorumluluğu fark etmesi ve yerine getirmesi için gereken şartların sağlanması bakımından önemlidir. Akbozat Destanı'nda kahraman macerasına doğrudan yeraltı dünyasından başlar.

“Nərkəs:

Jeget hyđen hyđ vulhьn,
Higə antьm virəjem,
Yđende alьp ilemə,
Atam torqan jeremə,
Qan-jav asmaj arala,
Hoqtanqanьn virəjem.
...” (M. B. V. s. 19)

“Nerkes:

Yiğit sözün söz olsun,
Sana ant vereyim,
Özünü alıp ilime,
Babamın durduğu yerime,
Kan,savaş açmadan arada,
İsteddiğini vereyim.
...”

Nerkes sayesinde Hevben, yeraltı dünyasında herhangi bir çatışmaya girmez. Görevini yerine getirmesinde ona yardımcı olacak ilahî kökenli Akbozat'ı ve Mesim Han'ın kızı Ayhılıv'ı alarak yeryüzüne döner. Bir mücadele sahnesinin yaşanmaması Hevben'in yeterli olgunluğa yeryüzünde verdiği mücadelelerle ulaşmasını gerekli kılar. Nerkes, Hevben'i tam babası ile tanıştıracakken sorduğu soru üzerine, onun henüz Şülgen ile karşılaşmaya hazır olmadığını anlar ve kahramanı tekrar yeryüzüne gönderir.

“Həvbəndə joqo vatqan. Bitenə qojaş təşkəngə hiʔkenep kyʔden asʔp qaraha kyʔd aldʔnda Nərkəs tə, harajʔdar ʔa, verev ʔə juq. Bətə kyrgəndəren əllə təş kenə buldʔmʔ tip uʔʔap, kyʔden sitkə jəgərthə, yʔdenən alʔt tygel, kyl sitendə Aqvuʔd qolaqtarʔn qajsyʔlap tora. Unʔn janʔnda Ajhyʔlyv utʔrqanʔn kyrgən də taqʔ aptʔraqan, ti. Nərkəs ypkələgəndəj buldʔ, atahʔ janʔna la varmanʔm, vʔ qʔʔd man Aqvuʔd at nişʔtəp vʔnda sʔqqan, qyl kəjʔdərəp saqʔrmanʔm da tip, aptʔrap torqanda Aqvuʔd at janʔna varʔp vʔlaj tigən, ti...”
(M. B. V. s. 35)

“Hevben'i uyku basmış. Yüzüne güneş düşünce silkinip gözünü açıp baksa gözünün önünde Nerkes de, saraylar da, başkası da yok. Bütün gördüklerim herhalde sadece rüyaydı diye düşünürken, gözünü etrafa çevirse, kendinden uzakta değil, göl kenarında Akbozat kulaklarını kısırtıp durmaktadır. Onun yanında Ayhılıv'ın oturduğunu gördüğünde daha da şaşırmış, de. Nerkes öfkelenir gibi olmuştu, babasının yanına da varmadım, bu kız ile Akbozat buraya nasıl çıkmış, kıl yakıp çağırmadım da diye, şaşıırıp durmaktayken Akbozat yanına gelip şöyle demiş, de.”

Ayhılıv ile birlikte gölden ayrılan Hevben, onu babasının obasına götürür. Ayhılıv'ın babası Mesim Han, Hevben'in ve halkın en büyük düşmanıdır. O zamana kadar Hevben, düşmanlarının varlığından dahi habersizdir. Yeraltı âlemine yaptığı seyahat onun dünyaya geliş amacının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ayhılıv'ın Hevben ile beraber yeryüzüne dönmesi kahramanı yüzleşmesi gereken düşmana götürür.

Aslında, Hevben'in yeraltı dünyasına ait bir takım sırlara vakıf olmaması destanın doğal kurgusunun gereğidir. Hevben, Nerkes'in el verme dediği yaşlı kadına elini verse annesine kavuşacak, ayağını verse babasının intikamını kolaylıkla alacaktır. Nerkes'e soru sormasa, Şülgen Gölü'ne padişah olacak ve Nerkes ile evlenecektir. Ancak, babası ve halkının intikamını alamayacak, Mesim Han'ın iktidarına son veremeyecektir.

Nərkəskə horav birməhən
 Şah harajın asqajın,
 Ydən təxəttən təşərər,
 Həvqa vatşa buqajın
 Nərkəs həlv maturdan
 Bergə tujın qılqajın
 Qarsıqqa qulın birhən
 Yd əsənde tapqajın;
 Unan ajaq yptərən,
 Atan qonon tapqajın,
 Ajhəlv tigən maturdan
 Ajhəlv qılqajın,
 ...” (M. B. V. s. 35)

Nerkes'e soru vermeseydin,
 Şah sarayını açmıştın,
 Kendisini tahttan düşürüp
 Suya padişah olmuşsun
 Nerkes güzelin yakışıklının
 Birlikte toyunu kılmıştın (yapmıştın)
 Kocakarıya kolunu verseydin
 Öz ananı bulmuşsun
 Ona ayak öptürsen
 Babanın öcünü bulmuşsun
 Ayhılıv denen güzelden
 Ayı kalmıştın,
 ...”

Destan kahramanının kolaylıkla nihai sona ulaşması türün tabiatına aykırıdır. Kahraman mücadele etmeden kazanamaz. O, zaferi alınının teri ile kazanmalıdır. Kahramanın sihirli yollara veya birilerinin himayesine başvurma uygun bulunmaz. Kahramanı diğerlerinden ayıran temel fark bu tercihte saklıdır.

Hevben, Nerkes'in yardımıyla kahramanlık yolunu seçerek yukarıdaki dileklerinin hepsine birden nail olmuştur. Yeraltı âlemi bu açıdan değerlendirildiğinde, kişinin kahramanlık tıyneti taşıyıp taşımadığının veya ne kudrette bir kahraman olduğunun anlaşılmasına yarayan bir sınav alanıdır.

Yeraltı ve üstü âleminde başarı ile ayrılan kahramanın yeryüzünde aşamayacağı engel yoktur.

Nerkes'in yeraltındaki sarayında bir süre konukluk eden Hevben'in bir dediği iki edilmemektedir. Fakat, gönlü hoş değildir.

“Həvbən ber nisə kən qunaq bulqan. Haraj qəddar ɣɣɣar- ɣɣɣar qunaq itkəndər, tik Həvbən ber də kynel birep aşamaqan, esməgən, ti...” (M. B. V. s. 20)

“Hevben, bir nice gün konuk olmuş. Saray kızları yırdayıp yırdayıp konuk etmişler, de. Hevben, bir kere dahi gönüllü yiyip, içmemiş, de...”

Hevben yeryüzüne aittir. Yeraltında yaşaması mümkün değildir. Destan kahramanının yeraltı veya yer üstü âlemine yaptığı seyahat, yiğitliğin idealize edilme yollarından biridir. Kahraman burada vuruşup düşmanlarını yendikten sonra veya vuruşma olmadan bir süre kalıp çeşitli ilahî vasıtalar edinerek, yeryüzüne geri döner. Kahramanın mücadelesi daima yeryüzündeki hayat ve düzen içindir. Yeraltı veya üstüne yapılan seyahatler yeryüzündeki karmaşanın düzenlenmesine fayda sağlamak amacıyla yapılmaktadır.

Hevben'in yeraltına yaptığı seyahatten sağladığı en önemli kazanç Akbozat'ı geri almasıdır. Ayrıca, Nerkes'in destan boyunca devam eden yardımlarını da unutmamak gerekir. Hevben, yeraltı âleminin sakini Nerkes'le karşılaşarak yeraltına inerek o zamana kadar farkında olmadığı ilin durumu hakkında bilgi edinmiş ve düşmanlarını tanımıştır. Yeraltına inmeyi kabul ederek Akbozat'a sahip olmuştur. Aksi halde, Akbozat olmadan Hevben'in söz konusu başarıları göstermesi zor olurdu.

Akbozat Destanı'nda kahramanın ölüp dirilmesi ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

20. Kahramana yardım eden olağan kişiler vardır.

Akbozat Destanı'nda kahramanın en önemli iki yardımcısı Akbozat ve Nerkes, insanüstü varlıklardır. Destanda, Akbozat ve Nerkes kadar olmasa da, Hevben'e yardım eden olağan kişiler de vardır. Bunların başında kuşkusuz Taravıl Dede'yi zikretmek gerekir. Yaşlı Taravıl, Hevben'in babası Sura Batır'ın yakın arkadaşıdır. Babasının yayını vererek Hevben'in kahramanlık yolunda ilerlemesine vesile olan ilk kişi Yaşlı Taravıl'dır. Yiğitliğini ispatladıktan sonra, Hevben'e bir kahramanın sahip olması gereken değerleri hatırlatan da Yaşlı Taravıl'dır.

“—Balam, jəşəm 60-qa jette. Jəşəgən saqlı jəşəməm inde. Hin jəş bala ələ, qanqıgır jərəmə. Mə, въ һѣрманъ һиһə birəjem, ver qomartqa itep totarһыһ. Kemdən alqandь verəvgə lə əjtmə, ылај һѣрма Uralda juq-tigən də һѣрманъ Həvbəngə virgən, ti. Həvbən qыvanьsьnan niştərgə lə belməgən, Taravьl qartka rəxməttər əjtkən, ti.” (M. B. V. s. 3)

“—Oğlum, yaşımlı altmışa geldi (yetti). Şimdi (artık) yaşadığım kadar yaşayamam. Sen daha genç bir balasın, aç kalıp (sürünüp) yürümə (gezme). Al bu yayı sana vereyim, bir hatıra edip (diye) tutarsın (saklarsın). Kimden aldığını hiç kimseye söyleme, böyle yay Ural'da yok, der ve yayı Hevben'e verir (derler). Hevben sevincinden ne yapacağını bilmez, yaşlı Taravıl'a hürmetlerini (teşekkürlerini) söyler, (derler) ”

Nişancılıkta ustalaşarak kahramanlığını ispatlayan Hevben'e, Yaşlı Taravıl babasının kim olduğunu ve soyunun Ural Batır'a dayandığını anlatır. Böylece Hevben, soyundan gelen kahramanlık şuurunun farkına varmaya başlar.

“Qustьm, ыль virgəndə hin bala inen, min ыльн seren əjtmənəm. въ һѣрма atajьndьn һѣрмань. Въ һѣрма Ural vatьr balalarьnan qalqan

qomartqъ. Нъв ватъаһъ ошо һѣдманан қына қурға. Нъқ һақта, верəvgə læ əjtmə, tip yđ ujdarъn həjdər vətken də ti, julyна kitken, ti...” (M. B. V. s. 12)

“Kardeşim, bunu (silahı) verdiğimde sen küçük bir oğlandın, ben bunun sırrını söylemedim. Bu yay atanın yayıdır. Bu yay Ural Batır’ın oğullarından kalan hatıradır. Su padişahı sadece şu yaydan korkar. İyi sakla, hiç kimseye de söyleme, diye kendi düşüncelerinin söyleyip bitirdiğinde (de), yoluna gitmiş (de).”

Hevben, Ayhılıv’ı kurtardıktan sonra Mesim Han’ın durduğu yaylaya gelir. Burada Mesim Han’ın sarayından çıkan bir kadını takip ederek evinde kalmak için müsaade ister. Hevben’in amacı Mesim Han ile ilgili bilgi toplamaktır. Konuk olduğu evdeki insanlar farkında olmaksızın Mesim Han ve Hevben’in babası Sura Batır ile ilgili gerçekleri anlatır. Böylece, Hevben Mesim Han’dan intikam almaya ve halkı da kurtarmaya karar verir.

“Qart:

—Алыр ine, u һѣдманъ қайда қалдырън, u һѣдманън Ural ватырдан қалқанън хан велə, тава алманъ. “Sura ватыр hunarдан jərəp kilgəs, vik arъqan da һѣдманън yđe man saq hunarqa jərəj torqan juldaşъ Taravъl qartqa virep, unъ hunarqa jevərgən, u jərəp qajtqansъ yđe jal itergə vuqan. Şu kənə Məsəm хан Aqbulat aqhaqal da hunarqa sьqqan vuqan ikən, Taravъl qart kiterp varqanda migə osoranъ. Min şunan Suranъn хəlen veləjəm tip uqa тава attaham. “Məsəm хан man Aqbulat, joqtap jatqan Suranъ yterep ‘Xudaj kыktən kətkendə, jerdən бирде bit ələ’ tip şattanъ joqtar jatqan jerendə yterep toralar. Şunan hun niştərgə, һьvqa halhaq, Sura ватырдың ylemen terelegen халық belməť. Sura ватырqa arqalanъp, haman халық vedgə qarşъ vulъr. Tuqta, халық ylgənen velhən, visəhən saqъrъp alajъp ta, халыqqa avъrъp ylde, tip хəvər taratъrqa ant itterep kымдərəjek tip həjləştelər. Min də вьнь kyrgəs, Taravъldь eđdər kitem, tapmanъm, şunan qajtъp kitem. Ađaq visəhenen kilgənen veldem. Bisəhe vaхъr niştəhen, şulaj eştəgən. Aj, Sura ватыр Uraldъ birməjənsə Aqbulat aqhaqal, Məsəm хандар man vik kyp jьldar huqъşъp

kilgən keşe. U var saqta Ural vujındaqı ir-at hıvında valıqtaj jəde, urmanında goş vulıp hajra, ine. Batır ərəm vultı şu, tip hyđen vətken, ti...” (M. B. V. s. 39-40)

“Yaşlı:

—Alırdı, ama o yayın nerede kaldırıldığını, o yayın Ural Batır’dan kaldığını han biliyordu, bulamadı. “Sura Batır avdan yürüyüp gelince, çok yorulup yayını kendisi ile her zaman ava yürüyüp duran yoldaşı Taravıl Yaşlı’ya verip, onu ava göndermiş, o yürüyüp dönenene kadar kendisi dinlenmek istemiş. O gün Mesim Han ile Akbulat aksakal da ava çıkmışlarmış ki, Taravıl Yaşlı gidip varırken bana rastladı. Ben şöyle Sura’nın halini bileyim (öğreneyim) diye ona doğru adımladım. “Mesim Han ile Akbulat, uyumuş yatan Sura’yı öldürüp ‘Tanrı göğe giderken, yerde verdi, ne ala’ diye sevinip yerinde uyumuş yatan (Sura’yı) öldürmüşler. Bundan sonra ne yapacaklarını bilememişler, suya salsak Sura Batır’ın ölülüğünü diriliğini halk bilmez. Sura Batır’a arka çıkıp (arkalanıp) bütün halk bize karşı olur. O zaman halk öldüğünü bilsin, karısını çağırıp alalım da , halka hastalanıp öldü, diye haber yayması için ant ettirip gömdürelim diye sözleşirler. Ben de bunu görünce, Taravıl’ı arayıp gittim, bulamadım, sonra geri döndüm. Sonra karısının geldiğini duydum. Zavallı karısı ne yapsın, söyledikleri gibi yapmış. Ey, Sura Batır Ural’ı vermemek için Akbulat aksakal ve Mesim Han’la çok uzun yıllar savaşıp gelen kişiydi. Onun var olduğu zamanlarda Ural boyunda er-at, suda balık gibi yüzmekteydi, ormanda kuş olup ötmekteydi. Batır haksız yere böyle oldu, deyip sözünü bitirdi...”

Kahramanın konuk olduğu evdeki insanlar, Hevben’e farkında olmaksızın olup bitenler hakkında bilgi vererek yardım eder. Daha evvel Mesim Han’a göldeki düşmanlarını öldürmek üzere yardım etmeyi bile düşünen Hevben, gerçekleri bu sayede öğrenir.

“Həvbən:

“Hevben:

Man vaşym hav vulha,
 Qavat doşman alalmat,
 Ataqa vergə varhaq ta,
 Beđgə jala jaqalmat.
 Şulaj da hin jalqıdın,
 Qajtır həjdə atanqa
 Atan hyden tındahın,
 Asyq velhen doşmanın,
 Jərəge jetep atandın
 Oran halhın jortona
 Şylgəngə javın asyqqa,
 Unan qonon alıyqa:
 Min varıymın ver ağaq.
 Atan jajın belgəstən,
 Batırdağın jıjqastan
 Varımtaqa varıyqa,
 ...” (M. B. V. s. 38)

Benim başım sağ olsa,
 Tekrar düşman alamaz,
 Babana beraber varsak da,
 Bizi suçlayamaz,
 Öyle de olsa sen yalnız (gidip)
 Dönüp söyle babana,
 Baban sözünü dinlesin,
 Düşmanını açıkça bilsin.
 Yüreği yeterse babanın,
 Uran salsın yurduna,
 Şülgen'e savaş açmaya,
 Ondan öç almaya,
 Ben varırım birazdan,
 Baban doğruyu bildikten sonra,
 Batırlarını yığdıktan sonra,
 İntikama varmaya.
 ...”

Yaşlı Taravıl daha ilk karşılaştıklarında Hevben'in anlattıklarından onun Sura Batır'ın oğlu olduğunu anlamıştır. Bu yüzden Sura Batır'dan kalan emaneti oğluna teslim etmiştir. Dolayısıyla, sıradan insanlar arasında gerçek manada Hevben'e yardım eden tek kişi Yaşlı Taravıl'dır.

21. Kahraman macerası esnasında evleneceği kız ile tanışır.

Akbozat Destanı'nda kahraman macerası esnasında evleneceği kızla tanışmaz. Kahramanın macerası evleneceği kızla karşılaştıktan sonra başlar. Hevben, Nerkes ile karşılaşana dek avcılık yaparak karnını doyuran sıradan bir delikanlıdır. Nerkes'i ördek donundayken avlaması ile destana yön veren olaylar dizisi başlamış olur.

Hevben'in kendine eş adayı olarak seçtiği Nerkes olağanüstü yaradılışa sahip, insanüstü bir varlıktır. Nerkes, bir su perisidir. Olağan dışı güzelliğinin yanı sıra daha birçok meziyete sahiptir. En önemli özelliklerinden birisi şekil değiştirebilmesidir. Hevben, onu ilk kez ördek donundayken görür. Aşağıdaki dizelerde Nerkes'in olağanüstü özellikleri kendi ağzından dile getirilmiştir:

"Nerkəs:

Tətəm jəştəj buha la,
 Kyp jyl qəmər ittem min.
 Batşa qəđb buqanqa,
 Jergə sьqьp vatmaqas,
 Unan aşap jejməgəs,
 His qəmərəm uđmanь,
 Qartьq mine jenməne,
 Jəş qəđđьqьm haqtanьp,
 Нььvđьqьm vətməne.
 Jəđəm ashəm, qojaşьn
 Ojalьp volotqa inər,
 Kemdər kərəş teləhə
 Uqa jəđəmdə ashəm,
 Kyđe qamqşьr nur man,
 Minən jьqььp xur vulьr.
 ...” (M. B. V. s. 66-67)

"Nerkes:

Rengim (görüntüm) genç olsa da,
 Çok yıl ömür geçirdim ben.
 Padişah kızı olduğumdan.
 Yere çıkıp basmayınca,
 Orada yiyip aşamayınca
 Hiç ömrüm (yaşım) geçmedi.
 Yaşlılık beni yenmedi,
 Genç kızmış gibi saklanıp,
 Güzelliğim bitmedi.
 Yüzümü açsam, güneşin
 Utanıp buluta iner.
 Kimler güreş dilese,
 Ona yüzümü açsam
 Gözü kamaşır nur ile
 Benden düşüp (yığılıp) hor olur.
 ...”

Nerkes'in özellikleri hakkında "Başkurt Destanlarında Yer Alan Kadın Tipinin Özellikleri" başlığı altında ayrıntılı olarak durulmuştur.

Akbozat Destanı'nda kahraman ile evleneceği kız arasında sıcak bir mücadele yaşanmaz. Ancak, destanın başından sonuna kadar Hevben, Nerkes tarafından bir dizi sınava tabi tutulur. Hevben'i Şülgen Gölü'nün dibindeki sarayına götüren Nerkes, burada Hevben'in kahramanlığını sınar.

Yeraltındaki sarayın odaları sırlarla doludur. Nerkes, Hevben'in bu sırları anlamasını bekler. Fakat, Hevben yürek ve fiziki olgunluk bakımından kahraman olsa da, henüz manevi anlamda yeterli bilgeliğe ulaşamamıştır. Bu nedenle, Nerkes onu Ayhılıv ve Akbozat ile yeryüzüne gönderir. Hevben'in toyluğunu Akbozat şu sözlerle ifade eder:

“... Nərkəs upkələgəndəj buldъ, atahъ janъna la varmanъm, въ qъdъ man Aqvudъ at niştəp vьnda sьqqan, qьl kəjdərəp saqьrmanъm da tip, artьrap torqanda Aqvudъ at janъna varьp vьlaj tigən, ti:

“... Nerkes öfkelenir gibi olmuştu, babası yanına da varmadım, bu kız ile Akbozat nasıl buraya çıkmış, kıl yakıp çağırmadım da deyip, şaşırıp dururken Akbozat yanına varıp şöyle demiş, (de):

Nərkəskə horav birməhən

Şah harajьn asqajьn,

Ydən təxettən təşərəp,

Hьvqa vatşa buqajьn

Nərkəs hьlv maturdъn

Bergə tujьn qьlqajьn

Qarsьqqa qulьn birhən

Yd əsənde tapqajьn;

Unan ajaq ypterhən,

Atan qonon tapqajьn,

Ajhьlv tigən maturdъn

Ajьgьlp qalqajьn,

tigəs Hənvən artьraqan, serdə andamaqas, səvəven horaqan, ti.

deyince Hevben şaşırmış, sırrı anlamayarak, sebebini sormuş, (de).

Aqvuz at:

Minə menər ir buhan

Qujьnqa jel tulmahьn

Nerkes'e soru vermeseydin,

Şah sarayını açmıştın,

Kendisini tahttan düşürüp

Suya padişah olmuşsun

Nerkes güzelin yakışıklının

Birlikte toyunu kılmıştın (yapmıştın)

Kocakarıya kolunu verseydin

Öz ananı bulmuşsun

Ona ayak öptürsen

Babanın öcünü bulmuşsun

Ayhılıv denen güzelden

Ayrı kalmıştın,

Akbozat:

Bana biner at olsan

Koynuna yel dolmasın

Qajda varhan jalqad bul,
 Avdyň asyq vumahyn:
 Begen hejgen jerenden
 Kylene ver tip ujdama:
 Kylene kitha jat bulr,
 Tire jaqyn ut bulr,
 ...” (M. B. V. s. 35)

Nereye varsan, yalnız ol
 Ağzın açık olmasın
 Bugün sevdiğin yârinin
 Gönlü bir deyip düşünme
 Gönlü gitse yâd olur
 Yanın yören ateş olur,
 ...”

Yeryüzüne çıkan Hevben, birçok mücadeleden geçer. Her bir mücadele ona tecrübe ve bilgelik kazandırır. Destanın başında mal-mülk sevdasına kapılan Hevben, destanın sonunda evrensel kültür seviyesine ulaşarak Nerkes’e döner. Nerkes’in yeraltından çıkardığı bütün hayvan sürülerini halka dağıtır. Ne hanlık ne de varlık umurunda değildir. Nerkes, Hevben’in manevi olgunluğa eriştiğini anladıktan sonra ona gönlünü açar.

Nerkes olağanüstü bir yaratıktır. İnsanüstü yeteneklere sahiptir. İstese Hevben’i vuruşarak yok edebilecek kuvvettedir.

“Nerkas:
 Min esenen qad bulr,
 Irdaj batyr tyndym min.
 Ural buyj jerendə
 Kyr batyrdar kyrdem min.
 Hinen vavan Jajyqtı,
 Kes hınavda jendem min.
 ...” (M. B. V. s. 66)

Nerkes:
 Ben anadan kız olsam da,
 Er gibi batır doğdum ben.
 Ural boyu yerinde,
 Çok batırlar gördüm ben.
 Senin baban Yayık’ı
 Güç sınavda yendim ben.
 ...”

Nerkes, Hevben’i görür görmez beğenir. Bu yüzden onunla vuruşmaz. Çünkü, vuruşmadan Hevben’in galip çıkması mümkün değildir. Bu nedenle onu farklı bir sınava tabi tutar. Nerkes’in evleneceği yiğitte aradığı en önemli nitelik manevi olgunluktur. Nerkes, Ayhılıv’ı Hevben ile beraber göndererek

öncelikle onun sadakatini sınar. Hevben'in yeryüzündeki mücadelelerde sergilediği insancıl ve adil tutum sınavı geçmesini sağlar.

Nerkes, Hevben'e asla yer yiğidi ile olamayacağını söyler. Fakat, Nerkes'in bu açıklamasının altında da gizli anlamlar saklıdır.

“Nərkəs:

Jeget, adaq serem şu,
Higə bulmam unь bel!
Jerdə vuqan batırqa
Atam birmə, vəxel bul!
Jegetem var həjəlgən,
Batır bulır tanıqlan,
Ser totovda ir bulır,
Yd janьmda hьnalqlan.
Unь mənge taştamam,
Unь sitkə birməmen.
Atьn da his əjtməmen,
Jərəgemdə jaqqlan.
...” (M. B. V. s. 28)

“Nerkes:

Yiğit, son sırrım şu,
Senin olmam onu bil!
Yerde olan batıra,
Babam vermez, affet!
Yiğidim var sevilen,
Batır olup tanınan
Sır saklayıcı er olup,
Kendi yanımda denenmiş,
Onu ebedi bırakmam,
Onu dışarı vermem,
Adını da hiç söylemem,
Yüreğimde yaşatırım.(yayarım)
...”

Nerkes, yukarıdaki sözlerle Hevben'i sevse de onunla evlenemeyeceğini ifade eder. Çünkü, Nerkes'in evleneceği erkeğin yiğitliğini herkese ispatlaması gerekmektedir. Ancak, şöhret sahibi bir batır Nerkes ile evlenebilme lütfuna erişebilir. Hevben, cesurdur ancak etrafında olup bitenin ve varoluş nedeninin farkında değildir. Nerkes, Hevben bu eksikliklerini giderene kadar onu bekleyeceğini söyler. Aksi halde, sıradan bir yer yiğidi ile evlenmesinin söz konusu olamayacağını kinayeli bir üslupla anlatmaya çalışır.

Anlaşılabacağı üzere, Hevben'in halkı kurtarmak ve babasının öcünü almak için yaptığı mücadelelerin her biri Hevben'i adım adım Nerkes'e

götürmüştür. Evlenmek kahramanın mücadelesindeki ilk amaç değildir, fakat destanın sonunda kahramanın şahsi amacı, toplumun beklentileri ile birleşir.

Kahramanlık erdeminin inceliklerine vakıf olarak geri dönen Hevben'e Nerkes âşkını itiraf eder:

“Higə təvlə kyrgəs tə,
Kynelemdən həjdəm min.
Higə əjtergə qəđmanьm,
Ağaq sikte kəttəm min.
Əgər mine jin ithən,
Yđegə vuj birəjəm
Uralьnda tin qəmer,
Hinen mən min hərəjem,
...” (M. B. V. s. 67)

“Seni ilk gördüğümde
Gönlümdən sevdim ben.
Sana söylemeye çekindim
Sonunu bekledim ben
Eğer beni can (canın gibi) görürsen
Özüne boy vereyim
Ural'ında denk ömür
Senin ile ben süreyim.
...”

Akbozat Destanı'nda mücadele verilerek evlenme motifinin bir başka örneği daha mevcuttur. Şülgen Gölü'nden kurtarıldıktan sonra evine dönen Ayhılıv'ı Mesim Han, Şülgen ve devlerini yok etmeyi başarabilen yiğitle evlendirmeye karar verir.

“Məsem, qəđьnьn qulьna alma virep: ‘Mə, qəđьm, Şylgəndəge qarььqть ар qajььrqa batььsьььq itkən batььrqa oşo almanь bir’, tip majđandaqь batььrđar arahьna jevərgən,ti. Ajhьььv batььrđar aldьnan jərər uğha la, ver batььr đa almanь alььrqa vadnat itə almaqan, ti.” (M. B. V. s. 50)

“Mesim, kızının eline elmayı verip: ‘İşte kızım, Şülgen'deki kocakarıyı alıp dönecek batırlığı gösterecek batıra bu elmayı ver.’ deyip meydandaki batırlar arasına göndermiş. De. Ayhılıv, batırların önünden yürüyüp geçse de, bir batır dahi elmayı almaya cesaret edememiş, de.”

Meydandaki batırların hiç biri bu zor görevi göze alamaz. Bu arada Ayhılıv, Şülgen Gölü'nde karşılaştığı kocakarından söz eder.

“U qarsьq বেঁদগে ব্যল্য tip
Yđ telene həjləne,
—İrəm Uralda dan totqan
Batır ine jəşənən
Heđgə unьn kemdege,
Bildāle vulьr atьnan.
Unьn ylemen əjtməjem,
Xətere qalьr berəvđən.
Xanqa məngə jul sapmat
Sura Batır ir ine,
Totqar atha jađlьqmat,
Mərgəndektə ver ine,
Ylem joqoho batqan,
Jalqьđ jatьr joqtaqan.
Qanьna hьvhaqan doşmanь
Jatqan jerđə tap itep,
Jəreğenə uq tьqqan
İlgə oran halmatqa
Yđemdən ant aldylar
Вьna xəđər yđemde,
Şular hьvqa haldylar.
Şunda uq jotto ver janvar,
Hьv jotarqa birməne,
...” (M. B. N. s. 43-44)

“O yaşlı kadın bize şöyle dedi,
Öz dilini söyledi:
—Erim Ural'da nam tutan
Yaşarken batır olan,
Onun kimliği size
Adından belli olur
Onun ölümünü anlatmayayım
Hatırı kalır, birinin
Hana asla yol vermez
Sura Batır er idi
Nişanlayıp atsa şaşmaz
Nişancılıkta bir idi
Ölüm uykusu basmış
Yalnız yatıp uyumuş
Kanına susayan düşmanı
Yattığı yerde bulup
Yüreğine ok tıkmış
İle haber salmamaya
Özümden ant aldılar
İşte şimdi özümü
Onlar suya attılar
O anda bir canavar yuttu
Su yutmaya bırakmadı
...”

Mesim Han, Ayhılıv'ın bahsettiği yaşlı kadının Sura Batır'ın eşi olduğunu anlar. Bu kez, Ayhılıv'ı bu yaşlı kadını Şülgen Gölü'nden çıkarıp getirecek yiğide vermeye karar verir.

“Məsəm:

Въна қыѣм вер алма,
 Батырдағындъ һајда,
 Сорқат алман алдына
 Күнгән ватыр җартыма
 Алман алыр қулындан
 Нинен кыргән қарсықты
 Апкiler u җылғәндән,
 ...” (M. B.V. s. 49)

“Mesim:

İşte kızım bir elma
 Batırlarını seç
 Koy elmanı önüne
 Şartımı kabul eden batır
 Elmayı alır elinden
 Senin gördüğün yaşlı kadını
 Aparıp gelir o Şülgen'den,
 ...”

Mesim Han'ın amacı, yaşlı kadın gelir gelmez onu öldürmek ve böylece işlediği cinayetin duyulmasını engellemektir. Esas mevzua dönüldüğünde üzerinde durulması gereken ayrıntı, bir erkeğin evlenebilmesi için kendini ispatlaması gerektiğidir. Yiğidin evleneceği kızın konumuna göre üstesinden gelinmesi gereken mücadelenin zorluğu artar.

Destan, kahraman ekseninde gelişen bir tür olduğundan, sahnenin ışıkları daima kahramanın üzerindedir. Onun her hareketi takip edilir. Ancak, özel hayatına neredeyse hiç yer verilmez. Evlilik de kişinin özel hayatına ilişkin bir meseledir. Destanın konusu ise asla kişisel bir seyir takip etmez. Dolayısıyla, kahraman ancak toplumsal görevlerini tamamladıktan sonra evliliği düşünebilmektedir. Bu nedenle, birçok destanda kahramanın destanın sonlarına doğru veya sonunda evlendiği görülür. Evliliğin destanın başında tesis edilmesi daha çok iktidarın aktarımı için kullanılan bir motiftir. Kahraman, bir ülkenin liyakat sahibi olmayan yöneticisini ortadan kaldırır ve kızı ile evlenir. Böylece, boş kalan iktidar kahramanın varlığı ile doldurulur. Destanın ilk bölümlerinde gerçekleşen evliliklerde, kahramanın özel hislerinden ziyade evlilik kurumunun kişiye kazandırdığı toplumsal statü göz önünde bulundurulmuştur.

Akbozat Destanı'nda kahraman daha destanın başında âşık olur. Fakat, henüz evlenebilecek olgunluğa kavuşmamıştır. Evlenebilmesi için

yiğitliğini ispatlamalı ve her şeyden önce halkın beklentilerini karşılamalıdır. Bu ikisi destanda bir arada gelişir. Halkın arzularını yerine getirmek üzere birçok mücadeleden zaferle çıkan kahraman aynı zamanda yiğitliğini de ispatlayarak istediği kızla evlenebilme hakkı kazanır. Hevben halkı adına tamamlaması gereken bütün görevleri yerine getirdikten sonra Nerkes ile bir araya gelebilir.

“Həvbən:

Jetemlektə jərəgəndə,
Higə təvlə julıqtım.
Hinen dərət hyđđərensə,
Hinen byləgen vuqan,
Aqvud atındı alıp,
İlemde azat itep,
Kyp şatlıqqa julıqtım.
Xəđər kildem higə min,
Hinen tiləgen belərgə,
Bşın kynelen asıp,
Həjdər hyđen tındarqa;
...” (M. B. V. s. 66)

“Hevben:

Yetimlikte yürüdüğümde
Önce sana rastladım
Senin dürüst sözlerinle,
Senin hediyen olan,
Akbozat’ı alıp
İlimi azat edip,
Çok mutluluk buldum. (rastladım)
Şimdi sana geldim ben,
Senin dileğini öğrenmeye,
Gerçek gönlünü açıp,
Söyleyecek sözünü dinlemeye:
...”

Yukarıdaki dizelerde açıkça ifade edildiği gibi, Hevben yiğitliğe adım attığı ilk yaşlarda Nerkes’e rastlamış ve ona gönül bağlamıştır. Fakat, bu arzusunu dile getirmesi Nerkes tarafından engellenmiştir.

“Higə təvlə kyrgəs tə,
Kynelemdən həjdəm min.
Higə əjtergə qđmanım,
Ağaq sikte kəttəm min.
...” (M. B. V. s. 67)

“Seni ilk gördüğümde
Gönlümden sevdim ben.
Sana söylemeye çekindim
Sonunu bekledim ben
...”

Destanın sonunda Nerkes de Hevben’e aşkını itiraf eder.

“Əgər mine jin ithən,

Yđegə vuj birəjəm

Uralında tin qəmer,

Hinen mən min hərəjem.

“Eğer beni can (canın gibi) görürsen

Özüne boy vereyim

Ural’ında denk ömür

Senin ile ben süreyim.

tigən də, jəđdəren asьp, Həvəngə qarap jьlmajqan. Jəđənən hьlvndьqьn kyrep, Həvən aptьrap kitkən. Həvən alьrqa riza vuqas, Nərkəs vətə atahьnьn mal tьvarьna kyldən sьqarqa quşqan. Şu saqta jer qaptaqan qola jьlqь sьqqan. Bətəhen də Həvən at-tunhьđ qalqan xalьqqa taratьp virgən. Yđđəre Nərkəs man Aqvud attь alьp Həvəndən avььna qajtьp kitkəndər, ti.” (M. B. V. s. 67)

demiş de, yüzünü açıp, Hevben’e göstərip gülümsemiş. Yüzünün güzelliğini görüp, Hevben şaşırıp gitmiş. Hevben almaya rıza göstərince, Nerkes atasının bütün mal davarına göldən çıkmalarını emretmiş. O an yer kaplayan kulan yıldı çıkmış. Hepsini Hevben atsız dunsuz kalan halka dağıtıp vermiş. Kendileri Nerkes ile Hevben, Akbozat’ı alıp Hevben’in köyünə dönüp gitmişlər.”

22. Kahraman maceradan döner.

Destan kahramanı maceraya atıldığında evindən uzaklaşır. Kahramanın kazandığı zaferlerin çoğu yolda gerçəkleşir. Kahraman toplum adına hareket eder. İçeride veya dışarıda toplumu tehdit eden unsurların üstünə gider. Düşman uzaktaki bir ülkede veya ilin içinde de olsa kahraman cesaretle meselenin üzerine yürür. Kahraman düşmana varıncaya kadar birçok badire atlatır ve birçok kötülükle baş eder. Kahramanın yol boyunca yaptığı mücadeleler onun şöhrətinin yayılmasını sağlar. Düşmanın kalesi daima çok uzak ve sağlamdır. Ancak, kahraman her hâlükârdə düşmanı yener. Zafer kazanıldıktan ve halkın huzuru sağlandıktan sonra kahraman daima evine döner. Kahramanın gittiği yerden memnun kalıp evine dönmemesi kahramanlık olgusunun sosyal işlevine uygun değildir. O, halkı için yola çıkmıştır ve kazandığı kutu paylaşmak üzere evine geri dönmelidir.

Akbozat Destanı'nda Hevben, Şülgen Gölü'nden çıktıktan sonra Mesim Han'ın olduğu yaylaya çok uzun bir yolu aştıktan sonra ulaşır.

“Аҗһыһын җалқыџ атаһы Мәсем хандын һараҗына җајтмақ вулқан. Уһы Һәүвән җаман җајалар, урманлар, җаман һын-кылдәр аша оџатқан...” (М. Б. N. s. 38)

“Ayhılıv babası Mesim Han'ın sarayına yalnız dönecek olmuş. Hevben, onu yaman kayalar, ormanlar, yaman su ve göllerden geçirmiş...”

Hevben, Mesim Han'ı ortadan kaldırdıktan sonra halkın isteği doğrultusunda Mesim Han'ın deniz ötesindeki ülkenin padişahına sattığı yedi batırı kurtarmak üzere yola çıkar.

“Җәте ватыр Мәсемден ил талар хандық аһынна риза вумаж. Уқа җаршы җав асқандар. Бер сақ Мәсем хан җәте ватырды, килешәјек, тир үденә қунаққа сақырған. Бәтәһен дә итертеп, қул аҗақтарын вәјдәр, дингеџ арҗақындақы ватшақа һатқан. Һин хәдәр җуларды аһыра китеп вараһын икән...Min unda hine атындан да тид аһр вараһымын. Әгәр ман мән вараһан, уларды җавһыд урдар ала алаһын. Тик җу ман дур кәмселегем вара...Үдегеџ һавықһақыџ да ватырлықтарықды қалмаҗасақ...”(М. Б. V. s. 64)

“Yedi batır Mesim'in il basıp hanlığı alışıni kabul etmedi. Ona karşı savaş açtılar. O zaman Mesim Han yedi batırı, anlaşılm, diye kendine misafirliğe çağırmış. Hepsini de içirip, ellerini ayaklarını bağlayıp, denizin ötesindeki padişaha satmış. Sen şimdi onları almak için gidiyormuşsun...Ben seni oraya atından da tez alıp götürürüm. Eğer benimle varırsan, onları savaşız kaçırıp alabilirsin. Ancak şu var ki, benim büyük bir eksiğim var...Kendiniz iyi olsanız da batırlığınız kalmayacak...”

Hevben, denizin ötesindeki ülkeye gidip batırları kurtarır ve oradaki kaosu kozmosa çevirir. Görevini ifa ettikten sonra batırları da alarak yurduna döner. Halk toplanıp şölen yapar. Kahraman, ilin yönetimini yedi batıra bırakarak Şülgen Gölü'ne gider. Nerkes'i alarak köyüne gitmek üzere yola çıkar.

“...Nærkəs vətə atahın mal tıvarına kyldən sığarqa quşqan. Şu saqta jer qaptaqan qola jylq sığqan. Bətəhen də Həvben at-tunhıd qalqan xalqqa taratır birgən. Ydđəre Nærkəs man Aqvud attı alır Həvbəndən avyına qajtır kitkəndər, ti...” (M. B. V. s. 67)

“... Nerkes atasının bütün mal davarına gölden çıkmalarını emretmiş. O an yer kaplayan kulan yıldı çıkmış. Hepsini Hevben atsız donsuz kalan halka dağıtıp vermiş. Kendileri Nerkes ile Hevben, Akbozat'ı alıp Hevben'in köyüne dönüp gitmişler.”

Hevben, birçok mücadele verip hem kendi ilinin hem deniz ötesindeki ülkenin insanlarını yaşadıkları karmaşadan kurtarıp huzuru sağladıktan sonra gayet mütevazi bir tercih yaparak köyüne geri döner. Özetle, kahraman görevini tamamladıktan sonra çekilir.

Kahraman giriştiği mücadelen sonra halkına bir netice ile dönmelidir. Aksi halde, kahramanın yaşadığı hiçbir şeyin önemi kalmaz.

23. Kahraman ölür.

Destan, tabiatı gereği ölüm gerçeğini genellikle kahramandan uzak tutmayı tercih etmiştir. Konu kuruluşunda kahramanın ölümü gereklilik arz etmediği sürece, kahramanın ölümünden söz edilmez. Kahraman üstesinden gelmesi gereken meseleleri çözdükten ve ailesi ya da halkı için tehdit unsuru oluşturan varlıkları ortadan kaldırdıktan sonra evine döner. Böylece destan mutlu son ile biter.

Akbozat Destanı'nda da benzeri bir şema söz konusudur. Hevben, üzerine düşen sorumluluğu yerine getirdikten sonra sevdiği kızla evlenmeye karar verir. Destanda Hevben'in ölümüne dair bir epizota yer verilmemiştir.

“Yđđere Nerkəs man Aqvuğ attı alıp Həvəndən avıyna qajtıp kitkəndər, ti...” (M. B. V. s. 67)

“Kendileri Nerkes ile Hevben, Akbozat'ı alıp Hevben'in köyüne dönüp gitmişler.” cümlesi ile destan biter.

24. Kahramanın ölümünden sonra ülküleri, soyundan gelenler tarafından devam ettirilir.

Akbozat Destanı'nda bu özelliğe rastlanmamaktadır.

3. ZAYATÜLEK İLE HİVHİLİV DESTANI²⁶'NİN MERKEZİ KAHRAMAN TİPİNİN İNCELENMESİ

Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı'nın Epizotları:

1. Semer Han'ın iki eşi vardır. İlk eşinden altı, genç ve güzel ikinci eşinden bir oğlu olur.
2. İkinci eşinden doğan oğlu çok farklı ve güzel bir çocuktur. Onun adını Zayatülek koyarlar.
3. Oğlanlar yeterince büyüdüğünde, Semer Han onlara birer at ve av kuşu seçerek ava çıkmalarını buyurur.
4. Zayatülek'in üvey ağabeyleri en iyi atları ve kuşları seçtikten sonra, Zayatülek'e en kötü at ile kuşu bırakırlar.
5. Ava çıktıklarında Zayatülek'in atı Gök Tulpar'a, baykuş sanılan kuşu da ak şahine dönüşür.
6. Ağabeyler fare, köstebek yakalarken Zayatülek turna, kaz ve ördek avlar.
7. Semer Han Zayatülek'i tebrik eder, ağabeylerini horlar.
8. Çocuklar tekrar ava çıkar. Zayatülek, yine ağabeylerinden başarılı olur. Semer Han Zayatülek'i ödüllendirir.
9. Semer Han oğullarını bir kez de at yarışında denemek ister. Zayatülek'in avda gösterdiği başarıyı kıskanan ağabeyleri, Zayatülek'in atının ayaklarına çivi çakar.
10. Yarış başlayınca at dile gelir ve çivilerden kurtulmak için yapılması gerekenleri Zayatülek'e anlatır. Gök Tulpar'ın dediklerini yapan Zayatülek ağabeylerine yetişir ve onları geçer.
11. Semer Han, Zayatülek'i bir kez daha ödüllendirir. Ağabeyleri ise duydukları kıskançlık ile Zayatülek'i öldürmeye karar verirler.
12. Zayatülek, atının yardımı ile ağabeylerinin düzenlediği tuzaktan haberdar olur ve atına atlayarak babasının yaylasından kaçır gider.

²⁶ Destanın Başkurdistan Dil, Tarih ve Edebiyat Enstitüsü Arşivi'nde , Фонд No: 3, Опись No: 2, Ед. Xp. No: 553 kayıtlı yukarıda bahsi edilen, Sagitov nüshası kullanılmıştır. Destanın incelenmesi esnasında kullanılan metinlerde Sagitov V. kısaltması kullanılacaktır.

13. Asılı Göl'e gelen Zayatülek orada su padişahının kızı Hıvhılv ile karşılaşır saçlarından yakalar.
14. Zayatülek, Hıvhılv'a âşık olur. Onunla beraber yaşamak istediğini söyler. Fakat, Hıvhılv buna razı olmaz.
15. Hıvhılv'ın bütün tehditlerine rağmen Zayatülek atını ve kuşunu bırakmayı göze alarak onunla gölün dibine inmek için ısrar eder.
16. Gölün dibine inen Zayatülek'i Hıvhılv bir süre anne ve babasından gizler.
17. Hıvhılv'ın babası su padişahı bir süre sonra Zayatülek'in varlığını sezer. Hıvhılv gerçeği olduğu gibi anlatır. Zayatülek'e âşık olduğunu söyler.
18. Su padişahı önce çok kızar. Fakat, Zayatülek'i görüp batırlığını anlayınca öfkesi yatışır ve ikisinin evlenmesine izin verir.
19. Bir süre göl dibinde mutlu mesut yaşadıktan sonra Zayatülek yeryüzünü özlemeye başlar. Hıvhılv, özlemini gidermesi için Zayatülek'e memleketini seyredebileceği bir ayna verir.
20. AQynada Balkan Dağı'nı, göl kenarında kendisini bekleyen atı ve kuşunu görünce, Zayatülek'in özlemi daha da artar.
21. Su padişahı damadının özlemini dindirmek için emrindeki cinlere Balkan Dağı'nı getirmelerini emreder.
22. Cinler Balkan Dağı'nı getirmeyi başaramaz. Onun yerine başka bir dağ getirirler.
23. Zayatülek, bu dağın Balkan Dağı olmadığını söyler. Memleketine olan özlemini dile getiren şiirler düzer.
24. Su padişahı bunun üzerine Hıvhılv ile Zayatülek'in yeryüzünde yaşamasına izin verir.
25. Zayatülek ile Hıvhılv Balkan Dağı'na gelip orada mutlu mesut yaşamaya başlar.
26. Bir gün Hıvhılv bir grup atlının kendilerine yaklaşmakta olduğunu sezer. Zayatülek'e gelenlerin urukdaşları olduğunu söyler.
27. Zayatülek önce gelenlerin art niyetli olduğunu düşünerek vuruşmaya hazırlanır.
28. Hıvhılv, Zayatülek'e önce gelenleri dinlemesini söyler.

29. Gelenler Semer Han'ın askerleridir. Zayatülek'e babasının öldüğünü, altı ağabeyinin taht için birbirine girdiğini ve memlekette huzur kalmadığını söylerler. Halkın Zayatülek'i istediğini, onu almaya geldiklerini ifade ederler.
30. Hıvhlıv, Zayatülek'e gitmesini ancak kırk gün içinde geri dönmesini tembih eder. Kırk gün içinde geri dönmezse öleceğini bildirir.
31. Zayatülek iline döner. Altı ağabey birbirlerini öldürür. Zayatülek halk içinde dirlik ve düzen sağlar.
32. Halk, Zayatülek'i han seçer. Zayatülek'in hanlığı günlerce süren şölenlerle kutlanır.
33. Bu arada Zayatülek Hıvhlıv'ı hatırlar. Hesap edip bakar ki, kırkıncı günün içindedir. Hemen en hızlı ata atlayıp Balkan Dağı'na doğru yola çıkar.
34. Vaktinde yetişebilmek için elinden geleni yapsa da, ancak kırk birinci günün sabahında Balkan Dağı'na varır. Maalesef, Hıvhlıv ölmüştür.
35. Zayatülek, bu acıya katlanamaz. Balkan Dağı'nın tepesine bir kabir kazar ve Hıvhlıv'ı oraya koyduktan sonra süngüsü ile kendi canına kıyar.
36. Zayatülek ölüp Hıvhlıv'ın yanına düşer.
37. Bir zaman sonra Zayatülek'i aramaya çıkanlar, Hıvhlıv ile Zayatülek'i aynı kabrin içinde ölü bulurlar.
38. Saygı içinde ikisini gömerler ve mezarlarını büyük taşlarla örerler.
39. Bundan sonra Zayatülek ile Hıvhlıv'ı tepesinde saklayan Balkan Dağı ve Dim boyu Başkurtların kutsal mekânı haline gelir.

Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı'nın birçok varyantı vardır. Destan ilk defa 1843 yılında V. İ. Dal tarafından derlenmiştir. Sagitov'un varyantı haricinde sadece bu varyantta kahramanın babasının adı Semer Han olarak geçer. Bu iki varyant dışındaki varyantlarda bu isimle karşılaşılmaz. Daha sonra destan 1909 yılında Macit Gafuri tarafından bir el yazmasından alınarak, 1910 yılında "Zayatülek ile Susılı" adıyla Tatar Türkçesi ile yayınlanmıştır. E. N. Kirayev,

1960 yılında başka bir varyant derlemiştir. Bunlardan başka destanın neredeyse on beşe yakın varyantı daha vardır.²⁷

Aşağıda incelemeye tabi tutulan varyant, 1964 yılında Alşay rayonu Makaş Köyü'nde yaşayan yetmiş dört yaşındaki Biktimer Veliyullin'den M. Sagitov tarafından derlenmiştir.

Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı'nın genel muhtevası hemen hemen bütün varyantlarda aynıdır. Fakat, motifleri bakımından varyantlar arasında farklılıklar söz konusudur. Mesela, M. Gafuri varyantı mutlu sonla biterken birçok varyantta kahraman ile sevdiği kız destanın sonunda ölür. L. Suhodolskiy, M. Gafuri, B. Sultanov varyantlarında Zayatülek'in, Hıvhlıv'ın babası Sasıvar Han ile giriştiği mücadele sahnelerine yer verilirken, diğer varyantlarda mücadele ya da vuruşma gibi hadiseler söz konusu edilmemiştir.²⁸

Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı'nda üzerinde durulan esas mevzu kısmen Kuzıykürpes ile Mayanhılv Destanı'nda verilen mesajlarla benzerlik gösterir. Destanın başında gösterdiği yiğitlik erdemine saygı duyulmaması ve bu nedenle dışlanması Zayatülek'i, bütün uruğun sorumluluğunu taşımayı gerektiren ortak hayat tarzından soğutur. Böylece, kahraman daha bireysel bir hayat tarzının arayışı içine itilir. Bireyleşme ve akabinde aile kurma amacı, aile etrafında sorumluluk duygusunun ön plana geçmesine neden olur. Fakat, destanın ilerleyen epizotlarında kahramanın uruğu adına duyduğu sorumluluktan kolay kolay kaçamadığına şahit olunur. Kahramana ilk ihtiyaç duyulduğunda, uruğunun içine düştüğü kaosu düzenlemek üzere geri döner. Kahramanın yaşadığı bu iç çatışmalar ortak fayda prensibi ile sürdürülen sosyal hayat anlayışı ile bireyleşme süreci arasında yaşanan geçiş döneminin sancılı taraflarını gözler önüne serer. Hıvhlıv, Semer Han'ın ölümünden sonra ilde ortaya çıkan kaosa son vermesi için Zayatülek'e baş vuran ilin

²⁷ Muhtar SAGİTOV, **Başkurt Halık İcadı - I**, Ufa, 1972, s. 305.

²⁸ Kiray MERGEN, a.g.e., s. 101-115.

askerlerine, görünmek istemez. Aksi halde bir zarara uğrayacağından endişe eder. Bu durum henüz bireyselleşme ve aile kurma ile ilgili gelişmenin tamamlanmadığı ve bu anlayışın toplumun geneli tarafından benimsenmemiş olduğunu gösterir.

Zayatülek, uruğunu içine düştüğü çıkmazdan kurtarıp dönmek üzere Hıvhlıv'dan ayrılır. Ancak, halkın han seçtiği Zayatülek'in vazifelerini tamamlaması, düşündüğü kadar kısa sürmez. Halkın derdiyle kendi derdini unutan kahraman, sevdiğine verdiği sözü çok geç hatırlar. Geri döndüğünde çok geç kalmıştır ve Hıvhlıv ölmüştür. Anlaşılacağı üzere, kahramanın sosyal sorumlulukları her zaman olduğu gibi, istikrarlı bir hususi hayat sürdürmesini engeller. Destanın sonunda Hıvhlıv ile Zayatülek'in ölmesinden, toplumun henüz ortak fayda prensibine bağlı hayat şartlarına sıkı sıkıya bağlı olduğu anlaşılır.

Aşağıda destanın merkezî kahramanı Zayatülek, Türk destan kahraman kalıbı özelliklerine göre incelenmiştir.

1. Kahramanın doğumu önceden müjdelendir. (Çocuksuzluk motifi)

İncelediğimiz varyantta kahramanın doğumunun müjdelenmesi motifine rastlanmamıştır.

2. Kahraman olağanüstü şartlarda doğar. (Bu doğum ilahî bir oluşum sonucunda vuku bulur.)

Destanda kahramanın doğumu esnasında olup bitenler hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

“Ә икенсе йәш катынынан төскә-башка бик матур, нурлы йөзлә бер ул тыуып, уға Заятүләк тип исем кушкандар, ти...” (Sagıtov V. s. 18)

“İşte, ikinci genç eşinden başka türlü (farklı) çok güzel, nurlu yüzlü bir oğlan doğmuş, ona Zayatülek diye isim vermişler, de...”

Destanın başında yer alan yukarıdaki satırlar, kahramanın sıradan insanlardan farklı olduğunu gösterir. Doğduğu andan itibaren Zayatülek'in yüzünde, diğer bebeklerde görülmeyen bir güzellik ve ışık vardır. Kahramanın sahip olduğu bu farklılığın nedeni kuşkusuz onun Tanrı tarafından seçilmiş olması ile ilgilidir. Zayatülek'te bebekken tespit edilen bu sıra dışı özellikler, çocukluk döneminde de görülmeye devam eder.

3. Kahraman, Tanrı katından gönderilmiştir ve genellikle soylu bir aileye mensuptur.

Zayatülek'in bebekliğinde ve çocukluğunda sergilediği sıra dışı hâl ve davranışlar onun seçilmiş olduğunu gösterir. Destanda bu tespiti pekiştirecek daha birçok husus vardır.

“Сәмәр хандың ете улы йылкы өйөрөнә сығып, берәм- берәм югәндәрен шылтыраткан. Оло катынынан тыуған алты улға уйнаклап торған бик һәйбәт алты дүнән әйләнәп караған, ти. Заятүлэк югәнен шылтыратһа, уға бактаһын да койоп бөтмәгән күк дүнән караған, ти. Сөйөү өсөн кош һайлағанда, алты улдың кайһылары бөркөт, кайһылары ыласын, карсыға алдылар, ти. Ө Заятүлэккә көнсөл ағалары:

— Һиңә ошо ла ярап! тип, ак ябалак тотторзолар, ти.

Сәмәр хандың ете улы, үззәренә караған ете атка менеп, сапсан коштарын эйәр каштарына, яруындарына кундырып, һунарға сыға. Заятүлэктең бакта дүнәнгә атланыуы була, ул күк толпарға әйләнә...Заятүлэк ағалары ак ябалак итеп биргән кошон сөйөп ебәрә. Уның кошо һауаға атылған ук кеүек менеп китте лә, ялағай шикелле

уйнап, торналарзы, каззарзы, өйрәктәрзе тибеп төшөрә башланы, ти... Заятүләктең ябалак тигән кошоноң ак шонкар булып сығыуы, уның бик күп кошто тибеп төшөрөүенә ағаларының бик тә нык асыуы, көнсөллөгө килгән, ти..." (Sagitov V. s. 18-19)

"Semer Han'ın yedi oğlu yıldı sürüsüne gidip, teker teker gemlerini şıkırdatmışlar. Büyük eşinden doğan altı oğluna oynayıp duran çok büyük heybetli altı aygır dönüp bakmış, de. Zayatülek gemini şıkırdattığında ona daha yününü dökmemiş boz aygır bakmış, de. Uçurmak için kuş seçerken altı oğlandan bazısına kartal, bazısına laçın çıkar, de. Ve Zayatülek'i kıskanan ağabeyleri:

— Sana da şu yarar! diye ak baykuşu vermişler, de.

Semer Han'ın yedi oğlu kendilerine bakan yedi ata binip, av kuşlarını eyerlerinin ucundaki yağrınlarına kondurup, ava çıkmışlar. Zayatülek, seçtiği ata binince, at bir gök tulpara dönüşür...Zayatülek, ağabeylerinin ak baykuş diye verdiği kuşunu uçurup bırakmış. Onun kuşu havaya atılmış ok gibi binip gitmiş de, şimşek ateşi gibi çakıp, turnaları, kazları, ördekleri vurup düşürmeye başlamış, de... Zayatülek'in baykuş sanılan kuşunun ak şahin olup çıkışı, onun çok sayıda kuşu vurup indirmesi ağabeylerinin çok sinirlenip, kıskanmalarına neden olmuş, de..."

Zayatülek ve ağabeyleri avlanacak çağa eriştiklerinde babaları tarafından avda kullanılmak üzere at ve kuş seçmeye gönderilir. Kahramanın üvey ağabeyleri en güzel atları ve av kuşlarını seçer. Zayatülek'e bir baykuş ve yünü dahi dökülmemiş bir aygır kalır. Fakat, av esnasında Zayatülek'in atı bir gök tulpara, kuşu şahine dönüşür. Bu olağanüstü hadiseden, ilahî güçlerin kahramanın hayatındaki etkisini tayin etmek mümkündür. Aksi halde, kahramanın hiç kimse tarafından beğenilmeyecek kadar kötü görünen at ve kuşunun dönüşümlerini izah etmek zor olur.

Zayatülek, babası öldüğünde halkın arzusu ile boşalan hanlık makamına oturtulmak istenir. Halkın Semer Han'ın yedi oğlundan Zayatülek'i yeni han olarak tercih etmesinin sebebi, Zayatülek'in taşıdığı asaleti, kahramanlığı ile birleştirebilmesidir.

Aşağıda destandan alınan parçalardan Zayatülek'in asil bir soydan geldiği açıkça anlaşılmaktadır:

“Бынан бик күп йыллар элек Асылы күл менән Дим йылғаһы араһында кеүәте, байлығы менән даны алыс- алыска таралған Сәмәр тигән хан йәшәгән, ти...Уның ике катыны булып беренсәһенән алты ул тыуған, ти. Ө икенсе йәш катынынан төскә-башка бик матур, нурлы йөзлә бер ул тыуып, уға Заятүлөк тип исем кушкандар, ти...” (Sagitov V. s. 18)

“Bundan çok yıllar evvel Asılı Göl ile Dim ırmağı arasında kuvveti, zenginliği ile namı çok çok uzaklara yayılmış Semer denen bir han yaşamış, de... Onun iki kadını olup birinciden altı oğlu doğmuş, de. Ve ikinci genç kadınından başka türlü çok güzel, nurlu yüzlü bir oğlu doğmuş, ona Zayatülek diye isim koymuşlar, de...”

“Күп тә тормай Сәмәр хандың атлы ғәскәре Балкан тауға килеп етә. Ғәскәр башы Заятүлөккә киләп:

— Үткән төндә атайың Сәмәр хан вафат булды. Алты туғаның, хан тәхетәенә талашып бер-береһе мәнән һуғышалар. Илдә тыныслык юк. Халык һинәң хан булыунды теләй, зинһар, ошо теләкте кире какма. Биз һинә алыпға килдек, ти...” (Sagitov V. s. 29)

“Çok da geçmeden Semer Han'ın atlı askeri Balkan Dağı'na gelip yetişir. Asker başı Zayatülek'e:

— Geçen gece, baban Semer Han vefat etti. Altı kardeşin han tahtı için dalaşıp birbiri ile vuruşurlar. İlde huzur kalmadı. Halk, senin han olmanı dilemekte, sakın, bu dileği geri çevirme. Biz seni almaya geldik, de...”

Semer Han güçlü bir iktidarın sahibidir. Oturduğu çadırın tasvirinden onun güçlü bir saltanatın sahibi olduğunu anlamak mümkündür:

“Берзән-бер көндө Сәмәр хан улдарын ун ике канатлы ак тирмөһөнө сакыртып алған да:..” (Sagitov V. s. 18)

“Günlerden bir gün, Semer Han oğullarını on iki kanatlı ak çadırına çağırtır da:..”

Semer Han ölmüş ve ilde kalan üvey altı ağabey taht için vuruşmaya başlamıştır. Bu iktidar savaşı halkı kaosa sürüklemektedir. Halk, problemi çözmek için kendi aralarından birini çıkarmayı düşünmemiş, Zayatülek’in getirilmesi kararını almıştır. Bu davranış tarzından halk üzerinde en önemli birleştirici etkenlerden birinin, kahramanlık ve asalet olguları olduğu anlaşılmaktadır. Türk milletinin bireyleşme sürecine birçok milletten daha geç girmesinin nedenlerinden biri, han, bey ya da kağan gibi makamlara duydukları saygı ve bu makamların sahiplerinin millet üzerindeki birleştirici etkisidir. Destanda, Zayatülek aile kurma ve bireyleşme sürecinin temsilciliğine soyunmuşken, halkın tehdit altında kalmasıyla iç güdüsel olarak hanlık makamının işlevlerini yürütmek üzere geri döner. Çünkü, hanlık makamı bütünlüğün simgesidir. Bu makam boşaldığında toplumda çözülme ve akabinde yok oluş süreci baş gösterir.

Türk kahramanlık destanlarında rastlanan merkezî kahraman tipinde asalet vasfının bir ön şart gibi ortaya çıkmasının altında, hanlık makamının bahsi edilen bu birleştirici özelliğinin etkisi büyüktür.

4. Kahraman genellikle tek çocuktur. (Bazen en büyük ya da en küçük çocuk olarak da ortaya çıkabilmektedir.)

Türk destanlarında temayül kahramanın tek çocuk olmasından yana gelişmiştir. Ya da genellikle en fazla bir kardeşe sahip olunduğu tespit edilir. Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı'nda kardeş sayısı oldukça fazladır. Zayatülek'in altı ağabeyi vardır. Zayatülek, epik kaideler gereğince en küçük kardeşidir. Daha evvel de bahsedildiği gibi, kendisinden önce gelen kardeşlerin yetersizliği durumunda olağan dışı bir yolla kahraman en küçük kardeş olarak ortaya çıkar. Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı'nda da durum değişmez. Destanda kahramanın doğumu ile ilgili çok fazla ayrıntıya yer verilmemişse de, Zayatülek'in Semer Han'ın ikinci eşinden tek çocuk olarak dünyaya gelmesi, kahramanı diğer kardeşlerinden keskin hatlarla ayırır. Ayrıca, destanda sadece onun bebekliği ve çocukluğu ile ilgili sıra dışı detaylar üzerinde durulmuş olması da, ağabeyleri ile Zayatülek arasında yaradılışları itibariyle farklılıklar olduğunu göstergesidir.

Semer Han'ın ilk eşinden olan oğullarının hepsi birbiri ile benzer yapıdadır. Bu altı oğlandan bir tanesi dahi diğerlerinden farklı değildir. Ancak, aynı babanın çocukları olmalarına rağmen Zayatülek, altı ağabeyi ile taban tabana zıt özelliklere sahiptir. Bu durumun mantıklı tek açıklaması, annenin niteliklerinde saklıdır. Destanda Zayatülek'in veya ağabeylerinin anneleri hakkında çok fazla açıklama yapılmamakla birlikte, Semer Han'ın ikinci eşinin genç ve güzel olarak tasvir edilmesi, kahramanın dünyaya gelmesinde kadın unsurunun niteliklerinin de önemli olduğuna işaret eder.

Türk destan kahramanının evlendiği kadınların mümkün mertebe soylu bir aileye mensup olması beklenir. Böylece, doğacak çocuklar hem anne hem de baba tarafından soyluluk sıfatına sahip olur. Babasının yanı sıra annesinden aldığı olumlu nitelikler Zayatülek'i, altı ağabeyi ve sıradan insanlardan üstün bir konuma taşımıştır.

**5. Kahramanın çocukluğu olağan dışıdır ve kısa sürede büyür.
(Destanda kahramanın çocukluğu üzerinde uzun uzadıya
durulmaz.)**

Zayatülek'in çocukluğu sıradan insanlara göre farklıdır ve bu olağan dışı çocukluk dönemi üzerinde kısaca durulduktan sonra hemen kahramanın erginlenme dönemine geçilir. Kahramanın yiğitliğini ispatlaması icap eden bu bölümde zaman yeniden yavaşlar.

“Заятүлөк матур булуу менән бергә бала сактан ук батыр за булған, ти. Унын уйнағанда фәлән ызғыш сыкканда, үз тиҗтерзәрен кыйратып алып барып ине, ти.

Балалар үчеп, бер аз быуынға ултыра башлағандар, ти...” (Sagitov V. s. 18)

“Zayatülek güzel (yakışıklı) olmasının yanı sıra çocukluk çağında batır olmuş (gibiymiş), de. O, oyunda mızıkçılık (kavga) çıktığında, kendi akranlarını döver, alt ederdi, de.

Oğlanlar büyüyüp, biraz sorumluluk almaya başlamışlar, de...”

6. Kahraman çocukluk döneminden çıktığını olağanüstü bir kahramanlık göstererek ispat eder.

Zayatülek ve ağabeyleri büyüdüğünde Semer Han, kahramanlıklarını sınamak üzere oğullarını yanına çağırır. Çocuklar, avcılıkta gösterdikleri başarıya göre sinanır. Kahramanın yiğitliğini avcılık vasıtasıyla ispatlaması bütün Başkurt destanlarında rastlanan ortak motiflerden biridir.

“Берзән-бер көндө Сәмәр хан улдарын ун ике канатлы ак тирмәһенә сакыртып алған да:

— Балаларым һез бер аз быуынға ултырзығыз. Инде ук-һазак атырға, һыбай сабышырға, кош сөйөп, һунар итергә, һөнәрзәрегеззе күрһәтергә вакыт етте, тигән...

Сәмәр хандың ете улы йылкы өйөрөнә сығып, берәм- берәм югәндәрен шылтыраткан. Оло катынынан тыуған алты улға уйнаклап торған бик һәйбәт алты дүнән әйләненп караған, ти. Заятүлэк югәнен шылтыратһа, уға бактаһын да койоп бөтмәгән күк дүнән караған, ти. Сөйөү өсөн кош һайлағанда, алты улдың кайһылары бөркөт, кайһылары ыласын, карсыға алдылар, ти. Ө Заятүлэккә көнсөл ағалары:

— Һиңә ошо ла ярар! тип, ак ябалак тотторзолар, ти...

Заятүлэк ағалары ак ябалак итеп биргән кошон сөйөп ебәрә. Уның кошо һауаға атылған ук кейек менеп китте лә, ялағай шикелле уйнап, торналарзы, каззарзы, өйрәктәрзе тибеп төшөрә башланы, ти. Шулай итеп:

Сәмәр хандың алты улы
 Сыскан, йомран алды, ти;
 Заятүлэк атлы улы
 Каңғылдатып каз алды, ти,
 Торколдатып торна алды, ти,
 Быткылдатып һуна алды, ти.
 ...

Иртәгәһенә тағы ла ете ул һунарға сыға. Был юлы улар сапсан коштарын кейек йәнлеккә сөймәк булалар. Йылға, күл буйзарына барып һунар итә башлайзар. Төлкө, бүре күреп, ете ул да коштарын сөйә.

Сәмәр хандың алты улы
 Алты сыскан алды, ти;

Заятүлөк атлы улы
 Ауызы канлы бүре алды,ти,
 Алпан-толпан атлаған
 хоро айыу алды, ти,
 Күл яғалап йөрөгән,
 Һылыу кыззай бизәнгән
 Колағы миңле төлкө алды, ти.

Заятүлөктөң һунары уңышлы була, ә уның ағалары табышһыз кайталар. Был юлы Сәмәр хан Заятүлөккә килтергән йәнлектәре өсөн уғы менән ян бүлөк итә. Алты ул хурға кала, Заятүлөк дан ала.

Сәмәр хан улдарын тағы ла бер тапкыр һынамак булып, ат сабыштырырға ебәрә...

Күк толпар, канатын йәйеп ук кеүек алға атыла. Байтак алға китеп өлгөргән алты ағаһын әллә ни тиклем артка калдырып, Заятүлөк беренселекте ала... (Sagitov V. s. 19-20)

“Günlerden bir gün Semer Han oğullarını on iki kanatlı ak çadırına çağırıp karşısına almış da:

— Oğullarım siz bir az büyüdünüz. Şimdi ok-sadak atma, at koşturma, kuş uçurup avlanmaya gidip hünelerinizi gösterme vaktiniz geldi demiş...

Semer Han'ın yedi oğlu yılık sürüsüne gidip birer birer gemlerini şingirdatmış. Büyük katından doğan altı oğlana oynayıp duran çok heybetli altı kısarak dönüp bakmış, de. Zayatülele gemini şingirdattığında kılı, yelesi dahi bitmemiş gök kısarak bakmış, de. Uçurmak için kuş seçilmeye başladığında, altı oğlandan bazıları kartal, bazıları laçın eyerlerinin ucuna alıp koymuş, de. Ve Zayatülele'i kıskanan ağabeyleri:

—Sana işte bu yarar deyip, ak baykuş vermişler, de...

Zayatülek, ağabeylerinin ak baykuş diye verdikleri kuşu uçurup bırakmış. Onun kuşu havaya atılan ok gibi uçup gitmiş de, şimşek ateşi gibi çakıp, turnaları, kazları, ördekleri vurup düşürmeye başlamış, de. Böyle olup:

Semer Han'ın altı oğlu,
Sıçan, köstebek yakaladı, da,
Zayatülek adlı oğlu,
Kangıldatıp kaz aldı, de,
Torkoldatıp turna aldı, de,
Bıtkıldatıp suna aldı, de.
...

Daha sonra yedi oğlan bir daha ava çıkar. Bu defa onlar av kuşlarını geyik hayvanına uçururlar. Irmak, göl boylarına varıp avlanmaya başlarlar. Tilki, kurt görüp yedi oğlan da kuşlarını uçurur.

Semer Han'ın altı oğlu,
Altı sıçan aldı, de,
Zayatülek adlı oğlu,
Ağzı kanlı kurt aldı, de,
Alpan-tulpan yürüyen,
Boz ayı aldı,de,
Göl etrafında gezen,
Güzel kız gibi bezenmiş,
Kulağı benli tilki yakaladı, de.

Zayatülek'in avı bereketli olmuş, ağabeyleri avlanamadan dönmüş. Bu defa Semer Han, Zayatülek'e getirdiği havyanlar için ok ile yay hediye etmiş, de. Altı oğlan horlanmış, Zayatülek şan almış, de.

Semer Han, oğullarını bir kez daha sınamak istemiş, at koşturmaya göndermiş...

Gök Tulpar, kanadını yayıp ok gibi ileri atılır. Bayağı önde giden altı ağabeyini böylece epeyce geride bırakıp birinciliği almış...”

Zayatülek, yiğitliğini babası Semer Han'ın talebi ile düzenlenen avda ve at yarışında gösterir. En küçük kardeş olmasına rağmen altı ağabeyini hem avcılıkta, hem at yarışında gösterdiği hüner ile geride bırakıp babasının iltifatına mazhar olur.

Türk destanlarında kahraman çoğu zaman anında gelişen bir vaka karşısında gösterdiği cesaret ve hüner ile yiğitliğini ispatlar. Ancak Zayatülek, bir erkeğin yiğitliğini ispatlaması gereken yaşa geldiğinde, babasının arzusu ile kahramanlık vasıflarını sergiler. Zayatülek'in yiğitlik gösterisi tesadüfi bir vakaya bağlı olarak ortaya çıkmaya da, kahramanın yiğitliğini ispatlarken kullandığı atın ve kuşun seçimi tamamen tesadüfidir. Görünüşte atın ve kuşun en kötü durumda olanı Zayatülek'e kalmıştır. Zayatülek'in seçtiği at ve kuşun başta kötü görünmesi, ilahî nitelikler taşıyan bu varlıkların, ağabeyler tarafından seçilmesini önlemek üzere Tanrı tarafından ayarlanmıştır. Kahramanlığın yaradılıştan itibaren nasip edilen bir ayrıcalık olduğu hatırlandığında bu durumu gayet doğal kabul etmek gerekir. Başka bir deyişle, kahramanın doğumundan itibaren kahraman olduğu bellidir. Kahramanlığın ispatı motifi ile bu gerçek herkese kanıtlanmış olur. Gayet tabii, bu vesile ile kahraman halkın desteğini de arkasına almış olur. Çünkü, destanda halk tarafından kabul görmemiş birinin merkezî kahraman konumunda izlenmesi mümkün değildir.

Zayatülek'in kahramanlığını ispatlaması mukayeseli bir yolla anlatılır. Altı ağabey ile beraber ava çıkan ve at binen Zayatülek, onları geride bırakarak iki sahada da birinci olur. Bu yolla kahramanın gerçekleştirdiği yiğitliğin önemi ve derecesi pekiştirilmiş olur.

7. Kahraman, kahramanlığını ispatladıktan sonra ad alır. Kahramana verilen ad kutsallık arz eder ve kutlu biri tarafından verilir.

Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı'nda yiğitliğin sergilenmesine, olağanüstü doğum motifine veya herhangi bir nedene bağlı olarak ad alma motifine yer verilmemiştir. Kahraman doğduktan sonra ona Zayatülek adı verilir.

8. Kahramanın fiziki gücü yaradılışından itibaren olağanüstüdür ve zaman zaman yırtıcı hayvanlarla mukayese edilerek tasvir edilir.

Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı'nda kahraman gayet tabii etrafındaki diğer insanlardan güçlü tasvir edilir. O, çocukluğundan itibaren bu yönüyle dikkat çeker.

“Заятүлэк матур булыу менән бергә бала сактан ук батыр за булған, ти. Унын уйнағанда фәлән ызғыш сыкканда, үз тиҗтерзәрен кыйратып алып барып ине, ти...” (Sagitov V. s. 18)

“Zayatülek güzel (yakışıklı) olmasının yanı sıra çocukluk çağında batır olmuş (gibiymiş), de. O, oyunda mızıkçılık (kavga) çıktığında, kendi akranlarını döver, alt ederdi, de...”

Yaylasından ayrıldıktan sonra Hıvhlıv'a rastlayan Zayatülek, onunla beraber yeraltı âlemine iner. Hıvhlıv, yeryüzüne ait bir insanı yeraltı dünyasına getirdiği için babasının kendisine kızacağını düşünür. Bir süre Zayatülek'i, anne ve babasından gizler. Ancak, bu sırrı uzun süre su padişahından saklamak mümkün olmaz. Su padişahı, kızı Hıvhlıv'ın bir yer oğlunu sevmesine çok öfkelenir. Fakat, karşısında Zayatülek'i görünce öfkesi yatışır. Çünkü, Zayatülek'in görüntüsü tam anlamıyla bir yiğit olduğunu gözler

önüne sermektedir. Su padişahının bir bakışta Zayatülek'in yiğit olduğunu anlaması kahramanın fiziki bakımdan olağanüstü yaratıldığını gösterir.

“Һыуһылыу Заятүләкте байтак кына вакыт ата-әсәһенә күрһәтмәй йәшереп тота. Тик берзән-бер көндө атаһы һыуһылыу тирмәһендә Заятүләктең йәшенеп йәшәүен һизә, сер асыла. Һыуһылыу дәрәсән һөйләп бирергә мәжбүр була. Ул ер улын яратыуын, уның менән бергә йәшәргә теләүен йәшермәй. Быны ишетеп, Асылы күл батшаһының асыуы кабара, күл болғана, кайнай, һыу ташып тирә-якты баҫа башлай.

Һыуһылыу Заятүләкте атаһына күрһәтә. Баһадыр кәүзәле, нурлы йөzlө, сибәр егетте күреү менән Асылы күл батшаһының күңеле тыныслана, асыуы баҫыла...” (Sagitov V. s. 25)

“Hıvhlıv, Zayatülek'i uzun zaman baba ve annesine göstermeden saklar. Ancak, günlerden bir gün babası Hıvhlıv'ın çadırında Zayatülek'in saklanıp yaşadığını sezer, sır ortaya çıkar. Hıvhlıv doğrusunu söylemeye mecbur olur. O, yer oğlunu sevdiğini, onunla beraber yaşamak dilediğini saklamaz. Bunu işitince, Asılı Göl padişahının öfkesi kabarır, göl bulanır, kaynar, su taşır etrafı basmaya başlar.

Hıvhlıv, Zayatülek'i babasına gösterir. Bahadır gövdeli, nurlu yüzlü, güzel yiğidi görmesiyle Asılı Göl padişahının gönlü rahatlar, siniri yatışır...”

Sagitov varyantında kahramanın fiziki kuvveti ile ilgili çok fazla detaya girilmemiştir. Zayatülek'in korkusuz ve güçlü biri olduğu yeraltı âlemine inişinden, yurdu kolaylıkla düzene sokmasından, avcılık gibi hüner ve başarılarından anlaşılabilir, bu niteliklerin ifade edildiği epizotların sayısı çok değildir. Ancak, Zayatülek'in ağabeyleri ile girdiği at binme ve av yarışlarında hepsini açık farkla geride bırakması, ayrıca Semer Han'ın ölümünden sonra halkın han olarak onu tercih etmesi gibi epizotlar Zayatülek'in fiziki ve daha

birçok bakımdan destanın geçtiği zaman zarfında yaşayan herkesten güçlü olduğu kanaatini uyandırır.

9. Kahraman karşımıza yarı tanrı, ilk ata veya ilk insan olarak çıkabilir.

Sagitov varyantına göre, Zayatülek'in yarı tanrı, ilk insan veya ilk ata olduğuna dair bir hüküm vermek mümkün değildir.

Destanın farklı birkaç varyantında ise Zayatülek'in ağzından dile getirilen aşağıdaki dizeler yaradılış ile ilgili destanlarda ilk ata veya ilk insan olarak karşımıza çıkan kahramanların söyledikleri ile benzerlik arz eder.

K. Ulubayev'in derlediği varyantta Zayatülek tamamıyla babasız bir yiğit olduğunu ifade eder.

“Babamı da bilmiyorum,
Anamı da bilmiyorum,
İlimi de bilmiyorum,
Suyumu da bilmiyorum.”²⁹

Ulubayev'in derlediği varyantta Zayatülek'e kimliği ve yeri yurdu hakkında sual eden Hıvhlıv'a söylediği bu sözler, yaradılış veya herhangi bir tufan hadisesine bağlı olarak ortaya çıktığı anlaşılan arkaik destanlarda ilk insan ya da ilk ata şeklinde izlenen kahramanların söylemleriyle ayniyet arz etmektedir. Bahsi geçen arkaik destanlarda bu sözler kahramanın ilk insan ya da ata olduğunun anlaşılmasına yardımcı olur. Fakat, bu sözlere dayanarak Zayatülek'in ilk ata veya ilk insan kabul edilmesi gerekir gibi bir hüküm vermek gayet tabii mümkün değildir. Zayatülek'in “ilk insan” olması gibi bir durum Ulubayev varyantında dahi söz konusu değildir. Bu bilgiye, sözlü

²⁹ Kiray MERGEN, a.g.e., s. 113.

edebiyat verimleri arasında süre gelen motif ve tip akışına dikkat çekmek için yer verilmiştir.

10. Türk destanlarında avcılık önemli bir meziyettir.

Avcılık ve avcılığa bağlı olarak nişancılık gibi motiflerin Başkurt destanlarında kullanılan vazgeçilmez öğeler olduğu açıktır. Özellikle kahramanlığın ispatlanması motifi hemen hemen bütün Başkurt destanlarında avcılık motifi ile beraber kullanılır.

Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı'nda da farklı bir durum izlenmez. Yaşı gelen oğullarının yiğitliklerini sınamak isteyen Semer Han, onları avlanmaya gönderir.

Destanda, at dışında üzerinde durulan diğer hayvan türü kuştur. Bahsi geçen kuşların hepsi av kuşlarıdır. Destanda, hareket ve yiğitliğin sergilendiği sahnelerin hepsi av ve avcılıkla ilgilidir.

Semer Han, ava gönderdiği oğullarından iyi av getireni ödüllendirir, avdan eli boş dönenleri kınar. Zayatülek'in avdan getirdiği hayvanlara sevinen Semer Han, onu gayet değerli hediyelerle onurlandırır. Zayatülek'in değerli hediyelerle ödüllendirilmesi özellikle han adayı bir varis için avcılığın en önemli yiğitlik erdemlerinden biri olduğunun işaretidir.

“Заятүлэк һунарзан зур табыш менән кайта. Һунарзан кайткан алты ул, оялыштарынан кызарына-бүртенә, тотоп алып кайткан сыскан, йомрандарын аталарының алдына һалдылар, ти. Сәмәр хан, был хәлдә күреп, асыуынан кашын емерзе, ти. Заятүлэк торна, каззарын килтереп һалгас, унын йөзә яктырып китте, ти. Ул шатлығынан Заятүлэккә асыл таштар менән бизәлгән кәмәр булэк итте, ти...” (Sagitov s. 19-20)

“Zayatülek avdan büyük ganimetle döner. Avdan dönen altı oğlan, utançlarından kızara-sıkıla, yakalayıp döndükleri sıçan, köstebekleri babalarının önüne bıraktılar, de. Semer Han, bu hali görünce, sinirinden kaşını kaldırdı, de. Zayatülek, turna, kazları getirip bırakınca, onun yüzü ışıdayıp gitti, de. O, sevincinden Zayatülek’e değerli taşlar ile bezenmiş kemer hediye eder, de...”

“Заятүлектен हुнары уңышлы була, ә уның ағалары табышһыз кайталар. Был юлы Сәмәр хан Заятүлөккә килтергән йәнлектәре өсөн уғы менән ян бүләк итә...” (Sagitov s. 20)

“Zayatülek’in avı bereketli olmuş, ağabeyleri avlanamadan dönmüş. Bu defa Semer Han, Zayatülek’e getirdiği havyanlar için ok ile yay hediye etmiş, de...”

11. Kahraman daima ilahî güçler tarafından korunur. (Yardımcı eren tipi / aksakal tipi)

Daha evvel de değinildiği üzere kahramanın doğumundan itibaren sahip olduğu yetenekler ilahî yaratılışının kanıtıdır. Destan boyunca kahraman görevini ifa edene kadar kutsalla olan bağlantısı devam eder. Lütfedilen kutsal yardımlar, kahramana çeşitli şekillerde ulaştırılır.

Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı’nda kahramanın sahip olduğu at ve av kuşunun nitelikleri bu hayvanların olağanüstü bir dünyadan, kahramana yardım etmek üzere gönderildiğinin işaretidir. Bu hayvanlar sayesinde kahraman muhtemel tehlikelerden haberdar olup korunur.

“Заятүлөк ағалары ак ябалак итеп биргән кошон сөйөп ебәрә. Уның кошо һауаға атылған ук кейек менеп китте лә, ялағай шикелле уйнап, торналарзы, каззарзы, өйрәктәрзе тибеп төшөрә башланы, ти...”

Заятүләктең ябалак тигән кошоноң ак шоңкар булып сығыуы, уның бик күп кошто тибеп төшөрөүенә ағаларының бик тә нык асыуы, көнсөллөктәре килгән, ти...” (Sagitov V. s. 19)

“Zayatülek, ağabeylerinin ak baykuş diye vermiş oldukları kuşunu uçurup gönderdi. Onun kuşu havaya atılan ok gibi gitmiş de, şimşek ateşi gibi çakıp, turnaları, kazları, ördekleri vurup düşürmeye başlamış, de...”

Zatatülek'in baykuş sanılan kuşunun ak şahin olup çıkması, onun birçok kuşu tepip düşürmesine ağabeyler çok sinirlenip kıskançlıkları gelmiş, de...”

Kahramanın baykuş suretinde görünen kuşunun ihtiyaç duyulduğunda ak şahine dönüşerek kahramana yardımcı olduğu görülür. Ayrıca, daha yeleleri bile çıkmamış görünen atı, ihtiyaç duyulduğunda Gök Tulpar'a dönüşerek Zayatülek'i her türlü tehlikeden korur.

“Заятүләктең көнсөл ағалары йыйылышып:

— Заятүләктең нисек тә булһа коталайык. Ул үлмәй тороп, безгә дан да, тыныслык та булмаҫ. Бөгөн төндә үлтерәйек! тип бер төнтән һуҙ куйышалар.

Әммә уларзың яуыз уйзары бойомға ашмай. Күк толпар, телгә килеп, Заятүләккә:

— Ағайзарың бөгөн төндә һине үлтерергә уйлайзар. Эңер төшөү менән мин тирмә артына килермен. Ике кабырғама камсы менән берәр һуғып алырһың да күззән юғалырбыз, тип иҫкәртеп куйзы, ти. Эңер төшөп, күз бәйләнеп килгән вақытта алты туған Заятүләк йокларға яткан тирмәгә якынлашып килгән булалар. Заятүләк тиз генә күк толпарға атлана ла йәйләүзән юк була. Кыуып караһалар за күк толпарға етә алмай, тороп калалар...” (Sagitov V. s. 21)

“Zayatülek’in kıskanç ağabeyleri toplanıp:

— Zayatülek’ten nasıl yapsak da kurtulsak. O ölmeden, bize nam da, huzur da bulamayız. Bugün geceleyin öldürelim! diye hep birlikte ant içerler.

Ama onların kötü düşünceleri gerçekleşmez. Gök Tulpar dile gelip Zayatülek’e:

— Ağabeylerin bu gece seni öldürmeyi düşünüyorlar. Karanlığın düşmesiyle (gece olmasıyla) ben çadırın arkasına gelirim. İki kaburgama kamçı ile birer defa vurursun da, gözden kayboluruz, diye öğüt verir, de.

Gece olunca, gözün bağlandığı (uyku saatinin geldiği) zamanda altı kardeş, Zayatülek’in uykuya yattığı çadıra yaklaşıp gelirler. Zayatülek çabucak Gök Tulpar’a atlayıp yayladan yok olur. Takip etseler de Gök Tulpar’a yetişemezler, durup kalırlar...”

12. Kahramanın en önemli yardımcısı olağanüstü özellikleri olan atıdır.

At tipi, Başkurt destanlarında kahramandan sonra karşımıza çıkan en nitelikli unsurdur. Hatta, zaman zaman atın kahramanla eş değerde yiğitlikler gösterdiğine şahit olunur. Zayatülek’in atı Gök Tulpar, Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı’ndaki işlevi ve özellikleri ile Başkurt destanlarında rastlanan genel at tipinden farklı değildir.

13. Kahraman bir ülküyü gerçekleştirmek, yiğitliğini ispatlamak veya intikam almak için maceraya atılır.

Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı’nda kahramanın amacını hareketlerinden yola çıkarak çözümlemek gerekir. Destan, uruk yani kabile hayatı yaşanan

dönem ile bireyleşme arzusuna bağlı olarak gelişen aile kurma dönemi arasında halkın yaşadığı ikilemi yansıtır. Bu dönemde urukların feodal bir yapılanma ile idare edildiği anlaşılmaktadır. Semer Han'ın ölümünden sonra ilk eşinden dünyaya gelen altı oğlunun iktidarı elde etmek için giriştikleri kanlı vuruşma bu yorumu haklı çıkarmaktadır. Zayatülek'in gösterdiği kahramanlık vasıflarının kışkanılması ve bu nedenle öldürülmek istenmesi toplumda kahramanlık statüsünün feodalite altında ezildiğini gösterir. Bütün bu şartlar altında Zayatülek içinde yaşadığı toplumdan kaçıp kendine has bir hayat kurma yolunda macerasına devam eder. Bu çerçeveden bakıldığında, merkezî kahraman tipine bağlı olarak Zayatülek'in, "Her şeye rağmen ilinde kalıp halkını art niyetli altı ağabeyine karşı koruması gerekirdi." şeklinde düşünülebilir. Ancak, Zayatülek yaylasından çıkıp giderek aslında halka ilk örnek olarak yol göstermekte ve liderlik etmektedir. Feodalite ya da ortak fayda prensibine bağlı kabile hayatı artık zamanını tamamlamıştır. Zamanla insanlığın gösterdiği gelişmeler artık daha sosyal ve ferdî bir hayat biçimini zaruri hale getirmiştir. Fakat, tarihin her döneminde olduğu gibi bütün bir insanlığı ya da toplumu ilgilendiren bu önemli geçiş aşamaları daima sancılı bir sürecin yaşanmasına neden olmuştur.

Zayatülek, kendisini öldürmek isteyen ağabeylerinden kaçarak Asılı Göl ile Balkan Dağ taraflarında bir yere gelip durur. Kahramanın bu hareketi aile kurma ve bireyleşme arzusunun ilk adımı olarak nitelendirilebilir. Zayatülek, yaylasından ayrılır ayrılmaz Asılı Göl boyunda rastladığı Hıvhlıv ile hemen yuva kurma kararı alır.

“Заятүлөк елө торғас, Асылы күл буйына килеп сығып, Карағас тауына килеп туктай. Ул ак шоңкарын эйәр кашына ултыртып, күк толпарын үлән юшарға ебәрә. Ө үзе, караңғы төн булуыға карамаҫтан, ялтырап яткан күлдең матурлығына хайран калып һокланып, озак кына карап тора. Бер вақыт ул, күл ситендә нур уйнағанын күреп, ғәжәпкә кала. Заятүлөк һак кына нур уйнаған ергә якынлаша. Килһә, ни күзе менән күрһен, күлдең ситендә генә ясы таш өҫтөндә толومдарын

тағатып, алтын тарак менән алтмыш колас озонлоғо кара сәсен тарап,
 һыу кызы ултыра. Асылы күл өҫтөндәге нур уйнауға ошо һылыу кыздың
 һыу аҫтынан сығып бизәнәп ултырыуы сәбәп булған икән. Егет кыздың
 һылыулығына таң калып озак кына иҫенә килә алмай карап тора...

Егет кызға ғашик була һәм уға былай ти:

Йондоз юлап төн буйы,
 Ялһыз елдем, һылыу кыз,
 Атың, илең белмәйем,
 Әйтеп бирсе, һылыу кыз!
 Икәү бергә булайык,
 Бергә тормош корайык..."(Sagitov V. s. 21-22)

"Zayatülek, hızla gidip, Asılı Göl boyuna gelip çıkıp, Karagas Dağı'na gelip durmuş. O ak şahinini eyer kaşına oturtup, Gök Tulpar'ı otlamaya göndermiş. Ve kendi karanlık gece olmasına aldırmadan, parıldayıp duran gölün güzelliğine hayran kalıp mutlulukla uzun süre bakakalır. Bir ara o göl kenarında ışık oynadığını görüp, şaşırıp kalır. Zayatülek gizlice ışık oynayan yere yakınlaşır. Gelse, gözleriyle ne görsün, gölün kenarında büyükçe bir taşın üstünde saç örgülerini dağıtıp, altın tarak ile altmış kulaç uzunluğundaki siyah saçını tarayan bir güzel kız oturmaktaymış. Asılı Göl üstündeki ışığın oynamasına işte o güzel kızın su üstüne çıkıp süslenip oturması neden olmuş. Yiğit kızın güzelliğine hayran kalıp uzun süre kendine gelemeden bakıp kalır...

Yiğit kıza aşık olur ve ona şöyle der:

Yıldız saçıp gece boyu,
 Dinlenmeden (yel gibi) uçtum, güzel kız,
 Adını, ilini bilmiyorum,
 Söyleyiver güzel kız,

İkimiz beraber olalım,
Beraber hayat kuralım...”

Zayatülek'in, Hıvhlıv ile beraber olma arzusu kahramanın toplum hayatından ayrılıp bireyleşme yolunda attığı ilk adımdır. Bu ilk adımla Zayatülek halkına bireyleşme yolunda öncülük yapmaktadır. Fakat, Hıvhlıv ile su altına inen Zayatülek'in tam anlamıyla bu arzusuna nail olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü kahraman su altına indiğinde su altı dünyasının padişahı Hıvhlıv'ın babasının otoritesi ile karşı karşıya gelir. Kahraman hiçbir otoritenin özel hayatı üzerinde etkisi olmadığı bir hayatın özlemini duymaktadır. Oysa, Zayatülek'in su altındaki pozisyonu hiç tanımadığı bir hayat tarzına uyum göstermesini gerektirmektedir. Bütün bunlar, Zayatülek'in bir süre sonra canının sıkılmasına yol açar. O, bir erkek olarak kendi vatanında kendi çekirdek ailesinin reisi olmayı arzu eder. Yeryüzündeki hayatını özleyen Zayatülek'i memnun etmek için Hıvhlıv ve babası her yolu denese de başarılı olamazlar. Bunun üzerine, Asılı Göl Padişahı, kızı ile damadını yeryüzüne göndermeye razı olur.

“Заятүлектен шулай юкһынып, һағыныуын күреп, һыу батшаһы:

— Заятүләк, һин ер улы, ерһез йәшәй алмаҫһың. Һин бөгөндән үк үз иркеңдә, бында көсләп тотмайым. Балкан тауыңа кайтып, донъя көтөгөз. Һыуһылыу һинең менән барыр: ир катын артынан йөрәмәй, катын ир артынан йөрәй. Өйөрәмдән Акбуз толпарзы ал. Донъя короп ебәрәү өсөн мал бирәм. Күлдән сығып, Балкан тауға етмәй тороп, артыңа әйләнәп карама! ти...” (Sagitov V. s. 28)

“Zayatülek'in böyle yoksunluk, hasret çektiğini görüp, su padişahı:

— Zayatülek, sen yer oğlusun, yersiz yaşayamazsın. Bugünden sonra yetki sende, seni zorla tutmayacağım. Balkan Dağı'na dönüp, dünya kurunuz. Hıvhlıv senin ile gider: Er kadın arkasından gitmez, kadın er arkasından

gider. Sürümden Akbuz Tulpar'ı al. Dünya kurmak (yaşamak) için mal vereyim. Gölden çıkıp, Balkan Dağı'na varana dek arkana dönüp bakma! der...”

Su padişahının damadına söylediği sözler destanda anlatılmak istenen birçok sosyal mesajın özeti niteliğindedir. Zayatülek'in erkek olduğunu, er kişinin kadın ardından gitmeyeceğini, kadının erini takip etmesi gerektiğini söyleyen su padişahı, ailede ataerkil yapılanmanın varlığına dikkat çeker. Ayrıca, aile kurmak için servet gerektiğinin altını çizen su padişahı damadına sürülerinden mallar vereceğini ifade eder.

Buraya kadar incelenen kısımdan anlaşıldığı kadarıyla kahramanın amacı ailesini kurmak ve böylece özel hayatına herhangi bir otoritenin yön vermesini engellemek gibi görünmektedir. Kahraman bu tavriyla toplumdan tamamen kopup anti-sosyalleşmeyi işaret etmez. O, bu tutumuyla siyasi yapılanmanın halk üzerinde oluşturduğu baskıya dikkat çekerek insanların sosyal bir toplum içinde otoriteden olumsuz yönde etkilenmeden yaşaması gerektiğini anlatmaya çalışır.

“Заятүлөк менән һыуһылыу хужаһын көтөп ябыккан, һарғайып бөткән Күк толпар менән Ак шоңқарзы ла алып, Балкан тауза донъя көтө башлайзар. Заятүлөк һунарға йөрөй, курай уйнай.

Уң яғымдан таяуға

Балкан тауым бар минең

һул яғымдан таяуға

һыуһылыуым бар минең, тип йырлай Заятүлөк...” (Sagitov V. s. 28)

“Zayatülek ile Hıvhlılv sahibini beklerken zayıflamış, sararıp tükenmiş Gök Tulpar ile Ak şahini de alıp, Balkan Dağı'nda yaşamaya başlarlar. Zayatülek ava çıkar, kuray çalar.

Sağ yanımdan dayanmaya
 Balkan Dağı'm var benim.
 Sol yanımdan dayanmaya
 Hıvhlıv'ım var benim, diye yırlar Zayatülek..."

Zayatülek, yeryüzüne çıkar ve Hıvhlıv ile mutlu bir hayat sürdürmeye başlar. Zayatülek'in söylediği yırdan mutluluğu anlaşılmaktadır. Kahramanın, bir yanında vatan, bir yanında sevdiği insan varken hayatta eksikliğini hissettiği başka bir şey yoktur. Fakat, bu mutlu tablo uzun sürmez. Semer Han'ın ölümü ile başlayan iktidar kavgası Zayatülek'in yurdunu kaosa sürükler ve düzeni sağlamak kudretine sahip tek kişi Zayatülek'tir. Semer Han'ın askerleri düzeni sağlamak üzere Zayatülek'i almaya gelir. Böylece mutlu aile tablosu parçalanır. Kahraman halkına karşı duyduğu sorumlulukla ailesi arasında kalır. Bütün destan kahramanlarından bekleneceği gibi, gayet tabii Zayatülek, Hıvhlıv'a dönmek üzere söz verip halkının yardımına koşar.

"Күп тә тормай Сәмәр хандың атлы ғәскәре Балкан тауға килеп етә. Ғәскәр башы Заятүләккә киләп:

— ткән төндә атайың Сәмәр хан вафат булды. Алты туғаның, хан тәхетәенә талашып бер-береһе мәнен һуғышалар. Илдә тыныслык юк. Халык һинең хан булыунды теләй, зинһар, ошо теләкте кире какма. Биз һине алыпға килдек, ти.

Заятүләк: 'Һыуһылыузы кырк көн тулғансы килеп алырмын әле' тип уйлай за ғәскәрзе эйәртеп, хан йәйләүенә юл тота. Уны ырыузаштары бик хөрмәтләп каршылайзар, хан тәхетенә ултырталар. Уның алты ағаһы берен-бере үлтереп бөтәләр..."

"Çok da geçmeden Semer Han'ın atlı askeri Balkan Dağı'na gelip yetişir. Asker başı Zayatülek'e:

— Geçen gece, baban Semer Han vefat etti. Altı kardeşin han tahtı için dalaşıp birbiri ile vuruşurlar. İlde huzur kalmadı. Halk, senin han olmanı dilemekte, sakın, bu dileği geri çevirme. Biz seni almaya geldik, de.

Zayatülek, ‘Hıvhıliv’ı kırk gün doluncaya kadar alırım’ diye düşünür de askeri alıp, han yaylasına doğru yol tutar. Onu urukdaşları çok azizleyerek karşılarlar, han tahtına otururlar. Onun altı ağabeyi birbirlerini öldürüp yok ettiler...”

Kahraman her ne kadar birey olup aile kurmaya çalışsa da, halkının düştüğü zor durum karşısında her şeyi geride bırakıp uruğunun yardımına koşar. Zayatülek’in yaşadığı bu ikilem uruk yani kabile hayatına bağlı olarak sürdürülen hayat tarzı ile bireyleşme yolunda değişmeye başlayan şartlar arasında toplumun geçirdiği sancılı süreci kahraman nezdinde gözler önüne serer.

Zayatülek’in han yaylasına giderek kozmosu sağlaması esnasında kırk gün gelip geçer ve Zayatülek, Hıvhıliv’a yetişemez. Halkın huzurunu sağlamaya konsantre olan kahramanın aklına Hıvhıliv çok geç gelir. Destanın bu son bölümünde her ne olursa olsun kahramanın öncelikli görevinin halkın mutluluğunu tesis etmek olduğu mesajı verilir. Destan içinde halkın emniyetinin ve huzurunun sağlanması daima kahramanın öncelikli meselesidir. Bu nedenle de kabile hayatının sürdüğü bu dönemde henüz epik dönem kapanmadığı için kahramanın kendine özgü idealler etrafında hayat sürdürmesine müsaade edilmez. Zayatülek, ilde bütün problemler çözüme kavuştuktan sonra Hıvhıliv’a koşar ancak onu ölmüş bulur. Bu acıya dayanamayarak kendi hayatına son verir.

“Заятүлөк донъя мәшәкәте менән йөрәй торғас, билдәләнгән вақыттын килеп еткәнән дә һизмәй кала.

— һыуһылыузы барып алып киләйем әле, яңғызлыктан зарыккандыр инде! тип иҫәпләп караһа, кырк көн үтөп, кыркынсы төн үтөп барған була.

Заятүләк, иң шәп атка менеп, Балкан тауға карап саба, нисек булһа ла өлгөрөп калырға тырыша. Тик Заятүләк өлгөрә алмай. Ул Балкан тауға килеп еткәндә, кырк беренсе көн башланған, уның һөйгән һыуһылыуы үлгән була. Заятүләк һыуһылыуға булған иғтибарһызлығын бик ауыр кисерә. Ул Балкан таузың башына һөңгөһө менән кәбер каза. Заятүләк һыуһылыуы кәбергә һалғандан һуң, булат һөңгөһө менән үзен-үзе сәнсә лә йәнһез булып, һөйгәнәненә эргәнәненә ауа.

Заятүләкте эзләй сыккан кешеләр бер нисә көндән һуң ғына һыуһылыу менән икәүһенәненә бер кәберзә яткан мәйәтен табалар. Улар Заятүләк менән һыуһылыуы хөрмәтләп күмәләр, кәберзәрен эре-эре таштар менән уратып өйөп куялар...” (Sagitov V. s. 30)

“Zayatülek dünya meşakkati ile uğraşırken, tayin edilen vaktin gelip çatıldığını farkına varmaz.

— ‘Hıvhlıv’ı alıp geleyim artık, yalnızlıktan sıkılmıştır şimdi’ diye hesap edip baksa, kırk gün geçip kırkinci gece geçmek üzeredir.

Zayatülek en hızlı ata binip Balkan Dağı’na doğru çapar, ne olursa olsun yetişmeye çalışır. Ama Zayatülek yetişemez. O, balkan Dağı’na gelip vardığında, kırk birinci gün başlamış, onun sevdiği Hıvhlıv’ı ölmüş. Zayatülek’e, Hıvhlıv’a karşı yaptığı hata çok ağır gelir. O, Balkan Dağı’nın tepesine süngüsü ile kabir kazar. Zayatülek, Hıvhlıv’ı kabre koyduktan sonra polat süngüsü ile kendi kendini kesip can verip sevdiğinin yanına düşer.

Zayatülek'i aramaya çıkan kişiler bir nice gün sonra Hıvhlıv ile ikisinin aynı kabirde yatan cesetlerini bulurlar. Onlar Zayatülek ile Hıvhlıv'ı saygıyla gömüp, kabirlerini iri iri taşlarla çevirip örerler..."

Destanda kahramanın görevini tamamlamadan ölmesine izin verilmez. Zayatülek de halkın huzurunu temin ettikten sonra ölür. Kahramanın ölümü de başlı başına bir mesaj niteliği taşır. Destan devri devam ettiği sürece, halkın kahramanı ya da liderliğine soyunan kişilerin şahsi hareket etmeleri söz konusu değildir. Kahraman toplum adına yaşamak ya da aile kurmak arasında tercih yapmalıdır. Zayatülek'in su altı dünyasında sahip olduğu şatafatlı hayat şartlarına rağmen vatan toprağına duyduğu özlem her şeye rağmen destan kahramanında esas varoluş unsurlarından biri olan yurtseverliği ortaya koyar. Kahraman, aile kurup kendi bireysel hayatını yaşamayı arzularken vatan ve millet mefhumunun tesirinden kurtulamaz. Bu durum kahramanın, birey olma ve lider olma arasında henüz ikilemden kurtulamadığını gösterir.

“— Заятүлэк, ниңә ни булды, ниңә моңаяһың? тип хорай һыуһылыу.

— Тыуған илемде һағындым, шуға моңаямын, ти Заятүлэк...”
(Sagıtov V. s. 25)

“— Zayatülek sana ne oldu, neden üzüntülüsün? Diye Hıvhlıv sorar.

— Doğduğum ilimi özledim, ona sıkılmaktayım, der Zayatülek...”

Zayatülek'in yurt özlemini gidermek için Su Padişahı emrindeki cinlerden, Zayatülek'in Balkan Dağı'nı yeryüzünden alıp su altına dikmelerini ister. Cinler Balkan Dağı getiremeyince yerine başka bir dağ getirirler. Zayatülek'i, yeryüzüne ait herhangi bir unsur mutlu etmez. O, ancak ilinde kendi dağında, toprağında yaşamakla mutlu olacaktır. Çünkü, kahramanın ili ile arasında görünmez manevi bağlar vardır. Zayatülek bu duygularını aşağıdaki dizelerle dile getirir.

“Таузы тауға окшатып,
Тимер менән коршатып,
Алып килгән тауығыз,
Балкан тауым был түгел.

Балкан таузың бейеге,
Бөйөрөндә уйнар кейеге;
Һыулап каккан казыктай,
Һыуыры күп Балкан тау;
Айры колак, йылтан күз,
Бүреһе күп Балкан тау;
Алпан-толпан атлаған
Айыуы күп Балкан тау;
Кырға карап кыя юрткан
Карһағы күп Балкан тау;
Кыз балалай бизәнгән
Төлкөһе күп Балкан тау;
Оя яһар ере күп,
Коштары күп Балкан тау;
Майлап һалған кайыштай
Йыланы күп Балкан тау;
Йәйәп куйған бәрхәттәй
Урманы күп Балкан тау.

Таузы тауға окшатып,
Тимер менән коршатып,
Алып бында килһәләр зә,
Балкан тау ым был түгел...
(Sagitov V. s. 27)

“Dağı dağa benzetip,
Demir ile kuşatıp,
Alıp geldiğiniz dağınız,
Balkan Dağı'm bu değil.

Balkan Dağı'n tepesi,
Böğründe oynar geyiği,
Sulanıp çakılan kazık gibi,
Sığırı çok Balkan Dağ.
Ayrı kulak, parlak göz,
Kurdu çok Balkan Dağ
Alpan-tolpan yürüyen,
Ayısı çok Balkan Dağ,
Kıra bakıp eğik uçan
Kargası çok Balkan Dağ,
Genç kız gibi bezenmiş,
Tilkisi çok Balkan Dağ,
Yuva yapacak yeri çok,
Kuşları çok Balkan Dağ,
Yağlanıp salınmış kayış gibi,
Yılanı çok Balkan Dağ,
Yayılp konulmuş dokuma halı gibi,
Ormanı çok Balkan Dağ.

Dağı dağa benzetip,
Demir ile kuşatıp,
Alıp buraya gelseler de,
Balkan Dağı'm bu değil...”

14. Maceraya atılan kahraman yurdundan uzaklaşır.

Hemen hemen bütün destanlarda kahraman evinden uzaklaşarak macerasına başlar. Zayatülek de kahramanlığını ispat eder etmez evinden uzaklaşır. Unutulmamalıdır ki, destanda yer alan her bir motif ve epizot bir sonraki motif veya epizotun hazırlayıcısıdır. Bu anlamda, Zayatülek'in ağabeylerinin kurduğu suikast planı, Zayatülek'in macerasına başlaması için evinden uzaklaşması motifine zemin hazırlar.

“Заятүлектен көнсөл ағалары йыйылышып:

— Заятүлектен нисек тө булһа коталайык. Ул үлмәй тороп, безгә дан да, тыныслык та булмаҫ. Бөгөн төндә үлтерәйек! тип бер төнтән һуҙ куйышалар...

Эңер төшөп, күз бәйләнөп килгән вакытта алты туған Заятүлөк йокларға яткан тирмәгә якынлашып килгән булалар. Заятүлөк тиз генә күк толпарға атлана ла йәйләүзән юк була. Кыуып караһалар за күк толпарға етә алмай, тороп калалар...” (Sagitov V. s. 21)

“Zayatülek'in kıskanç ağabeyleri toplanıp:

— Zayatülek'ten nasıl yapsak da kurtulsak. O ölmeden, bize nam da, huzur da bulamayız. Bugün geceleyin öldürelim! diye hep birlikte ant içerler...

Gece olunca, gözün bağlandığı (uyku saatinin geldiği) zamanda altı kardeş, Zayatülek'in uykuya yattığı çadıra yaklaşıp gelirler. Zayatülek çabucak Gök Tulpar'a atlayıp yayladan yok olur. Takip etseler de Gök Tulpar'a yetişemezler, durup kalırlar...”

Zayatülek, ağabeylerinin hazırladığı suikasttan atı Gök Tulpar'ın sayesinde haberdar olur ve yine onun yardımıyla kurtulur. Gök Tulpar'a atlayan Zayatülek, ağabeylerinden kurtulmak üzere yayladan çıkar gider. Böylece evinden uzaklaşır.

15. Kahraman mücadelesinin büyük bir bölümünde veya en tehlikeli durumlarda genellikle yalnızdır.

Zayatülek, altı ağabeyi olmasına rağmen ikinci anneden doğan tek çocuk olması sebebiyle aslında destanın başından itibaren yalnızdır. Onun üvey kardeş oluşu ağabeyleri tarafından itilmesine ve yalnız bırakılmasına neden olur. Bu şartlar altında kahraman hem yaşadığı sosyal yapı içinde hem ailesi içinde kendini sürekli yalnız hissetmiştir. Bütün yeteneklerine rağmen ailesine kendini kabul ettiremeyen Zayatülek, yayladan tek başına çıkar gider. Destanın geri kalan kısmında da hayatına ailesinden uzakta devam eder.

Zayatülek, yaylasından ayrılır ayrılmaz Asılı Göl'de rastladığı Hıvhılv ile yeraltı dünyasına tek başına iner. Hıvhılv'ı alarak yeryüzünde yeni bir hayat kurar. Bütün bu aşamalarda kahramanın tek başına olduğu görülür. Destanın sonunda ilini kaostan kurtarmaya giden Zayatülek'in ilde huzuru temin ederken de, herhangi birinden yardım gördüğüne şahit olunmaz.

Zayatülek ile Hıvhılv Destanı'nda kahramanın düşman ile teke tek giriştiği sıcak vuruşma sahnelerine yer verilmemiştir. Ancak, destan, boyunca Zayatülek'in yanında atı ve şahininden başka bir kimsenin varlığından söz edilmemesi onun her durumda yalnız olduğunun göstergesidir.

16. Kahraman cesurdur. Kendisi ile denk güç ve yaradılıştaki olmayanlarla savaşmaz.

Zayatülek, Türk destanlarındaki diğer bütün merkezî kahramanlar gibi merttir. İlinin düştüğü durum karşısında Hıvhlıv'ı kırk gün içinde dönmeye söz vererek bırakıp giden Zayatülek, ilin işlerini organize etmekle uğraşırken kırk günün geçip gittiğini fark edemez. Kırkinci gün yola çıkan kahraman ancak kırk birinci gün Balkan Dağı'na ulaşabilir. Fakat, artık her şey için çok geçtir. Hıvhlıv ölmüştür. Hıvhlıv'a verdiği sözü yerine getirememenin vicdan azabıyla Zayatülek perişan olur ve kendi hayatına son verir.

Kahraman için verdiği sözde duramamak büyük bir utançtır. Üstelik, bu nedenle birinin hayatının sona ermesi kahramanın asla kaldıramayacağı bir acıdır. Zayatülek, verdiği sözde duramamanın acısıyla canına kıyar.

“Заятүлөк, иң шөп атка менеп, Балкан тауға карап саба, нисек булһа ла өлгөрөп калырға тырыша. Тик Заятүлөк өлгөрө алмай. Ул Балкан тауға килеп еткәндә, кырк беренсе көн башланған, уның һөйгән һыуһылыуы үлгән була. Заятүлөк һыуһылыуға булған иғтибарһызылығын бик ауыр кисерә. Ул Балкан таузың башына һөңгөһө менән кәбер каза. Заятүлөк һыуһылыуы кәбергә һалғандан һуң, булат һөңгөһө менән үзен-үзе сәнсә лә йәнһез булып, һөйгәнәһәң эргәһәһә аһа...” (Sagitov V. s. 30)

“Zayatülek en hızlı ata binip Balkan Dağı'na doğru çapar, ne olursa olsun yetişmeye çalışır. Ama Zayatülek yetişemez. O, balkan Dağı'na gelip vardığında, kırk birinci gün başlamış, onun sevdiği Hıvhlıv'ı ölmüş. Zayatülek'e, Hıvhlıv'a karşı yaptığı hata çok ağır gelir. O, Balkan Dağı'nın tepesine süngüsü ile kabir kazar. Zayatülek, Hıvhlıv'ı kabire koyduktan sonra polat süngüsü ile kendi kendini kesip can verip sevdiğinin yanına düşer...”

Destanda, kahramanın kendinden zayıf olana karşı herhangi bir zulmü söz konusu değildir. Hatta, kendisini öldürmeye kalkışan ağabeylerine dahi bir zarar vermeyi düşünmez.

17. Kahraman kendisine düşman olan varlıklarla hatta gerektiğinde babası ile de mücadele eder.

Destanın Sagitov varyantında kahramanın babası ile bir mücadeleye girdiğine şahit olunmaz. Ancak, V. İ. Dal tarafından derlenen bir varyantta Zayatülek ile babası Semer Han arasında oldukça gergin sahneler yaşanır. Bu varyantta, Zayatülek'in yaylasından çıkarak kendine has bir hayat tercih etmesi Semer Han'ın hoşuna gitmez. Çünkü Zayatülek seçtiği hayat biçimi ile babasının yürüttüğü idari, sosyal ve ananevi değerleri reddetmekte, onun otoritesine başkaldırmaktadır.

V. İ. Dal'ın derlediği bahsi geçen varyantta, urukdaşları tarafından Zayatülek yaşadığı yerden alınarak yaylaya geri götürülür. Semer Han, Zayatülek'in ilini bırakıp gitmesine sinirlenerek gözlerinin çıkarılmasını emreder. Hıvhılv'ın ruhu gelerek Zayatülek'in çıkarılan gözlerini alır. Daha sonra, kahraman tekrar ilden uzakta Hıvhılv ile yaşadığı yere bırakılır ve Hıvhılv tarafından çıkarılan gözler yerine konulur.³⁰

Sagitov varyantında yer verilmeyen ancak Dal tarafından derlenen varyantta yer alan baba-oğul mücadelesi, gelenek ile yenilik arasındaki çatışmaya dayanır. Semer Han, Zayatülek'in otoritesini tanımamasına kızar. Zayatülek, babası Semer Han'ın iktidarına karşı potansiyel bir tehlike olarak ortaya çıkar. Baba, Zayatülek'i cezalandırarak iktidarının geleceğini sağlama almaya çalışır.

³⁰ Kiray MERGEN, a.g.e., s. 117.

18. Macerada birçok zorlukla karşılaşılır.

a. Olağanüstü Varlıklar (Devler, canavarlar, cadılar vb...)

Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı'nda olağanüstü özellikleri olan menfi tiplere yer verilmemiştir. Hıvhlıv'ın Asılı Göl'de yaşayan ve su padişahı olan babası aslında insan ırkından hoşlanmamaktadır. Öyle ki, insan sözünü duyar duymaz su padişahı korkunç bir öfke duyar. Ancak, Zayatülek'i görmesiyle öfkesi yatışır. Dolayısıyla, destanda Zayatülek'in mücadele ettiği olağan dışı bir varlıktan söz etmek mümkün değildir.

b. Kötü akrabalar ve yakınlar (Kardeş, eş, arkadaş vb...)

Kahramanın destanda mücadele ettiği en çetin düşmanları ağabeyleridir. Zayatülek ile ağabeylerinin anneleri farklıdır. Zayatülek, Semer Han'ın ikinci ve genç hanımından dünyaya gelmiştir. Daha destanın başında ortaya çıkan üvey çocuk gerçeği kahraman ile ağabeyleri arasında ileride çıkacak sorunların habercisidir. Nitekim, yiğitlik çağına geldiklerinde babaları tarafından sınamaya tabi tutulan kardeşler arasında Zayatülek'in her alanda başarı kaydetmesi ve ağabeylerini geride bırakması kardeşler arasında kıskançlığa neden olur.

Ağabeylerin kıskançlığı Zayatülek'i öldürmeyi planlayacak kadar tehlikeli bir durum yaratınca, kahraman çareyi yaşadığı ilden kaçmakta bulur.

“Сәмәр хандың ете улы, үззәренә караған ете атка менеп, сапсан коштарын эйәр каштарына, яруындарына кундырып, һунарға сыға. Заятүләктең бакта дүнәнгә атланыуы була, ул күк толпарға әйләнә...Заятүләк ағалары ак ябалак итеп биргән кошон сөйөп ебәрә. Уның кошо һауаға атылған ук кеүек менеп китте лә, ялағай шикелле уйнап, торналарзы, каззарзы, өйрәктәрзе тибеп төшөрә башланы, ти... Заятүләктең ябалак тигән кошоноң ак шонкар булып сығыуы, уның бик

күп кошто тибеп төшөрөүенә ағаларының бик тә нык асыуы, көнсөллөгө килгән, ти...

Заятүләктең һунары уңышлы була, ә уның ағалары табышһыз кайталар. Был юлы Сәмәр хан Заятүләккә килтергән йәнлектәре өсөн уғы менән ян бүлөк итә. Алты ул хурға кала, Заятүлөк дан ала...

Заятүләктең көнсөл ағалары йыйылышып:

— Заятүләктең нисек тә булһа котолайык. Ул үлмәй тороп, безгә дан да, тыныслык та булмаҫ. Бөгөн төндә үлтерәйек! тип бер төнтән һуз куйышалар.

Өммә уларзың яуыз уйзары бойомға ашмай. Күк толпар, телгә килеп, Заятүләккә:

Ағайзарың бөгөн төндә һине үлтерергә уйлайзар. Эңер төшөү менән мин тирмә артына килермен. Ике кабырғама камсы менән берәр һуғып алырһың да күззән юғалырбыз, тип иҫкәртеп куйзы, ти. Эңер төшөп, күз бәйләненп килгән вақытта алты туған Заятүлөк йокларға яткан тирмәгә якынлашып килгән булалар. Заятүлөк тиз генә күк толпарға атлана ла йәйләүзән юк була. Кыуып караһалар за күк толпарға етә алмай, тороп калалар..." (Sagitov V. s. 18-21)

"Semer Han'ın yedi oğlu kendilerine bakan yedi ata binip, av kuşlarını eyerlerinin ucundaki yağrınlarına kondurup, ava çıkmışlar. Zayatülek, seçtiği ata binince, at bir gök tulpara dönüşür...Zayatülek, ağabeylerinin ak baykuş diye verdiği kuşunu uçurup bırakmış. Onun kuşu havaya atılmış ok gibi binip gitmiş de, şimşek ateşi gibi çakıp, turnaları, kazları, ördekleri vurup düşürmeye başlamış, de... Zayatülek'in baykuş sanılan kuşunun ak şahin olup çıkışı, onun çok sayıda kuşu vurup indirmesi ağabeylerinin çok sinirlenip, kıskanmalarına neden olmuş, de..."

Zayatülek'in avı bereketli olmuş, ağabeyleri avlanamadan dönmüş. Bu defa Semer Han, Zayatülek'e getirdiği havyanlar için ok ile yay hediye etmiş, de. Altı oğlan horlanmış, Zayatülek şan almış, de...

Zayatülek'in kıskanç ağabeyleri toplanıp:

— Zayatülek'ten nasıl yapsak da kurtulsak. O ölmeden, bize nam da, huzur da bulamayız. Bugün geceleyin öldürelim! diye hep birlikte ant içerler.

Ama onların kötü düşünceleri gerçekleşmez. Gök Tulpar dile gelip Zayatülek'e:

— Ağabeylerin bu gece seni öldürmeyi düşünüyorlar. Karanlığın düşmesiyle (gece olmasıyla) ben çadırın arkasına gelirim. İki kaburgama kamçı ile birer defa vurursun da, gözden kayboluruz, diye öğüt verir, de.

Gece olunca, gözün bağlandığı (uyku saatinin geldiği) zamanda altı kardeş, Zayatülek'in uykuya yattığı çadıra yaklaşıp gelirler. Zayatülek çabucak Gök Tulpar'a atlayıp yayladan yok olur. Takip etseler de Gök Tulpar'a yetişemezler, durup kalırlar..."

c. Ülkeyi yöneten kötü liderler.

Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı'nda esas mücadele hâkim olan idari ve sosyal yapılanma ile söz konusu sahalarda gerçekleştirilmesi arzu edilen yenilenme arasında devam eder. Kahraman, yaşadığı cemiyet içindeki idari ve sosyal uygulamalardan memnun değildir. Zayatülek'in ağabeyleri iktidar ve güç ihtirası ile kardeşlerini dahi öldürmekten çekinmez. Destanın sonunda altı ağabey bu uğurda birbirlerini yok eder. İktidar ve iktidara bağlı olarak halk üzerinde kurulan statüko, Zayatülek'in yaşadığı toplumdan uzaklaşmasına neden olur. Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı'nda kahraman, davranış ve tutumları ile bir model oluşturarak mücadele etmeyi tercih eder.

Destanın sonunda kahramanın, bir model olarak tam anlamıyla başarılı olduğu söylenemez. Ancak, Türk destan geleneğinin kaideleri açısından değerlendirildiğinde kahraman üzerine düşeni yapmış, halkın içine düştüğü karmaşayı düzenlemiştir. Kahramanın aile kurma ve bireyleşme yolunda soyunduğu modelliğin başarısızlığı, geçiş döneminde yaşanan çalkantıların anlaşılması bakımından özellikle kurgulanmıştır.

ç. Sihir, entrika, hile. (Kahraman uykuya dalınca entrika ile karşılaşır.)

Bütün destan kahramanlarının maceraları boyunca karşılaştığı zorluklardan en tipik olanı hiledir. Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı'nda da kahramandan kurtulmak isteyen düşmanları hileli bir yola başvurur. Kahramanın kendisine kurulan tuzaklardan çoğu kez ilahî yardım sayesinde kurtulduğu görülür. Zayatülek de üvey ağabeylerinin kendisine kurdukları tuzaktan ilahî menşeli atı Gök Tulpar'ın uyarısı ile kurtulur. Kahramana özellikle hile karşısında ilahî yardım gelmesinin nedeni kuşkusuz kahramanın dürüstlüğü ile ilgilidir. Kahraman o kadar dürüst ve onurludur ki, hile düşünmek şöyle dursun, kendisine hile yapılacağını dahi aklına getirmez. Dolayısıyla, bu konuda gerçekten yardıma muhtaç durumdadır.

Zayatülek, ağabeyleri tarafından gizlice öldürülmek istenir. Suikastin, kahramanın uykuda olduğu zamana göre ayarlanması da epik kaide ile uyum gösterir. Türk destanlarında kahramanın mücadele ile öldürülmesi ya da ele geçirilmesi mümkün değildir. O, ancak atıl bir konumdayken yok edilebilir.

“Заятүләктең көнсөл ағалары йыйылышып:

— Заятүләктең нисек тә булһа коталайык. Ул үлмәй тороп, безгә дан да, тыныслык та булмаҫ. Бөгөн төндә үлтерәйек! тип бер төнтән һуҙ куйышалар...

Эңер төшөп, күз бәйләнөп килгән вакытта алты туған Заятүлөк йокларға яткан тирмәгә якынлашып килгән булалар. Заятүлөк тиз генә күк толпарға атлана ла йәйләүзән юк була. Кыуып караһалар за күк толпарға етә алмай, тороп калалар...” (Sagitov V. s. 21)

“Zayatülek’in kıskanç ağabeyleri toplanıp:

— Zayatülek’ten nasıl yapsak da kurtulsak. O ölmeden, bize nam da, huzur da bulamayız. Bugün geceleyin öldürelim! diye hep birlikte ant içerler...

Gece olunca, gözün bağlandığı (uyku saatinin geldiği) zamanda altı kardeş, Zayatülek’in uykuya yattığı çadıra yaklaşıp gelirler. Zayatülek çabucak Gök Tulpar’a atlayıp yayladan yok olur. Takip etseler de Gök Tulpar’a yetişemezler, durup kalırlar...”

19. Kahraman mücadelesi esnasında yeraltı ve üstüne seyahatler yapar ve nadir de olsa bazı destanlarda ölüp dirilir.

Destanın merkezî kahramanı Zayatülek, yeraltı âleminden bir kıza âşık olur. Onunla beraber olabilmek için yeraltı âlemine iner. Genellikle destan kahramanının yeraltı âleminde bir takım mücadeleler vermesi gerekir. Özellikle, kahraman yeraltı âlemine evlenmek üzere inmişse mücadele kaçınılmaz hale gelir. Kahramanın yeryüzünde gerçekleşen evlilikleri öncesinde dahi birçok sınamadan geçmesi gerekirken Zayatülek, Asılı Göl’de herhangi bir mücadele yaşamaz. Su padişahı Zayatülek’i görür görmez ondan etkilenir ve kahraman mücadele etmesine gerek kalmadan su padişahının kızı ile evlenir. Başkurt destanlarında su altı dünyası ile yeraltı âlemi kastedilir. Su altı dünyası daima çok şatafatlı tasvir olunur. Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı’nda da durum değişmez.

“Заятүлек, Асылы күл төбөндө матурлығы менен тиндәше булмаған һөйгөн һыуһылыуы бер мохтажһыз байманлыкта йәшәүенә карамаҫтан...” (Sagitov V. s. 25)

“Zayatülek, Asılı Göl dibinde güzellikte dengi bulunmayan sevdiği Hıvhlıv’la herhangi bir şeye ihtiyaç duymadan, zengin bir hayat sürdürmesine rağmen...”

Kahraman yeraltı dünyasına gidip dönerek edindiği tecrübe ile yeryüzünde tamamlaması gereken görevlerine devam eder. Zayatülek, Hıvhlıv’ı alarak yeryüzüne geri döner. Kahramanın yurdundan çıkıp gitmesinin nedeni aile kurmaktır. Kahraman, bu amacına nail olmasına rağmen, halkın kendisine duyduğu ihtiyacı reddedemez ve içtimai hizmet anlayışı gereği iline döner. Bütün şahsi arzu ve menfaatlerini unutarak toplumun huzuru için çabalar. Bu büyük sorumluluğu üstlenmesi ile destanın başından itibaren gerçekleştirmek istediği ideali yarım kalır.

Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı’nda kahramanın ölüp dirilmesi ile ilgili bir bilgiye rastlanmamaktadır.

20. Kahramana yardım eden olağan kişiler vardır.

Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı’nda kahramana yardım eden olağan kişi ya da kişilere rastlanmamaktadır.

21. Kahraman macerası esnasında evleneceği kız ile tanışır.

Zayatülek evleneceği kıza macerasına başlamak üzere evden uzaklaştıktan hemen sonra rastlar.

Zayatülek'in evlendiği Hıvılıv olağanüstü özelliklere sahiptir. O, insan dışı bir varlıktır. En önemli özelliği olağanüstü güzelliğidir. Bir su perisi olan Hıvılıv'ın gelişmiş yetenekleri vardır.

“Килһә, ни күзе менән күрһен, күлдең ситендә генә яңы таш өҫтөндә толмдарын тағатып, алтын тарак менән алтмыш колас озонлого кара сәсен тарап, һыу кызы ултыра. Асылы күл өҫтөндәге нур уйнауға ошо һылыу кыздың һыу аҫтынан сығып бизәнеп ултырыуы сәбәп булған икән. Егет кызын һылыулығына таң калып озак кына иҫенә килә алмай карап тора...”

“Gelse, gözleriyle ne görsün, gölün kenarında büyükçe bir taşın üstünde saç örgülerini dağıtıp, altın tarak ile altmış kulaç uzunluğundaki siyah saçını tarayan bir güzel kız oturmaktaymış. Asılı Göl üstündeki ışığın oynamasına işte o güzel kızın su üstüne çıkıp süslenip oturması neden olmuş. Yiğit kızın güzelliğine hayran kalıp uzun süre kendine gelemeden bakıp kalır...”

Hıvılıv'ın sezgileri insanların sezgilerine göre daha güçlüdür. Zayatülek ile yeryüzünde yuva kurup yaşamaya başlayan Hıvılıv, insanoğlunun fark edemeyeceği kadar uzak mesafeden Zayatülek'in urukdaşlarının geldiğini ve niyetlerini sezer.

“Берзән-бер көндә һизгер һыуһылыу Дим яғынан сабып килеүсә ат тояктары тауышын ишетә, үткер күззәре күккә күтәрелгән саң-томанын күрә. Ул Заятүләккә:

— Һинең ырыуаштарың саң-томан туззырып бында табан сабып киләләр. Йөрәгемдә хәүеф алды, тигенгә килмәйзәрзәр ахыры, ти.

— Килһендәр әйзә. Мин уларға тере көйө бирелмәм. Уларға каршы яуға сығам! тип Заятүләк ук-һазактарын әзерләй башлай.

— Заятүлөк, һин ырыуаштарыңдың канын койма. Бәлки, улар берәй мөһим хәбәр алып киләләр, һүззәрен тәүзә тыңлап кара...”
(Sagitov V. s. 28-29)

“Günlerden bir gün, sezgileri kuvvetli Hıvhlıv Dim tarafından çapıp gelmekte olan at toynaklarının sesini işitir, keskin gözleri göğe yükselen toz-dumanı görür. O Zayatülek’e:

— Senin urukdaşların toz-duman kaldırıp buraya doğru çapıp gelmekte. Yüreğimi bir endişe aldı, boş yere gelmemektedir sanki, der.

— Gelsinler öyleyse. Ben onlara diri diri teslim olmam. Onlara karşı savaşırım, diyerek Zayatülek ok ve yayını hazırlamaya başlar.

— Zayatülek, sen urukdaşlarının kanını dökme. Belki onlar mühim bir haber vermek için geliyorlardır, önce sözlerini dinleyip anla...”

Yukarıdaki ifadelerden, Hıvhlıv’ın gözlerinin ve kulaklarının bir insana göre çok daha gelişmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, Hıvhlıv yaklaşmakta olan kişilerin Zayatülek’i öldürmek için değil, önemli bir haber vermek için geldiklerini de sezmiştir.

Zayatülek, Hıvhlıv’a ilk görüşte âşık olur ve onunla bir ömür yaşamak istediğini ifade eder.

“Йондоз юлап төн буйы,
Ялһыз елдем, һылыу кыз,
Атың, илең белмәйем,
Әйтеп бирсе, һылыу кыз!
Икәү бергә булайык,
Бергә тормош корайык...”
(Sagitov V. s. 21-22)

“Yıldız saçıp gece boyu,
Dinlenmeden (yel gibi) uçtum, güzel
kız,
Adını, ilini bilmiyorum,
Söyleyiver güzel kız,
İkimiz beraber olalım,
Beraber hayat kuralım...”

Zayatülek’in bu talebini Hıvhlıv önce reddeder.

“Сибәр егет, шайлама,
 Атым минең, һыуһлыу,
 Мине һорап даулама;
 Егет, һиңә тиң булмам,
 Нурзан тыуған токоммон,
 Ерзә йөрөтөп хурлама;
 Ер улына тиң булмаҫ
 Нурзан тыуған кыз бала.
 Егет, һүзең озайтма,
 Ебәрә күр, ер улы,
 Атам, белһә, яу һалыр,
 Башыңа киәмәт һалыр.
 (Sagitov V. s. 22)

“Güzel yiğit, bağırma,
 Adım benim Hıvhlıv,
 Beni sorup dava açma,
 Yiğit, sana denk olmam,
 Nurdan doğmuş nesilim.
 Yerde yaşatıp hor etme,
 Yer oğluna denk olmaz
 Nurdan doğan kız bala.
 Yiğit sözü uzatma,
 Gönderiver yer oğlu,
 Babam bilse savaş açar,
 Başına kıyamet salar...”

Hıvhlıv'ın bütün yalvarışlarına ve çabalarına rağmen Zayatülek, Hıvhlıv'ı bırakmaz. Saçlarından yakaladığı Hıvhlıv ile su altı dünyasına iner.

“Ай Түләгем, Түләгем,
 Бына һиңә бүләгем;
 Алтын тарак, алтын сәсмәү,
 Уны ла һиңә бирәмен.
 һиңә булыр түгелмен,
 Миңә булыр түгелһең,
 Өмөт итмә, Түләгем,
 һыу төбөндә үлерһең.
 (Sagitov V. s. 24)

“Ey, Tüleğim, Tüleğim,
 İşte sana hediyem,
 Altın tarak, altın örgü bağı,
 Onu da sana vereyim,
 Senin olacak değilim,
 Benim olacak değilsin,
 Ümit etme Tüleğim,
 Su dibinde ölürsün...”

Hıvhlıv'ın tehditleri ve hediyeleri Zayatülek'i kararından caydırmaz. O, Hıvhlıv ile birlikte olmak için her şeye razıdır.

“Туғыз ай буйы күтәреп,
 Ауырлыктан бөгөлгән,
 Төн йокоһон өс бүлеп,
 Күкрәк һөтөн имезгән
 Өсәйемдән бизәйем,
 Һыуға төшөп үләйем,
 Һинең менән булайым;
 Айыры һакал үңтергән
 Атамдан да бизәйем,
 Һыу төбөнә төшәйем,
 Һинең өсөн үләйем!..”

(Sagitov V. s. 24)

“Dokuz ay boyu taşıyıp,
 Ağırılıktan bükülen,
 Gece uykusunu üçe bölüp,
 Göğüs sütünü emziren,
 Annemden vazgeçeyim,
 Suya inip öleyim.
 Senin ile olayım.
 Ayrı sakal büyüten,
 Babamdan da vazgeçeyim,
 Su dibine ineyim,
 Senin için öleyim!..”

Zayatülek, Hıvhlıv için her şeyden vazgeçmeye razıdır. Annesinden, babasından, atından ve av kuşundan Hıvhlıv uğruna vazgeçer ve su altına iner. Anne, baba, at ve av kuşu kahraman için vazgeçilmesi mümkün olmayan kutsal varlıklardır. Zayatülek, bütün bunları arkasında bırakarak aile mefhumunun önemine dikkat çekmeye çalışır. İnsanın toplum içinde faydalı hâle gelmesi onun özel hayatında yaşadığı huzura bağlıdır.

Zayatülek ile Hıvhlıv arasında fiziki manada bir mücadele yaşanmaz. Fakat, Zayatülek'in bütün tehditler karşısında takındığı cesur tavır, Hıvhlıv'ı etkiler. Böylece, Hıvhlıv Zayatülek'in âşkına cevap verir.

Zayatülek ile Hıvhlıv, destanın sonunda değil, ortalarında dünya evine girer. Destanın sonunda ise iki sevgilinin mutlu yaşantısı facia ile sonuçlanır.

22. Kahraman maceradan döner.

Maceradan döndüğünde, kahramandan toplumu aydınlığa ulaştıracak tılsımlı bilgiyi halkla paylaşması beklenir. Kahramanın en son döndüğü yer, sevgilisi Hıvhlıv'ı bıraktığı Balkan Dağı'dır. Zayatülek buraya geldiğinde eşini

ölmüş bulur ve eşinin ölümünden duyduğu vicdani rahatsızlığın da tesiri ile hayatına son verir. Kahramanın bu eyleminin altında, toplumun aile kurmaya hazır olmadığı gerçeğine dikkat çekilir. Aile sahibi olmak için kişinin uruk yaşantısının tesirinden tamamen kurtulması gerekmektedir. Hem toplum adına hem aile için aynı anda mücadele etmek mümkün değildir. Destanın sonunda Zayatülek ve Hıvhlıv'ın ikisinin de yaşamlarının sona ermesi ile verilmek istenen mesaj bu şekilde algılanabilir.

“Заятүлөк, иң шөп атка менеп, Балкан тауға карап саба, нисек булһа ла өлгөрөп калырға тырыша. Тик Заятүлөк өлгөрө алмай. Ул Балкан тауға килеп еткәндә, кырк беренсе көн башланған, уның һөйгән һыуһылыуы үлгән була. Заятүлөк һыуһылыуға булған иғтибарһызылығын бик ауыр кисерә. Ул Балкан таузың башына һөңгөһө менән кәбер каза. Заятүлөк һыуһылыуы кәбергә һалғандан һуң, булат һөңгөһө менән үзен-үзе сәнсә лә йәнһез булып, һөйгәнәненә эргәһенә ая...” (Sagitov s. 30)

“Zayatülek en hızlı ata binip Balkan Dağı'na doğru çapar, ne olursa olsun yetişmeye çalışır. Ama Zayatülek yetişemez. O, balkan Dağı'na gelip vardığında, kırk birinci gün başlamış, onun sevdiği Hıvhlıv'ı ölmüş. Zayatülek'e, Hıvhlıv'a karşı yaptığı hata çok ağır gelir. O, Balkan Dağı'nın tepesine süngüsü ile kabir kazar. Zayatülek, Hıvhlıv'ı kabre koyduktan sonra polat süngüsü ile kendi kendini kesip can verip sevdiğinin yanına düşer...”

Kahramanın yeraltı âlemine yaptığı seyahatle yeteneklerini geliştirmesi ve kutsal güçlerin desteğine nail olarak dönmesi beklenir. Böylece, kahraman önüne çıkan her türlü karmaşayı düzenleyebilecek güce erişmiş olur. Zayatülek de benzer şekilde iline döndüğünde ortaya çıkan kaosu hızla düzenler.

“Заятүлөк илдә тыныслык урынлаштыра, ырыуаштарының көңәштәрен тыңлай, бейзәрзе, ак һакалдарзы йыйып һөйләшә,

илселәрзе кабул итә. Йәш ханды һайлау зур байрамға әйләнә. Әллә нисә көндәр буйы туй бара.

Майзанда батырзар көрөшә, ук атыу, ат саптырыу бәйгеләре ойошторола, сәсәндәр, йырсылар, курайсылар ярышы узғарыла...”
(Sagitov V. s. 29)

“Zayatülek ilde huzuru yerleştirir ve urukdaşlarının kengeşini dinler, beyleri, ak sakalları toplayıp söyleşir, elçileri kabul eder. Genç hanın seçilmesi büyük bayrama dönüşür. Böylece bir nice gün düğün yapılır.

Meydanda batırlar güreşir, ok atar, at yarıştırır, sesenler, yırıclar, kuraycılar yarışı düzenlenir...”

Zaman, Zayatülek'in bireyleşme yolunda attığı adım için henüz erkendir. Kahramanın kendisi dahi bireyleşme ile toplumsal hayat arasında net bir karara varmış değildir. Bu durum kahramanın hayatını ikiye böler. Toplumun uğradığı sosyal değişimlerin geçiş aşamalarında ortaya çıkan sıkıntılar, Zayatülek'in macerası ve macerası boyunca sergilediği tutumlar ile ortaya konulur.

23. Kahraman ölür.

Destanın sonunda Zayatülek ölür. Kahramanın ölümü toplumun hazırlandığı sosyal değişim öncesi gerçekleşir. Aslında, Zayatülek bir destan kahramanından beklenen her türlü görevi yerine getirmiştir. İlini düzenlemiş ve halkını huzura kavuşturmuştur. Halk, kahramanın yaptıklarına minnet duymuş ve kahramanı han yapıp azizlemiştir. Yani Zayatülek'in ölmesi için hiçbir neden yoktur. Hıvhlıv'ı da yanına alarak mutlu mesut yaşamaya devam etmesi gerekirken Zayatülek, Hıvhlıv'ın ölümünden sonra hayatına son verir. Kahramanın ölümü ile aile müessesesinin oluşumu ve akabinde gerçekleşmesi beklenen bireyleşme süreci kesintiye uğrar. Toplumun, henüz

bireyleşme veya aile kavramının toplum yararından öncelikli hâle gelmesine hazır olmadığı anlaşılmaktadır.

24. Kahramanın ölümünden sonra ülküleri, soyundan gelenler tarafından devam ettirilir.

Destanda kahramanın ülkülerinin soyundan gelenlerce devam ettirildiğine rastlanmaz.

4. KUZUYKÜRPES İLE MAYANHILIV DESTANI³¹'NİN MERKEZİ KAHRAMAN TİPİNİN İNCELENMESİ

Kuzıykürpes ile Mayanhıliv Destanı'nın Epizotları:

1. Çok eski zamanlarda, iki komşu uruğun Küsmez Han ve Küser Han adlı iki hanı vardır.
2. Bu iki han birbirleri ile yakın dost olup, zaman zaman beraber ava çıkmaktadır.
3. Bir gün yine beraber ava çıkarlar. Avda karşılına çıkan bir yol ayrımında biri sağdaki yolu, diğeri soldaki yolu seçerek ayrılır.
4. Bir araya geldiklerinde başlarından geçenleri birbirlerine anlatırlar.
5. Küsmez Han, bir geyiğe rastladığını, tam vuracakken geyiğin memelerinden süt geldiğini, bu yüzden de onu vurmaya kıyamadığını söyler.
6. Küser Han da benzeri bir hadise yaşadığını anlatır.
7. Hanlar, bu olayı hamile bıraktıkları eşlerinin doğum yapmış olabilecekleri şeklinde yorumlar.
8. Küser Han, Küsmez Han'a birinin kızı, diğeri oğlu olursa çocukları birbiri ile evlendirmeyi teklif eder.
9. Küsmez Han, Küser Han'ın bu teklifini kabul eder.
10. Obalarına dönen hanlardan Küsmez Han'ın bir oğlu, Küser Han'ın bir kızı olur.
11. İki han her yere haber gönderip ad koyma toyu düzenler. Küsmez Han oğluna Kuzıykürpes, Küser Han kızına Mayanhıliv adını verir.
12. Kuzykürpes ve Mayanhıliv çocukluk çağını birlikte geçirir.
13. Günlerden bir gün, Kuzıykürpes'in babası Küsmez Han hastalanır. Civardaki bütün hekimler çağrılır ancak hanın hastalığına çare bulunmaz. Küsmez Han ölür. Kuzıykürpes annesi ile bir başına, yetim kalır.

³¹ İncelemede Kuzıykürpes ile Mayanhıliv Destanı'nın Konşak varyantı kullanılmıştır. Muhtar SAGİTOV: **Başkurt Halık İcadı - II**, (Ufa, 1973), 124-140. İncelemede Konşak varyantı, "Konşak V." kısaltması ile işaret edilecektir.

- 14.** Küser Han, Küsmez Han'ın ölümünden sonra Mayanhılıv'ı Kuziykürpes'e vermek istemez. Hanlarının ölümü ile Küsmez Han'ın uruğunun güçsüzleşeceğini düşünen Küser Han, Mayanhılıv için daha zengin bir kısmet bulmayı arzular. Bu amaçla uruğunu alıp, Kuziykürpes'in kendilerini bulamayacağı kadar uzak yerlere göç eder.
- 15.** Kuziykürpes, Küser Han göç ederken çok küçük olduğundan bu hadiseyi zamanla unuttur.
- 16.** Kuziykürpes, çocukluk çağından itibaren mertliği ve kuvveti ile öne çıkar.
- 17.** Kuziykürpes, on yedi yaşına geldiğinde civarda onun gücüne denk kimse yoktur. Bir gün yanlışlıkla, Kuziykürpes'in eli obadaki yaşlı bir kadının çocuğuna değer. Çocuk bayılır. Kuziykürpes, çocuğu annesine götürür.
- 18.** Çocuğunun halini gören yaşlı kadın Kuziykürpes'e kızarak; "Akli başında bir yiğit olsaydın nişanlın olacak kız seni bırakıp gitmezdi." der.
- 19.** O zamana kadar, bir nişanlısının olduğunu bilmeyen Kuziykürpes şaşırır ve yaşlı kadından ne demek istediğini söylemesini ister.
- 20.** Yaşlı kadın sorusunun cevabını annesinden almasını söyler ve eğer annesi cevap vermezse kullanması için ona bir hile öğretir.
- 21.** Kuziykürpes eve gelir ve annesinden nişanlısı olacak kızın kim olduğunu sorar. Annesi, oğlunun Mayanhılıv'ın peşinden gidip kendisini tehlikeye atmaması için gerçekleri anlatmaz.
- 22.** Kuziykürpes, annesinden kavurga pişirmesini ister. Sıcak kavurgayı kaşıkla veren annesinden, eliyle vermesini rica eder. Annesi sıcak kavurgayı eline alınca, Kuziykürpes annesinin elini sıkar ve gerçekleri anlatmasını ister. Eli yanan kadın mecburen olup biteni oğluna anlatmak zorunda kalır.
- 23.** Kuziykürpes tekrar yaşlı kadına gider ve Mayanhılıv'ı nasıl bulabileceğini sorar. Yaşlı kadın, Kuziykürpes'e öncelikle yilkının içindeki babasından kalma Gök Tulpar'ı yakalaması gerektiğini söyler.
- 24.** Kuziykürpes, uzun uğraşlardan sonra Gök Tulpar'ı yakalar. Gök Tulpar, Kuziykürpes'e sırtını keserek babasından kalan eşyaları almasını söyler. Kuziykürpes, babasından kalan eşyaları alır ve Gök Tulpar'ı sırtının iyileşmesi için ırmağın en derin yerine bırakır.

- 25.** Gök Tulpar iyileşip çıkar ve kahramanın yola çıkmasına icazet vermeyecek olan annesine karşı nasıl davranması gerektiği hakkında bilgi verir.
- 26.** Yola çıkmak üzereyken Kuzıykürpes'in annesi oğlunu yolundan geri çevirmek için türlü bahaneler ortaya atar. Kuzıykürpes, Gök Tulpar'dan aldığı öğütle annesine karşılık verir.
- 27.** Kuzıykürpes yola çıktıktan sonra sırasıyla uçsuz bucaksız karanlık bir ormandan, sonsuz bir denizden ve bir dağda kendisini bekleyen yedi azgın kurttan babasından kalan eşyaların yardımı ile kurtulur.
- 28.** Bu aşamalardan sonra dönüp geriye baktığında, dağın başında annesini görür. Annesi karşısına çıkan engelleri kendisinin yarattığını itiraf eder. Kuzıykürpes bu engelleri aşarak yola çıkma aşamasına geldiğini ispatladığından, annesi ona esenlikler dileyerek veda eder.
- 29.** Kuzıykürpes gide gide yolcuların konakladıkları bir yere gelir. Etrafa bakındığında sönmüş küllerin arasında yanmış bir parça ekmek bulur. Bu ekmeği Mayanhılv, Kuzıykürpes kendisini takip ederse bulsun diye bırakmıştır. Ekmeğin yanmasından Kuzıykürpes, yolunun uzun olduğunu anlar. İkinci konaklama yerinde yarısı yanmış, yarısı yanmamış bir ekmek bulur. Üçüncü konaklama yerinde yanmamış bir ekmek bulur ve gidecek yolunun azaldığını anlar.
- 30.** Yola devam eden Kuzıykürpes, ileride bir at sürüsü görür. Gök Tulpar kahramana üç kıl bırakıp kaybolur. Kuzıykürpes, sürünün çobanına kendini, iş arayan biri gibi tanıtır bir gece misafir olur. Çoban, ona ileride rastlayacağı göllerle ilgili sırrı verir.
- 31.** At sürüsünden ayrılan Kuzıykürpes, Gök Tulpar'ın üç kılını yakar ve Gök Tulpar ortaya çıkar. Biraz daha ilerleyince Kuzıykürpes, ileride bir sığır sürüsü görür. Yine Gök Tulpar'ın üç kılını alıp onu gönderir. Sürünün çobanına kendini iş arayan biri olarak tanıtır. Bir gece orada konuk olup sabah devam eder. Ertesi gün bir koyun sürüsüne rastlar ve benzeri hadiselerden sonra yoluna devam eder. At, sığır ve koyun sürülerinin sahibi Küser Han'dır.

- 32.** Bu arada koyun sürüsünden ayrılan bir koyun Mayanhılıv'ın yaşadığı yere gider ve ona Kuzıykürpes'in geldiğini söyler. Ancak, Mayanhılıv koyuna inanmaz.
- 33.** Kuzıykürpes, nihayet Küser Han'ın sarayına ulaşır ve yilkı çobanı olarak iş aradığını söyler. Küser Han, Kuzıykürpes'i bir dizi sınava sokar. Bütün sınavları aşan Kuzıykürpes'i yilkı sürülerinin çobanı olarak işe alır.
- 34.** Aradan bir hayli zaman geçmesine rağmen Kuzıykürpes, Mayanhılıv'ı göremez. Bir kış günü ahırda koyunlara üşümemeleri için bağırılık takılırken Kuzıykürpes ile Mayanhılıv birbirlerini görür ve gizli buluşmaya başlar.
- 35.** Küser Han'ın Kel başlı kibirli uyuz lakabı ile anılan Karagol adlı kahyasının kendisi gibi kötü kalpli karısı Kuzıykürpes ile Mayanhılıv'ı gizlice takip eder ve olup biteni eşine anlatır.
- 36.** Kahya, yilkı sürüsünün çobanının Kuzıykürpes olduğunu ve Mayanhılıv ile gizli gizli buluştuğunu derhal Küser Han'a iletir.
- 37.** Kuzıykürpes'ten kurtulmak için çare arayan Küser Han'a Kel başlı kibirli uyuz lakaplı kahyası, Kuzıykürpes'in çok güçlü olduğunu bu yüzden ondan hile ile kurtulmak gerektiğini salık verir.
- 38.** Böylece, Küser Han ile Karagol sahte bir düğün düzenlemeye ve düğünde Kuzıykürpes'i sarhoş edip öldürmeye karar verir.
- 39.** Mayanhılıv ile Kuzıykürpes, düzenlenecek olan bu düğünün sahte olduğunu sezer. Gök Tulpar'ı çağırarak işin aslını öğrenirler. Gök Tulpar, Kuzıykürpes'e verdiği üç kılın birini parmağına bağlamasını ve verilen içkiyi o parmağını soktuktan sonra içmesini söyler. Sonra da parmağına sarılı olan kıl da dahil olmak üzere üç kılı yakıp kendisini çağırmasını öğretir.
- 40.** Düğün başlar. Kahya ile Küser Han, Kuzıykürpes'e sürekli içki içirir ancak Kuzıykürpes sarhoş olmaz.
- 41.** Nihayet Kuzıykürpes, kılıarı yakarak Gök Tulpar'ı çağırır. Gök Tulpar gelir gelmez Mayanhılıv ve Kuzıykürpes, atın üzerine atlayıp kaçmaya başlar. Küser Han'ın adamları da peşlerine düşer. Her nasılsa Gök Tulpar'ın ayağı tökezler ve Mayanhılıv düşer. Karagol bu arada Gök Tulpar'ı yaralar ve Mayanhılıv'ı alıp babasının evine getirir. Bir göl kenarında Gök Tulpar

durur. Kuziykürpes, ne olduğunu sorunca Gök Tulpar, eline bakmasını söyler.

42. Kuziykürpes, Gök Tulpar'ı çağırırken parmağına sardığı kılı çıkarıp diğerleri ile beraber yakmayı unuttuğu için Gök Tulpar aksamıştır.

43. Yaralanan Gök Tulpar iyileşmek için göl altında üç gün kalması gerektiğini söyleyerek göle iner. Kuziykürpes, onu beklemeye koyulur.

44. Bu arada Mayanhılıv'ın iki ağabeyi Kuziykürpes ile vuruşmak üzere onun bulunduğu yere gelir. Kuziykürpes, Mayanhılıv'ın ilk ağabeyini yener. İkincisi vuruşmayı göze alamaz. Kuziykürpes, onlara babasından kalan zırhlı kürk şapkayı ve aybaltayı hediye eder. Mayanhılıv'a da gümüş aynayı gönderir.

45. Gök Tulpar'ın çıkmasına çok az bir zaman kala Kuziykürpes uyuyakalır. Bu arada oraya gelen Kel başlı kibirli uyuz Karagol, uykudayken Kuziykürpes'in boynunu keser ve onu öldürür.

46. Mayanhılıv, olup biteni Kuziykürpes'in kendisine yolladığı aynadan izler ve Kuziykürpes'in öldürüldüğü yere koşar.

47. Küser Han ile oğulları da Mayanhılıv'ın peşinden gider. Mayanhılıv'ın çektiği acıyı gören Küser Han çok üzülür ve kızını teselli etmeye çalışır.

48. Mayanhılıv, çok susadığını söyleyerek Karagol'a gölden biraz su getirmesini söyler. Karagol'un Mayanhılıv'da gözü vardır. Mayanhılıv'ın bu arzusunu sevinerek yerine getirmek üzere göle yaklaşıp eğilince, Mayanhılıv arkasından gelerek bıçağı saplayıp Karagol'u öldürür ve Kuziykürpes'in intikamını alır.

49. Daha sonra da bıçağı kendi yüreğine saplayarak Kuziykürpes'in göğsünün üzerine yığılarak can verir.

50. İki sevgili yan yana gölün bir tarafına, Karagol gölün diğer tarafına gömülür. Zamanla iki sevgilinin kabrinden iki elma ağacı, Karagol'unkinden de dikenler çıkar. Elma ağaçlarına yuva yapan iki kuş, dikenlerin elmalara sürtünmesi ile akan sütlerden beyazlaşır. Bu arada kuşların yuvalarını bozmak için gelen iki kargayı, bu kuşlar öldürür ve uçup giderler. Renklerinden ötürü bu kuşlara akkuş denir. Bugünkü kuşların ataları bu iki kuş olarak bilinir.

Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nın birçok varyantı vardır. Bunlardan biri Seyfulla Selimov tarafından derlenmiştir. Başkurdistan Dil, Tarih ve Edebiyat Enstitüsü'nde saklanan bu varyantın kimden ve hangi tarihte derlendiği bilinmemektedir. Ancak, arşive 22 Ağustos 1929 tarihinde kaydedilmiştir. Bir başka varyant 1929 yılında Şerifulla Mahmutov'dan yine Selimov tarafından derlenmiştir. Destanın 1938 yılında Uçalı Rayonu Uraz Köyü'nde G. Allayarov tarafından Gaynisafa Yalilova'dan derlenen bir varyantı daha vardır. Bunlar dışında Kiray Mergen tarafından destanın birkaç varyantı daha derlenir. Bunlardan en dikkate değer olanı Safakul Rayonu, Sart-Eptireş Köyü'nde yaşayan 118 yaşındaki Beşirisa Efletunova'dan derlenen metindir.³² Aşağıda incelenecek olan varyant 1938 tarihinde şair G. Selem tarafından Silebi Ülkesi Konşak Rayonu Tiriş Köyü'nde yaşayan şairin annesi Ümmügülsüm Galimova'dan alınmıştır. Aynı varyant daha sonra Geynan Emiri tarafından Akyar Köyü'nde yaşayan Gebize Heyepova'dan da derlenmiştir. Bu varyant *“Başkurt Halk Hikâyeleri”* adlı kitabın 1939 yılındaki ilk baskısında ve 1956 yılında ikinci baskısında yayımlanmıştır. 1959 yılında Muhtar Sagitov tarafından hazırlanan ve Harisov'un editörlüğünü yaptığı *“Başkurt Halk İcadı”* adlı eserin ikinci cildinde bu varyant üçüncü kez yayımlanır. Aşağıda Sagitov'un hazırlayıp Harisov'un editörlüğünü yaptığı bu eserin 1973 yılı baskısında yer alan metinden yararlanılmıştır.³³

Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nın bütün bu varyantları facialı bir sonla biter. Sadece Timofey Belyaev tarafından “Kuzıykürpes” adıyla 1812 yılında Kazan'da Rusça yayımlanan ve derlenen ilk varyant olma özelliğine sahip eserde olaylar menfi değil, müspet sonuçlanmıştır. Bu yönüyle Belyaev varyantı diğerlerinden ayrılmaktadır. Ayrıca bu nüsha diğerlerinde hiç bulunmayan epizotlar barındırması itibariyle en uzun nüshadır. Belyaev'in derlemesinde açık bir şekilde Çarlık dönemi Rus idaresinin etkisi görülür.

³² Kiray MERGEN, a.g.e., s. 221-223.

³³ Muhtar SAGİTOV, *Başkurt Halk İcadı - II*, a.g.e., s. 336-338.

Belyaev varyantının yerine Konşak varyantının incelenmeye değer bulunmasında bu etken rol oynamıştır.

Destanın varyantları arasında diğer derlemelerden oldukça farklılık arz eden bir diğer nüshada N. D. Şonkarov tarafından 1959 yılında Kurgan Ülkesi Safakul Rayonu Bakay Köyü'nde yaşamış Boris Devletşin'den derlenmiştir. Bu varyantta Kuzıykürpes ile Mayanhılıv'ın babalarının dostluğundan ve Mayanhılıv'ın babasının göç edişinden vs. söz edilmemektedir. Kuzıykürpes, Mayanhılıv'ın babasının sürülerinin çobanıdır. İki genç birbirlerine âşık olur. Destanın geri kalan bölümü kısmen diğer varyantlarla örtüşmektedir. Bu varyant da gençlerin ölümü ile sona erer.³⁴

Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nın temel teması aile kurmak üzerine gelişir. Bu temel tema etrafında uruklar arası ilişkilere ve feodalitenin ortaya çıkardığı sınıflaşmaya dair mevzular üzerinde durulur. Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nda, Ural Batır ve Akbozat destanlarında belirgin rol oynayan mitolojik motif ve elementler pasifleşmiştir. Bu destanda vatan bulma, halkın birliğini tesis etme gibi etaplar tamamlanmıştır. İnsanın tabiatı algılama ve kendi lehine kullanmayı öğrenme süreci geride kalmıştır. Feodal düzen kurulmuş ve insanlar arası sınıf farkları ortaya çıkmaya başlamıştır. İnsanlığın ve halkın mutluluğu için mücadele fikri yerini aile kurma yani kısmen bireyselleşmeye terk etmiştir. Destanda çatışma, bireyselleşme ile feodalite arasında yaşanır. Hümanizm ile feodalizm karşı karşıya gelir. Destanda zenginin fakiri ya da soylunun asil olmayan sınıfı sömürüsü, insanlar arasında maddi zenginliğin çatışma ve eşitsizliğe yol açması, zenginliğin fırsat eşitsizliğine neden oluşu ve maddi varlık uğruna insani hasletlerin yitirilmesi eleştirilir.

Destanın en önemli teması tabii ki birbirini seven iki gencin birleşme arzusudur. Ural Batır ve Akbozat gibi arkaik destanlarda bu konu üzerinde

³⁴ A.g.e., s. 340.

çok durulmaz. Ancak, tarihi şartların değişimi ile ortaya çıkan sosyal farklılıkların destana yansması gayet doğal bir durumdur. Destan türünün tabiatı gereği barındırdığı bütün yeni olgulara rağmen Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nda arkaik destanlarda yer alan motiflerin çoğunu tespit etmek mümkündür. Tezde incelenen varyantta özellikle kahramanın annesinin, kahramanı yolundan çevirmek için verdiği mücadele mitik motiflerle örülüdür. Fakat, kahraman annesinin bu uğraşlarına olumlu cevap vermeyerek, sevdiği kızın ardından gider. Burada kahraman tarafından verilen mesaj açıktır: Artık devir değişmiştir ve kişi kendini ifade edebildiği oranda güçlüdür. Kahraman, malının mülkünün zayi olacağı tehdidi ile yolundan döndürülmeye çalışılır. Bu çağrı feodalitenin çılgılığıdır. Kahraman toplumu yenileyecek olan bilgiyi getirmekle ve paylaşmakla yükümlüdür. Kuzıykürpes canı pahasına feodalitenin halk üzerinde kurduğu baskıyı, bireyleşme yolunda verdiği mücadele ile yok etmeye çalışır. Sevdiği kızın peşinden giderek feodalitenin kendine sağladığı bütün imkanları arkasında bırakır. Kahraman, halkına birlik içinde kişilik sahibi olmanın önemini Mayanhılıv'a kavuşma mücadelesi ile anlatmaya çalışmıştır. Zaman akmakta ve toplumlar zamana uyduğu oranda gelişme sağlamaktadır. Feodalite vaktini tamamlamıştır. Onun yerine sınıfsal farklılıkların ortadan kalktığı kişinin kendini ifade etme şansına sahip olabileceği bir sistem arzu edilir hale gelmiştir. Destanda bu yaklaşımlar türün geleneksel başlangıç, gelişme ve sonuç aşamalarıyla uyum içinde işlenmiştir.

Aşağıda, Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nın merkezî kahramanının tipik özellikleri "Türk Destan Kahramanı Kalıbı"na göre incelenmiştir.

1. Kahramanın doğumu önceden müjdelendir. (Çocuksuzluk motifi)

Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nın Konşak varyantında kahramanın doğumu önceden müjdelendir. Kuzıykürpes'in babası Küsmez Han ile Mayanhılıv'ın babası Küser Han'ın birlikte çıktıkları avda karşılına çıkan

emzikli geyikler, iki hana da hamile bıraktıkları eşlerinin doğum yapmış olabileceklerini düşündürür.

“Хәтһәз йөрөгәс, былар бер-береһенә яңынан тап булышкандар, ти. Шул ерзә Күсәр хан:

— Йә, Күсмәс, һин низәр күрзең? Тип һораны, ти.

Күсмәс хан:

— Мин бер болан осраткайным, атмаксы булып, йәйәмде кулға алһам, болан абсая бақты ла торзо, имсәтәренән һөтә әйеп китте. Йәлләнем де, атманым...Ә һин нимә күрзең, Күсәр хан? Тип әйтте, ти.

Күсәр хан:

— Мин дә бер болан күрзем. Атмаксы булып, йәйәмде алғайным, ул да абсая бақты ла торзо, имсәтәренән һөтә әйеп китте. Йәлләнем де, атманым, тине, ти.

Шунан һуң Күсмәс хан Күсәр хандан:

— Был беззең күргәндәр нимә булыр, тип уйлайһын? Тип һораны, ти.

Күсәр хан:

— Минең бисәм йөклә булып калғайны, шул бала тыуғандыр, тип уйлайһым, тип юраны, ти.

Күсмәс хан:

— Минең бисәм дә йөклә булып калғайны. Мин дә шулайзыр тип уйлайһым, тине, ти...” (Konşak V. s. 124)

“Erey yürüyünce, bunlar birbirlerine yeniden kavuşmuşlar, de. O yerde Küser Han:

— Hey, Küsmez, sen neler gördün? Diye sorar, de.

Küsmez Han:

— Ben bir geyiğe rastladım, vuracak olup, yayımı elime alsam geyik, gerileyip durdu da, memelerinin sütü sağılıp gitti. Acıdım da vurmadım. E, sen neler gördün, Küser Han? Diye söylemiş de.

Küser Han:

— Ben de bir geyik gördüm. Vuracak olup, yayımı aldım, o da gerileyip durdu da, memelerinden sütü sağılıp gitti. Acıdım da vurmadım, dedi, de.

Ondan sonra Küsmez Han Küser Han'a;

— Bu bizim gördüğümüz ne olabilir diye düşünürsün? Diye sordu de,

Küser Han:

— Benim eşim yüklü olup kalmıştı, o bala doğmuştur, diye düşündüm, diye yorumladı, de.

Küsmez Han da:

— Benim eşim de yüklü olarak kalmıştı. Ben de öyledir diye düşündüm, dedi, de...”

Destanın Belyaev varyantında kahramanın doğumun müjdelenmesi motifi daha belirgindir. Bu varyantta Kuzıykürpes'in babasının adı Karabay'dır. Destanın başında Karabay'ın üç eşi olduğu ve üçünden de bir çocuk sahibi olmadığı ifade edilerek, kahramanın doğumu önceden haber verilir. Bu motifi daha sonra bir evliyanın Karabay'ı ziyaret ederek oğlu olacağını müjdelemesi takip eder.³⁵

Konşak varyantında Küsmez ve Küser Han'ın eşlerinin hamile kalamaması gibi bir problemten bahsedilmez. Eşleri zaten hamiledir. Ancak, avda yaşadıkları hadise doğacak çocuklarla ilgili olağan dışı bir takım hallerin yaşanacağına işaret eder. Bu olayın hikmeti ile iki arkadaş çocuklarından biri kız diğeri erkek olursa birbirleriyle evlendirmek üzere kavilleşir.

³⁵ Metin ERGUN-Gaynislam İBRAHİMOV, **Başkurt Halk Destanları**, Ankara, 2000, s. 381-382.

2. Kahraman olağanüstü şartlarda doğar. (Bu doğum ilahî bir oluşum sonucunda vuku bulur.)

Yukarıda doğumun müjdelenmesine dair verilen örnek, kahramanın dünyaya gelişinin sıradan olmadığını gösterir. Geyiklerin hanlar tarafından avlanmayıp bırakılması ile ilahî güçlerin onay ve yardımına nail olunur.

Bütün Başkurt destanlarında av ve avcılıkla ilgili epizotlara geniş yer verildiği görülür. Küser ve Küsmez hanların da sürekli ava çıkan iyi avcılar olduğu anlaşılmaktadır. İkisi de karşılına çıkan emzikli geyiklerin vurulacakları esnada sütlerinin akmasından fazlasıyla etkilenir. Anlaşılan odur ki, böyle bir hadiseye avcılar daha evvel şahit olmamıştır.

Türk mitolojisinde geyik motifi metamorfozun yer aldığı birçok anlatmada kullanılmıştır. Şaman seyahatlerinde yer alan tanrıça motiflerinin bir kısmının yarı geyik yarı kadın suretinde tasvir edildikleri görülür. Bu tasvirlerde dikkat edilmesi gereken en önemli ayrıntı şudur ki, tasviri yapılan yarı geyik yarı kadın şeklindeki tanrıçalar genellikle hamiledir. Eliade, bir Samoyed şamanının sırra erme seyahati esnasında karşılaştığı geyik donundaki tanrıçaları tasvir ederken aşağıdaki ifadelere yer verir:

*“Avam-Samoyedlerden bir şaman seyahati esnasında bir mağara ağzı görmüş. Bu mağara buzlarla kaplı, ortasında ateşe benzer bir şey bulunan gayet aydınlık bir mağaradır. Mağarada, çıplak ama ren geyiği gibi kıllarla kaplı iki kadın görmüş. Kadınlardan biri ona gebe olduğunu ve iki ren geyiği doğuracağını söylemiş. Diğer kadın da aynı şekilde hamile imiş ve iki ren geyiği doğurmuş.”*³⁶

³⁶ Mircea ELİADE, *Şamanizm*, Ankara, 1999, s. 64.

Bahsi geçen tanrıça figürlerinin dünyaya getirdiği ren geyiklerinin her birinin kutsandığı ve dünyaya belirli bir işlevi yerine getirmek üzere geldiği belirtilir.

İslamiyet dönemi menkıbelerinde de geyik motifi sıklıkla kullanıla gelmiştir. Bu menkıbelerde eren, ermiş, evliya adı verilen zatların girdiği hayvan donlarından biri de geyiktir.³⁷ Türk sözlü geleneğine ait anlatım türlerinde geyik motifi daima kutsal ile ilişkilendirilmiştir.

Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nda Küser Han ile Küsmez Han'ın çocuklarının doğumlarına dair işaretin geyik motifi kullanılarak verilmesi, doğacak çocukların ilahî bir yaradılışa sahip olduğunun göstergesidir.

3. Kahraman, Tanrı katından gönderilmiştir ve genellikle soylu bir aileye mensuptur.

Yukarıda, destanda yer alan geyik motifinin işlevi üzerinde durulurken kahraman ile Tanrı arasındaki bağlantı izah edilmiştir. Geyik motifi kutsal ile ilişkili olarak kullanılmaktadır. Kuzıykürpes ile Mayanhılıv'ın ilahî oluşumlarına dikkat çekmek üzere de geyik motifinden yararlanılmıştır. Belyaev varyantında bu ilişki bariz olarak ifade edilir. Karabay'ın düzenlediği şölene gelen erenin Karabay'a ilettiği *“Muhammed vasıtasıyla senin dileğin Allah'a ulaştırıldı. Karın Altışa sana bir oğlan çocuğu doğuracak...”*³⁸ şeklindeki haber, kahramanın Tanrı katından gönderildiğinin açık delilidir.

Destanın merkezî kahramanı Kuzıykürpes soylu bir aileden gelmektedir. Kahramanın babası Küsmez bir handır. Dolayısıyla, kahraman da bir han oğludur. Küsmez, han olmanın yanı sıra ayrıca batır biridir.

³⁷ Ülkü KARA, “Giresun’da Adak İnancı ve Adak Yerleri” Yayınlanmamış Master Tezi, Ankara, 1999, s. 139-140.

³⁸ Metin ERGUN-Gaynislam İBRAHİMOV, a.g.e., s. 382.

“Ат еткән ергә ат, хат еткән ергә хат ебәрәп, бик күп кунак йыйып за зур исем туйы яһанды, ти. Бөтә халык алдында Кусмәҫ хан үз улына Кузыйкүрпәс тип исем бирзе...” (Konşak V. s. 125)

“At yeten yere at, haber giden yere haber gönderip, çok büyük konuk toplayıp büyük bir isim toyu yaptı, da. Bütün halk önünde Küsmez Han kendi oğluna Kuzıykürpes diye isim verdi...”

Türk destanlarında sadece han ve beylerin doğan çocuklarına ad vermek üzere büyük şölen düzenledikleri görülür. Kuzıykürpes'e düzenlenen ad merasimin büyüklüğü onun han veya bey soyundan geldiğinin göstergesidir. Ayrıca, Kuzıykürpes babasının vefatından sonra Mayanhılıv'ı bulmak üzere çıktığı macerada babasının atını ve silahlarını kullanır. Kuzıykürpes'in babasından kalan bu araçlar hiç de sıradan değildir. Her biri olağan dışı özelliklere sahiptir. Özellikle Kuzıykürpes'e babasından kalan at Gök Tulpar konuşabilmekte ve uçabilmektedir. Bu olağanüstü varlıklara sahip olan birinin sıradan biri olması mümkün değildir.

4. Kahraman genellikle tek çocuktur. (Bazen en büyük ya da en küçük çocuk olarak da ortaya çıkabilmektedir.)

Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nın Konşak varyantında kahramanın başka bir kardeşe sahip olduğuna dair bir bilgiye rastlanmamaktadır.

5. Kahramanın çocukluğu olağan dışıdır ve kısa sürede büyür. (Destanda kahramanın çocukluğu üzerinde uzun uzadıya durulmaz.)

“Кузыйкүрпәс йәшкә бәләкәй булһа ла көрәштә үзенән оло балаларзы үз алдына сығармай ине, ти. Уйында, асыуландыра калһалар, балаларзың ашыктарын, бураларын талап кайтып киткән

сактары ла булғылай ине, ти. Ләкин, был уйынсыктарзы шунда ук кире килтереп бирер ине, ти...” (Konşak V. s. 125)

“Kuzıykürpes yaşça küçük olsa da güreşte kendinden büyük çocukları kendi üzerine çıkarmazdı, de. Oyunda sinirlendirilirse, çocukların aşıklarını, baltalarını kapıp dönüp gittiği zamanlardı, de. Ama bu oyuncakları daha sonra geri getirip verir idi, de...”

Kuzıykürpes çocukluk çağıında akranlarından ve hatta kendinden büyük arkadaşlarından daha güçlüdür. Güreşte onu yenebilecek kimse yoktur. Kahramanın sinirlendiği zamanlarda arkadaşlarının oyuncaklarına el koyduğu görülür. Ancak, siniri geçtikten sonra onları getirip geri vermesi kahramanın çocuk yaşta adalet duygusuna sahip olduğunu gösterir. Güç ve kuvvetin insanların aleyhine kullanılmaması gerektiğini, çocuk yaşta farkındadır.

Kahramanın çocuk yaşta sahip olduğu sıra dışı yetenekler gelecekte cesur bir batır olacağıının sinyalleridir. Kuzıykürpes'in namı küçük yaşta gösterdiği olağan dışı özellikler sebebiyle yayılmaya başlar. Onun bu sıra dışı nitelikleri Mayanhılıv'ın babasını da tedirgin eder. Çünkü Küser Han kızını Kuzıykürpes ile evlendirmekten vazgeçmiştir. Kuzıykürpes'in kendisine karşı çıkması halinde onunla baş edemeyeceğini düşünen Küser Han göç ederek mümkün mertebe kahramandan uzaklaşmaya çalışır.

“Кузейкүрпәстен ана шулай яманаты таралып китте, ти. Был хәл Күсәр хандың да эсен бошора башланы, ти. Маяанһылыузың кейәүе буласак Кузейкүрпәстен берзән етем булып, икенсенәң, уның шулай үз һүзле, шук малай булып үсәүе Күсәр ханға окшамай ине, ти. берзән-бер көн хан үзенәң бисәһенә:

— Йә, бисәкәй, һин нисәк уйлайһың? берзән-бер кызыбыз Маяанһылыузы Кузейкүрпәскә кейәүгә бирһәк кызыбызға ла, үзебезгә лә

хурлык бит! Был илде ташлап ете тау, ете ялан, ете дингез аша сығып китәбезмә әллә? Тине, ти. ” (Konşak V. s. 125)

“Kuzıykürpes’in işte böyle namı yayılıp gitti, de. Bu hal Küser Han’ın da içini tasalandırmaya başladı, de. Mayanhılıv’ın eşi olacak Kuzıykürpes’in birincisi yetim oluşu, ikincisi onun böyle kendi sözlü (başına buyruk) yaramaz oğlan oluşu büyüğü Küser Han’a hoş gelmedi, de. Günlerden bir gün han kendi eşine:

— Ya, karıcığım, sen nasıl düşünürsün? Günlerden bir gün kızımız Mayanhılıv’ı Kuzıykürpes’e gelin versek, kızımıza da kendimize de horluk olmaz mı? Bu ili bırakıp, yedi dağ, yedi ova, yedi deniz aşır çıkıp gitsek mi? demiş de...”

Küser Han’ın Mayanhılıv’ı Kuzıykürpes’e vermek istememesinin nedeni, Mayanhılıv’ı daha güçlü biri ile evlendirip böylece menfaat sağlamaktır. Fakat, verilen sözden nedensiz dönmek onursuz bir davranış olacağından, Küser Han kem niyetini Kuzıykürpes’in toyluğuna dayandırır. Yine de yapacağı işin onursuzluğu karşısında o yerlerde barınamayacağını ve Kuzıykürpes’in o ilde kalması halinde ona fırsat tanımayacağını farkındadır. Daha çocuk yaşta olmasına rağmen Kuzıykürpes’in yayılan namından onun ileride müthiş bir yiğit olacağı anlaşılmaktadır.

6. Kahraman çocukluk döneminden çıktığını olağanüstü bir kahramanlık göstererek ispat eder.

Çocukluk döneminden itibaren kahramanın yiğit olacağı bellidir. Kahraman, on yedi yaşına geldiğinde bir yiğitte olması gereken bütün hasletlere sahiptir.

“Хәтһез йыллар үтөп Кузыйкүрпәс тә ун ете йәшкә етте, ти. Тирә-якта уның көсөнә тиң булырлык кешеләр зә табылмай башланы, ти...”
(Koņsak V. s. 125)

“Yıllar habersiz geçip Kuzıykürpes de on yedi yaşına yeter, de. Yakın civarda onun gücüne denk olacak kişiler de bulunmamaya başlar, de...”

Kahramanın yiğitliğini daima maceraya başlamadan önce ispatlaması gerekmez. Yiğitliğin ispat edilmesi maceraya başlama nedeni olarak ortaya çıkabileceği gibi, genellikle kahramanın mücadele etmek üzere çıktığı yolun başında gerçekleştirdiği bir başarı da yiğitliğin ispatı kabilinden kabul edilir.

Kuzıykürpes'in Gök Tulpar'ı yakalaması kahramanlığını ispatladığı ilk göstirisidir. Arkaik destanlarda olağanüstü yetenekleri olan atların sahiplerini denemeleri sıklıkla karşılaşılan motiflerdendir. Bu motif, kahramanın yiğitlik mertebesine ulaştığının anlaşılması için kullanılır. Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nda kahraman, Gök Tulpar'a şiddetli bir mücadeleden sonra boyun eğdirir. Bu mücadeleden başarılı çıkması, Kuzıykürpes'in yiğitlik çağına eriştiğini gösterir. Kuzıykürpes'in Gök Tulpar'ı yakaladığı yaş on yedidir. Akbozat Destanı'nın kahramanı Hevben'in yiğitliğini ispatladığı yaş da on sekiz olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla Başkurt destanları arasında özellikle kabile yaşantısının dağılma dönemlerini yansıtan destanlarda, yetişkinliğin ispat edilmesi gereken yaş sınırının on yedi-on sekiz olduğu anlaşılmaktadır.

“Кузыйкүрпәс Күк толпарзы тоторға атаһынан калған йылкы өйөрзәре йөрөгән йылға буйына китте, ти. Төш вакыты етерзен алда, кулына корок тотоп, малдар һыулауға төшә торған йоморо юл буйына йәшенеп ятты, ти. Бына бер вакыт өйөр- өйөр йылкы йоморо юл буйлап һыулауға төшә башланы, ти. Беренсе өйөр, икенсе өйөр үтте, ти. Ө өсөнсө өйөрзәң алдында Күк толпар килә ине, ти. Өммә ул, Кузыйкүрпәс яткан ергә етер-етмәстән, ялын, койроғон текә сәнсең, уйнаклап, коршолдап кире китте лә барзы, ти. Бер аззан һуң боролоп килде, ти,

был толпар. Был юлы ла, Кузыйкүрпәс тәңгәленә етер-етмәстән коршолдап кире китте, ти. Өсөнсө тапкыр килеүендә сабып үтеп китмәксә булғайны, Кузыйкүрпәс корок менән муйынынан эләктереп тә алды, ти. Күк толпар Кузыйкүрпәсте өс тапкыр күккә, өс тапкыр ергә алып һукты, әммә уны бер нәмә эшләтә алманы, ти.

Шунан Күк толпар телгә килеп: “Хәзер инде мин һинекә, ни кушһаң, шуны үтәйем”, тип әйтте, ти...” (Konşak V. s. 127)

“Kuzıykürpes, Gök Tulpar’ı yakalamak için babasından kalan yıldı sürüsünün gittiği ırmak boyuna gitti, de. Öğlen vakti geldiğinde, eline kement alıp, mallar (hayvanlar) suya inmeye başladığında yumru (engebeli) yol boyuna saklanıp, yattı, de. Bir zaman sonra sürü sürü yıldı, yumru yolu geçip su içmek için inmeye başladı, de. Birinci sürü geçti, ikinci sürü geçti, de. Üçüncü sürünün önünde Gök Tulpar gelmiş, de. Ama o, Kuzıykürpes’in yattığı yere varmadan yelesini kuyruğunu dikip, oynayıp, burnundan soluyup geri gitti, de. Biraz geçtikten sonra burulup geldi de, bu tulpar. Bu yolu da, Kuzıykürpes’e ulaşacağı sırada burnundan sesler çıkararak geri gitti, de. Üçüncü kere geldiğinde çarıp geçip gidecek olduğunda, Kuzıykürpes kemendi boynuna takıp da aldı, de. Gök Tulpar Kuzıykürpes’i üç kere göğe, üç kere yere alıp çarptı ama ona hiçbir şey yapamadı, de.

Ondan sonra Gök Tulpar dile gelip: “Şimdi işte ben seninim, ne emredersen onu yerine getireyim”, diye söyledi, de...”

Kuzıykürpes yiğitliğini ikinci kez Mayanhılıv’ı bulmak üzere çıktığı yolun başında annesi tarafından önüne çıkarılan engelleri aşarak ispatlar. Kahraman ancak yiğitliğini ispatladıktan sonra annesinin onayına nail olur.

“Шул тау башынан әсәһе:

— Улым, мин һиңә күпме каршылык күрһәттем, сәстәремде караурманиттем, күзйәшемде, диңгез, етебөрсәне, ете бүре иттем, барыһын да үтеп сыктың, батыр егет икәнһең, барыр юлың да, кайтыр юлың да уң булһын инде! тип кыскырып калды, ти...” (Konşak V. s. 128)

“O dağ başından annesi:

— Oğlum ben sana çok mu kötülük gösterdim, saçlarımı kara orman ettim, göz yaşımı deniz, yedi pireyi yedi kurt ettim, hepsini de geçip çıktın, batır yiğit imişsin, varır yolun da, döneceğin yolun da esen olsun şimdi!, diye bağırıp kaldı, de...”

**7. Kahraman, kahramanlığını ispatladıktan sonra ad alır.
Kahramana verilen ad kutsallık arz eder ve kutlu biri tarafından verilir.**

İncelemeye tabi tutulan Konşak varyantında kahramanın olağanüstü bir kahramanlık göstererek ad alması söz konusu değildir. Kuzıykürpes, adını yiğitliğini sergilediği bir mücadeleden sonra almamıştır. Ona adı doğar doğmaz babası tarafından konmuştur.

Kahramana adı babası tarafından doğar doğmaz düzenlenen bir toyda verilir. Kahramana ad vermek üzere bir toy düzenlenmesi o dönemde ad almanın önemli bir olgu olduğunu göstermektedir. Ancak, Konşak varyantında bu motif -Türk destanlarının bir çoğunda alışlageldiği gibi- süslenmemiştir.

“Ат еткән ергә ат, хат еткән ергә хат ебәреп, бик күп кунак йыйып за зур исем туйы яһанды, ти. Бөтә халык алдында Кусмәс хан үз улына Кузыйкүрпәс тип исем бирзе...” (Konşak V. s. 125)

“At yeten yere at, haber giden yere haber gönderip, çok büyük konuk toplayıp büyük bir isim toyu yaptı, da. Bütün halk önünde Küsmez Han kendi oğluna Kuzıykürpes diye isim verdi...”

Destanlarda kahramanın adının genellikle kutlu biri tarafından konduğu görülür. Kahramanlığı ve hanlık sıfatı taşıması nedeniyle Küsmez Han'ı kutlu biri olarak kabul edebiliriz. Türk kültüründe “Hanlık” statüsü başlı başına kut sahibi olmayı gerektiren bir müessesedir.

8. Kahramanın fiziki gücü yaradılışından itibaren olağanüstüdür ve zaman zaman yırtıcı hayvanlarla mukayese edilerek tasvir edilir.

Kuzıykürpes çocukluğundan itibaren sıra dışı bir fiziki kuvvete sahiptir. On yedi yaşına geldiğinde onunla bu konuda boy ölçüşebilecek kimse yoktur.

“Хәтһез йыллар үтәп Кузыйкүрпәс тә ун ете йөшкә етте, ти. Тирә-якта уның көсөнә тиң булырлык кешеләр зә табылмай башланы, ти...”
(Koңsak V. s. 125)

“Yıllar habersiz geçip Kuzıykürpes de on yedi yaşına yeter, de. Yakın civarda onun gücüne denk olacak kişiler de bulunmamaya başlar, de...”

Mayanhılıv'ı bulmak üzere yola çıkıp Küser Han'ın yaylasına ulaşan Kuzıykürpes'i tanımayan Küser Han, onu birkaç sınamadan sonra yilkılarının başına çoban olarak işe alır. Küser Han, Kuzıykürpes'in sıra dışı gücü karşısında hayrete düşer.

“Шунан Күсәр хан:

— Миңә бер йылкы көтөүсәһе кәрәген кәрәк тә, тик минең бер шартым бар: йылкы өйөрөндә өс йыл тыу йөрөгән бейәмде тотоп,

ауызлык һалып менә алған кешене генә көтөүсә итеп яллайым мин, тине, ти.

Кузейкүрпәс был шартка риза булды, ти...Күп тә үтмәне ул короғон бейәнең муйынына кейзереп тә өлгөргә, ти. Тыу бейә үрәпсей, дулай башлағас, Кузейкүрпәс асыланыбырак короғон тарткайны, шул сак теге бейәнең муйыны өзөлдө лә куйзы, ти.

— Ай, егет, харап иттең тыу бейәмде, тип кыскырзы, ти, Күсәр хан. Йә, ярай хәйерле каза булһын. Өйөрзә алты йыл Тыу йөрөгән бейәм бар, шуны тотоп килтер улайһа, тип әйтте, ти.

Кузейкүрпәс корок һалыуға алты йыл тыу йөрөгән бейәлә ярһынып-шашынып дулай башланы, ти. Кузейкүрпәс короғон асыланыбырак тартып ебөрһә бының да муйыны өзөлөп сыкты, ти.

Күсәр хан Кузейкүрпәстең шул тиклем көслә булыуына ғәжәпләнәп:

— Егет, бына тигән ике тыу бейәмдең муйынын өзөп әрәм иттең, хәйерле каза булһын инде. Ана туғыз йыл тыу йөрөгән бейәм бар, ул да бер касан да тотолмаған. Шуны тотоп мен тик зинһар һак бул харап итә күрмә инде, тине, ти.

Кузейкүрпәс туғыз йыл тыу бейәне ‘һә’ тигәнсе тотоп алып, һыбайланып алды ла саба-саба манма тиргә төшөргә, ти. Унан Күсәр хандың алдына килтереп бәйләп куйзы, ти...

Өйөнә кайткас хан яңы алған хезмәтсәһенең шул тиклем көслә бер егет булыуын ғәжәпләнәп һөйләнә, ти. Атаһының һүзен тыңлап торған Маянһылыу за, иҫе китеп: ‘Кузейкүрпәстән дә көслөрәк егеттәр бар микән ни?’ тип уйлап куйзы, ти...” (Kоңзақ V. s.132-133)

“Bundan sonra Küser Han:

— Bana bir yıldı çobanı gerekmesine gerek de, yalnız benim bir şartım var: Yıldı sürüsünde üç yıldır kısır olan kısırağı tutup, ağızlık takıp bana getiren kişiyi çoban olarak işe alırım ben, dedi, de.

Kuzıykürpes bu şartı kabul etti...Çok da geçmeden o kemendi kısırağın boynuna geçirmeyi başardı, de. Kısır kısırak şaha kalkıp dönmeye başlayınca, Kuzıykürpes sinirlenip, kemendi çekmesiyle, o anda o kısırağın boynunu koparıp bıraktı, de.

— Ah, yiğit, kısır kısırağı harap ettin! diye bağırmış, de, Küser Han. Neyse, olsun, hayırlı kaza olsun. Sürüde altı yıldır kısır olan bir kısırağım var, onu tutup getir, öyleyse, diye söyledi, de.

Kuzıykürpes kemendi salınca altı yıldır kısır gezen kısırak da yakalanıp kızıp-şaşıp dönmeye başlamış, de. Kuzıykürpes kemendi sinirlenerek tutup çekince, onun da boynunu koparıp çıktı, de.

Küser Han Kuzıykürpes’in bu kadar güçlü oluşuna hayret edip:

— Yiğit, bu zamana kadar iki kısır kısırağımın boynunu koparıp heder ettin, hayırlı kaza olsun. İşte dokuz yıldır kısır olan kısırağım var, o da daha hiç tutulmadı. Onu tut, yalnız, zinhar, dikkat et, harap etme, dedi, de.

Kuzıykürpes dokuz yıldır kısır olan kısırağı ‘ha’ deyince tutup alıp, üstüne binip, kamçılaya kamçılaya yün çadıra getirdi, de. Onu Küser Han’ın önüne getirip bağlayıp koydu, de...

Evine dönünce, han yeni almış olduğu hizmetçisinin çok güçlü bir yiğit olduğunu hayretle söyler, de. Babasının sözünü dinleyip duran Mayanhılv da, içi gidip: ‘Kuzıykürpes’ten daha güçlü yiğitler de var mıymış?’, diye düşünüp durdu, de...”

Destan türünde merkezî kahramanın en önemli özelliği sıra dışı fiziki gücüdür. Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nın kahramanı da bu anlamda sıradan insanlardan üstündür. Ancak, Kuzıykürpes daha evvel incelenen Akbozat ve Ural Batır destanlarının kahramanları kadar abartılı bir kuvvete sahip değildir. Ural Batır ve Akbozat Destanı'nın kahramanları olağanüstü ve inanılması güç bir kudretle hareket ederler. Bunun nedeni kuşkusuz bu iki destanın bünyesinde arkaik başka bir deyişle tarih öncesine ait inanış kalıplarının oynadığı etkin roldür. Ural Batır ve Akbozat Destanı'nda henüz tabiatın insan üzerindeki etkisi rasyonalleşmemiştir. Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı'na gelindiğinde artık tabiatın sırları çözülmüş ve onunla birlikte yaşamının yolları öğrenilmiştir. İnsanlar uruk diğer adıyla kavimler halinde yaşamaya başlamıştır. Yaşanılan coğrafi alan içinde küçük siyasi oluşumlar tesis etmiştir. İktisadi açıdan değerlendirildiğinde, avcılık hâlâ önemli bir olgudur. Fakat, hayvancılık en önemli geçim kaynağı haline gelmiştir. Destanda sıklıkla geçen koyun, sığır, çoban, sürü gibi kavramlar bu dönemde Başkurtların hayatını idame ettirmelerini sağlayan ekonominin hayvancılığa dayandığını gösterir. Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nda yaşanan olaylar ve hayat tasvirleri Başkurt halkının bilinen tarihi süreci ile uyum sağlamaktadır. Arkaik destanlarda mitik inanış kalıplarının çerçevesinde şekillenen tipler ya da olaylar, Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nda asgari düzeye inmiştir. Destanın merkezî kahramanı olan Kuzıykürpes'in fiziki gücü de destanın teşekkül ettiği döneme göre şekillenmiştir. Güreşte, at binmede, avcılıkta, kavgada onu yenebilecek kimse yoktur. Fakat, Kuzıykürpes'in tek başına bir orduyla ya da olağan dışı güçlerle baş etmesi beklenmez. Esasen, destanın konusu ve kahramanın idealleri bakımından değerlendirildiğinde Kuzıykürpes'in destanda tasvir edilenden fazlasına da ihtiyacı yoktur.

Kuzıykürpes tek başına, daha evvel üstüne binilmesi şöyle dursun tutulması dahi mümkün olmayan üç kısrağı yakalar. Bu üç kısraftan ikisinin inat etmeleri üzerine kemendi çeken Kuzıykürpes, ikisinin de boyunlarını

koparır. Kemendi çekerek ardı ardına güçlü, kuvvetli iki kısrağın boynunu koparmak her yiğidin başarabileceği bir iş değildir.

Kuzıykürpes'in kuvvetini ortaya koyan bir başka sahne, kahraman ile çıktığı yolda ona eşlik eden babasının yadigârı Gök Tulpar adlı at arasında cereyan eder. Gök Tulpar sıradan bir at değildir. Bütün Başkurt destanlarında olduğu gibi Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nda da at tipi olağanüstüdür. Destan kahramanının özellikleri dahi Gök Tulpar kadar abartılmamıştır. At değil, kahraman kendini ata kanıtlama gereği duyar. Gök Tulpar'ın birini sahibi olarak kabul etmesi için onunla girilen mücadeleden sağ çıkması gerekir. Bu sıradan biri için mümkün değildir. Gök Tulpar'ın, Kuzıykürpes'e hizmet etmeyi kabul etmeden önce ikili arasında yaşanan mücadele kahramanın kuvvetini gözler önüne serer.

“Кузейкүрпәс Кук Толпарзы тоторға атаһынан калған йылкы өйөргәре йөрөгән йылға буйына китте, ти. Төш вакыты етерзән алда, кулына корок тотоп, малдар һыулауға төшә торған йоморо юл буйына йәшенеп ятты, ти. Бына бер вакыт өйөр-өйөр йылкы йоморо юл буйлап һыулауға төшә башланы, ти. Беренсе өйөр, икенсе өйөр үттә, ти. Ө өсөнсө өйөргәң алдында Кук Толпар килә ине, ти. Әммә ул, Кузейкүрпәс яткан ергә етер-етмәстән, ялын, койроғон текә сәнсеп, уйнаклап, коршолдап кире китте лә барзы, ти. Бер аззан һуң боролоп килде, ти, был толпар. Был юлы ла, Кузейкүрпәс тәңгәленә етер-етмәстән коршолдап кире китте, ти. Өсөнсө тапкыр килеүендә сабып үтеп китмәксә булғайны, Кузейкүрпәс корок менән муйынынан эләктереп тә алды, ти. Кук Толпар Кузейкүрпәсте өс тапкыр ергә алып һукты, әммә уны бер нәмә эшләтә алманы, ти.

Шунан Кук Толпар телгә килеп: ‘Хәзер инде мин һинекә, ни кушһаң, шуны үтәйем’ тип әйтте, ти...” (Konşak V. s. 127)

“Kuzıykürpes, Gök Tulpar’ı yakalamak için babasından kalan yılkı sürüsünün gittiği ırmak boyuna gitti, de. Öğlen vakti yaklaştırmaya başladığında, eline kement alıp mallar suya inmeye başladığında yumru (engebeli) yol boyuna saklanıp yattı, de. Bir zaman sonra sürü sürü yılkı yumru yolu geçip su içmek için inmeye başladı, de. Birinci sürü geçti, ikinci sürü geçti, de. Üçüncü sürünün önünde Gök Tulpar gelmiş, de. Ama o, Kuzıykürpes’in yattığı yere varmadan yelesini, kuyruğunu dikip, oynayıp, burnundan soluyup geri gitti, de. Biraz geçtikten sonra burulup geldi, de, bu tulpar. Bu sefer de, Kuzıykürpes’in olduğu yere varır varmaz burnundan sesler çıkararak geri gitti, de. Üçüncü kez geldiğinde çapıp geçip gidecek olduğu sırada, Kuzıykürpes kement ile boynundan yakalayıp da aldı, de. Gök Tulpar Kuzıykürpes’i üç kere göğse, üç kere yere alıp vurdu, ama ona hiçbir şey yapamadı (olmadı), de.

Bundan sonra, Gök Tulpar dile gelip: ‘Şimdi işte ben seninim, ne emredersen, onu yerine getireyim’, diye söyledi, de...”

“Кузыйкүрпәстең янына, беренсе булып, Маянһылыузың ике ағаһы килеп етте, ти. Беренсе ағаһы кылысы менән Кузыйкүрпәскә сабайым, тип һелтәнгәйне, Кузыйкүрпәс айырата бер таһыллык менән уның кылысын кулынан кайырып алды ла урталай һындырып ташланы, ти. Шунан уға, минән бүләк булһын тип, атаһынан калған кырма бүркен бирзе, ти. Маянһылыузың икенсе ағаһы, Кузыйкүрпәс менән алышыузын файзаһыз булырын һизенеп, кылысын уға үзе үк килтереп тотторзо, ти. Кузыйкүрпәс Маянһылыузың был ағаһына, минән бүләк булһын тип, атаһынан калған айбалтаһын бирзе, ти. Маянһылыуға минән иштәлек итеп биртип, көмөш көзгөһөн тотторзо, ти...” (Konşak V. s. 137-138)

“Kuzıykürpes’in yanına ilk olarak Mayanhılıv’ın iki ağabeyi gelip yetti, de. Birinci ağabeyi kılıcı ile Kuzıykürpes’e keseyim diye salladığında, Kuzıykürpes fevkalâde bir maharetle onun kılıcını elinden düşürüp aldı da ortasından kırıp attı, de. Sonra ona, benden hediye olsun diyerek babasından

kalan zırhlı kürk şapkayı verdi, de. Mayanhılıv'ın ikinci ağabeyi, Kuzıykürpes ile mücadelenin faydasız olacağını sezip, kılıcını ona kendi getirip bıraktı, de. Kuzıykürpes, Mayanhılıv'ın bu ağabeyine benden hediye olsun diyerek babasından kalan aybaltasını verdi, de. Mayanhılıv'a benden hatıra edip ver diyerek gümüş aynasını, bıraktı, de...”

Kuzıykürpes, Gök Tulpar'ı çağırırken üç kıl yakmaktadır. Küser Han'ın Mayanhılıv ile kendine kurduğu toyun tuzak olduğunu sezen Kuzıykürpes, kılırları yakarak Gök Tulpar'ı çağırır. Mayanhılıv'ı da alarak kaçar. Ancak, bu arada üç kıl yakması gerekirken birini yakmayı unuttur. Bu nedenle Gök Tulpar yolun yarısında tökezleyerek yaralanır ve Mayanhılıv'ı sırtından düşürür. İyileşmesi için üç gün su altında dinlenmesi gerekmektedir. Bu arada Kuzıykürpes'in yerini tespit eden Mayanhılıv'ın ağabeyleri ondan intikam almak üzere gelirler. Büyük olan ağabeyin saldırısını ustalıkla karşılayan Kuzıykürpes, kılıcını ikiye böler. Büyük ağabey Kuzıykürpes'in yiğitliğini kabul eder. Bundan sonra Kuzıykürpes ona bir hediye takdim eder. Küçük ağabey ise, gördüklerinden sonra mücadele etmeye gerek duymadan kılıcını Kuzıykürpes'in önüne bırakır. Kahraman ona da bir hediye verir.

Mayanhılıv'ın ağabeyleri ile yaptığı mücadeleden anlaşıldığı kadarıyla Kuzıykürpes sadece avcılık veya hayvancılık sahasında değil, savaş ve vuruşma alanlarında da yeteneklidir. Öyle ki, Mayanhılıv'ın küçük ağabeyi Kuzıykürpes'in ağabeyini uğrattığı yenilgiye şahit olduktan sonra onunla karşı karşıya gelmek bile istemez. Destanın bu bölümünde Kuzıykürpes'in sıra dışı bir güce sahip olduğu açıkça gözler önüne serilir. Küser Han'ın, Kel başlı kibirli uyuz lakaplı kahyası Karagol, Kuzıykürpes'in olağanüstü gücünü şu sözlerle ifade ederek, onun ancak hile ile öldürülebileceğini salık verir.

“...уны кәс менән еңеү мөмкин тугел, ул бөтәбеззән дә кәслә. Шул кәсөнә таянып, ул Маянһылыузы ғына тугел, бөтә байлығынды талап, барлык аяклы малыңды кыйып алып китеүе бар. Кызыңды йәштән үк

унан айырып алып, күсеп киткәнең өсөн һинән ус алмай калмаң ул. Эйе, көт тә тор, шулай итәсәк, ул...” (Konşak V. s. 135)

“...onu güç kullanarak yenmek mümkün değil, o hepimizden de güçlü. O gücüne dayanıp sadece Mayanhılıv’ı değil, bütün varını yoğunlu talan edip, ayaklı var malına kıyıp alıp gidebilir. Kızını gençken ondan ayırıp, küsüp gittiğimiz için senden öç almadan durmaz. Evet, bekle dur, böyle edecek o. (Bak da gör böyle yapacak.)...”

9. Kahraman karşımıza yarı tanrı, ilk ata veya ilk insan olarak çıkabilir.

Kuziykürpes ile Mayanhılıv Destanı’nın incelemeye tabi tuttuğumuz Konşak varyantında kahramanın yarı tanrı, ilk ata veya ilk insan olduğuna dair herhangi bir tespitte bulunulmamıştır. Ancak, Belyaev varyantında Kuziykürpes’in babası Karabay’ın ilk ata olmasa da ilk han ya da bey gibi bir statüye sahip olduğu ifade edilir. Karabay’ın bahsi geçen bu statüsü, ilk ata veya han olmaktan ziyade arkaik destandaki demiurg tipini hatırlatır.

“Eskiden İrtiş ırmağının doğduğu yerde, bir Başkurt uruğunda, Karabay adlı çok muhterem bir kişi yaşarmış. Onun yalnız çadır kurup yaşadığını gören diğer Başkurtlar da bu bölgeye gelip çadır kurarak yerleşmişler.

Karabay’ın mal-davarı çok imiş; uruktaşlarını da mal bakmaya heveslendiren oymuş...”³⁹ Parçadan, halka hayvancılığı öğreten ve onları bu konuda teşvik eden kişinin Karabay olduğu anlaşılmaktadır. Bu yönüyle Karabay, mitolojide insanlığa medeniyet unsurlarını getiren ve kullanmayı öğreten “demiurg” tipi ile benzerlik gösterir.

³⁹ Metin ERGUN-Gaynislam İBRAHİMOV, a.g.e., s. 381.

10. Türk destanlarında avcılık önemli bir meziyettir.

Av ve avla ilgili birçok olgu Başkurt destanlarının hemen hepsinde yer alan temel motiflerdir. Destanda kahraman olan kişiden mutlak suretle iyi bir avcı olması beklenir. Aksi halde, kahraman vasfına nail olmak mümkün değildir. Birçok destanda kahraman yiğitliğini ispat ederken avcılık ile ilgili hünelerlerini ortaya koyar. Avcılık sadece kahramana özgü bir uğraş değildir. Destanlarda halkın yaşantısı ile ilgili verilen bilgilerden anlaşılmaktadır ki, avcılık Başkurtların sosyal ve iktisadi hayatında varoluşlarından bu yana sürdürdükleri önemli faaliyetlerden biridir.

Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nda da Başkurtların avcılığa olan ilgisi belirgin bir şekilde işlenmiştir. Konşak varyantı, Küser Han ile Küsmez Han'ın birlikte çıktıkları bir av sahnesi ile başlar.

“Борон-борон заманда Күсәр менән Күсмәҫ тигән ике хан йәшәгән, ти. Улар икеһе бик дуҫ булып, бер-береһенә кунакка барышыр, кош сөйөп, төлкө алдырып, бергә һунарға йөрөшөр, булғандар, ти.

Шулай, кәзимгесә, Күсәр хан менән Күсмәҫ хан һунарза йөрөйзәр ине, ти...” (Konşak V. s. 124)

“Çok eski zamanlarda Küser ile Küsmez denen iki han yaşarmış, de. Onların ikisi çok iyi dost olup, birbirlerine konukluğa (misafirliğe) varışıp, kuş uçurup (avcı kuş atıp), tilki aldırıp, beraber avlanmaya giderlermiş, de.

Böyle, her zaman olduğu gibi Küser Han ile Küsmez Han ava gitmişler, de...”

Destanın kahramanı Kuzıykürpes, avcılıkta da hünere sahibidir. O, atının üstünde giderken avlanabilecek kadar usta bir avcıdır.

“Күк Толпар уның алдына килеп бақты, ти. Шунан Кузыйкүрпәс үзе менеп килгән дүнәнде Күк Толпарға аркыры һалып алды ла ‘һә’ тигәнсе хандың йылкы көтөүенә барып та сыкты, ти; етмәһә, юлда барғанда төрлө коштар атып алды, ти...” (Konşak V. s. 132)

“Gök Tulpar onun önüne gelip ayak bastı, de. Sonra Kuzıykürpes kendisinin bindiği kısrağı Gök Tulpar’a aykırı bağlayıp, ‘ha’ deyince hanın yıldı sürüsüne varıp da çıktı, de; hatta yolda giderken türlü kuşları vurup avladı, de...”

Gök Tulpar çok süratli bir attır. Kuzıykürpes’in Gök Tulpar ile kısa sürede katettiği yolu Küser Han çok uzun bir sürede alır. Kuzıykürpes’in, Gök Tulpar’ın üstünde yol alırken dahi kuş avlayabilmesi müthiş bir avcı olduğunun göstergesidir. Zira, Gök Tulpar gibi süratle giden bir atın üstündeyken nişan alıp vurmak iyi bir avcı bile olsa, sıradan birinin başarabileceği bir iş değildir.

11. Kahraman daima ilahî güçler tarafından korunur. (Yardımcı eren tipi / aksakal tipi)

Destan türünün merkezî kahramanı destan hangi çağda teşekkül ederse etsin mutlak suretle ilahî bir koruma altındadır. Arkaik destanlarda ilahî kuvvetin kahraman üzerindeki etkisi bariz bir şekilde fark edilmekteyken, tarihi dönemlerde teşekkül eden destanlarda sözü edilen ilahî koruma kalkını üstü örtülü bir üslupla ifade edilir. Kuzıykürpes ile Mayanhılıv, Başkurt halkının hayatına hayvancılık ekonomisinin şekil vermeye başladığı dönemlere ait bir destandır. Dolayısıyla, destanda olağanüstü motifler arkaik dönemi aksettiren destanlara nazaran daha az kullanılmıştır. Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı’nda sürdürülen hayat şartları daha realist bir çizgide seyrettiğinden, olağanüstü unsurların yoğun kullanımı hayvancılığın şekillendirdiği realist hayat şartlarıyla uyum göstermez.

İlahî varlıklara, mitolojik unsurlara ve benzeri oluşumlara dair tarih öncesi dönemlere ait inanış kalıplarının, tarihi dönemlere ulaşıldığında yeni zihniyet anlayışlarının gelişimi ile etkisini yitirdiği görülür. Fakat, kendine has yapısı gereği destan, bir milletin maddi-manevi kültürel gelişimine ait izleri bünyesinde gizli katmanlar halinde saklamaya devam eder. Başka bir ifadeyle, dikkatli bir araştırmacı tarihi dönemde teşekkül eden destanlarda, tarih öncesi çağlara ait verileri kolaylıkla fark edebilir. Hatta, tarihi gerçeklerle örtüşen destanlarda dahi bu kozmogonik dönem inanışlarının etkisi şaşırtıcıdır. Öyle ki, orta dönem kahramanlık destanlarında dahi birçok motifin kaynağını varoluş mitlerine kadar takip etmek mümkündür.

Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nda kahramana yardımcı olmak üzere gönderilen yardımcı unsurların başında kahramanın babasından kalan atı Gök Tulpar vardır. Gök Tulpar, ilahî menşeli bir at olması hasebiyle olağanüstü yeteneklere sahiptir. Kahramana macerası boyunca her konuda destek olur. Gök Tulpar “Başkurt Destanlarında Rastlanan At Tipi ve Özellikleri” başlığı altında ayrıca incelenecektir.

Kahramana babasından kalan savaş ve av araçları da ilahî menşeli unsurlardır. Kahraman bu araçları Gök Tulpar aracılığı ile elde eder ve macerası esnasında karşısına çıkan engelleri aşmak için kullanır.

“Кузейкүрпәс үзенең теләген әйтеп биргәс, Күк Толпар: ‘Хәзер мин минең аркамды телгеләп, унда атайыңдың батып калған алтын кашлы әйәрен, айбалтаһын, көмөш көзгөһөн, һунарға йөрөгәндә кейә торған кырма бүркән, көмөш бизәклә көмәрен ал да үземдә ошо йылғаның иң тәрән еренә индереп куй...”

Кузейкүрпәс Күк Толпарың аркаһын телгеләп, ул әйткән әйберзәрзе берәм-берәм алды ла, үзен йылғаның иң тәрән еренә индереп куйзы, аркаһы уңалғас, кире алып сыкты, ти...” (Konşak V. s. 127)

“Kuzıykürpes kendi dileğini söyleyince, Gök Tulpar: ‘Şimdi sen benim sırtımı dilip, orada batıp kalmış babanın altın kaşlı eyerini, aybaltasını, gümüş aynasını, ava giderken giydiği çatal kürklü başlığını, gümüş ile bezenmiş kemerini al da beni de işte şu ırmağın en derin yerine indirip koy...’

Kuzıykürpes Gök Tulpar’ın sırtını kesip, onun söylediği şeyleri teker teker aldı da, kendisini ırmağın en derin yerine indirip koydu, sırtı iyileşince, geri alıp çıktı, de...”

Kuzıykürpes, babasından kalan bahsi geçen ilahî menşeli vasıtaları yeryüzündeki mücadelelerinden ziyade olağan dışı engelleri aşarken kullanmaktadır. Başka bir deyişle, kahramanın yeryüzünde sıradan insanlara karşı verdiği mücadelelerde olağanüstü araçlar kullanmasına gerek yoktur. O, sıradan insanlardan çok daha güçlü yaratılmıştır. Kahramanın her an yanında olan ilahî kökenli tek yardımcısı atıdır. At, Türk destanlarının hepsinde kahramanın tamamlayıcısıdır. Atı olmayan ya da atını kaybeden kahraman yenilgiye sürüklenir. Bilhassa Başkurt destanlarında “at” motifi başlı başına bir ehemmiyet arz eder.

12. Kahramanın en önemli yardımcısı olağanüstü özellikleri olan atıdır.

Kuzıykürpes’in atı Gök Tulpar, ona babası Küsmez Han’dan kalmıştır. Gök Tulpar, konuşup uçabilen bir attır. Su menşeli bir at olması hasebiyle dinlenmek ve yaralandığında iyileşmek üzere ırmak veya göl dibinde bir süre istirahat eder. Ayrıca, Gök Tulpar kahramanın akıl hocasıdır. Olacaklara karşı Kuzıykürpes’i uyarmakta ve akıl vermektedir.

Gök Tulpar ile ilgili ayrıntılı izahat “Başkurt Destanlarında Rastlanan At Tipi ve Özellikleri” başlığı altında incelenmiştir.

13. Kahraman bir ülküyü gerçekleştirmek, yiğitliğini ispatlamak veya intikam almak için maceraya atılır.

Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı kahramanın evlenmek üzere çıktığı yolda yaşadığı serüvenleri konu eder. Ancak destanda evlilik temasının altına gizlenmiş birçok mesaj yer alır.

Destanda toplumun kabile dönemi ortak payda anlayışına dayalı hayat tarzını geride bırakıp, kişisel fayda prensibini benimsemeye başladığı görülür. Kişisel fayda anlayışının yerleşmesiyle şahsi mal-mülk edinimi önem kazanmıştır. Sahip olunan maddi zenginlik dünyevi iktidar ve prestijin kaynağını teşkil etmeye başlar. Kabile dönemi ya da kabilenin kuruluşunu konu alan destanlarda her şeyden önemli kabul edilen halkın mutluluğu ikinci plana geriler. Küser Han, Küsmez Han'a verdiği sözden cayar. Bunun nedeni Küsmez Han'ın ölümü ile liderliğini yaptığı uruğun güç kaybetmiş olmasıdır. O, kızı Mayanhılıv'ı mal-mülk sahibi, kudretli biri ile evlendirerek, tesis edilecek akrabalıktan çıkar sağlamayı ummaktadır. Aşağıda yer alan satırlarda Küser Han'ın bu amacı açıkça görünür. Dikkati çeken diğer bir ayrıntı, Küser Han'ın bu kararı verirken eşinin onayını başvurmasıdır. Bu ayrıntı aile mefhumunun bu dönemde nispeten değer kazandığına işaret eder.

“Кузейкүрпәстен ана шулай яманаты таралып китте, ти. Был хәл Күсәр хандың да эсен бошора башланы, ти. Маяанһылыузың кейәүе буласак Кузейкүрпәстен берзән етем булып, икенсенәң, уның шулай үз һүзле, шук малай булып үсәүе Күсәр ханға окшамай ине, ти. берзән-бер көн хан үзенең бисәһенә:

— Йә, бисәкәй, һин нисәк уйлайһың? берзән-бер кызыбыз Маяанһылыузы Кузейкүрпәскә кейәүгә бирһәк кызыбызға ла, үзебезгә лә хурлык бит! Был илде ташлап ете тау, ете ялан, ете дингез аша сығып китәбезмә әллә? Тине, ти.

Күсәр хандың бисәһе быға риза булды, ти... ” (Konşak V. s. 125)

“Kuzıykürpes’in işte böyle namı yayılıp gitti, de. Bu hal Küser Han’ın da içini tasalandırmaya başladı, de. Mayanhılıv’ın eşi olacak Kuzıykürpes’in birincisi yetim oluşu, ikincisi onun böyle kendi sözlü (başına buyruk) yaramaz oğlan oluşu büyüğü Küser Han’a hoş gelmedi, de. Günlerden bir gün han kendi eşine:

— Ya, karıcığım, sen nasıl düşünürsün? Günlerden bir gün kızımız Mayanhılıv’ı Kuzıykürpes’e gelin versek, kızımıza da kendimize de horluk olmaz mı? Bu ili bırakıp, yedi dağ, yedi ova, yedi deniz aşıp çıkıp gitsek mi? demiş de.

Küser Han’ın eşi buna razı olmuş...”

Kuzıykürpes, bu geçiş dönemleri arasında yaşanan çatışmaların ortasında kalır. Bir yandan feodal dönemin zenginlik ve iktidar hırsı ile mücadele ederken diğer yandan han olmanın kadim dönemden itibaren kişiye attettiği sorumluluklar, kahramanı ikilemde bırakır. Kahraman yaşanan değişimi kolaylıkla hazmedemez. Yeni dönemde ortaya çıkan sınıf farklılıkları onu rahatsız etmektedir. Kuzıykürpes’e zamanın değişen şartlarını annesi hatırlatır:

“Өйөр зә өйөр малың калыр,
Уны нисек итерһең, балам?
Нисек итерһең, балам?
Очоз за башһыз урман булып,
Уны нисек үтерһең, балам?
Нисек үтерһең, балам?
Икһез зә сикһез диңгез булып,
Уны нисек кисерһең, балам?
Нисек кисерһең, балам?

“Sürü sürü malın kalır,
Onu nasıl edersin, oğlum?
Nasıl edersin, oğlum?
Uçsuz başsız da orman olur,
Onu nasıl geçersin, oğlum?
Nasıl geçersin, oğlum?
Sonsuz sınırsız da deniz olur,
Onu nasıl aşarsın, oğlum?
Nasıl aşarsın, oğlum?

“Ете кабып, ете йотам” бүре килер,
Унан нисек касырдың, балам?

нисек касырдың, балам?...”

(Konşak V. s. 127-128)

“Yedisi kapıp, yedisi yiyeyim” diyen kurt gelir,
Ondan nasıl kaçarsın, oğlum?

Nasıl kaçarsın, oğlum?..”

Yukarıdaki dizelerde, kahramanın karşısına annesi tarafından mal kavramı çıkarılır. Kahramanın öncelikle sürü sürü malını düşünmesi gerektiğinin altı çizilir. Yolda karşısına çıkacak tehlikeler hatırlatılarak kahramandan geri dönmesi istenir. Oysa, arkaik destanlarda mal ve can kaygısı kahramanın düşüneceği son mesele bile değildir. Kahramanın tek kaygısı halkın ve insanlığın mutluluğunu tesis etmektir. Kahramanın annesine verdiği cevap Kuzıykürpes’in değişen ve çıkar üzerine kurulan yeni dünya anlayışına uyum sağlayamayacağını ifade eder. Onun haksızlığa tahammülü yoktur. Kahramanlık erdemi onu, sıradan insanlardan ayırmaktadır. Kahramana göre, gerçek zenginlik erdem sahibi olmakla ölçülmektedir.

“Өйөр зә өйөр малым калһа,
Бир йылкынан биш булып, әсәй,
Биш булып, әсәй,
Очоз за башһыз урман булһа,
Атайымдын айбалтаһы иш булып, әсәй,
Иш булып, әсәй,
Икһез зә сикһез диңгез булһа,
Атайымдын көмөш көзгөһө иш булып, әсәй,
Иш булып, әсәй,
“Ете кабып, ете йотам” бүре килһә,
Атайымдын Күк Толпары иш булып, әсәй,
Иш булып, әсәй...”

(Konşak V. s. 128)

“Sürü sürü malım da kalsa,
Bir yılkıdan beş olur, anne,
Beş olur anne.
Uçsuz başsız orman da olsa,
Babamın aybaltası eş olur, anne,
Eş olur anne.
Sonsuz sınırsız deniz de olsa,
Babamın gümüş aynası eş olur, anne,
Eş olur anne.
‘Yedisi kapıp, biri yutsam’ diyen kurt da gelse,
Babamın Gök Tulpar’ı eş olur anne,
Eş olur anne...”

Kuzıykürpes’in yukarıdaki sözleri kahramanın yolunu çizen değerleri açıkça belirlemektedir. Kahramanın malda mülkte gözü yoktur. Mal bugün elden gitse, yarın yine kazanılır. Ancak, Kuzıykürpes’e atalarından kalan bir takım değerler yok olduğunda, onları tekrar geri getirmenin yolu yoktur.

Kuzıykürpes, karşısına çıkacak engelleri babasından kalan eşyalarla aşacağını söyler. Bu eşyalar, esasında atalardan kalan moral değerleri sembolize etmektedir. Kahraman, atalarının mirasına sahip çıktığı takdirde önünde hiçbir engelin duramayacağını ifade eder.

Destanın sonu Kuzıykürpes için oldukça hazin bir tablo ile biter. Kahraman ölür. İlk bakışta bu hazin son, kahramanın hedefine ulaşamadığını düşündürse de, bu doğru bir tespit değildir. Destan, topluma vermek istediği mesaja göre kahramanın hayatını şekillendirmektedir. Kuzıykürpes'in ölümüyle, epik heyecanların yaşandığı ve olağanüstü varlıkların insanlar üzerinde etkileri olduğuna inanılan dönemlerin kapandığı mesajı verilir. Fakat, feodalitenin hakim olduğu bu dönemde ortaya çıkan sınıf farklılıkları ve haksız kazanç sağlama yolları eleştirilir. Dünyevi amaçlar peşinden koşulurken manevi değerlerin unutulmaması gerektiğinin altı çizilir.

Destanın merkezî kahramanı Kuzıykürpes dahi bu yeni dönemin çalkantısından etkilenmiştir. Gök Tulpar'ı çağırırken yakılması gereken üç kıldan birini unutması Kuzıykürpes'in bu zaafına işaret eder. Destanda kahramanın her ne şekilde olursa olsun zayıflık göstermesi kabul edilemez. Kuzıykürpes'in bu zayıflığa mahal vermesi eski destan döneminin tamamlandığı anlamına gelir. Öyle ki, ilahî nitelikli Gök Tulpar dahi aldığı yaralardan sonra kahramana yardım edemeyecek duruma gelmiştir. Bir başka deyişle, olağanüstü varlıkların insanın kaderi üzerindeki hükmü artık eskisi kadar etkili değildir.

Destan yeni hayata dair mesajlar verirken bu hayatın ortaya çıkardığı menfî yanları da eleştirmektedir. Eleştirinin kilitlendiği nokta Küser Han'dır. Kuzıykürpes ise, bu yeni dönemde kaybedilmemesi gereken moral değerlerin temsilciliğini üstlenmiştir. Destanın sonunda Küser Han, edinilen servetin alın teri ile değer kazanılması gerektiğini anlar. Ancak, bu gerçeği anlaması için kızını kaybetmesi gerekir. Böylece, bir takım manevi hasletlerin değerinin maddi unsurlarla ölçülemeyeceği mesajı verilir.

Destanda kahramanın amacına yönelik satır aralarında verilen mesajlar yukarıdaki gibi değerlendirdikten sonra, kahramanın harekete geçmesine neden teşkil eden asıl hadisenin üzerinde de durmak gerekir. Her şey yolunda giderken Kuzıykürpes'e, obasında yaşayan yaşlı bir kadının öfke anında, doğrudan kahramanın yiğitlik ile ilgili yeterliliğini zedeleyecek sözler söylemesi hareketin başlamasına vesile olan ilk nedendir. Yaşlı kadın, Kuzıykürpes'e "İyi bir yiğit olsaydın, nişanlın olacak kız seni bırakıp gitmezdi" diyerek, Kuzıykürpes'in kahramanlık vasfı ile ilgili değerlere saldırıda bulunur. Destanın merkezî kahramanını yaralayabilecek tek şey kahramanlık erdeminin yetersiz olduğunun düşünülmesidir. Dolayısıyla, yaşlı kadından bu sözü duymak kahramanı nişanlısından ayrı düştüğü için değil, bir kıza yiğit olarak layık görülmediği için harekete geçirir. Kahramanın damat veya eş adaylığının özellikle yiğitlik vasıflarının yetersizliğine bağlı olarak münasip bulunmaması kabul edilebilir bir durum değildir. İlk bakışta, Kuzıykürpes sırf bu anlamda kendini ispatlamak üzere yola çıkar.

14. Maceraya atılan kahraman yurdundan uzaklaşır.

Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nda da olaylar, kahramanın kendisinden kaçırılan bir nişanlısı olduğunu öğrenip onu bulmak üzere evden uzaklaşması ile başlar. Kuzıykürpes'in çıktığı yol uzun bir yoldur. Küser Han, Kuzıykürpes'in kendilerini bulmasından çekinerek çok uzağa göçmüştür.

“Шунан әсәһе кызый курмастың усты бешереп алып барыуына тузмәй: ‘Һиңә кәләш булырға тейешле кыз, Күсәр хан кызы Маянһылыу ине. Һиңә бирмәҫ өсөн, атаһы күптән инде ете тау, ете ялан, ете диңгез аръяғына алып китте’, тип әйтте, ти...” (Konşak V. s. 126)

“Bundan sonra annesi, sıcak kavurmanın elini yakmasına dayanamayıp: ‘Sana gelin olması söz verilen kız, Küser Han’ın kızı

Mayanhılıv idi. Sana vermemek için, babası çok önceden yedi dağ, yedi ova, yedi deniz arkasına alıp gitti', diye söyledi, de..."

Kuzıykürpes, Mayanhılıv'a ulaşabilmek için yedi dağ, yedi ova, yedi deniz aşmak zorundadır. Kahraman sürekli ilerler. Böylece gittikçe evinden uzaklaşmış olur. Çok uzun olduğu anlaşılan bu yolda Kuzıykürpes'e Mayanhılıv'ın bıraktığı işaretler yardımcı olur.

"Кузейкүрпәс тағы ла алға китте, ти. Бара торғас, юлаусылар кунып киткән бер урынға килеп туктаны, ти. Кузейкүрпәс Күк Толпарынан төшөп, ут яккан урынды һәрмәштереп караһа, көл эсенән кара күмер булып көйгән сәсикмәк табып алды, ти. Был 'Кузейкүрпәс мине эләп килә торған булһа, табып ашар' тип, Маянһылыу күмеп киткән сәсикмәк ине, ти. Кузейкүрпәс сәсикмәкте татып карағас, 'барыр юлым бик озон икән шул әле' тип уйланы, ти. Бер аз барғас, ул икенсе бер урында ла шулай ук юлаусылар туктаған урынды караһа, көл эсенән тағы ла бер сәсикмәк тапты, ти. Быныһының яртыһы көйгән, яртыһы көймөгәйне, ти. Кузейкүрпәс тағы ла алға китте, ти..." (Konşak V. s. 129)

"Kuzıykürpes, daha da ileri gitti, de. Vara gide, yolcuların konup gittiği (mola verdiği) bir yere gelip durdu, de. Kuzıykürpes, Gök Tulpar'ından inip, ateş yakılan yeri yoklayıp bakınca, külün içinden kara kömür gibi olmuş yanmış ekmek buldu, de. Bu 'Kuzıykürpes beni izleyip gelecek olursa, bulup yer' diye, Mayanhılıv'ın gömüp gittiği ekmek idi, de. Kuzıykürpes ekmeği tadıp bakınca, 'varacak yolum çok uzun imiş demek ki' diye düşündü, de. Biraz daha gidince, o ikinci bir yerde de böyle yolcuların durduğu yere baksa, külün içinde bir ekmek daha buldu, de. Bu seferkinin yarısı yanmış, yarısı yanmamıştı, de. Kuzıykürpes daha da ilerledi, de..."

Kuzıykürpes ilerledikçe, Küser Han'ın at, koyun ve sığır sürülerine ulaşır. Bu sürülerin çobanlarından Küser Han'ın evini öğrenerek yoluna devam eder ve nihayet Küser Han'a ulaşır. Ne kadar uzun olursa olsun

kahraman yolu başarı ile geçer. Aksi halde kahraman olamaz. Esas mücadele kahramanı yolun sonunda bekler.

15. Kahraman mücadelesinin büyük bir bölümünde veya en tehlikeli durumlarda genellikle yalnızdır.

Kuziykürpes, Mayanhılıv'a varmak üzere çıktığı uzun yolda ve Küser Han'ın obasında geçirdiği süre boyunca tek başınadır. Tek arkadaşı atı Gök Tulpar'dır. Aslında Gök Tulpar'ın olağanüstü özellikleri düşünüldüğünde kahramanın pek de yalnız sayılmadığını kabul etmek gerekir. Çünkü, Gök Tulpar bir arkadaştan beklenenlerin çok daha fazlasını ifa etmektedir.

16. Kahraman cesurdur. Kendisi ile denk güç ve yaradılıştaki olmayanlarla savaşmaz.

Destan boyunca Kuziykürpes'in herhangi bir ihanetine ya da namertliğine rastlanmaz. Türk destan kahramanlarının belki de en temel ortak özelliği dürüstlük ve mertlik timsali olmalarıdır. Kuziykürpes'in daha çocuk yaştan itibaren bu değerleri taşıdığı anlaşılmaktadır.

“Кузейкүрпәс йәшкә бәләкәй булһа ла көрәштә үзенән оло балаларзы үз алдына сығармай ине, ти. Уйында, асыуландыра калһалар, балаларзың ашыктарын, бураларын талап кайтып киткән сактары ла булғылай ине, ти. Ләкин, был уйынсыктарзы шунда ук кире килтереп бирер ине, ти...” (Konşak V. s. 125)

“Kuziykürpes yaşça küçük olsa da güreşte kendinden büyük çocukları kendi üzerine çıkarmazdı, de. Oyunda sinirlendirilirse, çocukların aşıklarını, baltalarını kapıp dönüp gittiği zamanlardı, de. Ama bu oyuncakları daha sonra geri getirip verir idi, de...”

Kuzıykürpes çocukluk çağında dahi herkesin hakkına riayet eder. Kahramanın güçlü olması diğerlerini tedirgin etmesi için bir neden oluşturmaz. O sahip olduğu yetenekleri rahatsız edici unsurları engellemek için kullanır.

Mayanhılıv'ın iki ağabeyinden büyüğü, öldürmek üzere Kuzıykürpes'e saldırır. Ancak, vuruşarak Kuzıykürpes'i yenmek mümkün değildir. Mayanhılıv'ın büyük ağabeyi, Kuzıykürpes'e denk bir yiğit değildir. Kuzıykürpes onun silahını daha ilk hamlesinde elinden alır ve onu etkisiz bırakır. Fakat, canına kastetmiş olmasına rağmen düşmanına karşılık vermez. Çünkü, Mayanhılıv'ın büyük ağabeyini yenmek Kuzıykürpes'e hiçbir şey sağlamayacaktır. Herhangi bir insanı öldürmek kahramanlık erdemi ile bağdaşmaz. Kahraman en az kendisi kadar güçlü bir rakibi yendiği takdirde saygı ve takdir görebilir.

“Кузыйкүрпәстең янына, беренсе булып, Маянһылыузың ике ағаһы килеп етте, ти. Беренсе ағаһы кылысы менән Кузыйкүрпәскә сабайым, тип һелтәнгәйне, Кузыйкүрпәс айырата бер таһыллык менән уның кылысын кулынан кайырып алды ла урталай һындырып ташланы, ти. Шунан уға, минән бүләк булһын тип, атаһынан калған кырма бүркен бирзе, ти...” (Konşak V. s. 137-138)

“Kuzıykürpes'in yanına ilk olarak Mayanhılıv'ın iki ağabeyi gelip yetti, de. Birinci ağabeyi kılıcı ile Kuzıykürpes'e keseyim diye salladığında, Kuzıykürpes fevkalâde bir maharetle onun kılıcını elinden düşürüp aldı da ortasından kırıp attı, de. Sonra ona, benden hediye olsun diyerek babasından kalan zırhlı kürk şapkayı verdi, de...”

17. Kahraman kendisine düşman olan varlıklarla hatta gerektiğinde babası ile de mücadele eder.

Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nda kahramanın babası ile arasında herhangi bir problemin varlığından söz edilmemektedir. Kahramanın babası Kūsmez Han, Kuzıykürpes daha çok küçükken vefat etmiştir.

“Берзән-бер көндө Кузыйкүрпестөң атаһы ауырып китте, ти. Тирә-яктағы бөтә им-томсоларзы, бағыусыларзы килтереп, ишләп, бактырып караһалар за, уларзың береһе лә ярзам итә алманы, ти. Күсмәс хандың ауырыуына дарман табылманы, ул шулай итеп үлеп тә китте, ти. Кузыйкүрпәс әсәһе менән генә калып, етем бала булып йөрөй башланы, ти...” (Konşak V. s. 125)

“Günlerden bir gün Kuzıykürpes'in babası hastalanıp gitti, de. Yakın civardaki bütün devacı ve otacılar, bakıcılar getirilip tedavi ettirilip baktırılsa da, onların hiçbiri de yardım edemedi, de. Kūsmez Han'ın hastalığına derman bulunamadı, o böylece ölüp gitti, de. Kuzıykürpes, annesi ile kalıp, yetim çocuk olarak yaşamaya başladı, de...”

Destanın en geniş varyantı olan Belyaev varyantında da kahramanın babası ile herhangi bir mücadeleye giriştiğine rastlanmaz. Hatta, Kuzıykürpes babası ile ava çıkar, beraber avlanır. Kūsmez Han, oğlunu bizzat kendisi eğitir ve kahraman babasının ölümünden sonsuz üzüntü duyar.

18. Macerada birçok zorlukla karşılaşılır.

a. Olağanüstü Varlıklar (Devler, canavarlar, cadılar vb...)

Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nda, insanoğlunun tabiata dair sırların büyük bir kısmını çözdüğünü tespit ederiz. Fakat, destandan fantastik

öğelerin bütünüyle çıkmış olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak, etkileri asgari düzeydedir.

Olağan dışı dünyaya ait unsurlar, kahramanın karşısına engel olarak çıkar. Kuzıykürpes'in karşılaştığı olağan dışı unsurlar dev, canavar ya da benzerleri değildir. O, tabiatın gizemi hâlâ çözülememiş taraflarıyla mücadele eder. İnsanoğlu için gizemini korumaya devam eden bu unsurların olağanüstü güçleri olduğuna inanılır. Bunlardan ilki "uçsuz bucaksız, sık, karanlık orman"dır. Kahraman bu olağan dışı gizemli engeli babasından kalan, sihirli özelliklere sahip aybalta ile aşar. İkinci engel, "sonsuz-sınırsız deniz"dir. Bu engel de aybalta ve benzer niteliklere sahip gümüş ayna ile aşılar. Üçüncü engel kahramanın aşması gereken bir dağın eteğinde karşısına çıkan yedi aç kurttur. Kuzıykürpes, Gök Tulpar sayesinde bu engeli de başarıyla atlatır.

Engeller aşıldıktan sonra geriye dönüp bakan Kuzıykürpes annesini görür. Annesi bütün bu engelleri Kuzıykürpes'in yoluna kendisinin koyduğunu itiraf eder. Aslında bu engeller kahramanın kendini gerçekleştirip kimlik bulma yolunda bilinçaltında sakladığı korkularıdır. Korkularından kurtulan kahraman ayakları üzerinde durmayı başarabileceğini ispatlar. Ayrıca, kahraman kazandığı psikolojik zaferle toplumda birey olarak kendini kabul ettirmiş olur. Daha önce de değinildiği üzere kadim dönemlerden itibaren uzun bir süre erkeğin evlenebilmesi, toplum içinde kendini ispatladığı bir başarı kazanmasını gerekli kılmıştır. Bugün dahi erkeğin evlenebilmesi için kendi ayakları üzerinde durabileceği bir pozisyona sahip olması beklenir. Nitekim, kahraman olağan dışı kabul edilen bu engelleri aştıktan sonra macera için annesinin onayını alır.

“Эй китте, эй китте, ти. Кузыйкүрпәс, бара торғас, ochoз-кырыйһыз, дәм караңғы урманға килеп етте, ти. Шул вакыт Күк Толпар телгә килеп:

— Атайыңдың айбалтаһын ташла! Тине, ти.

Кузейкүрпәс атаһының айбалтаһын ташлап ебәргәйне, оһоз-кырыйһыз дәм караңғы урманың уртаһынан туп-тура юл һалынды, ти. Шунан Кузейкүрпәс айбалтаһын алды ла шул юлдан елдереп Күк Толпар менән үтеп тә китте, ти.

Эй китте, эй китте, ти, Кузейкүрпәс, бер ваҡыт икһез-сикһез диңгез янына барып етте, ти, был. Шул ерҙә Күк Толпар телгә килеп:

— Атайыңдың көмөш көзгөһөн ташла! тип әйтте, ти.

Кузейкүрпәс атаһының көмөш көзгөһөн ташлап ебәргәйне, икһез-сикһез булып йәйелеп яткан диңгез аша бөгөлөп-һығылып торған быяла күпер һалынды, ти. Кузейкүрпәс, көмөш көзгөһөн алып, ана шул бөгөлөп-һығылып торған күперҙән Күк Толпары менән елдереп сығып китте, ти.

Диңгез аркыры һалынған был күперҙе сыккас, эй китте, эй китте, ти, Кузейкүрпәс, бара торғас, бер тау итәгенә килеп етте, ти, был. Караһа, каршы яктан ауыззарын асып, тештәрен ыржайтып, “ете кабып, бер йотам” ете бүре килеп сыкты, ти. Шул сак Күк Толпар телгә килеп:

— Камсың менән минең уң як кабырғама һук, һул кабырғамдан кан атылып сығырлык булһын, ә үзең күзеңде йом, тип әйтте, ти.

Кузейкүрпәс Камсы менән Күк Толпарың уң кабырғаһына һукайһы, һул кабырғаһынан кан атылып сыкты, ти. Үзе күзҙәрен йомдо, шул арала Күк Толпар, ел кеүек оһоп, бүреләрҙе үтеп тә китте, ти. Шунан Күк Толпар:

— Инде күзеңде ас та, артына әйләнеп кара, тине, ти.

Кузейкүрпәс күзең асып артына әйләнеп караһа, әле тороп калған тау башында, сәстәрен туззырып, әсәһе бағып тора, ти. Шул тау башынан әсәһе:

— Улым, мин һиңә күпме каршылык күрһәттем, сәстәремде караурманиттем, күзйәшемде, диңгез, етебөрсәне, ете бүре иттем, барыһын да үтеп сыктың, батыр егет икәнһең, барыр юлың да, кайтыр юлың да уң булһын инде! тип кыскырып калды, ти...” (Konşak V. s. 128)

“Gitti, gitti de, Kuzıykürpes, vara dura, uçsuz bucaksız, sık karanlık ormana gelip yetti, de. O zaman Gök Tulpar dile gelip:

— Babanın aybaltasını fırlat! dedi.

Kuzıykürpes babasının aybaltasını fırlatıp gönderdiğinde, uçsuz bucaksız sık karanlık ormanın ortasında dümdüz yol ortaya çıktı, de. Sonra Kuzıykürpes aybaltasını aldı da, o yoldan dört nala Gök Tulpar’la geçip gitti, de.

Gitti, gitti de, Kuzıykürpes, bir vakit sonsuz hudutsuz deniz kenarına varıp yetmiş, de, bu. O yerde Gök Tulpar dile gelip:

— Babanın gümüş aynasını fırlat! diye söyledi, de.

Kuzıykürpes babasının gümüş aynasını fırlatıp gönderdiğinde, sonsuz hudutsuz yayılıp duran denizden eğilip bükülerek cam bir köprü ortaya çıktı, de. Kuzıykürpes, gümüş aynasını alıp, işte o eğilip bükülen köprüden Gök Tulpar’ı ile beraber dört nala çıkıp gitti, de.

Deniz üstünde ortaya çıkmış bu köprüye çıkınca, gitti de gitti. Kuzıykürpes, vara dura, bir dağ eteğine gelip yetti, de, bu. Görse ki, karşı tarafta ağızlarını açıp, dişlerini gıcırdatıp, ‘yedisi kapıp, biri yutayım’ yedi kurt gelip çıktı, de. O zaman Gök Tulpar dile gelip:

— Kamçın ile benim sağ tarafımdaki kaburgamı kes, sol kaburgamdan kan fışkırıp çıkacak olsun, e kendin gözünü yum! diye söyledi, de.

Kuzıykürpes kamçı ile Gök Tulpar'ın sağ kaburgasını kesti, sol kaburgasından kan fışkırıp çıktı, de. Kendi gözlerini yumdu, o arada Gök Tulpar, yel gibi uçup, kurtları geçip de gitti, de. Sonra Gök Tulpar:

— Şimdi gözünü aç da, durup arkana bak, dedi, de.

Kuzıykürpes gözünü açıp durup arkasına baksa, işte o dağ başında, saçlarını dağıtıp, annesi durmaktadır, de.

O dağ başından annesi:

— Oğlum ben sana çok mu kötülük gösterdim, saçlarımı kara orman ettim, göz yaşımı deniz, yedi pireyi yedi kurt ettim, hepsini de geçip çıktın, batır yiğit imişsin, varır yolun da, döneceğin yolun da esen olsun şimdi!, diye bağırıp kaldı, de...”

b. Kötü akrabalar ve yakınlar (Kardeş, eş, arkadaş vb...)

Kuzıykürpes'in düşmanları arasında akrabası olan biri yoktur. Ancak, kahramanın düşmanının kayınpederi olması hasebiyle bir hısımlıktan söz etmek mümkündür. Kuzıykürpes'in nişanlısı Mayanhılıv'ın babası Küser Han, kahramanın babasına verdiği sözü yerine getirmeyerek ihanet etmiştir. Kahramanın bu ihaneti kabullenip kendisi ile sözü kesilen bir kızın başkasıyla evlendirilmesine müsaade etmesi söz konusu değildir. Bu nedenle Kuzıykürpes, Mayanhılıv'ı geri almak üzere yola çıkar ve Küser Han'ı bulur. Kuzıykürpes'in olağanüstü gücü Küser Han'ı hile yaparak ondan kurtulmaya mecbur bırakır. Kurnaz ve kötü niyetli kahyasının da etkisiyle Kuzıykürpes'i öldürmeye karar verir.

“Кутыр башлы колтор таз:

— Ханым, төптәнерәк уйлап караһаң, Кузыйкүрпәсте үлтермәй тороп, унан котолоп булмашына үзең дә ышанырһың, тип һүз башланы, ти, ул. Әммә быны хәйләһез-ниһез генә булдырып булмай. Ни өсөн

тиһән, уны көс менән еңеү мөмкин тугел, ул бөтәбеззән дә көслө. Шул көсөнә таянып, ул Маянһылыузы ғына тугел, бөтә байлығынды талап, барлык аяклы малыңды кыйып алып китеүе бар... туй яһаған булырға ла Кузыйкүрпәсте бал эсереп иҫертергә. Шунан уны бейергә төшөрәһең. Бейегәндә, иҫерәүе еткәнлектән, башы әйләнәп, сайкала башлар. Шунан инде уны, әзерәк айныһын тигән булып, ситкәрәк алып китәһең дә башына һуғып үлтерәһең... Кузыйкүрпәстән котолой өсөн башка сара юк, ханым...”(Konşak V. s. 134-135)

“Kel başlı kibirli uyuz Karagol:

— Hanım, mantıklı düşünüp bakarsan, Kuzıykürpes'i öldürmeden ondan kurtulmak gerektiğine kendin de inanırsın, diye söze başlamış da, o. Yani, bunu hilesiz yapmak mümkün olmaz. Neden dersen, onu güç kullanarak yenmek mümkün değil, o hepimizden de güçlü. O, bu gücüne dayanıp, sadece Mayanhılıv'ı değil, bütün varlığını talan edip, ayaklı bütün malına kıyıp alıp gidebilir...düşün esnasında da Kuzıykürpes'e bal içirip sarhoş edelim. Sonra onu oyuna çağırırsın. Oynayınca sarhoş olduğundan, başı dönüp yalpalamaya başlar. Ondan sonra onu, ayılsın diye yüzüne vurmak için, uzak bir yere alıp gidersin de, başını kesip öldürürsün...Kuzıykürpes'ten kurtulmak için başka çare yok, hanım...”

Kuzıykürpes'in müstakbel kayınpederi Küser Han, uzun bir süre düşündükten sonra kahyasının bu planını uygulamayı kabul eder. Küser Han'dan başka kahramana kötülüğü dokunan başka bir akraba ya da hısımdan söz edilmez.

c. Ülkeyi yöneten kötü liderler.

Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nda kahramanın babası Küsmez Han, bağlı oldukları uruğun hanı durumundadır. Küser Han da Küsmez Han'a yakın yerleşmiş başka bir uruğun hanıdır. Küsmez Han'ın idareciliği ile ilgili

olumsuz herhangi bir durum söz konusu değildir. Fakat, Kuzıykürpes'in Mayanhılıv'ı bulmak üzere çıktığı yolda karşılaştığı Küser Han'ın sürülerinin çobanları durumlarından pek de memnun değildir. Çobanların özellikle yakındıkları konu Küser Han'ın cimriliğidir. Küser Han, birden çok kişinin yapabileceği işi bir kişiye yaptırmaktadır. Bir kişi daha fazla kişinin yapabileceği işi yapıp, tek kişi parası almaktadır. Küser Han'ın bu tutumu Türk hanlık sistemine uygun bir davranış tarzı değildir. Türk hanları, halkının refahı ve emniyeti için yaşar. Türk devlet idareciliği bu terbiye üzerine inşa edilmiştir.

Küser Han, bilinen Türk han modeline uymaz. Fakat, kahramanın mücadelesi doğrudan Küser Han'ın idareciliğini hedef almamaktadır. Kahraman, Küser Han nezdinde benzeri herkese karşıdır. Başka bir deyişle, kahraman halkın ezildiği bütün idari ve ideolojik uygulamaları eleştirmektedir. Eleştirinin odaklandığı nokta, devletin idari sorumluluğunu üstlenen kişilerin maddi menfaat ve siyasi iktidar hırsı ile halkı sömürmeleri yani şahsi çıkarlarını halkın üstünde tutmalarıdır. Kuzıykürpes, Küser Han'ın egoist ve materyalist özelliklerini gayri ahlâki bulmaktadır. Kuzıykürpes, bu gayri ahlâki yapıya düşmandır. Küser Han üzerinden bu anlayış eleştirilir. Ancak, destanda konuyla ilgili sıcak çatışma sahnelerine yer verilmemektedir. Yukarıda da değinildiği üzere, eleştiri Küser Han'ın çalışanlarının ifadeleri ile ortaya konulmaktadır.

“Күп тә үтмәне, алышта бер йылкы көтөүе башланы, ти...Шунан ул көтөү эргәһенә барып, көтөүсә карттан иҗәнлек-һаулык һорашты, ти.

Көтөүсә карт Кузейкүрпәстән:

— Ни эшләп йөрөйһең, кайза бараһың, балам? тип һораны, ти.

— Эшкә ялланырға ине, бабай, һинең байың кем була, мине алмашмы икән? Тине, ти, Кузейкүрпәс.

Көтөүсә карт:

— Беззең Күсәр хандан кеше артмаҫ, әйзә, бөгөн бында кунып кит, без килгән кешегә бер баш йылкы һуйып, кунак итмәйенсә ебәрмәй торғанбыз, тине, ти...

Кузыйкүрпәс, бара-бара, бер һыйыр көтөүенә тап булды, ти. Күк толпарынан йәнә өс кыл алып, үзен бушатып ебәрзе лә үзе көтөүсә эргәһенә барзы, ти.

Көтөүсә карт унан:

— Йә, улым, низәр бөтөлөп йөрөйһең, кайза бараһың?, тип һораны, ти.

— Бабай, берәй эшкә ялланырға тигәйнем, һеззең ханығызза эш табылмаҫмы икән?, тип әйтте, ти, Кузыйкүрпәс.

Көтөүсә карт:

— Һай, беззең Күсәр хандан кеше артмаҫ. Әйзә, бында кунып кит, без килгән кешеләргә бер һыйыр һуя торғанбыз. Кунак булырһың, иртән китерһең, тине, ти...

Кузыйкүрпәс өс бөртөк кылын өтөп, тағы Күк толпарына менеп китте лә, кискә табан куй көтөүсәһенә барып етте, ти.

Кузыйкүрпәс көтөүсенән:

— Был кем куйзары, бабай?, тип һораны, ти.

Көтөүсә карт:

Был Күсәр хан куйзары, ә һин үзең кайза бараһың, ни эшләр йөрөйһең, улым?, тип һораны, ти.

— Берәй эшкә ялланырға ине, бабай, һеззең ханығызға кеше кәрәкмәйме?, тине, ти, Кузыйкүрпәс.

Куй көтөүсәһе:

— Беззең Күсәр хандан кеше артамы һуң! Әйзә, бөгөн бында кунып кит, без килгән кешегә бер куй һуя торғанбыз, кунак булырһың...”
(Konşak V. s. 129-131)

“Çok da geçmeden, uzakta bir at sürüsü görünmeye başladı, de...Sonra o, sürünün yanına varıp, ihtiyar çobandan sağlık esenlik sordu, de.

İhtiyar çoban Kuzıykürpes'e:

— Ne yapıyorsun, nereye gidiyorsun oğlum?, diye sordu de.

— İşim kiralık (geçici) idi baba, senin ağan (patronun) kimdir, beni almaz mı? dedi Kuzıykürpes.

İhtiyar çoban:

— Bizim Küser Han'ın kişisi artmaz, haydi bugün burada misafir ol, biz gelen kişi için bir baş at kesip konuk etmeyince göndermeyiz, dedi, de...

Kuzıykürpes gide gide bir sığır sürüsüne rastladı, de. Gök Tulpar'dan yine üç kıl alıp kendisini çözüp gönderdi de, kendi sürünün yanına vardı, de.

İhtiyar çoban ona:

— Ey, oğlum nerden çıkıp gelmekteisin, nereye gidersin? Diye sorar.

— Baba, bir işe girmek istiyorum, sizin hanınızda iş bulunmaz mı? der Kuzıykürpes.

İhtiyar Çoban:

— Hay, bizim Küser Han'ın kişisi artmaz. Haydi burada konuk ol, biz gelen kişilere bir sığır kesmeden bırakmayız. Misafir olursun, yarın gidersin, dedi de...

Kuzıykürpes üç tane kılı yakıp, yine Gök Tulpar'ına binip gitmiş de, geceye kadar koyun çobanına varıp yetiştii, de.

Kuzıykürpes çobana:

— Bunlar kimin koyunları, baba? diye sordu, de.

İhtiyar çoban:

— Bunlar Küser Han'ın koyunları, e sen kendin nereye gidiyorsun, ne iş yapıyorsun oğlum? diye sordu, de.

— Bir işe girmeyi dilemekteyim baba, sizin hanınıza biri lazım mı? dedi de, Kuzıykürpes.

İhtiyar çoban:

— Bizim Küser Han'ın kişisi artar mı? Haydi bugün burada misafir ol, biz gelene bir koyun keseriz, misafir olursun..."

Kuzıykürpes'in en tehlikeli düşmanı Küser Han'ın kahyasıdır. Kel başlı kibirli uyuz lakabı ile anılan Kahya Karagol destanda her yönüyle kötülüğün temsilcisidir. Küser Han'ın himayesinde varlık sürdüren kahya aynı zamanda Küser Han'ın danışmanı konumundadır. Kahya da tıpkı Küser Han gibi şahsi beklentilerini temin için hareket eder. Bu anlamda ekmeğini yediği Küser Han'ı kandırmaktan çekinmez ve onun imkanlarını şahsi arzularının gerçekleşmesi yolunda sinsice kullanır. Küser Han, kızı Mayanhılıv'ı yetim olduğu için Kuzıykürpes'e bile yakıştıramazken, Kel başlı kibirli uyuz lakaplı kahyası Karagol'un gözü Mayanhılıv'dadır. Kahya evli olmasına rağmen bu çirkin arzusuna nail olabilmek için her yolu dener ve nihayet Kuzıykürpes'in hayatına haince son verir.

“Ни өсөн тиһәң, көзгөлә бөтәһе лә асык күренеп тора ине, ти: Кутыр башлы колтор таз Карағол, боҫоп кына сук тирәк янына барған да, шунда моңайып ултырған Кузыйкүрпәсте бысак менән сәнсеп үлтергән, ә хәзер ул Кузыйкүрпәстең кәмәрен сисеп, кама тунын һалдырып тора ине, ти. Сук тирәк яны тыптын, бер кемдә юк, тик тирәк башында бер карға менән бер һайыҫкан ғына Кутыр башлы колтор таззың тизерәк китеүен кәтәп ултыра ине, ти...” (Konşak V. s. 138)

“Ne için dersiniz, aynada herşey açıkça görünmekteymiş: Kel başlı kibirli uyuz Karagol, sessizce (gizlice) saçaklı kavak yanına varmış da, orada dertli oturmuş Kuziykürpes'i bıçak ile kesip öldürmüş ve şimdi o Kuziykürpes'in kemerini çözüp, samur kıyafetini çıkarmaktaydı, de. Saçaklı kavağın etrafı tın-tın, hiç kimse yoktur, sadece kavak başında bir karga ile bir saksağan Kel başlı kibirli uyuzun çabucak gitmesini bekleyip oturmaktadır, de...”

ç. Sihir, entrika, hile. (Kahraman uykuya dalınca entrika ile karşılaşır.)

Kuziykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nda sihir motifi kahramanın annesi tarafından kullanılmıştır. Ancak, kahramanın annesinin amacı Kuziykürpes'e zarar vermek değil, zarar göreceğini düşündüğü bir maceradan onu alıkoymaktır. Bir başka açıdan değerlendirildiğinde ise, annenin sihir kullanarak oğlunun önüne engeller çıkarmasının nedeni, Kuziykürpes'in ilerleyeceği yolda karşısına çıkacak muhtemel sorunlara karşı kahramanı bilinçlendirmek veya hazırlamaktır. Türk destanlarında kahraman her ne olursa olsun büyüklerinin veya erenlerin rızasını alarak yiğitliğe soyunur. Bu onayı almak için kahramanın kendini ispat etmesi beklenir. Büyüklerin onayı alınmadan çıkılan yolda, kahraman daima bir eksiklik hisseder ve onu koruyan ilahî kalkanın gücü zayıflar. Kuziykürpes, annesinin arzusu hilafına yola çıkar. Atı Gök Tulpar bu konuda onu uyarır ve annesini nasıl ikna etmesi

gerektiğini izah eder. Annenin her bir yakarışına Kuzıykürpes bir cevap bulur. Oğlunun çıktığı yoldan geri dönmeyeceğini anlayan anne, bu defa onu sınavarak mücadeleye hazırlar.

Kuzıykürpes'in annesinin sihir kullanarak oğlunun karşısına bir takım olağan dışı engeller çıkarmasından şaman benzeri niteliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle, arkaik Türk destanlarında şaman kadınların destan içinde önemli görevler yürüttüklerine şahit olunmaktadır. Destan kahramanına gelecekle ilgili bilgi veren, ona yapması gerekenleri bildiren ve kahramanı yiğit olması için hazırlayan şaman kadınlardır. Şaman kadınlar birçok yeteneğe sahiptirler ve destan kahramanını bu yetenekler sayesinde sürekli korumaktadırlar.⁴⁰ Başkurt destanlarından Ural Batır, Akbozat, Zayatülek ve Hıvhlıv vb. destanlarda kahramanın atından sonraki en önemli yardımcısı ve koruyucusu kadındır. Üstelik bu kadın tiplerin hemen hepsi bir takım sıra dışı yeteneklere sahiptir ve bir taraftan yeryüzü diğer taraftan yeraltı veya üstü âlemi ile ilişki halindedir. Kahramanın koruyuculuğunu yapan kadın tiplerin bu özellikleri akla anaerki döneminde büyük güç sahibi oldukları bilinen kadın şamanları getirmektedir. Sahip olduğu nitelikler açısından Kuzıykürpes'in annesinin, bu kadın şamanların yansıması olduğu düşünülebilir.

Kuzıykürpes ile Mayanhılv Destanı'nda kahramanın yeteneklerini geliştirmesi ve bütün kalbiyle mücadelesine odaklanmasını sağlamak üzere kullanılan sihir motifinden sonra, "yiğitlik" vasfının onaylandığı anlaşılmaktadır.

“Шул тау башынан әсәһе:

— Улым, мин һиңә күпме каршылык күрһәттем, сәстәремде караурманиттем, күзйәшемде, диңгез, етебәрсәне, ете бүре иттем,

⁴⁰ Şakir İBRAHİM: a.g.e., 72-74.

барыһын да үтеп сыктың, батыр егет икәнһең, барыр юлың да, кайтыр юлың да уң булһын инде! тип кыскырып калды, ти...” (Konşak V. s. 128)

“O dağ başından annesi:

— Oğlum ben sana çok mu kötülük gösterdim, saçlarımı kara orman ettim, göz yaşımı deniz, yedi pireyi yedi kurt ettim, hepsini de geçip çıktın, batır yiğit imişsin, varır yolun da, döneceğin yolun da esen olsun şimdi!, diye bağırıp kaldı, de...”

Destanda kahramana kurulan tuzakların tamamı Küser Han ve onun buyruğu altındaki kişilerce düzenlenmektedir. Daha önce de müteakip kereler belirtildiği üzere, kahramanı güç kullanarak adil bir vuruşmada bertaraf etmek mümkün değildir. Bu nedenle, düşman cenahın kullanabileceği tek silah hiledir. Kuziykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nda da Kuziykürpes'ten kurtulabilmek için Küser Han ve en sadık adamı olduğunu düşündüğü kel başlı kibirli uyuz Karagol, hileye başvurur.

“— Шулай булғас, ни эшләргә кәрәк һуң? тип, Күсәр хан Култыр башлы колтор таззың һүзен бүлерзе, ти.

— Бының өсөн ялған туй уззырырға кәрәк, тип әйтте, ти, Култыр башлы колтор таз. Маянһылыузы Кузыйкүрпәскә бирәм тип, зур табын короп, туй яһаған булырға ла Кузыйкүрпәсте бал эсереп иҫертергә. Шунан уны бейергә төшөрәһең. Бейегәндә, иҫереүе еткәнлектән, башы әйләнәп, сайкала башлар. Шунан инде уны, әзерәк айныһын тигән булып, ситкәрәк алып китәһең дә башына һуғып үлтерәһең... Кузыйкүрпәстән котолой өсөн башка сара юк, ханым...

Күсәр хан был турала көз буйы уйланы, кыш буйы уйланы ла, ахыр килеп, яз көнө Култыр башлы колтор таз әйткәнгә рыза булды, ти. Бер заман ат еткән ергә ат, хат еткән ергә хат ебәреп, Кузыйкүрпәс

менән Маянһылыу туйына, тип, бик күп кеше сакыртты, ти...” (Konşak V. s. 134-135)

“— Böyle olunca ne yapmak gerekir, diye Küser Han, Kel başlı kibirli uyuzla sözünü bildirmiş.

— Bunun için yalandan bir düğün düzenlememiz gerek, der Kel başlı kibirli uyuz. Mayanhılıv'ı, Kuzıykürpes'e veriyorum diye, büyük bir tuzak kurup, düğün esnasında da Kuzıykürpes'e bal içirip sarhoş edelim. Sonra onu oyuna çağırırsın. Oynayınca sarhoş olduğundan, başı dönüp yalpalamaya başlar. Ondan sonra onu, ayılsın diye yüzüne vurmak için, uzak bir yere alıp gidersin de, başını kesip öldürürsün...Kuzıykürpes'ten kurtulmak için başka çare yok, hanım...

Küser Han bu konuda güz boyu düşündü, kış boyu düşündü de, sonunda yaz günü Kel başlı kibirli uyuzun söylediklerine razı oldu, de. Bir zaman at giden yere at, mektup giden yere mektup gönderip Kuzıykürpes ile Mayanhılıv'ın düğününe, diye, çok fazla kişi çağırttı, de...”

Küser Han'ın kahyasının Kuzıykürpes'ten kurtulmak için düşündüğü plan alçakçadır. Küser Han dahi bu planı kolaylıkla kabul edemez. Ancak, başka bir yol bulamayınca planı uygulamaya karar verir. Düğün günü gelip çatar ve Küser Han ile Kel başlı kibirli uyuz Kuzıykürpes'i sarhoş etmek için ellerinden geleni yaparlar. Fakat, Kuzıykürpes bir türlü sarhoş olmaz. Mayanhılıv ile Kuzıykürpes, bu düğünün bir tuzak olabileceğini tahmin etmiş ve Gök Tulpar'a danışmışlardır. Gök Tulpar da bu kuşkularının doğru olduğunu bildirmiş ve Kuzıykürpes'e kendisine sunulan içkileri parmağına dolayacağı kendi kollarından birini içkinin içine soktukten sonra içmesini öğütlemiştir.

“Кузейкүрпәс менән Маянһылыу был туйзың ысын туй булмаһын һизелеп торзолар, ти. Шуның өсөн улар туйзың иң кызей мәлендә генә,

Күк толпарға атланып, касып китергә һүз куйыштылар, ти. ‘Күк толпар безгә кәрәкле бер-бер хәйлә әйтмәсme’ тип, Кузыйкүрпәс кеңәһендәге өс кылды өтөп, Күк толпарзы килтерзе, ти. Шунда Күк толпар телгә киләп: ‘Егетем, һине туйза иҗертеп аяктан йығырға ла тышка алып сығып үлтерергә итәләр. һин иҗермәскә тейешһең. Бының өсөн минең үзендәге өс кылымдың береһен балдак кеүек итеп, бармағыңа урап ал да балды, әсер алдынан ғына, шул бармағың менән бер кат болғат. Мине сакырғанда инде ул кылды тегеләре менән бергә кушырһың’ тип әйтте, ти...” (Konşak V. s. 135)

“Kuzıykürpes ile Mayanhılıv bu düğünün gerçek düğün olmadığını sezmekteydiler, de. Bunun nedenle, düğünün en şatafatlı safhasında Gök Tulpar’a atlayıp kaçıp gitmek için anlaştılar, de. ‘Gök Tulpar bize gerekli kurnazlığı bir bir söylemez mi’ diye Kuzıykürpes cebindeki üç kılı yakıp Gök Tulpar’ı getirtti, de. O zaman Gök Tulpar dile gelip: ‘Yiğidim, seni düğünde içirip ayakta duramayacak hale getirip dışarı çıkarıp öldürecekler. Sen içmek zorundasın. Bu nedenle, benim sendeki üç kılımdan birini yüzük gibi yapıp parmağına sar da, balı içmeden önce o parmağıyla bir kere karıştır. Beni çağıracağın zaman o kılı da diğerlerinin yanına koyarsın! Diye söyledi, de...”

Kahraman zaman zaman kendisine kurulan tuzağın farkında olsa da, geri adım atamayacak kadar gururludur. Yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere, Kuzıykürpes’in kendi düğününde ikram edilen içkiyi içmemesi mümkün değildir. Bu gibi durumların çoğunda kahramanın imdadına ilahî güçler koşar. Kuzıykürpes’i de düğünde düşebileceği vahim durumdan ilahî kökenli atı Gök Tulpar kurtarır.

Kuzıykürpes düğünde kurulan tuzaktan kurtulur. Ancak, Mayanhılıv ile beraber kaçmayı başaramaz. Destan kahramanının başı, yalnızca kendisine yardım etmek üzere gönderilen varlıklara ya da işaretlere uymadığı veya bu unsurları yeterince önemsemediği hallerde derde girer. Gök Tulpar ilahî yaradılışlı bir attır. Kahramanı her türlü tehlikeden korumaktadır. Fakat,

Kuzıykürpes, Gök Tulpar'ın kendisine verdiği öğüdü tam anlamıyla yerine getiremez. Kuzıykürpes, sarhoş olmamak için kendisine sunulan içkileri parmağına bağladığı Gök Tulpar'ın kıllarından biri ile karıştırıp içtikten sonra, atı çağırırken parmağındaki kılı diğerleri ile beraber yakmayı unuttur. Bu nedenle Gök Tulpar aksamaya başlar ve Kel başlı kibirli uyuzun kılıcı ile yaralanır. Mayanhılıv, atın üstünden düşer. Bu arada, iyileşmek için göle inen Gök Tulpar'ı bekleyen Kuzıykürpes uyuya kalır. Destanda kahramanın uykuya dalması başına bir felaket geleceğinin açık işaretidir. Çünkü, batır uykusu çok derindir. Onu ancak uykuda iken ele geçirmek veya öldürmek mümkündür. Nitekim, Kuzıykürpes de daldığı bu uykudan bir daha uyanamaz. Kel başlı kibirli uyuz, Kuzıykürpes'i takip ederek gelir ve uyku halinde yakaladığı kahramanın boynunu hiç düşünmeden keser.

“Көн ауышыуға өс тәүлек тулып, күл эсендә һауыктырылыпға куйылған Күк толпарзың яраһы уңалырға тейеш ине, ти. Кузыйкүрпәс шуны көтөп, атаһынан калған кама тунын кейзе лә, билен көмөш көмәре менән быйзы ла, әзерәк серем итеп алайым әле, тип, тирәк төбөнә ятты, ти. Ул шунда йоклап китте, ти... Култыр башлы колтор таз Карағол, боҫоп кына сук тирәк янына барған да, шунда моңайып ултырған Кузыйкүрпәсте бысак менән сәнсеп үлтергән, ә хәзер ул Кузыйкүрпәстең көмәрен сисеп, кама тунын һалдырып тора ине, ти...” (Koңsak V. s. 138)

“Gün dönerken üç yirmi dört saatlik (günlük) süre dolup, göl içine iyileşmesi için konulan Gök Tulpar'ın yarası iyileşip olması gereken gibi oldu, de. Kuzıykürpes onu beklerken babasından kalan samur kıyafetini giydi de, belini gümüş kemeri ile bağladı da, azıcık uykumu alayım hele, diye, kavak dibine yattı, de. O anda uyuyup gitti, de...Kel başlı kibirli uyuz Karagol, sessizce (gizlice) kavağın yanına varmış da, orada dertlenip oturmuş Kuzıykürpes'i bıçak ile kesip öldürmüş ve şimdi de o, Kuzıykürpes'in kemerini çözüp, samur kıyafetini çıkarıp durmaktaymış, de...”

Kuziykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nda, kahraman düşmanı tarafından uykuda iken öldürülür. Bu da bir nevi hiledir. Çünkü, kahraman adil bir vuruşma sonucu değil, tamamen şuursuz ve dolayısıyla savunmasız bir durumdayken öldürülmüştür.

19. Kahraman mücadelesi esnasında yeraltı ve üstüne seyahatler yapar ve nadir de olsa bazı destanlarda ölüp dirilir.

Destanlarda karşılaştığımız yeraltı ve yer üstü seyahatlerinin en belirgin işlevi kahramanın yetkinliğinden emin olmak ve atılacağı macerada ihtiyacı olacak manevi olgunluğa erişmesini sağlamaktır.

Kuziykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nda kahraman maceraya atılma kararını verdikten hemen sonra bu aşama ile karşılaşmaktadır. Yeraltı âlemine ait imgeler psikanalistler tarafından daima kişinin bilinçaltı ve anne kavramından yola çıkılarak izah olunmuştur. Kuziykürpes ile Mayanhılıv Destanı bu anlamda oldukça orijinal bir malzemedir. Çünkü, kahramanın yeraltı âlemine yaptığı yolculukta karşısına çıkan bütün engeller anne tarafından yaratılmaktadır. İşte destanın bu noktasında J. G. Frazer'in konuyla ilgili görüşlerine katılmamak mümkün değildir. Dünya mitolojilerinin çoğunda rastlanan kahraman ile babası arasındaki mücadeleyi J. G. Frazer, erginlenme ritüelleri ile izah ederek, incelemelerde bulunduğu bazı ilkel kabilelerde bu törenlere sadece erkeklerin katıldığına işaret eder. Erkekliğe adım atacak adayı sınav mahalline babanın götürdüğü ve kimi zaman gerçekten oldukça zor şartların yerine getirilmesini gerekli kılan bu merasimlerde, adayın annesinden ayrılması çok dramatik bir tablo ortaya çıkarır. Baba ise, çocuğu anneden koparmaktadır. J. G. Frazer, bu ritüelin destan ve mitolojik anlatmalara baba-oğul mücadelesi şeklinde yansıdığını savunur. Halbuki baba, ayakları üzerinde durmayı öğrenebilmesi için oğluna yardımcı olmaktadır. Oğlunun yaşadığı toplumda saygınlık ve birey olarak

кабул гөребилмеси ичин ашмасы gereken en önemli sınavda arkasında durmaktadır.⁴¹

Kuzıykürpes'in, Mayanhılıv'ı bulmak üzere yola çıkması erkek olarak kendini ispatlayacağı ilk sınavdır. Kahramanın annesi ise, oğlunun yeterli olgunluğa erişmediğini düşünmektedir. Bu nedenle yeraltı dünyasına ait olduğu tahmin edilen semboller vasıtasıyla oğlunu çıktığı yoldan geri çevirmek ister. Kuzıykürpes ise annesinin üç aşamalı sınavında karşısına çıkan bütün engelleri başta Gök Tulpar olmak üzere babasından kalan emanetlerin yardımıyla aşar. Anlaşılabacağı üzere, tıpkı J. G. Frazer'ın izahındaki gibi, dolaylı da olsa kahraman babasının desteği ile erkekliğini ve yetkinliğini ispatlar. Anne de bu aşamadan sonra oğlunun büyüdüğünü ve kendini idare edebilecek duruma eriştiğini kabul etmek zorunda kalır.

“Эй китте, эй китте, ти. Кузыйкүрпәс, бара торғас, очоз-кырыйһыз, дәм караңғы урманға килеп етте, ти. Шул вакыт Күк Толпар телгә килеп:

— Атайыңдың айбалтаһын ташла! Тине, ти.

Кузыйкүрпәс атаһының айбалтаһын ташлап ебәргәйне, очоз-кырыйһыз дәм караңғы урманың уртаһынан туп-тура юл һалынды, ти. Шунан Кузыйкүрпәс айбалтаһын алды ла шул юлдан елдереп Күк Толпар менән үтеп тә китте, ти.

Эй китте, эй китте, ти, Кузыйкүрпәс, бер вакыт икһез-сикһез диңгез янына барып етте, ти, был. Шул ерзә Күк Толпар телгә килеп:

—Атайыңдың көмөш көзгөһөн ташла! тип әйтте, ти.

Кузыйкүрпәс атаһының көмөш көзгөһөн ташлап ебәргәйне, икһез-сикһез булып йәйелеп яткан диңгез аша бөгөлөп-һығылып торған быяла

⁴¹ James G. FRAZER, a.g.e., s. 308-322.

күпер һалынды, ти. Кузейкүрпәс, көмөш көзгөһөн алып, ана шул бөгөлөп-һығылып торған күперзән Күк Толпары менән елдереп сығып китте, ти.

Диңгез аркыры һалынған был күперзе сыккас, эй китте, эй китте, ти, Кузейкүрпәс, бара торғас, бер тау итәгенә килеп етте, ти, был. Караһа, каршы яктан ауыззарын асып, тештәрен ыржайтып, “ете кабып, бер йотам” ете бүре килеп сыкты, ти. Шул сак Күк Толпар телгә килеп:

— Камсың менән минең уң як кабырғама һук, һул кабырғамдан кан атылып сығырлык булһын, ә үзең күзеңде йом, тип әйтте, ти.

Кузейкүрпәс Камсы менән Күк Толпарзың уң кабырғаһына һуккайны, һул кабырғаһынан кан атылып сыкты, ти. Үзе күззәрен йомдо, шул арала Күк Толпар, ел кеүек осоп, бүреләрзе үтеп тә китте, ти. Шунан Күк Толпар:

— Инде күзеңде ас та, артына әйләнөп кара, тине, ти.

Кузейкүрпәс күзең асып артына әйләнөп караһа, әле тороп калған тау башында, сәстәрен туззырып, әсәһе баһып тора, ти.

Шул тау башынан әсәһе:

— Улым, мин һиңә күпме каршылык күрһәттем, сәстәремде караурманиттем, күзйәшемде, диңгез, етебөрсәне, ете бүре иттем, барыһын да үтеп сыктың, батыр егет икәнһең, барыр юлың да, кайтыр юлың да уң булһын инде! тип кыскырып калды, ти...” (Konşak V. s. 128)

“Gitti, gitti de, Kuziykürpes, vara dura, uçsuz bucaksız, sık karanlık ormana gelip yetti, de. O zaman Gök Tulpar dile gelip:

— Babanın aybaltasını fırlat! dedi.

Kuziykürpes babasının aybaltasını fırlatıp gönderdiğinde, uçsuz bucaksız sık karanlık ormanın ortasında dümdüz yol ortaya çıktı, de. Sonra Kuziykürpes aybaltasını aldı da, o yoldan dört nala Gök Tulpar'la geçip gitti, de.

Gitti, gitti de, Kuziykürpes, bir vakit sonsuz hudutsuz deniz kenarına varıp yetmiş, de, bu. O yerde Gök Tulpar dile gelip:

— Babanın gümüş aynasını fırlat! diye söyledi, de.

Kuziykürpes babasının gümüş aynasını fırlatıp gönderdiğinde, sonsuz hudutsuz yayılıp duran denizden eğilip bükülerek cam bir köprü ortaya çıktı, de. Kuziykürpes, gümüş aynasını alıp, işte o eğilip bükülen köprüden Gök Tulpar'ı ile beraber dört nala çıkıp gitti, de.

Deniz üstünde ortaya çıkmış bu köprüye çıkınca, gitti de gitti. Kuziykürpes, vara dura, bir dağ eteğine gelip yetti, de, bu. Görse ki, karşı tarafta ağızlarını açıp, dişlerini gıcırdatıp, 'yedisi kapıp, biri yutayım' yedi kurt gelip çıktı, de. O zaman Gök Tulpar dile gelip:

— Kamçın ile benim sağ tarafımdaki kaburgamı kes, sol kaburgamdan kan fışkırıp çıkacak olsun, e kendin gözünü yum! diye söyledi, de.

Kuziykürpes kamçı ile Gök Tulpar'ın sağ kaburgasını kesti, sol kaburgasından kan fışkırıp çıktı, de. Kendi gözlerini yumdu, o arada Gök Tulpar, yel gibi uçup, kurtları geçip de gitti, de. Sonra Gök Tulpar:

— Şimdi gözünü aç da, durup arkana bak, dedi, de.

Kuziykürpes gözünü açıp durup arkasına baksa, işte o dağ başında, saçlarını dağıtıp, annesi durmaktadır, de.

O dağ başından annesi:

— Oğlum ben sana çok mu kötülük gösterdim, saçlarımı kara orman ettim, göz yaşımı deniz, yedi pireyi yedi kurt ettim, hepsini de geçip çıktın,

batır yiğit imişsin, varır yolun da, döneceğin yolun da esen olsun şimdi!, diye bağırıp kaldı, de...”

Kuzıykürpes, yeraltı âlemine benzer tasvirlerle anlatılan bu engelleri aştıktan sonra mücadelesine yeryüzünde devam eder.

Kuzıykürpes atı Gök Tulpar'ı çağırırken ona ait üç kılı yakmaktadır. Atı üç kıl yakarak çağırmak şaman ayinlerinde kullanılan bir tekniktir. M. Eliade Şamanların da astral seyahatleri esnasında “at”ı benzer şekilde kullandığını ifade eder:

“Şamanlık seanslarında “at” gerçekten ve resmen bulunmasa bile, yakılan kır at kılları ya da şamanın üstüne oturduğu beyaz bir kısrak postu aracılığıyla, simgesel olarak yer alır. At kılı yakmak şamanı öbür dünyaya götürecektir. Sihirli hayvanı çağırmak demektir.”⁴²

Şaman ayinlerinde şamanın yeraltı ve yerüstü seyahatinde binek hayvanı olarak kullanacağı atı çağırmak için kullandığı yöntemin aynısı, destanda Kuzıykürpes tarafından uygulanmaktadır. Destanda kahramanın kullandığı bu teknik ile ilgili yeraltı veya yer üstü dünyasına gitmekten söz edilmez. Ancak, kuşkusuz bu benzerlik şaman ayinlerinden destana yansıyan bir motiftir.

Destanın merkezî kahramanı Kuzıyküpes ölür ancak dirilmez. Kahramanın ölümünden kısa bir süre sonra da destan son bulur.

20. Kahramana yardım eden olağan kişiler vardır.

Kuzıykürpes ile Mayanhılv Destanı'nda kahramana yardım eden olağan kişiler vardır. Bunlardan biri, Kuzıykürpes'in obasında farkında

⁴² Mircea ELİADE, *Şamanizm*, Çev. İsmet BİRKAN, Ankara, 1999, s. 511.

olmadan oğluna zarar verdiği yaşlı kadındır. Yaşlı kadın, Kuzıykürpes'e öfkeyle Mayanhılıv'dan söz eder ve iyi bir yiğit olmadığı için nişanlısının onu bırakıp gittiğini söyler. Bu sözler Kuzıykürpes'i çok şaşırtır. Kadının söylediklerinin aslı olup olmadığını, nişanlısının kim olduğunu öğrenmeye çalışır. Yaşlı kadın, öfkeyle söylediği sözlerden sonra Mayanhılıv'dan bahsetmenin kendi üzerine vazife olmadığını farkına vararak, Kuzıykürpes'i annesine yönlendirir. Fakat, Kuzıykürpes bu konuda annesini konuşmaya ikna edemeyince, yaşlı kadına dönerek annesinden meselenin aslını öğrenmenin yolunu öğrenir. Yaşlı kadının kahramana salık verdiği öğüt, destanlarda çok sık kullanılan arkaik bir motiftir. Kuzıykürpes, annesinden kavurga pişirmesini ister. Annesinden pişen sıcak kavurgayı kaşıkla değil, eliyle yedirmesini rica eder. Anne sıcak kavurgayı eline alır almaz, Kuzıykürpes annesinin elini sıkar ve nişanlısı ile ilgili gerçekleri anlatmasını söyler. Eli, sıcak kavurga ile yanan anne olan biten her şeyi anlatmak zorunda kalır.

“...Кузейкрпәстең кулы яңылыш бер әбейзең берзән-бер балаһына тейеп китте лә, теге малай иҗенән язып, йығылды, ти. Шунан Кузейкрпәс уны әсәһенә күтәреп алып барзы, ти. Әбей Кузейкрпәсте әрләй- әрләй:

— Бер юнле егет булһаң, һинең кәләшең буласак кызыңда ташлап китмәҗ ине!, тип әйтте, ти...

Шунан Кузейкрпәс бик кызыкһынып, әбезән:

— мине ниндәй кыз ташлап китте һуң? Ниңә әйтмәйһең әбей?, тип үтенде, ти.

— Кайт та әсәйеңдән һора, тип әйтте, ти, был әбей.

— Ул быға тиклем әйтһә әйтер ине инде. һорағас та әйтмәҗ булһа, ни эшләрмен һуң? тине, ти, Кузейкрпәс.

— һорап-һорап та әйтмәһә, мин һиңә бер акыл өйрәтәйем, тип, был әбей Кузейкрпәскә ошондай бер хәйлә өйрәтте, ти: һин әсәйеңдән бик

һәйбәтләп кенә курмас кызырт. Әсәйең шул кызырылған курмасты калак менән бирһә, алма, усына һалып бирһән. Шул сакта һин әсәйеңдең эсә курмас һалған усын куша баһырһың да: ‘Миңә кәләш буласак кыз кем ине? Ниңә ул мине ташлап китте?’ тип һораһың. Шунан ул әйтмәй булдыра алмаһ, тип әйтте, ти...” (Konşak V. s. 126)

“... Kuziykürpes’in eli yanlışlıkla bir ninenin biricik oğluna değip gitti de, işte o çocuk kendini kaybedip yığıldı, de. O zaman Kuziykürpes onu annesine götürüp vardı, de. Nine Kuziykürpes’i azarlara azarlara:

— Bir yönlü (aklı başında) yiğit olsan nişanlın olacak kız (seni) bırakıp gitmezdi!, diye üsteledi, de...

O zaman Kuziykürpes çok sinirlenip, nineye:

— Beni hangi kız bırakıp gitmiş? Niçin söylemiyorsun, nine? diye ısrarla sordu, de.

— Dön de annenden sor, diye söyledi de bu nine.

— O bu zamana kadar söylese söylerdi. Sorduğumda söylemezse ne yapayım, o zaman? dedi de Kuziykürpes.

— Sorup sorup söylemezse, ben sana bir akıl öğreteyim, diye bu nine Kuziykürpes’e şöyle bir hile öğretti, de.

— Sen annene büyük güzelce bir kavurga pişirttir. Annen pişirmiş olduğu kavurgayı kaşık ile verirse alma, eline alıp versin. O zaman sen annenin içi kavurga dolu eline basarsın da: ‘Bana gelin olacak kız kimdi?, Neden o beni bırakıp gitti?’ diye sorarsın. Ondan sonra o söylemeden yapamaz, diye söylemiş, de...”

Yukarıdaki motif, arkaik destanlarda kahramanın maceraya davet edilmesinde kullanılan yaygın motiflerden biridir. Kuziykürpes ile Mayanhılıv Destanı tam anlamıyla arkaik bir destan değildir. Destanda feodal sistem ve sınıfların varlığını tespit etmek oldukça kolaydır. Buna rağmen destanın hemen başında kahramanı harekete geçirmek üzere arkaik bir motiften

yararlanılmıştır. Destanda yer alan bu ve benzeri birkaç arkaik motif, feodalite ile kabile dönemi ortak fayda esasına dayalı yönetim sistemleri arasında yaşanan çatışmaya dair ipucu olma niteliği taşır. Mesela, bir yandan aile kurma arzusu dile getirilirken diğer tarafta bu amaç hüsrarla neticelendirilerek, aile ve aşk mevzularının kahramana göre olmadığı mesajı verilmeye çalışılmıştır. Mal-mülk kaygısı üzerinde durulmuş, diğer taraftan bu kaygı kahramanın hayatından çıkarılmıştır.

Kuzıykürpes'e yardım eden diğer olağan kişiler arasında Küser Han'ın çobanlarını zikretmek gerekir. Mayanhılıv'a ulaşmak üzere gittiği yol üzerinde Kuzıykürpes sırayla at, sığır ve koyun sürülerine rastlar. Bu sürülerin çobanlarıyla iş arayan biri gibi sohbet eder. Kuzıykürpes'in esas maksadı gayet tabii iş bulmak değil, Küser Han'ın izini sürmektir. Çobanlar, kahramana iş bulmak mevzusunda yardım edemeyeceklerini söylerler. Bu konuda tek yetkilinin Küser Han olduğunu bildirerek, Kuzıykürpes'in mücadele edeceği esas noktaya ulaşmasına farkında olmadan yardım ederler. Ayrıca çobanların her biri sürülerinden birer hayvan keserek Kuzıykürpes'i konuk eder.

“Көтөүсө карт:

— Беззең Күсәр хандан кеше артмаң, әйзә, бөгөн бында кунып кит, без килгән кешегә бер баш йылкы һуйып, кунак итмәйенсә ебәрмәй торғанбыз, тине, ти...

Көтөүсө карт:

— Һай, беззең Күсәр хандан кеше артмаң. Әйзә, бында кунып кит, без килгән кешеләргә бер һыйыр һуя торғанбыз. Кунак булырһың, иртән китерһең, тине, ти...

Куй көтөүсәһе:

— Беззең Күсәр хандан кеше артамы һуң! Әйзә, бөгөн бында кунып кит, без килгән кешегә бер куй һуя торғанбыз, кунак булырһың...”
(Konşak V. s. 129-131)

“Yaşlı Çoban:

— Bizim Küser Han’ın kişisi artmaz, haydi bugün burada misafir ol, biz gelen kişi için bir baş at kesip konuk etmeyince göndermeyiz, dedi, de...

— Hay, bizim Küser Han’ın kişisi artmaz. Haydi burada konuk ol, biz gelen kişilere bir sığır kesmeden bırakmayız. Misafir olursun, yarın gidersin, dedi de...

— Bizim Küser Han’ın kişisi artar mı? Haydi bugün burada misafir ol, biz gelene bir koyun keseriz, misafir olursun...”

Yolculuk esnasında kahramanın karşısına çıkan olağan kişilerin bilinçli veya bilinçsiz şekilde kahramanı mücadeleye edeceği esas noktaya sürüklemeleri Türk destanlarında yer alan belli başlı motiflerden biridir. Genellikle bu kişiler yaşlı bir kadın ya da erkektir.

Çobanların üçü de Kuzıykürpes’e fazlasıyla misafirperverlik göstermiştir. Gösterilen konukseverliğin Kuzıykürpes’e has olmayıp, gelen her Tanrı misafirine uygulandığı anlaşılmaktadır. Bunlardan at sürüsünden sorumlu olan çobanın Kuzıykürpes’e fazladan bir yardımı dokunmuştur. At sürüsünün çobanı, Kuzıykürpes’i yolu üzerinde bulunan iki gölü nasıl geçeceği hususunda uyarmış ve ona uygulaması gereken pratiği anlatmıştır. Burada yer alan göl motifi Başkurt destanlarında sıklıkla yer alan en arkaik motiflerden biridir. Hayvancılık ekonomisinin yerleştiği dönemde teşekkül eden bir destanda bu motife yer verilmesi de diğer bir şaşırtıcı durumdur. Çünkü, bahsi geçen bu motifin destanda önemli bir işlevi olmadığını söylemek gerekir. Kahramanın göllerden aldığı hayır duası, arkaik dönemde tabiat unsurlarına duyulan saygıyı anımsatmaktadır. Dolayısıyla, hangi dönemde olursa olsun kadim inanış kalıplarının insanların bilinçaltında ve yarattıkları sanatsal verimlerde daima varlıklarını hissettirecekleri anlaşılmaktadır.

“Кузейкүрпәс кунып, бер йылкы ашап, иртә менән тағы ла юлға әзерләнди, ти. Китер алдынан йылкы көтөүсәһе уға:

— Улым, алдына бер-беренен тап ғына һукмак менән бүленеп яткан ике күл булып. Ул күлдәрзең ғәзәте шулай: узғынсы тап уртаһына еткәс, кушылалар за уны йоталар. Шуға күрә һин ул күлдәр янына еткәс, берененең һыуын икенсегенә алып һал. Шунан ғына һин сығып китә алырһың, тине ти...” (Konşak V. 130)

“Kuzıykürpes misafir olup, bir yılki yiyip, ertesi gün yola çıkmak üzere hazırlandı, da. Gitmeden önce yılki çabanı ona:

— Oğlum, ileride birbirinin tıpkı eşi olan bölünmüş iki göl olacak. O göllerin âdeti şöyle: Geçen kişi tam ortasına gelince, birleşip onu yutarlar. Buna göre sen göllerin yanına gelince, birisinin suyunu, diğerine alıp koy. Böylelikle sen çıkıp gidersin, demiş de...”

21. Kahraman macerası esnasında evleneceği kız ile tanışır.

Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nda kahramanın evleneceği kız, kahraman doğar doğmaz belirlenmiştir. Kuzıykürpes'in babası Küsmez Han ile Mayanhılıv'ın babası Küser Han doğduklarını tahmin ettikleri çocuklarının cinsiyetlerinden haberdar bile olmadan, çocuklardan biri kız diğeri erkek olursa birbirleriyle evlendirmeye söz verirler. Böylece, Kuzıykürpes ile Mayanhılıv beşik kertmesi olurlar. Çocukları beşik kertmesi yapma teklifi Küser Han'dan gelir. Küsmez Han da yakın dostunun bu teklifini tereddütsüz kabul eder. Çocukların dünyaya geldiği dönemde iki komşu uruğun hanı oldukları anlaşılan Küser Han ile Küsmez Han'ın ekonomik ve siyasi güçlerinin birbirine denktir. Dolayısıyla, iki asil aile arasında evlilik bağı ile kurulacak yakınlığın, dostluğu daha da pekiştirmesi düşünülmüştür. Fakat, Küsmez Han'ın ani ölümü ile Kuzıykürpes çocuk yaşta yetim kalınca, Küser Han'ın fikri değişir. Küsmez Han'ın ölümü ile uruğunun güç kaybedeceğini düşünen Küser Han, kızı Mayanhılıv'ı güçlü ve zengin bir uruğa gelin etmenin kendisine daha iyi imkanlar sağlayacağını düşünür. Bu nedenle Mayanhılıv'ı

olarak Küsmez Han'ın uruğundan çok uzaklara g   eder. Kuziy rpes, bu hadiseyi yetişkin bir yiğit olduğunda öğrenerek, kendisinden kaçırılan nişanlısını bulmak üzere yola çıkar. Dolayısıyla, kahraman macerası esnasında evleneceği kız ile tanışmamaktadır. Kahraman maceraya evleneceği daha evvel belirlenen nişanlısını bulmak için atılmaktadır.

Destanda kahramanı maceraya iten ilk nedenin evlilik veya aşk olduğu görünür. Fakat, daha evvel de temas edildiği gibi konusu aşk veya evlilik gibi görünen destanlarda kahraman sevdiği kıza ulaşana kadar birçok badireler atlatır. Dikkatle tetkik edildiğinde fark edilir ki, destanda aşk, kavuşma, ayrılık gibi kavramlar kahramanı harekete geçirmek için kullanılan motiflerdir. Kahramana bir nişanlısı olduğu açıklanır ve böylece kahraman yola çıkar. Kahraman yolda nişanlısına kavuşmaktan çok daha evrensel amaçlar uğruna savaşır. Nihayet, sevdiği kıızı bulduğunda uruğunun, ailesinin ve halkının bütün düşmanları da ortadan kalkmış olur.

Destan, toplumun kadim dönmelerden itibaren barındırdığı bütün maddi-manevi unsurları yansıtan en eski edebî türlerden biridir. Dolayısıyla, destan metnini incelerken araştırmacı, görünen hareket silsilesinin altında yatan gizli mesajları da değerlendirmelidir.

Kuziy rpes ile Mayanhılv Destanı'nı bu bakışla değerlendirmek gerekir. Kuziy rpes ile Mayanhılv Destanı'nda kahraman, destanın sonunda sevdiğine kavuşamaz ve menfi tipler yaşamaya devam ederken kahraman ve sevdiği kız ölür. Destanın bu şekilde trajik bir sonla bitmesi yukarıda ifade edilen genel geçer evlilik konulu destan şablonunun dışındadır. Ancak, daha geniş bir çerçeveden bakıldığında Kuziy rpes'i genel kahraman kalıbının dışında değerlendirmek ve başarısız kabul etmek mümkün değildir. Kahramanın destanda şahsi bir tavır ya da hareketine müsaade edilmesi söz konusu değildir. Merkezî kahraman destanda sosyal bir olgu olarak yer alır. Kahramana ait bu vasıflar hatırlandığında, Kuziy rpes'in yaşadığı facialı sonun toplumun bir dönem yaşadığı sosyal, siyasi ve ekonomik şartlar ile ilgili

olduğu açıktır. Destanda, kişiler arasında sınıf farklılıklarının ortaya çıktığı ve feodaliteye dayanan idari sistemin kökleştiği dönemde ortaya çıkan bir takım aksaklıkların, toplum hayatında neden olduğu rahatsızlıklar, kahraman nezdinde dile getirilmiştir. Bu anlamda Kuzıykürpes, insan ilişkilerinin dürüst ve ahlâk çerçevesi içinde yaşandığı dönemin temsilciliğini yapmaktadır. Küser Han ise, feodalitenin ortaya çıkardığı maddi yarar uğruna bütün moral değerlerini hiçe sayan insan tipinin temsilciliğini yapmaktadır. Destanda Kuzıykürpes ile Küser Han karşı karşıya getirilir. Kahramanlık çağının temsilcisi Kuzıykürpes'in ölümü bu dönemin artık kapandığını sembolize eder. Kuzıykürpes'in ölümü ile Küser Han'ın duyduğu pişmanlık ve Kel başlı kibirli uyuz lakaplı kahyanın ölümü de verilen bir diğer mesajdır. Rasyonalite ve maddi varlığın hile ve ahlâk dışı yollarla değil, alın teri ile kazanılması gerektiğinin altı çizilir.

“Кызы артынан сабып килеп еткән Күсәр хан, Маянһылыузы йыуатырға тырышып:

— Үзеңде үзең бөтөрөп, ул тиклем кайғырма инде, кызым! Булған эш булған инде, Кузейкүрпәстән дә артык егеттәр табылып...

Илдән илгә йөрөйөм, балам,
Ил ғәриптәре булайым, балам,
Кузейкүрпәс кеүек егетте табайым, балам,
Табып алып кайтайым, балам, тине, ти...” (Konşak V. s. 139)

“Kızının ardından çarıp gelip yetişen Küser Han Mayanhılıv'ı teselli etmeye çalışarak:

İlden ile gezeyim balam,
İl garibi olayım, balam,
Kuzıykürpes gibi yiğit bulayım, balam,
Bulup alıp döneyim, balam, dedi, de...”

Küser Han'ın yukarıdaki sözlerinden olayın geldiği son noktadan duyduğu üzüntü ve pişmanlığı anlamak mümkündür. Çocuğunun yaşadığı ıstıraba şahit olan Küser Han'ın, belirli aşamalara varmak için kullandığı metotların yanlışlığına kanaat getirmiş olduğu görülür. Kuzıykürpes gibi yiğit bulmak için elinden geleni yapacağını söyleyen Küser Han, yaptığı haksızlıkların farkına varmıştır.

Anlaşılabacağı üzere, Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nda evlilik ve aşk mevzuları etrafında, bir toplumun girdiği yeni siyasi, sosyal ve ekonomik şartların muhasebesi konu edilmiştir.

Destanda, Kuzıykürpes'in evlenmeyi düşündüğü Mayanhılıv'ın olağanüstü özellikleri olduğuna dair kati bir bilgiye yer verilmemiştir. Mayanhılıv ile ilgili olarak gelişen olağan dışı tek durum, Kuzıykürpes'in kendisini izleyeceğini düşünerek yola bıraktığı çöreklerin aradan geçen onca zamana rağmen bozulmaması veya yok olmamasıdır. Mayanhılıv bu çörekleri, Kuzıykürpes'e kendisini takip ederken kolaylık sağlaması için bırakmıştır. Nitekim, Kuzıykürpes çöreklerin durumlarından yola çıkarak, Mayanhılıv'a ulaşmasına ne kadar vakit ve yol kaldığını tahmin eder. Gayet tabii bu motif bir masal motifidir. Ancak, bir masal motifinin destanda yer alması alışılmadık bir durum değildir. Her iki edebî türün beslendiği ortak kaynaklardan birinin mitoloji olması, zaman zaman iki tür arasında ortak motiflere rastlanmasını doğal kılar. Ayrıca, masal ve destan gibi sözlü edebiyat verimlerinin zaman içinde geçirdikleri değişim ve yayılım potansiyelleri, türler arasında motif alışverişlerine imkan sağlayan önemli etkenlerden biridir. Destanda tıpkı masalda kullanıldığı gibi tay-ı zaman sanatına yer verilmiştir.

“Кузейкүрпәс тағы ла алға китте, ти. Бара торғас, юлаусылар кунып киткән бер урынға килеп туктаны, ти. Кузейкүрпәс Күк Толпарынан төшөп, ут яккан урынды һәрмәштереп караһа, көл эсенән кара күмер

булып көйгән сәсикмәк табып алды, ти. Был 'Кузыйкүрпәс мине эзләп килә торған булһа, табып ашар' тип, Маянһылыу күмеп киткән сәсикмәк ине, ти. Кузыйкүрпәс сәсикмәкте татып карағас, 'барыр юлым бик озон икән шул әле' тип уйланы, ти. Бер аз барғас, ул икенсе бер урында ла шулай ук юлаусылар туктаған урынды караһа, көл эсенән тағы ла бер сәсикмәк тапты, ти. Быныһының яртыһы көйгән, яртыһы көймәгәйне, ти. Кузыйкүрпәс тағы ла алға китте, ти. Шундай ук өсөнсө урында еткәс, юлсыларзан тороп калған көлдө казып караһа, һарғайып кына яңы бешкән сәсикмәк тапты, ти. Быны күргәс, Кузыйкүрпәс: 'Инде бараһы юлым алыҫ калмаған икән', тип шатланды, ти..." (Konşak V. s. 129)

"Kuzıykürpes, daha da ileri gitti, de. Vara gide, yolcuların konup gittiği (mola verdiği) bir yere gelip durdu, de. Kuzıykürpes, Gök Tulpar'ından inip, ateş yakılan yeri yoklayıp bakınca, külün içinden kara kömür gibi olmuş yanmış ekmek buldu, de. Bu 'Kuzıykürpes beni izleyip gelecek olursa, bulup yer' diye, Mayanhılıv'ın gömüp gittiği ekmek idi, de. Kuzıykürpes ekmeği tadıp bakınca, 'varacak yolum çok uzun imiş demek ki' diye düşündü, de. Biraz daha gidince, o ikinci bir yerde de böyle yolcuların durduğu yere baksa, külün içinde bir ekmek daha buldu, de. Bu seferkinin yarısı yanmış, yarısı yanmamıştı, de. Kuzıykürpes daha da ilerledi, de. Böylece o üçüncü yere vardığında, yolcuların durup mola verdiği yerde külü kazıp baktığında, sararmış yeni pişmiş ekmek buldu, de. Bunu görünce, Kuzıykürpes: 'Şimdi varacak uzun yolum kalmamış', diye sevindi, de..."

Destanın kahramanı Kuzıykürpes'in Mayanhılıv ile giriştiği herhangi bir mücadele söz konusu değildir. Fakat, kahramanın Küser Han'ın yılık çobanı olarak işe alınabilmesi için bir kaç sınavdan geçmesi gerekmiştir.

"Шунан Күсәр хан:

— Миңә бер йылкы көтөүсәһе кәрәген кәрәк тә, тик минең бер шартым бар: йылкы өйөрөндә өс йыл тыу йөрөгән бейәмде тотоп,

ауызлык һалып менә алған кешене генә көтөүсә итеп яллайым мин, тине, ти.

Кузыйкүрпәс был шартка риза булды, ти...Күп тә үтмәне ул короғон бейәнең муйынына кейзереп тә өлгөргә, ти. Тыу бейә үрәпсей, дулай башлағас, Кузыйкүрпәс асыланыбырак короғон тарткайны, шул сак теге бейәнең муйыны өзөлдө лә куйзы, ти.

— Ай, егет, харап иттең тыу бейәмде, тип кыскырзы, ти, Күсәр хан. Йә, ярай хәйерле каза булһын. Өйөрзә алты йыл Тыу йөрөгән бейәм бар, шуны тотоп килтер улайһа, тип әйтте, ти.

Кузыйкүрпәс корок һалыуға алты йыл тыу йөрөгән бейәлә ярһынып-шашынып дулай башланы, ти. Кузыйкүрпәс короғон асыланыбырак тартып ебөрһә бының да муйыны өзөлөп сыкты, ти.

Күсәр хан Кузыйкүрпәстең шул тиклем көслә булыуына ғәжәпләнәп:

— Егет, бына тигән ике тыу бейәмдең муйынын өзөп әрәм иттең, хәйерле каза булһын инде. Ана туғыз йыл тыу йөрөгән бейәм бар, ул да бер касан да тотолмаған. Шуны тотоп мен тик зинһар һак бул харап итә күрмә инде, тине, ти.

Кузыйкүрпәс туғыз йыл тыу бейәне ‘һә’ тигәнсе тотоп алып, һыбайланып алды ла саба-саба манма тиргә төшөргә, ти. Унан Күсәр хандың алдына килтереп бәйләп куйзы, ти.

Шунан һуң хан:

— Егет, мин һине көтәйсә итеп алырға ризамын, бына ошо яландағы йылкыларымды көтөрһөң, тип, зур яланды каплап алған өйөр-өйөр йылкыларзы күрһәтте, ти...” (Koңsak V. s. 133)

“Bundan sonra Küser Han:

— Bana bir yıldı çobanı gerekmesine gerek de, yalnız benim bir şartım var: Yıldı sürüsünde üç yıldır kısır olan kısrağı tutup, ağızlık takıp bana getiren kişiyi çoban olarak işe alırım ben, dedi, de.

Kuzıykürpes bu şartı kabul etti...Çok da geçmeden o kemendi kısrağın boynuna geçirmeyi başardı, de. Kısır kısarak şaha kalkıp dönmeye başlayınca, Kuzıykürpes sinirlenip, kemendi çekmesiyle, o anda o kısrağın boynunu koparıp bıraktı, de.

—Ah, yiğit, kısır kısrağı harap ettin! diye bağırması, de, Küser Han. Neyse, olsun, hayırlı kaza olsun. Sürüde altı yıldır kısır olan bir kısrağım var, onu tutup getir, öyleyse, diye söyledi, de.

Kuzıykürpes kemendi salınca altı yıldır kısır gezen kısarak da yakalanıp kızıp-şaşıp dönmeye başlamış, de. Kuzıykürpes kemendi sinirlenerek tutup çekince, onun da boynunu koparıp çıktı, de.

Küser Han Kuzıykürpes’in bu kadar güçlü oluşuna hayret edip:

— Yiğit, bu zamana kadar iki kısır kısrağının boynunu koparıp heder ettin, hayırlı kaza olsun. İşte dokuz yıldır kısır olan kısrağım var, o da daha hiç tutulmadı. Onu tut, yalnız, zinhar, dikkat et, harap etme, dedi, de.

Kuzıykürpes dokuz yıldır kısır olan kısrağı ‘ha’ deyince tutup alıp, üstüne binip, kamçılaya kamçılaya yün çadıra getirdi, de. Onu Küser Han’ın önüne getirip bağlayıp koydu, de.

Bundan sonra han:

— Yiğit, ben seni çoban olarak almaya karar verdim, işte şu kırdaki yılmaları güdersin, diye büyük bir kırı kaplayan sürü sürü yılmaları gösterdi, de...”

Kuzıykürpes’in işe alınması için beklenen performans bir çobandan beklenenin üstündedir. Kahramanın yolda rastladığı ve Küser Han’a ait olduğunu öğrendiği diğer sürülerin çobanlığını yapanların hepsi yaşlı başlı kişilerdir. Dolayısıyla, Küser Han’ın Kuzıykürpes’i sınama şekli daha çok damat adayının sınanması motifine benzemektedir.

Kuzıykürpes, çoban olarak işe alındıktan sonra uzun bir süre Küser Han’ın obasında kalarak çalışır.

“Күзыйкүрпәс, Күсәр ханда эшләй башлауына хәтһез вақыт үтәп китһә лә, гел генә кырза, йылкы араһында булғанлыктан, Маянһылыузы һаман күрә алмай ине әле, ти...” (Konşak V. s. 134)

“Kuzıykürpes, Küser Han’ın yanında çalışmaya başlayalı uzun bir zaman geçip gitse de, sürekli kırdaki, yılmaları arasında olduğu için, Mayanhılıv’ı henüz görememişti, de...”

Kuzıykürpes’in uzun bir süre gelin evinde kalarak çalışması, klan tipi ataerki toplamların sadece destanlarında değil, geleneklerinde de yer alan bir uygulamadır.⁴³ Kuzıykürpes’in uzun süre Küser Han’ın obasında yaşaması motifi eski destanlarda sıklıkla yer alan bu motifiin yansıması olarak düşünülebilir.

Yukarıdaki örnekler her ne kadar, evlilik öncesi müstakbel damadın sınanması motifleri ile benzerlik taşısa da, destanda Kuzıykürpes’in damat

⁴³ Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 75-76.

adayı olarak değerlendirildiğine dair herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir.

Kimliği ortaya çıktıktan sonra Kuzıykürpes'in Mayanhılıv'ın ağabeyleri ile giriştiği mücadele de bir çeşit sınama olarak kabul edilebilir. Çünkü, Mayanhılıv'ın ağabeyleri Kuzıykürpes'in yiğitliği karşısında boyun eğerek ondan hediye kabul ederler. Aksi halde, Kuzıykürpes'in verdiği hediyelerin kabul edilmesi olası görünmemektedir.

“Кузейкүрпәстең янына, беренсе булып, Маянһылыузың ике ағаһы килеп етте, ти. Беренсе ағаһы кылысы менән Кузейкүрпәскә сабайым, тип һелтәнгәйне, Кузейкүрпәс айырата бер таһыллык менән уның кылысын кулынан кайырып алды ла урталай һындырып ташланы, ти. Шунан уға, минән бүләк булһын тип, атаһынан калған кырма бүркен бирзе, ти. Маянһылыузың икенсе ағаһы, Кузейкүрпәс менән алышыузын файзаһыз булырын һизенеп, кылысын уға үзе үк килтереп тотторзо, ти. Кузейкүрпәс Маянһылыузың был ағаһына, минән бүләк булһын тип, атаһынан калған айбалтаһын бирзе, ти...” (Konşak V. s. 137-138)

“Kuzıykürpes'in yanına ilk olarak Mayanhılıv'ın iki ağabeyi gelip yetti, de. Birinci ağabeyi kılıcı ile Kuzıykürpes'e keseyim diye salladığında, Kuzıykürpes fevkalâde bir maharetle onun kılıcını elinden düşürüp aldı da ortasından kırıp attı, de. Sonra ona, benden hediye olsun diyerek babasından kalan zırhlı kürk şapkayı verdi, de. Mayanhılıv'ın ikinci ağabeyi, Kuzıykürpes ile mücadelenin faydasız olacağını sezip, kılıcını ona kendi getirip bıraktı, de. Kuzıykürpes, Mayanhılıv'ın bu ağabeyine benden hediye olsun diyerek babasından kalan aybaltasını verdi, de...”

Küser Han, Kuzıykürpes ile Mayanhılıv için destanın sonuna doğru bir düğün yapar. Ancak, bu düğün sahtedir ve kahramanı öldürmek için kurulan bir tuzaktır. Nitekim, kahraman ve sevdiği kız bu tuzaktan kurtulmak için kaçarken tekrar ayrı düşer. Ayrı, düştükleri zaman içinde Kuzıykürpes başka

bir hile sonucu öldürülür. Buna dayanamayan Mayanhılıv kendi canına son verir. Dolayısıyla, destanın sonu düğün ile değil, facia ile biter.

“Ни өсөн тиһең, көзгөлә бөтәһе лә асык күренеп тора ине, ти: Кутыр башлы колтор таз Карағол, боҫоп кына сук тирәк янына барған да, шунда моңайып ултырған Кузыйкүрпәсте бысак менән сәнсеп үлтергән,...

Шунан Маянһылыу Кутыр башлы колтор тазга карап:

— Бигерәк тамағым кипте, күлдән әз гәнә һыу алып бирер инең, тип әйтте, ти.

‘Өһә, үзе үк башлап өндәште, эш яйланырға тора былай булғас’, тип уйланы, ти, Кутыр башлы колтор таз. Шунан уның, Маянһылыуға ярамһакланып, күл ситенә барып, һыу алырға әйеләүе булды, Маянһылыузың: ‘Кузыйкүрпәстең коно бына шул булып!’, тип, аркаһына бысак менән үлтерә сәнсеүе булды, ти.

Маянһылыу сук тирәк янына кире барып, түшенән Кузыйкүрпәскә тип әзерләнгән сигейле ак кулъяулығын алып, шуға Кузыйкүрпәс каны менән ‘Кузыйкүрпәс’ тип, үз каны менән ‘Маянһылыу’ тип яззы ла яулыкты Кузыйкүрпәстең кама туны кеҫәһенә тыкты, ти...

...Маянһылыу сук тирәк төбөнә килде лә, үз йөрәгенә үзе бысак менән сәнсеп, Кузыйкүрпәс күкрәгенә йығылды, ти...” (Konşak V. s. 139-140)

“Ne için dersiniz, aynada herşey açıkça görünmekteymiş: Kel başlı kibirli uyuz Karagol, sessizce (gizlice) saçaklı kavak yanına varmış da, orada dertli oturmuş Kuzıykürpes’i bıçak ile kesip öldürmüş...

Sonra Mayanhılıv Kel başlı kibirli uyuza bakıp:

— Damağım çok kurudu, gölden azıcık su alıp verir misin? demiş.

‘İşte kendi seslenmeye başladı, böyle olduğuna göre işler yoluna giriyor’ diye düşündü, de Kel başlı kibirli uyuz. Bundan sonra Mayanhılıv’a yaltaklanıp, su almak üzere göl kıyısına varıp eğildiği sırada, Mayanhılıv: ‘Kuzıykürpes’in intikamı işte böyle olur’ deyip sırtına öldürmek üzere bıçağı sapladı, de.

Mayanhılıv saçaklı kavak yanına geri dönüp, göğsünden Kuzıykürpes için hazırlamış olduğu sırmalı ak mendili alıp, ona Kuzıykürpes’in kanı ile ‘Kuzıykürpes’ diye, kendi eli ile ‘Mayanhılıv’ diye yazıp sevgilisi Kuzıykürpes’in samur kıyafetinin cebine sokmuş.

...Mayanhılıv saçaklı kavak dibine geldi de, kendi yüreğine kendi bıçağını saplayıp, Kuzıykürpes’in göğsüne yığıldı, de...”

22. Kahraman maceradan döner.

Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı’nda kahraman maalesef çıktığı yolculuktan geri dönemez. Daha evvel de bahsedildiği üzere, kahraman macera boyunca ve maceranın sonunda edindiği kutlu bilgiyi halkıyla paylaşır. Başka bir deyişle kahraman kaosu kozmosa çevirecek sırra vakıf olarak geri döner. Kuzıykürpes için ise durum farklıdır. O, öldüğü için geri dönemez. Kahramanın ölüm motifi, Kuzıykürpes’in ulaştığı sırrın anlaşılabilmesi için kullanılmıştır. Kuzıykürpes, macera boyunca takındığı hâl ve tutumla örnek bir insan modeli çizmiştir ve ilahî güçlerin desteğine nail olmuştur. İlahî güçlerin desteğine nail olabilmek kolay değildir. Ancak, bunu hak edenlere bahşedilen bir hediyedir. Kuzıykürpes, en son macerasında uyması gereken kuralları unutarak nefsinin yarattığı heyecana kapılmıştır. Bu hata onun sonunu hazırlamıştır. Fakat, unutulmamalıdır ki, destanda kahramanın yaptığı her olumlu ya da olumsuz davranışın altında farklı bir mana söz konusudur. Başka bir ifadeyle, Kuzıykürpes öldürülmeden sevdiğine kavuşarak obasına dönebilir ve destan bu sonla da bitebilirdi. Ancak, o zaman incelediğimiz bu varyantta verilmek istenen mesaj ortadan kalkardı. Kahramanın ölümü,

feodalitenin maddi hırs üzerine inşa edilen yapısının insanlığa ait en ulvi değerleri zedelediğini ortaya koyar. Kahramanın ölümünden sonra sevdiği kız Mayanhılıv'ın canına kıyması, insanların ruhlarının ve kişiliklerinin satın alınamayacak değerler olduğu mesajını verir. Ayrıca, Küser Han'ın bütün bu olup bitenler karşısında duyduğu pişmanlık, insanların moral değerleri unutup dünya değerlerinin peşinden koştukları sürece hiçbir zaman aradıkları mutluluğu yakalayamayacaklarını gösterir.

“Күсәр хан, уның ике улы, йыйылған халык әле Күк толпарга, әле сук тирәк төбөндә яткан Кузыйкүрпәскә, әле күл ситендәге Кутыр башлы колтор тазға карап, ни эшләргә белмәй, катып торған арала, Маянһылыу сук тирәк төбөнә килде лә, үз йөрәгенә үзе бысак менән сәнсеп, Кузыйкүрпәс күкрәгенә йығылды, ти.

Берен-бере өзөлөп һөйөп тә бергә йәшәргә насип булмаған Кузыйкүрпәс менән Маянһылыузың ғүмере ана шулай бөттө, ти...”
(Konşak V. s. 140)

“Küser Han, onun iki oğlu, toplanan halk, bir Gök Tulpar'a, bir saçaklı kavak dibinde yatan Kuzıykürpes'e, bir göl kıyısındaki Kel başlı kibirli uyuza bakıp, ne olduğunu anlayamamışlar, bu arada, Mayanhılıv saçaklı kavak dibine gelmiş de kendi yüreğine bıçak saplayıp, Kuzıykürpes'in göğsüne yığılmış.

Birbirini sevip beraber yaşamaları nasip olmamış Kuzıykürpes ile Mayanhılıv'ın hikâyesi işte böyle biter...”

23. Kahraman ölür.

Merkezî kahraman tipinin ölümü üzerinde uzun uzadıya durulan bir motif değildir. Destanda kahraman daima genç, dinamik ve güçlü-kuvvetli tasvir edilir. Destan sanatı, kahramanı taşıdığı işlevler gereği daima

yaşatmayı seçmiş, ölüm gerçeğini kahramandan uzaklaştırmıştır. Kültürel birçok unsuru bir bütün olarak bünyesinde taşıyan kahraman, destan içinde bir fani olmaktan öte, millî bir sembol konumundadır. Öyle ki, destan anlatım geleneği içinde kahramanların ruhuna büyük hürmet gösterilir, destanlar kutsal birer metin olarak telakki edilir. Kahramanın bedeninin dünyadan ayrıldığı kabullenilirken, ruhunun daima milletle iç içe yaşadığına inanılır. İslam öncesi ve İslamiyet'in kabulünden hemen sonra teşekkül etmiş destanlarda şanssız bir ölüm yok olmak demektir. Şanssız bir ölümle dünyadan ayrılan insanlar için ölüm sonrası iyi bir hayat ve dünya ile iletişim kurmak söz konusu değildir. Aslında korkulan ölüm değil, ölümden sonra unutulmak, anılmamaktır. Ölümden sonra yaşamanın yolu ise dünyada iyi işler yapmaktan geçmektedir. Bu nedenle destanlardaki kahramanlar ölmekten çok, ölmeden önce amaçlarını gerçekleştirememekten korkmaktadırlar. Bütün amaçlarını gerçekleştirip içinde bulunduğu halkın iltifatına nail olan kahramanı, bedeni dünyadan ayrılrsa dahi, Tanrı katında, dünya ile iletişimini koparmadığı sonsuz bir hayatın beklediğine inanılır.

Kuziykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nda, kahramanın ölümü her ne kadar beklenmedik bir hadiseymiş gibi anlatılsa da, aslında Kuziykürpes'in ölmeden önceki davranışlardan, ölümün en azından onun için beklenen bir son olduğu anlaşılmaktadır. Kuziykürpes, kendisi ile vuruşmak üzere gelen Mayanhılıv'ın ağabeylerine babasının zırhlı kürk şapkasını ve aybaltasını hediye eder. Mayanhılıv'a götürmeleri için de gümüş aynayı verir. Özellikle, aynayı verirken "*benden hatıra olsun*" şeklinde bir ibare kullanması Kuziykürpes'in öleceğinin farkında olduğunu gösterir. Kahramanın hediye ettiği eşyaların hepsi ilahî kökenli ve kahramana babasından kalan araçlardır. Bu unsurların ne sebeple olursa olsun başkasına verilmesi uygun değildir. Nitekim, Küsmez Han'ın ölümüne rağmen Gök Tulpar tarafından bu eşyalar Kuziykürpes'e verilmek üzere çok iyi korunarak saklanmıştır. Çok iyi korunmalarından bu eşyaların rastgele elden çıkarılmasının doğal bir durum olmadığı hissedilir. Fakat, Kuziykürpes öleceğinin farkındadır ve kendisinden sonra bıraktığı bir varisi de olmadığı için, babasından kalan emanetleri hediye

etmekte bir beis görmemiştir. Artık onları kullanmaya daha fazla ihtiyacı olmayacaktır.

“Кузыйкүрпәстең янына, беренсе булып, Маянһылыузың ике ағаһы килеп етте, ти. Беренсе ағаһы кылысы менән Кузыйкүрпәскә сабайым, тип һелтәнгәйне, Кузыйкүрпәс айырата бер таһыллык менән уның кылысын кулынан кайырып алды ла урталай һындырып ташланы, ти. Шунан уға, минән бүлөк булһын тип, атаһынан калған кырма бүркен бирзе, ти. Маянһылыузың икенсе ағаһы, Кузыйкүрпәс менән алышыузын файзаһыз булырын һизенеп, кылысын уға үзе үк килтереп тотторзо, ти. Кузыйкүрпәс Маянһылыузың был ағаһына, минән бүлөк булһын тип, атаһынан калған айбалтаһын бирзе, ти. Маянһылыуға минән иҫтәлек итеп биртип, көмөш көзгөһөн тотторзо, ти...” (Konşak V. s. 137-138)

“Kuzıykürpes’in yanına ilk olarak Mayanhılıv’ın iki ağabeyi gelip yetti, de. Birinci ağabeyi kılıcı ile Kuzıykürpes’e keseyim diye salladığında, Kuzıykürpes fevkalâde bir maharetle onun kılıcını elinden düşürüp aldı da ortasından kırıp attı, de. Sonra ona, benden hediye olsun diyerek babasından kalan zırhlı kürk şapkayı verdi, de. Mayanhılıv’ın ikinci ağabeyi, Kuzıykürpes ile mücadelenin faydasız olacağını sezip, kılıcını ona kendi getirip bıraktı, de. Kuzıykürpes, Mayanhılıv’ın bu ağabeyine benden hediye olsun diyerek babasından kalan aybaltasını verdi, de. Mayanhılıv’a benden hatıra edip ver diyerek gümüş aynasını, bıraktı, de...”

Ayrıca, kahramanın öldürülmeden hemen önce babasından kalan samur kıyafeti giymesi ve beline gümüş kemerini bağlaması da ölümüne hazırlandığının açık işaretidir.

“Көн ауышыуға өс тәүлек тулып, күл эсендә һауыктырылырға куйылған Күк толпарзың яраһы уңалырға тейеш ине, ти. Кузыйкүрпәс шуны көтөп, атаһынан калған кама тунын кейзе лә, билен көмөш кәмәре

менән быйзы ла, әзерәк серем итеп алайым әле, тип, тирәк төбөнә ятты, ти...” (Konşak V. s. 138)

“Gün dönerken üç yirmi dört saatlik (günlük) süre dolup, göl içine iyileşmesi için konulan Gök Tulpar’ın yarası iyileşip olması gereken gibi oldu, de. Kuzıykürpes onu beklerken babasından kalan samur kıyafetini giydi de, belini gümüş kemeri ile bağladı da, azıcık uykumu alayım hele, diye, kavak dibine yattı, de...”

Yukarıdaki parçalardan anlaşıldığı gibi, Kuzıykürpes için ölüm hazır olduğu bir durumdur. Ölümün bu şekilde tevekkülle kabul edilmesinin altında doğal olarak, kahramanın görevini yerine getirdiğini düşündüğü sonucu çıkmaktadır. Ya da ölümü ile bir mesaj bırakmak arzusundadır. Kuzıykürpes’in ölümünden çıkarılabilecek sonuçlar üzerinde yukarıda müteakip kereler durulduğundan tekrar edilmesi gereksizdir.

Kahramanın ölümü ile ilgili olarak dikkati çeken bir başka ayrıntı da ölümlerinden sonra iki gencin etrafında oluşan sevgi ve saygı çemberidir. İki genç birbirleri ile aynı yere defnedilmiş ve onların kabirlerinin bulunduğu yer halk tarafından kutsal kabul edilmiştir. Destanın sonunda kahramanın fiziki ölümü gerçekleşse de bir kült olarak yaşatılacağı anlaşılmaktadır.

Destan kahramanlarının ölümünü kabullenmek halk için oldukça zordur. Halk duyduğu bu derin üzüntüyü kahramanlar dünyadan ayrıldıktan sonra, onların adını bir dağa, ırmağa, kayaya veya ırmağa vererek hafifletme yolunu seçmiş ve onları kültleştirmiştir. Böylece, kahramana onun ölümünden sonra dahi her an ulaşabilecekleri mesafede olacaklardır. Kuzıykürpes ile Mayanhılıv’ın kabirlerinin üstünde iki elma ağacı büyür. Bu ağaca iki kuş yuva yapar. Bu kuşların yavruları daha sonra akkuşların ataları olurlar. İki gencin sonsuz âşkını halk kuğuların türemesine bağlayarak, hikâyeyi ölümsüzleştirmişlerdir.

“Кузейкүрпәс менән Маянһылыу кәбере өҫтөнә ике алма ағасы, Кутыр башлы колтор таз кәбере өҫтөнә дегәнәк үсеп сыкты, ти. Был дегәнәк күл аша сығып, Кузейкүрпәс менән Маянһылыу кәбере өҫтөнә үҫкән алма ағасына килеп сырмалды, ти. Елле көндәрзә алма ағасы һелкенгәндә, дегәнәк алмаларзы өйкәй-өйкәй, уларзың канлы һуттарын ағызып тора башланы, ти. Ана шул алмаларзан тамған канлы һуттан ике кош яралып, алма ағасы башына ике оя яһанылар, ти. Алма ағасын сырмаған дегәнәктән ике карға сығып, теге ике коштоң ояларын туззыра башланылар, ти. Шул вакыт ике алма-кош, асыузары килеп, был ике дегәнәк- карғаны сукуп үлтерзеләр зә қаңылдашып осоп киттеләр, ти.

Хәзерге аккоштар ана шул ике алма-коштан калған икән, ти.”
(Koңsak V. s. 140)

“Kuzıykürpes ile Mayanhılıv’ın kabirlerinin üstünde iki elma ağacı, Kel başlı kibirli uyuzun kabri üstünde dikenler yetişip çıkar. Bu dikenler gölü aşır, Kuzıykürpes ile Mayanhılıv’ın kabri üstüne yetişip elma ağacını sarmalar. Böyle günlerde, elma ağacı silkindiğinde, diken elmalara sürte sürte, onların kanlı sütlerini dökmeye başlar. İşte o elmalardan damlayan kanlı süttен iki kuş ortaya çıkıp, elma ağacı başına iki yuva yaparlar, de. Elma ağacını sarmalayan dikenlerden iki karga çıkıp, diğer iki kuşun yuvasını dağıtmaya başlarlar, de. O zaman iki kuş, sinirlenir, bu iki diken kargasını gagalayıp öldürürler de ötüşüp uçup giderler, de.

Şimdiki akkuşlar işte o iki elma kuşundan kalma imiş, de.”

Kuzıykürpes ile Mayanhılıv ve Kel başlı kibirli uyuzun kabirleri hakkında anlatılan bu rivayet kötülük ile iyiliğin sürekli mücadele halinde olduğunu hatırlatır. Ayrıca, Kuzıykürpes’in Kel başlı kibirli uyuz gibi biri tarafından öldürülmesini hazmedemeyen halk, Kuzıykürpes ile Mayanhılıv’ın

intikamını onların ölümünden sonra akkuş ve karga motiflerini kullanarak almaya çalışmıştır.

Destanda kahramanın ölümünden bir netice çıkarılması yolu izlenmiştir. Fakat, yine de kahramanın ölümü epik kurallar çerçevesinde gerçekleşir. Kahraman uykusu esnasında tamamıyla atıl ve savunmasız haldeyken öldürülür. Aksi halde, her ne şartta olursa olsun, kahramanın ölümü elzem de olsa, düşmanla girişilen bir mücadele sonucu kahramanın ölmesine ihtimal yoktur.

“Көн ауышыуға өс тәүлек тулып, күл эсэндә һауыктырылыпға куйылған Күк толпарзың яраһы уңалырға тейеш ине, ти. Кузыйкүрпәс шуны көтөп, атаһынан калған кама тунын кейзе лә, билен көмөш кәмәре менән быйзы ла, әзерәк серем итеп алайым әле, тип, тирәк төбөнә ятты, ти. Ул шунда йоклап китте, ти... Култыр башлы колтор таз Карағол, боҫоп кына сук тирәк янына барған да, шунда моңайып ултырған Кузыйкүрпәсте бысак менән сәнсеп үлтергән,...” (Konşak V. s. 138)

“Gün dönerken üç yirmi dört saatlik (günlük) süre dolup, göl içine iyileşmesi için konulan Gök Tulpar’ın yarası iyileşip olması gereken gibi oldu, de. Kuziykürpes onu beklerken babasından kalan samur kıyafetini giydi de, belini gümüş kemeri ile bağladı da, azıcık uykumu alayım hele, diye, kavak dibine yattı, de. O anda uyuyup gitti, de...Kel başlı kibirli uyuz Karagol, sessizce (gizlice) kavağın yanına varmış da, orada dertlenip oturmuş Kuziykürpes’i bıçak ile kesip öldürmüştü...”

24. Kahramanın ölümünden sonra ülküleri, soyundan gelenler tarafından devam ettirilir.

Kuziykürpes ile Mayanhılıv Destanı’nda kahramanın ölümü ile olaylar tamamlanır.

5. KÜSEK BEY DESTANI⁴⁴'NİN MERKEZİ KAHRAMAN TİPİNİN İNCELENMESİ

KüseK Bey Destanı'nın Epizotları:

1. Başkurtlar Mesim Han'a bağlı on iki uruk halinde yaşamaktadır.
2. Bu uruklardan özellikle dört tanesinin beyleri cengâverlikleri ile tanınmaktadır. Tüngever uruğunun beyinin adı; Timirkotlo, Tamyan uruğunun beyinin adı; Tamyan, Kıpçak uruğunun beyinin adı; Babsak'tır. Diğer uruğun adı Hain ve beyi de Karagölömbet'tir. Hain uruğuna bağlı insanlar ve beyleri, uruğun adından da anlaşılacağı üzere kötü niyetlidir.
3. Bir gün Mesim Han'ın ilinde mal ve can güvenliğini tehdit eden yırtıcı bir havyan ortaya çıkar. Mesim Han'ın adamları canavarı yakalamakta aciz kalır.
4. Mesim Han, yırtıcı hayvanın yakalanması için Tüngevir, Tamyan, Kıpçak ve Hain uruklarının beylerinden yardım ister.
5. Timurkutlu yüz seksen adam seçerek, Tamyan yüz elli asker alarak, Karagölömbet ise üç yüz altmış pehlivanla beraber Mesim Han'ın iline varmak üzere yola çıkar.
6. Üç uruğun beyleri ve adamları Mesim Han'ın iline gelirler. Ancak, Kıpçak uruğunun batırı Babsak'tan henüz haber alınamamıştır.
7. Babsak, Mesim Han'ın hattını okur ve gitmek üzere hazırlanmaya başlar. Hanımı Yemile ve ona tabi olan halk beylerinin kendilerinden ayrılmasına üzülürler.
8. Babsak'ın eşi Yemile, Uraz Han'ın kızıdır. Babsak Batır'ın bu gidişinin hayırlı olmayacağını sezmektedir. Ancak, Babsak Batır'ı kalmaya ikna edemez.
9. Babsak Batır, yola çıkmadan evvel eşi Yemile'ye bir oğulları olacağını, kendisi ölse de bu çocuğun Yemile'ye arkadaşlık edeceğini söyleyerek yanına aldığı sekiz kişi ile yola çıkar.

⁴⁴ İncelemede, Muhtar SAGİTOV, **Başkurt Halk İcadı - II**, Ufa, 1973, künyeli eserinde yer alan Kıpçak varyantı kullanılmıştır.

- 10.** Karagir adlı atına atlayan Babsak'ın atının ayak sesleri bir günlük yoldan Mesim Han'ın iline ulaşır. Halk, bu sestten ürkerek uyanır. Aralarından bir yaşlı, "Bu, Babsak Batır'ın atının ayak sesleridir. Sabaha karşı burada olacaktır.", diyerek halkı rahatlatır.
- 11.** Tan vakti Babsak Batır, Mesim Han'ın iline varır.
- 12.** Batırlar tam olunca Mesim Han bir toy düzenler ve iline musallat olan canavarı öldürecek batıra kızını, ilinin yarısını ve hanlığı vereceğini bildirir.
- 13.** Bunun üzerine dört batırın dördü avlanmak üzere yola çıkar. Bir süre sonra her biri, bir başka yöne gitmek üzere ayrılırlar.
- 14.** Yırtıcı aslanı önce Babsak Batır bulur. Babsak, aslanı ok ile vurarak öldürür. Aslanı kendinin vurduğu anlaşılсын diye okunu ortadan kırar ve hayvanın içine tıkar. Okun diğer yarısını da yanına alır ve döner.
- 15.** Mesim Han'ın iline dönen Babsak Batır olup biteni anlatır. Mesim Han bu habere sevinerek yeniden toy kurar.
- 16.** Bu arada Karagölömbet, Babsak Batır'ın öldürdüğü aslana rastlar. Aslanı uyuyor zannedip ok ile vurur. Böylece aslanı kendinin öldürdüğünü zannederek, sol kulağını nişan olarak kesip alır ve Mesim Han'ın iline döner.
- 17.** İle döner dönmez aslanı kendisinin öldürdüğünü, Babsak Batır'ın yalan söylediğini iddia eder. Mesim Han, bu durum karşısında ikilemde kalır. Aslanın öldürüldüğü yere bilirkişiler yollar. Geri dönen bilirkişiler, Babsak Batır'ın söylediklerinin doğru olduğunu beyan eder.
- 18.** Babsak'ın haklı çıkmasına sevinen Mesim Han, kızı Gevher ile Babsak'ı evlendirmek için toy kurar.
- 19.** Karagölömbet, düştüğü bu durumu hazmedemez. Yanında getirdiği adamları ile kengeş ederek Babsak Batır'ı öldürmeye karar verir.
- 20.** Düğün çadırında oturmakta olan Babsak'ın üzerine gelen Karagölömbet'i gören halk, Babsak'ı uyarır. Ancak, Babsak Karagölömbet'ten korkup kendisine lütfedilen makamdan kalkmayacağını söyler.
- 21.** Karagölömbet, kendisine mukavemet bile göstermeyen Babsak Batır'ı ok atarak vurur ve öldürür. Tüngevir ve Tamyan uruklarının beyleri yaşanan bu haksızlığı sindiremeyip Mesim Han'dan Karagölömbet'i öldürmek için izin

ister. Fakat Mesim Han, zamanı geldiğinde her şeyin olması gerektiği gibi gelişeceğini söyleyerek onlara izin vermez.

22. Karagölömbet, Babsak Batır'ı öldürdükten sonra Kıpçak iline doğru ilerler. Kıpçak uruğundan kim varsa ayırmaksızın kılıçtan geçirir.

23. Bu arada Yemile bir evde saklanmaktadır. Karagölömbet, Yemile'yi bulur ve güzelliği karşısında onu öldürmeye kıyamaz. Eş yapmak üzere alıp kendi iline götürür.

24. Yemile'yi kıskanan Karagölömbet'in ilk iki eşi Yemile'nin hamile olduğunu söyler. Bunun üzerine Yemile kıl çılırdan geçirilip türlü eziyete uğratılır. Acıya dayanamayan Yemile, oradan geçmekte olan bir düveyi göstererek onun hamile olması halinde kendisinin de hamile olduğunu kabul edeceğini bildirir. Tesadüfen düve hamile çıkmaz ve Yemile canını kurtarır.

25. Bir süre sonra Yemile, Babsak'ın oğlu Küsek Bey'i doğurur. Karagölömbet, Küsek'in kendi oğlu olduğunu zannetmektedir.

26. Küsek'in kahraman olacağı doğduğu andan itibaren gösterdiği olağanüstü hallerden anlaşılır.

27. Küsek Bey altı-yedi yaşlarında yetişkin bir yiğidin gücü ve kudretine sahiptir.

28. Küsek Bey, bir gün kırdan gezerken kendisine saldıran çocuklardan birine bir şamar atar. Çocuk bayılır. Küsek Bey, çocuğun bayılmasına üzülür ve onu annesine götürür. Çocuk, yaşlı ve yalnız bir kadının oğludur. Kadın oğlunun halini görünce Küsek Bey'e çok kızar ve "Oğlum sen güçlüysen, babanın intikamını al!" der.

29. Küsek Bey kadından babasının Babsak Batır olduğunu öğrenir. Bu yaşlı kadının öğrettiği hile ile durumun aslını öğrenmek üzere annesine gelir.

30. Küsek Bey, eve gelince annesinden kendisine kavurma yapmasını ister. Annesi kavurmayı Küsek Bey'e kaşıkla verir. Küsek Bey, eliyle yedirmesini söyler. Annesi sıcak kavurmayı eline alınca, Küsek Bey annesinin avucunu sıkarak ve gerçek babasının kim olduğunu sorar. Eli yanan Yemile, bütün gerçeği anlatmak zorunda kalır.

- 31.** Gerçek babasının Babsak Batır olduğunu, Karagölömbet'in babasının katili olduğunu öğrenen Küsek Bey, dedesi Uraz Han'ın yanına gitmek üzere evden ayrılır.
- 32.** Ortadan kaybolan Küsek Bey, bir süre her yerde aranır. Ancak bulunamaz. Herkes onun yazıda yabanda bir yırtıcı tarafından öldürüldüğünü düşünür.
- 33.** Uraz Han'a varan Küsek Bey kendini tanıtır ve dedesinden babasının intikamını almak için asker ister.
- 34.** Henüz altı yaşında olan Küsek Bey'i Uraz Han bir yıl alıkoyar. Bu bir yıl içinde Küsek Bey intikamını almak üzere yetiştirilir.
- 35.** Bir yıl dolunca Uraz Han, torunu Küsek Bey'e seçilmiş seksen asker vererek onu savaşa yollar.
- 36.** Küsek Bey, karanlık bir gecede Karagölömbet'in şehrine gelir ve annesi ile aslen Kıpçak olan yaşlı kadın ve çocuğunu gizlice şehirden çıkarır. Uraz Han'a götürmesi için bir adamına teslim eder.
- 37.** Kalan yetmiş dokuz adamı ile Hain uruğunu kırmaya başlar. Vuruşma esnasında Küsek Bey'in yetmiş sekiz adamı ölür. Tek bir asker ile Küsek Bey bütün Hain uruğunu kılıçtan geçirir.
- 38.** Herkes öldükten sonra Karagölömbet'i aramaya başlar. Karagölömbet bir eve saklanmıştı. Yanında bir kız vardır.
- 39.** Karagölömbet'in elinde tuttuğu kızı seven bir çoban Küsek Bey'e Karagölömbet'in saklandığı evi gösterir.
- 40.** Küsek Bey, Karagölömbet'ten dışarı çıkmasını ister. Karagölömbet dışarı çıkınca Küsek Bey önce onun sol kulağını, sonra sağ kulağını keser. Böylece babasının intikamını alır.
- 41.** Nihayet ok atarak Karagölömbet'i öldürür ve Kıpçak uruğunu yeniden inşa etmek üzere iline geri döner.

Başkurtların destan repertuarında Küsek Bey Destanı'nın çeşitli adlar altında birçok varyantı vardır. Küsek Bey Destanı'nın, "Babsak ile Küsek", "Karagömbet ile Babsak" vb. adlarla bilinen diğer varyantları aynı konu

etrafında uzayıp kısalan varyantlardır. Fakat konu kuruluşunun üstünlüğü ve motiflerinin zenginliği ile Kıpçak varyantı diğer varyantlardan daha orijinaldir.

Küsek Bey Destanı'nın Kıpçak varyantı 1928 yılında, E. İslamgolov tarafından Başkurdistan'ın Yılayır kantonu Büryen rayonuna bağlı Kıpçak (eski adıyla Üzen) köyünde yaşayan Sabiryen Sesen Mohammatkolov'dan derlenmiştir. Destanın bu varyantı ilk önce 1929 yılında Başkurt Aymağı adlı dergide Temmuz ayında "Hikâye-i Küsek Bey" adıyla yayınlanmıştır.⁴⁵

Küsek Bey Destanı'nın bahsi geçen Kıpçak varyantında uruklar arası mücadele konusunu işlenmektedir. Destanda iki nesil boyunca devam eden anlaşmazlıklar üzerine gelişmiştir. Babsak Batır ile başlayan uruklar arası savaş, oğlu Küsek Bey'in büyüüp intikam alması ile son bulur. Küsek Bey Destanı'nda, Dede Korkut Destanı'nda rastlanan idari yapıya benzer bir oluşum söz konusudur. Dede Korkut Destanı'nda İç ve Dış Oğuz beyleri Bayındır Han liderliğinde varlık sürdürmektedir. Bu idari yapılanma içinde beylikler kendi iç işlerinde özerk bir yapı sergilemekteyken, dış meselelerle ilgili olarak Bayındır Han önderliğinde daima kengeşle hareket eder. Küsek Bey Destanı'nda Mesim Han'a bağlı on iki uruk vardır. Bunlardan en ünlüleri Tamyar, Tüngevir, Hain ve Kıpçak uruklarıdır. Tıpkı Dede Korkut Destanı'nda olduğu gibi, bu uruklar iç işlerinde özerkken, ortak bir tehdit ya da tehlike durumunda Mesim Han etrafında birleşerek hareket eder.

Destanın diğer varyantlarında konu kuruluşunda ufak tefek farklılıklar söz konusudur. Sagitov tarafından derlenen varyantta Karagölömbet, Babsak'ı gelecekte han olmasından korktuğu için öldürür. Destanın ilerleyen bölümlerindeki olay örgüsünde çok fazla değişiklik izlenmez. A. İslamgulov'un Yomaguja rayonunda bulunduğu el yazması eserde yer alan varyantta Mesim Han, Mohammatkolov'dan derlenen varyantın aksine Karagömbet'e itimat

⁴⁵ Kiray MERGEN, a.g.e., s. 244.

eder ve Babsak'ı öldürtüp yurdunu Karagömbet'e verir.⁴⁶ Bütün varyantlarda Küsek Bey, babası ile ilgili gerçekleri öğrendikten sonra babasının intikamını almak üzere yola çıkar ve Karagömbet'in iktidarına son verir. Böylece, Küsek Bey hem babasının intikamını alır hem de halkını zalim Karagömbet'in esaretinden kurtarır.

1. Kahramanın doğumu önceden müjdelendir. (Çocuksuzluk motifi)

Küsek Bey Destanı'nda kahramanın doğumu önceden müjdelendir. Mesim Han'ın davetine icabet etmek üzere yola çıkmaya hazırlanan Babsak'ın eşiyle vedalaşırken söylediği sözler kahramanın doğacağını müjdeler.

“Ике айзан һуң беззең бер бала тыуып,
Ул бала атаһының юлын кыуып;
Кылыс, һөңгө кулына берзәй алып,
Вакытында дошмандарзың юлын быйыр.

“İki ay sonra bizim bir çocuğumuz doğar,
O çocuk babasının yolunu izler;
Kılıç, süngü alıp eline,
Vakti gelince düşmanların yolunu boğar.

Мин үлһәм, һиңә шәрик шул булады,
Хозай кушһа, дәүләтең мул булады;
...” (Kıpçak V. s. 299)

Ben ölsem sana yoldaş o olur,
Allah isterse devletin bol olur;
...”

Birbiri ardına gelen motif ve epizotlar arasındaki uyum üzerinde düşünüldüğünde destan türünün gerçekten şaşırtıcı bir kurgusu olduğu anlaşılır. Öyle ki, destanın girişinde verilen bir bilgi çok daha sonra ortaya çıkacak olan bir motifi hazırlayıcısı olabilmektedir. Yukarıdaki dizelerden Babsak Batır'ın ölebileceğini tahmin ettiği anlaşılmaktadır. Destan başında uruklar ve yaşanan dönemle ilgili yapılan açıklamalardan Babsak'ın kendisine bir saldırı gerçekleştirilebileceğini tahmin etmesi muhtemeldir.

⁴⁶ A.g.e., s. 242-243.

Babsak Batır'ın bu tahmini kahramanın doğumunun müjdelenmesi motifine zemin hazırlar.

“Беренең малын бере алған зурлык менән.

Кисергән ғүмерзәрен урлык менән;

Мыктылары насарзарын ороп-һуғып,

Үлтергән берен-бере хурлык менән.

“Birinin malını biri almış zorlukla,

Ömürlerini geçirmişler hırsızlıkla,

Güçlüler, zayıfları vurup-dövüp,

Birbirlerini öldürmüşler horlukla.

Шул заманда дурт төрлө ырыу булған икән

Донъяға бәлә-фетнә тулған икән;

Һәр кайһыһы, үз эсенән батыр һайлап,

Мәсем хандан бүләк ерзә торған икән...”

(Кірçак V. s. 293)

O zamanda dört tane uruk varmış,

Dünya bela-fitne doluymuş,

Her birisi kendini batır sayıp,

Mesim Han'dan hediye olan yerde yaşamış...”

2. Kahraman olağanüstü şartlarda doğar. (Bu doğum ilahî bir oluşum sonucunda vuku bulur.)

Küsek Bey'in doğumu olağanüstü şartlarda gerçekleşir. Karagömbet, Babsak Batır'ı öldürdükten sonra karısı Yemile'yi kendine eş yapar. Yemile'nin, Babsak'tan hamile olma ihtimaline karşı ona türlü işkenceler yapar. İşkencelere dayanamayan Yemile, eliyle bir düveyi işaret eder ve “eğer o hamile ise ben de hamileyimdir, değilse değilimdir” der. Bunun üzerine düve kontrol edilir ve kısır olduğu anlaşılır. Yemile böylece karnında taşıdığı çocuğunu kurtarır.

“Шул вакыт Карағөлөмбәт, Йәмилә һылыузы үзенең толпарына мендереп, хаин ырыуына каратып ебәрә, ти. Арала әллә нисә көндәр үтеп, Карағөлөмбәт үзенең өйөнә кайта. Өйзәге икә катыны Йәмиләне күргәс, көнсөлөк менән: ‘Был катын, йөклө катын, уның эсендә Бабсактан бер током калған, әгәр ул тыуа торған булһа, башыңа бер бәлә булыр’ тип Карағөлөмбәттә арбайзар. Карағөлөмбәттең күңелен куркый ала. Ул,

карындағы баланы үлтереу уйы менән, Йәмиләнең бөтә тәнен кыл дилбегә менән ыуырға керешә. Шул вакыт Йәмилә, ғазаплауға сызай алмай: ‘Үлтерә торған булһаң, тизерәк үлтер, мине былай бикәргә ғазаплама, мин йөклө түгел’. ти. Карағөлөмбәт быны раҫларлык дәлил хорай. Йәмилә, ни булһа ла булып тип, дәлил итеп тышта касып йөрөгән бер кара тананы күрһәтә: ‘Әгәр анау тана быуаз булһа, мин йөклө булырмын, тыу булһа, мин йөкһөз’, ти. Карағөлөмбәт тананы салып, эсен ярып карарға куша. Тана, Йәмиләнең бәхетенә каршы, тыу булып сыккан, ти. Шунан һуң барыһы ла Йәмиләнән: ‘һине бикәргә яфалағанбыз!’, тип ғәфу хорайзар. һүзеңдең дөрөҫлөгән дәлилең раҫланы тип, Карағөлөмбәт Йәмиләне өсөнсә катын итеп ала. Йәмилә, үлемдән котолоп, Карағөлөмбәт йортонда донъя көтә башлай...” (Кірҫак V. s. 312)

“O zaman Karagölömbet, güzel Yemile’yi kendi tulparına bindirip, Hain uruğuna doğru gönderir. Böylece aradan bir nice gün geçer, Karagölömbet kendi evine döner. Evdeki iki kadını Yemile’yi görünce, kıskançlık ile: ‘Bu kadın, hamiledir, onun içinde Babsak’tan bir tohum kalmış, eğer o doğacak olursa, başına bela olur’ diye Karagölömbet’i etkilerler. Karagölömbet’in kalbini korku sarar. O, karnındaki çocuğu öldürmek düşüncesiyle Yemile’yi kıl dizgin ile ovalamaya girişir. O zaman Yemile, işkenceye dayanamayarak: ‘Öldürecekse çabuk öldür, bana böyle yok yere işkence etme, ben hamile değilim’, der. Karagölömbet bunu kanıtlayacak delil sorar. Yemile, ne olursa olsun diyerek, delil olarak dışarıda koşturup duran bir kara danayı gösterir: ‘Eğer işte şu dana gebeyse, ben de hamileyimdir, kısırda ben de hamile değilimdir’ der. Karagölömbet danayı tutup içinin yarılıp bakılmasını emreder. Dana, Yemile’nin bahtına kısır çıkar. Bundan sonra, hepsi de Yemile’den ‘Sana boş yere eziyet etmişiz’ diye özür dilerler. Sözünün doğruluğu kanıtlandı diyerek Karagölömbet, Yemile’yi üçüncü kadını edip alır. Yemile ölümden kurtulup, Karagölömbet ilinde yaşamaya başlar...”

Doğduğu andan itibaren Küsek Bey'in olağanüstü bir yaradılışa sahip olduğu görülür. Öyle ki, o doğar doğmaz Karagölömbet'i sakalından tutup sallayabilecek kadar güçlü bir çocuktur. Küsek Bey'in doğduğu andan itibaren gösterdiği mucizevi haller onun ilahî varoluşundan kaynaklanmaktadır.

“Күсәк тыуғанда, Карағөләмбәттең күңеленә бер төрлө куркыу төшөп, йөрәге кубып, өс көн, өс төн ауырып яткан, ти. Ауырыуың сәбәбе шул булған: Карағөләмбәт, сәңгелдәктә яткан бала янына барып, битенән үбергә уйлаһа, бала кулын һузып, һакалынан тотоп һелкеткән, ти. Был вакиға Карағөләмбәттең тәрән уйға, куркыуға төшөүенә сәбәпсе булған. Күсәк бик күркәм сифатлы, бәһлеүәнлегә йөзөндә күренеп торған бала булған, ти...” (Кірçәк V. s. 312)

“Küsek doğduğunda Karagölömbet'in gönlüne farklı bir korku düşmüş, yüreği kopup üç gün üç gece hastalanıp yatmış. Hastalığının sebebi şuymuş: Karagölömbet salıncakta yatmakta olan çocuğun yanına varıp yüzünü öpmeyi düşündüğünde, çocuk elini uzatıp sakalından tutup onu silkelemiş. Bu hadise Karagölömbet'in derin düşünceye ve korkuya düşmesine sebep olmuş. Küsek çok görkemli, pehlivanlığı yüzünden anlaşılan bir çocukmuş...”

Küsek Bey'in batır olacağı doğar doğmaz gösterdiği emarelerden anlaşılmaktadır.

“Донъяға Күсәк бала тыузы инде,
Билене алмас кылыс быйзы инде;
Бәһлеүән йөзө күркәм кәйзәһе зур,
Атаһының юлын тағы кыйзы инде.

“Dünyaya Küsek bala doğdu şimdi,
Beline elmas kılıç bağladı şimdi,
Pehlivan, görkemli yüzü, gövdesi büyük;
Babasının yolunu izledi şimdi.

Һөйләшкән алты айза Күсәк бала,
Өсәһенән яңы тыуған имсәк бала;
Алтын һөйәк Бабсактан мирас калып,
Йәмиләнән тыйзы инде кыпсак бала...”

Altı aya kadar konuşmuş Küsek bala,
Annesinden yeni doğmuş emzikli bala;
Altın kemik Babsak'tan miras kalıp,
Yemile'den doğdu şimdi Kırçak bala...”

(Kıpçak V. s. 312)

Arkaik destanların bir kısmında kahramanın öldükten sonra kalan kemiklerinden yeniden diriltilmesi motifi yer alır. Hakaslardan derlenen Altın Arığ Destanı'nda merkezî kahramanın yaradılışı şu şekilde dile getirilir:

“Altın Arığ'ın kum haline dönüşen cesedinden kalan topuk kemiğinden Taptaan Mergen; kızıl kum haline dönüşmüş Ak Sabdar atın altın toynağından kalan kemikten ise, Ay Oy adlı başka bir at, ak sakallı bir ihtiyar tarafından yeniden yaratılır.”⁴⁷

Yukarıdaki dizelerde Küsek Bey'in, Babsak'ın kemiğinden miras kaldığının ifade edilmesi, bahsi geçen motifi hatırlatmaktadır. Küsek Bey'in babası ile olan benzerliği kemik motifi ile pekiştirilerek, Küsek'in babasıyla tıpatıp aynı özelliklere sahip olduğu anlatılmak istenmiştir. Öyle ki, sanki Babsak Batır öldükten sonra kemiklerinden yeniden diriltilmiştir. Destandan çıkarılan bu sonuçlar Küsek Bey'in olağanüstü bir doğumla dünyaya geldiğinin delilidir. Kahramanın ilahî özellikleri, beşikteyken konuşup beline kılıç bağlamasından ve daha birçok marifetinden anlaşılmaktadır.

3. Kahraman, Tanrı katından gönderilmiştir ve genellikle soylu bir aileye mensuptur.

Küsek Bey, Tanrı tarafından seçilmiştir. Yukarıda doğumu ile ilgili dile getirilen olağan dışı hadiseler seçilmişliğinin kanıtlarıdır. Bunlar dışında kahraman bütün hayatı boyunca gösterdiği olağanüstü özellikleri ve eylemleri ile tanrısal varoluşunu birçok şekilde kanıtlar.

⁴⁷ İsa ÖZKAN, “Manas ve Altın Arığ Destanı'ndaki Motifler”, **Manas 1000 Bişkek Bildirileri**, Ankara, 1997, s. 153.

Küsek Bey soylu bir aileye mensuptur. Babası Babsak Batır, Kıpçak uruğunun beyidir. Babsak, beyliğinin yanı sıra namı her yere yayılmış bir yiğittir. Onun kahramanlığını, batırlığını bilmeyen yoktur.

“Өсөнсө ырыу исеме булыр кыпсак Белерһегез, баян итеп язып куйһак; Эстәрендә бер батыр булған икән Фил мөсәллә, арыслан йөрәк, исеме Бабсак. ... Бабсак батыр ун һигеззә, ғәйәт мыкты, һуғышып, күп дошманды ергә тыкты; ... Уйлаған: ‘Хозай кушһа, мин барайым, Ул аңға заман ахыры мин һалайым; Ундай йырткыс януарзарзың мыктыларын Ғүмеремдә кыргайным мин талайын.’ Быны ишеткәс, барлык халык йыйылыпты, Ашап-эскән аштарынан тыйылыпты; Күзәтсә балуаныбыз китә икән, тип, Күззәренән канлы йөш койолопты...” (Кıpçак V. s. 294/299)	“Üçüncü uruğun ismi Kıpçak’tır, Beyan edip yazsak bilirsiniz, İçlerinde bir batır varmış, Fil büyüklüğünde, aslan yürekli, ismi Babsak. ... Babsak Batır on sekizinde gayet güçlü, Vuruşup, birçok düşmanlarını yere tıktı. ... Allah izin verirse varayım diye düşünmüş, O hayvana ahir zamanı ben salayım, Onun gibi yırtıcı canavarların daha güçlülerini, Ömrüm boyunca ben fazlasını kırdım. Bunu işitince, bütün halk toplanmış, Yiyip-içtikleri yemeklerinden vazgeçip, Koruyucu pehlivanımız gidecekmiş, diye Gözlerine kanlı yaş dolmuş...”

Dizelerden de anlaşıldığı üzere, Babsak Batır herkes tarafından yiğitliği ile tanınmaktadır. Bütün bir halkın göz bebeğidir. Kıpçak halkının beyidir. Destanda anlatılan özellikleri değerlendirildiğinde Küsek Bey’in de olağanüstü özellikler taşıyan bir yiğit olduğu anlaşılmaktadır.

Küsek Bey’in babası da annesi de soylu kimselerdir. Yemile bir han kızıdır. Destanda Mesim Han ile benzeri bir pozisyona sahip olduğu anlaşılan Uraz Han ilinin güvenliğinden Babsak Batır’ı sorumlu tutar. Babsak Batır’ı çok beğenen Uraz Han, tek çocuğu olan kızı Yemile ile Babsak’ı evlendirir.

Böylece Babsak Batır, güvenliği sağlamak üzere gezdiği Uraz Han'ın ilinde daha evvel görüp sevdiği Yemile ile evlenir.

“Ураз хан Бабсакты күргән икән,
Батырлығын, матурлығын белгән икән;
‘Хозай кушһа, кызымды бирәм’, тиеп
Күңеленән ниәт кылып йөрөгән икән.

...

Ураз хандың Йәмилә атлы кызы булған,
Куй эсендә алтын тояк кузы булған,
‘Кыпсактарзың батыры Бабсакка
Кызымды бирәм тигән һүзе булған.

...

Ир Бабсак Йәмиләне алып кайткан,
Уйын-көлкө тамашаға канып кайткан,
Ебөк, келәм, мамык күрпә, алтын, көмөш
Барын да алып, батыр байып кайткан...”
(Kırçak V. s. 298)

“Uraz Han Babsak'ı görmüş,
Batırlığını, güzelliğini bilmiş,
‘Allah izin verirse kızımı vereyim’ diye
Gönlünden niyet edip geçirmiş.

...

Uraz Han'ın Yemile adlı kızı varmış,
Koyun içinde altın toynaklı kuzu imiş,
Kırçakların batırı Babsak'a,
Kızımı vereyim diye söz vermiş.

...

Er Babsak Yemile'yi alıp dönmüş,
Oyun-eğlence temaşaya kanıp dönmüş,
İpek, kilim, pamuk yorgan, altın, gümüş,
Hepsini de alıp batır zenginleşip dönmüş...”

Yemile, han kızı olmasının yanı sıra Uraz Han'ın tek çocuğudur. Dolayısıyla Uraz Han'ın tek varisidir. Uraz Han'ın batırlığına hayran kaldığı Babsak Batır ile kızını evlendirmek istemesinin nedeni, arkasında kendisinden sonra ilini ve halkını yönetebilecek tıynetle bir varis bırakmaktır. Kahramanın başka bir ülkenin padişahının veya hanının kızıyla evlenmesi saltanatın aktarımı geleneği ile ilgilidir. Bu yolla yiğitliğinden emin olunan kahramanın himayesine girme amacı güdülmektedir.

4. Kahraman genellikle tek çocuktur. (Bazen en büyük ya da en küçük çocuk olarak da ortaya çıkabilmektedir.)

Küsek Bey, anne ve babasının tek evladıdır. Mesim Han'ın iline gitmek üzere hazırlanan Babsak Batır, eşi Yemile'ye kendisine bir şey olması halinde doğacak çocuğunun intikamını alacağını ve devletin başına geçeceğini söyler.

Yemile'nin Babsak Batır'ın ölümünden sonra dünyaya getirdiği çocuk Küsek Bey'dir. Destanda Babsak ile Yemile'nin başka bir çocuğu olduğundan bahsedilmemektedir.

Karagölömbet, Babsak Batır'ı öldürdükten sonra Kıpçak iline savaş açar. Kadın, çocuk, ihtiyar kimseyi bırakmadan kılıçtan geçirir. Böylece, Babsak Batır'ın intikamını alabilecek kimsenin kalmadığından emin olur. Kıpçak uruğundan kalan tek kişi Yemile'nin karnında taşıdığı Babsak Batır'ın oğlu Küsek Bey'dir.

“Бабсактың бер токомон калдырмастан,
Кыпсак атлы барын да кырайым, тип.

“Babsak'ın bir tohumu kalmaksızın,
Kıpçak adlı herkesi kırayım, deyip.

Был һүззе әйтеп, халкын йыйып алды инде,
Еренә кыпсактарзың барзы инде,
Катын, бала, карт-короно ярмастан,
Осраған берзең карынын ярзы инде.

Bu sözü söyleyip, halkı toplayıp aldı, şimdi,
Kıpçakların yerine vardı şimdi,
Kadın, bala, ihtiyar-genci ayırmadan,
Rastladığı herkesin karnını yardı şimdi.

Шулай итеп халайыкты үлтерә, ти,
Баштарына киәмәт килтерә, ти;
Рәхимһез, шәфкәтһез Карагөлөмбәт
Кыпсактарзың токомон бөтәрә, ти...”
(Kıpçak V. s. 310)

Böyle deyip halkı öldürür, de,
Başlarına kıyamet getirir, de,
Merhametsiz, şefkatsiz Karagölömbet,
Kıpçakların neslini bitirir, de...”

5. Kahramanın çocukluğu olağan dışıdır ve kısa sürede büyür. (Destanda kahramanın çocukluğu üzerinde uzun uzadıya durulmaz.)

Destanda Küsek Bey'in çocukluğu ile ilgili olağanüstü haller, üzerinde en geniş durulan motiflerden biridir. Bunun nedeni kuşkusuz Küsek Bey'in daha çocuk yaşta babasının intikamını almak üzere harekete geçmesidir. Kahraman daha altı yaşındayken babasının intikamını almak üzere yola çıkar.

Bir yıl dedesi Uraz Han'ın yanında terbiye gördükten sonra Karagölömbet'i öldürür. Küsek Bey'in yedi yaşındayken gösterdiği yiğitliğin inandırıcı hale getirilmesi için, kahramanın nitelikleri doğduğu andan intikam almak üzere harekete geçtiği zamana kadar olağanüstü tasvirlerle idealize edilir.

Донъяға Күсек бала тыузы инде,
Билене алмас кылыс быйзы инде;
Бәһлеуән йөзө күркәм кәйзәһе зур,
Атаһының юлын тағы кыйзы инде.

Dünyaya Küsek bala doğdu şimdi,
Beline elmas kılıç bağladı şimdi,
Pehlivan, görkemli yüzü, gövdesi büyük;
Babasının yolunu izledi şimdi.

Һөйләшкән алты айза Күсек бала,
Әсәһенән яңы тыуған имсәк бала;
Алтын һөйәк Бабсактан мирас калып,
Йөмиләнән тыйзы инде кыпсак бала.

Altı aya kadar konuşmuş Küsek bala,
Annesinden yeni doğmuş emzikli bala;
Altın kemik Babsak'tan miras kalıp,
Yemile'den doğdu şimdi Kıpçak bala

Бер йәшкә Күсек бала етте инде,
Балалар менән уйнарға китте инде;
Ун йәшәп балаларзың берен куймай,
Барын да көрәшкәндә йыкты инде.

Bir yaşına Küsek bala yetti şimdi,
Balalarla oynamaya gitti şimdi,
On yaşındaki balalarını birini koymadan,
Hepsini de güreşte yıktı şimdi.

Еткән һуң, йәшкә, ир булыпты,
Ите үсеп, кәүзәһе зур булыпты;
Әс менән дурт йәшендә көрәш һалып,
Бик күп мыкты балуанды хур кылыпты.

Yettikten sonra yaşa, er olmuş,
Eti yetişip, gövdesi büyümüş,
Üç ile dört yaşında güreş tutup,
Çok güçlü pehlivanları hor etmiş.

Биш йәшендә каршы әзәм тора алмаған,
Батырзар күзен уға бора алмаған;
Йөззәре айзың ун дурт кисәһендәй,
Талай кыззар ғашик булған, борандаған.

Beş yaşinsa karşısında duracak er yokmuş,
Batırlar gözlerini ona çevirememiş,
Yüzleri ayın on dördü gecesi gibi,
Nice kızlar aşık olmuş, etrafında dönmüş.

Бер заман алты йәшкә килде Күсек,
(Табылып һүззең юне, яза бирһәк.
Өвәлдә бала ине, хәзер батыр,
Һуңынан бей зә булып, яза бирһәк.)

Bir zaman altı yaşına geldi Küsek,
Bulunur sözün yönü yazıversek,
Önceden çocuktu, şimdi batır,
Sonradan bey de olur, yazıversek.

(Kıpçak V. s. 312-313)

Destan kahramanı daima kaosun yaşandığı dönemlerde dünyaya gelir. Küsek Bey de Kıpçak uruğunun yaşadığı büyük bir kaos ortamında doğar. Kaos ortamının bir an önce düzene sokulması için destanda kahramanın çocukluk dönemi hızla aşılar veya kahraman çocuk yaşta karşımıza batır olarak çıkar.

6. Kahraman çocukluk döneminden çıktığını olağanüstü bir kahramanlık göstererek ispat eder.

Olağanüstü doğum motifinin yer aldığı destanlarda çoğu zaman kahramanın yiğitliğini ispatlamasına hacet kalmaz. Yiğitliğin anlaşılması için olağanüstü doğum ve çocukluk motifleri yeterli kabul edilir. Küsek Bey Destanı'nda kahramanın yiğitliğini ispatlamak için bir mücadeleye giriştiğine rastlanmaz. Doğduğu andan itibaren sergilediği olağanüstü tavır ve hareketlerden Küsek'in, batır olduğu gayet açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

7. Kahraman, kahramanlığını ispatladıktan sonra ad alır. Kahramana verilen ad kutsallık arz eder ve kutlu biri tarafından verilir.

Destanda ad alma motifi ile ilgili herhangi bir epizota yer verilmediği görülür. Kahraman, doğumundan söz edildiği ilk andan itibaren Küsek adı ile anılır.

8. Kahramanın fiziki gücü yaradılışından itibaren olağanüstüdür ve zaman zaman yırtıcı hayvanlarla mukayese edilerek tasvir edilir.

Küsek Bey fiziki bakımdan olağanüstü özelliklere sahiptir. Daha beşikte iken sakalından yakaladığı Karagölömbet'i silkeleyip savurabilecek kadar

güçlüdür. Küsek Bey beş yaşına geldiğinde karşısında durabilecek kimse yoktur. Onun bebekliğinden itibaren öne çıkan en dikkat çekici vasfı fiziki kuvvetidir.

“Күсәк тыуғанда, Карағөләмбәттең күңеленә бер төрлө куркыу төшөп, йөрәге кубып, өс көн, өс төн ауырып яткан, ти. Ауырыузың сәбәбе шул булған: Карағөләмбәт, сәңгелдәктә яткан бала янына барып, битенән үбергә уйлаһа, бала кулын һузып, һакалынан тотоп һелкеткән, ти. Был вакиға Карағөләмбәттең тәрән уйға, куркыуға төшөүенә сәбәпсе булған. Күсәк бик күркәм сифатлы, бәһлеүәнлеге йөзөндә күренеп торған бала булған, ти. Бер йәшендә ваҡытында ун йәштәге бала көсә булған, ти. Имсәк имергә, тамағына ашарға теләп, кәзимге балалар кейек тулап илаған ваҡытында күлдәк-ыштан һалмалыктан туралып, йыртылып булған. Шуға күрә, уның күлдәк-ыштанын йәшәгән үгез тиреһенән тегеп биргәндәр...” (Кирçак V. s. 312)

“Küsek doğduğunda Karagölömbet'in gönlüne farklı bir korku düşmüş, yüreği kopup üç gün üç gece hastalanıp yatmış. Hastalığının sebebi şuymuş: Karagölömbet salıncakta yatmakta olan çocuğun yanına varıp yüzünü öpmeyi düşündüğünde, çocuk elini uzatıp sakalından tutup onu silkelemiş. Bu hadise Karagölömbet'in derin düşünceye ve korkuya düşmesine sebep olmuş. Küsek çok görkemli, pehlivanlığı yüzünden anlaşılan bir çocukmuş. Bir yaşındayken on yaşındaki çocuk gücüne sahipmiş. Meme emmek, karnını doyurmak istediğinde diğer çocuklar gibi ağladığı zaman gömlek-pantolon parçalanıp yırtılmış. Bu nedenle onun gömlek-pantolonunu öküz derisinden dikerlermiş...”

9. Kahraman karşımıza yarı tanrı, ilk ata veya ilk insan olarak çıkabilir.

Küsek Bey Destanı'ndaki olayların geçtiği zaman dilimi insanların uruklar halinde yaşadığı döneme tekabül etmektedir. Her uruğun bir beyi

vardır. Beylik ve hanlık makamları babadan oğla aktarılmaktadır. Bey olmak kahraman olmayı gerektirmektedir. Kahramanın işlevi halkı korumak ve adaletle yönetmektir. Küsek Bey Destanı'nda beylik, hanlık ve batırlık dışında yarı tanrı, ilk ata veya ilk insan gibi statülere yer verilmemiştir.

10. Türk destanlarında avcılık önemli bir meziyettir.

Küsek Bey Destanı'nda iki uruğun beyleri arasında yaşanan husumete bir av partisinde ortaya çıkan yanlış anlama zemin hazırlar. Destandaki vakalar silsilesi avda hasıl olan bu anlaşmazlık ile başlar. Mesim Han'ın iline bir aslan musallat olur. Bu yırtıcı hayvan halkın canını almakta, malını telef etmektedir. Mesim Han'ın ilinde bu hayvanı öldürebilecek kadar güçlü ve cesur kimse yoktur. Bunun üzerine Mesim Han kendine bağlı dört uruğun beylerini yardıma çağırır. Dört batırın dördü de birbirinden hünerli avcılardır. Fakat, Babsak Batır hepsinden daha üstün niteliklere sahiptir. Dolayısıyla, aslanı öldürüp Mesim Han'ın vaat ettiklerini Babsak Batır kazanır. Hain uruğunun beyi Karagölömbet avda yaşadığı başarısızlığı hazmedemez ve Babsak Batır'ı haince öldürür.

Avcılık, Küsek Bey Destanı'nda incelenen diğer destanlarda olduğu gibi yiğitlik göstergesi olarak öne çıkmaz. Destanda avcılığın halkın korunması için aranan niteliklerden biri olduğu görülür.

“Ер һелкенгәс, шул вакыт арыслан торған,
(Манаралай зурлығы хозай орған!)
Батырзы байкаған тороу менән,
Кашындағы кара ташка күзен борған.

Yer silkelenince, o zaman aslan durmuş,
(Minare gibi, büyüklüğü Tanrı gibi!)
Batıra gözlerini dikip bakmasıyla,
Yanındaki kara taşta gözünü çevirmiş.

Хисапһыз куркыныслы, көслә яман,
Услап алып ташты аткан күккә табан;
Шул вакытта арысланды батыр Бабсак
Ук менән һалып калған һанға табан.

Hesapsız korkunç, yaman güçlü,
Uzanıp alıp taşı atmış göğe doğru,
O zaman Babsak Batır,
Okunu atmış ona doğru,

Ук тейгәндән һуң, арысһан йығыла, ти.	Ok değdikten sonra aslan yığılmış, de,
Үпкәһе ауызына тығыла, ти;	Ciğeri ağızına dolmuş, de,
Батырҙың аткан уғы үтә сығып,	Batırın attığı ok delip geçmiş,
Шунда бер яр ташка кереп юғала, ти.	Orada bir kaya oyуғuna girip yok olmuş, de.
Кашына арысһандың килде батыр,	Yanına aslanın geldi batır,
Үлгәнен аныклап белде батыр...”	Bakıp öldüğünü anladı batır...”
(Kırçak V. s. 304)	

Merkezî kahraman tipinin amacı destanın teşekkül ettiği dönemin şartlarına göre değişiklik arz eder. Başkurt destanlarında halkın uruklar halinde yaşamaya başlamasından önce geçimin temininde ve yiğitliğini ispatlanması için kullanılan avcılık motifi, Küsek Bey Destanı'nda halkı tabii tehlikelere karşı savunmak amacıyla kullanılmıştır.

11. Kahraman daima ilahî güçler tarafından korunur. (Yardımcı eren tipi / aksakal tipi)

Doğumun müjdelenmesi, olağanüstü doğum ve çocukluk motifleri kahramanın ilahî bir el vasıtasıyla seçildiğini ve bir görevi yerine getirmek üzere gönderildiğini kanıtlar. Destanda bu motiflere geniş yer verilmiştir. Dolayısıyla, ilerleyen safhalarda kahramanın ayrıca korunmaya gereksinimini kalmamıştır. Yedi yaşında babasının intikamını alıp bir uruğun varlığına son vermeye muktedir olması Küsek Bey'in yaradılışından itibaren ilahî âlemle bağlantı halinde olduğunu gösterir.

12. Kahramanın en önemli yardımcısı olağanüstü özellikleri olan atıdır.

Küsek Bey Destanı'nda, destanın merkezî kahramanı Küsek Bey'e ait olağan dışı bir atın varlığından bahsedilmemektedir. Ancak, Babsak Batır'ın

maceralarının konu edildiği bölümde, Babsak'ın atının olağanüstü denilemese de, sıradan bir at olmadığı anlaşılmaktadır.

“Бабсак батыр көнлөк юлын килә икән,
Менгән аты ер тетрәтеп елә икән;
Карагир атының аяк тауышы
Көнлөк юлдан ана шулай килә икән...”
(Kıpçak V. s. 302)

“Babsak Batır günlük yolu gelmekteymiş,
Bindiği atı yeri titretmekteymiş,
Karagir atının ayak sesi,
Günlük yoldan işte böyle gelmekteymiş...”

Babsak Batır'ın atı adıyla anılmakta ve nal sesleri bir günlük mesafeden duyulmaktadır.

13. Kahraman bir ülküyü gerçekleştirmek, yiğitliğini ispatlamak veya intikam almak için maceraya atılır.

Destan kahramanını maceraya sürükleyen birçok sebep vardır. Küsek Bey ise babasının intikamını almak için maceraya atılır. Maceraya hangi amaçla başlanırsa başlansın destan daima kahraman ile halkın kaderini birleştirir. Küsek Bey'in intikamını almasıyla Kıpçak halkı özgürlüğüne kavuşur ve kaybettikleri topraklarını yeniden kazanır.

Ayrıca, Karagölömbet'in öldürülmesiyle uruklar arasındaki birliği tehdit eden bir unsur ortadan kaldırılmış olur. Karagölömbet'in tavırları Mesim Han ve diğer urukların beyleri tarafından da tasvip edilmemektedir. Küsek Bey, Karagölömbet'i öldürerek Başkurt urukları arasında süre gelen bütünlüğün, dağılma ihtimaline son verir.

Karagölömbet'in beylik yaptığı Hain uruğu adından da anlaşılacağı üzere kötülükleri ile tanınmaktadır. Mesim Han'ın liderlik ettiği on iki beylik arasında Hain uruğundan her türlü kötülüğün beklendiği anlaşılmaktadır. Babsak Batır'ın uğradığı haksızlığa tahammül edemeyen Tamyan ve Tüngevir uruklarının beyleri Karagölömbet ile vuruşmayı düşünür. Mesim

Han, beylerin bu dileklerini geri çevirir ve sabretmelerini buyurur. Mesim Han, uzağı gören bir devlet adamıdır. Muhakkak on iki beyin üstüne han seçilmesi hikmet sahibi olmasından kaynaklanmaktadır. Mesim Han, sabrının mükafatına yedi yıl sonra nail olur. Babasının intikamını alan Küsek Bey, aynı zamanda Başkurt halkının içinde varlık sürdüren bir musibetin kökünü ebediyen kurutmuş olur. Neticede, kahramanın amacı ile halkın amacı ortak bir paydada buluşmuştur.

Küsek Bey, gerçek babasının kimliğini tesadüfen öğrenir ve intikam almak üzere yola çıkar. Kahraman amacını aşağıdaki sözlerle ifade eder:

“Серзе белгәндән һуң, Күсәк әсәһенә: ‘Мин үземдең олатама, Ураз ханға касып китәмен. Мин киткәнде белмә лә, күрмә лә. Киләһе йыл ошо вакытта килермен һәм нишләргә, икәнән үзем белермен’, ти. Йәмилә, күззәренән канлы йәш ағызып, балаһын ебәрәүгә кыймаһа ла, сараһыззан рөхсәт бирзе, ти...Көндәрзен бер көн Күсәк батыр Ураз ханға барып етә. Уның янына инеп сәләм бирә...Күсәк: ‘Мин кырсаҡ ырыуы батыры Бабсаҡ бейзең улы Күсәк батырмын’, ти...Шунан һуң ул, Карағөләмбәттән атаһының конон алыу өсөн, олатаһынан ғәскәр һорай...

Күсәк батырыбыз Ураз ханда бер йыл торғандан һуң, һайлап-һайлап уның һикһән бәһләүәнән алып, хаин ырыуы халкын кыра башлай...” (Кырçак V. s. 315-316)

“Sırrı öğrendikten sonra Küsek annesine: ‘Ben dedem Uraz Han’a kaçıp gidiyorum. Benim gittiğimi bilme de, görme de. Gelecek yıl bu zamanlarda gelirim ve ne yapacağımı ben bilirim’, der. Yemile gözlerinden kanlı yaşlar akıtıp, balasını göndermeye kıyamasa da izin vermeye mecbur kalır...Günlerden bir gün Küsek Batır, Uraz Han’a varıp yetişir. Onun yanına gelip selam verir. Küsek: ‘Ben Kırçak uruğu batırı Babsak Bey’in oğlu Küsek

Batır'ım', der...Bundan sonra o, Karagölömbet'ten babasının öcünü almak için dedesinden asker ister...

Küsek Batır'ımız Uraz Han'da bir yıl durduktan sonra seçip seçip seksen pehlivan alıp, Hain uruğu halkını kırmaya başlar..."

Küsek Bey, babasının ve halkının düştüğü durumu öğrendikten sonra intikam kararı alır. Bir yıl dedesinin yanında eğitim gördükten sonra seksen asker ile birlikte Hain uruğunu kırmaya başlar. Küsek Bey'in amacı sadece babasının intikamını almak değildir, yok edilen uruğunun intikamı da onu ilgilendirmektedir. Aksi halde, Küsek Bey sadece Karagölömbet'i öldürmekle iktifa ederdi. Fakat, o bütün bir Hain uruğunu ortadan kaldırmak üzere yola çıkmıştır. Savaş sahnelerinin tasvirinde ortaya çıkan tablo kahramanın sadece babasının öldürülmesini değil, halkının kırımını da hazmedemediğini gösterir.

“Ошо бер батыр менән Күсек бей һәммә булған хаин ырыуы халкын кылыстан үткәрә, Карағөлөмбәттең катындарын, балаларын үлтерә. Бер йән эйәһен калдырмай кыра, хатта имсәк балаларзы ла аямай...” (Kıpçak V. s. 316)

“İşte o batır ile Küsek Bey bütün Hain uruğu halkını kılıçtan geçirir. Karagölömbet'in kadınlarını, balalarını öldürür. Bir can sahibi bırakmadan kırar, hatta emzikli balaları da ayırmaz...”

Halk nazarında Küsek Bey, yok olan Kıpçak uruğunu baştan yaratan bir kahramandır. Küsek Bey, Karagölömbet'i öldürdükten sonra şöyle der:

“Шунан Күсәк: ‘Эшем бөттө, китәм, тине, Атта елөп, Бабсак иленә үтәм, тине, Тыныс булып бынан ары кыпсак ырыуы, Карымтаға килә алмаç бүтән’, тине...”

“Sonra Küsek: ‘İşim bitti, gideyim, der, Atla yelip, Babsak iline geçeyim, der, Rahat olur bundan sonra Kıpçak uruğu, İntikam almaz başkası, der...”

(Kırçak V. s. 319)

Yukarıdaki sözlerden, Küsek Bey'in halkının başına başka bir uğursuzluğun gelmesini önlemek için Hain uruğunun tamamını kırdığı anlaşılmaktadır. Kahraman kendisinin ve halkının intikamını almakla kalmamış, gelecekteki huzurunu da sağlamaya gayret etmiştir.

14. Maceraya atılan kahraman yurdundan uzaklaşır.

Küsek Bey, babası ve kendisi ile ilgili gerçekleri öğrenir öğrenmez o zamana kadar evi bildiği Karagölömbet'in obasından ayrılır.

“Серзе белгәндән һуң, Күсәк әсәһенә: ‘Мин үземдең олатама, Ураз ханға касып китәмен. Мин киткәнде белмә лә, күрмә лә. Киләһе йыл ошо вакытта килермен һәм нишләргә, икәнен үзем белермен’, ти...” (Kırçak V. s. 315)

“Sırrı öğrendikten sonra Küsek annesine: ‘Ben dedem Uraz Han’a kaçıp gidiyorum. Benim gittiğimi bilme de, görme de. Gelecek yıl bu zamanlarda gelirim ve ne yapacağımı ben bilirim’, der...”

15. Kahraman mücadelesinin büyük bir bölümünde veya en tehlikeli durumlarda genellikle yalnızdır.

Küsek Bey Destanı'nda olayların yaşandığı dönemde gayet düzenli bir kamu idaresinin varlığı göze çarpar. Başkurtlar merkezî bir hana bağlı on iki beyliğin oluşturduğu siyasi bir düzen çerçevesinde varlık sürdürmektedir. Her bir uruk kendi iç işlerinden sorumludur. Ortak düşmana karşı uruklar Mesim Han liderliğinde, beraber hareket etmekle mükelleftir. Gözlenen bu idari yapılanmanın gayet sistematik temellere dayandığı fark edilmektedir. Her uruğun kendi askerî birliklerine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Mesim Han'ın

buyruğu üzerine, dört uruğun beyleri yanlarında askerleri ile yola çıkar. Bu ayrıntı urukların askerî ve idarî bir sistem ile yönetildiğini gösterir.

Küsek Bey Destanı'nda, kahraman intikam alma kararı verdikten sonra dedesi Uraz Han'a giderek, Hain uruğunu ve Karagölömbet'i yok etmek için asker ister. Küsek Bey, bir yıl dedesinin yanında terbiye gördükten sonra dedesinin askerleri arasından seçtiği seksen pehlivanla Hain uruğunu ortadan kaldırmak için harekete geçer. Küsek Bey Destanı'nda kahramanın mücadelesine yalnız başlamadığı görülür. Ancak, kısa süre sonra Küsek Bey'in yanına aldığı pehlivanlardan sadece biri sağ kalır. Küsek Bey, işte o batırla birlikte Hain uruğundan tek kişi kalmayınca dek kılıç sallar. En son korkup kaçan Karagölömbet'i tek başına öldürür. Küsek Bey'in dedesi Uraz Han'ın askerleri arasından seçtiği seksen askerden yanında sadece birinin kalması ve mücadeleye bu şekilde devam edilmesi destan türünün kaidelerine bağlı olarak kahramanın olağanüstü niteliklerini öne çıkarmak için kurgulanmıştır.

“Күсәк бей янында калған етмеш туғыз батыры менән хаин ырыуын кырырға тотондо, ти. Осраған бер әзәмде калдырмай кырзы, ти. Күсәктең батырзарынан да етмеш һигез кеше һәләк була. Ул бер генә батыр менән кала. Ошо бер батыр менән Күсәк бей һәммә булған хаин ырыуы халкын кылыстан үткәрә, Карағөлөмбәттең катындарын, балаларын үлтерә. Бер йән әйәһен калдырмай кыра, хатта имсәк балаларзы ла аямай...” (Kırçak V. s. 316)

“Küsek Bey, yanında kalan yetmiş dokuz batır ile Hain uruğunu kırmaya girişti, de. rastladığı bir kimseyi ayırmadan kırdı, de. Küsek'in batırlarından yetmiş sekiz kişi helak oldu. O bir kendi bir batır kaldı. İşte o batır ile Küsek Bey bütün Hain uruğu halkını kılıçtan geçirir. Karagölömbet'in kadınlarını, balalarını öldürür. Bir can sahibi bırakmadan kırar, hatta emzikli balaları da ayırmaz...”

Kahraman mücadelenin hemen başında askerlerinin hemen hepsini kaybeder. Geriye kalan tek batır ile bütün Hain uruğunu ve beyleri Karagölömbet'i ortadan kaldırır.

16. Kahraman cesurdur. Kendisi ile denk güç ve yaradılıшта olmayanlarla savaşmaz.

“Күсәк батыр: “Һүзеңде раç күрзем, тине,
Әйткән һүз ике булмаç ирзең, тине,,
Биш йыл буйы куй көткән хақыңа булһын,
Шул кыззы ефетлектә бирзәм, тине...”
(Кірçак V. s. 318)

“Küsek Batır: ‘Sözünü uygun buldum, dedi,
Söylenen sözü iki olmaz erin, dedi,
Beş yıl boyunca koyun gütmе hakkın olsun,
O kızı eşin olması için verdim’, dedi...”

Bizzat Küsek Batır'ın ağzından aktarılan yukarıdaki sözler, kahramanın mertliğini kanıtlamaktadır. O, verdiği sözün sonuna kadar arkasındadır. Karagölömbet'i ararken rastladığı yetim bir çobanın haline acıyan kahraman onun dileğini kabul eder. Kahramanın görevi, fakiri zengine, zayıfı güçlüye ezdirmemektir. Karagölömbet'in zulmettiği yetim çobanı Küsek Bey azat eder.

“Етем бала, һине азат кылам, тине,
Кайза барһаң сырағым, бәхетең артыр.

“Yetim seni azat kıldım, dedi,
Nereye varırsan çırağım bahtın bol olsun,

Мин һине кылдым, бала, азат, тине,
Илама, күз йәшенде тазарт, тине,
Котолдо күбәләктәй йәнең һинең,
Беззәрзән булмаç һиңә ғазал, тине...”
(Кірçак V. 317)

Ben seni kıldım bala azat, dedi,
Ağlama gözyaşını sil, dedi,
Kurtuldu kelebek gibi canın senin,
Bizlerden olmaz sana azap, dedi...”

17. Kahraman kendisine düşman olan varlıklarla hatta gerektiğinde babası ile de mücadele eder.

Küsek Bey'in babası Babsak Batır kahraman doğmadan evvel vefat etmiştir. Dolayısıyla baba ile oğul arasında bir mücadeleden söz etmek mümkün değildir.

Küsek Bey, altı yaşına gelene kadar gerçek babasının kim olduğunu bilmez. Karagölömbet'in babası olduğuna inanır. Karagölömbet de Küsek Bey'i öz oğlu sanmaktadır. Küsek Bey, Karagölömbet'in babasını öldüren kişi olduğunu öğrenmesi ile intikam almaya karar verir. Böylece, destanda üvey baba ile kahraman arasında mücadele başlar.

“Минең атам Карагөлөмбөтмө эллә Бабсакмы? Дөрөңөн әйт!, ти. Йәмилә курмас кызыуына сызай алмай: ‘Балам, атаң Бабсак батыр ине!’, тип булған хәлдең дөрөңөн һөйләп бирергә, серзе асырға мәжбүр була...” (Kırçak V. s. 315)

“Benim babam Karagölömbet mi yoksa Babsak mı? Doğrusunu söyle!, der. Yemile kavurganın sıcaklığına dayanamayıp: ‘Oğlum, baban Babsak Batır idi!’, diye olup biten halin doğrusunu söylemiş, sırrı açıklamaya mecbur olmuş...”

Küsek Bey, Karagölömbet'in babasını öldürdüğünü öğrenince kaçarak annesinin babası yani dedesi Uraz Han'ın yanına varır. Kahramanın babası ile mücadele ettiği destanların çoğunda kahramanın bir süre annesinin ailesinden biri tarafından himaye edildiği görülür. Küsek Bey Destanı'nda da benzeri şekilde babasının intikamını alıp, uruğunu bir araya getirmek için Küsek Bey annesinin babası Uraz Han'dan yardım talep eder. Uraz Han, Küsek Bey'i himaye etmenin yanı sıra, bir yıl süresince girişeceği savaşa hazırlar ve torunu Küsek Bey'e kendi ordusundan asker verir.

“Серзе белгәндән һуң, Күсәк әсәһенә: ‘Мин үземдең олатама, Ураз ханға касып китәмен. Мин киткәнде белмә лә, күрмә лә. Киләһе йыл ошо вақытта килермен һәм нишләргә, икәнен үзем белермен’, ти... Көндәрҙән бер көн Күсәк батыр Ураз ханға барып етә. Уның янына инеп сәләм бирә. Ураз хан Күсәктең сәләмен ала ла атын-юнен һораша. Күсәк: ‘Мин кырсаҡ ырыуы батыры Бабсаҡ бейзең улы Күсәк батырмын’, ти. Ураз хан баланы тезе өҫтөнә алып, әсәһен, йәғни кызы Йәмиләне һораша... Шунан һуң ул, Карағөләмбәттән атаһының конон алыу өсөн, олатаһынан ғәскәр һорай. Ураз хандың, быны ишетеп, күңеле хуш була. ‘Бер йыл безең кулыбыҙҙа тәрбиәлән. Шунан һуң ғына минең ырыуҙан бер аз ғәскәр алып, атаң конон алырға барырһың’, ти...” (Кірҙаҡ V. s. 315)

“Sırrı öğrendikten sonra Küsek annesine: ‘Ben dedem Uraz Han’a kaçıp gidiyorum. Benim gittiğimi bilme de, görme de. Gelecek yıl bu zamanlarda gelirim ve ne yapacağımı ben bilirim’, der...Günlerden bir gün Küsek Batır Uraz Han’a varıp yeter. Onun yanına gidip selam verir. Uraz Han, Küsek’in selamını alır da adını ve yönünü sorar. Küsek: ‘Ben Kıpçak uruğu batırı Babsak Bey’in oğlu Küsek Batır’ım’ der. Uraz Han, oğlanı dizinin üstüne alır ve annesini yani kızı Yemile’yi sorar... Bundan sonra o, Karagölömbet’ten babasının intikamını almak için dedesinden asker ister. Uraz Han’ın gönlü bunu duyunca hoş olur. ‘Bir yıl bizim elimizde terbiyelen. Ondan sonra benim uruğumdan biraz asker alıp, babanın intikamını almaya gidersin’, der...”

Küsek Bey ile Karagölömbet arasında kahraman doğduğu andan itibaren bir çekişme söz konusudur. Karagölömbet, öz oğlu olduğunu düşünmesine rağmen Küsek Bey’in beşikteyken sakalını çekip kendisini silkelemesinden çok etkilenmiş, birkaç gün hasta yatmıştır.

“Күсәк тыуғанда, Карағөләмбәттең күңеленә бер төрлө куркыу төшөп, йөрәге кубып, өс көн, өс төн ауырып яткан, ти. Ауырыуың сәбәбе шул булған: Карағөләмбәт, сәңгелдәктә яткан бала янына барып,

битенән үбергә уйлаһа, бала кулын һузып, һакалынан тотоп һелкеткән, ти. Был вакиға Карағөлөмбәттең тәрән уйға, куркыуға төшөүенә сәбәпсе булған...” (Кырçак V. s. 312)

“Küsek doğduğunda Karagölömbet’in gönlüne farklı bir korku düşmüş, yüreği kopup üç gün üç gece hastalanıp yatmış. Hastalığının sebebi şuymuş: Karagölömbet salıncakta yatmakta olan çocuğun yanına varıp yüzünü öpmeyi düşündüğünde, çocuk elini uzatıp sakalından tutup onu silkelemiş. Bu hadise Karagölömbet’in derin düşünceye ve korkuya düşmesine sebep olmuş...”

Küsek Bey Destanı’nda baba-oğul mücadelesine ilişkin karşılaşılabilecek bütün etkenler mevcuttur. Fakat, kahramanın mücadele ettiği kişi öz babası değil, yıllarca öz babası olarak bildiği kişidir.

18. Macerada birçok zorlukla karşılaşılır.

a. Olağanüstü Varlıklar (Devler, canavarlar, cadılar vb...)

Küsek Bey Destanı’nda olağanüstü nitelikleri haiz bir düşmanın varlığından söz edilmez. Destanın girişinde Mesim Han’ın ilini tehdit eden aslan çok mübalağalı cümlelerle anlatılsa da, nihayet bir hayvandır. Olağan dışı bir yaratık değildir.

b. Kötü akrabalar ve yakınlar (Kardeş, eş, arkadaş vb...)

Destanda kahramanın kötü niyetli bir akrabasından söz edilmemiştir.

c. Ülkeyi yöneten kötü liderler.

Küsek Bey’in babasının intikamını almak üzere savaştığı Karagölömbet aynı zamanda kötü bir idarecidir. Küsek Bey’in Karagölömbet’i ararken

rastladığı yetim çoban, Karagölömbet'in insanlara yaptığı haksızlığı aşağıdaki dizelerle dile getirir.

“Мин үзем Кара әкәмдең көттөм куйын,

Талай яман михнәтте күрзем кыйын;
Биш йыл буйы хакымды һис бирмәне,
Тәксирем, инде һез бирегез һыйын.

Карагөлөмбәт куйға һалды зулык менән,
Биш йыл буйы куй бактым хурлык менән,
Көнө-төнә аслыкка сызай алмай,
Туйзырзым тамағымды урлык менән...”
(Кірçак V. s. 316)

“Ben kendim Kara ağamın güttüm
koyununu,

Çok yaman mihnet gördüm kıyın,
Beş yıl boyu hakkımı hiç vermedi,
Ağam, şimdi siz veriniz değerini.

Karagölömbet koyuna saldı zorlukla,
Beş yıl boyu koyun baktım horlukla,
Günü-gecesi açlığa dayanamayıp,
Doyurdum karnımı hırsızlıkla...”

Destanın girizgâhında Hain uruğu anlatılırken bu uruğun halkının hırsız ve kavgacı olduğu ifade edilmektedir.

“Дүртенсе ырыу аты хаин булған,
Мәсем ханға ерзәре якын булған,
Бары берзәй намыслы, оскалак халык,
Нисә әйтһәң дә, азырак такым булған.

Башлыктары Карагөлөмбәт батыр
булған,
Хаин ырыуын карауыллап ятыр булған,
Көнө-төнә үззәре урлык кылып,
Берәүзекен икенсегә һатыр булған...”
(Кірçак V. s. 294)

“Dördüncü uruğun adı Hain'miş,
Mesim Han'a yeri yakınmış,
Hepsi biri gibi namussuz, kavgacı halk,
Nice söylesen de, azıcık kabaymış.

Başkanları Karagölömbet Batır'mış,
Hain uruğunu gözetip durmaktaymış,
Günü-gecesi özlери hırsızlık edip,
Biri diğerine ihanet edermiş...”

Anlaşılabacağı üzere Karagölömbet'in liderliğindeki Hain halkı adından da anlaşılabacağı gibi birbirlerine karşı dahi ihanet içerisindedir. Karagölömbet'in halkı düşürdüğü durum insanlara karınlarını doyurmak ve var olabilmek için

hırsızlıktan başka yol bırakmamıştır. Çektikleri sıkıntı halkın canına tak etmiştir. Öyle ki, Küsek Bey'in rastladığı yetim çoban, Karagölömbet'in öldürülmesi için kahramana yalvarır.

“Уйы яман Кара әкәмдең, тәксир, тине, Тәүәккәлде хозаға тапшыр, тине; Хозай уңлап, кулыңа төшөрә алһаң, Йөнен инде хак юлына тапшыр, тине...”	“Düşüncesi kötü Kara ağamın, beyim, dedi, Tevekkeli Huda'ya kavuşturun, dedi, Allah'ın yardımıyla, eline düşürüp alsan, Canını hak yoluna gönder, dedi...”

(Kırçak V. s. 317)

Karagölömbet sadece kendi halkı için değil, Mesim Han liderliğindeki Başkurt uruklarının meydana getirdiği oluşumun birlik ve dirliğini de tehdit etmektedir. Babsak Batır'ı haince ve nedensiz öldürmesi Tamyan ve Tüngevir uruklarının beyleri tarafından hoşnutsuzlukla karşılanır. Mesim Han, uruklar arasında daha büyük bir savaşın çıkmasını önlemek için bu iki uruğun beylerini Karagölömbet ile vuruştuktan vazgeçirir.

“Был хәлдән һуң Тимеркотло менән Тамьян батыр, икәүһе һуң берләшәп, Карагөлөмбәттә үзенең өс йөз алтмыш кешелек ғәскәре-ние менән бергә кырып ташларға уйлай. Әммә Мәсем хан әмер итмәй: ‘Хозаның бер тәкдире булғандыр, сабыр итегез’, тигәс, һис берәй Карагөлөмбәткә һуң әйтмәй...”

“Bu halden sonra Demirkutlu ile Tamyan batır, ikisi sözleşip, Karagölömbet'i üç yüz altmış kişilik askeri ile beraber kırıp öldürmeyi düşünür. Ancak, Mesim Han emretmez: ‘Allah'ın bir takdiri vardır, sabrediniz’ deyince hiç biri Karagölömbet'e söz söylemez...”

“Батырзар кайтып китте аманлашып, Хезмәтен Мәсем хандың тамамлашып; Карагөлөмбәт үз яйына йөрәй бирзе, Мәсем хан менән дошман булып,	“Batırlar dönüp gitti amanlaşıp, Hizmetini Mesim Han'ın tamamlayıp, Karagölömbet kendi tarafına yürüyüverdi, Mesim Han ile düşman olup, yamanlaşıp...”

яманлашып...” (Kıpçak V. s. 309)

Destanda karşılaşılan düşman tipinin en önemli özelliği kötü bir idareci olmasıdır. Karagölömbet, sadece kendi uruğunun değil, etrafındaki diğer urukların da huzurunu bozmakta, birliği tehdit etmektedir.

ç. Sihir, entrika, hile. (Kahraman uykuya dalınca entrika ile karşılaşır.)

Destanda kahramana karşı düzenlenen bir hile ya da sihirden bahsedilmemektedir.

19. Kahraman mücadelesi esnasında yeraltı ve üstüne seyahatler yapar ve ölüp dirilir.

Küsek Bey Destanı'nda yeraltı ve yer üstü âlemlerine yapılan herhangi bir seyahatten veya kahramanın ölüp dirilmesi motifinden bahsedilmemektedir.

20. Kahramana yardım eden olağan kişiler vardır.

Destanda kahramana yardım eden olağan kişilerden biri Küsek Bey'in dedesidir. Karagölömbet'i öldürmek amacıyla yola çıkan Küsek Batır, öncelikle dedesi Uraz Han'a gelerek yardım ister. Uraz Han, bir yıl boyunca torunu Küsek'i eğittikten sonra kendi adamlarından seksen kişi ile Küsek Batır'ı, Karagölömbet'ten intikamını almak üzere gönderir.

“Шунан һуң ул, Карағөлөмбәттән атаһының конон алыу өсөн, олатаһынан ғәскәр һорай. Ураз хандың, быны ишетеп, күңеле хуш була. ‘Бер йыл беззең кулыбызға тәрбиәләһ. Шунан һуң ғына минең ырыуҙан бер аз ғәскәр алып, атаң конон алырға барырһың’, ти... Күсәк батырыбыҙ Ураз ханда бер йыл торғандан һуң, һайлап- һайлап уның һикһән

бөһлеүәнен алып, хаин ырыуы халкын кыра башлай...” (Кірçак V. s. 315-316)

“Bundan sonra o, Karagölömbet’ten babasının intikamını almak için dedesinden asker ister. Uraz Han’ın gönlü bunu duyunca hoş olur. ‘Bir yıl bizim elimizde terbiyelen. Ondan sonra benim uruğumdan biraz asker alıp, babanın intikamını almaya gidersin’, der... Küsek Batır’ımız Uraz Han’da bir yıl durduktan sonra seçip seçip seksen pehlivan alıp, Hain uruğu halkını kırmaya başlar...”

Küsek Batır’a yardım eden olağan kişilerden biri de Hain uruğunda yaşadığı sırada öz babasının Babsak olduğunu söyleyen yaşlı kadındır. Yaşlı kadın Küsek’e, onun dünyaya gelebilmesi için vaktiyle annesine de yardım ettiğini anlatır. Fakat, destanda bu bilginin dışında, mesele ile ilgili başka bir epizota yer verilmemiştir. Büyük ihtimalle hamile olmadığını ispatlamak için ortaya attığı düve fikrini Yemile’ye veren bu yaşlı kadındır. Ayrıca, yaşlı kadın Küsek’e annesinden her şeyi öğrenmesi için ne yapması gerektiğini de anlatır. Yaşlı kadının öğüdüne uyan Küsek, annesinin elini sıcak kavurgaya bastırarak gerçek babasının kim olduğu ve akıbeti ile ilgili bilgileri edinir.

“Шул вакыт әбей Күсәккә: ‘Балам, һин көслә булһаң, атаң конон ал, ти. Кусәк: ‘Мин атайымдың ниндәй конон алайым, ул тере бит? Уны берәү зә үлтермәгән, һис кем язаламаған’, ти.

Әбей: ‘Юк, балам, һин Карағөләмбәт бейзең балаһы түгелһең, ә Бабсак бейзең балаһы!’, ти...

...

Кусәк: ‘Әсәйем әйтмәҫ булһа, нишләрмен?’, тип һорай. ‘Улай булгас, ти әбей, мин һиңә бер хәйлә өйрәтәйем. Кәрәк мәлдә шундай бер хәйләне мин әсәңдең үзенә лә өйрәткәйнем, шул аркала һин тере калдын...” (Кірçак V. s. 314-315)

“O zaman nine Küsek’e: “Oğlum, sen güçlü olsan, babanın öcünü al”, dedi. Küsek: ‘Ben babamın niye öcünü alayım, o daha yaşıyor? Onu hiç kimse öldürmedi, hiç kimse yaralamadı’, der.

Nine: ‘Yok oğlum, sen Karagölömbet’in oğlu değilsin, Babsak Bey’in oğlusun!’ der.

...

Küsek: ‘Annem söylemezse ne yapacağım?’, diye sorar. Öyle olursa, dedi nine, ben sana bir hile öğreteyim. Gerek olduğunda böyle bir hileyi annenin kendisine de öğretmiştim, bu sayede sen canlı kaldın’...”

21. Kahraman macerası esnasında evleneceği kız ile tanışır.

Küsek Bey Destanı’nda, kahramanlık olgusu Babsak Batır ve Küsek Bey olmak üzere iki model üzerinden aktarılır. Küsek Bey, merkezî kahraman tipine has özellikleri temsil etmesi bakımından Babsak Bey’den bir adım öndedir. Çünkü, nihai zafere ulaşan yani Babsak Batır’ın ölümü ile başlayan kaosu düzene sokan Küsek Bey’dir. Küsek Bey çok küçük yaşta maceraya atılmıştır. Altı yaşında maceraya atılan kahraman yedi yaşında macerasından zaferle döner. Dolayısıyla, Küsek Bey’in evlenmek veya benzeri durumları değerlendirmek için fırsatı olmamıştır. Destanda kahramanın evliliği gibi sosyal nitelikli meseleler Babsak Batır etrafında teşekkül etmiştir.

Babsak Batır’ın evlendiği Uraz Han’ın kızı Yemile’nin doğaüstü özellikleri olduğu söylenemez. Babsak Batır, Karagölömbet tarafından öldürülmeden önce Mesim Han’ın kızı Gevher ile evlenmek üzeredir. Babsak Batır’ın ölümü bu evliliğin gerçekleşmesine engel olur. Destanda Yemile gibi, Gevher’in de doğaüstü yeteneklerinden söz edilmez.

Destanda Babsak Batır’ın evlenmek amacıyla giriştiği bir mücadeleden söz edilmez. Uraz Han, kızı Yemile’yi Babsak Batır ile evlendirmeyi kendi arzu eder. Müstakbel damadını çağırır ve kızı ile nikâhını kıyar, düğününü yapar. Kahramanın evlenmek için mücadele etmesine gerek kalmaz. Fakat,

Uraz Han'ın Babsak'ı damat olarak seçmesinin nedenleri vardır. Uraz Han, Babsak'ın dürüstlüğünden ve yiğitliğinden emindir. Bu nedenle ilinin denetimi ve güvenliğini ona teslim etmektedir. Tek evladı olan Yemile'yi, Babsak ile evlendirerek kendisinden sonra yerini doldurabilecek birine saltanatını bırakmak ister. Uraz Han'ın Babsak ile ilgili düşüncelerinden kahramanı uzun bir süredir izlediği ve tarttığı anlaşılmaktadır.

“Ураз хан кыпсак ырыуын яратыпты,
Барына инғам-ихсан таратыпты;
Кыпсактарзың батыры Бабсакка
Тапшырып, илен-йортон каратыпты.

...

Ураз хан Бабсакты күргән икән,
Батырлығың, матурлығын белгән икән,
‘Хозай кушһа, кызымды бирәм’, тиеп
Күңеленән ниәт кылып йөрөгән икән...”

(Kıpçak V. s. 297)

“Uraz Han Kıpçak uruğunu severdi,
Hepsine nimet-ihsan dağıtırdı,
Kıpçakların batırı Babsak'a,
Buyurup, ilini-yurdunu bekletirdi.

...

Uraz Han Babsak'ı görmüş,
Batırlığını, güzelliğini bilmiş,
'Allah izin verirse, kızımı vereyim' deyip,
Gönlünden niyet edip gitmiş...”

Babsak Batır'ın, Mesim Han'ın kızı Gevher ile evlenebilmek için yiğitliğini göstereceği bir başarı kazanması gerekir. Mesim Han, buyruğu altındaki dört uruğun batırlarına iline dadanan yırtıcı hayvanı öldürmeyi başaran, kızını ve ilinin büyük bir bölümünü bağışlayacağını söyler. Mesim Han'ın hayvanı öldürecek olan batıra kızını vereceğini açıklaması, Mesim Han'dan sonra yerini dolduracak kişinin de belirlenmesi anlamına gelmektedir. Yani, Karagölömbet ile Babsak arasında yaşanan husumet esasında iktidarı elde etmek hırsından kaynaklanmıştır. Küsek Bey Destanı'nda evlilik yoluyla saltanatın aktarılması motifinin hem Uraz Han hem Mesim Han tarafından kullanıldığı görülmektedir.

“Ул батыра бик өлкән туй кыламын,
Дәүләтемдең яртыһын һый кыламын,
Назлы кызым Гәүһәрзе кушып биреп,

“O batıra büyük toy yaparım,
Devletimin yarısını bağışlarım,
Nazlı kızım Gevher'i verip,

Ун ике бей өҗтөнән бей кыламын...” On iki beyin üstüne bey yaparım...”
(Kıpçak V. s. 303)

Mesim Han'ın arzusu üzerine yırtıcı hayvanı avlamak için ayrılan dört batırdan Babsak Batır, hayvanı öldürerek döner. Bunun üzerine Mesim Han, söz verdiği gibi kızını Babsak Batır ile evlendirmek için toy kurar.

“Быны ишеткәс, Мәсем хан туй кыла, ти, “Bunu duyunca, Mesim Han toy kurdu, de,
Барын да батырзарзың һый кыла, ти, Hepsine de batırların ikramda bulunur, de,
Бабсакка кызын инде бирмәк булып, Babsak'a kızını verecek olup,
Шул вақыт Мәсем хан бер уй кыла, ти...” O zaman Mesim Han'ın bir fikri oldu, de...”
(Kıpçak V. s. 308)

Destanda Küsek Bey'in evliliği ile ilgili herhangi bir epizota yer verilememiştir. Babsak Batır'ın ölümüyle yarım kalan ikinci düğünü kahramanın kendisine verilen görevi ifa etmesinden sonra düzenlenmiştir.

22. Kahraman maceradan döner.

Destanın sonunda Küsek Bey uruğunun ve babasının intikamını aldıktan sonra Kıpçak iline geri döner. Artık, halkını tehdit edecek herhangi bir unsur kalmamıştır.

“Шунан Күсәк: ‘Эшем бөттө, китәм, “Bundan sonra Küsek: ‘İşim bitti, gideyim, dedi,
тине,
Атта елөп, Бабсак иленә үтәм, тине; Ata binip, Babsak iline geçeyim, dedi,
Тыныс булып бынан ары кыпсак Rahat olur bundan sonra Kıpçak uruğu,
ырыуы,
Карымтаға килә алмаҗ бүтән’, тине...” Öç almaya gelemes başkası’ dedi...”
(Kıpçak V. s. 319)

23. Kahraman ölür.

Küsek Bey Destanı'nda kahramanın ölümünden bahsedilmez. Destanın merkezî kahramanı Küsek Bey, uruğunun intikamını aldıktan sonra iline geri dönmek üzere yola çıkar ve destan böylece sona erer.

Destanda ölümünden bahsedilen kahraman Babsak Batır'dır. Türk destanlarında kahramanın görevini tamamlamadan ölmesi mümkün değildir. Ölüp-dirilme motifi bu anlamda dikkat çekicidir. Görevini tamamlayamadan, ardında başlattığı mücadeleyi sonuçlandırarak birini bırakmadan ölen kahraman destanda yeniden hayata döndürülür. Küsek Bey Destanı'nda ölüp-dirilme motifine gerek duyulmamıştır. Çünkü, Babsak Batır kendisinden sonra mücadelesinin doğacak çocuğu tarafından sürdürüleceğine emin olarak ölür.

“Ике айзан һуң беззең бер бала тыуып, Ул бала атаһының юлын кыуып; Кылыс, һөңгө кулына берзәй алып, Вакытында дошмандарзың юлын быйыр...”	“İki ay sonra bizim bir çocuğumuz doğar, O çocuk babasının yolunu izler; Kılıç, süngü alıp eline, Vakti gelince düşmanların yolunu boğar...”

(Kıpçak V. s. 299)

24. Kahramanın ölümünden sonra ülküleri, soyundan gelenler tarafından devam ettirilir.

Küsek Bey Destanı'nda kahramanın ölümü ve daha sonra soyundan gelenler tarafından ülkülerinin devam ettirilmesi gibi konulara yer verilmemiştir.

B. BAŞKURT DESTANLARINDA MERKEZİ KAHRAMAN TİPİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Başkurt destanlarında takip edilen merkezî kahraman tipi, oluşturulan Türk Destan Kahramanı Kalıbına göre değerlendirilmiştir. İncelenen destanlarda yer alan merkezî kahraman tipi ile ilgili ulaşılan sonuçlar aşağıda tablo halinde sunulmuştur.

Sıra No	Destan İsimleri	Ural Batır	Akbozat	Zayätük ile Hıvılv	Kızıyürpüs ile Mayanhliv	Küsek Bey
1	Kahramanın doğumu önceden müjdenir. (Çocuksuzluk motifi)				X	X
2	Kahraman olağanüstü şartlarda doğar. (Bu doğum ilâhi bir oluşum sonucunda vuku bulur.)	X		X	X	X
3	Kahraman, Tanrı katından gönderilmiştir ve genellikle soylu bir aileye mensuptur.	X	X	X	X	X
4	Kahraman, genellikle tek çocuktur. (Bazen en büyük ya da en küçük çocuk olarak da ortaya çıkabilmektedir.)		X	X	X	X
5	Kahramanın çocukluğu olağandışıdır ve kısa sürede büyür. (Destanda kahramanın çocukluğu üzerinde uzun uzadıya durulmaz.)	X	X	X	X	X
6	Kahraman çocukluk döneminden çıktığını olağanüstü bir kahramanlık göstererek ispat eder.	X	X	X	X	X
7	Kahraman, kahramanlığını ispatladıktan sonra ad alır. Kahramana verilen ad kutsallık arz eder ve kutlu biri tarafından verilir.					
8	Kahramanın fizikî gücü yaradılıştan itibaren olağanüstüdür ve zaman zaman yırtıcı hayvanlarla mukayese edilerek tasvir edilir.	X	X	X	X	X
9	Kahraman karşımıza yarı tanrı, ilk ata veya ilk insan olarak çıkabilir.	X				
10	Türk destanlarında avcılık önemli bir meziyettir.	X	X	X	X	X
11	Kahraman daima ilâhi güçler tarafından korunur. (Yardımcı eren tipi / aksakal tipi)	X	X	X	X	X
12	Kahramanın en önemli yardımcısı olağanüstü özellikleri olan atıdır.	X	X	X	X	X
13	Kahraman bir ülküyü gerçekleştirmek, yitirdiğini ispatlamak veya intikam almak için maceraya atılır.	X	X	X	X	X
14	Maceraya atılan kahraman yurdundan uzaklaşır.	X	X	X	X	X
15	Kahraman mücadelesinin büyük bir bölümünde veya en tehlikeli durumlarda genellikle yalnızdır.	X	X	X	X	X
16	Kahraman cesurdur. Kendisi ile denk güç ve yaradılıştan olmayanlarla savaşmaz.	X	X	X	X	X
17	Kahraman kendisine düşman olan varlıklarla hatta gerektiğinde babası ile de mücadele eder.					
18	Macerada bir çok zorlukla karşılaşılır. a. Olağanüstü Varlıklar (Devler, canavarlar, cadılar vb...) b. Kötü akrabalar ve yakınlar (Kardeş, eş, arkadaş vb...) c. Ülkeyi yöneten kötü liderler. ç. Sihir, entrika, hile. (Kahraman uykuya dalınca entrika ile karşılaşır.)	a/b/c/ç	a/b/c/ç	a/b/c/ç	a/c/ç	c
19	Kahraman mücadelesi esnasında yeraltı ve üstüne seyahatler yapar ve nadir de olsa bazı destanlarda ölüp dirilir.	X	X	X	X	
20	Kahramana yardım eden olağan kişiler vardır.	X	X		X	X
21	Kahraman macerası esnasında evleneceği kız ile tanışır.	X	X	X	X	
22	Kahraman maceradan döner.	X	X	X		X
23	Kahraman ölür.	X		X	X	
24	Kahramanın ölümünden sonra ülkeleri, soyundan gelenler tarafından devam ettirilir.	X				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, Başkurt destanlarındaki merkezî kahraman tipi birçok yönden Türk destanlarında yer alan merkezî kahraman modeli ile uyum göstermektedir.

Merkezî kahraman tipinin doğumunun müjdelenmesi motifi, Başkurt destanlarında yer almakla beraber, üzerinde yoğun olarak durulan bir motif değildir. Türk destan geleneğinde doğumun müjdelenmesi motifi genellikle çocuksuzluk motifi ile beraber görünür. Ancak, incelenen destanlarda çocuksuzluk motifine yer verilmemiştir. Sadece, Küsek Bey ve Kızıyürkpes ile Mayanhılıv Destanı'nda henüz ana rahminde bulunan çocukların gelecekte gösterecekleri kahramanlık erdemi ile ilgili belli belirsiz kehanetler söz konusudur.

Akbozat Destanı'nın kahramanı Hevben hariç, diğer destan kahramanlarının doğumu sıra dışı kabul edilebilir. Ural Batır Destanı'nda kahramanın doğum anı ile ilgili sarıh açıklamalara yer verilmemiştir. Ancak, daha sonraki bölümlerde, Ural Batır'ın dünyaya gözünü açtığı anda düşman yurdunda ortaya çıkan bir takım olumsuz gelişmelerden söz edilmesi, kahramanın olağanüstü bir şekilde dünyaya geldiğini göstermektedir. Zayatülek ile Hıvhılıv Destanı'nın kahramanı Zayatülek'in doğumu ile ilgili ayrıntılı malumat yoktur. Ancak, doğduğu andan itibaren güzel ve yüzü nurlu bir çocuk olduğundan söz edilir. Destanda, kahramanın ayrıcalığına dikkat çekmek için bu hususiyetlerden özellikle bahsedilmiştir. Kızıyürkpes ile Mayanhılıv Destanı'nda, kahramanın doğumundan hemen önce rastlanılan geyik motifi ile kahramanın olağanüstü doğumuna işaret edilmiştir. Küsek Bey Destanı'nın kahramanı Küsek Bey'in doğumu ile ilgili ortaya çıkan olağandışı durumlardan biri, Babsak Batır'ın daha eşi doğum yapmadan intikamını alacak bir erkek çocuk sahibi olacağını bilmesi şeklinde gelişir. Daha sonra Karagölömbet, Babsak'ın eşi Yemile'yi eş olarak alır. Yemile'nin hamile olma ihtimalini ortadan kaldırmak için ona çeşitli yollarla işkence yapar. O esnada Yemile, bir sığırı işaret ederek “eğer o gebeyse ben de gebeyim, değilse değilimdir” der. Sığır kesilir ve gebe çıkmaz. Bunun üzerine annesinin

karnındaki Küsek Bey kurtulur. Kahraman Tanrı'nın koruması altındadır. Tesadüf gibi görünen bu hadise aslında kahramanın ilahî bir misyonla dünyaya geldiğinin göstergesidir. Kahraman, amacını tamamlayana kadar kutsal bir kalkan ile korunur.

İncelenen destanlarda merkezî kahramanların doğumlarından itibaren sergiledikleri niteliklerden onların Tanrı katından gönderildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, kahramanların hepsi asil bir aileye mensuptur.

Akbozat Destanı'nın kahramanı Hevben, Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nın kahramanı Kuzıykürpes, Zayatülek ile Hıvhılıv Destanı'nın kahramanı Zayatülek ve Küsek Bey Destanı'nın kahramanı Küsek Bey'in kardeşleri yoktur. Zayatülek'in altı ağabeyi üveydir. Değerlendirdiğimiz destanlardan sadece Ural Batır Destanı'nın kahramanı Ural Batır'ın bir kardeşe sahip olduğu görülür. Kardeşe sahip olunan durumlarda kahraman genellikle küçük kardeştir. Ural Batır da bu kaideye uymaktadır. Büyük kardeş Şülgen düşman pozisyonundadır.

Destanlarda kahramanların çocukluk çağları üzerinde uzun uzadıya durulmaz. Olaylar, kahramanların yiğitliklerini ispat etmesiyle başlar. Çocukluk ile yiğitlik arasındaki zaman dilimi üzerinde kısaca durulur. Zayatülek ile Hıvhılıv ve Kuzıykürpes ile Mayanhılıv destanlarında diğer destanların merkezî kahraman tiplerine göre, kahramanların çocukluk dönemi ile ilgili epizotlar daha fazladır. Küsek Bey Destanı'nda ise kahraman daha çocuk yaşta maceraya atılarak zaferle döner. Kahramanların çocukluk dönemlerinden itibaren seçilmiş oldukları, sıra dışı fiziki güçleri betimlenerek ifade edilir.

Başkurt destanlarında merkezî kahraman tipinin maceraya atılmadan önce yiğitliğini ispatlaması beklenir. Destanlarda iyi bir avcı olmak ve at binebilmek yiğitliğin göstergeleri olarak kabul edilir. Ancak, kahramanlık göstererek ad alma motifi incelenen Başkurt destanlarında yer almaz.

Kahramana adı doğar doğmaz verilir. Fakat, kahraman yiğitliğini ispat ettikten sonra “batır” unvanı ile onurlandırılır.

Kahramanların hepsi fiziki bakımdan olağanüstü özelliklere sahiptir. Destanlarda yer alan mücadele sahnelerinde kahramanların sahip oldukları sıra dışı fiziki üstünlük bir çok örnekle gözler önüne serilir.

İncelenen destanlar içinde sadece Ural Batır Destanı’nda merkezî kahramanın ilk ya da millî ata konumuna yükseldiği görülür. Ural Batır, insanoğluna yeryüzünde varlığını sürdürebilmesi için gerekli yaşam sahasını yaratmıştır. Ural Batır’ın öldürdüğü devlerin cesetlerinden vücuda gelen dağlar ve kara parçaları Başkurtların yeni yaşam alanını oluşturmuştur. Ural Batır, mücadelesi ile bütün bir halkı hatta insanlığı yok olmaktan kurtarmıştır. Dolayısıyla Ural Batır, Başkurtlar tarafından “ilk veya millî ata” konumuna getirilmiştir.

Başkurt destanlarının hemen hepsinde avcılık önemli bir meziyet olarak öne çıkar. Kahramanın mutlak suretle iyi bir avcı ve avcılığa bağlı olarak da iyi bir nişancı olması beklenir. Akbozat, Ural Batır, Zayatülek ile Hıvhlıv ve Küsek Bey destanında avcılık ile ilgili epizotlar oldukça geniş yer tutar. Zayatülek ile Mayanhılv Destanı’nda avcılık ile ilgili epizotlar diğer dört destana göre nispeten seyrekler.

Başkurt destanlarında kahramanın olağanüstü varlıklar tarafından korunduğu bazen doğrudan, kimi zaman da dolaylı olarak ifade edilir. Özellikle, kahramanların olağanüstü özellikler gösteren ilahî menşeli atları daima sahiplerinin yanında birer koruyucu vazifesi görür. Bunun yanı sıra olağanüstü niteliklere sahip eşler de, kahraman ile ilahî dünya arasındaki irtibatın sağlanmasında önemli işleve sahiptir. Kahraman, kendisine bahsi geçen unsurlar vasıtasıyla bahşedilen ilahî yardım ve öğüdü gerektiği gibi değerlendiremediğinde zor duruma düşer.

Başkurt destanlarında merkezî kahramandan sonra en çok üzerinde durulan tip; at tipidir. Kimi zaman destanda at tipinin işlevi bakımından kahraman tipini gölgede bıraktığına şahit olunur. İncelenen dört destanda kahramanların sahip olduğu atların dördü de ilahî menşeli ve olağanüstü atlardır. Özellikle, Ural Batır ve Akbozat destanlarında yer alan Akbozat, Başkurtlar için millî bir simge durumundadır.

İncelenen destanlardan Ural Batır Destanı'nın kahramanı evrensel bir amaç doğrultusunda maceraya atılır. Ural Batır canlıları yok eden ölüme, çare olacak iksiri bulabilmek için yola çıkar. Destanın sonunda varoluş sırrına nail olan Ural, ölüm gerçeğinin mahiyetini kavrar. Ural Batır'ın ölüme çare bulmak üzere çıktığı yolculuk, Başkurt halkına vatan olacak bereketli yaşam alanlarının yaratılması ile nihayet bulur. Akbozat Destanı'nda kahraman karşılaştığı bir su perisine âşık olur. Âşık olduğu kızın ardından yeraltı âlemine inmesiyle, Hevben'in macerası başlar. İlk başta sevdiği kızı elde etmek ve maddi manada doyuma ulaşmak gayesi ile hareket eden Hevben, bir dizi tesadüf sonucu Mesim Han tarafından babasının öldürüldüğünü ve annesinin Şülgen Gölü'ne atıldığını öğrenir. Mesim Han ili zorbalıkla ele geçirmiş ve diktatörce yönetmektedir. Hevben, Mesim Han'ı öldürerek babası ve annesinin intikamını alır. Halkı da zalim bir handan kurtarmış olur. Zayatülek ile Hıvhılv Destanı'nda kahraman destanın başında evinden uzaklaşır. Uzaklaşma motifinden hemen sonra kahramanın aile kurmak amacıyla hareket ettiğine şahit olunur. Ancak, toplumsal sorumlulukları kahramanı aile yaşantısından koparır. Kahraman, eşini ihmal ederek ölümüne neden olur. Kahramanın öncelikli yükümlülüğü halkın mutluluğunu tesis etmektir. O, bireysel hareket etme özgürlüğüne sahip değildir. Kahraman her ne kadar birey olup aile kurmaya çalışsa da, halkın düştüğü zor durum karşısında her şeyi geride bırakarak yardıma koşar. Zayatülek'in yaşadığı bu ikilem uruk yani kabile hayatına bağlı olarak sürdürülen yaşam tarzı ile bireyleşme yolunda değişmeye başlayan şartlar arasında toplumun geçirdiği sancılı süreci, kahraman nezdinde gözler önüne serer. Kuzıykürpes ile Mayanhılv Destanı'nda kahraman nişanlısını bulmak amacıyla yola çıkar.

Ancak destan vuslat ile sona ermez. Zayatülek, ilahî menşeli atı Gök Tulpar'ın verdiği öğütleri tam anlamıyla yerine getiremez. Kahramanın bu hatası, ölümüne neden olur. Destanda kahramanın kendine iletilen ilahî mesajlara ve uyarılara tamamıyla uyması beklenir. Aksi halde, kahraman sahip olduğu yeteneklerden men edilebileceği gibi, bazen ölüme varan sonuçlarla da karşı karşıya kalabilir. Nitekim, Zayatülek yaptığı hatanın bedelini hayatı ile öder. Kuzıykürpes'in ölümüyle, epik heyecanların yaşandığı ve olağanüstü varlıkların insanlar üzerinde etkileri olduğuna inanılan dönemlerin kapandığı mesajı verilir. Fakat, feodalitenin hâkim olduğu bu dönemde ortaya çıkan sınıf farklılıkları ve haksız kazanç sağlama yolları eleştirilir. Dünyevi amaçlar peşinden koşulurken manevi değerlerin unutulmaması gerektiğinin altı çizilir. Küsek Bey Destanı'nda kahraman intikam için mücadele eder. Destanın ilerleyen bölümlerinde kahramanın kişisel mücadelesi halkın ideali ile birleşir. Küsek Bey, babasının intikamını alır ve Kıpçak ilini yeniden inşa etmek üzere geri döner.

Destanların hepsinde erliğini ispatlayan bütün kahramanlar, gelen macera daveti üzerine evlerinden uzaklaşırlar.

Kahraman tipi, tek başına mücadele ettiği oranda yücelir. Kahramanın birinden yardım alması ya da talep etmesi, her bakımdan olağanüstü tasvir edilen imajına aykırıdır. Yukarıda incelenen Başkurt destanlarında da bu prensibe sadık kalınmıştır. Kahramanlara yolculukları esnasında sadece atları eşlik etmektedir.

Kahraman doğumundan itibaren olağanüstü bir kudrete maliktir. Dolayısıyla, sıradan bir engeli aşması ya da düşmanı yenmesi kahramana herhangi bir paye kazandırmaz. Aşılan engeller büyüdüğü oranda kahraman yücelir. Başkurt destanlarında yer alan kahramanların hiç birinin güç ve kuvvet bakımından kendisine denk olmayan biri ile vuruştığına rastlanmaz.

İncelenen Başkurt destanlarından hiç birinde kahramanın babası ile mücadele ettiğine şahit olunmaz. Ancak bu motif, Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı'nın diğer varyantlarında mevcuttur.

Kahramanlar ne kadar güçlü olursa olsun yine de hedeflerine kolaylıkla ulaşamazlar. Kahramanın yolculuğu türlü türlü tehlikelerle doludur. Kahramanın düşman yelpazesi oldukça geniştir. Düşmanların bir kısmı yeraltı âlemine, bir kısmı da yeryüzüne ait varlıklardır. Arkaik nitelikli Başkurt destanlarında kahramanın olağan dışı bir çok varlıkla mücadelesine şahit olunur. Özellikle, Ural Batır Destanı'nda en büyük mücadele sahneleri kahraman ile yeraltı dünyasının varlıkları arasında geçer. Bunun dışında Başkurt destanlarında zalim han ve kötü niyetli akrabalar gibi düşman tiplere de rastlanmaktadır.

Başkurt destanlarında kahramanın daima halk ile iyi ilişkiler içinde olduğu görülür. Kahraman ile yolu üzerindeki illerin halkı arasında samimi münasebetlerin yaşandığı izlenir. Kahraman çoğu zaman halk arasından yaşlı bir erkek ya da kadından macerasının devamında karşılaşacağı olası tehlikelerle ilgili bilgi edinir. Fakat, Başkurt destanlarında Dede Korkut ya da İrkıl Hoca gibi belirli yardımcı tipler yoktur.

Birçok destan kahramanı eş bulmak üzere yola çıkar. Bu amaçla maceraya atılan kahraman, yolu üzerinde karşılaştığı birçok kötülükle mücadele etmek zorunda kalır. Bütün bu mücadelelerden zaferle çıkan kahraman, genellikle destanın sonunda evlenir. İncelenen Başkurt destanlarının ikisinde kahramanın evliliği işlenen en önemli konulardan biridir. Zayatülek ile Hıvhlıv ve Kuzıykürpes ile Mayanhılv destanlarında olaylar evlilik teması etrafında şekillenmiştir.

Kahramanın yeraltı veya yer üstü seyahati Türk destanlarında sıklıkla kullanılan bir motiftir. Başkurt destanlarında yeraltı dünyasının varlıkları su altında yaşamaktadır. Ural Batır, Akbozat, Zayatülek ile Hıvhlıv destanlarında

kahramanın su altı dünyası ile ilgili ziyaretleri üzerinde ayrıntılı olarak durulur. Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nda ise kahramanın yeraltı ziyareti farklı bir şekilde işlenmiştir. Türk destanlarının bir kısmında kahramanın ölüp dirildiğine tanık olunur. Ancak bu motif incelenen Başkurt destanlarında yer almamıştır.

Kahraman yola çıkma nedeni ne olursa olsun sosyal bir fayda sağlayarak geri döner. Kahraman deneyimleri ile kaosu kozmosa çeviren kişidir. Bunun için de geri dönmesi gerekir. İncelenen destanlardan Ural Batır Destanı'nda kahramanın döneceği bir yurdu yoktur. Fakat, maceradan edindiği bilgeliği halkı ile paylaşması bir nevi geri dönüş sayılır. Hayat suyuna erişen Ural Batır, suyu içmek yerine etrafına saçarak doğaya can verir. Böylece, Başkurt halkı refah içinde yaşayacağı bereketli topraklara kavuşur. Akbozat Destanı'nda, Hevben ilin zalim hanını öldürür. Tutsak alınan yedi batırı esaretten kurtarmak için yola çıkar. Batırları alıp geri döner. İlde huzur sağlandıktan sonra Nerkes'i alarak köyüne gitmek üzere yola çıkar. Zayatülek ile Hıvhılıv Destanı'nda kahraman, halk kendisine ihtiyaç duyduğunda iline geri döner. Ancak, ildeki karmaşayı düzenleyip evine döndüğünde eşi Hıvhılıv'ı ölmüş bulur. Kahramanın bireysel manada bir geri dönüş yaşamasına destan sanatı müdahale etmektedir. Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nın sonunda kahramanın başına gelenler oldukça hazindir. Kuzıykürpes ve Mayanhılıv ölür. Kahraman amacına nail olamaz ve geri dönemez. Ancak, destan sanatı daima estetik ile sosyal faydayı bir arada sunar. Kuzıykürpes'in ölümü ile de feodaliteye bağlı olarak değişen hayat şartlarının olumsuz tarafları eleştirilir. Küsek Bey Destanı ise ilini yeniden inşa etmek üzere kahramanın geriye dönme kararı alması ile sona erer.

Başkurt destanlarının hepsinde kahraman ölümlüdür. Ancak, destanların hepsi kahramanın ölümü ile sona ermez.

Ural Batır Destanı'nda Ural Batır'ın idealleri ölümünden sonra oğulları tarafından yaşatılmaya devam eder.

Başkurt destanlarındaki merkezî kahraman tipini, Türk destan kahramanı kalıbından bağımsız değerlendirmek mümkün değildir. Türk destanlarında rastlanan merkezî kahraman tipine ait niteliklerin hemen hepsi Başkurt destanlarında yer alan merkezî kahraman tipinde de tespit edilir. İncelenen Başkurt destanlarındaki merkezî kahramanların hepsinde ortaklık arz eden ve Türk destan kahramanı kalıbı ile uyum gösteren nitelikler şunlardır:

1. Başkurt destanlarındaki kahramanların hepsi iyi birer avcı ve binicidir. .
2. Kahraman, soylu bir aileye mensuptur.
3. Kahraman, fiziksel olarak ortaya çıktığı dönem ve sahada diğer insanlardan daima kuvvetli tasvir edilir.
4. Kahramanın çocukluğu sıra dışı bir gelişim takip eder.
5. Kahraman yiğitliğini avcılık ve biniciliğe bağlı olarak ispat eder.
6. Kardeşe sahip olduğu durumlarda kahraman daima en küçük kardeşidir.
7. Kahraman, daima ilahî güçlerin koruması altındadır.
8. Kahramanın en önemli yardımcısı ve koruyucusu atıdır.
9. Kahramanın amacı ile toplumun amacı daima aynı müşterekte birleşir.
10. Kahraman macerası esnasında yalnız hareket eder.
11. Kahraman yeraltına ve yer üstüne seyahatler yapar.
12. Kahraman dürüst ve cesurdur.
13. Kahramanın macerası evinden uzaklaşması ile başlar.
14. Kahraman ölümlüdür.
15. Kahramanın evliliği üzerinde önemle durulan mevzulardan biridir.
16. Nadir de olsa destan kahramanının ölümünden sonra idealleri soyundan gelen kişilerce devam ettirilir.

Türk destan kahramanı kalıbında yer alan aşağıdaki hususiyetler incelenen Başkurt destanlarının merkezî kahraman tiplerinde seyrek veya hiç rastlanılmayan özelliklerdir.

1. Başkurt destanlarındaki kahraman tipi ile babası arasında bir mücadelenin yaşanması ortak bir motif olarak ortaya çıkmaz.
2. Başkurt destanlarında kahramanın olağanüstü doğumu ile ilgili motifler üzerinde belirgin olarak durulmaz.
3. Başkurt destanlarında kahramanın ölüp dirildiğine rastlanmaz.
4. Başkurt destanlarında merkezî kahraman tipi kahramanlık göstererek ad almaz. Kahramana adı bir toy düzenlenerek verilse de, bu toyun kahramanlığın ispat edilmesi ile ilgisi yoktur. Yiğitliğini ispatlayan kahraman “batır” unvanı almaya hak kazanır.
5. Başkurt destanlarında diğer Türk destanlarına nazaran avcılık önemle üzerinde durulan bir motiftir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BAŞKURT DESTANLARINDA YER ALAN ALT TİPLER

A. BAŞKURT DESTANLARINDA RASTLANAN KADIN TİPİNİN ÖZELLİKLERİ

Kadın kavramı Türk toplumunun kültürel ve sosyal yapısı içinde önem arz eden temel değerlerden biridir. A. Yılmaz, Türk kültürü çerçevesinde kadına verilen önemi şu sözlerle ifade eder:

“Türk sosyal hayatının temelini oluşturan ve kültürel yapı içinde büyük öneme sahip en kutsal birim olan ailenin vazgeçilmez unsuru, kuşkusuz kadındır. Kadın; anne, eş, abla vs. unvanlarla aile içinde olduğu kadar “kadın” kimliği ile de Türk toplumunda önemli bir konumun sahibidir.”¹

Türk milleti için kadın sosyal ve kültürel bakımdan oldukça önemli bir varlık olarak telakki edilmiştir. Yaradılış mitinde Tanrı Ülgen’e âlemi yaratma ilhamını veren Akine, bir kadındır. Kadın Türk tefekkür hayatında soyut değerler silsilesinin somut varlıklar haline dönüştürülmesinde yararlanılan ilham kaynağıdır. Türk yaradılış mitinde Akine’nin işlevi aşağıdaki satırlarla ifade edilmiştir:

“Türk ve dünya yaradılışı mitolojilerine göre kâinat yaratılmadan evvel âlem tâlay yani denizden ibaretti. Bu âlemde yalnız Kayra Han Ülgün ata vardı. Ülgün ata yalnızlıktan usanmış idi. ‘Ne yapayım, ne yaratayım?’ diye düşünüyordu. ‘Önünde ne varsa tut!’ ilhamı doğdu. O vakit denizde ‘Akine’ yani beyaz anne görüldü: ‘ittim-bitti = yarattım oldu! de’ dedi kaybıldı. Ülgün Ata, Akine’den işittiğini tekrar etti. Bütün benliği ‘ittim-bitti’ ilhamıyla doldu. Artık kâinatı yaratıyordu. İşte millî Türk dünya yaradılış efsanesine göre erkek

¹ Ayfer YILMAZ, “Türk Kültüründe Kadın”, **Millî Folklor**, Bahar, 2004, s. 112.

ve kadir-i mutlak olan merhametli Ülgün ata tanrı bu güzel kâinatı Akine'den aldığı ilham ile yarattı. 'Akine' olmasaydı erkek tanrı Ülgün Ata ilhamsız kalır, hiçbir şey yaratmaya muktedir olamazdı. Ahlâkın esası olan doğruluk ve metaneti de Ülgün Ata, Akine'den öğrenmiştir."²

Eski Türklerde kadının durumu Yunan, Mısır, Batı medeniyetleri ve Hristiyanlık, Yahudilik gibi semavi dinlere göre oldukça farklıdır. Sözü geçen kültür ve dinlerde kadına insan olarak değer verilmediği, kadının kötülüklerin kaynağı sayıldığı çağlarda Türk toplumunda durum tam tersidir.³ Sami kozmogonilerinde Hava, Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Yani başlı başına bir yaradılışa sahip değildir. Erkekten ayrılmış bir parçadır. Halbuki Türk kozmogonisinde kadın erkeğin bir parçası değildir. O, Karahan tarafından ayrıca yaratılmıştır ve Yer Hatun adıyla, Yerlik Han'a denk bir kuvvet teşkil etmektedir. Türk tefekkür anlayışının bu hususi vasfı, eski Türk ailesinin "peder-şahî" değil, ancak "pederî" bir esasa göre kurulduğunu gösterir.⁴

Türk toplumunda kadın, bazen aile reisi ama her zaman Türk evinin direği, erkeğin vefalı arkadaşı, en önemlisi de Türk çocuklarının annesidir. Bu nitelikler, kadına büyük değer verilmesine ve destanlarda ilahî bir varlık olarak ortaya çıkmasına vesile olan en önemli etkenlerdir.⁵

Türklerde tek evlilik esastır. Bazen kağanın birkaç evlilik yaptığı gözlenirse de, sonraki hanımlar hiçbir zaman "hatun" konumuna erişemez. Hatun, bütün temsillerde kağanın yanında yer alır, kağanın yokluğunda onun görevlerini yerine getirir.

² Abdülkadir İNAN, "Manas Destanı Üzerine Notlar", **Makaleler ve İncelemeler - I**, Ankara, 1998, s. 274.

³ Ali SARIKOYUNCU, "Türklerde Kadın Hakları Üzerine Bir Değerlendirme", **Bilig**, Kış, 1999, s. 114.

⁴ Hilmi Ziya ÜLKEN, **Türk Tefekkür Tarihi**, İstanbul, 1982, s. 33-34.

⁵ Semra ŞEN, "Oğuz Kağan Destanı'nda ve Dede Korkut Hikâyeleri'nde Kadın", **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, 21, 2003, s. 123.

Türk destanlarında erkek çocuğun öncelikli olarak tercih edilmesi zaman zaman kadına değer verilmediği gibi bir yanlış algılamaya yol açmaktadır. Ataerkil yapılanma içinde erkek çocuk soyun devamının teminatıdır. Ayrıca, aile ya da uruğun güvenliğinin sağlanmasında kendisine duyulan ihtiyaç nedeniyle erkek çocuk tercih edilir. Bu durum kız çocuğa değer verilmediğini ya da onun horlandığını göstermez. Türk destanlarında erkek ve kız çocuk arasında evlat olmaları bakımından ayırım yapıldığını gösteren bir işarete rastlanmaz.

Dede Korkut Destanı'nda "Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyu"nda Oğuz beylerinin bir arada bulunduğu bir toplantıda, Pay Püre Allah'ın kendisine bir oğlan evlat vermesi için beylerden dualarını ister. Oğuz beyleri Allah'ın Pay Püre'ye bir oğul vermesi için el açıp dua ederler. O esnada, Pay Piçen Bey "Bigler menüm dahı hakkuma bir dua eylen, Allah Ta'ala mana da bir kız vire." der.⁶ Oğuz beyleri bir kez de Pay Piçen'in bir kızı olması için Allah'a el açıp dua ederler. Dede Korkut Destanı Türk milletinin zihniyet, kültür, hayat ve daha birçok sahadaki bakış açısını net olarak ifade eden abidevi bir eserdir. Yukarıdaki örnekten de anlaşılacağı gibi, Türk kültüründe kız ile erkek evlat arasında herhangi bir fark gözetilmemektedir. Öyle ki, kız çocuk da erkek çocuk gibi Tanrı'ya el açılarak dilenen bir varlıktır.

"Türk kahramanlık destanlarında kadında aranan niteliklerin başında tıpkı kahraman tipinde olduğu gibi yiğitlik ve alplik gelir:

"Kahramanlık destanlarının yaşandığı dönemin sosyal hayat şartları gereği, en büyük beşerî değer his ve hayâl sahasında değil, hareket sahasında tecelli etmiş olduğu görülür. Bu destanlarda en büyük değer "kahramanlık"tır ve kahramanlık, muhariplik ve vücut kuvvetini göstermek şeklinde ortaya

⁶ Muharrem ERGİN, **Dede Korkut Kitabı - I**, Ankara, 1994, s. 116.

çıkar. Bu nedenle destanda kadında da en yüksek kıymet kabul edilen kahramanlık vasfı aranır”⁷

Dede Korkut Destanı’nda “Kam Pürenin Oğlu Bamsı Beyrek boyu”nda,⁸ Beyrek’in evlenmek istediği kız da aradığı nitelikler Türk kahramanlık destanlarında merkezî kahramanın eşinde aradığı özelliklerin özeti niteliğindedir:

“Baba mana bir kız alı vir kim men yirümden turmadın ol turmah gerek, men kara koç atuma binmedin ol binmeh gerek, ben karımuma varmadın ol mana baş getürmek gerek, bunun gibi kız alı vir baba...”⁹

Beyrek’in ifadesinden anlaşılan odur ki, kahramanın kadında aradığı en önemli nitelik “alp”liktir. Kahramanın hayatı daima tehlike altındadır ve uğruna mücadele ettiği idealler, hayatından daha değerlidir. Bu idealler peşinde sürüklenirken kahramanın eşi konumundaki kadının kendine yetecek kudrette olması arzu edilir. Kahraman yola çıktığında geride bıraktığı eşi için kaygı duymadan, gönül rahatlığıyla hareket edebilmelidir. Ayrıca kadın, kahraman uzakta iken ilin ya da obanın dirliğini eşini aratmadan sağlayabilecek erdeme sahip olmalıdır.

Türk destanlarında birçok yiğit kız vardır. Yiğit kız motifinin en güzel örneklerinden biri yukarıda bahsi geçen ve Beyrek’in evlenmeye nail olduğu Banı Çiçek’tir. Banı Çiçek çok iyi bir at binicisi, ok ve yay kullanıcısıdır. Fiziki bakımından erkeklerle yarışmaya çıkabilecek kadar kuvvetlidir. Kendisine talip olan erlerin yiğitliklerini bizzat sınar. Nitekim Bamsı Beyrek ile güreş tutmuş, yenilgiden sonra Bamsı Beyrek’in kendisine eş olabileceğine kanaat getirmiştir. Yine Kan Turalı’nın eşi Trabzon tekfurunun kızı Selcen Hatun, güzel olduğu kadar cesur da bir bayandır. O da eşinin gücünü sınavarak,

⁷ Mehmet KAPLAN, “Dede Korkut Kitabında Kadın”, *Türkiyat Mecmuası*, C. IX, İstanbul, 1951, s. 100.

⁸ Muharrem ERGİN, a.g.e., s. 116-153.

⁹ A.g.e., s. 124.

kuvvette kendisine denk olduğuna inandığı Kan Turalı ile evlenir. Manas da yiğitlik vasıflarına sahip Kanıkey ile evlenmeyi tercih eder. Manas Destanı'nda Kanıkey'in tasviri yapılırken onun zırh giyip vuruşacak kadar yiğit olduğu belirtilir:

*“Bir de Kanıkey adlı bir kız varmış,
Zırhını giyince boyu onunla (Manas’la) birmiş
Ol Kanıkey denen kız da
Oğlum Manas’a denk imiş.”¹⁰*

Dede Korkut Destanı'nda alplik özelliği gösteren kadın kahramanlardan biri de Dirse Han'ın eşidir. Dirse Han, oğlu Boğaç ile beraber gittiği avdan yalnız dönünce, hanımı aşağıdaki sözleri söyler:

*“Han babamın katına ben varayım,
Ağır hazine bol leşker alayın
Azgun dinlü kafiye ben varayım
Paralanup kazılık atumdan inmeyinçe
Yinüm-ile alça kanum silmeyinçe
Kol bud olup yir üstüne düşmeyinçe
Yalunuz oğul yollarından dönmeyeyim...”¹¹*

Yukarıdaki dizelerden Dirse Han'ın eşinin gerektiğinde bir yiğit gibi savaşa giden, kılıç sallayan, at binen bir hanım olduğu anlaşılmaktadır.

Kaşgarlı Mahmud, Divan-ü Lûgat-İt Türk'te “kısarak” bahsinde, “Kız birle küreşme, kısarak birle yarışma.” yani “Kızla güreşme, kısarak ile yarışma.”¹² şeklinde bir atalar sözü kaydetmiştir. Kaşgarlı bu atalar sözünün anlamını;

¹⁰ İsenbüke TOĞAN, “Kanıkey’in Düğünü: Kadın Tarihi Açısından Bir Değerlendirmenin Manas Varyantları ve Dede Korkut Hakkında Düşündürdükleri”, **Manas 1000 Bişkek Bildirileri**, Ankara, 1995, s. 197.

¹¹ Muharrem ERGİN, a.g.e., s. 87.

¹² **Divanü Lûgat-İt Türk Tercümesi**, Çev.: Besim ATALAY, C.I, s. 474.

kızla güreşme çünkü kızlar kuvvetli olur, seni alt eder; kısırakla yarışma, çünkü kısırak attan daha evik olur şeklinde izah etmektedir.

Türk destanlarında kadınlar genellikle erlerinin yanında yer alır ve onlara yardım eder. Ancak, Türk destanları arasında merkezî kahramanı kadın olan destanlar da vardır. Bunlardan biri Altın arığ Destanı'dır:

*“Altın Arığ Destanı'nın merkezî ve aynı zamanda kadın kahramanı Altın Arığ; olağanüstü bir şekilde doğar, ad alır, vatanına kasteden düşmanla teke tek vuruur ve zafer kazanır. Altın Arığ ile Türk kahramanlık destanlarının klsik merkezî erkek kahramanı arasında nitelikleri bakımından bir fark yoktur.”*¹³

Destanların büyük bir kısmında ortaklık arz eden hususiyetlerden biri, kadın tipinin soylu bir aileye mensup olmasıdır. Özellikle kahraman tipi etrafında anne ya da eş konumundaki kadınların asalet sahibi kişiler olduğu gözlemlenir. Kahraman tipinin olağanüstü yaradılış kurgusu bu kadınların asil ve daha birçok bakımdan nitelikli olmasını zaruri hale getirmiştir. Olağanüstü kahraman olgusu, kahramanın alelade bir kadınla evlenmesine veyahut alelade bir kadından dünyaya gelmesine tezat teşkil eder.

Evlenilecek kızın soyunun asil olması önemli bir faktördür. Hemen hemen bütün Türk destanlarında kahramanların bu hususa dikkat ettiği görülür. Manas Destanı'nda Manas, han soylu Temir Han'ın kızı Kanıkey ile evlenir. Kan Turalı'nın Trabzon tekfurunun kızı ile evlendiğine şahit olunur. Yine Dede Korkut Destanı'nda hanımların eşlerine hitap ederken soylarının asil olduğunu belirtmeleri kadında asalete verilen önemi gösterir.

Merkezî kahraman tipinin kutsanmış olması onunla kurulacak akrabalıkların tanzimini de etkiler. Kahramanın evleneceği kızın daima soylu bir aileye ya da olağanüstü bir âleme mensup olduğu izlenir. Bu motifi, daha

¹³ İsa ÖZKAN, “Manas ve Altın Arığ Destanı'ndaki Motifler”, **Manas 1000 Bişkek Bildirileri**, (Ankara, 1995), s. 151.

evvel kahramana özgü niteliklerin anlatıldığı “Türk Destan Kahramanı Kalıbı” bölümünde değinilen “evlilik yoluyla saltanatın aktarımı” ile ilişkilendirmek de mümkündür. Kahramanın evlenmeden önce kızın kendisi ya da akrabaları tarafından çeşitli sınavlara tabi tutulur. Böylece kahramanın fıtrattan itibaren sahip olduğu kutu herkesin algılayabilmesi sağlanır. Kahramanın kut sahibi olduğunun anlaşılmasının akabinde gerçekleşen düğün ile kız, kızın ailesi ve ili de bahsi geçen kutu paylaşma onuruna nail olur. Başka bir deyişle, evlilik yoluyla saltanat aktarımının söz konusu olduğu durumlarda, kahramanın bu makama layık olup olmadığı evlilik öncesi yapılan sınavlarla anlaşılmış olur.

Olağanüstü yaradılışa sahip kızlarla yapılan evliliklerde saltanat aktarımından ziyade güç aktarımı söz konusudur. Bu yolla kahraman tanrısal varlıklarla daha kolay irtibata geçer. Olağanüstü eş, kahraman ile ilahî güçler arasında aracılık görevi üstlenir. Her iki durumda da gelecek nesil asalet ayrıcalığına nail olarak dünyaya gelir.

Türk destan geleneğine dahil belli başlı destanların hemen hepsinde kahramanın eşi konumundaki kadının asil olduğu gözlenir. Dede Korkut Destanı’nda “Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyu”nda kahramana eş olan kadın tipinin taşıdığı soyluluğa yapılan vurgu oldukça orijinaldir. Dirse Han, öfkeli bir ruh hâli içinde eşinden bir çocukları olmayışının nedenini sorar:

*“Han kızı yirümden turayım mı
Yakan ile boğazundan tutayın mı
Kaba ökçem altına salayın mı,
Kara polat öz kılıcum elüme alayın mı,
Öz gevdenden başunı keseyin mi,
Can tatlusın sana bildüreyin mi,
Alça kanun yir yüzine dökeyin mi,
Han kızı sebebi nedür digil mana*

Katı azab iderem şimdi sana...”¹⁴

Dirse Han'ın eşi han kızıdır. Dirse Han eşine “han kızı” diye hitap etmektedir. Dirse Han'ın eşinin tek başına savaşa gidecek kadar güçlü-kudretli bir kadın olduğundan yukarıda bahsedilmişti. Ancak, kadın sahip olduğu yiğitlik ya da asaleti asla eşine karşı kullanmaz. Kadının yiğitliği ya da iktidarı eşinin yokluğunda barizleşen niteliklerdir. Diğer durumlarda kadın daima eşinin bir adım gerisinde durmayı tercih eder.

Kadın tipi birçok bakımdan değerlendirilmelidir. Kadın tipinin sahip olduğu vasıflardan biri de anneliktir. Olumlu ya da olumsuz destan türünde annelik vasfını taşıyan her kadın çocuğu için dünyayı karşısına almaya hazırdır. O, sonuna kadar evladını her türlü muhtemel tehlikeden korur. Destanlarda annenin çocuktan sakladığı sırrı kahramanın bir hile ile öğrenmesi motifinin altında yatan nedenlerden biri de budur. Kahramanın yolculuğu bin bir türlü tehlikelerle doludur. Bir annenin evladını kolay kolay böyle bir yolculuğa göndermesi mümkün değildir. Destanda bu tezat, annenin eline konan sıcak yemeğin acısına dayanamayarak sırrı ifşa etmesi şeklinde kurgulanarak ortadan kaldırılır. Türk toplumunda “anne hakkı” Tanrı hakkı olarak kabul edilir.¹⁵ Bu anlayış destanlarda yer alan anne-kahraman arasındaki karşılıklı saygı ve sonsuz sevgiye dayanan ilişkiyi izah etmeye yeterlidir.

Bunlar dışında kadın tipinden beklenen diğer belli başlı vasıflar güzellik, akıl, sadakat ve sezgi sahibi olmaktır. Kahramanın sevdiği ya da eşi olan kadın, talep edilsin ya da edilmesin, mutlak suretle eşi benzeri görülmemiş bir güzelliğin timsalidir. Destanlarda kadının fiziksel güzelliği daima ruh inceliği ile birleştirilerek tasvir edilir. Fiziksel güzelliğin ancak bu manada anlam kazandığı görülür. Başka bir deyişle, salt görsel cazibe

¹⁴ Muharrem ERGİN, a.g.e, s. 80.

¹⁵ Ayfer YILMAZ, “Türk Kültüründe Kadın”, a.g.m., s. 120.

kadında aranan ilk nitelik değildir. Kadında tezahür eden letafet bütünlük arz etmelidir. Türk destanlarında kadının güzelliği çok ince teşbih unsurları ile dile getirilir. Maksudı aşan tek bir ifadeye yer verilmez. Çoğu zaman tasvirin inceliği, zihnimizde güzel bir kadından ziyade bir ilahe silüetinin canlanmasına vesile olur. Kuşkusuz bu durum, Türk tefekkür yapısının kadına verdiği değerden kaynaklanmaktadır.

Manas Destanı'nda kahraman evleneceği kadında aradığı nitelikleri sıralarken, ne istemediğinden yola çıkar:

*“Lakırdı laf söyleyen,
Geceli gündüzlü göz oynatan,
Yanında yiğitleri olan,
Beyin kızı olmasın,
Hep bilgelik taslayan,
Ne iş yapsa gizleyen,
Pirin kızı olmasın,
Muhafızları yanında,
Şımararak yetişen,
Han kızı olmasın,
Kaymak yiyip evde yatan,
Babamın gözü açıkken,
Gözü mirasta olan,
Gideceğim erkek bey olsun diyen,
Zengin kızı olmasın,
Tabana çatlak, yüzü kalın,
Konuşmasını bilmeyen,
Köle kızından olmasın.
...
Gösterişli olmayan hoş sözlü,
Nur yüzlü, cadı gözlü,
Dik boyunlu, düğme baş,*

*Kavrayışlı, ciğeri taş,
Kahkülü güzel, uzun saç,
Kocasına iyi davranan,
Halkı için çare bulan,
Tanrıya yalvarıp yaşayan,
Dünya güzeli olsun,
Düşünceli kız olsun...”¹⁶*

Yukarıdaki dizelerden açıkça anlaşılacağı gibi, kadının güzel, yiğit ya da soylu olması tercih edilmesi için yeterli değildir. Merkezî kadın tipi diyebileceğimiz kahramanın eşi konumundaki kadının öncelikle fazilet sahibi olması gerekir. Sahip olduğu erdemler fiziksel üstünlükle birleştiğinde değer kazanır. Yine de kahramanın eşi pozisyonundaki kadın tipi görüntü itibariyle daima etrafındaki bütün emsallerinden fersah fersah öndedir.

Kazak Türklerinin Kambar Batır Destanı’nda yer alan kadın tipinin temsilcisi Nazım’ın güzelliği olağanüstüdür:

*“Kız Nazım yürüdü salına salına,
Yaşı on sekize geldiğinde,
Tilki kürkünden börkü yakışıp,
Pırlanta taktı alnına.*

...

*Kazaklarla Kalmuklardan çok insan
Bu güzelden haberdar oldu.
Memlekete ünü yayıldı.*

...

*Tavus kuşu gibi süslenerek,
Altın çan gibi şingirdayarak,
Gün boyu gezintiye,*

¹⁶ A.g.m., s. 116. Gen. Bil. İç. Bknz. Fikret TÜRKMEN-Alimcan İNAYET: **Manas Destanı**, Ankara, 1995, s. 142.

*Çıkardı yağ sürüp de saçlarına.
Cennetten çıkmış huriler gibi,
Endamına bakarsan,
Hangi adamın ilgisini çekmez ki,
O Nazım'ın güzelliği,
Soyu gerçek asil idi,
Tanrının kendisi bilir,
Ayın on dördü gibi,
Kimin kısmetine düşecek?...¹⁷*

Kadın tipinin en belirgin özelliklerinden biri gayet tabii iffet sahibi olmasıdır. Kahramanın eşi ahlâki bakımdan kaya gibi sağlamdır. Bazı destanlarda kahramanın kardeşi ya da eşi durumundaki kadınların tam tersi bir tutum içinde bulundukları izlense de, destanın sonunda bu menfi tipler cezalandırılarak kahraman gerçek eşine kavuşturulur. Dolayısıyla, bu tipleri geçici tipler olarak değerlendirmek gerekir.

Kadın daima eşine sadık kalır. Tutsak edilerek düşmanın haremine dahil olan kadın bile ilk eşine olan bağlılığını ömrünün sonuna kadar korur. Manas Destanı'nda kahraman öldükten sonra üvey kardeşleri, Kanıkey ile evlenmek ister. Kanıkey, iffetini korumak için her yola başvurur. Nihayet, namusu ile çocuğunu doğurduktan sonra oğlunun can güvenliğini temin için babasının yanına sığınır. Dede Korkut Destanı'nda "Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı boy"da yaşanan çelişki Türk toplumunda kadında aranan en temel niteliğin iffet olduğunu çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Kafirler Salur Kazan'ın evini basmış oğlunu, annesini ve eşini tutsak etmiştir. Kırk ince belli kızın arasında Burla Hatun'un hangisi olduğunu anlamak için kafirler Uruz'un etinden et koparıp yemeleri için kadınların önüne koymaya karar verir. Burla Hatun'un oğlunun etinden yiyemeyeceği böylece kimliğini ifşa

¹⁷ Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Kazak Edebiyatı, C. XXVII.
http://www.kultur.gov.tr/TR/Tempdosyalar/107236__kambarbatirdestani.pdf (Erişim Tarihi: 17. 02. 2007)

edeceği düşünülür. Burla Hatun, annelik ile iffeti arasında kalır. Herhangi bir kadından derhal evladını kurtarması beklenirken, Burla Hatun yaşadığı çelişki karşısında oğlu Uruz'a danışır:

*“Oğul oğul ay oğul,
Bilür misin neler oldı
Söyleşdiler fısıf fısıf
Kafirün fi’lin tuydum.
Dünlügi altun ban ivümün kabzası oğul
Kaza benzer kızumun gelinümün çiçeği oğul
Oğul oğul ay oğul
Tokuz ay tar karnumda götürdügüm oğul
On ay diyende dünyaya götürdügüm oğul
Tolması altun bişikde beledügüm oğul*

Kafirler ters tanışmışlar: Kazan oğlı Uruzı habisden çıkarun, boğazından urgan ile asun, iki talusından çengele sançun, kıyma kıyma ağ etinden çekün, kara kavurma idüp kırk big kızına iletün, her kim yidi ol degül, her kim yimedi ol Kazan hatunıdır, çekün döşegümüze getürelüm sağrak sürdürelim dimişler. Senün etünden oğul yiyeyin mi, yohsa sası dinlü kafirün döşegine gireyin mi ağan Kazanun namusını sındurayın mı, niçideyin oğul hey didi.

Uruz aydur: Ağzun kurısun ana, dilün çürisün ana, ana hakkı Tanrı hakkı degülmisey idi kalkubanı yirümden turay idüm, yakan ile boğazundan tutay idüm, kaba ökçem altına salay idüm...Sakın kadın ana menüm üzerüme gelmeyesin, menüm içün ağlamayasın, ko beni kadın ana çengele ursunlar, ko etümden çeksünler kara kavurma itsünler kırk big kızının önine iletsünler, anlar bir yidüğinde sen iki yigil seni kafirler bilmesünler tuymasunlar, ta kim sası dinlü kafirün döşegine varmayasın, sağrağın sürmeyesün, atam Kazan namusını sımayasın, sakın didi...”¹⁸

¹⁸ Muharrem ERGİN, a.g.e., s. 106-107.

Uruz için annesinin namusuna halel gelmesindense, canını vermek evladır. Kadın kutsaldır ancak anne her şeyin üstünde bir değere sahiptir. Nitekim, Salur Kazan kafirin yerine vardığında her şeyi feda ederek bir tek yaşlı annesini geri ister. Anne olgusu, üzerine asla gölge düşürülmemesi gereken bir kıymettir.

Türk destanlarındaki kadın tipinin sezgi ve zekâsından bahsetmemek haksızlık olur. Kadın, eşinin en önemli dert ortağı ve yardımcısıdır. Eşini yaklaşan tehlikelere karşı korumak kadının öncelikli vazifelerinden biridir. Kadın, eşi için her türlü fedakârlığa razıdır. Kendi ailesine dahi bu manada kafa tutmayı göze alır. S. Şen, Türk destanlarında yer alan kadın tipinin özelliklerini şu şekilde özetler:

“Söz sahibi değildir ama akıl danışıldır. Yol göstericidir. Gök Türklerin yeniden millet oluşlarında anne kurt’un yaptıkları yüzyıllarca unutulmamıştır. Yenisey Mezar Taşları’nda savaşa doymayan akıncı, arkada kalan karısına:’ Erlik erdemim için ordu çevir, vur’ (Uluğ-Kem Yazıtı) der. Göktürk Yazıtları’nda ise, İleriş Kağan ile el ele veren İlbilge Hatun’un desteğiyle Türklük yeniden bağımsızlığına kavuşur.”¹⁹

Destanların bir çoğunda kahraman, başına gelebilecek olumsuzluklardan eşi sayesinde haberdar olur. Görülen bir rüya ya da önsezi yoluyla kahraman, eşi tarafından muhtemel tehlikelerden korunmaya çalışılır. Her ne kadar bu durum kahramanın programında bir değişikliğe neden teşkil etmese de, kadının uzak görüşlülüğünü ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. Zaman zaman kadın eşine hissettirmeden bu tehlikeleri bertaraf etmeye çalışır.

Kahraman, eşi konumunda olan kadına karşı daima saygı ve sevgi çerçevesinde muamele eder. Manas;

¹⁹ Semra ŞEN, “Oğuz Kağan Destanı’nda ve Dede Korkut Hikâyeleri’nde Kadın”, a.g.m., s. 124.

*“Kara yaslanıp mal buldum,
Kanıkey refah görsün diye.
Buza yaslanıp mal buldum,
Tebam sefa sürsün diye...”²⁰*

diyerek eşine verdiği değeri ifade etmekten çekinmez.

Türk destanlarında genellikle monogami esastır. Ancak, zaman zaman poligamiye de rastlanmaktadır. Bu durumda kahramanın eşleri arasında bir tanesi her zaman diğerlerinden üstündür. Bu eş büyük ihtimalle uğruna en fazla mücadele verilerek evlenilen eştir ve destanda onun dışındaki eşlerin üzerinde çok fazla durulmaz. Manas Destanı’nda Kanıkey, Manas’ı uğursuz olacağına inandığı bir sefere çıkmaktan caydırmaya çalışır. Manas ikna olmayınca aynı şeyi Akılay adlı eşi dener. Manas, Akılay’a *“Kanıkey’i dinlemedim seni mi dinleyeceğim”* diyerek eşleri arasındaki statü farkını ortaya koyar. Eşler arasındaki statüyü belirleyen temel faktör annelik ve zekâdır. Bir kadın ne kadar becerikli olursa olsun anne olmadan toplum içinde tam anlamıyla yer edinemez. Ayrıca, kadın ne kadar güzel olursa olsun akıllı değilse, eşinin saygısını kazanamaz.

Dirse Han, Bayındır Han tarafından çocuğu olmadığı için gördüğü ağır muamelenin acısını eşinden çıkarır. Dirse Han’ın sözleri bir kadın için çocuk sahibi olmanın önemini ortaya koyar:

“Ben varıçak gelübeni karşuladılar kara otağa kondurdılar, kara kiçe altuma döşediler, kara koyun yahnısından önüme getürdiler, oğlı kızı olmayanı Tanrı Ta’ala kargayupdur biz dahı kargaruz bellü bilgil didiler. Senden midür benden midür, Tanrı Ta’ala bize bir batman oğul virmez nedendür didi, soyladı...”²¹

²⁰ Naciye YILDIZ, *Manas Destanı ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, Ankara, 1995, s. 600.

²¹ Muharrem ERGİN, a.g.e, s. 78.

Oğuz Kağan, Ural Batır, Alpamiş, Edige Batır gibi arkaik motiflerin belirgin olarak yer aldığı destanlarda kadın tipinin ilaheler arasından seçilmiş olduğuna şahit olunur. Bu ilahe tipler, kadın tipinin yukarıda sayılan bütün niteliklerini yansıtmaya devam eder. Eşinin daima yardımcısıdır, iyi bir annedir, iffetlidir, olağanüstü güzeldir vb...İlahe tipini insan olma özelliği gösteren kadın tipinden ayıran fark, eşleri olacak kişiye sundukları kalındır. Daha evvel de bahsedildiği gibi, olağanüstü kadın tipi kahraman ile ilahî güçler arasında iletişimi sağlamakla yükümlüdür. İlahî güçlerin kahramana armağanıdır. Kahramana macerası esnasında yardımcı olacak tılsımlı at, silah gibi unsurlar ilahe kadın tipi aracılığı ile ulaştırılır. İlahe kadın tipinin kahramana bahşettiği bu nesneler olağanüstü niteliklere sahiptir. İlahe kadın tipi insan dışı bir varlıktır. Dolayısıyla, olağanüstü yetenekleri vardır. Bu olağanüstü yeteneklerin başlıcaları geleceği görme, sihir yapma, metamorfoz ve sıra dışı fiziki güç şeklinde temerrüz eder.

Destan kahramanlarının peri kızlarıyla evlenmeleri XVI. asırda teşekkül etmiş olan destanlarda dahi görülmektedir. XV. asrın tarihi şahıslarından biri olduğu tespit edilen Edige Bey'in adı etrafında teşekkül eden destanda, onun büyük atalarından Baba Tükles bir su perisi ile evlenmiştir. Türk destanlarında rastlanan olağanüstü varlıklarla evlilik motifi, Göktürk Destanı'ndan itibaren izlenmektedir.²²

Yukarıda Türk destanlarında yer alan kahramanın eşi konumundaki kadın tipinin belli başlı özellikleri özetlenmiştir. Bu niteliklere sahip olan kadın tipinin gayet tabii sıradan bir evlilik yapması söz konusu değildir. Kadının kendine eş olarak seçeceği erkek mutlak suretle ondan üstün olmalıdır. Kadın, evlenmeden önce birçok şekilde erkeği test ederek bunu anlamaya çalışır ve kendine layık olduğunu ispatlayan kişi ile evlenir.

²² Abdülkadir İNAN, "Türk Destanları", **Türk Dünyası El Kitabı - III**, (Ankara, 1992), s. 12.

Destanlarda rastlanan kadın tiplerden biri de yaşlı kadın, kocakarı tipidir. Bu kadın tipinin destanda belli başlı tek fonksiyonu kahramana gideceği veya tercih edeceği yol hakkında ya da yolun sonunda karşılaşacağı durum ile ilgili kılavuzluk etmektir. Kimi zaman yaşlı kadın tipinin bir takım sıra dışı güçlere malik olduğu görülür. Kuşkusuz bu motif kadın şaman unsurunun destana yansımaları ile ilgilidir.

Tezde incelenen Başkurt destanlarında hem sıradan hem de olağanüstü kadın tipine rastlanır. Olağanüstü nitelikleri olan kadın tipinin en belirgin örneği Humay'dır. Humay'dan başka, Ural Batır Destanı'nda yer alan Ayhılıv, Zayatülek ile Hıvhılıv Destanı'nda Hıvhılıv, Akbozat Destanı'nda yer alan Nerkes olağanüstü yaratılışa malik kadın tipleridir.

Ural Batır Destanı'nda merkezî kadın tipi olarak ortaya çıkan Humay mitolojik kökenli bir kuşun adını taşımaktadır. Birçok milletin mitolojisinde birbiri ile benzer niteliklere sahip efsanevi kuşlar vardır. Arapların Anka Kuşu'na, İran mitolojisinde Simurg veya Sireng adı verilir. Bu kuş Türkler arasında Zümrüd-ü Anka Kuşu olarak anılır.

Humay veya Hüma Kuşu yukarıda adları geçen kuşlardan farklıdır. Peygamberin hadislerinde ve İslami edebiyatta da adı geçen bu kuş, bir cennet kuşudur. Cennette oturan Hüma Kuşu'nun zaman zaman uçarak yedi kat göğün üzerindeki felekler ve burçlar arasında dolaştığına ve hatta Tanrı'ya kadar gidip gelebildiğine inanılır. Hüma kuşu için erişilemeyecek bir yer yoktur. Bu nedenle, İslamiyet'te Allah'ın mekânsız olduğunu anlatmak için Hüma kuşu ile bağlantı kurulur.²³ İ.Ö. en az 3000 yıllarında Sümerlilerde Hüma kuşuna benzer bir kuşun varlığından söz edilir. İmdigud adlı bu kuş

²³ Nurhan TOPRAK,, “Mezopotamya (Sümer-Asur-Babil), Kızılderili ve Türk Mitolojilerinin Mukayesesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi”, Ankara, 1998, s. 100.

Sümer'in cennet bahçesinde dalsız budaksız bir ağacın üzerine tünemiştir. İmdugud göğün yedi kat üstüne çıkabilmektedir.²⁴

Huma Kuşu'nun Kafdağı'nda, okyanus adalarında veya Çin'de yaşadığına inanılır. Fiziki olarak serçeden biraz büyük, yeşil kanatlı, sarı gagalı boz saksağanı andırır bir kuş şeklinde tasvir edilir. Hüma kuşunun ayaksız olduğu ve dirisinin ele geçirilemeyeceğine inanılır. Kemikle beslenen Hüma Kuşu diğer kuşları incitmez. Peygamberimiz için "Hümâ'yı beyzâ-yı din" tamlaması kullanılır.²⁵

Türkler arasında Hüma kuşuna zaman zaman "Kumay" dendiğine rastlanır. Türk sözlü edebiyat verimlerinde kullanılan Hüma Kuşu motifi, erişilmesi imkansız yükseklikleri sembolize etmek için kullanılır. Ayrıca, Hüma güzelliğin simgesidir.²⁶

Ural Batır Destanı'nda kahramanın üç eşinden biri olan Humay, kahramanın uğruna mücadele ederek evlendiği ve en değer verdiği eşidir. Kahramanın yeryüzüne ait iki eşinin aksine Humay, olağanüstü bir âlemin mensubudur. Destanda Humay'ın yaşadığı mekân cennete benzer vasıflarla tasvir olunmuştur. Destanda bu cennet benzeri mekân "Kuşlar Ülkesi" olarak ifade edilir. Ural ile Şülgen'in beraber çıktıkları yol üzerinde rastladıkları bir ihtiyar Humay'ın babası Samrav Padişah'ın yaşadığı ili aşağıdaki gibi betimler:

"Бъна һедгә ике јул,
Hulqa kithән јул бујъ,
Uјъn-kөлкө тән бујъ,
Qajqъ, etlek kыrmәјse,

"İşte size iki yol,
Sola gitsen yol boyu,
Oyun-eğlence gece boyu,
Kaygı-kötülük görmeden,

²⁴ Muazzez İlmiye ÇİĞ, "Orta Asya Türk Efsanelerinde Sümer Efsanelerinden İzler", **Uluslararası Üçüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Ankara, 1993, s. 401.

²⁵ Hatice UYSAL, **XVII. Yüzyıl Divânlarında Mitolojik Kahramanlar**, Yayımlanmamış Lisans Tezi, Ankara, 1997, s. 26.

²⁶ Murat URAZ, **Türk Mitolojisi**, İstanbul, 1994, s. 158-159.

Barlıqın da belməjse,
 Rəxət jəşər vajmanda,
 Byre, harıq jalanda,
 Təlke, tavyq urmanda,
 Bergə jəşər duť bulır,
 Samrav qoşqa vaş ejər,
 Qanda esməj, it jejməj,
 His ylemgə jul qujmağ,
 Jəşər kilgən ver il var.
 Jaqşylyqqa jaqşylyq,
 Qyla torqan jula var.
 ...” (M. B. V. s. 19-20)

Varlığını da bilmeden,
 Rahat yaşayıp zenginlikte (bollukta),
 Kurt, koyun kırdı,
 Tilki, tavuk ormanda,
 Beraber yaşar dost olup,
 Samrav kuşa boyun eğip,
 Kan içmeyip, et yemeyip,
 Hiç ölüme yol vermeyip,
 Yaşanıp durulan bir il var.
 Güzelliğe güzellik (iyiliğe iyilik)
 Kılınan âdeti var.
 ...”

Destanda Humay, insan dışı, ilahî âleme ait bir varlık olduğunu bizzat ifade eder:

“Avlap alqan qoştardıñ,
 Bəjlər halqan jəndərdeñ,
 Arasında ver aqqoş,
 Ajaqın bəjləgəs,
 Başın qırqır taşlarqa
 Bısaqın qajraqas,
 Qanlı jəşen ytkən, ti,
 Yd zarın ətkən ti:
 ‘Il kyrergə sıqtım min,
 Jer qoşonan tygelmen,
 Jəşəj torqan ilem var,
 İlhdə jetem tygelmen.
 Jerdə his kem tıvmattan,
 Berən ajaq batmattan,
 Quş bulırqa jər edlär,
 Jerdə his kem tapmaqas,

“Avlayıp yakaladıkları kuşların,
 Bağlayıp saldıkları canların,
 Arasında bir akkuşun,
 Ayağı bağlanan,
 Başını kesip koparacak olan,
 Bıçak bilenince,
 Kanlı gözyaşı dökmüş, (de),
 Kendi derdini söylemiş (de),
 ‘İl görmeye çıkmıştım ben,
 Yer kuşu değilim ben,
 Yaşayıp durduğum ilim var,
 İlsiz yetim değilim ben.
 Yerde hiç kimse doğmazdan evvel),
 Biri ayak basmazdan (evvel),
 Eş bulup yar arayıp,
 Yerde hiç kimseyi bulamadım.

Bytən jəndən həjlarqa
 Berəven tin kirməgəs,
 Kykkə osop jər eđlər,
 Aјdь, qojašto kyđlər,
 Yđenə jər həjlaqan,
 Ikehen də arbaqan,
 Bar qoştarqa baş bulqan,
 Samrav tigən atam var.
 Ike balahь buqan,
 Balahь la yđe lə
 His авьгьв kirməgən:
 Yđđəre lə, balahь
 His berəvhe ylməgən,
 Şulaj danь atam var.

...

Jən şişmənen hьv alьp,
 Əsəm tənəm jьvđьrqan,
 Barьqьđqa vildəle
 Yđ nurьna huqarqan
 Qojaş tigən əsəm var.
 Jevəregeđ heğ mine,
 Atam varь ver tavar u,
 Kilep javlap alьp u.
 Samrav tigən vatşanьñ
 Homaj tigən qьđьтьп;
 Altьn səsem tarqaham
 Nurqa ilde kyməmen;
 Kəndəđ jergə nur hivəm,
 Kisen ajqa nur birəm,
 ...” (M. B. V., s. 16-18)

Başka canlardan seçməye,
 Birini denk görmeyince,
 Gökte uçup yar arayıp,
 Ayı, güneşi gözleyip,
 Özünə yar seçmiş,
 İkisini de büyülemiş,
 Kuşların hepsinə baş olmuş,
 Samrav denən atam var.
 İki balası olmuş,
 Balası da kendi de,
 Hiç hastalık görmemiş,
 Kendileri de, balası da
 Hiç biri ölmemiş,
 Böyle namlı atam var.

...

Can çeşmesinden su alıp,
 Annem tenimi yıkamış,
 Hepinizin bildiği
 Öz nuruyla sıvazlayan (suvaran),
 Güneş denən annem var.
 Gönderiniz siz beni,
 Babam nasılsa bulur o,
 Gelip savaşıarak alır o,
 Samrav denən padişahın,
 Hüma denən kızıyım,
 Altın saçımı tarasam,
 İli nura gömerim,
 Gündüz yere nur saçarım,
 Gece aya nur verirəm,
 ...”

Humay, yeryüzüne ait olmadığını, ölümsüz bir varlık olduğunu ve annesinin Güneş olduğunu dile getirir. Söylediklerinden yeryüzünün yaradılışından itibaren yaşadığı anlaşılmaktadır. Destanda Humay'ın birçok niteliği dile getirilmiştir. Bunlardan en önemlisi onun olağanüstü bir varlık olduğunu ayan beyan ortaya koyan güzelliğidir. Humay'ın güzelliği insanoğlunun algılarının ötesindedir. Tam anlamıyla büyüleyici bir cazibe merkezidir.

“Şylgən kyrgən varьһьп,
Aralaьь verevhen,
Ni tejergə belməgən,
Yđe yтep, il gizep,
Mьndaj Һьлв кyrməgən.
Jəđə ajđaj valqьqan,
Kykrəktəre qavaгьp,
Һьлв вульp qalqьqan.
Tirə jaqь var qьđ đa,
Haraj aldь var jer đə,
Şu Һьлвđan jəm alqan,
Barь şunan jənləngən
Һьmaq tətə tojolqan,
Kyđ aldьnda var donja
Gyjə aña ejelgən
Homaj tigən oşolor,
Tip estən ujləqan.
...” (M. B. V. s. 67-70)

“Şülgen görmüş hepsini,
Aralarından birisine,
Ne diyeceğini bilmemiş,
Kendi büyüyüp, il gezerken,
Böyle güzel görmemiş.
Yüzü ay gibi parlıyor,
Göğüsleri kabarıp,
Güzel olup kalakalmış.
Sağı solundaki bütün kızlar da,
Saray önündeki bütün yerler de,
Bu güzelden can almış,
Hepsi onunla canlanmış,
Âdeta böyle hissedilmiş.
Göz önündeki bütün dünya,
Sanki ona eğilmiş,
Huma denen işte budur,
Diye içinden düşünmüş.
...”

Humay'ı kız donunda gören Şülgen, onun güzelliği karşısında şaşkınlaşır. Bütün dünya sanki onun önünde eğilmiştir. Etraftaki canlıların hepsi ondan ilham alınarak yaratılmış gibidir. Humay, yukarıdaki dizelerde bir tanrıça olarak takdim edilmektedir. Tıpkı Ak-ene'nin (Akana) yaradılış için

Tanrı'ya ilham vermesi gibi, Humay da etrafındaki canlıların hayat kaynağı şeklinde tasvir edilmektedir.

“Homaj jaqynlaqan huñ,
 Ural kyđen halqan ti,
 Аһыһ usma şəlkemdəj,
 Jensegene qaplarđaj,
 Kəjtən menən biđəlgən,
 Səs tulьmь halьnqan,
 Ođьn kerpege ytə
 Qara kyđe tekəlgən,
 Ujnap torqan qьjqas qaş,
 Kyđ əttəndə jьlmajqan,
 Tertəjeşkən qalqьv tyş,
 Kyđ aldьnda tulqьnqan,
 Bal qartondaj nədek vil,
 Borqalanьp ujnaqan,
 Gьjə tanьşьqqa tətə,
 Kəməştəj saf tавьşь,
 Ujnap, kələp hyđ quşqan,
 Ber qьđ kyrgəş Ural da,
 Ni əjtergə belməgən.
 Yđe kyrgən Homaj tip,
 Ujьna la almaqan.
 ...” (M.B.V. s. 71-72)

“Humay yakınlaştıktan sonra,
 Ural göz salmış (de),
 Onun örgü demet gibi
 Ensesini kaplar gibi,
 Sırma ile bezenmiş,
 Saç örgüsü salınmış,
 Uzun kirpiğinin ötesinde,
 Kara gözü dikilmiş,
 Oynayıp duran yay (eğik) kaş,
 Göz üstünde gülümsemiş,
 Titreyen kabarık döş,
 Göz önünde dalgalanmış,
 Bal arısı gibi nazik (ince) bel,
 Kıvrılıp oynamış,
 Güya, çoktandır tanıştı gibi,
 Gümüş gibi saf sesli,
 Oynayıp, gülüp söz koşmuş,
 Bir kız görmüş Ural da,
 Ne söyleyeceğini bilmemiş.
 Kendi gördüğünü Huma diye,
 Düşüncesine de almamış.
 ...”

Humay'ın güzelliği Ural Batır'ı da fazlasıyla etkiler. Humay, fiziki bakımdan kusursuz yaratılmıştır. Onun kendine özgü bir edası vardır. Bu başkalık onun saçının telinden sesinin tonuna kadar açıkça hissedilmektedir.

Humay'ın sezgileri çok güçlüdür ve oldukça akıllıdır. Şülgen ile Zerkum saraya gelir gelmez onların niyetlerinin iyi olmadığını sezer ve tedbir alır. Her

ikisini de yerin altına hapseder. Sonra Şülgen ile durumun muhasebesini yapar.

“Homaj yǵden əjtməgən.

Bılar harajqa ingən ti,
 Əur qunaqtaj kəpəjəp,
 Ъылар тыргə uǵqan ti.
 Aǵ-maǵ ip-hip itkəs tə,
 Harajǵb toman batb,р,
 Ъыларǵbñ huşb qasb,р,
 Harajǵb şav-şbv tulb,р,
 Ike urtaqa jarb,р,
 Şylgən, Zərqum ikehe,
 Jer atbna osqandaj,
 ...” (M. B. V. s. 68-70)

“Humay kendinin kim olduğunu
 söylememiş.

Bunlar saraya girmiş (de),
 Büyük konak gibi kibirlenip,
 Bunlar başköşeye geçmiş (de).
 Az-maz dakika-makika geçmiş ki,
 Sarayı duman basıp,
 Bunların bilinci kaçıp (yok olup),
 Sarayda patırtı (hay-huy) kopup,
 Ortadan ikiye bölünüp,
 Şülgen, Zerkum ikisi,
 Yeraltına uçmuş,
 ...”

Ural Batır'a âşık olan Humay, Şülgen'in Ural'ı öldürmek istediğini sezer ve Ural'a hissettirmeden onu ağabeyinin şerrinden korur.

“Ural, Şylgən həjləşəp,
 Ikəv-ara serləşəp,
 Utırqanda Şylgəndəñ,
 Ъытыq jəǵden kyrgəngə,
 Homaj anan şikləngən.
 Ural jatha joqlarqa,
 Biş kən totoş joqlaqas,
 Şylgəndən qǵǵ şikləngəs,
 Qǵǵdar qujqan haqlarqa,
 Şylgən jatqan ber jaqta,
 Ajbǵmılanqan torlaqta.

“Ural, Şülgen söyleşip,
 İkisi arasında sırlaşıp,
 Oturduğunda Şülgen'in,
 Soğuk yüzünü gördüğünde,
 Humay ondan şüphelenmiş,
 Ural yatsa uykuya,
 Beş gün kalkmadan uyuyunca,
 Şülgen'den kız şüphelenince,
 Kızlar korumaya almış,
 Şülgen yatmış bir tarafta,
 Ayrılmış bir bölümde,

Şylgən ujь sьqmagas,
Homaj his jul qujmagas,
..." (M. B. V. s. 90-91)

Şülgen'in planı olmamış,
Humay hiç fırsat vermemiş,
..."

Humay, Şülgen'in kötü niyetli olduğunu başından itibaren farkındadır. Ural Batır'a ise âşıktır. Şülgen, Humay'a evlilik teklif eder. Humay, Şülgen'in teklifini doğrudan reddetmez. Yaptığı plan ile hem Ural'ın batırlığını bütün âleme ispatlamayı hem de Şülgen'in kötü niyetini ortaya çıkarmayı hedefler. Böylece, Şülgen'in esas niyetini Ural Batır da kendi gözleriyle görmüş olacaktır. Humay, batırları bir güç testine sokar. Humay'ın planı birden çok netice verir. Güç sınavında Şülgen yenilir. Ural Batır kazanır. Humay böylece Ural Batır ile evlenmek için herkesin, özellikle Akbozat'ın onayını almış olur. Şülgen, yenilginin tesiri ile gerçek niyetini gözler önüne serer ve Ural'ı kandırarak aldığı sihirli asa ile her yeri sular altında bırakır. Bu arada Zerkum kurtulur. İkisi Ezreke'nin sarayına varmak üzere yola çıkar. Ural bütün bu olup bitenlerden sonra Şülgen'in düşman olduğuna kanaat getirir.

"Homaj:

Jeget, hydeñ tьñланьм,
Es sereñde añланьм,
Şulajďьr tip ujланьм.
Min ver vatşа qьďьтьн,
Qьďďqrьнђ ѓурь тьн.
Jeget, ujьђ uj vuhьн,
Teləgeñə jul vuhьн,
Ber đur majďan qorajьм,
Batьrльqьђ һьnajьм.
Şunda danьђ kyрəjem;
Buď atьм var jьraqta,
Əsəm birgən vyləkkə,
Majďanьma şu kiler,

"Humay:

'Yiğit, sözünü dinledim,
İç sırrını anladım,
Şöyledir diye düşündüm,
Ben bir padişah kızıyım,
Kızlarının büyüğüyüm ben,
Yiğit düşündüğün düşünce olsun,
Dileğine yol olsun,
Bir büyük meydan kurayım,
Batırlığını sinayayım,
Orada namını göreyim,
Boz atım var uzakta,
Annem verdi hediyem,
Meydanıma o gelir,

Батыр буһан и веле;
 Майҙанымда буҙ атты,
 Қулыға алып менәһәһ,
 Ејәренеһ қоһонап,
 Булатыһ алалһаһ,
 Ҷундај батыр балалһаһ,
 Буҙым булэк қылајым,
 Атama әјтеп туж јаһар,
 Үдеһә јәр булајым'.
 Тір јававын биргән ти,
 Ҷылгән мықа кынгән ти.
 ...” (М. В. В. с. 94-95)

Batır olsan o bilir,
 Meydanımda boz atı,
 Eline alıp binebilirsen,
 Eyerinin ucundan (kaşından),
 Polatını alabilirsen,
 Böyle batır olabilirsen,
 Bozumu hediye edeyim,
 Babama deyip düşün yapıp,
 Özüne yâr olayım'.
 Diye cevabını vermiş (de),
 Şülgen buna razı olmuş (de),
 ...”

Humay, olağanüstü yetenekleri olan bir varlıktır. Destanda en öne çıkan olağanüstü yeteneği, şekil değiştirebilmesidir. Humay, istediğinde kuş donuna girebilme hünerine sahiptir. Humay şekil değiştirdiğinde akkuş (kuğu) donuna girer. Rivayete göre akkuşların nesli Humay'dan türemiştir. Türkler ve diğer milletlerde Ural Batır benzeri tufan ya da yaradılış konulu anlatmalarda insanın ve diğer canlı-cansız varlıkların vücuda gelmeleri ile ilgili mitik yaklaşımların yaygınlığı dikkat çeker. Ural Batır Destanı'nda da benzeri bir durum söz konusudur. Kuğu kuşunun, dağların ve ırmakların yaradılışı mitik mantıkla izah olunmuştur. Humay'ın kuş şeklini tercih etmesi ile Türk yaradılış ve tufan anlatmalarında kuzgun, saksağan, karga ve güvercin gibi çeşitli kuşların rol alması arasında dolaylı da olsa bir benzerlik kurulabilir. Yaradılış efsanelerinde görevini başarı ile yerine getiren güvercinin onurlandırılması gibi Humay da destanın sonunda Başkurtlar tarafından kutsanır.

“Байтақ жылдар утқан һуһ,
 Һомай Уралын һақһыған;
 Аһһ јуль бујһһан
 Осоп јәрәп талһыған,

“Uzun yıllar geçtikten sonra,
 Humay, Ural'ını özlemiş,
 Onun yolu boyunca,
 Uçup yürüyüp kanat çırpmış,

Uralqa kilep qajala,
 Uraldъ ujlap moe sasken,
 Aqqoş bulıp tyl jəjer,
 Aqqoş tьvьп yrsetkən.
 Мьнь варь belgən, ti,
 Ural toqomo qoştar, tip,
 Ber tuqandaj kyreşep,
 Av avlavdan tьjьşьp,
 Aqqoş totop jejmətkə,
 Tip hər kemgə əjteşep,
 Aqqoş yrsep kitkən, ti,
 Aqqoş ite keşegə
 Şuqa xaram buqan, ti.
 ...” (M. B. V. s. 136-139)

Ural'a gelip kayaya,
 Ural'ı düşünüp kederli ötmüş,
 Akkuş olup döl yayıp,
 Akkuş neslini üretmiş.
 Bunu hepsi bilmiş, (de),
 Ural tohumu kuşlar, diye,
 Bir kardeş gibi görüp,
 Avlamayı yasaklayıp,
 Akkuş tutup yemeyiniz,
 Diye herkese söyleyip,
 Akkuş üreyip gitmiş, (de),
 Akkuş eti insana,
 Bu nedenle haram olmuş, (de).
 ...”

Metamorfoz, diğer bir deyişle şekil değiştirme daha çok masal ve efsane gibi verimlerde kullanılan bir motiftir. Metin Ergun, şekil değiştirme motifini incelediği eserinde efsanelerden yola çıkmış, ancak insanların, milletlerin meydana gelmeleriyle ilgili efsaneleri, mitlerin esasında şekillenmiş verimler olarak telakki etmiştir.²⁷ Ural Batır Destanı'nın mitolojik baskınlığı destanda tespit edilen metamorfoz motifini olağan hale getirir.

Metamorfoz motifi eski Türk dini çerçevesinde kamlarca da kullanılan bir pratiktir. En eski ve orijinal kam elbiseleri, kuş veya hayvan şekillerini taklit etmek sureti ile yapılan elbiselerdir. İnanişə göre bunları giyen kam, elbisesindeki kuşun şekline girebilirdi.²⁸ Bu tarz inanişə kalıplarının sonraki devirlerde destan metinlerine sirayet etmesi gayet doğaldır.

Şekil değiştirmeyi Saim Sakaoğlu, canlı ve cansız unsurların bir üstün güç tarafından cezalandırılması veya bir felâketten kurtarılması için o andaki

²⁷ Metin ERGUN, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi**, Ankara, 1997, s. 30.

²⁸ Bahaeddin ÖGEL, **Türk Mitolojisi - I**, Ankara, 1971, s. 29.

şekillerinden daha farklı bir şekle geçilmesi şeklinde açıklamaktadır. Değişikliğin temel sebebi cezadır, felâketten veya sonu felâkete varabilecek bir tehlikeden kurtulma ikinci derecede kalır.²⁹ Metamorfoz, hayvandan bitkiye, taştan madene, insandan tabiat unsurlarına kadar birçok şekilde gerçekleşebilmektedir. Ancak, sözlü edebiyat verimlerinde rastlanan hayvana dönüşme motifi daha çok kuş donuna girme şeklinde tezahür eder. Kuşa dönme motifi sadece İslam öncesi değil, İslam sonrası verimlerde de yer alır. Hacı Bektaş-ı Veli Menakıbnâmesi, Vilayetnâme-i Hacım Sultan, Sultan Sucuaddin Menakıbnâmesi gibi bektâşi menakıbnâmelerinde kuşa dönme motifi önemli rol oynamaktadır.³⁰

Humay, istediği zaman kuş donuna girebilmektedir. Destanda o, Kuşlar Padişahı Samrav'ın kızı olarak tanıtılır. Humay'ın daha çok kimliğini saklamak ve düşmanlarından korunmak için kuş donuna girdiği görülür. Yani şekil değiştirme, sonu tehlike arz edebilecek bir durumdan kurtulmak maksadına yönelik kullanılmaktadır. Fakat, bu maksatla kullanılan metamorfozun her zaman olumlu sonuç vermediği gözlenir. Zira, Başkurt destanlarının bir çoğunda olağanüstü niteliklere sahip ve kuş donuna girme hüneri gösteren kadın tipi daima kahraman tarafından yakalanmaktadır.

Destanda Humay önce kuş donunda ortaya çıkar:

“Avlap alqan qoştardıñ,
Bəjləp halqan jəndərdeñ,
Araһında ver aqqoş,
Ajaqһnь bəjləgəs,
Başһn qыrqыр taşlarqa
Bьsaqһnь qajraqas,

“Avlayıp yakaladıkları kuşların,
Bağlayıp saldıkları canların,
Arasında bir akkuşun,
Ayağı bağlanan,
Başını kesip koparacak olan,
Bıçak bilenince,

²⁹ Saim SAKAOĞLU, *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Ankara, 1980, s. 29.

³⁰ Filiz KAPLAN, *Bektâşi Menakıbnâmelerinde Ruh Göçü ve Şekil Değiştirme Motifleri*, Yayımlanmamış Lisans Tezi, Ankara, 1996, s. 19.

Qanlı jəşən ytkən, ti,
 Yǎ zarǎnǎ əjtkən ti:
 'Il kyrergə sǎqtǎm min,
 Jer qoşonan tygelmen,
 Jəşəj torqan ilem var,
 İlhəǎ jetem tygelmen.
 Jerǎ his kem tǎvmattan,
 Berəv ajaq vǎtmattan,
 Quş bulǎrqa jer eǎlǎp,
 Jerǎ his kem tapmaqas,
 Bytən jəndən hajlarqa
 Berəven tin kǎrməgəs,
 Kykkə osop jər eǎlǎp,
 Ajǎǎ, qojaşto kyǎlǎp,
 Yǎenə jər hajlaqan,
 Ikehen də arǎaqan,
 Bar qoştarqa vǎş bulqan,
 Samrav tigən atam var.
 ...” (M. B. V. s. 16-18)

Kanlı gözyaşı dökmüş, (de),
 Kendi derdini söylemiş (de),
 ‘İl görmeye çıkmıştım ben,
 Yer kuşu değilim ben,
 Yaşayıp durduğum ilim var,
 İlsiz yetim değilim ben.
 Yerde hiç kimse doğmazdan (evvel),
 Biri ayak basmazdan (evvel),
 Eş bulup yar arayıp,
 Yerde hiç kimseyi bulamadım.
 Başka canlardan seçmeye,
 Birini denk görmeyince,
 Gökte uçup yar arayıp,
 Ayı, güneşi gözleyip,
 Özüne yar seçmiş,
 İkisini de büyülemiş,
 Kuşların hepsine baş olmuş,
 Samrav denen atam var.
 ...”

Humay'ın yaşadığı olağan dışı dünyada, bütün kızların don değiştirme hünerine sahip olduğu görülür. Yani Humay tipinde izlenen metamorfoz motifi sadece Humay'a özgü bir yetenek değildir.

“Oǎaq vaqǎt ytməgən,
 Qoş tǎvǎarǎ vǎrǎǎǎ,
 Jaǎqǎǎ torqan berevhe,
 Qoş tundarǎn halqan da,
 Nǎǎv qǎǎqǎ əjləngən.
 Şylgən kyrgən vǎrǎǎǎ,
 Aralaqǎ berevhen,
 Ni tejergə belməgən,

“Çok vakit geçmeden,
 Kuş sürüsünün hepsi,
 Yalnız duran birisi,
 Kuş donlarını çıkarmış da,
 Güzel kıza dönüşmüş.
 Şülgen görmüş hepsini,
 Aralarından birisine,
 Ne diyeceğini bilmemiş,

...” (M. B. V. s. 67-70)

...”

Humay sonsuz hayat sahibidir. Uzun zamanlar boyunca yeryüzünde kendine uygun eş aramış fakat bulamamıştır. Ural Batır'ı görüp sevdikten sonra gözü başka kimseye düşmez. Ural Batır'ın ölümünden sonra bir daha kuş donunu çıkarmaz ve sonsuza kadar Ural Batır'ın hatırasına sadık kalır. Türk destanlarında kahramanın eşi pozisyonunda izlenen kadın tipinin belirgin ortak özelliklerinden biri olan sadakat anlayışı Humay'da da izlenir. Kahramanın eşi, kahramanın ölümü ya da yokluğu esnasında başka bir izdivaca ancak mecbur edilir. Kalben daima ilk eşine sadık kalır.

Ural Batır'ın ölümünden sonra Humay'ın yaktığı ağıt kadın tipinin eşi için hissettiklerini ve sadakatini yansıtan dizelerden oluşur:

“Aj Uralьm, Uralьm,
Jəneñə kilep jetmənem,
Ađaq hyđeñ işetep,
Kyñeıemde vatmanьm.
Hiñə jəştə osorap,
Şatıqьmdan qьđ vulьp,
Qoş tunьmdь halqajьm.

...

Jəneñə kilep jetmənem,
Аньдьñdan ьpmənem,
Ni əjtereñ belmənem,
Inde xəđər nişləjem,
Ni əjtergə belməjem,
Qьđ vulьp kemgə qarajьm,
Homaj imsem qalha la,
Keşelər qoş tihə lə,
Qoş tunьmdь halmajьm,

“Ay Ural'ım, Ural'ım,
Hayattayken gelip yetişemedim,
Son sözünü işitip,
Gönlüme basamadım.
Sana gençlikte rastlayıp,
Sevincimden kız olup,
Kuş donumu çıkardım.

...

Hayattayken gelip yetişemedim,
Ağzından öpemedim,
Ne söyleyeceğini bilemedim,
Artık şimdi ne yapayım,
Ne diyeceğimi bilemiyorum,
Kız olup kime bakayım,
Humay ismim kalasa da,
İnsanlar kuş dese de,
Kuş donumu çıkarmayacağım,

Sittər kyðen alyrlыq
 Qavat Һыль вумајьт.
 Hindəj watır tava almam,
 Batırqa əsə vula almam,
 Aqvud atьn, vulatqa
 Batır hajlar virə almam,
 Qoş kəjəmə qalытьn,
 Тьv jomorqa halытьn,
 Balam vuha qoş vulыr,
 Hineñ kerheğ uјьñdaj,
 Tətə vuha, aq vulыr.
 ...” (M. B. V. s. 136-139)

Başkalarının gözünü alacak,
 Tekrar güzel olmayacağım.
 Senin gibi batır bulamam,
 Batıra ana olamam,
 Akboz atını, polatı,
 Batır seçip veremem,
 Kuş donunda kalırım,
 Kısır yumurta yaparım,
 Yavrum olursa, kuş olur,
 Senin kirsiz düşüncen gibi,
 Rengi olsa, ak olur,
 ...”

Humay, kahramanın en önemli yardımcılarından biridir. Mücadelesinden zaferle dönmesine vesile olan iki olağanüstü unsuru Ural Batır'a, Humay hediye eder. Akbozat ve polat kılıca sahip olan kişinin dünyada yenemeyeceği düşman yoktur. Bu iki unsura sahip olabilmek Humay'ın gönlünü kazanmak ve onayını almaktan geçer. Humay daha ilk görüşte Ural Batır'a gönlünü kaptırmıştır. Daha sonra Akbozat'ın şartlarını yerine getirerek yiğitliğini gözler önüne seren Ural Batır, hem Akbozat'ın sahibi olmaya hem de Humay'ın izdivacına nail olur.

“Kyktə torđoñ jondođđaj,
 Batır kətəp zarьqьp,
 Keşe qanь vumaqan
 Batırđarđь ыrqьtьp:
 Min hajlaqan watırđьñ,
 Beren hanqa almanьñ,
 Yđeñ hajlar watırьñ,
 Miñə tavьp virməneñ.
 Мына kilde watırđar,

“Gökte duran yıldız gibi,
 Batır bekleyip sıkılıp,
 İnsan kanı olmamış,
 Batırları fırlatıp,
 Benim seçtiğim batırın,
 Birisini hesaba almadın,
 Kendin seçip batırını,
 Bana bulup vermedin.
 İşte geldi batırlar,

Hine k  t  r jat  td  r,
 Bat  rl  q  n hajlapm  ,
 Maturl  q  n hajlapm  ,
 Behren u  e  n alah   ,
 Y  e  ne juldaş q  lah   ,
 Hi  n   ipt    ir bul  r,
 Mi  n   h  jg  n j  r bul  r.

...

  s varmaq   osonda
 T    rm  jse totmaq  n,
 Ke   e vat  r ir vumat  ,
 A  n   helt  r savalmat  ;
   undaj vat  r bulmaha,
 Mi  n   julda   bulalmat  ;
 Min sapqanda ul vat  r
 Mind   ut  r  p ty     almat  ;
 Bat  r bulam tig  n ir,
 Mine alam tig  n ir,
 K  s  n   ulaj hanah  n,
 Anan mine men  rg  
 Ba  nat itep ujlah  n'.

...

Bu   at kilep   unan hu  n
 Uralqa va   ejg  n, ti,
 'min hineke vat  r', ti,
 Bu   at buj  n birgün, ti.
 Samrav vat   a   u saqta
 Y   e kilep sıqqan, ti,
 Uralqa qul birgün, ti,
 Kej  vem bul tig  n, ti.
 B  t   ilen j  jqandar

Seni bekleyip yatıyorlar (duruyorlar),
 Batırlığını seçip mi?
 Güzelliğini seçip mi?
 Birini kendin alas  n,
 Kendine yolda   edesin,
 Sana arkada   er olur,
 Bana sevmiş olduğum yar olur.'

...

    parmağı ucunda
 Düşürmeyip tutmamış,
 Kişi batır er olmaz,
 Onu sallayıp kesemez,
 Böyle batır olmayınca,
 Bana yolda   olamaz,
 Ben   apt  ğ  mda o yığıt,
 Bende oturup dayanamaz,
 Batır olayım diyen er,
 Beni alayım diyen er,
 Gücünü böyle s  nas  n,
 Ondan sonra beni binmeye,
 Cesaret edip düşünsün,

...

Bozat gelip ondan sonra,
 Ural'a ba   eğmiş, (de),
 'Ben seninim batır', diye,
 Boz at boyun vermiş, (de).
 Samrav padişah o sırada,
 Kendi gelip çıkmış, (de),
 Ural'a el vermiş (de),
 Damadım ol demiş, (de).
 Bütün ili y  ğm   lar,

Былар дур туж қорқандар,
 И ватырь бул һин, тир,
 Уралға дан биргәндәр.
 ...” (M. B. V. s. 95-99)

Bunlar büyük düğün kurmuşlar,
 İl batırı ol sen, diye,
 Ural'a nam vermişler.
 ...”

Humay anne olma vasfına da sahiptir. Onun Ural Batır'dan İdil adlı bir oğlu dünyaya gelir. İdil, Ural'ın diğer iki eşinden olan oğullarından yiğitlik bakımından bir adım öndedir. Annesinin olağanüstü nitelikleri onu bir adım öne çıkarır. Humay, Ural'ın yokluğunda sabırla beklemiş ve onu bir an aklından çıkarmamıştır. Türk devlet geleneğinde ve destanlarında kahraman sefere çıktığında il içinde onun görevlerini yapmak ve yokluğunu hissettirmemek hatununun vazifesidir. Humay, Ural'ın yokluğunda düşmanlarla canla başla mücadele ederek oğlu İdil'i bir yiğit olarak yetiştirmiştir. İdil'in yeterince büyüdüğünü anlar anlamaz onu babasına yardım etmek üzere gönderir. Birçok destanda annenin evladını tehlikelerle dolu maceraya göndermemek için uğraştığına şahit olunur. Ural'ın diğer iki eşi oğullarını göndermeye pek razı değildir. Ancak, Humay “hatun” sıfatına yaraşır bir erdem göstererek oğlunu gözünü kırpmadan Ural Batır'a yardım etmek üzere yollar.

“Mineñ әсәм Homajдыр,
 Көн дә кыккә менә лә,
 Ни нәмәләр тәһләйдыр.
 ‘Ај Uралым нишләйһең,
 Min janamьн belmәjһең,
 Dejev, jendәр tuplandь,
 Барь vergә joplandь,
 Il qaplaqan deңgeдде
 Nisek jөдөp сыqарһың,
 Qan javlaqan dejevде,
 Nisek jeһep сыqарһың,

“Benim annem Humay’dır,
 Her gün göğе çıkar da,
 Bir şeyler dinler,
 ‘Ay Ural’ım ne yapıyorsun,
 Ben yanıyorum bilmiyorsun,
 Dev, cinler toplandı,
 Hepsi bir kümелendi,
 İl kaplayan denizi,
 Nasıl yüzüp çıkarsın,
 Kan isteyen devi,
 Nasıl yenip çıkarsın?

Tip ah orop jalvardь,
Yđ aldьna zarlandь,

Miñə teklep torđo la,
Ber kərhənəp aldь la;
‘Balam, irtə tьvhañсь,
At menərek buhañсь,
Кур жыл javđa jonsoqan
Ataña terək buhañсь’,
Tip mine pəpləjdər,
Yđe hьqtar ilajđьr;

...

Əsəm bildən qan kiser,
Hьvhanьñ tip hьv birđe,
‘batьrdan vatьr tьvqanhьñ,
Atañdaj vatьr buqanhьñ,
Kəvđəñ vala buha la,
Jərəgeñ jəş-hьv buha la,

Inde ytep jetkənheñ;
Atañ jañqьđ tilmerə,
Avьr kəndər kiserə,
Atañ jañqьđ vumahьn,
Doşman javь jeñməhen.
Bar ataña juldaş bul,
Javqa savьr quldaş bul’,
Tiep əsəm dimləgən,
...” (M. B. V. s. 112-115)

Diye ah vurup (edip) yalvardı,
Kendi önünde (kendi kendine)
sızlandı,

Bana bakıp durdu da,
Bir iç çekip aldı da,
‘Balam, erken doğsaydın,
At binecek kadar olsaydın,
Çok yıllar savaşta yorulmuş,
Babana dayanak olsaydın’,
Diye beni avuttu,
Kendi hıçkırıp ağladı,

...

Annemin belini kan geçip,
Susadın diye su verdi,
‘Batırdan batır doğansın,
Baban gibi batır olansın,
Gövden çocuk olsa da,
Yüreğın genç-su (gibi taze, nazik) lsa
da,

Artık büyüyüp yetişmişsin,
Baban yalnız çile çekiyor,
Ağır günler geçiriyor,
Baban yalnız olmasın,
Düşman savaşı kazanmazsın,
Var babana yoldaş ol,
Savaşa git yoldaş ol’,
Deyip annem buyurdu,
...”

Ural Batır Destanı’ndaki diğer bir olağanüstü kadın tipi Ayhılıv’dır. Ayhılıv, Humay’ın küçük kız kardeşidir. Destan türünde kadın tipler arasında meziyet bakımından daha üstün niteliklere sahip olan genellikle abla olandır.

Ayhılıv ile Humay hemen hemen benzer vasıflara sahiptir. Ancak, Humay'ın üstünlüğü annesinin Güneş olmasından kaynaklanmaktadır. Ayhılıv'ın annesi Ay'dır. Humay ve Ayhılıv'ın annelerinin kozmogonik varlıklar olması Başkurtların doğa mitleri ile ilgili inanışlarını yansıtır. En eski dönemlerde gelişen ve bugün batıl kabul edilen, tabii varlık ve olayların yorumlanmasından kaynaklanan doğa mitleri, destanlarda -Humay ve Ayhılıv örneğinde görüldüğü gibi- yaşamaya devam etmiştir.

“Аһһылыҥ тигән атым вар,
 Ылде тотқан атам вар,
 Кыктәһи аһь әсәм вар,
 ...” (М. Б. V. с. 82)

“Ayhılıv denen adım var,
İli tutmuş babam var
Gökten ay annem var,
...”

Ayhılıv da ablası Humay gibi büyüleyici, insan dışı bir güzelliğe sahiptir.

“Kymæk qyðdýñ esendə,
Buð taštardýñ janında,
Börtök jatqan enjeləj,
Kykətə valqər jəmləngən
Hыльvđarđýñ bitendə,
Aǰьгьm torqan miñendəj,
Tiphən, tuqaj ylənen
Jəmləp torqan gələndəj,
Hыльvđarđýñ hыльvь
Aǰhыльvđь kyrgəs tə,
...” (M. B. V. s. 63-64)

“Kızlar kümesinin içinde,
Boz taşların yanında,
Tane olarak yatmış inci gibi,
Gökte parıldayıp süslenmiş,
Güzellerin yüzünde,
Ayrı durmuş ben gibi,
Kır-kıraç otunu,
Süsleyip durmuş gül gibi,
Güzellerin güzeli,
Ayhıllıv’ı görünce,
”
...

Ayhılıv da şekil değiştirebilme hünerine sahiptir. Ural Batır, Ayhılıv'ı kuş donunda iken bulur.

“Bъ kyldəñ ɵttəndə,

“Bu gölün üstünde,

Tirələj qoş jəjnəlqan,
 Bətə tətəkə biðəlgən,
 Ber hыbн qoş jəðgəneñ,
 Ural ajьra kyrgən ti,

...

Qoş telgə kilgən də;
 ‘Aj jeget hin tuqta əle,
 Miñə yðeñ əjt əle,
 Dejev me hin, jen me hin,
 Ёсын uьñ əjt əle?’
 Tigən hyððe iştəkəs,
 Keşeləj вь qoş həjləgəs,
 Ural tañqa qalqan ti,

...

His donjala vumaqan,
 Keşe tətən belməgən,
 Ber qoş vulьp ostom min;
 His ber keşe tapmatlyq,
 Kilep ajaq vatmatlyq
 Oşo kылgə kildem min’.
 ...” (M. B. V. s. 77-82)

Etrafına kuş toplanmış,
 Bütün renklerle bezenmiş,
 Bir güzel kuş yüzdüğünü,
 Ural ayrıca (açıkça) görmüş (de),

...

Kuş dile gelmiş de;
 ‘Ay yiğidim sen dur hele,
 Bana kendini tanıtır hele,
 Dev misin, cin misin?
 Gerçek düşünceni söyle hele,
 Denen sözü işitince,
 Kişi gibi bu kuş konuşunca,
 Ural hayrette kalmış (de),

...

Hiç dünyada yaşamamış,
 Kişi şeklini bilmemiş,
 Bir kuş olup uçtum ben,
 Hiç kimsenin bulamayacağı,
 Gelip ayak basmayacağı,
 İşte şu göle geldim ben’,
 ...”

Ayhılıv’ın, Akbozat kadar olmasa da olağanüstü yeteneklere sahip Harısay adlı bir atı vardır. Harısay, Ayhılıv’a annesi Ay tarafından hediye edilmiştir.

“Həjgənemə birerðəj
 Harьsaj tigən atьm var.
 Hыv teləhəñ hыv tavьr,
 Javđa juldaşьñ vulьr.
 ...” (M. B. V. s. 82)

“Sevdiğime verecek
 Harısay denen atım var.
 Su dilesen su bulur,
 Savaşta yoldaşın olur.
 ...”

Ayhılıv, Humay kadar şanslı değildir. O, Şülgen ile evlenmek gafletine düşer. Şülgen'in kötülük dünyasını tercih etmesi üzerine Ayhılıv sonsuz bir kedere gark olur. Yüzü solar. Ayın ışığını güneşten alması destanda Ayhılıv'ın üzüntüden yüzünün solması şeklinde izah edilir.

“Mineñ əsəm Ajhыlv
 Atam Şylgən buqandyr,
 Hiñə tuqan buqandyr,
 Şu saq anan min tıvǵym,
 Dejevǵer mən kitkəndər,
 Aǵaq kyp qan qojqandyr,
 Jaqşyqa doşman buqandyr.
 Əsəm varыр xur buqan,
 Qajqыһnan har alqan.
 Əsəm oǵaq tyǵməne,
 Mine saqырр janьna
 Былаj tiep həjləne;
 ‘Qarañqы tən jaqtırtqan,
 Ajǵan tıvqan bala inem,
 Əsəm həjgən dana inem,
 Şylgəngə dejev birgəngə,
 Əsəm ver jəǵ qaplanь,
 Şylgəngə atam birgəngə
 Əsəm ver jəǵ qaplanь.
 Qajqы batqan jəǵəne,
 Miñdər batqan bitene;
 Kəndə jəǵə yǵgərə,
 Nurь kəmer xurlana.
 Elek kəndəş buha la,
 Qojaştan u nurlana.
 ...” (M. B. V. s. 115-116)

“Benim annem Ayhılıv,
 Atam Şülgen'dir,
 Sana kardeş doğandır,
 İşte ondan ben doğdum,
 Devler ile gitmiştir,
 Sonra çok kan dökmüştür,
 İyiliğe düşman olandır,
 Annem gidip horlanmış,
 Kaygısından sararmış,
 Annem çok dayanamadı,
 Beni çağırıp yanına,
 Böyle deyip söyledi;
 ‘Karanlık geceyi aydınlatan,
 Aydan doğan bala idim,
 Annemin sevdiği yavruydu,
 Şülgen'e dev verdiğiğinde,
 Annem bir yüzünü kapadı,
 Şülgen'e babam verdiğiğinde,
 Bir yüzünü kapadı,
 Kaygı bastı yüzünü,
 Benler doldu yüzüne,
 Her gün yüzü değişir,
 Nuru azalıp horlanır,
 Eskiden kardeş (eşit) olsa da,
 Güneşten o nurlanır.
 ...”

Yukarıdaki dizeler insanlığın ilk döneminde tabiat unsur ve olaylarını bir nedene bağlayarak ifade etmesiyle oluşan mitolojik, etiyolojik yaklaşımları ortaya koymaktadır.

Ural Batır Destanı'nda karşılaştığımız kadın tipinin bir diğer örneği Katil Padişah'ın kızıdır. Katil Padişah'ın kızı Humay ya da Ayhılıv gibi olağanüstü özellikler göstermez. Ancak, şaman benzeri bir takım yetenekler sergilediğine şahit olunur.

“Əsəm ujlap tordı la,
Tavqa qaraj varǵı la,
Qodqondarǵı jıǵı la,
Ber qodqondo oǵattı,
Hər kən sǵır kydette.
Ber nisə kən uǵas ta,
Qodqono kilde şav man,
Авǵı tulı hıv man,
Əsəm qanqa təkertte,
Варǵын da tereltte,
Dyrt batırqa qarata,
‘Atam da xur buhaqǵı,
Anan etlek kyrhəgeǵı,
Uralqa duǵ buhaqǵı,
Atam man duttarın,
Donjanan joq itegeǵı,
Uıǵm man Uralǵı
Edlaj bergə kitegeǵı,
Варǵ sələm əjtegeǵı,
Tigən hyden əjtkəjne,
Batırǵar jer qadǵılar,
” (M. B. V. s. 110-111)

“Annem düşünüp durdu da,
Dağa doğru vardı da,
Kuzgunları topladı da,
Bir kuzgunu gönderdi,
Her gün çıkıp gözledi,
Bir nice gün geçtiğinde,
Kuzgunu geldi gürültü ile,
Ağzı dolu su ile,
Annem kana tükürttüdü,
Hepsini de diriltti,
Dört batıra bakarak,
‘Babamdan rezil olsanız,
Ondan itlik (kötülük) görseniz,
Ural’a dost olasınız,
Babamın dostlarını,
Dünyadan yok ediniz,
Oğlum ile Ural’ı,
Arayıp beraber gidiniz,
Varıp selam söyleyiniz’,
Denen sözünü söylediğinde,
Batırlar yer kazdılar,
...”

Katil Padişah'ın kızının kuzgunları istediği gibi yönlendirip onların getirdiği iksir ile babasının Ural Batır tarafından helâk edilen batırlarını diriltmesi, şamanın çeşitli vasıtalarla insanları sağaltma yeteneği ile benzerlik gösterir.

Kötü kalpli bir babası da olsa bir padişah kızı olması hasebiyle Ural Batır'ın bahsi geçen bu ilk eşi de soylu bir kadındır.

“Qыд тәхеткә утырған,
Тақы қолдан кытәртеп,
Harajqa qajтыр kitkән ti.
Барь халықта апырап,
'Batşa qыдъ һөjdә bit,
Batşa keјөве bulды bit',
Tip varahъ şav kilep,
Aqhaqaldarъ kilep,
Xалықты sitkә тарqатыр,
'Өjdә harajqa, jeget,
Batşa qыдъ көтө', tip,
Uralqa jola añlatыр,
Ber aqhaqal şu saqta,
Jul başlarqa bulqan ti,
Keјөн bulдыñ веdge tip,
Arqahъnan һөјgән ti.
...” (M. B. V. s. 28-29)

“Kız tahta oturmuş,
Yine kullara taşıtıp,
Saraya dönüp gitmiş, (de)
Bütün halk şaşırıp,
'Padişah kızı sevdi artık,
Padişah damadı oldu artık',
Diye hepsi bağırışıp,
Askerler gelip,
Halkı kenara tartaklayıp,
'Haydi saraya, yiğit,
Padişah kızı bekliyor' diye,
Ural'a adeti anlatıp,
Bir asker o sırada,
Yol göstermeye başlamış (da),
Damat oldun bize diye,
Arkasından sıvazlamış (de),
...”

Katil Padişah'ın kızı Ural Batır'ı gönülden sever. Onun yokluğunda ili yönetir, halkın sevgisini kazanır. Ural'dan dünyaya gelen oğlu Yayık'ı bir yiğit olarak yetiştirir.

Katil Padişah'ın kızı Ural Batır'a âşık olmuştur. Ural Batır, kızla halkın arzusu üzerine evlenir. Böylece saltanat, evlilik yoluyla liyakât sahibi olduğu kanıtlanan kişiye aktarılmış olur.

“Баръ халықты јыјқан ти,
Qasqan-voŭqan вағына,
Yđ jortona qajtyrqa
Ural farman birgән, ti;
Aranan baş hajlatыр,
Ural kitmek vuqan, ti;
Халыqtar јыјын qorqan,
Ural da vergә vuqan,
Халыq esendә iñ qartъ
Былај tieр ytkән, ti:
‘Jeget tә, jeget ikәнheñ,
Jeget vatыр ikәнheñ,
Jәrәgeñә tajaпыр,
Belәgeñde һыđqаныр,
Beđđәјđәrде qыđqаныр,
Kilgән jeget ikәнheñ!
Batşa asъvъn quptarqan,
Hiñә qarşъ eskөrgән,
Şu ajqanly beđđәrде
Şatly azat ittergән,
Batşa qыđъ bulđъ bit,
U sevәpse bulđъ bit!
Hine һөјөp şavlaştъ,
Ataһъ man davlaştъ,
Batşa qыđъn al, jeget,
Bergә qөmөr it, jeget!
Tigән hyđđe işetkәs,

“Bütün halkı yığmış (de),
Kaçan-saklanan hepsini,
Öz yurduna döndürmeye,
Ural ferman vermişti, (de);
Aralarından baş seçip,
Ural gitmek istemiş, (de),
Halk topluluk kurmuş,
Ural da beraber bulunmuş,
Halk içinden en yaşlısı,
Şöyle deyip söylemiş, (de),
Yiğit de, yiğitmişsin,
Yiğit batırmışsın,
Yüreğine dayanıp,
Bileğine güvenip,
Bizim gibilere acıyıp,
Gelmiş yiğitmişsin!
Padişahın öfkesinden kurtarıp,
Sana karşı kıskırtan,
Bu hususta bizleri
Sevinçli azat ettiren,
Padişah kızı oldu,
O suçlu oldu ya,
Seni sevdiğini bağırarak,
Babası ile davalاشت,
Padişah kızını al yiğit,
Beraber ömür geçir, yiğit!
Denen sözü işitince,

Баръһь la dimləşkəs,
 Ural almaq vuqan, ti,
 Qыдды алып тuj jahap,
 Ber-ağ qalmaq vuqan,ti.
 ...” (M. B. V. s. 39-40)

Hepsi de iknâ edince,
 Ural almış, (de),
 Kızı alıp düğün yapıp,
 Biraz kalacak olmuş, (de).
 ...”

Ural Batır'ın ikinci eşi Gölöstan'la evliliği de saltanatın aktarımı esasına bağlı olarak gerçekleşmiştir. Ural, Gölöstan ile de halkın arzusu üzerine evlenir. Gölöstan'ın babası Alkır, il içinde yiğitliği ile tanınan, sevilen ve sayılan biridir. Dolayısıyla, halk Ural Batır ile akrabalık kurmak ve ona olan minnetlerini göstermek için Alkır'ın kızı ile kahramanı evlendirmeyi düşünmüştür.

“Јыланқа кыр јав аsqan,
 Кыр јылу вужь һуқыsqan,
 Арахьнда вьлардыӊ,
 Алқыр тигән ир вуqan,
 Шуға ваşлыq қылqan ti,
 Аньӊ iptәşe вуqan,
 Аньӊ қыды Gөлөstan,
 Qәһqehәлә qol вуqan,
 Hарајдаqы tap вуqan,
 Qыдды баръ dimleşәp,
 Uralqa birmәk вуqan:
 ...” (M. B. V. s. 53-54)

“Yılana büyük savaş açmış,
 Çok yıllar boyu saldırmış,
 Arasında bunların,
 Alkır denen er varmış,
 Onu baş kılmış, (de),
 Onun yoldaşı olmuş,
 Onun kızı Gülistan,
 Kahkaha'ya kul olmuş,
 Sarayda rastlanmış,
 Kızı hepsi anlaşıp,
 Ural'a vermek istemiş,
 ...”

Ural'ın Gölöstan'dan Nögöş adlı oğlu dünyaya gelir. Nögöş de Ural'ın diğer oğulları gibi doğuştan yiğitlik vasfına sahiptir.

Türk destanlarında kahramanın genellikle tek evlilik yaptığı görülür. Kimi zaman kahramanın birden çok evlilik yaptığına da rastlanmaktadır. Bu durumlarda kahramanın eşlerinden bir tanesi diğerlerinden özeldir. Genellikle

evlenebilmek için uğruna en fazla çaba harcanan eş diğerlerinden kıymetlidir. Ural Batır Destanı'nda kıymetli eşin Humay olduğu anlaşılmaktadır. Ural'ın diğer iki eşinden destanda çok az bahsedilir. Bu kadınların kahraman için tek işlevi ona evlat vermeleridir.

Ural Batır Destanı'nda bahsedilmesi gereken kadın tiplerden biri de Yenbike'dir. Yenbike, Ural ile Şülgen'in annesidir. İlk yaşam şartlarının hüküm sürdüğü zaman diliminde Yenbike, eşi Yenbirde ile ava çıkan, evden çok dış dünyaya yönelik hayat sürdüren bir kadın profili çizer. Destanda Yenbike hakkında çok detaylı bilgi verilmemiştir. Gelişen olaylarda Yenbike'nin üstlendiği etkin bir rol yoktur. Fakat, aşağıdaki dizelerden anne olarak kutsal bir mevkie sahip olduğu anlaşılmaktadır.

“Il ырътн тавьрқа
Atañ hiñə qot birgən,
Əsəñ hiñə hət birgən,
...
Atamдың хақы өсөн,
Əsəmdəñ xətere өсөн,
Тақы ы бер һынајым,
Teləgeñde birəjem’.
...” (M. B. V. s. 125-128)

“İl mutluluğunu bulmaya,
Baban sana kut vermiş,
Annen sana süt vermiş,
...
Babamın hakkı için,
Annemin hatırı için,
Bir daha sınavayım
Dileğini yapayım’.
...”

Akbozat Destanı'nda rastlanan merkezî kadın tipi Hevben'in aşık olduğu kız Nerkes'tir. Göller Padişahı Şülgen'in kızı olan Nerkes'in adının, mitolojik karakter Narsis ile benzeştiği görülür. Mitolojiye göre Narsis (Narkisos), çok güzel ve âşktan anlamaz bir delikanlıdır. Onu sevip de derdinden perişan olan kızlar bu genci tanrılara şikâyet ederler. Tanrıların verdiği ceza sonucu, Narsis bir gün dereye kendi aksini görüp âşık olur. Kendini seyrederken suya atlar ve boğulur. Vücudu çürüyüp yerinde göze benzer bir çiçek biter ve bütün güzellere hayran hayran, baygın bir şekilde

bakar. Başka bir efsâneye göre bir ırmak ile bir perinin oğludur. İnsanlar ve periler ona âşıktır.³¹

Nerkes adını yukarıda da değinildiği gibi mitolojik bir kahraman olan Narsis'ten alır. Narsis o kadar yakışıklıdır ki görenlerin aklını başından alıp, sarhoş eder. Narcotique (narkotik) kelimesi bu sarhoş edici özelliğinden dolayı Narsis'ten türemiştir.³² Destanda Nerkes'ten akacak bir damlanın yeryüzünü kurutacak kadar zehirli olması ile Narsis'in narkotik özellikleri arasında benzerlik söz konusudur.

“Qojaş hine jылыт
Mine majđaj ereter,
Minen aqqan ber tamsъ
İlen qыvdaj qorotor.
...” (M. B. V. s. 9)

“Güneş seni ısıtır (ıltır)
Beni yağ gibi eritir
Benden akan bir damla
İlini ağ gibi kurutur
...”

“Jergə сықыр қывархам
Nərkəs һылы timəthen
Jer jegete jer həjər
Təne jerđən jaralqan
Һылы қыдыһын бар jere
Nurđan, uttan jaralqan.
...” (M. B. V. s. 9)

“Yere çıkıp kurursam
Nerkes güzel demezsin
Yer yığidi yer sever
Teni yerden yaratılmıştır
“Su kızının her yeri
Nurdan, ateşten yaratılmıştır.
...”

Yukarıdaki dizeler Nerkes'in insan dışı bir varlık olduğunun kanıtıdır. Ateşten ve nurdan yaratıldığını beyan etmesi Kuran-ı Kerim'de bahsi geçen cinleri akla getirir.

³¹ İskender PALA, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Ankara, 1989, s. 388.

³² Ahmet Talât ONAY, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Ankara, 1992, s. 316.

Kur'an-ı Kerim'de cinlerin dumansız ateşten yaratılmış olduğu bilgisi yer alır. "Cânnı da ondan önce dumansız ateşten yarattık." **Hicr -27 (XV-27)** Kuran'da belirtilmese de, bazı kaynaklarda cinlerin, insan,yılan, kedi, köpek ve inek şeklini alabildikleri, dünyanın çeşitli bölgelerinde özellikle dağlık yerlerde, harabelerde, denizlerde, göllerde, çöllerde, çöplüklerde ve mezarlıklarda yaşadıklarına dair bilgiler vardır.

İslâmiyet'ten önceki Arap toplumunda cinler yeryüzünde oturan ilahlar olarak kabul ediliyor ve meydana gelen pek çok olayın cinler tarafından yapıldığına inanılıyordu. Onlara göre cinler, doğanın insana düşman kalmış yanını oluşturuyordu. Yunan mitolojisindeki "Satyr" ve "Nymph"lerle aynı yapıdadır. Eski Türk inançlarında tabiatın her tarafında ruhların bulunduğu inanılırdı. Bu ruhlar iyi ve kötü olmak üzere iki kısma ayrılmaktaydı. Tanrı Ülgen'in emrindeki iyi ruhlar hem onun hizmetini görmekte hem de insanlara yardımcı olmaktaydılar. Yeraltı dünyasının hükümdarı olan "Erlik" ise, sürekli olarak insanların kötülüğü için çalışmakta, insan ve hayvanlarda görülen hastalıklara sebep olmaktaydılar. Bu kötü ruhlar "karaneme" ve "yek" adları ile anılırdı.³³

Nerkes, asil bir kızdır. Babası yeraltı dünyasının hanıdır. Nerkes, asil olduğunu belirtmekten gurur duyar.

"Batşa qıdъ buqanqa,
Jergə sьqьp batmaqas,
Unan aşap jejməgəs,
His qəmərəm uđmanь,
..." (M. B. V. s. 66)

"Padişah kızı olduğumdan.
Yere çıkıp basmayınca,
Orada yiyip aşamayınca
Hiç ömrüm (yaşım) geçmedi.
..."

Nerkes etrafında en çok işlenen motif, metamorfoz yani şekil değiştirmedir. Nerkes'in güvercin ve ördek donlarına girebildiğini görmekteyiz.

³³ Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü - I, s. 558-559.

Nerkes'in don değiştirmesi ile ilgili Humay'ın yaşadığı metamorfozdan farklı bir izahata gerek yoktur.

“Jeget atqan hunarın
Əjrək tygel, velhən hin.
Kyldə jəđər, ujnaqan,
Dandə Şylgən vatşanyn
Jəndəj kyrgən qəđ min,
...” (M. B. V. s. 4)

“Mine alır hin, jeget,
His tə manıj almatın;
Kygərsen tunım kiməgəs,
Mine təndə kyməthen:
...” (M. B. V. s. 9)

“Yiğit vurduğun avın,
Ördek değil, bil sen
Gölde yüzüp, oynayan
Şanlı Şülgen padişahın
Canı gibi gördüğü kızımı ben,
...”

“Beni alsan sen yiğit,
Hiç de rahat olmazsın
Güvercin donumu giymezsem
Beni gece görmezsin
...”

Nerkes, akıl dışı bir güzelliğe maliktir. Onun güzelliğinden bir erkeğin etkilenmemesi mümkün değildir. Zira, Akbozat'ı Şülgen Gölü'nden kurtarmaya giden İdil'in oğlu, Nerkes'i görür görmez ona âşık olur ve bir gün onunla evlenebilmek umudu ile Şülgen'in emrine girmeyi kabul eder. Şülgen ona Kehkehe adını verir. Nerkes de Humay gibi sonsuz ya da insan ömrü ile kıyaslandığında çok uzun bir ömre sahiptir. Hevben'den önce Hevben'in atalarından Yayık da Nerkes'e âşık olanlar arasındadır.

Nerkes'in olağanüstü güzelliği ve özellikleri destanda aşağıdaki dizelerde ifade edilmiştir. Nerkes'in güzelliğin yanı sıra oldukça cengâver bir kız olduğu da anlaşılmaktadır. O, daha evvel kendine âşık olan kişileri güreşerek denemiş ve yenmiştir. Yendiği kişileri kendine denk bulmayıp evlenmemiştir. Sonsuz bir hayata sahip olması, olağanüstü gücü ve güzelliği ile Nerkes destanda bir ilahe gibi tasvir olunur.

“Nərkəs:

“Nerkes:

Min əsənən qəđ bulır,
 Irđəj vatır tıvđm min.
 Ural vuǵı jerendə
 Kır vatırđar kırđem min.
 Hinen vavan Jajıqtı,
 Kəs hınavda jendem min,
 Tətəm jəştəj buha la,
 Kır ǵıl qəmər ittem min.
 Batşa qəđbı vuqanqa,
 Jergə sıqır vatmaqas,
 Unan aşar jejməgəs,
 His qəmərəm uğmanı,
 Qartıq mine jenməne,
 Jəş qəđbıqım haqtanır,
 Hılvıdıqım vətməne.
 Jəđəm ahsam, qojaşın
 Ojalır volotqa iner,
 Kemdər kərəş teləhə
 Uqa jəđəmdə ašam,
 Kyde qamqşır nur man,
 Minən ǵıqlır xur bulır.
 ...” (M. B. V. s. 66)

Ben anadan kız olsam da,
 Er gibi batır doğdum ben.
 Ural boyu yerinde,
 Çok batırlar gördüm ben.
 Senin baban Yayık'ı
 Güç sınavda yendim ben
 Rengim (görüntüm) genç olsa da,
 Çok yıl ömür geçirdim ben.
 Padişah kızı olduğumdan.
 Yere çıkıp basmayınca,
 Orada yiyip aşamayınca
 Hiç ömrüm (yaşım) geçmedi.
 Yaşlılık beni yenmedi,
 Genç kızmış gibi saklanıp,
 Güzelliğim bitmedi.
 Yüzümü açsam (senin) güneşin,
 Utanıp buluta girer.
 Kimler güreş dilese,
 Ona yüzümü açsam
 Gözü kamaşır nur ile
 Benden düşüp (yığılıp) hor olur.
 ...”

Destanda Hevben'in en büyük yardımcısı Nerkes'tir. Akbozat'ı elde etmesinde, annesini Şülgen Gölü'nden ve halkını Mesim Han'dan kurtarması için kimi zaman doğrudan kimi zaman dolaylı olarak Hevben'e destan boyunca yardım etmiştir. Kadın tipinin eşine duyduğu derin sevgi ve sadakat duygusu Nerkes'in şahsında, Akbozat Destanı'nda da sürmeye devam eder. Nerkes, Hevben'in Akbozat'ı elde etmesi için elinden geleni yapar. Hatta, bu anlamda Hevben'i korumak maksadıyla babası Şülgen'i dahi karşısına almaktan çekinmez.

“Ataqajьm, u jeget,
 Hyđem tьndap kilde u.
 Mine atqan saqьnda,
 Əjrək tier velde u
 Ataqajьm, taqь la
 Mine qosto qulьna,
 Уньн qulь jьльһь
 Ələ jərəj tənemdə.
 Уньн qanь qojolha,
 Man təndə qalır u.
 Уньн jomoşaq teldəre
 Jərəktə man (maj) vulьr u.
 Ataj, uqa qanьqma,
 Уньн qanьn aqьđma,
 Уньн əsən var Ural
 Eđđer hinen qarьmta.
 Уньн teləge đur tygel,
 Hinən təxet horamaj,
 Maьn horap taqь la
 Bajđaqьndь mujьrmaj

Ataj, mine vala ithən,
 Jegettən qanьn aqьđma,
 Baqavьlnьđ jegettən
 Jənen alьp dan alma.
 Jegetkə bir vuğ attь
 Hьnap qara qəjrəten,
 Totop alalha, jeget,
 Uralda jəjhen qanatьn.
 ...” (M. B. V. s. 22-23)

“Babacığım, o yiğit
 Sözümlü dinleyip geldi o.
 Beni vurduğu anda
 Ördek diye bildi o.
 Babacığım dahası da
 Beni doladı koluna
 Onun kolunun sıcaklığı (ılıklığı)
 Öyle yürüyor tenimde
 Onun kanı dökülse
 Benim tenimde kalır o
 Onun yumuşak dilleri
 Yürekte yağ olur o
 Ata ona kızma
 Onun kanını akıtma
 Onun için bütün Ural
 İzler senden öç almaya
 Onun dileği büyük değil
 Senden taht sormuyor
 Malını sorup dahası da
 Zenginliğini de elinden kapmak
 istemiyor.

Ata, bana evlât dersən
 Yiğidin kanını akıtma
 Korunmasız yiğidin
 Canını alıp şan alma
 Yiğide ver bozadı
 Sınayıp kara gayretini (gücünü)
 Tutup alabilirse yiğit
 Ural'da yaysın kanadını.
 ...”

Hevben'in yaradılıştan itibaren taşıdığı kahramanlık değerini ortaya çıkaran ve onu bu yolda destekleyen de Nerkes'tir. Hevben, Nerkes'e âşkını itiraf eder. Fakat, Nerkes'ten cevap alamaz. Nerkes, onu yeryüzüne gönderir. Çünkü, kahraman öncelikle üzerine düşen görevleri yerine getirmelidir.

“Jegetem var həjəlgən,
Batır vulyr tanıqlan,
Ser totovda ir vulyr,
Yd janymda hnalqlan.
Un məngə taştamam,
...” (M. B. N. s. 28)

“Yiğidim var sevilen,
Batır olup tanınan
Sır saklayıcı er olup,
Kendi yanımda denenmiş,
Onu ebedi bırakmam,
...”

Nerkes, Hevben'e görevlerini yerine getirip il içinde sevilip tanınan birine gönül verebileceğini söyler. Nerkes'in sıradan niteliklere sahip biri ile evlenmesi mümkün değildir. Nerkes, Hevben'i gördüğü ilk andan itibaren sever. Fakat, duygularını hemen açmak istemez. Öncelikle onun erdem sahibi olup olmadığını anlamak ister. Hevben'i Ayhılıv ile tanıştırdıktan sonra yeryüzüne gönderir. Hevben, beraber yaptıkları uzun yolculuk esnasında bir kez dahi Ayhılıv'ı aklından geçirmez. Çünkü onun kalbinde Nerkes vardır. Böylece, Hevben sınav içinde sınav verir. Bütün vazifelerini yerine getirdikten sonra Hevben'e gönlünü açan Nerkes, babasının göl dibindeki bütün zenginliğini yeryüzüne çıkarır.

“Kemdər kərəş teləhə
Uqa jəđəmdə ashəm,
Kyde qamqşyr nur man,
Minən jəqylr xur vulyr.
Higə kərəş asmanym
Higə təvlə kyrgəs tə,
Kylene mdən həjdem min.
...” (M. B. V. s. 66-67)

“Kimler güreş dilese,
Ona yüzümü açsam
Gözü kamaşır nur ile
Benden düşüp (yıgılıp) hor olur
Sana güreş açmadım
Seni ilk gördüğümde
Gönlümden sevdim ben.
...”

“Nərkəs vətə atahыnыn mal tьvarыna kyldən sьqarqa quşqan. Şu saqta jer qaptaqan qola jыqь sьqqan. Bətəhen də Hənvən at-tunhьđ qalqan xalьqqa taratьp birgən. Yđđəre Nərkəs man Aqvud attь alьp Hənvənden avьыna qajtьp kitkəndər, ti.”

“Nerkes atasının bütün mal davarına gölden çıkmalarını emretmiş. O an yer kaplayan kulan yılki çıkmış. Hepsini Hevben atsız donsuz kalan halka dağıtıp vermiş. Kendileri Nerkes ile Hevben, Akbozat'ı alıp Hevben'in köyüne dönüp gitmişler.”

Akbozat Destanı'ndaki diğer kadın tipi Ayhılıv'dır. Ayhılıv, Mesim Han'ın kızıdır. Ayhılıv, insan soyundan gelmektedir. Olağanüstü özellikleri yoktur.

Harajьn tulь jer qьđь,
Hinen qьđđan da hььv
Məsem xandьn var qьđь.
Унь kyrhə, jegeten
Aqvud atьn onotor,
Ber avьđhьđ, alam, tip
Jeget şuqa uq ьmtььr.
...” (M. B. V. s. 25)

Sarayın dolu yer kızı,
Senin kızından da güzel
Mesim Han'ın kızı var,
Onu görse yiğit,
Akbozat'ı unutur,
Düşünmeden alayım, diye
Yiğit ona uğraşır.
...”

Ayhılıv, soylu bir kızıdır. Babası Mesim bir handır. Ayhılıv, insan soyundan olmasına rağmen Nerkes ile yarışacak kadar güzel bir kızıdır. Kehkehe, Ayhılıv'ın Nerkes'ten dahi güzel olduğunu ifade eder.

Ayhılıv'ın destanda çok fazla bir fonksiyonu yoktur. Şülgen, Mesim Han'dan intikam almak için kızı Ayhılıv'ı kaçırarak göl dibinde tutsak etmiştir. Hevben, Ayhılıv'ı Nerkes'in yardımı ile gölden çıkarır ve iline geri götürür.

İncelenen destanlar arasında Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı'nın merkezî kadın tipi Hıvhlıv'dır. Hıvhlıv, Nerkes ile tıpatıp benzer özellikler gösterir. Hıvhlıv, su güzeli demektir. O da, Nerkes gibi göl dibinde yaşayan Su Padişahı'nın kızıdır. Yani soylu bir nesilden gelmektedir.

“Һыуһылыу Заятүләкте байтак кына вакыт ата-әсәһенә күрһәтмәй йәшереп тотта. Тик берзән-бер көндө атаһы Һыуһылыу тирмәһендә Заятүләктең йәшенеп йәшәүен һизә, сер асыла. Һыуһылыу дәрәсән һөйләп бирергә мәжбүр була. Ул ер улын яратыуын, уның менән бергә йәшәргә теләүен йәшермәй. Быны ишетеп, Асылы күл батшаһының асыуы кабара, күл болғана, кайнай, һыу ташып тирә-якты баҫа башлай.

Һыуһылыу Заятүләкте атаһына күрһәтә. Баһадыр кәүзәле, нурлы йөзлө, сибәр егетте күреү менән Асылы күл батшаһының күңеле тыныслана, асыуы баҫыла...” (Sagitov V. s. 25)

“Hıvhlıv, Zayatülek'i uzun zaman baba ve annesine göstermeden saklar. Ancak, günlerden bir gün babası Hıvhlıv'ın çadırında Zayatülek'in saklanıp yaşadığını sezer, sır ortaya çıkar. Hıvhlıv doğrusunu söylemeye mecbur olur. O, yer oğlunu sevdiğini, onunla beraber yaşamak dilediğini saklamaz. Bunu işitince, Asılı Göl padişahının öfkesi kabarır, göl bulanır, kaynar, su taşır etrafı basmaya başlar.

Hıvhlıv, Zayatülek'i babasına gösterir. Bahadır gövdeli, nurlu yüzlü, güzel yiğidi görmesiyle Asılı Göl padişahının gönlü rahatlar, siniri yatıştır...”

Hıvhlıv, insanüstü bir varlıktır. Yukarıda bahsedildiği üzere o, özellikleri bakımından Nerkes'e benzer. Destanda Hıvhlıv'ın olağanüstü niteliklerinden bahseden dizeler dahi Nerkes'in betimlemesi ile birebir örtüşür.

“Сибәр егет, шайлама,

“Güzel yiğit, bağırma,

Атым минең, һыуһлыу,	Adım benim Hıvhlıv,
Мине һорап даулама;	Beni sorup dava açma,
Егет, һңңә тиң булмам,	Yiğit, sana denk olmam,
Нурзан тыуған токоммон,	Nurdan doğmuş nesilim.
Ерзә йөрөтөп хурлама;	Yerde yaşatıp hor etme,
Ер улына тиң булмаҫ	Yer oğluna denk olmaz
Нурзан тыуған кыз бала.	Nurdan doğan kız bala.
...” (Sagitov V. s. 22)	...”

Olağanüstü yaradılışı hasebiyle Hıvhlıv'ın bir takım yetenekleri insanoğlundan üstündür. O, insan gözünün göremeyeceği kadar uzağı görebilmekte ve duyamayacağı sesleri duymaktadır. Sezgileri oldukça gelişmiş olan Hıvhlıv, olacakları önceden bilmektedir.

“Берзән-бер көндә һизгер һыуһылыу Дим яғынан сабып килеүсә ат тояктары тауышын ишетә, үткер күззәре күккә күтәрелгән саң-томанын күрә. Ул Заятүлөккә:

— Һинең ырыуаштарың саң-томан туззырып бында табан сабып киләләр. Йөрәгемде хәүеф алды, тигенгә килмәйзәрзәр ахыры, ти.

— Килһендәр әйзә. Мин уларға тере көйө бирелмәм. Уларға каршы яуға сығам! тип Заятүлөк ук-һазактарын әзерләй башлай.

— Заятүлөк, һин ырыуаштарыңдың канын койма. Бәлки, улар берәй мөһим хәбәр алып киләләр, һүззәрен тәүзә тыңлап кара...” (Sagitov V. s. 28-29)

“Günlerden bir gün, sezgileri kuvvetli Hıvhlıv Dim tarafından çapıp gelmekte olan at toynaklarının sesini işitir, keskin gözleri göğe yükselen toz-dumanı görür. O Zayatülek'e:

— Senin urukdaşların toz-duman kaldırıp buraya doğru çapıp gelmekte. Yüreğimi bir endişe aldı, boş yere gelmemekteler sanki, der.

— Gelsinler öyleyse. Ben onlara diri diri teslim olmam. Onlara karşı savaşırım, diyerek Zayatülek ok ve yayını hazırlamaya başlar.

— Zayatülek, sen urukdaşlarının kanını dökme. Belki onlar mühim bir haber vermek için geliyorlardır, önce sözlerini dinleyip anla...”

Zayatülek düşmanlık görerek ayrıldığı obasından gelen askerlerin niyetlerinin kötü olduğunu düşünür. Ancak, Hıvhlıv askerlerin düşmanlık için değil, önemli bir haber vermek için yol aldıklarını sezmiştir.

Türk destanlarında yer alan kadın tipinin eşine sonsuz âşk ve sadakatle bağlı olduğu görülür. Hıvhlıv, Zayatülek’e duyduğu âşk nedeniyle önce kendi ilinden ayrılmaya razı olur. Daha sonra canı pahasına Zayatülek’in obasındaki karışıklığı düzenlemek üzere gitmesine müsaade eder. Hıvhlıv için yeryüzünde sürdüreceği hayat çok risklidir. Asılı Göl’ün padişahı bu durumu şu sözlerle ifade eder:

“Яраp, кызым, һиңә ер улына кейәүгә сығырға язғандыр. Мин риза. Заятүләк әйзә һинең менән бында рәхәтлектә йәшәһен. Ерзе һағыып бойоғор булһағыз, бәлә килер. һыу ақты донъяһын ташлап ергә сыкһағыз, икегез зә һәләк булырһығыз, ти...” (Sagıtov V. s. 25)

“Tamam, kızım, sana yer oğluna gelin olmak yazılmış. Ben razıyım. Zayatülek, artık seninle burada rahatlıkla yaşasın. Yeri özleyip çıkacak olursanız, belâ gelir. Su altı dünyasını bırakıp yere çıksanız, ikiniz de helâk olursunuz, der...”

Hıvhlıv, ölümü göze alıp yeryüzüne çıkmayı kabul edecek kadar Zayatülek’e bağlıdır. Zayatülek obasında çıkan karmaşayı düzenlemek üzere Hıvhlıv’dan ayrılır. Kırk gün içinde geri dönmezse Hıvhlıv ölecektir. Nitekim, dünya meşakkatine dalan Zayatülek, kırk günün geçtiğini anlamaz ve evine döndüğünde Hıvhlıv’ı ölmüş bulur. Bu acı ile kendi hayatına da son verir.

“Заятүләк һыуһылыуға булған иғтибарһызлығын бик ауыр кисерә. Ул Балкан таузың башына һөңгөһә менән кәбер каза. Заятүләк

һыуһылыузы кәбергә һалғандан һуң, булат һөңгөһө менән үзен-үзе сәнсә лә йәнһез булып, һөйгәненең эргәһенә аяа...” (Sagitov s. 30)

“Zayatülek’e, Hıvhlıv’a karşı yaptığı hata çok ağır gelir. O, Balkan Dağı’nın tepesine süngüsü ile kabir kazar. Zayatülek, Hıvhlıv’ı kabre koyduktan sonra polat süngüsü ile kendi kendini kesip can verip sevdiğinin yanına düşer...”

Destanda kadın tipi, eşinin görevlerini yerine getirmesi için mutluluğundan ve âşkından fedakârlık eder. Kahramanın eşi konumundaki kadın tipi daima eşinin gerçekleştirmesi gereken kutsal misyonun farkındadır ve bu konuda onu daima destekler.

Kuzıykürpes ile Mayanhılv Destanı’nın merkezî kadın tipi Mayanhılv’dır. Mayanhılv, Küser Han’ın kızıdır. Han soyundan gelmesi itibariyle soyludur. Mayanhılv, olağanüstü yaradılış niteliklerinden azadedir. O, yeryüzüne ait bir kızıdır.

Mayanhılv, destanın merkezî kahramanının beşik kertmesidir. Destanda Mayanhılv’ın güzelliği üzerinde uzun uzadıya durulmaz. Mayanhılv küçük yaşta annesi ve babası tarafından Kuzıykürpes’ten uzaklaştırılır. Destanın büyük bir bölümünde, kahramanın Mayanhılv’ı bulmak için çıktığı yolda karşılaştığı hadiseler anlatılır. Dolayısıyla, Mayanhılv’ın güzelliğinden söz edilmesi gereken bir durumun ortaya çıkmadığı görülür. Ayrıca, kahraman Mayanhılv ile güzelliği ya da herhangi başka bir özelliği nedeniyle değil, beşik kertmesi olduğu için evlenmek ister. Yine de destanda geçen şu satırlar, Mayanhılv’ın gayet güzel bir kız olduğunu düşündürür.

“Кузейкүрпәс менән Маянһылыу береһе ай, береһе көн кеүек, матур булып үҫә башланылар, ти. Уларзың, матурлығына һокланмаған кеше юк ине, ти...” (Коңзақ V. s. 125)

“Kuzıykürpes ile Mayanhılıv birisi ay, birisi gün gibi güzel olup, büyümeye başladılar, de. Onların güzelliklerine gıpta etmeyen yok idi, de...”

Destanda Mayanhılıv tam anlamıyla bir sadakat timsali olarak karşımıza çıkar. Babası Küser Han’ın bütün çabalarına rağmen Kuzıykürpes’i sevmekten ve beklemekten vazgeçmez. Müstakbel eşi uğruna ailesini karşısına alır.

Mayanhılıv’ı Kuzıykürpes’ten uzaklaştırmak için Küser Han göç kararı alır. Kuzıykürpes’in izlerini kaybetmesi için yedi deniz ve yedi dağ aşar. Fakat, geçen onca zamana ve aşılan mesafeye rağmen Mayanhılıv’ın kalbinden Kuzıykürpes’i silmek mümkün olmaz. Mayanhılıv, Kuzıykürpes’in peşinden geleceğine kanidir. Kuzıykürpes’in izini kolaylıkla sürmesi için yol boyunca Kuzıykürpes’e işaretler bırakır.

“Атаһының һүзен тыңлап торған Маянһылыу за, иҫе китеп: ‘Кузыйкүрпәстән дә көсләрәк егеттәр бар микән ни?’ тип уйлап куйзы, ти...” (Koңsak V. s. 133)

“Babasının sözünü dinleyip duran Mayanhılıv da, içi gidip: ‘Kuzıykürpes’ten daha güçlü yiğitler de var mıymış?’, diye düşünüp durdu, de...”

Yukarıdaki dizelerden de anlaşılacağı gibi, Mayanhılıv Kuzıykürpes’e verdiği söze aradan geçen onca zamana rağmen sadık kalmıştır.

Kuzıykürpes, Küser Han’ın kahyası Karagol tarafından haince öldürülür. Mayanhılıv önce Karagol’u öldürerek Kuzıykürpes’in intikamını alır. Daha sonra kendi hayatına son verir. Bu sahne Mayanhılıv’ın aynı zamanda oldukça cesur bir kız olduğunu gösterir. O, saadetini engel olanlardan öcünü alır ve inandığı değerler uğruna canını feda etmekten çekinmez.

Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nda üzerinde durulması gereken ikinci önemli kadın tipi Kuzıykürpes'in annesidir. Kuzıykürpes'in annesi oğlunu korumak amacıyla uzun yıllar Mayanhılıv adlı bir nişanlısı olduğunu kahramandan saklar. Sır açığa çıktıktan sonra da, oğlunun Mayanhılıv'ı aramak üzere gitmesine sonuna kadar karşı çıkar.

Kuzıykürpes'in annesi bir takım sihrî yeteneklere vakıftır. Kahramanın annesi oğlunun önüne olağan dışı birçok engel çıkarır. Kahramanın annesi bu yolla, oğlunun maceraya çıkacak olgunluğa ulaşım ulaşımadığını sınar. Atının yardımı ile Kuzıykürpes bütün bu engelleri aşar. Kuzıykürpes'in annesi, Ş. İbrayev'in bahsettiği kadın şamanları hatırlatır:

“Türklerin ve Moğolların eski dönem destanlarında şaman kadınlar destan içinde önemli görevler yürütmektedirler. Destan kahramanına gelecekle ilgili bilgi veren, ona yapması gerekenleri bildiren ve kahramanı yiğit olması için hazırlayan şaman kadınlardır. Şaman kadınlar birçok yeteneğe sahiptirler ve destan kahramanını bu yetenekler sayesinde sürekli korumaktadırlar.”³⁴

Destanda Kuzıykürpes'in annesinin oynadığı rolü, kadın şaman tipinin yansıması olarak değerlendirmek gerekir. Destanların bir kısmında karşılaşılan “cadı kadın tipi” de kadın şaman tipinin arkaik dönemden sonra şekil değiştirmiş halidir. Anaerki dönemde oldukça güçlü bir pozisyonun temsilciliğini yapan kadın şamanlar, ataerki dönemde pasifize edilerek cadı kadın tipine dönüşmüştür.

“Шул тау башынан әсәһе:

— Улым, мин һиңә күпме каршылык күрһәттем, сәстәремде караурманиттем, күзйәшемде, диңгез, етебәрсәне, ете бүре иттем, барыһын да үтеп сыктың, батыр егет икәнһең, барыр юлың да, кайтыр юлың да уң булһын инде! тип кыскырып калды, ти...” (Konşak V. s. 128)

³⁴ Şakir İBRAYEV, *Destanın Yapısı*, Ankara, 1998, s. 74.

“O dağ başından annesi:

— Oğlum ben sana çok mu kötülük gösterdim, saçlarımı kara orman ettim, göz yaşımı deniz, yedi pireyi yedi kurt ettim, hepsini de geçip çıktın, batır yiğit imişsin, varır yolun da, döneceğin yolun da esen olsun şimdi!, diye bağırıp kaldı, de...”

Şaman kadın tipinin yansıması olduğunu düşündüğümüz bir başka kadın tipi Kuzıykürpes’e Mayanhıliv hakkındaki sırrı ifşa eden yaşlı kadındır. Bu tiple ilgili olarak R. Berdibayev şöyle demektedir:

*“Cadı kadın tiplerinin hanlara, yöneticilere akıl verdikleri, düşmanlarının sırlarını bildikleri görülür. Bu kadın tipi, destanlarda her şeyi bilen ihtiyar kadın tipinin prototipidir”.*³⁵

Arkaik destanların bir çoğunda kadın şaman tipinin önemli işlevlere sahip olduğu tespit edilir. K. Lebedeva kuzeydeki epik destanları karşılaştırarak onların konularını tiplerinden yola çıkarak gruplandırmıştır:

- _ Erkeklerden ayrı yaşayan kadınlar,
- _ Kadın şamanlar,
- _ Kadın destan kahramanının olgunluğa erişmesi,
- _ Kadın kahramanların kendilerine eş araması,
- _ Kadın kahramanın öç alması,
- _ Genç kahramanın yetişmesi,
- _ Kahramanın öç alması,
- _ Kahramanın evlenmesi,
- _ Boy ve kabile arasındaki anlaşmazlıklar ve savaş,

³⁵ A.g.e., s. 73-74.

Yukarıdaki konulardan anlaşılmaktadır ki, kadınlarla ilgili destan konuları oldukça fazladır. Bu anaerkil toplum yapısından kaynaklanmaktadır. Anaerkil dönemde eski destanda oldukça önemli yer edinmiş olan kadın kahraman tipi, ataerkil dönemde ikinci plana atılmıştır. Hatta önemini ikinci plandan daha da öteye gidecek şekilde kaybetmiştir. Ancak arkaik dönem destanlarının kalıntılarının yer aldığı birçok destanda kısmen de olsa kadının arkaik dönem destanındaki hatırı sayılır konumuna dair izlere rastlanılmaktadır.”³⁶

Küsek Bey Destanı, Başkurtların orta dönem kahramanlık destanlarından biridir. Bu destanda yer alan kadın tipinin olağanüstü özelliklerinden söz edilmez. Destanda, Küsek Bey’in öz babası ile ilgili sırrı öğrendiği yaşlı kadından başka mitolojik dönem destanları ile bağlantısı kurulabilecek bir kadın tipine rastlanılmamaktadır. Bu yaşlı kadın tipi ile Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı’nda yer alan yaşlı kadın tipi ortaya çıkış ve destandaki işlevleri bakımından birbirinin aynı olan kadın tipleridir.

Bunun dışında destanda adı geçen iki kadından biri Yemile, diğeri Gevher’dir. Küsek Bey Destanı iki aşamalı bir destandır. Destanın giriş bölümünde Küsek’in babası Babsak’ın maceraları konu edilmiştir. Destanda yer alan kadınlar daha çok Babsak Batır etrafında karşımıza çıkar. Babsak’ın evlendiği ilk kadın Yemile, Küsek Bey’in de annesidir.

Yemile, bir han kızıdır. Bu destanda da kahramanın soylu bir anneden dünyaya gelmesi ve kahramanın eşinin asil olması ölçütünün korunduğu tespit edilir.

“Ураз хан Бабсакты күргән икән,
Батырлығын, матурлығын белгән икән;
‘Хозай кушһа, кызымды бирәм’, тиеп
Күңеленән ниәт кылып йөрөгән икән.

“Uraz Han Babsak’ı görmüş,
Batırlığını, güzelliğini bilmiş,
‘Allah izin verirse kızımı vereyim’ diye
Gönlünden niyet edip geçirmiş.

³⁶ A.g.e., s. 73.

...

Ураз хандың Йәмилә атлы кызы булған,
 Куй эсендә алтын тояк кузы булған,
 ‘Кыпсактарзың батыры Бабсакка
 Кызымды бирәм тигән һүзе булған.
 ...” (Кыпчак V. s. 298)

...

Uraz Han’ın Yemile adlı kızı varmış,
 Koyun içinde altın toynaklı kuzu imiş,
 Kıpçakların batırı Babsak’a,
 Kızımı vereyim diye söz vermiş.
 ...”

Yemile ile Babsak’ın evliliğinde âşk ve saltanatın aktarımı motifi bir arada yer alır. Uraz Han, Babsak Batır’a ilinin güvenliğini teslim edecek kadar güvenmektedir. Bu durum Uraz Han’ın bir erkek evlada sahip olmadığını düşündürmektedir. Bu nedenle Uraz Han, yiğitliğinden emin olduğu Babsak’a kızını vererek kendisinden sonra ilinin geleceğini garantilemek ister. Birçok çeyiz ile kızı ve Babsak’ı evlendirir.

“Ураз хан Бабсакты күргән икән,
 Батырлығын, матурлығын белгән икән;
 ‘Хозай кушһа, кызымды бирәм’, тиеп
 Күңеленән ниәт кылып йөрөгән икән.

...

Ураз хандың Йәмилә атлы кызы булған,
 Куй эсендә алтын тояк кузы булған,
 ‘Кыпсактарзың батыры Бабсакка
 Кызымды бирәм тигән һүзе булған.

...

Ир Бабсак Йәмиләне алып кайткан,
 Уйын-көлкө тамашаға канып кайткан,
 Ебәк, келәм, мамык күрпә, алтын, көмөш
 Барын да алып, батыр байып кайткан...”
 (Кыпчак V. s. 298)

“Uraz Han Babsak’ı görmüş,
 Batırlığını, güzelliğini bilmiş,
 ‘Allah izin verirse kızımı vereyim’ diye
 Gönlünden niyet edip geçirmiş.

...

Uraz Han’ın Yemile adlı kızı varmış,
 Koyun içinde altın toynaklı kuzu imiş,
 Kıpçakların batırı Babsak’a,
 Kızımı vereyim diye söz vermiş.

...

Er Babsak Yemile’yi alıp dönmüş,
 Oyun-eğlence temaşaya kanıp
 dönmüş,
 İpek, kilim, pamuk yorgan, altın,
 gümüş,
 Hepsini de alıp batır zenginleşip
 dönmüş...”

Benzeri şekilde Mesim Han da kızı Gevher ile evlenecek olan batıra ilinin yarısını bağışlayacağını ve onu beyler beyi tayin edeceğini söyler.

“Ул батыра бик өлкән туй кыламын, Дәүләтемдең яртыһын һый кыламын, Назлы кызым Гәүһәрзе кушып биреп, Ун ике бей өҫтөнән бей кыламын...” (Кірçак V. s. 303)	“O batıra büyük toy yaparım, Devletimin yarısını bağışlarım, Nazlı kızım Gevher'i verip, On iki beyin üstüne bey yaparım...”

Destanda yer alan iki hanımın ikisinin de oldukça güzel olduğu ifade edilir. Yemile ve Gevher güzel olmalarının yanı sıra han kızı olmaları hasebiyle gayet iyi yetiştirilmiş kızlardır. Orta dönem kahramanlık destanlarından olan Küsek Bey Destanı'nda kadının yiğitlik ve cengâverlik nitelikleri pasifize olmuştur. Bu dönemde teşekkül eden destanlarda kadının daha evcimen bir yapı sergilediği görülür.

“Был хандың яңғыз кызы булған икән, Йөззәре айзай булып тулған икән; Бабсак батыр хан илендә йөрөгән сакта, Берен-бере күреп, ғашик икән. ...” (Кірçак V. s. 297)	“Bu hanın tek bir kızı varmış, Yüzleri ay gibi olup dolmuş, Babsak Batır han ilinde gezerken, Birbirlerini görüp, aşık olmuş. ...”

Uraz Han'ın kızı Yemile'nin yüz güzelliği ay ile teşbih edilir. Uraz Han, kızını Babsak Batır ile evlendirmeye karar vermeden önce ikisi birbirlerini tesadüfen görmüş ve âşık olmuştur. Yani, evliliğin tek maksadı saltanat sahibi olmak değildir. İki genç arasında daha evvel teşekkül etmiş bir gönül rabıtası mevcuttur. Babsak Batır'ın Yemile'ye söylediklerinden, eş olarak kadına duyulan sevgi ve saygıyı anlamak mümkündür.

“Шунан батыр катынына әйтте һүзен: 'һылыуым Йәмиләм', тип һөйөп үзен, Кара кашым, колағың менән тыңлап ултыр, Бына былар һиңә әйтә торған һүзем: ...” (Кірçак V. s. 299)	“Sonra batır hatununa şöyle söyledi: 'Güzelim Yemile'm', diye sevip onu, Kara kaşım, kulağın ile dinleyip otur, İşte bunlar sana söyleyeceğim sözüm:

...

Yemile'nin güzelliği Karagölömbet'i de derinden etkiler. Kıpçak uruğunu kimseyi sağ bırakmadan kılıçtan geçiren Karagölömbet, Yemile'yi öldürmeye kıyamaz. Çünkü, onun güzelliği karşısında görür görmez âşka düşer.

“Һылыулығын Йәмиләнең батыр күргәс, Ғашик булып, асыуын баға инде. ...” (Кıpçак V. s. 311)	“Güzelliğini Yemile'nin batır görünce, Âşık olup, kızgınlığı geçti şimdi. ...”

Mesim Han'ın kızı Gevher de güzel ve iyi yetiştirilmiş bir kızdır. Destanda onun nazlı yetiştirildiği ifade edilir.

“Назлы кызым Гәүһәрзе кушып биреп, Ун ике бей өҗтөнән бей кыламын. ...” (Кıpçак V. s. 303)	“Nazlı Kızım Gevher'i verip, On iki bey üstüne bey kılarım. ...”

Karagölömbet'in Babsak Batır'ı öldürmesi nedeniyle, Gevher ile Babsak'ın evliliği gerçekleşmez. Yani Babsak'ın evlendiği tek kadın Yemile'dir. Yemile, Türk destanlarında kahramanın eşi konumundaki kadın tipinin birçok özelliğini aksettirir. O da sevgileri oldukça kuvvetli bir kadındır. Babsak'ın çıktığı seferden geri dönmeyeceği içine doğmuştur. Bu konuda Babsak'ı uyarmış, ancak ona mani olamamıştır.

“Катыны Йәмилә лә илай икән, Бармағаның якшы, тип теләй икән; Был юлға киткәндән һуң батыр Бабсак Кайтанан килә алмағын белә икән. ...” (Кıpçак V. s. 299)	“Hatunu Yemile de ağlamış da, Gitmesen iyi, deyip dilemiş, Bu yola gittikten sonra batır Babsak'ın, Geri dönmeyeceğini bilirmiş. ...”

Başkurt destanlarında kadın tipinin daima eşine sadakatle bağlı olduğu görülür. Hatta, çoğu destanda kahramanın ölümü ile kadın da hayatına son verir. Bu durum ancak kadının annelik sıfatı taşıdığı hallerde değişir. Yemile, Babsak Batır’dan hamiledir. Karagölömbet, Babsak’ın uruğunu talan ettiğinde Yemile namusunu korumak için elinden geleni yapsa da Karagölömbet’ten kurtulamaz. Karagölömbet, onu üçüncü eşi yapmak üzere kendi memleketine götürür. Yemile, bu onur kırıcı pozisyona doğacak çocuğu Küsek Bey’in hatırı için katlanmak zorunda kalır.

“Йәмилә куркыуынан калтырай, ти, Ни эшләргә лә белмәйенсә аптырай, ти; ‘Бабсактың катынын алам үземә’, тип, Кара әкәнең күззәре уттай ялтырай, ти.	“Yemile korkusundan titrer, de, Ne yapacağını da bilmeden şaşırır, da, ‘Babsak’ın kadını alayım kendime’, deyip, Kara ağanın gözleri ateş gibi parlar, da.
Шул вакыт Йәмилә лә кейенә, ти, Бер яраткан аллаһына һыйына, ти; Алтын һөйәк Бабсактың өйзәренән Китәмән, тип, күзенән йәш койола, ти. ...” (Кірçак V. s. 311)	O zaman Yemile de giyindi, de, Bir yaratıcı Allah’ına sığındı, da, Altın kemik Babsak’ın evinden Gidiyorum, diye, gözünden yaş döküldü, de. ...”

Yemile, Babsak’tan hamile kaldığını gizleyerek Küsek Bey’i doğurur. Küsek Bey babası ile ilgili gerçekleri öğrenir ve intikam almak ister. Yemile, oğlunun bu kararına destek olur. Çünkü Yemile, Babsak’ı öldürdüğü ve kendini zorla eşi yaptığı için Karagölömbet’e sonsuz bir kin duymaktadır.

“Күсәк батыр караңғы бер төндә Карагөлөмбәттең шәһәрәнә килеп, үзенә әсәһе менән күрешә. Ул әсәһен, тукһан йәшлек кыпсак әбейән балаһы менән шәһәрзән алып сыға һәм: ‘Минәң әсәйемдә һин Ураз ханға алып бар, быларзы ла бергә алып бар.’ Тип уларзы һигезәкә батыр кулына биреп озатып ебәрә. Әсәһенә ул:’ Атамдың коһон

алырмын. Биш айзан һун кайтырмын!’ тип вәғәзә биреп кала. ..” (Кырçак V. s. 316)

“Küsek Batır karanlık bir gecede Karagölömbet’in şehrine gelip, kendi annesi ile görüşür. O, annesi ile doksan yaşındaki Kırçak nineyi balası ile şehirden alıp çıkar ve: ‘Benim annemi sen Uraz Han’a alıp götür, bunları da beraber alıp var’ diye onları Higezeke Batır’ın eline verip gönderir. Annesine o: ‘Babamın intikamını alacağım. Beş ay sonra dönerim’ diye vade verir...”

Yemile’nin, Babsak Batır’dan sonra zorla vardığı Karagölömbet’e gönülden bağlanmadığı yukarıdaki dizelerden açıkça anlaşılmaktadır. O, çocuğunun büyüüp Babsak Batır’ın intikamını alacağı zamanı bekleyerek Karagölömbet’e tahammül edebilmiştir.

Yukarıda, incelenen Başkurt destanlarındaki kadın tiplerin belli başlı özellikleri üzerinde durulmuştur. Buna göre Başkurt destanlarında yer alan kadın tipini öncelikle ikiye ayırmak gerekir.

1. Olağanüstü kadın tipi,
2. Sıradan kadın tipi.

Yaradılış özellikleri itibariyle ikiye ayrılan kadın tipi birçok bakımdan ortak hususiyetler gösterir.

1. Kadın, soylu bir aileye mensuptur.
2. Olağanüstü bir güzelliğe sahiptir.
3. Üstün zekâlıdır.
4. Sezgileri oldukça kuvvetlidir.
5. Daima eşlerine yol gösterir ve yardımcı olurlar.
6. Sadakat timsalidir. Eşine gönülden bağlıdır.
7. Her biri evleneceği erkeği seçme salahiyetine sahiptir ve çeşitli sınavlarla erkeği sınamadan geçirirler.

8. Kadının öne çıkan en önemli vasıflarından biri, anneliktir.
9. Kimi destanlarda kadınlardan bazılarının şamanik güçlere sahip olduğuna rastlanır.

Olağanüstü kadın tipi sıradan kadın tipinin sahip olduğu nitelikleri taşımanın yanı sıra yaradılışlarına özgü bir takım farklılıklara da sahiptir. Olağanüstü kadın tipinde görülüp sıradan kadın tipinde rastlanmayan nitelikler şunlardır:

1. Olağanüstü kadın tipi etrafında en çok rastlanılan motif, metamorfozdur. Metamorfoz, kuş motifi ile bağlantılı olarak kullanılmaktadır.
2. Olağanüstü kadın tipi karşımıza su ya da gök menşeli olarak çıkar.
3. Destanlarda rastlanılan olağanüstü kadın tipi tasvirleri, onların peri ya da ilahe olduklarını düşündürür.
4. Kahramanın eşi pozisyonundaki olağanüstü kadın tipi, kahramana mücadelesi esnasında zafer kazandıracak olağanüstü araçların taşıyıcısı konumundadır.
5. Sonsuz hayat sahibidir.
6. Yeryüzüne ancak sevdikleri erkeklerle evlendikten sonra inerler veya çıkarlar. Aksi halde yeryüzünde yaşayamazlar.
7. Olağanüstü niteliklere sahip kadın tipler, aynı zamanda iyi birer savaşçıdır.

B. BAŞKURT DESTANLARINDA RASTLANAN AT TİPİNİN³⁷ ÖZELLİKLERİ

Türk tarihinin bilinen ve bilinmeyen dönemleri boyunca ‘at’ kutsal mefhumuna yakın bir ilgi ve saygı görmüştür. “Kurt” dışında Türk kültür ve edebiyatında bu denli öneme sahip başka bir hayvan yoktur. Türklerin ata verdiği önemin sebebini Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lûgat-it-Türk* adlı eserinde şu sözlerle ifade eder: “At, Türk’ün kanadıdır.” Yine başka bir yerde “Kuş kanatın, er atın”³⁸ demektedir. Türk’ün ilerleyip varlığını sürdürebilmesinde at en önemli araçtır. Türk milletinin karakteristik özelliklerinden olan sürekli yeni coğrafyaları fethetme isteği onu gece gündüz devam eden bir devinin içine sokmuştur. İşte bu devinim içinde bozkırda, dağda, ormanda, köyde ya da şehirde Türk’ün en yakın olduğu maddî-manevi varlık atı olmuştur.

Türk kültüründe ata gösterilen ilgi ve ehemmiyet Türk destanlarında kahraman-at beraberliğinde işlenmiştir. Ş. Elçin Türk milletinin “at”a duyduğu ilgiyi birçok değerlendirmiş ve şunları dile getirmiştir:

“At, maddi ve askerî kudreti dışında edebiyatın, sanatın âdet ve an’anelerin de teşekkülünde yer tutmuştur. Yuğlarda, şölenlerde, sünnetlerde, evlenmelerde, teâmül hukukunda, yer ve insan adlarında, sporda, temsili oyunlarda, tezyinî ve plastik sanatlarda, efsanelerde tesiri görülen at,

³⁷ Sözlü edebiyat verimlerin bir çoğunda “at” kavramı motif olarak ele alınmıştır. Başkurt destanlarında yer alan “at” unsurunun motif olarak değerlendirilmemesinin nedeni; destanlarda at’ın üstlendiği olağanüstü işlevden kaynaklanmaktadır. Başkurt destanlarının çoğunda yer alan “at” unsurunun çoğu zaman merkezî kahramana denk fonksiyonlara sahip olduğu görülür. Tip ile motif arasındaki fark ile ilgili olarak Motif Indeks of Folk Literature’nin yazarı Stith Thompson “*Bir motifin tam olarak ne olduğu sorusuna gerçekten cevap veremeyeceğini itiraf ederek, motiflerin tam olarak ne olduğunu anlamının da bir farklılık yaratmadığını*” söyleyerek tip ile motif arasındaki çakışıklığa dikkat çeker.

³⁸Besim ATALAY: *Divan-ü Lûgat-it-Türk Tercümesi - I*, (Ankara, 1986), 34-35, 48-49.

güzelliği, tenâsübü, kuvveti, sürati, tahammülü ve insancıl hususiyetleriyle Türklerin gönüllerini fethetmiş bir varlıktır.”³⁹

Destanlarımızda yer alan atlara atfedilen değerin nedenlerini kavramak için öncelikle Türk mitolojisindeki atın yerini tespit etmek gerekir. Türk mitolojisine göre at, kişiyi kutsal güçlerin yanına götürebilen belli başlı vasıtalardan biridir. Tanrı katına ulaşabilen bir hayvan olma niteliği at’a kutsal bir değer kazandırır. İnsanı cennete ulaştıracak yolu da at bilmektedir.⁴⁰ Orta Asya’daki Astana Mezarlığı’nda bulunmuş ipek bir kumaş üzerindeki tasvirde hayat ağacının iki yanında kanatlı atların yer alması, atın kutluluğunu ve cennetin yolunu bildiğini ifade eder.⁴¹

Kamlık dönemi Türk mitolojisinde at, kama vecdî seyahati esnasında havada uçuşma imkanı sağlar. Eski Türk inançları çerçevesinde, Gök Tengri ile insanlar arasında aracılık yapan kamlar, görevleri gereği gökte bulunan Tengri’yi ziyaret ederlerdi. Bu kutsal seyahatleri esnasında kullandıkları vasıtaların başında beyaz renkli bir at gelmekteydi. Yeraltı ziyaretlerinde kullanılan ulaşım aracı yine kır bir attı. Buryatlarda koruyucu ruhlar arasında kabul edilen kadın bir kamın, koruyucu ruh konumuna yükselmeden önce kır bir atın üzerinde gökyüzünde uçtuğuna inanılır.

Sibiry Türk-Moğol kavimlerinin telâkkilerini aksettiren sözlü edebiyat mahsullerinde at nesli ilâhi menşeli kabul edilir. Yakut destanlarında kahramanların atları, at sürüsü ilahesi tarafından güneş memleketinden gönderilir. Yukarıda da dediğimiz gibi Buryatlar, kahramanın atının gökten indiğine veya ilahların tayin ve takdiri ile dünyaya geldiğine inanırlar. At kurbanı, Gökteki en büyük Tanrı olarak kabul edilen Ülgen’e sunulmak için

³⁹ Şükrü ELÇİN, “Türklerde Atın Armağan Olması”, **Halk Edebiyatı Araştırmaları**, Ankara, 1977, s. 57

⁴⁰ Bilge SEYİDOĞLU, “Mitolojik Dönemde At”, **Umay GÜNAY Armağanı**, Ankara, 1996, s. 55.

⁴¹ Yaşar ÇORUHLU, “Türk Sanatında Görülen Hayvan Figürlerine ‘Gök ve Yer’ Sembolizmi Açısından Bir Bakış”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S: 87, s. 24.

yapılır. At, gök ile ilişkili olduğu kadar, yer/su unsurlarıyla da ilgilidir.⁴² Anadolu'da at ile ilgili bir rivayet, atın sudan çıkma motifi ile gökten inmesi motifini birleştirmektedir. İğdir'ın Bayat Köyü'ndeki bir rivayete göre at gökten inmiş, ağzı büyükmüş, insan yiyen bir hayvanmış, sonradan bir gölde su beygiri ile çiftleşmiş ve bugünkü atlar meydana gelmiştir.⁴³

Mitolojik dönemden bu yana Türk kültür ve medeniyeti içinde atın önemi azalmamış, bilakis İslam kültürü içinde de varlığını sürdürmüştür. Battalnâme, Saltuknâme, Danişmendnâme gibi İslami dönem destanlarında at önemli roller üstlenmeye devam eder. Hamzanâme'deki Aşkar, daha sonra sırasıyla Battal Gazi ve Sarı Saltuk'un atı olarak ortaya çıkar. Anadolu sahasında yaygın olan Hamzanâme'deki atın, Hz. Hamza'ya Allah tarafından gönderildiğine inanılır. Hz. Hamza'nın Aşkar'ı âb-ı hayat içmiş olup, Âdem Aleyhisselâm'dan beri yaşamaktadır. O, aynı zamanda Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İshak'ın bindiği attır. Bu at, zaman zaman Kâbe'yi tavaf edip yaşadığı mağaraya dönmektedir. O, âdeta müslümanlığın yayılması için gönderilmiş ilahî bir at gibidir.⁴⁴ Anlaşıldığı üzere, İslam sonrasında da at kutsal kabul edilmeye devam etmiştir. Bu anlayış kuşkusuz yukarıda yer verdiğimiz İslam öncesi Türk mitolojisinin ata gösterdiği ehemmiyetten kaynaklanan bir tezahürdür.

Türk destanları arasında atından bahsedilmeyen kahraman yoktur. Bahsedilmekten de öte, Türk destanlarının bir çoğunda at en önemli tiplerden biridir. At, en az kahraman kadar alptir. Orhun Kitabeleri'nde Kül Tigin'in atının adı Alp Salçı'dır. Bu kayıt atın eski Türklerde kahramanların en yakın silah arkadaşları olduğunu ve bir kahraman olarak değerlendirildiğini gösterir.⁴⁵

⁴² A.g.e., s. 18.

⁴³ Şükrü ELÇİN, "Atların Doğuşları ile İlgili Efsaneler", **Halk Edebiyatı Araştırmaları**, Ankara, 1977, s. 47- 48.

⁴⁴ Saim SAKAOĞLU: a.g.e., s. 169.

⁴⁵ Ensar ASLAN, "Dede Korkut Hikâyeleri ile Türk Destan ve Halk Hikâyelerinde Alp-Kız Motifi", **Folklor ve Edebiyat**, Eylül, 1995, s. 24.

Türk destanlarında, kahramanlar atları ile birlikte anılırlar. Hatta kahramanların ölümüyle birlikte atları da ölür. Destanlarda kahramanların atlarına ad verilerek onlar da alplar gibi âdeta ölümsüzleştirilmiştir.⁴⁶ Birçok destanda kahramanlar doğdukları andan itibaren fevkaladelikler göstermeye başlar. Kahramanların atları da sahiplerine paralel olarak olağanüstü nitelikler sergiler. Türk destan kahramanının ideallerini gerçekleştirenken kullandığı en önemli silahı atıdır. Atsız bir kahraman yenik düşmüştür demektir.

At tipine bağlı olarak karşılaşılan en yaygın motiflerden biri sudan çıkma motifidir. Kazakistan’da Dede Korkut ile ilgili anlatılan efsanelerden biri sudan çıkan at ile ilgilidir:

“Köroğlu, Dede Korkut’un karısı Halime’den doğmuştur. Onun kıratını, Dede Korkut beslemiştir. Kırat ise denizden çıkan bir su atı ile sıradan bir atın birleşmesinden doğmuştur. Bu birleşmeden doğan çirkin kulun Dede Korkut’un büyüğü ile Kırat olmuştur.” denmektedir.⁴⁷

Yukarıda kaydedilen efsanede, iki önemli Türk destanına ait motiflerin halk muhayyilesince bir efsanede birleştirildiği görülür. Köroğlu Destanı’nın, Köroğlu kadar ünlü atı Kırat, hemen bütün varyantlarda sudan çıkan iki aygırın birleşmesinden doğmuştur. Dede Korkut’ta Kam Püre, bezirgânlarını oğlu için hediyeler almak üzere Rum iline gönderir. Bezirgânlar, Bamsı Beyrek’e deniz kulanı olan boz bir at getirirler.⁴⁸ Sudan çıkan at motifi Z. Velidi Togan’a göre, Türklere mahsustur. Amuderya kollarından olan Vakh havzasında, Rusta-Bik mevkinde sudan çıkmış atlar hakkında hikâyeler vardır.⁴⁹

⁴⁶ İsa ÖZKAN, “Manas ve Altın Arığ Destanı’ndaki Motifler, a.g.t., 156.; Fatma ÖZKAN: **Altın Arığ Destanı**, Ankara, 1997, s. 15.

⁴⁷ Ali Berat ALPTEKİN, “Kazakistan’da Anlatılmakta Olan Dede Korkut ile İlgili Efsaneler”, **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi - Halk Edebiyatı - I**, Ankara, 1997, s. 23.

⁴⁸ Muharrem ERGİN, **Dede Korkut Kitabı I**, a.g.e., s. 35.

⁴⁹ Şükrü ELÇİN, “Atların Doğuşları ile İlgili Efsaneler”, a.g.e., s. 50.

Türk destanlarında yer alan atların bir başka olağanüstü özelliği de uçabilmeleridir. Bu motif, özellikle arkaik destanlarda karşımıza çıkar. Köroğlu Destanı'nda Kırat ve Doru at doğar doğmaz bir tavlada kırk gün ışık ve insan yüzü görmeden büyütülmüşlerdir. Köroğlu, babasının tembihlerine otuz dokuz gün riayet eder, bu atlar ışık ve insan yüzü görmezler. Fakat kırkıncı gün Köroğlu dayanamaz ve tavlının üstünde bir delik açarak ne olup bittiğini görmek ister. Gördüklerine inanamaz, sağ taraftaki atın omuzlarında iki kanat alev gibi yanmakta, altın gibi parıldamaktadır. Sol tarafa bakar, sol taraftaki atın kanatları yoktur. Tekrar sağdaki ata baktığında kanatların sönmüş olduğunu görür.⁵⁰ Köroğlu merakına yenilip atlara bakmasa kırkıncı günün sonunda Kırat uçabilen bir at olacaktır. Destanlarda uçabilen atların sırrı onların ilahî kökenli varlıklar olmaları ile izah edilmektedir.

Kahramanların atları sahiplerinin en yakın yardımcılarıdır. Manas Destanı'nda, destan kahramanı Manas zehirli içki içerek ölünce, ak sunguru, ak tazısı ve atı Ak-Kula'nın sayesinde yeniden hayata döndürülür.⁵¹ Dede Korkut'ta kahramanın en yakın arkadaşı atıdır. Kam Püre oğlu Bamsı Beyrek'in atı için söyledikleri, destan kahramanı ile at arasındaki bağın anlamını ortaya koyması bakımından önemlidir. Öyle ki, Bamsı Beyrek'in aşağıdaki sözlerinden sonra at tipi ile ilgili başka bir açıklama yapmaya gerek bile kalmaz.

*“Açuk açuk meydana benzer senün alınçuğun
İki şeb-çırağa benzer senün gözçügezün
İbrişime benzer senün yiliçüğün
İki koşa kardaşa benzer senün kulaçuğun
Eri muraduna yetürür senün arhaçuğun
At dimezem sana kartaş direm kartaşumdan yig*

⁵⁰ Bilge SEYİDOĞLU, “Mitolojik Dönemde At”, a.g.m., s. 55.

⁵¹ Saim SAKAOĞLU, “Manas Destanı ile Anadolu Destanlarında Kurtarıcı At Motifi”, **Manas 1000 Bışkek Bildirileri**, Ankara, 1995, s. 168-169.

Başuma iş geldi yoldaş direm yoldaşumdan yig.”⁵²

Türk destanları at sevgisi ve övgüsü ile doludur. Kahramanlar atlarını yalnız arkadaş değil, kardeş sayarlar. Destanlarda kahramanlar, atlarını severek, okşayarak “aslım kara kişiydi, adımı sen çıkardın, yürüğüm” demektedirler. Dede Korkut hikâyelerinde Kazan sorar: “*Hüner atın mıdır, erin midir?*”, “*Han’ım, erindir.*” derler. Kazan Han, “*Yok, at işlemese er öğünmez. Hüner atındır*” der.⁵³

At, bu değerler ortamında, kahramana yardımcı olur, ona kimlik ve benlik kazandırır; onun kardeşi, yoldaşı, hatta yanından hiç ayrılmadığı eşi konumuna yükselir. Devlet sisteminin, ekonomik hayatın; şölen, av, toy, ölü aşı vb. ritüellere dayalı geleneklerin; düşünce dünyası ve söz sanatının etik ve estetik değerleri atla birlikte sunulur.⁵⁴

Başkurt destanlarında rastlanan at tipi olağanüstü niteliklere sahiptir. İlahî at tipi üzerinde durulan bölümler destanların en önemli kısımlarını oluşturur ve geleneksel bir formül durumuna gelmiştir. Bu dizelerde at tipine has özellikler en ince ayrıntılarına kadar tasvir edilir. Ata isnat edilen kutsallığın ve değerın nedeni atın Başkurt hayatındaki önemi ile ilgilidir. Çeşitli renk ve cinsteki atların, sürüler halinde bir gölden çıkması temi, hemen bütün Başkurt destan ve hikâyelerinde yer almaktadır. İnsanlar, iç içe yaşadıkları, günlük hayatlarının vazgeçilmezi olan atları olağanüstü görmekte ve göstermektedir. İnsanların birbirlerinden karşılanması zor istekleri olduğunda söylenen “*Benim Şülgen’den çıkmış atlarım yok.*” atalar sözü, Başkurt kültüründe ata gösterilen önemi ortaya koyar.⁵⁵

⁵² Muharrem ERGİN, a.g.e., s. 45.

⁵³ Abdülkadir İNAN, “Türk Destanları”, a.g.m. s. 17.

⁵⁴ Ali Abbas ÇINAR: “Dede Korkut Destanı’nda At ve At Kültürü”, **Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni**, Ankara, 1999, s. 108.

⁵⁵ Ayhan KARA, **Kara Yurga, Kara Yurga İkinci Varyant ve Kunır Buğa Destanları Üzerine Bir Araştırma**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1997, s. 9.

Başkırtların en büyük ve önemli destanı Ural Batır'da karşımıza çıkan Akbozat, Başkırt destanlarında yer alan ilahî at tipinin en güzel örneğidir. Akbozat, Ural Batır Destanı'ndan sonra adıyla anılan Akbozat Destanı'nda da yer alır. Ural Batır Destanı'nda Akbozat'ın, Ural'ın eşi Humay'a annesi Güneş tarafından hediye edildiği bildirilir. Bu nedenle Akbozat'ın gök menşeli bir at olduğu anlaşılmaktadır. Humay onu çağırdığında Akbozat, gökten düşen bir yıldız gibi yeryüzüne inmiştir.

“Kyktə тьнър, kyktə ytkən,
Jerđə toqom jəjməgən,
...
Əzəjemdən birelgən,
Donjalaqь jərəgem,
Yđem həjgən jegetkə,
Birə torqan vyləgem,
Aqvuğ toplar birəjem;
...” (M. B. V. s. 75-76)

“Gökte doğup, gökte büyüyen,
Yerde tohumu saçılmamış,
...
Annemden verilmiş,
Dünyadaki yüreğim,
Özümün sevdiği yigide,
Vermiş olduğum hediyem,
Akboz tulparı vereyim;
...”

“Homaj majđan jьjqan, ti,
Aqvuğ atьn saqrqan,
Kyk kyerəp şav kilep,
Jerđə davьl quptarьp,
Tav-taş, qaja aqtarьp,
Bətə jəngə şav halьp,
Jondoğ һьmaq atьlьp,
Kyktən kilep təşkən, ti:
...” (M. B. V. s. 95-96)

“Humay meydanı toplamış, (de),
Akboz atı çağırılmış,
Gök gürleyip, gürültü gelip,
Yerde fırtına koparıp,
Dağ-taş, kayayı fırlatıp,
Bütün canlılara gürültü-korku salıp,
Yıldız gibi atılıp,
Gökten gelip inmiş, (de):
...”

V. Propp, atın gök menşeli yani kanatlı oluşunu şu şekilde izah etmiştir:

“Folklor ve dinsel düşünceler melez formasyonlarla doludur. Ejderha ya da iblis; solucan, kuş ve diğer hayvanların bileşimidir. Marr, atın evcilleştirilmesinden sonra kuşun dinsel rolünün yerini aldığını göstermiştir. Böylece at kanatlanmışır. Böylesi bir bakış uçan gemileri, kanatlanmış savaş arabalarını anlaşılabilir kılar.”⁵⁶

Atın gök ile olan bağlantısı kalıp ifadelerimize de yansımıştır. At için *“şimşek gibi hızlı”* benzetmesinin kullanılması, eski Türk inanışlarından kaynaklanan at-gök ilgisini akla getirir.

Türk mitolojisinde at insanlara Tanrı katından gönderilen bir hediye olarak telakki edilmektedir. Altay Türklerinin inanışlarına göre dünya ve cennet arasındaki yolda atlar yer almaktadır. İnsanlara cennete gidecekleri yolda rehberlik ve yardım edecek varlık attır.⁵⁷ Ural Batır Destanı’nda üç âlemin varlığı göze çarpar. Bunlar yeraltı, yer üstü ve yeryüzü şeklinde sıralanır. Samrav Padişahı ve kızları Humay ile Ayhılıv’ın yaşadıkları mekânın tasvirinden ve bu şahısların niteliklerinden cennet ile ilgili varlıklar oldukları anlaşılır. Dolayısıyla, Akbozat’ın cennete ait bir at olduğunu söylemek gerekir. Eski Türk inanışlarında Tanrı’nın gökyüzünde ikamet ettiğine inanılmıştır. İyi insanların öldükten sonra gökyüzüne, Tanrı katında kendileri için hazırlanan cennete, kötü insanların da yeraltı âlemine gideceğine inanılır. Anlaşılacağı üzere, mitolojik Türk inanışlarında gök ile ilgili olgu ve varlıklar doğrudan Tanrı ile ilişkilendirilmektedir. Dolayısıyla, kutsal kabul edilmektedir.

Destanda Akbozat’ın gökte yaşadığı ve daha evvel yeryüzünde hiç tohumunun saçılmadığından bahsedilmiştir. Akbozat hakkında verilen bu bilgiler onun kutsal ve Tanrı katından gönderilen bir at olmasını izah etmesinin yanı sıra, at cinsinin ilk atası olduğunu da gösterir. Nitekim, Ural Batır, Akbozat’ı elde edene dek aslana binmektedir. Akbozat ile beraber at,

⁵⁶ Vladimir PROPP, **Folklor-Teori ve Tarih**, Çev.: Necdet HASGÜL-Tolga TANYEL, İstanbul, 1998, s. 23.

⁵⁷ Bilge SEYİDOĞLU, “Mitolojik Dönemde At”, a.g.m., s. 54.

binek hayvanı olarak kullanılmaya başlamıştır. Destanın sonunda Akbozat'ın Ural iline birçok at getirdiği ve at cinsinin bu atlardan türediği belirtilir.

Ural Batır Destanı'nda kahraman tipi gibi at tipinin de Tanrı tarafından seçilerek gönderildiği görülür. Destan türünde izlenen kahraman-at bütünlüğünün temeli bu benzer varoluş gerçeğinde saklıdır. Destanda kahramanın atını kaybetmesi yenilginin işaretidir. At, kahramanın organik bir parçası gibidir. Hun Türklerinin ölen kişiyi atıyla birlikte gömmeleri bu organik bağın kanıtıdır.

Akbozat, kutsal bir at olması hasebiyle olağanüstü yeteneklere sahiptir. Humay'ın ağzından Akbozat'ın yetenekleri destanda aşağıdaki dizelerle ifade edilmiştir:

“Homaj:

Utqa teşhə janmattaj,
 Ўвқа teşhə batmattaj,
 Јел дə қыыр jetməttəј,
 Tavđan-taştan ərəkəmməttəј,
 Іr jegettən ытənde,
 Yđenə tiñ kыrməttəј,
 Tiphe tav-taş sorqotop,
 Sapha dengenđ jarьđaj,
 Авьльqta, тарьqta
 Hiñə juldaş ылььđaj,
 Kyktə тьыр, kyktə ьткən,
 Јerđə toqom јəjməgən,
 Əzrəkəneñ dejeve,
 Meñ јь қыыр totmaqan,
 Əzəjemdən birelgən,
 Donjalaqь jərəgem,

“Humay:

Ateşe düşse yanmayacak,
 Suyu düşse batmayacak,
 Yelin dahi kovalayıp yetişemeyeceği,
 Dağdan taştan korkmayan,
 Er-yiğitten başkasını
 Kendine denk görmeyen,
 Tepse dağ-taş sarsılıp,
 Çapsa (koşsa) deniz parçalanır,
 Zorlukta, darlıkta,
 Sana yoldaş olacak,
 Gökte doğup, gökte büyüyen,
 Yerde tohumu saçılmamış,
 Ezreke'nin devi,
 Bin yıl kovalayıp tutamamış,
 Annemden verilmiş,
 Dünyadaki yüreğim,

Ydem həjgən jegetkə,
 Birə torqan byləgem,
 Aqbuğ toplar birəjem;
 ...” (M. B. V. s. 75-76)

Özümün sevdiği yiğide,
 Vermiş olduğum hediyem,
 Akboz tulparı vereyim;
 ...”

Akbozat, tam manasıyla bir savaş atıdır. Hatta, tek başına bir ordu gibidir. Türk destan kahramanlarının sahibi oldukları atların en bariz niteliklerinden biri savaşçı ve tıpkı kahraman gibi alplik vasfı göstermeleridir. At, destan kahramanının yanındaki en önemli silah arkadaşıdır:

*“Türk halklarının destanlarında atlar doğdukları andan itibaren farklı özelliklere sahiptir. Bu atların kuyruk ve yelelerinde kılıç veya hançer vardır. Tırnakları demirdendir.”*⁵⁸

“Higeğ kyđđən tēđ genə
 Qajnap sьqqan tojaqtь
 Baťьp tora veđ genə
 Qamьş qolaq, vaqьr kyđ
 Bəvəge lə aq qьna
 Mondahь vejek, tar vəjər
 Surtan tēnde nьq qьna
 Qarsьqa moron, kin tanav
 Quş ađьvđь, hoťa teş,
 Osto ejək, as janaq,
 Quş urajđь, şu qьna
 Şu buğ attь birejem,
 ...” (M. B. V. s. 5-6)

“Sekiz gözden düz gene
 Kaynayıp (oynayıp) çıkan toynağı
 Basıp durur balta ağzı gibi
 Kamışkulak, bakır göz
 Gözbebeği de ak gene
 Boynu yüksek, dar böğür,
 Turna tenli, sert (sıkı) gene
 Şahin burun, geniş delikli
 Çift azılı, keskin dişli
 Sivri çene, ince yanak
 Çift yelelidir, işte böyledir
 İşte o boz atı vereyim
 ...”

Anlaşılabacağı üzere, Akbozat'ın toynakları balta ağzı gibidir. Ağzındaki azı dişleri de oldukça keskindir. Bu nitelikler Akbozat'ın bir savaş atı

⁵⁸ Ali Abbas ÇINAR, **Kazak ve Türkiye Türklerinde At Kültürü ve Atın Rolü**, Doktora Tezi, Ankara, 1996, s. 64.

olduğunun işaretidir. Akbozat'a sahip olan kişinin girdiği savaştan zaferle çıkmaması mümkün değildir. Ural Batır Destanı'nda Kehkehe, Akbozat'a sahip olmanın ne demek olduğunu şu sözlerle ifade eder.

“Ақбуғ атты алырға
Аһа ејә вулырға,
Јә вумаһа и атты,
Вь donjanan јујарға,
Јете дејев јевәрдејем;
Кыктә торқан буғ аттыһ,
Уғыһ удеј кыргәдејем;
Алар вағыр ваттырды
Тота алмағас јақшылар,
Јандарғына сақырды.
Ат алырға килмәне,
...” (M. B. V. s. 60-61)

“Akbozat'ı almaya,
Ona eyer vurmaya,
Ya olmazsa o atı,
Bu dünyadan yok etmeye,
Yedi dev göndermiştim;
Gökte yaşayan Boz atın,
Yerini kendim gösterdim,
Onlar gidip çıktı,
Tutamayınca iyice,
Yanlarına çağırdı,
At onların alması için gelmedi,
...”

Akbozat, çok güçlü bir attır. Kahramanın dağı taşı delen kuvveti ile Akbozat'ın kuvveti neredeyse eşdeğerdedir.

Şavlar volot qalyqqanda,
Qojon, davyı sьqqan da,
Kykte qoş ta osalyr,
Qamqaq osha jar tatyr,
Uça jeldән вата алыр.
Min sapqanda јel quvar,
Taşta јatyr tyđәlmәt,

Ньв tulqьныг, qajnaşыр,
Ньвда валық јөдәlmәt.
Qaf tavyна tiphәм min,

Gürleyip bulut kalkanda,
Kasırğa-fırtına çıktıığında,
Gökte kuş da uçabilir,
Gayretli uça kenar bulup,
Esen yelden korunur.
Ben çaptığımda yel kopar,
Taş da yatıp (dümdüz olup)
dayanamaz,
Su dalgalanır, kaynaşır,
Suda balık yüzemez,
Kaf dağına tepsem ben,

On-talqandaj ɣvalɣ,
Tirə jaqta jən vuha,
Bere qalmaq qɣjalɣ.
..." (M. B. V. s. 96-97)

Dövülmüş un gibi ufalanır,
Yakın civarda can olsa,
Biri kalmaz kırılır (yok olur)
..."

Ural Batır Destanı'nda Zerkum'un eline düşen Humay'ı, Akbozat kurtarır.

"Aq vuɗ darjaqa sumqan,
Darja gərlep qajnaqan,
Homajɗɣñ da juqlɣɣñ
Barɣɣ la añaqan.
Aq vuɗ darjaɣ ɣvɣqas,
Zərquɣqa jul vumaqas,
Homajɗ u jevərgən,
..." (M. B. v. s. 102-104)

"Akbozat deryaya dalmış,
Derya gürleyip kaynamış,
Humay'ın da yokluğunu,
Hepsi de anlamış.
Ak boz deryayı kapatınca,
Zerkum yol bulamamış,
Humay'ı o bırakmış,
..."

Akbozat Destanı'nda Ayhılıv, Akbozat'ı "savaşa çıkan batır gibi" diyerek tarif eder.

"Javqa sapqan vatırɗaj
Altın-kəməş ejərɗe
Bolqar tartqɣ, ajɣɣɣ,

Tuqɣmdarɣ enjele,
Tivəngəhe səmsəle,
..." (M. B. V. s. 47-48)

"Savaşa çıkan batır gibi
Altın-gümüş eyerli
Yumuşak kızıl hayvan derisi sarılmış
kemerli
(Eyer üstündeki) dokuması incili
Mahmuzları oymalı
..."

Akbozat Destanı'nda, destanın kahramanı ilin yedi batırının tutsak edildiği ülkeye savaş açtığı anda, Akbozat bir orduyu tek başına hezimete uğratar.

“Haqsylar man huqşy baştaqan. Ulardı qırıp harajqa jaqındaşqas, batşa qasır, ildən qəskər jıjır, huqşyır qaraha la, buldıra almaqan. Batşa qəskərđere Aqvud attın jelenən jyqylqandar...” (M. B. V. s. 65)

“Muhafızlar ile savaş başlamış. Onları kırıp saraya yaklaşıncı, padişah kaçır, ilin askerini yığır savaşıma çalışmışsa da, olmamış. Padişah askerleri Akbozat’ın rüzgârından yıkılmışlar...”

Yukarıdaki dizelerde ifade edilenler, Akbozat’ın bir savaş atı olduğunu açıkça ortaya koyar. Ural Batır’ın ünlü kılıcı “polat kılıç” da aslında Akbozat’a aittir. Akbozat, kılıcı kendisine sahip olma hüneri gösteren yiğide hediye etmek üzere taşımaktadır.

“Ejəremdeñ qaşında,
Bulat almas qylysm,
Kyp jyl anı huqarqan
Yđ janında qojaşym;
Bətə donja ererlek
Utqa halhañ ereməť,
Donjalaqь ver nigə,
Jəđə tiep tuvarylmat;
...” (M. B. V. s. 96-97)

“Eyerimin kaşında,
Polat elmas kılıcım,
Çok yıl onu sulamış,
Kendi yanında güneşim,
Bütün dünya yeri,
Ateşe salsan erimez,
Dünyadaki bir ne için,
Yüzü değıp körletmez,
...”

Akbozat, adından da anlaşılacağı üzere beyaz yani kır bir attır. Türk destanlarında yer alan kahramanların atları genellikle açık renkli hatta beyazdır. Manas Destanı’nda Manas’ın atı beyaz olduğu için adı Akkula’dır. Dede Korkut’ta, Bamsı Beyrek’in savaşa giderken kuyruğunun kesilmesini buyurduğu atı, ak boz renklidir. Köroğlu’nun atı rengiyle paralel olarak Kırat adını alır. Beyaz renkli at seçimini Eski Türk inanışlarına kadar götürmek gerekir. Eski Türk inanışlarına göre, gökte ikamet ettiği düşünülen Gök Tanrı’dan bir şeyler dilenirken aracı konumunda olan kamların Tanrı katına beyaz bir at ile seyahat ettikleri izlenir. Yeraltı âleminin efendisi Erlik’in ele

geçirdiğine inanılan ruhları kurtarmak üzere yapılan seyahatlerde kamlar beyaz yerine siyah bir atı tercih eder. Mesela, Altay şamanları arasında kadın şamanlar daima “kara” olarak tasvir edilir. Çünkü, hiçbir kadın şaman Gök Yolculuğu’na çıkamaz. Dolayısıyla, şaman törenlerinde görülen atların renk ayrımının daha sonra destanlara sirayet ettiği anlaşılmaktadır.

“Jalь appaq jевәktәj,
Tәtә talqыr vuğ qыna

...

Şu buğ attы birejem,
...” (M. B. V. s. 5-6)

“Yelesi ap-ak ipek gibi,
Rengi al-kır boz gene

...

İşte o boz atı vereyim.
...”

Akbozat Destanı’nda Nerkes, Akbozat’ın rengini al ile boz arasında, beyaza yakın tarif eder. Bu tasvirden atın renginin beyaz ağırlıklı olmakla birlikte tamamen beyaz olmadığı anlaşılır. Dolayısıyla o, boz bir attır. Akbozat’ın boz bir at olması gayet tabii onun gök menşeli olması ile ilgilidir.

Akbozat’ın tek işlevi kahramana savaşta yardım etmek değildir. O, aynı zamanda kahramanın akıl hocasıdır. Özellikle, Akbozat Destanı’nda merkezî kahraman konumundaki Hevben’e kahramanda olması gereken nitelikleri anlatarak nerdeyse bir eğitmen görevi üstlenmiştir.

“Minә menәр ir vuhan
Qujыbqa jel tulmaһьn
Qajда varһan jalqыđ vul,
Авьдып асьq vumaһьn:
Bөгөн һөjgөн jөrenden
Kynele ver tip uјđama:
Kynele kithә jat vulьr.
Tirә jaqыn ut vulьr,
...” (M. B. V. s. 35)

“Bana biner at olsun
Koynuna yel dolmasın
Nereye varsan, yalnız ol
Ağzın açık olmasın
Bugün sevdiğin yârinin
Gönlü bir deyip düşünme
Gönlü gitse yâd olur
Yanın yören ateş olur,
...”

Akbozat Destanı'nda Mesim Han'ın kızı Ayhılıv, Hevben'in Akbozat'tan akıl aldığını söyler.

“Kənəş birəp jegetkə,
Tap ədəmdəy hyđ həjdəy
...” (M. B. V. s. 47-48)

“Keneş (akıl) verip yiğide
Sanki adam gibi söz söylemekte
...”

Hevben'in Akbozat'ın çizdiği savaş stratejisine göre hareket ettiği görülür. Kahramanın mücadele stratejisi, Akbozat tarafından planlanır.

“Aqvud at: ‘Ana хандын қыды хақсыларь ман кыл өттөнə сыққан икən, hinen kigənde işetkəs, qastь. Min kyldə aşanan aşа savьp сыqarmьn, hin almas qьls man jarьp heltəp, hьvды jarьp uđarhьn. Beđden ytkən ver jerđən kyldə bylgełəgən ytkəvel varьqqa kiler. Batşanьn kyle vaqlanьp, şunan tyđmej batşanьn qьды сыqar. Unan nemə teləjhən, u var teləgənde birer. Tik, qara ньq utьr’, tigən ti. Həvben Aqvud at əjtkənsə eştəgən, kыл vaqlanьp bylgełəngəs, Nərkəs tyđməgən kyldən сыққан...’ (M. B. V. s. 50-51)

“Akbozat: işte hanın kızı koruyucuları ile göl üstüne çıkmış, senin geldiğini işitince kaçtı. Ben gölden baştan başa çapıp çıkarım, sen elmas kılıç ile yarıp (kılıç)sallayıp suyu yarıp geçersin. Bizim geçtiğimiz bir yerden göl bölünüp geçit ortaya çıkar. Padişahın gölü parçalanır, buna dayanamayıp padişahın kızı çıkar. Ondan ne dilersen o her dileğini verir. Sadece gözle (bak) ve sağlam (kendinden emin) otur, demiş, (de). Hevben Akbozat'ın söylediği gibi yapmış, göl parçalanıp bölünmüş, Nerkes dayanamayıp gölden çıkmış...”

Özellikle Akbozat Destanı'nda at tipi özellikleri itibariyle neredeyse destanın merkezî kahramanını gölgede bırakır. Destan boyunca kahramanın hâl ve hareketlerinin belirleyicisi Akbozat'tır. Kahramanın mücadele ettiği sahnelerin hepsinde Akbozat, Hevben'den daha iyi performans gösterir.

Destanın önemli bir bölümü Akbozat'ın tasvirleri ile doludur. Eyerinin en ince ayrıntısından kuyruğunun ucuna kadar Akbozat'a ait her şey olağanüstüdür ve ona özeldir. O, her özelliği ile yeryüzüne ait sıradan bir at olmadığını kanıtlamaktadır.

“Aq vatşa tigən atamdın
 Həjər mengən at̄ var
 Bətə ɣıq̄ qoto u
 Ut juqta u ut birer
 H̄v juqta u h̄v birer
 Oshoğ, q̄rh̄đ dingedđən
 Osop s̄q̄r qoş bul̄r
 Jal̄ appaq jevəktəj,
 Tətə talq̄r buğ q̄na
 Higeğ kyđđən təđ genə
 Qajnap s̄qqan tojaqt̄
 Bat̄r tora veğ genə
 Qam̄ş qolaq, vaq̄r kyđ
 Bəvəge lə aq q̄na
 Mondah̄ vejek, tar vəjər
 Surtan tənde n̄q q̄na
 Qars̄qa moron, kin tanav
 Quş ađ̄vđ̄, hoťa teş,
 Osto ejək, as janaq,
 Quş urajđ̄, şu q̄na
 Şu buğ att̄ birejem,
 ...” (M. B. V. s. 5-6)

“Ak padişah babamın
 Sevip bindiği atı var
 Bütün yilkının kutlusu o,
 Ateş yokluğunda o ateş verir,
 Su yokluğunda o su verir
 Uçsuz kıyısız (bucaksız) denizden
 Uçup çıkıp kuş olur,
 Yelesi ap-ak ipek gibi,
 Rengi al-kır boz gene
 Sekiz gözden düz gene
 Kaynayıp (oynayıp) çıkan toynağı
 Basıp durur balta ağzı gibi
 Kamışkulak, bakır göz
 Gözbebeği de ak gene
 Boynu yüksek, dar böğür,
 Turna tenli, sert (sıkı) gene
 Şahin burun, geniş delikli
 Çift azılı, keskin dişli
 Sivri çene, ince yanak
 Çift yelelidir, işte böyledir
 İşte o boz atı vereyim
 ...”

Akbozat'ın üzerindeki teçhizat ona hastır. Öyle ki, bu teçhizattan bir kısmı Akbozat'a çıkarılmamak üzere takılmıştır.

“Altındaqan ejərden
 Qaşında qamsъ elengən
 Bolqar kyndən maturdap
 Başna jygən kejelgən
 Qumъ ajьbъ varbъ
 Bergə quşьp tegelgən
 Məngə unan almatqa
 Berketelep qujьlqan,
 ...” (M. B. V. s. 7-8)

“Altından eyerinin
 Kaşına kamçı ilişmiş (asılmış)
 Yumuşak kızıl hayvan derisinden süslenip
 Başına dizgin giydirilmiştir.
 Koşumları, koşumları bağlayan demirleri hepsi
 Birlikte koşulup dikilmiştir
 Ömür boyu ondan alınmamak üzere
 (Sıkı sıkı) Tutuşturulup (berkitilip) konulmuştur
 ...”

At tipi bütün Türk destanlarında işlevleri bakımından kahramandan sonra gelen en önemli tiptir. Hatta, birçok destanda at tipinin kahraman tipi ile benzer özelliklere sahip olup, çoğu zaman en az kahraman kadar alplik gösterdiğine şahit olunur. Başkurt destanlarında at tipinin üstün özellikleri zirveye ulaşır. Akbozat Destanı başta olmak üzere birçok Başkurt Destanı'nda at tipinin sergilediği performansın kahramandan çok daha öne çıktığı görülür. Tezde incelenen Akbozat ve Zayatülek ile Mayanhılıv destanlarında yer alan at tipi kahramanın çıktığı maceranın her aşamasında akıllı, gücü ve tecrübesi ile kahramanın niteliklerini gölgede bırakır.

Herkes bu kadar olağanüstü atlara sahip olamaz. At tipi, başlı başına bir değerdir. Bu değere ancak hak edebilen kişiler nail olabilir. Akbozat gibi atlar, kendilerine sahip olacak kişileri kendileri seçer. Yani, Akbozat gibi olağanüstü atların birine biat edebilmesi için, kişinin at tarafından ortaya koyulan şartları yerine getirmesi gerekir. Bazı destanlarda kahramanın evlenirken müstakbel eşinin ya da kayınpederinin arzularını yerine getirmesi motifinde olduğu gibi, at tipi de kendisine sahip olacak kişiden taleplerini yerine getirmesini bekler. Bu talepler at tipinin ihtiyaçlarını gidermekten ziyade kahramanın yiğitliğini ölçmeye yöneliktir. Özetle, kahraman atı değil, at kahramanı seçer. Ural Batır Destanı'nda Akbozat yeryüzünde kendisine sahip olabilecek kadar nitelikli bir insanın var olmadığını belirtir. Humay'ın kendisine eş olarak seçtiği hiçbir yiğit Akbozat'ın onayını alamamıştır. Humay bunun

üzerine Ural ve Şülgen'i Akbozat'ın huzuruna çıkarır ve hangisinin yiğit olduğunu belirlemesini ister. At, kahramanı birebir mücadele ederek sınıyabileceği gibi ondan zor bir işi yerine getirmesini de isteyebilir. Ural Batır Destanı'nda Akbozat'ın Ural'dan yerine getirmesini istediği görev kimsenin üstesinden gelebileceği bir iş değildir.

“Ақбуғ ат:

Matur miñə dan bumat,
 Öttəmdə jөрer ir bumat,
 Şavlap volot qalьqqanda,
 Qojon, davьl sьqqan da,
 Kyktə qoş ta osalьr,
 Qamqaq osha jar tatьp,
 Uça jeldən vata alьr.
 Min sapqanda jel quvar,
 Taşta jatьp tyđəlmət,
 Ньн tulqьnьr, qajnaşьp,
 Ньвда valьq jəđəlmət.
 Qaf tavьна tiphəm min,
 On-talqandaj Ъvalьr,
 Tirə jaqta jən vuha,
 Bere qalmaj qьjralьr.
 Ejəremdeñ qaşьnda,
 Bulat almas qьlьsьm,
 Куп жыл ань huqarqan
 Yđ janьnda qojaşьm;
 Bətə donja ererlek
 Utqa halhañ eremət,
 Donjalaqь ver nigə,
 Jəđə tiep tuvarьlmat;
 Jetmeş vatman avьrlьq

“Akbozat:

‘Güzel bana nam olmaz,
 Üstümde gezer er olmaz,
 Gürleyip bulut kalkanda,
 Kasırga-fırtına çıktığında,
 Gökte kuş da uçabilir,
 Gayretli uça kenar bulup,
 Geçip yelden korunabilir,
 Ben çaptığımda yel kopar,
 Taş da yatıp (dümdüz olup) dayanamaz,
 Su dalgalanır, kaynaşır,
 Suda balık yüzemez,
 Kaf dağına tepsem ben,
 Dövülmüş un gibi ufalanır,
 Yakın civarda can olsa,
 Biri kalmaz kırılır (yok olur)
 Eyerimin kaşında,
 Polat elmas kılıcım,
 Çok yıl onu sulamış,
 Kendi yanında güneşim,
 Bütün dünyanın eriyeyeceği,
 Ateşe salsan erimez,
 Dünyadaki bir nice ele,
 Yüzü değip körletmez,
 Yetmiş batman ağırlığı,

Kytərep kykkə səjməgən,
 Əs varmaqъ osonda
 Təşərməjse totmaqan,
 Keşe vatır ir vumat,
 Ань heltəp savalmat;
 Şundaj vatır vulmaha,
 Miñə juldaş bulalmat;
 Min sapqanda ul vatır
 Mində utırb tyđə almat;
 Batır vulam tigən ir,
 Mine alam tigən ir,
 Kəsən şulaj hanahьn,
 Anan mine menərgə
 Бағнат itep ujlahьn'.
 ...” (M. B. V. s. 96-97)

Kaldırıp göğə savurmamış,
 Üç parmağı ucunda
 Düşürmeyip tutmamış,
 Kişi batır er olmaz,
 Onu sallayıp kesemez,
 Böyle batır olmayınca,
 Bana yoldaş olamaz,
 Ben çaptığımda o yiğit,
 Bende oturup dayanamaz,
 Batır olayım diyen er,
 Beni alayım diyen er,
 Gücünü böyle sınasın,
 Ondan sonra beni binmeye,
 Cesaret edip düşünsün.'
 ...”

Akbozat'ın boyun eğeceği yiğit sıradan bir yiğit olamaz. Akbozat seçilmiş ve olağanüstü bir attır. Tıpkı kahraman gibi o da belirli bir misyonu gerçekleştirmek için yaratılmıştır. Başka bir deyişle, kahramana Tanrı katından gönderilmiş bir hediyedir. Dolayısıyla, gerçek sahibini tanımak için kendisine sahip olmak isteyen yiğitleri sınamadan geçirir. Şülgen, bütün uğraşlarına rağmen, Akbozat'ın şartlarını yerine getiremez. Çünkü, Şülgen'de kahramanlık erdemi yoktur.

Ural Batır Destanı'nda Akbozat'ın elde edilmesi iki bakımdan önemlidir. Ural Batır, Akbozat'ı elde etmekle hem kahramanlığını ispatlamış, hem de Humay ile evlenmeye hak kazanmıştır. Humay ile evlenmek için Akbozat'ın onayını almak gerekmektedir. Akbozat'ın öne sürdüğü şartları yerine getirebilecek nitelikteki kişi, kahramanlık erdemine sahip olduğunu kanıtlar. Humay ile evlenebilmek için gereken şartlar da böylece yerine getirilmiş olur. Aşağıdaki dizelerde Humay ile birçok yiğidin evlenmek istediği fakat Akbozat'ın hiçbirine onay vermediği anlaşılır.

“Homaj majđan jıjqan, ti,
 Aqvuğ atın saqırqan,
 Kyk kyerəp şav kiler,
 Jerđə davı quptarır,
 Tav-taş, qaja aqtarır,
 Bətə jəngə şav halır,
 Jondoğ hımaq atılır,
 Kyktən kiler təşkən, ti:
 Homaj hılvn aldına,
 Kiler vaşın ejgən ti;
 Homaj hırvır vaşınañ
 Oşo hyđen əjtkən, ti:
 Kyktə torđoñ jondoğdaj,
 Batır kətər zarırqır,
 Keşe qan vumaqan
 Batırđarđ ırqır:
 Min hajlaqan batırđıñ,
 Beren hanqa almanıñ,
 Yđeñ hajlar batırıñ,
 Miñə tavır virməneñ.
 Mına kilde batırđar,
 Hine kətər jatıtdar,
 Batırırqın hajlarım,
 Maturırqın hajlarım,
 Behren uđeñ alahıñ,
 Yđeñe juldaş qılahıñ,
 Hiñə iptəş ir bulır,
 Miñə həjgən jər bulır.
 ...” (M. B. V. s. 95-96)

“Humay meydanı toplamış, (de),
 Akboz atı çağırmış,
 Gök gürleyip, gürültü gelip,
 Yerde fırtına koparır,
 Dağ-taş, kayayı fırlatır,
 Bütün canlılara gürültü (korku) salıp,
 Yıldız gibi atılıp,
 Gökten gelip inmiş, (de):
 Humay güzelin önüne,
 Gelip başını eğmiş (de),
 Humay başını okşayıp,
 Şu sözünü demiş, (de),
 ‘Gökte duran yıldız gibi,
 Batır bekleyip sıkılıp,
 İnsan kanı olmamış,
 Batırları fırlatıp,
 Benim seçtiğim batırın,
 Birisini hesaba almadın,
 Kendin seçip batırını,
 Bana bulup vermedin.
 İşte geldi batırlar,
 Seni bekleyip duruyorlar,
 Batırlığını seçip mi?
 Güzelliğini seçip mi?
 Birini kendin alasin,
 Kendine yoldaş edesin,
 Sana arkadaş er olur,
 Bana sevmiş olduğum yar olur.
 ...”

Akbozat, şartları yerine getiren Ural Batır'a hayran kalır. O zamana kadar kimsenin hükmüne girmeyen Akbozat, Ural Batır'ın gücü-kuvveti karşısında kahramanın iradesine boyun eğər.

“Buđ at kilep şunan huñ
Uralqa baş ejgən, ti,
‘Min hineke batır’, tip,
Buğ at wujın birgən, ti.
...” (M. B. V. s. 98-99)

“Bozat gelip ondan sonra,
Ural'a baş eğmiş, (de),
‘Ben seninim batır’, diye,
Boz at boyun vermiş, (de).
...”

Akbozat Destanı'nın kahramanı Hevben de, Akbozat'ı elde ederken bir tür sınamadan geçer. Hevben, Ural Batır kadar güç işler başarmak zorunda kalmaz. Ancak, her iki destanda da atın kazanılması için kahramanın cesaret ve yiğitliğini ispat etmesi gerekir.

“Atav totop ejrətkən
Ural batır Həvben, min
Batır həjmət at hujır,
İten jəygən batır min.
Hağaq təjmət Nərkəstə
Atır alqan Həvben min
Ural tigən ilemdə
Javdan haqtar batırmyñ.
Tigəs, Aqbuğ at ajtanqan, ti.
...” (M.B.V. s. 25)

“Asi atları tutup eğiten
Ural'ın batırı Hevben'im ben,
Batır sevmez at kesip
Etini yiyen batırım ben
Ok değmez Nerkes'e
Ok atıp yakalayan Hevben'im ben
Ural denen ilimi,
Düşmandan saklayan (koruyan) batırım.
Deyince, Akbozat sakinleşmiş, (de).
...”

Akbozat, kimsenin yanına yaklaşmaya cesaret edemediği bir attır. Daha evvel de değinildiği üzere, Akbozat bir savaş atıdır. Hevben'in korkusuzca Akbozat'a yaklaşması ve söyledikleri Akbozat'ı tatmin eder. Bunun üzerine, Akbozat Hevben'e biat eder.

“Jeget jerden ватыр,	“Yiğit yerin batırı
Həvənə ватыр hin bulhan	Hevben batır sen olsan
Jomoro tojaq жылкы la	Yumru toynaklı yıldıda
At tolparь min bulam	At tulparı ben olayım
Jalьm higə kəs birer	Yelem sana güç verir
Qылы tothan qulьnda	Kolunda kılıç tutsan.
Qojroq qылы көјдөрһән,	Kuyruk kılımı yakarsan
Janьqa savьp kilermen,	Yanına koşup gelirim
At vulyrмын javьnda.	At olurun savaşında;

tiğən də, Həvəndə yđ vатырындаj kyrəp, Həvəndən aldьnda qolaqtarьn qajсылаp irkəлəp torqan, ti...” (M.B.V. s. 26)

demiş de Hevben’i öz batırı gibi görüp, Hevben’in önünde kulaklarını (makas gibi) oynatıp, cilvelenip durmuş (de)...”

Akbozat aynı zamanda bir su yılıksıdır. Başkurt destanlarında yer alan bütün atlar “tulpar” sıfatı ile anılmaktadır. Su atlarına “düldül” ya da “tulpar” dendiğine Başkurt destanlarının yanı sıra diğer Türk halklarının destanlarında da şahit olunur. Özbek destanlarından Gündüz ile Yıldız Destanı’nda geçen *“Gölden Köroğlu’nun dişi atına koşan at, bir düldül idi. Bu düldülden bu tay olmuştu.”* cümlesinde “düldül” olarak tasvir edilen at bir su atıdır.⁵⁹ Hadi Zarifov, sudan çıkan at motifinin kaynağını eski Türk mit ve efsanelerine dayandırır. *“At hakkındaki mite göre bütün tulparların atası, su mabudu ile yakın münasebette olan ilahî güçlerden olup iyilik ve güzelliği korumakta, kötülük ve acımasızlıklara karşı mücadelede yardım etmekteydi.”*⁶⁰ Türk destanlarında yer alan at tipinin su ile olan ilgisi gayet doğal olarak yaşanan coğrafya ile de ilgilidir. Yaşanılan sahada mevcut bulunan tabiat unsurları ile ilgili inanışlar halkın sosyal hayatında at gibi önem arz eden unsurlarla

⁵⁹ Abdullah Murat TİLAV, “Sudan Çıkan At”, Akt. Selami FEDÂKÂR, **Milli Folklor**, Yaz, 2007, s.

60.

⁶⁰ A.g.m., s. 61.

ilişkilendirilmiştir. Başkurtların yaşadıkları coğrafi alan içinde bulunan göl ve su kültürüne bağlı olarak atlar bu iki kült ile ilişkilendirilmiştir. Türk destanlarında sudan çıkan at motifinin yaygın olarak Amuderya bölgesindeki Türk halklarının destanlarında tespit edilmesinin nedeni budur.

Akbozat uzun bir süre, Hevben onu yeryüzüne çıkarana kadar, Şülgen Gölü'nde yaşamıştır.

“Oshoğ, qırhыđ dingedđen
Osop сыqыг qoş bulыг,
...” (M.B. V. s. 5-6)

“Uçsuz kıyısız (bucaksız) denizden
Uçup çıkıp kuş olur,
...”

“Kyl şavđatыp, kyl jarыp,
Yerđe davыl quptaыp
Aqvuğ сыqар, mal qoto,
...” (M.B.V. s. 7-8)

“Gölü gürletip, gölü yarıp
Yeryüzünde fırtına koparıp
Akboz çıkar-malların kutlusu,
...”

“Qaraha ni kyđe mæn kurhen: jer qaptaqan mal сыqqan. Ə tege Aqvuđ attыn kылdæn saq мујънъ qына сыqыp kilgæn mæle ikæn. Hævænden artына qaraqanыn kyrgæs tæ, aqvuğ at kылgæ kire sumqan, ti. Aqvuđ attыn kылgæ kire sumqanыn kyrgæs, вьна tege maldar, verehen verehe taparđaj bulыp, ørkøşøp aqvuğ at artыnan vere qalmaj sumыşыp vøtkæn dæ qujqandar, ti...” (A.B.D.M.B.N. s. 10)

“Baksa, gözü ile ne görse: yeri kaplayan mal çıkmış. Tam o vakit Akbozat'ın gölden boynuna kadar çıkıp geldiği anmış. Hevben'in ardına baktığını görmüş de, Akbozat göle geri dalmış (de). Akbozat'ın geri daldığını gören öteki mallar, bir birini ezercesine (ezer gibi), ürküp Akbozat'ın ardından biri kalmadan dalıp hepsi de kaybolmuşlar (de).”

Yukarıda Akbozat Destanı'ndan verilen örnekler Akbozat'ın bir su yolkısı olduğunu gösterir. Ural Batır Destanı'nda da Humay'ı su altına inerek Zerkum'un elinden kurtaran da Akbozat'tır.

“Aq vuğ darjaqa sumqan,
Darja g rl p qajnaqan,
Homajdıñ da juqlıq n
Bar h  la a laqan.
Aq vuğ darjan  v vqas,
Z rqumqa jul vumaqas,
Homajdı u j v rg n,
...” (M.B.V. s. 102-104)

“Akbozat deryaya dalmış,
Derya gürleyip kaynamış,
Humay'ın da yokluğunu,
Hepsi de anlamış.
Ak boz deryayı kapatınca,
Zerkum yol bulamamış,
Humay'ı o bırakmış,
...”

Başkurt destanlarında rastlanan at tipinin en belirgin özelliği hem su hem gök menşeli atlar olmasıdır. Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nda kahramanın atının adı Gök Tulpar'dır. Bu destanda at tipine verilen adın, Başkurt destanlarında yer alan at tipinin bahsi geçen iki belirgin özelliği yansıttığı görülmektedir. Kuzıykürpes'in atının adının Gök Tulpar olması, onun hem gök menşeli hem de bir su yolkısı olduğunu gösterir.

Gök Tulpar da Akbozat gibi, kahramanın en önemli yardımcısıdır. Kahramanı seyahati boyunca muhtemel tehlike ve tuzaklardan korur. Kuzıykürpes'i korumak için kendi sağlığını tehlikeye atmaktan  ekinmez. Destanda Gök Tulpar, geçmiş ile gelecek arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Mitik dönem inanışlarının hükmünü yitirmeye ba ladığı dönemde Gök Tulpar, geçmişin sihirli dünyasını kahramanın zamanına taşıyan unsurdur. Böylece, Kuzıykürpes'in önündeki engelleri kolaylıkla a ması sağlanır.

Gök Tulpar, kahramana babasından yadig ardır. Ancak, yine de Kuzıykürpes'in Gök Tulpar'a sahip olabilmesi için yiğitliğini ispatlaması gerekir. Asil bir soydan gelmek kahraman olmak için yeterli değildir. Gök

Tulpar, Kuzıykürpes'in yiğitliğini sınamak için kahramanla birebir mücadeleye girir. Mücadele motifi, hem Kuzıykürpes'in yiğitliğini hem de Gök Tulpar'ın alplik özelliğini yansıtmaları bakımından anlamlıdır. Gök Tulpar, bir insanla vuruşmayı göze alabilecek kadar cesur ve savaş tekniklerine vakıf bir attır.

“Кузейкүрпәс Кук Толпарзы тоторға атаһынан калған йылкы өйөргәре йөрөгән йылға буйына китте, ти. Төш вакыты етерзән алда, кулына корок тотоп, малдар һыулауға төшә торған йоморо юл буйына йәшенеп ятты, ти. Бына бер вакыт өйөр-өйөр йылкы йоморо юл буйлап һыулауға төшә башланы, ти. Беренсе өйөр, икенсе өйөр үттә, ти. Өсөнсө өйөргә алдында Кук Толпар килә ине, ти. Әммә ул, Кузейкүрпәс яткан ергә етер-етмәстән, ялын, койроғон текә сәнсеп, уйнаклап, коршолдап кире китте лә барзы, ти. Бер аzzан һуң боролоп килде, ти, был толпар. Был юлы ла, Кузейкүрпәс тәңгәленә етер-етмәстән коршолдап кире китте, ти. Өсөнсө тапкыр килеүендә сабып үтеп китмәксә булғайны, Кузейкүрпәс корок менән муйынынан эләктереп тә алды, ти. Кук Толпар Кузейкүрпәсте өс тапкыр ергә алып һукты, әммә уны бер нәмә эшләтә алманы, ти.

Шунан Кук Толпар телгә килеп: ‘Хәзер инде мин һинеке, ни кушһаң, шуны үтәйем’ тип әйтте, ти...” (Konşak V. s. 127)

“Kuzıykürpes, Gök Tulpar'ı yakalamak için babasından kalan yıldı sürüsünün gittiği ırmak boyuna gitti, de. Öğlen vakti yaklaşımaya başladığında, eline kement alıp mallar suya inmeye başladığında yumru (engebeli) yol boyuna saklanıp yattı, de. Bir zaman sonra sürü sürü yıldı yumru yolu geçip su içmek için inmeye başladı, de. Birinci sürü geçti, ikinci sürü geçti, de. Üçüncü sürünün önünde Gök Tulpar gelmiş, de. Ama o, Kuzıykürpes'in yattığı yere varmadan yelesini, kuyruğunu dikip, oynayıp, burnundan soluyup geri gitti, de. Biraz geçtikten sonra burulup geldi, de, bu tulpar. Bu sefer de, Kuzıykürpes'in olduğu yere varır varmaz burnundan sesler çıkararak geri gitti, de. Üçüncü kez geldiğinde çapıp geçip gidecek

olduğu sırada, Kuzıykürpes kement ile boynundan yakalayıp da aldı, de. Gök Tulpar Kuzıykürpes'i üç kere göğə, üç kere yere alıp vurdu, ama ona hiçbir şey yapamadı (olmadı), de.

Bundan sonra, Gök Tulpar dile gelip: 'Şimdi işte ben seninim, ne emredersen, onu yerine getireyim', diye söyledi, de..."

Gök Tulpar, Kuzıykürpes'in yiğitliğine kani olduktan sonra kahramana boyun eğer. Gök Tulpar'ın Kuzıykürpes gibi bir batırı üç kez göğə atıp tutması onun alpliğini gözler önüne serer. Zira Kuzıykürpes, kimsenin gücüyle boy ölçüşmeyi göze alamadığı bir yiğittir. Gök Tulpar'ın Kuzıykürpes'i sınıdığı gibi kahraman da Gök Tulpar'ı sınamaktadır. Kuzıykürpes gibi bir yiğide at olarak hizmet etmek her atın altından kalkabileceği bir iş değildir. Zira, Kuzıykürpes herhangi bir atı boynundan çektiği gibi başını koparacak kadar güçlüdür. Kuzıykürpes, Küser Han tarafından yıllık sürüsüne çoban olarak işe alınmadan önce sınanır. Küser Han, yilkısında bulunan ve daha evvel kimsenin yakalayamadığı üç kısrağı Kuzıykürpes'e yakalamasını buyurur. Kahraman attığı kementle kolaylıkla atları yakalar, ancak gelmek istemeyen atları çekince iki kısrağın boynunu koparıverir. Bu denli güçlü olan kahramanın atının da bir o kadar güçlü olması gerekir.

“Шунан Күсәр хан:

— Миңә бер йылкы көтөүсәһе кәрәген кәрәк тә, тик минең бер шартым бар: йылкы өйөрөндә өс йыл тыу йөрөгән бейәмде тотоп, ауызлык һалып менә алған кешене генә көтөүсә итеп яллайым мин, тине, ти.

Кузейкүрпәс был шартка риза булды, ти...Күп тә үтмәне ул короғон бейәнең муйынына кейзереп тә өлгөргә, ти. Тыу бейә үрәпсей, дулай башлағас, Кузейкүрпәс асыланыбырак короғон тарткайны, шул сак теге бейәнең муйыны өзөлдө лә куйзы, ти..." ((Коншак V. s.132)

“Bundan sonra Küser Han:

— Bana bir yılki çobanı gerekmesine gerek de, yalnız benim bir şartım var: Yılki sürüsünde üç yıldır kısır olan kısrağımı tutup, ağızlık takıp bana getiren kişiyi çoban olarak işe alırım ben, dedi, de.

Kuziykürpes bu şartı kabul etti...Çok da geçmeden o kemendi kısrağın boynuna geçirmeyi başardı, de. Kısır kısarak şaha kalkıp dönmeye başlayınca, Kuziykürpes sinirlenip, kemendi çekmesiyle, o anda o kısrağın boynunu koparıp bıraktı, de...”

Başkurt destanlarındaki at tipinin ortak özelliklerinden biri, sahiplerine danışmanlık etmeleri, akıl vermeleridir. Destan boyunca Kuziykürpes birçok badireyi Gök Tulpar sayesinde kolayca atlatır. Gök tulpar, ön sezileri oldukça kuvvetli bir attır. Olacakları önceden hissederek kahramana bildirir ve ne yapması gerektiğini anlatır. Mayanhılıv'ı bulmak üzere yola çıkma kararı alan Kuziykürpes'e annesi engel olmak ister. Gök Tulpar bu durumu hissederek Kuziykürpes'e, annesinin önüne çıkaracağı engelleri nasıl aşacağını bildirir.

“Эй китте, эй китте, ти. Кузейкүрпәс, бара торғас, очоз-кырыйһыз, дәм караңғы урманға килеп етте, ти. Шул вакыт Күк Толпар телгә килеп:

— Атайыңдың айбалтаһын ташла! Тине, ти.

Кузейкүрпәс атаһының айбалтаһын ташлап ебәргәйне, очоз-кырыйһыз дәм караңғы урманың уртаһынан туп-тура юл һалынды, ти. Шунан Кузейкүрпәс айбалтаһын алды ла шул юлдан елдереп Күк Толпар менән үтеп тә китте, ти.

Эй китте, эй китте, ти, Кузейкүрпәс, бер вакыт икһез-сикһез диңгез янына барып етте, ти, был. Шул ерзә Күк Толпар телгә килеп:

— Атайыңдың көмөш көзгөһөн ташла! тип әйтте, ти.

Кузейкүрпәс атаһының көмөш көзгөһөн ташлап ебәргәйне, икһез-сикһез булып йәйелеп яткан диңгез аша бөгөлөп-һығылып торған быяла күпер һалынды, ти. Кузейкүрпәс, көмөш көзгөһөн алып, ана шул бөгөлөп-һығылып торған күперзән Күк Толпары менән елдереп сығып китте, ти.

Диңгез аркыры һалынған был күперзе сыккас, эй китте, эй китте, ти, Кузейкүрпәс, бара торғас, бер тау итәгенә килеп етте, ти, был. Караһа, каршы яктан ауыззарын асып, тештәрен ыржайтып, “ете кабып, бер йотам” ете бүре килеп сыкты, ти. Шул сак Күк Толпар телгә килеп:

— Камсың менән минең уң як кабырғама һук, һул кабырғамдан кан атылып сығырлык булһын, ә үзең күзеңде йом, тип әйтте, ти.

Кузейкүрпәс Камсы менән Күк Толпарзың уң кабырғаһына һуккайны, һул кабырғаһынан кан атылып сыкты, ти. Үзе күззәрен йомдо, шул арала Күк Толпар, ел кеүек осоп, бүреләрзе үтеп тә китте, ти. Шунан Күк Толпар:

— Инде күзеңде ас та, артына әйләнәп кара, тине, ти.

Кузейкүрпәс күзең асып артына әйләнәп караһа, әле тороп калған тау башында, сәстәрен туззырып, әсәһе баһып тора, ти.

Шул тау башынан әсәһе:

— Улым, мин һиңә күпме каршылык күрһәттем, сәстәремде караурманиттем, күзйәшемде, диңгез, етебәрсәһе, ете бүре иттем, барыһын да үтеп сыктың, батыр егет икәнһең, барыр юлың да, кайтыр юлың да уң булһын инде! тип кыскырып калды, ти...” (Konşak V. s. 128)

“Gitti, gitti de, Kuzıykürpes, vara dura, uçsuz bucaksız, sık karanlık ormana gelip yetti, de. O zaman Gök Tulpar dile gelip:

— Babanın aybaltasını fırlat! dedi.

Kuzıykürpes babasının aybaltasını fırlatıp gönderdiğinde, uçsuz bucaksız sık karanlık ormanın ortasında dümdüz yol ortaya çıktı, de. Sonra Kuzıykürpes aybaltasını aldı da, o yoldan dört nala Gök Tulpar’la geçip gitti, de.

Gitti, gitti de, Kuzıykürpes, bir vakit sonsuz hudutsuz deniz kenarına varıp yetmiş, de, bu. O yerde Gök Tulpar dile gelip:

— Babanın gümüş aynasını fırlat! diye söyledi, de.

Kuzıykürpes babasının gümüş aynasını fırlatıp gönderdiğinde, sonsuz hudutsuz yayılıp duran denizden eğilip bükülerek cam bir köprü ortaya çıktı, de. Kuzıykürpes, gümüş aynasını alıp, işte o eğilip bükülen köprüden Gök Tulpar'ı ile beraber dört nala çıkıp gitti, de.

Deniz üstünde ortaya çıkmış bu köprüye çıkınca, gitti de gitti. Kuzıykürpes, vara dura, bir dağ eteğine gelip yetti, de, bu. Görse ki, karşı tarafta ağızlarını açıp, dişlerini gıcırdatıp, 'yedisi kapıp, biri yutayım' yedi kurt gelip çıktı, de. O zaman Gök Tulpar dile gelip:

— Kamçın ile benim sağ tarafımdaki kaburgamı kes, sol kaburgamdan kan fışkırıp çıkacak olsun, e kendin gözünü yum! diye söyledi, de.

Kuzıykürpes kamçı ile Gök Tulpar'ın sağ kaburgasını kesti, sol kaburgasından kan fışkırıp çıktı, de. Kendi gözlerini yumdu, o arada Gök Tulpar, yel gibi uçup, kurtları geçip de gitti, de. Sonra Gök Tulpar:

— Şimdi gözünü aç da, durup arkana bak, dedi, de.

Kuzıykürpes gözünü açıp durup arkasına baksa, işte o dağ başında, saçlarını dağıtıp, annesi durmaktadır, de.

O dağ başından annesi:

— Oğlum ben sana çok mu kötülük gösterdim, saçlarımı kara orman ettim, göz yaşımı deniz, yedi pireyi yedi kurt ettim, hepsini de geçip çıktın, batır yiğit imişsin, varır yolun da, döneceğin yolun da esen olsun şimdi!, diye bağırıp kaldı, de...”

Gök Tulpar, Kuzıykürpes'i canı pahasına korur. Kuzıykürpes için kaburgalarının kesilmesini dahi göze alır. Başkurt destanlarında at tipinin geleceği bildiği anlaşılmaktadır. Gök Tulpar, Kuzıykürpes'e kurulan tuzakları önceden bildirerek kahramanı uyarır.

“Кузейкүрпәс менән Маянһылыу был туйзың ысын туй булмаһын һизелеп торзолар, ти. Шуның өсөн улар туйзың иң кызый мәлендә генә,

Күк толпарға атланып, касып китергә һүз куйыштылар, ти. ‘Күк толпар безгә кәрәкле бер-бер хәйлә әйтмәсme’ тип, Кузыйкүрпәс кеңәһендәге өс кылды өтөп, Күк толпарзы килтерзе, ти. Шунда Күк толпар телгә киләп: ‘Егетем, һине туйза иңсертеп аяктан йығырға ла тышка алып сығып үлтерергә итәләр. һин иңсәrmәскә тейешһең. Бының өсөн минең үзендәге өс кылымдың берәһен балдак кеүек итеп, бармағыңа урап ал да балды, әсер алдынан ғына, шул бармағың менән бер кат болғат. Минә сакырғанда инде ул кылды тегеләре менән бергә кушырһың’ тип әйтте, ти...” (Konşak V. s. 135)

“Kuzıykürpes ile Mayanhılıv bu düğünün gerçek düğün olmadığını sezmekteydiler, de. Bunun nedenle, düğünün en şatafatlı safhasında Gök Tulpar’a atlayıp kaçıp gitmek için anlaştılar, de. ‘Gök Tulpar bize gerekli kurnazlığı bir bir söylemez mi’ diye Kuzıykürpes cebindeki üç kılı yakıp Gök Tulpar’ı getirtti, de. O zaman Gök Tulpar dile gelip: ‘Yiğidim, seni düğünde içirip ayakta duramayacak hale getirip dışarı çıkarıp öldürecekler. Sen içmek zorundasın. Bu nedenle, benim sendeki üç kılımın birini yüzük gibi yapıp parmağına sar da, balı içmeden önce o parmağıyla bir kere karıştır. Beni çağıracağın zaman o kılı da diğerlerinin yanına koyarsın! Diye söyledi, de...”

Gök Tulpar kahramanı uyarmakla kalmayıp ne şekilde hareket edilmesi gerektiğini de planlar. Bu bakımdan destadaki gidişatı belirleyen Gök Tulpar’dır denebilir.

Gök Tulpar ile ilgili üç kıl yakma motifi destanın başından sonuna kadar kullanılmaktadır. Daha evvel de bahsedildiği üzere kıl yakarak atı çağırma motifi şaman ayinlerinden destana geçmiştir. Dolayısıyla kutsal bir mahiyeti vardır. Gök Tulpar’ın çağırılması esnasında yakılan kılların sayısının üç olarak belirlenmesi tesadüfi değildir. Destanın sonunda Kuzıykürpes’in üç yerine iki kıl yakarak atını çağırması kahramanın sonunu hazırlamıştır. Kahraman kutsal mahiyeti olan bir ritüeli gerektiği gibi yerine getirmeyi başaramadığı için helak olur. Burada üzerinde durulması gereken nokta şudur ki, Gök Tulpar

destanın başından sonuna kadar kutsal güçlerin temsilciliğini üstlenen unsurdur. Bu tespit, Başkurt destanlarında at tipine atfedilen önemi anlamayı kolaylaştırır.

Gök Tulpar, bir su yilkısıdır. O, hastalandığında ya da yaralandığında ırmak ya da göl dibine inerek tedavi olmaktadır. Eski Başkurt inanışlarında göl ve ırmak gibi tabiat unsurlarının içinde olağanüstü varlıkların yaşadığına inanılır. Ural Batır Destanı'nda Ural Batır, halkını göllerden su içmemeleri hususunda uyarır. Gayet tabii bu inanış, yaşanan tabiat hadiselerinin insanlar üzerinde yarattığı etkiden kaynaklanmaktadır. Gök Tulpar yaralandığında başta da söylendiği gibi, göl ve ırmak içinde yaşadığına inanılan bu olağanüstü varlıklar tarafından sağaltılır.

“Көн ауышыуға өс тәүлек тулып, күл эсендә һауыктырылыпға куйылған Күк толпарзың яраһы уңалырға тейеш ине, ти...” ((Konşak V. s. 138)

“Gün dönerken üç yirmi dört saatlik (günlük) süre dolup, göl içine iyileşmesi için konulan Gök Tulpar'ın yarası iyileşip olması gereken gibi oldu, de...”

“Хәзер һин минең аркамды телгеләп, унда атайыңдың батып калған алтын кашлы эйәрен, айбалтаһын, көмөш көзгөһөн, һунарға йөрөгөндә кейә торған кырма бүркөн, көмөш бизәкле кәмәрен ал да үземде ошо йылғаның иң тәрән еренә индереп куй. Шунда аркамдың телгеләнгән ерзәре уңалғас, алып сығырһың, тип әйтте, ти...” (Konşak V. s. 127)

“Şimdi sen benim arkamı dilip, orada babandan kalan altın kaşlı eyerini, aybaltasını, gümüş aynasını, ava giderken giydiği samur kürkle, gümüş bezekli kemerini al da beni şu ırmağın en derin yerine indirip koy. Orada arkamın kesilmiş yeri iyileşince alıp çıkarsın, diye söyledi, de...”

Gök Tulpar, sahibine çok sadıktır. İyileşip gölden çıktıktan sonra ölmüş halde bulunduğu Kuzıykürpes'in başını bekler ve katilinin kaçmasına izin vermez. At tipinin ölen sahibini yemeden içmeden beklemesi başka Türk destanlarında da rastlanan bir motiftir. Hatta, Manas'ın ölümünden sonra atı, kuşu ve köpeğinin aradan geçen oldukça uzun zamana rağmen yemeden içmeden Manas'ın yasını tutmaları, Tanrı katında takdir edilmiş ve böylece kahraman yeniden diriltirmiştir.

“Маянһылыу килеп еткәндә, Кузыйкүрпәс, тап көзгәлә күренгәнсә, сук тирәк төбөндә үлеп ята ине, ти. Уның янында сук тирәкле күлден яңы ғына һауыгып сыккан Күк толпары башын һалындырып, ике күзенән мөлдөрәтеп йәш койоп, шым ғына тора ине, ти. Кулына Кузыйкүрпәстең кама туны менән көмөш көмәрен тоткан Култыр башлы колтор таз атына атланып китә алмай азаплана ине, ти, атка атланырға ғына тигәндә, Күк толпар уның аяғын тешләп, тартып төшөрөп тора икән, ти...” (Konşak V. s. 138)

“Mayanhılıv gelip yetiştiginde, Kuzıykürpes'i, tam aynada gördüğü gibi, saçaklı kavak dibinde ölü yatar halde bulmuş, de. Onun yakınında saçaklı kavak dibinde gölden yeni tedavi olup çıkmış Gök Tulpar'ı başını sarkıtıp, iki gözü acılanıp yaş döküp, sessizce durmaktaymış, de. Elinde Kuzıykürpes'in samur kıyafeti ile gümüş kemerini tutmuş Kel başlı Kibirli uyuz atına atlayıp gidemediğine sıkılmış, idi, ata bineyim dediğinde, Gök Tulpar onun ayağını ısırp, çekip indirmiş imiş...”

Gök Tulpar'ın büyük bir sadakatle Kuzıykürpes'in başını beklemesi onu yeniden diriltmeye yetmemiştir. Ancak, Gök Tulpar alplik niteliği taşıyan bir at olarak kahramanın katiline aman vermemiş, kaçmasına fırsat tanımamıştır.

Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı'ndaki kahramanın atının adı da Gök Tulpar'dır. Zayatülek'in atı da Kuzıykürpes, Ural ve Hevben'in atları ile benzer niteliklere sahiptir. O da olağanüstü bir attır.

Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı'nda kahramanın Gök Tulpar'ı elde etmesi için at ile arasında bir mücadele yaşanmamıştır. Bilakis, Gök Tulpar Zayatülek'e kendi ayakları ile gelmiştir. Altı ağabeyi ile at seçmeye giden Zayatülek'e ağabeyleri ahırda en kötü durumda olan aygırı verir. Zayatülek'in atı daha yapağıları bile dökülmemiş boz bir aygır görünümündedir. Fakat, Zayatülek'in üstüne binmesi ile bu at Gök Tulpar'a dönüşür. At, yeteneklerini ancak kendisine layık yiğide kavuştuğunda ortaya çıkarmıştır. Daha evvel de üzerinde durulduğu üzere, kahraman ile atı bir bütündür. İkisinin de yeteneklerinin ortaya çıkması için bu bütünün parçalarının bir araya gelmesi gerekir.

Kahramanın altı ağabeyi küçük kardeşlerine düşmandır. Düşmanı aldatmak için atın olağanüstü özelliklerini saklaması, yeteneklerini göstermemesi bazı destanlarda rastlanan bir motiftir. Gök Tulpar da kahramanın altı ağabeyinden kurtulmak için vasıflarını saklar.

“Сәмәр хандың ете улы йылкы өйөрөнә сығып, берәм- берәм югәндәрен шылтыраткан. Оло катынынан тыуған алты улға уйнаклап торған бик һәйбәт алты дүнән әйләнәп караған, ти. Заятүлэк югәнен шылтыратһа, уға бактаһын да койоп бөтмәгән күк дүнән караған, ти...”

Сәмәр хандың ете улы, үззәренә караған ете атка менеп, сапсан коштарын эйәр каштарына, яурындарына кундырып, һунарға сыға. Заятүләктең бакта дүнәнгә атланыуы була, ул күк толпарға әйләнә...”
(Sagitov V. s. 18-19)

“Semer Han'ın yedi oğlu yilkı sürüsüne gidip, teker teker gemlerini şıkırdatmışlar. Büyük eşinden doğan altı oğluna oynayıp duran çok büyük

heybetli altı aygır dönüp bakmış, de. Zayatülek gemini şıkırdattığında ona daha yününü dökmemiş boz aygır bakmış, de...

Semer Han'ın yedi oğlu kendilerine bakan yedi ata binip, av kuşlarını eyerlerinin ucundaki yağrınlarına kondurup, ava çıkmışlar. Zayatülek, seçtiği ata binince, at bir gök tulpara dönüşür..."

Zayatülek'in atı da tıpkı Kuzıykürpes'in atı gibi kahramanı muhtemel tuzak ve tehlikelere karşı uyarır. Zayatülek'in başarılarını kıskanan üvey ağabeyleri onu öldürmek üzere plan yaparlar. Zayatülek'i bu menfur saldıridan Gök Tulpar haberdar eder. Kaçma fikrini Zayatülek'e veren de Gök Tulpar'dır.

“Өммә уларзың яуыз уйзары бойомға ашмай. Күк толпар, телгә килеп, Заятүлөккә:

— Ағайзарың бөгөн төндә һине үлтерергә уйлайзар. Эңер төшөү менән мин тирмә артына килермен. Ике кабырғама камсы менән берәр һуғып алырһың да күззән юғалырбыз, тип иҫкәртеп куйзы, ти. Эңер төшөп, күз бәйләненп килгән вақытта алты туған Заятүлөк йокларға яткан тирмәгә якынлашып килгән булалар. Заятүлөк тиз генә күк толпарға атлана ла йәйләүзән юк була. Кыуып караһалар за күк толпарға етә алмай, тороп калалар...” (Sagıtov V. s. 21)

“Ama onların kötü düşünceleri gerçekleşmez. Gök tulpar dile gelip Zayatülek'e:

— Ağabeylerin bu gece seni öldürmeyi düşünüyorlar. Karanlığın düşmesiyle (gece olmasıyla) ben çadırın arkasına gelirim. İki kaburgama kamçı ile birer defa vurursun da, gözden kayboluruz, diye öğüt verir, de.

Gece olunca, gözün bağlandığı (uyku saatinin geldiği) zamanda altı kardeş, Zayatülek'in uykuya yattığı çadıra yaklaşıp gelirler. Zayatülek çabucak Gök tulpara atlayıp yayladan yok olur. Takip etseler de Gök tulpara yetişemezler, durup kalırlar..."

Gök Tulpar sadık bir attır. Kendisinden vazgeçerek Hıvhlıv ile göl dibindeki sarayına gitmesine rağmen, Gök Tulpar, Zayatülek dönene kadar sabırla bekler.

"Заятүлөк көзгөгө караһа, ер өҗтөн Асылы күл буйының төшлөк яғындағы Карағас тауы башында эйәһен һағынып көтөп торған күк толпарзы күрә. Уның эйәр кашында ак шоңкары моңайып ултыра икән, ти. Күк толпар Карағас түбәһенә үскән үләнде ашап бөтөп, какка кадырған, ти. Күк толпар менән Ак шоңкар Заятүлөк күлгә сумған ергә карағандар за һаман уның кире сығыуын көтөләр икән, ти..." (Sagitov V. S. 26)

"Zayatülek aynaya bakınca, yeryüzünü, Asılı Göl boyunun kuzey tarafındaki Karagas Dağı'nın başında sıkılıp bekleyen Gök Tulpar'ı görür. Onun eyer kaşında ak şahini sıkılıp beklemekteymiş, de. Gök Tulpar Karagas dibinde yetişen otları yiyip bitirip, bembeyaz yapmış, de. Gök Tulpar ile ak şahin Zayatülek'in göle daldığı yere bakıp hala onun geri çıkmasını beklemekteymiş, de..."

Küsek Bey Destanı'nda kendisinden özellikle bahsedilen at tipinin adı Karagir'dir. Karagir'in özellikleri yukarıda bahsedilen atlar kadar olağanüstü değildir. Küsek Bey Destanı'nda devir değişmiştir. Dolayısıyla, diğer destanlara nazaran mitolojik döneme ait inanış kalıplarının etkisi azalmıştır. Bu durum at tipinin özelliklerine de sirayet etmiştir. Destanda sadece Küsek Bey'in babası Babsak Batır'ın atı Karagir'den bahsedilir. Karagir ile ilgili tasvirden onun yaşanılan devre göre diğer atlardan üstün olduğu anlaşılmaktadır.

Babsak Batır'ın atının bir günlük yoldan gelirken çıkardığı ses, Mesim Han'ın uruğundan duyulur. Bütün halk korku içinde kalır. Bir yaşlı çıkarak Babsak'ın geldiğini, çıkan sesin onun atının ayak sesleri olduğunu söyleyerek halkı rahatlatır.

“Шунда бер карт әйтә, ти: ‘Туктағыз, “Sonra bir ihtiyar dedi de: ‘Sakin olun’, deyip, тип,

Бер зә юк нәмә өсөн куркмағыз, тип,	Korkmak için herhangi bir neden yok, deyip,
Иртән таңда үзе лә килер ул, тип,	Yarın tanda kendisi de gelir o,
Тыныс ятып, йокоғоззо йоклағыз, тип.	Rahat yatıp, uykunuzu uyuyunuz, deyip.

Ул килгән, аң да түгел, яу за түгел,	O gelen hayvan da değil, düşman da değil,
Тағы ла тәгәрләгән тау за түгел;	Daha da yuvarlanan dağ değil,
Үзегеззәй бер әзәмдең балаһылыр,	Kendiniz gibi bir insanoğludur,
Ул әзәм яу булырзай бәндә түгел.	O insan düşman gibi bende değil.

Бабсак батыр көнлөк юлын килә икән,	Babsak Batır günlük yoldan gelmekte imiş,
Менгән аты ер тетрәтеп елә икән,	Bindiği atı yer titretip yelmekte imiş,
Карагир атының аяк тауышы	Karagir atının ayak sesi,
Көнлөк юлдан ана шулай килә икән.	Günlük yoldan işte böyle gelmekteymiş.

Ақтына менеп алған Карагире,	Altına binip almış Karagir'i,
Килә, ти, дерелдәтеп кара ерзе;	Gelmekte, titretip kara yeri,
...” (Kırçak V. s. 301-302)	...”

Karagir, o zamanda kimsenin sahip olmadığı kadar özel bir attır. Onun ayak sesi bir günlük yerden duyulmakta, bastığında bir günlük mesafedeki yeri titretmektedir. Karagir hakkında daha fazla bilgi verilmemiştir. Ancak, bu kadarı dahi onun olağan dışı bir at olduğunun kanıtıdır.

Başkurt destanlarında rastlanan at tipinin ortak özelliklerinden biri uçabilmek diğeri de konuşabilmektir. Akbozat'ın, gök menşeli bir at olması

hasebiyle uçuşması gayet tabiidir. İncelenen destanlarda at tipinin uçtuğu şu dizelerden anlaşılmaktadır:

“Homaj majdan jıjqan, ti,
Aqbuğ atın saqırqan,
Kyk kyerəp şav kilep,
Jerđə davı qıptarır,
Tav-taş, qaja aqtarır,
Bətə jəngə şav halır,
Jondoğ hımaq atılır,
Kykten kilep təşkən, ti:
...” (M. B. V. s. 95-96)

“Kykte tıvır, kykte ytkən,
Jerđə toqom jəjməgən,
...” (M. B. V. s. 75-76)

“Humay meydanı toplamış, (de),
Akboz atı çağırılmış,
Gök gürleyip, gürültü gelip,
Yerde fırtına koparır,
Dağ-taş, kayayı fırlatıp,
Bütün canlılara gürültü-korku salıp,
Yıldız gibi atılıp,
Gökten gelip inmiş, (de):
...”

“Gökte doğup, gökte büyüyen,
Yerde tohumu saçılmamış,
...”

Zayatülek ile Kuzıykürpes'in Gök Tulpar adlı atları da benzer niteliklere sahiptir. İncelenen at tiplerinden Karagir dışındakilerin konuşabildikleri görülür.

Başkurt destanlarında at tipi sadece özellikleri itibari ile değil destanda üstlendikleri fonksiyonları bakımından da önem arz ederler. Olayların akışına yön veren unsur çoğu zaman at tipidir. Kahramanın yardımcısı ve koruyucusudur. Kazanılan başarıların önemli bir bölümünde at tipinin işlevi büyüktür. At tipi, mitolojik elementlerin yer aldığı destanlarda ilahî güçler tarafından olağanüstü niteliklerle donatılarak kahramana gönderilen kutsal varlıklar olarak tasvir edilir. Başkurtların arkaik destanlarda at tipine bahsettikleri bu kutsiyet daha sonra teşekkül eden destanlarda da at tipinin yüceltilmesine vesile olmuştur.

Türk destanlarının tamamında izlendiği üzere, Başkurt destanlarında da kahraman ile atı bir bütündür. Atın yaralanması ya da ölümü kahramanın da sonunun geldiğini gösterir. Nitekim, Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nda Gök Tulpar'ın yaralanması ile Kuzıykürpes'in ölümü arka arkaya gerçekleşir.

Başkurt destanlarında yer alan at tipinin belli başlı nitelikleri vardır. Destan ve atların isimleri değişse de at tipi kalıbı ayniyet arz eder. Akbozat'ın, Ural Batır ve Akbozat destanlarında yer alması, Zayatülek ve Kuzıykürpes'in atlarının aynı isimlerle anılması bu gerçeği gözler önüne serer. At tipinin Başkurtlar için taşıdığı önemi algılamak için destan adlarını değerlendirmek kâfidir. Akbozat, Kara Yurga ve Akhak Kula destanları, adlarını bizzat bu destanlardaki atlardan almaktadır.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, Başkurt destanlarında yer alan at tipinin belli başlı tipik özellikleri şunlardır:

1. Arkaik Başkurt destanlarında at tipi olağanüstü özellikler arz eder.
2. Olağanüstü at tipinin en belirgin özelliği ilahî bir yaradılışa sahip olmasıdır. Bu tip atlar, yeryüzüne ait değildir.
3. At tipi gökten inmiş veya sudan çıkmıştır. Her iki özelliğe aynı anda sahip olan atlar vardır.
4. At tipi uçabilmektedir.
5. At tipi konuşabilmektedir.
6. Başkurt kahramanlık destanlarında yer alan at tipi fiziki bakımdan oldukça güçlüdür.
7. At tipi, kahramanın danışmanlığını yapar.
8. At tipi alplik vasıfları taşır.
9. At tipi sahibi olacak kişiyi sınavabilir.
10. Başkurt destanlarında at tipi savaş ve vuruşma planı yaparak, bu konuda kahramanı yönlendirebilir.

C. BAŞKURT DESTANLARINDA RASTLANAN DÜŞMAN TİPİNİN ÖZELLİKLERİ

Bütün dünya medeniyetlerinin varoluş telakkilerinde iki temel kavram üzerinde durulur: İyilik ve kötülük. Varoluştan bu yana bu iki temel kavram birbirlerinin varlık nedeni olmuştur. İnsanlığın özellikle dinî, kültürel, bedii, felsefi, sosyal vb. alanlardaki tekâmülü de bu iki zıt kavramın çatışmasına bağlı olarak inkişaf etmiştir. Kâinat zıtlık prensibine bağlı bir denge ile yaratılmıştır. İnsan yaradılışından itibaren bu dengenin bir parçasıdır. Yeryüzünde hayatın ideal şartlarda sürdürebilmesi, dengenin korunmasına bağlıdır.

Bahsi edilen zıtlık prensibi Türk zihniyet yapısını şekillendiren temel esastır. H. Z. Ülken bu zıtlık esasını şu şekilde tarif eder:

“Türkler âlemi birbirinin zıddı olan, fakat birbirini tamamlayan iki prensip ile izah ediyorlardı. Bunlar da Gök Tanrı ve Asra yer idi. Hakikatte her şey bir kaos halinden ibaret iken sonradan vuzuh kazandıkça gök yerden, aydınlık karanlıktan, erkek cevher dişi cevherden ayrılmış ve birbirine tamamıyla zıt olan bu kuvvetlerin tekrar birleşmesinden kişi, yani ilk insan vücut bulmuştur.”

61

Zıtlıkların terkibinden kozmos yani düzen ortaya çıkmıştır. Bu terkinin bozulması kaos ortamının yeniden hâkim olması anlamına gelmektedir.

Kaos, evrenin karmaşa haline verilen addır. Destanda kaosu yaratan unsurlar ya da varlıklar düşman olarak nitelendirilir. Epik eserlerde bir obanın, uruğun, kavmin ya da insanlığın içine düştüğü her türlü olumsuz durum kaos kabul edilir. Kaosa sebebiyet veren her türlü unsur düşman sayılır.

⁶¹ Hilmi Ziya ÜLKEN, a.g.e., s. 29.

Toplumların kötülük, fesat ve ihtiras gibi beşerî tutum ve davranışları destanlarda düşman tipi vasıtasıyla sergilenir. Müspet nitelikleri ile izlenen kahraman tipler, model olma vasfı taşıırken; düşman tipler, ideal olmayan davranış ve tutumları ile model alınmaması gereken unsurlar olarak betimlenir.

Düşman, geniş çerçeveli bir kavramdır. Yaradılış, tufan ve benzer konulu arkaik destanlarda, düşman tipinin daha çok olağan dışı varlıklar şeklinde betimlendiği görülür. Uruklaşma yani toplumlaşma sürecine bağlı olarak gelişen feodalite anlayışı zaman zaman yönetici konumundaki kişileri, halk ile karşı karşıya getirmiştir. Zamanla mal ve güç kazanma hırısı, insanoğlunun egolarını kontrol etmesine mani olmuştur. Bu süreçte yönetici sınıfın iktidar ve maddi çıkar hırısı ile idealizmden uzaklaştığı görülür. Böylece kimi zaman destanda feodalitenin temsilcilerinin düşmana dönüştüğü izlenir. Milletleşme yani devletleşme sürecinin yaşandığı veya tamamlandığı dönemlerde ise, diğer millet ve devletler düşman unsur hâlini alır. Bu aşamada tarihi olayların destana şekil verdiği görülür.

Türkler, töre adı verilen belirli kurallar dahilinde varlık sürdürmüştür. Türklere Tanrı tarafından sonsuza kadar varlıklarını sürdürebilmeleri için gönderilen töre, onları bir arada tutan ve koruyan temel prensiptir. Töreye uymayan her türlü unsur ya da durum kaos habercisidir. Bu nedenle törenin ihlaline yönelik herhangi bir teşebbüs düşmanlık olarak nitelendirilir. İnsanlığın saadeti, milletlerarası barışın temini ve daha birçok idealin gerçekleşmesi töreye itaati gerekli kılar. Destanda törenin temsilciliğini merkezî kahraman tipi üstlenmiştir. Merkezî kahraman tipinin karşısında yer alan her şey töreye aykırıdır. Başka bir ifadeyle, törenin düşmanıdır. Bu anlamda törenin uygulayıcısı destanın merkezî kahramanı, töreyi ihlal edenler ise düşmandır.

İncelenen Başkurt destanlarında karşılaşılan düşman tipi genel Türk töresi öğretilerine göre değerlendirildiğinde, özellikleri itibariyle menfi

varlıklardır. Ural Batır Destanı'nda düşman olarak nitelendirilen ilk unsur "ölüm"dür.

"Kəne vətər hər jənge
 Beğ yleme bulavbđ,
 Qajdaqna qasha la,
 Beğ alarđb tavavbđ,
 Beğ vьsaqtь halavbđ,
 Keşene totop aşarlbq,
 Ana vьsaq halьrlbq,
 Mьnda ver jən tьvmaqan,
 Beğde totop hujarlbq
 Ylem mьnda bulmaqan
 Boron beğ tьvqan jerđə,
 Atajdar ytkən jerđə,
 Ylem vula torqajnb,
 Bik kybehe jəştən yk,
 Jatьp ylə torqajnb;
 Anda dejev kilgən hun,
 Kyp keşene yterep,
 Dejev aşap kitkən hun,
 Jerden əttən hьv qaplap,
 Qoro jere bətkən hun,
 Qasqan butqan keşelər,
 U tirənən kitkən hun,
 Ylemgə iş qalmanь,
 İşlergə iş bulmanь,
 Qasqan keşe vardьr tip,
 Kyrəhen ujlap tormanь,
 Əsən, menən beğ kacьp,
 Kitkənde u kьrməne

"Günü biten her canlıya
 Biz, ölümü oluruz
 Nereye kaçarsa kaçsın
 Biz onları buluruz
 Boğazına bıçak çalarız
 İnsanı tutup yiyecek,
 Ona bıçak çalacak,
 Burada bir canlı doğmadı
 Bizi tutup soyacak,
 Ölüm burada olmadı
 Eskiden bizim doğduğumuz yerde
 Ataların büyüdüğü (yetiştigi) yerde
 Ölüm orada dururdu
 Pek çoğu gençken
 Yatıp ölüvermişti
 Oraya dev geldikten sonra
 Çok kişiyi öldürüp
 Dev yiyip gittikten sonra
 Yerin üstünü su kaplayıp,
 Kuru yer bittikten sonra,
 Kaçıp saklanan kişiler
 O taraflardan gittikten sonra,
 Ölüme iş kalmadı
 Yapmaya iş bulamadı,
 Kaçan kişi vardır deyip,
 Görüyorsun, düşünmedi,
 Annen ile biz kaçıp,
 Gittiğimizi o görmedi.

Мында кеşe vumaqan,
 Kilep ajaq batmaqan
 Şuna ylem въ jerdә
 Kilep eđlәp tapmaqan
 ...” (U. B. D. M. B. V. s. 9)

Burada insan olmamış,
 Gelip ayak basmamış,
 Bu yüzden bu yeri
 Gelip arayıp bulamamış.
 ...”

Destanın hemen başında tasvir olunan yaşantı insanlığın yaradılışından hemen sonraki dönemi andırmaktadır. Bu kompozisyonda Ural ve ailesinin dışında insan varlığından söz edilmemektedir. Varoluş ve tabiatın sırlarının çözülmemiş olduğu bir çağ hüküm sürmektedir. Ural Batır'ın etrafındaki hayat döngüsü içinde “ölüm” kavramının esası hakkında henüz yeterli bilgiye ulaşılmamış olduğu fark edilir. Ölüme vesile olan unsurlar ölümün kendisi gibi idrak edilmektedir. Kahraman serüveni boyunca ölüme neden teşkil eden birçok olumsuz varlık ve olguyla mücadele ettikten sonra, destanın sonunda nihayet ölüm kavramının, hayatı dengeleyen bir olgu olduğunu farkına varır. Ural Batır, ölüme çare olan hayat suyuna ulaştığında, karşısına çıkan bir yaşlının sözleri sayesinde varoluşun en önemli iki bileşeninden, ölüm ve hayatın sırrına nail olur. Hayatın, ölüm ile dengelendiğini anlar. O aslında, ölümün kötülükler dünyasının tekeline gelişigüzel kullanılarak kaos aracı haline getirilmesine karşı çıkmaktadır.

“İlgә jola bulırdaj
 Hьnap belgәn eşem var.
 Donjala мәñge qalam tip,
 Donjalaj qәmәr hәrәm tip,
 Ylemgә buj birmәtkә,
 Ань jola itmәtkә,
 ‘Jән’ şışmәhen esmәgeđ,
 Mindәj xurlьq kymәgeđ.
 Donja u ber baq ikән,
 Jән ejәhe donjala

“İle töre olacak,
 Sınayıp bildiğim işim var.
 Dünyada ebedî kalayım diye,
 Dünya gibi ömür süreyim diye,
 Ölüme izin vermemek için,
 Onu kural etmemek için,
 Hayat pınarından içmeyiniz,
 Benim gibi horluk görmeyiniz.
 Dünya o bir bağ imiş,
 Can iyesi dünyada,

Donja вьвьньн hanaqan,
 Qajhь вьвьн taplaqan,
 Qajhь ань aqlaqan
 Tərle tətə viðəgən,
 Barь ytemlek, gəl ikən.
 Beğ ylem tip hanaqan,
 Javьz u tip qaraqan,
 Baqtьñ tuğqan ytməren,
 Jəki kənə tulqanьн
 Syplər vaqtь vuşatqan,
 Anan donja taşlatqan,
 Bətməj torqan jola ikən.
 Məñge qalam timəgeđ,
 Jən şişməhen esməgeđ!
 Donjala məñge qalьr eş
 Donjaнь matur təđəgən,
 Baqtь məñge viðəgən,
 U la vuha jaqşььq.
 Kykkə lə osor jaqşььq,
 Hьvqa la vatmat jaqşььq,
 Utqa la janmat jaqşььq,
 Teldən də təşmət jaqşььq.
 Barь eşkə vaş bulьr,
 Yđeñə lə, keşegə,
 Məñge jəşəgə aş bulьr'.
 Tigən hyđen işetkəs,
 Bətə serde añlaqas.
 ...” (M. B. V. s. 130-131)

Dünya neslini saymış,
 Bazı nesil bulmuş,
 Bazısı onu aklamış,
 Türlü renge bezemiş,
 Bütün bitkiler gül imiş,
 Bizi ölüm diye saymış,
 Kötü o diye bakmış,
 Bağın büyüyen yetişenleri,
 Veya günü dolanın
 Süpürüp bağı boşaltmış,
 Sonra dünyayı bıraktırmış,
 Bitmeyecek töre imiş.
 Ebedi kalayım demeyiniz,
 Hayat pınarından içmeyiniz!
 Dünyada ebedi kalacak iş,
 Dünyayı güzelleştiren,
 Bağı ebedi bezeyen,
 O da olsa iyiliktir.
 Gökte de uçar iyilik,
 Suyu da batmaz iyilik,
 Ateşte de yanmaz iyilik,
 Dilden de düşmez iyilik.
 Bütün işlere baş olur,
 Kendine de, insana da,
 Ebedi yaşayacak aş olur'.
 Denen sözünü işitince,
 Bütün sırrı anlamış.
 ...”

Ural Batır'ın ölümü yok etmək üzere çıktığı yolda, rastladığı ilk düşman tipi Katil Padişah'tır. Kahraman kaosu düzenlemekle mükelleftir. Ural'ın yolda rastladığı yaşlı kadının Katil Padişah'ın ilinde olup bitenler ile ilgili anlattıkları

kahramanı harekete geçirir. Katil Padişah, Türk töresince hatları belirlenmiş han, hakan veya kağan gibi liderlik ve idarecilik olgularına taban tabana zıt bir görüntü sergilemektedir. Sahip olduğu iradeyi tamamıyla keyfi olarak kullanmakta ve kendine tabi olan halka eziyet etmektedir.

“Beđdeñ ildə vatşa var,
Aqhaqaldan tyrə var,
Мына въ халық esendə,
Tərle ығьвдан кеşe var,
Hər jyl vatşa тьвқан кен,
Ata-əsəhe хақы өсөн,
Batşa тьвқас һьв алыр,
Jьвқан қојоһо өсөн,
Hər ығьвдан jyl һајьн
Qorван бирер jola var.
Batşаныñ тьв видəge,
Qara quğqan қошо var,
Şul қоştардь jyl һајьн,
Ньјлај торқан көнө var.
Ana, jeget, kyrəm heñ,
Ul қоştардь veləm heñ,
Kilep tavqa qunqandar,
Jem вuларьн velgəndər;
Qojoqa қьддар halqan huñ,
Qьддар anda ylgən huñ,
Вагьн алыр қојонан,
Qoğqondarqa таşлајдар,
Alar şunda аşајдар.
Мынав вəјle jegettər,
Hər ығьвдан kilgəndər,
Batşa қьдь jyl һајьн,

“Bizim ilde padişah var,
Aksakaldan komutanı var
İşte bu halk içinde,
Türlü uruktan kişi var.
Her yıl padişahın doğduğu gün,
Baba-annesinin hakkı için,
Padişah doğunca su alınıp,
Yıkandığı kuyu için,
Her uruktan her yıl
Kurban verme adeti var.
Padişahın tuğ bezeği,
Kara kuzgun kuşu var,
O kuşlara her yıl
İkramda bulunduğu günü var.
İşte, yiğit görüyor musun sen,
O kuşları biliyor musun sen,
Gelip dağa konmuşlar,
Yem olacağını bilmişler,
Kuyuya kızları attıktan sonra,
Kızlar orada öldükten sonra,
Kuyudan hepsini alıp,
Kuzgunlara atarlar,
Onlar bunları yerler
Burada bağlı yiğitler,
Her uruktan gelmişler,
Padişah kızı her yıl,

Təvǝə hajlaj verəvheñ;
 Anan qala batşa yǝ,
 Qoldǝ hajlaj harajqa,
 Anan torop qalqanǝ,
 Xoǝaj əsən qorbanqa'.
 ...” (M. B. V. s. 25-27)

Önce birini seçer,
 Ondan sonra padişah kendine,
 Kul seçer saraya,
 Ondan arta kalanı,
 Tanrı için kurban yaparlar.'
 ...”

Orhun kitabelerinde, Türk hakanları kazandıkları bütün zaferlerde milletinden aldığı destekten söz eder. Kitabelerde Türk kağanının zaferin teşekkürünü etmek, aynı zamanda noksanlarını ona bildirmek için millete hitap ettiğine şahit olunur. Türk kağanı bu özellikleri ile Türk milletinin üzerinde bilgisi ve cesareti ile bir yardımcı, kendine saygı-sevgi duyulan bir hamidir. Hakanın en büyük amacı; il birliğini temin etmek, milletlerarası sulha ulaşmaktır. O, bütün harplerini bu gaye ile yapmaktadır. Orhun Anıtları'ndan alınan aşağıdaki cümleler, Türk milletinin hakan telakkisini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir:

*“Çıplak milleti elbiseli kıldım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım. Dört taraftaki milleti hep tâbi kıldım, düşmansız kıldım.”*⁶²

Orhun kitabelerinde bu düşünceler yukarıdaki cümle ile ifade edilmiştir.

Ural Batır Destanı'nda düşman tipi statüsünde değerlendirdiğimiz Katil Padişah yukarıda bahsi edilen Türk hakan modeli ile uyuşmaz. Katil padişah, tebaası için çabalamak şöyle dursun, onların üzerinden şahsi zevklerini tatmin etmektedir. Katil Padişah sırf keyif ve zevk için halkını kolaylıkla ölüme gönderebilecek kadar zalimdir. Halkın durumu içler acısıdır. Korku içlerine kadar işlemiş ve bütün savunma mekanizmaları yok edilmiştir.

⁶² Muharrem ERGİN: Orhun Abideleri, İstanbul, 1970, s. 23.

“Кур тә вақыт удмақан,
 Халықта җав-җың бетмәгән,
 Ақһақалдар јул ваҗлар,
 Дурт ватығын ејәтер,
 Қолдан тәхет кытәтер,
 Бураланқан дөјәләј,
 Қан һырақан ајындај,
 Куденә қан һавдығыр,
 Куд қавақың тојдорор,
 Узар сәсеп мат қурғыр,
 Қаван сусқа јелкәле,
 Фидәј јыван ватығыр,
 Қытды тұлқан һавалај,
 Имәнес јыван қорһақыр,
 Узағынан вар халықтың,
 Баҗың јергә ејдәтер,
 Қатил ватша килгән ти,
 Варығын да аралар,
 Ир қол һајлар уткән ти.
 ‘Вьньһ һарайқа вары,
 Вьньһ қорғанға вулы’,
 Тир қол һајлавын вәткән ти.
 Қыт һајлавқа килгән ти,
 Қытдар һајлар јәрәгәндә,
 Бер һылыңға јеткәндә,
 Ақһақалды сақығыр,
 ‘Теҗен қара’ тигән ти.
 Алһын јөдөн қарлақан,
 Қулың қытдығы алқан ти,
 Кыкрәктәрен қарҗықан,
 Билән тотоп қарақан,

“Çok da vakit geçmeden,
 Halkta patırtı gürültü bitmemiş,
 Aksakallar yol gösterip,
 Dört batırın yönlendirip,
 Kullara taht taşıtıp,
 Kızmış deve gibi,
 Kanı akan ayı gibi,
 Gözünü kan бүрүйүп,
 Göz kapağını doyurup,
 Naralar saçıp, küfürler edip,
 Yaban domuzu enseli,
 Fil gibi kalın baldırlı,
 Kırmızı dolu kap gibi,
 Korkunç büyük kursaklı,
 Öfkesinden bütün halkın,
 Başını yere eğdirip,
 Katil padişah gelmiş (de),
 Hepsini de dolaşıp,
 Er kul seçip geçmiş (de)
 ‘Bu saraya varır,
 Bu kurban olur’,
 Diye kul seçmeyi bitirmiş (de),
 Kız seçmeye geçmiş,
 Kızları seçip yürürken,
 Bir güzele yetmiş de,
 Aksakal’ı çağırıp,
 ‘Dişine bak’ demiş (de),
 Pembelik yüzünü kaplamış,
 Kızını koluna almış (de),
 Göğüslerini yoklamış,
 Belini tutup bakmış,

Qыддыñ bitenән уер,
 Haraıqqa въ jarar tip,
 Bytəndəren qaraqыd ydeged,
 Aғындағын hajlaқыd,
 Kəreğensə aлықыd,
 Tier watşa əjtkən ti,
 Aqhaqalqa quşqan ti;
 Qalqadarь əsəmdəñ,
 Mine jьvqan qojomdoñ
 Qorваньна qalыр tip,
 Ağaq hyđen əjtkən ti.
 ...” (M. B. V. s. 29-30)

Kızın yüzünü öpüp,
 Saraya bu yarar deyip,
 Diğer kendiniz bakınız,
 İyilerini seçiniz,
 Gerektiğince alınız,
 Deyip padişah söylemiş (de),
 Aksakal'a emir vermiş (de)
 Kalanları annemin,
 Beni yıkadığı kuyunun,
 Kurbanlığına kalır diye,
 Son sözünü söylemiş (de).
 ...”

Yukarıdaki dizeler Katil Padişah'ın halkına yaptığı işkenceyi gözler önüne sermektedir. Ural Batır bu tabloya kayıtsız kalamaz. Katil Padişah'ın insanları ölüme göndermesine karşı çıkar. Bunun üzerine Katil Padişah, Ural Batır'ın karşısına önce Katil Öküz adlı canavarını, daha sonra birbirinden güçlü dört batırını çıkarır. Ural Batır bütün engelleri aşır Katil Padişah'ın saltanatına son verir.

Düşman ne kadar güçlü olursa olsun kahraman karşısında daima yenilmeye mahkûmdur. Katil Padişah da kahramanın karşısında direnememiştir. Kahraman, toplumu yenileyecek olan tılsımı getiren kişidir. Ural Batır, Katil Padişah'ı yok ederek topluma yeni bir düzen getirmiştir.

Ural Batır'ın macerası esnasında rastladığı bir başka düşman tipi Zerkum'dur. Zerkum, Yılanlar Padişahı Kehkehe'nin oğludur. Kehkehe ve Zerkum yeraltı dünyasına ait varlıklardır. Yeraltı dünyasına ait olmaları hasebiyle olağan dışı varlıklardır. Nitekim, Kehkehe ve Zerkum'un şekil değiştirebilmekten başka sihrî yetenekleri de vardır. Kehkehe ve Zerkum bütün insanlığa düşmandır. Yedikleri insanların ruhları ile beslenmektedirler.

Aşağıdaki dizelerde Zerkum'un olağan dışı yaradılışı anlatılmaktadır.

“Јылан ваşын сәкәјтәр,
Білај тәр јалварқан:
‘Ај јеgetem јардам ит,
Qahqahanьñ улытмн,
Zәрqum тигән јеgetmen.

...

Aј јеgetem, әjtәjem,
Bar seremde һәjlәjem;
Beđgә, jaqьn ver jerdә,
Qoştar torqan đur ildә,
Samrav tigән vatşa var;
U vatşanьñ qojaştan
Тьнър төскән qьđь var;
Min horanьm virmәne,
Hin јылан tip qьđь la,
Minә tartьp kilmәne,
Min atama јalьndьm,
Kәnәn kisen јalvardьm,
Ataj, şunь al tinem:
His vumaha ilenә,
Utlь јavьñ as tinem:
‘Bәgән avqa sьq tine,
Јылан tunьñ kej tine,
Un ike tarbaq meğәđlә,
Bolan tavьp jej tine,
Şunь јuthañ donjala
Tәrlә tәtkә kererhәñ,
Keşelәrdeñ һьльнь
Ber jeget ir vulьrhьñ,

“Yılan başını kaldırıp,
Böyle deyip yalvarmış:
‘Ay yiğidim yardım et,
Kehkehe'nin oğlu,
Zerkum denen yiğidim.

...

Ay yiğidim, söyleyeyim,
Olan sırrımı söyleyeyim,
Bize yakın bir yerde,
Kuşların yaşadığı büyük ilde,
Samrav denen padişah var;
O padişahın güneştен,
Doğup düşen kızı var;
Ben istedim vermedi,
Sen yılansın diye kızı da,
Beni uygun görüp gelmedi,
Ben babama yalvardım,
Gündüz gece yalvardım,
Baba, şunu al dedim,
Hiç olmazsa iline,
Ateşli savaş aç dedim,
‘Bugün ava çık dedi,
Yılan donunu giy dedi,
On iki çatal boynuzlu,
Geyik bulup ye dedi,
Onu yutsan, dünyada,
Türlü renge (şekle) girersin,
İnsanların güzeli,
Bir yiğit er olursun,

Qoş ilenə varьrьñ,
 Samravďñ ver qьďn,
 Yďeñ hajlar aьrьñ'.
 Tigəs atam sьqqajьm,
 ..." (M. B. V. s. 42-43)

Kuş iline varırsın,
 Samrav'ın tek kızını,
 Kendin seçip alırsın.'
 Deyince babam çıkmıştım,
 ..."

Zerkum, yeraltı dünyasına ait bir varlıktır. Birçok şekle girip çıkabilmektedir. Yeraltına ait olması onun Humay ile evlenmesine manidir. Humay, yer üstü ve yeryüzü dünyasından varlıklarla evlenebilmektedir. Sadece, yeraltı dünyasından biri ile evlenmesi söz konusu değildir.

Destanlarda yer alan düşman tiplerin hemen hepsi hilebazdır. Çünkü, kahramanı meşru yollarla yenebilmek mümkün değildir. Düşman mecburen hileye başvurmak zorundadır. Düşman ne kadar hilekâr ve kaypak olursa kahraman o kadar yücelir. Zerkum da Ural Batır'dan kurtulabilmek için hileye başvurur.

"Əjdə, jeget inə tor,
 Min atama varajьm,
 Mьnda aьp kiləjem,
 Tip Zərqum kitkən, ti,
 Uraldь şunda japqan ti.
 ..." (M. B. V. s. 48-49)

"Haydi yiğit gire dur,
 Ben babama varayım,
 Buraya alıp geleyim,
 Deyip Zerkum gitmiş, (de),
 Ural'ı oraya kapatmış (de),
 ..."

Ural Batır, Zerkum'un hayatını kurtarır. Zerkum, bu iyiliğin karşılığını ödemek üzere Ural'ı sarayına davet eder. Fakat, Zerkum'un niyeti Ural'ı saraya getirdikten sonra öldürmektir. Nitekim, saraya girer girmez Ural'ı yılanlarla dolu bir odaya kapatır. Hilekârlık ve kötülük Zerkum'un başlıca özelliğidir. O, Şülgen'i de defalarca kez kandırmayı başarır.

"Zərqum yďen Əzrəgə,

"Zerkum kendini Ezreke

Dejev batşa ulь tip,
 Ser jəşerep aldaşqan;
 Əzrəgəgə varьrqa,
 Kyp byləktər birərgə,
 Bergə alьp kitərgə,
 Jən şişmənen hьv alьp,
 Teləgənsə birərgə,
 Zərqum anь dimləgən,
 Şylgən serdə belməgən,
 Быlar birgə itkən ti
 ...” (M. B. V. s. 58)

Dev padişahının oğluyum diyerek,
 Sır saklayıp aldatmış;
 Ezreke'ye varmak için,
 Çok hediyeler vermeye,
 Beraber alıp götürmeye,
 Hayat çeşmesinden su alıp,
 Dilediğini vermeye,
 Zerkum onu iknâ etmiş,
 Şülgen sırrı anlamamış.
 Bunlar beraber gitmiş (de),
 ...”

Zerkum, Şülgen'i Ural Batır'ı yok edebilmek için kullanmayı düşünür. Ezreke'nin sarayında tutsak olan Humay'ın kız kardeşi Ayhılıv'ı, kardeşi gibi tanıtarak Şülgen ile evlendirir.

“Şylgən harajqa ingəs,
 Başta urьn kyrhətkən,
 Bik jypətləp, olpatlap,
 Taq janьna utьrtqan,
 Zərqumдь ulьm tip,
 Qəhqəhəne qustьm tip,
 Aldap-juldap tanьtqan.
 Ni teləhə şu əđər,
 Əur qunaqtaj hьjlatqan,
 Bar vajьqьn kyrhətkən,
 Haraj qьđđarьn jьjьp,
 Hьlvđarьn kyđlətkən.
 ...
 Hьlvđarđьñ hьlvь
 Ajhьlvдь kыrgəs tə,

“Şülgen saraya inince,
 Padişah yer göstərmiş,
 Çok azizleyip, hürmetleyip,
 Taht yanına oturtmuş,
 Zerkum'u oğlum diye,
 Kehkehe'yi kardeşim diye,
 Aldatıp-kandırıp tanıtmış,
 Ne dilese o hazır,
 Büyük konak gibi ağırlamış,
 Bütün zenginliğini göstərmiş,
 Saray kızlarını toplayıp,
 Güzelleri gözletmiş,
 ...
 Güzellerin güzeli,
 Ayhılıv'ı görünce,

Şylgən kyðen tekəgən,
His tyðməjse şu jerdə,
Zərqumqə въ həjləgən,
Zərquq anь heñlem tip,
Yðende kejev itəm tip,
Şylgənde u aldaqan;
..." (M. B. V. s. 62-64)

Şülgen gözünü dikmiş,
Hiç dayanamayıp o yerde,
Zerkum'a bunu söylemiş,
Zerkum onu kız kardeşim diye,
Özünü damat edeyim diye,
Şülgen'i o aldatmış,
..."

Zerkum ve onun gibi yeraltı dünyasının kötülüğü temsil eden sakinleri Ezreke ile Kehkehe, amaçlarına nail olabilmek için iki kardeşi karşı karşıya getirmekten çekinmez. Ancak, bu oyunu ilahî dünyanın temsilciliğini üstlenen Humay bozar.

Yılan, Türk destan geleneği içinde arkaik özellikler arz eden destanların çoğunda kahramanın mücadeleye ettiği olağanüstü düşman tiplerden biridir.⁶³ Zerkum'un Ural Batır'ı götürdüğü Kehkehe'nin sarayı birden çok başı olan yılanlarla doludur. Yılanlar, yedikleri insan sayısı kadar başa sahiptir. Yılanların şahı Kehkehe gücünü sihirli bir asadan almaktadır. Ural Batır'ın asayı ele geçirmesiyle Kehkehe'nin gücü kalmaz. Ural Batır ona gereken dersi verdikten sonra, yılanların başını keserek yedikleri insanları kurtarır.

"Şu sak haraj işegen,
Ber aq yılan asqan, ti:
'Бы кем мында иневсе,
Kis keşegə timəttəj,
Tajaqьmды аьvсь',
Tigən hyðen işetkəs,
Ылан kilep Uralqa
Jotajьm tip uqtalqas,

"O an saray eşigini,
Bir ak yılan açmış,
'Bu kimdir buraya inen,
Hiçbir insanın değemeyeceği,
Değneğimi alan',
Denen sözü işitince,
Yılan gelip Ural'a,
Yutayım diye saldırınca,

⁶³ Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 75-78.

Ural totop alqan, ti,
Aq jılandı jıqqan, ti,
...” (M. B. V. s. 48-51)

Ural tutup almış, (de),
Ak yılanı yıkmış, (de),
...”

Yılan, bütün medeniyetlerin mitolojilerinde rastlanan önemli bir motiftir. Ölümsüzlüğü, kötülüğü, şekil değiştirmeyi ve tekrar tekrar yaşamayı sembolize eder. Ural Batır ve Akbozat destanlarında karşılaşılan yılan şeklindeki düşman tiplerle başka medeniyetlerin sözlü verimlerinde rastlanan yılan motifi benzerlikler gösterir. Başkurt destanlarında su altında yaşayan ve şekil değiştirerek insan donuna girebilme yeteneğine sahip yılanlara, Amerika Kızılderililerinden Aphaçilerin mit, destan veya masal gibi sözlü verimlerinde de rastlanır. Mısır mitolojisinde Khepri adlı beş başlı bir yilandan söz edilir. Khepri, yenilenen hayatı sembolize eder. Kehkehe'nin yılanları insan yiyerek baş çıkarır. İran mitolojisinde adı geçen Dahhak adlı Arabistan şahı da omuzlarındaki yılanları her gün iki insan beyni yedirerek besler.⁶⁴ Dolayısıyla yılan, bütün mitolojilerde çoğu zaman kötülük, sonsuz hayat ve korku unsuru olarak yer alır ve yer altı dünyasına ait bir varlık olarak betimlenir.

Yeraltı âlemine ait bir diğer düşman tipin adı Ezreke'dir. Ezreke, Kehkehe ve Zerkum'dan daha güçlü bir düşmandır. O, devler padişahıdır. Kehkehe, esasını kaybedip Ural Batır tarafından yenilgiye uğradıktan sonra Ezreke'ye sığınır.

Ezreke'nin kötü emellerini gerçekleştirmek için kullandığı devlerden oluşan bir ordusu vardır. Destanda Ezreke kötülüğün simgesidir. Samrav ve Humay ise iyiliği sembolize etmektedir. Ezreke'nin sözlerinden bu iki cephenin uzun zamandır mücadele halinde olduğu anlaşılmaktadır.

“Aqbuğ attı alırqa

“Akbozat'ı almaya,

⁶⁴ Bilge SEYİDOĞLU, “Kültürel Bir Sembol: Yılan”, **Dursun Yıldırım Armağanı**, Ankara, 1998, s. 86-88.

Aña ejə bulırqə,
 Jə vumaha u attı,
 Bь donjanan jujarqə,
 Jete dejev jevərđem;
 Kyktə torqan vuđ attıñ,
 Uғынь уđem kyrgəđđem;
 Alar varьp vattırdь
 Tota almaqas jaqşylar,
 Jandarьna saqьrdь.
 At alyrqa kilməne,
 Dejevđərem qərlektən,
 Kire ilemə qajtmanь.
 Kyktə qaldь xur bulьp,
 Jetegən tigən isemdə
 Məñge qaldь ut bulьp,
 His vumaha haratьn,
 Alajьm tip uylanьm,
 Ajđan tьvqan ver qьđьn,
 Aнь urlar qaranьm;
 Qьđь totqan vuha la,
 Aть vylək vuha la,
 Aть haman kilməne,
 His teləgem vumanь,
 ...” (M. B. V. s. 61-62)

Ona eyer vurmaya,
 Ya olmazsa o atı,
 Bu dünyadan yok etmeye,
 Yedi dev göndermiştim;
 Gökte yaşayan Boz atın,
 Yerini kendim gösterdim,
 Onlar gidip çıktı,
 Tutamayınca iyice,
 Yanlarına çağırdı,
 At onların alması için gelmedi,
 Devlerim utançtan,
 İlime geri dönmedi,
 Gökte kaldı, rezil olup,
 Yedigen deneni isimde
 Ebedî kaldı yıldız olup,
 Hiç olmazsa sarı atını,
 Alayım diye düşündüm,
 Aydan doğan bir kızını,
 Onu çalıp baktım,
 Kızı tutsak olsa da,
 Atı hediye olsa da,
 Atı hâlâ gelmedi,
 Hiç dileğim olmadı.
 ...”

Ezreke, yeryüzündeki hayatın düşmanıdır. Ural Batır'ı yenemeyeceğini anlayınca bütün yeryüzünü alt üst ederek yaşanmayacak hâle getirir.

“Əzreqə vik qajırqan;
 Bətə dejevde jьjьrqañ,
 Harajqa haqşь qujđьrqañ,

“Ezreke çok kaygılanmış,
 Bütün devleri toplamış,
 Saraya koruma koydurmuş.

Qəhqəhə mən Şylgənde,
 Zərqum dyrt-biş dejevde
 Qəskərenə baş qylqan.
 Kyktə qoştar osmatlıq,
 Jerdə keşe jərmətlek,
 Jerde hıv man qaplarqa,
 Kyktə ut man qaplarqa,
 Bar dejevge eş quşqan.
 er dē- ber kən bar jerdē
 Kyk-kymgək hıv erkelgən,
 Kyk jəđəndə qır-qıdı
 Jalqınlı ut bərkəlgən.
 Kyktə qoş-qort osalmaj,
 Jerdē ber jən toralmaj,
 Aptıraqan, aljaqan,
 ...” (M. B. V. s. 104-105)

Kehkehe ile Şülgen'i
 Zerkum'u dört-beş deve,
 Askerine baş yapmış.
 Gökte kuşların uçmaması için,
 Yerde insanın yürümemesi için,
 Yeri su ile kaplamaya,
 Göğü ateş ile kaplamaya,
 Bütün devlere iş buyurmuş.
 Günlerden bir gün her yerde,
 Gömgök su toplanmış,
 Gökyüzünü kıpkızıl,
 Yangınlı ateş kaplamış.
 Gökte kuş-kurt uçamaz,
 Yerde bir canlı duramaz,
 (hâlde) şaşırıp bunalmış.
 ...”

Ezreke, Türk yaradılış efsanelerinde yer alan Erlik ile benzer bir statüye sahiptir. Bütün kötülükleri yönlendiren odur. Destanın sonunda Ezreke, Kehkehe, Zerkum ve onlara bağlı olan şer varlıklar Ural Batır ve oğulları tarafından yok edilir. Ezreke ve Kehkehe'nin cesetlerinden denizi ortadan ikiye bölecek kadar büyük dağlar meydana gelir. Böylece insanlar üzerinde yaşayabilecekleri kara parçalarına kavuşur. Her tarafın su ile kaplanıp sonradan karaların oluşması, akla bir tufan hadisesini getirmektedir. Dolayısıyla, Başkurtların tarih öncesi çağlarda yaşadığı bir tufan hadisesi halk muhayyilesince etiyolojik efsaneler hâlinde anlatılarak, Ural Batır Destanı'nı vücuda getirmiş olabilir. Kiray Mergen, Ural Batır Destanı'nda yeryüzünün oluşması ile ilgili anlatılanlara benzer birçok Başkurt efsanesinin varlığına dikkat çeker. Hatta, bu efsanelerin terkibi ile Ural Batır Destanı'nın meydana geldiğini savunur.⁶⁵

⁶⁵ Kiray MERGEN, *Başkurt Halkının Epik Abideleri*, Ufa, 1961, s. 21.

Öldürülen olağan dışı düşmanların cesetlerinden dağların oluşması Başkırtların halk inanışlarında dağ kültürünün taşıdığı önemi göstermektedir. Dağ kültüründen başka Başkırtlar arasında öneme sahip diğer bir kültür de “göl” kültürüdür. Destanlarda hakkında yeterli bilgiye sahip olunmayan mekânlar daima düşmanın yaşama sahası olarak idrak edilmiştir. Ural Batır Destanı’nda düşmanın su altında yaşadığına inanılır. Çünkü su altında ne olup bittiği insanlar için sırdır. Bu nedenle göller ve ırmaklar tabu alanlardır. Hatta, Ural Batır ölürken halkını göllerden su içmemeleri için uyarır. Akbozat Destanı’nda Şölgen Gölü’ne yaklaşmanın tehlikeli olduğu ifade edilir. Ş. İbrayev, destanda kötülüklerin merkezi olarak kabul edilen göl, ırmak veya dağ gibi mekânların çoğu zaman kahramanın memleketi ile düşman halkın yurdu arasındaki doğal sınırı oluşturduğunu ifade eder. Kahramanlık destanlarında sözü edilen bu mekânların hemen ardında düşmanın ili yer alır. Benzer şekilde arkaik destanlarda rastlanan olağanüstü düşmanların yaşadığı mekânlar da deryanın, okyanusun veya gölün dibi olarak tasvir edilmiştir.⁶⁶

Başkırtların en arkaik halk inanışlarını aksettirmesi ve barındırdığı mitolojik elementlerin zenginliği bakımından Ural Batır Destanı oldukça önemli bir eserdir. Destanda birçok masal motifinin yer alması destanın mitik dönemden bu yana korunarak geldiğini göstermektedir. İlk çağda tabiatla baş başa kalan insanoğlu, tabiat olaylarının sırlarını çözene dek birçok hipotez geliştirmiştir. Tufanlara devlerin sebep olması, öldürülen devlerin cesetlerinden dağların oluşması, göllerde yaşayan kötü varlıkların olduğuna inanılması vb. birçok inanış, mitik dönemde insanın tabiat hadiselerine getirdiği yorumlardan başka bir şey değildir. Başkırt halkının en eski zaman diliminde sahip olduğu inanış ve tefekkür tarzı, Ural Batır Destanı vasıtasıyla korunarak günümüze ulaşmıştır. Başkırtlar, tabiatın kendileri için olumsuz buldukları özelliklerini Ezreke, Kehkehe gibi düşman tipleri yaratarak ifade etmişlerdir.

⁶⁶ Şakir İBRAYEV, a.g.e., s. 160.

Konunun başında varoluştan bu yana iyi ile kötünün daima bir mücadele hâlinde olduğu ve bu güçlerin dengelenmesi halinde düzenin korunabileceğine işaret edilmişti. Ural Batır Destanı'nda, Ural Batır iyiliği temsil etmektedir. Ural Batır'ın ağabeyi Şülgen ise kötülüğün temsilcisidir. İki kardeş birbirinin zıddıdır. İyi ile kötünün kardeş olması vahdet anlayışının tezahürüdür. Türk tefekkürüne göre iyiliğin de kötülüğün de kaynağı birdir. Yeryüzündeki hayat döngüsünün devam edebilmesi için insanoğlu tek kaynaktan gelen bu iki kuvveti dengede tutmalıdır. İnsanoğlu da fıtrattan itibaren bu ikilemi taşır. Yani Şülgen insanoğlunun menfi yanını, Ural müspet yanını sembolize etmektedir. Şülgen büyük, Ural küçük kardeşdir. Daha evvel de belirtildiği üzere destanda genellikle küçük kardeş olumlu, büyük kardeş olumsuzdur. Ural Batır ve Şülgen arasındaki bu zıtlığı birçok halkın epik repertuarında tespit etmek mümkündür. Yunan mitolojisinde Promete ve Epimete, Yeni Britanya adalarından Gazel yarımadası aşiretlerinden Gunantuna aşiretinin destan kahramanı tipleri To Kabinana ve To Karvuvu, Osetin kabilesinden derlenen nartlarda Solsan ve Sırdon, kardeşler arasındaki çekişmeye örnek verilebilir.⁶⁷

Ural Batır'ın yiğitlik erdemine sahip olduğu çocukluk çağından itibaren tespit edilir. Aynı şekilde Şülgen'in de daha çocukken olumsuz özellikler sergilediğine şahit olunur. Şülgen'in çocukken babası tarafından içilmesi yasaklanan kandan içmesi, yiğitlik erdemine sahip olmadığının ilk işaretidir. Ural Batır ise batır olunmadan bu kandan içilmemesi gerektiğini düşünerek, yiğitlik iradesine sahip olduğunu küçük yaşta ispatlamış olur. Ural Batır, destanın sonunda Şülgen'in doğuştan itibaren kötü yaratıldığını ifade eder:

“Ural var халықты јыјыр,
Şylgende urtaqa quјыр;

“Ural bütün halkı toplayıp,
Şülgen'i ortaya koyup;

⁶⁷ E. M. MELETİNSKİY, “Предки Прометей- Культурный герой в мифе и эпосе”
<http://www.ruthenia.ru/folklore/meletinsky13.htm> (Erişim Tarihi: 23.06.2005)

‘Jəʃtən javɯd̪ ytteñ hin,
Urlap qan hɯv esteñ hin,

Atam hyđen totmanьñ,
Javьzlyqqa ьqlanьñ,
..." (M. B. V. s. 118-119)

'Küçüklükten kötü büyüdün sen,
Çalıp kan su içtin sen (su yerine
kan içtin sen)
Babamın sözünü tutmadın,
Kötülüğe yöneldin,
...

Ural Batır Destanı'nda aslında kahramanın en büyük düşmanı Şülgen'dir. Çünkü, Şülgen onun öz ağabeyidir. Kahraman için ağabeyinin düşmanlığına inanmak oldukça zordur. Hatta Ural Batır, Şülgen'in düşmanlığından emin olduktan sonra dahi ağabeyini öldürmeye kıyamaz. Bu noktada kardeşler arasındaki uçurumun derinliği bir kez daha ortaya çıkar. Ural Batır, ağabeyi Şülgen'i yaptığı bütün kötülüklere rağmen öldürmeye kıyamazken, Şülgen eline geçen ilk fırsatta Ural Batır'ı öldürmekten çekinmez.

Ural Batır, Şülgen'i kazanabilmek için elinden gelen her şeyi yapar. Fakat, Şülgen menfi duygularının esiri olmaktan kurtulamaz.

“Bergə juldaş vuldəm min,
Javda quldaş tinem min,
Qəđ hajlanıñ vuj qujđım,
At hajlanıñ jaj qujđım,
Dan eđlərgə teləneñ,
Teləgeñə vuj virđem,
Qulıña tajaq tottorđom,
Jaqşılıqtan kuđ jomdıñ,
Qan qojarqa ımtıldıñ,
Ilde utta qaldırđıñ,
Kıven hıvqa vatırđıñ,
Dejevđərgə vuj virep,
Dejevđərgə aldanıp

“Beraber yoldaş oldum ben,
Savaşta koldaş dedim ben,
Kız seçtin kabul ettim,
At seçtin izin verdim,
Nam almak diledin,
Dileğini kabul ettim,
Eline değnek tutuşturdum,
İyiliğe gözünü kapadın,
Kan dökmeyi tercih ettin,
İli ateşte bıraktın,
Çoğunu suya batırdın,
Devleri kabul edip,
Devlere aldanıp,

Keşe qanь tykterdeň,
 Həttəj tađa berəvdeň,
 Kyđ qaralaj ikəvdeň,
 Beren dimləp birderdem;
 Jərəgeň aq bulьr tip,
 Hine maqtap həjdərdəm,
 Hin hydeňdə tormanyň,
 Javьzqa qarşь varmanyň,
 Atam hyden totmanyň,
 ...” (M. B. V. s. 118-119)

İnsan kanı döktürdün.
 Süt gibi taze birinin,
 Göz karası gibi ikisinin,
 Birini nişanlayıp verdim,
 Yüreğin ak olur diye,
 Seni övüp sevdirdim,
 Sen sözünde durmadın,
 Kötüye karşı gelmedin,
 Babamın sözünü tutmadın,
 ...”

Şülgen, kendisine verilen bütün imkanları teperek kötülüğün peşinden gider. Bütün iyi niyetlere hile ve kaypaklıkla mukabele eder. Destanda düşman tipinde en çok izlenen özellik onun hilekârlığıdır. Çünkü, daha evvel de denildiği üzere kahramanı başka yolla yenmek mümkün değildir.

“Şylgən тыңлап утырған,
 Барың уйлап уддырған
 ‘Ural ылај дан алһа,
 Atama дань қайһа,
 Batır bulьp maqtalyr,
 Бары ештə ваş bulьr,
 Mineň hyddər at qalyr’,
 Tip esenən көнлəşkən,
 Şuňa Şylgən Uralqa,
 Bar serene sisməgən,
 Əzrəgə lə vuqanьn,
 Мында ниһə kilgənen,
 His berehen əjtməgən,
 U Uraldь yterep,
 Yde дань ir buləp,

“Şülgen dinleyip oturmuş,
 Hepsini düşünüp geçirmiş,
 ‘Ural böyle nam alsa,
 Babama namlı dönse,
 Batır olup övünür,
 Bütün işlerde baş olur,
 Benim sözlerim altta kalır’,
 Diye içinden kinlenmiş,
 Bu yüzden Ural’a
 Hiçbir sırrını açmamış;
 Ezreke’de oluşunu,
 Buraya neden geldiğini,
 Hiç birini söylememiş,
 O Ural’ı öldürüp,
 Kendi namlı er olup,

Номайды ла үдә алып,
 Ақбуғ атқа атланьр,
 Булат қылыс қуланьр,
 Дан алынды уйлаған.
 Шылған асылыс буқаньн,
 Нәр сақ халқын жөргәнән,
 Анығ ғомо варлықьн,
 Урал ғурқа қуймақан,
 Тик жавьлыс жатқанға,
 Уғажьдыға қалқанда,
 Тіер кенә уйлаған.
 ...” (М. Б. В. с. 88-89)

Humay’ı da kendi alıp,
 Akbozat’a binip,
 Polat kılıç ile kuşanıp,
 Nam almayı düşünmüş.
 Şülgen’in kızgın oluşunu,
 Her zaman salgın yürüyüşünü,
 Onun sıkıntısının varlığını,
 Ural çok fazla önemsememiş,
 Sadece tutsak yattığından,
 Çaresiz kalmışlığındandır,
 Diye düşünmüş.
 ...”

Şülgen’in içindeki kötülük ve fesatlığın boyutu kardeşini öldürebilecek raddededir. Kişisel egosu her türlü moral değer önüne geçmiştir.

Kahraman mert, düşman namerttir. Şülgen defalarca kez Ural Batır’ı kandırır. Ural Batır’ın elinden sihirli değneği alıp, yeryüzünü sular altında bırakır. Destanın sonunda Ural Batır’ın eline düşüp yalvar yakar pişmanlığını dile getirdikten ve af diledikten sonra dahi bulduğu ilk fırsatta kötülük yapmaya devam eder.

“Şылған тыһлап торқанда,
 Ужын тулпал бөткәндә,
 Урал қуймағ ытерер
 Тір жәрәге қуғыққанда,
 ‘Үд тыһымьм жаһаған
 Деңгедемдең қалдығы,
 Уғалықым ғомлоғы,
 Кылдән бітем јывајым,
 Нис јавьзлығ қылмағға

“Şülgen dinleyip durmuş da,
 Düşüncesini toplayıp bitirdiğinde,
 Ural koymaz öldürür,
 Diye yüreği korktuğunda,
 ‘Kendi tılsımımı yapan,
 Denizimin kalanı,
 Kötülüğümün suçlusu,
 Gölde yüzümü yıkayayım,
 Hiç kötülük yapmamaya,

Jolanan baş tartmatqa,
 Hineñ mən yk verlektə,
 Keşelər mən dutıyqta,
 Il batır bulırqa,
 İldə tıñs qalıyqa,
 Ural julıñ uvəjem,
 Ёsın tuqan bulajım,
 Bergə torlaq qorajım,
 Atam, əsəm kyrəjem,
 Alarqa hyđ vırəjem.
 ...” (M. B. V. s. 121-123)

Töreden ayrılmamaya,
 Senin ile birlikte,
 İnsanlar ile dostluğa,
 İl batırı olmaya,
 İlde sessiz kalmaya,
 Ural yolun öpeyim,
 Gerçek kardeş olayım.
 Beraber yuva kurayım,
 Babamı annemi göreyim,
 Onlara söz vereyim.
 ...”

Şülgen pişmanlığını dile getirdiği bu sözlerden hemen sonra eline fırsat geçer geçmez kötülük yapmaya devam etmeyi tercih eder ve yeraltına iner.

“Şylgən mынь işetkəs,
 Şışmə һынь tygelgəs,
 Xəđər mine jaqlavsy,
 Keşene ağlap sypləvse,
 Bara-var ağ-mağlap,
 Donjanan juq qыlvsy
 Ylem tigən jav qaldы,
 Añа irkenlek bulды;
 Miñə jarđam iter u,
 Keşene tar-mar iter u,
 Tejer ujlap qыvqnqan,
 Bar dejevde jыjnaqan
 Барна вьнь һөjləgən.
 Uralqa baş ejmətkə,
 Keşegə һыv virmətkə
 Bar dejevde quşqan ti.

“Şülgen bunu işitince,
 Pınar suyu olmayınca,
 Şimdi beni koruyucu,
 İnsanı azaltıp süpürücü
 Vara-vara az maz,
 Dünyadan yok edici,
 Ölüm denən düşman kaldı,
 Ona genişlik oldu,
 Bana yardım eder o,
 İnsanı tarumar eder o,
 Deyip düşünüp sevinmiş,
 Bütün devleri yığır,
 Hepsine bunu söyleyip,
 Ural’a baş eğmemeye,
 İnsana su vermemeye,
 Bütün devlere emir vermiş (de).
 ...”

...” (M. B. V. s. 131-132)

Destanın sonunda Şülgen'in yüreğindeki kötülüğün onu insan dışı bir yaratık hâline dönüştürdüğü görülür. Şülgen, Ezreke ve Kehkehe yok edildikten sonra kötülüğün tek temsilcisi hâline gelir. Yeraltı dünyasında yaşamaya başlar. İnsani vasıflarını tamamıyla geride bırakır. Yeraltı dünyasından insanlığı tehdit etmeye ve zarar vermeye devam eder. Bunun üzerine Ural Batır, Şülgen'den tamamen kurtulmaya karar verir. Fakat Şülgen tuzak kurup, Ural Batır'ın hayatının sona ermesine neden olur.

“Мъна вер саq таqъ ла,
 Нъвqа варqан qъддәрдъ,
 Julqа съqqан ирдәрдә,
 Dejevdær ағдър jatqan ti,
 Нъвqа варqа jotqan ti,
 Julda vuha въvqan ti,
 Jьqър qаньн hurqan ti,
 Jørægene алqan ti;
 Qajala qalqan jьlandar,
 Keşelərдә saqqan ti.
 Keşelər мьнан зарланьр,
 Варь qurqър, jalvarьр,
 Uralqа варь kilgændær,
 Uralqа һөjlәр birgændær.
 Ural хальqtь tuplaqan,
 Dejevdærдә haqlaqan,
 Dejevdær мьнь belgøs tә,
 Jer jөdөнө съqmaqan.
 Ural qarap tormaqaн,
 İdel, Jajьq, Nөгөştө,
 Haqmar, vytән vатырдъ,

“İşte bir zaman yine de,
Suya varan kızları,
Yola çıkan erleri,
Devler takip edip durmuş (de),
Suya varsa yutmuş (de),
Yolda bulsa boğmuş (de),
Yıkıp kanını somurmuş (de),
Yüreğini almış, (de),
Kayalarda kalmış yılanlar,
İnsanları sokmuş (de).
İnsanlar bundan yakınıp,
Hepsi korkup, yalvarıp,
Ural’a hepsi gelmişler,
Ural’a söyleyip anlatmışlar.
Ural halkı toplamış,
Devleri beklemiş,
Devler bunu bilmiş de,
Yeryüzüne çıkmamış,
Ural bakıp durmamış,
İdil, Yayık, Nöğöş’ü,
Hakmar, diğer batırları,

Javđarǵna vaş qylqan,
 Bulat qylsǵn alıp,
 Yǵe Aqvıdǵn mengən.
 Ajvarlanıp, şav halıp,
 Aqvıd atın dulatıp,
 Jerǵe davyl qıptarıp,
 Hıvǵa tulqın qajnatıp,
 Şylǵen kılənə varqan.
 'Kılǵn urtlar vətərəm,
 Hıv qaldırmaı qorotam,
 Keşegə tınlıq birməgən
 Qalqan-butqan dejevǵen,
 Jav bulıvsı Şylǵendən
 Barı xalıqtı qotoltam',
 Tejer kılde urtlaqan,
 Kıldər qajnaj başlaqan,
 Dejevǵer qurqıp şavlaqan,
 Şylǵen varın tuplaqan,
 Ural kılde hura, ti,
 Dejevǵer eskə tula, ti,
 Berəm-verəm Uralǵıñ
 Jərək vavǵın telə, ti.
 Dejev bıq kıp tulqan huñ,
 Jərəgene telgən huñ,
 Ural kılde vərəkən, ti,
 Qırqa sıqqan dejevǵe,
 Batırǵarı totqan, ti,
 Ural xəldən tajqan huñ,
 Bar əmətə vətən huñ,
 Ajaǵına batalmaj,
 Qavat javın asalmaj,

Askerine baş kılmiş,
 Polat kılıcını alıp,
 Kendi Akbozat'ına binmiş,
 Öfkelenip, bağırıp,
 Akbozat'ını sürüp,
 Yerde fırtına çıkarıp,
 Suda dalga kaynatıp,
 Şülgen gölüne varmış.
 'Gölünü soğurup bitireceğim,
 Su kalmayıncaya kadar kurutayım,
 İnsana mutluluk vermemiş,
 Kalan-kurtulan devinden,
 Savaş çıkarıcı Şülgen'den
 Bütün halkı kurtaracağım'
 Deyip gölü soğurmuş,
 Göller kaynamaya başlamış,
 Devler korkup bağırmış,
 Şülgen hepsini toplamış,
 Ural güçlü soğursun, (de),
 Devler içine dolsun, (de),
 Teker teker Ural'ın
 Yürek, bağrını dilsin, (de).
 Dev çok fazla dolduktan sonra,
 Yüreğini dildikten sonra,
 Ural gölü püskürtmüş, (de),
 Kıra çıkan devi,
 Batırları tutmuş, (de),
 Ural halden düştükten sonra,
 Var gücü bittikten sonra,
 Ayağının üzerine basamayıp,
 Tekrar savaş açamayıp,

Ural şunda jьqьlqan,
 Barь keşe jьjьlqan,
 Il vəxete ine, tip
 Barь hьqtaр ilaқan.
 ...” (M. B. V. s. 132-134)

Ural oraya yıkılmış,
 Herkes toplanmış,
 İlin bahtı idi, diye,
 Hepsi hıçkırıp ağlamış.
 ...”

Bütün Türk destanlarında kötülük, iyiliğin belirlenmesinde kullanılan bir kıstas olarak ortaya çıkar. İyilik kahraman nezdinde, kötülük düşman tipi nezdinde ifade edilir. Kahramanın tutum ve davranışları övülürken, düşmanın davranışları yerilir. Böylece, kahraman ve düşman kavramlarından yola çıkılarak, bir halkın ortak ideolojik yaklaşımının tesisinde önem arz eden değerler silsilesi destanlar vasıtasıyla geleceğe aktarılmış olur. Bu manada destan millet için ideal ile ideal olmayanı beraber yansıtan, çift yönlü bir ayna işlevi görür.

Düşmanın menfi özelliklerinin artması kahramanın yücelmesine vesile olur. Düşmanı düşman yapan zalimliğinden çok düzenbaz ve hilekâr oluşudur. Destanda meydana gelen eylemlerden ziyade eylemleri ortaya çıkaran zihniyet vasıtasıyla mesaj verilir.

Ural Batır ile Şülgen arasında destanın başından sonuna kadar yaşanan çelişki ve husumet, insan için iyi ve kötü olanın anlaşılmasına yardımcı olur. Destanlarda asıl gaye kötülüğün tamamıyla yok edilmesi değildir. Kötülük daima var olacaktır. İyiliğin anlaşılabilmesi ve benimsenmesi için bu elzemdır. İnsan olmak her iki unsur arasından iyi olanın tercih edilmesine ve bu uğurda savaşılmaya bağlıdır. Düşman yoksa, kendisine ihtiyaç duyulan bir kahramana da gerek kalmaz.

“Kyrđegeđ varьn kyđ mən,
 Hьv urtałqan avđьma,
 Dejevđər tulđь jav man.

“Gördünüz hepiniz göz ile,
 Suyu çektim ağzıma,
 Devler doldu savaşla,

Jərəgemdə teldələr,
 Quldan kəstə aldılar,
 Xalqım hədgə şunъ əjtəm,
 Ulandarım hədgə əjtəm,
 Ujъm-ujъm kyldərdeñ,
 Barъnda dejev bulasaq,
 Utallъqъn qylasaq,
 Esegədgə kerəsək,
 Dejevdeñ qotoro,
 Barъqъdqa tejəsək,
 Şunan varъñ yləsək.
 Kылdeñ hъvъn esməgeđ,
 Xarapлqqa təsməgeđ,
 Dejevdeřgə vuj vişep,
 Qul qavşъrъp tormaқđ.

...

Batъ, batъ buhañ da,
 Batъ beləkle tъvhañ da,
 Ilgə jərəp il kыrməј,
 Tивъqъñdan qan kisməј,
 Jərəgeñ batъ vula almať.
 Javъzqa juldaş vumaқđ,
 Kəñəşheđ eş qылmaқđ,
 Ulandarım, hədgə əjtəm,
 Min ərsegən jəremdə
 Keşegə vajman tavъqъđ,
 Javda buha vaş bulъp,
 Keşegə il qoroqoğ,
 Danъ batъ bulъqъđ,
 Olono olo tejegeğ,
 Kənəş alъp jərəgeđ,

Yüreğimi dildiler,
 Elden gücü aldılar,
 Halkım size şunu diyorum,
 Oğullarım size söylüyorum,
 Derin derin göllərin,
 Hepsində dev olacak,
 Kötülüğünü yapacak,
 İçinize girecek,
 Devlərin intikamı,
 Həpinizə değəcək,
 Bundan həpiniz öləcəsiniz.
 Gölün suyunu içməyin,
 Haraplığa düşməyin,
 Dəvlərə yol verip,
 Kol kavuşturup durmayınız.

...

Batır, batır olsa da,
 Batır bilekli doğsan da,
 İlə yürüyüp il görmeyince,
 Dizindən kan akmayınca,
 Yüreğin batır olamaz.
 Kötüyə yoldaş olmayınız,
 Kəneşsiz iş yapmayınız,
 Oğullarım size diyorum,
 Benim təmizlədiğim yerlərdə,
 İnsana huzur bulunuz,
 Savaşta olsa baş olup,
 İnsana il kurunuz,
 Namlı batır olunuz,
 Büyüğe büyük deyiniz,
 Kəneş alıp yürüyünüz,

Kesene kese tejegeğ,
Kənəş birep jərəgeđ.

...

Варьқыда җунь әйтәм,
Җақшылыҡ буһын-атырқыда,
Кеҫе буһын затырқыда,
Җаманға јул қујмақыда,
Җақшынан ваҫ тартмақыда',
Тигән һыҙден әйткән дә,
Урал ватыр ылған, ти.
..." (M. B. V. s. 134-136)

Küçüğe küçük deyiniz,
Keneş verip yürüyünüz.

...

Hepinize şunu diyorum,
İyilik olsun adınız,
İnsan olsun zatınız,
Kötüye yol vermeyin,
İyiden uzaklaşmayın'
Denen sözünü söylemiş de,
Ural Batır ölmüş, (de),
..."

Ural Batır, veda konuşmasında yaşadıklarından sonra vardığı nihai anlamı ortaya koyar; insanlığın ancak iyilikle inkişaf edebileceğini söyler.

Ural Batır sayesinde kötülüğün merkezi; su ülkesi hükümrânlığı son bulmuştur. Fakat Şülgen, adıyla anılan küçük bir gölün içinde yaşamaya devam etmiştir. Bu gölün yeraltına uzayıp giden sonsuz bir derinliği olduğu düşünülmektedir. Türk mitolojisinde, yeraltından başlayarak yeryüzünü ve gökyüzünü birleştiren eksenlerin olduğu düşünülür. Bu eksenler kimi zaman kutsal bir dağ, kimi zaman bir ağaç olarak karşımıza çıkar. Şülgen Gölü'nün de böyle bir işleve sahip olduğu düşünülebilir.

Ural Batır Destanı arkaik nitelikli bir destan olması nedeniyle kahramanın mücadele ettiği düşman tiplerin çoğu yeraltı dünyasının sakinleridir. Dolayısıyla, kahraman ile düşmanları arasındaki vuruşma sahneleri de olağanüstü tasvir edilmiştir. Kahraman, dağ büyüklüğündeki yılanlarla, devlerle mücadele eder. Öyle ki, Ural Batır'ın öldürdüğü Ezreke ve Kehkehe'nin cesetleri denizi ortadan ikiye ayıracak kadar büyük dağlara dönüşür.

Akbozat Destanı'nda kahramanın en büyük düşmanı Mesim Han'dır. Mesim Han'ın soyu, Şülgen'in veziri Kehkehe'ye dayanmaktadır. Ural Batır'ın oğullarından İdil'in oğlu olan Kehkehe, Şülgen'in kızı Nerkes'e âşık olur ve onunla evlenebilmek ümidiyle Şülgen'in emrine girer. Şülgen, onu Ural Batır'ın soyunu kurutmakla görevlendirir. Adını da maskara anlamına gelen Kehkehe koyar. Mesim Han, Kehkehe'nin yeryüzünde kalan oğludur. Anlaşılacağı üzere, kişinin iyi ya da kötü olacağı doğumuna etki eden unsurlardan az çok belli olmaktadır. Doğum ile ilgili ayrıntılar her zaman bu kadar etkin olmasa da, çoğu zaman kişiliğin belirlenmesinde önem arz eder. Destanda Mesim Han'ın olumsuz bir tip olarak ortaya çıkışı ile babasının Kehkehe olması arasındaki bağlantıya dikkat çekilmiştir. Yani kötülük sonradan kazanılan bir hususiyet değildir. Kişinin iyi ya da kötü olacağı doğduğu andan itibaren belirlenmiştir.

“İdelden uldarъnan verehe Aqvud attъ juldap, Şylgәn batşahъna javqa kitte. Şylgәn batşalyqъna varqas. Batşa qьdъna qaşıq vuqan. Batşa въ хәldә belep qalъp, İdelden ulъna yd harajъnda vezir bulъp qalъvdъ horaqan. Jeget kilәcәktә batşa qьdъna әjdәnev uъ man batşa vәzire bulъp qalqan. Tik adaq siktә batşa qьdъn birmәgәn, kirehәnsә uqa Qәhqәhә tip mьtqьl at quşqan. Uqa Ural batъr toqomon qorotov eşen jәkmәtkәn. Şunan adaq Qәhkәhә Ural vujъndaqъ vәtә danlъ qьdәrdъ man balalarъmdъ urdъp torqan. Qәhqәhә ni saqtъ tьrъşha la, Ural batъrdъn toqomon vәtәrә almaqan. İdelden vyтәn uldarъ toqomonan jete batъr vuqan. Qәhqәhә toqomonan Mәsәm qalqan...” (M. B. V. s. 63-64)

“İdil'in oğullarından birisi Akbozat'ı bulmak için, Şülgen padişahına savaşa gitti. Şülgen padişahına vardığında, padişah kızına âşık olmuş. Padişah bu durumu anlamış, İdil'in oğluna kendi sarayında vezir olup kalıp kalmayacağını sormuş. Yiğit gelecekte padişah kızıyla evlilik düşüncesiyle padişahın veziri olup kalmış. Ancak sonunda padişah kızını vermemiş, ona Kehkehe deyip maskara ismi koymuş. Ona Ural Batır'ın tohumunu (neslini) kurutma işini hükmetmiş. Bundan sonra Kehkehe Ural boyundaki bütün namlı

kızlar ile oğlanları çalıp durmuş. Kehkehe ne kadar uğraşsa da, Ural Batır'ın neslini bitirememiş. İdil'den biten (çoğalan) oğlanların neslinden yedi batır olmuş. Kehkehe neslinden Mesim kalmış..." (M. B. V., s. 63-64)

Mesim Han, Ural Batır Destanı'ndaki Katil Padişah ile benzerlik gösterir. Ancak o, Katil Padişah gibi kanlı zulüm sahnelerinin aktörü değildir. O, daha çok entrikalarla halkı sömürmeyi tercih eder. Mesim, hanlığı da hile ile ele geçirmiştir.

"Məsəm il talap xan tuqan. Jete batır Məsəmdən il talap xandıq alıvna riza vumaj, uqa qarş jıv asqandar. Ber saq Məsəm xan jete batırđı, kileşejek, tip yđene qunaqqa saqırqan. Bətəhən də itertep, qul ajaqtarın bəjlər, dinged arjaqındaq batşaq hatqan..." (M. B. V., s. 64)

"Mesim il talan edip han oldu. Yedi batır Mesim'in ili talan edip hanlığı almasına rıza göstermedi, ona karşı savaş açtılar. Bir zaman Mesim han yedi batırı, anlaşılm deyip kendine konukluğa çağırmış. Hepsine içirtip, kol ayaklarını bağlayıp, denizin arkasındaki padişaha satmış..."

Destanda, düşman sadece kahramanın düşmanı değildir. Düşman konumundaki kişi, halkın tamamı tarafından reddedilir. Mesim, hanlığı halka rağmen elde etmiştir. Halkın koruyuculuğunu üstlenen ve halk tarafından saygıya mazhar olan ilin yedi batırı, halkı Mesim'e karşı daima kollamıştır. Ancak, Mesim Han yedi batırı tuzak kurarak yakalayıp ilden sürmüştür.

Mesim Han'ın her icraatında bir hile söz konusudur. Yedi batırı ilden sürerek hanlığı ele geçirdikten sonra, Hevben'in babası Sura Batır'ı da hile ile öldürür. Sura Batır'ı uykuda iken yakalayan Mesim Han ve yardımcısı Aksakal onu hunharca katleder.

“Uralda Sura tigən,
 Batır vulır, dan alqan,
 Ber keşe vuqan ikən.
 U aqhaqal xandarqa,
 His vujhınmaqan ikən.
 Sura batır ver mælde
 Sıqqan ikən hunarqa,
 Qajtalmaqan əjdənep,
 Yd jortona qunarqa.
 Uqa tap kigən, ti xan,
 Batır joqtaqan vuqan.
 Unı şunda uq tege xan,
 Joqtaqanda ytergən.
 Odaq ytməj batırđın
 Bisəhə lə juqalqan.
 ...” (M. B. V. s. 55-56)

“Ural’da Sura denen,
 Batır olup, nam almış,
 Bir kişi var imiş.
 O aksakal hanlara
 Hiç boyun eğmemiş
 Sura Batır bir vakit
 Ava çıkmış imiş
 Geri dönememiş
 Öz yurduna konmaya
 Onu izleyip gelen han
 Batırını uyurken bulmuş.
 O anda işte o han
 Uyurken öldürmüş.
 Çok geçmeden batırın
 Karısı da yok olmuş
 ...”

Sura Batır’ı öldürmekle yetinmeyen Mesim Han, Hevben’in annesini de Şülgen Gölü’ne atarak işlediği cinayetin deşifre olmasını engeller. Şülgen, Mesim Han’ın kızı Ayhılıv’ı tutsak eder. Hevben, Ayhılıv’ı kurtarır. Ayhılıv’ın anlattıklarından Sura Batır’ın karısının hâlâ yaşadığını öğrenen Mesim Han’ın kötülüğü nihayet bulmaz. Gölden kadını getirecek olan yiğide kızını vermeyi taahhüt eder. Ancak, asıl niyeti getirildikten sonra kadını öldürmektir. Bu aşamada dahi Mesim Han’ın kalbi yumuşamaz. Kahraman doğuştan itibaren etrafındakilere iyilik, düşman da doğduğu andan yok edildiği ana kadar çevresindekilere daima şer saçar. Mesim Han, Hevben’in ısrarı ile destanın sonunda yaptığı bütün kötülükleri anlatır. Üstelik yaptığı kötülükleri hafifletecek herhangi bir mazeretinin olmadığını açıkça beyan eder.

“Suranan qonom julđardıq
 His qarım tam juqsı man

“Sura’dan alacak kanım
 Hiç intikamım yoktu

Малым талap aldы tip,
 Барытaмда жуqсы ман.
 Шылгәнден асьvъ шу мигә:
 Бу халqajнъм кylene
 Qамъшьна ut хальp,
 Мада халдым ilenә.
 ...” (M. B. V. s. 59)

Talan edip malımı aldı, diye
 İntikamım da yoktu
 Şülgen’in öfkesi şu bana:
 Ağı saldım gölüne,
 Kamışına ateş salıp,
 Acı saldım iline
 ...”

Şülgen’in Ural Batır Destanı’ndan sonra Akbozat Destanı’nda da düşmanlığını sürdürmeye devam ettiği görülür. Fakat Akbozat Destanı’nda daha pasif bir pozisyonudur. Şülgen, artık tam anlamıyla yeraltı dünyasına ait bir varlıktır. İnsani özelliklerinin tamamını kaybetmiştir. Şülgen’in düşmanlığı, Ural Batır’ın adıyla anılan Ural ilinin, vatan haline getirilme sürecinden bu yana sürmektedir. Ural Batır’ın, Ural’ı vatan haline getirme mücadelesi ile başlayan savaş, daha sonra Şülgen ile Ural Batır’ın nesli arasında devam eder. Bu süreç içinde Şülgen’in devamlı suretle hayatta kalmış olması onun mitolojik kökenli bir karakter olduğunu gösterir. Bilindiği üzere, dünya milletlerinin mitolojilerinde kahramanların bir kısmı ölümsüzlükleriyle tasvir edile gelmiştir. Başkurt mitolojisinin kaynaklarından beslenmiş Başkurt destanlarında da, Şülgen ölümsüz bir yapı sergiler. Aslında Şülgen, Başkurtların yeraltında olduğuna inandıkları bütün kötülüklerin sembolüdür. Bu durum mitolojide yer alan, yer üstü ve yeraltı ikileminden kaynaklanmaktadır. Mitolojik dönemin inanış felsefesine göre, iyilerin yeri gökyüzü, yani Tanrı katıdır; kötülerin bulunduğu yer ise, yerin altıdır. İnsanoğlu bu ikisi arasında yeryüzünde ikamet etmektedir.

Şülgen’in, küçücük bir göle hapis edildiği için faaliyet alanı kısıtlansa da, her fırsatta Ural halkını yok etmeyi sürdürür. Ancak, Akbozat Destanı’nda Şülgen’in düşmanlığını kışkırtan hususi bir neden söz konusudur. Mesim Han’ın, Şülgen Gölü’ne zehir saçması, Şülgen’in öfkelenmesine neden olmuştur.

Yeraltı dünyasına ait düşman tiplerden Kehkehe işlevi bakımından Şülgen'den daha aktiftir. Şülgen karar verme, Kehkehe uygulama merciidir.

“Şunda uq jotto ver janvar,
 Нъv jotarqa birməne,
 Авъѣъ şundaj đur taqъ,
 His ver teşe tejməne
 Ənənə kigəs uqşъnъ

...

Min də şu kəndən baştap,
 Şylgəndə vatır buham da,
 Qəhqəhə atъn alham da,
 Batşa quşъvъn totham da,
 Uralqa sьqъp jərəhəm də
 Kemde genə jotham da,
 ...” (M. B. V. s. 43-44)

“O anda bir bir canavar yuttu
 Su yutmaya bırakmadı
 Ağzı o kadar büyüktü ki,
 Hiçbir dişi değmedi
 Evine gelince kustu

...

Ben de o günden başlayıp
 Şülgen de batır olsam da
 Gehgehe adını alsam da
 Padişah buyruğunu tutsam da
 Ural'a çıkıp yürüsem de
 Kim olursa yutsam da
 ...”

Kehkehe, İdil soyundan gelmektedir. Ancak, Şülgen'e hizmet etmeye başladıktan sonra değişime uğrayarak bir canavara dönüşmüştür. Şülgen'in hizmetine girdikten sonra insani vasıflarını kaybetse de, yapılan iyiliği karşılıksız bırakmayacak kadar vefa sahibidir. Daha evvel Sura Batır, Kehkehe'nin canını bağışlamıştır. Kehkehe, bu iyiliği unutmaz ve göle atılan Sura Batır'ın karısını yutmaz.

“Şunda uq jotto ver janvar,
 Нъv jotarqa birməne,
 Авъѣъ şundaj đur taqъ,
 His ver teşe tejməne
 Ənənə kigəs uqşъnъ
 _Əjđə tiđərək sьq, tine,
 Horar əsən xəlemde,
 Jaqъnъraq kil, tine.

“O anda bir canavar yuttu
 Su yutmaya bırakmadı
 Ağzı o kadar büyüktü ki,
 Hiçbir dişi değmedi
 Evine gelince kustu
 Haydi çabucak çık, dedi
 Sormak için halimi
 Yakınıma gel, dedi

'İren atqajñ
 İten buqan saqñda
 Tirem alam tip hujır,
 Bısaq hurır alqajñ.
 Şunda min telgə kilep,
 Azat it tip həjdənep,
 Qan ilaqaş, qəđqandı;
 'Jəştən qolda jəşənən,
 Ata-əsəhen taştan
 Tel jolahın onotqan,
 Metken ikən hin,' tine,
 Min də şu kəndən baştap,
 Şylgəndə vatır buham da,
 Qəhqəhə atın alham da,
 Batşa quşvın totham da,
 Uralqa sıqır jərəhəm də
 Kemde genə jotham da,
 Zarđı migə aş vumat
 Jərəgem astıq kithə lə,
 ..." (M. B. V. s. 43-44)

'Erin vurmuştu
 Sağ olduğu zaman
 Derimi alayım diye soyup
 Bıçak vurup alacaktı.
 O an ben dile gelip
 Azat et diye söyledim.
 Kan ağlayınca, acıdı
 Gençken kullukta yaşayan
 Ata-anasını atan
 Dil kurallarını (âdetlerini) unutan
 Miskinsin sen' dedi.
 Ben de o günden başlayıp
 Şülgen de batır olsam da
 Kehkehe adını alsam da
 Padişah buyruğunu tutsam da
 Ural'a çıkıp yürüsem de
 Kim olursa yutsam da
 Zarlı (üzüntülü) olan bana aş olmaz
 Yüreğim açlık çekse de
 ..."

Akbozat Destanı'nda Mesim Han ve Katil Padişah gibi halkına zulüm eden bir başka düşman tip yedi deniz ötesindeki ülkenin zalim padişahıdır. Deniz ötesindeki ülkenin padişahı da özellikleri bakımından Mesim Han ile Katil Padişah'a paralel bir yapı sergiler. Halk, padişahın kendilerine yaptığı eziyeti aşağıdaki dizelerde dile getirmiştir:

"Həvən dingəđ arjaqñdaqı batşa ilenə varır jetkən. Ber avılda tuqtaqan. Ber əjgə inhə, vite-kyđđəre, ajaq-quldarı şeşengən əvi mən babajdı kyrgən. Həvən ылардын хəlen horaşa baştaqan.

Qart: 'Beğde xandar, vider at urnьna jegep qoldajđar. Xeđmət xaqь itep şışmə һыь man toğ birələr ine. Xəder বেđ qartajđьq, eştej almajььđ. Şuqa বেđ һыь да, toğ да ala almajььđ, şuqa oşo xəlgə qaldьq' tigən..." (M. B. V. s. 65)

"Hevben denizin diğər yanındakı padişahın iline yetmiş. Bir köyde durmuş. Bir eve inse, yüzü-gözleri, ayak-elleri şişmiş bir nine ile dede görmüş. Hevben bunların halini sormaya başlamış.

Yaşlı: 'Bizi hanlar, beyler at yerine çalıştırmaktaydılar. Hizmet hakkı etmek üzere çeşme suyu ile tuz verir idiler. Şimdi biz ihtiyarladık, iş yapamıyoruz. Bu yüzden biz su da, tuz da alamıyoruz, bu yüzden bu halde kaldık' demiş..."

Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı'nda karşılaşılan düşman tiplerden biri Küser Han, diğeri onun kahyası Karagol'dur. Destanlarda yer alan düşman tiplerin en önemli ortak özelliğinin riyakârlık olduğunu belirtmişti. Kahramanla karşı karşıya kalan düşmanın hileden başka kullanacağı silahı yoktur. Destanda düşmanlığı ortaya çıkaran ilk hareketi Küser Han yapar. Küser Han kızı Mayanhılıv'ı Küsmez Han'ın oğlu Kuzıykürpes ile nişanlamıştır. Küsmez Han'ın ölümünden sonra Küser Han verdiği sözden döner ve obasını Kuzıykürpes'in kendilerini bulamayacağı kadar uzağa taşır. Destanın Konşak varyantında Mayanhılıv'ın babasının adı Küser, Kuzıykürpes'in babasının adı Küsmez olarak geçer. Küser Han, adıyla müsemma şekilde olumsuz bir yapı sergiler. Küsmez Han'ın ölümü ile uruğunun eski azametini kaybedeceğini düşünen Küser Han, Mayanhılıv'ı Kuzıykürpes'e vermekten vazgeçer. Kuzıykürpes, Küser Han'ın yaptığı bu dönecliğini uzun yıllar sonra öğrenir ve bu davranışı şahsına yapılmış bir hakaret sayarak, Mayanhılıv'ı almak üzere yola çıkar.

"Кузейкүрпәстен ана шулай яманаты таралып китте, ти. Был хәл Күсәр хандың да эсен бошора башланы, ти. Маяанһылыузың кейәүе

буласак Кузыйкүрпәстен берзән етем булып, икенсенәң, уның шулай үз һүзле, шук малай булып үсәүе Күсәр ханға окшамай ине, ти. берзән-бер көн хан үзенең бисәһенә:

— Йә, бисәкәй, һин нисәк уйлайһың? берзән-бер кызыбыз Маянһылыузы Кузыйкүрпәскә кейәүгә бирһәк кызыбызға ла, үзебезгә лә хурлык бит! Был илде ташлап ете тау, ете ялан, ете дингез аша сығып китәбезмә әллә? Тине, ти.

Күсәр хандың бисәһе быға риза булды, ти... ” (Konşak V. s. 125)

“Kuzıykürpes’in işte böyle namı yayılıp gitti, de. Bu hal Küser Han’ın da içini tasalandırmaya başladı, de. Mayanhılıv’ın eşi olacak Kuzıykürpes’in birincisi yetim oluşu, ikincisi onun böyle kendi sözlü (başına buyruk) yaramaz oğlan oluşu büyüğü Küser Han’a hoş gelmedi, de. Günlerden bir gün han kendi eşine:

— Ya, karıcığım, sen nasıl düşünürsün? Günlerden bir gün kızımız Mayanhılıv’ı Kuzıykürpes’e gelin versek, kızımıza da kendimize de horluk olmaz mı? Bu ili bırakıp, yedi dağ, yedi ova, yedi deniz aşır çıkıp gitsek mi? demiş de.

Küser Han’ın eşi buna razı olmuş...”

Kuzıykürpes uzun bir yolculuktan sonra Küser Han’ın obasına ulaşır. Aradan geçen zamana rağmen Küser Han’ın Kuzıykürpes ile ilgili düşünceleri değişmemiştir. Ancak, Kuzıykürpes artık büyümüş, gücü-kuvveti ile baş edilemeyecek bir cengâver hâline gelmiştir. Küser Han’ın kahyası Karagol, Küser Han’dan daha hilebaz bir adamdır. Kuzıykürpes’ten kurtulmanın tek yolunun onu sarhoş ederek öldürmek olduğunu söyler. Bu fikir Küser Han’ın da aklına yatar. Anlaşılacağı üzere, düşman için hileye başvurmak gayet doğal bir temayüldür.

Кутыр башлы колтор таз:

— Ханым, төптәнерәк уйлап караһаң, Кузыйкүрпәсте үлтермәй тороп, унан котолоп булмаҫына үзең дә ышанырһың, тип һүз башланы, ти, ул. Әммә быны хәйләһез-ниһез генә булдырып булмай. Ни өсөн тиһән, уны көс менән еңеү мөмкин тугел, ул бөтәбездән дә көслө. Шул көсөнә таянып, ул Маянһылыузы ғына тугел, бөтә байлығыңды талап, барлык аяклы малыңды кыйып алып китеүе бар...туй яһаған булырға ла Кузыйкүрпәсте бал эсереп иҫертергә. Шунан уны бейергә төшөрәһең. Бейегәндә, иҫереүе еткәнлектән, башы әйләнәп, сайкала башлар. Шунан инде уны, әзерәк айныһын тигән булып, ситкәрәк алып китәһең дә башына һуғып үлтерәһең... Кузыйкүрпәстән котолой өсөн башка сара юк, ханым...”(Konşak V. s. 134-135)

“Kel başlı kibirli uyuz Karagol:

— Hanım, mantıklı düşünüp bakarsan, Kuzıykürpes’i öldürmeden ondan kurtulmak gerektiğine kendin de inanırsın, diye söze başlamış da, o. Yani, bunu hilesiz yapmak mümkün olmaz. Neden dersən, onu güç kullanarak yenmek mümkün değil, o hepimizden de güçlü. O, bu gücüne dayanıp, sadece Mayanhılıv’ı değil, bütün varlığını talan edip, ayaklı bütün malına kıyıp alıp gidebilir...dügün esnasında da Kuzıykürpes’e bal içirip sarhoş edelim. Sonra onu oyuna çağırırsın. Oynayınca sarhoş olduğundan, başı dönüp yalpalamaya başlar. Ondan sonra onu, ayılsın diye yüzüne vurmak için, uzak bir yere alıp gidersin de, başını kesip öldürürsün...Kuzıykürpes’ten kurtulmak için başka çare yok, hanım...”

Destanda Küser Han dünya malı ve iktidarı için verdiği sözden dönen, moral değerleri olmayan biri olarak tasvir edilir. Kahyası Karagol daha da düşük bir seviye çizer. O, ekmeğini yediği Küser Han’ın kızı Mayanhılıv’a göz koymuştur. Küser Han, kızı Mayanhılıv’ı yetim olduğu için Kuzıykürpes’e bile yakıştıramazken, Kel başlı kibirli uyuz lakaplı kahyası Karagol’un gözü Mayanhılıv’dadır. Kahya evli olmasına rağmen bu çirkin arzusuna nail

olabilmek için her yolu dener ve nihayet Kuzıykürpes'in hayatına haince son verir.

“Ә Кутыр башлы колтор таз эстән генә: ‘Үз теләгемә ирештем, хәзер инде минән китеп, әллә кайза бара алмаңның, һайыңкандан һак, төлкөнән хәйләкәр карт катыным өчтөнән үзеңде йәш бисә итеп алырға күп калманы инде’, тип уйланы, ти...” (Konşak V. s. 139)

“Kel başlı kibirli uyuz içinden: ‘Dileğime eriştim, şimdi işte benden başka gidecek yeri kalmadı, saksığandan kurnaz, tilkiden hilekâr kart kadınının üstüne daha genç karı edip almama çok kalmadı işte”, diye düşünür...”

Düşman tipi şahsi menfaati söz konusu olduğunda en yakınlarını dahi gözden çıkarmaktan çekinmez. Çünkü, destanda düşman tipini yönlendiren ana etken kötülüktür. Düşman acımasızlık, vahşilik, katılık ve kaypaklık gibi olumsuz sıfatların hemen hepsini üzerinde toplayan unsurdur. Bu nedenle aynı safta yer alan düşman tiplerin zaman zaman birbirlerini dahi tuzağa düşürmeleri beklenmedik bir durum değildir. Karagol, Kuzıykürpes'ten kurtulmayı Küser Han'a yardım etmekten çok, kendi çıkarlarına hizmet etmek için ister.

Karagol, destanda kötülüğün temsilcisidir. O, Kuzıykürpes'i savunmasızken, haince öldürür. Bununla da yetinmeyen Karagol, Kuzıykürpes'i öldürdükten sonra eşyalarını çalmaya yeltenir. Karagol'da olmayan şey vicdandır. Haince öldürdüğü birinin eşyalarını gayet olağan şekilde çalabilecek kadar soğukkanlı bir katildir.

“Кутыр башлы колтор таз Карагол, боҗоп кына сук тирәк янына барған да, шунда моңайып ултырған Кузыйкүрпәсте бысак менән сәнсеп үлтергән, ә хәзер ул Кузыйкүрпәстең кәмәрен сисеп, кама тунын һалдырып тора ине, ти...” ((Konşak V. s. 138)

“Kel başlı kibirli uyuz Karagol, sessizce (gizlice) saçaklı kavak yanına varmış da, orada dertli oturmuş Kuzıykürpes’i bıçak ile kesip öldürmüş ve şimdi o Kuzıykürpes’in kemerini çözüp, samur kıyafetini çıkarmaktaydı, de...”

Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı’nda karşılaşılan düşman tiplerin belirgin özelliği hiçbir moral değer taşımamalarıdır. Küser Han, destanın sonunda dünya yaşantısı uğruna kaybettiği insani değerleri kısmen farkına varır. Ancak, Karagol için aynı şeyi söylemek mümkün değildir.

Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı’nda uruk yaşantısının izleri tespit edilir. Bu dönemde insan etrafındaki tabiatın sırlarına vakıftır. Başka bir deyişle, tabiatın insan üzerindeki etkisi eskiye oranla azalmıştır. Toplumsal yaşantının oluşması ile destanda mücadeleyi gerektiren unsurlar da değişkenlik arz etmiştir. Ural Batır ve Akbozat destanlarında rastlanılan olağanüstü düşman tipi yerini sıradan ancak kötü niyetli insanlara bırakmıştır. Kuzıykürpes ile Mayanhılıv Destanı insanoğlunun manevi yönü ile maddi yönü arasında yaşanan çelişkiyi irdelemektedir. Kahraman bu ikisi arasındaki dengeyi sembolize eder. Ancak bu dengenin nasıl sağlanması gerektiğini anlatabilmek için destanın sonunda kahramanın ölmesi gerekmiştir.

Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı’nda nitelikleri bakımından göz dolduran bir düşman tipine rastlanmamaktadır. Destan aslında değişmekte olan hayat şartları ile eski hayat şartlarının esasları arasındaki mücadeleyi gözler önüne serer. Uruk döneminden sonra teşkil eden bireyleşme sürecine geçiş oldukça sancılı atlatılır. Zayatülek’in nezdinde insanlığın bir takım sosyolojik evreleri atlatırken geçirdiği sıkıntılı aşamalar gözler önüne serilir. Destanda yeni hayat düzeninin temsilciliğine soyunan Zayatülek’in dahi, birçok çelişki yaşadığına şahit olunur.

Düşmanlığa yol açan ilk neden kardeşler arasındaki özlük ve üveylik pozisyonundan kaynaklanır. Zayatülek, Semer Han’ın ikinci ve genç

hanımından dünyaya gelmiştir. Semer Han'ın ilk eşinden altı oğlu vardır. Fakat doğduğu andan itibaren Zayatülek'in altı ağabeyinden üstün olduğu anlaşılmaktadır. Semer Han'ın ergenlik çağına gelen oğullarını denemek üzere düzenlediği av partilerinde, Zayatülek'in gösterdiği başarı, ağabeylerinin Zayatülek'e duyduğu düşmanlığı kamçılar.

Destanda tespit edilen düşman unsur, kahramanın ağabeyleridir. Zayatülek'in, Semer Han'ın katında gördüğü itibar ağabeylerini kıskançlıktan çılgına çevirir. Zayatülek'i öldürmeden nam sahibi olamayacaklarını düşünürler. Haince bir suikast planı hazırlayarak uyku halindeyken Zayatülek'i öldürmeye karar verirler. Zayatülek'i uykudayken öldürmek istemelerinin nedeni, meşru bir mücadele ile kahramanı yenmenin kabil olmayışından kaynaklanmaktadır.

“Заятүләктең көнсәл ағалары йыйылышып:

— Заятүләктең нисек тә булһа коталайык. Ул үлмәй тороп, безгә дан да, тыныслык та булмаҫ. Бөгөн төндә үлтерәйек! тип бер төнтән һуҙ куйышалар.

Өммә уларзың яуыз уйзары бойомға ашмай...” (Sagitov V. s. 21)

“Zayatülek'in kıskanç ağabeyleri toplanıp:

— Zayatülek'ten nasıl yapsak da kurtulsak. O ölmeden, bize nam da, huzur da bulamayız. Bugün geceleyin öldürelim! diye hep birlikte ant içerler. Ama onların kötü düşünceleri gerçekleşmez...”

Zayatülek ile Mayanhılıv Destanı'nda da düşman tiplerin hile ile hareket etmeyi tercih ettikleri görülür. Esasen bu durum şaşırılacak bir vaziyet değildir. Çünkü, düşman tipi kötülükle beslenmektedir. Kötülüğün ortaya çıkardığı başlıca vasıflar namertlik ve riyakârlıktır.

Zayatülek, ağabeylerinin düşmanlığından kaçarak kurtulur. Kendine yeni bir hayat kurar. Fakat, ağabeylerinin ilde çıkardığı kaos üzerine geri dönmek zorunda kalır. Düşman tipi daima kaos yaratmakla mükelleftir. Kahraman da kaosu düzenlemekle yükümlüdür.

“Күп тә тормай Сәмәр хандың атлы ғәскәре Балкан тауға килеп етә. Ғәскәр башы Заятүләккә киләп:

— Үткән төндә атайың Сәмәр хан вафат булды. Алты туғаның, хан тәхетәенә талашып бер-береһе мәнән һуғышалар. Илдә тыныслык юк. Халык һинең хан булыунды теләй, зинһар, ошо теләкте кире какма. Биз һине алыпға килдек, ти.

Заятүләк: ‘Һыуһылыузы кырк көн тулғансы килеп алырмын әле’ тип уйлай за ғәскәрзе эйәртеп, хан йәйләүенә юл тота. Уны ырыузаштары бик хөрмәтләп каршылайзар, хан тәхетенә ултырталар. Уның алты ағаһы берен-бере үлтереп бөтәләр...”

“Çok da geçmeden Semer Han'ın atlı askeri Balkan Dağı'na gelip yetişir. Asker başı Zayatülek'e:

Geçen gece, baban Semer Han vefat etti. Altı kardeşin han tahtı için dalaşıp birbiri ile vuruşurlar. İlde huzur kalmadı. Halk, senin han olmanı dilemekte, sakın, bu dileği geri çevirme. Biz seni almaya geldik, de.

Zayatülek, ‘Hıvhlıv’ı kırk gün doluncaya kadar alırım’ diyerek düşünür de askeri alıp, han yaylasına doğru yol tutar. Onu urukdaşları çok azizleyerek karşılarlar, han tahtına otururlar. Onun altı ağabeyi birbirlerini öldürüp yok ettiler...”

Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı'nda düşmanlar kendi kendilerini yok eder. Daha evvel de bahsedildiği üzere, düşman tipi daima “ben” merkezlidir.

Bu anlamda düşman tiplerin birbirleri ile savaştıkları da olur. Nitekim, Zayatülek'in ağabeyleri tahtı bölüşemeyip birbirlerini yok eder.

Destanda asıl çarpışma kabile dönemi ortak payda esasına bağlı olarak sürdürülen hayat tarzı ile bireyleşme döneminin başlangıcı sayabileceğimiz aile kurma arzusuna bağlı hayat tarzı arasında gerçekleşir. Destanın son bölümünde her ne olursa olsun kahramanın öncelikli görevinin halkın mutluluğunu tesis etmek olduğu mesajı verilir. Kabile hayatının sürdüğü bu dönemde epik dönem henüz kapanmadığı için kahramanın kendine özgü idealler etrafında hayat sürdürmesine müsaade edilmez.

Küsek Bey Destanı'nda on iki uruktan oluşan düzenli bir siyasi yapılanmanın varlığı söz konusudur. On iki uruk iç işlerinde bağımsız olmakla beraber Mesim Han etrafında bileşik bir yapı arz eder. Urukların faaliyetleri belirli bir esasa bağlı olarak yürütülmektedir. Bu düzen içinde törenin uygulayıcısı ve temsilcisi Mesim Han'dır. Mesim Han'dan sonra bu makama on iki uruğun beyleri arasından en lâıyk olanı seçilecektir. Dolayısıyla, uruk beyleri arasında gizli bir çekişme söz konusudur.

Destandaki mücadele Mesim Han'ın iline vahşi bir hayvanın musallat olması ile başlar. Mesim Han kendine bağlı uruklardan dördünün beylerini bu hayvanı avlamaları için çağırır. Tüngever uruğundan Timurkotlo, Tamyar uruğundan Tamyar, Hain uruğundan Karagömbet ve Kıpçak uruğundan Babsak beyler Mesim Han'ın emrine uyarak iline gelir. Mesim Han, iline dadanan yırtıcı hayvanı öldürene kızını ve ilinin yarısını vermeyi taahhüt eder. Böylece, görevi başaran kişi Mesim Han'ın sahip olduğu makamın da vârisi olacaktır. Yırtıcı hayvanı Babsak Batır bulur ve öldürür. Nişan olarak da hayvanın ağızına okunu bırakır. Karagömbet, Babsak Batır'ın vurduğu hayvanı uyuyor sanıp ok atar ve öldürdüğünü zannederek geri döner. Arada çıkan husumet üzerine bilirkişiler ve diğer iki uruğun beyleri Babsak Batır'ın doğru söylediğini ifade eder. Bunun üzerine Bayındır Han, kızını Babsak Batır'a

vermek üzere toy kurar. Karagömbet, yenilgiye tahammül edemez ve kahpece ok atarak Babsak Batır'ı öldürür.

Карағөлөмбөт азаматын йыйып алган,
Шәһәрзән ситкә аулакка барып калган;
“Кыпсактарзың батыры Бабсакты
Үлтерәйек, халкым”, тип кәңәш һалған.

Karagölömbet adamlarını toplayıp almış,
Şehirden dışarı kıra varıp durmuş,
“Kıpçakların batırı Babsak'ı
Öldürelim, halkım” diye keneş salmış.

“Шул һүззе әйтеп ук-һазағын ала инде,
Азаматтарын шул ергә һала инде;
Күззәренә кан тулып, асыуланып,
Туп-тура тупка табан бара инде.

Bu sözü söyleyip ok-sadağını almış şimdi,
Adamlarını o yere salmış şimdi;
Gözlerine kan dolup, öfkelenip,
Dosdoğru topluluğa doğru varmış şimdi.

Шул вакытта Бабсак батырзы Мәсем хан ун ике бей өҗтөнән бей кылып, уға кызы Гәүһәрзе никах укып кушып, бик зур туй яһап яталар икән. Карағөлөмбөттәң, күзенә кан тулып, асыуланып килгәнән халыктың барыһы ла күрә. Быны Бабсакка әйтәләр: “Батыр, урыныңдан тор, каршы бар, бер шомлок менән килә!” тизәр. Бабсак: “Бер ултырған урыңдан торой – катындар эше. Урынымдан тормайым, уға карамайым!” ти...

Карағөлөмбөт килде лә атты инде,
Ир Бабсак кызыл канға батты инде;
Бил өзөлгәс, бисара сызаһынмы,
Йәнен хакка тапшырып ятты инде.
...” (Kıpçak V. s. 308-309)

Karagölömbet geldi de attı şimdi,
Er Babsak Kızıl kana battı şimdi;
Bel üzülünce, biçare kalsın mı,
Canını Hak'a teslim etti yattı şimdi.
...”

İktidar ihtirası, Karagölömbet'in gözünü döndürmüştür. Babsak Batır'ı kendisine karşı hiçbir savunma yapmadığı halde öldürür. Düşman tipi daima haince hareket eder. Kahraman ise ölüm karşısında dahi cesur ve asildir. Türk destanlarında kahraman kendisine kılıç kaldırmayan kişiye dokunmaz. Babsak Batır, Karagölömbet'in kendisini öldürmek üzere geldiğini anlamasına rağmen yerinden kalkmaz. Mesim Han, Babsak Batır'ı on iki beyin üzerine

han yapmış ve ona kızını vermiştir. Babsak Batır kendisine lütfedilen bu makamdan kalkarak, Karagölömbet'e karşı koymayı acze düşmek şeklinde nitelendirir ve yerinden kıpırdamaz. Babsak Batır bu tutumu ile, Karagölömbet'in karşısında ayağa kalkılmayacak biri olduğunu vurgular. Hayatını kurtarmak için bile olsa kahramanlık erdeminin gerektirdiği gibi hareket etmekten vazgeçmez. Karagölömbet'in, Babsak Batır gibi moral değerleri yoktur. O, kendisini savunma gereği duymayan Babsak Batır'ı öldürürken bir an bile tereddüt etmez. Karagölömbet'in uruğunun adı 'Hain'dir. Bu uruğa mensup olan halkın tamamı destanda menfi niteliklerle tasvir edilir. Karagölömbet, Babsak Batır'ı öldürmeye halkı ile beraber karar verir. Halkın bu olup bitene itiraz etmemesi liderleri ile fikir birliği halinde olduklarını gösterir. İhanet, halkın tamamına sirayet etmiş bir niteliktir. Dolayısıyla bu sosyal ortam içinde hainlik yaradılıştan itibaren benimsenen bir haslet olarak ortaya çıkmaktadır. Bu tespit, tıpkı kahraman tipinde olduğu gibi düşman tipini belirleyen niteliklerin de yaradılışa özgü olduğunu gösterir.

“Дүртенсе ырыу аты хаин булған, Мәсем ханға ерзәре якын булған, Бары берзәй намыслы, оскалак халык, Нисә әйтһәң дә, азырак такым булған.	“Dördüncü uruğun adı Hain'miş, Mesim Han'a yeri yakınmış, Hepsi biri gibi namussuz, kavgacı halk, Nice söylesen de, azıcık kabaymış.

Башлыктары Карағөлөмбәт батыр булған, Хаин ырыуын карауыллап ятыр булған, Көнө-төнө үззәре урлык кылып, Берәүзекен икенсегә һатыр булған...” (Кыпчак V. s. 294)	Başkanları Karagölömbet Batır'mış, Hain uruğunu gözetip durmaktaymış, Günü-gecesi özleri hırsızlık edip, Biri diğerine ihanet edermiş...”

Karagölömbet, acımasız bir düşmandır. Babsak Batır'dan sonra Kıpçak uruğunu beşikteki bebeğe kadar katleder. Destanda Karagölömbet'in acımasızlığı “rahmetsiz ve şefkatsiz” şeklinde ifade edilmiştir.

“Карағөлөмбәт менә атка, йөрәйәм, тип,
Язаһын кыпсактарзың бирәйем, тип;
Бабсактың бер токомон калдырмастан,
Кыпсак атлы барын да кырайым тип.

“Karagölömbet ata biner, yürüyeyim, deyip,
Cezasını Kıpçakların vereyim, deyip,
Babsak'ın bir tohumunu bırakmadan,
Adı Kıpçak olanların hepsini kırayım deyip.

Был һүззе әйтеп, халкын йыйып алды инде,
Еренә кыпсактарзың барзы инде;
Катын, бала, карт-короно аямастан,
Осраған берзең карынын ярзы инде.

Bu sözü edip, halkını toplayıp aldı, şimdi,
Kıpçakların yerine vardı şimdi;
Kadın, çocuk, yaşlıyı ayırmadan,
Rastladığı herkesin karnını yardı şimdi.

Шулай итеп халайыкты үлтерә, ти,
Баштарына киәмәт килтерә, ти;
Рәхимһез, шәфкәтһез Карағөлөмбәт
Кыпсактарзың токомон бөтәрә, ти.
...” (Kıpçak V. s. 310)

Böyle edip halkı öldürdü, de,
Başlarına kıyameti getirdi, de;
Rahmetsiz, şefkatsiz Karagölömbet,
Kıpçakların neslini bitirdi, de.
...”

Küsek Bey, Karagölömbet'ten babası Babsak Batır'ın intikamını alır ve Kıpçak uruğunu yeniden diriltir. Destan nasıl biterse bitsin neticede düşman daima hak ettiği cezaya çarptırılır. Karagölömbet'e de hak ettiği ceza Küsek Bey tarafından verilir.

Başkurt destanlarında incelenen düşman tipi, özellikleri bakımından birçok Türk destanında rastlanan düşman tipi ile benzerlik gösterir. Özetlemek gerekirse; Başkurt destanlarında yer alan düşman tipini yaradılış özellikleri bakımından ikiye ayırmak gerekir.

1. Olağanüstü düşman tipi
2. Olağan düşman tipi

Olağanüstü düşman tipi, Başkurtların arkaik dönemine ait inanış kalıpları etrafında teşekkül etmiştir. Olağanüstü düşman tipi;

1. Fiziki bakımdan olağan dışı bir büyüklüğe sahiptir.

2. Yeryüzüne değil, yeraltı âlemine aittir.
3. Sihir yapma yeteneğine ya da sihirli araçlara sahiptir.
4. Sıradan insana göre uçmak, şekil değiştirmek gibi sıra dışı yetenekleri vardır.
5. Olağanüstü düşman tipi, tıpkı kahraman gibi kendi dünyasının lideri konumundadır.
6. Olağanüstü düşman tiplerden bazıları insanken, kötülükle iç içe sürdürdükleri hayat onları yeraltı âleminin yaratıklarına dönüştürmüştür.
7. Olağanüstü düşman tipi insan ırkına göre çok uzun sayılacak bir hayat sürdürür.
8. Sıradan ya da sıra dışı bütün düşman tiplerde gözlemlendiği üzere, olağanüstü düşman tipi hilekâr ve acımasızdır.

Başkurt destanlarında yer alan sıradan düşman tipinin belirgin özellikleri ;

1. Genellikle asil bir soyun temsilcisidir.
2. Bu tip, dünya nimetlerinin peşinden koşarken insani vasıflarını kaybetmiştir. Manevi değerleri yoktur.
3. Yöneticisi olduğu halka zulmeder. Halkın emeğini karşılıksız kullanır. Dolayısıyla, halk tarafından sevilmez.
4. İktidar ve mal-mülk hırsıyla yapamayacağı kötülük ve hile yoktur.

Başkurt destanlarında rastlanan düşman tipinin sıralan bu nitelikleri Türk destanlarının hemen hepsinde ayniyet arz eder. Farklı olaylar etrafında kahramanda olduğu gibi, düşman tipinde de esas gaye ortaktır. Konunun başında da izah edildiği üzere kötülük; iyiliğe ulaşılması için kullanılan bir vasıta olması hasebiyle gereklidir. Destanda düşman, kahramanın varlık nedenidir. Başka bir deyişle, ortada kaos yaratan bir unsur yani düşman yoksa kahramana gerek duyulması ya da kişinin kahraman olması mümkün

değildir. Düşman tipinin nitelikleri, kahraman tipini belirleyen çizgilerin oluşmasına yardımcı olur. Tıpkı kötünün, iyiyi anlamamıza yardımcı olduğu gibi bir misyona sahiptir. Destanda yokluğu düşünölemeyecek iki unsurdan biri kahraman tipi, diğeri ise düşman tipidir.

SONUÇ

Edebî eserdeki kahramanlardan herhangi biri ile ilgili kalıp yargı oluştuğunda, “tip” ortaya çıkar. Tip, cemiyetin ve bu cemiyette yaşayan insanların ortak eğilimlerine göre oluşur. Tiplerin sahip olduğu özellikler, bir milletin müspet veya menfi ortak değerleri doğrultusunda şekillenir. Tip, toplum şuurunu yansıtmaktan öte bir benliğe sahip değildir. Toplumdaki gelişim ve değişime paralel olarak tip’e yeni unsurlar eklense de, bu durum hiçbir zaman tipin belirgin vasıflarını değiştirmez.

Edebî eserde tip olarak belirlenen unsurlar, belli bir devirde toplumun benimsediği ortak değerleri yansıtır. Tip topluma göre hareket etmeye mecburdur. Çünkü tipe ait özellikler toplum tarafından yaratılmıştır. Dolayısıyla, tipe daha çok anonim eserlerde rastlanır. Sözlü edebiyat verimlerinde yer alan kahramanların hemen hepsini tip olarak değerlendirmek mümkündür.

Sözlü edebiyat verimlerinden destan, masal, fıkra, halk hikâyesi ve mitlerin kahramanları tip statüsündedir. Bahsi edilen edebî türlerin kahramanlarının farklı eserlerde benzer nitelikler taşıması ve benzer olaylar sıralamasından geçmesi, onların şablon bir hayat hikâyesi içinde hareket etmekte olduğunu gösterir.

Tiplerin tipolojik çalışma yöntemi ile incelenmesi, onların teşekkülünde rol oynayan unsurların belirlenmesi için idealdir. Tipoloji, folklor araştırmalarında kullanılabilecek en uygun metotlardan biridir. Folklorda tipoloji kavramı, bir ya da daha fazla halkın aynı veya benzer olan mirasının karşılaştırılıp araştırılmasıdır. Edebî tipoloji, eserde seçilen herhangi bir unsurun tipik özelliklerini araştırır. Bir edebiyat veriminde, tipolojisini yaptığımız unsur benzerlik, bağlantı, birlik, akrabalık, ilgi, uygunluk, eşbiçimlilik, yakınlık vb. gibi bir çok açıdan incelenir. Tipoloji bir eser içinde tip

özelliği gösteren herhangi bir unsurun özelliklerini detaylarıyla ortaya çıkararak, bu unsur hakkında genel geçer bir tanıma ulaşılmasını sağlar.

Sözlü edebiyat verimlerinden özellikle destan kahramanları üzerine, yurt içinde ve dışında yapılan çalışmalarda varılan ortak görüş; bu kahramanların hepsinin tip olduğudur. Bu husus bir çok araştırmacının dikkatini çekerek konuyla ilgili bir takım hipotezler geliştirilmiştir. Araştırmacılardan bazıları destan kahramanını; şamana, bazıları ritüele ve bir kısmı da bilinçaltına (psikanalitik) bağlı olarak değerlendirmiştir. Farklı bakış açıları ile yapılan değerlendirmelerin ortak özelliği; destan ve mit kahramanlarının her hâlükârda tip olma niteliği göstermesidir. Mesela Campbell, kahraman kavramını bütün dünya mitlerinden örnekler vererek açıklamış ve böylece bütün kültürlerin mitlerinde ortak bir kahraman tipi olduğu sonucuna varmıştır. Yazar, bu ortak kahraman tipinin varlığını, mitlerdeki kahramanların yaşadığı maceraların özünde aynı şuurların bulunması ile izah eder. Raglan ise, kahraman tipinin kaynağını insanlığın primitif dönemden itibaren gerçekleştirdiği ritüellere bağlar. Ona göre, epik kahramanlar gerçek kişiler değildir. Onlarla ilgili hikâyeler gerçeklerin değil, ritüellerin yani mitin aktarımıdır.

Türk destan sanatı, Türk milletinin tarih öncesinden günümüze ulaşan kültürel zenginliklerinden biridir. Türk milletine ait sosyal, siyasi, dinî, estetik, etik, organik vb. daha bir çok müşterek olguyu yüzyıllar ötesinden günümüze taşıyan destanlarımız, millî beraberlik ve değerlerin yaşatılmasında önemli görevler üstlenmektedir.

Destanlar bir milletin sahip olduğu maddi-manevi bütün değerleri içinde toplayan bir prizma gibidir. Bir milleti, millet yapan bütün aşamaları ve ortak zihniyet yapısının oluşmasındaki ölçütleri, bütün halinde ortaya koyan destan sanatı, bir çok açıdan değerlendirilebilir. Bu tezde, Başkurt destanlarında yer alan tiplerin oluşum ve gelişim ölçütleri tipoloji metodundan yararlanılarak tetkik edilmiştir.

Türk Sözlü Edebiyatı sadece Türkiye Türklerinin değil bütün Türk devlet ve kavimlerinin başlangıçtan günümüze kadar geleneksel olarak yaratılıp yaşatılan edebî verimlerinin tamamını kapsar. Dolayısıyla, bu verimlerden her biri ve doğal olarak Türk destan geleneği bütüncül bir yaklaşıma sahiptir. Farklı coğrafyalarda bulunmalarına rağmen Kazak, Türkmen, Azeri, Başkurt, Kırgız, Nogay, Karaçay ve diğer Türk boyları arasında anlatılan birçok destanın gerek konu gerek kahraman tipi bakımından ortak özellikler sergilemesi Türk kültür ve fikir birliğinin devam ede gelen bir yapıya sahip olduğunun göstergesidir. Birbirlerine bağlı ya da bağımsız olarak teşekkül etmiş destanlarımızın kahramanları arasındaki benzerliğin temeli bu bütünlükte aranmalıdır.

Türk destan geleneğinin arz ettiği bütünlüğe bağlı olarak tezde incelenen Başkurt destanlarını, Türk destan sanatından ayrı düşünmek ve incelemek mümkün değildir. Bu nedenle, Başkurt destanlarında yer alan tipler, Türk destan kahramanı kalıbının ölçütleri ile mukayese edilerek incelenmiştir. Böylece, Başkurt destan tiplerinde daha yoğun gözlenen nitelikler ve bu nitelikleri ortaya çıkaran şartlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Türk destanlarındaki merkezî kahraman tipi Türk milletine Tanrı tarafından gönderildiğine inanılan “töre”nin esaslarına göre şekillenmiştir. Bu nedenle kutsallık arz eder. Millet, ideal ve ilkeleri doğrultusunda yarattığı kahraman tipini, ulaşabileceği en yüksek karakter ve kudret ağıyla donatmıştır. Bu tip karşımıza Oğuz Han, Manas, Ural Batır, Çora Batır vb. olarak çıkabilir. Hepsi destanlarda aynı zihniyetle hareket etmektedir. Düşünüş, duyuş, mücadele, yaşayış, güç-kudret ve cesaret gibi mefhumlar bütün Türk destan kahramanlarında hemen hemen aynı çizgidedir.

Destanlardaki olaylar, coğrafyalar, tarihler değişiklik gösterirken, milleti millet yapan ortak ülkü bütün destanlarda aynıdır. Bu nedenle her destanın kahramanı bir önceki destanın kahramanı ile düşünüş ve duyuş bakımından bir çok ortak paydada buluşmaktadır. Öyle ki, her bir destanda bir diğer

destan kahramanını hatırlamamak ve aralarında kıyaslama yapmamak imkansız hâle gelmektedir. Destan türünde anlatılmak istenilen her duygu, durum, öğüt, övgü veya serzeniş destan kahramanı üzerinden aktarılır. Bu durumda denilebilir ki, destan kahramanının vazifesi, sadece içinde bulunduğu destan ile sınırlı olmayıp milletin geçmişi ve geleceğine tekabül eden sınırlar içinde değerlendirilmelidir. Kahramanın destanda yaptığı her davranış veya verdiği her karar toplumun gelecek nesilleri için ilham kaynağı olabilmekte, örnek oluşturabilmektedir.

Destanlar bir milletin tarihi boyunca yaşadığı savaş, afet, göç vb. hadiselerin dile getirildiği sözlü edebiyat eserleridir. Halk tahmin edilen veya bilinmeyen tarihi dönemlerde yaşadığı büyük hadiseler karşısında duyduğu hisleri, yürüttüğü fikirleri ve varılan sonuçları kahraman vasıtasıyla dile getirir. Halkın ortak kanaati, kahraman tarafından destan boyunca yürüttüğü mücadelelerle, olaylar karşısında gösterdiği tavır ve duruşla yansıtılır. Kahraman destanda yorum yapan veya kıssadan hisseler çıkaran kişi değildir. Destandaki kurgu bu şekilde gelişseydi oluşacak olan eseri ancak nutuk ya da didaktik bir eser olarak değerlendirmek gerekirdi. Destan, bir milletin hayatında yaşanan ve izler bırakan bir hadisenin ya da dönemin olaylarını milletin gelmiş geçmiş bütün maddi-manevi değerlerini yansıtarak ortaya koyar. Kahraman destanda hareketleri ile halkın sözcülüğüne soyunan kişidir. O, milletin fikri ve hissi yapısını hareket ve tutumları ile ortaya koyan kişidir. Kahramanı tip yapan esas da budur.

Türk destan kahramanı kalıbını oluşturan ölçütlerin belirlenmesi Türk milletin zihniyet ve millî bakış tarzının anlaşılması bakımından önemlidir. Çünkü; destanın merkezî kahraman tipi, milletin ortak şuur ve şuuraltının somutlaştırılması yoluyla yaratılmıştır. Buna göre destanlarda Türk destan kahramanı kalıbı aşağıdaki yirmi dört maddeye bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Söz konusu kalıp, Türk destanlarında karşılaşılan merkezî kahraman tiplerini genel bir bakışla değerlendirmeye yönelik olarak hazırlandığından, her bir Türk destanında yer alan kahraman tipinin aşağıdaki

bütün kriterlerle uyum göstermesi beklenmemelidir. Destanların teşekkül ettiği tarihi, siyasi, ekonomik vb. şartlara ve konularına göre kahraman tiplerinin, kalıpta ortaya konulan niteliklere uyumunun değişkenlik arz etmesi doğal kabul edilmelidir.

Aşağıda yer alan Türk destan kahramanı kalıbına dair maddeler daha sonraki çalışmalarda genişletilebilir ya da daraltılabilir. Yukarıda da ifade edildiği üzere, destanları teşekkül ettikleri zaman dilimi, coğrafi bölge, tespit tarihleri vb. bir çok ölçüte göre sınıflandırarak yapılacak muhtemel çalışmalarda bu maddelerden bir kısmının tamamen çıkarılması ve yerine tespit edilen yeni özelliklerin eklenmesi mümkün ve hatta gereklidir. Türk sözlü edebiyatına ait eserlerde yer alan kahraman tiplerinin incelenmesinde aşağıdaki kalıbın model olma niteliğine sahip olması beklenmektedir.

Aşağıda, Türk destanlarında izlenen merkezî kahraman tipine ait bahsi edilen ortak özellikler listelenmiştir:

1. Kahramanın doğumu önceden müjdelenir. (Çocuksuzluk motifi)
2. Kahraman olağanüstü şartlarda doğar. (Bu doğum ilahî bir oluşum sonucunda vuku bulur.)
3. Kahraman, Tanrı katından gönderilmiştir ve genellikle soylu bir aileye mensuptur.
4. Kahraman genellikle tek çocuktur. (Bazen en büyük ya da en küçük çocuk olarak da ortaya çıkabilmektedir.)
5. Kahramanın çocukluğu olağan dışıdır ve kısa sürede büyür. (Destanda kahramanın çocukluğu üzerinde uzun uzadıya durulmaz.)

6. Kahraman çocukluk döneminden çıktığını bir kahramanlık göstererek ispat eder.
7. Kahraman, kahramanlığını ispat ettikten sonra ad alır. Kahramana verilen ad kutsallık arz eder ve kutlu biri tarafından verilir.
8. Kahramanın fiziki gücü yaradılıştan itibaren olağanüstüdür ve zaman zaman yırtıcı hayvanlarla mukayese edilerek tasvir edilir.
9. Kahraman karşımıza yarı tanrı, ilk ata veya ilk insan olarak çıkabilir.
10. Türk destanlarında avcılık önemli bir meziyettir.
11. Kahraman daima ilahî güçler tarafından korunur. (Yardımcı eren tipi / aksakal tipi)
12. Kahramanın en önemli yardımcısı olağanüstü özellikleri olan atıdır.
13. Kahraman bir ülküyü gerçekleştirmek, yiğitliğini ispatlamak veya intikam almak için maceraya atılır.
14. Maceraya atılan kahraman yurdundan uzaklaşır.
15. Kahraman mücadelesinin büyük bir bölümünde veya en tehlikeli durumlarda genellikle yalnızdır.
16. Kahraman cesurdur. Kendisi ile denk güç ve yaradılıştaki olmayanlarla savaştırmaz.

17. Kahraman kendisine düşman olan varlıklarla hatta gerektiğinde babası ile de mücadele eder.

18. Macerada bir çok zorlukla karşılaşılır.

- a. Olağanüstü Varlıklar (Devler, canavarlar, cadılar, vb...)
- b. Kötü akrabalar ve yakınlar (Kardeş, eş, arkadaş vb...)
- c. Ülkeyi yöneten kötü liderler.
- ç. Sihir, entrika, hile. (Kahraman uykuya dalınca entrika ile karşılaşır.)

19. Kahraman mücadelesi esnasında yer altı ve üstüne seyahatler yapar ve nadir de olsa bazı destanlarda ölüp dirilir.

20. Kahramana yardım eden olağan kişiler vardır.

21. Kahraman macerası esnasında evleneceği kız ile tanışır.

22. Kahraman maceradan döner.

23. Kahraman ölür.

24. Kahramanın ölümünden sonra ülküleri, soyundan gelenler tarafından devam ettirilir.

Seçilen Başkurt destanlarındaki merkezî kahraman tipleri yukarıda verilen Türk destan kahramanı kalıbına göre incelendikten sonra aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Başkurt destanlarındaki merkezî kahraman tipini, Türk destan kahramanı kalıbından bağımsız değerlendirmek mümkün değildir. Türk destanlarında rastlanan merkezî kahraman tipine ait niteliklerin hemen hepsi

Başkurt destanlarında yer alan merkezî kahraman tiplerinde de tespit edilir. İncelenen Başkurt destanlarındaki merkezî kahramanların hepsinde ortaklık arz eden ve Türk destan kahramanı kalıbı ile uyum gösteren nitelikler şunlardır:

1. Başkurt destanlarındaki kahramanların hepsi iyi birer avcı ve binicidir. .
2. Kahraman, soylu bir aileye mensuptur.
3. Kahraman, fiziksel olarak ortaya çıktığı dönem ve sahada diğer insanlardan daima kuvvetli tasvir edilir.
4. Kahramanın çocukluğu sıra dışı bir gelişim takip eder.
5. Kahraman yiğitliğini avcılık ve biniciliğe bağlı olarak ispat eder.
6. Kardeşe sahip olduğu durumlarda kahraman daima en küçük kardeştir.
7. Kahraman, daima ilahî güçlerin koruması altındadır.
8. Kahramanın en önemli yardımcısı ve koruyucusu atıdır.
9. Kahramanın amacı ile toplumun amacı daima aynı müşterekte birleşir.
10. Kahraman macerası esnasında yalnız hareket eder.
11. Kahraman yeraltına ve yer üstüne seyahatler yapar.
12. Kahraman dürüst ve cesurdur.
13. Kahramanın macerası evinden uzaklaşması ile başlar.
14. Kahraman ölümlüdür.
15. Kahramanın evliliği üzerinde önemle durulan mevzulardan biridir.
16. Nadir de olsa destan kahramanının ölümünden sonra idealleri soyundan gelen kişilerce devam ettirilir.

Türk destan kahramanı kalıbında yer alan aşağıdaki hususiyetler incelenen Başkurt destanlarının merkezî kahraman tiplerinde seyrek veya hiç rastlanılmayan özelliklerdir.

1. Başkurt destanlarındaki kahraman tipi ile babası arasında bir mücadelenin yaşanması ortak bir motif olarak ortaya çıkmaz.

2. Başkurt destanlarında kahramanın olağanüstü doğumu ile ilgili motifler üzerinde belirgin olarak durulmaz.
3. Başkurt destanlarında kahramanın ölüp dirildiğine rastlanmaz.
4. Başkurt destanlarında merkezî kahraman tipi kahramanlık göstererek ad almaz. Kahramana adı bir toy düzenlenerek verilse de, bu toyun kahramanlığın ispat edilmesi ile ilgisi yoktur. Yiğitliğini ispatlayan kahraman “batır” unvanı almaya hak kazanır.
5. Başkurt destanlarında diğer Türk destanlarına nazaran avcılık önemle üzerinde durulan bir motiftir.

Başkurt destanlarında yer alan kadın tipi de özellikleri itibariyle Türk destanlarında rastlanan genel kadın tipi ile uyum gösterir. Buna göre, Başkurt destanlarında yer alan kadın tipini öncelikle ikiye ayırmak gerekir:

1. Olağanüstü kadın tipi,
2. Sıradan kadın tipi.

Yaradılış özellikleri itibariyle ikiye ayrılan kadın tipi bir çok bakımdan ortak hususiyetler gösterir.

1. Kadın, soylu bir aileye mensuptur.
2. Olağanüstü bir güzelliğe sahiptir.
3. Üstün zekâlıdır.
4. Sezgileri oldukça kuvvetlidir.
5. Daima eşlerine yol gösterir ve yardımcı olurlar.
6. Sadakat timsalidirler. Eşlerine gönülden bağlıdırlar.
7. Her biri evleneceği erkeği seçme salahiyetine sahiptir ve çeşitli sınavlarla erkeği sınamadan geçirirler.
8. Kadının öne çıkan en önemli vasıflarından biri anneliktir.
9. Kimi destanlarda kadınlardan bazılarının şamanik güçlere sahip olduğuna rastlanılır.

Olağanüstü kadın tipi sıradan kadın tipinin sahip olduğu nitelikleri taşımanın yanı sıra yaradılışına özgü bir takım farklılıklara da sahiptir. Olağanüstü kadın tipinde görülüp sıradan kadın tipinde rastlanmayan nitelikler şunlardır:

1. Olağanüstü kadın tipi etrafında en çok rastlanılan motif metamorfozdur. Metamorfoz, kuş motifi ile bağlantılı olarak kullanılmaktadır.
2. Olağanüstü kadın tipi su ya da gök menşeli olarak karşımıza çıkmaktadır.
3. Destanlarda rastlanılan olağanüstü kadın tipi tasvirleri, onların peri ya da ilahe olduklarını düşündürür.
4. Kahramanın eşi pozisyonundaki olağanüstü kadın tipi, kahramana mücadelesi esnasında zafer kazandıracak olağanüstü araçların taşıyıcısı konumundadır.
5. Sonsuz hayat sahibidir.
6. Yeryüzüne ancak sevdikleri erkeklerle evlendikten sonra inerler veya çıkarlar. Aksi halde yeryüzünde yaşayamazlar.
7. Olağanüstü niteliklere sahip kadın tipler aynı zamanda iyi birer savaşçıdır.

Türk dünyası destan geleneğinde “at tipi”nin merkezî kahramandan sonra en çok övülen ve değer verilen unsur olduğu görülür. Başkurt destanlarında bu durumun daha da abartıldığına şahit olunur. At tipinin Başkurtlar için taşıdığı önemi algılamak için destan adlarını değerlendirmek kâfidir. Akbozat, Kara Yurga ve Akhak Kula destanları, adlarını bizzat bu destanlardaki atlardan almaktadır.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, Başkurt destanlarında yer alan at tipinin belli başlı tipik özellikleri şunlardır:

1. Arkaik Başkurt destanlarında at tipi olağanüstü özellikler arz eder.
2. Olağanüstü at tipinin en belirgin özelliği ilahî bir yaradılışa sahip olmasıdır. Bu tip atlar, yeryüzüne ait değildir.

3. At tipi gökten inmiş veya sudan çıkmıştır. Her iki özelliğe aynı anda sahip olan atlar vardır.
4. At tipi uçabilmektedir.
5. At tipi konuşabilmektedir.
6. Başkurt kahramanlık destanlarında yer alan at tipi fiziki bakımdan oldukça güçlüdür.
7. At tipi, kahramanın danışmanlığını yapar.
8. At tipi alplik vasıfları taşır.
9. At tipi sahibi olacak kişiyi sınavabilir.
10. Başkurt destanlarında at tipi savaş ve vuruşma planını yapan, ayrıca bu konuda kahramanı yönlendiren unsurdur.

Destanda yokluğu düşünölemeyecek iki unsurdan biri kahraman tipi diğeri ise düşman tipidir. Destanda düşman, kahramanın varlık nedenidir. Başka bir deyişle, ortada kaos yaratan bir unsur yani düşman yoksa, kahramana gerek duyulması ya da kişinin kahraman olması mümkün değildir. Düşman tipinin nitelikleri, kahraman tipini belirleyen çizgilerin oluşmasına yardımcı olur. Tıpkı kötünün, iyiyi anlamamıza yardımcı olduğu gibi bir misyona sahiptir.

Başkurt destanlarında yer alan düşman tipini yaradılış özellikleri bakımından ikiye ayırmak gerekir.

1. Olağanüstü düşman tipi
2. Olağan düşman tipi

Olağanüstü düşman tipi, Başkurtların arkaik dönemine ait inanış kalıpları etrafında teşekköl etmiştir. Olağanüstü düşman tipi;

1. Fiziki bakımdan olağan dışı bir büyüklüğe sahiptir.
2. Yeryüzüne değil yeraltı âlemine aittir.
3. Sihir yapma yeteneğine ya da sihirli araçlara sahiptir.

4. Sıradan insana göre uçmak, şekil değiştirmek gibi olağan dışı yetenekleri vardır.
5. Olağanüstü düşman tipi, tıpkı kahraman gibi kendi dünyasının lideri konumundadır.
6. Olağanüstü düşman tiplerden bazıları insanken, kötülükle iç içe sürdürdükleri hayat onları yeraltı âleminin yaratıklarına dönüştürmüştür.
7. Olağanüstü düşman tipi insan ırkına göre çok uzun sayılacak bir hayat sürdürür.
8. Sıradan ya da sıra dışı bütün düşman tiplerde gözlemlendiği üzere, olağanüstü düşman tipi hilekâr ve acımasızdır.

Başkurt destanlarında yer alan sıradan düşman tipinin belirgin özellikleri aşağıda verilmiştir:

1. Genellikle asil bir soyun temsilcisidir.
2. Bu tip, dünya nimetlerinin peşinden koşarken insani vasıflarını kaybetmiştir. Manevi değerleri yoktur.
3. Yöneticisi olduğu halka zulmeder. Halkın emeğini karşılıksız kullanır. Dolayısıyla, halk tarafından sevilmez.
4. İktidar ve mal-mülk hırsıyla yapamayacağı kötülük ve hile yoktur.

Başkurt destanlarında rastlanan düşman tipinin sıralan bu nitelikleri Türk destanlarının hemen hepsinde ayniyet arz eder. Farklı olaylar etrafında kahraman tipinde olduğu gibi, düşman tipinde de esas gaye ortaktır.

Sonuç olarak; Başkurt destanlarında yer alan tipler, ortak Türk dünyası destan geleneğinde tespit edilen tipler ile paralel bir oluşum ve gelişim sergiler.

Destanlar, bir milleti yaratan ve yaşatan değerleri bünyesinde barındıran ve asırlar ötesinden günümüze taşıyan kutlu verimlerdir. Türk dünyasında tespit edilen destanlar üzerinde tip veya diğer unsurlar üzerinde benzeri tipolojik tasniflerin yapılması, Türk milletinin varoluşundan bu yana sahip olduğu mitolojik, sosyolojik, dinî, maddi-manevi kültürel bakış açısı ve estetik birikimi ortaya koyacaktır.

KAYNAKÇA

ABDULLAH, Kemal: **Gizli Dede Korkut**. (İstanbul,1997)

AÇA, Mehmet: “Köne Epos (Arkaik Destan) Kavramı ve Türk Halk Hikâyelerindeki ‘Âşıklara Mahsus Evlilik’ Konusunun Kaynaklarından Alplara Mahsus Evlilik”, **Millî Folklor**, (Güz 2000)

AÇA, Mehmet: “Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve Alp Kavramı Üzerine Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri”, **Millî Folklor**, (Kış 2000)

AÇA, Mehmet: “Türk Kahramanlık Destanlarında İç Mücadele ve Yakın Akrabaları Tarafından İhanete Uğrayan Kahraman”, **Millî Folklor**, (Kış, 1999).

AÇA, Mehmet: “Türk Kahramanlık Destanları”, **Millî Folklor**, (Yaz 2000)

AÇIKGÖZ, Halil: **Başkurt Türkçesi’nin İzahlı Sözlüğü**, (Ankara, 1994)

AGİŞEV, İ.M., A.G. BİİŞEV, G. D. ZAYNULLİNA, Z.K. İŞMUHAMETOV, T.H. KUSİMOVA, Z.G: URAKSİN ve U.M. YARULLİNA: **Başkort Telenen Hüzlege. I-II**, (Moskova, 1993)

AHMEROV, K.Z., U.M. YARULLİNA, Z.K. İŞMUHAMETOV ve M.L. RAFİKOV: **Russko- Başkirskiy Slovar**, (Moskova, 1964)

AKALIN, L. Sami: **Türk Folklorunda Kuşlar**, (Ankara, 1993)

ALPTEKİN, Ali Berat: “Kazakistan’da Anlatılmakta Olan Dede Korkut ile İlgili Efsaneler”, **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi - Halk Edebiyatı**, (Ankara, 1997)

AND, Metin: **Geleneksel Türk Tiyatrosu**. (Ankara,1985)

ARİSTOTELES: **Poetika**, Çev. İsmail TUNALI, (İstanbul,1995)

ASLAN, Ensar:“Dede Korkut Hikâyeleri ile Türk Destan ve Halk Hikâyelerinde Alp-Kız Motifi”, **Folklor ve Edebiyat**, (Eylül 1995)

ASLAN, Namık: “Şekil Değiştirme Motifinin Anlatılarımızdaki Bazı Yansımaları Üzerine”, **Millî Folklor**, (Kış 2004)

ATALAY, Besim: **Divan-ü Lûgat-it-Türk Tercümesi**, (Ankara, 1986)

AYAYDIN, Günil Özlem: “Masalla Ölümey Meydan Okuyan İnsan: Alkestis, Dumrul, İnanna ve Savitri Anlatılarının Karşılaştırmalı İncelemesi”, **Millî Folklor**, (Güz 2003)

BANG, W. , Reşit Rahmeti ARAT: **Oğuz Kağan Destanı**, İstanbul, 1970.

BAŞGÖZ, İlhan: “Dede Korkut Destanında Epiyetler”, **Millî Folklor**, (Bahar 1998)

Başqort Äzäbiyäte Tarixı I, (Ufa, 1990)

Başqort Xalık İcadı-Epos I, (Ufa, 1972)

Başqort Xalık İcadı-Epos III, (Ufa, 1988)

Başqort Xalık İcadı-Epos, İkense Kitap, (Ufa, 1973)

Başqort Xalık İcadı-Epos, Ösönsö Kitap, (Ufa, 1974)

Başqort Xalık İcadı I, (Ufa, 1954)

Başqort Xalık İcadı, Riväyättär, Legendalar, (Ufa, 1980)

Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Başkurt Edebiyatı I, C. XIX, (Ankara, 2004)

BESSENOV, A. G.: **Başkirskiye Narodniye Skazki**. (Ufa, 1941)

BORATAV, Pertev Naili: **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği**. (İstanbul, 1988)

BORATAV, Pertev Naili: “Türk Destanları Tetkikinin Bugünkü Vaziyeti ve Vardığı Neticeler”, **Folklor ve Edebiyat-1982, C. I**, (İstanbul, 1991)

BORATAV, Pertev Naili: “Destan, Roman ve Cemiyet”, **Folklor ve Edebiyat**, (S. 2 – 1991)

BOTTÉRO, Jean: **Gilgamiş Destanı**. Çev.: Orhan SUDA. (İstanbul, 2005)

BOWRA, Cecil Maurice: **Heroic Poetry**. (London-Macmillan, 1952)

CAMPBELL, Joseph: **Kahramanın Sonsuz Yolculuğu**. Çev. Sabri GÜRSES, (İstanbul, 2000)

CANPOLAT, Mustafa: “Manas’ın Eğitimi”, **Manas 1000 Bişkek Bildirileri**. (Ankara, 1995)

CARLYLE, Thomas: **Kahramanlar**, Çev. : Behzat TANÇ, (İstanbul, 2004)

CHADWICK, Nora K. - Victor ZHIRMUNSKY: **Oral Epics Of Central Asia**, (Cambridge, 1969)

ÇETİN, İsmet: “Türk Destan Kahramanları ve Köroğlu”, **Millî Folklor**, (Güz 1998)

ÇIĞ, Muazzez İlmiye: “Orta Asya Türk Efsanelerinde Sümer Efsanelerinden İzler”, **Uluslararası Üçüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri**, (Ankara, 1993)

ÇINAR, Ali Abbas: **Kazak ve Türkiye Türklerinde At Kültürü ve Atın Rolü**, Doktora Tezi, (Ankara, 1996)

ÇINAR, Ali Abbas: “Dede Korkut Destanı’nda At ve At Kültürü”, **Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni**, (Ankara, 1999)

ÇOBANOĞLU, Özkul: **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, (Ankara, 1999)

ÇOBANOĞLU, Özkul: **Türk Dünyası Epik Destan Geleneği**. (Ankara,2003)

ÇOBANOĞLU, Özkul: “Lord Raglan’ın Batı Halk Kahramanı Kalıbı Açısından Oğuz Kağan ve Er Töştük Destan Kahramanlarına Bakış”, **Umay Günay Armağanı**, (Ankara,1996)

ÇOBANOĞLU, Özkul: **Halk Bilimi ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, (Ankara, 1999)

ÇOBANOĞLU, Özkul: “Kıbrıs Türk Halk Kültüründe Halk Kahramanı Kalıbı ve Sosyo-Psikolojik İşlevleri”, **Millî Folklor**, (Bahar 1999)

ÇORUHLU, Yaşar: Türk Sanatında Görülen Hayvan Figürlerine “Gök ve Yer” Sembolizmi Açısından Bir Bakış, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 87.

DEVLET, Nadir: **Çağdaş Türk Dünyası**, (İstanbul, 1989)

DUMEZIL, Georges: **Archaic Roman Religion - I.** (London, 1996)

DUNDES, Alan: "Texture, Text and Context", Çev. Metin EKİCİ, **Millî Folklor**, (Yaz 1998)

DUNDES, Alan: "Motif İndeks ve Masal Tip İndeksi: Bir Değerlendirme", Çev. Tolga ÇETİNKAYA, **Millî Folklor**, (Güz 1998)

DUYMAZ, Ali: **Bir Destan Kahramanı Salur Kazan.** (İstanbul, 1997)

DUYMAZ, Ali: "Dede Korkut Kitabı'nda Alpların Eğitim ve Geçiş Törenleri", **Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni**, Ankara, 2000.

EKİCİ, Metin: "Halk Bilimi çalışmalarında Metin (Text), Doku (Texture), Sosyal Çevre ve Şartlar (Konteks) İlişkisinin Önemi", **Millî Folklor**, (Güz 1998)

EKİCİ, Metin: "The Birth of Hero In Turkic Epics", **Millî Folklor**, (Bahar 2001)

ELÇİN, Şükrü: "Atların Doğuşları ile İlgili Efsaneler", **Halk Edebiyatı Araştırmaları**, (Ankara, 1977)

ELÇİN, Şükrü: "Türklerde Atın Armağan Olması", **Halk Edebiyatı Araştırmaları**, (Ankara, 1977)

ELIADE, Mircea: **Şamanizm.** Çev. İsmet BİRKAN. (Ankara, 1999)

ELİADE, Mircea: **Mitlerin Özellikleri.** Çev. Sema Rifat. (İstanbul, 1993)

ELİUZ, Ülkü: “Dede Korkut Hikâyelerinde Tipler”, **Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni**. (Ankara,2000)

ERCİLASUN, Ahmet Bican: “Deli Dumrul ile Kazakların Korkut Atası Arasında Bir Mukayese”, **Millî Folklor**, (Bahar 1998)

ERCİLASUN, A. Bican: “Türk Destanlarında Baba-Oğul Mücadelesi”, **Makaleler (Dil-Destan-Tarih-Edebiyat)**, Haz. Ekrem ARIKOĞLU, (Ankara, 2007)

ERGİN, Muharrem: **Dede Korkut Kitabı - I**, (Ankara, 1994)

ERGİN, Muharrem: **Oğuz Kağan Destanı**. (İstanbul, 1970)

ERGİN, Muharrem: **Orhun Abideleri**. (İstanbul, 1970)

ERGUN, Metin: **Altay Türklerinin Kahramanlık Destanları Alıp Manaş**. (Ankara, 1998)

ERGUN, Metin - Mehmet AÇA: **Tıva Kahramanlık Destanları - I**, (Ankara, 2004)

ERGUN, Metin: **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi - I**, (Ankara, 1997)

ERGUN, Metin - Gaynislam İBRAHİMOV: **Başkurt Halk Destanları**, (Ankara, 2000)

ERHAT, Azra: **Mitoloji Sözlüğü**. (İstanbul, 1989)

FEDAKAR, Selami: “Alpamış ve Bey Böyrek Hikâyesi Arasında Bir Karşılaştırma”, **Millî Folklor**. (Güz 2001)

FINNEGAN, Ruth: “Gaipen Haber Veren Kişi/ Kahin Olarak şair”, Çev. Mustafa SEVER, **Millî Folklor**, (Kış 2004)

FORSTER, E. M.: **Roman Sanatı**. Çev. Ünal AYTÜR, (İstanbul, 2001)

FRAZER, James: **Altın Dal-Dinin ve Folklorun Kökleri - I**, Çev. Mehmet H. DOĞAN. (İstanbul, 1991)

FRAZER, James G.: **Altın Dal-Dinin ve Folklorun Kökleri - II**, Çev.: Mehmet H. DOĞAN, (İstanbul, 1992)

FRYE, Northrop: **Anatomy of Criticism**. (Atheneum-New York, 1966)

GALLOTTA, Aldo, “Eski Türkler Arasında ‘Çift Krallık’ Meselesi” **Uluslararası Üçüncü Türk Kültürü Kongresi - I**. (Ankara, 1993)

GOLDEN, Peter B.: **Türk Halkları Tarihine Giriş**, Çev.: Osman KARATAY, (Ankara, 2002)

GÖKALP, Ziya: **Türk Töresi**. (İstanbul, 1972)

GÖKYAY, Orhan şaik: **Dedem Korkudun Kitabı**, (İstanbul, 1973)

GREENE, Thomas: “The Norms of Epic”, Çev. Gülay MİRZAOĞLU, **Millî Folklor**, (Yaz 1998)

GÜNAY, Umay: “Dede Korkut Hikâyelerindeki Karakterlerin Tahlili”, **Millî Folklor**, (Bahar 1997)

GÜRSOY NASKALİ, Emine: “Manas Destanı’nda Soy-Dil-Din Üçgeni”, **Bozkırdan Bağımsızlığa Manas**. (Ankara, 1995)

GÜRSOY-NASKALİ, Emine: **Altay Destanı Maaday-Kara**. (İstanbul, 2003)

HAINSWORTH, J. B.: **The Idea of Epic**. (University of California Press, 1991)

HAUBOLD, Johannes: **Epic Poetry and Social Formation**. (Cambridge University Press, 2000)

HOMEROS: **İlyada**. Çev: Azra ERHAT-A. KADİR (İstanbul, 1984)

HÜSEYİNOVA, Nezaket: “Ural Batır, Kitabı-Dede Qorqud ve Maaday Qara Eposlarında Qedim Türk Meişet Tesvirleri”, **Millî Folklor**, (Güz 1999)

İBRAYEV, Şakir: **Destanın Yapısı**. (Ankara-1998)

İLİÇ, Yelda: **Kırgız Halk Destanı Er Töştük**. Yayımlanmamış Yük. Lisans. Tezi, (İstanbul, 2002)

İNAN, Abdülkadir, “Manas Destanı Üzerine Notlar”, **Makaleler ve İncelemeler – I**, (Ankara, 1998)

İNAN, Abdülkadir: “Manas’ta İdeoloji ve Kahramanlar”, **Makaleler ve İncelemeler – I**, (Ankara, 1998)

İNAN, Abdülkadir: “Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın”, **Makaleler ve İncelemeler – I**, (Ankara, 1998)

İNAN, Abdülkadir: “Türk Rivayetlerinde Bozkurt”, **Makaleler ve İncelemeler - I**, (Ankara, 1998)

İNAN, Abdülkadir: “Türk Destanları”, **Türk Dünyası El Kitabı - III**, (Ankara, 1992)

İŞANKUL, Cabbar: “Alpamış Destanı ve Dede Korkut Kitabı’ndaki Mitolojik Motifler”, Akt. Selami FEDAKAR, **Millî Folklor**, (Kış 2001)

İŞANKULOV, Cabbar: “Destan ve Merasim”, **Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL Armağanı**, (Ankara, 2004)

JIRMUNSKIY, V. M.: “Epik Gelenek”, Çev. Oktay Selim KARACA, **Millî Folklor**, (Bahar 1998)

JUNG, Carl Gustav: **Dört Arketip**. Çev.: Zehra AKSU YILMAZER, (İstanbul, 2005)

KADEŞEVA, Karlıgaş: “Kazak Folklorunda Hoca Nasreddin Gibi Başka Dilli Tipler”, **Uluslararası Nasreddin Hoca Bilgi Şöleni Bildirileri**, (Ankara,1997)

KAPLAN, Filiz: **Bektaşî Menakıbnâmelerinde Ruh Göçü ve Şekil Değiştirme Motifleri**, Yayınlanmamış Lisans Tezi, (Ankara, 1996)

KAPLAN, Mehmet: **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmaları – III / Tip Tahlilleri**. (İstanbul, 1985)

KAPLAN, Mehmet: “Dede Korkut Kitabında Kadın”, **Türkiyat Mecmuası - IX**, (İstanbul, 1951)

KARA, Ayhan: **Kara Yurga, Kara Yurga İkinci Varyant ve Kunır Buğa Destanları Üzerine Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Erzurum, 1997)

KARA, Ülkü: “**Giresun’da Adak İnancı ve Adak Yerleri**”, Yayınlanmamış Master Tezi, (Ankara, 1999)

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I – II, (Ankara, 1991)

KAZMAZ, Süleyman: “Türk Medeniyetinin Bütünlüğü ve Geleceği”, **Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi**. (Ankara, 2000)

KIRBAÇ, Selçuk: “Dede Korkut Kitabı’nda Kağan Aslan”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, (Ağustos 2002)

VASİLYEV, Yuriy, KİRİŞÇİOĞLU, Fatih, KİLLİ, Gülsüm, **Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri**, Ankara, 1996.

KÖKSAL, Hasan: **Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı**. (Ankara, 1984)

KÖKSAL, Hasan: “Nasreddin Hoca Fıkralarının Mahalli Fıkralardan Ayırdedici Nitelikleri Üzerine”, **Uluslararası Nasreddin Hoca Bilgi Şöleni Bildirileri**, (Ankara, 1997)

KÖKSAL, Hasan: “Manas ve Diğer Anlatı Türündeki Eserlerde ‘Ölüp-Dirilme’ Motifi”, **Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni**. (Ankara, 1995)

KÖPRÜLÜ, M. Fuad: “Meddahlar”, **Edebiyat Araştırmaları**, (Ankara, 1999)

KÖPRÜLÜ, Fuad: “Meddah”, **Türkiyat Mecmuası**, (Sayı: 1, 1925)

KÖROĞLU, Haluk: **Oğuz Gehremanlık Eposu**. (Baku, 1999)

KRAPPE, Alexander H.: “Folklore and Mtyhology”, Çev. Umay GÜNAY, **Millî Folklor**, (Kış 1992)

KÖSOĞLU, Nevzat: **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**. (İstanbul, 1997)

KUDRET, Cevdet: **Ortaoyunu I.**(İstanbul,1973)

KUZEYEV, R. G.: **İtil-Ural Türkleri.** Çev.: Arif ACALOĞLU, (İstanbul, 2005)

LATACZ, Joachim: **Homeros Batı'nın İlk Ozanı.** Çev. Devrim ÇALIŞ SAZCI, (İstanbul,2001)

LUTHİ, Max: "Avrupa Masal Tipleri ve Kişileri", Çev: Sevengül SÖNMEZ, **Millî Folklor**, (Kış 1997)

MAINOĞASHEVA, V. YE.: "Güney Sibiry Türk Halkları Kahramanlık Eposunun Tarihi Problemleri", **Uluslararası Üçüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri II**, (Ankara, 1999)

MERGEN, Kiray: **Başkurt Halkının Epik Komartıkları.** (Ufa, 1961)

MILLER, Dean A.: **The Epic Hero**, (The Johns Hopkins University Press, 2000)

MORAN, Berna: **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri.** (İstanbul,1999)

MORAN, Berna: "Romanda Tip Olgusu ve Tipin İşlevi", **Yazko Edebiyat**, (Ekim 1982)

OCAK, Ahmet Yaşar: **Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri.** (İstanbul, 1983)

OLRİK, Axel: "Halk Anlatılarının Epik Kuralları", **Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar.** (Ankara, 2003)

ONAY, Ahmet Talât: **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, (Ankara, 1992)

ORAZBAKOVA, Culdız: “Manas Destanı’ndaki Atların Tipleri”, **Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni**, (Ankara, 1995)

ÖGEL, Bahaeddin: **Türk Mitolojisi - I.** (Ankara, 1998)

ÖGEL, Bahaeddin: **Türk Mitolojisi - II.** (Ankara, 2002)

ÖZCAN, Tarık: “Oğuz Kağan Destanı’nın Kahramanlık Mitosu Bakımından Çözümlemesi”, **Millî Folklor**, (Bahar 2003)

ÖZKAN, Fatma: **Altın Arığ Destanı.** (Ankara, 1997)

ÖZKAN, İsa: **Türk Dünyası Araştırmaları - Bengü İzler.** (Ankara, 2007)

ÖZKAN, İsa: **Yusuf Bey-Ahmet Bey (Bozoğlan) Destanı.** (Ankara, 1989)

ÖZKAN, İsa: “Köroğlu Destanı’nda Kahraman ve Atının Doğuşu ile İlgili Motiflerin Tahlili”, **Türk Dili**, (Sayı: 549, 1997)

ÖZKAN, İsa: “Türk Boylarının Edebiyatındaki ‘Çeçen / Şeşen / Sesen’ Kelimesinin Etimolojisi”, **Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri.** (Ankara, 2002)

ÖZKAN, İsa: “Manas ve Altın Arığ Destanı’ndaki Motifler”, **Manas 1000 Bişkek Bildirileri.** (Ankara, 1997)

PALA, İskender: **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü**, (Ankara, 1989)

PİRVERDİOĞLU, Ahmet: “Türk Halk Tiyatrolarının Gelişme Evreleri”, **Millî Folklor**, (Kış 2003)

PROPP, Vladimir: **Folklor-Teori ve Tarih**. Çev. Necdet HASGÜL-Tolga TANYEL, (İstanbul, 1998)

PROPP, Vladimir: **Masalın Biçim Bilimi**. Çev. Mehmet-Sema RİFAT (İstanbul, 2001)

RAGLAN, Fits Roy Richard Somerset: **The Hero. A Study in Tradition, Myht, and Drama**. (London, 1949)

RAGLAN, Fits Roy Richard Somerset: "Myth and Ritual", **Journal of American Folklore**, Vol. Sayı: 270.

RANK, Otto: **Doğum Travması ve Psikanalizdeki Anlamı**. Çev. Sabir YÜCESOY, (İstanbul, 2000) s. 102.

Roland Destanı, Çev. Bilge UMAR, (İstanbul, 2005)

ROUX, Jean-Paul: **Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar**. Çev. Aykut KAZANCIGİL-Lale ARSLAN, (İstanbul, 2005)

ROUX, Jean-Paul: **Altay Türklerinde Ölüm**. Çev. Aykut KAZANCIGİL, (İstanbul, 1999)

RUDENKO, Sergey İvanoviç: **Başkurtlar**, Çev. Roza-İklil KURBAN, (Konya, 2001).

SAGİTOV, Muhtar: **Başkurt Halık İcadı -Epos**, Tom III, (Ufa, 1998)

SAKAOĞLU, Saim: "Manas Destanı ile Anadolu Destanlarında Kurtarıcı At Motifi", **Manas 1000 Bişkek Bildirileri**, (Ankara, 1995)

SAKAOĞLU, Saim: **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, (Ankara, 1980)

SARAY, Mehmet: **Türkistan Türkleri**, (İstanbul, 1984)

SARIKOYUNCU, Ali: “Türklerde Kadın Hakları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Bilig**, (Kış 1999)

SCHLACK, Beverly Ann: “Heroism and Creativity in Literature: Some Ethical and Aesthetic Aspects”, **Analecta Husserliana**, Volume: XII, Ed.: Anna-Teresa TYMIENECKA, (D. Reidel Publishing Company 1982)

SEGAL, Robert A.: **In Quest Of Hero**. (New Jersey, 1990)

SEYİDOĞLU, Bilge: **Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar**. (Ankara, 1975)

SEYİDOĞLU, Bilge: **Mitoloji Üzerine Araştırmalar**. (İstanbul, 2002)

SEYİDOĞLU, Bilge: “Mitolojik Dönemde At”, **Umay GÜNAY Armağanı**, (Ankara, 1996)

SEYİDOĞLU, Bilge: “Kültürel Bir Sembol: Yılan”, **Dursun Yıldırım Armağanı**. (Ankara, 1998)

SODZAWICZNY, Magdalena: **Türkiye Masallarında Şamanizm Öğeleri**, Yüksek Lisans Tezi, (Haziran 2003)

STEVICK, Philip: **Roman Sanatı**, Çev. Sevim KANTARCIOĞLU, (Ankara, 1988)

ŞİMŞEK, Aysu - Aynur ÖZ CANPOLAT: **Alpamiş Destanı-Fazıl Yoldaşoğlu Varyantı**, (Ankara, 2000)

TEKİN, Mehmet: **Roman Sanatı**. (İstanbul, 2001)

TEZCAN, Mahmut: **Türklerle İlgili Stereotipler ve Türk Değerleri Üzerine Bir Deneme**. (Ankara, 1974)

THOMPSON, Stith: **Motif Index Of Folk Literature**. (Bloomington, Indiana-USA, 1955-58)

THOMPSON Stith - Antti AARNE: **The Types Of Folktales**. (Helsinki, 1964)

TİLAV, Abdullah Murat: “Sudan Çıkan At”, Akt.: Selami FEDÂKÂR, **Millî Folklor**, (Yaz 2007)

TİMURTAŞ, F. Kadri: **Tarih İçinde Türk Edebiyatı**. (İstanbul, 1981)

TOBÇA'AN, Manghol-un Niuça: **Moğolların Gizli Tarihi**. Çev: Ahmet Temir, (Ankara, 1995)

TOGAN, A. Zeki Velidî: **Oğuz Destanı-Reşideddin Oğuznâmesi**. (İstanbul, 1982)

TOGAN, Zeki Velidi: **Başkurtların Tarihi**. (Ankara, 2003)

TOGAN, A. Zeki Velidî: **Oğuz Destanı**. (İstanbul, 1982)

TOGAN, A. Z. Velidî: “Başkurt Maddesi”, **İslam Ansiklopedisi**, C. II, (İstanbul, 1961)

TOGAN, İsenbüke: “Kanıkey’in Düğünü: Kadın Tarihi Açısından Bir Değerlendirmenin Manas Varyantları ve Dede Korkut Hakkında Düşündürdükleri”, **Manas 1000 Bişkek Bildirileri**, (Ankara, 1995)

TOPRAK, Nurhan: **Mezopotamya (Sümer-Asur-Babil), Kızılderili ve Türk Mitolojilerinin Mukayesesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Ankara, 1998)

Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü - I, (Ankara, 2001)

TÜRKMEN, Fikret: **Âşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma**. (Ankara, 1974)

URAZ, Murat: **Türk Mitolojisi**, (İstanbul, 1994)

USLU, Şükrü: **Dinî Pratikler Açısından Türkler’de Kam ve Kamlık**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Malatya, 1997)

UYSAL, Hatice: **XVII. Yüzyıl Divânlarında Mitolojik Kahramanlar**, Yayınlanmamış Lisans Tezi, (Ankara, 1997)

ÜLKEN, Hilmi Ziya: **Türk Tefekkürü Tarihi**. (İstanbul, 1999)

YAMAKOĞLU, Cihan: “Kültür Unsurları”, **Uluslararası Üçüncü Türk Kültürü Kongresi – I**, (Ankara, 1993)

YAVUZER, Hayati: “Şamanizm’de Evren ve Dünya Tasvirleri”. **Millî Folklor**, (Güz 1997)

YILDIRIM, Dursun: **Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları**. (Ankara, 1999)

YILDIRIM, Dursun: “Türk Kahramanlık Destanları”, **Türk Bitiği**. (Ankara, 1998)

YILDIRIM, Dursun: “Köktürk Çağında Tanrı mı Tanrılar mı Vardı?”, **Türk Bitiği**. (Ankara,1998)

YILDIRIM, Dursun: “Fıkra”, **Türk Dünyası El Kitabı – III**. (Ankara, 1992)

YILDIZ, Naciye: **Manas Destanı ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller**, (Ankara, 1995)

YILDIZ, Naciye: “Oğuz Destanı’na, Manas Destanı’na ve Dede Korkud Hikâyelerine Yansıyan Kahraman Kültür Tipindeki Ortaklıklar”, **Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni**. (Ankara, 1995)

YILMAZ, Ayfer: “Türk Kültüründe Kadın”, **Millî Folklor**, (Bahar 2004)

YU, Anthony C.: “Literature and Religion”, **The Encyclopedia of Religion**, Ed. Mircea ELİADE, Vol.: 8, (New York,1987)

ZİSS, Avner: “Estetiğin Temel Kategorisi: İmge”, **Yazko Çeviri**, (Mart-Nisan 1982)

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://egitim.selcuk.edu.tr/akademik/turkdili/avrasya/01.htm> (Erişim Tarihi: 19.09. 2005)

MELENDEZ, M.: “Mythological and Archetypal Approaches”, **A Handbook of Critical Approaches To Literature**, Ed. W. L. GUERİN, E. LABOR, C. MORGAN, J. C. REESMAN, J. R. WILLINGHAM, (USA,1992)
<http://people.sinclair.edu/mildredmelendez/docs/267/approaches.pdf> (Erişim Tarihi: 23. 05. 2006)

MELETİNSKİY, E. M.: “О древнейшем типе героя в эпосе тюрко-монгольских народов Сибири” (Sibirya ve Türk Halklarının Eposlarındaki En Eski Kahraman Tipi Hakkında)
<http://www.ruthenia.ru/folklore/meletinsky13.htm> (Erişim Tarihi: 23.06.2005)

MELETİNSKİY, E. M.: “Предки Прометея- Культурный герой в мифе и эпосе” (*Promete'nin Ataları-Mitte ve Destanda Kültürel Kahraman*)
<http://www.ruthenia.ru/folklore/meletinsky13.htm> (Erişim Tarihi: 23.06.2005)

DUNDES, Alan: “Structural Typology In North American Indian Folktale” (Kuzey Amerikan Hint Halk Hikâyelerinde Yapısal Tipoloji)
<http://people.uleth.ca/~beaulieu/Example%20of%20structural%20typology%20in%20discourse%20units.htm> (Erişim Tarihi: 27.06.2005)

С. Ю. НЕКЛЮДОВ: Фольклор Типологический и Коммуникативный Аспекты,
<http://www.ruthenia.ru/folklore/neckludov15.htm> (Erişim Tarihi: 23.06.2005)

Sonya İLİEVA: “Mythology As An Alternative For Motion Of Created World”,
http://thracology.dir.bg/english/myth_en.html (Erişim Tarihi: 25. 06. 2005)

Muhtar Sagitov: “Poetry Of National Spirit”,

<http://suraman7.narod.ru/ural.html> (Erişim Tarihi: 23.06.2005)

http://tr.wikipedia.org/wiki/Frans%C4%B1z_edebiyat%C4%B1 (Erişim Tarihi: 02. 05. 2007)

Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Kazak Edebiyatı, C. XXVII – XXVIII, (Ankara, 2004)

<http://www.kultur.gov.tr/TR/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFF0BAEEC8E5E222447D8EF526A64E6047> (Erişim Tarihi: 17. 02.2007)

Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Kırım Türk-Tatar Edebiyatı, C. XIII, (Ankara, 2004)

<http://www.kultur.gov.tr/TR/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFF0BAEEC8E5E22244FFDE13C621852F44> (Erişim Tarihi: 17. 02. 2007)

Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Tatar Edebiyatı, C. XVIII, (Ankara, 2004)

<http://www.kultur.gov.tr/TR/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFF0BAEEC8E5E222445EE9FC1962A0296C> (Erişim Tarihi: 17. 02. 2007)

ERGIN, Erkan, “Tiyatronun Kökeni, Ritüel ve Mitoslar”,

<http://www.msxlabs.org/forum/tiyatrol/26074-tiyatronun-kokeni-rituel-ve-mitoslar.html> (Erişim Tarihi: 16. 04. 2006)

KAVURAN, Tamer: “Sanat ve Bilimde Gerçek Kavramı”,

http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_15/14_kavuran.pdf (Erişim Tarihi: 03. 05. 2006)

NOBLE, Kathleen: **The Sound of a Silver Horn: Reclaiming the Heroism in Contemporary Women’s Lives.** (Maryland-U.S.A., 1994)

<http://depts.washington.edu/cscylold/resources/silverhorn.pdf> (Erişim Tarihi: 12. 04. 2006)

PAKER, Paker: “ ‘Ben ve Öteki’ Bağlamında İngiliz Dili ve Türk Dili Eğitimi Öğrencilerinin Türk ve İngilizlere Bakışı”,
<http://tpaker.pamukkale.edu.tr/articles/imgebilim.doc> (Erişim Tarihi: 08. 01. 2007)

PARLA, Jale: “Edebiyatta Tip ve Karakter”,
http://www.ykykultur.com.tr/kitaplik/83/jale_parla.html (Erişim Tarihi: 03. 02. 2006)

EK

SÖZLÜK

- A -

Akboz: Al ile beyaz karışımı, beyaza yakın at rengi.

Akın: Kazak, Kırgız, Karakalpakların halk şairlerine verdikleri ad. .

Akkuş: Başkurtların kuğuya verdikleri ad.

Aksakal: Ermiş, evliya. Başkurt destanlarında kelime asker veya fedai anlamında kullanılmaktadır.

Alegorik: Görsel olarak ifade etmek.

Alhıv: Pembe, pembelik. (Bashkurt Türkçesi)

Anaerkil: Soyu kadına bağlayan ve toplumda kadının erkinin üstün olduğu idari ve sosyal yapılanma.

Animizm: Doğada insan ruhuna az çok benzer ruhlar bulunduğunu kabul eden inanış şekli. Canlı cansız her şeyin ruhu vardır.

Antropomorfik: Tanrıları, insana veya yaratılmış diğer varlıklara benzetme. Tanrı'nın beşeri sıfatlarla tasvir edilmesi.

Arkaik: Tarih öncesi dönem ya da o döneme ait unsur.

Arketip: İlk örnek

Ataerkil: Soyu ve erki babaya bağlayan toplum ya da tarihi dönem.

Avıl: Köy. (Bashkurt Türkçesi)

Aymak: Yurt (Bashkurt Türkçesi)

- B -

Baksı: Kazak-Kırgız lehçelerinde hekim, büyücü manasında kullanılan kelime, Hazar-ötesi Türkmenleri arasında ve Horasan'da "bahşı" şeklinde ve sazla şiirler terennüm eden halk şairi anlamında kullanılmaktadır.

Batır: Yiğit, alp (Bashkurt Türkçesi)

Boylatmak: Geçmek, aşmak. (Başkurt Türkçesi)

- D -

Demigod: Yarı tanrı

Demon: Şeytan, iblis.

Demiurg / Demiurgos: Evreni insanların yaşamaları için kullanışlı hale getiren tanrı, yarı tanrı veya ilk ata.

Difüzyon: Yayılma.

Dogmatik: Doğruluğu sınanmadan benimsenen iddia, tez, inanış.

Doğuşlu: Eski Türk İnanışlarında Tanrı'nın kut'u ile doğan kişilere verilen sıfat.

Doktrin: Öğreti

- E -

Ensest: Aile içi yasak ilişki.

Epik: Destan, destan sanatı

Epiko-romanesk: Romantik destan, aşk konulu destan

Epimete: Yunan mitolojisine göre insanlığa ateşi getiren Promete'nin erkek kardeşidir.

Epepe: Destan, daireleşmiş destan.

Erlik: Eski Türk inanışlarında yeraltı âleminde yaşadığına inanılan kötülüklerin efendisi.

Etiyolojik: Neden bilimi. Neden olmanın, nedenin incelenmesi.

Euhemerizm: Tanrıların, meziyetlerinden ve hemcinslerine yaptıkları hizmetlerden dolayı diğerlerinden üstün bir konuma yükseltilmiş insanlardan başka bir şey olamadığını öne süren görüş.

- F -

Fetişizm: İçinde sihirli bir gücün ya da cinin (iye) bulunduğuna inanılan taş, boynuz, pençe- deri, bez parçası, figür vb. gibi objelerden yarar ummak amacı ile yapılan çeşitli pratiklere fetişizm, söz konusu objelere de fetiş denir.

Ferişte: Melek.

Feodalite: Derebeylik.

- H -

Huş: G, takat. (Başkurt Türkçesi)

Humay: Mitolojik kökenli bir kuştur. Huma Kuşu'nun Kafdağı'nda, okyanus adalarında veya Çin'de yaşadığına inanılır. Fiziki olarak serçeden biraz büyük, yeşil kanatlı, sarı gagalı boz saksağanı andırır bir kuş şeklinde tasvir edilir. Hüma kuşunun ayaksız olduğu ve dirisinin ele geirilemeyeceğine inanılır. Peygamberin hadislerinde ve İslami edebiyatta da adı geçen bu kuş, bir cennet kuşudur. Cennette oturan Hüma Kuşu'nun zaman zaman uçarak yedi kat göğün üzerindeki felekler ve burçlar arasında dolaştığına ve hatta Tanrı'ya kadar gidip gelebildiğine inanılır. Hüma kuşu için erişilemeyecek bir yer yoktur. Bu nedenle, İslamiyet'te Allah'ın mekânsız olduğunu anlatmak için Hüma kuşu ile bağlantı kurulur.

- I / İ -

İdil: Volga nehrinin Türkler tarafından kullanılan adıdır. İdil 3690 km uzunlukta olup Avrupa'nın en uzun nehridir. Hazar Denizi'ne dökülür. Ural Batır Destanı'nda İdil, Ural Batır'ın oğullarından birinin adıdır. Efsaneye göre nehir İdil tarafından ortaya çıkarıldığından, onun adını almıştır.

İlk ata: Farklı mitolojilerde insanoğlunun soyundan geldiğine inandığı ilk varlık.

İnisiyasyon: Sembolik bir ölümle gelen kişisel bir değişim ve bu değişimin sonucunda kişinin yeni hâliyle toplumsal manada kabul görmesi anlamına gelmektedir.

İzdüşüm: Yansıma.

İye (İez): Eski Türk inanışlarında insanlar üzerinde etkisi olduğuna inanılan iyi ve kötü olmak üzere ikiye ayrılan ruhlara verilen ad.

- K -

Kalvenist/Kalvenizm: Hristiyanlıkta, Jean Calvin'ın ve izleyicilerinin geliştirdiği Protestan ilahiyat akımına kalvenizm denir. Kalvenizm'e dayalı öğreti ve uygulamalar Reform ve Presbiteryan kiliselerinin ayırt edici özelliği, olmuştur.

Kam: Eski Türk inanışlarında tanrısal yetenekleri olduğuna inanılan din görevlisi, şaman.

Kaos: Karmaşa, düzensizlik. Kainatın kozmosdan önceki hâli.

Kargımak: Beddua etmek.

Keneş / Kengeş: Fikir alışverişi yapmak üzere kurulan meclis. Fikir almak, danışmak.

Kıpçak: IV. yy.'dan itibaren ağırlığını batıya kaydırmaya başlayan Hun Devletinin Hazar Denizinin kuzeyine kadar uzanan bölgelerde yaşayan Alanları buralardan sürmesiyle ortaya çıkan boşluğu birbirlerini takip ederek dolduran Kun, Peçenek, Bulgar ve Oğuzları daha batıya iterek onların yerlerini alan Türk zümreleridir. Bunların hepsine birlikte Kıpçak adı verilmiştir.

Kobayır: Başkurt halk şiiri şekillerinden birine verilen addır. Sayısı elliye varan dörtlükler halinde, yedili hece ölçüsü ile yazılan halk şiirlerine kobayır adı verilmektedir.

Koldaş: Yoldaş (Bashkurt Türkçesi)

Kozmolojik: Yaradılışa özgü.

Kozmos: Evren. Kainatın düzenlenmiş şekli.

Kült: Herhangi bir varlığın kutsallığına inanılarak tapınılması, saygı duyulması.

- M -

Manizm: Ölen ataların ruhlarına tapınma.

Metamorfoz: Şekil değiştirme, don değiştirme.

Mimesis: Taklit etme, öykünme, taklit yoluyla benzetme.

Mistik: Gizemli. Tanrı'ya akıl, mantık veya bilim yerine duygu ve sezgi yoluyla ulaşan kişi.

Monogami: Tek eşlilik

Monoteizm: Tek tanrıcılık

Müşabih: Benzer.

- N -

Nart: Kafkas mitolojisine göre Nartlar bugünkü Abhaz-Abaza, Adige, Karaçay-Malkar, Kabardey, Oset, çeçen-İnguş ve Dağıstan gibi halkların atalarıdır. Onlar hakkında sözlü gelenek içinde anlatılan efsanelere Nart destanları denmektedir.

Neomitoloji: Yeni mitoloji anlayışı.

Nöker: Asker

- O / Ö -

Olonho: Yakut Türklerinin destanlarına verilen ad.

- P -

Panteon: Bir toplumun bütün tanrılarından oluşan birlik.

Paradigmatik: Dizibilim, dizinsel

Polat: Çelik.

Politeizm: Çok tanrıcılık.

Promete: Yunan mitolojisinde tanrılardan ateşi çalarak insanoğluna getiren ve bu nedenle Zeus tarafından cezalandırılan yarı tanrılardan birinin adıdır.

Prototip: Bir sahada bir tütün ortaya çıkan ilk örneği.

Psikanaliz: Ruhsal çözümleme.

- R -

Rayon: Bölge.

Ritüel: Ayin.

Romans: Sekiz heceli dizelerden oluşan İspanyol şiir türü.

- S / Ş -

Sadak: Ok kılıfı.

Senkronik: Eş zamanlı.

Sesen: Başkurtlarda halk şairine verilen ad.

Sınçı: Kâhin, danışman, insanların ve hayvanların kalitesini tayin eden, hakikati araştıran bilge kişi.

Sofist: Sofizmden yani bilgicilikten yana olan kimse.

Streotip: Kalıp yargı.

Şıltıramak: Suyun akışı gibi ses çıkarmak.

- T -

Tabu: Kutsal sayılan bazı insanlara, hayvanlara, nesnelere dokunulmasını, kullanılmasını yasaklayan, aksi yapıldığında zararı dokunacağı düşünülen dinî inanç ya da uygulama şekli.

Taşöy: Başkurt Türkçesi'nde "taştan yapılmış ev" anlamında kullanılmıştır. Ayrıca, tarih öncesi çağlarda barınak olarak kullanıldığı düşünülen mağaralara da Taşöy denmektedir.

Teslis: Hristiyanlıkta Tanrı'nın üç ögenin birleşmesinden oluştuğuna inanma.

Totem/Totemizm: Bir grubun ya da klanın, bir hayvan, bitki ya da nesneye mistik akrabalık duyguları ile bağlanması ve bu bağlanıştan doğan tapınma, kurban verme gibi uygulamaları yürütmesi.

Trajedi: Konusunu efsanelerden veya tarihsel olaylardan alan, acıklı sonuçlarla bağlanan bir tür tiyatro eseri, facia, tragedya, ağılatı.

Tulpar: Türk destan geleneği içinde sudan çıkan veya gökten indiğine inanılan atlara verilen sıfat.

- U / Ü -

Uruk: Soy, sülele, kavim, millet.

- V -

Vedalar: Aryan din edebiyatının tamamını içine alan bir terimdir. Hinduizm dinine inananlar için kutsaldırlar ve yine bu dine inananlar için *açığa çıkmış* bilgidirler. Veda kelimesi *bilgi* manasına gelir

- Y -

Yağılbayzı: Avcı bir kuş türü.

Yağrın: Atın eyerinin ucunda kuşun tünemesi için kullanılan çıkıntı.

Yarlık: Ferman.

Yıldıznâme: Bir çeşit fal kitabı.

Yıray: Başkurt Türkleri ve Kazak-Kırgız Türklerinin halk şairlerine verdikleri addır. Başkurt yırayları XVI. Yüzyılın ikinci yarısına kadar kahramanlık destanlarının teşekkül ve terennüm ettiricileri olarak varlıklarını sürdürmüşler

ve daha sonra yerlerini sesenlere bırakmışlardır. Yıravlar sadece kahramanlık destanları terennüm etmişlerdir.

Yırlamak: Şarkı söylemek.

Yol başı: Yola çıkma nedeni. (Başkurt Türkçesi)

Yorga: Kullanıcısını sarsmayan at yürüyüşlerinden biri. Başkurt destanlarında “yorga” süratli ve soylu atlar için kullanılan bir sıfattır.

- Z -

Zar: Zorluk. İncelik.

Zarlı: Acılı, çaresiz.

Zooantropomorf: Tanrı'nın hayvan şeklinde düşünülmesi.

ÖZET

[KARA DÜZGÜN, Ülkü]. [Başkurt Destanlarının Tipolojisi]. [Doktora Tezi]. Ankara [2007]

Tezde Başkurt destanlarında yer alan tiplerin tipik özellikleri, tipoloji yöntemi kullanılarak incelenmiştir.

Tez, giriş hariç dört bölümden oluşmaktadır. “Giriş” bölümünde Başkurt Türklerinin tarihi ve destancılık geleneği üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde “Edebî Eserde Tip Kavramı ve Tipin Özellikleri” başlığı altında, edebî eserlerde tip kavramının tanımı yapıldıktan sonra, tipi ortaya çıkaran kıstaslar hakkında bilgi verilmiştir. İki alt başlığa ayrılan bu bölümde, konu ile ilgili yapılan yerli ve yabancı çalışmalar değerlendirilmiştir.

Birinci bölümün “Sözlü Türk Edebiyatında Tip Kavramı ve Tiplerin Özellikleri” adını taşıyan bölümde masal, fıkra, halk hikâyesi, geleneksek halk tiyatrosu türlerinde yer alan tiplerin oluşum ve gelişim aşamaları değerlendirilmiştir.

İkinci bölüm iki ana başlığa ayrılmakta olup, “Sözlü Edebiyat Verimlerinden Destan ve Destan Tiplerinin Özellikleri” başlığı üç aşamada incelenerek, destanın teşekkülü, destan tiplerinin oluşum ve gelişimi, Türk destan kahraman tiplerinin özellikleri incelenmiştir. “Türk Destan Kahramanı Kalıbı” başlığı altında Türk destanlarında yer alan merkezî kahraman tipi yirmi dört özelliğe bağlı olarak ele alınmıştır.

Tezin üçüncü bölümünde Başkurt destanları arasından seçilen beş destanın merkezî kahraman tipleri, ikinci bölümde oluşturulan Türk destan kahramanı kalıbına göre değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlar, “Başkurt Destanlarında Merkezî Kahraman Tipinin Değerlendirilmesi” başlığı altında bir tablo ile ortaya konularak yorumlanmıştır.

Başkurt destanlarında yer alan alt tiplerin incelendiği dördüncü bölümde; kadın, at ve düşman tiplerinin tipik özelliklerinin belirlenmesine çalışılmıştır.

Tezde çalışılan konu “Sonuç” bölümünde genel hatları ile anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler:

1. Destan
2. Başkurtlar
3. Tip
4. Tipoloji
5. Kahraman

ABSTRACT

**[Ülkü KARA DÜZGÜN].[The Typology of the Bashkir Sagas].[Doctorate]
Ankara [2007]**

The thesis discusses typological characteristics of Bashkir sagas using the method of typology.

The thesis consists of four sections excluding introduction. In the section of "Introduction", the history of Bashkir Turks and the saga tradition are examined.

In the first section, after the definition of type concept is made under the title "The Type Concept in Literary Works and the Characteristics of Type", the elements which constitute the type are explained. In this section which is divided into two sub-sections the domestic and foreign works on this subject are evaluated.

The sub-section "Type Concept in Turkish Verbal Literature and the Characteristics of Types" of first section evaluates formation and development stages of the types which are seen in the narratives such as fairy tales, jokes, folk-stories and traditional folk-theater.

The second section consists of two sub-sections. In the first sub-section, the title "The Saga as the Example of Verbal Literature and the Characteristics of Characters in the Saga" is discussed in three stages: formation of saga, formation and development of the characters in the saga, and the characteristics of characters in the Turkish sagas. The general characteristics of an ordinary protagonist in Turkish sagas are discussed depending to twenty-four features under the title "The Pattern of Turkish Legendary Protagonist."

The central characters of five sagas which have been selected from the Bashkir sagas are examined in the third section of the thesis according to the pattern which was formed in the second section. The resulting evaluations are interpreted in a table under the title "The evaluation of Central Characters (Protagonists) of Bashkir sagas."

The sub-characters in the Bashkir sagas are discussed in the fourth section which also tries to explain the typical characteristics of women, horses and foes in these sagas.

The subject which was studied in scope of thesis is explained by generally.

Key Words:

1. Saga
2. Bashkirs
3. Type
4. Typology
5. Hero